300KP
K 98

KUN BÉLÁRÓL

Tanulmányok

KOSSUTH

300KP
K 98 882204
Kun Béláról : Tanulmányok / [szerk. Milei György] ; [közread. az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete]. — [Bp.] : Kossuth, 1988. — 553 p. ; 25 cm
Bibliogr. a tanulmányok végén a jegyzetekben
ISBN 963 09 3150 8 kötött : 150,— Ft
✱Kun Béla (1886—1939)
329(439)15„191/193"(082) *Kun Béla — Tanulmányok*
929[32](439)Kun(082)
Mt.: Milei György (szerk.). — Párttörténeti Intézet (Budapest) (közread.)
Ut.: Magyar Szocialista Munkáspárt Párttörténeti Intézet → Párttörténeti Intézet (Budapest)
Ut.: MSZMP Központi Bizottság Párttörténeti Intézet → Párttörténeti Intézet (Budapest)
B

3. r. sz. Könyvkártya
Könyvtárellátó — Rakóczi Ny.
MSZ 3396—54

KUN BÉLÁRÓL

TANULMÁNYOK

3032/88/1

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ · 1988

AZ MSZMP KÖZPONTI BIZOTSÁGÁNAK PÁRTTÖRTÉNETI INTÉZETET

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG
ERÉNYI TIBOR, LIPTAI ERVIN, MILEI GYÖRGY,
MUCSI FERENC, SIKLÓS ANDRÁS, SZABÓ ÁGNES

SZERKESZTETTE
MILEI GYÖRGY

ISBN 963 09 3150 8

© ILLÉS LÁSZLÓ, JÓZSA ANTAL, KENDE JÁNOS, KIRSCHNER BÉLA,
KŐVÁGÓ LÁSZLÓ, KUN MIKLÓS, LIPTAI ERVIN, MILEI GYÖRGY,
MUCSI FERENC, NEMES DEZSŐ, ORMOS MÁRIA, SIKLÓS ANDRÁS, SZABÓ ÁGNES,
SZAKÁCS KÁLMÁN, SZÉKELY GÁBOR, VADÁSZ SÁNDOR – 1988

(4397)

MILEI GYÖRGY

KUN BÉLÁRÓL 1986-BAN

BEVEZETŐ

Az egymást váltó nemzedékek ismételten mérlegre teszik történelmünk nagyjait. Tanúi lehettünk Dózsa György, Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos, Károlyi Mihály életútja, szerepe új feltárásának, értékelésének, politikai arcképe újbóli felvázolásának. Kun Béla születésének centenáriuma (1986. február 20.) is napirendre tűzte a korábbinál árnyaltabb, valósághűbb portré készítését a nagy október, a szovjet-oroszországi polgárháború résztvevőjéről, a magyar internacionalisták politikai és katonai mozgalmának kezdeményezőjéről, a leninizmus első magyarországi terjesztőjéről és alkalmazójáról, a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) megalapítójáról, vezetőjéről, a nemzetközi kommunista mozgalom egyik elindítójáról, a Magyarországi Tanácsköztársaság vezéralakjáról.

Kun Béla tetteinek történelmi jelentősége, a tevékenységének értékelése körül 1918–1919 óta kavargó vita intenzitása, tragikus sorsa, a magyar munkások, szegényparasztok között a század húszas–harmincas éveiben róla keringő, őt hazaváró legendák rokonítják őt a korábbi magyarországi szabadságharcok, forradalmak vezéreivel. A viták hőfokát növelte, sőt ma is izzásban tartja, hogy Kun Béla neve összefonódott a nemzetközi és a magyar proletariátus első rohamával a magántulajdon és a kizsákmányolás ezeréves rendje ellen, a néphatalomért, a szocializmusért. Azzal az első rohammal, amely Szovjet-Oroszországban 1917-ben győzelemmel, hazánkban 1919-ben rövid fennállás, küzdelem után vereséggel végződött. A vitát ma is élezi, hogy Kun tevékenysége – amely végül is hozzájárult ahhoz, hogy a világon és hazánkban is sikert arasson az 1917-ben megindított roham – közel van korunkhoz. Érthető, hogy az első magyarországi szocialista forradalom előkészítője és vezetője 1918–1919-től kezdve a munkáshatalom ellenségei, árulói, az ellenforradalmat szolgáló tollforgatók durva támadásainak célpontja volt. Az ellenforradalmi kurzus „biográfiák", pamfletek sorát íratta Kun Béláról, a Tanácsköztársaságról, s némelyiket több nyelven is kiadatta. Szerzőik amoralitását találóan definiálta „Kun Béla ellenfelei" című, 1928-ban írt cikkében a publicista Fábry Zoltán: „Az ellenfél: tükör. Pontos és csalhatatlan. Nem hízeleg, támad. Támadja bennünk azt, ami a mi javunk, a mi értékünk.

Az ellenfél: tükör. De nem minden ellenfél. És nem minden tükör érdemli meg, hogy belenézzünk...

Ezek az ellenfelek nem lehetnek Kun Béla tükrei, de igenis pontos, csalhatatlanul pontos tükrei és dokumentumai a burzsoáziának."[1] Fábry mindenekelőtt a Horthy-kórussal együtt harsogókról szól, de említi azokat a „tükröket", azokat az ellenfeleket is, akik „nem üvöltöznek együtt mindenben" ezzel a kórussal, „akik demok-

raták", „liberálisak", akik az „objektivitás" álarca alatt hátulról, orozva támadnak. S azóta is mennyi, a Fábry által említett „tükrök" adatait „hasznosító" újabb torzító írás látott napvilágot az elmúlt közel hét évtized során a világban és itthon is.

A Tanácsköztársaság megdöntése után – ahogy ez levert forradalmak után mindig is történt – támadták vezetőjét, Kun Bélát írásaikban a sajátjai, a kétségbeesők, a kétkedők, a hitehagyók: a munkásmozgalmon, sőt a KMP-n belüli társak, ellenfelek is az önigazolást, a bűnbakkeresést szolgáló írásművekben. A frakcióharcok is megszülték a tényeket, az igazságot gyakran megkerülő „dokumentumok", „visszaemlékezések" egész tömegét. Mindezt tetézte, sőt az igaztalan vádaknak szabad utat nyitott az a körülmény, hogy a személyi kultusz évtizedeiben homály takarta Kun alakját. Ez jellemezte Magyarország felszabadulás utáni első évtizedének Kunnal foglalkozó politikai és történeti irodalmát, amelyben zöld utat kaptak, sőt a hazai személyi kultusz kialakulása és „virágzása" során, a törvénytelenségek talaján elburjánzottak a Kun elleni frakciós vádaskodások, amelyek akkor egyben e kor torz jelenségeinek történelmi-ideológiai megalapozását, igazolását is szolgálták. Kun Béla ügyében a marxista történetírást is valósággal megnyomorították, hamis tükörkép ábrázolására kényszerítették a Kun Béla és sok társa ellen megalapozatlan, hamis vádakat felsorakoztató állásfoglalások, amelyek törvényszerűen együtt jártak az osztályellenség vádjainak felerősödésével is a munkás-, sőt a kommunista mozgalomban. Részben, mert a koncepciós, a frakciós vádaknál azok egy részét is felhasználták, részben mert nem találtak cáfolatra.

A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Vezetőségének 1953. júniusi határozata után az MDP Politikai Bizottsága által az elméleti munka megjavításáról 1953. augusztus 5-én tárgyalt előterjesztésben merült fel a magyar párttörténet mielőbbi feldolgozásának szükségessége.[2]

Ma már kétségtelen, hogy a Sztálin halálát követően megindult változásokra való egyik reagálás volt ez Rákosiék részéről. Biztosítani kívánták, hogy a saját értelmezésükben, az ő felügyeletük, irányításuk alatt készüljön el a magyar munkásmozgalom, kommunista mozgalom történetét bemutató tananyag, amely megkísérli elvi-történeti magyarázatát adni megmagyarázhatatlan lépéseiknek: az oroszországi polgárháború és a Magyarországi Tanácsköztársaság harcosai többségének a politika színpadáról való félresöprésének, a KMP hazai illegális harcosai, a külföldi kommunista és ellenállási mozgalmak résztvevői és a baloldali szociáldemokraták félreállításának, feledésre, börtönre vagy halálra ítélésének. Mindebben kulcsszerep jutott a Kun Béla elleni koncepciós, frakciós vádaknak, történelmi szerepe visszamenőleges megváltoztatásának. A nép ellenségévé nyilvánított népvezér nem lehetett a nagy október internacionalistáinak, a KMP alapítóinak, az első magyar munkáshatalom és az illegális KMP hőseinek a vezetője, vagy ha az volt, úgy harcostársai is gyanússá váltak, nem lehettek – mint voltak – hősök. Rákosiék részéről a koncepciós perek egyik utójátéka volt a kommunista mozgalom történetének a hamis vádakhoz történő igazítása, meghamisítása: olyan perirat, amellyel szemben a vádlottak nem védekezhetnek, kiragadott, megmásított szavaik, tetteik önkényes beállítása pedig százezrek előtt kompromittálja őket és a kommunista mozgalmat, amely igazolja – az elméleti munka megjavítása címszó alatt – a feladatot kitűzők szerepét a történelem jeles alakjainak és nem kicsiny tömegeinek jogtalan, indokolatlan megtiprásában. A feladat tehát az volt, hogy az 1936–1937 után még csak rész-

leteiben – egy-egy „kiegészítéssel", „megtoldással", „jelentéssel", „visszaemlékezéssel", cikkel, frakciós vádvirág betoldásával – alakított párttörténet most, valamiféle tudományos mezbe öltöztetve a magyar munkásmozgalom, a kommunista mozgalom egész történetét átfogó forgatókönyvvé, sajátos vádirattá váljék az áldozatokkal szemben.

De ez már védekezés volt. A rehabilitációk ideje még nem következett el, de az 1953-as változás előrevetette a számonkérés, az elkerülhetetlen számvetés idejét. Rákosi és klikkje megkísérelte ezt javukra szólóan, felmentést biztosítóan előkészíteni a történetírás eszközeivel. Ismeretes, hogy a párttörténet – pártfőiskolai előadások formájában elhangzott, s önálló füzetekben meg is jelent. Az 1917–1919 forradalmi időszakáról szóló, a Kun Béla szerepéről hangadó, „útmutató" előadást Rákosi Mátyás már 1953 májusában megtartotta. Szövege 1954-ben, változatlan formában megjelent, ismételve a korábban is elhangzott, leírt, koholt, frakciós vádakat. A hamis vádak tömör összefoglalása így hangzott: *„Kun nem Lenint és a bolsevik eszméket képviselte, hanem a döntő kérdésekben Buharin és Trockij ellenséges és áruló nézeteit juttatta érvényre, és ezzel mérhetetlen károkat okozott a magyar proletárforradalomnak."*[3] Ez az 1956 előtti Kun Béla-kép (amelynek számos vonása egy-egy írásban, „dokumentumban", „visszaemlékezésben" makacsul fel-feltámad) nem más, mint egy, a koncepciós vádak segítségével mint furcsa nagyítólencsével összegyűjtött (frakciós, ellenséges, helyenként ellenforradalmi) sugarak által kivetített torz, sötét árnykép. E káros sugarak hatása nem csak Kun alakját, tevékenységét ferdítette el: durván meghamisította a magyar munkásmozgalom, a KMP, a Tanácsköztársaság, a Kominternt történetét is, a köztudatban róluk akkor kialakuló képet, és gátolta, gátolja reális beillesztésüket a nemzet történetébe.

Az utóbbi három évtizedben a Magyar Szocialista Munkáspárt, a magyar és az egyetemes marxista történettudomány sokat tett, hogy eloszlassa a tévedéseket, fölszámolja a torzításokat. Ám ezek makacsabbaknak bizonyultak, mint ahogy az a Kun Béla 1956-os, immár több mint harmincéves, nyilvános politikai rehabilitációját követő első évtized eredményei alapján várható volt. A világban feltámadó ellenszelek időnként újból Kun alakja köré sodorták – a történettudományban, a publicisztikában – a koncepciós-frakciós rágalmak ködfoltjait. Az évtizedek során felhalmozódott hatalmas, sokféle eredetű, tisztának távolról sem nevezhető forrásanyag kritikátlan használata, a köztudatban mélyen meggyökerezett vádak maradványai nehezítették és nehezítik a tisztánlátást. A koncepciós vádak 1936–1937 utáni némely magyar „igazolója", „megtoldója" makacsul védelmezte az általa is terjesztett s „fejlesztett" rágalmakat, újból és újból feleleventette őket, hogy önmagát igazolja. Nem utolsósorban ezért lett oly nehéz, s hosszú időre szóló feladat Kun Béla politikai rehabilitációja után a történettudományban és a köztudatban is reális, tudományos értékelést adni róla, s mindarról, amit neve, személye valóban képviselt a magyar és a világtörténelemben.

A Kun Béláról szóló tanulmánykötet előkészítésével az MSZMP Központi Bizottságának Politikai Bizottsága bízta meg 1979-ben a Párttörténeti Intézetet, a történettudomány művelőit.

A kötet célja Kun Béla tevékenységének a valós történelmi környezetben, a valódi tények, a hiteles, a tiszta források segítségével történő felvázolása, a tényleges politikai életút bemutatása, Kun elhelyezése a magyar és a nemzetközi kommunista

mozgalom, valamint a magyar nemzet történetében. Ezt egészíti ki az a feladat, hogy megcáfoljuk a Kun Bélával kapcsolatos téveszméket, az évtizedek során ellenségek, ellenfelek (gyakran, sajnos, párton belüliek) által reá szórt alaptalan és méltatlan, a kommunista mozgalom egészét sértő vádakat.

Tudtuk s tudjuk, hogy sem egy évfordulós tanulmánykötet, sem más centenáriumi kiadvány nem képes azonnal eloszlatni a széles és a történész közvéleménybe hosszú időn át mélyen beágyazódott méltatlan vagy téves állításokat, nem képes azonnal helyreállítani a sokáig hallgatással megkerült, nemritkán meghamisított, kisajátított történelmi érdemeket.

Úgy véltük, hogy a rendelkezésünkre álló forrásanyagok segítségével következetesen folytatnunk kell Kun Béla tevékenységének *tudományos* feltárását, értékelését, amelyhez alapul Kun Bélának a magyar és a nemzetközi proletariátus – a magyar nép – érdekében végzett tényleges *tettei,* erről tanúskodó *írásai és más dokumentumok* szolgáltak. Megkíséreltük az ellenséges célzatú, a frakciós, a koncepciós vádak, a törvénytelen eljárás hatása alatt évtizedek során keletkezett nagy tömegű s egy ideig kizárólagos hatású „források", „dokumentumok", „visszaemlékezések" szigorú forráskritikával való kezelését. Korábbi politikai szituációkban, a marxista történetírást alapozó években ez lehetetlen volt. De később, a politikai rehabilitáció után is akadályokba ütközött: gyakran nemcsak az említett korábbi időszakban keletkezett „dokumentumok", „visszaemlékezések" szerzőinek, de az ezekre a „forrásokra" támaszkodó írástudóknak az ellenállása és a régi nézetek hatalmas tehetetlenségi ereje miatt is. A munka során tapasztaltuk: ma sem egyszerű feladat a forráskritika érvényesítése Kun Béla tevékenységének dokumentálásánál. Gyakran rendkívül nehéz megkülönböztetni a tiszta forrást a zavarostól, a nehéz időben jóhiszeműen felkavart vagy szándékoltan mérgezett forrásoktól. És kétségtelen, hogy az évtizedes beidegződésektől sem könnyű megszabadulni, nehéz túllépni rajtuk. Mindenesetre megkíséreltük.

Úgy véljük, e törekvés hozott bizonyos szerény, kezdeti eredményeket: Kun Béla politikai tevékenységének egy-egy szakaszát, egy-egy fordulóját, egy-egy kérdéskörét sikerült hiteles forrásokra támaszkodva, a korábbiaknál tényszerűbben, ellenséges érzület, elfogultság, ellenszenv nélkül, valódi objektivitásra törekedve ábrázolni.

A kötet tanulmányai képet adnak az 1914 előtti magyar progresszió szocialista soraiban induló Kun Béla pályakezdéséről, arról, hogy az 1917–1918-as forradalmi Oroszországban hogyan vált hadifogolyként a bolsevikok, Lenin követőjévé, az első győztes proletárállam védelmezőjévé, a szocialista forradalom eszméinek, tapasztalatainak hirdetőjévé. A tanulmányok nagyobb fele – összhangban az eredeti elhatározással – egészben vagy részben Kun Béla 1918–1919-es Magyarországi tevékenységével, a KMP megalakításában, a Magyarországi Tanácsköztársaság előkészítésében, győzelemre vitelében, építésében, védelmében játszott meghatározó szerepével foglalkozik. E tanulmányok lapjairól annak a magyar kommunista politikusnak, államférfinak az alakja rajzolódik az olvasó elé, aki 1918–1919-ben (és a következő másfél évtizedben is) törekedett összeegyeztetni hazája társadalmi és szociális haladásának érdekeit a nemzetközi proletariátus internacionalista érdekeivel, aki 1919 márciusában mint népvezér hívta és ragadta magával a magyar dolgozó nép legjobbjait. De a könyv lapjain Kun ekkor sem tévedhetetlen hősként jelenik

meg. Csupán a szocialista forradalmak 1917 novemberével kezdődő első nagy korszakának a lenini forradalomelmélet és tapasztalat tekintetében leginkább felkészült, tenni képes magyar harcosaként, vezetőjeként, aki elindult Lenin nyomában. Aki nem rendelkezett a kritikusok és számonkérők utólagos bölcsességével, tájékozottságával, de sok tekintetben jobban ismerte, érezte és alakította korát, hazája és a világ történelmét, mint a korábbi ábrázolásokból ez kitűnhetett. A tanulmányok szerzői rendelkeztek azzal a bátorsággal, hogy a valódi tévedések és hibák bemutatása mellett Kun Béla nagy történelmi érdemeiről írjanak. Ehhez ma is bátorság kell, hiszen a mélyen meggyökereztetett méltatlan vádak miatt és az ezek nyomait tükröző írásművek hatására ma is ez utóbbiakat fogadja kétkedéssel sok olvasó. A magyar történelem más, szintén nem hibátlan és tévedhetetlen nagyjai kapcsán a közvélemény ma már természetszerűen elsősorban az általuk képviselt történelmi előrelépést tartja számon. Kun Béla esetében azonban gyakran még ma is az 1945 utáni első évtizedben a tudományos és a széles közvéleménybe belesulykolt (esetenként valódi, de legtöbbször vélt vagy hamis vádnak bizonyult) hibákat, így a „dicső Tanácsköztársaság fő hibáit" kérik számon Kun Béla ábrázolásakor a történésztől, a tankönyvírótól, de még a szobrásztól, a filmrendezőtől is: csak a hibákról el ne feledkezzen...! Ezért kell ma is, nem csak centenáriumi feladatként Kun Béla évtizedekig ellenforradalmárok által megcsúfolt, besározott, s később is sokáig elhallgatott, eltagadott, kisajátított 1918–1919-es történelmi érdemeit (a magyar proletariátus, a magyar nép történelmi, sőt világtörténelmi érdemeit) a valós tények feltárásával bizonyítani, bemutatni.

Kun Béla későbbi, 1919-hez képest szerényebb, de nem jelentéktelen magyar és nemzetközi szerepéről szólnak a tisztább és teljesebb bemutatás igényével azok a fejezetek is, amelyek az 1920-as évek *illegális KMP-jában, a Szovjetunióban* (a krími fronton, az Urálban) végzett munkájáról, valamint a *Komintern* vezető gárdájában 1920 és 1936 között végzett tevékenységéről, vagy éppen az irodalommal való kapcsolatáról adnak számot. Az eredményekről, a tényleges hibákról tárgyszerűen, objektívan. A szerzők ebből kiindulva feladatuknak tartották, hogy a kommunizmus nyílt ellenségeinek, ellenfeleinek rágalmait, a frakcióharcok során felhalmozódott, a személyi kultusz(ok) évtizedeiben megtetézett (időnként újraéledő) vádaskodásokat határozottan, tényszerűen megalapozva elutasítsák és eltávolítsák Kun Béla valódi történelmi alakjának az ábrázolásából. A szerzői kollektívát segítette, hogy tagjai azonos elvi alapról vizsgálták a századelő történelmének nagy, a szocializmus felé forduló eseményeit, s szimpátiával tekintettek az e haladásért vívott hazai és nemzetközi küzdelmek kiemelkedő magyar résztvevőjének, vezetőjének, Kun Bélának az alakjára. Szimpátiával fordultak a magyar és a világszabadság, a szociális és nemzeti haladás internacionalista harcosa felé. Mégsem kritikátlanul, s nem mellőzve a vitákat. Az olvasó tapasztalhatja, a kötet szerzői Kun Béla tevékenységének számos jelentős mozzanatát még nem tartják kielégítően feltártnak, megnyugtatóan értékelhetőnek, állásfoglalásukat e kérdésekben vitathatóknak, vitatandóknak, további kutatást igénylőknek nyilvánítják. A tanulmányok egymással is vitáznak, kérdéseket vetnek fel, jelzik a további kutatások feladatait, irányait. A tanulmányok egyrészt összefoglalják az egyes témákra, időszakokra vonatkozó kutatások eddigi eredményeit, másrészt számos új, feltáratlan, feldolgozatlan adatra, összefüggésre irányítják az olvasók, a kutatók figyelmét, megkísérlik helyesbíteni a korábbi téves állásfog-

lalásokat, s cáfolják a még mindig fel-felbukkanó alaptalan vádakat. Sok kérdés, különösen Kun tevékenységének – a magyar kommunista mozgalom első két évtizedes harcának – nemzetközi vonatkozásait, összefüggéseit gyakran még nem tudtuk, nem tudjuk kellő részletességgel, mélységgel, dokumentumokkal megalapozva felvázolni. Ezzel függ össze, hogy még csak az első lépéseket tehettük meg Kun Béla (és a magyar kommunista mozgalom) tevékenységének a nemzetközi összehasonlítás keretében történő bemutatása felé. Márpedig Kun politikai tevékenységének időszaka egybeesett a nemzetközi kommunista mozgalom kezdeti, erősen kollektív elvi és szervezeti irányítás alatt folyó küzdelmeivel. Itt csak az összehasonlító történeti módszer következetes, kiterjedt nemzetközi alkalmazásával lehet reális képet alkotni Kun Béla helyéről a magyar és a nemzetközi kommunista mozgalomban, a haladásért vívott küzdelmekben, a nemzet és a világ történelmében.

A „Bevezető" az életút vázlatos áttekintésével elsősorban összefoglaló *keretet* kíván adni a tanulmánykötetnek, amelynek írásai, mint jeleztük, Kun Béla tevékenységének egy-egy szakaszát, területét fogják át, de közösen sem tekintették feladatuknak, hogy a teljes életutat monografikus igénnyel mutassák be. A szerzők saját kutatási területükön törekedtek hitelesen feltárni, kritikusan elemezni és összefoglalni a rendelkezésre álló forrásokat, feldolgozásokat. A „Bevezető" tehát keret, s nem összefoglalója a kötet tanulmányainak. Szerzője mindenekelőtt azt a képet kívánta felmutatni, amely az elmúlt évek munkája, a centenárium előkészítése során benne alakult ki Kun Béláról, politikai tevékenységéről, jelentőségéről és az eddigi gyakran hamis értékelések okairól. Természetes, hogy a „Bevezető" írójára hatott a kötet többi szerzőivel szerkesztőként végzett közös munka: megerősítette álláspontját vagy formálta eltérő véleményét.

A tanulmánykötet fent említett jellege miatt a „Bevezető" felépítése, szerkezete rendhagyó. Az életút áttekintésekor ugyanis kiemelt figyelmet fordít egy lényeges, a korábbi történetírásra meghatározó erővel ható, a kötetben önállóan fel nem dolgozott kérdésre: Kunnak az egységfront- és a népfrontpolitika kérdésében 1935–1936-ban kibontakozott állásfoglalására, amelyet a koncepciós, a frakciós vádak következtében sokáig különösen eltorzítva ismertünk meg. Ma már tudjuk, hogy ezek a torzítások voltak a kiindulópontjai visszamenőlegesen is a Kun Bélát ért vádaknak, rágalmaknak, nemzeti és nemzetközi érdemei elhallgatásának, eltagadásának. Ma már tudjuk, hogy az egységfront-, a népfrontpolitika gyötrően nehéz magyarországi útkeresésének, Kun Béla vezette alkotó szellemű kezdeteinek a bemutatása nélkül, az ellene emelt hamis szabotázsvád leleplezése nélkül, a Kun Béla igaz szándékait kétségekkel fogadó állásfoglalások visszautasítása nélkül lehetetlen a magyar kommunista mozgalom első két évtizedét és vezetőjét valósághűen bemutatni. Enélkül lehetetlen megszabadulni a magyar kommunistákra és vezetőjükre aggatott ellenséges, rosszindulatú vádaskodásoktól, ezek szellemétől, e nélkül lehetetlen bemutatni az 1917–1918-tól kibontakozó küzdelem igaz történetét, valódi jelentőségét, s lehetetlen utat találni az olvasók eszéhez és szívéhez. A használatban levő tankönyvek, kézikönyvek jelzik: hosszú út, nagy munka áll még előttünk.

Kun Béla a kispolgári származású fiatal értelmiségnek ahhoz a századfordulós nemzedékéhez tartozott, amelynek tagjai sem gondolkozásban, sem tettekben nem voltak restek: újakra, más holnapokra készültek; azok közé tartozott, akik a magyar társadalom minden elnyomott osztálya és rétege felszabadulásának a lehetőségét a proletariátus hordozta jövőben ismerték fel, s maguk is beálltak a munkásosztály ébresztőinek, szervezőinek a sorába. A század első évtizedében Szabó Ervin az, aki a legtöbbet tette közülük a marxizmus tanainak megismertetéséért. Nem utolsósorban az ő írásain, az ő Marx–Engels-kötetein nőtt fel Kun Béla is, aki a második évtized végén a forradalmi marxizmus lenini feltámasztásának, továbbfejlesztésének és alkalmazásának lett első hazai képviselője.

E nemzedék színre lépésének időszakában a magyar társadalomban a *még* megoldásra váró polgári demokratikus feladatok mellett – a felgyorsuló tőkés termelés és az imperializmus térhódításával – a történelem *már* napirendre tűzte a szocialista feladatok megoldását is. E feladatok egymásra torlódását, összefonódását, megoldásuk halaszthatatlanságát a század második évtizedében mind szembetűnőbbé tették a tőkés rend általános nemzetközi válságának olyan megnyilvánulásai, mint az 1914-ben kitört első világháború, majd az azt követő imperialista békediktátumok, az 1917-es oroszországi szocialista forradalom – amely a cári rend februári megdöntése után októberben elsöpörte saját imperialista burzsoáziájának hatalmát, proletárállamot teremtett és kivívta a békét –, a háború nyomán Európa-szerte erősödő forradalmi helyzet, amely 1918. október végén–november elején több országban forradalomba csapott át.

Magyarország – mint ismeretes – a soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchia keretében, a császári Németország oldalán, az antanthatalmakkal szemben vett részt az 1914-ben kirobbantott imperialista világháborúban. Az 1918-ban már negyedik éve folyó háborúban kibontakozott, majd októberre bekövetkezett a Monarchia teljes katonai veresége, megindult részekre bomlása. A háború során elszenvedett több millió fős háborús veszteség, a nyomor, az éhezés határtalan elkeseredést, békevágyat s a háborús földesúri-nagytőkés renddel szembeni ellenszenvet váltott ki. A háború évei során hősiességre, öntevékenységre biztatott sokmilliós katonatömeg mindinkább kész volt saját érdekében, önállóan cselekedni. 1917 tavaszára forradalmi helyzet bontakozott ki a háborús országokban, a Monarchiában, Magyarországon, s ez 1918-ban mindinkább elmélyült.

A magyar proletariátus ekkorra számbelileg és szervezettség tekintetében is megerősödött, jelentős politikai tényezővé vált. E jogfosztott osztály számára fontos volt, hogy vezetésével, s a tömegek minél cselekvőbb részvételével, forradalmi úton vívja ki a békét, a polgári demokratikus feladatokat gyorsan, következetesen hajtsa végre. Ez nyithatott számára utat a tőkés rendet is elsöprő szocialista forradalom győzelméhez.

Az első világháború végéig a magyarországi proletariátusnak egyetlen pártja volt: a Magyarországi Szociáldemokrata Párt. Reá várt a feladat, hogy a forradalmi helyzetet felismerje, hogy kijelölje a célt, az utat, a feladatokat, s felkészítse végrehajtásukra a proletariátust, valamint a gyökeres társadalmi átalakulásban érdekelt más dolgozó osztályokat, rétegeket, mindenekelőtt a parasztságot, a nemzetiségek töme-

geit. Magyarországon ez a párt lett volna hivatva arra, hogy teljesítse „a szocialisták legvitathatatlanabb és legfontosabb kötelességét" már a forradalmi folyamat kezdeti szakaszában is – azt a kötelességet, amit Lenin 1915-ben úgy fogalmazott meg, hogy „a tömegek előtt fel kell tárniuk a forradalmi helyzet meglétét, meg kell világítaniuk a forradalmi helyzet kiterjedését és mélységét, fel kell ébreszteniük a proletariátus forradalmi öntudatát és forradalmi elszántságát, segíteniük kell a proletariátust abban, hogy forradalmi akciókra térjen át, és e munka érdekében a forradalmi helyzetnek megfelelő szervezeteket kell teremteniük".[4] E pártra várt a feladat, hogy – Leninnel szólva – „tudja *hirdetni* a tudatlan tömegeknek a közelgő forradalom szükségességét, *be* tudja *bizonyítani* elkerülhetetlenségét, *meg* tudja *magyarázni* a nép szempontjából való hasznosságát és *elő* tudja *készíteni* rá a proletariátust és a dolgozó és kizsákmányolt tömegeket".[5] Az ő hivatása volt, hogy meglássa az új helyzetben a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalomba való átnövésének közeli lehetőségét, a proletariátus vezető szerepét mindkét napirenden levő forradalomban, hogy fölmérje a győzelemhez szükséges más erőket, s képes legyen mozgósításukra, harcba vitelükre.

Az MSZDP, a magyar proletariátus egyetlen pártja azonban nem volt forradalmi, marxista élcsapat. Vezérlő elveiben a marxizmus Kautsky-féle centrista tolmácsolása volt jelen, politikájában a reformizmus dominált. A párt szervezetileg a világháború során is egységes maradt, de soraiban a jobboldali (akkor honvédő) irányzat mellett megerősödtek a korábban is jelentős centrista tendenciák, de az addig háttérbe szorított baloldaliak is.

Az MSZDP vezetőségének tagjai a szocializmus hívei voltak. A századfordulótól sokat és eredménnyel tettek a szocializmus eszméinek terjesztéséért, a proletariátus szervezéséért, azért, hogy a magyar munkásosztály az ország politikai életében számottevő tényező legyen. De sem az oroszországi szocialista forradalom világánál, sem a hazai és nemzetközi válság egyre kiélezettebb körülményei között nem ismerték fel a forradalmi helyzetet, a magyarországi proletariátus és a nép előtt álló kettős forradalom lehetőségét, az osztály és a párt ebből adódó feladatait. A szocialista átalakulást a távoli jövő feladatának vélték. A közvetlenül napirenden levő, a munkásosztály mozgásszabadságának növelése érdekében általuk is szorgalmazott polgári demokratikus átalakulást elsősorban a polgárság ügyének tekintették, amelyet következésképpen a proletariátus és pártja *nem vezet* – vélték –, *hanem támogat*. Forradalmi helyzetben is azzal kecsegtették a proletariátust, hogy a béke és a polgári demokratikus átalakulás forradalom nélkül is megvalósulhat az általános választójog kivívásával, s majdan a szocializmushoz is elvezethet. A párt vezetőinek az volt a nézete, hogy a polgári demokratikus átalakulást hosszú idő választja el a szocialista változásoktól, különösen az ipari fejlődésben viszonylag elmaradott országokban, így Magyarországon is. Ragaszkodtak ahhoz a XIX. századi viszonyokat tükröző marxi elképzeléshez, amely szerint a szocialista forradalom az iparilag legfejlettebb országokban kezdődik és szilárdul meg, azokban, amelyekben a proletariátus a lakosság többségét alkotja. Ezért az oroszországi szocialista forradalmat sajátos jelenségnek tartották, amellyel szabad szimpatizálni, de követni nem lehet. Az MSZDP vezetői a hazai és a nemzetközi forradalmi helyzetben elutasították az orosz példát, nem készítették fel forradalomra a proletariátust, nem sorakoztatták fel a lehetséges szövetségeseket. 1918. október végén követték a tömegek jórészt spon-

tán forradalmi fellépését, de még 1919 februárjában, a párt rendkívüli kongresszusán is azt állította a napirend („Az ország helyzete és a szociáldemokrata párt") hivatalos előadója, Weltner Jakab, hogy „a kommunizmust [értsd a szocializmust – *M. Gy.*] és a kommunista társadalmat csak akkor lehet megvalósítani, ha a különböző államok, fejlődött ipari államok nagy proletárpártjai ehhez csatlakoznak, és megvalósítják más országokban... Most tehát az a teendőnk, hogy nézzük az eseményeket..."[6] Ez volt a századelőn a szociáldemokrata pártok nagy többségének (az orosz mensevik pártnak is) az álláspontja. Ez a nézet a világot a polgári magántulajdon rendjének valamely formájánál való lehorgonyzásra, a társadalom hosszan elhúzódó, vontatott átalakulására ítélte volna, ha Lenin, a bolsevik párt – felmérve a tőkés rend változásait – nem alakít ki a század első éveitől a kor kihívására felelő, a tőkés rend új körülményeire reagáló új nézeteket, elveket – stratégiát és taktikát –, s nem cselekszik ezek szellemében. De így történt, s a világ fejlődése, változása 1917 novemberétől rendkívül meggyorsult.

A nagy októberi szocialista forradalom után az új történelmi helyzetben az volt a kérdés, hogy az MSZDP eddig hagyományosan nyugatra, főként a német és az osztrák szociáldemokráciára figyelő vezetői képesek-e orientációt változtatni vagy akadnak-e helyettük más erők a magyar munkásmozgalomban. Akadnak-e meghallói és megértői a haladás magyar képviselői között az új kor, a XX. század új törvényeinek? Akad-e valaki, aki 1917 októberének hatására felismeri a forradalmat előkészítő és győzelemre vezető lenini elmélet – a bolsevizmus, ahogyan akkor nevezték – nemzetközi jelentőségét, hozzálát megismeréséhez, elsajátításához, terjesztéséhez és alkalmazásához Magyarországon? Tudjuk, számosan akadtak: mindenekelőtt a Szovjet-Oroszországba került magyar szocialisták, de a hazai forradalmárok között is. Közülük emelkedett ki Kun Béla, aki múlhatatlan érdemeket szerzett a lenini eszmék, a bolsevik tapasztalatok megismerésének, átadásának, alkotó alkalmazásának kezdeti szakaszában Magyarországon és a világban.

Ki volt ő, honnan indult, s milyen utat járt végig?*

Kun Béla száz éve, 1886. február 20-án az erdélyi, Szilágy megyei *Lele* kisközség jegyzőjének családjában látta meg a napvilágot. A falu osztatlan népiskolájában ismerkedett a betűkkel. Zilahon kezdte gimnáziumi tanulmányait. Kolozsvárott érettségizett. Petőfi és Ady népi, hazafias, forradalmi költészete, a kolozsvári munkáskörnyezet egyengette útját a századelő magyar progressziójához, annak is a balszárnyához: a szocialista munkásmozgalomhoz, amelynek neveltje, majd tevékeny munkása lett. 1902-ben, szokatlanul fiatalon, 17 éves kora előtt (és a gimnáziumi rendtartás ellenére) lett tagja az MSZDP-nek. 1903-tól a kolozsvári egyetem joghallgatója. Másodéves volt, amikor bekapesolódott a szocialista diákmozgalomba.

Egyes eddigi, felszínes feltételezésekkel ellentétben, amelyek rövid – egyéves – joghallgatói tanulmányokról és ebből kiindulva a jog iránti állítólagos teljes érdektelenségről, a rendszerezett tanulás elmaradásáról szólottak, a figyelmes kutatások egyértelműen bizonyították, hogy Kun Béla 1903 és 1906 között, hat féléven át rendes hallgató volt, hogy az egyetem Kun Bélát 1914–1915-ben hadba vonult diákjai

* Kötetünkben Józsa Antal és Mucsi Ferenc „Kun Béla pályakezdése" című tanulmánya viszi előbbre a Kun-életút kezdeteinek megismerését, azoknak a szellemi, mozgalmi, emberi értékeknek a megértését, amelyek alapját képezték Kun későbbi nagyívű pályájának.

között mint *jogszigorlót*, azaz a doktori vizsgákra jogosult, abszolvált jogászt tartotta nyilván. Ez arra enged következtetni, hogy Kun, pontosan még meg nem állapítható időben a 7. és a 8. szemesztert is elvégezte. 1921. július 1-jén, az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt OK(b)P Központi Bizottsága Nyilvántartási Osztálya számára saját kezűleg kitöltött személyi lapjában a foglalkozási rovatba azt írta: *jogász*. A végzettség rovatba azt, hogy „nem befejezett jogi fakultás". Mi értendő az utóbbin? Valamelyik utolsó alapvizsgája hiányzott vagy a doktori vizsgáit nem tette le? Ez a kolozsvári egyetem iratai alapján még tisztázásra vár. A végzettségére vonatkozó ismert, tényleges adatok mindenesetre egyrészt azt igazolják, hogy Kun – ha nem is kívánt ügyvéd lenni – tisztában volt tanulmányainak hasznosságával, hogy erőfeszítéseket tett azok elvégzése érdekében; másrészt teljesebbé, érthetőbbé teszik Kun Béla-képünket: hiszen ezek nélkül, valljuk be, alig érthető, sőt érthetetlen volt a jogi, a történelmi, a társadalmi kérdésekben nem autodidakta módján jártas újságíró, betegpénztári tisztviselő, munkásmozgalmi vezető, politikus tevékenysége.[7]

A diákévek – a család rossz anyagi helyzete miatt – nem voltak zavartalanok, Kunnak kenyérkereset után kellett néznie, s 1905 tavaszától az egyetemi tanulmányokat már kénytelen volt összeegyeztetni az egyébként örömmel és tehetséggel végzett újságírói munkával. Kolozsvári, nagyváradi és rövid ideig pesti lapoknak dolgozott. Itt folytatta ismerkedését a politikával, itt emelt szót a haza, a haladás, a munkások ügye mellett. Nagy hatással voltak rá az 1905–1906-os orosz forradalom munkásmegmozdulásai, a Magyarországon is erősödő gazdasági sztrájkok, az általános választójog követelésével szervezett országos és kolozsvári munkástüntetések. A kolozsvári kőművesek 1906. nyári sztrájkjáról írott, egy munkás meggyilkolása ellen tiltakozó röplapja miatt félévi államfogházra ítélték. A büntetést 1907 novembere és 1908 májusa között töltötte le a szegedi börtönben.

Ekkor szociáldemokrata barátai és Ady Endre támogatták.

Szabadulása után a Munkás Betegsegélyző Pénztár kolozsvári fiókjának lett az alkalmazottja. 1908-tól mind jelentősebb vezetője az MSZDP kolozsvári szervezetének, s vele a soknemzetiségű erdélyi munkásmozgalomnak. Magyar, német és román munkások közös sztrájkküzdelmei erősítik internacionalista meggyőződését, amely egész életének vezérmotívuma lett. Szervesen összefért ezzel az a kísérlete, hogy a Bolyai Szabadgondolkodó Egyesületbe tömörítse Kolozsvár haladó értelmiségi fiataljait, akik Ady szellemében kívánták a magyar társadalmat megújítani. S összefért ezzel az erdélyi haladó román értelmiség legjobbjaival (Emil Isac és társai) ápolt baráti kapcsolata is. A kolozsvári években sokat olvasott. Tanulmányozta a szocializmus magyar és német nyelvű irodalmát, mindenekelőtt Marx, Engels műveit, Kautsky, Szabó Ervin és mások írásait, a *Die Neue Zeit* és a *Szocializmus* cikkeit. Ismerkedett a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom elérhető tapasztalataival. Közben rendszeres előadó volt a munkásszemináriumokon: a szocializmus gazdasági és politikai tanairól adott elő. Kun Béla küldött és kritikus felszólaló volt az MSZDP 1913. évi országos pártgyűlésén. Egész mentalitásából adódóan ellentétbe került a pártvezetőség gyakran oktalanul óvatoskodó, megalkuvó, a szocialista munkások öntudatára károsan ható, a polgári ellenzéknek túlzott engedményeket tévő, az első világháború kitörésekor pedig a háborúellenes nézeteket néhány napos ellenállás után feladó, háborút támogató politikájával. Nincs okunk kételkedni abban, hogy Kun Béla egyetértett a nemzetközi és a magyar szociáldemokrácia 1914 augusztusát

megelőző antimilitarista álláspontjával. Ezért nem tűnik meglepőnek felesége visszaemlékezése, amely szerint Kun a háború kitörése és a bevonulása közötti időben egy „Marx és a háború" című tanulmányon dolgozott.[8]

A FORRADALMI MARXIZMUS NAGY ISKOLÁJÁBAN, 1916–1918*

Kun Bélát 1914-ben, röviddel a háború kitörését követően hívták be katonának. Gyors kiképzés után az orosz frontra került. Véres csaták részese lett. 1915-ben megsebesült. 1916 nyarán zászlós, egy aknavető szakasz parancsnoka volt. Tapasztalt katona már, amikor orosz fogságba esik.[9] A távoli Szibériába, Tomszkba kerül.

Tomszk lett a bolsevizmushoz vezető út első stációja Kun Béla és a hadifogolytáborban körülötte gyorsan kialakuló háborúellenes, szocialista, internacionalista csoport tagjai számára (Seidler Ernő, Münnich Ferenc, 1917 szeptemberétől Rabinovits József, a KMP majdani alapítói, Jaross Béla, Reiner Károly, Szilágyi Imre, Gárdi Gyula, a szovjethatalom védelméért 1918-ban életüket áldozók, Brandeisz Emil, Kelemen Andor, Lipsitz Ernő és sokan mások a szovjethatalom későbbi védelmezői, építői).

A táborban antimilitarista, szocialista agitációt folytató Kun Béla 1916 második felétől kapcsolatra lelt a tomszki garnizonban működő illegális *Katonai Szocialista Szövetség* tagjaival. A szövetséget – bolsevikok kezdeményezésére – a városba és a kormányzóságba került, s 1916-ban a hadseregbe behívott száműzöttek – bolsevikok, internacionalista mensevikek, eszerek – hozták létre. A szövetség élén a tevékenységükről 1916-ban Leninnek is beszámoló Nyikolaj Jakovlev, és a párizsi pártiskola volt hallgatója, Vlagyimir Koszarjev állott. De számos régi, forradalmi tapasztalattal rendelkező, külföldet is ismerő, németül tudó bolsevik vett részt a munkában.[10] A szövetség a februári forradalom előtt széles körű agitációt folytatott a katonák között Tomszkban és számos más szibériai városban az önkényuralom megdöntéséért, a világháború befejezéséért, a béke kivívásáért. A forradalom pétervári győzelméről érkezett hírek első óráiban a szövetség bolsevik tagjai szervezték Tomszkban a népi rendőrséget, tartóztatták le a cári államhatalom képviselőit. Ők kezdeményezték a 70 000 fős helyőrségben a katonaszovjetek életre hívását, amelyek kezdettől a tömegek bolsevikok vezette hatalmi szervei voltak a százezres városban.[11] A katonaszovjet képviselői, a *katonafrakció* tagjai befolyásos erőként vettek részt az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt (OSZDMP) helyi szervezetében, a munkás-, majd a parasztszovjetek létrehozásában és formálásában, az ideiglenes kormányokat képviselő kormányzósági és városi szervek munkájában.

A *hadifogoly* Kun Béla 1916 végén és 1917 folyamán mindenekelőtt *e katonákkal* volt kontaktusban, s az internacionalista bolsevikok – amint a forrásokból kitűnik – Kun Bélán keresztül ápolták a kapcsolatot a hadifogoly szocialistákkal az imperialista világháború elleni közös harc szellemében. A magyar hadifoglyok szibériai szerepével foglalkozó korai visszaemlékezésében, a cárizmus megdöntését követő eseményekről szólva maga Koszarjev írta: „Kun Bélát mi korábbról ismertük."[12] Ez a kapcsolat indította el Kun Bélát és társait egy, a szociáldemokrata elvekkel és gyakorlat-

* Kötetünkben Milei György „A bolsevizmushoz, a leninizmushoz vezető út kezdetén" című tanulmánya foglalkozik részletesebben az életút 1916–1918-as, oroszországi szakaszával.

tal ellentétes úton: a háború idején az „ellenséges" és a saját katonák közötti tiltott, forradalmi, illegális és legális agitáció és szervezkedés útján, az osztálybéke és honvédelem politikájával való szembefordulás útján, a katonák, a hadifoglyok, a hadsereg forradalomra való megnyerésének az útján.

Ez a kapcsolat tette lehetővé Kun Béla első nyilvános fellépését 1917. március 10-én (23-án) a forradalom győzelme alkalmából rendezett katonai díszszemlén, tömeggyűlésen a nemzetközi szolidaritás és a béke szavával az orosz katonák és munkások előtt. Ez a kapcsolat segítette abban, hogy az osztrák hadifogoly-táborparancsnok kellemetlenkedései elől egy időre a városi kórházban nyerjen menedéket egy, a szövetség tagjaival rokonszenvező orvos segítségével. Kun a szövetség tagjainak, majd a katonaszovjet vezetőinek támogatásával jutott marxista irodalomhoz az egyetem könyvtárából 1917 februárja előtt és után is. Ők tették lehetővé viszonylag szabad mozgását, kapcsolatát a városi pártszervezettel, s 1917. október elején (társaival együttes) kiköltözését a városba, az ottani üzemekben dolgozó hadifogoly munkások százai közötti szocialista agitáció és szervezkedés megkezdését. (Ezt az akkor már létező bolsevik városi pártszervezet is segítette, annak helyiségében zajlottak a többnyelvű gyűlések.)

1917 márciusában Tomszkban, csakúgy mint a többi szibériai városban, az OSZDMP egyesült szervezete jött létre. Munkájában a mensevikek és a bolsevikok egyaránt részt vettek. Ezt elősegítette a bolsevikok kezdetben – országosan is – bizonytalan taktikája a februári forradalom eredményeként létrejött Ideiglenes Kormányhoz, a szovjetekhez, a háborúhoz való viszony, a szocialista forradalom perspektívájának a kérdéseiben. 1917 májusától Lenin „Áprilisi tézisei"-nek a megvitatása és elfogadása tárt kaput a polgári demokratikus forradalomtól a szocialista forradalomhoz utat mutató új taktikának, jelszavaknak: „Semmiféle támogatást az Ideiglenes Kormánynak", „Nem parlamentáris köztársaság... hanem a munkás-, béres- és parasztküldöttek... szovjetjeinek köztársasága", „a legcsekélyebb engedmény sem tehető ... a forradalmi honvédelem javára".[13]

A tomszki bolsevikok 1917. május–júniustól fokozatosan elfogadták a lenini jelszavakat, megkezdték s szeptemberre befejezték – Szibériában az elsők között – az önálló, független bolsevik szervezet létrehozását, eredményesen indultak harcba a többség megnyeréséért a katonatanács után a munkástanácsban is. 1917 őszétől fordultak nyíltan szembe a szibériai, a tomszki burzsoázia és kispolgárság hatalmával, a szovjetállamtól való szibériai elszakadási törekvésükkel (autonomistákkal), hogy december elején hozzálássanak a szovjethatalom kiépítéséhez.

Kun tomszki tettei, írásai csak a tomszki fejlődés sajátos keretében vizsgálhatók, értelmezhetők és érthetők. A szűkös források nehezítik Kun nézetei formálódásának az áttekintését. A néhány reánk maradt adatból, írásból tudjuk: 1917 tavaszán nézetei a tomszki egyesült pártszervezet, sőt a bolsevik katonafrakció akkor még határozatlan, a kormányt és politikáját feltételesen támogató álláspontját tükrözték. De nehéz nem észrevenni, hogy a cári önkényuralom *forradalmi* megdöntésének világtörténelmi jelentősége mellett Kun azt is felismerte már, hogy az önkényuralom szétzúzásában szerepet játszó „erőknek nagy része a proletariátushoz tartozik", hogy ez rányomja bélyegét a forradalomra, hogy e körülmény utat nyit a szociáldemokrácia közös történelmi hivatásának, nemzetközi ügyének megoldásához: a világ proletárjainak felszabadításához.[14] Lenin is ehhez a némelyek szerint „ortodox

marxista" megállapításhoz jutott el még Svájcban, s hazatérve Oroszországban is. Igaz, Kunnál egyértelműbben fogalmazott, amikor a közelgő nemzetközi, európai proletárforradalmat éltette.[15]

Kun a tomszki pártszervezethez intézett első hivatalos levelében a nemzetközi szolidaritás nevében kért részt a közös munkából. Tettei igazolják: nem csak szavakban! A május 1-jei és a Friedrich Adler védelmében történt fellépése jelezte: híve, cselekvő részese a nemzetközi proletariátus közös, forradalmi fellépésének.

Mint említettük, májusban jut el a tomszki bolsevikokhoz, majd Kunhoz is az a dokumentum, az „Áprilisi tézisek", amely a polgári demokratikus forradalomtól a szocialistához való átmenet új taktikájával új történelmet csinált, s Kunra oly hatással volt, hogy az első, legfontosabb, magyarul is publikálandó írások között tartotta számon, majd hazai tetteit is befolyásolta.

A tomszki katonaszovjet júliusban nyilvánosan visszautasította a bolsevikokat, Lenint Petrográdon ért támadásokat, s fenyegetően lépett fel egy esetleges tomszki ellenforradalmi megmozdulással szemben. Arról azonban, hogy ez időben a hadifogoly szocialistákkal, Kunnal milyen volt a kapcsolata – nincs adatunk. Augusztustól, tudjuk: élő a kontaktus.

Kun 1917. őszi–téli tomszki írásai több fogódzót adnak ismereteiről, tapasztalatairól, tetteiről. Ezek alapjait azonban nyilvánvalóan nem csak ekkor, előzetesen is gyűjtötte. Ekkortól egyértelmű, hogy 1917-ben Kun Béla volt az a magyar szocialista hadifogoly, aki nemcsak felismerte a proletariátus meghatározó szerepét a cári önkényuralmat megdöntő széles demokratikus vívmányokat, szovjeteket teremtő polgári demokratikus forradalomban, aki gyakorlatilag kezdettől a bolsevikok oldalán haladva nemcsak megértette, hogy e körülmény lehetővé, szükségszerűvé teszi a forradalmi folyamat továbbvitelét az imperialista háborút beszüntető, a békét kivívó szocialista forradalom, a szovjethatalom győzelme felé, de szóban és írásban az orosz proletariátus forradalmi szervezetéhez való csatlakozásával, tettekkel vállalta, terjesztette meggyőződését: itt most az oroszországi és a nemzetközi proletariátus közös ügyéről van szó, amelyet *támogatni* és *követni* kell! Őszi Kun-cikk 1917. október 20-áról (november 2.) maradt reánk. Ez jelzi az események, az osztályerők folytatólagos figyelemmel követését. Határozott állásfoglalást tartalmazott a polgári, kispolgári pártok hatalmával és ideológiájával szemben. Kiállt azért, hogy a parasztsággal együtt „a proletariátus ragadja kezébe a hatalmat". A rutint, a politikai tudatlanságot és a gátlástalan korrupciót megtestesítő régi intézményekkel szembeállítja az ellenfelek által sötét tömegnek nevezett nép új intézményeit, a szovjeteket: „micsoda frissesség árad azokból az intézményekből, amelyeket az orosz forradalom nagyszerű proletariátusa hozott létre! Feddhetetlen tisztesség, túláradó kezdeményezőkészség és az út közben felmerülő nehézségek leküzdésének semmi előtt meg nem torpanó vágya."[16]

Kun gondolatilag szinte folytatta ezt a cikket az októberi szocialista forradalom petrográdi győzelmét követő napokban megjelent cikkében, amikor a kispolgárság, a polgárság kétkedésével szemben leszögezte: „Bármit beszéltek is a kishitűek és az orosz forradalom ellenségei, a forradalom szikrái messze szétrepültek, és ezekből a szikrákból – erről meg vagyok győződve – Európa-szerte fellobbannak a forradalom lángjai."[17]

További tomszki állásfoglalásai is jeleznek bolsevik nézeteket. Az orosz forradalom

új fordulatának jellemzésében, értékelésében (akárcsak Lenin) az egyetlen előd proletárállamra utalt vissza: „– a párizsi kommünt leszámítva – az első proletárforradalom", amelynek során „az imperializmussal harcoló proletariátus, az ipari munkások, a mezőgazdasági munkások és a félproletár szegényparasztok megakadályozták, hogy a végbement fordulat a kispolgári demokrácia érdekeire korlátozódjék" – írta. „Ez az új típusú forradalom, amelyben a proletariátus kezdettől fogva tudatában van osztályérdekeinek és döntő faktorként lép fel." Felismeri és együtt vallja a bolsevikokkal, hogy e forradalom saját érdekei, „belső fejlődéstörvényei" és a nemzetközi proletariátus érdekei szerint „nemzetközivé válik".[18]

A háború előtti Kautskyn is nevelkedett Kun Béla ekkor már vitázik mesterével, aki 1917 július–augusztusában megjelent cikkében a szocialista forradalom lehetőségét azokra az országokra korlátozta, amelyekben a proletariátus a nemzet jelentős többségét alkotja, amelyekben végbement a teljes iparosítás.[19] Kun ekkor nemcsak felismerte a forradalom terjedésének lehetőségét Németországban, Magyarországon, de a maga eszközeivel segítette is azt: a tomszki bolsevik szervezet, a szovjetek támogatásával, a tomszki hadifogoly munkások százainak a forradalom oldalára állításával, a majdan itt is ezreket átfogó szervező és agitációs munkaprogram kidolgozásával. A gyakorlati, a cselekvő internacionalizmus útjára lépett. A bolsevik elvekkel egyetértve már itt a III. Internacionálé híveként áll előttünk.[20]

A parasztság magyarországi helyzetéről a tomszki forradalmi sajtóban közreadott – források nélkül, emlékezet alapján írt – cikke mindenekelőtt arról tanúskodik, hogy felismerte: a parasztságot meg lehet nyerni szövetségesnek a forradalomhoz. De a helyi bolsevikoknak a cári-kincstári földek kollektív kisajátítására és megművelésére irányuló nézeteit is alátámasztotta.[21] Kun és társai itt találkoztak, 1917 végén, először az agrárkérdés azonnali kollektív megoldásának konkrét tervével, gyakorlatával.

Kun Béla 1916 végétől létező, márciustól erősödő, június előtt szervezetileg is konstituált, s tevékenységében, majd 1917 októberétől jól kimutathatóan elveiben is mindinkább azonosuló kapcsolata a bolsevikokkal már a tomszki periódusban egyértelművé tette hovatartozását. Kun ekkor már bolsevik: tettekben, szervezetileg, s bár még nem rendszerezett, nem átfogó ismeretek birtokában, de nézeteiben is.[22]

1917 végén új, sorsdöntő fordulatra került sor. „Kun elvtársat az orosz kommunista párt Központi Bizottsága Pétervárra rendelte" – írta visszaemlékezésében Rabinovits József, a magyar kommunista mozgalom kezdeteinek hiteles krónikása, az 1917-es tomszki események cselekvő részese.[23] Ez a fővárosba rendelés nem a személyének szóló különleges figyelem megnyilvánulása volt, hanem része a bolsevikok általános forradalmi, internacionalista politikájának, amely egy pillanatra sem feledkezett meg arról a Lenin által 1917 áprilisától hangoztatott álláspontról, hogy bár az orosz proletariátusnak jutott a kezdés nagy megtiszteltetése, mozgalma és forradalma, az „része a világ forradalmi proletármozgalmának", és feladatai csak abból a szemszögből határozhatók meg, hogy az orosz proletariátus szövetségese „minden hadviselő ország és általában minden ország proletariátusa".[24] E nézetek 1917 novembere után az állampolitika rangjára emelkedtek, s részévé váltak a szovjetállam megvédelmezéséért, megszilárdításáért vívott harcnak. A szocialista állam létérdeke volt, hogy terjessze a béke, a forradalom, a szocializmus eszméit az ellene támadó hadseregek katonái között a fronton, az ellenfél hátországában és az Oroszországban élő hadifoglyok között. A későbbi események bizonyították: sem a szovjetköztársaság

közvetlen biztonsága, sem a forradalmi eszmék, a mozgalom terjedése szempontjából nem elvont elméleti kérdés volt, hogy kinek az oldalára állnak a Szovjet-Oroszországban élő hadifoglyok százezrei. A frontbarátkozás nagy lendülettel folyt a breszti tárgyalások idején. De kiszélesítéséhez, rendszeressé tételéhez szükség volt az ellenség katonáinak, az apátiába süllyedt hadifoglyoknak a nyelvén meggyőződéssel és meggyőzően író, beszélő, szervezni tudó szocialista propagandisták, agitátorok segítségére. Különösen magyarul tudókban volt hiány. Magától értetődően adódott, hogy a bolsevikok azok között a szocialista hadifoglyok között kerestek Oroszországszerte ilyen embereket, akikkel 1917 során internacionalista elvtársi és munkakapcsolatot alakítottak ki. Semmiféle csoda nem volt abban, hogy a Petrográddal, Moszkvával rendszeres kontaktust tartó tomszki bolsevikok – tapasztalataikra támaszkodva – a szocializmus elveiben, a munkásmozgalom gyakorlatában, az újságírásban, a magyar, osztrák és német hadifoglyok közötti agitációban jártas, a szovjethatalom és a világforradalom híveként, internacionalista forradalmárként megismert Kun Bélát delegálták a fővárosba. Valódi alkalmassága, különleges adottsága a feladatra a tettek során bontakozott ki.

Kun Béla számára Petrográdon, majd márciustól Moszkvában tárult szélesre a lenini, a bolsevik elmélet és gyakorlat rendszeres megismerésének a kapuja. Itt fogták őt körül s hatottak rá közvetlenül, elemi erővel a szovjetállamban, a nemzetközi munkásmozgalomban, a világban zajló események, a róluk szóló adatok, hírek sűrű hullámai.

Minthogy kezdetben Kun fő feladata a frontbarátkozások támogatása volt, a frontkatonák (s mellékesen a hadifoglyok) tájékoztatása a szovjethatalom békeszándékairól, a szovjetkormány forradalmi dekrétumairól, céljairól – óhatatlanul a *breszti* béketárgyalások, a breszti béke körüli állásfoglalások kötötték le a figyelmét. Egyfelől törekedett a lenini felhívás szellemében mozgósítani minden erőt a szocialisták közös hazájának megvédésére, másfelől csatlakozott a „baloldali kommunisták"-nak a békekötést elutasító, a „forradalmi háború" folytatását követelő álláspontjához. Mindaddig, amíg maga is fegyvert fogott és a fronton meggyőződött róla: a háborúban megfáradt orosz hadsereg nem képes a harc folytatására, a német katonát pedig még nem ragadta magával a forradalom szelleme, kész végrehajtani a proletárhatalom eltiprását célzó parancsokat.

Az 1918. február végi–március eleji napokban győződött meg arról is, hogy balgák voltak azok a remények, amelyeket az MSZDP vezetőinek az orosz proletariátus békekövetelésének támogatásáról, példájának követéséről szóló forradalmi frázisai keltettek benne és társaiban. Megértette: a szavak, a hatalommal megalkuvó, a proletariátus ösztönös tömegmozgalmát leszerelő, a forradalmi vezetőket félreállító, elítélő tettek szembekerültek egymással. Ettől kezdve az OK(b)P-hez csatlakozott régi, külföldi (volt hadifogoly) szocialisták élére állt, hogy az oroszországi bolsevik, kommunista párt keretében 1918. március–május között megalakítsák a majdani kommunista pártok és a Kommunista Internacionálé megteremtésében nagy szerepet játszó magyar, német, román, jugoszláv, csehszlovák és más kommunista csoportokat, valamint föderációjukat.[25]

A petrográdi, s különösen a moszkvai periódus 1918 első felére eső szakasza az, amikor Kun Béla – írásaiból nyomon követhetően – szisztematikusan megismerkedett Lenin akkor elérhető alapvető írásaival, beszédeivel. A petrográdi időszakban a

szovjethatalom első lépéseiről tájékoztató dekrétumokat, a dolgozó és kizsákmányolt nép jogainak kinyilatkoztatását (a nemzetek jogairól, a nemzeti szovjetköztársaságokról és föderációjukról), Lenin 1918. januári, a Népbiztosok Tanácsának munkájáról a szovjetek III. összoroszországi kongresszusán tartott beszámolóját, valamint a breszti békéről folyó vitát, a keserű visszavonulás, a kényszerű időnyerés taktikájának tapasztalatait, a párt nevének, programjának megváltoztatására vonatkozó, a VII. kongresszuson elfoglalt álláspontját ismerhette meg.[26]

A márciustól kezdődő moszkvai hónapokban Kun Béla tanulmányozta Lenin néhány, a korszak legfőbb jellemzőit meghatározó, elemző, a továbbhaladás irányát, lehetőségét feltáró művét, s ezek tanításait az 1918 áprilisától a *Szocialista Forradalom*ban megjelenő cikkeiben, önállóan kiadott írásaiban a magyarországi helyzetre is adaptálva törekedett továbbadni az olvasóknak. Ezek alapján megállapítható, hogy Kun megismerte „A II. Internacionálé csődje" című művet, amelyben Lenin kritikai elemzést adott a szociáldemokrata pártok világháborúval kapcsolatos álláspontjáról, politikájáról és kifejtette a bolsevikok nézetét. Kun tanulmányozta és beépítette gondolatrendszerébe a tőkés fejlődés új szakaszának sajátos vonásait, ellentmondásait, az országok egyenlőtlen fejlődését, a szocialista forradalom egy vagy egynéhány és nem feltétlenül a legfejlettebb országokban való győzelme ebből következő lehetőségét feltáró lenini művet, „Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foká"-t, a forradalmi marxizmus lenini összefoglalását az „Állam és forradalom" több mint aktuális kérdéseiről. Áttekinthette a fiatal proletárállamnak a breszti béke eredményeként kivívott békés időszakában, 1918 áprilisában Lenin által felvázolt cselekvési programját „A szovjethatalom soron levő feladatai" című munkából.

Tudjuk, hogy Kun Béla megismerte Lenin néhány más jelentős művét is. Számos fontos művet azonban, így a „Mi a teendő"-t, az „Egy lépés előre, két lépés hátra", „A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban" című írásokat Kun ekkor még nem ismerte.

1918-ban Kun már rendszeresen figyelemmel kísérte a sajtóban az e napok égető oroszországi és nemzetközi kérdéseivel foglalkozó Lenin-cikkeket is. Kimutathatóan nagy hatással voltak Kun nézeteire, a hazatérést, a kommunista párt megalakítását kezdeményező tetteire Lenin 1918. őszi beszédei, írásai. Így Kautsky doktrinerségét, az orosz forradalommal való szembefordulását bíráló cikke a *Pravda* 1918. október 11-i számában – „A proletárforradalom és a renegát Kautsky" –, valamint a németországi és más európai forradalmak közelgő kibontakozásáról, az ezzel kapcsolatos feladatokról szóló beszédek, cikkek sora. Kétségtelen, hogy Lenin valódi szerepének, jelentőségének alaposabb megismerését erőteljesen formálták a vele való találkozások. Ezek atmoszféráját nem a teoretikus és politikus Lenin zsenialitásából kiindulva utólag konstruált valamiféle fennsőbbséges tanár–tanuló viszony határozta meg, hanem a kor szellemével, Lenin *emberi* tartásával összhangban levő, a vitát, az ellentmondást természetszerűnek tartó elvtársi kapcsolat.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy Kun Béla mindenekelőtt az imperializmusról, a világháború jellegéről, a polgári demokratikus forradalomtól a szocialista forradalomhoz vezető időszak és a proletárállam kezdeti építő, valamint a külső és belső ellenség ellen folyó harcok periódusának tennivalóiról szerzett tapasztalatokat, az 1918 folyamán egyre mélyülő, Európa jelentős részét átfogó forradalmi helyzet, az érlelődő nemzetközi forradalom körülményeit tükröző lenini, bolsevik gondolkozást,

s az így kijelölt cselekvési irányt ismerte meg. Lenin 1905-ös, a demokratikus forradalom időszakának tapasztalatait a proletariátus és pártja számára elemző műveit csak részlegesen ismerte.

Kun a bolsevik párt más vezetőinek írásait is tanulmányozta. Mindenekelőtt Buharinét, akinek néhány cikkét és két írását 1918-ban meg is jelentették magyarul. Az „Osztályharcok és forradalmak Oroszországban" az 1917. március utáni tapasztalatokat, a kettőshatalom kialakulását, majd júliusi megszűnését ismertette. Bemutatta a bolsevikok háborúellenes, tanácshatalmat követelő politikáját, s leleplezte a mensevikek és eszerek munkás- és parasztérdekeket feladó, állami szinten érvényesített politikáját. A „Kommunisták programja" az OK(b)P VII. kongresszusának határozata alapján készülő programot ismertette, alapjában az ott meghatározott elvek szerint. De szerepel benne néhány balos, Lenin által bírált nézet is (a kisbirtokos paraszt egyoldalú, tulajdonosi megítéléséről, a nemzetek önrendelkezési jogának a proletárok önrendelkezési jogával való, ismét csak egyoldalú, a valóság dialektikus figyelembevételét nélkülöző helyettesítése), amelyek szintén hatottak Kunra és társaira: nehezítették Kun számára a korábbi kautskysta, luxemburgista hatásokon való túllépést, a konkrét helyzet konkrét elemzése alapján való döntést némely fontos elvi, majd gyakorlati kérdésben. Kun Béla, a forradalmi maxizmus, a bolsevizmus elveinek új követője a proletárforradalmak nemzetközi győzelmének lehetőségébe vetett szenvedélyes hitével és meggyőződésével – amelyet bátor, lobbanékony természete is táplált – némelykor az elhamarkodott tettekre serkentő bolsevikok álláspontja felé fordult. 1918 februárjában is. A tisztázáshoz neki is időre, saját és kollektív tapasztalatokra, a forradalmi elmélet szélesebb ismeretére volt szüksége. Breszt kérdésében gyors, kijózanító hatást gyakorolt a front tapasztalata. Mindazonáltal 1917–1918 nem minden esetben adhatott lehetőséget a megfelelő ismeret és tapasztalat megszerzéséhez: nem pótolhatta a bolsevik párt 15 éves harci tapasztalatát, s nem tette feleslegessé a majdani, a következő tapasztalatokat, tanulságokat sem.

Az imperializmusnak, a világháborúnak, a szocialista forradalmak kezdődő korának, a proletárdiktatúra államának, a proletariátus és pártja feladatainak legfőbb kérdéseiben azonban a bolsevizmus Lenin által feltárt elvei határozták meg Kun Béla, s általa a kibontakozó magyar kommunista mozgalom nézetrendszerét. A rendelkezésére álló, áttanulmányozott bolsevik irodalom és a tapasztalat szilárd, maradandóan helytálló nézeteket formáltak Kun Bélában a kor forradalmi marxizmusa elméletéről: a bolsevizmusról, annak kimunkálójáról, Leninről, aki a proletárforradalom marxi teóriáját nemcsak átvette, de továbbfejlesztette, alkalmazta és megvalósította pártja és osztálya élén a történelmi folyamat új szakaszán.[27]

Kun Bélához hasonlóan lényegében az 1917–1918 folyamán általa is megismert Lenin-művek, az ő hatását tükröző bolsevik párthatározatok, szovjettörvények képezték az elméleti bázisát a párthoz 1917 márciusa után csatlakozott, felkészültebb orosz kommunisták ismereteinek is. Ez volt cselekvésük elvi iránytűje. Az OK(b)P külföldi tagjai közül kevesen voltak, akik a bolsevik forradalomelmélet ismeretének, „megemésztésének", továbbadásnak, a más országok konkrét helyzetére való adaptálásának Kun Béla által gyakorolt szintjére emelkedtek. De tömegével voltak követői a lenini, bolsevik elveknek, tapasztalatoknak. Egy 1918 októberében készült tanulmányában írta Kun Béla, hogy „Szovjet-Oroszország a forradalom, az internacionalizmus legmagasabb iskolájává vált. A forradalmi marxizmus, az internacionalizmus

tanítása a német és az Osztrák–Magyar Monarchia proletártömegei számára még sohasem vált olyan méretekben hozzáférhetővé, mint a proletárdiktatúra korában, a hadifoglyok körében Oroszországban."[28] A bolsevikok, a szovjetek biztosította politikai szabadságjogok, a szervezkedés, a szóbeli és írásos propaganda számára adott reális lehetőség felhasználásával Kun Béla lett ennek az iskolának – amelyben tíz- és tízezrek tanultak – egyik fáradhatatlan, az elméleti és a gyakorlati ismeretek elsajátítására törekvő tanulója és azokat továbbító, a magyar valóságra alkotóan alkalmazó tanítója, propagandistája.

Az elsajátított lenini-bolsevik ismeretekből indultak ki Kun Béla tettei, írásai. Ezek hatására kezdeményezte 1918. március 24-én az első magyar kommunista szervezet, az OK(b)P Magyar Csoportja Moszkvában, majd számos más városban történő életre hívását, a bolsevikká lett több száz magyar szocialista és más progresszív ember szervezeti tömörülését, szembefordulását a hivatalos magyar szociáldemokrácia Garami Ernő vezette megalkuvó politikájával. Társaival a csoport 1918. április 3-tól megjelenő, általa irányított lapjában, a *Szociális Forradalom*ban, az 1918 során kiadott röplapok, brosúrák tíz- és tízezreiben, a Kremlben szervezett öt agitátortanfolyamon, a gyűlések százain leplezte le a világháborút okozó imperialista hatalmakat, kizsákmányoló osztályokat, s hívta forradalmi harcra a proletariátust, a parasztságot, a katonákat a valóban demokratikus békéért, a munkásosztály vezette szociális forradalomnak a proletariátus forradalmáig eljutó győzelméért. 1918 márciusától Kun Béla mind következetesebben leplezte le azokat a szociáldemokratákat, „akik Magyarországon osztályharc helyett az uralkodó osztállyal való apró seftelésekben látták a proletariátus pártjának feladatát".[29] Mindezzel Kun Béla kezdeményezte a magyar proletariátus új, forradalmi kommunista pártja megalakítása elvi, ideológiai, szervezeti előkészítését a hadifogságban élő szocialisták, kommunisták körében, a forradalom bolsevik-lenini szellemének terjesztését Magyarországon is. Különlegesen nagy szerepet játszott ebben a „Mit akarnak a kommunisták?" című, népszerű formában írt füzete, amely jól tükrözte Kun (és a magyar kommunista mozgalom) kezdeti eredményeit a leninizmus elsajátításában és alkalmazásában a szocialista forradalomhoz vezető út akkori magyarországi szakaszán. De jelezte az elégtelenségeket, a hiányokat is, például a proletariátus demokratikus feladatainak meghatározása terén.

Kun Béla szóval, írással és a tett, a példa erejével hirdette, hogy a szocialista forradalmak nemzetközi terjedésének, mindenekelőtt a magyarországi munkás- és parasztttömegek szociális felszabadításának egyik záloga az első, az oroszországi proletárállam fennmaradása, megerősítése, munkával s fegyverrel való segítése. Kun Béla tevékenységének kétségtelenül jeles része volt abban, hogy a „krasznije madjari", a vörös magyarok és más nemzetiségű internacionalisták tíz- és tízezrei álltak fegyverrel a kézben a szovjethatalom zászlaja alá már 1918 vészterhes nyarán és őszén Moszkvától Vlagyivosztokig, az Uráltól Közép-Ázsiáig. Aminthogy nagy szerepe volt abban is, hogy az 1918 során Ausztria–Magyarországra hazatérő hadifoglyok százezrei magukkal vitték az orosz forradalom szellemét.

Kun Béla, a bolsevik-lenini eszmék szellemében rendkívüli energiával dolgozó agitátor, propagandista és szervező 1918 során a magyar és más külföldi kommunisták, internacionalisták szovjet-oroszországi politikai és katonai mozgalmának ismert és elismert vezetője lett társai és a tömegek között. Mind szélesebb hadifogoly-

rétegek véleményének és cselekvőkészségének lett a kifejezője, képviselője. Mind jelentősebb politikai és katonai erőt hozott mozgásba a proletárforradalom, a szovjethatalom támogatása és követése érdekében. Az OK(b)P és a szovjetállam vezetői – Lenin, Szverdlov, Buharin, Radek és mások – harcostársként, partnerként fogadták el és kezelték. Mindenekelőtt őt, Kun Bélát, a külföldi kommunista csoportok föderációjának elnökét avatták be teljes egészében – Lenin szavaival szólva – „a fő politikai tervekbe és az általános politikai feladatokba", vele ismertették meg „a vezérvonalakat".[30]

1918 októberében írt, „Gyakorlati internacionalizmus" című elméleti jellegű tanulmányában Kun Béla megállapította, hogy az imperializmushoz, az általa kiváltott világháborúhoz és az oroszországi proletárdiktatúrához való viszony választóvíz a csak szavakban internacionalisták és a gyakorlati, a valódi internacionalisták között. A nemzetközi proletariátus történelmi feladata az adott pillanatban az imperialista háború polgárháborúvá változtatása útján a politikai hatalom megragadása és a proletárdiktatúra államának megteremtése: támogatni és követni kell az orosz példát.[31]

1918. november elején – az Osztrák–Magyar Monarchiából érkező forradalmi hírek hallatán – Kun Béla már a leninizmus alapelveinek, a bolsevik párt, október és a proletárdiktatúra gyakorlatának az ismeretében tett javaslatot a Magyarországról származó kommunisták 1918. november 4-i, moszkvai konferenciáján[32] a hazatérésre, a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakítására. E kezdeményezése nyitott lehetőséget arra, hogy a magyar munkásmozgalom forradalmi képviselői otthon is szervezetten szembeforduljanak a szociáldemokrácia, nevezetesen az MSZDP vezetése által a világháború előtt és alatt a magyarországi társadalom helyzetéről, az osztályharc formáiról, a proletariátus és pártja feladatairól hirdetett elvek és a gyakorlatban követett politika rendszerével. Kun hazatérésének történelmi jelentősége éppen ebben rejlett: a szocialista forradalom híveinek lett a katalizátora, a kristályosodási pontja.

A KMP MEGALAKÍTÓJA, A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG VEZETŐJE*

Az 1918-as magyar polgári demokratikus forradalom eseményei megmutatták, hogy a hatalomra került polgári-szociáldemokrata kormány jelentős reformok megvalósítására törekedett, amelyek egyben a forradalmi folyamat megállítását, a polgári rend új formában való megszilárdítását célozták. Kun Béla írásai és szavai már Moszkvában, majd hazatérése után itthon is leleplezték e szándékot, s lenini szellemben bizonyították a szocialista forradalom magyarországi időszerűségét, azt, hogy a for-

* Kötetünkben Siklós András tanulmánya: „A szocialista forradalomért" ad széles áttekintést Kun Bélának a KMP megalakításáért, a szocialista forradalom győzelméért végzett itthoni munkájáról, küzdelméről. A kötet tanulmányainak mintegy fele foglalkozik az eredeti célkitűzés szellemében teljes egészében (*Nemes Dezső:* Kun Béla és a Tanácsköztársaság; *Ormos Mária:* Kun Béla, a külügyi népbiztos. Világtörténelem – magyar történelem; *Liptai Ervin:* Kun Béla és a Tanácsköztársaság védelme; *Vadász Sándor:* A Magyarországi Tanácsköztársaság és a nemzetközi helyzet) vagy részben (*Kővágó László:* Kun Béla és a nemzeti-nemzetiségi kérdés; *Kende János:* Kun Béla és a szakszervezeti kérdés 1918–1919-ben; *Kirschner Béla–Szakács Kálmán:* Kun Béla és az agrárkérdés; *Illés László:* Kun Béla az irodalomról) Kun Béla politikai tevékenységének a magyar és világtörténelmi szempontból legfontosabb, tanácsköztársasági szakaszával.

radalom továbbvitele érdekében elkerülhetetlen az önálló kommunista párt megalakítása. A Szovjet-Oroszországból hazatérő magyar kommunisták Kun Béla vezetésével a lenini-bolsevik nézetek rendszerét, a szocialista forradalom stratégiájának és taktikájának átfogó elméletét, gyakorlati tapasztalatát állították szembe a szociáldemokratizmussal, az MSZDP-nek a polgári demokráciánál megrekedt, a munkásosztály vezető szerepéről lemondó politikájával az imperializmus, a világháború, az oroszországi proletárforradalom körülményei által felerősített és elmélyített forradalmi helyzetben. Ilyen szituációban meggyorsult a hazai baloldali szocialista csoportok tömörülése, a magyar munkásmozgalomban már itthon is kialakuló, erősen előrehaladott differenciálódási folyamat kiteljesedése. A szocialista ellenzék jelentős része ugyanis – szemben az MSZDP vezetésével – már az előző hetekben, s 1918. november elején mindinkább egyetértett a szocialista forradalom felé való továbbhaladás, a proletárdiktatúra, a tanácshatalom fel-felmerülő gondolatával. Nagy többségük azonban még nem értette, hogy a forradalom átnövéséhez kommunista pártra van szükség.[33] Az MSZDP régi tagjainak egy része a párt belülről való meghódításában reménykedett. Mások az MSZDP és a szakszervezetek összefonódása miatt kételkedtek az új párt alakításának sikerében: a szakszervezetek egységét féltették. Néhányan, akik a mozgalomba újonnan, szindikalista hatásra kerültek be, kétségbe vonták párt szükségességét a munkásmozgalomban. E nézetek elfogadása azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy a proletárdiktatúrát és a tanácsokat propagálók olyan szektává szűkülnek, amely képtelen lesz a tömegek vezetésére. A veszélyt fokozta, hogy az Oroszországból hazatértek egy része nem törődött azzal, hogy jönnek-e a pártba olyan „visszamaradt" szociáldemokraták, akik össze voltak nőve a tömegekkel. Arra hivatkoztak, hogy a KMP már meg is alakult Oroszországban. „*Mi azonban úgy láttuk* – mondotta később, a tényekkel összhangban Kun Béla –, *hogy ott helyben, Magyarországon kell a KMP-t a munkásosztály legjobbjaiból kisarjasztani* és ezért *nem is említettük* azt a határozatot, amelyet még Oroszországban a KMP megalakításáról hoztunk."[34] (Kiemelés tőlem. – *M. Gy.*)

Kun Béláék számítottak arra, hogy a szervezett munkások ragaszkodnak az egységhez, s maguk is mint a munkásosztály egységének hívei léptek fel a szakszervezetek, a munkástanácsok egységéért. De hirdették, hogy a forradalmi helyzetben ez együtt jár a *reformista párt egységének* elkerülhetetlen *megbontásával,* sőt ez előfeltétele annak, hogy később helyreálljon a proletariátus *forradalmi egysége.* Kun Béla és társai a munkásmozgalom baloldali erőinek lehető legszélesebb egysége alapján kívánták létrehozni az új forradalmi pártot. Ugyanakkor az is nyilvánvaló volt, hogy az események sodrásában nem lehet kivárni minden baloldali szocialista meggyőzését: a pártnak mielőbb élnie és cselekednie kellett.

A sorozatos megbeszéléseken Kun Béla az ellenzékiek jelentős részét néhány nap alatt megnyerte a bolsevik elveken alapuló párt gondolatának. Ez önmagában is tükrözte a talaj előkészítettségét e lépés megtételéhez. A vita során következetesen hirdette, hogy a tömegeknek a társadalmi továbbhaladásra való törekvése, aktivitása új, forradalmi ideológia vezette, tudatos, szervezett erőért kiált. Kun Béla kezdeményezésére ezt az erőt, a *Kommunisták Magyarországi Pártját* alakították meg *Budapesten 1918. november 24-én* a Szovjet-Oroszországból hazatért, *kommunistává lett szocialista hadifoglyok,* a háború utolsó éveiben itthon megerősödött *baloldali szociáldemokraták,* ellenzéki gyári bizalmiak és a főként fiatal értelmiségieket, szindikalista

munkásokat tömörítő *forradalmi szocialisták* képviselői. A központi bizottság ismert összetétele is jelezte, hogy e párt reálisan számolt a kialakult helyzettel, s elsősorban a magyar etnikumú Magyarország kommunistáit kívánta tömöríteni. A párt központi bizottságának elnökévé Kun Bélát választották.

Néhány hét alatt kialakult a párt vezetői, szervező- és agitátorgárdája, amelyre gigászi feladat várt. A történelem azt követelte, hogy *egyidejűleg* (s mint kiderült, igen rövid idő alatt) *tegyen erőfeszítéseket* a párt *megformálására* (szervezeteinek, egységes elvi-ideológiai platformjának, politikájának a kialakítására), a *szervezett proletariátus leválasztására* az MSZDP politikájáról és a széles *dolgozó tömegek megnyerésére* a közelinek tudott proletárforradalom ügyének. E munkát Kun Béla irányította. Az egész folyamatban tanúsított, mindenki másnál nagyobb kezdeményező és vezető szerepe miatt joggal tiszteljük őt a KMP alapítójának. Ezzel kapcsolatban számot kell végre adnunk magunknak arról, hogy 1918 őszén Kun Béla rendelkezett azzal a forradalmi tudással, tapasztalattal, a vállaló, a cselekvő, az áldozatra kész, a tömegekkel együtt haladó, de egyben vezetni is képes munkásvezér adottságaival, amelyek alkalmassá tették őt a kommunista párt gyors megalakításának kezdeményezésére, a közeli proletárforradalom előkészítését vállalni tudó új munkáspárt megteremtésére és vezetésére.

Azokban az évtizedekben, amelyekben Kun Béla „hiányzott" a kommunista mozgalom vezetői közül, „pótlása" és az ő szerepének visszamenőleges csökkentése érdekében, a tényeknek ellentmondóan megnövelték néhány, az akkori párttörténeti „névsorolvasásnál" jelenlevő vagy névleg jelen lehető vezető szerepét. Ennek hatása ma is érződik néha egy-egy állásfoglalásban. Aki azonban felelősen számba veszi 1918–1919 fordulójának baloldali szocialista, kommunista vezetőit, az elfordul ezektől a történelmietlen mesterkedésektől. Tekintsük át az akkori helyzetet.

A Kun Bélával Szovjet-Oroszországban gyülekező társak sok értékes ismeretet és tapasztalatot halmoztak fel. De egyikük sem volt, megközelítőleg sem, oly felkészült – sem elméletileg, sem tapasztalatokban –, mint Kun. Közülük a bolsevizmus elvi kérdéseiben viszonylag jártasabbak többsége kevés tapasztalattal rendelkezett a hazai munkásmozgalomban. Gondoljunk Rudnyánszky Endrére, a magyar csoport második emberére, Pór Ernőre vagy Szamuely Tiborra és a csoport többi alapítójára. Kevéssé ismerték az otthoni munkásmozgalmat, s a mozgalom is őket. Elképzelhetetlen, hogy Hirossik János, Rudas László, Szántó Béla vagy Vágó Béla bármelyiküket is gyorsan elfogadta volna egy új magyar proletárpárt vezetőjéül; még kevésbé hihető, hogy Kunfi Zsigmond, Landler Jenő, Pogány József, Weltner Jakab vállalta volna valamelyiküket a Tanácsköztársaság tényleges vezetőjeként. A szervezett proletariátus tömegeiről nem is szólva. A Kunnál szerényebb munkásmozgalmi tapasztalattal rendelkező, 1918 januárjában Tomszkból haza indult Seidler Ernő tarsolyából hiányzott az a tudás és tapasztalat, amelyet 1918 során az OK(b)P Központi Bizottsága mellett működő Magyar Kommunista Csoport tevékenysége adott vezetőinek.

A munkásmozgalomban jártasabb Vántus Károly, Rabinovits József, Jancsik Ferenc és mások elméleti felkészültsége nem volt elég ahhoz, hogy első számú kezdeményezői, irányítói, vezérei lehettek volna egy, a proletárhatalom kivívására törő pártnak.

A hazai ellenzéki baloldal vezetői – azok is, akik készen álltak a harcra a közeli

szocialista forradalomért és gyorsan megértették az MSZDP-től független, új, kommunista munkáspárt létrehozásának szükségességét, s még inkább azok, akik 1918 őszén még nem jutottak el e felismerésig – kivétel nélkül csak távoli, rendszertelen ismeretekkel rendelkeztek a lenini elvekről, a proletárforradalomról, a proletárdiktatúráról, a szovjethatalomról, a kommunista pártról. Az addig csak csurranó-cseppenő, s nem mindig hiteles sajtóértesülések után éppen a Moszkvából hazatért szocialistáktól-kommunistáktól, mindenekelőtt Kun Bélától kaptak megbízható ismereteket a bolsevizmusról, a polgári demokratikus forradalomból a szocialista forradalomba való átmenet és a munkáshatalom kezdeti időszakának tennivalóiról. Közülük is kevesen voltak (s lettek) igazi, marxista népvezéri adottságokkal rendelkező forradalmárok.

Talán nem szükséges ily vonatkozásban részletesen, külön foglalkozni Korvin Ottó, Lukács György, Révai József és a munkásmozgalomtól addig távol álló vagy hozzá ekkor közeledő és nem utolsósorban Kun Béla hatására közel kerülő más értelmiségiek alakjával. (Azokról pedig, akik évtizedekkel később visszaemlékezéseik szerint, állítólag már 1918–1919-ben mindent jobban tudtak, tisztábban láttak Kun Bélánál – nincs mit mondani.)

A magyar munkásmozgalom forradalmi szárnya 1918 őszén készen állott arra, hogy előbb-utóbb létrehozza a forradalom továbbviteléért küzdő szervezetét. A cselekvőképes párt gyors megalakításához azonban szükség volt egy, a Kun Béla hazai és szovjet-oroszországi tapasztalataival, lenini-bolsevik ismereteivel rendelkező, meghatározó erejű, karizmatikus egyéniségére.

Elképzelhető, hogy Kun Béla nélkül is megalakult volna valamikor 1918 végén–1919 elején a Kommunisták Magyarországi Pártja. Ez azonban aligha hasonlított volna arra a rendkívüli dinamizmussal fejlődő szervezetre, amely a Kun vezetésével alakult KMP-t jellemezte, s nem kizárt, hogy több más, ez időben alakult kommunista párthoz hasonlóan szektaként tengődött volna.

Elképzelhető, hogy Kun nélkül évekkel később, a hazai szocialista ellenzék szélesebb rétegeinek részvételével (például Landler vezetésével), több országhoz hasonlóan 1920-ban vagy 1921-ben öltött volna testet a KMP! De akár így, akár úgy történt volna, mindkét eset kizárta volna annak lehetőségét, hogy 1919 márciusában legyen olyan politikai erő, amely képes volt – még ha csak az ismert formában is – élére állni a magyar proletariátus önálló szocialista céljaiért, valódi nemzeti és internacionalista érdekekért küzdő, a nehéz helyzetben levő Szovjet-Oroszországnak tényleges segítséget nyújtó, a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom számára nélkülözhetetlen tapasztalatokat adó magyar tanácshatalomnak.

Ismeretes, hogy a Tanácsköztársaság megdöntését követő kétségbeesett hangulatban, frakciós vádaskodásokban, majd a koncepciós vádak nyomán kialakult légkörben voltak, akik megkérdőjelezték Kun Béla pozitív szerepét. De melyik levert forradalom után nem akadtak megtagadói a forradalomnak és vezérének?

Voltak (lehet, ma is akadnak), akik 1918–1919-es szociáldemokrata álláspontról hangoztatták, hogy hiba volt Kun Bélát követve elöl elindulni: másokra és másoktól várni, ez lett volna állítólag a feladat. Szerencsére 1918–1919 fordulóján akadtak, akik nem képviselték ezt a patriotizmustól, az internacionalizmustól, a forradalmiságtól egyaránt távol álló álláspontot. 1918 novemberében Kun Bélával jött – s akkor vele jöhetett – létre az a magyar kommunista mozgalom, amely a lenini-bolsevik

elvek, politika alkalmazásával a magyar munkásság történetében először kitört a baloldali csoportosulások szektahelyzetéből, s 1918–1919 fordulójától rövid idő alatt tömegeket magával ragadó, tényleges társadalmi, nemzeti és nemzetközi érdekeket képviselő, szocialista forradalmat, proletárhatalmat előkészítő, megvalósító erővé vált.

Az új párt ideológiája Marx, Engels és Lenin magyarra fordított írásaira, a bolsevik párt, a szovjetállam, majd az alakuló III. Internacionálé dokumentumai és a Kun Béla írásai által közvetített kommunista nézetekre támaszkodott. Kun határtalan intenzitással törekedett eljuttatni a kommunista eszméket a párt növekvő számú tagjaihoz, a proletártömegekhez. A pártalakítás előkészítése során és azt követően is azt a célt tűzte ki, hogy a KMP politikája számára megnyerje mindazokat, akik időszerűnek tartották, hogy a proletariátus álljon élére a magyar társadalomban a szocialista forradalomért, a munkás-, katona- és paraszttanácsok hatalmáért vívott küzdelemnek. Kun vitalitásának, forradalmi ismereteinek, tapasztalatainak, meggyőző erejének rendkívüli szerepe volt abban, hogy kitűnő, tehetséges társakat – munkásokat, katonákat, értelmiségieket – talált és ragadott magával a pártot alakító három irányzat forradalmárjai, az egy ideig még az MSZDP-ben maradó baloldaliak és a pártonkívüliek közül. A tévedés veszélye nélkül állíthatjuk: a magyar kommunisták első nemzedékének minden tagja a Kun Béla által közvetített, vezetésével alkalmazott lenini eszmék útján, az ő 1918–1919-es tanítványaként, követőjeként jutott el a kommunista harcosok sorába. Azok is, akik később elfeledkeztek erről...

Kun Béla e tényleges, akkor Rudastól Szántó Bélán, Hirossikon, Vágón, Lukácson át Révaiig minden harcostársa által elismert, meghatározó erejű szerepéről szólt költői szépséggel másfél évtized múltán Sinkó Ervin: „Vezér, ahogy ő volt, nemcsak autoritást jelentett, amelynek aláveti magát az ember. Forradalmárok, magyar forradalmárok egy nemzedékének tette tartalmasabbá életük minden napját; általa, tőle tudta és találta meg ifjú magyar forradalmárok egy nemzedéke azt, amit sötétben tapogatózva addig hiába és – többé-kevésbé rosszul – csak keresett. Feladatot hozott, épp azt a közös, nehéz és nagy feladatot, amelyre addig türelmetlenül és hiába vártak. Egyszóval: egy egész, az első világháborút vak lázadással és vak kétségbeeséssel átélő nemzedék életében Kun Béla volt Magyarországon a lenini október eszméinek autentikus küldöttje – az első bolsevik, akit szemtől szembe láttunk. Valaki, aki harci tapasztalatból tudta mindazt, amit mindenki közülünk csak találgathatott. Az első bolsevik, akit láttunk, s aki elhozta magával a távoli Oroszországból azt a sok boldog és elszánt hitet, amellyel az orosz proletárforradalom hívott a végső és világot megváltó harcba."[35]

Kun Bélának rendkívüli érdeme volt abban, hogy a KMP fő jelszavai a szocialista forradalom szükségességéről, lehetőségéről gyorsan terjedtek a munkások, a katonák, a szegényparasztok s a fiatal értelmiségiek soraiban. A KMP néhány hét alatt a proletariátus hatalmáért vívott harc tényleges vezetője, a politikai élet váratlan gyorsasággal erősödő tényezője lett.

A KMP megalakítása és harca – ellentétben egyes korábbi, leegyszerűsítő elképzelésekkel – csak *kezdete* volt és lehetett a forradalmi *magyar munkásmozgalom és a leninizmus egyesítésének*. (A folytatás évek, évtizedek mindennapos munkáját, tapasztalatát, elvi általánosítását követelte – és követeli ma is.) A párt 1918–1919-ben kialakult akcióprogramjának fő vonala megegyezett az akkor kibontakozó nemzetközi kommunista mozgalom más osztagainak, az alakulóban levő Kommunista Inter-

nacionálénak az irányvonalával. Kun Bélának (és az 1918–1919-ben őt követő forradalmároknak) az a felismerése, hogy a leninizmus, a bolsevizmus alkotó alkalmazása választ adhat a magyar társadalom kérdéseire, utat mutathat megoldásukhoz, a századelő magyar progressziójának legjelentősebb, máig ható, történelmet formáló felfedezése volt. Kun Béla kezdeményező tettével – az úttörő hibáival és tévedéseivel együtt – nagy szolgálatot tett a magyar proletariátusnak, népének. Azoknak a magyar patriótáknak a példáját követte, akik az évszázadok során az emberi haladás nemzetközi érvényű, világot formáló eszméit terjesztették, alkotó módon hazánkban. Korának legfőbb tennivalóira irányította a figyelmet és mozgósított megvalósításukra.

A KMP forradalmi agitációjának sikereihez 1918–1919 fordulóján hozzájárult, hogy Kun Béla irányításával a magyar kommunisták – támaszkodva az itthoni munkásforradalmárok tapasztalataira – összeegyeztették a tömegek napi gazdasági, politikai követeléseiért vívott harcát a hatalom meghódításáért, a proletárdiktatúráért folytatott küzdelemmel. A pártnak minden elnyomott réteg számára megvolt a maga külön jelszava. S ezek a tömegektől átvett konkrét követelések voltak, amelyeknél csak a végső megszövegezés, a jelszóvá formálás és a végcéllal való összekapcsolás várt a kommunistákra. „A párt a tömeg élén haladt, de össze is volt nőve a tömegekkel" – emlékezett erre Kun Béla.[36]

A Kun Béla vezette KMP – több más ország kommunista pártjától eltérően – alkotóan összeegyeztette, összehangolta a szakszervezetek és a munkás- és katonatanácsok egységének megőrzéséért folytatott harcot a proletariátus megnyeréséért folytatott küzdelemmel.*

Kun Béla a forradalomhoz vezető út fontos részének tekintette, hogy az ifjúmunkásokat (az ipari és értelmiségi fiatalokat) a KMP a maga oldalára állítsa. Okos, vonzó politikával már 1918 végén elérték, hogy az Ifjúmunkások Országos Szövetsége elszakadt az MSZDP-től és a kommunista politikát követte.[37]

Ismeretes, milyen nagy figyelmet szentelt a KMP a legkülönfélébb fegyveres testületekben s a katonák között végzett forradalmi agitációnak. E munkában szerepet játszott Kunnak és társainak tomszki tapasztalata is a Katonai Szocialista Szövetség és a katonaszovjet tevékenységéről.

A Szovjet-Oroszországban megismert lenini-bolsevik nemzeti-nemzetiségi politika elveinek és gyakorlatának alkotó alkalmazásával 1918–1919 fordulóján a KMP lett az első magyar párt és Kun Béla az első magyar politikus, amely és aki a történelmi realitásból kiindulva bátran szembefordult a nacionalista árral: elvetette a történelmi Magyarország területi integritása megőrzésének végképp értelmét vesztett, elavult, a Nemzeti Tanács pártjai által mégis támogatott, az országnak károkat okozó eszméjét. Elhatárolta magát a soviniszta jelszavaktól, követelésektől, s hirdette, különböző megfogalmazásban, de a lényeget illetően azonos tartalommal az önrendelkezési jog elszakadásig terjedő kölcsönös elismerését. 1918 novemberéig Kun Béla nem azért hirdette a magyarországi, különböző nemzetiségű proletárok, parasztok, katonák összefogását a Habsburgok, a földesurak, a tőkések uralmának *közös,* forradalmi elsöprése érdekében, hogy utána feltétlenül közös államot alkossanak. „Ha akarjátok,

* A szakszervezeti politika jelentőségéről a hatalom kivívásáért, kiépítéséért és megvédelmezéséért folytatott harc időszakában ad elemzést kötetünkben Kende János „Kun Béla és a szakszervezeti kérdés 1918–1919-ben" című tanulmánya.

együtt csináljuk meg a tanácsok köztársaságának szövetségét, ha nem, hát elváltok tőlünk" – írta.[38] 1918 novembere után Kun Béla, a KMP nem azért állt ki a népek, a dolgozók, a proletariátus teljes elszakadásig terjedő önrendelkezési jogáért (a magyarok önrendelkezési jogát is beleértve), hogy mindenki feltétlenül, minden körülmények között az elszakadást válassza. Kun, a többi magyar és más nemzetiségű kommunistával együtt a majdani szocialista országok föderációjának, a nagyobb gazdasági egységek megőrzésének, a közös biztonság megvalósításának a híve volt. Az a tény, hogy a Károlyi-kormánynak nem sikerült megvédelmeznie Magyarország önrendelkezési jogát, Szovjet-Oroszország viszont sikereket ért el az intervenciós erőkkel szemben, az ország lakóinak mind szélesebb rétegeiben erősítette azt a hitet, hogy a Lenint követő magyar kommunisták képesek lehetnek megvédeni a magyar nép önrendelkezési jogát.*

A hadifogságból hazatért parasztkatonák százezrei a földről szóló szovjet dekrétum hírét vitték széjjel a falvakba, saját vágyaikkal kiegészítve. A KMP-nek a nagybirtokok azonnali, megváltás nélküli kisajátításáról s a szegényparasztság képviselőinek döntési jogáról, a föld birtoklásának és művelésének egyéni vagy kollektív formájáról a *Vörös Újság*ban közzétett első állásfoglalásai erősítették a szegényparasztság reményeit: a kommunisták vágyaikkal összhangban fogják megoldani az agrárkérdést.**

A KMP és Kun Béla tekintélyét növelte, hogy – miközben a szocialista forradalomért harcoltak – a kommunisták léptek fel a legkövetkezetesebben az ellenforradalmi szervezkedések ellen (felajánlva ebben az együttműködést az MSZDP-nek is).

Mindez új meg új rétegeket sorakoztatott fel a KMP politikája mellé! 1919 tavaszára a KMP azon kevés kommunista párt közé tartozott, amely rövid idő alatt tömegpárttá vált: tízezrek tartoztak a soraiba, de az MSZDP tagjai és a szervezetlen dolgozók közül is százezrek követték jelszavait. A párt tevékenysége hozzájárult ahhoz, hogy forradalmi helyzetben ismét nagy tömegeket magával ragadó fellendülés bontakozott ki, de most már a szocialista forradalom célkitűzéseivel. 1918–1919 fordulóján, nemzetközi forradalmi helyzetben ez kiegészült két egymást erősítő jelenséggel: a forradalmi fellendüléssel több közép-kelet-európai országban s a Kárpátok felé előretörő, Ukrajnát felszabadító Vörös Hadsereg sikereivel. E tényezők együttes hatására 1918 végén, 1919 első felében a KMP a haladás valódi, reális forradalmi alternatíváját képviselte Magyarországon.

A KMP sikerei hozzájárultak a nemzetközi proletariátus küzdelmeinek fellendüléséhez is. Napirendre került az első kommunista pártok, szervezetek tevékenységének összehangolása. 1919 januárjában a III., a Kommunista Internacionálé megalakítására szólító felhívást Kun Béla is aláírta.[39] A KMP egyik alapító pártja lett a Kommunista Internacionálénak. Így a magyar munkásmozgalom Kun Béla vezetésével kapcsolódott be – először Oroszországban, majd Magyarországon is – a nemzetközi

* Kötetünkben *Siklós András, Nemes Dezső, Ormos Mária,* valamint a nemzeti kérdést illetően az egész életutat átfogóan *Kővágó László* tanulmánya foglalkozik – egymással is vitatkozva – Kun, a KMP, a Tanácsköztársaság és a nemzeti-nemzetiségi kérdéskör különböző aspektusaival.

** A KMP és Kun Béla agrárpolitikájával *Siklós András* tanulmányán kívül *Nemes Dezső*é, valamint az egész politikai életutat átfogóan *Kirschner Béla* és *Szakács Kálmán* „Kun Béla és az agrárkérdés" című tanulmánya foglalkozik, a kérdés lezáratlanságát jelezve, esetenként egymással is vitázva.

kommunista mozgalom által életre keltett *gyakorlati internacionalizmus* évszázadunkban mind befolyásosabb erővé váló nemzetközi áramkörébe.

A kommunista követelések térhódítását látva a gazdasági és politikai válsággal küzdő polgári-szociáldemokrata kormány, az antant ösztökélésére és a német kommunistákkal történt, 1919. januári berlini leszámolás sikerétől bátorítva maga is megkísérelte, hogy a KMP „lefejezésével" szilárdítsa meg helyzetét. Az 1919. február 20-i, a *Népszava* épülete előtt szervezett rendőrségi provokációt ürügyként felhasználva letartóztatták a KMP számos vezetőjét, köztük Kun Bélát, akit életveszélyesen bántalmaztak. Lukács György a letartóztatást követő napokban írt „Jogrend és erőszak" című, röpirat formájában terjesztett cikkében a kormány e lépését Scheidemannék Liebknecht és Luxemburg elleni merényletéhez hasonlította.[40]

A koalíciós kormánynak csalódnia kellett reményeiben: a KMP illegalitásba vonult vezetői, először önállóan, hamarosan a fogházban levő, gyógyuló Kun Béla és társai irányításával – folytatták a proletariátus felkészítését a szocialista forradalomra.

Több üzemben januártól munkástanács vette kezébe a termelés ellenőrzését. A parasztság, a falu 1918. novemberi forradalmának fegyveres elfojtása után, február végén–március elején maga látott hozzá *szövetkezetek alakítása útján* a nagybirtokok kisajátításához, felhasználva a földtörvény adta lehetőséget. A Budapesti Munkástanácsnak az üzemek szocializálásáról hozott határozata, több megyében és városban a helyi hatalom átvétele a tanácsok, a direktóriumok által, a kommunista vezetők szabadon bocsátását követelő munkásgyűlések jelezték a kommunista eszmék erősödő hatását, a koalíciós kormány hatalmának ingatagságát. A kegyelemdöfést az antantorientációhoz fűzött illúziók összeomlása, a Debrecent, Nyíregyházát, Hódmezővásárhelyet, Makót is magában foglaló, újabb magyarlakta területek kiürítését követelő Vix-jegyzék átadása jelentette. A kormány, cselekvőképtelenségét beismerve, lemondott.

Kiderült, hogy az ország katasztrofális helyzetében csak a kommunisták, a Kun Béla javasolta út: a szocialista forradalom, a proletárhatalom, a Szovjet-Oroszországra és a világ forradalmi proletariátusára támaszkodó internacionalista külpolitika ígérhet az egész magyar nép számára kedvező megoldást, *társadalmi* és *nemzeti* értelemben egyaránt. Ezt akkor a szociáldemokraták, sőt a haladó polgárság képviselőinek többsége is megértette. Az MSZDP baloldali és centrista vezetői elfogadták a két munkáspárt egyesítésének elvi alapjául azt a lenini szellemű programot, amelyet Kun Béla dolgozott ki társaival a börtönben s fogalmazott meg a március 11-én Bogár Ignáchoz intézett nevezetes levélben. Miközben a proletariátus fegyveres fellépésre is készült, Kun ebben a dokumentumban felvázolta a szocialista forradalomhoz vezető átmenet békés útját, lehetőségét. Szubjektívan „boldognak érezném magamat – írta –, ha a magyarországi munkásmozgalom egységben érné meg a proletárforradalom győzelmét, és rögtön egységesen kezdené meg a szocializmushoz vezető átmeneti intézkedések foganatosítását".[41] Amikor néhány nap múltán az MSZDP vezetői a börtöncellában Kun és társai elé terjesztették javaslatukat a két munkáspárt egyesítéséről (a kommunisták platformja alapján), a proletárdiktatúra, a tanácshatalom közös megvalósításáról, azonnal dönteni kellett.

1919. március 21-én a két munkáspárt vezetői aláírták a munkáspártok egyesítéséről, a *Tanácsköztársaság* kikiáltásáról, a Forradalmi Kormányzótanács megalakítá-

sáról szóló dokumentumokat. Kun és a KMP KB tagjainak többsége számot adott magának arról, hogy a mindössze négy hónapja létező s néhány tízezer tagot számláló kommunista párt önmagában – bármily széles is eszmei befolyása, a szervezetileg a munkásosztály és az alkalmazottak szinte egészét, közel egymillió főt átfogó MSZDP és a szakszervezetek, a tanácsok nélkül vagy ellenükre – nem veheti kézbe a hatalmat. Egy ilyesfajta terv megvalósítása értelmetlen puccs lett volna, amely távol állott Kun Bélától. A KMP a tömegek, a tanácsok, a szakszervezetek, a fegyveres erők megnyerésére törekedve készült a hatalom *későbbi* megragadására. A váratlan, új helyzetben – amikor az önmagában tehetetlen MSZDP vezetése a kommunista programot elfogadva, maga ajánlkozott a proletárhatalom közös megteremtésére – forradalmár nem térhetett ki e lehetőség elől. Ideiglenesen vállalni kellett – a hazai és a nemzetközi forradalmi haladás és változás perspektívájával – az *ilyen* egyesülésben rejlő kockázatot is. A döntés a munkásmozgalom, az ország és a környező világ *akkori* helyzetének realitására épült, forradalmi felelősségről, bátorságról, a forradalmi marxizmus alkotó alkalmazásáról tanúskodott: a két párt egyesülése, a munkásosztálynak a kommunista célok alapján megvalósított politikai egysége tette lehetővé a munkáshatalom azonnali és békés megteremtését, szervezését, létét, küzdelmét. Mindebben Kun Bélának mindenki fölé magasodó érdeme és felelőssége volt.[42] Ha Kun és társai e helyzetben doktrinerek, bizonytalanok lettek volna, a proletárhatalom megteremtésének kedvező pillanata visszavonhatatlanul elmúlik, s vele a lehetőség, hogy a magyar proletariátus maga is küzdjön sorsának formálásáért, az európai proletárforradalmak továbbhaladásáért, az akkor létező szocialista államok erőinek megőrzéséért, összekapcsolásáért, a magyar nép szociális felszabadításáért, nemzeti önrendelkezésének védelméért, állami függetlenségéért, jelenéért és a jövőért. Mindennek értelmét próbálták (néha ma is próbálják) kétségbe vonni azok, akik a Tanácsköztársaság létét, erőfeszítéseit nyíltan vagy burkoltan eleve elvetélt, hiábavaló kísérletnek nyilvánították.

A Forradalmi Kormányzótanácsban kezdettől többségben voltak a kommunisták és a végleg, meggyőződéssel kommunista platformra helyezkedett szociáldemokraták. Kun Béla az akkor létfontosságú külügy, később, másokkal együtt a hadügy népbiztosa is, és állandó tagja, tulajdonképpen vezetője a Forradalmi Kormányzótanács márciusban alakult öttagú direktóriumának, majd változó összetételű politikai bizottságának.[43]

Sokan a kommunisták vezérétől, Lenin szövetségesétől várták az ország társadalmi megújhodását és az országot fenyegető veszély elhárítását. A gigászi feladat megoldására – az akkor kedvezőnek látszó nemzetközi helyzetben – Kun Béla volt a magyar proletariátus leginkább felkészült forradalmár politikusa. Elsősorban neki volt széles körű áttekintése a *forradalmi marxizmus lenini elméletének* akkori *rendszeréről* (mégha nem is hiányok, tévedések nélkül). Neki voltak alapos *tapasztalatai a bolsevizmus gyakorlati alkalmazásáról* a forradalom kivívásának, a proletárhatalom megszilárdításának menetében. Neki voltak megalapozott kapcsolatai a szovjetállam vezetőivel, Leninnel s a nemzetközi forradalmi erők más képviselőivel. A magyar progresszió, a magyar munkásmozgalom soraiban korábban szerzett ismeretei és tapasztalatai segítették őt a lenini nézetek alkotó alkalmazásában. Kellő bátorsága és határozottsága volt az önálló döntésekhez. Távol állott tőle a korabeli szociáldemokrácia sok vezetőjének forradalmi helyzetben cselekvést bénító aggályoskodása, az

„előbb mások induljanak el, mi majd követjük őket" magatartás, amely hozzájárult ahhoz, hogy Európa jelentős része eljátszotta az 1918–1919-es évek nagy történelmi lehetőségét a társadalmi fejlődés meggyorsítására.

Kun Béla képességeinek, felkészültségének, döntéseinek nagy szerepe volt abban, hogy Magyarország 1919 tavaszán ismét az európai haladás élvonalában küzdött. Erről szólt Lukács György is 1919 nyarán egy amerikai folyóiratnak adott nyilatkozatában, amelyben a magyar forradalmi mozgalom akkor egyetlen európai léptékű vezetőjeként, igazi, szocialista államférfiként jellemezte Kun Bélát („Magyarországon hetven év óta az első államférfi", utalt félreérthetetlenül Kossuthra).[44]

A forradalom első napjaiban széles proletártömegek, jelentős paraszti (szegényparaszti) és értelmiségi rétegek tettek hitet a tanácshatalom mellett. Erről tanúskodott a Tanácsköztársaság és a Forradalmi Kormányzótanács népi jóváhagyását demonstráló százezres tüntetés 1919. március 23-án a parlament előtt, az április eleji tanácsválasztás (amelyen az elnyomott és kizsákmányolt milliók először hallatták szavukat a magyar állam életében), végül a május 1-jei tömegfelvonulás is.[45]

1919 márciusában a tömegek forradalmi aktivitása még élénk volt Európa több országában, mindenekelőtt Németországban, Ausztriában. A szovjet Vörös Hadsereg e napokban a Kárpátok felé közeledett. A Magyarországi Tanácsköztársaság megjelenése azt a lehetőséget kínálta, hogy a forradalmi harcok ismét föllendülnek s újabb országokban győz a szocialista forradalom. Így látta az OK(b)P VIII. kongresszusa, maga Lenin is, aki *akkor* többször hangsúlyozta a magyar forradalom példáját, békés jellegét, másságát, a másként azonosságát, azt, hogy mindez a szovjet proletárdemokrácia nemzetközi érvényességét bizonyítja, s ezért különösen fontos, mozgósító jelentőségű az európai proletariátus számára.

Lenin 1919. április 3-i beszédében „világtörténelmi jelentőségű fordulat"-nak nevezte a Magyarországon bekövetkezett változást. „Eddig az európai munkásoknak hazudtak, amikor azt mondták Szovjet-Oroszországról: »Ott nincs semmiféle hatalom, hanem egyszerűen anarchia van...« »Nézzétek Oroszországot – mondták a német mensevikek munkásaiknak –, háború, éhínség, pusztulás! Ilyen szocializmust akartok?« És ezzel megfélemlítették a munkásokat. Magyarország pedig egy olyan forradalom példáját mutatta, amely egészen másképpen születik... Amikor az angol és a francia imperialisták hallatlan követelésekkel léptek fel a magyar tőkésekkel szemben, ezek azt mondták: »Mi nem tudunk háborúskodni. A nép nem követ minket...« A magyar burzsoázia az egész világ színe előtt elismerte, hogy önkéntesen lemond, és hogy csak *egy* hatalom van a világon, amely nehéz pillanatokban képes vezetni a népeket, és ez – a szovjethatalom. Ezért a magyar forradalom azzal, hogy egészen másképpen született meg, mint a miénk, megmutatja az egész világnak azt, ami Oroszország tekintetében nem volt világos: nevezetesen, hogy a bolsevizmus új, proletárdemokráciával függ össze, amely a régi parlament helyébe lép." Abban az államban, amelyben a burzsoázia nem fog olyan veszett ellenállást tanúsítani, mint Oroszországban, a munkáshatalom feladatai könnyebbek lesznek, elkerülheti azt az erőszakot, azt a véres utat, amelyre Kerenszkijék és az imperialisták kényszerítették Oroszország népét. „Más országok más, emberibb úton jutnak el ugyanahhoz – a szovjethatalomhoz. Épp ezért lesz Magyarország példájának döntő jelentősége"[46] – mondotta Lenin. (Sokáig háttérben maradt, hogy a Tanácsköztársaság fennállásának időszakában ez, éppen ez volt Lenin alapvető véleménye a Kun Béla vezetésével szüle-

tett és harcoló magyar munkáshatalomról.[47]) *1919 tavaszán* – előre nem látható ideig – a közép-kelet-európai, s benne a magyar társadalmi haladás reális, forradalmi, szocialista alternatívája volt az az út, amelyen a világforradalom jelszavával, az orosz proletariátus nyomán a magyar is harcba indult.[48] Igen, harcba! A Lenint követő Kun Béla számára is nyilvánvaló volt, s többször kimondta, hogy e szocialista alternatíva megvalósítása csak a nemzeti és a nemzetközi érdekekért vívott odaadó küzdelem útján, új tömegek és népek harcba vonásával valósítható meg.

A magyarországi tömegek, különösen a munkásosztály kezdetben szinte osztatlan támogatása, a műszaki értelmiség, a pedagógusok, a kultúra sok kiválóságának segítőkészsége lehetővé tette – és Kun Béla népszerűsége is elősegítette –, hogy a Forradalmi Kormányzótanács irányításával azonnal elkezdődjék, s napok, hetek alatt előrehaladjon a régi államapparátus felszámolása, a néphatalom, a proletárdiktatúra államának, Vörös Hadseregének kiépítése. Így indult és haladt előre – mai szemmel nézve türelmetlen tempóban, túlzásokat is felmutatva – a bankok, a gyárak, a nagybirtokok, a középüzemek, helyenként a kisüzemek kisajátítása, a szocialista gazdasági és társadalmi rend szervezése. Kezdetét vette a dolgozó osztályok anyagi és kulturális helyzetének javítása. Kísérlet történt a nemzetiségi kérdés szocialista megoldására.[49]

Lenin, Csicserin és Kun Béla kezdeményezésére – először a történelemben – a proletárszolidaritás elvein alapuló szoros internacionalista együttműködés kezdett kibontakozni szocialista államok: Szovjet-Oroszország, Szovjet-Ukrajna és a Magyarországi Tanácsköztársaság között.[50] A történelmileg rendkívül rövid – a nem egészen egyetlen békés hónap és a továbbiakban már a külső intervenció elleni harcban töltött – idő, *összesen 133 nap* alatt kivívott eredményekben Kun Bélának személy szerint oroszlánrésze volt. A kommün tevékenységét meghatározó minden lényeges dokumentum – az egyesülés okmányai, a Kormányzótanács felhívásai, legfontosabb rendeletei, az egyesült párt programja, az alkotmány – az ő alkotó, a legtöbb esetben lenini szellemű kezdeményezésével, részvételével jött létre. Ott volt a tanácshatalom minden jelentős tetténél. Barát és ellenség joggal ismerte fel benne a magyar kommün vezéregyéniségét, s nevezte Kun Béla kormányának a Forradalmi Kormányzótanácsot.

Ismeretes, hogy a Tanácsköztársaság széles körű és magas ívű kultúrpolitikájának Kun Béla nem volt közvetlen vezetője. Kötetünk Illés László által írt tanulmánya a korábbi állásfoglalásoktól eltérően, a valóságnak megfelelően rámutat arra, hogy a magyar proletárhatalom kultúrpolitikája nem volt független (még kevésbé ellentétes) a Kun Béla irányította általános politikától: annak szerves részeként, az ő egyetértésével bontakozott ki. S hozzátehetjük: a széles körű kultúrpolitika a *hatalom békés kézbevételéből* s a társadalmi változásoknak, a magyar nép önrendelkezési joga várt megvédelmezésének összefonódásából, az új orientációból, az új perspektívából táplálkozott. S igazán sikeres addig volt, amíg ez a perspektíva a látóhatáron ragyogott. A konkrét politikai helyzet részeként jelenik meg előttünk az 1919. júniusi Kun–Kassák-összezördülés is, ellentétben az eddig megszokott, a politikai valóságból kiemelt, attól függetlenített, ezért eltorzított tárgyalási móddal. (Lásd Illés László tanulmányának vonatkozó részét.)

A Tanácsköztársaságot természetesen gyengítették vezetőinek, különösen a legfőbb terhet és felelősséget viselő Kun Bélának elméleti és politikai gyengéi, tévedései,

mindenekelőtt az agrárkérdésben történt előreszaladás. Kun a szocialista forradalom érdekében a munkás-paraszt (szegény- és nincstelen paraszt) szövetség eszméjének 1917-től meggyőződéses híve, hirdetője, és megvalósításának már az internacionalisták soraiban, majd itthon is egyik előharcosa volt. Akkor azonban a nemzetközi szocializmus képviselői (és így ő is) még e szövetség valóra váltásának útjait kutatták. Az agrárkérdés azonnali szocialista megoldásáról szóló, elterjedt ortodox tanítás, az 1917. októberi lenini földdekrétum, az 1918-as, kezdeti negatív polgárháborús tapasztalatok az „újgazdák" ingadozásáról, a kommunák alakításának 1918-ban Oroszországban elterjedt gyakorlata, valamint a nem elég mélyen feltárt és ismert hazai tényezők is befolyásolták őket ebben. Magyarországon nem volt akkor az eszerekhez hasonló közvetítője a paraszti kívánságoknak. A szocialisták nem ismerték elég sokrétűen és átfogóan a parasztság helyzetét. A baloldaliak is az agrárkérdés doktrinér, azonnali szocialista megoldásnak hívei voltak. Kun maga sem számított az agrárkérdés szakértőjének, bár a parasztkatonák között a fronton, a fogságban értékes tapasztalatokat gyűjtött. Mindehhez járult, hogy az agrárkérdést a világforradalom egy ideig helyes stratégiai koncepciója, Ausztria, Németország és természetesen a magyar proletariátus, a Vörös Hadsereg élelmiszerrel való támogatásának, ellátásának a kérdése motiválta. Mindez a kor kézlegyintéssel el nem intézhető gondja, baja volt. Kuné is! Méltatlan a gondot, a bajt évtizedeken át Kun bűnéül felróni, s csak mellékesen szólni az 1919-es munkáshatalom előrelépéseiről az agrár-, a parasztkérdésben.

A Tanácsköztársaság, ellentétben a polgári demokratikus köztársasággal, először a magyar történelemben, *azonnal, megváltás nélkül kisajátította* a feudális és tőkés *nagybirtokokat.* Közben, jó érzékkel, *elkerülte* a földmagántulajdon megszüntetésének az oroszországi viszonyok között helyes, itt nem alkalmazható példája *utánzását: meghagyta a kisbirtokosok földtulajdonát!* A kisajátított nagybirtokokat azonban a szocialista mozgalomban 1917 novemberéig *mindenütt* uralkodó doktrína szerint, amelyet az 1919. tavaszi, hazai kollektív földfoglalások gyakorlata látszólag megerősített (ellentétben az 1917. nyári–őszi oroszországi, tömeges egyéni földfoglalásokkal), a baloldali szociáldemokratákkal egyetértve azonnal kollektív tulajdonba és művelésre adták át. Kun Béla – a türelmetlenebbekkel szemben – hosszabb távú szövetkezeti megoldással számolt. A régóta, s az 1917. novemberi példa nyomán *a kommunistáktól várt földosztás viszont elmaradt.* Ez a földnélküliekben elégedetlenséget, a kis- és középbirtokos parasztságban bizalmatlanságot keltett. A nagybirtok kisajátítása, a szegényparasztság *bevonása a hatalomba,* jövedelmének jelentős növelése *történelmi tett* volt. Kitörölhetetlen emléket hagyott a szegényparasztságban. De 1919-ben ez csak enyhíthette a csalódottságot, nem pótolhatta a széles munkás-paraszt politikai szövetség kibontakozásának feltételét a forradalom e szakaszán: a proletariátus kezdeményezte széles körű földosztást. A magyar kommünnek ez a talán legtöbbször emlegetett tapasztalata – más (az 1918–1919-es orosz, ukrán, az 1920-as lengyel) példákkal együtt – később alapvető tanulságul szolgált a magyar és a nemzetközi kommunista mozgalom számára. 1919-ben azonban az idő – ez az objektív tényező, amelyet a történetírás gyakran figyelmen kívül hagy – már lehetetlenné tette a részben felismert hiba kijavítását Magyarországon.*

* Az agrárkérdésről részletesen lásd a kötetben *Kirschner Béla* és *Szakács Kálmán* tanulmányát.

Ártott a tanácshatalomnak a szociáldemokrata vezetők egy részének ingadozása, némelyek kapituláns tevékenysége, a belső ellenforradalom országáruló szervezkedése, a világháború és a Monarchia szétesése okozta gazdasági válság, amelyet az antant gazdasági blokádja súlyosbított. Kedvező körülmények között azonban ezek legyűrhetők, a tévedések korrigálhatók lettek volna, mint ahogy Szovjet-Oroszországban is kijavították a hibákat.

A korábbi évtizedek megalapozatlan Kun Béla-ellenes vádjainak egyik központi témája volt a két munkáspárt egyesüléséért való elmarasztalása. Már szóltunk arról a történetírásunkban sok éve meghonosodott felismerésről, hogy az adott rendkívüli helyzetben a proletariátus politikai egységének létrehozása szükségszerű feltétele volt a munkáshatalom azonnali megteremtésének és működésének. Ez az egység volt és lehetett az alapja annak a kezdetben széles támogatásnak, amelyet a tanácshatalom élvezett a földkérdés radikális megoldását váró parasztság, az értelmiség, a városi kispolgári tömegek, sőt a hazájukat féltő más rétegek oldaláról is. Az MSZDP kádereinek, tömegeinek a bevonása nélkül nem lehetett eredményre számítani a proletárhatalom kiépítésében, a társadalmi, gazdasági átalakítások és a honvédelem területén. Mindezzel Kun Béla tisztában volt. Ezért is lépett fel kezdettől fogva az egység ellenfeleivel szemben, akár a volt KMP, akár a volt MSZDP soraiból kerültek ki. Tudatos – mai szóhasználattal élve – kétfrontos harcot folytatott; az egyesülést követő napokban, a pártprogram előkészítése és a pártkongresszus idején, de a munkáshatalom utolsó heteiben is ez jellemezte tevékenységét.

„Amely célokért új utakat vágtunk, azt elértük! Megvan a proletariátus egységes cselekvésének a lehetősége. Cselekedjünk egységesen! De cselekedjünk" – írta március 27-én a *Népszavá*ban a bal- és jobboldali értetlenkedőkhöz, az alkotómunka akadályozóihoz címezve szavait.

De Kun Béla azzal is tisztában volt, hogy az egyesült párt adott állapota csak ideigóráig teszi lehetővé az egységes cselekvést, hogy hosszú időn át, nehéz, bonyolult körülmények között nem alkalmas a harc vezetésére. Ezért az egyesülés módjából, a párt felhígulásából adódó, felismert veszély elhárítása, *a forradalmi párt szervezésének* feladata az intervenciós támadás körülményei között is *Kun* Béla és társai *figyelmének állandó tárgya volt.* Szembetűnően tanúskodott erről a pártprogram módosítását előkészítő májusi előadás-sorozat, amelynek során Kun Béla a pártépítés lenini elveit hirdette: „...csak azok léphetnek be ide, akik a magántulajdon megdöntéséért, a szocializmusért és nem karriercsinálásért lépnek be a pártba... Oly pártra, vezető, elit csapatra van szüksége a munkásmozgalomnak, amely fegyelmezetten és egységesen lép fel, és amely csak a proletariátus, a munkásmozgalom és a proletárforradalom érdekeit tartja szem előtt és öntudatosan, egységesen, fegyelmezetten működik. Egység legyen kifelé és befelé is, mert eddig azt látni, hogy két párt egyesült, de tulajdonképpen nincs egy párt sem"[51] – hangoztatta első előadásán. Érthető hát, hogy ötödik, utolsó előadásának befejező, összegző mondatában is hangsúlyozta: *„...a pártegység és a pártfegyelem kérdése, magának a pártszervezetnek helyes kiépítése, ez a magyarországi munkásmozgalomnak most mindennél fontosabb problémája".*[52] Ez a figyelmeztetés is jelzi: látta a feladatot. A kommünre kényszerített háború, az elszigetelődés körülményei közepette azonban még a létező labilis egység megőrzése is súlyos feladatnak bizonyult, amely megkötötte Kun és társai kezét. Lenin Kunhoz intézett első, ismert, aggódva figyelmeztető kérdése („Kérem, közölje,

milyen tényleges biztosítékai vannak arra vonatkozóan, hogy az új magyar kormány valóban kommunista, nem pedig csak egyszerűen szocialista, azaz szociálárúló kormány lesz?") és a kapott írásos és szóbeli tájékoztatók után megértette a sajátos helyzetet. A Tanácsköztársaság fennállása alatt – Kun kérésére – elvi állásfoglalással („Üdvözlet a magyar munkásokhoz!") segítette a Kun és kommunista társai által vállalt harcot a forradalmi jelleg erősítéséért a kormányban, a pártban.[53]

A Tanácsköztársaság ellenségei előtt hamarosan nyilvánvaló lett, hogy a magyar proletárhatalom mindennapi gondjai, bajai és tévedései ellenére *életképes,* fejlődik, saját erejéből elhárítja a belső ellenforradalmi fellépéseket, képes tőlük megvédelmezni önmagát. Bizonyossá vált, hogy a magyar kommün az Oroszországban megkezdődött szocialista forradalom *előretolt európai bázisa,* amely létével is elősegítheti a proletárforradalom más országokban való kibontakozását (a Bajor és a Szlovák Tanácsköztársaság megjelenése tanúskodott erről), s *akadályozza a Szovjet-Oroszország ellen 1919 tavaszára–nyarára tervezett* katonai *intervenciót.* A Magyarországi Tanácsköztársaság az antanthatalmak diplomáciai, gazdasági és április második felétől Duna menti szövetségeseik katonai támadásának pergőtüzébe került. A kommün védekezett, sőt ellentámadásba ment át. A diplomáciai csatározásokat Kun Béla irányította, egyeztetve tevékenységét a Forradalmi Kormányzótanáccsal, a pártkongresszussal, a Tanácsok Országos Gyűlésével. A különböző társadalmi rendszerű országok békés egymás mellett élésének elvét is fölvetette. Többször javasolta, hogy a vitás kérdéseket – tárgyalások útján – az érdekelt Duna menti országok maguk rendezzék. Amikor tehette, természetesen támogatta más országok forradalmi mozgalmainak fejlődését.*

Kun Béla nevéhez kapcsolódik a munkáshatalom fegyveres védelmének politikai, esetenként operatív irányítása is. 1919 májusában a magyar proletariátus mindenekelőtt a Munkástanács ülésén elmondott drámai beszédének hatására ragadott fegyvert a szocialista haza védelmére. Nagy része volt a győzelmes északi hadjárat előkészítésében s megvalósításában. Ennek során felszabadult több magyar város és jelentős szlováklakta területek is, amelyeken megalakult a *Szlovák Tanácsköztársaság.*

Volt-e értelme a magyar proletariátus Kun Béla vezette erőfeszítéseinek, az áldozatoknak? – teszik fel időnként némelyek, tagadó választ sugallva a kérdést.

Mindenekelőtt szögezzük le, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaságnak és Vörös Hadseregének küzdelme forradalmárok számára kikerülhetetlen harc volt a magyar nép társadalmi haladásáért és a szocialista haza védelméért, a magyar nép szabadságáért és a világszabadságért. A fegyveres ellenállás tette lehetővé, hogy a fennmaradásért folyó küzdelemre, a politikai, gazdasági, társadalmi átalakításokra *nem néhány hét, hanem három és fél hónap* állott rendelkezésre. E hónapok gazdag tapasztalattal szolgáltak, mélyenszántó, maradandó, új küzdelemre sarkalló, a remények parazsát a hamu alatt is izzásban tartó nyomokat hagytak a magyar munkásosztály, szegényparasztság, értelmiség legjobbjainak és a nemzetközi proletariátusnak az emlékezetében.

A Tanácsköztársaság léte, harca – ma már tudjuk, rövid időre és utoljára – fel-

* Kun külügyi, s ezzel szorosan összefüggő hadügyi tevékenységéről a kötetben lásd *Nemes Dezső, Ormos Mária, Liptai Ervin* és *Vadász Sándor* számos kérdésben egyező, de a kezdettől vitatott Clemenceau-jegyzék elfogadásának értékelésében egymással vitázó tanulmányait.

csillantotta azt a reményt, hogy megvalósul az *egész magyar nép önrendelkezési joga*, egy, a Kun Béla által képviselt *szocialista tanácsköztársaságok föderációjának* a terve *keretében*. Önmagában ezért is érdemes volt, kellett küzdeni!

A tanácskormány a proletariátus erőfeszítésére, a Vörös Hadsereg sikereire támaszkodva elérte azt, amire képtelen volt a polgári-szociáldemokrata kormány: *az antant kénytelen volt tárgyalni vele*. A Magyarországi Tanácsköztársaság létrejötte, Szovjet-Oroszországgal való szövetsége, az erők egyesítésének, a magyar forradalmi példa terjedésének lehetősége az imperialista békével fenyegetett más országokban közrejátszott abban, hogy a párizsi békekonferencia március 21-e után visszautasította a Magyarország március 21-e előtt kijelölt északi és keleti határaitól lényegesen eltérő, újabb magyarlakta területek elszakítására vonatkozó hódító követeléseket mint túlzókat. Nem fordítottunk figyelmet arra, hogy a júniusi Clemenceau-jegyzék lényegében már nemcsak a tanácshatalom kikiáltása előtt kijelölt határvonalakat tartalmazzák, hanem a cseh és a román burzsoázia március 21-e utáni, újabb radikális területi követeléseinek és a realizálásukra tett kísérletek jóváhagyásának a visszautasítását is![54] S ennek oka nem csupán, nem is elsősorban az antanthatalmak tekintélyének a megőrzése, megóvása volt. Nem is a Magyarország, még kevésbé a proletár Magyarország iránti méltányosság diktálta e lépést. A magyar kommünnek, Vörös Hadseregének küzdelme is szerepet játszott abban, hogy lefékeződött Magyarország határai összezsugorodásának folyamata, melyet Károlyiék 1918 végén–1919 elején s különösen március 20-án megállíthatatlannak láttak. Hogy Miskolc, Diósgyőr, Ózd, Salgótarján, Debrecen, Nyíregyháza, Hódmezővásárhely, Makó és számos más település magyar maradt, a magyar proletariátus és parasztság 1919-es, Kun Béla vezette küzdelmének egyik múlhatatlan, de feledésbe merült érdeme.[55]

A *Magyarországi Tanácsköztársaság* létrejötte természetesen szoros szálakkal fűződött Szovjet-Oroszország immár másfél éve folyó s fennmaradását biztosító gigászi harcához. De a magyar proletárforradalom léte, fegyveres harca is támogatta szerény lehetőségeihez mérten az első szocialista államot. Szovjet-Ukrajna képviselői 1919. május 6-án joggal állapították meg: „...a Magyar Vörös Hadsereg magára vonta a közép-európai ellenforradalom erőinek minden csapását, és tulajdon keblével védelmezi az ukrán és orosz szovjetköztársaságot".[56] A Balkán irányából 1919 tavaszára–nyarára Szovjet-Oroszország ellen, az egyik legnehezebb, legkritikusabb időszakban tervezett intervenció a Magyarországi Tanácsköztársaság léte és harca miatt nem valósult meg. És ősszel és 1920-ban már elmaradt! A Kun Béla vezette magyar proletariátus 1919-es erőfeszítései így is segítették azt a szovjetköztársaságot, amelynek győztes hadserege 1944–1945-ben felszabadítóként lépett hazánk földjére: így is formálta a magyar nép jövőjét.

A Magyar Tanácsköztársaság léte és küzdelme harc volt más országok – így a csehszlovák, a román, a délszláv, az osztrák, a német és más népek – társadalmi haladásáért is. Ennek legszembetűnőbb megnyilvánulása az önálló Szlovák Tanácsköztársaságnak, a csehszlovák szocialista államiság első megjelenésének a segítése volt, amelynek élén a Kun Béla által Magyarországra hívott cseh kommunista munkás, Antonín Janoušek állott. A magyar kommün példája, a több országban kibontakozó szolidaritási mozgalom, a KMP, majd az egyesült párt mellett működő nyelvi, nemzetiségi szekciók tagjainak, a Magyar Vörös Hadsereg internacionalista önkénteseí-

nek harca, tevékenysége előkészítette, elősegítette több szomszédos országban a progresszió vezető erejének, a kommunista pártnak a kibontakozását.*

A Magyarországi Tanácsköztársaság küzdelmének jogosságát, értelmét Lenin foglalta szavakba 1919 májusában a magyar munkásokhoz intézett üdvözletében: „Az a háború, amelyet ti viseltek, az egyetlen jogos, igazságos, igazán forradalmi háború, az elnyomottak háborúja az elnyomók ellen, a dolgozók háborúja a kizsákmányolók ellen, háború a szocializmus győzelméért. Az egész világon a munkásosztály minden becsületes tagja a ti pártotokon áll."[57] Ma már tudjuk: az a háború, az a harc nemcsak az akkori szocialista létért és nemcsak Magyarországért folyt!

A Vörös Hadsereg harcának eredményességét természetesen korlátozták a belső bajok, a növekvő nehézségek és a tévedések is. Akkor is, ma is vita tárgyát képezik Kun Bélának s a Forradalmi Kormányzótanácsnak a Clemenceau-jegyzék elfogadásával, a Vörös Hadsereg visszavonulásával, majd a júliusi tiszai támadással kapcsolatos elhatározásai. A magyar történettudomány újabb kutatásai jelzik, milyen bonyolult, nehéz helyzetben kellett döntenie Kun Bélának s a tanácskormánynak. Az álmok, a remények (amelyek részben akkor is, később pedig a párton belüli vitákban, majd a történettudományban is évtizedekig meghatározó erővel uralkodtak), valamint a realitás (a rosszabbodó belső és nemzetközi helyzet, katonai erőviszonyok) szembesítésével kellett dönteniük – a tényeket csak részben ismerve. Akkor, azonnal! E dilemmákról és döntésekről ma már a külföldi levéltárak feltárult titkait is többé-kevésbé ismerve adnak egymással disputáló áttekintést kötetünkben Nemes Dezső, Ormos Mária, Liptai Ervin, Vadász Sándor tanulmányai.

1919 nyarára megszűntek az európai proletárforradalom Németország és Ausztria irányába való gyors terjedésének a lehetőségei, reményei. A szovjet seregek májustól egyre gyorsabban vonultak vissza. A közeli egyesülés tavaszi reményei szertefoszlottak. Kun választ elé került: folytassák-e a harcot egy jórészt kimerült Vörös Hadsereggel a felszabadított északi, szlovák területek esetleges kiterjesztéséért, rosszabb esetben megvédelmezéséért, vagy fogadják el (amint Clemenceau ígérte), illetve foglalják vissza a Tiszántúlt a nélkülözhetetlen gabonatermés betakarítása előtt? Az első esetben alku tárgyát képezheti a felszabadított, elfoglalt terület, de a tanácshatalom kiteszi magát annak, hogy a besszarábiai frontról a Tiszához már visszahozott román bojár csapatok hátba támadják, elszakítják az északi front csapatait Budapesttől, s akadálytalanul elszállítják a termést is a Tiszántúlról, amelynek visszavételére a két fronton lekötött Vörös Hadseregnek semmiképpen sem lesz ereje. Ha a jegyzéket elfogadják, némi időt nyernek (talán nem hónapokat, de nem lebecsülhető heteket), amit a belső rend, a Vörös Hadsereg megerősítésére használhatnak föl, s arra, hogy a Kormányzótanács a magyarlakta tiszántúli megyéket a kijelölt határokig visszakövetelje, illetve visszavegye, ha erre megfelelő erőt tud összpontosítani. Végül is – tudjuk – egyik terv sem valósult meg. Ma már az is bizonyított tény, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság megdöntését végzetesen befolyásoló tényezők nem belső okok, elhatározások, döntések voltak, hanem a külső erők, amelyek mindent megtettek az orosz, de legalább a magyar forradalmi láng továbbterjedésének meghiúsítására.

Az antant és a vele szövetséges országok ellenforradalmi hadai megakadályozták

* Kötetünkben *Kővágó László* és *Vadász Sándor* tanulmányai elemzik ezt a kérdéskört.

az orosz és a magyar Vörös Hadsereg egyesülését. A nemzetközi burzsoázia erői 1919-ben diplomáciai, gazdasági és katonai szankciókkal gátat vetettek a szocialista forradalom európai terjedésének. Az elszigetelt, kicsiny területű Tanácsköztársaságot 1919. augusztus 1-jére legázolta az antant szövetségeseinek intervenciós túlereje.

A Kun Béla kezdeményezésével létrejött Magyarországi Tanácsköztársaság rövid négy hónapja történelmi szempontból nem volt epizód. Bár akadtak türelmetlen döntések, leegyszerűsített megoldások, a legendás 133 nap alatt a magyar és a világtörténelem nagyszerű lapjai íródtak. A Tanácsköztársaság hónapjait a szocialista honépítés, a honvédelmi és az internacionalista erőfeszítés jellemezte. A vereség nem tehette meg nem történtté azt a tényt, hogy a *magyar proletariátus* a kommunisták irányításával századunk elején, a lenini októbert elsőként követve, *saját akaratából és erejéből,* bár rövid időre, *a magyar társadalom, az állam vezető ereje, a nemzeti történelem tudatos formálója lett.* Nem lehetett feledés tárgya az a tapasztalat, hogy a nép a proletariátus és pártja vezetésével képes irányítani, építeni, védelmezni az országot a tőkések, földesurak nélkül, sőt ellenükre. A kis területű magyar tanácshatalom küzdelme megalapozta azt a ma is érvényes tanulságot, hogy a munkáshatalom megőrzésének nélkülözhetetlen feltétele a külső, imperialista túlerővel szemben a szocializmus nemzetközi erőinek internacionalista összefogása.

A Kun Béla vezette Tanácsköztársaság léte, harca, a kor legjobb nemzetközi forradalmi erőivel teremtett kapcsolata a század eleji magyar progresszió legjelentősebb – máig ható – tette volt, amelynek kibontakozását és megszilárdulását külső erőszak akadályozta meg a kedvezőtlenné vált nemzetközi helyzetben.

A magyar kommün küzdelme – megdöntése ellenére – nem volt hiábavaló. A magyar nép társadalmi és nemzeti érdekeiért vívott harc tapasztalatai kitörölhetetlenül beépültek a proletariátus és a szegényparasztság, de az értelmiség legjobbjainak tudatába, a szocialista, a népi jövőért folytatott több évtizedes küzdelmébe. Ennek volt egyik, még kevéssé feltárt megnyilvánulása az a Kun Béla szovjet-oroszországi és 1919-es vöröskatonáiból, széles értelemben vett harcostársaiból s a hatásuk alatt nevelődöttekből összetevődő százezres nagyságrendű baloldali *mélyáramlat* a húszas-harmincas évek magyar társadalmában, amelynek csak felszíni fodrait zavarhatták meg Horthy rendőrei, csendőrei, bírái és ideológusai. 1944–1945 fordulóján, a felszabadító harcok első óráiban, napjaiban e mélyáramlat is a felszínre tört, és a forradalmi átalakulások első generációjának számottevő kezdeményező, cselekvő részét alkotta. Tagjai különösen jelentős szerepet játszottak minden faluban, városban a kommunista (és más demokratikus) pártszervezetek, a népi hatalmi szervek (nemzeti, földosztó, üzemi bizottságok, népi rendőrség) létrehozásában, tevékenységében.

Ami a Magyarországi Tanácsköztársaság európai és világtörténelmi jelentőségét illeti – ha nem 1919. augusztus 1-jei szemellenzővel, hanem történelmi perspektívából vizsgáljuk – csak 1848–1849 forradalmával, szabadságharcával vethető össze. Még inkább igaz ez a jövőre gyakorolt hatását tekintve. Szovjet-Oroszország védelméhez, megszilárdításához, a magyar és a nemzetközi kommunista mozgalom kibontakozásához adott segítségével az első magyar proletárhatalom hozzájárul a szocialista forradalmak második szakasza nemzetközi előfeltételeinek érlelődéséhez. Mindezzel Kun Béla és 1919-es követői közvetve részesei voltak Magyarország felszabadí-

tásának, népi, szocialista fejlődésének és a haladás nemzetközi erői széles körű kibontakozásának.

Ismeretes, hogy a Tanácsköztársaság történetét, s különösen vezetője munkásságát ettől élesen eltérően értékelték évtizedeken át. Ez is mély nyomokat hagyott a köztudatban. A Tanácsköztársaság tetteinek, jelentőségének ismertetésekor még a felszabadulás utáni első évtized során is a „fő hibák" tárgyalása uralkodott, amelyekért (gyakran tudatos kártevőként, ellenséges ügynökként beállítva őt) Kun Bélát tették felelőssé. A megdöntött munkáshatalom ellenségei, ellenfelei már 1919 augusztusától gyalázták. S még 1919-ben többé-kevésbé meggyőződéses hívei között is többen akadtak, akik utólag támadták, „kritizálták" a tanácshatalmat és vezetőjét. Kun 1927-ben a magyar proletárforradalom eme „kritikusaival" szemben emlékeztetett Lenin bíráló szavaira, gondolataira a Tanácsköztársaságról, annak módszereiről, politikájáról. Felhívta a figyelmet arra, hogy a lenini kritika a lényeget tekintve különbözött a magyar proletárforradalom sok kommunista és nem kommunista „kritikusának" felfogásától. Mindenekelőtt abban, hogy „egy pillanatra sem kételkedett a hatalom megragadásának helyes voltában, s egy pillanatra sem rendült meg bizalma a magyar proletárforradalom jövendőjében. Ez az, ami Lenin kritikáját alapjaiban különbözteti meg azoknak ítéleteitől – írta –, akik vagy magát a hatalom elfoglalását tartották általában helytelennek a diktatúra alatt és után, vagy a diktatúra kritikájába burkolták a jövendő magyar forradalommal szemben való hitetlenségüket a bukás után."[58] Mindjárt hozzátehetjük: ugyanez vonatkozik azokra a „kritikusokra", még inkább a későbbi „leleplezőkre", akikkel ellentétben Lenin, bár többször és élesen bírálta Kun tévedéseit, hibáit, soha nem vonta kétségbe forradalmár voltát, nem feledte, nem vonta vissza a Tanácsköztársaság idején tett kijelentéseit Kun történelmi szerepéről a magyar proletárhatalom élén, s nem kételkedett elhivatottságában, hogy a jövendő magyar forradalomért küzdők első soraiban járjon.

AZ ILLEGÁLIS KMP ÉLÉN, A NEMZETKÖZI KOMMUNISTA MOZGALOM VEZETÉSÉBEN

1919 után a nemzetközi, s benne a magyar kommunista mozgalomnak olyan években kellett meghatároznia stratégiai, taktikai céljait, feladatait, a harc eszközeit és útjait, amikor Európában mindinkább csökkent a forradalmi fellendülés, később a kapitalizmus ideiglenesen stabilizálódott, majd világválság tört ki, végül hatalomra került a hitleri fasizmus. A megdöntött magyar kommün, a hatalomra jutott fehérterror (amely eltörölte az 1918–1919-es forradalmak vívmányait), az ellenforradalmi rendszer konszolidálódása, majd közeledése a nyíltan fasiszta államokhoz, a KMP elleni vad üldözés, amely a pártot mély illegalitásba kényszerítette, az MSZDP és a szakszervezetek korlátozott, de mégis legális (a kommunisták illegális tevékenységéhez is teret adó) működése, a szociáldemokrata vezetők éles kommunistaellenessége és sok más tényező befolyásolta, motiválta a magyar kommunisták harci céljainak, módszereinek megválasztását. Az első lépéseket nehezítette, hogy a KMP önállósága 1919. március 21-én megszűnt, augusztus 1-je után pedig a kommunistákat üldözték: egy részüket fizikailag megsemmisítették, másokat börtönbe, internálótáborokba zártak, megfigyelés alatt tartottak. A kommunisták rendőri, csendőri, bírósági üldözésének kiterjedt és hatásos rendszerét építették ki. 1918–1919 aktív résztvevői közül – csak-

úgy, mint Majtény vagy Világos után – tízezrek kényszerültek emigrációba, a világ különböző országaiba. Kun Béla, számos népbiztostársával együtt Ausztriába ment, ahol hosszú, keserves, sőt életveszélyes internálás lett a sorsa. Ilyen körülmények között látott hozzá, másokkal együtt, a KMP újjáteremtéséhez.

A Tanácsköztársaság megdöntése után Kun Béla sok évig élte a kommunista emigránsok nehéz sorsát, de a forradalomnak hitében meg nem rendülő, másokba is bizalmat, reményt és meggyőződést tápláló katonája maradt. Az 1919 augusztusát követő ellenforradalmi rendszer évtizedeiben Kun Béla – Sinkó Ervin szavaival szólva – „az életreszóló, örömben, fájdalomban és problémákban egyaránt gazdag négy hónapnak", az európai munkásmozgalom egy egész korszakának maradt élő szimbóluma.[59]

1919 után Kun Leninnel együtt vallotta, hogy a megdöntött első magyar Tanácsköztársaságot követi „a győzelmes második".[60] Ezért az új magyar munkáshatalomért küzdött, a hozzá vezető utakat fürkészte.* Jövőbe vetett hitét erősítette, hogy a polgárháborúban győzedelmeskedő szovjetek országa korábban sohasem volt hátországot biztosított az új sikerért küzdő forradalmároknak. Kun már az *ausztriai* internálás első hónapjaiban megkezdte a KMP és a Tanácsköztársaság tapasztalatainak, tanulságainak kritikus, önkritikus elemzését, s társaival hozzálátott a kommunista párt gyakorlati újjászervezéséhez. 1919 őszén Landler Jenővel, Szántó Bélával, Hirossik Jánossal, Lukács Györggyel együtt tagja lett a KMP Ideiglenes Központi Bizottságának.

1919 végén írt és 1920 elején – Kolozsváry Balázs álnéven – többször, több nyelven megjelentetett munkája, a „Forradalomról forradalomra. A kommunisták feladatai Magyarországon" (Wien, Kommunisták Németausztriai Pártja, 1920) már címében is jelezte Kun meggyőződését: a forradalmi osztályharc nyugati államokban való erősödésének és az orosz szovjetköztársaság győzelmes harcainak körülményei között a fehérterror iskoláját megjárt magyar proletariátus az ellenforradalom leküzdésére és önmaga felszabadítására újjáteremti a maga kommunista pártját. E párt, szervező- és felvilágosító munkájával előkészíti a forradalom új szakaszát, *„a proletariátus újabb diktatúráját Magyarországon"*. E célkitűzés – összhangban a Komintern fő irányvonalával – eleinte közelebbi, a polgári rend stabilizációjának időszakában távolabbi reményekkel összefonódva, másfél évtizeden át *közvetlen* (de nem azonnali, mint némelyek időnként tévesen hiszik, állítják) *stratégiai célja* maradt a magyar kommunista mozgalomnak. A Horthy-rendszer 1921-től erősödő konszolidációja után, s különösen a kapitalizmusnak a húszas évek közepére megerősödött stabilizációja idején a közvetlen proletárdiktatúrára való irányvétel már *nehezítette* a KMP harcát az ellenforradalmi rendszer ellen. Nehezítette, de nem zárta ki a demokratikus célokért, feladatokért való harcot. A kommunisták tudták, hogy kitartó, áldozatos munka és harc vár rájuk. Ez Kun Béla számára különösen a Komintern III. és IV. kongresszusának (1921., 1922) Lenin részvételével folytatott vitái, kimunkált határozatai után vált világossá. Ezek jelezték a forradalmi fellendülés visszaesését a munkásmozgalomban, a részkövetelésekért folytatott harc jelentőségének a növekedését,

* A KMP újjászervezésének, illegális harcának időszakáról, a Kominternhez való kapcsolódásáról lásd kötetünkben *Szabó Ágnes* „Az útkeresés esztendői" című tanulmányát és *Székely Gábor* „Kun Béla a Kommunista Internacionáléban" című dolgozatát.

ezek húzták alá a demokratikus szabadságjogok felhasználásának, az értük való harcnak a szükségességét. S megjelent a „munkáskormány", majd a „munkás-paraszt kormány" jelszó is, amely széles tömegek megnyerését szolgáló, közelítő utat jelenthetett akkor a proletárdiktatúrához. Ezek a határozatok hatottak az újjászerveződő KMP-ra is addig, amíg a húszas évek végén a nemzetközi kommunista mozgalomban, s vele elkerülhetetlenül a magyarban is fölül nem kerekedett egy türelmetlen, balos irányvonal. A fontos részkérdések feletti taktikai viták (az illegális KMP és a legális munkásszervezetek: a szakszervezetek, az MSZDP viszonya, a munkás-paraszt kormány, a köztársaság, a választójog, a munkások napi követeléseiért vívott harc, a földosztás stb. kérdéseiben tett előre- és visszalépések), a hazai s a nemzetközi munkás- és kommunista mozgalom tapasztalatai, elméleti általánosításai segítenek majd – a világ kommunista osztaga részeként – a magyar kommunistáknak, Kun Bélának 1935–1936-ban elszakadni a második magyar tanácsköztársaság közvetlen megvalósításának célkitűzésétől. (Voltak évek, amikor valósággal fölháborodtunk Kun Béla és kommunista társai „vak" hitén, „eleve reménytelen" reményén, amellyel évekkel, sőt egy-másfél évtizeddel az első magyar munkáshatalom leverése után is újból és újból cselekvően várták az európai, s vele a magyar proletármozgalom föllendülését, a forradalom újabb győzelmét. Ma is akadnak, akik értetlenül állnak a jelenség előtt. Ugyanakkor a sorstárs elől, Kossuth Lajos több évtizedes reményein régen nem csodálkozik senki sem. Természetesnek tartjuk, értjük és megértjük a forradalmár reménykedését, hiszen ez éltette őt, s az ügyet is, amelyet szolgált, képviselt. Ezt figyelembe véve állítjuk magától értetődő módon szembe a valós helyzet reális, tudományos elemzését Kossuth reményeivel. Kun esetében is ezt kell tennünk, figyelembe véve, hogy Kun és elvbarátai mögött oly biztos támasz állott, a Szovjetunió, amelyhez hasonló sohasem állt Kossuth mögött.)

A húszas évek elején az eredményes előrehaladást rendkívüli módon nehezítette az, hogy a KMP Ideiglenes Központi Bizottságában és emigrációs szervezeteiben éles viták bontakoztak ki a pártépítés és a politikai taktika kérdéseiben. A viták két irányvonal, két frakció kialakulásához vezettek, amelyek követői, Kun Béla, illetve Landler Jenő körül csoportosultak. A frakcióharcok elvi tartalma mindkét oldalon (Kun Béla részéről is) sok, a párt tevékenységére káros szubjektív elemmel keveredett. A viták egyik ütközőpontja a Szovjet-Oroszországban levő, mintegy háromezer volt hadifogoly kommunista és több ezer vöröskatona 1921-es „mozgósítása", hazavezénylése volt – az akkor egyezmény keretében hazatérő hadifoglyok utolsó nagy tömegeivel. A Kun-frakció megerősödésétől tartva (amely viszont valóban túlzónak bizonyult forradalmasító reményeket fűzött a hazatérőkhöz) sokan ellenezték e lépést, mások nem értették meg, hogy a „mozgósítottak" óriási többségét nem volt szabad visszatartani, haza kellett küldeni a sokévi kényszerű távollét után. A hazatért, majd sikertelenség vagy családi ok miatt visszaszökő, Bécsben, Moszkvában magyarázó jelentést készítő tucatnyi, főként értelmiségi írásos dokumentuma elfedte (gyakran ma is eltakarja) a jelentést nem készítő, otthon maradt ezrek akkori és későbbi tetteit. A horthysta hatóságok üldözése, szigorú megfigyelése miatt egyébként is nehéz bekapcsolódásukat a hazai legális és illegális mozgalomba fékezte a frakciós csatározás, különösen a bécsiek ellenállása. De csak lassította, megállítani nem tudta.

A frakcióharcok leküzdése azonban elengedhetetlen feltétele volt a párt egészséges fejlődésének. A KMP végül is a Komintern segítségével felülkerekedett a frakció-

harcokon. Magának Kun Bélának Lenin kritikai megjegyzései, elvtársi támogatása, a leninizmus elmélyültebb megismerése, a bolsevik pártban és a nemzetközi kommunista mozgalomban szerzett tapasztalatai segítettek előrelépni e téren.

Kun Béla rövid megszakításokkal 1936-ig volt az illegális KMP vezetője, időről időre képviselője a Kominternben. Csaknem két évtizeden át az ő nevével, vele együttműködve, tőle tanulva, vele vitázva nőtt fel a magyar kommunisták új és új nemzedéke, s a kegyetlen rendőrterror minden csapása ellenére, súlyos áldozatok után is talpra állva küzdött az ellenforradalmi rendszer ellen.

A nemzetközi kommunista mozgalom, a Komintern, s maga Lenin is nagyra becsülte a KMP, a magyar kommün, így Kun Béla 1918–1919-es tapasztalatait. Hasznosította is azokat, különösen a forradalmi munkásmozgalom erőinek a szociáldemokrata pártoktól való elkülönülése és megerősödése időszakában.[61]

Kun Bélát 1920-ban a szovjetkormány Lenin kezdeményezte diplomáciai akciója és a nemzetközi tiltakozási hullám szabadította ki az ausztriai internálásból. Amikor 1920 augusztusában Pétervárra ért, Szovjet-Oroszország mint a nemzetközi kommunista mozgalom jelentős egyéniségét köszöntötte. Szeptemberben már a Kommunista Internacionálé egyik képviselőjeként vett részt és többször felszólalt Bakuban, a keleti népek I. kongresszusán.

1920 októberétől Frunze és Guszev oldalán a Vrangel tábornok fehér seregei ellen küzdő Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsának a tagja. Vezetésükkel a front katonái eleget tettek a szovjet párt- és katonai vezetés szigorú parancsának, hogy gyorsan, a legkisebb időveszteséggel, még a tél beállta előtt, s így a további nagy vér- és emberáldozatot, gazdasági és politikai kárt elkerülve vegyék be az ellenforradalom utolsó nagy támaszpontját. A Vörös Hadsereg főparancsnoksága által javasolt merész terv találékony végrehajtásával a Déli Front csapatai hősi, áldozatos harcban áttörték a bevehetetlennek vélt erődítményeket, s rövid néhány nap alatt felszabadították a Krím-félszigetet. November 16-án Frunzéval együtt Kun írta alá a történelmi távirati jelentést: „a Déli Frontot felszámoltuk".[62] A polgárháború befejeződött Szovjet-Oroszország európai területén. A Krímben azonban még hadiállapot uralkodott. 1920 novemberében–decemberében Kun Béla a Forradalmi Katonai Tanács tagjaként a Krími Forradalmi Bizottság (kormány) elnöke és az OK(b)P Krími Területi Bizottságának a tagja is volt. Szovjet-Oroszország kormánya, Lenin megbízásából ő irányította a rend, a szovjethatalom helyreállítását a félszigeten.* Bátor, céltudatos, következetes és eredményes tevékenysége kiváltotta Lenin, az OK(b)P és a szovjet nép elismerését. Ezzel egyidejűleg az orosz és a nemzetközi ellenforradalom – Vrangel tábornok, Horthy admirális és az egész burzsoá világsajtó – a váratlan és gyors vereség feletti dühében ritkán tapasztalható, állítólagos vérfürdőkről szóló vad-, rágalom- és szitokhadjáratot indított a világszerte ismert forradalmár, Kun Béla ellen. E támadás, a koholt vádak hatása a szocializmussal szemben álló polgári történetírásban mindmáig fellelhető. Közvetítésével e rágalmak és mások nyomait egy-egy, a meghökkentést a történelmi valóság fölé helyező marxista munkában is megtaláljuk.[63] (Az elvakult rágalmak marxista „igazolással" történő felidézése – függetlenül a szerző szándékától – erkölcsi kárt okoz a magyar és a nemzet-

* Kötetünkben erről részletesen lásd *Józsa Antal* „Kun Béla, a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsának tagja" című tanulmányát.

közi kommunista mozgalomnak a morális kérdésekben joggal érzékeny mai közvéleményben.)

1921 márciusában Kun a Komintern V. B. megbízásából Németországba utazott, ahol támogatta a Németország Egyesült Kommunista Pártja Központi Bizottságának többsége által elfogadott, hibásnak bizonyult „offenzívaelméletet", a belőle fakadó megalapozatlan taktikai lépéseket, s részt vett a német proletariátus „márciusi akció" néven ismert, vereséggel végződött fegyveres ellenállásának szervezésében.[64] Ott elkövetett balos hibái a Kommunista Internacionálé III. kongresszusán Lenin éles, de elvtársi bírálatát váltották ki. Bizalmában azonban megőrizte, s Kun Bélával mint „kiváló, önfeláldozó, hűséges és érdemes" magyar forradalmárral[65] szorosan együttműködött az OK(b)P-ban és a nemzetközi kommunista mozgalomban. A Komintern lenini korszakában (amelyet némelyek előszeretettel neveznek – formalitásokból kiindulva, leegyszerűsítve vagy éppen megbélyegzési szándékkal – zinovjevi korszaknak) Kun mindvégig a szervezet legszűkebb vezérkarában dolgozott.

A kor szokásaival összhangban Kun Béla (mint sok más politikai emigráns is!) jelentős funkciókat töltött be az őt befogadó Szovjetunió párt- és állami szerveiben is. 1922–1923-ban, az új gazdasági politika, a NEP bevezetése idején Kun Béla – Lenin megbízásából – az OK(b)P KB Uráli Irodájának a tagja lett. Eredményesen segítette megértetni és alkalmazni az új gazdasági politikát a hatalmas uráli iparvidéken.* 1923–1924-ben, a trockizmus elleni harc során a párt Központi Bizottságának képviselője volt a Komszomolban.[66] Az 1924–1925-ben Trockij álláspontjával szemben kibontakozott vita során Kun „A trockizmus ideológiai alapjai" című, németül és oroszul több helyen megjelent cikkében az elsők között utasította vissza Trockijnak a nemzetközi és a szovjet realitásokkal nem számoló permanens forradalomelméletét és a szocializmus egy országban való felépítésének a lehetőségét, akkori reális útját (NEP) tagadó nézetét.[67] Az egész nemzetközi kommunista mozgalom számára, így Kun részére is a reális perspektívák felé fordulás egyik fontos sarkköve lett ez a bolsevik pártban lezajlott vita.

Kun széles körben ismert, tisztelt és népszerű alakja volt a szovjet párt-, állami és társadalmi életnek. 1922-ben teljes jogú küldöttként szavazott a Szovjetunió megalakulását kimondó szovjetkongresszuson. De már 1921-től tagja a Szovjetek Összszövetségi Végrehajtó Bizottságának és egy időben elnökségének is. Küldött az OK(b)P számos konferenciáján és kongresszusán. Az októberi szocialista forradalom és a szovjethatalom védelmében kifejtett tevékenysége mellett mindez közrejátszott abban, hogy a forradalom tizedik évfordulóján, 1927 novemberében Kun Bélának a Szovjetunió akkori legmagasabb kitüntetését: a Vörös Zászló Rendet adományozták.[68]

Kun Béla – mint jeleztük – kezdeményező szerepet játszott a kommunista világpárt: a Kommunista Internacionálé létrejöttében, később tevékenységének formálásában is. A KI a születőben, fejlődésben levő nemzetközi kommunista mozgalom, a fiatal kommunista pártok kollektív bábája, dajkája, szigorú nevelője, tanítója volt létük kezdeti szakaszában. Terjesztője a Lenin vezette első kommunista párt, az első győztes szocialista forradalom és proletárállam nemzetközi érvényű elveinek, ta-

* A kötetben *Kun Miklós* „Kun Béla az Urálban, 1922–1923" című tanulmánya ad részletes képet Kun Béla tevékenységének uráli szakaszáról.

pasztalatainak, majd a közös tapasztalatoknak is. Ezzel előkészítette a kommunista pártok önállóvá válását, annak a képességnek a kialakítását, hogy a pártok a marxizmus–leninizmus elveit – a saját és a közös tapasztalatok figyelembevételével – alkotóan alkalmazzák. A KI tevékenységének ez volt a fő történelmi iránya! Még akkor is, ha ma már tudjuk, hogy az úttörő tapasztalatainak a továbbadása időnként dogmává merevített, szektaszellemet előidéző formában, tartalommal történt. A KI létének egésze a haladás fő irányát, a szocializmus elveinek valósággá, létezővé tételét szolgálta. Kun Béla is ezt tette a nemzetközi kommunista mozgalom vezérkarában.

Kun 1921-től 1936-ig a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának, 1921. januártól, megszakításokkal, a húszas évek első felében a Szűkebb Irodának (Elnökségnek) is a tagja, póttagja. Hosszabb ideig a KI V. B. megbízottja a Kommunista Ifjúsági Internacionálé Végrehajtó Bizottságában és a Szakszervezeti Internacionáléban. A legfontosabb feladat, amellyel a Kominternben már 1921 őszén, 1922 tavaszán, majd vissza-visszatérően foglalkozott: a KI agitációs és propagandamunkájának irányítása volt. Cselekvően részt vett több ország (Csehszlovákia, Korea) kommunista pártja megalakításának előkészítésében. Leninnel, Šmerallal, Zetkinnel, Kuusinennel, Cachinnel együtt tagja a KI programjának előkészítésével megbízott bizottságnak. 1922 novemberében, a KI IV. kongresszusán Lenin beszámolójához („Az orosz forradalom öt éve és a világforradalom perspektívái") a nemzetközi kommunista mozgalom képviseletében Clara Zetkin és Kun Béla szólt hozzá. Kun ekkor Leninnel, a Kominternnel együtt kereste október és a szovjethatalom tapasztalatai alkotó alkalmazásának útjait. Mondanivalójának önkritikus magva (amelyben levonta a III. kongresszuson elhangzott lenini bírálat tanulságait) ma is időszerű gondolat: „...nekünk az orosz forradalom minden tapasztalatát össze kell gyűjtenünk, hogy gondos kritikai elemzés után felhasználhassuk saját forradalmi harcunkban. Mi valamennyien, akik részt vettünk az orosz forradalomban és az orosz forradalom tapasztalataiból kiindulva vezettük a nyugati világ harcait, mi valamennyien egy sor többé-kevésbé helytelen, éretlen és általánosító elméletet gyártottunk. Szinte senkinek sem sikerült közülünk elkerülnie ezt a hibát. Márpedig véleményem szerint az orosz forradalom jelentősége éppen abban rejlik, hogy útmutatásait figyelembe véve ne kövessünk el további hasonló hibákat. El kell kerülni mindenfajta utópisztikus felfogást, és kritikusan mérlegelve kell alkalmaznunk az orosz forradalom tapasztalatait a nyugat-európai feltételekre. Azon kell lennünk, hogy az orosz forradalom tapasztalataira támaszkodva Nyugat-Európában ugyanolyan reális politikának az útjára lépjünk, amelyet az Oroszországi Kommunista Párt mindig követett és követ ma is."[69] Kun ezekben a gondolatokban fogalmazta meg önmaga számára is azt a cselekvési irányt, amely *a következő években elsősorban jellemezte* a nemzetközi és a magyar kommunista mozgalomban kifejtett *tevékenységét:* a korábbinál *fokozottabb érzékenységét a harc átmeneti céljai, eszközei iránt.* (A korábbi évek, évtizedek történetírásával ellentétben, amely a koncepciós vádak talaján újra kivirágzott frakciós vádak „dokumentumait", s főként azok szerzőinek elfogult „visszaemlékezései"-t tükrözte, a tények és a források elemzése azt bizonyítja, hogy 1922–1923 után, a húszas évek végéig, amikor sokféle feltárt s még feltáratlan okból törés következett be a nemzetközi és vele a magyar kommunista mozgalom fejlődésében, majd a harmincas évek közepén, különösen 1935–1936-ban ismét elsősorban Kun

Béla volt a magyar kommunista mozgalomban a lenini eszmék, módszerek autentikus terjesztője és alkalmazója. Az az útkereső, aki a nemzetközi tapasztalatokat ismerve, felhasználva, az otthoni változásokat figyelve, elvtársaival törekedett a távolból felkutatni, fellelni, kijelölni az előrehaladás átmeneti útjait, eszközeit. Nemritkán hibával, tévedéssel. De küzdve, előrehaladva. A húszas évek kezdeményezései – beleértve a Blum-téziseket is – nem a KMP vezető szervei, s nem Kun Béla politikájától elszigetelten jöttek létre, mint eddig állítottuk (s gyakran ma is állítják), hanem szerves összefüggésben a pártnak ezekben az években Kun részvételével folytatott útkereső politikájával, ekkor kidolgozott és alkalmazott rugalmasabb vonalával, annak folyományaként.[70] Kunnak ezt a fejlődő érzékenységét a harc átmeneti céljai, eszközei iránt, s ennek eredményeit némelyek a húszas évek végén ellene fordították, a harmincas évek második felétől pedig elhallgatták, eltagadták, nemlétezőnek nyilvánították, vagy éppen kisajátították, hogy történetileg, visszamenőleg is „hitelesítsék" Kunnak az egységfront- és a népfrontpolitika iránti állítólagos érzéketlenségéről, annak a „szabotálásáról" szóló valótlan és méltatlan vádjaikat. A tények, a történelem ilyetén való megmásítása sokáig, nemritkán napjainkig – eredményesnek bizonyult.

Lenin halálakor Kun a temetési bizottság tagja.

A gyász után Kun a lenini hagyaték ápolásának egyik előmunkása. 1924–1926 között mint a KI Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője koordinálta a Marx–Engels, majd a Lenin Intézetben folyó elméleti munkát, kezdeményezte és szervezte Lenin műveinek kiadását a világ számos nyelvén, irányította a leninizmus eszméinek, a bolsevik párt és az orosz proletárforradalom tapasztalatainak világméretű terjesztését, az önálló, alkotó alkalmazás feltételeinek a megteremtését. „A leninizmus a forradalmi marxista elmélet és a forradalmi gyakorlat egységének a megvalósítását jelenti" – vallotta Kun „A leninizmus propagandája a Kominternben" című cikkében,[71] s ezt az egységet törekedett előmozdítani a KI-ban végzett munkájával. Mindezek eredményeként Kun Bélának az 1920-as évek derekán jelentős szerepe volt a világ kommunista kádereinek nevelésében, *a kommunista pártok önálló, lenini típusú pártokká* való *fejlesztésében, bolsevizálásában,* ahogyan akkor, *éppen ebben – s nem a későbbi, eltorzult – értelemben* nevezték ezt a folyamatot.[72] E célokat szolgálta a kommunista sajtó és a pártoktatás általa eredményesen szorgalmazott fejlesztése a világ számos országában és a Komintern mellett. Gyakran maga is írt a soknyelvű kommunista sajtóba.[73] Kun előadott a Nemzetközi Lenin Iskolán, a Szverdlovról elnevezett Kommunista Egyetemen, a Vörös Tanárképző Intézetben, a Kommunista Akadémián és a katonai akadémiákon is. Sokat foglalkozott a fasizmus keletkezésének társadalmi hátterével, lényegével. Már ekkor és később is nagy szerepet játszott a különféle nemzetközi kampányok (a szovjet-oroszországi éhínség szenvedőinek megsegítésére irányuló világmozgalom, a tőkés országokban letartóztatott kommunisták segítése, később a háborúellenes mozgalmak) szervezésében.

E munkában a világ kommunista mozgalmának kiemelkedő vezetőivel, a progresszív értelmiség legjobbjaival került nap nap után kapcsolatba. A német Fritz Heckert, Clara Zetkin, Wilhelm Münzenberg, Wilhelm Pieck, Ernst Thälmann, a francia Marcel Cachin, André Marty, az olasz Antonio Gramsci, Umberto Terracini, Palmiro Togliatti, a japán Sen Katayama, a cseh Bohumir Šmeral és Karel Kreibich, a bolgár Hriszto Kabakcsiev, Petr Iszkrov, Vaszil Kolarov, Georgi Dimitrov, az angol Harry Pollitt, a lengyel Pavel Lapinski, Adolf Warski, valamint

Makszim Gorkij, Romain Rolland, Henri Barbusse, André Malraux, Bertolt Brecht, Johannes Becher, Ivan Pavlov, Ernst Piscator, W. E. Mayerhold, Vlagyimir Majakovszkij nevét említhetjük a teljesség igénye nélkül partnerei, munkatársai közül. S természetesen az OK(b)P, a szovjet állam szinte teljes vezetői gárdáját.

Ismert, hogy 1918-ban Kun nemcsak Leninnel, hanem családjával is közvetlen kapcsolatba került: Krupszkajával, Marija és Anna Uljanovával, majd 1920-tól, a Krímben Dmitrij Uljanovval. Az akkori szovjet vezetők közül J. M. Szverdlovhoz, Ny. I. Buharinhoz, Karl Radekhez, A. V. Lunacsarszkijhoz, J. D. Sztaszovához került közel. A húszas évek legelején mint a KI vezetőivel került közvetlen munkakapcsolatba G. J. Zinovjevvel és Lev Kamenyevvel (akivel egy ideig együtt képviselte az OK[b]P KB-t a Komszomolban), Sz. A. Lozovszkijjal, O. A. Pjatnyickijjal, Wilhelm Knorinnal, Otto Kuusinennel és másokkal. A polgárháború időszakától erős szálak fűzték a Vörös Hadsereg számos hadvezéréhez, így M. V. Frunzéhoz, M. Ny. Tuhacsevszkijhez, K. J. Vorosilovhoz, Sz. M. Bugyonnijhoz, V. K. Bljuherhez, I. P. Uborevicshez, Szergej Kamenyevhez, J. B. Gamarnyikhoz, I. E. Jakirhoz, I. F. Fegykóhoz, A. I. Korkhoz és másokhoz. Trockijjal sohasem került közvetlen elvtársi, baráti viszonyba. Sztálinnal csak a húszas évek elején került kapcsolatba, mint a párt egyik vezetőjével. A szocializmus szovjetunióbeli építését vállaló főtitkárt tisztelte, politikáját a Lenint követő időszakban támogatta. De Kunban, természetéből adódóan is fenntartások éltek Sztálin iránt a lenini vezetési stílustól elütő, vitát, ellenvéleményt egyre kevésbé tűrő módszerei miatt. Lenin mellett Kun Béla ugyanis 1918-tól hozzászokott a nézetek, a vélemények nyílt, tekintélyektől nem korlátozott, a tévedések lehetőségét sem kizáró kimondásának a jogához, kötelességéhez a határozatok meghozatala előtt. Ismeretes, hogy élt is e normával, amit később, a *máshoz szokottak* tiszteletlenségnek nyilvánítottak. Valószínűleg így fogták fel azt is némelyek, már akkor, hogy Kun írásaiban és felszólalásaiban (még az SZK[b]P XVII. vagy a KI VII. kongresszusán is) Sztálin kötelező dicsőítése jóval ritkábban fordult elő, mint másoknál. (Ez természetesen csak akkor vehető észre, ha a kutató nem csupán Kun írásait és beszédeit olvassa, s nem az időből, a kontextusból kiragadva. A maguk idejében azonban a különböző beszédek egymás mellett, egymás után hangzottak el, s úgy látszik, szembeötlőek, hallhatóak voltak az eltérések!)

Kun Béla különleges figyelemmel segítette *Lenin műveinek* tematikus, majd válogatott magyar nyelvű kiadását. Így Lenin írásai a „Marx Károly", „A harc a diktatúráért", *„A »baloldaliság« a kommunizmus gyermekbetegsége"*, a *„Lenin és a magyar proletárdiktatúra"*, a „Burzsoá-demokratikus és proletárforradalom", a *„Hogyan építsük a pártot? Szervezeti kérdésekről"*, a *„Lenin az imperialista háborúról"*, „Az államról és a proletárdiktatúráról szóló tanítás", „Az 1905–1907-es forradalom", „Az imperializmus és az imperialista háború" című kötetekben jutottak el a magyar kommunistákhoz. Néhány kötet (lásd dőlt betűkből szedett kiadványokat) Kun Béla előszavával, némelyik több és illegális kiadásban is napvilágot látott.[74] Köztük számos olyan, a bolsevikoknak a demokratikus forradalom szakaszában nyert tapasztalatait tükröző Lenin-mű, amelyhez 1917–1919-ben Kun és társai nem jutottak hozzá, de amelyek segítséget adhattak a húszas–harmincas évek magyar kommunistáinak az útkereséshez. Kun ösztönözte a magyar kommunista – legális és illegális – sajtó megteremtését Magyarországon s mindazon országokban, amelyekben jelentős magyar kisebbség vagy emigráció élt. Gyakran írt e lapokba. Szorgalmazta és segí-

tette a pártoktatás kiépítését, rendszeressé tételét, pártiskolák létesítését, magyar hallgatók tanulását a moszkvai nemzetközi Lenin Iskolán. Ő is előadott a bécsi, a berlini, a moszkvai tanfolyamokon. Kun Bélának nagy, sokáig elhallgatott, s jórészt még feltárásra váró érdeme volt a felszabadulás előtti évtizedek magyar forradalmárainak eszmei, ideológiai képzésében, nevelésében. A nemzetközi és a magyar agitációs és propagandamunka irányítása során Kun marxista műveltsége, tájékozottsága is elmélyült, s nagy kultúrájú, s lenini gárda sokrétű tapasztalataival és tartásával rendelkező emberré, politikussá vált.

1924–1928 között Ausztriában, Németországban, Csehszlovákiában közvetlenül is részt vett *a KMP illegális munkájának vezetésében.* Szoros és jó elvtársi, emberi együttműködést alakított ki Landler Jenővel. Közös erőfeszítéssel felszámolták a frakcióharcokat, és kezdetét vette az illegális KMP küzdelmes harcának egyik eredményes szakasza. 1925 augusztusában Kun vele együtt irányította a *KMP I., bécsi kongresszusát,* amely újjáteremtette a pártot és évekre meghatározta a párt elvi-ideológiai és szervezeti alapjait, biztosította cselekvőképességét minden nehézség, tévedés, lebukás és az ellenforradalmi kurzus terrorja ellenére. Ismeretes, hogy a magyarországi helyzetről és a párt feladatairól szóló kongresszusi határozat – amelynek tervezetét Kun Béla terjesztette elő – a KMP stratégiai céljául továbbra is a proletariátus forradalmi diktatúráját tűzte ki, amelyet a szegényparasztsággal való szoros szövetségben kell megvalósítani. A határozat azonban azt is leszögezte, hogy a kommunisták nem mondanak le a polgári demokratikus követelésekért – a köztársaságért, az általános választójogért, az egyesülési és gyülekezési szabadságért, a földreformért, a vagyonosok megadóztatásáért – folytatott harcról. Ezt tükrözték a párt fő jelszavai is: 1. A nép többségét képviselő munkás-paraszt kormány. 2. A nagybirtok megváltás nélküli kisajátítása és ingyenes felosztása a parasztok között. 3. Nyolcórás munkanap.

Kétségtelen, hogy a demokratikus szabadságjogokért folytatott harc ily előtérbe kerülése segítette a párt hazai küzdelmét, és felvetette annak a lehetőségét, hogy ennek az irányvonalnak a töretlen fejlődése elvezethet a közvetlen stratégiai cél esedékes megváltoztatásához is. Ez azonban a húszas évek vége felé zajló, fontos részkérdéseket felvető viták ellenére majd egy évtizedet váratott magára. A Komintern lenini korszakának hatása mindenesetre nyomot hagyott nemcsak a KMP I. kongresszusán, hanem a magyar munkásmozgalom egy másik, e szellemet tükröző nagyszerű jelenségén is: Kun Béla mint a KMP Központi Bizottságának tagja, közvetve egyik kezdeményezője és irányítója volt az illegalitás korlátait áttörő, szélesebb rétegekhez eljutó, 1925 áprilisától néhány évig működő tömegpárt, a *Magyarországi Szocialista Munkáspárt* tevékenységének. Az MSZMP létrehozása is jelezte: Kun a gyakorlatban képes elszakadni a merev stratégiai irányvonaltól, alkalmazkodni a harc új feltételeihez.

Az illegális KMP élén végzett munka során Kun Bécsből és Berlinből irányította a központi bizottság tevékenységét. Eleven, közös munka alakult ki nemcsak a kommunista emigráció vezetőivel (Alpári Gyula, Komor Imre, Magyar Lajos, Szántó Béla, Szántó Zoltán, Lukács György, Rákosi Mátyás, Révai József, Varga Jenő), de az illegális KMP és az MSZMP hazai irányítóival (Gőgös Ignác, Hámán Kató, Őri Károly, Vági István és mások), az SZDP baloldali ellenzékének jeles személyiségeivel (Stromfeld Aurél, Madzsar József) is. 1928-ban Kun Szlovákiában járt, s a

magyar határnál, Losoncon bányászküldöttek illegális pártkonferenciáján vett részt. Kun találkozott s szót értett a KMP-hez közeledő, a kommunistákkal együttműködő Károlyi Mihállyal is: már 1925–1926-ban, majd a „Tiétek a föld" megírása idején és Károlyinak a Parasztinternacionáléban folytatott, valamint a háború és a fasizmus ellen kibontakozó tevékenysége során a harmincas évek elején.[75]

Minderre, Kun tudására, tájékozottságára, személyiségének vonzerejére, amely segítette abban, hogy 1917–1919-ben és utána is a hivatásos forradalmárok százait kapcsolja be a mozgalomba s nevelje őket, a kommunizmus ügyének általa megnyert ezrekre évtizedeken át kevés szót pazarolt a történetírás. Annál nagyobb figyelmet fordított, még a közelmúltban is – a frakciós, a koncepciós vádak s a szellemüket tükröző „dokumentumok", „visszaemlékezések" nyomán – a rendőrspiclik, a provokátorok tucatjaira, akiket állítólag Kun személyisége, tapasztalatlansága, felelőtlensége, naivitása vonzott a mozgalomhoz, akiknek a tetteiért teljes mértékben őt igyekeztek felelőssé tenni. Hasonló koholt vádakkal illették Lenint is mensevik ellenfelei még a közelmúlt emigrációs irodalmában is. Valójában Kunnal is az történt, ami Leninnel és minden valóban nagy forradalmárral. Az osztályellenség erőszakszerve, miután felismerte a forradalmi szociáldemokrata, a kommunista mozgalom meghatározó jelentőségű vezető személyiségét, legfelkészültebb, legtapasztaltabb ügynökeit irányította a forradalmi vezető nyomába, vagy a mozgalomban már érdemeket szerzett, tehetséges embereket nyert meg, tett beépített árulóvá fenyegetéssel, pénzzel, kínzással stb. A forradalmár vezér ellenfelei ezt a jelenséget állították a feje tetejére, amikor őt vádolták, jellemére, személyiségére hárították a felelősséget az árulásokért, a lebukásokért. Nemritkán saját felelőtlenségükről, hibájukról igyekeztek elterelni a figyelmet. Kun esetében is a talpára kell állítani végre a dolgokat.[76]

1928-ban Kunt Bécsben az osztrák rendőrség letartóztatta, s bíróság elé állította. A horthysta hatóságok kiadatását követelték. A bíróságon Kun Béla a magyarországi ellenforradalmi rend vádlójaként lépett fel. A lipcsei pert megelőző egyik legnagyobb méretű nemzetközi tiltakozás hatására még abban az évben kiszabadult a börtönből. Visszatért Moszkvába, ahol éppen ülésezett a Komintern VI. kongresszusa. A kongresszus Kun Bélát beválasztotta a KI V. B. Elnökségébe, s ennek 1935-ig tagja maradt. A harmincas évek első felében a Balkán Titkárság vezetője volt: segítette a román, a bolgár, a jugoszláv, a görög, a ciprusi kommunista pártok munkáját. Ugyanakkor máig jelentős elméleti-történeti munkát is végzett. Az ő szerkesztésében és elemző előszavával jelentek meg 1933-ban a Komintern történetének alapvető dokumentumai: a kongresszusok és a Végrehajtó Bizottság plénumainak határozatai egészen 1932-ig terjedően.[77] Kun tagja volt annak a szerkesztőbizottságnak, amely önálló kötetekben közreadta a Komintern I. illetve II. kongresszusának jegyzőkönyvét és tervezte a többi közzétételét is. Ezzel egy időben – Togliattival és másokkal együtt – foglalkozott a fasizmus elméleti kérdéseivel.[78]

Kun háborúellenes, antifasiszta nemzetközi kampányokat indított el, szervezte a bécsi munkásfelkelők támogatására indított akciót, a lipcsei per széles publicitását, a Sallai Imre és Fürst Sándor megmentéséért, a Karikás Frigyes, Kilián György, majd a Georgi Dimitrov és Ernst Thälman kiszabadításáért folyó harcot.

Mindezek a feladatok, különösen az Amszterdam–Pleyel-mozgalom s a belőle kibontakozó háborúellenes antifasiszta világbizottság tevékenysége a maga nemében az erők *népfrontos jellegű összefogásának az előképe volt,* amely gyakorlati tapaszta-

lataival bizonyos értelemben egyik előkészítője lett a fasizmus és a háború elleni harcot szolgáló népfrontpolitikának, elősegítette Kun és mások közeledését e politikához.[79] E növekvő jelentőségű nemzetközi kapcsolatok irányításával a Komintern feltételezhetően nem véletlenül, hanem a feladatra való alkalmassága: mindenekelőtt kulturáltsága, nemzetközi tekintélye, partnereivel és a kérdésekkel szembeni nyitottsága miatt bízta meg Kun Bélát. A munka során erősödött Kun mozgalmi és emberi kapcsolata a nemzetközi kommunista mozgalom vezetőivel, s a haladás érdekében tenni, kiállni kész, különböző világnézetű, progresszív, antifasiszta gondolkodók, alkotók legjobbjaival. A kapcsolatok jellegéről, jellemző vonásairól Sinkó Ervin már idézett könyvében találunk érdekes, szép oldalakat.[80]

Ezzel egy időben tanúi vagyunk egy másik, ellentétes irányú tendenciának is. A KI VI. kongresszusán elfogadott programban a szociáldemokrácia minden árnyalatával szemben megfogalmazott ellenséges nézetek hatására (amelyek Sztálin állásfoglalásaiban még élesebben jelentkeztek) a KMP jelszavaiban és gyakorlatában is (helyzetéből adódóan mindenekelőtt Kun Béla írásaiban és beszédeiben) szélsőségesen kritikus hangnem vált uralkodóvá. Nemzetközi és magyar vonatkozásban a szociálfasizmus bélyege feszült szembe a szociáldemokraták vörös terrort, vörös diktatúrát emlegető szitkaival. S mindez olyan időben, amikor – régóta tudjuk – önmagában a munkásosztály egyik politikai irányzata sem szállhatott szembe a siker reményével az előretörő fasizmussal. E nézet, hangnem és a vele járó politikai gyakorlat akadályt jelentett a proletár egységfront szükségességének, a létrehozás útjainak felismerésében, majd alkalmazásában a KI, a kommunista pártok, a KMP s Kun Béla tevékenységében.

A Magyarországi Tanácsköztársaság proletárdiktatúra voltát tagadó, munkásegység-politikáját támadó (immár Sztálin-idézetekre hivatkozó) cikk megjelenése az egyik szovjet történeti folyóiratban[81] görcsös védekezésre, hangsúlyozott elkötelezettségre késztette Kun Bélát, a magyar kommunista emigrációt a szociáldemokrácia végletes elmarasztalása – a szociálfasizmus jelszava mellett. Ebben ugyan nem állt egyedül, de a magyar munkásmozgalomban fokozódott a Tanácsköztársaság megdöntését követően egyébként is éles kommunista–szociáldemokrata szembenállás. A KMP politikájában és gyakorlatában (hasonlóan a többi kommunista párthoz) erősödött az indokolatlan és káros (emellett eredménytelen) törekvés az SZDP izolálására a tömegektől, valamint a reformista szakszervezetekből kivált ellenzéki szakszervezetek tevékenységének szorgalmazása. Kun akkor ezt a politikát képviselte a KMP-ban és a KI-ban. Ez az egész munkásmozgalmat, de mindenekelőtt magát az illegalitás szorongatásában küzdő KMP-t sújtó szektás irányzat volt. Amikor az osztályharc logikája napirendre tűzte az egységfront-politikát, erről a mélypontról kellett elindulni. Kiutat majd a KI, a nemzetközi kommunista mozgalom egyes osztagai, a szakszervezeti és a szociáldemokrata mozgalomban dolgozó hazai kommunisták gyakorlati tapasztalata mutat. És segítenek az 1918–1919 fordulóján gyakorolt tömegpolitika újonnan felfedezett hagyományai is. De mindez távol volt még ekkor.

1930-ban a KMP II., aprelevkai (Szovjetunió) *kongresszusán* Kun Béla tartotta a politikai beszámolót. A kongresszus fenntartotta az I. kongresszus fő politikai jelszavait a proletárdiktatúrát megvalósító munkás-paraszt kormányról és a földosztásról. Ugyanakkor – visszatérve egy korábbi merev, dogmatikus, úgymond illú-

ziókeltéssel szembeforduló állásponthoz – elvetette a demokratikus köztársaság és az általános választójog jelszavát. A gazdasági világválság egy gyors forradalmi fellendülés hitét keltette a nemzetközi és a magyar kommunista mozgalomban. Ezt táplálta Magyarországon is a munkások, parasztok fokozódó nyomora és elégedetlensége, a párt erősödése, a tömegmozgalmak fellendülése, az 1930. szeptember 1-jei tüntetés és a nemzetközi kommunista mozgalom növekedése.

Ezekben az években új vezetők kapcsolódtak be a KMP KB munkájába (Szerényi Sándor, Pothornik József, Rostás István, Tisza Antal, Kiss Hugó, Poll Sándor, Sallai Imre, Fürst Sándor, Karikás Frigyes, Kilián György, Huszti Ferenc, Nemes Dezső és mások), akik tevékenységükkel, harcukkal, többen életük feláldozásával hozzájárultak a párt létének, küzdelmének folyamatosságához, a tömegek elégedetlenségének megfogalmazásához és a párt helyenként beszűkülő politikájának szélesítéséhez a gyakorlati munkában. Ebben a légkörben tette meg első lépéseit a hazai kommunista mozgalomban Apró Antal, Kádár János, Rajk László és sok más fiatal kommunista.

Ezekben az években – az eredmények és nemegyszer a Kunnal folytatott éles viták közepette – a párt sok vezetőjében erősödött az a meggyőződés, amelyről a Kun köréhez nem tartozó, sőt időnként vele szemben álló *Sallai* és *Karikás* beszélt a börtönben Tamás Aladárnak: „Szűnjenek meg a pártban a belvillongások, álljunk valamennyien Kun Béla mellé" – hagyta meg Sallai végakaratként, kivégzése előtt Karikásnak. Megígértette vele, hogy mindent elkövet ennek érdekében. A Tamás Aladár által idézett szavakat erősíti az ismert tény: Sallai az akasztófa alatt is a KMP-t és Kun Bélát éltette. Sallai e hagyatéka érlelte meg 1932 nyarán Karikásban is azt a véleményt, amelyet a börtönben a következő szavakkal indokolt meg és adott tovább Tamásnak és társainak: „Sok értéket és addig észre nem vett emberi tulajdonságot fedeztem fel Kun Bélában. Bizony túlnőtt ő valamennyiünkön. Elsősorban nekünk és az illegális mozgalomnak van szüksége az ő nevére és személyére" mint olyan vezetőre, aki jelképe az első munkáshatalomnak, akinek személyét és irányvonalát ismerik az országban, aki képes maga köré tömöríteni a dolgozókat, aki sokrétű tapasztalattal rendelkező ember, aki sok habozás nélkül állapítja meg, mi a helyes, mi a helytelen bizonyos helyzetekben, s bár kezdeményezése túlságosan csapongó, minthogy van önismerete, terveit időről időre egybeveti a realitásokkal, s nem erőlteti minden áron annak végrehajtását, aminek nincsenek meg az előfeltételei – idézi a kommunista író Sallai és Karikás kritikai megjegyzésektől sem mentes gondolatait.[82] A harmincas évek első felében a magyar kommunistákban erősödött ez a meggyőződés, többek között Kun Bélának a nemzetközi kommunista mozgalomból merített, a KMP-ben is gyümölcsöztetett gazdagodó ismeretei, tapasztalatai nyomán.

A FASIZMUS ÉS A HÁBORÚ ELLEN, AZ EGYSÉGFRONT- ÉS A NÉPFRONTPOLITIKA JEGYÉBEN

A harmincas évek közepe, második fele Kun életútjának – az útkereső előrelépések, a méltatlan vádak és a tragikus vég miatt – máig legvitatottabb időszaka. Emellett ez volt a kiindulópontja a történelem – Kun és a KMP tevékenysége – visszamenőleges megváltoztatásának. Mégpedig oly módon és oly erővel, hogy a változtatások a magyar, helyenként a nemzetközi kommunista mozgalom 1944–1945 utáni első

évtizedére is rányomták bélyegüket. Hatásukat a legutóbbi években is éreztük. Ezért *éppen e korszak* főbb kérdéseit kell ismét megvizsgálni, hogy előreléphessünk Kun Béla *tudományos* rehabilitálása terén is. Csak ez biztosíthatja, hogy Kun tevékenységéről, a KMP *egész* történeti útjáról a valóság fő elemei igaz, valódi formájukban, hiteles értékeléssel jussanak el az olvasókhoz, s így formálják a közvéleményt.

Az ádott keretek között *nem* célunk *részletesen* ismertetni, elemezni Kun viszonyát az egységfront- és a népfrontpolitikához. Itt utalni kívánunk csupán Kunnak azokra a valós és vélt tévedéseire, valamint a koncepciós-frakciós nézetek eluralkodása idején keletkezett méltatlan, koholt vádakra, amelyek az elmúlt fél évszázad jelentős részében elsődleges tárgyai voltak a létrejövő „forrásoknak" és a reájuk támaszkodó politikai és tudományos publikációknak.

E vádakról az elmúlt fél évszázad során több mint elég szó esett! Mi most mindenekelőtt a nemzetközi munkás- és kommunista mozgalom néhány olyan vonására kívánjuk felhívni a figyelmet, amelyekről sokáig elfeledkeztünk, amelyekből kiszakítva, amelyektől elvonatkoztatva tárgyaltuk Kun Béla nézeteit, tetteit, azok helyét és jelentőségét. Végül, s elsősorban Kun 1935–1936-ban keletkezett beszédei, írásai alapján arra a hosszú ideig „nem"-re változtatott, majd elhallgatott, eltagadott, később halkan, kétkedve emlegetett *igen*re kívánjuk ráirányítani a figyelmet, amelyet Kun Béla már a KI VII. kongresszusának plénumán is hangosan, majd azt követően – a rendelkezésére álló rövid idő alatt – ismételten, félreérthetetlen nyíltsággal kimondott az egységfront- és a népfrontpolitika mellett: azokra az útkereső gondolatokra, lépésekre, amelyekkel e politika magyarországi adaptálását törekedett előkészíteni, elősegíteni.*

Kun Bélának, a KI egyik vezetőjének – mint említettük – jelentős szerepe volt a világ kommunista pártjainak megalakulásában, erősödésében, a leninizmus terjesztésében. Részese volt a nemzetközi kommunista mozgalom térnyerésének, nagy eredményeinek, de tévedéseinek is. 1917 októberének támogatásával és követésével, 1919 példájával, későbbi munkájával Kun hozzájárult, hogy nagy proletártömegeket nyerjenek meg a kommunista mozgalom számára. De része volt abban is, hogy a szociáldemokráciával vívott ideológiai, politikai harc és a helyenként méltatlan *kölcsönös* vádaskodások során a kommunisták soraiban elterjedt „szociálfasiszta" jelző is akadályozta az egységfront-politika kibontakozását a harmincas évek első felében. Csakúgy, mint abban, hogy a polgári, kispolgári pártok elleni küzdelemben egyeduralkodóvá lett „osztály osztály ellen" jelszó nehezítette a más osztályok és rétegek antifasiszta, háborúellenes erőivel való összefogást akkor, amikor ez kezdett élethalál kérdésévé válni. Mindehhez hozzájárult, hogy a hazai történelem 1918–1919-es és 1919 utáni menetéből adódóan kevés ország volt Európában, ahol akkora szakadék tátongott volna a kommunista párt és az összes többi demokratikus erők, pártok között, mint Magyarországon. (A szakadékot növelte, hogy az országban, az MSZDP-n kívül valóban jelentős demokratikus párt nem volt.) Ezt a szakadékot

* Lényegében azt a munkát kívánjuk folytatni, továbbvinni, amelyet e téren Nemes Dezső elvtárs utolsó munkájában (Kun Béla politikai életútja. Kossuth Könyvkiadó 1985. 178–186. old.) elkezdett, de végigvinni, Kun vonatkozó írásait, beszédeit újra- vagy végigolvasni – amint erre a könyvhöz írt „Előszó"-ban már utaltunk – nem tudott.

kellett áthidalni. S nem lehetett remélni, hogy a hídverés kezdeményezését mások vállalják, nem a kommunisták. Ez az ő történelmi feladatuk volt és maradt!

A húszas években Kun Béla jól érvényesíthette magyarországi, szovjet-oroszországi tapasztalatait. Később azonban saját hátországa: a mélyen illegális, az üldözött KMP (1928-tól ezzel is csak távoli, közvetett kapcsolata volt), a közvetlen proletárdiktatúrára, szocialista forradalomra vonatkozó korábbi álláspont már akadályozta őt is, a többi magyar kommunista vezetőt is abban, hogy másoknál hatékonyabban kutassák a fasizmus elleni küzdelem új, széles útjait, eszközeit, hogy elöl járjanak e munkában. Pedig ezt a fasiszta törekvéseiről ismert Gömbös Gyula 1932-es miniszterelnöki kinevezése is sürgette már.

De az igazság az, hogy az egész nemzetközi kommunista mozgalom késve, a Hitler hatalomra jutása okozta sokk hatására döbbent rá – lassan, vajúdva –, hogy a közvetlen stratégiai célt meg kell változtatni. (Más haladó erők többségének: szocialista, szociáldemokrata, polgári radikális, demokrata és más politikusoknak újabb esztendőkbe tellett, amíg újabb sokkok: hitleri bevonulások, hódító háborúk, koncentrációs táborok rádöbbentették őket arra, hogy a kommunistákkal, a Szovjetunióval való összefogás elkerülhetetlen.) A kommunistáknak, akik 1917 októberének hatására léptek a politika színpadára, nehéz és bonyolult feladatot jelentett a régi politikával, a közvetlen proletárforradalom és proletárdiktatúra stratégiájával szakítva, új, közvetlen célt tűzni ki: az eddig általuk támadott polgári demokrácia megvédelmezését vagy kivívását a fasiszta diktatúrákkal szemben – a proletáregységfront, a széles demokratikus, népi erők szövetségének megteremtése útján.

A magyar történetírásban Kun Béláról szólva – csak Kun és magyar társainak írásait olvasva – hosszú időn át elfeledkeztünk arról, hogy nem csak ő, de a KI többi vezetője is a lenini október mutatta szocialista forradalom, szovjethatalom útjait kereste kezdettől és a harmincas évek elején is. Ezzel összhangban, a szociáldemokráciával szemben mindnyájan a kommunista pártok vezető szerepének kivívását tartották az elsődleges feladatnak a munkásmozgalomban, s gyakran szélsőségesen kritikus türelmetlen álláspontot hangoztattak a szociáldemokrata pártokkal és a Szocialista Internacionálé vezetőivel szemben, azok barátinak, elvtársinak valóban nem nevezhető, az egységes cselekvést visszautasító politikájával kapcsolatban. A KI vezetői *kivétel nélkül* mindnyájan átélték a politika-, a stratégiaváltás fájdalmait, amely országoktól, pártoktól, részben személyektől függően gyorsabban haladt vagy elhúzódott. Gyakran visszaesések is tapasztalhatók voltak. Az egész baloldal létét fenyegető fasizmus rohamai gyorsították meg a nehéz szülést. Elsősorban ott, ahol a feltételek erre kedvezők voltak. Évekig zajlott, s később is folytatódott az új tapasztalatok összegezése, elvi általánosítása az egész kommunista mozgalomban. Ezért is tolódott el a KI VII., 1934-re tervezett kongresszusának összehívása 1935-re. A folyamat előkészítésében a fasizmus által *veszélyeztetett polgári demokratikus országok* (Franciaország, Spanyolország, Csehszlovákia) *legális, parlamentáris* partnerként elismert *kommunista tömegpártjai jártak, járhattak az élen.* A *KMP* más helyzetben működött, s az említettekhez képest *lassabban, több visszaeséssel haladt* előre. *Kun* Béla is *így volt* aktív *részese az új stratégiai célok, eszközök keresésének* az 1933–1934-es években, magyar és nemzetközi vonatkozásban egyaránt. 1933-tól, másokkal együtt, ő is fokozatosan, tépelődve kezdte megérteni, hogy a fasizmus elleni közös harc érdekében – a jobboldali szociáldemokrata vezetők szembenállása ellenére is –

felül kell emelkedni a kommunisták és a szociáldemokraták közötti kölcsönös vádaskodásokon, hogy ezt kezdeményezve a kommunistáknak el kell vetniük a „szociálfasiszta" jelzőt, és gyökeresen változtatniuk kell a legális munkásszervezetekben (mindenekelőtt a szakszervezetekben, a szociáldemokrata pártban), az egész munkásság, a parasztság és az értelmiség soraiban végzett munkájuk addigi, gyakran szektás módszerein, taktikáján csakúgy, mint a fasizmus érdekeivel nem azonosuló polgári erőkhöz, pártokhoz, szervezetekhez való viszonyukon, elvetve az „osztály osztály ellen" jelszót. Azt, hogy mindez mily nehezen, ellentmondásosan tört utat, itt Kun egyetlen, 1934. június 25-én kelt, a KMP Központi Bizottsághoz írt levelére utalva kívánjuk érzékeltetni. A levélben egyebek mellett a szakszervezeti kérdésről, az egységfrontról, s különösen a szociáldemokrata tömegekhez való kérdés rendezéséről, a falun való térnyerés útjának kereséséről ír. Itt említi a KI VII. kongresszusának tervét, mint amelyre „egyes baloldalra, felénk" tolódó szociáldemokrata csoportokat is meghívnak, s amely el fogja dönteni a kérdést, hogy Németországban, Ausztriában még mindig a szociáldemokrácia-e a burzsoázia fő szociális támasza. Ő maga azonban még leírja, hogy véleménye szerint Magyarországon a szociáldemokrácia „marad továbbra is a szociális fő támasza a burzsoáziának". De a szakszervezetekről szólva már leszögezi, hogy a magyar szakszervezeteknek vannak forradalmi tradícióik, amelyekről nem szabad elfeledkezni, hogy a reformista és a keresztényszocialista szakszervezetek azonosítása „az a fajta hiba volna, mint a szociáldemokrácia és a fasizmus azonosítása, amiért sok helyen drágán fizettünk"! Az egységfronttaktika következetesebb alkalmazása érdekében sürgeti az agitáció hangvételének megváltoztatását: „A szociálfasizmus helyett jobb lesz szociáldemokratát írni." Kerülni kell minden olyan kifejezést, amely a szociáldemokrata munkásokban azt a benyomást keltené, hogy a kommunistáknak mindegy, fasizmus vagy burzsoá demokrácia van-e valamely országban. „Ellenkezőleg, ki kell hangsúlyozni, hogy ez rágalom a kommunistákkal szemben." Sürgeti annak előmozdítását, hogy ellenzéki frakciók formálódjanak az SZDP-ben, de figyelmeztet: ne tekintsék azokat mindjárt „saját"-juknak, kommunista ellenzéknek. Javasolja, hogy a bécsi szociáldemokrata ellenzék útján, Böhmön keresztül tegyenek lépéseket az említett irányba, s hogy a szociáldemokrata munkásokat tájékoztassák azokról a külföldi kommunista-szociáldemokrata egységfrontakciókról, amelyeket a *Népszava* elhallgat. Ajánlja az amszterdami mozgalomhoz hasonló széles értelmiségi akciók kibontakoztatását, illetve, hogy az ennek koordinálására vállalkozó bizottság Párizsból számíthat támogatásra.

Nem várhatunk tovább a falusi munka megerősítésével sem – írja. A legjobb, legaktívabb, legmozgékonyabb embert kell megbízni e munka vezetésével. „Emellett hozzánk hajló keresztény intelligenciából (diákokból stb.) a leggyorsabban kellene valamilyen párton kívüli csoportot teremteni, amely a falu tanulmányozása címén valamelyes egyesületet hoz létre, nem kommunista cégér alatt... azt kell nekik feladatul adni, hogy összeköttetést teremtsenek falusi népkörökkel, kaszinókkal, egyesületekkel." E gondolatok alighanem kiindulópontjai voltak a falukutató mozgalom, a népi írók törekvései kommunista támogatásának. Az egész levelet a tépelődő útkeresés, a változtatás előrelépései és botladozásai jellemzik.[83]

A KI VII. kongresszusának 50. évfordulójával kapcsolatos új kutatások kezdték rádöbbenteni, elsősorban a nemzetközi kommunista mozgalommal foglalkozó, többnyelvű forrásanyagra támaszkodó, s ezzel a valós összehasonlítás lehetőségét

megteremtő történészeket arra, hogy a korábbi állításokkal ellentétben *nem* Kun Béla volt a szülőatyja, nem ő volt első, nem is egyedüli vagy fő hirdetője a szociálfasizmus jelszavának. S nem is az utolsó!

Az eddig feltárt adatok bonyolult helyzetet tükröznek. Kiderül belőlük például, hogy Thorez és Togliatti is, akiket a kezdetektől az egységfront és a népfront híveinek tekintenek, bár valóban élen jártak e téren, 1934 tavaszán–nyarán ugyancsak ingadoztak a Francia Szocialista Párttal való együttműködés kérdésében, mert féltették a Francia Kommunista Párt önállóságát. Ez időben Kun Bélának a *Kommunyisztyicseszkij Internacional*ban megjelent cikke a fasizmus elleni közös harc feltételeül már egyedül csak e harc szocialista tömegek általi támogatásának biztosítását állította a szociáldemokrata pártok elé. (Miközben más cikkekben, levelekben 1934-ben időnként még jelentkezik nála a KI korábbi, az 1933. végi XIII. plénum egészét jellemző hangvétele is: a szociálfasizmus jelszava, az antifasiszta szociáldemokraták „álbaloldali" minősítése, az alulról és a felülről kiinduló egységfronttörekvések szembeállítása.) Ma már tudjuk, hogy Kun Béla a KI VII. kongresszusa előtt, 1934-ben segítette a bolgár kommunisták népfrontos irányvonalának kidolgozását, harcát, 1933–1935 között vezette, szervezte a Thälmann megmentéséért küzdő széles körű, népfrontos jellegű nemzetközi összefogást.[84] A feltárt adatok azt is jelzik, hogy az egységfront és a népfront szintén kezdetektől való szilárd hívének ismert D. Z. Manuilszkij a KI VII. kongresszusa *után* is hangoztatta még a moszkvai–leningrádi pártaktíva előtt, hogy Sztálin korábbi tétele a fasizmus és a szociálfasizmus ikertestvér voltáról az új egységfront-népfrontpolitika ellenére sem veszítette érvényét.[85] Akkor, amikor Kun már túljutott e káros nézeten! Bonyolult, nehéz út volt ez kivétel nélkül minden kommunista vezető számára. A kutatások új eredményeinek hatására lassan, de oszladozik a „tiszta" egységfront-népfront-hívők és a „sötét" ellenfelek mítosza. Nyilvánvalóvá válik, hogy minden kommunista párt kínnal, verejtékkel fordult új irányba a korábbi, a születésüktől elfogadott, akkor helyes, az új helyzetben viszont hibás állásfoglalásoktól.

Kun Béla 1934–1935-ben és 1936 elején a KMP Központi Bizottsághoz írt leveleiből, akkor megjelent és kiadatlan cikkeiből meggyőzően rajzolódik ki a folyamat, ahogy közeledik az egységfront- és a népfrontpolitika felé, majd elfogadja azt. Ezekből kitűnik, hogy a nemzetközi kommunista mozgalomban ekkor elöl járókhoz viszonyítva késve, de a KMP vezetői közül elsőként és elsősorban Kun Béla kezdte képviselni és alkalmazni a magyar valóságra az egységfront- és a népfrontpolitikát. Ebben Kun nagyszerű támogatókra lelt a hazai illegális mozgalom számos vezetőjében, aktivistájában. Az ő felismeréseikre, kezdeményezéseikre és a hazai 1918–1919-es szakszervezeti, valamint a friss nemzetközi tapasztalatokra támaszkodva Kun egyik támogatója volt az KMP szakszervezeti politikájában végrehajtott kedvező változásoknak. A magyar kommunisták törekvései – a „Be a szakszervezetekbe!" jelszó jegyében – a reformista szakszervezetek apparátusával való együttműködésre, a vezető funkcióik meghódítására, a szakszervezetek védelmére és fejlesztésére irányuló taktika alkalmazása szélesebbre tárta az egységfront, a szervezett és a szervezetlen munkásokkal való együttműködés kapuit.[86] Másfelől viszont az illegális KMP részéről a legális SZDP-nek tett *nyilvános* egységfrontjavaslatokkal és a formális egyezménykötések erőltetésével (amelyeknek a jobboldali vezetők leleplezése lett volna a célja) Kun és a KMP vezetése sokáig korlátozta azoknak a szociáldemokratáknak a cse-

lekvési terét is, akik közeledtek az együttműködés szükségességének gondolatához.[87] Az együttműködés azonban (különösen miután 1934 végétől teret nyert a „diszkrét együttműködés" elve) lassan, csikorogva, visszaesésekkel, de megindult. Ennek egyes megnyilvánulásairól írva általában a közvetlen kapcsolatfelvevő kommunista nevét szokás kiemelni, például Martos Flóráét.[88] Az olvasó azonban nem mindig kap egyértelmű választ a kérdésekre: vajon a kapcsolat a KMP vezetése, Kun Béla megbízásából, jóváhagyásával, vagy ellenére történt? Háttérben marad, hogy a szakszervezetek államosításának Gömbös-féle tervezetét a KMP-hez eljuttató Szakasits Árpád jól tudta: e párt vezetője Kun Béla. Ugyanúgy, mint Böhm Vilmos, a magyar szociáldemokrata emigráció tekintélyes vezetője, aki ekkor tárgyalásokat folytatott Kunnal a kommunisták és a szociáldemokraták együttműködéséről. Úgy tűnik, hogy az ilyen megközelítésekben még mindig kísért az az 1936–1937 *után* kialakult szélsőséges nézet, miszerint a szociáldemokraták *soha* nem lettek volna hajlandók tárgyalni Kun Bélával, s az akkor keletkezett, egyesek által sokáig hangoztatott koncepciós vád: Kun Béla – írásos és nyilvános állásfoglalásai ellenére – *soha* nem szándékozott tárgyalni a szociáldemokrata vezetőkkel a fasizmusellenes egységfront, a népfront ügyében. Ez egy érem két oldala. De vajon valódi-e, nem hamis-e ez az érem? Hiszen a KMP későbbi vezetőivel, más légkörben is csak nehezen, botladozva indultak meg az együttműködési tárgyalások, mindenekelőtt 1944. március 19-e után, amikor már mindkét párt, tehát az MSZDP is, illegalitásba került. Vajon biztos meggyőződéssel lehet-e állítani, hogy az 1919-es együttműködési készségéről ismert, valóban nagy nemzetközi tekintéllyel rendelkező, s (addig ameddig) a Szovjetunió támogatását élvező vezető a KMP élén csak akadályt jelenthetett a fasizmus elleni közös harc kibontakoztatásában a magyar kommunisták és szociáldemokraták között? Kérdések, amelyekkel nehéz szembenézni, amelyekre nehéz választ keresni, s találni. A kérdés újbóli felvetését, újragondolását nehézzé tette az 1937-től ötven éve fásultan megszokottá vált ismétlés, a történtek igazolására való törekvés, mégsem lehet örök időkre elhalasztani. Ha nem mi, akkor mások teszik fel a kérdéseket, s a választ is mások adják!

Kun már a Komintern fordulatot jelentő VII. kongresszusának *előkészítése* során cselekvően részt vett az új irányvonalat, az egységfront-, népfrontpolitikát tartalmazó határozat kidolgozásában. Kongresszusi *felszólalásában* a KMP általa vezetett delegációja és a maga nevében helyeselte és üdvözölte a Dimitrov beszédében és a határozati javaslatban kifejezett irányelveket, követendő példaként szólt a Francia Kommunista Párt bátor forradalmi taktikájáról, *a proletáregységfrontról, a fasisztaellenes népfrontról,* amely a legszélesebb tömegek mozgósítása érdekében olyan közvetlen célokat tűzött ki, mint a proletáregységfront vagy a fasisztaellenes népfrontkormány, „melyeket nemcsak a munkásosztály vall magáénak, hanem azok a polgári demokratikus rétegek is, akik bár ellene vannak a proletariátus diktatúrájának, de harcolni akarnak a fasizmus ellen". Beszédében Kun *nélkülözhetetlen fordulatról* szól a párt politikája kapcsán. De *önkritikusan* is *hangsúlyozta, hogy a KMP-nek,* vezetésének, a súlyos szektás hibák után *a KI segítségével sikerült* egész politikájában megindítania – *„egyelőre csak megindítani* – azt a *fordulatot,* amely fordulat megteremtette a szükséges előfeltételeket az egységfronttaktika valóságos alkalmazásához..." Kun a fordulat kezdeti jelenségeként említette, hogy a KMP új munkastílusa, taktikája a szakszervezetekben olyan eredményeket hozott, amelyekre támaszkodva szé-

lesíteni lehet az egységfrontpolitika alkalmazását. Kétségtelenül jól látta, hogy Magyarországon ez az egyik legfontosabb kiindulási pontja az erők majdani antifasiszta összefogásának.[89]

Kun konstruktív felszólalását a kongresszus delegátusai – ellentétben egyes későbbi állításokkal – nagy tetszéssel, melegen üdvözölték.[90] Nem kívánjuk megkerülni azt a Kun Bélával kapcsolatban egy időben nagy hangsúllyal, a vádak részeként emlegetett kongresszusi magatartást, hogy ülve maradt, amikor Manuilszkij megjelenését a szokásos tapssal, felállással üdvözölte a tanácskozás. E magatartás kiváltó okát pontosan nem ismerjük. (Az bizonyosan közrejátszott, hogy Manuilszkij, az OK[b]P egyik képviselőjeként a kibontakozó személyi kultusz és következményei legodaadóbb közvetítője, végrehajtója volt a Kommunista Internacionáléban.) Valamennyi körülményt figyelembe véve – ezekről még lesz szó – el kell utasítanunk azt a megalapozatlan állítást, mely szerint Kun e magatartása a kongresszus politikájával való szembefordulás jele lett volna. Kun minden szava és tette ellentmond ennek. Egyet kell érteni azonban mindazokkal (így magával Kunnal is), akik elítélték ezt a hibás és károkat okozó politikai eljárást, magatartást.

A *KMP*-nek a KI VII. kongresszusán részt vett *delegációja* egy héttel a nagy nemzetközi esemény befejezése után, *1935. augusztus 27-én – Kun* Béla *vezetésével* – terjedelmes *beszámolót* vitatott meg és fogadott el, amely már címében is új szellemet tükrözött. A küldöttek ugyanis a dokumentumot nem csupán a KMP és a KIMSZ tagjainak, hanem az MSZDP tagjainak, minden magyar munkásnak és dolgozónak címezték.[91]

A küldöttség ismertette a kongresszuson elhangzott beszámolókat és a hozzájuk kapcsolódó határozatokat. Kiemelte, hogy *Dimitrov beszéde* volt *„a kongresszus legfontosabb megnyilvánulása"*. A küldöttek hangsúlyozták, hogy a KMP Központi Bizottságának feladata a minden részletre kiterjedő javaslattétel és intézkedések foganatosítása, de röviden összefoglalták javaslataikat a kongresszus irányelveinek magyarországi megvalósításáról.

Folytatni kell rendületlenül – írták – az egységfront útján megtett első lépéseket, amelyek a magyarországi viszonyok között – helyesen – a szakszervezeti munka bojkottja, elhanyagolása elleni fellépéssel kezdődtek. Ez fordította a figyelmet arra, hogy a KMP kezdeményező szerepet játsszon a munkásság polgári demokratikus jogainak védelmében, a fasizmus elleni harcban. Kiemelték, hogy a fasizmus ellen, az egységfrontért folytatott harc „a szakszervezetek védelmét és a választójogért való harcot tolja előtérbe", de „nemcsak a szakszervezetek, hanem a szociáldemokrata párt legalitását is – a legteljesebb erővel kell védelmeznünk közös akciókban" – hangsúlyozták, jelezve: a KMP kész a közös követelésekért folytatott harcra a tőke támadása, a fasizmus ellen, a békéért, „formai egyezmények megkötése nélkül is".

A küldöttség beszámolója azt is felmérte, hogy a munkásság akcióegysége, az egységfront nemcsak a fasizmus és a háború elleni közvetlen harcot szolgálja, de előkészítője lehet, sőt feltétele a távlati feladatok megoldására alkalmas egységes, forradalmi párt majdani létrehozatalának is. Az 1919-es egyesülés tanulságait nem feledve hittel állították: csak a közös cselekvés, a közös harc tapasztalatai készíthetik azt elő: „Nem máról holnapra írják alá a szociáldemokrata párt vezetői a kommunisták platformját, mint az 1919. március 21-én történt. Ez az egyetlen és egységes forradalmi

munkáspárt az egységfronton keresztül, a cselekvés egysége útján fog kialakulni." Tudjuk, így történt. És nemcsak hazánkban!

A népfront kérdéséről a beszámoló megállapította, hogy Magyarországon megvannak „a fasisztaellenes széles népmozgalom előfeltételei", akkor is, ha az SZDP vezetői egyelőre szemben állnak a munkásság egységfrontjával. Ahhoz azonban, hogy a KMP eredménnyel foghasson hozzá a városi kispolgárságot, a dolgozó parasztságot és a dolgozó értelmiséget átfogó népfront kialakításához, le kell számolni minden olyan felfogással, amely „egy kalap alá vesz minden pártot, amely a polgárság egyes rétegeit fogja át". Gondosan szemügyre kell venni országos és helyi szinten minden kispolgári és paraszti szervezetet, hogy megállapítható legyen a párt tevékenységének iránya, s hogy milyen szervezetekben dolgozzék a népfront létrehozatala érdekében. „A kommunista párt Magyarországon csak akkor lesz újból az országos politikának döntő tényezője, ha belegyökeredzik a parasztságba" – emelték ki a küldöttek. Fokozva a budapesti és a főváros környéki sikeres akciókat, teljes erővel kell dolgozni a parasztság között. „Behatolni a népegyletekbe, a kisgazdák különböző párt- és társadalmi szervezeteibe – mindez közvetlenül folyik számunkra a VII. világkongresszus határozataiból" – állapította meg a beszámoló. Ezt elősegítendő a kommunistáknak zászlajukra kell tűzniük „a parasztságot nem terhelő földreform jelszavát", s ügyelniük kell az úgynevezett „reformföldesek" mozgalmának szervezésére.

A beszámoló feladatul tűzte ki a kisiparosok és kiskereskedők védelmét a bank- és kartelltőke ellenében; a szembefordulást a magyar fasizmus kultúrreakciójával, amely súlyosan érinti a dolgozó intelligencia széles rétegeit; a tisztviselő és alkalmazotti rétegek érdekeinek védelmét a fasizmus ellen. Jelentőségének megfelelően nagy hangsúlyt kapott az ifjúság közötti tevékenység: „A népfront nem képzelhető el másképpen, mint a dolgozó ifjúság minden rétegének bevonásával. Éppen ezért gyökeresen meg kell változtatni az ifjúság közötti munkát, annak módszereit."

Végül a beszámoló megállapította, hogy Magyarországon nem alakulhat ki népfront az adott körülmények között, ha a KMP nem mozgatja meg a legszélesebb tömegeket az utódállamok népeivel, a Szovjetunió dolgozóival közösen vállalt harcra a trianoni békeszerződés ellen, a békéért, a Szovjetunióért. Felvázolta azt a széles történelmi tradíciót, amelyre a fasizmus elleni harc Magyarországon támaszkodhat (s jószerével támaszkodott is): „Ennek a harcnak csak az biztosíthat sikert, ha élén kommunista párt jár, amely az összes pártok közül egyedül vezette a harcot a magyar nép önrendelkezési jogáért, amely örököse minden felszabadító harcnak, amelyet a magyar nép folytatott; örököse Dózsa Györgynek, örököse a Martinovics-féle összeesküvés hőseinek, örököse az 1848/49 magyar forradalmának és vezéreinek, Kossuthnak, Petőfinek, Táncsicsnak, örököse az 1918. évi októberi forradalom Habsburg-uralmat megdöntő, Magyarország függetlenségét kimondó hagyományainak és elsősorban a dicsőséges magyarországi proletárforradalomnak, a Magyarországi Tanácsköztársaságnak és annak Vörös Hadseregének." *1918 októberének* hagyományát kommunista dokumentumban itt, Kun vezetésével fogalmazták meg először, hogy megkönnyítsék a demokratikus polgári erőkkel és az MSZDP-vel való együttműködést. Az ország függetlenségét, a magyar nép önrendelkezési jogát következetesen, fegyverrel védő Tanácsköztársaság internacionalista és nemzeti tradíciója ezt követően hosszú, túl hosszú időre kikerült az előtérben álló haladó nemzeti hagyományok sorából, s 1945 után is eleinte csak eltorzult formában jelent meg ismét.

Figyelemre méltó, hogy amíg a beszámoló vitára került szövegében (összhangban a VII. kongresszus gyakran elhallgatott határozatával, amelyben végcélként a szovjethatalmat említik) szerepelt, a vita után a *Kommunista* októberi különszámában közzétett szövegből már kimaradt az új Magyarországi Tanácsköztársaság célkitűzésének gondolata. Ez jelezte az előrelépést a közvetlen stratégiai cél megváltoztatásában és hangsúlyozásában.

A *beszámoló* a VII. kongresszus irányelvei terjesztésének és alkalmazásának szándékát azzal is demonstrálta, hogy *javasolta* a KMP Központi Bizottságának *a kongresszus anyagainak mielőbbi eljuttatását Magyarországra. A Központi Bizottság* e javaslat szellemében *a kongresszus dokumentumait már 1935 második felében* illegális kiadványokban *terjesztette Magyarországon.* Sokszorosított röpirat formájában jelent meg *Kun Béla kongresszusi felszólalása.* A KMP központi lapjában a *Kommunista* 1935. októberi, kongresszusi különszámában terjesztették a *KMP kongresszusi delegációjának a beszámolóját.* Egy-egy önálló, illegális nyomtatott kötet formájában jelent meg *Dimitrov beszámolója* és *zárszava,* valamint a *kongresszus összes határozata.* A Külföldi Bizottság 1935. szeptember 18-i, a Központi Bizottságnak küldött levele hangsúlyozta: Dimitrov referátumát a legnagyobb példányszámban kell terjeszteni, különösen ügyelve arra, hogy *tömegesen* eljusson szociáldemokrata párttagokhoz, funkcionáriusokhoz, szakszervezeti tagokhoz.[92] A kongresszus legfontosabb mondanivalóját tartalmazó dokumentumok tehát – Kun és küldöttársai kezdeményezésére – viszonylag röviddel a kongresszus után megjelentek Magyarországon![93]

A kongresszus és a beszámoló elkészítése, megvitatása, véglegesítése *után,* 1936. szeptember elején Kun Béla a fekete-tengeri Szuhumiba utazott szanatóriumi gyógykezelésre. Itt hosszabb időt töltött együtt Maurice Thorezzel, látogatásokat tettek környékbeli üzemek munkáskollektíváinál, kolhozparasztoknál. S közben feltételezhetően szó esett közöttük a mindkettőjüket leginkább foglalkoztató kérdésről: az egységfront- és a népfrontpolitika problémájáról, tennivalóiról. A Szovjetunióban, a pártban ekkor kibontakozó baljós folyamatról, amelyet utólag a személyi kultusz, a törvénysértések időszakának nevezünk – aligha beszéltek. Bár Kunt ez is foglalkoztatta! Hiszen szele, port kavarva, már elérte őt. Elragadta barátját, Magyar Lajost is. S a mester, Kun kényszerült arra, hogy megtagadja tanítványát. Újból és újból. Méltatlan, keserű szerep volt. De a Kirov-ügy valódi hátteréről, amelybe Magyart belekeverték, semmit sem tudhatott. Sokan még hitték: rövidesen elül a szél, kitisztul az ég. A veszélyt és a reményt érzékeltette Hidas Antal „Kun Béla elvtársnak" ajánlott, a címzettnek levélben megküldött, „Fekete-tenger" című verse. A Fekete-tengerről, amelybe beléfut a Nagyalföldet horzsoló Duna is:

„Miként a népfajok a partodon,
kik végtelen térségben egyesültek,
...

Úgy fényeskedjen, harcba-szállott lelked,
s úgy merengjed a Duna moraját,
s úgy nézz a szálló pórfelhőre is:
leülepszik – s a kéklő tenger áll.

Derülj hát szív, és erősödjél kar,
a tenger nyugta legyen a tiéd,
ki önnön erejét jól ismeri,
s aki már ostromolta az eget."

Úgy tűnik, Kun Béla is reménykedett: elül a szél, a porfelhő, s újult erővel, új gondolatokkal, tettekkel folytathatja harcát a népért, a néppel, amely a Duna partján egyszer már bevette az eget.

1935. október végén, november első felében Kun Béla mindenesetre a francia népfrontpolitika tapasztalatairól a legilletékesebbtől kapott tájékoztatással tért vissza Moszkvába. Ennek, s természetesen a VII. kongresszusnak, valamint a KI vezetőivel a visszatérés után folytatott beszélgetésnek a hatása érződik a novemberi napokban keletkezett, a közelmúltban előkerült, sajnos csonkán fennmaradt dokumentumban, az 1935. november 21-én, a KMP megalapításának XVII. évfordulóján elmondott beszédén, s a november 26-án, a KMP Titkárságához intézett levelén.

Az évfordulós beszéd alkalom volt számára, hogy a KMP megalakításának körülményeit elemezve keresse s felvillantsa hallgatói előtt az 1918–1919-es hazai politikai életbe berobbanó KMP ekkor is, a VII. kongresszus szellemében is időszerű tapasztalatait. Mondandójának előterében az az 1935-ben is aktuális kérdés állott: hogyan kerülte el 1918–1919-ben a KMP, hogy akkori fő célkitűzéseinek (a szovjetek és a proletárdiktatúra) hirdetése közben ne maradjon (eltérően más kommunista pártoktól) szekta? Minek köszönhette a párt, hogy akkori fő jelszavait sikerült a legszélesebb tömegek jelszavaivá tenni? Nem az akkori fő célok megismétlését javasolta, hanem a mostaniak megnyeréséhez kereste azokat a pozitív hagyományokat, amelyeket alkotóan alkalmazva most, 1935-ben is biztosítani lehet a tömegek támogatását, ki lehet lépni a szektaállapotból. Ezért mindenekelőtt azokat a veszélyeket javasolta számba venni, „amelyek bennünket fenyegettek, amelyek általában fenyegetik a kommunista pártokat" s a KMP-t. Két fő veszélyre utalt: „Az első... hogy elmaradunk-e [a] tömegek mögött", amelyek keresik a szocializmushoz vezető utat. Másodszor, „hogy előreszaladunk a tömegek előtt" azzal, hogy csak a fő jelszót propagáljuk, s „a tömegek nem tudnak velünk jönni". 1919-ben mind a két veszélyt elkerülte a párt – mondotta. Az elsőt azzal, hogy a már kommunistává lett, fogságból hazatért szocialisták meggyőzték a szociáldemokrata pártban levő, radikális gondolkodású barátaikat, akik általában nem értették, hogy a forradalom átnöveséhez kommunista pártra van szükség, akik a munkásosztály, a szakszervezetek, az MSZDP egységét féltve ellene voltak, különböző meggondolásból a szakításnak, a kiválásnak. „Ha hallgattunk volna ezekre a hangokra, mi is szűk körű szekta maradtunk volna... nem lettünk volna képesek arra, hogy tömegeket szervezzünk." Követtük Lenin tanácsát, aki az önálló kommunista párt megteremtését javasolta Magyarországon is – hangoztatta. Aligha tévedünk, hogy ekkor, 1935-ben Kun Béla a *KMP megőrzését,* az SZDP-be való beolvadás elkerülését tartotta a szektává merevedés felszámolása egyik előfeltételének.

Fönnállott az a veszély is, hogy nem számolunk a tömegek színvonalával és előreszaladunk – mondotta. E veszély egyik megnyilvánulásaként említette – mint szóltunk erről – az Oroszországból hazatért azon elvtársak véleményét, akik szükségtelennek tartották, hogy törekedjenek megnyerni a szociáldemokrata párt olyan,

még húzódozó vezetőit, „akik össze vannak nőve a tömegekkel". A kommunisták akkor visszautasították e magatartást. A példával Kun 1935-ben nyilvánvalóan az SZDP-vel szembeni szektás magatartásra, a tömegekkel kapcsolatban álló szociáldemokratákra irányította a figyelmet.

Nagy hangsúllyal szólt Kun arról, hogy a fő jelszó propagálása mellett 1918–1919-ben keresték azokat a konkrét láncszemeket, amelyek nélkül, a munkásosztály harcképessége színvonalának felmérése nélkül „szekta maradtunk volna a munkásosztályon kívül". Ilyen láncszemként említette az ifjúmunkás-szövetség megfontolt taktikával való megnyerését. Kiemelte a szakszervezetek kérdését. 1918-ban a KMP, más pártoktól eltérően, elkerülte a reformista, szociáldemokrata vezetés alatt álló szakszervezetek bojkottját, az új szakszervezetek alakítására való törekvést, a szakszervezetek KMP általi vezetésének a követelését. (Mindössze azt kérték akkor, hogy a szakszervezetek ne gördítsenek akadályt tagjaik KMP-hoz való csatlakozása elé.) Nem szükséges részletes magyarázat arra vonatkozóan, hogy Kun a KMP ekkor már valóságérzőbbé vált politikáját kívánta támogatni e hagyomány említésével is a húszas és a harmincas évek fordulójának szektás szakszervezeti politikájával szemben. Hasonló cél vezette a részkövetelések 1918–1919-es konkrétságának, a jelszavaknak a tömegekből való merítésének az említésével is. E cél vezette Kunt, amikor a KMP-nek az ellenforradalmi szervezetek elleni 1918–1919-es harcáról, a munkásság által a forradalomban kivívott polgári szabadságjogok védelméért való küzdelméről szólt: „A kommunista párt, amely harcolt a burzsoá demokrácia ellen, egyúttal a demokratikus szabadságjogok egyetlen következetes képviselője és őre volt" – hangoztatta. Nem kellett hozzátennie: még inkább így van ez most, 1935-ben, amikor a fasizmus elleni küzdelem, a demokratikus jogok maradványainak megvédelmezése, a polgári demokrácia kivívása került közvetlen napirendre. De említette a nemzeti kérdést is, amelyben akkor „a magyar uralkodó osztályok által elnyomott nemzetek teljes, az elszakadási jogig terjedő önrendelkezési jogát" elutasító polgári, kispolgári pártokkal szemben a KMP volt az egyetlen párt, amely nyíltan állást foglalt a területi integritás ellen, de küzdött az ellen is, „hogy a magyarok önrendelkezési jogán erőszakot kövessenek el". Szólt Kun Béla a KMP internacionalista, a szomszéd országok kommunista pártjainak megszervezését segítő tevékenységéről is, amely alapul szolgálhatott ahhoz, „hogy e pártok együttesen harcoljanak mind a szlovákok, románok, szerbek, mind a magyarok elnyomása ellen".[94] A mind jobban kibontakozó soviniszta hangorkánnal szemben a nemzeti jogok közös kommunista védelmére, a közös gondolkozásra és cselekvésre való utalás 1935-ben több, mint nélkülözhetetlen volt.

A töredékben fennmaradt beszédnek mintegy folytatása Kun 1935. november 26-án kelt, a KMP Titkárságához írt levele. A levél bevezető szavaiból („a felhalmozott iratok áttanulmányozása", a „cégvezetésnél" történt orientálás) kitűnik, hogy ez Kun első részletes, hazatérése utáni levele a KMP vezető szervéhez. Pintér István idézett tanulmányában[95] joggal feltételezi, hogy a levél a KMP tervezett konferenciáját volt hivatott előkészíteni, s Kun beszámolójának volt a vázlata. A konferenciára nem került sor. De a levél ténylegesen alapjául szolgált a Központi Bizottság 1936 januárjában kidolgozott „Elvtársi levelének", valamint Kun akkor készített, „Közös harcra a parancsuralom ellen. Beszélgetés szociáldemokrata vezetőkkel és munkásokkal" című tanulmányának.

Kun a levélben magyar és nemzetközi vonatkozásban is felhívta a figyelmet az egy-

ségfront-politika konkretizálásának szükségességére, az elvont és sematikus megközelítés jelentkezésére különböző pártokban. Az egységfront elvont propagandája azt sugallja, az ajánlat megtételével elvégeztük a dolgunkat, másrészt az ajánlatok általánosak, csak a fő célra, „a békéért, a fasizmus ellen való harcra" hívnak fel: „elhanyagolják a napi követeléseket és megfeledkeznek a kenyérkérdésről, a közvetlen gazdasági érdekekért való harcról". (Visszacsengenek itt a KMP 1918–1919-es harcáról, a jelszavak konkrétságáról néhány nappal előbb mondott szavak!)

Számos angol, svéd, egyesült államokbeli negatív példát sorol fel, többek között a szociáldemokrácia reakciós része elleni kritika teljes megszűnéséről, amely pedig – írja – „még közös akcióknál is szükséges". Megemlíti az amerikai *„Daily Worker"* példáját, amely úgy ír Otto Bauerről, mint aki „mutatja az egység útját", s figyelmen kívül hagyja Bauer Sztálint durván támadó cikkét.

Ezután azonban éles fordulattal kijelenti: „Eddig az információ az általános véleményről az egységfront jelenlegi szakaszában felmerült opportunista kisiklások veszedelméről." És hozzáteszi: ez *nem* azt jelenti, hogy „nekünk most meg kell ütni a dobot, itt a jobboldali veszély, mint fő veszély". Határozottan kimondja: „Mi sajnos nem tudtuk még eddig legyűrni a szektariánus veszedelmet az egységfront kérdésében." S bár megállapítja, hogy nem állunk egyedül e téren, a szektás politika konkrét magyar példáit sorolja fel: a minimális munkabérről és a 48 órás munkaidőről szóló miniszteri rendeletekkel kapcsolatos, elhamarkodottan elutasító állásfoglalást, a lemaradást az Országos Társadalombiztosító Intézet körüli kampánynál, az olyan vélemények megjelenését, miszerint „vissza kell térni a szociálfasizmus elleni küzdelem régi, bevált módszereihez".

Az egységfront dolgában három fogantyúban kell megkapaszkodni, véli Kun: 1. „a szakszervezeti ellenzék kialakítása széles balszárnnyá", 2. „egy baloldali ifjúsági mozgalom összehozása", 3. „közreműködés egy szociáldemokrata ellenzék kijegecesedésében". Itt elsősorban az első két feladatról szól, de a szociáldemokráciához való viszonyt is megemlíti (részletes kifejtését későbbre ígérve).

Előre kell bocsátani, hogy e kérdések előtérbe kerülése (látszólag a népfrontpolitika helyett) nem véletlen. Kun nagyon határozottan a magyarországi helyzet reális, nyílt felméréséből indult ki, amikor megállapította: „Én azt hiszem, hogy naivitás volna gondolni, hogy bármely politikai párt is hajlandó volna velünk jelenleg népfrontot alkotni." Meg kell változtatnunk azokat a módszereinket, amelyek fasisztának minősítettek kivétel nélkül minden polgári pártot, de látnunk kell, figyelmeztetett, hogy semmi ilyen változtatás sem képes arra, „hogy bármely ma létező polgári pártot rábírjon, hogy velünk csak szóba is álljon ez idő szerint". Az is kétségtelen – írta –, hogy „jelenleg Magyarországon nem lehet szó népfrontról a szociáldemokrata párt vagy annak jelentős szervezetei nélkül", s ehhez az szükséges, hogy megtörjük a szociáldemokrata párt vezetőinek vagy legalább egy részüknek az ellenállását az egységfronttal szemben. Súlyos, de a valós helyzetet reálisan ábrázoló szavak voltak ezek, amelyekkel Kun nem lefegyverezni, nem tétlenségre ítélni törekedett a pártot. Ellenkezőleg! A szinte kilátástalan helyzetből a kiutakat akarta meglelni, megmutatni, s azon elindítani a mozgalmat. Maga írta: mindez „nem jelenti azt, hogy mi nem tehetünk előkészítő lépéseket a népfront irányában". S ezekre az előkészítő lépésekre tett javaslatot a „három fogantyú" ismertetésével, amelyekbe kapaszkodva előrehaladás történhet a népfront felé is.

A „fogantyúk" közül a legfontosabbnak a szakszervezeti ellenzéket nevezi. Ha azt valóban sikerül következetesen átalakítani szakszervezeteken belüli *balszárnnyá,* úgy ajtót nyithat a szakszervezeti és a szociáldemokrata ellenzékiek megnyeréséhez az egységfront számára. Ennek érdekében, a VII. kongresszus által felvázolt politika jegyében, konkrét és kritikus képet adott az e téren elért eredményekről, a veszélyekről és a feladatokról. Ismét összefoglalta azokat a lépéseket, amelyek a korábbi szektás szakszervezeti ellenzéki politika megváltoztatása érdekében történtek. (A „Be a szakszervezetekbe!" jelszóval megindult az önálló szakszervezetek alakítására való törekvés leküzdése, a szakszervezeteken-kívüliség, a párhuzamosság felszámolása, megindult a harc a választott tisztségek elnyeréséért, a szakszervezetek megnyeréséért az ellenzék politikája számára, elkezdődött az ellenzék „központi bizottsága" formájában létező kéz, láb, törzs nélküli vízfejek megszüntetése, az ellenzék alulról való kiépítése, „sok apró, de mozgó, dolgozó egység" létrehozása, amely az Egyesült Szakszervezeti Ellenzéket [ESZE] kezdi valódi tényezővé tenni.)

Határozottan rámutat azonban arra, hogy aggasztó jelenségek is mutatkoznak az ellenzéki mozgalomban. Ezek között az önkéntes illegalizálódás jelenségeit sorolja. A legális ellenzéki szakszervezeti lapok helyett a sokszorosított lapokra való áttérést, amelyek alkalmasak arra, hogy elriasszák az ellenzéki munkásokat. A szakszervezeti demokrácia kihasználása helyett felesleges konspirálás jelentkezik, ami elzárkózást jelent a nem szervezett ellenzéki tömegektől. Az ellenzék kezdi magát öncélnak tekinteni. Kun itt Szakasits találó megjegyzését idézte: „az ellenzékiek nem a politikájukat, hanem a szervezetüket akarják elismertetni". Pedig a feladat az, hogy a tömegek a *politikánkat* fogadják el – húzta alá a levélíró. Az ellenzéki tagságot olyan feltételekhez kötötték – folytatja –, amelyek eredményeként az ellenzéki tagság „olyan kijegecesedett fogalommá lett, mint az, hogy kommunista". Ennek egyik következménye, hogy a „szociáldemokrata munkást még akkor sem tekintették ellenzékinek, ha a vezetőséggel szemben valóságban ellenzékben volt".

A balszárnnyá való átalakulás legfontosabb tennivalóit Kun a következőkben jelölte meg. Jelentősen túl kell menni az eddigi ellenzék körén, ki kell terjeszteni olyanokra, akik szociáldemokratáknak tartják magukat. (Szemben a jelenlegi szociáldemokrata párton kívüli ellenzékkel, s a néha újból felbukkanó, szakszervezeten kívüli ellenzéki tendenciákkal!) Makacsul ragaszkodni kell a legalitás kihasználásához a szakszervezetekben, s az ezzel összhangban levő jelszavakhoz. Nem szabad szervezetileg elkülönülni és tagsági díjat szedni. A szakszervezeti bürokráciával nemcsak „szóba állunk", igyekeznünk kell bevonni őket a harcba, különösen a középfunkcionárius rétegeket, s megosztani velük a felelősséget, támogatást nyerni általuk a szakszervezetektől. Egységfront-ajánlatokat semmi esetre se tegyünk úgy, mintha az ellenzék egy kívülálló szervezet volna.

Kun részletesen foglalkozott a szakszervezeti ellenzék szervezeti felépítésében, vezetésében meglevő szektás elemek kiküszöbölésével. Nem szabad megismétlődnie annak, hogy a kommunista frakciót nevezzük ki ellenzéki bizottságnak. Az ellenzéki vezetésbe „nagy tekintélyű és nagy legalitású ellenzéki munkásokat" kell bevonni. A szakmákon belül elsősorban a *bizalmiakra* épüljön az ellenzék, akik azokban „ne az ellenzék bizalmiai legyenek, hanem ellenzéki bizalmiak". Az ESZE élére ne állandó tanács, hanem föderatív alapon működő vezetés kerüljön. Ez azonban nem lehet tisztán a kommunista frakció dolga. A *vezetés lényegét* kell megváltoztatni – húzta

alá –, nagyobb autonómiát biztosítva a szakszervezetekben, szakosztályokban működő ellenzéki csoportoknak.

Az ellenzéki sajtó sem tartalmát, sem formáját tekintve ne legyen – mint előfordult – kommunistább a kommunistánál. Elsősorban a gazdasági harc praktikus kérdéseivel foglalkozzon. Ne kívülről kritizálja a szakszervezetet. A VII. kongresszus útmutatását követve: „úgy írjon az ellenzéki sajtó, hogy a szociáldemokrata munkás, aki magát ellenzékinek tartja, ezt a sajtót a sajátjának, ellenzékinek és ne álcázott vagy még nem is álcázott kommunista sajtónak tekintse".

Kun számos konkrét új elemet javasolt a szakszervezeti munkában a KI VII. kongresszusa által elfogadott új politika szellemében. A szakszervezeti ellenzéki politika érvényesülésének reális útját kereste a szakszervezetekben és a szociáldemokrata pártban, hogy utat nyisson az egységfront-, a népfrontpolitika számára is.

Tulajdonképpen ehhez kapcsolódik a „fő támasz" kérdéséről szóló eszmefuttatása is. Ebben utólag vizsgálódva nem egy ellentmondást találunk (például az SZDP különböző vezető csoportjainak, a tömeg és a szociáldemokrata vezetés antifasiszta ellenzékének leegyszerűsített szembeállítását). De fő mondandója előrelépés: helytelennek nyilvánítja azt az állítást, amely szerint semmi sem változott a szociáldemokrácia helyzetében Magyarországon, s helytelennek a korábbi állásfoglalást, amely szerint a szociáldemokrata párt a fő támasza a magyar burzsoáziának. Nehéz volna definíciót találni arra, hogy mi most a szociáldemokrata párt – írta –, de pontosan megállapíthatjuk, „mi *nem* a szociáldemokrata párt ma Magyarországon, vagyis, hogy a szociáldemokrata párt ma nem fő támasza a burzsoázia jelenleg irányt adó, legreakciósabb részének, amely a parancsuralom megalkotására törekszik. Ez most éppen a kérdés, nem az, hogy mi történnék akkor, ha az aktuális politikai kérdés nem a parancsuralom megteremtése, hanem a proletariátus és általában a burzsoázia közötti harc volna." A harc tehát ma nem a proletariátus és általában a burzsoázia között feszül, a küzdelem a parancsuralom megteremtése ellen folyik. A „szocdem párt a maga egészében nem akarja a parancsuralomra való áttérést" – írta Kun Béla. Mindez közeledés a néhány hónap múltán már egyértelműen megfogalmazott felhívás felé, amely közös harcra szólította a szociáldemokrata vezetőket és munkásokat, az egész magyar szociáldemokrata pártot a parancsuralom ellen, az új, közvetlen stratégiai cél: a polgári demokrácia kivívásáért.

Az antifasiszta harc, a népfront elérhető erőinek keresése jellemzi a kommunista ifjúsági mozgalom feladatainak meghatározását is. A mozgalmat „egy baloldali ifjúsági szervezkedés (nem kommunista!) céljával kell megindítani". Jelzi, hogy a szociáldemokrata Országos Ifjúsági Bizottság (OIB) feloszlatását (amit az SZDP vezetése napirendre tűzött) „még valamely visszavonulás árán is meg kell akadályozni, viszont az OIB-on keresztül, valamint a tandíjmentességi mozgalmon keresztül is, nekünk a legszélesebb ifjúsági balszárnyat kell kialakítanunk". Az adott helyzetben, amikor politikai pártok népfrontos szövetségére még nem lehet számítani, a népfront irányába tett előkészítő lépés volna egy baloldali ifjúsági mozgalom, amelyen keresztül „át lehet nyúlni a kispolgári intelligenciába, a kispolgárságba, és különösen a parasztságba is" – írta Kun Béla a levélben. „Ezt a gondolatot a pártvezetőség támogatta, és 1936 tavaszán megkísérelték realizálni is. Tulajdonképpen ebben kell keresni az egy évvel később megalakult Márciusi Front egyik gyökerét is" – olvassuk Kun javaslatának értékéről, történeti helyéről Pintér István idézett tanulmányában.[96]

Külön figyelmet fordított Kun arra, hogy a kispolgárságot, a parasztságot miként lehet kivonni az úgynevezett alkotmányvédő pártok és vezetőik (Bethlen, Eckhardt, Rassay) befolyása alól. Hirdetnünk kell, írta, hogy valódi alkotmányvédelmet a parancsuralom ellen csak akkor lehet megvalósítani, ha nem elégszünk meg a demokrácia meglevő foszlányainak védelmével, ha túllépünk a küzdelem parlamentáris formáin és tömegharcot indítunk a demokratikus szabadságok kiszélesítéséért, a kartellek ellen, a nagybirtok ellen, az általános adóleszállításért a dolgozók javára, a radikális adófelemelésért a gazdagokkal szemben, a radikális földreformért. E harc fő területe a falu. Ezért „nekünk minden áron és minden eszközzel be kell hoznunk azt a rettenetes visszamaradást, amely a falusi munkánk hiányában fejeződik ki. Amit azelőtt is mondottunk, az ma duplán igaz. Nem lehet országos tényezővé a párt, minden haladása ellenére sem, ha nem leszünk politikailag és szervezetileg is begyökerezve a falun"[97] – írta, szinte kiáltva, Kun Béla. Ezt a begyökerezést kívánta elősegíteni azzal is (több leveléből kiolvashatjuk), hogy fokozott figyelmet fordított a Kisgazdapárt, a falusi gazdakörök és más, a falvakban élő és oda elérő szervezetek tanulmányozására. E kérdésben Kun, csakúgy, mint több másban is, visszanyúlt a korábbi dokumentumokban megfogalmazott gondolathoz.

Röviddel visszatérése után Kunt ismét megcsapta a közelgő, s hamarosan őt is elsodró vihar előzetes fuvallata. Ismert, hogy a KI VII. kongresszusa csak Kun végrehajtó bizottsági tagságát újította meg. Az Elnökségbe nem jelölték és nem választották be. Ez a politikai bizalmatlanság nyilvánvaló jele volt. Csokorba kötődtek az elmarasztalások, amelyek főként az OK(b)P különböző időben ellenzékbe sodródott tagjaihoz való kapcsolatait, a VII. kongresszus előtti útkeresés (másoknál is meglevő) bizonytalanságait érintették, ez egészült ki a Kirov-ügy miatt letartóztatott Magyar Lajoshoz fűződő barátságával, a Manuilszkijjal szembeni tüntető magatartásával a VII. kongresszuson. 1935. őszi távolléte alatt „a szálló porfelhő" nem ülepedett le. Ellenkezőleg! Felkavarta azt a KMP Külföldi Bizottsága által Kun távollétében, nélküle, 1935. szeptember 18-án a Központi Bizottsághoz írt levél, amelynek egyik kitétele szerint a párt politikája a legutóbbi időben helyes volt, csupán megerősítésre szorul minden téren, „de a kongresszusi határozatok nem kívánnak tőlünk éles fordulatot".[98] A KI vezetői 1935 decemberében a kommunista pártok többségét, köztük a KMP-t, annak vezetőit, s mindenekelőtt Kun Bélát elmarasztalták a kongresszus vonalának lassú, nem kielégítő alkalmazása miatt. Kunt felelőssé tették „az éles" fordulat szükségtelenségéről írottak miatt is. Neki tették fel a kérdést: képes lesz-e a történtek után a KMP követni a KI VII. kongresszusának politikai vonalát? Kun az akkor felmerült jogos és eltúlzott vádakkal szemben úgy kísérelte megőrizni, visszaállítani a KI új vezetése és a KMP Központi Bizottsága közötti bizalmat, hogy 1935. december 14-én írt, a Központi Bizottsághoz intézett levelében magára vállalt minden felelősséget. Hangsúlyozta, hogy az ő helytelen viszonya az új vezetéshez a KB tudta és felhatalmazása nélkül alakult ki. Káros lenne, ha bárki is bizalmatlan lenne a KI vezetésével szemben, amely élvezi a kommunista pártok, s mindenekelőtt a bolsevik párt bizalmát. Bátor, szigorú kritikára szólította fel a KB tagjait személyével szemben. Aláhúzta, mindenképpen el kell kerülni, hogy a vele kapcsolatban felmerült problémák miatt a KMP hátrányt szenvedjen.[99] A KI vezetőinek figyelmeztetését, javaslatait elfogadva, a KMP Központi Bizottsága és Kun további

erőfeszítéseket tettek az új politikai irányvonal magyarországi „meghonosítása", konkrét alkalmazása érdekében.

1936 januárjában Kun Béla közreműködésével született meg a kor egyik legfontosabb magyar kommunista dokumentuma, az *„Elvtársi levél* a KMP és a KIMSZ minden tagjához, minden szervezetéhez!". Ebben a Központi Bizottság, ellentétben az említett, 1935. szeptember 18-i levéllel, a KI vezető szervei 1935. novemberi és decemberi sürgető határozatainak hatására is *fordulatot követelt a KMP egész munkájában:* a munkásság akcióegységének, a minden dolgozó ember fasisztaellenes népfrontjának gyors és erőteljes megvalósítását biztosító új taktika kidolgozását és alkalmazását. A levél ebben a szellemben elemezte a magyarországi politikai helyzetet és tűzött ki olyan célokat – a demokratikus választójog és szabadságjogok, a parasztság pénzügyi megterhelése nélküli földreform, a kartellek és a nagytőke árdrágításának letörése, az adóterhek leszállítása, szembefordulás a háborús kalandorsággal –, amelyek egy demokratikus harci program alapját képezhették az egész dolgozó nép fasisztaellenes, háborúellenes összefogásához. Ezt szolgálták a levélnek a párt korábbi – a szociáldemokrata párttal és az ellenzéki polgári pártokkal kapcsolatos –, hibás állásfoglalásait bíráló megállapításai. Leszögezte, hogy a szociáldemokrata párt nem tekinthető a burzsoázia fő támaszának, hogy nem az összes ellenzéki párt tekinthető és kezelhető fasisztának. A politikai erőket nem a múlt, hanem a parancsuralommal való jelenlegi állásfoglalásuk, szembeállásuk alapján kell megítélni. A levél határozottan elutasította formális együttműködés erőltetését. Fellépett a szakszervezeti ellenzék szervezeti elkülönülése ellen, úgy vélte, az ellenzéket olyan szakszervezeti baloldallá kell változtatni, amely a szakszervezeteken belüli tevékenységével törekszik elérni, hogy minden munkás a baloldal politikáját kövesse és támogassa. A Központi Bizottság az ifjúság olyan párton kívüli tömegszervezetének a megteremtését sürgette az addigi „élcsapat" szervezése helyett, amely képes magába fogadni minden ifjú dolgozót, aki kész harcolni a fasizmus és a háború ellen.[100] A párt Központi Bizottságának ezek a javaslatai a kongresszus szellemét jelző fordulat irányába mutattak. De tartalmazták egyben Kun VII. kongresszus előtti nézeteinek nem először megfogalmazott tényleges önkritikáját is. Csakúgy, mint következő írása.

Kun Béla 1936 februárjában fejezte be, mintegy a *Népszava* 1935. karácsonyi számának cikkeire reagálva nagy terjedelmű, meggyőző erejű, „Közös harcra a parancsuralom ellen. Beszélgetés szociáldemokrata vezetőkkel és munkásokkal" című szép tanulmányát. Kétségtelenül ez Kun legjelentősebb korabeli műve. Ebben összegezte a KI VII. kongresszusán és azóta kimondott, leírt, új, útkereső gondolatokat, kísérelte meg sokoldalúan, konkrétan alkalmazni az akkori magyar valóságra az új politikai irányelveket. Az antifasiszta harc legfőbb korabeli magyarországi problémáit fogalmazta meg. A különböző dolgozó osztályok napi követeléseit és a polgárság egy részének a fasizmussal való szembenállását is számba véve vázolta fel a „parancsuralom" elleni, a polgári demokratikus jogok megvédelmezéséért és kiszélesítéséért, a polgári demokráciáért vívandó harc feladatát. A „Miért harcol a Kommunisták Magyarországi Pártja a fasizmus ellen, a polgári demokráciáért?" című fejezetben fogalmazódott meg magyar kommunista dokumentumban először egyértelmű indoklással a proletárdiktatúra helyett új, közvetlen célkitűzésként a polgári demokrácia; ez volt az első kísérlet az új, az antifasiszta feladatokból sarjadó

taktikai (valójában stratégiai) irányváltás követelményeivel összhangban a lehetséges szövetségesek felmérésére. S Kun ezt annak tudatában, azt hangsúlyozva fejtette ki, hogy a feladat nem a népfrontpolitika valamely modelljének az utánzása, hanem a magyar valóságra való alkotó alkalmazása. Leszögezte, hogy Thorez–Blum–Daladier franciaországi népfrontja nem fogja elvégezni azt, „...amit csak a magyar dolgozóknak, csak Magyarországon lehet és kell elvégezniök a magyar fasizmus ellen, a magyar nép demokratikus szabadságjogaiért... való harcban". Kétségtelenül igaza volt!

Kun tanulmánya megrázó, helyenként próféciának beillő szavakkal szólította közös antifasiszta szabadságharcra a minden demokratát koncentrációs táborral fenyegető parancsuralom ellen nemcsak a magyar szociáldemokrata munkásokat, vezetőket, szakszervezeti tagokat, a szervezetlen munkásokat, a földosztásra váró parasztokat, a városi kispolgárságot, az ifjú magyar értelmiséget, a polgárság progresszív képviselőit (Vámbéry Rusztemet, Ruppert Rezsőt), de már itt, ekkor, elsőként megérezte és kimondta, hogy „a dolgozó nép fasisztaellenes szabadságharcának követői mellé" állhat a nemzeti-radikális Bajcsy-Zsilinszky Endre is!

Az írás ugyanakkor – Dimitrov beszédével, a KI VII. kongresszusának a beszámolóval kapcsolatban elfogadott határozatával egybehangzóan – a kommunisták új politikáját távlati perspektíva keretében mutatta be. A kommunisták a parancsuralommal, a fasizmussal szemben azért küzdenek a polgári demokráciáért – írta Kun Béla –, hogy „a burzsoázia ne zárhassa el még jobban a szocializmusért való harc útját, hogy a dolgozók mozgásszabadsága a helyzetük javításáért, a szocializmusért folyó harcban, nagyobb, szélesebb legyen". Az új cél nem lemondás a távlati célról, nyugtatta meg a forradalmárokat, hanem az adott helyzetben, a közös ellenség ellen most az egyedül járható és járandó, a távlati célhoz közelítő út.[101]

Mint előző írásaiban, itt is mindinkább figyelmének fókuszába került az ország lakosságának nagy többségét alkotó parasztság érdekeinek képviselete. Számot vetett azzal, hogy a demokratikus jogokat tényleg megvédeni, kiterjesztésükért eredményesen harcolni és a parancsuralmat megakadályozni csak úgy lehet, ha a munkásság és a parasztság e közös harcának „derékhada a magyar parasztság lesz". Ezt csak úgy lehet elérni – írta –, ha a harc „a demokratikus polgári szabadságjogokért egyszerre és egyidejűleg folyik azzal a küzdelemmel, melynek a célja a nagybirtok földjének a parasztok kezére juttatása".

Kun az egységfront- és a népfrontpolitika, valamint a fasizmus elleni harc szoros összefüggését, a munkásegység különleges jelentőségét jól érzékelő és érzékeltető, szenvedélyes hangú felhívással fejezte be tanulmányát: *„Fogjunk össze szociáldemokrata munkások, pártszervezeti vezetők! Fogjunk össze, amíg nem késő!* Álljunk össze a közös harcra a kenyérért, a munkáért, a szabadságért, a földért, a békéért, a bankárok, gyárosok, nagybirtokosok és kartellvezérek ellen. *Ha egyek leszünk, velünk lesz az egész dolgozó magyar nép, és győzni fogunk a harcban.* Nem a dolgozó nép kerül a parancsuralom poklába, hanem Gömbös és élharcosai takarodnak a pokolba!"[102]

Kun Béla számos írásában mutatott rá az imperialista hatalmak háborús készülődéseire. Már a KI VII. kongresszusa előtt is cikkek, tanulmányok sorában hívta fel a nemzetközi munkásság figyelmét arra, hogy a nemzetiszocialista párt vezetésével Németország vált a fő háborús uszítóvá, a Szovjetunió-ellenes erők legtevékenyebb ösztönzőjévé, a háborúra való készülődés leplezetlen kezdeményezőjévé, amellyel új

világháború felé taszítja az emberiséget. Ugyanakkor a Szovjetunió – megnövekedett gazdasági, politikai erejére támaszkodva – folytatja következetes békepolitikáját, s most már – írta – „azok a nagy kapitalista országok, amelyeknek az adott pillanatban nem érdeke a béke megbontása, mert számukra előnyös a status quo, a jelenlegi állapot fenntartása, még ezek az országok is támaszt keresnek a Szovjetunióban, sőt arra is készek és kénytelenek, hogy a béke megőrzése céljából egyezményeket kössenek vele"[103] – utalt a Franciaországgal, Csehszlovákiával 1935 májusában kötött kölcsönös segélynyújtási egyezményekre.

Cikkeiben újból és újból hangsúlyozta, hogy a béke megőrzésének, a fasiszta háborús veszedelem megfékezésének, a Szovjetunió szívós békepolitikájának hathatós támogatója lehetne a kommunista és a szociáldemokrata pártok és szervezetek nemzeti és nemzetközi háborúellenes egységfrontja, akcióegysége. Az ilyen egységfront „olyan delejes erővé válhat – írta –, amely harci frontba vonzza az összes munkálkodó rétegeket az imperialista háború ellen". Nincsenek és nem is lehetnek olyan formális vagy más természetű okok, amelyek annyira fontosak lennének, hogy megakadályozzák a harcoló munkások egységfrontjának megteremtését saját országuk imperialista, háborús előkészületei ellen s a munkásosztály nemzetközi akcióegységét „a háború fő szervezői, a német fasiszta vezérek ellen" – írta 1935-ben a kongresszus megnyitásának napjaiban megjelent cikkében.[104]

A KI VII. kongresszusa után, Gömbös Hitlerhez való közeledése nyomán Kun mind nagyobb aggodalommal írt a magyar népet fenyegető veszélyről. 1936 márciusában, „Készülnek a háborúra a magyar fasiszták – megtöltik a katonai börtönöket" című, talán utolsó jelentős politikai írásában szót emelt a KMP békéért küzdő, letartóztatott és kémkedés vádjával katonai bíróság elé állított vezetői (Kis Zsigmond, Sebes István és társaik) érdekében. Leleplezte a Horthy–Bethlen–Gömbös-féle vezetést, megállapítva, hogy az a magyar nemzet önrendelkezési jogáért 1919-ben fegyverrel küzdő Tanácsköztársaság ellen, a francia–román vezérkarok javára végzett „kémszolgálataiknak és a magyar nemzet elárulásának" köszönhette a hatalmát. Ezt a nemzetáruló politikát folytatja a rezsim, amikor ismét háborús katasztrófa felé viszi az országot: „A Gömbös-uralom bele akarja vinni Magyarország népét egy reakciós háborúba, nemcsak a Szovjetunió, de még a többé-kevésbé demokratikus államok ellen is. Ki akarja szolgáltatni ágyútölteléknek Magyarország dolgozó népét egy olyan háború számára, amelynek vége – ez nem is lehet kétséges az adott erőviszonyok mellett – csupán Magyarország újabb, minden eddiginél katasztrofálisabb veresége lehet.

Soha nem készítettek elő nemcsak reakciósabb, de könnyelműbb háborút sem, mint aminőt Gömbös és társai készítenek elő Hitler oldalán. Soha nem volt azonosabb a nemzeti érdekkel a békéért, a háború ellen folyó harc, mint aminőt a KMP folytat ma Magyarországon a háború- és fasizmusellenes világfronttal való egységben"[105] – írta Kun Béla. Messzire tekintő elemzés, látnoki gondolatok voltak ezek, amelyekből az igaz hazafi, az internacionalista szava szólt. Horthyék Gömbös nélkül is háborús pusztulásba vitték az országot. A kommunisták üldözött pártja pedig mindvégig az antifasiszta, a háborúellenes, a népmentő harc élén járt. Az a magyar párt lett, amely e kegyetlen küzdelemben – itthon és más országokban – a legtöbb harcost, hőst és mártírt adta a győzelemért. Sajnos, már Kun Béla nélkül.

Kun utolsó írásainak többsége, így a „Közös harcra a parancsuralom ellen" című

tanulmánya már nem juthatott el közvetlenül a címzettekhez. De a KMP Moszkvában élő vezetői ismerték, s fel is használták ezeket az írásokat az új vezetés első dokumentumainak, így 1936. június 23-i határozatának megfogalmazásánál.[106]

A következő hónapok, évek eseményei sokáig, részben mindmáig elfedték a közvélemény előtt, hogy *Kun Béla 1935–1936-os írásai a magyar népfrontpolitika első, alapozó dokumentumai közé tartoztak*. Igaz, e munkák csak a kezdő, az úttörő lépéseket jelentették a kongresszus irányelvei feldolgozásához, adaptálásához a nehéz, sokéves erőfeszítést követelő úton. De jelezték a tudatos, az alkotó szándékot és az elindulást!

Kun Bélának 1936 tavaszától-nyarától már kevés lehetősége volt, hogy bizonyítsa odaadását a kommunisták új politikai irányvonala iránt. 1936 májusában a KI V. B. a KMP Központi Bizottságát feloszlatta. A KI V. B. azzal vádolta a KMP Központi Bizottságát, hogy a szakszervezeti munka terén elért eredményekről adott információi hamisak voltak, ezáltal félrevezette a KI-t, hogy valójában titokban szabotálta a VII. kongresszus vonalát. A KMP KB januári „Elvtársi levelét" puszta formalitásnak nyilvánították, miközben, mondották (három hónap múltán!), az összes égető kérdések megoldatlanok még. Az indoklás az 1935. végi–1936. januári lebukásokat a KB konspirációs felelőtlenségének, hibás káderpolitikájának (megbízhatatlan, gyanús elemek pártvezetésbe való bevonásának) tulajdonította, ami lehetővé tette, hogy az ellenség benyomuljon a párt soraiba és nagy károkat okozzon.

Az indoklást már a személyi kultusz talaján kibontakozó koncepciós vádak logikája és hangvétele jellemezte, amely ellentétben állott a KI VII. kongresszusának a pártok növekvő önállóságának biztosítására vonatkozó határozatával is. Kétségtelenül egyet kell érteni Borsányi György Kun Béláról írt könyvének ide vonatkozó, valós tényekre támaszkodó elemzéseivel és megállapításaival, amelyek szerint az indoklás tendenciózus, a határozat „súlyos hatással volt a magyar kommunista mozgalom egész további sorsára. Ennek nyomán... oszlatták fel a KMP itthoni szervezeteit. És ezzel kezdődött az intézkedéseknek az a sorozata", amelyek végül is elvezettek Kun Béla tragédiájához.[107] Tudott dolog, hogy az eltúlzott, tendenciózus vádak megformálását elősegítették a KMP vezetésén belüli torzsalkodások is. Csak a jövő kutatásai adnak majd választ arra a megalapozott kérdésre: milyen szerepe volt a vádak előkészítésében Manuilszkij komintern-beli magyar mindenesének, Gerő Ernőnek, illetve a 180 fokos fordulatot végrehajtó Révai Józsefnek, Kun Béla közvetlen munkatársának, az idő tájt már-már barátjának.

Kun Bélát a párt, majd a Komintern vezetéséből is eltávolították. Fennmaradt néhány leveléből érzékelhető a dráma, amelyet a magyar, a szovjet, a nemzetközi kommunista mozgalom odaadó híve ekkor átélt. A KI V. B. 1936. május 7–8-i határozatához előzetesen Dimitrov felkérésére írt észrevételeiben – egyetértve a dokumentum határozati részével – a KB többi tagjaival együtt vállalta a politikai felelősséget. „De nem vállalhatom – írta – a VII. kongresszus szabotálását. Részt vettem a második pont (Dimitrov beszámolója) határozatának a kidolgozásában. Szabadságom óta felléptem a szektásság ellen a szakszervezeti kérdésben, a legális lehetőségek elhanyagolása ellen; írtam egy brosúrát a VII. kongresszus szellemében. Nem csináltam semmiféle tüntetést a KI vezetése ellen. Ellenben elítéltem politikai eljárásomat a kongresszuson. Soha nem hazudtam a KI-nek mint ahogy azt (a szakszervezeti kérdéssel kapcsolatban) állítja a tervezet."[108] Az akkori légkörben merész, határozott,

az írás szerzőjét jellemző állásfoglalás volt ez. De a hitet, a hűséget tükröző, a személyes sorsával keveset törődő, a hamis vádakat visszautasító bátor levél s a későbbi, hasonló megnyilvánulások sem változtattak Kun Béla helyzetén. (Csak jelzik az akkor távolról sem mindenkire jellemző kemény, elvhű kommunista emberi tartást, ragaszkodását az igazsághoz, a magyar és a nemzetközi proletariátus felszabadításáért vívott harc folytatásának ügyéhez, amelyre életét tette fel.)

Kun kívül rekedt a magyar és a nemzetközi kommunista mozgalom gyakorlatán. Ezután már csak egy-egy rövid írásban s terjedelmes irodalmi munkákban – a Hidas Antal „Ficzek úr" című regényéhez írt előszóban,[109] s különösen Petőfi verseinek készülő orosz és ukrán nyelvű kiadásaihoz írt Petőfi-tanulmányában – tehetett hitet a népfrontpolitika mellett.* Ő látta meg és mondta ki elsőként, politikai útmutatásként a Petőfiről 1937-ben megjelent tanulmányában, hogy a „fasiszta elnyomás ellen, a polgári demokráciáért való harcban kibontakozni készülő magyarországi népfrontban ott van az élen Petőfi Sándor... a magyar és a világszabadság harcos, forradalmár költője", hogy Petőfi neve a magyar antifasiszta szabadságharc egyik zászlaja lesz.[110] Voltak, akik elhallgatták, voltak, akik tagadták Kun Béla szerepét e felismerésben, de ez nem változtat a tényeken: az általa elsőként megfogalmazott gondolatok később tettekké formálódtak az antifasiszta harc során.

1936 őszén a Komintern és a KMP vezetéséből a Társadalomtudományi és Közgazdasági Állami Könyvkiadó (Szocekizd) igazgatójának a székébe került. Kevéssé ismert, hogy a kiadó élén is az a szemlélet vezette, hogy a proletáregységfront és a népfrontpolitika megvalósításáért vívott antifasiszta küzdelemben támaszkodni kell a népek legjobb demokratikus és forradalmi, tudományos és kulturális hagyományaira. A Komintern vezető egyéniségeinek – Dimitrov, Kuusinen, Thorez, Togliatti – művei mellett ekkor láttak napvilágot Paul Lafargue, Franz Mehring, Rosa Luxemburg művei. De nagy figyelmet fordított Kun a „Plehanov irodalmi öröksége", illetve „Az orosz filozófia klasszikusai" című (Lomonoszov, Ragyiscsev, Herzen, Belinszkij, Csernisevszkij, Dobroljubov, Piszarjev műveit tartalmazó) sorozat előkészítésére is.[111] Sorsát azonban ez sem segített elkerülni.

A lenini bolsevik gárda sok tagjával együtt Kun Bélára is már régen a gyanú árnyéka vetődött, s a személyi kultusz sűrűsödő légkörében a korábbi útkeresés bizonytalanságai, tévedései hamis, koncepciós vádakká, bűnökké torzultak.

1937 nyarán Kun Bélát koholt vádak alapján letartóztatták.[112] Nyilvános perre nem került, nem kerülhetett sor: Kun nem vállalta, visszautasította a hamis vádakat, s a mások ellen irányulókat sem hitelesítette tanúvallomásával. Súlyos retorziók ellenére sem.

Élete a börtönben fejeződött be. A halotti bizonyítvány szerint 1939. november 30-án.

A leninizmus tanításait, a bolsevizmus, a nemzetközi és a magyar munkásmozgalom tapasztalatait – Togliatti szavával szólva – „megemésztett" forradalmár, az önálló döntésre képes, nagy formátumú, koncepciózus vezető egyéniség kiesése a további harcból nehezen, valójában csak évtizedek múlva pótolható ürt jelentett a magyar kommunista mozgalom számára.

* Kötetünkben *Illés László* tanulmánya részletesen, hitelesen és szépen elemzi Kun említett írásait.

Mindezek tudatában nehéz azt hinni, hogy a KMP feloszlatása, vezetőjétől, vezetőinek számbelileg és felkészültségben egyaránt nagy részétől történt megfosztása elősegítette volna a párt szélesebb tömegek felé ajtót tároló egységfrontos, népfrontos politikájának kibontakozását, a fasizmus és a háború elleni harc vezetését. Az olyan, a ballépést részlegesen igazoló megállapítással szemben, miszerint „mai ismereteink birtokában a párt ideiglenes feloszlatását nem tekinthetjük egyértelműen hibás lépésnek",[113] úgy véljük, hogy magyar vonatkozásban is *közelebb* áll az igazsághoz Szokolay Katalinnak a Lengyelország Kommunista Pártja feloszlatásával kapcsolatosan tett, valóságfeltárásra törekvő megállapítása, aki az útkereső lépések ismertetése után leszögezte: „Mindez azonban nem jelenti, hogy a lengyel kommunisták a többi kommunista párthoz, vagy a Kominternhez képest jóval nehezebben, nagyobb megrázkódtatásokkal járták volna végig az utat rugalmasabb népfrontpolitikájuk kialakításáig; sem azt, hogy e folyamattal indokolható vagy igazolható lenne az LKP 1938-as feloszlatása."[114]

A KMP-t 1936-ban ért megrázkódtatásoknál aligha járt volna nagyobbakkal a megkezdett politikaváltás végigvitele felkészült, tapasztalt, a változást igenlő és megkezdő vezetőkkel, pártszervezetekkel – mint nélkülük! Valószínűleg az eredmények sem lettek nélkülük gyorsabbak, mélyenszántóbbak. Az új politikára való átállás folyamatának nehézségeivel, a fasizmus elleni harc *során* és *után* végigjárandó út várható buktatóival és kátyúival sem indokolható vagy igazolható a KMP 1936-os feloszlatása, Kun Béla és társai félreállítása. Ellenkezőleg! S ma sem hozhat hasznot a történetileg hibásnak, károsnak bizonyult döntések bármi áron való igazolása.

1944–1945 fordulóján sok magyar munkás és szegényparaszt mindenesetre Kun Bélát várta haza. Őutána kérdezősködtek a szovjet parancsnokoknál, a hazatért magyar kommunistáknál...

Kun Bélát a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága Katonai Kollégiuma 1955. július 2-i határozata, majd az SZKP KB mellett működő Ellenőrző Bizottság 1955. szeptember 23-i határozata rehabilitálta, állami és pártvonalon. 1956. február 20-án pedig, az SZKP XX. kongresszusának légkörében a *Pravda* és a *Szabad Nép* lapjain sor került nyilvános rehabilitálására is, egy időben a lenini gárda számos más, méltatlanul megvádolt s elítélt tagjával. A nemzetközi kommunista mozgalomba akkor betoduló friss, új szellem jelképesen kötelezett: ez hassa át a nagy magyar forradalmár életútjának, életművének feltárását, bemutatását, örökségének ápolását. Sokat tettünk ezért. Ismert, hogy 1957 óta az MSZMP állásfoglalásai, a történettudományi művek jelentősen előreléptek Kun Béla történelmi szerepének valós ábrázolásában. A közreadott tanulmányok, kézikönyvek, dokumentumkötetek, a korszakkal foglalkozó szintézisek szembefordultak a korábbi, méltatlanul elmarasztaló állásfoglalásokkal. Több kiadásban és több nyelven megjelentek Kun Béla válogatott írásai és beszédei. Ismét napvilágot láttak a Kun Béla vezette forradalmi eseményekről szóló irodalmi alkotások, Hidas Antal, Illés Béla, Illyés Gyula, Kassák Lajos, Kiss Lajos, Lengyel József, Sinkó Ervin tollából, amelyek évtizedekig a könyvtárak zárt példányai között porosodtak. Megjelent a feleség, Kun Béláné visszaemlékezéskötete.

Olvasmányos, hatásos kísérlet történt Kun Béla életútjának felvázolására is.[115] Ennek a hatvanas évek végétől a hetvenes évek elejétől készülő *első* magyar marxista Kun Béla-biográfiának a *tudományos* rehabilitáció elvégzése lett volna a feladata. Ugyanaz, ami a vele párhuzamosan készülő Károlyi-életrajznak. A munkát nehezí-

tette, hogy Károlyival ellentétben, az ismert okok miatt, Kun iratai nem maradtak fenn, s munkájából, majd a társadalomból, az életből történt kirekesztése miatt visszaemlékezéseket sem írhatott. Nagy hátrányt jelentett az is, hogy a forradalmár alakjának megrajzolására, e feladatra nem a legkedvezőbb tudományos légkörben került sor. Az életrajz előkészítésének és írásának időszaka ugyanis a század eleji haladó polgári és szociáldemokrata reformerek – Károlyi, Jászi, Kunfi és társaik –, a szocialista forradalmak, a leninizmus, a bolsevizmus, azaz a KMP és Kun Béla korabeli ellenfelei egyébként időszerű tudományos rehabilitációjának volt a kora. Olyan időszakban tehát, amikor némelyekben hajlamosság mutatkozott annak feledésére, hogy a ma napirenden levő szocialista reformok korát mindenekelőtt a szocialista forradalmak, a kommunista forradalmárok alapozták meg.

Mindez nyomot hagyott a Kun Béláról készülő könyvön. Az említett légkör nyilvánvalóan hozzájárult ahhoz a sajátos (másoknál így nem érvényesített) elképzeléshez, miszerint az ellenfelek, az ellenségek jobban, mélyebben ismerik az embert, az adott esetben az 1917-es proletárforradalom résztvevőjét, a KMP alapítóját és vezetőjét, a levert Tanácsköztársaság meghatározó egyéniségét, Kun Bélát. Így tehát elsősorban az ő írásaik, emlékezéseik, dokumentumaik azok, amelyek segítségével állítólag objektívan lehet megrajzolni a forradalmár hús-vér alakját. Így történt, hogy a sok szépen, érdekesen megírt, gazdagon dokumentált oldal mellett, azzal összefonódva számos alkalommal ismét előtérbe kerültek a polgári, a munkásmozgalmi és pártbeli ellenfelek, ellenségek tollából származó (némely esetben nyílt ellenforradalmi eredetű) „források" és az általuk diktált nézetek, vádak. A forráskritika mellőzésével gyakran ezek is mint hiteles adatok, összefüggések jelentek meg az olvasó előtt. Politikai és szakmai elemzések egyaránt jelezték: különböző áttételek útján, a források felületes kezelésének eredményeként még mindig hatnak az osztályellenség rágalmai és a mozgalom önsorvasztó korszakaiból származó méltatlan vádak, amelyek valójában nem csak Kun Béla ellen, de a magyar és a nemzetközi kommunista mozgalom ellen is irányulnak.[116] E vádak hatása jelentkezett és jelentkezik azóta is nem egy tankönyvben, kézikönyvben, a közvéleményt formáló sajtóban. Így, bár az SZKP XX. kongresszusa után jelentős előrelépés történt, sok mulasztással és tennivalóval kellett szembenézniük a Kun Béla születésének centenáriumára készülőknek.

Kun Béla valódi helyének a kijelöléséért a magyar nép, a magyar és a nemzetközi kommunista mozgalom történetében sokat tett születésének 100. évfordulójáról való megemlékezés során az MSZMP vezetése, a magyar társadalom, a magyar történettudomány. A párt egyik vezetőjének, a Kun Béla Emlékbizottság elnökének, Németh Károlynak, a KB Politikai Bizottsága, Titkársága és a Központi Bizottság más tagjainak Kun Béla emlékét idéző szavai, a csepeli munkásgyűlés, az emléktáblák, a Varga Imre alkotta monumentális emlékmű, az életútjáról magyar–szovjet koprodukcióban készült nagyszerű film, a róla elnevezett utcák, városrészek, a tudományos és népszerű kiadványok sora, az emlékére rendezett nemzetközi tudományos ülésszak,[117] a nagy sikerű központi és vándorkiállítás, a sajtó, a rádió, a televízió, az országszerte tartott megemlékezések – a magyar proletariátus első nagy, nemzetközileg is jelentős szerepet játszott politikusának tevékenységét méltatták. Őszinte tisztelettel, realitással, kritikával tettei: az eredmények és a tévedések nyújtotta tapasztalatok, tanulságok iránt. Ezt jelezték az SZKP KB kezdeményezésére Moszkvában és a Szovjetunió több más városában rendezett megemlékezések, a

lapok és folyóiratok cikkei, a műveit s a róla szóló tanulmányokat, emlékezéseket tartalmazó kötet, a róla elnevezett moszkvai tér, a Kreml szomszédságában, a Kominternvolt épületén – Gramsci és Ho Si Minh emléktáblája között – elhelyezett márványtábla, amelyet az SZKP XXV. kongresszusának napjaiban Kádár János is megkoszorúzott. A világ számos más országában, különösen a baráti köztársaságokban (NDK, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Bulgária, Kína) is megemlékeztek a magyar és a nemzetközi kommunista mozgalom egyik alapítójáról, első évtizedeinek legendás alakjáról. Bemutatták, elemezték a részvételével elért eredményeket, tevékenységének tévedésektől sem mentes tanulságait.

És akadtak természetesen a világban olyanok – a szocializmus hivatásos ellenfelei, ellenségei közül –, akik támadták őt, s rajta keresztül a kommunista mozgalmat, a létező szocializmust.

Sem a támadások, sem tragikus sorsa többé már nem takarhatják el, hogy *Kun Béla* Magyarország és a világ sok millió proletárjának tudatában majd két évtizeden át az internacionalista forradalmár és hazafi egyik megtestesítője volt, hogy neve szorosan *összefonódott a világ századunkban Lenin vezetésével megindított szocialista átalakításával, hogy a népi Magyarország, a szocialista országok közössége, a föld kommunista pártjainak növekvő ereje – az ő életműve is!* A vállaló, a cselekvő, az áldozatra kész, a tömegek élén járni tudó, vezetni képes forradalmár, Lenin követője, a Komintern egyik alapítója és irányítója: Kun Béla már régen a kommunista világmozgalom történelmi alakjai – Liebknecht, Luxemburg, Thälmann, Cachin, Thorez, Gramsci, Togliatti, Dimitrov, Ho Si Minh – között foglal helyet.

Kun Béla nemzeti történelmünknek is a nagyjai közé tartozik. Bárhol folytatta internacionalista tevékenységét, mindig, mindenütt hűséges, odaadóan szolgáló fia volt hazájának. A szovjet-oroszországi magyar internacionalisták vezetője, a lenini eszmék első magyarországi terjesztője, alkotó alkalmazója, a Kommunisták Magyarországi Pártjának alapítója és majd két évtizeden át vezetője, a Magyarországi Tanácsköztársaság vezéralakja – Kun Béla – a felszabadulás előtti magyar munkásmozgalomnak s egyben a magyar történelemnek is egyik legnagyobb alakja. Emlékét népünk a magyar és a világszabadság legjobbjai között, a korábbi magyar szabadságharcok és forradalmak vezetői mellett fogja őrizni.

Kun Béla bátor forradalmár személyisége valójában most kezdte elfoglalni méltó helyét a magyar nép és a nemzetközi kommunista mozgalom emlékezetében. Rajtunk múlik, hogy többé ne feledjék. S hogy ne úgy emlékezzenek rá, mint szoborrá merevült történelmi alakra, hanem mint emberre, magyarra, kommunistára, aki törekedett lépést tartani korának nagy eszméivel, aki küzdött, s másokat is magával ragadott azok megvalósításáért. A kérdésre: milyennek lássuk őt? – egyik fiatal kortársa, Ernst Genri forradalmár újságíró „A dinamikus évszázad forradalmára" címmel Kunról írt emlékezésének befejező gondolatai jutnak eszembe: „Tudom, hogy Kun Béla nem volt szent és nem volt csalhatatlan, talán jó is, hogy nincsenek ilyenek. Egy ütemre lépett a viharral, élő ember és nem emlékmű volt, aki nem a betűt, az embereket szerette. Türelmetlen volt, mert a kommunista társadalmat szenvedélyesen szerette volna megpillantani a tulajdon szemével; de valamennyiünk számára ez volt a legfontosabb az életben... A forradalmi szenvedély nem hagyta nyugodni Kun Bélát, akinek élete megszakadt, mielőtt a felhalmozott tapasztalat teljességgel egyensúlyba hozta és megacélozta volna ezt a tüzes szenvedélyt."[118]

Reméljük, e tanulmánykötet megjelenése, az olvasók kezébe kerülése hozzájárul ahhoz, hogy a centenáriumi megemlékezések tudományosan megalapozott mondandója ne maradjon ünnepi tűzijáték, amely felvillan és eltűnik. Reméljük, hogy az újonnan feltárt tények és összefüggések, a méltatlan vádakon alapuló évtizedes elmarasztalások cáfolatai, a magyar proletariátus, a magyar kommunista mozgalom Kun Béla vezetésével elért eredményei a nemzeti és a világtörténelemben a maguk tényleges fényében, pozitív és negatív tanulságai pedig valóságos jelentőségükben tartósan, rendszeresen eljutnak a legszélesebb közvéleményhez: mindenekelőtt a tanárokhoz, s általuk a tanulók, a hallgatók millióihoz. Tartozunk ezzel Kun Bélának, de mindenekelőtt az általa alapított és közel húsz éven át vezetett magyar kommunista mozgalomnak, amely az 1918-tól eltelt immár majd hét évtizedben a legtöbbet tette e hazában a haladásért. S tartozunk magunknak, hogy végre a korábbinál tisztábban, reálisabban lássuk a mához vezető út forradalmi kezdetét, az első lépéseket a magyar kommunista mozgalom oly fontos és nehéz időszaka vezetőjének életútjáról írott tanulmányok alapján is.

Bízunk abban, hogy a tanulmánykötet újabb kutatásokra bátorít. Hisszük, hogy mindez hozzásegít egy átfogó, valóban objektív életrajz megírásához, s vele a magyar (részben a nemzetközi) kommunista mozgalom egész küzdelmes útjának újbóli áttekintéséhez, igaz, valós bemutatásához. Meggyőződésünk, hogy mindaz, ami a bevezető és a tanulmányok mondanivalójában ma még szokatlannak, netán támadásra ingerlőnek hat, néhány év múlva az új hazai és nemzetközi kutatások fényében magától értetődő lesz; bőven dokumentálják és túlhaladják. Végül is nemcsak a gazdaságban életbevágóan fontos a valós tények közlése, elemzése. A legújabb kori történetírás sem nélkülözheti ezt – téves, hibás következtetések veszélye nélkül. A Kun-kérdés sem.[119]

Budapest, 1986. december

JEGYZETEK

[1] *Fábry Zoltán:* Összegyűjtött írásai. Második kötet (1926–1929). Bratislava 1981. 317–320. old.

[2] *Szabó Bálint:* Az „ötvenes évek". Elmélet és politika a szocialista építés első időszakában Magyarországon. 1948–1957. Kossuth Könyvkiadó 1986. 113. old.

[3] *Rákosi Mátyás:* A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása és harca a proletárforradalom győzelméért. A Magyar Tanácsköztársaság. Előadás a Pártfőiskolán. Szikra 1954. 18. old. – Az előadás és a füzet „tudományos megalapozottságát" jól jelzi, hogy az 1955-ben megjelent, az átdolgozásra nem utaló, változatlannak tűnő második kiadásban az idézett sorok már így „finomodtak": „Kun gyakran nem Lenint és a bolsevik eszméket képviselte, hanem néhány igen fontos kérdésben opportunista nézeteket juttatott érvényre." – A szöveg itt már nem dőlt betűs, Trockij és Buharin neve eltűnt belőle és a „mérhetetlen károk"-nak is nyoma veszett! – (Id. mű. Második kiadás. 1955. 19. old.)

[4] *V. I. Lenin* Összes Művei (LÖM). 26. köt. Kossuth Könyvkiadó 1971. 206. old.

[5] LÖM. 37. köt. Kossuth Könyvkiadó 1973. 285. old.

[6] A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai (a továbbiakban MMTVD). 5. köt. Szikra 1956. 544. old.

[7] Az új kutatásokról lásd Józsa Antal és Mucsi Ferenc tanulmányát a jelen kötetben, valamint Ruszoly József: *„Egyetemi diákélet a századelőn. Kun Béla a kolozsvári egyetemen"* című írását (Napjaink, Miskolc, 1986. 3. sz. 6–9. old.), és „Bela Kun. Izbrannoje. Voszpominanyija o Bele Kune." Moszkva 1986. 265–266. old.

[8] *Kun Béláné:* Kun Béla (Emlékezések). Magvető Könyvkiadó 1966. 50. old.

[9] Kun Béla fronton töltött utolsó hónapjairól, fogságba esésének körülményeiről és időpontjáról (1916. július 4., az orosz időszámítás szerint június 21.) a Hadtörténeti Intézet Levéltárában végzett részletes, szakszerű kutatás alapján *Árokay* Lajos közölt hiteles adatot a „Kun Béla" című albumban (Zrínyi Katonai Kiadó–Corvina Kiadó 1986. 29. old.) és a rendelkezésemre bocsátott feljegyzésében. Kutatásai azt a feltehetően Kun Béla előtt ismeretlen tényt is feltárták, hogy Kunt 1916-ban Ezüst Vitézségi Éremmel tüntették ki. (Honvédségi Névkönyv, 1917. Lásd a zászlósok között.) A szíves közlésért ezúton is köszönetet mondok.

[10] Az 1917 februárja előtt és után Tomszkban tevékenykedő nagyszerű bolsevik gárda tagjait csak ismeretek, adatok hiányában nevezhette Borsányi György „majdani" bolsevikoknak. (Kun Béla. Politikai életrajz. Kossuth Könyvkiadó 1979. 46. old.)

[11] Borba za vlaszty szovjetov v Tomszkoj gubernii (1917–1919 gg.). Tomszk 1957., valamint M. I. Csugunov tomszki történész több publikációja Kun Béláról, így „Nas tovaris i kommunyiszt" című tanulmánya az „Ih znal Iljics" című kötetben (Novoszibirszk 1983).

[12] *V. Koszarjev:* Madjari v Szibiri v 1918 godu. In Szovjetszkaja Szibir (Omszk), 1921. március 20:

[13] LÖM. 31. köt. Kossuth Könyvkiadó 1972. 113–116. old.

[14] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. Kossuth Könyvkiadó 1966. I. köt. 39. old.

[15] LÖM. 31. köt. 78., 91–93. old. és másutt.

[16] Znamja Revoljucii (Tomszk), 1917. október 20. Közli Társadalmi Szemle, 1986. 2. sz. 51–52. old. „A sötét tömeg."

[17] Znamja Revoljucii, 1917. október 28.

[18] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I. köt. 47. old.

[19] Ugyanott, 48. old.

[20] Szibirszkij Rabocsij (Tomszk), 1918. január. A forradalmi internacionáléról. Közli *Kun Béla:* Válogat ott írások és beszédek. I. köt. 56–63. old.

[21] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I. köt. 43–46. old.; A tomszki periódusról, az agrárkérdésről is lásd Seidler Ernő főhadnagy 1918. február 22-i és 23-i budapesti jelentéseit. (HIL. I. világháborús gyűjtemény, 4401 cs.)

[22] Az a körülmény, hogy valaki még nem ismerte Lenint személyesen, hogy összes műveit még nem, csupán egyes, akkor fontos írásait tanulmányozta, hogy a tomszki bolsevikokkal még elsősorban németül kommunikált, hogy az orosz szocialista, bolsevik sajtót főként közvetítéssel követte, ez az adott körülmények között – egyéb feltételek létezése esetén – nem volt akadálya annak, hogy valaki bolsevik legyen. Sem Kun Béla, sem mások esetében.

[23] Kun Béla a kortársak szemével. Kossuth Könyvkiadó 1986. 59. old.

[24] LÖM. 31. köt. 343., 23. old.

[25] *Kun Béla:* Novije putyi agitácii szregyi vojennoplennik. Szocialdemokrat (Moszkva), 1918. március 14. – Lásd még „A magyar internacionalisták a nagy októberi szocialista forradalomban és a polgárháborúban, 1917–1922" című gyűjtemény I. kötetének számos dokumentumát és az „Intyernacionaliszti trudjascsihszja zarubezsnih sztran – ucsatsznyiki borbi za vlaszty szovjetov" (Moszkva 1967) című kötetnek az egyes csoportok és a föderáció történetéről szóló tanulmányait:

[26] Nyilvánvalónak tűnik, hogy Kun Béla volt az a név nélkül említett személy, akiről Lenin a Központi Bizottság kongresszusi beszámolójában, március 7-én így: emlékezett meg „Mikor egyik fiatal barátunknak, aki baloldali akart lenni, azt mondtam: elvtárs, menjen ki a frontra, nézze meg, mi megy ott végbe a hadseregben – ezt sértő ajánlatnak tekintette: »bennünket száműzni akarnak, hogy itt ne agitálhassunk a forradalmi háború nagy elvei mellett«. Amikor ezt javasoltam, természetesen nem az volt a szándékom, hogy az ellenséges frakcióhoz tartozókat száműzzem: ez a javaslat azt célozta, hogy nézze meg, milyen eszeveszett menekülésbe kezdett a hadsereg." (LÖM. 36. köt. Kossuth Könyvkiadó 1972. 16. old.) Krupszkaja 1924-ben, a *Pravdá*ban közzétett írásában hasonlóképpen írta le, névvel, e jelenetet. Ma már ismert, hogy Kun megfogadta Lenin tanácsát, s a fronton maga győződött meg a „baloldaliak" és saját álláspontja tarthatatlanságáról, Lenin igazáról.

[27] *Kun Béla:* Lenin. Előszó Lenin: A harc útja című könyvéhez. Közli *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I. köt. 142–147. old.

[28] *Bela Kun:* Praktyicseszkij internacionalizm. In Oktyjabrszkij perevorot i gyiktatura proletariata. Moszkva 1919. (Magyarul részleteket közöl: Népszabadság, 1985. november 7. 11. old. Gyakorlati internacionalizmus.) – Kun szavai egybecsengtek Lenin ismert, 1919 márciusában, az OK(b)P

VIII. kongresszusán mondott szavaival a hadifogoly forradalmárok tevékenységéről. (LÖM. 36. köt. 142–143. old.)

[29] Szociális Forradalom, 1918. április 8. *Kun Béla:* Az elvtelenek kongresszusa.

[30] LÖM. 38. köt. Kossuth Könyvkiadó 1973. 143. old. A Központi Bizottság beszámolója az OK(b) P VIII. kongresszusán.

[31] *Bela Kun:* Praktyicseszkij internacionalizm.

[32] A konferencia határozatait lásd Párttörténeti Közlemények, 1964. 2. sz. 169–171. old.

[33] A baloldali ellenzék fellépéséről lásd az MSZDP 1918. február 13-i rendkívüli kongresszusát (MMTVD. 4/B köt. Kossuth Könyvkiadó 1969. 479–487. old.), valamint Milei György „A hazai baloldali szocialista irányzatok a proletariátus feladatairól (1917. november–1918. november)" című írását. (Párttörténeti Közlemények, 1968. 4. sz. 32–70. old.)

[34] PI Archívum, 500. f. 2/610. ő. e. 224–225. l. Kun Béla beszéde 1935. november 21-én, a KMP megalakításának 17. évfordulóján. Közli Társadalmi Szemle, 1986. 2. sz. 37. old. – Az erre vonatkozó konkrét adatokat lásd Párttörténeti Közlemények, 1965. 3. sz. 138–139. old. – Hajdu Tibor, aki 1968-ban és 1969-ben megjelent monográfiáiban az elsők között adott reális képet Kun Béla 1918–1919-es itthoni történelmi szerepéről, a fenti kérdésben azt írta, hogy „a Szovjet-Oroszországból hazatértek a KMP-t eleve megalakítottnak tekintették a november 4-i értekezlettel". (*Hajdu Tibor:* Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Kossuth Könyvkiadó, 1968. 202. old.) Ezt az általánosító, minden hazatértre vonatkoztatott nézetét többen – Kun Béla életrajzírói is – átvették. A régóta feltárt tények azonban éppen Kun (és más befolyásos társai) esetében *cáfolják* a fenti állítást: Kunék nem a november 4-i értekezlet egyszerű folytatásaként közelítették meg a pártalakítás feladatát, hanem alkotóan, az ország, a munkásmozgalom megváltozott politikai, társadalmi helyzetét figyelembe véve. Szót sem ejtettek a moszkvai határozatról. Ennek is lett eredménye, hogy az 1918 utáni első, közel másfél évtized irodalmában alig történt említés a moszkvai konferenciáról, annak határozatairól.

[35] *Sinkó Ervin:* Egy regény regénye. I. köt. Novi Sad 1961. 185–186. old.

[36] PI Archívum, 500. f. 2/610. ő. e. 214–225. l. Közli Társadalmi Szemle, 1986. 2. sz. 58. old.

[37] Lásd Kun Béla és az ifjúság. Válogatott írások. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó 1986.

[38] Szociális Forradalom, 1918. július 3. *Kun Béla:* Kommunisták és a nemzetiségi kérdés. – Kunnak és a nemzeti, nemzetiségi kérdésnek a mai magyar állásfoglalástól eltérő szemléletéről lásd Viliam Plevza akadémikus utószava „Béla Kun a československé revolučné rabotnicke hnutie". In *Irina Kunova:* Béla Kun. Bratislava 1986. 393–429. old.

[39] Vörös Újság, 1919. január 30. Közli MMTVD 5. köt. 472–474. old.

[40] MMTVD. 5. köt. 567–569. old.

[41] Az egység okmányai. Kun Béla elvtárs levele Bogár Ignáchoz. Budapest 1919. Közoktatásügyi Népbiztosság. 9–16. old. Közli *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I. köt. 190–198. old. (Idézet a 191. oldalon.)

[42] Szólnunk kell itt arról a ritkán emlegetett politikai nagyvonalúságról, amelyet a hatalomra került Kun Béla tanúsított a kommunisták letartóztatásáért és az ő megverettetéséért felelős politikusokkal szemben. Személyes példával támasztotta alá a pártegység megteremtése és megőrzése érdekében írt cikkének szavait. „Ne fitogtassa senki sebeit... Ne hánytorgassuk egymás szemére, ami a múltban történt." (Népszava, 1919. március 27. A pártegység. Közli *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I. köt. 206. old.) A bosszúállásnak, amit később ellenségei, ellenfelei (s hatásukra néha történészek is) Kun alapvető tulajdonságának próbáltak feltüntetni, nyoma sincs. Mint ahogyan (a valódi tények, összefüggések vizsgálata mindinkább bizonyítja) később is sokadrangúak voltak számára az őt ért egyéni sérelmek. Lobbanékony volt, de nem haragtartó, nem bosszúálló: fontosabb volt számára a cselekvés egysége, az együttműködésre való törekvés.

[43] A Forradalmi Kormányzótanács összetételéről, tevékenységéről, az erőviszonyokról, a változásokról a kötetben lásd *Nemes Dezső* értekezését: Kun Béla és a Tanácsköztársaság. A Kormányzótanács intézménytörténetéről alapos áttekintést nyújt „A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei, 1919" (Akadémiai Kiadó 1986.) című forráskiadvány „Bevezetés"-e (9–48. old.). A Tanácsköztársaság e vezető szervének tevékenységéről, s benne Kun Béla munkájáról pedig a fennmaradt, teljességében először az említett kötetben publikált jegyzőkönyvek adnak minden eddiginél részletesebb áttekintést. Lásd még *Szücs László* felszólalását: „Kun Béla a Forradalmi Kormányzótanácsban" In Kun Béla. Nemzetközi tudományos ülésszak születésének 100. évfordulójára. 1986. február 11–12. Kossuth Könyvkiadó 1987. 89–95. old.

[44] The Liberator, 8. sz. 1919. augusztus. In Communist Hungary.

[45] Lásd erről az MMTVD. 6/A kötet (Kossuth Könyvkiadó 1959) számos dokumentumát.

[46] LÖM. 38. köt. 251–253. old. – Lásd még Lenin számos más, a Tanácsköztársasággal 1919 márciusa–júliusa között foglalkozó beszédét, írását. (LÖM. 38. és 39. kötetének [Kossuth Könyvkiadó 1973] erre vonatkozó dokumentumai.)

[47] Pontosabban: gyakran az ellenkezőjét állították! Lásd például Rudas László 1949-ben kelt, többször, több nyelven publikált visszaemlékezését, amely a Leninnel történt 1919-es találkozásáról szóló sorokban az utólagos, koncepciós-frakciós vádak megfogalmazásait adta Lenin szájába az akkor egyetlen szövetséges tanácsköztársaság vezetőjéről. (*Rudas László:* Találkozás Leninnel. Szabad Nép, 1949. január 21. Közli Magyarok Leninről: Szikra 1955. 28–33. old.)

[48] Lenin még 1920-ban is, miközben tévesnek nyilvánította a németországi „baloldaliak"-nak azt a nézetét, amely eleve kizárja, hogy Szovjet-Németország (ha létrejönne) ideiglenesen elismerje a versailles-i szerződést, megjegyezte: „Ebből nem következik, hogy a »függetleneknek« igazuk volt, akik akkor, amikor Scheidemannék ültek a kormányban, amikor Magyarországon még nem dőlt meg a tanácshatalom, amikor még nem volt kizárva az a lehetőség, hogy egy bécsi tanácsforradalom segítséget fog nyújtani Tanács-Magyarországnak – akik *az akkori viszonyok között* a versailles-i béke aláírását követelték... Azt kell mondani: a Scheidemannok és a kautskysták számos árulást követtek el, amelyek megnehezítették (részben egyenesen meghiúsították) a Szovjet-Oroszországgal és Tanács-Magyarországgal való szövetség ügyét..." (LÖM. 41. köt. Kossuth Könyvkiadó 1974. 57–58. old.)

[49] Lásd az MMTVD. 6/A és B kötetének (Kossuth Könyvkiadó 1959., 1960) számos dokumentumát; A magyar forradalmi munkásmozgalom története I. köt. (Kossuth Könyvkiadó 1966) Tanácsköztársaságról szóló fejezetét; A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei, 1919 című kiadványt; *Hajdu Tibor:* „A Magyarországi Tanácsköztársaság" (Kossuth Könyvkiadó 1969) című könyvét.

[50] Budapest–Moszkva. Szovjet-Oroszország és a Magyarországi Tanácsköztársaság kapcsolatai táviratok tükrében. 1919. március 22.–augusztus 1. Kossuth Könyvkiadó 1979.

[51] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I. köt. 265. old.

[52] Ugyanott, 311. old.

[53] A történelmi szükségből létrejött gyors egyesülés tapasztalatai 1919 után tanulságul szolgáltak a kommunista pártok számára, a későbbi egységtörekvésekhez. Elsősorban a negatív tapasztalatok: a szociáldemokrata vezetők ingadozása, kapituláns hangulata a nehéz helyzetekben és ezek hatása a munkástömegekre. Ezekre, mint közismert, Lenin, a Komintern, a KMP, s maga Kun Béla is a magyar tanácshatalom megdöntése után szinte azonnal rámutattak. A levont következtetések jelentős szerepet játszottak a világ formálódó kommunista mozgalmának kialakításában, a szociáldemokráciától való elkülönülésben. Ma már tudjuk: túlságosan sokáig és szinte kizárólag elriasztó hatást gyakoroltak az egyesülés e tanulságai. Emberileg érthetően különösen a magyar kommunistákra, mindenekelőtt az 1919-ben a munkásegység, a proletárhatalom megőrzése érdekében nagy erőfeszítéseket tett s végül csalódni kényszerült Kun Bélára. Pedig 1919-nek változatlan, sőt növekvő erejű tanulsága maradt az is, hogy az akkori és még inkább az újabb munkáshatalmak megteremtésének alapfeltétele a munkásosztály politikai egysége. Mindemellett 1919 azt is nyilvánvalóvá tette, hogy a tartós egységet nem biztosíthatja egy olyan pillanat szülte elhatározás, amelyet nem készítenek elő a közös cselekvés, a közös küzdelem tapasztalatai. Ez a tanulság sokszor megfogalmazódott, de igazán egyértelmű tanulsággá majd csak az antifasiszta harc, a proletár egységfront, a népfrontpolitika útjainak keresése körben vált. Ekkor került előtérbe 1919-nek az a gyakran feledésbe merült tapasztalata, tanulsága, hogy a kommunista forradalmárok türelmetlen, szélsőséges „baloldali", szektás irányzata is akadálya az alkotó, cselekvő egység kibontakozásának.

[54] Erről lásd részletesen *L. Nagy Zsuzsa:* A párizsi békekonferencia és Magyarország, 1918–1919. Kossuth Könyvkiadó 1965. 84–94., 153–165. old.; *Ormos Mária:* Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának néhány kérdéséről. In Az 1918–1919-es magyarországi forradalmak. A TIT Országos Központ Társadalomtudományi Osztályának kiadványa, 1978. 17–25. old. – A dokumentumkiadványok és a francia levéltári anyagok alapján Ormos Mária közli, hogy a békekonferencia illetékes területi bizottsága a csehszlovák–magyar határt elvileg március 8-án fogadta el és 14-én hagyta jóvá. Március *24-én* jelentős vitát folytattak, a csehszlovák politikusok ugyanis új demarkációs vonal megállapítását kérték, a kijelölt határtól mintegy 25 kilométerre délre, amely

a salgótarjáni szénmedencét, Sátoraljaújhelyt, a miskolci iparvidéket fogta át. A konferencia bizottsága a kérést ekkor már elutasította.

A magyar–román határ elvi kijelölése 1919. március 2-án megtörtént, s apróbb módosításokkal március 18-án született meg a határozat. Ezt a határozatot június 11-én tárták a konferencia döntéseként Brătianu elé, aki akkor – minthogy a román királyi csapatok az általuk követelt Tisza vonalán állottak – a döntés elfogadásáról nem volt hajlandó nyilatkozni. A Kun Bélához eljuttatott Clemenceau-jegyzékben lényegében a március elején kijelölt északi és keleti határok szerepeltek.

A határbizottság március 18-án tisztázta elvileg a jugoszláv–magyar határ kérdését. E határvonalon – a baranyai háromszög és a Muraköz egyes részeiben – történt változás a Tanácsköztársaság kikiáltása után, csakúgy, mint Burgenland esetében.

A Tanácsköztársaság fennállása alatt tehát két nagyon fontos határszakaszon mondhatni kedvező, stabilizáló lépésre is sor került: az északi és a keleti határon, „s erre a magyar katonai sikerek kényszerítették a konferenciát" – állapította meg Ormos tanulmánya. Lásd még *Ormos Mária:* Padovától Trianonig, 1918–1920. Kossuth Könyvkiadó 1983. 155–205. old.

[55] Ma is kísért az a Horthyék, Apponyiék által negyedszázadon át terjesztett nézet, miszerint Trianon nem a magyar uralkodó osztályok első világháborús katasztrofális németbarát politikájának és egész antidemokratikus, nemzetiségellenes politikájának lett a következménye, hanem büntetés volt 1918–1919 forradalmaiért s különösen a Kun Béla vezette Tanácsköztársaságért. (Lásd például Az első világháború és a forradalmak képei. Európa Könyvkiadó 1977. 458., 463. old.) E nézetek alkalmasak arra, hogy eltakarják a volt magyar uralkodó osztályok felelősségét Trianonért, s hogy elfedjék a magyar kommünnek s Vörös Hadseregének szerepét a magyarlakta területek további csökkentésére irányuló törekvések megakadályozásában.

[56] Bolsevik (Kijev), 1919. május 6.

[57] LÖM. 38. köt. 377. old.

[58] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. II. köt. 164–165. old. Először a „Lenin és a magyar proletárdiktatúra" című gyűjteményhez.

[59] *Sinkó Ervin:* Egy regény regénye. I. köt. 186–187. old.

[60] LÖM. 40. köt. Kossuth Könyvkiadó 1974. 124. old.

[61] Lásd erről *Józsa Antal–Milei György:* Megjegyzések Borsányi György Kun Béláról szóló biográfiájához. Párttörténeti Közlemények, 1979. 4. sz. 216–218. old.

[62] A távirat fotókópiáját lásd Új Tükör, 1985. március 24. 20. old. Ugyanitt található Kun Béla 1920. december 2-án, a tomszki *Znamja Revoljucii* című lapban megjelent, a krími hadjáratról szóló, „Győzött a forradalom katonája" című cikke.

[63] Lásd például *Roman Gul:* Dzerzsinszkij. New York 1974. 93–94. old.; *Rudolf L. Tőkés:* Bela Kun: The Man and the Revolutionary. In Hungary in revolution, 1918–19. Lincoln 1971. 183. old. – Borsányi György „Kun Béla. Politikai életrajz" című kötetében a vrangelista és a legújabb egyesült államokbeli polgári, disszidens magyar történetírást elsőrangú forrásként kezelte. Így Szovjet-Oroszország érdekeit (a szovjet párt-, állami és katonai vezetés korabeli döntéseit a krími fehérgárdista bázis felszámolásáról) összetévesztette Vrangel tábornok és az antant érdekeivel, kívánságával. A szerző Vrangel vágyát és álmát a harcok 1921-re való eltolódásáról a szovjet vezetés szándékaként és utasításaként tálalta az olvasók elé s ebből vont le messzemenő következtetéseket Kunra, a hadjárat vezetésére, lefolyására, a veszteségekre vonatkozóan. Itt is, mint a könyv számos más helyén, a Kunnal szemben állóktól, az ellenfelektől, ellenségektől származó forrásokat részesítette – kritikátlanul – előnyben. A hadjárat fő céljaira, feladataira vonatkozó alapvető korabeli, hiteles szovjet forrásokat mellőzte, vagy másodlagosként kezelte az események leírásakor, értékelésekor.

[64] Lásd *Nemes Dezső:* Kun Béla politikai életútjáról. Kossuth Könyvkiadó 1985. 136–146. old.; A jelen kötetben *Székely Gábor:* „Kun Béla a Kommunista Internacionáléban" című tanulmánya ad a korábbiaknál megalapozottabb, valós áttekintést Kun szerepéről a márciusi akcióban.

[65] Lenin Magyarországról. Második átdolgozott kiadás. Kossuth Könyvkiadó 1965. 139. old.

[66] Erről lásd *A. Milcsakov:* Kun Béla és a Komszomol. In Kun Béla a kortársak szemével. 240–243. old.; *G. Avetiszjan:* Kun Béla az oroszországi és a nemzetközi kommunista ifjúsági mozgalomban (1919–1924). In Kun Béla és az ifjúság. 69–105. old.

[67] *Bela Kun:* Igyeologicseszkije osznovi trockizma. Kommunyisztyicseszkij Internacional, 1925. 1. sz. 10–34. old. és Internationale Presse-Korrespondenz, 1925. január 12.

[68] A magyar internacionalisták a nagy októberi szocialista forradalomban es a polgárháboruban. II. kot. Kossuth Konyvkiado 1968. 581–582. old.

[69] Bulletyeny IV. kongressza Kommunyisztyicseszkogo Internacionala, 1922. 9. sz. 12–17. old.

[70] Lásd errol *Kirschner Béla* kutatásait, igy „A KMP strategiai vonalának alakulasa, 1919. augusztus–1925. augusztus" (Akademiai Kiadó 1985) című munkáját, valamint keziratos, megjelenes előtt álló tanulmányát: „Kun Bela es a magyar forradalom, 1919. augusztus–1930" es felszólalását a tudományos ulésszakon: „Kun Bela es a KMP koztarsasagi jelszava." In Kun Bela. Nemzetkozi tudományos ulesszak 196–200. old. Kotetunkben *Szabó Ágnes* tanulmánya foglalkozik e kerdesekkel. Az 1935–1936-os evekre a bevezeto tanulmány visszater.

[71] Kommunyisztyicseszkij Internacional, 1924 2. sz. 38. old

[72] „Kun Bela rendkivuli figyelmet forditott a nagy oktober tapasztalatai, a bolsevizmus, a lenini eszmek világtortenelmi jelentosegenek a megertetesere" – mondotta osszefoglalóan e tevekenysegeről A. G. Jegorov akademikus az 1986. februar 17-en Moszkvaban rendezett tudományos ülésszakon. (Voproszi Isztorii KPSZSZ, 1986. 4. sz. 145. old.)

[73] Igen beszedesek e szempontbol a „Kun Bela muveinek bibliográfiaja" (Kossuth Konyvkiado 1986) cimu kotetnek az 1924. es 1925. evi tanulmányokat, cikkeket felsorolo adatai (143–153. old.).

[74] Számos más muhoz is, igy az 1923-ban altala kezdemenyezett „Munka es Tudas Konyvtára" sorozatban megjelent „A Kommunista Kialtvány" jubileumi kiadasához, „A Kommunista Internacionale alapkovei" című kiadvanyhoz is irt eloszot. (Lasd Kun Bela muveinek bibliografiaja. 142. old.) – Kun Bela kozreműkodott Sztalin „Lenin es a leninizmus" (ismertebb neven „A leninizmus alapjai") című munkajának 1924-es nemet nyelvu kiadásában, es rovid elószót irt hozzá (*Bela Kun* Vorwort zur deutschen Ausgabe In *J. Stalin* Lenin und der leninismus. Wien–Berlin 1924. III–V. old.). Kezdetben „A leninizmus alapjai" cimu előadas-sorozatnak ez a nemet szovege terjedt a magyar kommunistak kozott is, amig 1926-ban magyarul is meg nem jelent, akkor *Landler* Jeno eloszavaval. (*Sztálin* Lenin es a leninizmus. Ford Natonek Istvan. Wien [1926] A Munka es a Tudas Konyvtara)

[75] Kun Bela es Karolyi Mihaly viszonyarol mindmáig hallhatok, olvashatok nehez idókben fogant, egyoldalu, Kun ellen iranyulo megfogalmazások Az 1920–1930-as evekre vonatkozoan, úgy velem a valosaghoz ezeknel kozelebb allnak annak a Koves Lajosnak a visszaemlekezesei, aki Karolyit 1930-as amerikai utjan kiserte, s Parizsban, Berlinben es Moszkvaban is találkozott vele Kun tisztelte, feltette Károlyit, befolyását a mozgalom szamára szuksegesnek, hasznosnak tartotta – irta Koves. Ezt tukrozik Kun álltala idezett szavai „Ő [Károlyi] túlságosan ertekes ember ahhoz, hogy szemelyevel kapcsolatban kockáztassunk." (*Koves Lajos:* „Amíg az ember el " Kossuth Konyvkiadó 1984. 148–149., 151. old.) – Az egyuttmúkodes tenyei azt sugallják, hogy Karolyi is tisztelte Kunt, a KMP, a Komintern vezető alakját. Ideje volna a régi beidegződesektől megszabadulva valosaghuen tárni fel a ket nagy magyar politikus viszonyát, mely a valtozo tortenelmi szituációkkal egyutt termeszetesen maga is valtozott. De a változások, a lenyeget illetoen, elsósorban nem szemelyi (mint gyakran sugallják), hanem *politikai szembenálláson* vagy *kozeledésen* alapultak

[76] Leninrol lásd *N. Valentyinov* Maloznakomij Lenin. Paris 1972. 123–124. old., *A. Avtorhanov* Proiszhozsgyenije partokratii t. 1 CK i Lenin. Frankfurt am Main 1981 210–211. old. – Kunnal kapcsolatban jellemzo – nem egyeduli – ilyen szempontbol az 1926-os taskaugy es az 1928-as lebukaskor lefoglalt iratok esetenek pertraktalása Borsanyi Gyorgy konyveben, fokent frakcios es 1936 utani források alapján. (298–299., 309–310 old.) A tárgyalási, bizonyitasi mod es a kovetkeztetesek kritikájat lasd *Nemes Dezso* Észrevetelek Borsányi Gyorgy: Kun Bela Politikai eletrajz című munkajahoz. Parttorteneti Kozlemenyek, 1979. 3. sz. 87–88. old es *Józsa Antal–Milei Gyorgy* Megjegyzesek Borsanyi Gyorgy Kun Belarol szolo biografiájahoz. Parttorteneti Kozlemenyek, 1979. 4. sz 218–219. old

[77] Kommunyisztyicseszkij Internacional v dokumentah Resenyija, teziszi i vozzvanyija kongresszov Kominterna i plenumov IKKI, 1919–1932. Moszkva 1933.

[78] Errol lasd *Ny. K. Iljuhov* „Kun Beláról" cimu visszaemlekezeset. In Kun Bela a kortarsak szemevel. 327–330. old.

[79] Lasd *Szekely Gábor* tanulmányát e kotetben, valamint *Szekely Gabor*. Az Amszterdam–Pleyel-mozgalom es az antifasiszta egyseg. In A nemzetkozi munkásmozgalom tortenetebol. Évkonyv, 1982. Kossuth Konyvkiadó 1981 52–66 old.

[80] *Sinkó Ervin:* Egy regény regénye. II. köt. 106–118. old.

[81] *V. Mirosevszkij:* Vengerszakaja szovjetszkaja reszpublika. Proletarszkaja Revoljucija, 1929. 11. sz. 82. old.

[82] *Tamás Aladár:* Elvesztett emberek. Kossuth Könyvkiadó 1984. 59–62., 73–76. old.

[83] PI Archívum, 500. f. 2/434. ő. e. 9–22. l.

[84] Lásd erről A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó 1985. 141–142., 144., 145–146., 150. old.; *Haskó Katalin:* A Francia Kommunista Párt stratégiája az 1930-as évek elején. Párttörténeti Közlemények, 1985. 1. sz. 118–119. old., felszólalását a VII. kongresszus 50. évfordulóján tartott tudományos ülésszakon, valamint *Trandafilka Angelova:* Kun Béla és a bolgár kommunista mozgalom 1929–1935-ben, illetve *Gisela Jahn:* Kun Béla és az Ernst Thälmann kiszabadításáért folytatott mozgalom. In Kun Béla. Nemzetközi tudományos ülésszak születésének 100. évfordulójára. Kossuth Könyvkiadó 1987. 269–277., 283–290. old. és *Székely Gábor* kötetünkben közölt tanulmányát.

[85] Lásd A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa. 176. old. („Egyesek úgy vélik, hogy mert javasoltuk a kommunisták és a szocialisták egységfrontját a fasizmus elleni harcban, már le is mondtunk a sztálini tézisről, hogy a fasiszták és a szociáldemokraták nem ellenlábasok, hanem ikrek." Később hozzátette, hogy e tézis nemcsak a múltban, hanem a jövőben is igaz. *D. Z. Manuilszkij:* Itogi VII. Kongressza Kommunyisztyicseszkovo Internacionala. Moszkva 1935. 19. old. Idézi *Szokolay Katalin* tanulmánya az említett kiadványban.)

[86] Lásd *Nemes Dezső:* Kun Béla politikai életútja. 178–179. old.; *Pintér István:* Útkeresés és megtorpanás a KMP-ban 1934 második felében. Párttörténeti Közlemények, 1986. 3. sz.

[87] *Nemes Dezső:* Id. mű, 180–181. old.; *Pintér István:* Útkeresés, fordulat és szervezeti problémák a KMP politikájában a harmincas évek közepén. Párttörténeti Közlemények, 1984. 1. sz. 150–153. old.

[88] *Nemes Dezső:* Id. mű, 180. old.

[89] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. II. köt. 346–365. old. – Kiemelések tőlem. – *M. Gy.*

[90] Lásd a „Kun Béla a kortársak szemével" című gyűjteményben az egyik bolgár küldött, Geskov (Grozdanov) „A bolgár kommunisták barátja" című visszaemlékezését. (357–361. old.) Hasonlóan emlékeztek más bolgár küldöttek is.

[91] Az eredeti gépírásos szöveg xerox-másolatát Kun Béla javításaival és a vita során írt feljegyzéseivel lásd PI Archívum, 500. f. 1/194. ő. e. ill. 500. f. 2/835. ő. e. Kiadására a *Kommunista* 1935. októberi, kongresszusi különszámában került sor. – A terjedelmes, mintegy ötvenoldalas dokumentum arról tanúskodik, hogy folyamatosan készítették elő részben már a kongresszus idején.

[92] PI Archívum, 500. f. 189. ő. e.

[93] A KMP küldötteinek beszédei a Komintern VII. kongresszusán. Kun Béla elvtárs beszéde. Kiadja a Kommunisták Magyarországi Pártja. Budapest [1935]; *Kommunista,* a Kommunisták Magyarországi Pártja központi lapja. Budapest, 1935. október hó. VIII. évfolyam. Kongresszusi különszám; Gyermekek étkeztetése. Írta: *dr. Faludi Ferenc* gyermekorvos. Egészségügyi könyvsorozat. 9. sz. A Népegészségügyi Társulat kiadása, Budapest. – Az utóbbi kiadvány első oldalán arról olvashatunk, milyen fontos az anyatej a csecsemő táplálásában, a 2. oldaltól Dimitrov „A fasizmus offenzívája és a Kommunista Internacionálé feladatai a munkásosztály egységéért, a fasizmus ellen folytatott harcban" című, 1935. augusztus 2-án elmondott beszámolóját és az augusztus 20-i záróbeszédét találjuk. – Gyümölcs és az emberi szervezet. Írta: *dr. Sellő János* kórházi főorvos. Budapest. A Fórum kiadása. – A könyv első és utolsó oldala a címben jelzett témával foglalkozik, a többi lapjain pedig a VII. kongresszusnak Pick, Dimitrov, Ercoli (Togliatti), Manuilszkij beszámolójához kapcsolódó és a KI vezető szerveinek összetételéről szóló határozatait adja közre.

E kiadványok a Párttörténeti Intézet könyvtárában találhatók! Szembeötlő, hogy ennek ellenére a magyar történeti irodalomban a kongresszusi dokumentumok magyarországi kiadásáról *1985–1986*-ig konkrétan lényegében nem esett szó! „A magyar forradalmi munkásmozgalom története" is csak általános utalást tesz arra, hogy a kongresszus anyaga „a KMP illegális kiadványai útján jutott el a párt és a KIMSZ tagjaihoz, a rokonszenvezők nagy részéhez" (2. kiadás, Kossuth Könyvkiadó 1970. 450. old.). A levéltári anyagok mellett, ezek a kiadványok, amelyek természetesen még nem jelentették a kongresszus irányvonalának megvalósítását, de önmagukban is tanúi, hordozói voltak a VII. kongresszuson elfogadott egységfront- és népfrontpolitika magyarországi megismertetésére irányuló törekvésnek, a változtatás szándékának és kezdetének, Kun

1956-os nyilvános rehabilitációja utáni *évtizedek* során sem kerültek a figyelem fókuszába! E tény, a szándéktól függetlenül, elősegítette a kongresszus irányvonalának szabotálásáról szóló koncepciós-frakciós vádak továbbélését, újbóli megjelenését, azt, hogy némelyek ismételten kétségbevonták: Kun őszintén elfogadta az egységfront- és a népfrontpolitikát és törekedett magyarországi alkalmazására.

Jellemző e tekintetben, hogy még a KI VII. kongresszusának 50. évfordulójára, 1985-ben megjelent, alapjában hitelességre törekvő és széles forrásbázisra támaszkodó kötetben is hallgat e dokumentumokról a KMP és a kongresszus kérdéseivel foglalkozó tanulmány. A magyar küldöttség Kun vezetésével előkészített és megvitatott (majd kiadott) beszámolójáról egyetlen szót sem ejt! Kun állítólagos közömbösségének bizonyítására, dokumentálására ellenben hiteles forrásokként vonultat fel olyan megkövesedett visszaemlékezéseket, amelyek a Kun Béla elleni koholt vádak légkörében formálódtak s váltak hordozóik megmásíthatatlan „emlékeivé". Ezek alapján állítja a szerző, hogy a magyar küldöttek „alig vették észre, hogy döntő jelentőségű változás tanúi. Nem hívta fel erre a figyelmüket Kun Béla sem, aki rögtön a kongresszus befejezése után elutazott Moszkvából." A *küldöttség beszámolójáról* viszont (amely éppen a történelmi jelentőséget konkretizálta *magyarul* – nyelvi és adaptálási szándék értelemben egyaránt), valamint a kongresszus után egy héttel lezajlott *vitájáról* (amelyen a levéltári anyag szerint Kun vezetésével az egész delegáció, az emlékezők is aktívan részt vettek) az idézetek tanúsága szerint *egyikük sem tesz említést.* (De a szerző sem!) Csak arra s úgy emlékeztek, amire s ahogyan sok-sok éven át kötelező volt emlékezni! Ezt vagy a helyreigazítás elmaradását nem lehet, nem szabad az idős vagy már elhunyt visszaemlékezők szemére vetni. A történésznek azonban kötelessége megismerni a visszaemlékezések keletkezésének körülményeit, lehetősége van összevetni azokat hiteles korabeli dokumentumokkal. És mindezt veszély nélkül teheti! Hiszen ma már régóta nem kötelező Kun Béláról a méltatlan, koholt vádakat terjeszteni, alátámasztani... A szerző mégis szabad teret ad a régi beidegződéseken, kényszeren alapuló visszaemlékezéseknek. S miért is ne tenné? Hiszen, véleménye szerint: „Meddő kísérlet volna ma már azon meditálni, hogy a párt akkori vezetői közül ki milyen mértékben értette meg vagy fogadta el a Komintern új irányvonalát." Így hát ne meditáljunk erről. Fogadjuk el az idézett és a hozzájuk hasonló „visszaemlékezések", „jelentések", valamint a szerző diktálta, Kun Bélát mindmáig a koholt vádak szellemében elmarasztaló következtetéseket! Hagyjuk tovább porosodni a korabeli hiteles dokumentumokat. Ne kutassuk, ne vallassuk őket, hiszen mindez meddő kísérlet. Egyébként is, olvassuk tovább a tanulmányban a szerző álláspontját: „A KB ekkor (1936-ban) éppen Moszkvában ülésező tagjai kivétel nélkül olyan emberek voltak, akik sok éven át harcoltak a kommunizmus ügyéért... Mindezt azzal a meggyőződéssel tették, hogy a szocialista Magyarországért harcolnak, amelyet kizárólag a proletárforradalom teremthet meg... Ezeknek az embereknek a bőrükből kellett volna kibújniuk, sokéves beidegződéseket kellett volna felszámolni ahhoz, hogy hirtelen egy merőben más ideológiai dimenzióba transzponálják a kommunista mozgalmat." Így hát még szerencse – vélheti az olvasó, a tanulmány gondolatmenetét követve –, hogy a politikában az utilitarizmus elve, a haszonelvűség a mérvadó, szerencse, hogy a KI leváltotta a KMP-nek ezt az egész Központi Bizottságát, s szerencse, hogy voltak kéznél olyan emberek, akiknek nem kellett kibújniuk a bőrükből, akik nem küzdöttek sok éven át a kommunizmus ügyéért azzal a meggyőződéssel, hogy a szocialista Magyarországért harcolnak, amelyet kizárólag a proletárforradalom teremthet meg, s így ezeknek nem kellett sokéves beidegződéseket felszámolniuk ahhoz, hogy hirtelen egy merőben más ideológiai dimenzióba transzponálják a kommunista mozgalmat... Feltehetően tehát olyanok, mint a KI vezetői is, akik nyilván szintén hozzájuk hasonló emberek voltak, akik könnyedén libbentek át az új politikai dimenzióba, ellentétben a leváltott Kun Béla-val, Huszti Ferenccel, Sebes Pállal, Komor Imrével, Nemes Dezsővel és a hasonlókkal... (Az idézeteket lásd *Borsányi György:* A Kommunisták Magyarországi Pártja és a VII. kongresszus. In A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó 1985. 100–102., 105. old.) – Az pedig – bár így volt – eszébe ne jusson az olvasónak – „meddő kísérlet volna" –, hogy az említett emberek kivétel nélkül mindnyájan – a leváltók, a leváltottak, a KMP ideiglenes titkárságának újonnan megbízott tagjai – a kommunizmus ügyéért régóta küzdő harcosok voltak, olyanok, akik a változás szükségességének felismerése után készek voltak a változásra és változtatásra. Sőt a bőrükből is kezdtek már kibújni..., ha ez alatt a szocializmusért folytatott küzdelem új, a fasizmus, a háború elleni harc által diktált, közelítő útjára térést, az egységfront- és a népfrontpolitika alkalmazását értjük.

[94] PI Archívum, 500. f. 2/610. ő. e. 214–225. l. Közli Társadalmi Szemle, 1986. 2. sz. 52–58. old. – A szöveg folytatása, amelyben feltehetően a KMP további történetét, a Tanácsköztársaság küzdelmét elemezte Kun Béla, először (és utoljára) a KI VII. kongresszusa után, nem került elő.

[95] Párttörténeti Közlemények, 1984. 1. sz. 163. old.

[96] Ugyanott.

[97] PI Archívum, 500. f. 2/501. ő. e. 6–14. l.

[98] PI Archívum, 500 f. 189. ő. e.

[99] PI Archívum, 500. f. 4/9. ő. e. Közli *Borsányi György:* Kun Béla. 370. old.

[100] Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1935–1945. Kossuth Könyvkiadó 1964. 35–53. old.

[101] A VII. kongresszus határozatának vonatkozó részét lásd ugyanott, 32. old.

[102] PI Archívum, 500. f. 2/615. ő. e. 1–72. old. Közli *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. II. köt. 366–426. old. – A mintegy 70 oldalas tanulmány gépelt kézirat formájában maradt fenn több, Kun kézírásával javított példányban a KMP moszkvai, kominternbeli irattárában, archívumában. A tanulmányban – brosúratervezetben – Kun Béla a szociáldemokrata párt korábban elmaradt, régi és új vezetőgárdájának a *Népszava* 1935. karácsonyi számában cikker írt tagjaival (Peyer Károly, Mónus Illés, Buchinger Manó, Takács Ferenc, Propper Sándor, Büchler József és Szakasits Árpád) vitázott, a szót értés igényével, a parancsuralom, a fenyegető világháború diktálta egységfont- és népfrontpolitika jegyében. – Kiemelés tőlem. – *M. Gy.*

[103] *Bela Kun:* Mir, vojna i nasa taktika. Kommunyisztyicseszkij Internacional, 1935. 20–21. sz. 75–85. old.

[104] *Kun Béla:* Egységfront a háború ellen. Sarló és kalapács (Moszkva), 1935. augusztus 1. 9–10. old.

[105] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. II. köt. 429. old.

[106] *Szabó Bálint:* Népi demokrácia és forradalomelmélet. Kossuth Könyvkiadó 1970. 48–49. old.

[107] *Borsányi György:* Kun Béla. 376–377. old.

[108] PI Archívum, 500. f. 4. cs. 15. ő. e. Közli *Borsányi György:* Kun Béla. 376–378. old.

[109] *Kun Béla:* Ficzek úr. Hidas Antal regénye. Lásd *Kun Béla:* Irodalmi tanulmányok. Magvető Könyvkiadó 1960. 61–102. old.

[110] *Kun Béla:* Petőfi Sándor. – A tanulmány először az *Új Előre* (Cleveland) 1937. februári és márciusi számaiban jelent meg folytatásokban.

[111] *M. T. Iovcsuk:* Találkozásaim Kun Béla elvtárssal a moszkvai Társadalomtudományi és Közgazdasági Állami Könyvkiadóban végzett munkám kapcsán (1936–1937). In Kun Béla a kortársak szemével. 343–353. old.

[112] A koncepciós vádak *hozzávetőleges* körvonalai – hivatalosan megjelent dokumentumban – D. Z. Manuilszkijnak az SZK(b)P kominternbeli képviselőjének a párt 1939-ben megtartott XVIII. kongresszusán elhangzott beszámolójából bontakoznak ki. „Fasiszta-trockista kémekről" beszélt, akik a kommunista mozgalom felbomlasztása céljából mesterségesen törekedtek beépülni néhány kommunista pártba (konkrétan a lengyelt, a magyart és a jugoszlávot említette) „frakciósokról" és „csoportosulásokról" szólott, akik, illetve amelyek megpróbálták felszítani a frakcióharcok tüzét. A magyar párt kapcsán külön is említette a rendőr-„frakciósokat", akik becsapták a Kominternt. Mint eredményről számolt be arról, hogy e kommunista pártok a kártevések, az osztályellenség aknamunkája maradványainak felszámolása érdekében széleskörűen felhasználták a trockista–buharinista kártevők elleni bírósági perek tanulságait: erősítették az éberséget, ellenőrizték vezető gárdájukat és eltávolították azokat az elemeket, akiknek a politikai becsületessége iránt kétség támadt. Feloszlatták különösen beszennyeződött illegális szervezeteiket és hozzáláttak újjászervezésükhöz. (XVIII. szjezd Vszeszojuznoj Kommunyisztyicseszkoj partyi (b). 10–21 marta 1939 g. Sztyenograficseszkij otcsot. Moszkva 1939. 63. old.)

A „beszennyeződött" illegális szervezetek feloszlatására vonatkozó hivatalos kijelentés – úgy vélem – megkérdőjelezi azokat a feltételezéseket, melyek szerint a KMP szervezeteinek feloszlatása tisztázatlan félreértés eredménye lett volna!

A méltatlan vádakról rendelkezésre álló – nem hivatalos – adatok szerint Kun Béla a fasiszta-trockista kémeknek, a Komintern felbomlasztására és a Szovjetunió ellen irányuló összeesküvésüknek lett volna a vezetője. Ő volt az, aki úgymond, a KMP-t is a rendőr-„frakciósok" pártjává törekedett tenni, és a Kominternt is félre akarta vezetni.

1937 júniusa, letartóztatása, a „nép ellenségévé" nyilvánítása után a koncepciós vádakat Kun Béla némely magyar pártbeli ellenfelei is „kiegészítették", s történelmileg a kezdetekig, 1917–

1918-ig visszavetítették. Ők korábbi frakciós vádjaikat látták igazolva, s most meg is toldották azokat. Kun némely híve is a vádaskodók közé állt, hogy a figyelmet magáról elterelje. (Lásd erről *Nemes Dezső* „Kun Béla politikai életútjáról" című értekezésének állásfoglalását (187. old.), illetve e kötetben található tanulmányának utolsó jegyzetét.) A „vádkiegészítők" közül többen később az MKP, az MDP vezetői lettek, és 1945 után e pozíciójukból hangoztatták a Kun Béla-ellenes koholt vádakat. Ezek éle, tartalma nem csak Kun, de az internacionalisták, a „tizenkilencesek", a párt illegális hazai harcosai ellen is irányult. A vádak történeti-ideológiai alapul szolgáltak Rákosi személyi kultuszának kialakításához, a hazai illegális mozgalom vezetői elleni koholt perek, s a nemzetközi kommunista mozgalom némely tragikus eseménye, egy-egy külföldi koncepciós per előkészítéséhez. Így az 1949-es Trajcso Kosztov-perben elhangzott koholt vád szerint „az álarcot öltött trockisták, Kun Béla és Maximilian Walecki", a KI Balkán Titkársága vezetőinek segítségével ragadta magához 1934-ben a Bolgár Kommunista Párt vezető pozícióit egy baloldali szektás frakció az országon belül és az emigrációban. Ehhez tartozott volna Trajcso Kosztov is. Kosztov „vallomásában" elmondta, hogy az akkor nehéz helyzetben levő jugoszláv kommunista párt új vezetésének létrehozásánál „Kun Béla és Walecki választása" „Walter"-ra, azaz Josip Brozra, Titóra esett, akikhez „Walter" maga is nagyon kötődött. Trockista volt, s gyűlölettel viseltetett Sztálin iránt. Miután eme érzelmeiről tájékoztatta Kosztovot, az kedvező információt adott róla. Így került sor Kun és Walecki közbelépésével arra, hogy Tito 1934-ben Jugoszláviába mehetett, hogy ott minden ellenőrzés nélkül és tényleges politikai meggyőződésének megfelelően dolgozhasson. (Le Procès de Traitcho Kostov et de son groupe. Sofia 1949. 5–6., 75–76., 98–99. old.) A Rajk-pernek az illegális KMP időszakára vonatkozó, majd a felszabadulás után a Titóval szőtt összeesküvésről szóló koholt vádjai is visszakapcsolódtak Kun Béla „összeesküvéséhez". A Kun Béla-ellenes koholt, képtelen vádak így hatottak egy évtized múltán is, sőt újabb évtizedig itthon és a világban. S hatásuk ezzel sem ért véget.

A magyar „vádkiegészítők" közül némelyek enyhébb, „objektívabb" hangnemben – különböző jellegű írások, följegyzések, vitaanyagok, nyilatkozatok, visszaemlékezések, naplójegyzetek formájában – később, Kun 1956-os rehabilitálása után is *megismételték* az önigazoló, Kun-ellenes, valójában a magyar kommunista mozgalom történetét, sőt, tulajdonképpen maguknak a „vádkiegészítők"-nek a tényleges tevékenységét is elhomályosító vádakat. A jelenség, amelynek nevet (vagy neveket) is adhatnánk, némely esetben dokumentumpublikációban is jól nyomon követhető. (Lásd például Kritika, 1983. 8. sz. 2–12. old., 11. sz. 8–10. old., 1984. 7. sz. 15–18. old., 8. sz. 38–39. old., továbbá a kötetben közölt tanulmányomban a 134. oldalon írottakat és az 56. sz. jegyzetet.)

[113] Lásd *Borsányi György:* A Kommunisták Magyarországi Pártja és a VII. kongresszus. In A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa. 106. old.

[114] *Szokolay Katalin:* A szemléletváltás nehézségei Lengyelország Kommunista Pártjában 1934–1935-ben. Ugyanott, 174. old.

[115] *Borsányi György:* Kun Béla.

[116] *Nemes Dezső:* Észrevételek Borsányi György: Kun Béla. Politikai életrajz című munkájához. *Józsa Antal–Milei György:* Megjegyzések Borsányi György Kun Béláról szóló biográfiájához.

[117] Az évforduló terméséből az olvasó figyelmébe ajánljuk az alábbi, számos megoldatlan kérdésben egymással is vitázó kiadványokat: *Nemes Dezső* „Kun Béla politikai életútjáról" című posztumusz értekezést; „A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei, 1919" című, régen várt forráskiadványt (Szerkesztette: Imre Magda és Szűcs László.); a „Kun Béla a kortársak szemével" című, a magyar és a nemzetközi kommunista mozgalom résztvevőinek a késői gyűjtés ellenére árnyalt színekben gazdag képet nyújtó visszaemlékezéseit tartalmazó kötetet (Szerkesztette: Petrák Katalin.); „Kun Béla műveinek bibliográfiájá"-t, amely lépést tett előre Kun írásainak és beszédeinek számbavétele terén (Kossuth Könyvkiadó 1986. Válogatta és szerkesztette: Ripp Zoltán és Varga Istvánné.); „Kun Béla és az ifjúság. Válogatott írások" című kiadványt (Válogatta, szerkesztette és a bevezetőt írta: Svéd László.); Árokay Lajos „Kun Béla" című, gazdag és szép albumát (Zrínyi Katonai Kiadó, Corvina Kiadó 1986.); a „Bela Kun. Izbrannoje. Voszpominanyija o Bele Kune" című szovjet centenáriumi kiadványt, amely különösen Lenin és Kun kapcsolataira fordít figyelmet (Izdatyelsztvo polityicseszkoj lityeraturi, Moszkva 1986.); a „Kun Béla. Nemzetközi Tudományos ülésszak születésének 100. évfordulójára." 1986. február 11–12. című kötetet (Kossuth Könyvkiadó 1987.)

[118] Kun Béla és az ifjúság. Válogatott írások. 125. old.

[119] Lehetetlen nem szólni itt Hajdu Tibornak a centenáriumi ülésszakon „Kun Béla a Tanácsköztársaság utolsó napjaiban" című előadásában elhangzott, s azóta már megjelent alábbi mondatairól: „Mi szükség volt ennek a hibáiban is igaz forradalmárnak arra, hogy azzal védelmezzük: még sokat fejlődött ezután, s végén még megértette azokat, akik elárulták, lelkes híve lett az egységfront-politikának, amikor egy álma volt: a második Tanácsköztársaság. Nem, az éjszakai vonatról visszanéző Kun Béla a Vörös Budapest tovatűnő képét látta, ez rögződött, ez maradt benne élete végéig." (Kun Béla. Nemzetközi tudományos ülésszak. 123. old.) E mondatokban keverednek az 1919. augusztus 1-jére vonatkozó igaz, szép szavak a későbbi évekre, 1935–1936-ra vonatkozó valós és téves megállapításokkal. Vajon mi az oka – vetődik fel –, hogy Hajdu Tibor és mások, ma is megkérdőjelezik a magyar és a nemzetközi kommunista mozgalom tehetséges, nagy tapasztalatú politikusának fejlődésre való képességét az 1919 utáni másfél évtizedben?

A Kun Béla állítólagos fejlődésképtelenségére és az egységfront-politika soha meg nem értésére vonatkozó kijelentések – mint láttuk – nem új keletű állítások. Ismétlik a méltatlan vádak egy részét, s főként a vádak magyar „megtoldóit", „kiegészítőit". Ezekből az évtizedeken át bőven ömlő „forrásokból" gyakran merítenek ma is. Itt, az idézett mondatokban Hajdu Tibor is.

Kun Bélának nincs szüksége védelmezésre. A rá szórt rágalmak, megalapozatlan vádak megcáfolására és legalább a legfőbb kérdésekben a valós életút felvázolására van szükség. S erre is nekünk, az utódoknak van, régóta, legalább harminc éve égető szükségünk!

Nem az a lényeg, hogy Kun „megértette"-e azokat, akik 1919-ben elárulták (ezt egyébként senki sem állította!), hogy szerette-e őket vagy sem, lebegett-e előtte a második Tanácsköztársaság távoli álma vagy sem, hanem az: megértette-e a Komintern, a KMP többi vezetőjével együtt a fasizmus, a világháború veszélyét? Megértette-e, hogy e veszély ellen a polgári demokratikus jogok, a polgári demokrácia kivívása jelenthet védelmet. Hogy csak ez, csak a fasizmus *közös* feltartóztatása háríthatja el az akadályokat a proletariátus *majdani*, szocializmusért vívandó harca útjából? Megértette-e a fasizmusellenes széles munkásegységfront- és népfrontpolitika szükségességét, azt, hogy az újabb proletárhatalomhoz, a Vörös Budapesthez nem vezet közvetlen út? Megértette-e, hogy a szociáldemokrata, szocialista, a különböző polgári erőket és személyeket nem a múlt cselekedetei, hanem a fasizmushoz, a parancsuralomhoz való akkori, 1935–1936-os viszonyuk alapján kell megítélni, hogy ezt, csak ezt figyelembe véve kell alakítani a KMP szövetségi politikáját?

A Kun által és részvételével 1935 augusztusától 1936 tavaszáig kidolgozott dokumentumok (számos korábbi is) arról tanúskodnak, hogy Kun (és a KMP) megértette e kérdéseket, és vajúdva, kínlódva, de helyes válaszokat talált rájuk. A sokáig elhallgatott hiteles dokumentumok, a tények erről tanúskodnak! Új viszonyok között, más kifejezésekkel Kun ekkor is – mint 1919 márciusában – azt szorgalmazta, hogy „ne hánytorgassuk egymás szemére, ami a múltban történt". Az együttműködés útjait kereste. Kun igazi, a változó feladatokhoz alkalmazkodni képes politikusnak bizonyult. *Együtt* fejlődött a KI többi vezetőjével.

A második Tanácsköztársaság, a Vörös Budapest valóban Kun (és *minden* magyar kommunista) álma volt. S ismerve valamennyire az igaz forradalmár, Kun jellemét, Hajdu Tiborral együtt feltételezhetjük, hogy tragédiája ellenére élete végéig az maradt. Végcélként! De mi nem feledjük el közölni az olvasóval, hogy a Komintern összes többi vezetője, a KI VII. kongresszusa is ezt a szovjethatalmat vallotta végcélnak. Dimitrov előadói és záróbeszédéből ez éppen úgy kitűnik, mint az 1935. augusztus 20-án, a Dimitrov beszámolójával kapcsolatban elfogadott határozat VII. fejezetéből, amelynek a címe is így hangzott: „A szovjethatalomért!" A fejezet kimondja: „A forradalmi proletariátus a polgári demokratikus szabadságjogoknak és a dolgozók vívmányainak a fasizmus elleni védelméért, s a fasiszta diktatúra megdöntéséért folytatott harcban előkészíti erőit, megszilárdítja harci kapcsolatait szövetségeseivel, s harcát arra irányítja, hogy kivívja a dolgozók igazi demokráciáját – a szovjethatalmat...

A munkásosztály egységfrontjának megvalósítása döntő láncszem a dolgozóknak a proletárforradalom második sorozatában elkövetkezendő nagy harcokra való felkészítésében. Csak a proletariátus egységes politikai tömeghadseregbe való tömörítése biztosíthatja a proletariátus győzelmét a fasizmus és a tőke hatalma ellen, a proletárdiktatúráért, a szovjethatalomért vívott harcban." (Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1935–1945. 32. old.) A határozat *e része is* megjelent a kongresszus *után*, a *Kommunyisztyicseszkij Internacional* 1935. évi 23–24. számában, oroszul. Más nyelveken is kiadták, magyarul is, a kongresszus határozatait közlő illegális kiadványban (Gyümölcs és az emberi szervezet. Írta: dr. Sellő János

kórházi főorvos. Budapest. A Fórum kiadása. 26–27. old.)! Igaz, némely tudományos kiadványból (1957 óta szokatlan módon!) nyomtalanul kifelejtették a határozat e VII. fejezetét. (A Kommunista Internacionálé válogatott dokumentumai. Kossuth Könyvkiadó 1975. 430. old.) Elképzelhető, hogy ez, s ennek előzménye tévesztette meg Hajdu Tibort, s félő, hogy másokat is. Voltak évek, amikor még nem tudtuk vagy elhallgattuk, hogy e határozat (s nemcsak a VII. fejezet, sőt joggal feltételezhetően nem is csak a határozat, de a beszámoló) kidolgozói között volt Kun Béla is. Ma már tudjuk, mondjuk. Nyilvánvaló, hogy Kun a VII. kongresszus eme alapvető határozatának említett fejezetét is a magáénak vallotta. S a végcél értelmében természetes, hogy Kun sem feledte a Tanácsköztársaságot. 1935 augusztusában Dimitrov a vörös Szófia, Gottwald a vörös Prága, Pick a vörös Berlin, Kun Béla pedig a vörös Budapest „képét látta" *távoli, távlati célként* maga előtt. (Az előbbiek meg is élték álmaik megvalósulását. Kun és társai is megélhették volna, ha életük nem idő előtt ér véget...) Mindnyájan kommunisták voltak, akik hittek a szocializmus *majdani* győzelmében hazájukban. Ezért *is* küzdöttek akkor a fasizmus ellen, összefogva vagy összefogásra készülve minden antifasiszta párttal, erővel, irányzattal az egységfront-politika, a népfront-politika eszközeivel a polgári demokrácia kivívásáért vagy megvédéséért mint *közvetlen* célért! De ez a politikai váltás nem ment (nem mehetett) végbe varázsszóra. Egyetlen kommunista pártnál, egyetlen politikusnál sem! A Kominternnél sem. *Nem* csodás *pillanat, hanem* küzdelmes *folyamat* eredménye volt annak felismerése, hogy (eltérően a VII. kongresszus megállapításától) nem taktikai, hanem stratégiai váltás indult meg a kommunista pártok politikájában. Időre és általánosítható tapasztalatra volt szükségük a KI, a KMP és más pártok vezetőinek, Kun Bélának ahhoz, hogy eltérjenek a szovjethatalom távlati célként való hangoztatásától is. Ezzel is arra törekedtek, hogy ne riasszanak el semmiféle, a fasizmus elleni közös harcra mozgósítható erőt. Újabb időt, további tapasztalatot követelt az a felismerés, hogy a proletár egységkormány, a népfrontkormány *tartós* célt jelenthet a fasizmus megdöntése utáni időkre is. Ezt a politikus Kun már nem érhette meg. Mindez azonban sokakat nem zavart abban, hogy utólag az antifasiszta harc későbbi periódusainak felismeréseit, lépéseit is számon kérjék Kuntól, s így ítéljék őt fejlődésképtelennek... A valóság azonban más volt! S ma már ebben a más, a korabeli, a valós, s nem az utólagosan megváltoztatott történelmi szituációban kell látni, láttatni és megítélni Kun Béla tevékenységét. Születésének 100. évfordulóján ebben az irányban indult meg a munka. Kívánatos, hogy Kun halálának immár közeli 50. évfordulójáig előre-, s ne visszalépjünk tevékenységének bemutatásában, értékelésében.

JÓZSA ANTAL–MUCSI FERENC

KUN BÉLA PÁLYAKEZDÉSE

Tanulmányunkban megkíséreljük összegezni azokat az eredményeket, amelyeket Kun Béla életpályájának kezdetéről, politikai eszmélésének, újságírói tevékenységének kibontakozásáról, az első világháború előtti erdélyi munkásmozgalomban betöltött szerepéről az utóbbi egy-másfél évtized tudományos kutatásai elértek.[1] Az összegezés feladatát nem az eddig felderített tények-adatok puszta összefoglalásaként, hanem ezek kritikai adaptációjaként értelmeztük, s a pontosított, részleteiben esetenként élesebben kirajzolt képhez a magunk kutatási eredményeivel is igyekeztünk hozzájárulni.

A feladatot azonban csak részben oldhattuk meg. A gyermekkor, a pályakezdés egyes, homályba vesző mozzanatainak megvilágításához huzamos, aprólékos kutatásra lesz még szükség. E nélkül nem állapítható meg egyértelműen sem Kun Béla születési helye, sem elemi iskolai, illetve gimnáziumi tanulóéveinek néhány, eddig tisztázatlan mozzanata. Nem tekinthető véglegesen megoldottnak az a kérdés sem, hogy kolozsvári joghallgatóként mikor kapcsolódott be a város szellemi-politikai életébe, s munkásságában miként került előtérbe kenyérkereső pályaként – s egyben a közvélemény formálásának igényével – az újságírás. A publicista Kun Béla tevékenységének sok fontos eseménye ma már világosabban áll előttünk, mint akár csak néhány esztendővel ezelőtt, de írásainak kritikai egybegyűjtését, még kevésbé tartalmi elemzését nem tekinthetjük megoldott feladatnak. Hasonlóképpen további feldolgozásra, finomításra vár az erdélyi szociáldemokrata pártmozgalomban kifejtett tevékenysége is, egyszóval: a pályakezdő Kun Béla életének, mindennapjainak az a vonulata, amelyre a későbbiekben bizton ráépülhetett a XX. század eleji magyar és nemzetközi munkásmozgalom kiemelkedő vezetőjének jellegzetes, senki máséval össze nem téveszthető egyénisége.

GYERMEKKOR, TANULÓÉVEK

Kun Béla 1886. február 20-án született a Szilágyságban. Születési helye valószínűleg az egyik járási székhely, Szilágycseh nagyközség volt. Apja, a Bihar megyei Varsándon született Kóhn Mór, ebben az időben a járáshoz tartozó Lele községben volt körjegyző. Az elsőszülött fiú édesanyja, Goldberger Rozália, szilágycsehi születésű volt, s szülei mindvégig ott is éltek. Mind a két család a kispolgárság alsó rétegeihez tartozott.

A szilágycsehi izraelita hitközség korabeli anyakönyvében,[2] amely pontosan rögzíti a gyermek születésének időpontját, „a szülék lakása és a gyermek születési

helye" című rovatban a következő bejegyzés található: „Lele, Szilágycseh". Kun Béla hivatalos irataiban születési helyként a későbbiekben is Szilágycseh szerepel (maga is ezt írta különböző kérdőívekre), de a család és Kun Béla özvegye is egyöntetűen Lelét tekintette születési helynek. Ezt a véleményt alátámasztja az a tény, hogy a család ekkor valóban Lelén élt, ahol ma is áll az a szerény paraszttház, amelyben Kun Béla gyermekkorát töltötte. Lehetséges, hogy csupán az anyakönyvi bejegyzés történt meg a járási székhelyen, de az sincs kizárva, hogy édesanyja a szülés idejére Szilágycsehben lakó szüleihez költözött, s így az anyakönyvi bejegyzés a kettős helységnévvel az akkori valóságos helyzetet rögzítette.

A lelei körjegyzőséghez, amelyben Kóhn Mór volt a körjegyző, Lelén kívül még két, zömében román lakosságú község tartozott: Hadadgyőrtelek és Menyő. Hozzá tartozott még két – ma így mondanánk – szórványtelepülés: Hadadpuszta és Sándorpuszta. A szomszéd községben, Hadadon, ahol a szűkebb környék földbirtokosának, a Dégenfeld családnak a kastélya állt, sváb telepesek is laktak. Lelén a magyarság volt többségben, de a románság is jelentős. A ház, ahol Kun Béla gyermekkora telt, egy román család portájával volt szomszédos, a gyerekek összejártak. A faluban a magyar és a román nyelv egyaránt használatos volt.

A románok a jegyzőség területén 1848 előtt nagyrészt jobbágyok voltak, a magyarok viszont szabad parasztok, akiknek ősei az erdélyi fejedelmek hadseregeiben szolgáltak, kiváltságlevelekkel rendelkeztek. A község parasztsága szívós küzdelmet folytatott a Dégenfeld-birtok terjeszkedése ellen. Az úrbéri rendezés, amely éppen Kóhn Mór jegyzősködése idején fejeződött be, sok feszültséget teremtett. A rendezésben a körjegyzőnek is szerepe volt, aki nem éppen a Dégenfeldek szája íze szerint járt el. A feszültségeket növelték a Dégenfeldek és a környék másik nagybirtokosi családja, a Wesselényiek közötti ellentétek is. Mindez alapvetően befolyásolta a jegyző tevékenységét és sorsát.

Ebben a környezetben került Kun Béla fiatalon, még hatodik életévének betöltése előtt iskolába. Akárcsak születési helyének pontos megállapításánál, akörül is vannak bizonytalanságok, hogy az elemi iskola első három osztályát hol végezte el. A szilágycsehi állami hatosztályos elemi fiú- és leányiskola értesítője szerint Kun Béla az 1891–1892-es és az 1892–1893-as tanévben Szilágycsehben járt iskolába.[3] Még két évtizeddel ezelőtt éltek Lelén Kun Béla volt osztálytársai, akik úgy emlékeztek, hogy az iskola első három osztályát velük együtt a lelei református (osztatlan tanítású) iskolában végezte. Lehetséges, hogy Kun Béla valóban a lelei iskola tanulója volt, de évi végbizonyítványt Szilágycsehben kapott. A második világháború idején a lelei iskola iratai elégtek, így ezt a lehetőséget nem lehetett ellenőrizni, s azt is csak valószínűsíteni tudtuk, hogy az 1893–1894-es tanévben – vagyis harmadikos kisdiákként – Lelén tanult. Arra már ismét konkrét forrásunk van, hogy 1894 őszén kezdte meg a gimnázium előkészítő osztályát (ami megfelelt az elemi iskola negyedik osztályának) a zilahi református kollégiumban.[4]

Az akkori szokásoknak megfelelően a kollégiumba érkező kisdiákok mellé felfogadtak korrepetítornak egy felsős diákot, aki a tanulásban segítségére volt. Ezt általában meg is fizették. Zilahi jó ismerőseinek ajánlására az apa az iskola eminens diákját, az akkor érettségi előtt álló Ady Endrét kérte fel. A nagydiák és a kisiskolás kapcsolatáról nincsenek megbízható adataink, de egy jó évtizeddel később már ismerősökként találkoztak ismét – ezúttal a *Budapesti Napló* szerkesztőségében,

majd évekkel később Kolozsvárott. Ezek a találkozások azt mutatják, hogy a kollégiumban együtt eltöltött esztendő emlékei kedvezően segítették a kapcsolat fennmaradását.[5]

Zilahon az előkészítő osztály után Kun Béla még két gimnáziumi osztályt végzett el. A harmadik osztályt az 1897–1898-as tanévben megkezdte, de év közben kimaradt.[6]

A kimaradás oka apja letartóztatása, körjegyzői állásából való eltávolítása volt. A Dégenfeldek és a körjegyző közötti ellentétek – egy nem véletlenül felfedett (vagy éppen mesterségesen létrehozott) szabálytalanság ürügyén – Kun Béla apjának néhány hónapos bebörtönzésével, és természetesen állásától való megfosztásával értek véget.[7] A család máról holnapra jövedelem nélkül maradt, s a családfő távollétében a szilágycsehi nagyszülők oltalmát vette igénybe.

Az új helyzet felvetette a gyermek továbbtanulásának, pályaválasztásának kérdését is. Kun Béla húga – Irén –, aki alig 14 hónappal volt csak fiatalabb bátyjánál, s később aktív résztvevője lett az erdélyi munkásmozgalomnak, ekkor választotta a varrónői szakmát. A harmadik testvér, az akkor még kisiskolás Sándor, később agronómusnak tanult.[8]

A jó előmenetelű, eszes legidősebb gyermek, Béla, feltehetően rokonok, ismerősök tanácsára és segítségével Kolozsvárra került. A 12 éves fiú a kolozsvári szociáldemokrata pártszervezet egyik vezetőjénél, a később függetlenített kolozsvári szociáldemokrata párttitkárnál, Klein Jakabnál kapott szállást. Ekkori és itteni tevékenységéről egyelőre nincsenek ismereteink. Az eddigi kutatások nem vezettek eredményre a tekintetben, hogy Kun Béla 1897 és 1899 között folytatta-e gimnáziumi tanulmányait, ha igen, hol végezte el a III. és a IV. osztályt, vagy tett-e, s ha igen, hol tett magántanulói vizsgát. Annyi ugyanis tény, hogy az 1899–1900-as tanévben már a kolozsvári református-evangélikus főgimnázium V. osztályos tanulói között találkozunk a nevével.[9] Erre az időre apja is (feltehetően a családdal együtt) Kolozsvárra került és a kataszteri hivatalban vállalt mérnöksegédi munkát.[10]

Valószínű, hogy a Klein Jakab vendégszerető házában eltöltött évek alatt ismerkedett meg Kun Béla a nyomdászmesterséggel, az újság előállításának nyomdatechnikai fortélyaival. Házigazdája a helyi pártszervezet vezetőjeként kapcsolatban állt a kolozsvári szervezett nyomdászokkal, köztük Tatai Gyulával, akivel 1903-tól közösen adták ki az *Erdélyi Munkás*t. Feltehetően itt kötött ismeretséget a jogszigorló Schwartz Miksával is, aki a kolozsvári munkások küldötteként részt vett a Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1899. évi kongresszusán, s öt esztendő múlva, 1904 tavaszán első szerkesztője volt a *Kolozsvári Munkás* címmel indított szociáldemokrata politikai havilapnak.[11] Feltevésként – inkább kutatási hipotézisként – megkockáztatható az a vélemény is, hogy ebben a környezetben jött létre szorosabb kapcsolat közte és a főgimnázium jónevű magyartanára, Kovács Dezső között, s ez elősegíthette gimnáziumi tanulmányainak valamifajta folytatását, illetve a kiesés pótlását.[12]

A kolozsvári pártszervezet vezetőivel való kapcsolata a család Kolozsvárra költözése után is szoros maradt, amit – ha közvetett formában is – az támaszt alá, hogy a 14 esztendős Béla ekkor is külön lakott a családtól, feltehetően továbbra is Klein Jakabnál, bár erre közvetlen bizonyítékunk nincs.[13]

1899 őszén Kun Béla a Farkas utcai evangélikus-református főgimnázium V. osztályos diákjaként folytatta tanulmányait. A főgimnázium Erdély egyik legszínvonalasabb iskolája volt. A nagydiák osztályzatairól nincsenek adataink; a kollégium

értesítője csak a tanulók nevét és az iskolai élet fontosabb eseményeit ismerteti. Az utóbbiból annyi egyértelműen kiderül, hogy Kun Béla igen aktív tagja volt az önképzőkörnek, jó íráskészséggel és korához képest kitűnő irodalmi felkészültséggel rendelkezett. Ezt bizonyítja, hogy hetedik és nyolcadik osztályosként ő nyerte el a gimnázium irodalmi pályázatát: „A magyar népköltészet verses elbeszélő elemei", illetve „Arany és Petőfi hazafias lírája" címmel[14] írt dolgozataival.

A SZOCIALISTA DIÁK ÉS ÚJSÁGÍRÓ

Az írás, az irodalom iránti vonzalma bizonyára összefüggésbe hozható nyomdász-újságírói környezetének hatásával. De ez a hatás abban is megmutatkozott, hogy Kun Béla mind intenzívebben fordult a szocialista mozgalom felé. Tizenhat évesen, hetedikes gimnazista korában már a szociáldemokrata „pártmozgalom" tagjának tekintette magát, s részt vett a szocialista eszmék propagálásában. Életének e fontos, de az előzmények ismeretében korántsem váratlan eseményéről maga Kun Béla tett tanúbizonyságot egy 1904. november elején írt levelében. A levél válasz volt a budapesti Szocialista Diákszervezet csatlakozásra, illetve a szocialista eszmék terjesztésére szóló felhívására, amelyet a szervezet titkára, Beck Salamon 1904 októberében intézett hozzá. Ekkor már másodéves egyetemi hallgató volt Kolozsvárott a jogi karon, s mint „legöregebb szociáldemokrata", aki „csaknem három éve" működik már „a pártmozgalom terén", örömmel jelentette be csatlakozását, illetve tett ígéretet arra, hogy maga köré gyűjti az egyetem szocialista meggyőződésű hallgatóit, s „nekilátnak a munkának".[15]

A levél egyértelműen igazolja, hogy Kun Béla 1902 tavaszától kezdve részt vett a mozgalomban, s joggal vallotta magát a későbbiekben is ez időtől fogva a szociáldemokrata párt tagjának. A részvétel formája, még inkább tartalma jelenlegi fogalmainktól, persze, lényegesen eltért. Nem követelte meg a különben is igen gyéren létrehozott területi pártszervezetekhez való szoros szervezeti hozzátartozást, s nem ismerte a szervezeti életnek azokat a normáit, amelyek ma általánosan elfogadottak. A munkásság legnagyobbrészt szakszervezetei, illetve ezeknek a sztrájkmozgalmak vezetésére létrehozott ún. szabadszervezetei révén kapcsolódott a szociáldemokrata pártmozgalomhoz, vett részt a politikai megmozdulásokban, választotta meg képviselőit. A szakmához nem tartozó, főleg szabad foglalkozású értelmiségiek vagy területi pártszervezetet hoztak létre, vagy – inkább – csatlakoztak a különféle munkásművelődési egyletekhez, s ezáltal vettek részt a mozgalom politikai, illetve kulturális-oktatási tevékenységében.[16] Ilyen jellegű feladatok megoldásában vehetett részt a 16–17 esztendős gimnazista is: a munkásoktatás segítése, a politikai gyűlések propagandájában való közreműködés, a szocialista lapok terjesztése tartozhatott bizonyára szívesen vállalt megbízatásai közé. A szocialista eszmék iránti vonzalma alig lehetett ekkor több a kamaszfiú igazság utáni vágyának kielégítésénél, bár olvasmányai révén és szocialista nyomdász-újságírói környezetének hatására viszonylag hamar megismerkedhetett a korabeli közkeletű marxista tanokkal. Emellett az erdélyi főváros színes, eleven élete, az osztály- és nemzeti ellentétek nyílt jelentkezése Kolozsvár politikai életében – amire a másodéves egyetemista már felfigyelt[17] – olyan további ismeretek forrását nyitotta meg a jó szemű fiatalember előtt, amelyeknek a későbbiekben nagy szerepük volt Kun Béla eszmei-politikai nézeteinek formálódásában.

1903 júniusában érettségizett,[18] s az év őszén beiratkozott a kolozsvári egyetem jogi karára. Az egyetem almanachja szerint három évet hallgatott, s feltehetően a negyedik – az utolsó – évfolyamról maradt ki.[19] Márki Sándor, a neves történész, az egyetem későbbi rektora, a világháború idején mint „jogszigorlót" tartotta nyilván, bizonyságául annak, Kun Béla nem adta fel azt a szándékát, hogy – noha 1906 óta nem látogatta rendszeresen az egyetemi előadásokat – leteszi a szükséges záróvizsgákat.[20]

Egyetemi tanulmányairól, arról, hogy kiknek az előadásait látogatta, kiknél, mely tárgyakból kollokvált stb., nincsenek adataink. A másodév végén általában kötelező alapvizsgákat nyilván letette, ez ugyanis feltétele volt a további évfolyamok látogatásának, az eredményekről azonban még nincs képünk.

Egyetemi éveinek idejéből életének két másik vonatkozásáról már jóval többet tudunk. Az egyik: Kun Béla ezekben az években, 1904–1906-ban mind intenzívebben kapcsolódott be a helyi szociáldemokrata pártszervezet tevékenységébe. Már említettük, hogy a másodéves egyetemi hallgató 1904 őszén, a szocialista diákok budapesti szervezetének felhívására válaszolva bejelentette, hogy maga köré gyűjti az egyetem szocialista meggyőződésű hallgatóit és „nekilátnak a munkának". Lehetőségeikről, munkájuk feltételeiről leginkább maga Kun Béla tájékoztat bennünket. Célszerű tehát válaszlevelét teljes egészében idéznünk.

„Kedves Elvtársam!

Ma vettem levelét, s nálam szokatlan gyorsasággal sietek válaszolni.

Örömmel értesülök a szervezkedésről s természetszerűleg bejelentem csatlakozásomat.

Ami azonban a propagandacsinálást illeti, azzal nem végezhetek ilyen röviden.

A kolozsvári egyetem kebelében van: egy egyetemi kör, gyülekező helye a soviniszta és stréber ifjú uraknak, van éppen négy felekezeti jellegű ifjúsági egyesület, melyekről nem lehet eldönteni, hogy melyikben nagyobb a sötétség.

Hozzávéve mindezekhez azt a körülményt, hogy az Erdélyben a gazdasági uralomért és különösen a földért folyó harca a fajoknak a hazaffiságot [sic!] és a sovinizmust valamelyes gazdasági alappal látja el, beláthatja, hogy a propaganda óriási akadályokba ütközik.

Mindezzel azonban nem azt akarom mondani, mintha visszariadnék elveim propagandaszerű terjesztésétől – csaknem hároméves működésem után, melyet a pártmozgalom terén kifejtettem, ez teljességgel érthetetlen volna – csak előre is menteni kívánom, ha nem járna sikerrel megkezdett propagandám, mely sajnos már több ízben fiaskóval végződött.

Különben most már van az egyetemen egypár fiatalabb ember, akik – ha izoláltan is – megpróbálták a propagandát, s ezeket most mint legöregebb szociáldemokrata magam köré gyűjtöm, s nekilátunk a munkának.

Ezek közül Storfer Adolfot (I. Ferencz J. út 18.) bejelentem, mint aki már csatlakozott a szervezethez.

A szervezeti szabályok másolatát szíveskedjenek megküldeni. Szociáldemokratikus üdvözlettel:

Kun Béla."[21]

A „legöregebb szociáldemokrata" vezetésével folytatott egyetemi szocialista propagandáról, a kolozsvári egyetem szocialista diákjainak tevékenységéről, esetleges szervezetéről nincsenek adataink. Lehetséges, hogy nem önálló csoportként, hanem a kolozsvári szociáldemokrata pártszervezet tagjaiként tevékenykedtek, de bizonyára magán az egyetemen is. Erre közvetetten utal például az 1905. januári parlamenti választások egyetemi előjátéka. Pisztori Mór, az egyetem professzora egyetemi választási beszédében – többek között – arra figyelmeztette a szocialistákat, hogy az egyetemi gyűlésekre ezentúl „nem vörös zászlóval, hanem nemzeti lobogóval jöhetnek".[22]

A szocialista diákok budapesti szervezetének vezetői mindenesetre számon tartották Kun Bélát, sőt a Szabó Ervin baloldali ellenzéki köréhez tartozó – szintén szocialista diák – Vágó Béla 1905 júniusában Kun Bélát számításba vette az ellenzéki csoportosulás lehetséges tagjaként is. Az ellenzék feladatait elemző hosszabb levelében Vágó többek között így írt: „Egyébként azt hiszem, rövid időn belül két-három kitűnő erőt fogtok kapni: *Strasser* jogászt, dr. *Lőwy* Ödönt, s Kun Béla jogászt (ha Pestre megy), *amely legutóbbiról,* ki Kolozsváron tartózkodik, Lőwy csudákat mesél".[23] Lőwy ekkor fiatal kecskeméti ügyvéd volt, a városi szociáldemokrata pártszervezet egyik vezetője. Kun Bélával való kapcsolatai tartósaknak bizonyultak: 1918–1919-ben a *Vörös Újság* segédszerkesztőjeként tevékenykedett. Lőwy elragadtatott véleménye bizonyára már ekkor személyes ismeretségen alapult, s tartalmazta Kun Béla egyetemen kívüli, a város szociáldemokrata pártmozgalmában mind határozottabban kibontakozó dinamikus szerepének ismeretét is.

Az utóbbiról még szólni fogunk, előbb azonban Kun Béla egyetemi éveinek egy másik vonatkozását, a fiatal joghallgató tevékenységének egy másik területét is meg kell említenünk. Annál is inkább, mert együtt jelentkezett „pártmozgalmi munkájával", azzal olykor szorosan egybefonódva, máskor teljesen elválva tőle. Ez a tevékenység az újságírás volt.

A századelő a magyarországi újságírás virágkora. A főváros csaknem 40 (!) napilapját a nagyobb vidéki városok, köztük Kolozsvár is napi négy-öt lappal követték. Ezek a politikai tekintetben többnyire meghatározott irányzatú lapok újságírók seregeit foglalkoztatták. Laphoz kerülni, „szerkesztő úrként" befolyásolni vagy éppen irányítani a közvéleményt, ezáltal meghatározott hatalomhoz, vagy – kezdetben – legalább szerény kenyérkeresethez jutni – megannyi kezdő értelmiségi vágyálma volt. A nagy lapok vezető publicistái, a nagy lapoknak dolgozó neves írók, költők vonzó példaképek voltak a volontőrök számára; az újságírás „divatos szakma" volt ezekben az évtizedekben. A szakma elsősorban a „lapcsinálás" ismeretét követelte meg, s csak a legnagyobbak számára volt elérhető, hogy saját politikai véleményüket képviselhessék saját lapjukban. Az újságírók tömegei valójában „bérmunkát" végeztek, teljesítve a kiadó, a laptulajdonos üzleti vagy politikai kívánságait. S ez az állapot ebben az időben lényegében elfogadott volt, ami persze nem zárta ki, hogy alkalmasint a beosztott hírlapírók is hangot adjanak politikai véleményüknek, kulturális felfogásuknak stb.

Ebben a közegben ismerkedett meg a fiatal gimnazista fiú a kolozsvári lapnyomdák világával. Házigazdája, Klein Jakab az Erdélyrészi Szociáldemokrata Párt titkáraként az 1903-tól megjelent *Erdélyi Munkás* című lap kiadója volt. A minden hónap elsején megjelent újságot 1904 tavaszától kezdve a hó közepén a *Kolozsvári Mun-*

kás címmel kiadott városi szociáldemokrata havilap egészítette ki. Ilyenképpen az erdélyi szocialista munkásság kéthetenként hozzájuthatott a szűkebb környezetének gondjaival foglalkozó szocialista orgánumokhoz. (Politikai havilap megjelentetéséhez nem kellett óvadékot letenni; hetilapéhoz már igen; politikai napilap megjelentetése pedig, éppen a magas összegű – 21 000 koronás – kaució miatt, csak kevesek számára volt elérhető. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt központi lapja, a *Népszava,* éppen ezért csak a mozgalom megerősödésekor, 1905 áprilisától vált napilappá.) Ez a két lap szerkesztőinek nem tudott fizetést adni; még kevésbé tudott fizetett alkalmazottakat foglalkoztatni. Klein Jakabnak, az erdélyrészi függetlenített párttitkárnak „munkaköri kötelessége" volt e lapok gondozása, megjelentetése, terjesztése.

Ilyen körülmények között természetes volt, hogy a párt értelmiségi (vagy a lapnyomdászatban jártas) tagjai polgári lapok számára is írtak, vagy éppen azok alkalmazottaiként keresték meg mindennapi kenyerüket. S ez egyáltalán nem zárta ki, hogy aktívan részt vegyenek a szocialista párt- vagy szakszervezeti mozgalomban, sőt esetenként – mint már utaltunk rá – a polgári lapban saját meggyőződésüknek is hangot adhassanak. A párthoz tartozás ténye persze kizárta, hogy a párttal szemben ellenséges hangvételű cikkek szerzőiként szerepeljenek.

Bizonyára az említett ismeretség az újságírással, a „lapcsinálással", továbbá az egyetemi tanulmányok anyagi fedezetének biztosítása késztették a másodéves szocialista joghallgatót arra, hogy állást vállaljon az egyik kolozsvári napilapnál: a *Kolozsvári Friss Újság*nál.

Kun Béla cikkei 1905 áprilisától jelentek meg a függetlenségi elveket hirdető kolozsvári lapban, amelynek hangvétele, társadalmi programja lényegében megegyezett a korabeli „néplapokéval". Ez annyit jelentett, hogy a feltétlen hazafiság, esetenként soviznimus mellett a *Kolozsvári Friss Újság* is „az alsóbb néposztályok" számára írt, s igyekezett megnyerni a kispolgári rétegek mellett a munkásokat, általában a bérből élő kétkezi dolgozókat is.[24]

Első szignált írása 1905. április 5-én látott napvilágot, s a Svájcot Olaszországgal összekötő Simplon-alagút megnyitásának jelentőségével foglalkozott – lényegében azon a szinten és abban a tónusban, ahogyan a technikai haladást abban az időben általában méltatták, tehát kissé túlértékelve és egy kevés pátosszal. Következő cikke az év őszére tervezett antialkoholista kongresszust méltatta.[25] (A terjedelmes írásra azért érdemes odafigyelnünk, mert a *Népszava* kivételével más lapok nem foglalkoztak a kérdéssel.) Az antialkoholista kongresszus szervezői között nagy szerepet játszottak a szocialista diákok és a szocialistákkal rokonszenvező polgári radikális meggyőződésű orvosok, köztük dr. Madzsar József is, aki sógora, Jászi Oszkár révén már ekkor szoros kapcsolatban állt Szabó Ervinnel, a szocialista diákok elismert szellemi vezetőjével. A kongresszus előzetes méltatása arra utal, hogy Kun Béla szoros összeköttetést tartott fenn legalábbis a szocialista diákokkal. A községi politika állóvizének bírálata mellett[26] ekkor találkozunk Kun Béla első színikritikáival is. Mind Bródy Sándor „A dada" című darabjának, mind Herczeg Ferenc „Bizánc"-ának, mind pedig Edmond Rostand „Cyranó"-jának elemzése a társadalmi kérdések iránt rendkívül fogékony irodalmárként mutatja be a mindössze 19 esztendős újságírót. Ez irányú tevékenységét részletesen elemzi Dersi Tamásnak „A publicista Kun

Béla" című kismonográfiája, amelynek ide vonatkozó megállapításaival, értékeléseivel bátran egyetérthetünk.[27]

Kun Béla írásai 1905 áprilisában–májusában csaknem minden héten megjelentek a lapban; a szignóval ellátott cikkek mellett (K-n; K. B., n.-a.) feltehetően jelöletlen írásai is napvilágot láttak, ezek azonosítása azonban (bár Dersi tett rá kísérletet) nem tekinthető megoldottnak. Május végétől szeptemberig szignójával nem találkozunk a lapban; az elmaradás egyik lehetséges magyarázataként felvethető a másodév végi (egyetemi) alapvizsgák letételének kényszere, ami gátolhatta a lapban való aktív közreműködését. Utolsó szignált cikkével 1905 szeptemberében találkozunk, ami nem azt jelenti, hogy nem dolgozott tovább a lapnál; valószínű, hogy 1905 végéig jelentek meg írásai a *Kolozsvári Friss Újság*ban.

Eddig említett cikkei közül színikritikái azok, amelyek bizonyos mértékig lehetővé teszik, hogy megítéljük Kun Béla ideológiai felfogását, s ez a marxizmus egyértelmű hatását tükrözi. Politikai nézeteiről, felfogásáról a lapban közölt cikkei alapján már jóval nehezebb véleményt mondanunk. Úgy hisszük, módszertanilag akkor járunk el helyesen, ha mércéül, politikai felfogásának hiteles „azonosítási pontjául" már idézett levelének ide vonatkozó kitételeit fogadjuk el. Az itt – nem publikusan, nem a kiadóra és nem a közönségre való tekintettel – megfogalmazott nézetek nyilvánvalóan adekvát módon tükrözik politikai felfogását. A levél, mint láttuk, egyértelműen tartalmaz mind antiklerikális, mind nacionalizmusellenes kitételeket, de egyszersmind – legalábbis Erdély vonatkozásában – a nemzeti-nemzetiségi kérdésnek az átlagosnál alaposabb ismeretét és megértését is tükrözi.

Ami az antiklerikalizmust illeti, ez a korszak valamennyi szabadgondolkodójára jellemző volt. A szociáldemokratákra, a radikális értelmiségiekre külön is nagy hatást gyakorolt a korabeli franciaországi „kultúrharc", az állam és az egyház szétválasztása, az antiklerikalizmus és a baloldali politikai radikalizmus egybekapcsolódása. Magyarországon főként a nagybirtokos katolikus egyház volt a fennálló társadalmi rend egyre aktívabb védelmezője, a baloldalnak tehát szükségszerűen szembe kellett kerülnie vele. Belejátszottak a klérus elleni támadásokba a politikai-felekezeti szempontok is: a dualizmust támogató politikai katolicizmust erőteljesen támadta a 48-as függetlenségi párt protestáns többsége. A szocialistákat élesen szembefordította az egyházzal az utóbbinak az a kísérlete is, hogy Magyarországon is létrehozza a keresztényszocialista mozgalmat, s elhódítsa a munkásságot marxista szakmai és politikai-kulturális szervezeteitől. A fiatal publicistának a *Kolozsvári Friss Újság* ebben a tekintetben valósággal „szabad kezet" adott: a konkurens klerikális, *Ellenzék* című lappal szemben Kun Béla teljes meggyőződéssel folytathatta antiklerikális küzdelmét, annál is inkább, mert ez a legszorosabban egybekapcsolódott a keresztényszocialisták helyi mozgolódásaival szembeni harcával is.

Ennek a küzdelemnek érdekes, jellegzetes epizódja volt a fiatal szocialista agitátornő, Gárdos Mariska Kolozsvárra érkezése és azonnali bekapcsolódása a helyi pártszervezet harcaiba.[28] 1905 júliusában a keresztényszocialisták nagygyűlést hívtak össze Kolozsvárott, amelyre előadóként megérkezett Budapestről Huszár Károly, a keresztényszocialista *Népújság* szerkesztője (a későbbi ellenforradalmi kormányelnök) is. A gyűlésre kivonultak a szociáldemokrata párt hívei, s részt vett rajta Gárdos Mariska és Kun Béla is. Huszár Károly előadásával először Kun Béla szállt vitába, majd Gárdos Mariska cáfolta Huszár érveit. A gyűlésről beszámolt a *Kolozsvári*

Friss Újság, megállapítva, hogy „a keresztényszocialisták és az ott megjelent szociáldemokraták közötti szóharc a szociáldemokraták javára dőlt el."[29] Az *Ellenzék* – az alulmaradt keresztényszocialisták lapja – nem habozott, s következő napi számában durva hangú, mocskolódó támadást intézett Gárdos Mariska ellen. Gárdos válaszát a *Kolozsvári Friss Újság* közölte „Igaz szó" címmel, Kun Béla bevezetőjével.[30] A hosszan elnyúló hírlapi viták, a kölcsönös támadások, amelyekbe más helyi lapok is bekapcsolódtak, csak az év őszére csitultak el; a *Kolozsvári Friss Újság* több cikkben is védelmébe vette Gárdos Mariskát; ezek szerzője valószínűleg Kun Béla volt.[31]

A keresztényszocialisták – okulva a kudarcon – kísérletet tettek arra, hogy szervezkedésük védnökeiül megnyerjék a nevesebb egyetemi tanárokat. Így történt, hogy újabb gyűlésük vendégeként felkérték Apáthy Istvánt, a neves zoológust, aki haladó szellemű szociológusként is közismert volt, s gyakran szerepelt a szociáldemokrata választójogi népgyűléseken. A szociáldemokrata párt helyi vezetősége megkísérelte rábírni a professzort, hogy mondjon le a keresztényszocialistáknál vállalt védnöki tisztéről, de Apáthy kitért a kérés elől. Válaszát az *Erdélyi Munkás* teljes terjedelmében leközölte, de megjegyzéseket is fűzött hozzá, amelyekben – méltányolva a professzor felvilágosító munkáját – a keresztényszocialistákkal vállalt erkölcsi közösség veszélyeire hívta fel a figyelmet. Feltehető, hogy az akció Kun Béla nevéhez köthető, bár a közlemények név nélkül jelentek meg.[32]

Még inkább Kun Béla írásaként értékelhető a *Kolozsvári Friss Újság* glosszája, amely Somló Bódognak a jogbölcseleti tanszék nyilvános rendkívüli tanárává történt kinevezését üdvözölte. „Vele új szellem költözik a tudományegyetem jogi fakultására – írta –: a modern társadalomtudomány, a természettudományi világnézet szelleme... Somló... alapos tudásával, széles ismeretkörével egyike az első magyar szociológusoknak".[33] Feltehető, hogy Kun Béla személyesen ismerte Somlót, és nemcsak az egyetemről, ahol hallgatója lehetett, hanem a kolozsvári szociáldemokrata munkásoktatási tanfolyamokról is, amelyeken mind a ketten rendszeresen előadókként szerepeltek. 1905 decemberében például Kun Béla a szabómunkások szakegyletében három részből álló előadássorozatot tartott, amely átfogta a tőkés termelési rend kialakulásának történeti vonatkozásait, bemutatta a kifejlett kapitalizmus társadalmi szerkezetét, végül elemezte a szocialista társadalomra való átmenet módját, lehetőségeit és feladatait.[34]

Rendszeres pártmegbízatásai így kapcsolódtak össze egyetemi tanulmányaival és újságírói munkásságával. De szólnunk kell még politikai nézeteinek publikus képviseletéről egy olyan fontos kérdésben is, mint a nemzeti-nemzetiségi kérdés. Az egyetemen, ahol tanult – mint láttuk –, professzorai azt tanácsolták neki és szocialista elvbarátainak, hogy az egyetemi gyűlésekre ne vörös zászló, hanem nemzeti lobogó alatt vonuljanak fel. S legjobbjaik is csak azt hangoztatták, hogy hívei a választói jog kiterjesztésének, hívei annak, hogy mindenkit „bevegyenek az alkotmány sáncai közé", egy feltétellel: ha tudnak magyarul írni-olvasni. Ez pedig azt jelentette, hogy az ország lakosságának mintegy felét kitevő nem magyar dolgozó tömegeket eleve kirekesztették a politikai életből.

Az uralkodó körök nacionalizmusa, szembenállása a szociáldemokraták internacionalizmusával és elzárkózása a nemzetiségek politikai emancipációjától, szükségszerűen közelítette egymáshoz a két „kitagadott" felet. Különösen így volt ez a nemzetileg kevert lakosságú helyek, mint Erdély vagy szűkebben: Kolozsvár esetében.

ben. Kun Béla gyermekkora – mint láttuk – vegyes lakosságú községben telt el; a nemzeti-nemzetiségi kérdés demokratikus megoldásának igénye szinte vele született, természetes törekvés volt nála. Tudomásunk van arról, hogy még egyetemista korában is kapcsolatban állt – feltehetően szüleinek ismeretségi köréből – a Román Nemzeti Párt szilágycsehi szervezetének elnökével, Gheorghe Pop Băşeşti-vel, akit ez időben fogtak perbe.[35] Magán az egyetemen is érintkezésben állt a politizáló román hallgatókkal, évfolyamtársa és barátja volt Emil Isac, az erdélyi román irodalom későbbi kiemelkedő szocialista publicistája és költője. Atyja, Aurel Isac ügyvéd, a Memorandum-per vádlottjainak egykori védője – visszaemlékezései szerint – szívesen látta házában fia haladó szellemű magyar és román kollégáit, akik közül – feltehetően – Kun Béla sem hiányzott.

1905 a nemzetiségi pártok, köztük a Román Nemzeti Párt aktivizálódásának ideje volt. Valamennyiük programja tartalmazta a nemzeti politikai jogok elismerésén túl a demokratikus átalakulás számos követelményét, köztük az általános választójogot. Az 1905-ös januári választásokon parlamentbe került nemzetiségi képviselők programjukkal a Ház baloldalához tartoztak, s feltétlen hívei voltak a demokratikus jogok kiterjesztésének. Ezzel is magyarázható, hogy a választások után kibontakozó politikai válságban állásfoglalásuk nem volt közömbös a választásokon győztes nacionalista ellenzéki pártszövetség, még kevésbé a nemzetiségek uralkodó osztályait korábban manipuláló szabadelvű párt és Tisza István számára. Míg az előbbiek határozottan elutasították a nemzetiségi pártok bármely nemzeti-politikai követelését, addig Tisza pártja a „nemzeti konzervativizmus" érvényesítésétől várta a nemzetiségi problémák fokozatos megoldódását.

Az utóbbi felfogást fejtegette 1905 áprilisában egy névtelen cikkíró a *Kolozsvári Friss Újság* hasábjain. A cikket a lap leközölte ugyan, de a szerkesztőség – függetlenségi irányzatához híven – elhatárolta magát tőle. Két napra rá, mintegy válaszul, megjelent a lapban Kun Béla „Nemzetiségek és demokrácia" című cikke.[36] A terjedelmes írásban – vitába szállva az előző cikk konzervatív felfogásával – a magyarországi demokratikus hagyományok történeti vizsgálatával indítja gondolatmenetét. Elismerően szól a magyar reformkor haladó irányzatairól, de nyomban megállapítja, hogy valójában „nem alakult ki egy párt sem, mely a demokratikus törekvéseket programjába vette volna. A szabadságharc korabeli átalakulásának demokratikus jelentősége elvitathatatlan – fűzte hozzá –, de a demokratikus princípiumnak a kidomborodását éppen a forradalom szabadságharc jellege akadályozta meg." A század eleji magyar pártok közül csupán Vázsonyi (polgári demokrata) pártjának és a szociáldemokratáknak van demokratikus programjuk, de a magyarság körében az ilyen programnak nincs tömegbázisa.

A demokratikus program „az oláhok jelenlegi programjában" lelhető fel, abban a programban, amelyet a Román Nemzeti Párt 1905. januári nagyszebeni gyűlésén fogadtak el. Ez olyan célkitűzéseket tartalmaz, amelyek – megvalósulásuk esetén – lehetővé teszik a nemzetiségek arányos képviseletét egy megreformált, demokratikus parlamentben. E program eredete visszanyúlik 1848-ra, a balázsfalvi gyűlés idejére, amely a magyar nemzetállam programjával való szembenállásától eltekintve, „teljesen megegyezik a magyar reformerek törekvéseivel". (Érdemes itt emlékeztetnünk arra, hogy a balázsfalvi program szerzője, Bariţiu, a maga idejében a zilahi kollé-

giumban tanult, s ez aligha volt ismeretlen a fél évszázaddal később ott nevelkedett másik zilahi diák, Kun Béla előtt.)

Mi az oka mégis, hogy a két reformmozgalom szembekerült egymással? Erre így válaszol:

„Felejtsük el egy pillanatra a sovinizmust.

Tekintsük a magyar forradalmat annak, ahogy az egyedül megérthető: a középnemességnek a nagybirtokos osztály elleni osztályharca befejező fázisának, melynek osztályharci jellegét elhomályosította az a küzdelem, melyet a nemzet egyúttal az idegen uralom ellen folytatott.

A nemzetiségek harcát pedig ne tekintsük a magyarság elleni harcnak, mint ahogy az csupán a hivatásos nemzetiségi uszításokban utazóknál tekinthető ennek, hanem ismerjük fel benne a magyar nemesi osztállyal való ellentétét.

A nemesi osztály nálunk csaknem kizárólag a magyarság soraiból alakult. Az osztályellentét itt is a nemzeti ellentét formájában nyilvánult meg."

A cikk végkövetkeztetése az, hogy a nemzeti ellentétek mindaddig nem szüntethetők meg, amíg a magyar kormányok nemzetiségi politikájából hiányzik „az ellentétek alapjainak megismerése és ez alapok eltüntetésének törekvése a demokrácia elvei útján".

Ezek a súlyos megállapítások egyáltalán nem egyeztek a *Kolozsvári Friss Újság* „nemzeti irányvonalával", sőt: történeti-politikai elemzésükben túlmutattak a korabeli szociáldemokrata pártmozgalom hivatalos állásfoglalásain is. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc osztálytartalmának és a nemzetiségi mozgalmak osztályalapjainak megfogalmazása Szabó Ervin közvetlen hatására mutat, akinek „Jegyzetek a magyar forradalomról" című tanulmányában (valójában a Marx és Engels válogatott műveinek magyar kiadásához készített jegyzeteiben) szinte szó szerint azonos fogalmazás olvasható. A tanulmány a *Huszadik Század* 1904. decemberi számában látott napvilágot, ahonnan Kun Béla átvehette a forradalom osztályerőviszonyaira vonatkozó Szabó Ervin-i megfogalmazást.[37] De nem az átvétel a fontos, bár világosan mutatja Kun Béla párton belüli orientációját, közvetlen kapcsolatát a szocialista diákok központi szervezetével, hanem maga a tény, hogy a fiatal publicista lényegében helyesen, marxista módon tisztázta a nemzeti-nemzetiségi kérdés és a politikai demokrácia összefüggéseit, s erősítette azt a felismerést, hogy a demokrácia híveinek össze kell fogniuk az ország demokratikus átalakítása végett – nemzeti hovatartozásra való tekintet nélkül.

Nehéz lenne megmondani, hogy Kun Béla ezt a programját mennyiben és hogyan tudta realizálni a kolozsvári pártszervezetben, vagy inkább – szocialista diáktársaival együttesen – a kolozsvári egyetemen. Erre vonatkozólag semmiféle adatunk sincs. De tény, hogy a Román Nemzeti Párt tekintélyes lapja, az aradi *Tribuna* nyomán, amely 1905. szeptember elején először tudósított a budapesti szocialista diákok és a román egyetemi hallgatók közös választójogi tüntetésének tervéről, a szeptember 30-án valóban létrejött közös gyűlésről Kun Béla közölt hírt a *Kolozsvári Friss Újság*ban.[38]

Az 1905 nyarára kialakult kormányzati válságban, a parlamenti választásokon többséget szerzett ellenzéki pártszövetséggel szemben kinevezett, parlamenten kívüli „darabontkormány" és a szociáldemokrata párt választójogi paktumának feltételei között a nemzetiségi pártok, elsősorban a Román Nemzeti Párt tartózkodó

magatartást tanúsítottak, általában nem csatlakoztak nyíltan a „darabontokhoz", de a „nemzeti ellenállást" hirdető, soviniszta vezetésű ellenzéki pártszövetséggel való együttműködést elutasították. A szociáldemokrata párthoz hasonlóan azt követelték, hogy a parlamenti többség – az ellenzéki pártszövetség – vegye programjába legfőbb követelésüket: az általános választójogot, s akkor ők is szembefordulnak a dinasztikus érdekeket képviselő, fél-abszolutista, parlamenten kívüli kormánnyal. A budapesti szocialista diákok és a nemzetiségi egyetemi hallgatók közeledése 1905 őszén ezen az elvi-politikai alapon jött létre.

Voltak kísérletek arra is, hogy az ellenzéki pártszövetség egyes demokratikus elemeit megkíséreljék „leválasztani" az antidemokratikus politikát folytató egyesült ellenzékről (a „vezérlő bizottságról"), s főként egyes vidéki városokban, mindenekelőtt Szegeden, ennek formai oldalát is kidolgozták.[39] Ilyen kísérletek különösen 1905. szeptember végén – október elején folytak a vezérlő bizottság és a király szeptember 23-i egyezkedési kísérletének kudarca, az „ötperces audiencia" után. Az „ötperces audiencián" a király lényegében kapitulációra szólította fel az ellenzéki pártszövetséget, amely válaszul a „nemzeti ellenállás" teljes kibontakoztatására szólított fel, a demokratikus reformok ügyét pedig a „győzelem" utáni időre halasztotta. Ez az állásfoglalás lehetetlenné tette az ellenzéki pártszövetség és a demokratikus erők együttműködését, holott kezdetben a nemzetiségi pártok s a szociáldemokrata párt is elutasították a király álláspontját, azt a Habsburg-abszolutizmus újabb jeleként értékelték.[40]

Az utóbbi vonulatba illeszthető Kun Béla egész oldalas vezércikke a *Kolozsvári Friss Újság* 1905. szeptember 24-i számában. A „Legyen hát forradalom!" című írásban Kun Béla – helyet adva az általános közfelháborodásnak – kemény szavakkal ostorozza a király önkényes eljárását, utal rá, hogy a dinasztia szemlátomást nem tanult a történelemből, s felhozza a francia forradalom példáját, amikor a nép rájött arra, hogy „tud ő maga magának parancsolni". A király eljárása, „a habsburgi gőg" „veszedelmesen elhomályosítja a dinasztikus hűség képzeteit, s a forradalom képzetei lépnek helyükbe..." „Jól van így is – fejezi be mondandóját a cikkíró. – Nem mi akartuk, ők akarják. Legyen hát forradalom!"

Az abszolutista megnyilatkozást azonban hamarosan feledteti a Fejérváry-kormány újabb kinevezése, immár a választójog széles körű reformjának és más demokratikus intézkedéseknek a hivatalos programjával. Ezzel párhuzamosan következik be a vezérlő bizottság már említett elzárkózása a demokratikus reformok elől, amit a vezérlő bizottság egyik tagja, Apponyi Albert gróf ezzel a frappáns mondással fogalmazott (és indokolt) meg: „Mi a népet az alkotmány sáncaiba és nem romjaiba akarjuk bevenni."[41] Mindennek következtében a szociáldemokrata párt élesen szembefordult az ellenzéki pártszövetséggel, s minden erejével azon volt, hogy a kormánytól mindenképpen kicsikarja a választójogi reformot. A harc közepette a fővárosban és több vidéki városban összetűzésekre is sor került a szervezett munkások és az ellenzéki pártszövetség hívei között. 1905 novemberében például Apponyi csak katonai sorfal segítségével tudott bejutni Kolozsvárra, mivel a helyi szociáldemokrata munkásság megkísérelte, hogy meghiúsítsa az Apponyi részvételével rendezett nagygyűlést.[42]

A „Legyen hát forradalom!" című cikk Kun Béla utolsó, szignóval ellátott írása a *Kolozsvári Friss Újság*ban. Mint említettük, valószínű, hogy még további cikkei,

közleményei jelentek meg a lapban, de hogy mikor vált meg a szerkesztőségtől, pontosan nem tudjuk megállapítani. Dersi Tamásnak azt a feltevését, hogy rövid ideig az ugyancsak kolozsvári *Őr* című lapnál dolgozott, ez ideig nem sikerült alátámasztanunk, bár az természetesen nincs kizárva, hogy egy-egy írása – szignó nélkül – e lapban is megjelenhetett, annál is inkább, mivel Gárdos Mariska ebben az időben tagja volt az *Őr* szerkesztőségének.[43]

A LAPSZERKESZTŐ

Dersi Tamás feltevése szerint Kun Béla 1906 tavaszán vált meg véglegesen a *Kolozsvári Friss Újság*tól, s ekkor lett belső munkatársa a *Szabadság* című nagyváradi lapnak. A feltevés – egy kissé későbbi időponttal – valószínűsíthető, de az átkerülés pontos dátumát nem ismerjük. Kun Béla indítékairól szintén keveset tudunk. Elhatározásába belejátszhatott az 1906. áprilisi kormányváltozás: az ellenzéki pártszövetség hatalomra kerülése, s ennek kapcsán a politikai ellenfelek üldözése; Kun Béla mint szociáldemokrata, aligha maradhatott meg egy most már kormánypártivá lett lap belső munkatársaként. Megkísérelte azt is, hogy közreműködjék egy új lap indításánál, amely 1906. június 16-án jelent meg, *Előre* címmel. Ezt a lapot egy bizonyos Lasay Árpád adta ki és szerkesztette, meglehetősen alacsony színvonalon, s Kun Béla mellett más egyetemi hallgatókat is alkalmazott. Valószínű, hogy Kun megkísérelte kézbe venni a lapot, s ez ügyben pénzügyi fedezet után is nézhetett, s nincs kizárva, hogy így került kapcsolatba Laszky Árminnal, a nagyváradi lapkiadóval és nyomdatulajdonossal. Miután ez a kísérlete sikertelen maradt, fordult Kun Béla nagyobb érdeklődéssel Nagyvárad felé.[44] Csábíthatta őt a konzervatív Kolozsvár után a „Pece-parti Párizs" felszabadultabb légköre, nyugtalanul lüktető életritmusa. A jobb anyagi lehetőségek is szerepet játszhattak döntésében, de nincs kizárva az apai rokonság hívása sem.

Akárhogyan volt is, írásai 1906 nyarától jelentek meg a *Szabadság*ban, korántsem a Kolozsvárott megszokott szellemben, hanem szigorúan alkalmazkodva a dúsgazdag nagyváradi lapnyomda-tulajdonos, Laszky Ármin kívánságaihoz. Laszky a *Szabadság*ot – üzleti vállalkozásként is – a szabadelvű párt Bihar megyei lapjaként adta ki, szorosan ragaszkodva a megyében teljhatalmú pártvezér, Tisza István politikai irányvonalához. A párt az 1905. évi parlamenti választásokon elszenvedett súlyos veresége után megszűnt kormánypárt lenni, s a darabontkormány kinevezése után Tisza visszavonult az aktív politikai szerepléstől, pusztán a darabontkormány választójogi törvénytervezetével szemben lépett fel egy cikksorozatával. Az 1906. áprilisi paktum után pártját is feloszlatta, s a kivárás álláspontjára helyezkedett. A nyomda- és laptulajdonos tőkés ebben a helyzetben a korábbi szerkesztőt: a radikális Lengyel Gézát útjára engedte (aki ekkor érkezett a *Budapesti Napló*hoz), utódja a fiatal, szegedi újságíró, Róna Lajos lett. Az ő feladata volt, hogy a lapot közelebb vigye az új kormány vonalához, bár nem akarta felégetni a volt szabadelvű párt vezére, Tisza István felé vezető hidat sem.

Az új szerkesztő mellé új munkatársakat is keresett Laszky; a legkifizetődőbb volt fiatal, tehetséges kezdőket alkalmazni. Így került a laphoz Göndör Ferenc kéthavi sikertelen próbaideje után Kun Béla, aki Róna Lajos emlékezése szerint 1906 jú-

niusában–júliusában kezdhette meg tényleges munkáját a *Szabadság* szerkesztőségében.[45]

Róna Lajos úgy emlékezett erre a lépésre, mint amit a laptulajdonos vele mint szerkesztővel nem beszélt meg.[46] Úgy tűnik, hogy Laszky Kun Bélát is amolyan próbaidőre vette fel, de vele távolabbi céljai voltak. Miután Róna Lajostól azt a véleményt kapta, hogy a fiatal újságíró „tűrhetően közepes kéziratokat szállít a szerkesztői asztalra",[47] 1906 szeptemberével új esti bulvárlapot indított *Előre* néven, s a szerkesztéssel Kun Bélát bízta meg.

Az *Előre* 1906. szeptember 18-tól jelent meg, politikai napilapként. Első évfolyamából 97 szám jelent meg; második, 1907. évi évfolyama a 44. számmal megszakadt. A lap tartalmának érdemi értékelésére tanulmányunk terjedelme sem ad módot, de a feldolgozás sem tart még ott, hogy erre – ha rövid formában is – vállalkozhattunk volna. Dersi Tamás már többször említett kismonográfiájában egybegyűjti a lapnak mindazokat a progresszív szellemű írásait, amelyekkel mintegy bizonyítani kívánja, hogy Kun Béla szerkesztői tevékenysége lényegében a nagyváradi szociáldemokrata munkásmozgalom érdekeit szolgálta.

Tény, hogy nem kevés azoknak a riportoknak, tudósításoknak, glosszáknak a száma – s eléggé kiterjedt a tematikája is –, amelyek közvetve vagy közvetlenül *szolgálhatták* a helyi szociáldemokrata mozgalom érdekeit *is*. Az sem kétséges, hogy ezeknek Kun Béla szubjektív szándékai szerint is ez volt a céljuk. Ezt a szándékát szociáldemokrata múltja, 1906-ban is aktív részvétele a pártmozgalomban (erre még visszatérünk), a nagyváradi szociáldemokrata vezetőkhöz – elsősorban Vántus Károlyhoz – fűződő szoros, baráti kapcsolatai[48] egyaránt valószínűsítik.

Írásaiban valóban több kérdésben is közel állt a *Nagyváradi Munkás Újság* hangvételéhez, követeléseihez, politikai állásfoglalásaihoz. Így a választójogi reformért folytatott küzdelemben teljes mértékben együtt haladt a szociáldemokrata munkássággal, a párt választójogi gyűléseiről terjedelmes, rokonszenvező tudósításokban számolt be; hasonlóképpen szimpátiával emlékezett meg a munkásság sztrájkharcairól, hellyel-közzel éles fogalmazásban leplezte le a szervezett munkások „osztályellenségeit"; egyáltalán: ezekben a kérdésekben csaknem a szociáldemokrata párt osztályharcos terminológiáját használta. Hasonlóképpen rokonszenvvel írt a város „kisembereiről", szociálpolitikai problémáiról, különösen részletesen szólt – riportsorozatában – a városi munkáslakás-problémákról, ezeknek valóságos szakértőjévé „dolgozta be" magát (ennek később, Kolozsvárott még hasznát vette) stb.

A hírhedt OMGE, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület 1906 őszén Nagyváradon rendezett kongresszusa ellen is rendkívül élesen, a *Nagyváradi Munkás Újság*gal szinte lépést tartva foglalt állást. A Váradon hintókon felvonuló, parádézó mágnások és mágnásfeleségek ellen keményen fellépett: a kocsikorzó uraságait „néma, visszafojtott gyűlölettel nézi... a munkásság" – írta többek között. Hasonló jellegű írásai miatt a nagyváradi ügyészség „izgatás" címén eljárást is indított ellene, de az 1907 áprilisában megtartott esküdtszéki tárgyaláson felmentő ítélet született.[49]

Írásai azonban nem mindenben követték a *Nagyváradi Munkás Újság*ot. Amikor például a munkáslap súlyos viszályba keveredett Tisza Istvánnal munkásellenes állásfoglalásai miatt – erről az *Előre* semmit sem írt.[50] S ez korántsem volt véletlen. Kun Béla szociáldemokrata elkötelezettségéből mit sem von le, ha – Dersi Tamás szerető elfogultságával szemben, a tényeknek megfelelően – leszögezzük, hogy a

fiatal lapszerkesztő lényegében olyan lapot csinált, amilyet a kiadótulajdonos *megkövetelt* tőle. Az csak Kun Béla javára írható, ha ezeken, a tulajdonos által megszabott korlátokon – amikor tehette – megpróbálta túltenni magát, de tőle sem lehetett elvárni, hogy ebben a miliőben forradalmi szocialista lapot formáljon.

Emellett azt is figyelembe kell vennünk, hogy az *Előre* – bulvárlapként – nem elégedhetett meg pusztán politikai természetű írásokkal. A közönség megnyerése végett – már csak a többi lap konkurenciájára való tekintettel is – élnie kellett az ekkoriban terjedő új szerkesztési elvekkel: a napi szenzációk, szerencsétlenségek, véres drámák naturalisztikus előadásával is. A lap szalagcímei, ennek megfelelően, általában kettősek voltak: a politikai vezető cím alatt a napi szenzációt tálaló szalagcímet is ott találjuk.

Ahogy mondani szokás: ez az érem egyik oldala. A másik: nem világos, milyen megfontolások vezették Laszky Ármint, amikor Kun Bélát szerződtette. Hiszen tudván tudta, naponta tapasztalhatta, hogy Kun Béla a szociáldemokrata párt elkötelezett híve. Miért alkalmazta mégis? Feltehető, hogy politikailag lehetségesnek látta a szabadelvű párt és a szociáldemokraták érdekeinek ideiglenes találkozását a közös ellenfél: a hatalomra került koalíció elleni küzdelmekben, a koalíciós kormány „agrárius" intézkedéseinek, „hazafias" frázisainak, antidemokratizmusának leleplezésében. De szerepet játszhattak döntésében egyéb, üzleti megfontolások is, olyan számítások, amelyek – bár áttételesen – lehetővé tették számára, hogy a radikális hangvételű lap nyomása révén megnyerje az új, koalíciós főispán hajlandóságát a nagy lap, a *Szabadság* akkor szokásos dotálásához. Ezt a lehetőséget látszik alátámasztani, hogy az *Előré*ben a főispán ellen indított – egyébként jogos – támadások csúcspontján született meg a főispáni döntés: a *Szabadság* című lapot a megye hivatalai tartoznak kötelezően előfizetni (persze állami pénzen).[51] A lappal, Kun Bélának a városi és megyei koalíciós hatalmasságok ellen intézett támadásaival valóban sikerült mintegy „sakkban tartania" őket, miközben a „nagy lap", a *Szabadság* jóval visszafogottabban foglalt állást a helyi – és országos – közéleti kérdésekben. Csak példaként említjük, hogy amikor Glacz Antal Bihar megyei főispán elkoboztatta a szociáldemokrata földmunkáslapot, a *Világszabadság*ot, s bizalmas utasításában a szociáldemokrata földmunkás-szervezkedés letörésére szólította fel a helyi hatóságokat, a törvénytelen rendelkezés aktáit Kun Béla megszerezte – s az *Előré*ben publikálta. A leleplezés érdekében állt a Tisza-pártnak, de segítette a szociáldemokratákat is a koalíció elleni harcukban (a *Nagyváradi Munkás Újság* át is vette a leleplezést). A főispán természetesen azonnal vizsgálatot rendelt el, de nem tudott nyomára jutni annak, hogy miként került a bizalmas utasítás szövege a két laphoz. Így aztán úgy állt bosszút, hogy az év végén megvonta a két lap szerkesztőjétől: Kun Bélától és Vántus Károlytól az újságíróknak járó vasúti szabadjegyet.[52]

A laptulajdonos e – lehetséges – üzleti számításain túl, az *Előre* kiadása nem jelentett nagy anyagi megterhelést a vállalkozó számára. Kun Béla – a Laszkyval kötött egyezség alapján – a négyoldalas lappal járó munkát teljes egészében magára vállalta. Az *Előré*nek – rajta kívül – nem volt más fizetett alkalmazottja. Kun Béla a lap híreit – igaz, részben a *Szabadság*hoz érkező anyag alapján – maga állította össze; cikkeit, glosszáit, kommentárjait maga írta; ő volt a lap riportere és tudósítója egy személyben. Kortársainak, újságíró-kollégáinak visszaemlékezései alapján[53] – s a

lap ismeretében – bátran állíthatjuk, hogy tehetséges és szorgalmas újságíró volt, aki munkáját szenvedélyesen szerette és nagy odaadással, munkabírással végezte.

Munkája során széles körű ismeretségre tett szert a város újságíró-társadalmában, irodalmi-színházi életében. Kapcsolatba került a már említett Göndör Ferenccel, majd Emőd Tamással és Dutka Ákossal; Váncsa Károly mellett – akit már 1904 óta, kolozsvári szereplései alapján ismert – ekkor ismerkedett meg a jó nevű szociáldemokrata jogakadémiai tanárral: Ágoston Péterrel, általa pedig Jászi Oszkárral s a *Huszadik Század* körének más vezetőivel is. Dutka Ákos „kedélyes kollégaként", „a Holnaposok tömörülésének rajongó híveként" emlékezik rá, olyan emberként ábrázolja, akit magával ragadott Ady költészetének varázsa.[54] A bohém újságírói környezet bizonyos külsőleges vonásait ő is magára öltötte; Kun Béláné emlékezése szerint[55] „fél méter széles fekete kalapot" hordott, és rendszerint „óriási vörös csokornyakkendőt" viselt – csupa olyan kelléket, ami akkoriban egy 20 esztendős lapszerkesztőnek elengedhetetlen rekvizituma volt... Bizonyos az is, hogy – a kor, főleg a vidéki városok szokásainak megfelelően – kedvelte és maga is szívesen énekelte az akkor divatos magyar nótákat (Dankó Pista dalait Ady is versben köszöntötte), de ez nem kapcsolódott össze nála a „sírva vigadással", még kevésbé valamiféle duhajkodással. Csak azért említjük meg ezt itt, mert később az emigrációban nagy zenei műveltségű értelmiségi elvtársai Kun Bélának ezt a gyermekkorától megvolt tulajdonságát, azt ugyanis, hogy egyszerűen szeretett énekelni, félreértették, és holmi dzsentri vonásnak bélyegezték (az iskolában énekből mindig jeles osztályzatot kapott...).

Dzsentri vonásként tartották-tartják számon két váradi afférját is. Az egyik: Sas Edének, a helyi, *Nagyvárad* című koalíciós lap szerkesztőjének felpofozása. Az ügy összefüggött az *Előre* indításával. Már napok óta plakátok hirdették a városban a lap indítását Kun Béla szerkesztésében, mikor az említett lapban a szerkesztő azt az álhírt röppentette fel, hogy az *Előre* a „darabontkormány" volt belügyminiszterének, Kristóffy Józsefnek a támogatásával és egy helybeli zsaroló újságíró, egy bizonyos Nógrádi Gyula szerkesztésében jelenik meg. Amikor a nyilvánvaló és politikailag nagyon is célzatos (és őt egzisztenciájában fenyegető) rágalom miatt a fiatal szerkesztő a városházán felelősségre vonta Sas Edét, olyan arrogáns választ kapott, hogy elragadtatta magát. A tett nyilvánvalóan helytelen volt, védhetetlennek is bizonyult, s a bíróság 1907-ben 300 korona pénzbüntetést szabott ki Kun Bélára.[56]

A másik eset a már említett Nógrádi Gyulával függött össze, aki Laszky „nagy lapjától", a *Szabadság*tól két munkatársa elbocsátását követelte, azzal fenyegetőzve, hogy különben leleplezésekkel él. Kun Béla formailag a *Szabadság* belső munkatársának számított; rá is vonatkozott-e a követelés vagy sem, nem tudjuk; tény, hogy Nógrádi jelentkezésekor átvette a telefont. Szóváltás kerekedett; ennek során Nógrádi megfenyegette Kun Bélát, aki – óvatosságból – egy vasbotot rejtve a kabátja alá, távozott a szerkesztőségből. Az óvatosság helyénvalónak bizonyult; Nógrádi revolverrel támadt rá, s Kun Béla csak a kéznél levő vasbot segítségével tudta a lövést elhárítani. Nógrádit letartóztatták, majd másnap szabadon engedték.[57]

A várost izgalomban tartó eseményhez hozzájárult az újságíró-társadalom szenzációja is, amelynek ugyancsak Kun Béla volt a főszereplője. A Nógrádi-affért követő napon, 1907. január 10-én Kun Bélának nyilatkozata jelent meg a *Nagyváradi Friss Újság*ban, amelyben bejelentette szakítását a lapkiadóval és megválását az *Előre*

szerkesztésétől. A nyilatkozatból – és az azt követő személyeskedő hangú hírlapi polémiából – valószínűsíthető, Laszky Ármin a Nógrádi-affért használta fel arra, hogy megszabaduljon Kun Bélától. Kettőjük között már korábban is sokasodtak az ellentétek; Nógrádi jelentkezése akár provokációnak is felfogható.[58] (Január 10-e után az *Előre* még mintegy öt hétig tengődött, Göndör Ferenc szerkesztésében, s megjelenése február 20-án a 44. számmal megszakadt.[59])

Így kapcsolódott össze Kun Béla szerkesztői munkája az *Előré*nél a kezdéskor és a távozáskor egy-egy afférral, olyan idegfeszültséggel teli pillanatokban, amikor egzisztenciális érdekei forogtak kockán. A védekezés reflexét – mert mind a két esetet annak kell minősítenünk – vajon nevezhetjük-e „dzsentri vonásnak", párbajozó krakélerségnek? Ha a két affért ebben az alapösszefüggésben vesszük szemügyre és ennek megfelelően értékeljük, válaszunk csakis nemleges lehet.

Kun Béla 1907. február közepén – Laszky hozzájárulásával, s valószínűleg bizonyos végkielégítéssel – eltávozott a laptól és Nagyváradról. Útja – akárcsak a *Szabadság* korábbi szerkesztőjéé, Lengyel Gézáé – talán nem is véletlenül, szintén a *Budapesti Napló* szerkesztőségébe vezetett.[60] A belépés pontos idejét nem ismerjük, de annyi bizonyos, hogy 1907. február 26-án már nem tartózkodott Nagyváradon, március 14-én pedig már a *Budapesti Napló* munkatársaként dolgozott Budapesten.[61]

Itteni munkájáról kevés ismeretünk van. Lengyel Géza „Ady a műhelyben" című írásában emlékezik meg róla mint fiatal újságíróról, akinek igen szerény állása lehetett a lapnál. Hadd idézzük a hangulatos emlékezés egy-két mondatát: „Két összetolt ócska íróasztal két oldalán, egymással szemben ült egy idősebb, nagybajuszú férfi s egy borotvált arcú, egészen fiatal. Beszélgettek, sokat vitáztak egymással, sűrűn idézgették Marxot: úgy látszott, hogy e tekintetben nagyon tájékozottak... Az idősebb munkatárs... Pfeifer Sándor volt; a fiatal: Kun Béla."[62] Pfeifer fontos szerepet játszott a korábbi esztendők szociáldemokrata mozgalmában, s ebben az időben is tagja volt a pártnak, bár tisztséget nem töltött be. Közel állt a szocialista diákok mozgalmához, egyik szervezője-irányítója volt a fővárosi munkásművelődés fórumának, a Vorwärts nevű egyesületnek. Általa bizonyára, de talán korábbi ismeretségei révén is, Kun Béla újabb kapcsolatokra tett szert. Ekkoriban ismerkedett meg természetesen a laptulajdonos Vészi Józseffel és családjával; itt találkozott ismét Ady Endrével és a Kolozsvárról már ismert szociáldemokrata Szabados Sándorral. Szorosabb kapcsolatba került a *Népszava* több munkatársával, köztük Révész Bélával, Rudas Lászlóval, Madarász Emillel, a fiatal, irodalmi hajlamú Marton Istvánnal, s az volt a titkos vágya, hogy egyszer a *Népszava* szerkesztőségébe kerüljön munkatársként.[63]

A *Budapesti Napló*ban megjelent írásait még nem gyűjtötték egybe. Nehéz, és csaknem reménytelen feladat: szignóval jelölt cikke nem jelent meg a lapban; valószínű, hogy Lengyel Gézának igaza van, amikor azt állítja, a fiatal újságíró ennél a nagy lapnál csak kisebb feladatokat kaphatott, talán a hírrovatnál serénykedett, talán a munkásmozgalmi események krónikájának összeállításában dolgozott együtt Pfeifer Sándorral, esetleg a községi politika rovat szerteágazó híranyagának összeállításában segédkezett. Kun Béla itteni szerepének pontosabb felderítése még az eljövendő kutatások feladata.

Egyelőre meg kell elégednünk azzal, amit Kun Béla életének abból a jó nyolc hónapnyi idejéből ismerünk, amikor a lap munkatársa volt (1907 márciusától 1907

novemberéig). Ezt az időt nem kis részben két per vádlottjaként kellett eltöltenie. Az egyik a már említett Sas Ede-féle affér következménye volt, amelynek tárgyalásai még 1906. október 15-én megkezdődtek a nagyváradi 2. sz. járásbíróságon. A rendelkezésünkre álló periratok[64] alapján nyomon követhetjük a tárgyalások, fellebbezések, idézések sorozatát. Ezekből azonban talán csak két mozzanat érdemel külön említést. Az egyik az, hogy Kun Bélát dr. Sonnenfeld Lajos fiatal ügyvéd, a váradi szociáldemokrata pártszervezet egyik neves értelmiségi képviselője védte (mint már említettük, eredménytelenül). A másik mozzanat: Kun Béla a 30 korona perköltséget rendezte, de a 300 koronás pénzbüntetést nem tudta – nem akarta – kifizetni. Miután a büntetés kifizetésének határideje – 1907. február 9-e – elmúlt, a váradi törvényszék, amely a jogerős másodfokú ítéletet hozta, a 300 korona pénzbüntetést behajthatatlansága esetén 30 napi börtönbüntetésre változtatta, s az ügyet a büntetés behajtása vagy az ítélet végrehajtása végett áttette a nagyváradi rendőrkapitánysághoz. Kun Béla pesti lakcímeiről, a *Budapesti Napló*hoz kerüléséről már azok a rendőrkapitánysági iratok tájékoztatnak bennünket, amelyek a Kun Béla utáni nyomozás során keletkeztek.

Eszerint – a sikeres nyomozás eredményeként – Kun Béla 1907. március 14-én Budapesten személyesen vette át a váradi bíróság felszólítását, s néhány nap múlva kérvényezte, hogy a 300 korona büntetést havi 10 koronás részletekben fizethesse ki. A váradi főügyész (március 30-án) a kéréshez hozzájárult, de a választ nem tudták kézbesíteni a címzettnek, mert az már akkor a kolozsvári ügyészség foglya volt.[65]

Ezzel elérkeztünk a másik perhez, amely sokkal súlyosabb büntetéssel fenyegette. A kolozsvári ügyészség 1906 őszén vádat emelt ellene lázítás és hatóság elleni erőszakra való felhívás címén. A vád alapja egy röplap volt, amelyet Kun Béla 1906 júliusában, a kolozsvári építőmunkások sztrájkja alkalmából írt. Bár Kun Béla ekkor már a nagyváradi *Szabadság* című lap munkatársa volt, a kolozsvári szociáldemokrata mozgalomhoz még sok szállal kötődött; szülei is ott laktak, s maga is gyakran átutazott az erdélyi fővárosba. A sztrájk, amely az építőmunkások szakszervezetének helyi csoportja és a kolozsvári építőmesterek kartellje közötti hatalmi harcként nagy hevességgel folyt már tavasz óta, 1906 júliusában új fordulatot vett. Az építőmesterek a sztrájk letörése végett Morvaországból munkásokat fogadtak, de mikor ezek – nem utolsósorban a helyi szociáldemokraták agitációjának hatására – értesültek arról, hogy milyen céllal szerződtették őket, csatlakoztak a sztrájkolókhoz, s együtt sorakoztak fel a sztrájk letörésére kirendelt csendőrök ellen. A csendőrök fegyveres beavatkozása áldozatot is követelt: Dán Péter 66 esztendős kőműves olyan súlyos sérüléseket szenvedett, hogy néhány óra múltán meghalt.

Ebből az alkalomból a szociáldemokrata párt kolozsvári szervezete gyászjelentést adott ki, amely éles szavakkal bélyegezte meg a gyilkosság elkövetőit és felbujtóit egyaránt. A gyászjelentés szerzője, Korundán György ellen osztály elleni izgatás címén eljárást indított az ügyészség. Hasonlóképpen eljárás indult Kun Béla ellen is „Csendőrszurony. Rendőrkard. Bestiák az utcán" címmel megjelent röpiratáért.[66] A röplap tartalmáról egyelőre nincsenek ismereteink; talán egyszer előkerül egy példánya. A címből annyi mindenesetre kiviláglik, hogy aligha alkalmazott hangfogót a hatósági erőszak elkövetőivel szemben.

A kolozsvári esküdtbíróságon 1907 tavaszától sorozatban zajlottak a szociáldemokrata mozgalom vezetői ellen indított perek, köztük az építőmunkássztrájk

kapcsán emelt vádak alapján is. A Korundán elleni perben az esküdtek a vádlottat „nem bűnösnek" mondták ki, s így a törvényszék a gyászjelentés szerzőjét felmentette a vád alól. A persorozatban ez már a negyedik felmentő ítélet, tehát az ügyész negyedik veresége volt. Talán ezzel is magyarázható, hogy az ügyész a kitűzött tárgyalásokról kétszer is távol maradó Kun Béla ellen letartóztatási parancsot adott ki. (Kun Béla átlátszó ürügyekkel alátámasztott távolmaradásaival nyilván arra számított, hogy sikerül „kifognia" egy számára kedvező összetételű esküdtszéket, amelyben a város olyan polgárai foglalnak helyet, akiktől ügyének kedvező elbírálását remélhette.)

A letartóztatási parancs alapján 1907. május 13-án két civil ruhás rendőr jelent meg Kun Béla lakásán, s a fiatal újságírót a kolozsvári törvényszék fogdájába kísérték. Másnap, május 14-én tartották meg az esküdtszéki tárgyalást. Az ügyész elejtette a lázítás vádját, de annál nagyobb hangsúllyal szerepeltette a hatóság elleni erőszakra való felhívás bűntettét. Az esküdtek, akik között nem voltak Kun Bélával rokonszenvező polgárok, bűnösnek mondták ki, s így a kolozsvári törvényszék 6 havi államfogházra és 200 korona pénzbüntetésre ítélte.[67] A büntetés megkezdésének időpontja az év novemberében vált esedékessé.

Május közepétől novemberig Kun Béla Budapesten tartózkodott, s továbbra is tagja volt a *Budapesti Napló* szerkesztőségének. A nagyváradi bíróság ezután is zaklatta, újabb és újabb fizetési meghagyásokkal bombázta. 1907 júniusában – a kapott kedvezmény értelmében (amelyről az értesítés valamiképpen mégiscsak eljuthatott hozzá) – 10 koronát kifizetett a váradi „becsületsértési" perben ellene hozott büntetés törlesztéseképpen, de 1912-ig a további 290 koronát nem fizette ki (végül is az ítélet elévült).

A váradi megkeresésekre a budapesti rendőrkapitányság sorra-rendre azt a választ adta, hogy „Kun Béla hírlapíró Kolozsvárt az ottani törvényszék fogságában" van. Végre, 1907 szeptemberére a bürokrácia útvesztői ellenére is kiderült, hogy Kun Béla nincs a kolozsvári ügyészségi fogházban. Ekkor nyomozás indult, hogy „a szökésben levő Kun Béla hírlapírót" kézre kerítsék.

Csak azért foglalkozunk ilyen aprólékosan ezekkel a – ma már semmitmondó – részletekkel, mert érzékeltetik, hogy Kun Béla milyen keserves viszonyok között élt 1907 tavaszán-nyarán, s miért foglalkoztatta az a gondolat, hogy külföldre, Amerikába meneküljön, s ott valamelyik magyar nyelvű szocialista lapnál vállaljon munkát. A tervről a *Budapesti Napló* tulajdonosa, Vészi József lányának, Vészi Margitnak a naplófeljegyzése tudósít, aki a tervhez hozzáfűzi, hogy ő már el is búcsúzott tőle, majd megjegyzi: „az ő fanatizmusához foghatót még sohasem láttam..." A naplóbejegyzés dátuma: 1907. augusztus 28.[68]

A másik ok, amiért a nyomozás elrendeléséről szót ejtettünk, az az, hogy a kiadott körözésben megtalálhatjuk Kun Béla hiteles személyleírását is, amit érdemesnek tartunk közölni. Eszerint: „Kora: 22 éves. Magassága: alacsony. Haja: barna. Szeme: fekete. Szája: rendes. Arca: kerekded. Orra: rendes... Anyanyelve: magyar, beszél németül is. Ruházata: úrias. Legutóbb Budapesten lakott."

A nyomozólevelet a nagyváradi járásbíró állította ki 1907. október 6-án „a becsületsértés vétsége miatt elítélt, szökésben levő Kun Béla" kézrekerítésére: „Felhívatnak az összes hatóságok, hogy a szökésben levő elítéltet letartóztassák, s a legközelebbi

kir. ügyészség vagy járásbíróság fogházába szállítsák, egyúttal pedig letartóztatásáról az alulírott kir. járásbíróságot értesítsék."[69]

Hogy konkrétan hogyan zajlott és milyen eredménnyel a nyomozás, nem ismeretes. Tény viszont, hogy Kun Béla – talán ettől függetlenül – 1907 novemberétől – a kolozsvári törvényszék ítélete alapján – a szegedi államfogház rabja volt, s onnan csak 1908. május 16-án szabadult.[70] A fogházban töltött nehéz fél esztendejéről kevés adattal rendelkezünk. Fennmaradt azonban két levele, amelyeket a *Népszava* már említett fiatal munkatársához, Marton Istvánhoz írt,[71] továbbá néhány emlékezés Kun Bélára, amelyek röviden utalnak a szegedi hónapokra.

A Marton Istvánhoz írt két levélben Kun Béla beszámol barátjának arról, hogy angolul tanul, s már nem kevés szót tud. A fogházban – írta – „van elég ideje az embernek gondolkodni, s bizony, ha visszapillant az ember az elmúlt dolgokra, különösen a körülötte levők cselekedeteire, nagyon sokat más megvilágításban lát, mint azelőtt. Világért se gondolja, hogy valamiféle szentimentális világfájdalmat oltott belém a fogság, vagy megtört volna, de bizonyos, hogy nagyon sok emberben csalódtam..."[72] Elmondja, hogy a szociáldemokrata párttól rendszeres támogatást kap; ingyen küldik a *Népszavát* is. Miközben Marton elkeseredett véleményével szemben, aki szerint egy „szemétdomb a magyar irodalom", a *Népszava* színvonalas karácsonyi irodalmi mellékletére utal, politikai tekintetben maga is elégedetlen a lappal.[73]

Külső kapcsolatairól szólva így írt: „El sem képzelheti, mit jelent nekem levele; nem is alkothat magának arról fogalmat, hogy mint esik itt az embernek, ha látja, hogy van valaki, aki nem hagyta el. Ön és Ady Endre azok, akik megemlékeztek rólam rabságomban." Érdeklődik a *Népszava* ismerős munkatársai iránt is, és kéri Martontól címüket.[74]

Ady „megemlékezése" – bizonyára a fogházba küldött levele – nem ismert; mindenesetre azt bizonyítja, hogy egykori tanítványa s a *Budapesti Napló*nál fiatal újságíró kollégája iránt jó szívvel volt. Majd látjuk még, hogy a későbbiekben is szívélyes, jó viszony jellemezte kapcsolatukat. Adyn kívül Kun Béla érintkezésben volt Janovics Jenő kolozsvári színigazgatóval is, akinek ekkor megjelent, „A magyar dráma irányai" című könyvéről – a fogházból – ismertetést is írt a *Népszavába*. Első írása a szociáldemokrata párt központi lapjában 1907. december 27-én látott napvilágot.[75]

A szegedi államfogházban ebben az időben szocialista és nemzetiségi „izgatókat" tartottak fogva, továbbá néhány állami tisztviselőt, akiket a Fejérváry-kormány idején vállalt tevékenységükért ítéltek el. Egy 1925-ben megjelent emlékezés szerint ebben az időben „ott volt Šrobar joghallgató, a későbbi cseh miniszter, Hlinka páter, a tót vezér, Lucaciu ismert román politikus, görögkeleti román lelkész, Kun Béla joghallgató, a későbbi külügyi népbiztos, egy főszolgabíró, több állami tisztviselő stb.". Az emlékező elmondja, hogy bár a fogva tartottak a legkülönbözőbb pártállású politikusok voltak, mégis példás egyetértés alakult ki közöttük, és humorral is bőven meg voltak áldva. Így elhatározták, hogy május 1-jét – a szocialistáktól tanult módon – a fogház udvarán is megünneplik, eleget téve minden formaságnak: a hatósági engedély „beszerzésétől" a vörös zászlós felvonulásig – és az ünnepi szónoklatig. S a szónok Kun Béla volt...[76] Egy Bukarestben 1919 márciusában publikált emlékezés szerint is a szegedi fogházban, ahol a foglyokat a falakon kívülről hozott kasztszellem továbbra is elkülönítette egymástól, Kun Béla volt az, aki mindenkivel megtalálta az érintkezés emberi formáit.[77]

A fogházbüntetés, ha azt valaki politikai okokból szenvedte el, inkább megbecsülést, semmint elítélést váltott ki. A „hatóság elleni erőszakra való felhívás" miatt elítélt Kun Bélának is sajátos renomét kölcsönzött a szegedi Csillag börtönben eltöltött fél esztendő. Az 1908 májusában szabadult fiatal újságírónak azonban – bármennyire jólesett is az elismerés – valamiből meg is kellett élnie. A *Budapesti Napló* ekkorra már gazdát cserélt, s új tulajdonosa, Pályi Ede kezében hamarosan már csak árnyéka volt hajdani önmagának; ide tehát nem mehetett vissza. A *Népszava* szerkesztősége maga is anyagi gondokkal küszködött, tehát itt sem tudott elhelyezkedni.

Hazatért hát Kolozsvárra, s itt próbált meg új életet kezdeni. Több kísérletet is tett arra, hogy befejezze egyetemi tanulmányait, még a várostól is megpróbált ösztöndíjat kérni tanulmányainak befejezéséhez. Mindenekelőtt azonban kereső foglalkozást kellett találnia. Ebben segítségére volt kiterjedt ismeretsége s a munkásmozgalomban szerzett neve: végül is a kolozsvári szociáldemokrata mozgalomban kifejtett tevékenysége miatt került politikai elítéltként a szegedi államfogházba. Mindennek köszönhetően a kolozsvári kerületi Munkásbiztosító Pénztár új igazgatója, dr. Jakobi Kálmán, aki korábban a *Kolozsvári Friss Újság* szerkesztője volt, maga mellé vette Kun Bélát, aki ettől – 1908 nyarától – kezdve a kolozsvári Munkásbiztosító Pénztár fogalmazójaként dolgozott. Kezdetben az üzemi baleseti kártalanítási ügyek tartoztak hozzá.

Ez az állás félig-meddig függetlenített pártalkalmazotti státus volt, hiszen a „betegpénztár" széles körű autonómiával rendelkezett, s vezetőségét jórészt a biztosítottak – tehát a szervezett szocialista munkások – választották. A vezetők pedig természetszerűleg a mozgalom erre érdemes tagjait alkalmazták, akik egyúttal a szocialista pártmozgalomban is aktív szerepet játszottak – és játszhattak is – ebben a beosztásukban. Nem utolsósorban ezzel magyarázható, hogy már az év decemberében, az évenként, a karácsonyi ünnepek alkalmával megtartott kerületi pártértekezleten a 22 éves fiatalembert az erdélyrészi kerületi pártbizottság kilenctagú végrehajtó bizottságának tagjává választották. Olyan tapasztalt szociáldemokrata tisztségviselőkkel dolgozott itt együtt, mint serdülőkorának mentora, a kolozsvári szociáldemokrata párttitkár: Klein Jakab vagy Linthaller Jenő, a *Kolozsvári Munkás* szerkesztője stb.[78]

Ez a beosztás lehetővé tette számára, hogy teljes áttekintést nyerjen a soknemzetiségű erdélyi munkásmozgalomról, s egyben megismerkedjen a munkásság mindennapi gondjaival, problémáival is. Új beosztásában és funkciójában Kun Béla elemében volt. Fáradhatatlanul járta a vidéket, szervezte a bányavidékekre özönlő, a fűrésztelepekre toborzott új munkásrétegeket. A régi barát és harcostárs: Váncus Károly oldalán kolozsvári népgyűlések vezetője, a városi szociáldemokrata pártiskola előadója volt.[79]

A mozgalmi feladatok mellett szoros kapcsolatokat épített ki a kolozsvári baloldali értelmiségiekkel is. Ebben a tekintetben támaszkodhatott a munkásbiztosító főorvosának, dr. Lukács Hugónak a segítségére, aki Ady Endre régi barátja és kezelőorvosa is volt egy személyben. Ez a kapcsolat is bizonyára hozzájárult ahhoz, hogy Kun Béla most már Kolozsvárott is találkozhatott Ady Endrével, akivel ekkor kerülhetett közelebbi kapcsolatba. Erre utal nemcsak Németh Andor emlékezése, aki szerint őt

Kun Béla mutatta be Ady Endrének,[80] hanem Ion Brad Emil Isacról írt életrajza is, amelyben elmondja, hogy Isac Ady Endrével a kolozsvári New Yorkban találkozott először, ahol az országos hírű költőre Kun Bélával együtt várakozott; Kun Bélával „barátok voltunk – idézi Ion Brad Isacot –, akivel együtt jártam egyetemre Kolozsvárott".[81] A kolozsvári New York kávéházi beszélgetések, viták emlékét őrizhette Adynak az a fényképe, amelyet személyesen dedikált „Kun Bélának szeretettel – Ady Endre". A kép évekig díszítette Kun Béla otthonát, mígnem a háború alatt elkallódott.[82]

Ebben a körben, amely Adyt tekintette szellemi vezérének, költői forradalmát a társadalmi forradalom előkészítőjének, született meg az az elhatározás, hogy a fővárosi Galilei Kör mintájára egyesületbe tömörítik a város progresszív gondolkodású fiatal értelmiségijeit, diákjait. A Bolyai Szabadgondolkodó Egyesület 1909 tavaszán alakult meg, s május 2-án tartotta első nagygyűlését a Magántisztviselők Egyesületének dísztermében. Az egyesület megalakulásáról megemlékezik Stettner Tamás újságíró is, aki mellesleg azt írja, hogy mikor 1908 őszén Kolozsvárra került, Kun Béla volt az első ember, akinek bemutatták.[83]

Nagyjából Kun Béla Kolozsvárra kerülésével egy időben, tehát 1908 közepe táján vetődött fel egy fontos városi szociálpolitikai akció terve: a rohamosan fejlődő város nyomortelepeinek felszámolása és egészséges munkáslakások építése. A város vezetői – nyilván a tarthatatlan helyzet nyomására is – tárgyalásokba bocsátkoztak a tervet szorgalmazó kerületi Munkásbiztosító Pénztár vezetőivel egy munkáslakás-építő szövetkezet alapításáról. Elsősorban jelzálogkölcsön felvételéről volt szó, amelyhez a városi tanácsnak kellett kezességet vállalnia, a szövetkezet tagjainak, az épülő munkáslakások majdani tulajdonosainak pedig a hitel részletekben történő visszafizetését. Az építkezéshez szükséges parcellázási előterjesztés 1911. január 10-én került az illetékesek elé, a városi törvényhatósági bizottság pedig január 20-án tárgyalta először a kérdést. Hosszas és nehéz tárgyalások kezdődtek. A szövetkezet tagjainak toborzása, alapszabályainak kidolgozása, majd megalakítása, a 48 (más forrás szerint 52) hold kiterjedésű telek megvásárlása, egyáltalán: a szövetkezet mindennapi munkájának irányítása „a szociálpolitika terén ismert nevű munkáspénztári fogalmazó", Kun Béla feladata volt, akit a szövetkezet „ügyvezető igazgatójává" választottak.[84] A közleményt hírül adó lap ehhez hozzáfűzte, hogy Kun Bélának „a szövetkezet létesítése körül nagy érdemei vannak". A munkásbiztosító fiatal szocialista tisztviselőjének sikeres tevékenységét bizonyára elősegítette az a tapasztalata is, amelyet korábban Nagyváradon, az ottani munkáslakás-probléma publicisztikai feltárása során szerzett.

A városi törvényhatósági bizottság 1911. december 13–14-én tartott ülésén jóváhagyólag tárgyalta a munkáslakás-építő szövetkezet addigi tevékenységét, amelynek eredményeként lehetővé vált, hogy a munkások önerőből 400 egészséges munkáslakást építsenek fel Kolozsvárott.[85] Az akció sikere megnövelte Kun Béla tekintélyét. Formai tekintetben ugyan nem, de a valóságban már ő számított a helyi pártszervezet „első emberének", aki telve volt új elképzelésekkel, gondolatokkal s a megvalósításukhoz szükséges tettrekészséggel egyaránt. Így emlékezik rá 1911 nyaráról szólva Jócsák Kálmán, akit a központ ekkor küldött Kolozsvárra a titkári tennivalók ellátására.[86]

A szociáldemokrata mozgalom egyik helyi vezetőjeként Kun Béla is kivette a ré-

szét a szociáldemokrata párt országos politikájának megvalósításából. 1910-től épült ki a szociáldemokrata párt választójogi együttműködése a parlamenti választásokon súlyos vereséget szenvedett koalíció demokratikus szárnyával és elsősorban vezetőjével, Justh Gyulával, ami 1911-ben a két párt között formális szövetségkötéshez vezetett. A párt ezáltal kitört a korábbi évek politikai elszigeteltségéből, s a választójogi tömegmozgalom új hullámát tudta kibontakoztatni. Ezek a küzdelmek vezettek el az 1912. május 23-i fővárosi forradalmi megmozdulásokhoz, a „vérvörös csütörtök" barikádjaihoz, az egész magyar belpolitikai élet felrázásához.

Ezekből a harcokból a kolozsvári munkásság is derekasan kivette a részét. 1911 szeptemberében Kun Béla is tagja volt annak a munkásküldöttségnek, amely meghívta Justh Gyulát a szociáldemokratákkal közösen rendezendő választójogi nagygyűlésre.[87] Más alkalommal a szövetséges párt egyik fő követelése: a Habsburg-militarizmus elleni harc szerepelt a napirenden, s a gyűlés szociáldemokrata szónokát: Kun Bélát rendőrök vezették ki a gyűlésteremből, mert a gyűlést ellenőrző rendőrtisztviselő szerint megengedhetetlen szavakkal támadta a fennálló rendszert.[88]

A „vérvörös csütörtök" eseményeire, akárcsak az ország legtöbb városában, Kolozsvárott is heves tüntetéssel reagáltak a munkások. A szombat esti gyűlésen Kun Béla méltatta a pesti események forradalmi jelentőségét.[89] Ugyanígy ő volt a szónoka annak a tiltakozó népgyűlésnek, amely a *Népszava* elkobzása ellen zajlott le Kolozsvárott.[90] Ő agitált a háború veszedelme ellen az 1912. november 17-i tiltakozó népgyűlésen és felvonuláson is, amelyet Európa-szerte ezen a napon rendeztek meg a szocialisták a Balkán-háború nyomán kibontakozott európai háborús veszély ellen tiltakozva.[91]

Az erdélyrészi pártszervezet mindinkább kiterjesztette tevékenységét a nagyobb városokon túlra is. Jócsák Kálmán emlékiratában részletesen beszámol róla, hogy mennyire fellendítette a mozgalmat a szociáldemokrata párt terve: az 1913 márciusára meghirdetett általános sztrájkra mozgósító felhívása. 1913 januárjában–februárjában Jócsák és Kun Béla gyűlések sorozatát tartották az erdélyi városokban és ipari centrumokban, eljutottak a Zsil völgyébe is, mindenütt agitálva a készülő általános sztrájk s a demokráciát ígérő választójogi reform mellett. A petrozsényi csendőrség 1913. február 25-én a két agitátort letartóztatta és visszatoloncolta Kolozsvárra.[92]

Az agitációs utak során Kun Béla megfordult Nagyenyeden is, ahol menyasszonya, Gál Irén zongoratanárnő élt szüleivel. Látogatásai mind gyakoribbak lettek; 1913 tavaszán csaknem minden hét végét a Kolozsvártól nem messzire fekvő kedves kisvárosban töltötte. Az ilyen látogatások vége nem lehetett más, mint a házasság: 1913. június 29-én a két fiatal összeházasodott, s megkezdte szerény kolozsvári otthonának megteremtését. Házasságuk első éveit, a magánélet és a mozgalmi tevékenység összefonódását hangulatos, szép leírásban érzékelteti Kun Béla özvegye az 1960-as évek közepén megjelent emlékezéseiben.[93]

A házassággal nagyjából egy időben Kun Béla előbbre jutott a hivatali „ranglétrán" is. A temesvári munkásbiztosító vezetőjévé választott Jakobi Kálmán helyébe őt nevezték ki a kolozsvári munkásbiztosító „mb. igazgatójává".[94] A következő év tavaszán szakmai tevékenységét újabb elismerés érte: megválasztották a Munkásbiztosító Tisztviselők Országos Egyesülete választmányi tagjává.[95]

Nem véletlen, hogy a kolozsvári pártszervezet Kun Bélát választotta küldöttnek a szociáldemokrata párt 1913. október 19–21-én lezajlott XX. kongresszusára. A szo-

ciáldemokrata kongresszus a munkásmozgalom nehéz időszakában ült össze. Az 1910-ben nekilendült választójogi tömegmozgalom – forradalmi akciók után – 1913 elején megtorpant, s Tisza István 1912. júniusi „államcsínye", a parlament „megrendszabályozása" után mind nyilvánvalóbb lett, hogy az adott eszközökkel a kiéleződött osztályküzdelmek és az uralkodó osztályok belső ellentétei már nem oldhatók meg. A politikai „patthelyzet" legpregnánsabb példája az 1913 márciusára kitűzött választójogi tömegsztrájk meghirdetése, majd „elhalasztása" volt. A párt vezetői 1912 nyarán a Justh-párt után szövetkeztek a volt koalíció jobbszárnyával: a Kossuth Ferenc–Apponyi Albert vezette függetlenségi párti jobbszárnnyal és Andrássy Alkotmánypártjával is. A szövetség politikai értelmét sokan vitatták, az 1913 márciusában „elhalasztott" általános sztrájk után pedig a megtorpanásért egyenesen a velük kialakított szövetséget okolták.

Ez a hangulat erőteljesen megmutatkozott a pártkongresszuson is. A küldöttek nagy része éles szavakkal bírálta a párt taktikáját, s azzal vádolta a vezetőséget, mindenekelőtt a párt tényleges vezetőjét, Garami Ernőt, hogy az „úri ellenzék" segédcsapatává degradálta a szervezett munkásságot. Közéjük tartozott Kun Béla is. Felszólalásában azt hangoztatta, hogy a koalíció jobbszárnyával közösen rendezett gyűlések dezorientálták a munkásságot, s ártottak a mozgalomba újonnan bekerülők szocialista öntudatának. Kifejtette, hogy nem bízik az Apponyi–Andrássy-csoportban, s nem lát garanciát arra, hogy a velük való szövetkezés a választójogi reform megszerzése tekintetében eredményes lesz, sőt a szövetség fenntartását „nagyon veszedelmesnek" ítélte. Befejezésül hangsúlyozta: „*Kétségtelenül ajánlanék más taktikát, ha tudnék jobbat,* addig csak azt mondom, hogy nem vagyok megelégedve a határozati javaslatnak sem a hangjával, sem pedig a tartalmával."[96]

Nem volt ez a hang a szó szoros értelmében ellenzéki; ehhez hasonló, ennél élesebben megfogalmazott vélemények tucatjával elhangzottak ezen a pártkongresszuson, de az ilyen jellegű bírálatok általában is jellemzők voltak az évenként megtartott szociáldemokrata pártkongresszusokra. Ami ezt a kongresszust mégis megkülönböztette a korábbiaktól, az a politikai helyzet megváltozásából következett, abból a felismerésből, ami Kun Bélánál úgy nyert megfogalmazást, hogy más taktikára lenne szükség, de egyelőre ő sem tud jobbat... A választójogi tömegharcok s Tisza István ezzel szemben mind erőszakosabb ellenlépései egyre világosabbá tették: a szociáldemokrata párt eddigi taktikája, noha – főleg 1912-ben – sikereket is ért el, hosszabb távon eredménytelen lesz. Éppen az átmeneti sikerek mutatták meg ennek a politikának a korlátait: a társadalmi-politikai ellentétek más, mélyebb, átfogóbb megoldás felé kényszerítették a mozgalmat, amire viszont az még nem volt felkészülve. Az első világháború véres drámájának kellett eljönnie ahhoz, hogy a mozgalom továbblépjen az ellentétek valóban forradalmi megoldása felé.

Ennek az új taktikának a kialakításához, ami végül is taktikai váltásnál sokkal mélyebbnek és alaposabbnak bizonyult, Kun Bélának is meg kellett járnia a világháború és az oroszországi forradalom iskoláját, hogy az ott megismert igazságokkal gazdagodva politikai vezetője lehessen az új, forradalmi idők új, forradalmi megoldásainak.

[1] Kun Béláné forrásértékű visszaemlékezései (Kun Béla. Magvető Kiadó 1966) mellett két monográfiát kell megemlítenünk: *Dersi Tamás:* A publicista Kun Béla. Pályakezdő korszaka. Magvető Kiadó 1969 és *Borsányi György:* Kun Béla. Politikai életrajz. Kossuth Könyvkiadó 1979.

[2] Arhivele Statului jud. Zalău. – Colecţia registrelor de stare civilă. Dosarul Nr. 228. Registrul de născuţi. Confesiunea: izraeliţi. Localitatea: Cehu-Silvaniei. – Kun Béla 1905-től kezdte szignóként vagy írói névként használni a Kun családnevet. 1907-ben és 1908-ban lezajlott pereiben már ezen a néven szerepel a periratokban. Az anyakönyv tanúsága szerint az egész család hivatalos névváltoztatására 1916-ban került sor (azzal összefüggésben, hogy Kun Sándort, Béla öccsét, frontszolgálatáért arany vitézségi éremmel tüntették ki).

[3] A szilágycsehi magyar kir. állami elemi fiú- és leányiskola, az államilag segélyezett elsőfokú ipariskola és az „Első Nyári Ovoda" Értesítője a nyilvános vizsgálatok ideje és rendjével. – Az 1891–1892. tanév végén összeállította Bardócz Pál, állami és ipariskolai igazgató Zilahon. Nyomatott Seres Samu könyvnyomdájában. 1892. 7. old., továbbá: ue. 1892–1893-ról, 1892. 8. old.

[4] A zilahi államilag segélyezett evang.-reform. kollégium (főgimnázium és előkészítő osztály) értesítője az 1894–1895. iskolai évről. Az elöljáróság megbízásából szerkesztette: Berényi János igazgatótanár, Zilahon. Nyomatott Seres Samu könyvnyomdájában. 1895. 69–71. old.

[5] *Dr. Kávássy Béla:* Adatok Ady Endre életrajzához. Emlékezések Ady Endréről. I–II. Akadémiai Kiadó 1974. I. köt. 405. old.

[6] A zilahi államilag segélyezett evang.-református kollégium... értesítője az 1895–1896. iskolai évről. 31. old., az 1896–1897. iskolai évről, 78. old., az 1897–1898. iskolai évről, 77. old.

[7] *Kun Béláné:* Id. mű, 8. old.

[8] Ugyanott, 9. old.

[9] Arhivele Statului. Cluj. Fond Nr. 4. Liceul reformat. Inventar Nr. 1. Anul 1899/1900. V. 225. A kolozsvári ev.-ref. főgimnázium Névkönyve az 1899–1900. isk. évről. 141. f.

[10] *Kun Béláné:* Id. mű, 10. old.

[11] Schwartz Miksa lányának, Józsa Ferencnének szíves közlése. Lásd még: A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai (a továbbiakban MMTVD). 3. köt. Szikra 1955. 592. old.

[12] Kovács Dezső ebben az időben szerkesztette az *Erdélyi Lapok* című irodalmi hetilapot; publicisztikai tevékenysége révén szoros kapcsolatban állt a helyi nyomdákkal; a gimnázium felső osztályaiban Kun Béla magyar irodalom tanára.

[13] A család Gáll János házában lakott, a Kőkert utca 58. sz. alatt. Gáll János leányának szíves közlése szerint Kun Béla – ahogy ő emlékszik – nem lakott a házban.

[14] A kolozsvári evangélikus-református kollégium (elemi iskola, internátus és államilag segélyezett főgimnázium) értesítője az 1902–1903. iskolai évről. Szerkesztette dr. Sárkány Lajos igazgató. Kolozsvár, Nyomatott Gámán J. örökösénél. 1902. 21., 135. old.

[15] PI Archívum, 691. f. 1. d.

[16] A kérdésről bővebben lásd *Kabos Ernő:* A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek kapcsolatai 1890 és 1918 között. (Tanulmányok a magyarországi szakszervezeti mozgalom történetéből.) Táncsics Kiadó 1969. 52–127. old., továbbá *Mucsi Ferenc:* Törekvések a Magyarországi Szociáldemokrata Párt szervezeti reformjára (1890–1914). Párttörténeti Közlemények, 1981. 1. sz.

[17] Említett – és még teljes terjedelmében idézendő – levelében világosan utal pl. az erdélyi nemzeti ellentétek gazdasági okaira.

[18] Borsányi György említett monográfiájában az érettségi időpontjaként tévesen 1904-et jelöli meg. (12. old.)

[19] A kolozsvári magyar kir. Ferencz József tudományegyetem almanachja és tanrendje. Kolozsvár. Nyomatott Ajtai K. Albert könyvnyomdájában. 1903–1904, 1904–1905, 1905–1906, 1906–1907. Lásd még *Ruszoly József:* Egyetemi diákélet a századelőn. Kun Béla a kolozsvári egyetemen. Szegedi Egyetem, 1969. 29. sz.; újraközli Napjaink (Miskolc), 1986. 3. sz. 6–9. old.

[20] A Szegedi József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtára, Kézirattár. 180. ő. e. A kolozsvári egyetem hadbavonult ifjai. 1914/1916. 11. l.:
„Jogszigorlók, joghallgatók
...Kun Béla, 21. honv. gy. e."

„Kun Béla jogszigorló, 21. honv. gy. e.;
kolozsvári önk. isk. 1915. júl–aug."
(A bejegyzés Márki Sándor kézírásával.)

[21] PI Archívum, 691. f. 1. d. A szöveget teljes terjedelmében idézi *Mucsi Ferenc:* A Szabó Ervin vezette ellenzéki csoport fellépése és tevékenységének kezdete a Magyarországi Szociáldemokrata Pártban (1904–1905). Legújabbkori Történeti Múzeum évkönyve, 1961–1962. 30. old.

[22] Újság (Kolozsvár), 1905. január 16.

[23] Szabó Ervin levelezése. 2. köt. 1905–1918. Kossuth Könyvkiadó, Vágó Béla Szabó Ervinhez Budapestre. Kecskemét, 1905. június 15. 135. old. (Vágó kecskeméti születésű volt; ebben az időben szüleinél tartózkodott a városban.) Strasser József joghallgató, később ügyvéd, a magyarországi német szociáldemokrata agitációs bizottság tagja, Alpári Gyula követője, majd – szakítva a mozgalommal – a *Pester Lloyd* munkatársa.

[24] Bővebben lásd *Dersi Tamás:* Id. mű, 49–63. old.

[25] Kolozsvári Friss Újság, 1905. április 12.

[26] Ugyanott, 1905. április 14.

[27] Ugyanott, 1905. április 11., 30., május 20.; *Dersi Tamás:* Id. mű, 42–45. old.

[28] *Gárdos Mariska:* Szállj gondolat... Szépirodalmi Könyvkiadó 1961. 164–170. old.

[29] Kolozsvári Friss Újság, 1905. július 24. Vörösök és feketék.

[30] *Gárdos Mariska:* Id. mű, 168. old.

[31] *Borsányi György:* Id. mű, 16. old.

[32] Erdélyi Munkás, 1905. november 1.

[33] Kolozsvári Friss Újság, 1905. augusztus 20.

[34] Erdélyi Munkás, 1905. december 1. – A lap részletesen közölte az előadássorozat tematikáját.

[35] A perbe fogásról az aradi *Tribuna* tudósított (1905. szeptember 2.); a kapcsolatról a bukaresti *Socialismul* tesz említést Kun Béláról írt ismertetésében 1919. március 25-én.

[36] Kolozsvári Friss Újság, 1905. április 29.

[37] *Szabó Ervin:* Jegyzetek a magyar forradalomról (Szerzőnek a Marx és Engels válogatott művei magyar kiadásához írt jegyzetei). Huszadik Század, 1904. II. köt. 404–414. old.

[38] Tribuna, 1905. szeptember 7.; Kolozsvári Friss Újság, 1905. október 1.

[39] A kérdésről bővebben lásd *Mucsi Ferenc:* A Kristóffy–Garami-paktum. Kossuth Könyvkiadó, 1970. 89–90. old.

[40] Ugyanott, 87. old., továbbá: MMTVD. 3. köt. 369–371. old.

[41] Idézi *Mucsi Ferenc:* A Kristóffy–Garami-paktum. 57. old.

[42] Ugyanott, 111. old.

[43] *Gárdos Mariska:* Id. mű, 161–162. old.

[44] Előre, Kolozsvár, 1906. június 16. 1. sz.

[45] *Róna Lajos:* Harminc év az újságírói pályán. I. köt. Budapest 1930. 225. old.

[46] Ugyanott, 266. old.

[47] Ugyanott.

[48] *Dersi Tamás:* Id. mű, 157. old.

[49] Ugyanott, 163–167. old.

[50] Ugyanott, 159–160. old.

[51] Filială Arhivelor Statului jud. Bihor. Oradea. – Prefectura jud. Bihor. Inv. 23. 1906. Act. Nr. 1081, 1093, továbbá: uo., Főispáni iktatókönyv, II. 1906. 1287., 1328. sz. (Csak az iktatókönyvi feljegyzés maradt fenn.)

[52] A vasúti kedvezmény megvonásának a miniszterelnökhöz küldött indoklása szerint Kun Béla „az Előre c. [lapban] nap-nap mellett a legpiszkolóbb hangon támadja a kormányt és a főispánt. Nem" – azaz nem adható meg a vasúti szabadjegy. – Vántusnál az indoklás így hangzott: „A lap, amely most indult meg újból, a legszemtelenebb módon tárgyalja egyesek magánügyeit, a családi élet szentségét – sem részesíthető." (Ugyanott, 1516 – 1906., 1906. december 28.) Az irat kezelése: „Bizalmas, saját kezéhez."

[53] Erről bővebben lásd *Dersi Tamás:* Id. mű, 116. old.

[54] *Dutka Ákos:* A Holnap városa. Idézi *Kun Béláné:* Id. mű, 19. old.

[55] *Kun Béláné:* Id. mű, 35. old.

[56] Lásd ehhez Nagyváradi Napló, 1906. szeptember 18. – A periratok a Bihar megyei levéltárban

találhatók: Arhivele Statului jud. Bihor. Fond: Tribunalul oraşului Oradea. Anul 1909. Dosar 247–1515; 1–64. fol.

[57] Kun Béla két nyilatkozatát lásd Nagyváradi Friss Újság, 1907. január 10., 12.; az eseményekhez lásd Szabadság, 1907. január 10., 11., 13., 14.; Nagyvárad, 1907. január 10., 13. – Az esetet eltérőleg ismerteti Borsányi György (Id. mű, 22. old.), illetve Kun Béláné (Id. mű, 20. old.). Az ügy elemzése alapján Kun Béláné előadása látszik elfogadhatóbbnak.

[58] *Dersi Tamás:* Id. mű, 167–168. old., *Róna Lajos:* Id. mű, I. köt. 267. old.

[59] *Dersi Tamás:* Id. mű, 184. old.

[60] *Róna Lajos:* Id. mű, 267. old.

[61] Arhivele Statului jud. Bihor. Fond Tribunalul oraşului Oradea. Anul 1909. Dosar 247–1515; 1–64. fol.

[62] *Lengyel Géza:* Ady a műhelyben. Szépirodalmi Könyvkiadó 1957. 189. old. Idézi *Borsányi György:* Id. mű, 25. old.

[63] Kun Béla két levele. Közli *Hunyady Károly:* Kortárs, 1971. 3. sz. „Mindenesetre nagyon kérem – s biztos vagyok benne, hogy teljesíteni fogja kérésemet –, hogy tavasz felé nézzen széjjel az érdekemben s a Népszavánál is pendítse meg a dolgomat" – írta Kun Béla Marton Istvánnak. Idézi *Borsányi György:* Id. mű, 398. old.

[64] Lásd a Bihar megyei levéltár már idézet tanyagát: Arhivele Statului jud. Bihor. Fond: Tribunalul oraşului Oradea. Anul 1909. Dosar 247–1515. 1–64. fol.

[65] Ugyanott.

[66] Kolozsvári Munkás, 1906. december 15.; Kolozsvári Friss Újság, 1907. február 7.

[67] Arhivele Statului jud. Bihor. Fond: Tribunalul oraşului Oradea. Anul 1909. Dosar 247–1515. 1–64. fol.; Újság, 1907. május 15., Budapesti Napló, 1907. május 15.

[68] Kun Béla két levele. 476. old.

[69] Arhivele Statului jud. Bihor. Fond: Tribunalul oraşului Oradea. Anul 1909. Dosar 247–1515. 61–62. fol.

[70] *Borsányi György:* Id. mű, 24. old.

[71] Kun Béla két levele. Kortárs. 1971. 3. sz.

[72] Ugyanott, 466. old.

[73] Ugyanott, 467. old.

[74] Ugyanott.

[75] Ugyanott, 468. old.

[76] Törekvés (Temesvár), 1925. május 1. Május elseje a fogházban. Visszaemlékezés.

[77] Socialismul (Bucureşti), 25 martie 1919. Nr. 56. Khun Béla.

[78] A végrehajtó bizottság teljes névsorát közli *Borsányi György:* Id. mű, 26. old.

[79] Bővebben lásd *Borsányi György:* Id. mű, 27. old.

[80] *Németh Andor:* Id. mű, 562., 566. old. Idézi *Borsányi György:* Id. mű, 27. old.

[81] *Ion Brad:* Emil Isac un tribun al ideilor noi. Cluj. Ed. Dacia. 1972. 39. old.

[82] *Kun Béláné:* Id. mű, 45. old.; *Borsányi György:* Id. mű, 27–28. old.

[83] Kolozsvári Hírlap, 1909. április 30.; *Stettner Tamás:* Tizennégy év Kun Béla életéből. Budapest, Egyesült Könyvnyomda 1919.

[84] Kolozsvári Városi Közlöny, 1910. május 18., július 15. (Idézi *Borsányi György:* Id. mű, 28. old.); Újság, 1911. január 6., 26., 28., március 8. (Idézi *Kun Béláné:* Id. mű, 23. old.); Arhivul Statului din Cluj. Kolozsvár város tanácsa. 16 868/1908. 786., 819/1911.

[85] Elismerőleg ismerteti a munkáslakás-építési akciót a marosvásárhelyi *Erdélyi Pénzügy* című lap 1911. évi 6. száma (március 15. 13. old.).

[86] PI Archívum, 686. f. 212. ő. e. Idézi *Borsányi György:* Id. mű, 29. old.

[87] Szabadság (Kolozsvár), 1911. szeptember 5. Idézi *Borsányi György:* Id. mű, 30. old. – Borsányi Kun Béla 1909–1910. évi kolozsvári pártmozgalmi munkájával kapcsolatban idézi a *Népszavá*ból (1910. november 17.) a szociáldemokrata párt ellenőrző bizottságának határozatát, amely egy évre (1910 szeptemberétől 1911 szeptemberéig) eltiltja Kun Bélát attól, hogy a pártban választott tisztséget töltsön be. A határozatot összefüggésbe hozza a párt új irányvonalával, a Justh-párttal való szövetkezéssel s érzékelteti: Kun Béla valószínűleg szembeszegülhetett ezzel az új irányvonallal. Utalásszerű érvei azonban nem eléggé meggyőzőek, hiszen például Kun Béla éppen 1911 szeptemberében tagja volt annak a delegációnak, amely Justh Gyulát Kolozsvárra invitálta egy közös választójogi népgyűlésre. Kun Béla a koalíció jobbszárnyával való, 1912 nyarán kötött szövetség

ellen lépett fel az 1913-as pártkongresszuson. A fegyelmi határozat indokai és megalapozottsága – amelyet Borsányi szerint nem léptettek hatályba – egyelőre nem világosak.

88 Népszava, 1911. november 14., december 13.

89 Újság, 1912. május 25.

90 Ugyanott, 1912. június 12. Idézi *Kun Béláné:* Id. mű, 24–25. old.

91 *Borsányi György:* Id. mű, 31. old.

92 Újság, 1913. január 27., február 15., 26.

93 *Kun Béláné:* Id. mű, 34–50. old.

94 PI Archívum, 686. f. 212. ő. e. Idézi *Borsányi György:* Id. mű, 30. old.

95 Népszava, 1914. június 2. Idézi *Borsányi György:* Id. mű, 34. old. – Ugyanitt foglalkozik röviden Borsányi György Kun Béla „sikkasztási ügyével", megállapítva, hogy az ellenforradalmi szennyirodalom által óriásira nagyított eset nem volt egyéb, mint egy meg nem valósult vidéki kiszállás kis összegű elszámolásának elmulasztása, amelynek rendezését a munkásbiztosító vezetői lehetővé tették számára.

96 MMTVD, 4/A köt. Kossuth Könyvkiadó 1966. 651–652. old.

MILEI GYÖRGY

A BOLSEVIZMUSHOZ, A LENINIZMUSHOZ VEZETŐ ÚT KEZDETÉN

Ma talán már közhelyként hat, de tény: Kun Béla magyar szociáldemokrata újságíró, kolozsvári munkásbiztosítási tisztviselő, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) erdélyrészi pártszervezete vezetőségi tagjának életében, gondolkodásában az 1917-es februári és októberi oroszországi forradalmak olyan fordulatot hoztak, amely hatással lett a magyar munkásosztály, a magyar nép, a nemzetközi munkásmozgalom s vele a világ történelmére is.

A közhelyként ható megállapítás konkrét története – még a kezdeteket illetően is – sok feltáratlan, vitatott (korábban nem egy esetben éppenséggel hamisan beállított) kérdés tisztázását teszi szükségessé. Dolgozatunk az 1916 nyara és 1918. november eleje közötti időszak megvilágítására tesz kísérletet, annak tudatában, hogy számos esetben a rendelkezésre álló adat, anyag csak a feltételezett történés körvonalainak a felvázolását, a további kutatás, feldolgozás irányának a kijelölését teszi lehetővé. Úgy véljük, hogy Kun Béla életútja e szakaszának hosszú ideig elhanyagolt feltárását ez inkább elősegíti, mint valamiféle megalapozatlan, kellően alá nem támasztott, de magabiztos állásfoglalás, amely a feltételezéseket (néha a korábbi hamis vádakat is elfogadva) bizonyított tényként tárja az olvasó elé. Tudnunk kell, s meg kell mondanunk: sok még a feltárásra váró kérdés, összefüggés, amelyek megoldása nem is egyedül a magyar történészek dolga.

A TOMSZKI BOLSEVIKOK KÖZÖTT

Kun Béla 1916 nyarán, a 21. honvéd gyalogezred zászlósaként esett orosz fogságba a Bruszilov-offenzíva idején. 1916 júliusában érkezett a szibériai Tomszkba. Itt kiállított hadifogoly-zsoldkönyve 1916. július 30-i keltezésű, s az első adat az augusztusi zsold egy részének a kifizetéséről szól. Kezdetben kisebb csoportokban városi szállásokon helyezték el a fogoly tiszteket. Egy hónap múltán költöztették őket a városszéli nagy hadifogolytábor sürgősen rendbe hozott tiszti barakkjaiba. Kun és társai ekkor találkoztak a láger régebbi lakóival, kapcsolódtak be a táboréletbe.[1]

Kun Béla életének nagy fordulata itt, *Tomszk*ban kezdődött, ahova a háború véletlenje vetette. Tovább azonban már nem sodródott a hadifogolytömegek tehetetlen áradatával, a fogoly tisztek megszokott sorsával: szembefordult vele! Ebben több szerencsés körülmény segítette. Először is az itteni fogolytáborban haladó szellemű: polgári radikális, Habsburg- és háborúellenes, illetve szocialista tiszti csoportot talált (dr. Jaross Béla, Gárdi Gyula, Lányi Ferenc, Freistadt Fülöp, Márki Imre, Lipsitz Ernő, dr. Münnich Ferenc. dr. Reiner Károly, Seidler Ernő, Szilágyi Imre, az osztrák

Max Jung, a cseh Vencel Strečka és mások), amelyet – mint társai megírták – Kun Béla viták, előadások, közös tettek eredményeként határozottan a szocializmus, a marxizmus, a munkásmozgalom irányába fordított.[2] E tettét s további lépéseit már nem a véletlen szeszélye, hanem az otthoni munkásmozgalomban kialakult szocialista, internacionalista elvei, immanens tulajdonságai irányították. Kun rendkívüli kezdeményező- és cselekvőkészsége a hadifogolytábor szögesdrótos keretében, fojtogató k. u. k.-s légkörében is érvényesült. Lázadt s lázított ellene. Előadásaival, az általa vezetett vitákkal, akciókkal, szervezkedéssel rombolta e kereteket, s áttörve rajtuk, másokat is magával ragadott. Másfelől rendkívül szerencsés körülménynek tekinthetjük, hogy a hadifogoly szociáldemokrata tiszt, Kun Béla Tomszkba került, Szibéria akkor legjelentősebb, az egyetlen egyetemmel (nagyszerű társadalomtudományi könyvtárral) rendelkező kulturális központjába. Emellett a város és a kormányzóság – amelynek a centruma volt – régtől fogva politikai száműzetésre kijelölt terület volt. Az első világháború idején is sok, a cári önkényuralommal szembeszálló, az európai Oroszországból ide száműzött forradalmár, köztük számos bolsevik élt itt. E körülmény tette lehetővé, hogy Kun kapcsolatot teremtsen az orosz helyőrségben az önkényuralom- és háborúellenes propagandát folytató forradalmárok illegális szervezete, a *Katonai Szocialista Szövetség* bolsevik tagjaival.

E szövetség 1916 őszén alakult, s különböző háborúellenes pártokhoz tartozó, a hadseregbe ekkor behívott száműzöttekből állt. A szövetség bolsevik vezetője, Nyikolaj Jakovlev – Krupszkaja útján – 1916-ban is rendszeresen levelezett Leninnel. 1916 végén, 1917 elején a szövetség vezetői közé tartoztak: Vlagyimir Koszarjev, Alexandr Sotman (Danyilov), Venjamin Vegman, Karl Anszon, Vaszilij Repin és mások. A hadsereghez nem tartozó, „polgári" bolsevikok közül Arkagyij Ivanov, Vlagyimir Klipov, Alexej Belenyec, Iszaj Nahanovics, A. I. Petrenko kerültek kapcsolatba a Katonai Szocialista Szövetséggel Tomszkban. A szövetség tagjai és „polgári" támogatói korábban a moszkvai, a petrográdi, az odesszai, a rigai, a tomszki bolsevik szervezethez tartoztak. Nem „csak retrospektív értelemben" voltak bolsevikok, hiszen ekkor Tomszkban és más szibériai városokban a „Változtassuk az imperialista háborút polgárháborúvá!" bolsevik jelszó nevében folytattak kiterjedt és eredményes tevékenységet a hadseregben a cári önkényuralom megdöntéséért. Ennek volt szerves internacionalista része a szocialista hadifoglyokkal való barátkozás és kapcsolatteremtés. Ezt segítette, hogy a szövetség több vezetője korábban emigrációban élt és németül is tudott.[3] Kun igen tehetséges, sokat tapasztalt, nagy tudású bolsevik forradalmárok gárdájával került kapcsolatba, akik 1917-ben a tomszki, majd a szibériai szovjetek, 1918-ban a szibériai szovjetkormány, a Centroszibir vezetői lettek, Nyikolaj Jakovlev éppenséggel az elnöke. E gárda képviselői 1917 tavaszától szoros kapcsolatot tartottak fenn a forradalom petrográdi vezető szerveivel, részt vettek a bolsevik párt VI. és a szovjetek I. és II. kongresszusán.

Kun Béla elvtársakra lelt, s éppen olyanokra, akikre különösen érvényesek voltak egy későbbi (1917. április 22-i) cikkében leírt (néha tévesen fordított) szavai: „...az orosz elvtársaktól távol dolgoztam a közös ügyért, de *velük együtt* szívtam magamba annak a Nyugatnak levegőjét, ahol a szociáldemokrácia nagy eszméi megszülettek..."[4] (Kiemelés tőlem – *M. Gy.*)

A kapcsolatfelvétel módjáról, időpontjáról még nincs pontos tudomásunk. Csugunov tomszki történész adatai, levéltári kutatásai többféle lehetőséget valószínűsítenek:

a kórház, az egyetemi könyvtár és a hadifogolytábor őrsége egyaránt lehetett a kapcsolatteremtés útja.[5] (Az sem kizárt, hogy az 1916. nyár végi, városban lakás idején jött létre az első kapcsolat, amely azután elvezetett a szövetséghez.) Kun a szövetség tagjainak segítségével 1916 végétől német, majd orosz nyelvű marxista irodalomhoz jutott az egyetem könyvtárából: „A tőké"-hez, a *Die Neue Zeit* háború előtti s alatti számaihoz, Kautsky, valamint Csernisevszkij írásaihoz és 1917 márciusától a megjelenő helyi munkáslapokhoz, amelyek – különösen a távirati hírek rovatban – meglepően gyors és alapos tájékoztatást adtak az orosz társadalom és a világ viharosan változó ügyeiről, a hadieseményekről.

A szövetséggel való kapcsolat erejére mi sem jellemzőbb, mint az, hogy már egy héttel a forradalom győzelmének híre után, az 1917. *március* 10-i *(23)* hatalmas ünnepi tüntetésen, a helyőrség katonai díszszemléjén Kun Béla és hat tiszttársa civilben (a hadifogoly tiszteknek ugyanis nem engedélyezték a részvételt), valamint a hadifogoly legénység jelentős része (piros kokárdás sapkarózsával) Tomszk népével, az orosz katonákkal együtt üdvözölte az 1917-es februári forradalom győzelmét.[6] Az ünnep internacionalista, háborúellenes és forradalmi jellegét növelte, hogy a *tribünről* „Kun Béla 21. h. gy. ezredbeli zászlós beszédet is tartott" a felvonulókhoz. Kunnak e „hivatalos" részvétele a Koszarjev (és a helyőrség tisztikara) által szervezett katonai díszszemlén lehetetlen lett volna a Katonai Szocialista Szövetség s a katonaszovjetek vezetőivel való kapcsolata nélkül. *Ez* volt *Kun* Béla *első nyilvános,* szocialista meggyőződésből fakadó internacionalista *kiállása* a februári forradalomban győztes *orosz katonák és dolgozók mellett,* s ez volt az első nyilvános (a tábor hadifogoly-parancsnoksága szerint tűrhetetlen) megsértése a katonai szabályzatnak: az „ellenséggel" való tiltott barátkozásért Kunt és társait már ekkor felelősségre vonták, figyelmeztetéssel büntették. „Hazafiatlan" tettéről jelentést küldtek haza.[7] Kun e lépése, amelyet újabbak követtek – április 18-án *(május 1-jén),* majd május 28-án *(június 10-én)* a Friedrich Adler melletti tüntetésen –, a bolsevik politika felé tett lépés volt: határozott szakítás, szembefordulás a szociáldemokrata pártok nagy többségének a háború idejére elfogadott „osztálybéke"-politikájával. Ennek sarkalatos pontja volt, hogy tudomásul vették a hadseregben (a katonák és a hadifoglyok között) folytatott szocialista, internacionalista, antimilitarista agitáció tilalmát, tabu voltát. Ez szerves része volt a reformista, a „honvédő" politikának, a hadsereg megnyeréséről, a forradalomról, a gyakorlati internacionalizmusról való lemondásnak Oroszországban és a központi hatalmak országaiban, Magyarországon is. Kun és az általa vezetett szocialista tisztek nagy bátorságról tettek tanúságot, amikor a kettős nyomás ellenére szakítottak ezzel a tabuval, amikor szembefordultak mind Gucskov hadügyminiszternek a hadifoglyok szabad gyülekezését, tüntetéseken, felvonulásokon való részvételét szigorúan tiltó parancsával,[8] mind pedig az osztrák–magyar hadvezetés állásfoglalásával, Plank ezredessel, a k. u. k.-militarizmus tomszki táborbeli képviselőjével, a parancsnoksággal és a tiszti közhangulattal. Tetteik tükrözték azt a hatást, amelyet az illegális Katonai Szocialista Szövetség, majd a legális katonaszovjetek antimilitarista, internacionalista agitációja gyakorolt Kunra és az általa vezetett szocialista hadifogoly tisztek csoportjára. (Időben némileg előrefutva jelezzük, hogy Kun 1917–1918-as tevékenységében a szociáldemokráciával való szakításnak és a bolsevizmussal *tettekben* és *nézetekben* való azonosulásnak újabb, s mind következetesebb jeleit, lépéseit jelentették 1917 s főként 1918 folyamán a

szovjet sajtónak írt cikkei, a frontkatonák között folytatott agitációja, a frontbarátkozás támogatása, a hadifogoly katonák – a hadsereg tagjai – között a forradalmi, majd a kommunista szervezetek létrehozása, a szovjethatalmat támogató fegyveres internacionalista osztagok alakítása, kommunista újságok, brosúrák írása, kiadása és terjesztése, agitátorok nevelése és háborúellenes, forradalmi agitációs munkájuk irányítása a hadifoglyok tömegei között, a megszálló osztrák–magyar és német hadseregben, a hazatérő hadifoglyok segítségével az Osztrák–Magyar Monarchia hátországában, a kaszárnyákban, a frontokon. Mindez forradalmi helyzetben a bolsevik politika egyik fontos elemét tartalmazta: a katonák, a hadifoglyok, a hadsereg megnyerését saját kormányuk megdöntésére a népforradalom, a szocialista forradalom oldalára való felsorakoztatásuk érdekében.)

Igaz, itt a fogságban Kunt és társait nem fenyegette az azonnali hadbíróság, a börtön. De mindezt (az otthoni hozzátartozókra vonatkozó fenyegetéssel együtt) kilátásba helyezte a táborparancsnokság a februári forradalom utáni napokban, az általuk akkor oly közelinek és győztesnek vélt hazatérést követő időre. S hogy a fenyítés ne csupán távoli, megmosolyogni való ígéret maradjon, a táborparancsnokság Kunt és társait, amikor a háború elleni nyílt tiltakozásul kiálltak a Stürgkh osztrák miniszterelnököt lelövő Friedrich Adler mellett s ezzel szembefordultak a Monarchia egész háborús politikájával, hazaárulókként elítéltette a tiszti táborral, és teljes bojkott alá vette őket. Ezzel a táborban végképp nehezen elviselhető körülményeket teremtettek számukra.[9]

Kun tehát a márciusi tüntetésben való (a korábbi illegális, szervezett kapcsolatra utaló) részvétel *után* lépett – levélben – összeköttetésbe az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt (OSZDMP) akkor alakult egységes, legális tomszki szervezetével, annak (történetesen mensevik) elnökével és áprilistól megjelenő *Novaja Zsizny* nevű lapjukkal, amelynek április 12-i (25) 8. számában levele meg is jelent.[10]

A mintegy 100 000 lakosú Tomszkban erős volt a polgári és kispolgári pártok befolyása a márciusban létrejött helyi hatalmi szervekben. Az eleinte nehézkesen alakuló munkástanácsban is kezdetben a mensevikek, az eszerek befolyása dominált. De a város *70 000 főnyi* helyőrségében – a Katonai Szocialista Szövetség tagjainak kezdeményezésére – a forradalom hírére, március első napjaiban megalakított katonaszovjetben az irányítás kezdettől fogva (s rövid visszaeséssel július után is!) a bolsevikok kezében volt. Ilyen körülmények között a tomszki fejlődést 1917 folyamán mindvégig erősen befolyásolta a katonatanácsok ereje, a bolsevikok többsége a Katonaszovjetek Végrehajtó Bizottságában. A bolsevik katonafrakció képviselői jelen voltak az egyesült pártszervezetben, minden jelentős, újonnan alakult városi önkormányzati szervben, a szocialista pártok koalíciós bizottságában. A forradalom első márciusi óráiban és napjaiban Tomszkban Alexandr Sotman (Danyilov) – Lenin későbbi petrográdi segítője – és Arkagyij Ivanov, a Katonai Szocialista Szövetség bolsevik tagjai irányították a népi milícia létrehozását, a cári csendőrség, rendőrség prominens tagjainak és a besúgóknak a letartóztatását, biztosították a forradalom gyors, békés, a proletariátus aktív részvételével történő győzelmét. A katonaszovjeteknek a helyőrség parancsnoka feletti ellenőrző feladatát Nyikolaj Jakovlev, Lenin híve valósította meg. A pártszervezet egyesült volta, határozatlansága az Ideiglenes Kormány támogatásának kérdésében (feltételes támogatás; a kormány szovjetek általi ellenőrzése), a mensevikek és az eszerek erős befolyása a munkás- és a később

alakult parasztszovjetekben, az Ideiglenes Kormányt támogató polgári pártok tevékenysége kétségtelenül gátolta a bolsevikok befolyásának növekedését. Másfelől viszont a bolsevikok vezette katonaszovjetek erősen korlátozták az Ideiglenes Kormányt támogató pártok, városi önkormányzati szervek, katonai parancsnokok tevékenységi körét, s erősítették a forradalmi irányzatokat. A petrográdihoz, moszkvaihoz hasonló éles és véres összeütközésekre Tomszkban nem került sor. 1917. december 6-án (19) a hatalom is viszonylag békés úton került az addigra többséget nyert, bolsevikok vezette szovjetek kezébe. (Aligha kétséges, hogy a tomszki első forradalmi tapasztalatok – pl. a békés átmenet lehetősége a fegyveres erők megnyerése útján – mély nyomot hagytak Kunnak és a KMP alakításában majdan részt vevő tomszki társainak – Seidlernek, Münnichnek, Steinbrücknek – a tudatában.)

A hadifogoly Kun Béla – már helyzetéből adódóan is – február előtt és utána is gyakorlatilag elsősorban az internacionalista katona bolsevikokkal, a katonaszovjet bolsevik frakciójának képviselőivel volt kapcsolatban. (A helyőrségi katonatanács bolsevik vezetői tették Kun számára lehetővé 1917 áprilisától júliusáig, majd ősszel, hogy a hadifogolylágerből viszonylag rendszeresen kijárjon a városba a pártbizottságra, az egyetemi könyvtárba, ők védték meg Kunt az omszki katonai körzet megtorló intézkedéseitől a népgyűléseken való részvétele miatt, s végül ők tették lehetővé, hogy a katonai hatóságok által áprilisban visszautasított városba költözési kérés október elején valóra váljon.) Az Ideiglenes Kormánynak a háború folytatására, győzelmes befejezésére irányuló politikáját támogató mensevikek és eszerek nem kezdeményezték, s ha mégis létrejött, nem ápolták a kapcsolatot az ellenséges hadifoglyokkal. Mindez együtt szinte eleve meghatározta Kun és társai orientációját. Ezért érthető, hogy Vegman, aki 1917-ben a bolsevik *Znamja Revoljucija* szerkesztője, Kun német nyelvű cikkeinek a fordítója volt, a „Szibériai Szovjet Enciklopédiában" 1917-re visszatekintve Kunt *bolsevik* tisztként említi.[11]

Kun Béla számára 1917 tavaszától nyílt meg az út, hogy az általa gyakorta emlegetett Frankel Leó nyomdokait követve, hazájától távol, *legálisan* bekapcsolódjon egy másik ország proletariátusának forradalmi harcába. Már a tomszki szociáldemokrata szervezethez írt első, említett hivatalos levelében a proletariátus nemzetközi szolidaritása jegyében jelezte, kész *vállalni* a közös harcot: „...feszülten várom azt a napot, amikor együtt folytathatjuk közös ügyünket: a világ proletárjainak felszabadítását". E tettvágy mind kiterjedtebb és hatékonyabb *cselekvésben* nyilvánult meg. Kun Béla (társaival együtt) csatlakozott a bolsevikok 1917 májusa–szeptembere között a mensevikektől Tomszkban is fokozatosan különváló internacionalista szervezetéhez, azaz továbbra is együtt haladt a bolsevikokkal, akik ekkor már következetesen követelték az imperialista háború forradalmi befejezését, a béke kivívását, az Ideiglenes Kormány megdöntését.

Kun Béla eszmei fejlődése természetesen nem előzte meg, hanem követte 1917-ben az egyesült szociáldemokrata, majd az önálló bolsevik pártszervezetekben tevékenykedő tomszki forradalmárok fejlődését. Így a Kun későbbi elméleti és politikai tevékenységére nagy hatást gyakorló lenini „Áprilisi tézisek" megismerésére az után kerülhetett sor, 1917. május közepén–második felében, miután a nyugat-szibériai pártszervezetek 1917. április 22-i (május 5-i) krasznojarszki konferenciáján a tomszkiak is megvitatták, elfogadták a párt új, a szocialista forradalomra irányt mutató, az Ideiglenes Kormánytól minden támogatást megtagadó, a háborút elítélő, a hatalom

szovjetek általi megragadását s az új, a harmadik internacionálé előkészítését követő vonalát és az erről szóló határozat április 30-án (május 13-án) a sajtóban is megjelent.[12] A magyar forradalmár tanúja volt a tézisek tomszki, szibériai gyakorlati alkalmazásának. (Előttünk álló feladat, hogy Tomszkban, a helyi dokumentáció alapján felmérjük: milyen más Lenin-írások, bolsevik dokumentumok, s mikor, milyen módon, formában juthattak, jutottak el Kun Bélához és társaihoz.)

Természetesnek tűnik tehát, hogy Kun Béla 1917. április elején–közepén készült, a tomszki újságban megjelent írásai, a nyilvánvalóan ekkoriban kelt levele, amely (a hadifoglyok levelezőlapjainak szokásos több hónapos útját megjárva) majd a *Népszava* 1917. június 27-i számában lát napvilágot, nem tartalmazza a „semmi hatalmat az Ideiglenes Kormánynak!" lenini jelszót, amellyel 1917. *április–májusban* ismerkednek a bolsevikok Petrográdon, majd Tomszkban is. Ez azonban nem zárja ki, hogy Kun (ez áprilisi írásaiból is kicsendül) – feltehetően a bolsevik katonafrakció és a februári forradalomról nyert hírek, tomszki tapasztalatok hatására – felismerte: a cári önkényuralmat szétzúzó erők nagy része a proletariátushoz tartozott, a proletariátus rányomta bélyegét a forradalomra. E felismerésre támaszkodva Kun, forradalmi marxistához méltóan, a februári (márciusi) forradalmat a proletariátus, a nemzetközi, az európai forradalmak továbbhaladásának a lehetősége és a világháború, „a borzalmas mészárlás" beszüntetése szempontjából vizsgálta, nyilvánította előremutatónak, s nem tekintette azt befejezettnek. Kun rövidke írásainak e gondolatai összecsengtek Lenin sokirányú, elmélyült elemzést adó svájci írásai, a „Levelek a távolból" némely gondolatával.[13] Más-más színvonalon, más-más ismeretek birtokában, de mindketten a marxizmus forradalmi értelmezéséből indultak ki az események vizsgálatánál. Kun számára ez az azonos kiindulópont könnyíti majd meg a lenini nézetekhez való közeledést, a velük való azonosulást.

1917 során Kun Tomszkban elfogadta a lenini, bolsevik tanítások *néhány alapelvét* az imperialista háborúról, a proletárforradalom, a proletárdiktatúra győzelmének lehetőségéről az iparilag nem a legfejlettebbek közé tartozó országokban, a munkásosztály vezető szerepéről, a parasztsággal való szövetségéről, forradalmi pártjainak új internacionáléjáról. Mindebben személyes kapcsolatain kívül a bolsevik sajtó központi és helyi termékei segítették.

1917-ben Kun a tomszki pártbizottság és sajtó munkatársa lett. 1917 márciusától több nyilvános felszólalása hangzott el, több alkalommal cikke jelent meg a helyi sajtóban, amelyeket egyelőre csak részben ismerünk.[14]

Itt kell szólnunk Kun Béla bolsevik párthoz való tartozásának kezdetéről. Nemritkán találni a reá vonatkozó irodalomban olyan találgatásokat, amelyek a pártba való forma szerinti fölvételére későbbi módszerek visszavetítésével utalnak, késői visszaemlékezésekre támaszkodnak. Valójában meggyőző, egyértelmű dokumentumot erről nem találtunk. Aligha is található. Kun Bélának az SZKP Marxizmus–Leninizmus Intézete moszkvai Központi Archívumában és az MSZMP KB Párttörténeti Intézete Archívumában számomra az utóbbi években hozzáférhetővé vált, 1921 és 1935 között keletkezett pártirataiban (személyi dokumentumok, kérdőívek, nyilvántartási anyagok) *több esetben* is az *1916-os év szerepel az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párthoz [OK(b)P] tartozás dátumaként.* Az iratok közül a legteljesebb, így a legtöbb figyelmet érdemli az 1921. július 1-jei személyi nyilvántartó lap. Ez a következő adatokat tartalmazza:

„17. Mely pártszervezet vette fel az OK(b)P tagjai közé?: A *tomszki, akkor egyesült pártszervezet, amelyben együtt voltak a bolsevikok és a mensevikek 1916-ban–1916 júniusa előtt.*

18. Mikor vették fel, év és hónap: *1916 júniusa előtt.*

26. Pártmunkája: *1917. III-tól 1917. X-ig. Propagandista-irodalmár. A városi párttitkár munkatársa.*"[15] (Kiemelések tőlem. – *M. Gy.*)

A rendelkezésünkre álló adatok alapján úgy vélem, hogy itt az emlékezetben különböző adatok keveredtek. Nevezetesen a bolsevikokkal való kapcsolatteremtés éve, a párttagság utólag elismert éve *(1916)* és a pártba való felvétel ideje *(1917. június előtt)*. Emellett megerősítést nyer, hogy Kun már *1917 márciusától* végzett legális pártmunkát. Indokaim a következők.

1916-ban Tomszkban *nem létezett* szociáldemokrata pártszervezet. Sem bolsevik, sem mensevik, sem egyesült. Az utóbbit 1917 márciusában, a februári forradalom hírére hozták létre az akkor Tomszkban élő helyi és oda száműzött szociáldemokrata párttagok: bolsevikok és mensevikek. Kun Béla idézett szövegének az egyesült pártszervezetre utaló adatai alapján a legegyszerűbb válasz az volna, hogy *1917 júniusa* előtt, a tomszki egyesült pártszervezet működésének időszakában történt meg tagfelvétele, *regisztrálása*. S ez valószínű. De a kérdést ezzel nem lehet lezárni, ti. nem ilyen egyszerű. Egyfelől a tomszki pártszervezet 1917-es tagfelvételi iratai (ha egyáltalán volt szó akkor későbbi forma szerinti tagfelvételről a hadifogoly szocialisták esetében), tudomásunk szerint, a polgárháború viharában eltűntek. (Csugunov tomszki történész, Kun ottani tevékenységének kutatója nem talált semmiféle, a tagfelvételre vonatkozó dokumentumot.) Másfelől felvetődik: mi az oka az *1916*-os és az *1917*-es év *párhuzamos szereplésének* Kun 1921-es kérdőívén, s az *1916*-os év rendszeres *ismétlődésének* a későbbi pártdokumentumokban? Egy elírás puszta tudomásulvételéről lenne szó? Ez nem kizárt, de alig valószínű. Ismeretes, hogy az OK(b)P-hez tartozás időpontjának a meghatározása nem magánügy volt, nem bemondás alapján történt. A párthoz való tartozás időpontjának elismerése a pártszervek szigorúan vett joga, feladata volt azokban az esetekben, ha a dátumról az illegalitás vagy a polgárháború körülményei között nem készült vagy nem maradt fenn dokumentum. Másrészt vezető pártszerveknek joguk volt visszamenőleg elismerni a párttagság idejét, ha beigazolódott, hogy az illetőnek szervezett kapcsolata volt a bolsevikokkal, ha tevékenységét az adott időpontban a bolsevikokéval azonos irányban ható forradalmi munkának fogadták el. Kun Bélánál is erről lehetett szó: feltehetően az illegális Katonai Szocialista Szövetség bolsevik tagjaival 1916 második felében létrejött kapcsolata és a hadifogolytáborban végzett forradalmi, internacionalista szervező-, propagandamunkája alapján ismerték el esetében 1916-ot a bolsevik párthoz való tartozás évének. Ezt, véleményünk szerint – amíg más, egyértelmű dokumentum nem kerül elő – tudomásul lehet venni úgy, ahogy tette azt az SZKP 1980-ban megjelent története.[16] Erre feljogosít az a körülmény is, hogy az 1921 és 1936 közötti 15 év során több párttisztítás, tagkönyvcsere zajlott le az OK(b)P-ban, amikor is ellenőrizték a párttagság adatait, s a tomszki pártszervezet 1917-es újjászerveződésének dátuma ismert volt. Másrészt pedig, mint jeleztem, semmiféle „perdöntő dokumentummal" még nem rendelkezünk a kérdésről. Így hát csak felületes elbizakodottsággal adhatnánk valamiféle „végleges" választ e kérdésre. Erre pedig nem vállalkozunk. (Láthattuk, egyértelműen megdőlt 1962-es feltételezésünk,

miszerint a tomszki pártszervezet elnökéhez írt, ismeretlen keltezésű – a március 29-én [április 11-én] induló lap 1917. április 12-i [25-i], 8. számában megjelent – levél lett volna Kun Béla első kapcsolatfelvétele a helyi szocialistákkal: a Katonai Szocialista Szövetség bolsevik tagjaival való együttműködés 1916 második felében kezdődött, s első nyilvános fellépése is egy hónappal korábban, 1917. március 10-én [23-án] megtörtént.)

A forma szerinti tagfelvétel időpontjának kutatásánál fontosabb annak a folyamatnak prekoncepció, bagatellizálás vagy túlzás nélküli vizsgálata, amelynek során Kun Béla – kapcsolataiban és tetteiben, szóbeli és írásos, gyakorlati és elméleti állásfoglalásaiban, majd kimutathatóan szervezeti téren is – előrehaladt a bolsevizmus tanulmányozásában, tomszki tapasztalatainak megismerésében. Ma már nyilvánvaló, hogy ez igényel és érdemel további részletes kutatást.

Lényeges új adat e téren, hogy a hadifogoly Kun Béla már a petrográdi fegyveres felkelés előtt – november 3-án (október 20-án) – megjelent cikkében nyilvánosan szembefordult az ellenforradalmi burzsoázia és a kispolgárság hatalmával, hitet tett a proletárdemokrácia, a szovjetek hatalma mellett.[17]

Kun Béla részese volt a szovjethatalom 1917. december 6-i (19-i) tomszki győzelmének. Ily módon Kun *Tomszkban megélte* s jórészt *megértette* a polgári demokratikus forradalom olyan megvalósulását, amelyben „a proletariátus – mint írta – rányomta bélyegét a forradalomra".[18] *Tanúja* volt a *szovjetek létrejöttének*, a forradalmi demokratikus diktatúra szerveiként való *tevékenységének*, majd a proletárdiktatúra szerveivé való *átalakulásuknak*. *Látta* s részben *járta* a polgári demokratikus forradalomtól (forradalmi szituációban, a proletariátus, különösen a katonaszovjetek erős befolyásának a körülményei között) a szocialista forradalomhoz, a tanácshatalom győzelméhez vezető gyors átmenet útját. A forradalom petrográdi győzelme után a helyi bolsevik sajtóban megjelent cikkei már követendő példaként mutatták be az oroszországi proletárforradalmat, amely – mint írta – nem hagyta megrekedni a forradalmi folyamatot a kispolgári demokráciánál. Meggyőződéssel vallotta, hogy ez *új típusú* forradalom, *proletárforradalom*, amelyet az államhatárok sem tartóztathatnak fel győzelmes útján, hogy „ez a forradalom *nemzetközivé válik*". Kifejezte meggyőződését, hogy Oroszország példája a magyar paraszt számára is ragályos lesz, s a forradalom vörös zászlaja alatt a proletariátus szövetségeseként megy harcba a földért, a szabadságért, a szocializmusért.

Már bolsevik szellemben vitázott a szemében addig abszolút tekintélynek számító Kautskyval, aki a szocialista forradalom lehetőségét az adott ország teljes iparosításához kötötte. Elítélte a II. Internacionálét mint a forradalom tétlen várásának, az imperializmussal való együttélésnek a menedékhelyét, s jelezte, hogy az új, a harmadik, már születőben levő forradalmi Internacionálé jellegében fog eltérni az előzőtől: „nem egymással lazán összekapcsolt különnemű részek keveréke, hanem a világ proletárjainak összeforrott, valódi szövetsége lesz". Fölszólította a proletariátust, hogy önálló erőként lépjen fel a forradalomnak már a monarchiától a köztársaságig vezető szakaszában is. 1917 decemberében, 1918 januárjában Németországról, a forradalmi internacionáléról írt cikkeiben meggyőződéssel vallotta, hogy Németországban a forradalom szükségszerű, „történelmileg elkerülhetetlen", mint ahogyan Magyarországon is „elkerülhetetlen a robbanás". A történések ismeretében utólag tudjuk, hogy túlzott optimizmus vezette őt is, más forradalmárokat is az

európai forradalmak remélt ütemét, jellegét, mélységét illetően. De tényszerűen inkább őt s az általa követett bolsevikokat igazolta a történelem, mint az általa bírált, a munkástömegek mozgalmát fékező Scheidemannokat, Kautskykat, magyar pártvezéreket. Különösen, ha figyelembe vesszük: világosan számot vetett azzal is, hogy nem lehet pontosan meghatározni a forradalom fellángolásának időpontját, „mert a forradalom – írta – nem kikötött időre szóló tőzsdei ügylet". A forradalom első heteinek tapasztalatai alapján látta: az orosz proletariátus abban a tudatban teljesíti történelmi feladatát, hogy „ügye túlnő a nemzeti kereteken és közvetlen kapcsolatban áll valamennyi ország szocializmusának ügyével".[19] Ez a meggyőződés vezette őt akkor is, amikor 1917 októberétől társaival hozzálátott a városban élő, dolgozó tomszki hadifoglyok szervezéséhez,[20] s akkor is, amikor 1917 végén újabb feladatot vállalt.

PETROGRÁD, MOSZKVA. AZ OK(b)P MAGYAR CSOPORTJA ÉLÉN

A szakirodalomból régóta ismert, hogy a bolsevikok a februári forradalom után több esetben is felhívták a figyelmet az Oroszországban élő hadifoglyok nehéz sorsára, követelték enyhítését. Így 1917. június 3-án (16-án) A. Kollontaj aláírásával a *Pravdá*ban jelent meg cikk, amely a helyi pártszervezeteket és szovjeteket szólította fel a hadifoglyok helyzetének javítására, szocialista irodalommal való ellátásukra, sőt saját lapjuk létrehozásának elősegítésére. A cikk hangsúlyozta, hogy e feladatok megvalósítása az orosz és a nemzetközi proletariátus közös érdeke: „Azt a körülményt, hogy Oroszországban százezrével tartózkodnak a központi hatalmak proletárjai, arra kell felhasználnunk, hogy megerősítsük hozzájuk fűződő békekapcsolatainkat, pártkapcsolatainkat, hogy ápoljuk a munkásszolidaritás érzését, közös ellenségünk, a világ imperialistái elleni egységünket."[21] 1917 novembere után ütött e célkitűzések széles körű megvalósításának órája.

Az *Izvesztyija* (Petrográd) 1917. december 15-i (28-i) számában cikk jelent meg, amely a bolsevikok vezette szovjetkormány hivatalos, állami állásfoglalását fogalmazta meg az Oroszországban levő s a békedekrétum, a fegyverszüneti és a breszti béketárgyalások hatására hazakészülő hadifoglyok helyzetéről és a potenciális szövetségesnek tekintett mintegy kétmillió fogoly megnyerésének a feladatairól. Az októberi felkelés és az orosz forradalmi kormány politikája közelebb hozta a hadifogoly munkásokat és parasztokat Oroszország dolgozó tömegeihez, a felkelés és a forradalom politikája visszhangra lelt szívükben – írta a lap. Az új helyzet „kedvez annak, hogy harcosok nevelődjenek közülük balsorsuk okozója, a világimperializmus ellen, hogy a forradalmi Oroszország őszinte barátaivá váljanak. S azoknak a hadifoglyoknak, akik már megértették annak a pillanatnak a nagyságát, amelyet most Oroszország átél, már most hozzá kell fogniuk osztálykötelességük teljesítéséhez... Erejükhöz mérten ők is közelebb hozzák azt a pillanatot, amikor hazájuk dolgozó tömegeinek soraiban harcba mehetnek az életüket tönkretevő imperializmus ellen, a szocializmusért, a népek testvériségéért."[22] Eme osztálykötelesség teljesítésének ideje érkezett el Kun Béla számára is.

1917–1918 fordulóján a bolsevik párt és a szovjetkormány vezetői – internacionalista politikájuk, a világforradalmi stratégia szerves részeként – a béke, a szocialista forradalom eszméinek az ellenséges katonák és a hadifoglyok közötti propagálása, a

frontbarátkozás erősítése céljából *Petrográdra,* majd márciustól *Moszkvába* gyűjtötték a hadifogoly szocialisták, internacionalisták egy, újságírásban jártas csoportját. Természetesen közöttük volt Kun Béla is, az egyetlen magyar hadifogoly, akinek, mint láttuk, több-kevesebb rendszerességgel 1917 áprilisától jelentek meg cikkei a tomszki orosz szocialista, bolsevik lapokban.[23]

1917. december végén vagy 1918. január első napjaiban Kun a tomszki bolsevik pártszervezet hivatalos támogatásával a forradalom fővárosába utazott, s ott, a Külügyi Népbiztosságon haladéktalanul munkába állt.[24] Kun számára ez, éppen úgy, mint más, a hazai munkásmozgalomban jártas, a bolsevikokkal, a szovjetekkel való együttműködésben tapasztalattal rendelkező szocialista hadifogolytársa számára (Pór Ernő, Holländer Sándor, Jancsik Ferenc, Ligeti Károly, Karikás Frigyes, Szamuely Tibor) korábbi otthoni és tomszki tevékenységének természetes, szerves folytatása volt. A Tomszkból Petrográdra, a szovjethatalom központjába vezető út Kun Béla esetében – mint utóbb kiderült – nagy lépés volt egy történelmi jelentőségű tevékenység kezdete felé. Ezért nem csoda, hogy korán, már 1919-ben is akadt, aki e lépés morális jelentőségét bagatellizálta, aki tagadta, hogy Kun tettének mozgatórugója a szocializmus, az internacionalizmus eszméje, ügye iránti elkötelezettség lett volna, aki megkísérelte e fordulatot Kun személyes, sőt anyagi érdekektől vezetett botlásaként, a véletlen eredményeként ábrázolni, s megfosztani Kunt a forradalom tudatos vállalásának érdemétől.[25]

Kun 1918 január–februárjában Petrográdon a Külügyi Népbiztosság Nemzetközi Propaganda Osztályán dolgozott – a mostani Palota térnél –, ahol ebben az időben hivatalos állami kiadványként több újságot jelentettek meg német, magyar, cseh nyelven a Szovjetek Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottsága Nemzetközi Osztálya nevében. Így jelent meg a *Nemzetközi Szocialista* nevű újság is,[26] amelynek hasábjain és röplapokon Kun és társai a béke forradalmi kivívására szólították fel a *fronton levő magyar katonákat,* majd *a hadifoglyokat.* A lap segítségével hozzáláttak egész Oroszországban a magyar szocialista hadifoglyok szervezéséhez: a Szociáldemokrata Magyar Hadifoglyok Forradalmi Központja létrehozásához. Kun részt vett a *Die Fackel* című német lap szerkesztésében is. Kun Béla itt, a Külügyi Népbiztosságon ismerkedett meg a nemzetközi propagandamunka irányítójával, a lengyel, a német, s 1917 novemberétől az orosz bolsevik munkásmozgalom tapasztalt, elméletileg képzett, jótollú képviselőjével, a vele lényegében azonos korú *Karl Radek*kal; az orosz munkásmozgalom olyan, az amerikai szocialista párt vezetésében is részt vett, 1917-ben hazatért öregjével, mint *Borisz Reinstein.* Itt kezd közös munkába s köt barátságot *John Reed*del, az OK(b)P angol-amerikai csoportja, később az Egyesült Államok Kommunista Pártja egyik alapítójával. A magyar internacionalista hadifoglyok közül itt került közeli kapcsolatba elődjével a lap szerkesztésében, a Tverből Moszkván keresztül Petrográdra irányított Rudnyánszky Endre újságíróval, az otthoni szocialista tapasztalatokkal rendelkező tisztviselővel, Pór Ernővel, akit Jekatyerinburgból hívtak a fővárosba. Mindketten már 1917 októbere előtt a bolsevik párt tagjai voltak. (Némileg előreszaladva jelezzük, hogy Kun Béla moszkvai kiküldetései, majd ottani rendszeres munkája során kerül majd kapcsolatba a moszkvai internacionalista hadifogoly-szervezet magyar vezetői, agitátorai, szervezői közül Jancsik Ferenccel, a hazai vasasszakszervezet szervezőbizottságának volt elnökével, Karikás Frigyes lakatossal, a Ganz hajógyár volt bizalmijával, mindketten a moszkvai

fegyveres felkelés résztvevői, Szamuely Tibor újságíróval, a *Népszavá*nak is volt munkatársával és sok más, Szovjet-Oroszországban az internacionalista bolsevik párt, a szovjethatalom oldalára állt magyar szocialista munkással, értelmiségivel.)

Kun 1918 elején kezdett szólni az egész szovjet-oroszországi közvéleményhez. „Emlékszem, 1912-ben, a lénai sortűz idején a magyar proletariátus nagy tüntetéseket szervezett az orosz cárizmus ellen. Remélem, hogy most, amikor az orosz proletariátus a szociális forradalomért harcol, a proletariátus nemzetközi szolidaritása tettekben mutatkozik meg" – mondotta Kun Béla első petrográdi nyilatkozatában, amelyet az *Izvesztyijá*nak adott.[27] Ekkor mutatták be Kun Bélát mint az MSZDP erdélyi szervezete vezetőségének volt tagját a szovjet-oroszországi olvasóközönségnek. Kun a mind gyakoribb éhséglázadásokra hivatkozva az interjúban kifejtette, hogy Magyarországon a forradalom esélyei nagyobbak, mint Németországban. Jelezte, hogy a kapott hírek szerint az orosz forradalom visszhangja nagyon erős volt Magyarországon, s ezt tovább növelte az agrárkérdés oroszországi megoldása. Rámutatott arra, hogy az MSZDP vezetése az osztálybéke hirdetésében nem jutott el a német scheidemannisták szintjéig, de kötelezettségeit nem teljesítette úgy, ahogyan azt az orosz forradalmi proletariátus elvárhatná. Az a reményünk, a magyar proletariátus reménye – mondotta –, hogy az orosz proletariátus marxi értelemben végigviszi a maga forradalmát, s akkor a szocialista forradalom objektív feltételei Magyarországon is lehetőséget kapnak a teljes kibontakozásra.

1918 januárjától az év novemberéig Kun az *Izvesztyijá*nak és a *Pravdá*nak is rendszeres cikkírója volt.

1918. január–februárban a Szovjetek Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottsága Katonai Osztályának kezdeményezésére (amelyet A. Sz. *Janukidze* vezetett J. M. *Szverdlov*nak, a V. B. elnökének közvetlen irányításával a Szmolnijban) létrejött a hadifoglyok ügyeivel foglalkozó *Összoroszországi Hadifogoly Iroda,* amelynek elnöke *Ivan Uljanov,* a Központi Végrehajtó Bizottság tagja volt. Kun a Hadifogoly Iroda és I. Uljanov segítségével kapcsolódott be állami vonalon a hadifoglyok összoroszországi ügyeinek intézésébe, szervezeteinek formálásába először Petrográdon, majd a vezető párt- és állami szervek átköltözése után, márciustól, Moszkvában. E vonalon került kapcsolatba Szverdlovval.[28]

Kun Béla *ebben az időszakban,* 1918 elején, Petrográdon, majd Moszkvában került közel *Leninhez* és a bolsevik forradalom általa vezetett vezérkarához is.[29] 1919-ben Lenin többször, különböző fogalmazásban utalt az 1918-as kapcsolatokra. Az OK(b)P VIII. kongresszusán, 1919. március 18-án a párt külföldi csoportjainak tevékenységéről beszélve így fogalmazott: „Ezeknek a csoportoknak elég számos tagját teljes egészében beavattuk a fő politikai tervekbe és az általános politikai feladatokba olyan értelemben, hogy megismertettük velük a vezérvonalakat." Nyilvánvaló, hogy a kijelentés mindenekelőtt a külföldi csoportok vezetőjére, Kun Bélára vonatkozott, akit név szerint nem említ, hiszen a beszéd elhangzásakor még börtönben ült. Néhány nappal később, március végén hanglemezre felvett beszédében már név szerint is említi: „Kun Béla elvtársat jól ismertem már akkor, amikor hadifogoly volt Oroszországban, és nemegyszer jött hozzám beszélgetni a kommunizmusról és a kommunista forradalomról." 1919. április 3-án a moszkvai szovjet rendkívüli plenáris ülésén így említette: „Kun Béla elvtárs – a mi elvtársunk és olyan kommunista, aki Oroszországban teljesen végigjárta a bolsevizmus gyakorlati útját..."[30]

Lenin hatására 1918 elejétől felgyorsult Kun korábbi marxista ismereteinek – Tomszkban megkezdett – kritikai felülvizsgálata, s új, bolsevik elemekkel gazdagodott felkészültsége.

Kun Béla *ez időtől* vált *történelmet formáló személyiséggé*, a központi hatalmak orosz fronton levő katonái, a Szovjet-Oroszországban élő kétmillió hadifogoly (mindenekelőtt a több mint félmillió magyar) között kibontakozó forradalmi agitáció és szervezkedés irányítójává. Ekkortól kapott teret és érvényesült az otthon, a magyar progresszió, az MSZDP soraiban szerzett széles körű általános műveltsége, marxista tudása, szocialista mozgalmi tapasztalata, a forradalmi elmélet és gyakorlat iránti nyitottsága, szervezőkészsége, tettre sarkalló szenvedélye, magával ragadó, meggyőző újságírói, szónoki tehetsége.

Kun a háború és a béke kérdésének internacionalista, bolsevik felfogása mellett most ismerte meg az *imperializmus* és a *proletárforradalmak koráról* szóló lenini elméletet. Ekkor értette meg valódi nagyságában az októberi forradalom és az első munkásállam nemzetközi jelentőségét; azt, hogy az orosz proletariátus, amikor szovjetköztársaság formájában létrehozta a proletárdiktatúrát, megtalálta azt az archimédeszi pontot, amelyre támaszkodva – az adott forradalmi helyzetben – a nemzetközi, a magyar proletariátus – ha támogatja és követi a példát – kifordíthatja sarkaiból a burzsoázia hatalmát.[31] Ekkor értette meg szélesebb összefüggéseiben – Leninnek a szovjetek III. kongresszusán mondott beszéde nyomán – évszázadunk egyik legfontosabb, új perspektívát, új utat nyitó realitását: a szocialista forradalom győzelmének szükségességét és lehetőségét a tőkés fejlődésben viszonylag elmaradott országokban, így Magyarországon is. Világossá vált számára, hogy a világháború megszüntetése valóban demokratikus békével hazánkban is csak a népnek a munkásosztály és pártja vezette forradalmi küzdelme útján, a tőkés-földesúri háborús kormány megdöntése útján lehetséges. Mint igaz hazafi és internacionalista megértette, hogy ennek az útnak a záloga az októberi szocialista forradalom győzelme, hogy az általa teremtett új helyzetben az első munkáshatalom, *Szovjet-Oroszország megvédelmezése*, megszilárdítása és fejlesztése a *legsajátabb érdeke* minden ország, tehát *Magyarország* proletárjainak is. Kun, a lenini, bolsevik nézetek meggyőződéses híve, hirdetője ekkortól jelenik meg a magyar, német és orosz nyelvű sajtó hasábjain, a petrográdi, a moszkvai tanácskozásokon és gyűléseken.[32]

1918 februárjában, Lenin „Veszélyben a szocialista haza!" című felhívásának a visszhangjaként jelent meg a *Nemzetközi Szocialista* első oldalán a Szociáldemokrata Magyar Hadifoglyok Forradalmi Központjának a kiáltványa: *„Fegyverre!!! Veszélyben a szocialisták közös hazája!"* A szellemében internacionalista, bolsevik, s egyben sajátosan magyar szöveg szerzője Kun Béla volt. A cselekvő internacionalizmus és hazaszeretet jegyében ekkor, 1918 februárjában hívta először fegyverbe „saját imperialistái" (a szovjetállamra támadó német és osztrák–magyar seregek) ellen a magyar katonákat és hadifoglyokat: „Ide, a mi vörös lobogónk alá! Indulunk hazát szerezni, mi, hazátlanok, földet szerezni, mi, földtelenek, kenyeret szerezni fegyverrel a kézben.

Dózsa György a vezérünk, minden parasztoké, minden munkásoké, akiknek a bölcsője a magyar nyomorúságban ringott.

Jertek testvéreink a mi Vörös Hadseregünkbe, megmenteni az orosz forradalmat, megkezdeni fegyverrel a kézben a magyar munkások, a magyar parasztok felszaba-

dítását"[33] – olvassuk a felhívásban. E célokért Kun maga is fegyvert ragadott, egy internacionalista csapat élén 1918. február végén Narvánál a támadó németek, májusban a moszkvai anarchista csoportok, júliusban a Moszkvában fellázadt, a breszti békét és a szovjethatalmat fenyegető baloldali eszerek, nyár végén és ősszel, dandárkomisszárként az Urálban támadó fehérgárdisták és csehszlovák nacionalista legionáriusok ellen.[34] Kun Bélának kezdeményező szerepe volt abban, hogy 1918 nyarán–őszén, a polgárháború fenyegetően nehéz első hónapjaiban sok tízezer magyar és más nemzetiségű hadifogoly küzdött, s hogy az 1917–1922 közötti években rövidebb-hosszabb ideig, Szovjet-Oroszország különböző tájain, a forradalom különféle fegyveres testületeiben összesen közel százezer magyar internacionalista[35] védte, segítette megszilárdítani azt a szovjethatalmat, amely már 1918–1919-ben is gyorsítóan, 1944–1945-ben pedig Vörös Hadseregének felszabadító szerepével sorsdöntően hatott a magyar történelemre. Ezért is beszélünk joggal Kun Béláról mint a magyar–szovjet fegyverbarátság egyik első harcosáról.

1918 elején, a breszti béketárgyalások idején Kun Béla (és a többi hadifogoly szocialista is) a „baloldali" kommunisták hatása alá került: ellenezte a béke megkötését. Lenin szükségesnek tartotta, hogy személyesen vitázzon vele. Az ő tanácsára ment ki Kun Béla a frontra és ott, a harcokban győződött meg arról, hogy nincs igaza, hogy nincs lehetőség a „forradalmi háború" folytatására.[36] Röviddel később, 1918. július 6-án – mint láttuk – már fegyverrel is szembeszállt a háborút provokáló baloldali eszerekkel.[37] A *Szociális Forradalom* az eseményekről hírt adó július 10-i számában megjelent, „Kik a forradalmi szocialisták?" című, minden bizonnyal Kun tollából származó cikk a szerző saját márciusi fronttapasztalatát is megfogalmazva marasztalta el a Mirbach gróf elleni eszer merényletet: „Nem törődve azzal, hogy Oroszország munkásosztálya, elfáradva a saját és külföldi imperialisták elleni küzdelemben, nem bírja fölvenni egyedül a harcot a német imperialisták ellen nyílt háborúban, egyéni merénylettel akarták rákényszeríteni a háború megkezdését a munkásosztály képviselőire, a többségi pártra, a kommunistákra." A „breszti tapasztalatok" pedig – mint ismert – fontos szerepet játszottak Kun 1919-es magyarországi politikájában.

Kun Béla a Szovjetek Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottsága Nemzetközi Osztályára és a Külügyi Népbiztossághoz beérkező magyarországi újságok *(Népszava, Világ, Pester Lloyd)*, valamint az osztrák és német lapok segítségével 1918 januárjától, némi késéssel, de a távolból is *rendszeresen* figyelemmel követte, elemezte az Osztrák–Magyar Monarchiában lejátszódó eseményeket, különösen a magyar és a nemzetközi munkásmozgalomra, az MSZDP politikájára vonatkozó híreket. Az újságokban – különösen a *Pravdá*ban és az *Izvesztyijá*ban – megjelent (s 1958 óta nagyrészt magyarul is publikált) cikkeiből ez jól nyomon követhető. Kirajzolódik belőlük, hogy milyen jelentős szerepet játszottak Kunnak és társainak a döntéseiben, „baloldaliságukban" az orosz proletárforradalom melletti 1917. novemberi budapesti szimpátiatüntetésekről, az 1918. január 13-i, munkástanácsokat követelő tömeggyűlések határozatairól, a januári általános politikai tömegsztrájkokról kapott hírek. 1918. január–februárban ezek érlelték Kunban (Ligetiben és másokban is) a reményt, hogy az MSZDP vezetői követik az orosz bolsevikok példáját, s élére állnak a magyar munkásosztály forradalmi harcának,[38] ezek táplálták azokat a túlzottnak bizonyult forradalmi reményeket, amelyek a breszti béke megkötésének

ideiglenes ellenzéséhez vezettek a hadifogoly internacionalisták között. A januári sztrájk leszereléséről érkezett hírek, az MSZDP 1918. februári rendkívüli kongresszusán hozott, a forradalmi szocialistákat, a baloldali szociáldemokratákat elmarasztaló határozatairól kapott közlemények elemzése eloszlatta az illúziókat. Nyilvánvaló lett, hogy az osztrák, a magyar, a cseh és a német munkásmozgalomtól – részben a szociáldemokrata vezetők reformizmusa és megalkuvó politikája miatt – a szovjethatalom nem várhat gyors forradalmi támogatást. Ez, amint az írásokból kitűnik, meggyorsította Kunnak és társainak eszmei és szervezeti elszakadását a szociáldemokráciától. Érlelődött az új, a szociáldemokrata szervezetektől elkülönült forradalmi párt megalakításának, pontosabban előkészítésének a gondolata. Nagy szerepet játszott ebben természetesen a bolsevik párt 1918. március 6–8-a között lezajlott VII. kongresszusa is. Ez a kongresszus döntött arról, hogy a párt felveszi a kommunista nevet, hogy megváltoztatják programját, amelyben helyet kap az imperializmusnak, valamint a nemzetközi szocialista forradalom kezdődő korszakának a jellemzése.

Kun *ebben az időben,* 1918 március–áprilisában *szakított* nyilvánosan *az MSZDP-vel.* A *Szociális Forradalom* 1918. április 3-i első számában „Császári és királyi szocialisták" címmel rövid hír tudósít arról, hogy az MSZDP 1918. február 10-i kongresszusán „a magyarországi nemzetközi" szociáldemokrata párt ismételten kiérdemelte a „császári és királyi udvari szocialisták nevét". A hír fogalmazása Kun tollára utal, hiszen két nap múlva, a *Pravda* 1918. április 5-i számában a „Császári és királyi szociáldemokraták" című, hasonló tartalmú, részletesebb, aláírásával megjelent cikkében rendkívül élesen elítélte a pártvezetőséget a januári általános politikai sztrájk leszereléséért. *Név szerint* elmarasztalta az MSZDP februári rendkívüli kongresszusán felszólaló *Weltnert, Garamit* és az újjáválasztott pártvezetőséget. A forradalmasodó proletariátus szembefordult e vezetőkkel, Károly császár és király viszont elégedett vele – olvassuk a szakítást már elkerülhetetlennek nyilvánító cikkben. A hivatalos szociáldemokrácia Magyarországon az elpolgárosodás felé tart. A párt a munkásbiztosító intézeti tisztviselők és a pártcsinovnyikok zavaros kompániája, amely részben a kormánytól, részben a pacifista hangulatú szabadkőművességtől függ, s amelynek tagjai egymás között osztják fel az említett intézmények tisztségeit – írta elkeseredett és agitatív hangnemben.

Kun a cikk utószavában kijelentette: „18 évig voltam tagja a magyar szociáldemokrata pártnak. Annak elkerülésére, hogy az Oroszországban levő pártbeli elvtársak közül bárki is azt feltételezze, hogy a történtek után egy forradalmi marxista e párt soraiban maradhat, kijelentem, hogy többé nem tekintem magam e párt tagjának."

„Az elvtelenek kongresszusa" című cikkében Frankel Leó szavaira emlékezve fogalmazta meg elmarasztaló ítéletét az MSZDP irányításáról: „Elvtelenségre elvtelenség, árulásra árulás, apró, kiskereskedelmi jellegű kalmárkodás a proletariátus érdekei rovására merész lendületű forradalmi tömegcselekvés helyett, amire pedig minden ok és alap megvan Magyarországon."[39] Kun ekkor már jó ideje a forradalmi cselekvés előkészítésének új útjait kereste.

A hadifogoly szocialisták-internacionalisták szervezési elveinek, gyakorlatának megváltoztatását sürgették a breszti béke azon rendelkezései is, amelyek tiltották az *állami szervek, intézmények* által folytatott agitációt az ellenfél katonái és hadi-

foglyai között. Az eddigi gyakorlaton változtatni kellett. Ezért a Szovjetek Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottsága Nemzetközi Osztálya nevében kiadott *Nemzetközi Szocialista* is beszüntette megjelenését. A harcot ezek után új módon, új szervezeti, agitációs és propagandaeszközökkel kellett folytatni.

1918. március közepén a szovjet párt- és állami vezetéssel együtt Kun Béla is Moszkvába költözött. Itt dolgozta ki, majd hozta nyilvánosságra a különböző nemzetiségű hadifogoly szocialisták-kommunisták szervezésének új elveit. „Az agitáció új útjai a hadifoglyok között" című cikkében Kun bejelentette, hogy az állami szervektől függetlenül, az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párton belül létrehozzák a volt hadifogoly szocialisták, az önmagukat immár emigránsoknak tekintő kommunisták nemzeti-nyelvi csoportjait és azok föderációját. Ezek fogják folytatni a forradalmi marxista propagandát. Ugyanakkor kifejtette, hogy nem a forradalom valamiféle exportját tervezik: „Mi nem táplálunk illúziókat, nem gondoljuk azt, hogy lehet forradalmat kívülről csinálni. De az orosz emigránsszervezetek története mindarra megtanít bennünket, ami szükséges forradalmi szervezeteink létrehozásához, a hazai proletár-paraszti tömegekkel történő összeköttetés létrehozásához. A szervezett szociáldemokrata pártok legális kretenizmusával szemben mi valóban a bolsevista szempontot hirdetjük. Mi a *munkások és parasztok fegyveres felkelése segítségével végbemenő kommunista forradalmat hirdetjük.*"[40] A cikk zárószavaiban Kun kifejezte meggyőződését – a célt is kitűzve –, hogy a létrehozandó szervezetek jelentős szerepet játszanak majd „az eljövendő Kommunista Internacionáléban". A tervet a hazai szociáldemokrata pártokkal történő határozott elvi és szervezeti szakítást még ellenző, kizárólag a hadifogoly szocialista tömegszervezetek mellett kardoskodó moszkvai katonai körzet hadifogoly szociáldemokrata szervezetének a vezetése ellenében, azzal szembefordulva kellett megvalósítani.[41] A március 13-tól naponta, éjszakába húzódóan zajló éles vitákat gyorsan követte a tett. Kun kezdeményezésére Pór Ernő, Rudnyánszki Endre, Szamuely Tibor részvételével – Lenin, Szverdlov és Buharin egyetértő támogatásával, Ivan Uljanov gyakorlati segítségével – *1918. március 24-én* Moszkvában megalakult az OK(b)P *Magyar Csoportja,* a magyar munkásmozgalom első kommunista szervezete.

A csoport létrejöttét bejelentő 1918. március 25-i dokumentum, az április 3-i vezércikk és a csoport április 4-én kelt akcióprogramja már jelezte azokat a távlati feladatokat, a hazai forradalmi erőkkel tervezett kapcsolatteremtést, amelyeknek az volt a céljuk, hogy segítsék a kommunista párt majdani, otthoni létrehozását.[42] Az OK(b)P magyar kommunista csoportjai 1918 őszére főként az európai Oroszország, az Urál, Nyugat-Szibéria városaiban tömörítették soraikba a hazai szociáldemokrata, szakszervezeti és más haladó szervezetekből, mozgalmakból származó, 1917–1918-ban kommunistává lett több száz magyar hadifoglyot. (A szibériai, a turkesztáni területeken más elvek alapján, ezreket összefogó egységes külföldi kommunista szervezetek – tömegpártok – jöttek létre.) A központi moszkvai magyar kommunista csoport körül gyülekeztek az alapítók mellett olyan magyar forradalmárok, mint Jancsik Ferenc, Karikás Frigyes, Gisztl Pál, később a régi ismerős, a volt nagyváradi párttitkár, Vántus Károly, Rabinovits József és sokan mások.[43] Ez az OK(b)P KB mellett működő csoport mindenekelőtt az agitátorok, a propagandisták, a szervezők tömörülése volt.

Kun aktív közreműködésével gyorsan létrejött a román, a csehszlovák, a német, a

délszláv, a bolgár, az angol–amerikai, a francia kommunista csoport, s májusban irányító szervük, az OK(b)P *Külföldi Csoportjainak Központi Föderációja* is, amelynek munkájában minden csoport két-két képviselője vett részt. A magyar csoport, majd a föderáció is Kun Bélát választotta elnökéül. A Kun Béla iránti bizalomban része volt a nemzeti kérdésben már otthon is vallott demokratikus, szocialista állásfoglalásának és mindenekelőtt a bolsevik hatásra nyíltan vallott nézetének az osztrák–magyar monarchiabeli nemzetiségek önrendelkezési jogának az elismeréséről. Az OK(b)P mellett alakult, általa elvi, szervezeti, anyagi kérdésekben támogatott, Kun Béla vezette külföldi kommunista szervezetek sok tekintetben előkészítették országaik kommunista pártjainak és a Kommunista Internacionálénak a megalakítását. „Meg kell mondanom, hogy ezekből kirajzolódik az igazi alapja annak, amit a III. Internacionálé érdekében tettünk" – mondotta Lenin az OK(b)P külföldi csoportjainak és föderációjuknak a munkájáról 1919 márciusában a párt VIII. kongresszusán.[44] Erre a hatásra utal önmagában azok nevének a felsorolása is, akikkel a föderáció élén végzett munkája során Kun közeli kapcsolatba került: a román Ariton Pescariu, Mihail Bujor, Mihail Guiu, Ioan Dic-Dicescu, a jugoszláv Ivan Matuzović, Franjo Drobnik, Vladimir Čopić, Lazar Petrović Vukičević, a bolgár Georgij Mihajlov (Dobrev), Sztojan Dzsorov, a csehszlovák Alois Muna, Julius Choraz-Volek, Arnošt Kolman, Matej Kršak, Matej Kovač, az osztrák Karl Tomann, Johann Koplenig, a francia Jacques Sodoul, Jeanne Labourbe, a török Musztafa Szubhi, a lengyel Julian Marchlewski (Karski), Stanisław Bobiński, Julian Lescinski (Lenski), az amerikai John Reed és sok más, saját országa kommunista mozgalmában és a nemzetközi munkásmozgalomban jelentős szerepet játszó forradalmár.[45]

A forradalmi eszmék és tapasztalatok terjesztésében nagy szerepet játszott a különböző nemzetiségű hadifoglyok bolsevik támogatással összehívott, 1918. április közepén Moszkvában ülésező kongresszusa. Munkájában nagy teret kapott a breszti békekötés után hazatérő hadifoglyok közötti agitáció. Az OK(b)P Magyar Csoportja nevében felszólaló Kun Béla a hazatérők legfontosabb feladataként jelölte meg Dózsa György szellemének ébresztését, az orosz forradalom tapasztalatainak terjesztését: „Legyen mindegyikőtök az ezredében a forradalom tanítómestere. Mondjátok el testvéreiteknek, hogy mi történt itt, hogy csak a forradalom menthet meg minket." A kongresszus Kun Béla által fogalmazott felhívása, „A hazatérőkhöz!" ismételten elmondotta, hogy ez a háború nem a népek, hanem az imperialista államok háborúja a piacokért, a nyersanyagforrásokért, a proletárok elnyomását szolgálja. Felszólította a hazatérőket, hogy a fegyvert, amelyet az imperialista háború folytatása céljából ismét a kezükbe adnak, fordítsák a háború okozói, hiénái ellen, s használják fel saját fölszabadításukra. A felhívást különböző nyelvű újságok, röplapok százezrei és agitáció útján terjesztették a Magyarországra hazainduló 300 000 és a Monarchiába 1918 őszéig hazatérő összesen mintegy 700 000 hadifogoly között.

A kongresszus – Kun Béla aktív közreműködésével – tömegszervezetet hozott létre, a Külföldi Munkások és Parasztok Nemzetközi Forradalmi Szocialista Szervezetét, amely 1918 augusztus–szeptemberéig segítette eljuttatni a kommunisták szavát a hadifoglyok legszélesebb s főként hazatérő tömegeihez.[46]

Kun Béla a magyar csoport és a föderáció élén nemcsak szervező, hanem ideológus is volt. Mindenekelőtt a magyar és a korabeli Magyarországról való szlovák, román, szerb, horvát, német nemzetiségű hadifoglyok százezrei között hirdette – a *Szociális*

Forradalom című, 1918. április 3-tól megjelenő, általa szerkesztett magyar újság, de más nyelvű lapok, valamint röpiratok, brosúrák, a moszkvai agitátoriskola tanfolyamai, előadások, gyűlések útján – a forradalom eszméit. E munka alapját a Kun Béla fordításában megjelent „A kommunista kiáltvány", Leninnek „A harc útja" címmel kiadott művei (Levelek a taktikáról, az Áprilisi tézisek; Beszéd a szovjetek III. kongresszusán), valamint az újságban közölt írásai, más bolsevik vezetők (pl.Nyikolaj Buharin) brosúrái, cikkei képezték. Emellett szerepet játszottak Kun Bélának a bolsevizmus elméletét, gyakorlatát ismertető, azt a magyar valóságra alkalmazó röpiratai és cikkei.

Itt nincs mód arra, hogy részletesen elemezzük Kun Béla „Mit akarnak a kommunisták?", „Mi a tanácsköztársaság?", „Kié a föld?", „Ki fizet a háborúért?" című füzeteit, a *Szociális Forradalom*ban megjelent „Mi az imperializmus?", „Mi az állam?", „A paraszt a forradalomban", „Marx Károly", „Kommunisták és a nemzetiségi kérdés", „Imperialista háború – polgárháború", „Szabó Ervin", „Elvégeztetett!", „A bolsevikiek ítélete" című cikkeit, „A hazatérőkhöz!" intézett, 1918 áprilisában általa írt felhívást, a *Pravda* és az *Izvesztyija* hasábjain napvilágot látott, a „Munkástanácsok Magyarországon", „Bernstein a bolsevikokról", „A forradalmi internacionáléról", „Keletről Nyugatra", „A jövő internacionáléja", „A legalista taktika vége", „A munkásosztály és a kommunizmus", „Két május elseje", „Marx és a kispolgárság", „A szociális forradalom iskolája", „A forradalmi sovinizmus gyümölcse", „Szociálárulók egyesüljetek!", „Az osztrák–magyar militarizmus bestialitása", „Mégis harcolni fogunk!", „Nyílt levél Radek elvtárshoz" (Kautsky forradalomellenes nézeteinek elítéléséről), „A magyar Kerenszkij-uralom" című cikkeit, az 1918 októberében írt, „A gyakorlati internacionalizmus" című tanulmányát.[47] Ezek címei önmagukban is jelzik Kun érdeklődésének irányát s azt, hogy a forradalmi marxizmus, a bolsevizmus mely kérdéseiben tartotta szükségesnek tájékoztatni olvasóit.

Kun Béla írásainak tartalmát meghatározta az a körülmény, hogy Moszkvában módja volt tanulmányozni *Marx, Engels* és *Lenin* elérhető írásait, a bolsevik párt, a szovjethatalom dokumentumait, tapasztalatait a forradalom első intézkedéseiről, tetteiről, hogy maga is részt vett a proletárdiktatúra megvalósításának gyakorlati munkájában, s hogy – mint utaltunk rá – 1918-ban számos alkalommal találkozott Leninnel, aki beszélgetett vele az oroszországi és a nemzetközi forradalom kérdéseiről.[48] Mindezen tényezők eredményeként formálódtak Kun Bélában a magyar kommunista mozgalom kezdeti szakaszának elvi alapjai, ezek együttes hatására értette meg a lenini teória nemzetközi és magyarországi érvényét, adaptálásának a lehetőségét.

Erre utal a magyarul először Kun Béla által felvázolt kép Leninnek és az általa kidolgozott elméletnek a helyéről, szerepéről a szocializmus történetében. Az 1918 júniusában kelt, több magyar kiadásban és németül is megjelent írásában (Lenin. Előszó Lenin: „A harc útja" c. könyvéhez) Kun úgy jellemezte Lenint mint *Marx tanításának, szellemének örökösét, folytatóját és megvalósítóját, a kor legkiemelkedőbb forradalmárát és teoretikusát, századunk forradalmi marxizmusának megalkotóját, akinek életműve „elméleti kifejezője annak az irányzatnak, amelyet világszerte bolsevizmusnak neveznek manapság..."* Világos és félreérthetetlen állásfoglalás volt ez Lenin szerepéről és jelentőségéről. A bolsevizmus lényegét összefoglalva Kun Béla

megállapította, hogy Lenin nem állt meg a „Marx és Engels által megállapított gazdasági és történelmi szükségszerűségek" ismétlésénél, hanem követve a marxizmus élő szellemét, alkotóan továbbfejlesztette őket a „mának meghatározott gazdasági fokán és a történelmi folyamat mai, különálló szakaszán". Lenin kutatta, találta meg és alkalmazta a történelemben először sikeresen a szocializmushoz vezető átmeneti eszközöket, amelyek segítségével az orosz munkásosztály a bolsevik párt vezetésével győzelemre vitte a proletárforradalmat. Megvalósult a jelszó: „Minden hatalmat a munkások, katonák és parasztok tanácsainak", valóra vált „a proletároknak a falusi szegénységre támaszkodó diktatúrája". Ezzel Lenin utat mutatott „valamennyi ország proletárjai nemzetközi szociális forradalmának", a magyar munkásságnak is – vonta le a következtetést Kun Béla.[49]

Kun Leninnek a szovjetek III. kongresszusán, 1918 januárjában mondott beszédéből (1918–1919-ben magyarul többször is megjelent „A harc útja" című Lenin-kiadványban) ismerte meg Lenin álláspontját arról, hogy Marx és Engels múlt században kialakult nézetével ellentétben (amely szerint a szocialista forradalom a fejlett tőkés országokban kezdődik: „a francia kezdi, a német pedig befejezi") a XX. század elején új feltételek alakultak ki. „Most a nemzetközi szocializmus erőinek más kombinációját látjuk. Azt mondjuk, hogy könnyebben kezdődik meg a mozgalom azokban az országokban, amelyek nem tartoznak a kizsákmányoló országok közé...

Másképp alakult a dolog, mint ahogy Marx és Engels várta – mondta Lenin –, nekünk, orosz dolgozó és kizsákmányolt osztályoknak jutott osztályrészül a nemzetközi szocialista forradalom élcsapatának megtisztelő szerepe..."[50] Lenin szerint az új helyzetben a proletárforradalom könnyebben bontakozhat ki és vezethet sikerre azokban az országokban, amelyek a tőkés fejlődésben elmaradtak ugyan az élen járó országoktól, de társadalmi ellentmondások feszítik, a burzsoázia viszonylag gyenge, s a proletariátusban van önfeláldozó, kezdeményező, szervező erő a forradalmi cselekvéshez. Ezen országok proletariátusának kedvező forradalmi helyzetben – a szociáldemokrata felfogással ellentétben – nem kell, nem szabad arra várnia, hogy a fejlett tőkés országokban kezdődjék és győzzön először a szocialista forradalom. Kun Béla felismerte, hogy a lenini forradalomelmélet e tanítása különösen bátorító az oroszországi társadalmi állapotokhoz sok tekintetben hasonló viszonyokkal rendelkező Magyarország proletariátusa számára. (S valóban ez tárta fel a forradalmi cselekvés rövid ideig már 1918–1919-ben sikert ígérő, 1944–1945 után pedig hazánkban és más országokban is különböző utakon sikerre vezető lehetőségeit.)

Kun Béla, írásaiban Lenin tanításait alkalmazva, a hazai helyzetet elemezve bizonyította, hogy a tőkés rend Magyarországon is az imperializmus szakaszába lépett, s megértek a szocialista forradalom objektív feltételei; hogy a magyar proletariátusnak (más dolgozó osztályokkal, rétegekkel, mindenekelőtt a szegényparasztsággal szövetségben) nem távoli, hanem *közeli* feladata, hogy győzelemre vigye a szocialista forradalmat. Ez volt az alapvető mondanivalója a *„Mit akarnak a kommunisták?"* című 1918 májusában befejezett röpiratnak, a bolsevik tanítások e népszerű foglalatának, amely 1918–1919-ben több magyar és német, valamint egy-egy holland, finn, szlovák, román, svéd, bolgár és eszperantó nyelvű kiadás sok tízezer példányával terjesztette a hadifoglyok között, majd hazánkban és több európai országban is a lenini eszméket. A magyar kommunista mozgalom kezdeteinek egyik alapvető elméleti forrása volt Kun Bélának ez az írása. A szerző tömören ismertette a forra-

dalmi proletariátus feladatait a tőkés állammal szemben az imperializmus, a világháború, az oroszországi proletárforradalom körülményei között, a béke kivívásának, a hatalom megragadásának útját, eszközeit, a proletariátus fegyveres fölkelését, szocialista forradalmát; a munkásság és parasztság hatalmának eszközét, a proletárdiktatúrát és formáját, a szovjeteket; az új hatalom legfontosabb teendőit, intézkedéseit. Kun Béla a szociáldemokrácia lenini bírálatának és a bolsevik tapasztalatoknak a felhasználásával elemezte a nemzetközi és a magyar munkásmozgalom helyzetét, feladatait s jutott el az új, a forradalmi munkáspárt megalakításának a gondolatához: „Az új harchoz, melyet rákényszerít a proletariátusra az imperializmus, új fegyverek kellenek, új harcmód és új csoportosulás, mely nem ragaszkodik a régi eszközökhöz, a régi harcmódhoz, hanem mindent a proletariátus új szükségleteihez szab.

Ez a csoportosulása a proletariátusnak a kommunista párt."[51]

Kun Béla írásaiban a proletárforradalom 1918–1919-es magyarországi időszerűségét – Leninnel egyetértve – *az európai haladás akkori forradalmi alternatíváját jelző világforradalmi koncepció* (stratégia) *keretében szemlélte.* Nézete összhangban volt azzal, amit Lenin „A proletárforradalom és a renegát Kautsky" lapjain fejtett ki az *1918. őszi* gazdasági, politikai helyzetet elemezve. Ebben Lenin meggyőzően bebizonyította, hogy Európában forradalmi helyzet van, s hogy ebből következően az európai forradalomra számítani, azt a bolsevik taktikát követni, amely többé vagy kevésbé közeli, de nem meghatározott időpontban számít az európai forradalomra „*kötelező* a marxistára nézve, minden forradalmi proletárra és internacionalistára nézve – *kötelező,* mert csak ez a taktika veszi számba marxista szempontból helyesen azt az objektív helyzetet, melyet a háború valamennyi európai országban megteremtett, mert csak ez a taktika felel meg a proletariátus nemzetközi feladatainak".[52] Lenin világosan látta, hogy az adott történelmi helyzetben a nemzetközi proletárforradalom marxi teóriája először vált (nem tudhatta, hogy egyben utoljára) nemcsak világtörténelmi értelemben aktuálissá, hanem az európai munkásmozgalom konkrét, napi feladatává. A teória sikere, hatóköre, hatóereje *akkor* jórészt attól is függött, követik-e a proletariátus többi pártjai a bolsevik taktikát. A Kun Béla vezette magyar szocialisták, kommunisták 1918–1919-ben Lenin tanításait alkalmazva e kérdésben forradalmi realitásról és felelősségérzetről tettek tanúbizonyságot. A hazai és az európai forradalmi helyzet, Szovjet-Oroszország léte lehetővé tette egy olyan kis ország számára is, mint Magyarország, az elsők közötti elindulást, a munkáshatalom győzelmét s ezzel a magyar és a nemzetközi haladás előmozdítását. De a fennmaradást – saját harcán kívül – csak az európai forradalom előrehaladása, Szovjet-Oroszország sikerei s a vele való kapcsolat létrejötte biztosíthatta. Ennek 1918 végén, 1919 elején volt realitása, s ezt Kun Béla jól felismerte, érzékelte, amikor a KMP élén harcba vezette a magyar proletariátust. (Kun Bélának a szocializmus magyarországi győzelme, megszilárdulása eme alapvető *külső* feltételeivel kapcsolatos felismerése egész további politikai tevékenységének egyik fő motívuma lett. A magyar forradalom e külső feltételeinek a biztosításáért a nemzetközi kommunista mozgalomban, a Szovjetunióban végzett munka és harc töltötte ki későbbi életének jelentős részét.)

Forradalmi helyzetben a forradalom hirdetése előrevivő tényező volt. A forradalomra buzdító írások, a bátor tettekre sarkallt hadifoglyok százezreinek a hazatérése,

1918-ban *hozzájárult* a már létező forradalmi helyzet elmélyítéséhez, az október végi polgári demokratikus átalakulás *forradalmi* kibontakozásához. Ebbe az irányba hatott Kunnak az a bolsevik elméletből, gyakorlatból merített és hirdetett nagy jelentőségű felismerése, amely szerint a kor forradalmi folyamatainak megoldásában, így a demokratikus forradalomban is a munkásosztálynak vezető szerepet kell játszania Magyarországon is. A szocialista perspektíva és továbbhaladás feltételeinek a biztosítása szempontjából kétségtelenül ez volt az egyik legfontosabb felelet, válasz a kor kihívására. Kun Béla felismerésének, szavainak és tetteinek, az általa vezetett szervezetek tevékenységének jelentős – mindmáig nem kellően feltárt és értékelt – szerepe volt 1918 őszén, 1919 tavaszán a hazai (de nem csak a magyarországi) társadalmi folyamatok forradalmi kibomlásában, a tömegek cselekvő fellépésében.[53] Ennek számbavétele mellett is fel kell figyelnünk azonban arra, hogy Kun Béla a proletárforradalmat (1918 novembere előtt is) legtöbbször nemcsak közeli, hanem *közvetlen* feladatként említette. Igaz, nemegyszer – mint láttuk – már 1917-ben is szólt a proletárpárt vezető szerepéről, a proletariátus önálló osztályérdekeinek a képviseletéről a monarchia, a háborús kormány elleni harc időszakában is. De 1918-ban nem ez a kérdés került figyelme középpontjába. Ezt *részben* indokolta az a körülmény, hogy Kun 1918-as írásai a már győztes szocialista forradalom hazájában, Szovjet-Oroszországban keletkeztek és az érte küzdő internacionalistákhoz, a mozgósítandó hadifoglyokhoz szóltak elsősorban. Így a polgári demokratikus feladatok jelentősége, megoldásuk szükségessége a szocialista forradalom által pl. a földosztás kérdésében (nála csakúgy, mint a kor legtöbb kommunista politikusánál) háttérben maradt. S bár a történelem részben korrigálta a hibákat (1918. november közepén történt hazaérkezésekor a proletárforradalom már valóban közvetlen stratégiai feladat volt), az említett elméleti kiforratlanság több politikai hiba forrása lett 1919-ben és a kommunista mozgalom későbbi történetében is.

Kun Béla 1918-as írásai egy elméletileg felkészült propagandista, agitátor, népvezér tömegekhez szóló, meggyőző erejű, tettekre mozgósító művei voltak. A leninizmus tanításait, amint a fentiekből is láthattuk, a rendelkezésre álló, szervezési feladatokkal és fegyveres harcokkal is teli rövid idő alatt csak részben sajátíthatta el. S nem is mindig valamiféle elvont, vegytiszta lenini vagy lenininek vélt, mondott formában, amint azt későbbi és késői „kritikusai" nemegyszer számon kérték tőle. *Kun Béla nézetrendszerét a bolsevik pártban akkor, 1918-ban létező, elsősorban Lenin által meghatározott,* a párt készülő – később magyarul is megjelent – programtervezetében tükröződő *elvek uralták*. De Lenin mellett természetesen hatottak Kunra és társaira a bolsevik párt más, akkor köztiszteletben álló, Lenin által is nagyrabecsült vezetői, teoretikusai is. Elsősorban az OK(b)P KB által 1918 áprilisában a kommunista csoportok elméleti segítésével megbízott Nyikolaj Buharin.[54] Közte és a vele egyidős Kun Béla, valamint a magyar csoport több vezetője között közvetlen légkör, munkakapcsolat alakult ki. Szólni kell e tényekről! Már csak azért is, mert az említettekre, Buharin magyarul megjelent cikkeire, füzeteire, Kunnak és társainak a breszti tárgyalások időszakában kialakult álláspontjára hivatkozva egy időben, helytelenül, azt a véleményt terjesztették, hogy Kun Béla a döntő kérdésekben nem Lenin, hanem Buharin (sőt Trockij!) nézeteit képviselte 1918–1919-ben.[55] Ezek a koncepciós-frakciós vádakból sarjadó állítások – amelyek durván leegyszerűsítették az eszmék terjedését – Kun egyes téves, legtöbbször tévesnek kikiáltott nézeteire, döntéseire

hivatkozva (kiszakítva ezeket a kor kommunistáinak 1917–1919-es ideológiai helyzetéből, mozgásából, az események tényleges menetéből) elhallgatták Kun Béla kapcsolatát Leninnel, a róla, eszméiről és tetteiről alkotott valódi véleményét csakúgy, mint a Kun Béla által közvetített lenini-bolsevik eszmerendszer fő vonásait; eltorzították a bolsevik pártban, Szovjet-Oroszországban, a „kommunizmus nagy iskolájában" akkor elsajátított nézeteit és hatásukat a magyar és a nemzetközi kommunista mozgalom kezdeti szakaszára. A lehetetlent, a lenini nézetek általuk sem ismert teljességét kérték számon a még csak alakuló KMP-től, az alig megszületett, máris harcban álló Tanácsköztársaságtól és vezetőjétől, Kun Bélától, miközben elhallgatták, eltagadták, hogyan közvetítette legtöbbször alkotó módon a megismert lenini alapelveket és mindennek eredményeit. A feltáruló tények 1957-től mindinkább háttérbe szorították a koncepciós-frakciós vádak eme visszamenőleges tükröződéseit. (De megszelídült formában egyes későbbi, a hatvanas–hetvenes, sőt néha a nyolcvanas években keletkezett, illetve publikált megnyilatkozásokban, visszaemlékezésekben is elő-előbukkantak Rákosi véleményével rokon „emlékek" arról, hogy Kun Béla négyszemközt, az utcán, azaz ellenőrizhetetlenül, mit mondott Lenin vagy Buharin jelentőségéről, illetve más kérdésekről.[56])

A lenini elvek hazai terjesztése és alkotó alkalmazása szempontjából különlegesen jelentős volt *a kommunista párt szükségességének* megértése. Kun Béla a bolsevik párt gyakorlatából tudta, hogy a proletárforradalom aktualitása nem jelent automatikus megvalósulást, hogy ezernyi tényező befolyásolja a győzelmet, amelyek megkövetelik, hogy a proletariátus forradalmi eszmék alapján álló pártjai felkészítsék, mozgósítsák a munkásosztályt és szövetségeseit a harcra.

Kun Béla, mint említettük, 1918 márciusától számos dokumentumban foglalkozott a kommunista párt távolból lehetséges előkészítésének feladataival. Figyelemmel kísérte a magyar proletariátus forradalmi megmozdulásait s vezetőit mint a bolsevizmus magyarországi előkészítőit, előharcosait. Kiváltképpen 1918 októberében, az európai forradalmi hullám fellendülése nyomán erősödött írásaiban az MSZDP tevékenységének a kritikája, az új párt szükségességének a hangoztatása. Akkor, amikor Lenin „A proletárforradalom és a renegát Kautsky" című a *Pravdá*ban (1918. október 11.) közzétett újságcikkében éppen azt hangsúlyozta, hogy „Európa legfőbb baja és veszélye az, hogy *nincs* Európában forradalmi párt... A tömegek hatalmas forradalmi mozgalma természetesen pótolhatja ezt a hiányt, de ez mégis nagy baj és nagy veszély."[57] (A veszély nagyságát, az aggodalom jogosságát utólag igazolta, hogy a sorra alakuló forradalmi pártok többsége már nem tudta következetes harcra felkészíteni s vezetni az 1918–1919 fordulóján cselekvésre kész proletár tömegeket!)

1918 októbere a forradalmi várakozások felforrósodásának a hava volt, az európai forradalmak új fejezetének az előestéje. Németországban a „népi forradalom, sőt talán a proletárforradalom is"[58] reális lehetőségként tudatosult barát és ellenség előtt, amelyet az erőket megfeszítve támogatni kell, illetve küzdeni kell ellene. Lenin 1918. október 3-án kelt levele és azt követően kelt írásai ismételten felhívták a figyelmet arra, hogy sohasem volt oly közel a nemzetközi proletárforradalom, és sohasem volt nagyobb a leselkedő veszély. „Az utóbbi napokban a világtörténelem gyorsuló iramban rohan a munkás világforradalom felé. A leggyorsabb változásokra lehet számítani. Számítani lehet arra, hogy a német és az angol–francia imperializ-

mus szövetséget próbál kötni a szovjethatalom ellen."[59] Lenin az erők megtízszerezésére szólította fel a bolsevikokat, a szovjethatalom híveit a közelgő forradalmak megsegítése és a fenyegető imperialista összefogás, támadás elhárítása érdekében. Ebben a légkörben gyorsult fel az OK(b)P külföldi csoportjainak, a Magyar Csoportnak a tevékenysége. Az egyre jobban kibontakozó forradalmi helyzetben a lenini, bolsevik elveket valló és követő forradalmárok joggal hitték, hogy a proletariátus akkor tud élni a forradalmi szituáció adta lehetőséggel, ha minden országban, ahol arra megértek a feltételek, létrehozzák a kommunista pártot (majd közösen a Kommunista Internacionálét), amely képes lesz élére állni a szocialista forradalomért vívott harcnak nemzeti és nemzetközi keretekben.

A forradalmi hírek 1918. október közepén az uráli frontról – ahol a 3. hadsereg 3. dandárjának a komisszárjaként harcolt – Moszkvába szólították Kun Bélát is. A vonaton együtt utazott Valentyin Trifonovval, a petrográdi fegyveres felkelés egyik volt vezetőjével, a Hadügyi Népbiztosság uráli fronti különleges megbízottjával, akit jelentéstételre hívtak Moszkvába. Egy, a naplója alapján írt alkotásban fia így eleveníti fel a két forradalmár közös utazását: „Arról a tűzről beszélgettek, amelynek rövidesen világszerte fel kell lángolnia. Európa már füstölgött. Bulgáriában katonai felkelés tört ki. Törökország és Bulgária kilépett a háborúból. A [német] császár ijedtében engedményeket tett a szociáldemokratáknak. Magyarországon puskaporos volt a levegő, és Kun Béla azt mondta, hogy a hazája szólítja."[60]

Moszkvában Kun belevetette magát a Németországból, Ausztria–Magyarországról érkező, a forradalmi vihar közelségét jelző hírek tanulmányozásába. 1918. október 16-tól sorra jelentek meg cikkei a *Szociális Forradalom*, a *Pravda*, az *Izvesztyija* hasábjain a magyarországi helyzetről és az MSZDP reagálásáról az érlelődő forradalomra.

Az MSZDP vezetőinek a polgári pártokhoz, célokhoz fűződő, 1918. őszi alárendelt szerepe, a proletariátus önálló céljainak a háttérben maradása az október 13-i rendkívüli pártkongresszus hivatalos állásfoglalásában késztette Kun Bélát annak megállapítására, hogy az MSZDP nem képes a proletariátus előtt álló harcot vezetni. „Új párt, új alakulása, tömörülése a munkásosztálynak kell Magyarország számára is: ...a forradalmi kommunista párt" – írta.[61]

Október utolsó és november első napján a *Pravdá*ban jelent meg Kun kétrészes, terjedelmes cikke, „A magyar »Kerenszkij-uralom«". Ebben, távolból, az eseményeket szinte megelőzve, a forradalom küszöbén adott kitűnő elemzést a kibontakozó polgári demokratikus forradalomról, a Nemzeti Tanács pártjainak osztályhátteréről, kispolgári-nacionalista politikájáról, az antantorientáció és a „magyar korona területeinek szent egysége" megóvására irányuló politika katasztrofális ellentmondásáról, amely még a béke biztosítását sem teszi lehetővé az országnak; a Nemzeti Tanács pártjainak alkalmatlanságáról a proletariátus szociális követeléseinek, a parasztság megváltás nélküli földreform-elvárásának a teljesítésére. Kimutatta, hogy az MSZDP, amely görcsösen ragaszkodik a burzsoá pártokkal való koalíció „régi, kipróbált taktikájához", most, forradalmi helyzetben az újonnan alakult munkás- és katonatanácsokat, a munkásosztály új, forradalmi szerveit „a proletariátus forradalmi kirobbanását elhárító biztonsági szelep szerepére" ítéli. A forradalomban részt vevő osztályerők, politikai erők viszonya olyan, állapította meg, hogy a munkásosztálynak gyorsan „a hatalomért folyó harc útjára kell lépnie". A változó események,

a nemzetközi helyzet ingadozásai miatt lehetetlen konkrétan felvázolni a perspektívákat, írta, de a magyar társadalom osztályviszonyainak elemzése alapján valódi politikai előrelátással állapította meg, hogy „a magyar »Kerenszkij-rendszert« és a magyar megalkuvást hamarosan utoléri a maga »októbere«".[62]

A *Szociális Forradalom* egy ezzel egyidejűleg (október 30.) megjelent cikkben – amelyet mondanivalójából, stílusából ítélve nyilvánvalóan Kun Béla írt – tömören összefoglalta az 1918. október végi napokban otthon lejátszódó események osztálytartalmát: „Magyarországon ma egy olyan folyamat megy végbe, mely a hatalmat a vagyonos osztály egyik rétegének: a nagybirtokos és a legnagyobb tőkés elemek kezéből átjuttatja a kispolgárság s középbirtokos parasztság és a nagyipari burzsoázia egy rétege szövetségének a kezébe, amely szövetség a munkásosztályra támaszkodik." Mindezen átalakulás „nem jelent egyebet, mint a burzsoá uralom fenntartásának kísérletét". A cikk címében („Minden hatalmat a tanácsoknak!") és fő mondanivalójában már a kiutat, a továbbhaladás útját is jelezte: „Harc a hatalomért, a munkások és földműves szegények tanácsainak hatalmáért a burzsoázia és az áruló szocialisták ellen: ez a kommunisták jelszava." A cikk nem hagyott kétséget az iránt, hogy a különböző nyelven beszélő magyarországi proletárokat közös harcra szólítja saját nemzeti tanácsaik ellen, a kizsákmányolás folytatását ígérő nemzeti megosztottsággal szemben, „a munkások és földművesek nemzetközi testvéri forradalmi szövetsége, a nemzetközi tanácsköztársaság" megalkotása érdekében.[63]

A Németországból, Bulgáriából, az Osztrák–Magyar Monarchia országaiból, s mindenekelőtt Magyarországról érkező hírek, amelyek a hadseregek összeomlását, a politikai rendszerek szétesését közölték, konkrét s gyors lépésekre késztették az OK(b)P Külföldi Csoportjainak Föderációját s a Magyar Csoportot. A *Szociális Forradalom* 1918. október 23-i számában, a „Pártügyek" rovatban felhívás jelent meg: „A magyarországi politikai események tárgyában való állásfoglalás céljából az Oroszországi Kommunista Párt Magyarországból származó tagjai a magyar csoport helyiségében (Dresden 254.) csütörtökön, október 24-én délután 3 órakor értekezletet tartanak. Felkérjük a magyar, német, román, délszláv, cseh, tót nyelvcsoportoknak mindama tagjait, akik Magyarországból valók, hogy az értekezleten feltétlenül és pontosan jelenjenek meg." Ugyanitt jelent meg a lap híradása egy, az előző napok valamelyikén tartott értekezletről, amelyen a magyar csoport tagjai, más csoportok képviselőinek a részvételével, egyöntetű állásfoglalást alakítottak ki a nemzetiségi kérdésről. „Az az álláspontunk – olvassuk –, hogy mi mint kommunisták nem ragaszkodunk a történelmi határokhoz, és célunk elérésében reánk nézve mérvadók a nagy gazdasági egységek, s ezek keretén belül elismerjük a dolgozók önrendelkezési jogát, azzal, hogy a proletariátus nem az elkülönülés, hanem a tömörülés felé törekszik." E közös állásfoglalás lett az elvi alapja azoknak a közös értekezleteknek, amelyeken a Magyarországon lezajló változások teljes kibontakozását még nem ismerve, jelentős számban vettek részt a délszláv, a román és a csehszlovák csoport tagjai is.

Október 24-én, a Magyarországról származó különböző nemzetiségű kommunisták első moszkvai értekezletén Kun Béla akcióprogramot terjesztett elő „Kiáltvány Magyarország dolgozó népéhez" címmel, melyet a résztvevők elfogadtak. Ebben a polgári demokratikus reformok politikáján túlmutató, a munkásosztály és forradalmi pártja vezetésével végrehajtandó proletárforradalomra, proletárdiktatúrára, a

munkások, katonák, földműves szegények tanácsköztársaságának, a tanácsköztársaságok nemzetközi föderációjának a létrehozására irányuló politikát követelt. A kiáltványt az MSZDP-től való elhatárolódás jeleként „A Kommunisták Magyarországi Szövetsége" aláírással bocsátották útjára.[64] Az 1918. november 4-i, második konferencia Kun Béla javaslatára megerősítette az október 24-i kiáltványban foglalt elvi állásfoglalást és deklarálta a nemzetközi kommunista mozgalom szerves részét alkotó Kommunisták Magyarországi Pártjának a megalakítását. Az értekezlet kijelentette, hogy amíg meg nem alakul a III. Internacionálé, addig a munkásosztály nemzetközi képviselőjének az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottságát ismeri el.[65] A határozat kötelezte az OK(b)P minden Magyarországról származó tagját, hogy a legrövidebb idő alatt térjen haza és Magyarországon álljon a nemzetközi forradalom szolgálatába. Ideiglenes megbízással a konferencia a magyarországi legális és illegális munka végzésére központi bizottságot választott, „amely a mozgalom ügyét addig vezeti, amíg egy legális vagy illegális magyarországi konferencián lehetőség nyílik új központi bizottság választására". A Moszkvában megválasztott központi bizottság összetétele a soknemzetiségű Magyarország 1918. október végi bizonytalan helyzetét és a Magyarországról származó kommunistáknak a szocialista forradalomért vívott közös harcra irányuló határozott szándékát tükrözte: három magyar és két-két szlovák, román, jugoszláv forradalmárból állott (Vántus Károly, Kun Béla, Pór Ernő, Ariton Pescariu, Emil Bozdogh, Matej Kovač, Matej Kršak, Ivan Matuzović, Franjo Drobnik).

A konferencia 2. számú határozata üdvözölte a Szovjet-Oroszország területén harcoló internacionalistákat és kérte az OK(b)P Külföldi Csoportjainak Föderációját, „tegye meg a szükséges lépéseket, hogy amint a forradalom nemzetközi frontjának oroszországi helyzete lehetővé teszi, hazájukba történő irányításuk céljából koncentrálják és szervezzék az internacionalistákat".

A konferencia 3. sz. határozata kifejezte a volt magyar állam területéről származó kommunisták hálaját az OK(b)P és Központi Bizottsága iránt, s kérte a nyelvi csoportok és föderációjuk fenntartását a még visszamaradt hadifoglyok közötti propaganda irányítására és végzésére, és a csoportok, valamint a KMP jövőbeni támogatását. (Az utóbbi két határozat az internacionalisták 1919-es ukrajnai koncentrálásának s az újabb káderek nevelésének volt egyik első, kezdeményező lépése!) A konferencia határozatai, így a csoport vezetőinek, tagjainak azonnali hazatérésére vonatkozó utasítása rendkívül meggyorsították a KMP otthoni megalakítását.[66]

A központi bizottság a fent említett összetételben végül is sohasem tevékenykedett. A november közepén hazatérő Kun Bélát az itthon tapasztalt új helyzet meggyőzte arról, hogy az idő s az események továbbhaladtak, az erők más csoportosítására, szervezésére van szükség, és társaival alkotó, az új hazai körülményekből kiinduló, az itthoni forradalmi erőkre, azok ismereteire, tapasztalataira és a magukkal hozott bolsevik elvekre, gyakorlatra támaszkodva a moszkvai határozattól eltérő döntést hoztak. Felismerték, hogy a hazai forradalmi helyzet és a munkásmozgalom ellenzéki, forradalmi erői lehetővé és szükségessé teszik a Kommunisták Magyarországi Pártjának gyors megalakítását a szocialista forradalom, a proletárdiktatúra felé való haladást sürgető itthoni forradalmárok viszonylag széles, jelentős munkástömegekkel kapcsolatban álló csoportjára támaszkodva, vele együttműködve. Azt is megértették, hogy a régi, a történelmi Magyarország visszavonhatatlanul elmúlt, hogy a lét-

rehozandó pártnak elsősorban a magyar etnikumú területen élő proletariátust kell képviselnie. Ismeretes, hogy e felismeréseket Kun Béla vezetésével 1918. november végén s azt követően alkotóan értékesítették a KMP megalapítói.[67]

Nincs még egyértelmű bizonyítékunk, de Kun Béla 1918. október végi cikkeinek, az általa írt október 24-i kiáltványnak némely megfogalmazása és néhány más adat közvetve azt a feltételezést sugallja, hogy Kun részt vett a Szovjetek Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottsága, a Népbiztosok Tanácsa és a Moszkvai Szovjet nevében Ausztria–Magyarország dolgozóihoz november 2-i keltezéssel intézett – közkeletűen Lenin–Szverdlov-távirat néven ismert, L. B. Kamenyev által is aláírt – felhívás szövegének az előkészítésében. (Ez azonban további kutatást igényel.)

Kun Béla 1918. november 3-án még Leninnel (aki sebesülése óta először jelent meg nagy, utcai tüntetésen), Radekkal, Kamenyevvel, Podvojszkijjal, Jaroszlavszkijjal, az osztrák Tomann-nal együtt beszélt a moszkvai szovjet épületének erkélyéről a volt Osztrák–Magyar Monarchia országaiban zajló forradalmak tiszteletére rendezett hatalmas demonstráció résztvevőihez, együtt éltették a közelgő nemzetközi proletárforradalmat.[68]

A következő napok lázas tevékenységgel, szervezőmunkával teltek. A november 4-i értekezlet előkészítése és levezetése után, az ott hozott határozat értelmében Kun maga is útra készült Vántus Károllyal, Pór Ernővel és néhány más közvetlen munkatársával. Megbeszélések sorozatát bonyolította le a bolsevik párt, a szovjetállam, a Kommunista Ifjúsági Szövetség, a külföldi kommunista csoportok és föderációjuk vezetőivel, Leninnel, Szverdlovval, Csicserinnel, Radekkal és másokkal. Természetesen az otthoni forradalmakról érkező újabb és újabb hírek, a hazatérés, a kommunista pártok megalakítása, a kapcsolatteremtés és -tartás módja állt a megbeszélések középpontjában. De szó esett a Kommunista Internacionálé, a Kommunista Ifjúsági Internacionálé közeli, esetleges budapesti megalakításáról is.[69]

Minden valószínűség szerint még Kunnak mint a föderáció elnökének közreműködésével hívták össze november 5-én estére az OK(b)P Jugoszláv Csoportjának rendkívüli konferenciáját a Drezden szállóba.[70] Magán a jugoszláv konferencián Kun már nem vett részt. Más magyar sem. A forrongó napok légkörét jellemzi, hogy az ekkor érkezett és megerősített hírek hatására 1918. november 5-én már a jugoszláv kommunisták is határozatot hoztak a Szerbek, Horvátok, Szlovének Kommunista (bolsevik) Pártjának megalakításáról, az OK(b)P programjának és szervezeti szabályzatának alapként való elfogadásáról, külföldi központi bizottság választásáról (I. Matuzović és F. Drobnik ennek is tagja) és a csoport tagjainak mozgósításáról, indulásáról a volt Osztrák–Magyar Monarchiába és a Balkánra, hazai forradalmi munkára.[71]

Kun hazaindulásával kapcsolatban kezdetben volt olyan terv, hogy Berlin, Bécs érintésével tér haza, találkozik a német, az osztrák forradalmi baloldalnak ekkor már a börtönből kiszabadult vezetőivel. Ő és szovjet elvtársai arra számítottak, hogy a terv végrehajtásához segítséget nyújthat a Joffe vezette berlini szovjet képviselet. A német kormány azonban, mint ismeretes, 1918. november első napjaiban megszakította Szovjet-Oroszországgal a diplomáciai kapcsolatot, a szovjet képviseletet kiutasította Berlinből azzal a váddal, hogy forradalmi agitációt folytat. Erről a *Pravda* 1918. november 6-i számában jelent meg hivatalos hír, Csicserin, Lenin és Szverdlov által aláírt rádiótávirat publikálásával, amelyben egyúttal figyelmeztették az összes

katonai parancsnokságot és a szovjeteket, hogy készen kell állni a német csapatok esetleges támadásának visszaverésére. Felmerült a komoly veszélye annak, hogy a német szociáldemokrata kormány, összefogva a katonai vezetéssel, az antant oldalán szembefordul Szovjet-Oroszországgal. (Erre figyelmeztetett Liebknechtnek az antantországok munkásaihoz, katonáihoz intézett felhívása is, amelyben felszólította őket: ne engedjék meg, hogy kormányaik a német imperialistákkal összefogva Szovjet-Oroszország ellen támadjanak.[72] (Ugyanakkor a Népbiztosok Tanácsának üléséről kiadott tájékoztató a német kormány jegyzékét úgy minősítette, hogy az fejvesztettségről is tanúskodik, hogy a kialakult helyzet egyben rendkívül kedvező a szocialista világforradalom kibontakozására, minthogy hatalmas tömegek új forradalmi mozgalma kíséri.[73]

Amikor Kun Béla értesült az eseményekről és értékelésükről, akkor a Berlinen, Bécsen keresztül történő hazatérés terve lekerült a napirendről. Az új hírek (csakúgy, mint az otthonról érkezők) megerősítették a hazai forradalmi mozgalmak szocialista forradalom irányába való fejlesztésének, a kommunista pártok mielőbbi megalakításának a szükségességét. Ezt követelte az európai, a magyarországi forradalmi helyzet, a több országban fellendülő forradalom, ezt a Szovjet-Oroszországot fenyegető imperialista politikai, katonai összefogás veszélye, amely visszavethette az egész nemzetközi munkásmozgalmat. Kun Béla mindezt felmérve, a veszélyesebb utat is vállalva, 1918. november 6-án – a Leninnel, Szverdlovval történt megbeszélések után – a megszállt Ukrajnán keresztül hazaindult. Az európai forradalmi helyzetből adódtak azok a nemzetközi feladatok is, amelyek elvégzésére az OK(b)P vezetői felkérték a hazainduló magyar forradalmárokat. Mint ismeretes, Kun Béla Lenintől vitt üzenetet Friedrich Adlernek, az osztrák szociáldemokraták következetes forradalmárnak hitt vezetőjének, valamint az osztrák kommunista vezetőknek. Pór Ernő e novemberi napokban végül is megjárta a Berlinen–Bécsen át vezető utat, kapcsolatot teremtett K. Liebknechttel és R. Luxemburggal.[74]

Az útnak induló Kun Béla az 1918-ban kibontakozó nemzetközi kommunista mozgalom egyik képzett, tapasztalt vezetője volt. Azok közé tartozott, mint később maga is megjegyezte, akik „ha nem is az orosz forradalom iskoláját, de legalább ennek az iskolának néhány elemi osztályát" kijárták.[75]

Kun Béla 1918-ban, az oroszországi külföldi kommunista csoportok élén végzett munkájának és ekkor kiadott írásainak nagy szerepük volt abban, hogy a fogságból, és az orosz frontról hazatérő százezrek közvetítésével – Leninnel szólva – „a bolsevizmus bacilusai" elárasztották Közép- és Kelet-Európa országait, s hatásuk határozott irányt adott az összeomló Osztrák–Magyar Monarchiában, a császári Németországban 1918. október–novemberében kirobbant népforradalmaknak, mindenekelőtt az 1918. októberi magyarországi polgári demokratikus forradalomnak, s ösztönözte is a továbbhaladást.

1918 őszére a hazai munkásmozgalom tájékozott köreiben már ismert volt Kun Béla tevékenysége a szovjet-oroszországi külföldi kommunisták és a magyar csoport élén. Híre ezer szálon és szájon át érkezett haza. Kun Béla füzetei és a *Szociális Forradalom* katonaládák alján hazaküldött számai félreérthetetlenül beszéltek a hadifogságba esett szocialisták s köztük elsősorban is a Kun Béla által választott, a bolsevikokat követő új utakról.[76] Erről tájékoztatott akkor a Svájcban élő s a *Népszavát* tudósító Bresztovszky Ernő újságíró is, aki rendszeres levelező kapcsolatban állt a

moszkvai magyar kommunisták vezetőivel. Bresztovszky a *Népszava* 1918. szeptember 29-i, vasárnapi számában („A bolsevikiek ítélete" alcímmel) ismertette a „nemzetközi pártmozgalmak" irányzatai között a bolsevikok némely állásfoglalását is, Ennek keretében egy magyar elvtársat idézett, „aki a moszkvai magyar nyelvű Kommunista Könyvtár első füzetének bevezetésében" felvázolta a munkáspártok magatartásának három irányzatát a háborúval, a szocializmussal szemben: a szociálpatrióták csoportját, amely „eszköze lett az imperialisták rablóbandájának", a második csoportot, amely tehetetlenül nézte, legföljebb erőtlen tiltakozó szavakkal kísérte a munkásság vágóhídra küldését s „csak *alkalmazkodott* az imperializmushoz...", s végül a harmadik csoportot, amely nem lépett az osztályok közötti béke, a burzsoáziával való megalkuvás útjára, a cselekvés nélküli várakozás álláspontjára. E csoport útja „a forradalmi osztályharcé, a tömegcselekvésé, amely gyökereiben támadja a nyomorúságot, tövestül tépi ki a társadalomból a háborús gyilkolást és rablást. Oda támad, ahol fészkel az ok: a tőkés termelési rend s ennek legújabb fejlődése, az imperializmus." E csoport alkotja az új pártot: a kommunista pártot. Bresztovszky a cikk lábjegyzetében megírta az idézett füzet címét („Mit akarnak a kommunisták?"), de a szerzőt – olvassuk – „érthető okokból nem nevezem meg".[77] A *Népszava* sok olvasója számára azonban 1918. szeptember végén már nem volt titok: Kun Béla a szerző, a Szovjet-Oroszországban bolsevikká lett magyar szocialista hadifoglyok, az internacionalista vöröskatonák vezetője. Így a hazaérkező bolsevik Kun Béla már nem csak az erdélyi szociáldemokraták egyik vezetőjeként volt ismert az itthoni munkásmozgalomban.

A kevés tájékozott előtt – akiknek, ha rendszertelenül is, de módjuk volt a távolból figyelemmel követni az OK(b)P Magyar Csoportjának, lapjának a *Szociális Forradalom*nak a tevékenységét, kiadványait – az sem volt titok, hogy a kommunistává lett hadifoglyok közül elsősorban Kun Bélának volt széles körű áttekintése a bolsevik elmélet korabeli rendszeréről, hogy mindenekelőtt ő szerzett alapos tapasztalatokat e nézetrendszer gyakorlati alkalmazásáról a szocialista forradalom kivívásának, a proletárdiktatúra, a szovjetállam megteremtésének és megszilárdításának menetében, hogy neki voltak tettekkel megalapozott kapcsolatai a bolsevik párt, a szovjethatalom vezetőivel, Leninnel. Idehaza e tájékozottak közül a forradalom továbbvitelét sürgetők és a megállást remélők egyaránt tudták, sejtették, hogy a küszöbön álló harcban elsősorban Kun Béla hazaérkezése jelenthet változást, fordulatot. Milyet, milyen horderejűt? Ezt senki sem tudhatta.

1918 őszére a szocialista forradalom ellenfelei, ellenségei, különösen a hivatásos tisztek által küldött, hozott, képtelennél képtelenebb jelentések, hírek nyomán akadtak, akik félték Kun Béla hazaérkezését. A proletárhatalom hívei – elsősorban a breszti béke után hazatért hadifogoly internacionalista vörösgárdisták, vöröskatonák, hazaérkezett forradalmárok, agitátorok – által hozott hírek nyomán számosan várták Kun Béla hazatérését.

1918 novemberében Kun Béla számára elérkezett a próbatétel, a nagy feladat ideje: a forradalmi marxizmus megismert lenini, bolsevik elveinek, tapasztalatainak a magyar munkásmozgalom, a magyar társadalom talajába való átplántálásának, meggyökereztetésének és termést érlelő fává nevelésének a kora.

[1] PI Archívum, 867. f. 1/k–183. Kelemen Andor visszaemlékezése. 3. és 31. l.; A zsoldkönyv adatait lásd *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I–II. köt. Kossuth Könyvkiadó 1966. I. köt. Illusztráció a 80. old. után.; A tomszki táboréletről lásd *Józsa Antal:* Háború, hadifogság, forradalom. Akadémiai Kiadó 1970.

[2] Tanúságtevők. 3/a köt. Kossuth Könyvkiadó 1977. 273. old. Kelemen Andor visszaemlékezése.; Magyar internacionalisták a nagy októberi szocialista forradalomban. Kossuth Könyvkiadó 1957. 144. old. Münnich Ferenc visszaemlékezése.; A magyar internacionalisták a nagy októberi szocialista forradalomban és a polgárháborúban (1917–1922). Dokumentumgyűjtemény I–II. köt. Kossuth Könyvkiadó 1967–1968. I. köt. 200. old.

[3] Számos, e témára vonatkozó dokumentum található a következő kötetben: Borba za vlaszty Szovjetov v Tomszkoj gubernyii (1917–1919) gg.) Szbornyik dokumentalnih matyerialov. Tomszk 1957.; Jakovlev egyik levelét Krupszkajához és más iratokat a Szövetségről lásd: Revoljucionnoje dvizsenyije v Armii i na flote. 1914–febral 1917. Szb. d. Izd. Nauka, Moszkva 1966. 240–242., 279–280. old.

[4] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I. köt. 41. old.

[5] *M. I. Csugunov:* Nas tovaris i kommunyiszt. *M. I. Csugunov:* Ih znal Iljics. Novoszibirszk 1983. 127–138. old.

[6] *A. Petrenko:* Fevralszkaja revoljucija v Tomszke. Proletarszkaja Revoljucija, 1926. 2. sz. 95. old.; Hadtörténelmi Intézet Levéltára (HIL) Az első világháború iratai. 3410. cs. Hadifogoly-vallomások. B/29/M–35 172. fol. Milleson Kornél hadapród 1918-as jelentése. (Az iratot Vajda Alajos ny. alezredes lelte meg, s Józsa Antal bocsátotta rendelkezésemre, aki részletes tanulmányt készül közzétenni a kérdésről.) Korábban abban a hitben voltam, hogy Petrenko visszaemlékezése a májusi tüntetésen való részvételt vetíti vissza – tévesen – márciusra. A két dokumentum „metszéspontja" – korábbi hiedelmeimmel (Párttörténeti Közlemények, 1962. 1. sz.) ellentétben, amikor Kun első levelét véltem a tomszki forradalmárokkal való kapcsolat kezdetének – kétséget kizáróan bizonyítja Kun aktív részvételét már a februári forradalmat követő első napokban lezajlott díszszemlén, s jelzi élő kapcsolatát a szervezőkkel.

[7] Lásd Milleson Kornél hadapród idézett jelentésében.

[8] CGAOR SZSZSZR, f. 406. op. 2. egy. hr. 382. 1. 171. és f. 1235. op. 78. egy. hr. 84. l. 4.

[9] Kun Béla ezért is igyekezett már *1917 áprilisában* kikerülni a táborból. Első kísérletéért az Omszki Katonai Körzet Parancsnoksága (amelyhez Tomszk tartozott) szigorú figyelmeztetésben részesítette jogtalan kérése miatt. (GATO, f. 416. op. 2. d. 23. 1. 117.) Végül is 1917. augusztus–szeptemberi ismételt kérésére októberben a tomszki katonaszovjet lehetővé tette, hogy Kun és nyolc tiszttársa (Jaross, Reiner, Szilágyi, Münnich, Seidler, Gardi Gyula, Kaufmann Ármin, Wolfinger Pál) és két legénységi állományú szocialista (Torockai Béla és az *1917 szeptembere óta* szintén a tomszki táborban élő Rabinovits József) elhagyja a tábort s a városba költözzön. Ott nyomban hozzáláttak az üzemekben dolgozó legénységi hadifoglyoknak, később a táborbelieknek a szervezéséhez. – Minderről részletesen lásd a „Tanúságtevők" 3/a kötetében Rabinovits József, Münnich Ferenc és Kelemen Andor visszaemlékezéseit; M. I. Csugunov tomszki történész számos, a hatvanas évektől megjelent publikációját, így Kunról szóló írását („Nas tovaris i kommunyiszt") az „Ih znal Iljics" című könyvében (127–138. old.), valamint a korábbi feldolgozások közül *Józsa Antal:* Háború, hadifogság, forradalom.; *A. Józsa, D. Milei:* Vengerszkije internacionaliszti v borbe za pobjedu Oktyabrja (Izd. Progressz, Moszkva 1977.).

[10] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I. köt. 39–40. old. – A *„Novaja Zsizny" (Új élet)* című újság 1917. március 29-én (április 11-én) jelent meg Tomszkban, kezdetben az egyesült szociáldemokrata szervezet, júniustól pedig a mensevik frakció lapja volt. Kun Béla későbbi ismert cikkei az 1917. június 1-jétől (14) a munkás- és katonatanács kiadásában megjelenő *Znamja Revoljucija (A Forradalom Zászlaja)* című, 1917 szeptemberétől következetesen bolsevik újságban és a *Szibirszkij Rabocsij (Szibériai Munkás)* című, 1917. június 4-től (17) a tomszki szociáldemokrata szervezet bolsevik frakciója által kiadott lapban jelentek meg.

[11] Szibirszkaja Szovjetszkaja Enciklopegyija. I. köt. Szibirszkoje Krajevoje Izdatyelsztvo, Novoszibirszk 1929. 518. old.; A tomszki helyzetről és Kun ottani tevékenységéről lásd Borba za vlaszty Szovjetjov v Tomszkoj gubernyii (1917–1919 gg.) Tomszk 1957.; *V. Sz. Florov, M. I. Csugunov:*

Bela Kun v Tomszke. Revoljucionnoje dvizsenyije v Szibiri i na Dalnyem Vosztoke. Vip. VII. Izd. Tomszkovo Unyiverszityeta, Tomszk 1974. 161–191. old. Lásd még a 9. sz. jegyzetet.

[12] Borba za vlaszty Szovjetov v Tomszkoj gubernyii (1917–1919 gg.). 53–55. old. – E határozat a *Krasznojarszkij Rabocsij* 1917. április 30-i (május 13-i) számában jelent meg.

[13] *V. I. Lenin* Összes Művei. 31. köt. Kossuth Könyvkiadó 1972. 13–24. old.

[14] Lásd *M. I. Csugunov* már idézett cikkét, publikációit, valamint Párttörténeti Közlemények, 1962. 1. sz. 108–130. old.

[15] Bela Kun. Izbrannoje. Izd. polityicseszkoj litycraturi, Moszkva 1986. 266–267. old.

[16] Isztorija Kommunyisztyicseszkoj Partyii Szovjetszkovo Szojuza. Izd. pjatoje. Izd. Polityicseszkoj Litycraturi, Moszkva 1980. 170. old.

[17] Znamja Revoljucii (Tomszk), 1917. október 20. Tyomnije masszi (Sötét tömegek). Közli: Társadalmi Szemle, 1986. 2. sz. 51–52. old.

[18] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I. köt. 42. old.

[19] Párttörténeti Közlemények, 1962. 1. sz. 108–130. old.; *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I. köt. 39–63. old.

[20] *Rabinovits József:* Tomszk 1917. év végén. In Tanúságtevők. 3/a köt. 59–60. old.

[21] Pravda, 1917. június 3. (16).

[22] Közli A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban (1917–1922). Dokumentumgyűjtemény I. köt. 69–71., 95–97. old.

[23] 1917-ben egy-egy május elsejei beszédről adott tudósítás, 1917. szeptember 9-én (22-én) a csitai hadifogoly szocialisták Steinhardt Ferenc és Müller Armand által fogalmazott kiáltványa (az *Izvesztyija Petrogradszkovo Szovjeta* 166. számában), novemberben a moszkvai Guzson gyári szocialista hadifoglyok szervezkedésre szólító felhívása, decemberben a moszkvai hadkerület hadifogoly szociáldemokratáinak felhívásai, Ligeti Károlynak és társainak kollektív állásfoglalása az omszki bolsevikok lapjában láttak napvilágot. Majd a hó végétől Petrográdon megjelentek Holländer Sándor, illetve Rudnyánszky Endre szerkesztésében a *Nemzetközi Szocialista* első számai. Ezekről tud a szakirodalom. Természetesen nem kizárt, hogy felbukkan még egy-egy írás, felhívás. De Kunon kívül nem volt 1917-ben egyetlen más magyar hadifogoly sem, aki jelentős orosz szocialista lapban többé-kevésbé *rendszeresen* publikált volna.

[24] Kun Béla elvtársat „1917 decemberében Tomszkból Petrográdra hívatták" – olvassuk Münnich Ferenc egyik, az 1930-as évek elején lejegyzett s a Szovjet Hadsereg Központi Archívumában fennmaradt visszaemlékezésében. (CGASZA. f. 28 361. op. 2. ed. hr. 18. Közli: Tanúságtevők. 3/a köt. 175. old.) – Münnich Ferenc 1917-ben Kun egyik közvetlen harcostársa volt. Hasonló közlést számos más írásában is találunk. „1917. december végén Kun Béla központi hívásra Petrográdra utazott" – olvassuk egy másik tomszki internacionalista, Kelemen Andor visszaemlékezésében. (Tanúságtevők. 3/a köt. 275. old.) A fentihez hasonló megállapításokkal találkozunk a tomszki bolsevik szervezet több 1917-es tagjának visszaemlékezésében. Itt csupán a neves szibériai történészt, V. D. Vegmant idézzük, aki 1917-ben a tomszki szociáldemokraták-bolsevikok egyik vezetője, a *Znamja Revoljucii* című lap szerkesztője, Kun személyes ismerőse volt. Néhány hadifogoly a februári forradalom után rendkívüli kedvezményben részesült – írta a Szibirszkaja Szovjetszkaja Enciklopegyia hadifoglyokról szóló, már idézett (11. sz. jegyzet) címszavában. Így Otto Bauernak, az ismert osztrák szociáldemokratának lehetővé tették, hogy az irkutszki hadifogolytáborból Petrográdra, s onnan hazájába utazhasson. „*A bolsevik Kun Bélának*, aki a tomszki táborban volt hadifogoly, *engedélyezték*, hogy kiköltözzön magánlakásba a városba, majd, *hogy Petrográdra utazzon pártmunkára.*" (Kiemelés tőlem – *M. Gy.*) Csugunov tomszki történész szinte minden Kunnal foglalkozó írásában a fenti tényt állapította meg a helyi források alapján. Ebben az értelemben foglal állást minden, a kérdéssel foglalkozó szovjet tanulmány is. Közülük itt csupán a legtekintélyesebb kötetben (Internacionaliszti. Trudjascsieszja zarubezsnih sztran–ucsasztnyiki borbi za vlaszty Szovjetov. Izd. Nauka, Moszkva, 1967.) megjelent feldolgozásra, T. M. Iszlamov „Vengerszkije internacionaliszti na zascsite zavojevanyij Oktyabrja" című írására utalunk. – A Petrográdra való kiküldetés pártszerű, elvtársi jellegét mutatja közvetve az a tény, hogy Kunnak 1918 elején, távozása után is cikkei jelennek meg a tomszki bolsevik sajtóban (A forradalmi internacionáléról. Szibirszkij Rabocsij, 1918. január; A munkásosztály és a kommunizmus. Znamja Revoljucii, 1918. április 14.), hogy 1920-ban a krími hadjáratról is cikket küld Tomszkba (Szovjet-Oroszország védelme. Győzött a forradalom katonája. Znamja Revoljucii, 1920. december 2.), hogy a húszas években is levelezést folytat a tomszki bolsevikokkal. Kun Petrográdra érkezésének

időpontja még nem ismert. A Tomszkból való elutazását követő időből az első rendelkezésünkre álló adat a moszkvai hadkerület internacionalista-szociáldemokrata hadifoglyai bizottságának 1918. január 4-én kelt (hiányos) jegyzőkönyve. Itt említik Kun nevét az ülés résztvevői között. Nem tudjuk, már Petrográdról érkezett-e, amint később több alkalommal, vagy Tomszkból először Moszkvába utazott, s innen tovább. Az utóbbit valószínűsíti, hogy a napirendi pontok között szerepel: „Küldöttek utazása Peterburgba." Az ülés részletes ismertetése, a határozatok hiányoznak. A következő adat, mint látni fogjuk, a petrográdi *Izvesztyijá*nak adott, 1918. január 5-én (18-án) megjelent nyilatkozat. Ezekből az adatokból kiindulva Kun január 4-e és 18-a között kezdhette meg a munkát a Külügyi Nepbiztosságon, a *Nemzetközi Szocialistá*nál. Mindez meg további kutatásra, tisztázásra vár.

[25] Nánássy György „Miért léptem ki a magyarországi kommunista pártból?" című, 1919 tavaszán Pozsonyban kiadott, a Magyarországi Tanácsköztársaság vezetői, mindenekelőtt Kun Béla erkölcsi lejáratására törekvő irományában olvassuk, hogy Kun, „mint olyan sokan ebben az időben, elhatározta, hogy visszatér hazájába. Ezt Kun saját maga mondotta el nekem" – állította hitelét emelendő Nánássy. „...1917 decemberében elindult Tomszkból, azzal, hogy haza utazik s erre a célra az ottani bolsevik párttól útlevelet és pár ezer rubel útiköltséget is kapott. Útjában Petrográdot is érintette..." És Kun, pusztán üzleti okokból, ottragadt – győzködte az olvasót Nánássy. Arról természetesen mélyen hallgatott, hogy a tomszki hadifogoly-tisztitábor parancsnoksága által 1917 során hazaküldött – hazaárulásról, felségsértésről és egyéb vádakról szóló – feljelentések következtében Kunt itthon hadbíróság várta, ami egyáltalában nem tette indokolttá állítólagos hazaigyekvését. (Jellemző példaként említjük a Tomszkból 1918. január elején hazaindult és februárban hazaérkezett Seidler Ernő esetét. Őt, bár rendkívül diplomatikus jelentést készített a katonai parancsnokságának a tomszki eseményekről, s bár kezdeményező szerepe a „hazaáruló" csoport tevékenységében jóval szerényebb volt Kun Béláénál, hosszú hónapokra, 1918 őszéig, a kőrösmezői elkülönítő táborba zárták.)

Nánássy állításai forrásértékének megítéléséhez általában, s e kérdésben különösen is tudni kell, hogy 1918 áprilisáig *Asztrahánban élt* hadifogolyként, *több ezer kilométerre Tomszktól és Petrográdtól.* 1918 tavaszán a forradalmi mozgalomhoz csapódott, elvégezte a moszkvai magyar agitátoriskolát, s egy ideig a magyar kommunista csoport titkára is volt. Azok közé tartozott, akik nem törték magukat, hogy fegyverrel, a fronton védjék a szovjetek hatalmát. Inkább fáradhatatlanul adminisztrált... Novemberben Kun Bélával, Vántus Károllyal együtt tért haza, tagja lett a KMP Központi Bizottságának. A párt katonai bizottságában tevékenykedett. Nagybátyjának, Nánássy László detektív-főfelügyelőnek a hatására (aki a kommunisták rendőri megfigyelését és üldözését irányította) hamarosan árulóvá vált. Része ıett az 1919. február 20-i provokáció és letartóztatások „sikereiben". 1919. március 21-e után Pozsonyba menekült, a Tanács-Magyarország ellen intervenciót indító polgári csehszlovák kormány védőszárnyai alá. A kommunista mozgalmat és hazáját eláruló Nánássy György önigazolásul és hálából a menedékjogért írta a vádaskodások tömegét tartalmazó füzetét.

Az iromány szót sem érdemelne, ha némelyek azóta is nem merítenének belőle, saját gondolatként, felfedezésként ismételve Nánássy valótlan állításait (elhallgatva az eredeti forrást!), ha nem tálalnák ismét Nánássy György „adatát", „ötletét" a gyanútlan olvasó elé. (Lásd *Borsányi György:* Kun Béla. Politikai életrajz. Kossuth Könyvkiadó 1979. 53. old.)

[26] A *Nemzetközi Szocialistá*t ingyenesen terjesztették „a magyar katonatestvérek számára". A lap szerkesztősége az 1918. január 27-i (február 8-i) 6. számig Petrográd, Ertyelev u. 13. sz. alatt működött. A rendelkezésünkre álló 8. számon (1918. február 19.) Petrográd, Dvorcovaja 6. a szerkesztőség címe. A szerkesztésbe való bekapcsolódása után január közepétől ez volt Kun legfőbb munkája, itt volt munkahelye a Külügyi Népbiztosság épületében.

[27] Izvesztyija (Petrograd), 1918. január 5. (18).

[28] Az iroda tevékenységéről lásd *I. I. Uljanov:* Az Októberi Forradalom és a hadifogłyok. Tanúságtevők. 3/a köt. 103–118. old.; Internacionaliszti. Trudjascsieszja zarubezsnih sztran – ucsasztnyiki borbi za vlaszty Szovjetov. – A kötet tanulmányait a téma legjobb szovjet kutatói írták, s így kitűnő áttekintést ad az internacionalisták politikai és katonai mozgalmáról. E kötetnek mintegy kiegészítéseként jelent meg az internacionalisták Ukrajnában, Szibériában, a Távol-Keleten, Turkesztánban és a Kaukázuson túl játszott szerepéről: Internacionaliszti. Trudjascsieszja zarubezsnih sztran – ucsasztnyiki borbi za vlaszty Szovjetov na juge i vosztoke Reszpubliki. Izd. Nauka, Moszkva 1971.

[29] *N. Krupszkaja:* K voproszu ob urokah Oktyjabrja. Pravda, 1924. december 16.; Vlagyimir Iljics Lenin. Biograficseszkja hronyika (1870–1924). Moszkva 1974. 5. köt. 251. old.; *Mihályfalvi Pál:* Kun Béláról egy könyv kapcsán. Párttörténeti Közlemények, 1979. 4. sz. 165–170. old.

[30] *V. I. Lenin* Összes Művei. 38. köt. Kossuth Könyvkiadó 1973. 143., 224., 251. old. és több más helyen.

[31] Lásd *Bela Kun:* Praktyicseszkij internacionalizm. In Oktyabrszkij perevorot i diktatura proletariata. Moszkva 1919. 304–324. old. A cikket rövidítve közli Népszabadság, 1985. november 7.

[32] Lásd „A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban (1917–1922). Dokumentumgyűjtemény" számos, 1918 elejére vonatkozó dokumentumát.

[33] Nemzetközi Szocialista (Petrográd), 1918. február 23.

[34] Az olvasó részletes összefoglalót talál erről *Józsa Antal–Milei György:* A rendíthetetlen százezer (Kossuth Könyvkiadó 1968.) című kötetében és számos más magyar és szovjet kiadványban.

[35] A magyar internacionalisták *nagyságrendben* a százezret megközelítő összlétszáma először Gavró Lajosnak és Varga Gyula Andrásnak a harmincas évek elején végzett kutatásai nyomán alakult ki. A Hadtörténeti Intézetben 1956 után s különösen 1961-től (részben már szovjet levéltári források alapján is) folytatott kutatások megerősítették e *nagyságrendi* összegzést. A *fennmaradt* levéltári anyag jelentős részének az átnézése alapján több mint 60 000, a Vörös Hadseregben, a Vörös Gárdában, a különféle belső karhatalmi egységekben szolgáló magyar személy adatait tárták fel. Tudva, hogy a polgárháború irataink jelentős része nem maradt fenn, hogy a nyilvántartások, különösen kezdetben, rendszertelenek voltak, a magyar internacionalisták összlétszámára vonatkozó álláspontot – együtt a szovjet kutatókkal – így összegeztük a közös szovjet–magyar kiadványban: „...1917–1922 között, a polgárháború egész ideje alatt, a legkülönbözőbb frontokon, a különféle szovjet fegyveres alakulatokban, egyenként rövidebb-hosszabb ideig összesen mintegy 85 000–100 000 volt hadifogoly magyar internacionalista állt csatasorba a szovjetek hatalmáért, a szocializmus győzelméért." (A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Dokumentumgyűjtemény. I. köt. 48. old.)

Az internacionalisták, s így a magyar internacionalisták létszáma mindig vita tárgya volt. (Pontos létszámot megállapítani éppen úgy lehetetlen, mint a polgárháború során a szovjet hatalomért küzdött fegyveresek összlétszáma esetében.) A viták, a kutatások folytatódnak. De nincs olyan komoly kutató, aki a fellelt tények alapján ne venné tudomásul, hogy a magyarok a más nemzetiségű hadifogoly internacionalisták külön-külön vett létszámának a többszörösét tették ki. A polgárháború éveiben a szovjet fegyveres testületekben szolgáló több millió harcos közül 220 000–300 000-re tehető a hadifogoly internacionalisták összlétszáma. Közülük mintegy 30 000 jugoszláv, 10 000–15 000 csehszlovák, több ezer osztrák, német, román nemzetiségű volt. Ezenkívül 30 000–40 000 kínairól, 100 000-nél jóval több, főként a cári Oroszországban élt, nem hadifogoly lengyelről szól az irodalom. A magyar internacionalisták létszámát a rendelkezésre álló adatok alapján a különböző kutatók 70 000-re, 80 000-re, 95 000-re, 100 000-re becsülik, azaz *nagyságrendileg* a Gavró és Varga által, illetve a közös kiadványban is megállapítotthoz közelítenek. (*L. I. Zsarov, V. M. Usztyinov:* Internacionalnije csasztyi v bojah za vlaszty Szovjetov v godi inosztrannoj vojennoj intervencii i grazsdanszkoj vojni v SzSzSzR. Vojen. Izd. Moszkva 1960. 51. old.; *A. Ja. Manuszeyics:* Internacionalnije formirovanija v Krasznoj Armii. Isztoricseszkaja Enciklopedija. Moszkva 1983. 88–89., 235. old.; *V. P. Kopilov:* Zarubezsnije internacionalisztі v oktyjabrszkoj revoljucii, 1917–1918. Izd. Miszl. Moszkva 1977. 192–195. old.) Mindezzel azért foglalkozunk ily részletesen, mert a szovjet és magyar kutatók több évtizedes kutatásainak eredményeivel szemben a közelmúltban a magyar–szovjet internacionalista kapcsolatok e hagyományát bagatellizáló, semmivel alá nem támasztott kijelentést hallhattunk, illetve olvashattunk Hajdu Tibor „1918–1919. Két forradalom utóélete" címmel megjelent előadásában (Medvetánc, 1984. 4–1985. 1. sz. 39–40. old.), amelyben nagyságrendileg többszörösen lekicsinyíti a magyar internacionalisták létszámát olyanra, amelynél már 1918 augusztus–szeptemberében is bizonyítottan magasabb volt az összesített létszámuk.

[36] *N. Krupszkaja:* K voproszu ob urokah Oktyabrja. Pravda, 1924. december 16.

[37] *V. I. Lenin* Összes Művei. 38. köt. 310. old.; Szociális Forradalom, 1918. július 10. Kalandorok ellenforradalma.; *Vántus Károly:* A KMP megalakulása előtti időkről. Új Előre 25 éves Jubileumi Albuma. New York 1927. Közli: Kun Béla a kortársak szemével. Kossuth Könyvkiadó 1986. 115. old.

[38] Még Tomszkban a *Znamja Revoljucii* című lap december 9-i (22-i) száma adott hírt az 1917. novemberi budapesti iparcsarnoki béketüntetésről. Reményteli szellemet tükröztek Kun Bélának a

Pravda 1918. január 26-i és február 1-jei számában megjelent cikkei is (Munkástanácsok Magyarországon, Keletről nyugatra). – Lásd *Kun Béla:* Szocialista forradalom Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó 1979. 36–41. old.

[39] Szociális Forradalom, 1918. április 8.

[40] Szocial-gyemokrat (Moszkva), 1918. március 14.

[41] CPA IML. Moszkva, f. 17. op. 11. egy. hr. 5.

[42] Az OK(b)P Központi Bizottságához intézett és jóváhagyott dokumentumokat lásd Párttörténeti Közlemények, 1958. 1. sz. 168–174. old. és Szociális Forradalom (Moszkva), 1918. április 3. 1. sz. (vezércikk).

[43] *Józsa Antal–Milei György:* A rendíthetetlen százezer; A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Dokumentumgyűjtemény I. köt.; Internacionaliszti. Trudjascsieszja zarubezsnih sztran – ucsasztnyiki borbi za vlaszty Szovjetov.

[44] *V. I. Lenin* Összes Művei. 38. köt. 142–143. old.

[45] A már említett kiadványok mellett a témáról adatokban gazdag áttekintést ad *Ju. N. Scserbakov:* Iszkri Velikovo Oktyabrja. Izd. polityicseszkoj lityeraturi, Moszkva 1982.

[46] Pravda, 1918. április 16.; A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Dokumentumgyűjtemény I. köt. 151–156., 238–243. old.; Sarló és Kalapács, 1934. 13. sz. 7. old.

[47] A felsorolt írások többsége megjelent Kun Béla munkáinak 1958-tól napvilágot látott különböző kiadásaiban (*Kun Béla:* A Magyar Tanácsköztársaságról. Válogatott beszédek és írások. Kossuth Könyvkiadó 1958.; *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I. köt.; *Kun Béla:* Szocialista forradalom Magyarországon). Némely írása más gyűjteményekben (pl. „A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban" című dokumentumgyűjtemény I. és II. kötetében) jelent meg a felszabadulás után, mások csak részlegesen vagy egyáltalában nem jelentek meg. Számos írása szerzőségének a megállapítása (pl. a *Nemzetközi Szocialista*ban aláírás nélkül megjelent cikkek, s több, a *Szociális Forradalom*ban anonim közölt, de feltételezhetően az ő tollából származó cikk esetében) még előttünk álló feladat. Több Kun-írás került elő a centenárium előkészítése során, s újabbak előbukkanására számíthatunk még a korabeli szovjet sajtóból, a Szovjet-Oroszországban kiadott német, csehszlovák, román, jugoszláv, bolgár nyelvű lapokból. – A lenini elmélet jelentkezéséről Kun Béla 1917–1918-as írásaiban lásd *Milei György:* A lenini eszmék magyarországi terjedésének kezdeteiről. Párttörténeti Közlemények, 1977. 3. sz. 107–156. old.

[48] *V. I. Lenin* Összes Művei. 38. köt. 224. old.; A részletes adatokat lásd *A. G. Latisev:* Po sztranyicam Biograficseszkoj hronyiki Vlagyimira Iljicsa Lenina. In Bela Kun. Izbrannoje. Izd. polityicseszkoj lityeraturi, Moszkva 1986. 44–46. old.

[49] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I. köt. 142–147. old. – Kun Leninről szóló írása németül a *Welt-Revolution* (Moszkva) 1918. július 2-i számában jelent meg. A különböző magyar nyelvű kiadásokról részletesen lásd: Kun Béla műveinek bibliográfiája. Kossuth Könyvkiadó 1986. 37. old.

[50] *V. I. Lenin* Összes Művei. 35. köt. Kossuth Könyvkiadó 1978. 278–280. old.

[51] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I. köt. 106–107. old. – A röpirat teljes szövegét lásd ugyanott, 96–121. old.

[52] *V. I. Lenin* Összes Művei. 37. köt. Kossuth Könyvkiadó 1973. 283. old.

[53] A kérdésről lásd *Mucsi Ferenc:* Az Oroszországból hazatért hadifoglyok szerepe az 1918. októberi polgári demokratikus forradalom előkészítésében Magyarországon. Magyar internacionalisták Szibériában és a Távol-Keleten, 1917–1922. Kossuth Könyvkiadó 1978. 204–216. old.

[54] A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. Dokumentumgyűjtemény. I. köt. 138. old.

[55] Lásd *Rákosi Mátyás:* A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása és harca a proletárforradalom győzelméért. A Magyar Tanácsköztársaság. Előadás a Pártfőiskolán. Szikra 1954. 18. old. – Az oktatásban akkor széleskörűen, kötelezően használt kiadvány mellett más korabeli írásokban, megnyilatkozásokban is találkozunk hasonló állásfoglalásokkal. Erről lásd *Siklós András:* Adalékok a Kun Béla-kérdés historiográfiájához. In Kun Béla (1886–1939). Nemzetközi tudományos ülésszak. 1986. február 11–12. Kossuth Könyvkiadó 1987. 127–134. old.

[56] Néhány példát erről lásd: Párttörténeti Közlemények, 1977. 3. sz. 107–111. old.

[57] *V. I. Lenin* Összes Művei. 37. köt. 104. old.

[58] Ugyanott, 107. old.

[59] Ugyanott, 94. old.

[60] *Jurij Trifonov:* Máglyafény. Magvető Kiadó, Tények és Tanúk. 1982. 141. old.

[61] Szociális Forradalom, 1918. október 23. Elvégeztetett...

[62] Pravda, 1918. október 31. és november 1. Közli *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I. köt. 180–187. old.

[63] Közli A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai (a továbbiakban MMTVD) 5. köt. Szikra 1956. 278–280. old.

[64] PI Archívum, f. 1061. Közli Párttörténeti Közlemények, 1964. 2. sz. 164–169. old. – A felhívás 8 oldalas röpirat formájában jelent meg, 20 000–30 000 példányban. Eredeti példány a Szovjetunió Állami Forradalmi Múzeumában maradt reánk. (Párttörténeti Közlemények, 1964. 2. sz. 164. old.) Magyarországon még nem leltünk eredeti példányt. A hazatérő kommunisták a fejükben mindenesetre hazahozták a kiáltvány állásfoglalásait.

[65] Ez az állásfoglalás – más történelmi körülmények között – emlékeztet a magyarországi internacionalista munkásmozgalom első lépéseire, amikor is a szocialista eszmék aktív harcosai a német Szociáldemokrata Munkáspárt, az eisenachi párt részeként, annak programját népszerűsítve tettek erőfeszítéseket arra, hogy kiképezzék a szociáldemokrácia apostolait és szétküldjék őket Magyarország minden tájára. (Lásd *S. Vincze Edit:* Az útkeresés évtizedei. Gondolat Könyvkiadó 1977. 180–201. old.) 1918 őszén az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt segítségével indultak el a kommunista mozgalom első hirdetői-szervezői Magyarország tájaira, ahol a szocializmus hívei várták őket.

[66] A konferencia határozatait egy fennmaradt orosz nyelvű példány alapján közli Párttörténeti Közlemények, 1964. 2. sz. 169–171. old. – Kovács János visszaemlékezésében (Az első magyar kommunista pártiskola. Kreml, 1918. Kun Béla a kortársak szemével. 96–106. old.) a pártalakítást deklaráló tanácskozásról figyelemre méltó mondatot olvashatunk: „Az értekezleten egy határozat született, amelyet mindnyájan aláírtunk." A határozatnak ez az eredeti példánya nem került elő. Pedig a keletkezés itt jelzett körülményét megerősíti, hogy a jugoszláv kommunisták hasonló konferenciájának határozatát szintén minden résztvevő aláírta. Talán még előkerül a november 4-i értekezlet eredeti határozata s vele a résztvevők – az aláírók – névsora.

1918. november 10–20-a között, már Kun Béla nélkül, Moszkvában az internacionalisták kórházában (Voznyeszenszkaja u. 17.) tartották meg *a magyarországról származó kommunisták harmadik* konferenciáját, amelynek összehívását 1918. október 31-én Szverdlov engedélyezte. Ezen a tanácskozáson a Szovjet-Oroszország különböző városaiból, frontjairól meghívott magyarországi kommunisták vettek részt, összesen 48-an. A résztvevőket tájékoztatták az október 24-i és a november 4-i konferenciáról, az ott hozott határozatokról, amelyeket vita nélkül elfogadtak. Legtöbbjük azonnal vagy néhány nap múltán Magyarországra utazott. (Így Rabinovits József, Kellner Sándor, Mészáros Gábor, Münnich Ferenc, Politzer Géza, Karikás Frigyes, Némethy Lajos, Hochfelder Lipót, Nickli Ferenc, Horti Emil és sokan mások.) (Párttörténeti Közlemények, 1958. 1. sz. 177–180. old.)

[67] Kun Béla és legtöbb társa világosan megértette, hogy pártalapító tevékenységük nem lehet a moszkvai határozat egyszerű folytatása. Megértette, hogy a tényleges pártalapítást a hazai baloldali, forradalmi szocialista erőkkel karöltve, itthon kell elvégezni, figyelembe véve véleményüket, az itthoni helyzet új elemeit. Megértették, hogy felesleges, zavaró tényező lett volna az e baloldali erők nélkül történt pártalakítás-deklarálásnak a hangoztatása, nehezítette volna a tényleges pártalapítást, a szétszórt forradalmi erők valós összefogását. Igaz, voltak a hazatérők között, akik arra hivatkozva, hogy a KMP már megalakult Oroszországban, nem tartották fontosnak, hogy jönnek-e a pártba olyan, általuk „visszamaradottaknak" nyilvánított szociáldemokraták, akik össze voltak nőve a tömegekkel. Ez a nézet egyike volt azoknak, amelyek elfogadása azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy a proletárdiktatúrát és a tanácsokat propagálók szűk körű szektává alakulnak. Kun Béla és felelős társai azonban visszautasították ezt az álláspontot. Úgy vélték – mint később ezt Kun Béla megfogalmazta –, „hogy ott helyben, Magyarországon kell a KMP-t a munkásosztály legjobbjaiból kisarjasztani, és ezért nem is említettük azt a határozatot, amelyet még Oroszországban a KMP megalakításáról hoztunk". (PI Archívum, 500 f. 2/610. ő. e. 214–225. 1. Kun Béla beszéde 1935. november 21-én, a KMP megalakításának XVII. évfordulóján. Közli: Társadalmi Szemle, 1986. 2. sz. 37. old.) A rendelkezésünkre álló adatok valóban bizonyítják, hogy Kun és társai az első illegális megbeszéléseken, sőt a párt megalakulása utáni első nyilvános fellépéseken

sem beszéltek sehol a november 4-i határozatról, a KMP moszkvai megalakításának deklarálásáról. Jellemző tény, hogy 1918. november 30-án az Ifjúmunkások Országos Szövetségének alakuló ülésén felszólaló Rabinovits József is csupán „az Oroszországból visszaérkezett szocialisták és az oroszországi magyar kommunisták, szocialisták és az oroszországi magyar kommunisták moszkvai csoportja" nevében üdvözölte a gyűlést. (Ifjúmunkás, 1918. december 13. Megalakult az Ifjúmunkások Országos Szövetsége. Más adatokkal együtt közli Párttörténeti Közlemények, 1965. 3. sz. 138–139. old.) Ő és legtöbb társa azt is megértették, hogy az adott körülmények között az éppen csak alakuló KMP-t élesen támadó MSZDP vezetői a „gyökértelenek", a „guruló rubelek" vádjai mellett a moszkvai pártalakulás hírét is támadási felületként hasznosították volna.

Hajdu Tibor, aki 1968-ban és 1969-ben megjelent monográfiáiban az elsők között adott reális képet Kun Béla 1918–1919-es történelmi szerepéről, a fenti kérdésről azt írta, hogy „a Szovjet-Oroszországból hazatértek a KMP-t eleve megalakítottnak tekintették a november 4-i értekezlettel". (*Hajdu Tibor:* Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Kossuth Könyvkiadó 1968. 202. old.) Ezt az általánosító, minden hazatértre vonatkoztatott nézetét többen – Kun Béla életrajzírói is – átvették. A régóta feltárt tények azonban éppen Kun (és más befolyásos társai) esetében cáfolták és *cáfolják* a fenti állítást. Kunék, mint láttuk, *nem* tekintették a KMP-t eleve megalakítottnak, *nem* a november 4-i értekezlet egyszerű folytatásaként közelítették meg a KMP életrehívását, hanem alkotóan, az ország, a munkásmozgalom megváltozott politikai, társadalmi helyzetét figyelembe véve, s nem is beszéltek a moszkvai határozatról. Ennek lett eredménye, hogy az 1918 utáni első, közel másfél évtized irodalmában alig, a hazai pártalakítók visszaemlékezésében pedig egyáltalában nem történt említés a moszkvai konferenciáról, annak határozatairól. A moszkvai *Sarló és Kalapács* 1932. évi 4. számában „A Kommunisták Magyarországi Pártjának előkészítése" című dokumentumpublikáció adott közre először részleteket az eseményről. Kun Béla és társai 1937-től történt koncepciós elítélése után ezek az adatok is feledésbe merültek, és csak az SZKP XX. kongresszusa idején történt rehabilitálásuk után kerültek vissza ismét, új kutatásokkal kiegészítve, a történeti irodalomba. (MMTVD 5. köt. 349–351. old.; Párttörténeti Közlemények, 1964. 2. sz. 160–171. old.)

[68] Pravda, 1918. november 5. 2. old. K oszvobozsgyenyiju F. Adlera. Demonsztracija v cseszty avsztro-vengerszkoj revoljucii.; *K. Radek:* Nojabrj. In Krasznaja Nov (Moszkva–Leningrád), 1926. 10. sz. 140. old.

[69] *Kun Béla:* Hogyan vettünk részt a KII előkészítésében? In Kun Béla és az ifjúság. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó 1986. 55–56. old.

[70] Pravda, 1918. november 5. 4. old. Izvescsenyije.

[71] CPA IML, f. 549. op. 6. d. 1. 1. 26–29. old. Közli Ucsasztyije jugoszlavjanszkih trudjascsieszja v Oktyabrszkoj revoljucii i grazsdanszkoj vojnye v SZSZSZR. Izd. Nauka, Moszkva 1976. 207–210. old. – Ismeretes, hogy a hazatérő volt hadifogoly jugoszláv kommunisták aktív részt vállaltak a KMP, majd a Tanácsköztársaság idején a magyarországi jugoszláv kommunista csoport tevékenységében, összeköttetést valósítottak meg az OK(b)P, a magyar kommunisták és a tömörülő jugoszláv baloldali szocialisták között, s másokkal együtt előkészítő, kezdeményező szerepük volt 1919 áprilisában a Jugoszláv Szocialista Kommunista Munkáspárt létrehozásában. Mindenről lásd *Franjo Drobni:* Jugoszlávia Kommunista Pártja megalakításáról. In Kun Béla a kortársak szemével. 83–94. old.

[72] Liebknecht felhívását lásd Pravda, 1918. november 5. 2. old.

[73] Pravda, 1918. november 6. K razrivu diplomatyicseszkih otnosenyii sz Germanijej.

[74] Kunnal együtt vágott neki az útnak Vántus Károly, Nánássy György, Feckó Árpád. (Lásd Kun Béla a kortársak szemével. 105. old. Kovács János, valamint ugyanott, 117. old. Vántus Károly visszaemlékezése.; *Nánássy György:* Id. mű, 22–24. old.) – Pór Ernő sikeres útjára utal, hogy az Újpesti Munkásotthonban 1918. november végén vagy december elején lezajlott első legális kommunista fellépésen a Lenin üdvözletét átadó Kun Béla után Pór Ernő tolmácsolta Liebknecht és Luxemburg üdvözletét. (Párttörténeti Közlemények, 1965. 3. sz. 139–140. old.) Szamuely Tibor nem vett részt a magyarországi kommunisták október végi, november eleji konferenciáján, sem az OK(b)P vezetőivel történt megbeszéléseken. Ő már október közepén Svájcba utazott, az ottani szovjet külügyi képviselet tagjaként. Feladata ekkor feltehetően az volt, hogy Bresztovszky Ernő segítségével felvegye a kapcsolatot a hazai ellenzéki szocialista erőkkel. A november 7-e utáni napokban a szovjet külügyi megbízottakkal együtt őt is kiutasították Svájcból, s Berlinen keresztül visszatért Moszkvába. December végén, ismét Berlinen át, már hazaindult. Ismeretes, hogy

ekkor ő is tárgyalt Liebknechttel és Luxemburggal. (*Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. II. köt. 238. old.)

[75] PI Archívum, 500. f. 2/610. ő. e. Közli Társadalmi Szemle, 1986. 2. sz. 55. old.

[76] Bokányi Dezső a népbiztosperben elmondta, hogy a kommunista csoport által kiadott lapokat és füzeteket már 1918 októbere előtt olvasták (PI Archívum, Népbiztosper. 4. nap. 66–67. old.). Kassák Lajos szerint 1918 nyarán nagy mennyiségben terjesztették országszerte Kun Béla „Mit akarnak a kommunisták?" című füzetét. (*Kassák Lajos:* Egy ember élete. Budapest é. n. 132. old.) Hasonló adatokat találtunk arról, hogyan jutottak el Kun írásai Szabó Ervin és Landler köréhez, illetve másokhoz.

[77] Népszava, 1918. szeptember 29. A béke és az Internacionálé.

SIKLÓS ANDRÁS

A SZOCIALISTA FORRADALOMÉRT

HAZATÉRÉS

Az „őszirózsás forradalom" győzelme (1918. október 30–31.) lendületet adott a magyarországi munkásmozgalomnak, új lehetőséget nyitott a baloldali ellenzéki csoportok szervezkedése előtt. A régi szociáldemokrata baloldal, a Korvin Ottó által irányított „forradalmi szocialisták", a műszaki értelmiségiek, a forradalmi bizalmiak, a *Ma* köréből kivált fiatalok, mindazok, akik a szociáldemokrata párt megállását, az osztályharc felfüggesztését követelő „győztünk, elértük mindazt, amit akartunk" álláspontjával egyetérteni nem tudtak, október 31-ét követően lázasan kutatták: mi a teendő, milyen lehetőségeket kínál a forradalom, mire kötelez a nagy fordulat?

A baloldal sikerét jelentette a Tisza Kálmán téren (ma: Köztársaság tér) november 1-jén tartott népgyűlés, mely összhangban a budapesti nagyüzemek állásfoglalásával, köztársaságot követelt.

Korvin Ottó a csepeli rádióállomás jóvoltából megszerezte a szovjetkormány november 2-i üzenetének szövegét.[1]

László Jenő röpiratot fogalmazott.[2] A felhívást a köztársaság kikiáltásakor, november 16-án, repülőgépek szórták az ünneplő tömeg közé, amit Korvin repülőgyári összeköttetései tettek lehetővé. A röpirat, ismertetve a távirat szövegét, a 800 szavas üzenetből a forradalom továbbvitelére utaló sorokat idézte: „a forradalom csak akkor mondható eredményesnek, ha a dolgozó nép uralmával végződik".[3]

Az ellenzéki csoportok között a forradalom győzelmét követően együttműködés alakult ki, de a teendőket illetően a vélemények eltértek egymástól.

A szociáldemokrata párt régi baloldali ellenzékének többsége úgy vélte, hogy önálló párt alakítása lehetetlen, mert a szociáldemokrata párt a szakszervezeteket jelenti, márpedig ezek megbontása keresztülvihetetlen. Azok, akik ezzel az állásponttal nem értettek egyet, azzal érveltek, hogy amennyiben „zárt ellenzékként" a párton belül maradnak, úgy kezüket megköti a pártfegyelem – hiányzik a teljes agitációs szabadság, az eredmény kétséges.

A forradalmi szocialisták illegális szervezetének tagjait kevésbé kötötték a szociáldemokrata hagyományok, de új párt létrehozását ők sem szorgalmazták. Nem értették és ezért nem is értékelték kellőképpen a párt szerepét, jelentőségét.

Egyes baloldaliak és hozzájuk csatlakozó csepeli, erzsébetfalvi, mátyásföldi munkások a német példához igazodva: Szocialisták Független Csoportja (Magyar Független Szocialisták Szövetsége) elnevezéssel próbáltak szervezkedni.

A többség – korábbi elképzelések folytatásaként – szocialista klub alakítására, Marx Kör, később Szabó Ervin-kör létrehozására gondolt.

Erről volt szó az ellenzékiek november 17-i, a MIMOSZ (Munkások Irodalmi és Művészeti Országos Szövetsége) Nagydiófa utcai helyiségében tartott értekezletén. Az értekezlet előadója, Rudas László önálló párt alakítása mellett érvelt. A többség ezt elutasította, de a klubként elképzelt Szabó Ervin-kör megalakulása is függőben maradt. Az ülésen megjelent a Szovjet-Oroszországból már korábban hazatért Seidler Ernő. Seidler szót kért és a kör létrehozása ellen foglalt állást.[4] A jelenlevők egy része, így Lengyel József – mint visszaemlékezéseiben olvasható – ezt érthetetlennek találta, de „rövidesen kiderült a titok". Korvin Ottó suttogva közölte: „Kun Béla megjött Oroszországból, most egész másképp, egész más vonalon halad majd tovább a munka."[5]

Kun Béla 10 napos, részben vonaton, részben szekéren megtett viszontagságos utazás után (Kurszk–Harkov–Kijev–Brodi–Lavocsne–Munkács érintésével) november 17-én érkezett Budapestre. Vele együtt jött Vántus Károly, az egykori nagyváradi párttitkár, Feckó Árpád, az oroszországi magyar csoport tagja és Nánássy György, aki később az árulás útját választotta. A csoport tagjai az osztrák–magyar vöröskeresztes misszió munkatársaiként utaztak. Kun Béla Sebestyén Emil ezredorvos nevére szóló igazolvánnyal, melyet még Kurszkban állított ki részére Paulik Béla, az osztrák–magyar vöröskereszt ottani, a kommunistákkal rokonszenvező megbízottja.

Budapesten azonnal, egy percnyi pihenő nélkül, megindult a tárgyalás a baloldal képviselőivel. Seidler már 17-én este beszámolt a MIMOSZ-ban történtekről. 18-án reggel Vágó Béla jelentkezett. Délelőtt az Alkotmány utcai Semann kávéházban László Jenő adott tájékoztatót. A megbeszélés este Korvin Ottó rózsadombi (Veronika utcai) lakásán folytatódott Szántó Béla és Rudas László bevonásával. Éjjel újabb utazás következett Bécsbe, Lenin megbízásából. Kun itt Friedrich Adlerrel találkozott, hogy átadja Lenin üdvözletét és üzenetét. E tárgyalásokhoz remény fűződött, hisz Adlerről, aki jó két évvel ezt megelőzően az osztrák miniszterelnök (Stürgkh kancellár) elleni merénylettel vált ismertté és a balszárny képviselője volt az osztrák munkásmozgalomban, joggal lehetett feltételezni, hogy az orosz forradalom célkitűzéseit, a továbblépés és továbbjutás szándékait támogatni, képviselni fogja. De Kun a megbeszélés során csak arról győződhetett meg, hogy Adler „nem volt és nem is lesz kommunista". Kun Josef Strassert a szociáldemokrata baloldal Heidelbergben ismertté vált képviselőjét is felkereste, de Strasser, a *Die Rote Fahne* későbbi szerkesztője, ez időben még ingadozott. Kun útja végül a Bécsben működő szovjet misszió vezetőjéhez, Borisz Weiszbrodhoz vezetett. E kapcsolat hátvédet biztosított a magyarországi szervezőmunkához.

November 20-án Kun Béla újra Budapesten volt. Korán reggel feleségével találkozott, aki, értesülve férje megérkezéséről, Kolozsvárról sietett a fővárosba. (Később kislányát, Ágnest is újra láthatta. Ágnes időközben minden iránt érdeklődő, majdnem felnőtt nővé serdült.) Feleségével kocsin a szállodába, majd másnap Budán emléket ébresztő sétára indult, de a novemberi napok tényleges tartalmát a teendők jelentették, a munka, melyet a nagy vállalás, a szocialista forradalom reménye irányított.

A hazatérés első, legfőbb feladata, alapvető célkitűzése: új párt létrehozása volt. Kun Béla későbbi visszaemlékezéseiben így ír erről: „...20-án megkezdődött a permanens tárgyalás a pártalakítás ügyében. Akárhogy is húzódoztam a kávéháztól, félve attól, hogy a mozgalom a magyar szociáldemokráciánál szokásos kávéházi ellenzék sorsára jut – mégis a kávéházban voltunk kénytelenek tárgyalni a különböző ellenzéki csoportosulások vezetőivel. A hadiszállás a Semann kávéházban volt, László, Vágó, Szántó törzskávéházában. A független szocialista párt alakítását a Royal kávéházban akadályoztuk meg, hadigazdag marhakereskedők társaságában. Vágó és Korvin Ottó a gyári összeköttetéseket regisztrálták és tartották fenn, Szántó és László a szakszervezeteket. Kiderült, hogy egész sor főbizalmi és bizalmi, különösen a vasasoknál, határozottan forradalmi álláspontot foglal el, s nem hajlandó belemenni a szociáldemokrata párt által hirdetett osztályharc-fölfüggesztésbe. Seidlernek különböző, bár meglehetősen kétes katonai összeköttetései voltak. A hazavezényelt hadifoglyokkal, akik a moszkvai pártiskolán tanultak, hamarosan kaptunk összeköttetést. Naponta húsz-harminc emberrel beszéltem, egyenként igyekezve őket meggyőzni arról, hogy a párt megalakítása elengedhetetlen föltétele a forradalom továbbhajtásának, s így a proletárdiktatúrának. Csodálatos volt a fogékonyság a proletárdiktatúra, a tanácshatalom szükségességével szemben. Azt is egykettőre megértette mindenki, hogy a mozgalom bázisa nem lehet más, mint a gyár.

Nagyszerű napok voltak, eredményes tárgyalások, csak éppen a pártalakítás szükségességének gondolata verődött nehezen a fejekbe. A mozgalomban régóta részt vevő elvtársak egyike-másika még arra is gondolt, hogy talán meg lehet hódítani a szociáldemokrata pártot, legtöbbje pedig azon volt, hogy a szakszervezetek miatt nem lehet egyelőre külön pártot alakítani. A fiatalabb, a munkásmozgalomba kevésbé begyökerezett elemek körében nagy volt a szindikalista hajlandóság, s általában nemigen értették meg, hogy pártra van szükség.

Kerülő úton kezdtem próbálkozni valamennyiük meggyőzésén. Azt mind elfogadták, hogy lapot kell kiadni, a *Vörös Újság*ot, amely név még Harkovban lett a KMP központi orgánumának a címe. Mit írunk a lapra – kérdeztem, kinek a lapja ez? Azt csak nem írhatjuk, hogy a Szabó Ervin-kör lapja, valami egyesület cégére alatt sem adhatjuk ki. Még nagy volt az ingadozás, amikor elhatároztuk, hogy 24-én összejövünk, még szélesebb körben, többé-kevésbé hivatalosan tárgyalni a pártalakítás kérdését, most már határozott formában.

Korvin Ottót bíztuk meg azzal, kerítsen helyiséget s ő a bátyja, Kelen József lakásának azt a szobáját ajánlotta erre a célra, ahol akkor Duczynska Ilona lakott. Ha jól emlékszem, a Városmajor utcában, Budán volt ez a lakás. Az értekezletre való meghívásokat együtt állapítottuk meg Szántóval, Vágóval, Lászlóval és Korvinnal.

Bár volt még némi ingadozás, de azok is, akik még kissé ingadoztak, tudták, hogy 24-ére a Városmajor utcába, a Kommunisták Magyarországi Pártjának alakuló értekezletét hívjuk egybe."[6]

Kun Béla visszaemlékezéséhez annyi fűzhető kiegészítésül, hogy a hazatértek Vántus Károly útján (felesége a szociáldemokrata pártközpont alkalmazottja volt) a szociáldemokrata párt több vezetőjével (Kunfi Zsigmond, Weltner Jakab, Vanczák

János, Landler Jenő, Szabados Sándor) is tárgyaltak, de e tárgyalások, a meggyőzésre, megnyerésre irányuló kísérletek, eredménytelenek maradtak.

Kelen Jolán visszaemlékezése szerint Korvin Ottó november 23-án jött azzal a kéréssel, hogy engedjék át lakásukat másnapra, 24-ére a kommunista párt megalakításának céljára. „Ijedten kérdeztem, hányan lesznek? Korvin megnyugtatott, hogy csak körülbelül negyvenen. Mikor azt mondtam, hogy nincs is annyi ülőhely a lakásban, azt válaszolta: Majd csak elférünk, nektek nem is kell otthon lennetek. Oroszországban is az a szokás, hogy illegális találkozókon a háziak nincsenek ott, mert így, ha letartóztatás történik, legalább a lakás megmarad."[7]

A meghívottak között szép számban szerepeltek bizalmiak a budapesti és Pest környéki üzemekből (Újpest, Albertirsa, Mátyásföld, Kispest, Csepel), de vidékiek is megjelentek.

Az értekezletről jegyzőkönyv nem készült. A visszaemlékezők adatai szerint Vántus Károly elnökölt, Kun Béla tartotta a referátumot. A résztvevők a referátum meghallgatása után – bár egy részüknek még voltak aggályai – hozzájárultak a pártalakításhoz. Központi vezetőség alakult, és határozat született pártlap indításáról. Arra nézve, hogy kik lettek a vezetőség tagjai – jegyzőkönyv hiányában – vitán felül álló adatok hiányoznak. A névsor – amennyire megállapítható – a következő volt. Oroszországi volt hadifoglyok: Kun Béla, Pór Ernő, Rabinovits József, Seidler Ernő, Vántus Károly. Szociáldemokrata baloldal: Chlepkó Ede, Fiedler Rezső, Hirossik János, Rudas László, Somló Dezső, Szántó Béla, Vágó Béla. Forradalmi szocialisták: Korvin Ottó, Mikulik József. Az új vezetőség tartalék vezetőségről is gondoskodott esetleges letartóztatás esetére.

A pártközpont először, rövid ideig, az Ügynök utca 17. sz. (ma Kresz Géza u. 27.) alatti lakásban, később a Visegrádi utca 15. sz. alatti helyiségben működött. Itt került sor néhány nappal a Városmajor utcai értekezletet követően, egy széles körű pártalakító gyűlésre, melyen vagy 100 meghívott vett részt.

December közepén, több megbeszélés eredményeként, a párthoz csatlakozott az úgynevezett mérnökcsoport (a Gyárközi Szervező Bizottság egykori vezetői: Hevesi Gyula, Helfgott Ármin, Kelen József) és egy kisebb értelmiségi kör – az úgynevezett „etikusok" –, akiknek irányítója Lukács György volt. Csatlakozott később Alpári Gyula, a háború előtti baloldali ellenzéki szervezkedés ismert vezetője is.

A jó barát – Szamuely Tibor – január elején érkezett haza, Berlinen keresztül, ahol a Spartakus Szövetség vezetőivel, Karl Liebknechttel és Rosa Luxemburggal tárgyalt.

VÖRÖS ÚJSÁG

A pártalakítást követően döntő mozzanat volt a *Vörös Újság* megindulása. A népkormány az 1918. évi II. néptörvénnyel deklarálta a sajtószabadságot („gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti és szabadon terjesztheti"), a valóság azonban ellentétben állt e deklarációval, a sajtószabadságról hozott néptörvénnyel. A népkormány ugyanis úgy rendelkezett – papírhiányra hivatkozva –, hogy papírellátásban a központi papírelosztó részéről csak olyan időszaki lapok részesíthetők, melyek már 1918. március 31-e előtt megjelentek.[8]

Vágó Béla visszaemlékezése szerint, amikor aggályait e körülményekre hivatkozva előadta, Kun Béla így vélekedett: „Ha nem kapunk papírt hivatalosan, akkor ve-

szünk kéz alatt." További megjegyzésére, hogy „a lapindításhoz nemcsak papír, hanem engedély is szükséges", Kun Béla legyintett: „Fütyülünk az engedélyre... kiadjuk engedély nélkül." A visszaemlékezés szerint Kun „a fütyülünk szó helyett egy sokkal gorombább kifejezést használt".[9]

A tervezgetést követő események igazolták e vélekedést. Kiderült, hogy papírt a papírközpont kiutalása nélkül is lehet szerezni. Egyes visszaemlékezők szerint papírról Seidler gondoskodott (állítólag Bécsben vásárolta). Valószínűbb Németi Lajos közlése, amely szerint a papír az Aradi utcai Globus Nyomdából származott, ahol sok orosz hadifogoly dolgozott. Az ő közbenjárásuknak volt köszönhető, hogy a nyomda vezetősége néhány bálát – térítés ellenében – átengedett.[10]

Nyomdát szerezni még keservesebb feladat volt. Úgy tűnt, hogy a párthoz csatlakozott független szocialisták segítenek. A csoportjukhoz tartozó nyomdatulajdonos (Wallenstein) felajánlotta, hogy nyomdája rendelkezésre áll. (Helye a József tér 12. sz. alatt volt. Itt kívánták november 15-én a Független Szocialisták Szövetségét létrehozni). A Wallenstein-nyomda azonban kezdetleges volt. A gépet kézzel kellett forgatni. A jelenlevők sorban forgatták a lendítőkereket. A vezetőség tagjai segítettek, Kun Béla is munkába állt, de mindez nem változtatott a helyzeten. A kiszedett hasábok és a papír végül a Zichy Jenő utcai Egyesült Fővárosi Nyomdába kerültek. Itt villanyárammal működő gyorssajtó állt rendelkezésre, de a villanyt – nem tudni miért – kikapcsolták. Végül, egy gyorsan előteremtett villanyszerelő segítségével sikerült mindent rendbe hozni. A gyorssajtó a hajnali órákban ritmikus gyorsasággal terítette a *Vörös Újság* első példányait. December 7-e volt.

A *Vörös Újság* első száma 10 000 példányban látott napvilágot. A 10 000 példányból vagy 7000 maradt Budapesten, és leginkább a munkáskerületekbe (Kispest, Mátyásföld, Újpest, Albertfalva) került. A többi példány terjesztését vidéki városok (Miskolc, Szeged, Nagyvárad) vállalták.

A régi szociáldemokrata baloldal és a forradalmi szocialisták újságírásban jártas tagjai alkották a szerkesztőséget. Kun Béla, Rudas László, Vágó Béla, László Jenő lettek a szerkesztőbizottság tagjai, mely később kiegészült a január elején hazaérkező Szamuely Tiborral. A szerkesztőbizottság mellett munkatársként Boross F. László, Hajdu Pál, Lengyel József, Révai József tevékenykedett.

A felelős szerkesztő és kiadó nevének megjelölése nélkül kiadott újságban a cikkek, tudósítások aláírás nélkül jelentek meg. A szerzők nevének utólagos megállapítása, azonosítása még megoldandó feladat. Ennek ellenére is nyilvánvaló, hogy az első szám vezércikkét („Osztályharcot!") és az ezt követően napvilágot látó cikkek, közlemények jó részét Kun Béla írta vagy megírásukat ő javasolta, kezdeményezte. Kun Béla volt az újság lelke, irányítója.

A *Vörös Újság* először hetenként kétszer, később hetenként háromszor jelent meg, feltűnést keltve, új színfoltot jelentve az utcán.

Napvilágot láttak a KMP első röpiratai is, így Kun Bélának még a Szovjetunióban írt és kiadott, de Magyarországon alig ismert füzetei: „Kié a föld?", „Ki fizet a háborúért?", „Mi a Tanácsköztársaság?", „Mit akarnak a kommunisták?"

A Kun Béla által irányított *Vörös Újság* cikkei mellett a felsorolt füzetekben és – előzményként – Kun Bélának a szovjet sajtóban, valamint a *Szociális Forradalom*ban (a magyar csoport hetenként kétszer megjelenő újságjában) közzétett írásaiban fogalmazódott a program, úgy, ahogy a teendőket Kun Béla a forradalom forgatagában – tájékozottan a világ dolgairól – 1918–1919 fordulójának sokat ígérő hónapjaiban látta és vallotta.

Az iránytűt az orosz forradalom jelentette, útmutatóul a bolsevikok állásfoglalása. Lenin tanítása szolgált.

A „Kommunista Könyvtár", a párt kiadványsorozata első füzeteként – „Harc útja" címmel – Lenin írásai jelentek meg. A „Harc útja" Lenin áprilisi téziseit és Leninnek a szovjetek III. összoroszországi kongresszusán (1918. január 11–24.) elhangzott beszámolóját tartalmazta. E kiadványhoz, Lenin magyar nyelven megjelent első írásaihoz, Kun Béla írt előszót. E rövid bevezető volt az első magyar nyelven megjelent életrajz Leninről és az első magyar nyelvű ismertetés Lenin munkásságáról.

Mi volt Kun Béla írásainak, a Szovjet-Oroszországban, majd Magyarországon megjelent füzeteknek, a hosszabb-rövidebb tanulmányoknak, közleményeknek a lényege, alapvető mondanivalója?

Az *alapvető mondanivaló* – a taktikát, a közvetlen feladatokat elemző áprilisi téziseknek is ez alkotta lényegét –: *időszerűvé vált, napirendre került a proletárforradalom.* „A kapitalizmus megérett a bukásra", „Elérkezett az ideje a szocializmus megvalósításának" olvasható a *Vörös Újság* első számának első oldalán a programadó vezércikkben.[11]

Kun Béla egy korábbi, még Szovjet-Oroszországban megjelent írásában e kérdésről szólva három, viszonylag új jelenségre hivatkozott: 1. imperializmus, 2. világháború, 3. proletárdiktatúra Oroszországban. A demokrácia célkitűzése a változott helyzetben – fejtegette Kun e tanulmányában –, bár valamikor a haladás eszköze volt és a felszabadulás útját jelentette, ma végső soron eszköz „a kapitalizmus, a burzsoá államszervezet megmentésére a bolsevizmussal, a proletárforradalommal szemben".[12]

A szociálista forradalom időszerűségét valló állásfoglalásból következett a *szociáldemokrata párttal szembeni, élesen elutasító magatartás.* Kun Béla bírálta a szociáldemokrata párt 1918. október 8-i programadó kiáltványát. Úgy vélte, hogy az „nemcsak bűnös elmulasztása a proletariátus számára megnyíló alkalom kihasználásának", de „megtagadása nem egy vonatkozásban a párt átmeneti programjának is".[13]

A szociáldemokrata pártot illetően az alapvető különbség abban állt, hogy míg a szociáldemokrata párt még a polgári forradalomtól is visszarettent és vezetőinek jó része a következetes demokratikus átalakulást is csak félve merte vállalni, Kun Béla, a kommunisták erre érettnek vélték a helyzetet, de nemcsak erre – és ez volt a lényeg –, hanem a továbbhaladásra, a szocialista forradalomra, a hatalom megragadására is.

A *Vörös Újság* az erőviszonyokat mérlegelve úgy vélte, hogy „Magyarországon jelenleg a munkásosztály jelenti az egyedüli reális hatalmat. A hatalmon levők nem rendelkeznek a városi és falusi proletariátus ellen eredménnyel mozgósítható fegyveres erővel." Nem rendelkeznek „a munkásosztállyal szemben felhasználható hadsereggel", nem rendelkeznek „szilárd hivatalnok osztállyal". Nagyon is kérdéses, „módjukban áll-e megvédeni a magántulajdont?". „A vagyonos osztály ma nem az

erőszak eszközével, hanem a munkásosztály öntudatlanságára támaszkodva uralkodik... az uralkodó osztály, a burzsoázia azért van hatalmon, mert a szociáldemokrata párt önként mondott le a hatalomról."[14]

E helyzetelemzés összhangban állt a tényekkel, és az analízishez joggal kapcsolódhatott a következtetés: *fennáll a hatalom megragadásának lehetősége,* a munkásság éljen a lehetőséggel, vegye kezébe saját sorsának irányítását, rombolja szét a burzsoá államot, valósítsa meg a „közös társadalmasított termelési mód" érdekében a proletariátus diktatúráját.

A *Vörös Újság* első száma, de Kun Bélának Magyarországon is kiadott, „Mit akarnak a kommunisták?" című füzete az utat és a módot elemezve azt hangsúlyozta, hogy az elérendő cél érdekében a súlypontot a proletárok tömegküzdelmére kell helyezni: tömegsztrájk, a munkások és parasztok fegyveres felkelése – „ezek a kommunisták eszközei a politikai hatalomnak a proletariátus által való meghódítására". A proletárdiktatúra formája nem a polgári köztársaság, melyben a burzsoázia megmarad minden jogának birtokában, s módjában áll minden pillanatban ellenforradalmat előkészíteni. „A proletárdiktatúra formája a tanácsok (szovjet)köztársasága, amelyben a burzsoázia az igazgatásból ki van zárva és amelyben a proletárállamhatalom a munkások tömegszervezeteire, a szakszervezetekre, gyári munkásbizottságokra és más hasonló szervezetekre támaszkodik."[15]

Kun Béla a vázolt alapelvekből következően fellépett a *parlamenti illúziók ellen.* A szociáldemokrata párt által javasolt alkotmányozó gyűlés – volt olvasható a *Vörös Újság*ban – a burzsoá hatalom megszilárdítását, a magántulajdon, a kizsákmányolás fenntartását, „a forradalomról való lemondást jelenti". „A hatalom megszerzésének, a hatalom elfoglalásának szervei, a munkások, katonák és földműves szegénység küldött tanácsai."[16]

A kommunisták a *tanácsok megalakulását Magyarországon* október végén – bár jól látták a visszahúzó erőket – örömmel üdvözölték. „Feléjük száll üdvözletünk", „Minden hatalmat Magyarországon is a munkások, katonák és földmíves szegények tanácsainak" – így írt a magyarországi forradalomról érkező első hírek nyomán a *Szociális Forradalom.*[17]

Az idő előrehaladtával azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a Budapesti Munkástanács (tagjait egyharmad részben delegálták és nem választották, a végrehajtó bizottságot a delegált tagok alkották) és a magyarországi tanácsok, melyek nem rendelkeztek országos szervezettel, központi végrehajtó testülettel, aligha hasonlíthatók az oroszországi tanácsokhoz. Az oroszországi tanácsok a forradalom kezdetétől „félelmetes hatalmat képviseltek", kezdettől harci hatalmi szervezetek voltak. A magyarországi tanácsokból „a szociáldemokrata párt torzképet csinált" – fejtegette a *Vörös Újság* és megállapította: a Budapesti Munkástanács nem más, mint kibővített bizalmi testülete a szociáldemokrata pártnak, a szakszervezeti választmányoknak. E helyzetből következett a célkitűzés: „valódi munkástanácsokat".

A kommunistáknak minden erővel arra kell törekedniük, hogy a munkástanácsokból valóban harci és hatalmi szervezeteket alkossanak. A Budapesti Munkástanács ne csak időközönként összehívott tanácskozó testület legyen, hanem állandó irányító szerv. Épüljön ki a munkások, katonák és földmívesszegények tanácsainak országos végrehajtó szerve. A Budapesti Munkástanács hívja össze a tanácsok kongresszusát.

Legfőbb szinten alakuljon meg országos végrehajtó szervként a Tanácsok Országos Bizottsága.[18]

Amennyiben a párt az erőviszonyokat mérlegelve jól látta egyrészt a koalíciós kormány gyengeségét és erőtlenségét, úgy jól látta másrészt, hogy a koalíció által megtűrt, szabadon szervezkedő *ellenforradalom* továbbra sem lebecsülendő erőt képvisel. A „grófi szalonokban", a „kapitalisták villáiban", a „püspöki rezidenciákban", a „bankok páncélszekrényei környékén" folyamatban van a fehérgárdák szervezése. A nagybirtokosok zsoldosokat toboroznak birtokaik védelmére, a gyárak védelmére bérenceiből csapatokat szerveznek, az aktív tisztek – számuk 6000-re becsülhető – a bankok zsoldjába szegődnek. A Linder Béla helyére lépő új hadügyminiszter, Bartha Albert kijelentése a tisztek gyűlésén – „Veletek élek, veletek állok, veletek bukom" – félreérthetetlen. Az ellenforradalom ellenében, mely fegyverrel kíván fellépni, nincs más lehetőség, mint a *proletárok felfegyverzése*. „Proletárok fegyverkezzetek!", „Szervezzétek vörös gárdáitokat!" – így szólt a felhívás. A hadsereg nem válhat a burzsoázia eszközévé vagy szociáldemokrata párthadsereggé a proletariátus ellen.[19]

Az üzemekben a párt a *munkásellenőrzés* bevezetéséért szállt síkra. A munkásellenőrzés legyen átmeneti eszköz mindaddig, „míg a munkásosztály a politikai hatalmat meghódítja", amíg sor kerülhet „a termelőeszközök megváltás nélküli kisajátítására, a bankoknak a proletárállam kezébe vételére".[20]

A Vas- és Fémmunkások Szövetségének kommunista frakciója december elején határozati javaslatot terjesztett a főbizalmi testület elé. A javaslat rámutatott arra, hogy az ipari üzemekben a termelés részleges szünetelése, részleges vagy teljes fennakadása csak részben vezethető vissza a nyersanyagok hiányára, a háború következményeire. A valódi ok a fináncoligarchia szabotázsa, mesterkedése. Arról van szó, hogy a munkásosztályt kiéheztetéssel akarják megtörni. A visszásságok megszüntetésére, a további elnyomorodás megakadályozására „valamennyi nagyüzemben munkás ellenőrző tanácsok szervezendők, amelyek a munkásság hatalmi szerveiként az üzemek termelésének és a termelt áruk forgalomba hozatalának egész menetét ellenőrzik. A munkás ellenőrző tanácsok nem mint paritásos intézmények, hanem mint egyoldalú hatalmi képviselet szervezendők, s hangsúlyozottan nem a munkaadó és munkás közötti viszony vitás kérdéseinek elintézését szolgálják, hanem a termelés stb. ellenőrzését."[21]

A határozati javaslat állásfoglalás volt egyben a Garami Ernő által irányított Kereskedelmi Minisztérium tervbe vett rendelete ellen, mely „gyári alkotmányt", „üzemi választmányokat" kívánt létrehozni. Az üzemi választmányoknak a minisztérium közvetítő, kiegyenlítő szerepet szánt, az új intézményt békéltető, tanácsadói jogkörrel kívánta felruházni. A párt álláspontja e javaslat ellenében egyértelmű volt: „Nem tanácsadó munkásválasztmányok, hanem üzemellenőrző munkástanácsok kellenek, melyek nem a kapitalizmus talpraállítását szolgálják, hanem mint hatalmi szervek készen állnak arra, hogy rájuk támaszkodva a munkásság a politikai hatalmat és így az egész termelést átvehesse. A hatáskör nélküli és pusztán tanácsadó munkásválasztmány a kapitalizmus, a munkás üzemellenőrző tanács mint hatalmi szerv pedig a kommunizmus érdekeit szolgálja."[22]

A határozati javaslat körül kibontakozó késhegyig menő vitában Kun Béla képviselte a kommunista párt álláspontját, a szociáldemokrata párt legjobb szónokait küldte – csekély eredménnyel. A kommunista álláspont sikerét, győzelmét jelentette,

hogy a vasmunkásszervezet vezetősége nem merte elutasítani a kommunista javaslatot, azt további megvitatás végett áttette az összes szakmák szervezőbizottságaihoz, és abban a kérdésben, hogy a kommunista párthoz tartozók tagjai lehetnek-e a szervezetnek, igenlő álláspontra helyezkedett.[23]

Az agrárkérdést illetően a kommunista párt az agrárforradalom mellett foglalt állást, ellentétben a kormánykoalícióval, mely a földkérdést reform útján, hosszan elnyúló bürokratikus eljárással, megváltás ellenében kívánta megoldani. „Elfoglalni a földet forradalmi úton a parasztság tanácsai útján, elfoglalni minden földet, melyet nem a tulajdonosa és családja művel meg... Egy fillért sem a földesuraknak és a papoknak, akik addig bitorolták a földet." Ez volt a párt álláspontja, és mindez kétségkívül összhangban állt a szegényparasztság vágyaival. A *Vörös Újság*ban megjelenő cikksorozat – melynek szerzője minden bizonnyal Kun Béla volt –, helyesen, úgy foglalt állást, hogy az adott helyzetben nem a kisüzem vagy a nagyüzem előnyösebb volta a kérdés lényege, „hanem az, hogy miképpen lehessen a falu proletár és félig proletár elemeit a szocialista forradalom s a proletárdiktatúra számára megnyerni". A tanulmány a földosztást ugyanakkor az adott helyzetben szükséges, el nem kerülhető, de mielőbb leküzdendő rossznak tekintette. Az Oroszországban történtekkel foglalkozva arról számolt be, hogy ott a földosztás, „a földhasználat egyenlősítése nem a bolsevikiek programja volt, hanem a baloldali forradalmi szocialistáké, akiknek támogatása a diktatúra számára éppen e program elfogadásától függött. E kényszerű megalkuvás a forradalmi szocialistákkal... ideiglenes jellegű volt." A cikksorozat a parasztság, a többség megnyerésének titkát kizárólag a föld haladéktalan elfogadásában látta, és a földosztást illetően arról számolt be, hogy „Oroszországban ma a földosztás után a föld társadalmi megműveléséhez, a nagyüzemi termeléshez való átmenet korszakát élik. Maga a parasztság törekszik ma a felosztott földek egyesítésére."[24]

E tudósítás nem állt ellentétben a tényekkel. Oroszországban 1918 második felében, 1919-ben még inkább, napirenden volt, előtérbe került a mezőgazdasági kommunák és a szovhozok szervezése. (Az első idevágó rendelet 1918. július elején jelent meg, egyidejűleg a baloldali eszerlázadással, melynek leverésében Kun Béla is szerepet vállalt.) Az, hogy e kísérlet nem lebecsülendő nehézségekbe ütközik, nehezen jut előre, csak később, az idő előrehaladtával vált nyilvánvalóvá.

A *Vörös Újság* a földosztással szembeni negatív álláspont igazolásául a városi munkásság élelmezésére utalt. A földreform „a városlakó munkások kiéheztetéséhez vezet", a proletariátus élelmezését „a föld társadalmi megművelése biztosítja".[25]

Miután a kormányon belül a földreform kérdésében december elején az ellentétek kiéleződtek, a Munkástanács is napirendre tűzte az agrárkérdés vitáját. A december 31-i ülésen a kommunista frakció határozati javaslatot terjesztett elő. A terjedelmes, 4 pontból álló javaslat a lényeget illetően azokat a gondolatokat és követeléseket tartalmazta, amelyek a *Vörös Újság* cikksorozatában egyidejűleg megjelentek. A határozati javaslat a nagyüzem és kisüzem kérdésében alternatív álláspontra helyezkedett: „A földmíves szegénységnek választás elé állítása: társas termelés alapjára fektetett nagyüzem vagy egyéni munkán alapuló kisüzem között." Az ehhez csatlakozó indítvány helyes irányba mutatott: „A földkérdés országos rendezése céljából, a megoldás részleteiben való állásfoglalás végett, valamint a földmíves szegénység érdeké-

ben haladéktalanul összehívandók a földmíves szervezetek küldöttei országos kongresszusra."[26]

A *nemzeti-nemzetiségi kérdésről* szólva Kun Béla már Oroszországban írt cikkeiben állást foglalt a nemzetiségek elnyomása ellen, nemzetiségi egyenjogúságot, testvériséget követelve, hirdetve. A *Vörös Újság* elítélte „a piszkos soviniszta uszítást", a burzsoázia irredenta agitációját, nem téve különbséget a magyar, a cseh, a román burzsoázia rabló céljai között. Éles harc folyt a burzsoá nacionalizmusnak engedményeket tevő szociáldemokrata nézetek leleplezése érdekében. A *Vörös Újság* kipellengérezte a „Területvédő Ligában" közreműködő (még társelnöki tisztet is vállaló) szociáldemokrata vezetőket, rámutatva arra, hogy „a nép, a nemzet üres és hazug fogalom mindenkor, amidőn úgy tüntetik fel, mint a társadalmi fejlődésnek valamelyes osztálymentes képződését".[27]

Amikor 1919 elején a fegyveres harc, egy új háború lehetősége napirendre került, a párt bírálta azt a honvédő álláspontot, mely nem kívánt különbséget tenni a burzsoá és a proletár haza fogalma között, és nem vett tudomást arról, hogy a munkásság csak az utóbbi védelmében mozgósítható.

A nemzeti háború a jelen körülmények között nem más, mint az ellentétes érdekű burzsoáziák egymás elleni háborúja, rabló célokért, kapitalista érdekekért, a piac és profit védelmében. „A magyarországi munkásság történelmi feladata – volt olvasható a *Vörös Újság*ban –, hogy elsőnek változtassa át a nemzeti, vagyis a burzsoáziák háborújának frontját a polgárháború frontjává." Megteremteni a burzsoáziák egymás elleni háborúja helyett a különböző nyelveken beszélő proletárok közös frontját a közös elnyomók ellen.[28]

Kun Bélát a nemzeti-nemzetiségi kérdésben vallott nézeteiért a felszabadulást követően, az ötvenes évek elején előszeretettel bírálták. A nemzeti önrendelkezés jelszavának elvetése és helyettesítése a proletár önrendelkezés követelésével buharinista, baloldali kommunista álláspontnak minősült, érvül szolgált Kun Béla elmaraszta-lásához.

Kétségtelen tény, hogy Oroszországban ez időben Buharin és a baloldali kommunisták képviselték – bár nem kizárólag ők – a dolgozók önrendelkezési jogára vonatkozó tételeket.[29]

Az is tény, hogy Lenin az OK(b)P VIII. kongresszusán bírálta Buharin idevágó nézeteit. Lenin bírálata a nacionalizmus ellen irányult. Fellépése a nemzeti önrendelkezés elvének tagadása és a dolgozók önrendelkezése Buharin által javasolt tétele ellen, állásfoglalás volt (utalva Oroszország elmaradt népeire és a külföldi ellenséges hírverésre) a nagy orosz sovinizmus, a hódítás, az erőszak látszata, lehetősége ellen.

Magyarországon a helyzet másképpen állt. A nemzetek önrendelkezésének elvét az egykori Monarchia és a régi Magyarország erősen kuszált nemzetiségi viszonyai között nem egykönnyen lehetett valóra váltani, helyes tartalommal megtölteni. Az újonnan kialakuló államokban a burzsoázia, a vezető réteg a nemzeti önrendelkezés elvét önkényesen értelmezte, és ellentétesen kívánta hatalmi törekvések, nacionalista célok érdekében felhasználni. Nemcsak a román, a szlovák, a délszláv burzsoázia, de a magyar burzsoázia is – sőt leginkább ez utóbbi –, beleértve a liberális és a velük együttműködő szociáldemokrata vezetőket, egyaránt a nemzeti önrendelkezés elvére hivatkozott. Miután Magyarországon az erre való hivatkozás egybefonódott a területi integritáshoz való ragaszkodással, a *Vörös Újság* teljes joggal állíthatta, hogy az

önrendelkezési jogra való hivatkozás nacionalista célokat takar. „A területi integritást siratói magyar burzsoázia, mely a román vagy cseh imperializmust emlegeti, nem kisebb rablócélokat követ a más nyelven beszélő proletárokkal szemben, mint a cseh vagy a román."[30]

Kun Béla a dolgozók önrendelkezésének elvét hirdetve a burzsoá nacionalizmus ellen foglalt állást, és semmi esetre sem kívánta akadályozni a felbomlóban levő soknemzetiségű Magyarország elnyomott népeinek felszabadulását. Kun magáévá tette és elismerte e népek kívánságait, jogait, az elszakadás jogát is beleértve. A polgári demokratikus forradalom idején a KMP volt az egyedüli párt, mely nyíltan és félreérthetetlenül vallotta, hogy nem áll a területi integritás alapján. A jövőt illetően Kun Béla úgy vélte, hogy a nemzeti-nemzetiségi kérdést – mellyel a burzsoázia a hatalmi politika, a nacionalizmus vonalán haladva nem boldogult – a szocialista forradalom győzelmét követően a proletárok fogják az egyenjogúság és a testvériség jegyében megoldani. „Ha akarjátok, együtt csináljuk meg a tanácsok köztársaságának szövetségét, ha nem, hát elváltok tőlünk" – írta 1918 nyarán egy Bars megyei paraszt levelére válaszolva. – „Ha velünk jöttök egy szövetséges tanácsköztársaságba... úgy rendezkedhettek be... amint ti akartok... Megszüntetjük minden elnyomás lehetőségét... mi nemzeti elnyomásról hallani sem akarunk. Akár együtt maradunk, akár elválunk, mi testvérek leszünk továbbra is..."[31]

A nemzeti-nemzetiségi kérdésben vallott alapelvek szorosan egybefonódtak egy következetesen internacionalista állásponttal. A *Vörös Újság* már első, programadó vezércikkében fontos célkitűzésként hirdette „a nemzetközi szolidaritás tervszerűen elhomályosított" érzésének felkeltését a magyar proletariátusban. „Ez az alapja minden osztályharcnak", állt a vezércikkben, s a lap hozzáfűzte: ez bekapcsolja majd a magyar proletariátust „a nemzetközi proletárforradalomba, odafűzi majd az orosz szovjet köztársasághoz éppúgy, mint mindenhová, ahol ennek a forradalomnak ki kell még törnie".[32] A Munkástanács kommunista frakciójának január elején előterjesztett határozati javaslata is leszögezte: „Magyarország proletárjainak sorsa elválaszthatatlanul össze van kötve a nemzetközi forradalommal... A legközelebbi feladat bekapcsolódni abba a forradalmi osztályharcba, melynek élén jelenleg az oroszországi és németországi proletariátus halad."[33]

Január 30-án a *Vörös Újság* teljes terjedelmében közölte a Kommunista Internacionálé összehívását bejelentő felhívást. A felhívás aláíróinak egyike Kun Béla volt.[34]

A külpolitikát illetően a párt élesen bírálta a kormány antantbarát, Párizsra tekintő külpolitikáját. A *Vörös Újság* jól látta a helyzetet: „Az antant a győzelmes imperializmust képviseli. A legyőzött országokat zsákmánynak tekinti, mellyel burzsoáziáját akarja talpra állítani még azon az áron is, hogy már a legközelebbi jövőben még a mostaninál is borzasztóbb háborút készít elő. Az antant rabló terveit csak egy dolog hiúsíthatja meg: a győzelmes bolsevizmus." Ha győz a szocialista forradalom, létrejön a szövetség Szovjet-Oroszországgal, „megnyílik számunkra az egész világ... a vörös forradalom el fogja törölni a demarkációs vonalakat..."[35]

A párt programja, a merésznek tűnő célkitűzések, visszhangra találtak, gyorsan behatoltak a munkásság soraiba, az értelmiség egy részét is magukkal ragadták.

A Visegrádi utcai párthelyiségben – a párt szervező titkára, Rabinovits József visszaemlékezése szerint – „a titkárság tagjai és munkatársai alig győzték jegyezni a sok jelentkezőt, akik előadókat kértek értekezletre, gyűlésekre... A nagy és tágas helyiség kicsinynek bizonyult... Erős munkásembereket kellett az ajtó elé állítani, hogy az illetékteleneket távol tartsák. Az újonnan alakított munkás- és katonatanácsok küldöttei a munkás- és katonatömegek forradalmi hangulatáról hoztak híreket és kérve kértek, követeltek szervezőket, agitátorokat, előadókat... A gyűléseket bejelentő munkások nem egy esetben a szónokot is mindjárt magukkal kívánták vinni – de orosz legyen (vagyis Oroszországból jött hadifogoly), ha lehet – ez volt a feltétel."[36]

Kun Bélával, a kommunistákkal az orosz forradalom, egy győztes forradalom eszméi jelentek meg Magyarországon – először hitelesen a résztvevők tanúságtételével. Ebben rejlett az agitáció, a szóban és írásban lankadatlanul képviselt felvilágosító munka sikerének titka, átütő ereje, mely a vezetőket is meglepte.

A szervezőmunkát illetően fontos mozzanat volt, hogy a vas- és fémmunkások szakszervezetének vezetősége (össz-szervező, vezető és főbizalmi testülete) a munkásellenőrzésről folytatott vita során – mint erre már utaltam – elfogadta a kommunista frakció javaslatát: „nem gördít akadályt az elé, hogy tagjai a kommunista párthoz tartozzanak". A legerősebb és legnagyobb tekintéllyel bíró magyarországi szakszervezetek állásfoglalása nagyjelentőségű volt. Lehetővé vált, hogy a kommunisták a szakszervezetekben azok egységének megbontása nélkül szervezkedhessenek. Sorra alakultak a szervezőbizottságok. Jelentős volt a párt befolyása a nyomdászoknál, a famunkásoknál, a szabóknál, a bányászoknál.

A budapesti és Pest környéki nagyüzemekben kommunista szervezeteket leginkább ott sikerült létrehozni, ahol a baloldal már a forradalmat megelőzően is jelentős befolyással bírt (Aszódi és mátyásföldi repülőgépgyár, Lipták-gyár, Teudloff–Dietrich-gyár, Egyesült Izzólámpa Gyár, Ganz Danubius Hajógyár, Ganz Fiat, Magyar Fiat, Ganz Vagongyár, MÁV Északi Főműhely).

Később kommunista szervezetek alakultak Budapesten kerületek szerint, és megindult a szervezkedés a vidéki városokban is (Salgótarján, Győr, Tata, Miskolc, Diósgyőr, Szeged, Debrecen, Sátoraljaújhely, Sopron, Pécs, Kaposvár, Nagyvárad).

Falun a Szovjet-Oroszországból hazatért volt hadifogoly parasztkatonák hirdették a kommunista eszméket. Rabinovits már idézett visszaemlékezése szerint: „A *Vörös Újság* címére és a párttitkárságba százával érkeztek alig kibetűzhető levelek, amelyekben Oroszországból érkezett hadifoglyok, béresek, parasztok, immár harcos múltjukra hivatkozva – tagjai voltak a hadifoglyok forradalmi szervezetének, vörösgárdisták voltak stb. – utasítást, munkát, beosztást kértek."

Derűlátásra jogosított az események további alakulását, végső kimenetelét illetően, hogy a párt befolyása, népszerűsége a hadsereg körében is növekedőben volt. Budapest és a vidék legtöbb kaszárnyájában kommunista csoportok működtek. „Gyakori eset volt, hogy útra indított menetszázadokból egyenként vagy csoportosan megszökött emberek felszereléssel, fegyverrel a vállukon jelentkeztek a párttit-

kárságban és kérték a vörös hadseregbe való felvételüket."[37] A párt befolyással bírt az októberi forradalmat követően felállított és az idő előrehaladtával mind jelentősebbé váló Népőrség körében is, melynek első központi parancsnoka a kommunista párthoz tartozó Szántó Rezső volt.

Lelkes és aktív támogatókra talált a párt azok körében, akik leginkább kárvallottjai voltak a háborúnak és az azt követő összeomlásnak. A munkanélküliek, a fillérekkel kielégített leszerelt közkatonák, a leszerelt altisztek, a magukra maradt hadirokkantak szervezkedtek és készek voltak bármely pillanatban felvonulni, sebeiket megmutatni, tűrhetetlen helyzetük megváltoztatását követelni.

A párt eszméi, célkitűzései a fiatalok jó részét is magukkal ragadták. A szociáldemokrata párt által életre hívott Ifjúmunkások Országos Szövetségének (IOSZ) vezetősége december 30-án szakított a szociáldemokrata párttal és független ifjúsági szervezetté alakult. Az új ifjúsági szervezet nem nevezte magát kommunistának, de az IOSZ és hetilapja, *Az Ifjú Proletár,* ténylegesen a kommunista párt irányítását követte.

Az internacionalista célkitűzésekből következett, hogy a párt mellett nemzetiségi szekciók is alakultak. A kezdeményezők leginkább azok köréből kerültek ki, akik Oroszországban már ott voltak a hadifoglyok nemzetközi föderációjának létrejötténél, később a KMP ottani megalakulásánál és tagjai lettek a Moszkvában november 4-én alakult ideiglenes központi vezetőségnek is.

A román anyanyelvű munkások december 26-án alakítottak önálló kommunista csoportot. A szociáldemokrata párt által 31-ére összehívott román munkáskongresszuson a küldöttek többsége a kommunista frakciót támogatta és egyetértett a kommunista csoport határozati javaslatával, mely nemcsak a román burzsoáziával együttműködő román szociáldemokratákat ítélte el, de azonos megítélést követelt a magyar burzsoáziával együttműködő magyar szociáldemokratákat illetően is.

A délszláv kommunista csoport január 6-án jelentette be megalakulását. A délszláv csoport megalakulása még legális volt, a csehek és szlovákok közti, később meginduló szervezkedés már csak illegális lehetett.

A párt mellett a külföldiek kommunista szervezetei is alakulóban voltak. Legjelentősebb az orosz csoport. (A Magyarországon dolgozó oroszországi hadifoglyok száma 1918 őszén, november–decemberi tömeges hazatérésük előtt 300 000-re volt becsülhető.) E csoporthoz tartoztak Vlagyimir Jusztusz és Vlagyimir Uraszov, Kun Béla barátai és segítőtársai. Leginkább Uraszov és a melléje beosztott Németi Lajos közvetítette a Leninnek küldött üzeneteket, vállalva a nem csekély kockázattal, veszéllyel járó utazást.

A párt kapcsolatot tartott az osztrák és a német kommunista párttal, a Csehszlovákiában, Romániában és a délszláv területeken egyelőre még a szociáldemokrata párt keretén belül működő kommunista csoportokkal. E csoportok részére román, cseh, szlovák, szerb, horvát nyelvű felhívások, röpiratok készültek, Románia részére – a román csoport kiadványaként – 20 000 példányban megjelenő újság is *(Steagul Rosu).*

Arra a kérdésre, hogy mi volt Kun Béla szerepe, miben állt részvétele a forrongó napok szervező-, felvilágosító munkájában, a válasz aligha lehet más, mint az, hogy minden, ami történt, közvetve vagy közvetlenül nevéhez, munkájához kapcsolódik. Minden, amit tett, az eszméhez, a párthoz, a küszöbön álló nagy eseményekhez kötő-

dött. Percnyi pihenés nélkül dolgozott, minden idegszálában, mozdulatában e hősies napok feszültségét, hangulatát, gondját-baját érezte, értelmezte, tudatosította.

Kun Béláné írja visszaemlékezésében: „Mikor reggel Kun Béla elment hazulról, nem azt mondta, hogy »megyek a pártközpontba«, hanem, hogy »megyek a Visegrádi utcába«. Ilyenkor tudtuk, hogy nem jön haza se ebédelni, se vacsorázni. A Visegrádi utca egész nap magának követelte az embert, s minden egyéb tizedrendű kérdés volt. Esténként Kun Béla rendszerint két-három elvtárssal jelent meg, és azt mondta: »Legyen szíves, adjon valami ennivalót az elvtársaknak és nekem is, mert bizony megéheztünk« ... sokszor hajnalig hallgattam a különböző akciókról szóló történeteket, amelyek sikerrel végződtek gyárakban, üzemekben, kaszárnyákban, utcán, mindenhol, ahol tömegek voltak... Az elvtársak megvacsoráztak és elmentek, Kun Béla még sokáig nem aludt, a következő napok munkatervén vagy a *Vörös Újság* másnapi vezércikkén gondolkodott."[38]

Kun Béla tevékenységének kezdeti időszakáról a *Vörös Újság* híradásai, tudósításai, a visszaemlékezők feljegyzései és más források a következőkben felsorolt eseményeket, adatokat rögzítik.

Kun Béla november végén vagy december elején – feltehetően november 27-én vagy december 4-én – jelent meg először a nyilvánosság előtt. Újpesten, a Gyár utcai Munkásotthonban szólalt fel, szervezett gyári munkások és magántisztviselők lelkes figyelmétől kísérve. Felszólalásában az oroszországi proletariátus harcát, a forradalom Magyarországon alig ismert eseményeit, célkitűzéseit ismertette, Lenin üdvözletét tolmácsolta.[39]

December 8-án vagy 9-én Kun Béla – mint erre utaltam – a Vas- és Fémmunkások Szövetsége összvezetői értekezletén vett részt. A szövetségi otthon nagytermében a munkásellenőrzés kérdésével, szükségességével foglalkozott, és síkraszállt a kommunisták szervezkedési szabadsága mellett.

December 19-én katonagyűlés volt a Múzeum-kertben. A gyűlés után a kommunista katonák tüntető felvonulást rendeztek – többezres tömeg vonult vörös zászlókkal a Visegrádi utcai szerkesztőség elé. A felvonulókat szónokok üdvözölték. Elsőként Kun Béla mondott „buzdító" beszédet.[40]

December 21-én este Kun Béla a Gólyavárban tartott előadást. Az előadás a földkérdéssel foglalkozott, és elsőként hangzott el annak az előadássorozatnak a keretében, amelyet a párt aktuális kérdésekről hirdetett. A sorozat indulását bejelentő közlemény és az azonos szövegű röpcédula Kun Béla előadásának téziseit is közölte: „Az agrárkérdés lényege a proletárosztály szempontjából – A földkérdés a német és orosz marxista irodalomban – Az 1905-ös forradalom tanulságai – Csernov, Maslov, Lenin – A falu és a város a márciusi forradalom után – Kerenskiék a parasztság ellen – A bolseviki álláspont az agrárkérdésben – Az októberi proletárforradalom földtörvénye – Mi okozta az éhséget? – A földosztástól a föld társadalmi megműveléséig – Hogyan áll ma a földkérdés Oroszországban? A magyarországi agrárprogramok kritikája – A proletariátus kiéheztetésének veszedelme – Hogyan lehet elkerülni?".[41]

Egy hét múlva Kun Béla tartotta az előadássorozat második előadását is. A „Wilson és Lenin" címmel elhangzott előadás a pacifizmus, a Népszövetség, az önrendelkezési jog, a le- és felfegyverzés, az imperialista diktatúra és a proletárdiktatúra közti különbség izgalmas kérdését taglalta. A fél 7-kor kezdődő előadásra, melyre a párttit-

kárság jegyeket adott ki, Kun Béláné visszaemlékezése szerint „annyi érdeklődő sereglett össze, hogy közülük sokan be se jutottak a terembe. Az előadás után heves vita támadt, amely órák hosszat tartott, másnap is folytatni kellett..."[42] (Az első előadássorozatot később egy második sorozat követte. Ennek keretében – az előadásokat ekkor már nem a Gólyavárban, hanem a régi képviselőházban tartották – Kun Béla „Burzsoá állam – proletár állam" címmel tartott előadást.)

December 26-án Kun – a bányászok hívására – Salgótarjánba utazott. Itt – a *Vörös Újság* beszámolója szerint – három értekezletre került sor. Délután 2 órakor a vas- és fémmunkások és a bányászok összbizalmi testülete tartott ülést. Az ülés állást foglalt a kommunista párthoz való csatlakozás mellett. Este 6 órakor taggyűlést tartottak, a többség itt is a csatlakozás mellett volt. A taggyűlés után az összbizalmi testület újra összeült; megalakult a salgótarjáni kommunista pártszervezet, vezetőséget is választottak.[43] A Kun Bélát kísérő Szaton Rezső a történtekre emlékezve a következőket írta: „Salgótarjánban a vasasok és bányamunkások tömegei már vártak bennünket. Elvezettek a vasmunkások otthonába, ahol nagyszámú tömeg volt együtt. Először összbizalmi testületi ülést hívtak egybe. Az ülésen megjelent kb. 180–190 bizalmi. A megjelentek között nagy vita támadt. Két csoport volt. Az egyiket a helyi szociáldemokrata párt titkára, a másikat pedig Hackspacher vezette, aki a vasasok salgótarjáni elnöke volt. Kun elvtárs beszédét nagy tombolás, éljenzés és hosszan tartó taps, majd erős vita követte... Amikor az elnök szavazásra tette fel a kérdést, a vasasok és a bányászok mint egy ember szavaztak a KMP-hez való csatlakozásra. Csupán Hackspacher és három társa szavaztak ellene. A szavazás eredményét hosszan tartó taps követte. A jelenlevők mind helyükről felállva éltették Kun elvtársat és a KMP-t. Az udvaron néhány száz főnyi proli mindaddig várta a bizalmi testület döntését, és amint a bizalmiak kivonultak a teremből, az udvaron levő prolik éljenzéssel fogadták őket és éltették a KMP-t. Az összbizalmi testület ülését követően hatalmas tömeg gyűlt össze Salgótarján főterén. Ilyen hatalmas tömeget még soha életében nem látott együtt Salgótarján. A munkások ezrei csak úgy hullámzottak a nagy téren. Kun elvtárs első szavaiban átadta Salgótarján és környéke munkásságának a szovjet-oroszországi küzdő proletariátus és a KMP testvéri és forradalmi üdvözletét. Beszédét a hatalmas lelkesedés és éljenzés miatt csak hosszú percek múlva tudta folytatni. Ezután ismertette az oroszországi bolsevikok harcát és forradalmát, valamint a bolsevikok programját és a KMP feladatait, továbbá a bolsevikok és mensevikek közti különbséget. Beszédét általános közbekiáltások követték: Úgy van! Igaz! stb., befejező szavait pedig hatalmas taps és éljenzés követte: Éljen az orosz bolseviki forradalom! Le a magyar szocdem párttal és annak áruló vezéreivel! Éljen a magyar kommunista forradalom! Éljen Kun Béla! Éljen a KMP! Szaktársak! Mind be a kommunista pártba! – Közben a nagy tömeg énekelni kezdte az Internacionálét. Ezután bejelentették, hogy az összbizalmi testület a KMP-hez való csatlakozás mellett döntött. Ezt a tömeg óriási tapssal és éljenzéssel fogadta."[44]

A pártalakulást kimondó ülésen, melyre késő este került sor, Kun Béla – a résztvevők egyikének visszaemlékezése szerint –, ismerve a bányamunkásság radikalizmusát, az acélgyári munkások évtizedeken át elfojtott és ezért robbanékonnyá vált elkeseredését, „az első pártvezetőséget a kalandorság és az anarchia veszélyére figyelmeztette". Fontos feladatként: „a tömegek megnyerésére, a bányák és üzemek termelését

ellenőrző üzemi bizottságok azonnali felállítására, a termelést irányító műszaki értelmiséggel való együttműködésre utalt".[45]

December 31-én katonák egy csoportja Kun Bélát az 1-es honvédek Üllői úti laktanyájába hívta gyűlés tartására. A budapesti helyőrség katonái közt e napokban nagy volt az izgalom. Úgy vélték, a korábban lemondott, ellenforradalmi tervekkel foglalkozó Bartha Albert helyére kinevezett Festetics gróf ott fogja folytatni, ahol elődje korábban abbahagyta. Rendelet jelent meg két korosztály leszereléséről, hírek terjedtek, hogy a Nemzetőrséget lefegyverezni, a bizalmi rendszert reformálni kívánják. Növelte a nyugtalanságot, hogy 31-én reggel francia katonákat szállító vonat érkezett a Nyugati pályaudvarra – ki tudja, mi célból. (Csak később derült ki, hogy a franciák száma nem jelentős, a misszió védelmére, valamint a balkáni német hadsereg Fóton internált parancsnoka, Mackensen táborszernagy őrzésére érkeztek.)

Laktanyában, fegyveres katonák körében fellépni, gyűlést tartani kockázatos vállalkozás volt. Ezt Kun Béla is jól tudta, de egy percig sem gondolt arra, hogy kitérjen a feladat elől. A katonák érkezése után – Lengyel József visszaemlékezése szerint – „sietve öltözött és már közben mondta: – »Adjanak velem revolvert. Úgy hiszem, ma történik valami.« – Korvin Ottó Kun bundájába dugta saját revolverét, s Kun elment a várakozó katonákkal."[46]

Kun Béla a laktanyában az ellenforradalom szervezkedéséről beszélt, és a miniszter előző nap adott nyilatkozatára hivatkozva megerősítette: a leszerelésről terjengő hírek nem alaptalanok. A katonák tüntessenek, vonuljanak fel, és mint ahogy ez Bartha esetében történt, követeljék Festetics lemondását. Kun beszéde közben a kaszárnya belső ablakaiból tisztek, katonák lövöldözni kezdtek – „egész sortűz dörrent" –, feltehetően a gyűlés zavarása, feloszlatása céljából. A tüzelést az udvarról viszonozták, zűrzavar keletkezett, a lövöldözőket lefegyverezték. A kedélyeket a katonatanácsok kormánybiztosa, a helyszínre hívott Pogány József próbálta lecsillapítani – a franciák érkezésére hivatkozva.

Kun a történtek ellenére tovább folytatta útját, hogy a 32-eseknél, a Mária Terézia Laktanyában is megjelenjen. Itt, az Üllői út és a Ferenc körút sarkán azzal a hírrel fogadták, hogy a kapun bemenni nem lehet, a tisztek értesültek a történtekről, ők állnak a kapuban, a gyülekező katonákat beterelték a körletekbe. Kun röpgyűlést próbált szervezni az 1-es honvédeknél történtekről. Ami ezután következett, arról az eseményekre emlékezve Polák Károly – Kun Béla kísérője – a következőképpen számol be: „... megjelent egy három tagból álló fegyveres tiszti járőr és mindkettőnket betuszkolt a laktanya kapuján, majd tovább az első emeleten levő nagyterembe. Ennek bejárati ajtaján tábla jelezte, hogy a 32-es gyalogezred katonatanácsának tanácstermében vagyunk. Ott egy magas, civil ruhás fiatalember támadt Kun elvtársra a következő szavakkal: – Ismerjük mi a kommunisták embereit itt a katonák között. Azt is tudjuk, hogy maguk napi 25 koronát fizetnek nekik, amiért kommunista röplapokat terjesztenek és kommunista agitációt folytatnak itt a laktanyában. A körülálló katonák (elég sokan voltak) kíváncsian várták a választ. Kun Béla nagy nyugalommal így szólt: – Tegyük fel, hogy igaz az, amit maga mond, de engem az lep meg, hogy éppen maga háborodik fel ezen fiatal barátom, aki a szociáldemokratáktól ugyanilyen tevékenységért napi 75 koronát vesz fel. A jelenlevő katonák között nagy derültséget váltott ki Kun elvtárs talpraesett válasza, s most már semmi akadálya sem volt annak, hogy a rögtönzött röpgyűlésen elmondja, mi történt az 1-es honvé-

dek laktanyájában... Már a folyosók is megteltek hallgató katonákkal, amikor a folyosó végéről közeledett felénk egy csoport, élén Pogány Józseffel..."[47] Pogány utasítására Kunt szabadon engedték.

Az Üllői úti laktanyából közben fegyveres kommunista katonák érkeztek. A katonák felvonulást terveztek a várba. A főkapitány e tervről értesülve népőrök kirendelését kérte. A népőrök fel is vonultak a Lánchíd bejáratához, de nem kívántak ellenállni. Arra készültek, „hogy ha a tüntető honvédek megérkeznek, megnyitják az utat". A népőrök körében erős volt a kommunista befolyás, elfogadott volt a jelszó: „a Népőrség nem lő proletárra".[48] Erőpróbára nem került sor. A kommunista katonák az esti órákban – felvonulás helyett – a tengerész-nemzetőrség központjában, a Radetzky Laktanyában tartottak nagygyűlést. Megbélyegezték a délelőtt történteket, és 10 pontba foglalva összegezték követeléseiket. Állást foglaltak a leszerelés ellen, a bizalmiférfi-rendszer fenntartása mellett, a katonatanács hatáskörének kiterjesztését, a hadügyminiszter leváltását, a lövöldözés felbujtóinak megbüntetését sürgették.

SZOCIÁLDEMOKRATA AGITÁCIÓ A KOMMUNISTÁK ELLEN

A szociáldemokrata párt megpróbált fellépni a kommunisták növekvő népszerűsége és befolyása ellen. Bíráló és leleplező cikkek egész sora látott napvilágot, röpiratok jelentek meg, állandó agitátorgárda létesült. A kommunista gyűlésekre, értekezletekre a titkárság szónokokat küldött, azzal a feladattal, hogy „szálljanak szembe a bolsevista demagógiával, védjék meg a szociáldemokráciát".[49]

A *Népszavá*ban az első kommunistaellenes cikk december 11-én jelent meg. Ezt követően 3–4 naponként újabb és újabb fejtegetések következtek. A pártlap azzal vádolta a kommunistákat, hogy „a pártegység ellen dolgoznak", „demagógok", „kalandor politikát csinálnak". A szociáldemokrata politika védelmében a *Népszava* és a röpiratok azzal érveltek, hogy a szociáldemokraták is a kommunizmus alapján állnak, a végcélban nincs különbség, de az ő reális, az erőviszonyokat és a lehetőségeket mérlegelő taktikájuk a helyes, a kommunista követelések megvalósításához „hiányoznak az előfeltételek". „A magyarországi proletárság nem elég erős a diktatúra megszerzésére és gyakorlására", s ezt az orosz forradalom sem cáfolja, „mert az ez ideig csupán a világháborúban állt fenn... több mint kétséges, hogy a szabadforgalom helyreállításával nem omlik-e össze?".[50]

A szóban és írásban folytatott agitáció a vezetők megrágalmazásától, befeketítésétől sem riadt vissza. *Népszava* január elején Kun Bélát személyében támadta. „Egy Kun Bélától meg lehetne kérdezni, miért nem csinált munkásmozgalmat Kolozsváron, hiszen ott pártvezetőségi tag volt... A munkásoknak nincs szükségük arra, hogy bátorságért, radikalizmusért Kun Bélához és László Jenőhöz menjenek."[51]

A szociáldemokrata párt nem volt gyakorlatlan a mozgalmon belül jelentkező ellenzék elleni harcban, de a bevált, a baloldali ellenzék visszaszorítására korábban mindig sikerrel alkalmazott módszerek 1918–1919 fordulóján elégteleneknek és eredményteleneknek bizonyultak. A kommunisták népszerűsége a támadások ellenére növekedett, a szociáldemokraták a kommunista párt eszmei és szervezeti előretörésével mind tehetetlenebbül álltak szemben.

Január 10-én a Vigadóban tartott nagygyűlésen, mely a nemzetközi ellenforrada-

lom kérdését taglalta, a jelenlevő munkások, katonák zúgó tapssal és lelkes éljenzéssel fogadták Kun Béla előadását, de az ülésen megjelent Garbai Sándort Kun kérése ellenére sem kívánták meghallgatni.

„A megbízható szervezett munkások nem álltak ki úgy, ahogy ki kellett volna állniok" – panaszolja e napokra emlékezve egy szociáldemokrata emlékirat.[52] Ez érthető is volt. Az ország forradalmi lázban égett, az osztályharc egyre élesebb formákat öltött, és e helyzeten leszerelő agitációval, mérsékletre és megbékélésre intő szónoklatokkal aligha lehetett változtatni.

„KINEK KELL EGY FILOZÓFUS?"

Amennyiben az eddig elmondott tények Kun Bélát mint a kommunista eszmék fáradhatatlan hirdetőjét, az oroszországi forradalom tapasztalatainak, mondanivalójának közvetítőjét, mint propagandistát, agitátort jelenítik meg, úgy ez nyilván megfelel a valóságnak. De ennek ellenére sem árt rámutatni arra, hogy Kun Béla felkészültsége, minden irányú érdeklődése aligha volt szűk keretek közé szorítható.

Elméleti kérdések iránti érdeklődésére, fogékonyságára, arra, hogy ilyen jellegű problémák vitatására az események rohanó árja ellenére is tudott időt szakítani, figyelemre méltó adalék a kortárs Fogarasi Béla visszaemlékezése.

Fogarasi kéziratban maradt visszaemlékező tanulmányában leírja, hogy amikor 1918 őszén, kapcsolatot keresve, megjelent a *Népszava* szerkesztőségében és előadta, megemlítette: ő foglalkozását tekintve filozófus, Weltner, a *Népszava* szerkesztője így reagált: „Kinek kell egy filozófus? Mire jó az?"

„Ezzel szemben Kun Béla – emlékezik Fogarasi –, alighogy megismerkedtünk, azonnal elolvasta »Konzervatív és progresszív idealizmus« című, a Társadalomtudományi Társaságban tartott előadásomat,[53] s többórás szenvedélyes vitában igyekezett meggyőzni akkori koncepcióm helytelenségéről, ami annál inkább sikerült, mert én magam már nagyrészt meghaladtam az előadás alapgondolatát. Ez abban állt, hogy a haladás és a szocializmus szempontjából az ismeretelméleti idealizmust nem kell elfogadni, az etikai idealizmust azonban igen. Én ebből 1918 novemberében annyit tartottam fenn, hogy a kommunizmusnak is van etikája, a proletárdiktatúrának is, ha az nem is a kanti idealizmus etikája. Kun Béla nézete az volt, hogy a kommunizmus a történelmi szükségszerűség felismerésén alapuló cselekvés és semmi egyéb... Megjegyzem, hogy erről a kérdésről a proletárdiktatúra egész tartama alatt Kun Bélával, ahányszor találkoztunk, tovább vitatkoztunk.

A szociáldemokrata vezérek szűk opportunista prakticizmusával, az elmélet iránti közömbösségével vagy éppen ellenszenvével szemben Kun Béla szenvedélyes érdeklődése az elmélet iránt a legjobb benyomást tette rám."[54]

AZ OSZTÁLYHARC ÉLEZŐDÉSE

A budapesti vas- és gépgyárakban december végén harc indult a karácsonyi segély felemeléséért. Amikor a Ganz Villamossági Gyár vezérigazgatója a kérés teljesítését megtagadta „a munkások – a *Vörös Újság* tudósítása szerint – félbehagyták a munkát, behatoltak az irodákba, elcsapták, kidobták az összes igazgatókat és hajcsárokat, majd kijelentették, hogy átveszik a gyárat... A gyár élére új vezetőket jelöltek ki, és

12 tagú felügyelő bizottságot választottak, melyet legfőbb ellenőrzési joggal ruháztak fel."[55]

A Ganz Villamossági Gyár példája gyorsan követésre talált más budapesti nagyüzemekben. Január 4-én a Fegyver- és Gépgyárban kergették el a vezérigazgatót és az igazgatókat, itt is új vezetőség alakult a munkások képviselőinek bevonásával. Hasonló megmozdulásokra került sor a Csepeli Tölténygyárban, a Ganz Danubius Gép- és Vagongyárban, a Lipták-féle vas- és gépgyárban, a Magyar Fémlemezgyárban, a Magyar Textilműveknél, a Gázgyárban és egy sor további üzemben.[56]

Salgótarjánban január 3-án fosztogatás kezdődött a városba tóduló környékbeli lakosság részvételével. Anarchikus és antiszemita megmozdulás söpört végig az utcákon, melyben felszínre tört a háború szülte éhezés, a nyomor, az elkeseredés, a dologtalan leszerelt katonák forrongó hangulata, a háborúban meggazdagodott, uzsoraárakat követő kereskedők, a jómódú városi polgárság elleni gyűlölet.

A fosztogatást, bár azt a jobboldal provokálta és szította, a polgári sajtó és a *Népszava* kommunista cselekedetnek könyvelte el, és a történtekért a kommunista pártot tette felelőssé, holott a salgótarjáni üzleteket és lakásokat – mint arra a *Vörös Újság* rámutatott – „a gyülevész proletariátus", a „környékbeli csőcselék", továbbá „módos parasztok és más előkelőségek" rabolták ki, és a fosztogatásoknak nem utolsósorban éppen a szervezett kommunista bányászok és vasmunkások vetettek gátat.[57]

Pozsonyban december 30-án munkások és katonák megakadályozták az élelmiszerkészletek elszállítását. Forradalmi bizottság alakult, a hatalom a munkástanács kezébe ment át. A 36 órás pozsonyi proletárdiktatúra – a polgárság örömére és sürgetésére – a csehszlovák hadsereg újévi bevonulásával ért véget.

Zemplén megyében december 26-án a szociáldemokrata pártkongresszus – „a megye úgyszólván minden községéből eljöttek a munkás- és paraszttanács megbízottai" – egyhangúan kimondta a megyei szociáldemokrata párt csatlakozását a Kommunisták Magyarországi Pártjához.[58] Gazdasági intézkedések következtek. Ennek során a kereskedéseket leltározták, lefoglalták a készleteket a munkásság számára. Január 11-én és 12-én az ellenforradalom lefegyverzésének és a hatalom megragadásának lehetősége is napirendre került, miközben a polgárság, az ellenforradalmi összeesküvők a cseh katonaság behívásának és bevonulásának lehetőségét latolgatták.[59]

Ami Pozsonyban, Nógrád és Zemplén megyékben történt, aligha volt elszigetelt jelenségnek tekinthető. Egyre-másra érkeztek a jelentések a vidéki munkás- és katonatanácsok forradalmi fellépéséről, árukészletek lefoglalásáról és szétosztásáról, katonatisztek és csendőrtisztek leváltásáról.

Január 20-án a parasztok megtámadták és kifosztották Andrássy Gyula gróf tiszadobi kastélyát.

Makón január 30-án katonák, nemzetőrök és felfegyverzett munkások fegyveres harcot vívtak a városba összevont csendőrökkel.

Budapesten a munkanélküliek gyűlései és tüntetései keltettek izgalmat. A *Pesti Hírlap* január 23-i számában vezércikk jelent meg a munkanélküliek segélyezése ellen. A tüntető munkanélküliek – famunkások és vasmunkások – már délben ott voltak az újság székháza előtt, és a tüntetés a kiadóhivatal feldúlásával fejeződött be.

Gyűlést, tüntetést szervezni az adott helyzetben nem jelentett nehéz feladatot. Karikás Frigyes írja visszaemlékezésében az előbbiekben vázolt eseményekről: „Egy reggel Kun elvtárs kezembe adja a *Pesti Hírlap*ot, melynek vezércikke a munkanél-

küliek ellen irányult, s délben már maga Kun Béla szidta az apám istenét, minthogy a munkanélküliek összetörték a *Pesti Hírlap* szerkesztőségét."[60]

A munkanélküliek január 27-én az Országház téren tartottak nagygyűlést, és február 4-én újabb gyűlés következett. A gyűlésről mindkét esetben a *Vörös Újság* szerkesztősége elé vonultak – „a szerkesztőség ablakából Kun Béla tartott beszédet".[61]

A munkanélküliek megmozdulásai összefonódtak a leszerelt altisztek és a rokkant katonák hasonló jellegű fellépéseivel. Az altisztek január 28-án, a rokkantak február 1-jén tartottak nagygyűlést és indultak azt követően a várba, a hadügyminiszterhez. A leszerelt közkatonák is szervezkedtek. Ők február 12-én jelentek meg a hadügyminisztérium előtt, nagy összegű végkielégítést követelve.

A párt – az egyre forróbbá váló légkörben – új akciót indított, a lakáskérdést tűzte napirendre. A budapesti munkásság már a háborút megelőző évtizedekben is elkeseredett harcot folytatott a lakásuzsora ellen. A kommunisták álláspontja e fájó kérdésben az volt, hogy a helyzeten alapvetően a házak köztulajdonba vételével lehet segíteni. Az akció január 22-én indult a kerületi pártszervezetekben tartott értekezleteken. A II. kerületben Kun Béla ismertette a célkitűzéseket. Az elgondolás az volt, hogy kimondják a megváltás nélküli kisajátítást, lakógyűléseken házbizottságokat választanak, megtagadják a lakbérfizetést. Február 1-jén a lakóbizottságok kezeihez a lakbérek 50%-ának megfelelő összeg fizetendő. A bizottságok e pénz felhasználásával gondoskodnak a házak további fenntartásáról. E javaslat később módosult, a lakbérfizetés megtagadásának követelésére egyszerűsödött.

A házkisajátítás – bár a munkásnegyedekben nem egy bérház, így az angyalföldi (hét ház, tizenhárom ház) csatlakozott – kivihetetlennek bizonyult. De az akció ennek ellenére sem volt eredménytelen. A lakáskérdés felvetésével a párt egy fontos megoldatlan problémához nyúlt, és kiutat, a munkásság körében messzemenően helyeselt megoldást javasolt. A polgárság ijedten figyelt a történtekre, és a szociáldemokrata párt, mely korábban a másik oldalon állt, arra kényszerült, hogy a „hódító jelszóval" szembeszálljon, minden erejével a háziurakat, a bérházak tőkés tulajdonosait védelmezze, jól tudva, hogy álláspontja a párton belül is ellenérzésbe ütközik, a vezetők körében sem talál egyértelmű támogatásra.

ÜZENET LENINNEK

Kun Béla január 5-én levelet írt Leninnek, és azt futár útján eljuttatta Moszkvába.

A levél bevezetője a párttal, a szervezőmunkával foglalkozott. „A helyzet nálunk nagyon jó. Pártunk napról napra növekszik, és ha Németországban két-három héten belül nem dől el a diktatúra kérdése, akkor júliusi napok előtt állunk. Minden vasmunkás lázong és zömükben nyíltan mellettünk áll. A többiek még ingadoznak, de csak az tartja vissza őket, hogy a párt egységét megőrizhessék. Más munkások között is nagy sikereink vannak. Vidéken szintén." A továbbiakban Kun az ország belső helyzetéről közölt jellemző adatokat, és a nemzetközi összefüggéseket illetően újólag Németországra utalt: „Nagyon jól tudjuk, hogy a mi sorsunk Németországban dől el, de ettől függetlenül minden lehetőt megteszünk annak előkészítésére, hogy a munkások vegyék át a hatalmat." A levél végül az anyagi támogatás kérdését is felvetette, és utalt arra, hogy e nélkül jelentős irodalom kiadása, a gyarapodó kommunista sajtó további megjelentetése nehezen lesz biztosítható.[62]

Kun levelében különösképpen két mozzanat figyelemreméltó: egyrészt annak világos tudata, hogy a magyar forradalom ügye a nemzetközi forradalom ügyével – konkrétan a német forradalom sorsával – szorosan egybefonódott, másrészt annak felismerése, hogy a sikeres előretörés az ellentábor, a burzsoázia részéről ellenállásba fog ütközni, a nemzetközi helyzet kedvezőtlen fordulata esetén az 1917. évi oroszországi „júliusi napok"-hoz hasonló nyílt erőszak, fegyveres fellépés várható.

E helyzetfelmérés pontosnak bizonyult, Kun előrelátását az elkövetkező események messzemenően igazolták.

ERŐSZAK – LETARTÓZTATÁS, ENNEK ELLENÉRE: PROLETÁRDIKTATÚRA

A szociáldemokrata párt, látván az agitáció, a felvilágosítás és meggyőzés eredménytelenségét – az idő előrehaladtával –, más eszközökhöz nyúlt.

A Munkástanács január 3-i ülésén Vanczák János (a *Vas- és Fémmunkások Lapja* szerkesztője) „az elnöki pódiumról leszaladva" „pofozkodni" kezdett, Hackspacher István, a vasesztergályosok titkára pisztolyt fogott a kommunista frakció tagjaira. A frakció jó részét kiszorították a teremből.[63]

A salgótarjáni zendülés hírére a kormány Nógrád megye három járására statáriumot hirdetett, és a rend helyreállítására január 4-én Hatvanból Salgótarjánba irányította az iglói géppuskásokat, majd más karhatalmi alakulatokat is. A megtorlásnak a *Népszava* tudósítása szerint 16 halálos áldozata volt, a letartóztatottak számát félszázra becsülték. A munkások „megnyugtatására és kioktatására" január 5-én a helyszínre érkezett Peyer Károly, a bányászszakszervezet titkára. Peyer Károly kormánybiztosként tevékenykedett, és a rendcsinálást a kommunista szervezkedés felszámolásával kötötte egybe.

A Munkástanács január 28-án, a szociáldemokrata vezetők javaslatára, határozatot hozott a kommunistáknak a szociáldemokrata pártból, a szakszervezetekből és a Munkástanácsból való kizárásáról.

A szociáldemokrata párt rendkívüli kongresszusa február 29-én a kommunistaellenes határozatot jóváhagyta.

Közben a rendőrség sem volt tétlen. A kommunisták elleni hatósági fellépés igazolta Vágó Bélának a Munkástanács kizárásról döntő ülésén elhangzott megállapítását: „ha a szociáldemokrata párt küzdelmet hirdet a kommunisták ellen, a rendőrség és az államhatalom üldözése bizonyos".[64]

Szamuely Tibor január 5-én előadást tartott Nyíregyházán a Városi Színházban. Az előadást követő napon merényletet követtek el Szamuely két testvére ellen, súlyosan megsebesítették őket. Az esetet követően a rendőrség érdekes módon nem a merénylőket, hanem a Szamuely testvéreket tartóztatta le.

Eleget téve az antantmisszió – egyébként magyar részről kért – felszólításának, a budapesti rendőrség január 7-én letartóztatta a budapesti orosz vöröskeresztes misszió tagjait. A letartóztatottakat átadták a franciáknak, akik a vezetőket – francia szuronyok fedezete alatt – Szegedre szállították.

Berlinben a forradalmi bizalmiak, a független szocialisták és a kommunisták fegyveres felkelésbe átnövő sikertelen megmozdulására véres megtorlás következett. Január 15-én ellenforradalmi katonatisztek, a szociáldemokrata miniszterek jóvá-

hagyásával, letartóztatták és meggyilkolták Karl Liebknechtet és Rosa Luxemburgot, Németország Kommunista Pártjának vezetőit. E gyilkosság napján tartotta Kun Béla a párt második előadássorozatának keretében már korábban meghirdetett előadását (Burzsoá állam – proletár állam) a régi képviselőházban. A *Vörös Újság* tudósítása szerint: „Az előadás megkezdése előtt a nagyszámú hallgatóság felállással tisztelte meg a legutóbbi berlini küzdelem proletár halottait és előharcosait, akikről Kun elvtárs kegyeletes szavakkal emlékezett meg."[65] A párt január 17-én az Almássy téren nagygyűlésen tiltakozott a szégyenteljes gyilkosság ellen. „A szakadó eső ellenére óriási tömeg vonult föl." Itt is Kun Béla számolt be – vezérszónokként – a történtekről.[66]

A *Vörös Újság* további harcra, töretlen kitartásra buzdított, de annak tudatosítására is törekedett, hogy a németországi események a kormányt, a reakciót a kommunisták elleni hasonló fellépésre fogják ösztönözni.

A január 18-án hivatalba lépő új kormány miniszterelnöke, Berinkey Dénes – későbbi tanúvallomása szerint – a kormány tagjaival közölte, hogy fel kíván lépni a „bolsevikok ellen", és e feltételhez kötötte a miniszterelnökség vállalását. Berinkey örömmel nyugtázhatta, hogy a szociáldemokrata miniszterek, akik addig húzódoztak, kitértek a rendőri bűnvádi eljárás indítása elől, immár nem emelnek kifogást, beleegyezésüket adják, hogy a kormány felelősségre vonja a kommunistákat, amennyiben „bűncselekményt követnek el".[67]

A január 23-án tartott minisztertanács e megállapodás szellemében – Böhm Vilmos és Garami Ernő hozzájárulásával – úgy foglalt állást, hogy a „belügyminiszter szükség esetén preventív intézkedéseket is tehet a kommunisták ellen, ha ezek bűncselekményt követnek el vagy annak elkövetését kilátásba helyezik". A rendőrség azonnali erélyes fellépést, letartóztatást javasolt, de a minisztertanács úgy vélte, hogy az egybegyűjtött adatok és a házbérakció megindítása még nem nyújtanak elegendő indokot a letartóztatás elrendeléséhez, egy ilyen irányú akció sikeres kivitelezéséhez.[68]

A letartóztatás tehát egyelőre elmaradt, a rendőrség a belügyminisztertől ehelyett a *Vörös Újság* elleni fellépésre kapott utasítást. Ürügyül a papírrendelet megszegése szolgált.

Február 3-án – újságpapír tiltott felhasználására hivatkozva – egyes adatok szerint 60, más adatok szerint 160 rendőr jelent meg gépfegyverekkel felszerelve a Visegrádi utcában és feldúlta a szerkesztőséget. A bútorokat összetörték, a fellelhető újságpéldányokat, könyveket, röpiratokat, iratokat az ablakon keresztül a lenn várakozó teherautókba szórták.[69]

Másnap a munkanélküliek már korábban meghirdetett gyűlése állást foglalt a *Vörös Újság*nál rendezett pogrom ellen, és kimondta, hogy azt ellenforradalmi cselekedetnek minősíti. Az egybegyűltek az Országház téren tartott gyűlést követően zárt négyes sorokban a *Vörös Újság* szerkesztősége elé vonultak. A feldúlt szerkesztőség ablakából Kun Béla számolt be a történtekről.

Február 11-én napvilágot látott a népköztársasági államforma védelméről szóló, 1919. évi XI. néptörvény, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy a folyamatban levő megtorláshoz törvényes alapot biztosítson. E törvény szerint köztársaságellenes cselekedetekre való felhívásért, ilyen irányú mozgalom kezdeményezéséért vagy ilyen

irányú szövetségben való közreműködésért maximálisan 15, minimálisan 5 évi fegyházbüntetés volt kiszabható.

Bár a *Vörös Újság* elleni támadás fiaskóval végződött, és a törvényes lehetőségekkel összhangban semmiképpen sem álló vandál pusztítást a *Népszava* is kénytelen volt elítélni,[70] a minisztertanács február 18-án újólag napirendre tűzte a letartóztatás kérdését. Az igazságügy-miniszter előterjesztést tett a kommunisták elleni „erélyes fellépésre", de úgy vélte, hogy a kezdeményezésnek e téren a szociáldemokrata párttól kell kiindulnia. Böhm és Garami – úgy vélve, hogy a felhozott indokok: „felhívás a karhatalom lefegyverzésére és a proletárság felfegyverzésére" továbbra sem elegendőek az azonnali cselekvéshez – kitértek az egyértelmű állásfoglalás elől.[71]

Két nap múlva – február 20-án – úgy tűnt, hogy a hiányzó indok, és ezzel az azonnali cselekvés lehetősége, rendelkezésre áll.

Február 20-án a munkanélküliek a kommunista párt felhívására gyűlést tartottak a Vigadóban. A gyűlés a munkanélküliek helyzetével és az ellenforradalom szervezkedésével foglalkozott. A terv az volt: másnap az Országház téren gyülekeznek és onnan a Várba vonulnak, hogy átadják követeléseiket a hadügyminiszternek. A gyűlés végeztével a résztvevők – mint ez máskor is történt – a *Vörös Újság* Visegrádi utcai szerkesztősége előtt Kun Bélát és a párt más vezetőit üdvözölték, hallgatták. Egy részük ezt követően a *Népszava* Conti utcai szerkesztőségéhez indult. A szerkesztőség előtt, a Népszínház utca és a Conti utca torkolatánál lövöldözés kezdődött. Az összeütközés következtében sok sebesült és több halott – az első jelentések szerint három rendőr és két védőr – maradt a helyszínen. Az, hogy ki kezdte a lövöldözést, ki viszonozta és folytatta, nem derült ki, a vizsgálat a történteket nem tisztázta sem akkor, sem később. De ez nem is tűnt lényegbevágónak. A főkapitány – Dietz Károly – azonnal jelentett. Telefonon közölte a belügyminiszterrel, hogy mi történt, majd megjelenve a minisztertanácson, a kommunista vezetők letartóztatását indítványozta. Dietz kijelentette: „a kommunista vezérek bűnössége teljes mértékben bizonyítható, perrendszerű". A minisztertanács – az ülésen Károlyi Mihály és a külföldön tartózkodó Kunfi Zsigmond nem jelent meg – e javaslat szellemében határozott, hozzájárult az eljárás megindításához.[72]

Dietz – a minisztertanácstól kapott felhatalmazás birtokában – percnyi késedelem nélkül intézkedett. Az akció azon nyomban kezdetét vette. A rendőrség február 20-áról 21-ére virradóra – jól előkészített terv, gondosan összeállított névsorok alapján – a párt 46 vezetőjét és aktivistáját tartóztatta le, bár a minisztertanácson ezt megelőzően csak „28 egyénről" volt szó. A letartóztatások ezt követően folytatódtak, az ügyészség – végeredményként – 86 kommunista ellen nyújtott be vádindítványt.[73]

Kun Béla és a párt más vezetői tudomással bírtak a rendőrség küszöbönálló akciójáról, de úgy határoztak, hogy nem térnek ki a letartóztatás elől, csupán néhányan vonulnak illegalitásba, hogy a pártmunka folytonossága biztosítható legyen.

A Kun család Ügynök utcai lakásában a rendőrség éjfél körül jelent meg. Kun Béláné visszaemlékezése szerint házkutatás kezdődött, ennek végeztével a rendőrökből és detektívekből álló népes csoport vezetője, Nánássy László detektív-főfelügyelő (az árulóvá lett Nánássy György nagybátyja) felmutatta az elfogatási parancsot. Kun Bélát indulásra szólította fel, őt pedig megnyugtatta: „hozhat kispárnát, törülközőt, egyéb mosakodáshoz szükséges holmit, kevés ennivalót – semmi baj nem lesz."[74]

A letartóztatottakat a Mosonyi utcai toloncházba vitték, legfőképpen azért, mert e helyet – esetleges kiszabadítási kísérlettől tartva – előnyösnek ítélték. A toloncház mellett levő rendőrségi laktanyában állandóan néhány száz rendőr teljesített készenléti szolgálatot.

Arról, hogy a toloncházban mi történt a beszállítást követően, részletes tudósítást készített Tarján Vilmos, az *Az Est* riportere. Tarján, aki régtől fogva jó viszonyban állt a rendőrséggel, 21-én kora délelőtt Szentkirályi Béla főkapitány és Páll György főkapitány-helyettes gépkocsiján érkezett a toloncházba. A főkapitány kérdésére Jakab Béla, a toloncház helyettes vezetője elmondotta, hogy reggel kilenc órakor „vagy hatszáz rendőr megrohanta a toloncházat. A szomszédos főparancsnokság épületéből jöttek, és követelték Kun Béla kiadatását". Ellenállni lehetetlen volt, „kénytelenek voltak Kun Bélát zárkájából kihozni". Jakab előadása szerint: „az egyik rendőr rettenetes szitkok közben puskatussal fejbe ütötte Kun Bélát. Tíz vagy húsz rendőr egymás után felemelte fegyverét, s mind fejbe ütötte a kommunista vezért." A rendőrtisztek a beszámoló meghallgatása után a második emeleti kórházba siettek, hogy megnézzék Kun Béla sérüléseit és beszéljenek vele. Az orvosi szobában megjelent „cipőben, nadrágban, meztelen felsőtesttel, melyet pirosra festett a vér, ugyancsak vértől átázott arccal (alig volt egy tiszta foltocska rajta), orvosilag lenyírt hajjal, bezúzott fejjel egy középtermetű, kövér arcú, angolosra nyírott szőke bajuszú ember: Kun Béla. Szentkirályi kérdésére: »Meg tudná ismerni azokat a rendőröket, akik megverték?« A nyugodt válasz úgy hangzott: »Nem fontos, félrevezetett emberek.«" Ebben a pillanatban – a szemtanúként jelenlevő Tarján beszámolója szerint – „a folyosóról vészes kiáltások süvöltenek, mozgás, zúgás, csizmaropogás, fegyverek csörgése. Kinyitjuk az ajtót. Vagy hatvan felfegyverzett rendőr áll a szűk folyosón. Mindenki kiabál valamit: »Hol az a bitang? Hol az a gyilkos!! Innen többé élve nem szabadul! Innen nem tudják majd megszöktetni! Vigyázunk majd rája! Üssük agyon!«" A rendőrök a tiszteket félretolva benyomulnak az orvosi szobába. „Közvetlenül a pamlag mellett – ahol Kun Béla fekszik – vagy hat rendőr áll, mögöttük a többiek. A bal szélen álló rendőr emeli meg először a puskáját, rettenetes csapást mér a pamlagon fetrengő kommunista vezér arcába. Újabb vér fröccsen elő, s ezután mint ahogy kalapáccsal a szöget verik a falba úgy érik egymás után az ütések jobbról-balról... A pamlag párnája teljesen átázott a félholtra vert ember vérétől. Isten csodája, hogy még életben van?! Igaz, hogy különösen erős szervezetű ember. Más belehalt volna ezekbe a sérülésekbe... összekulcsolt kézzel, összehúzott szemmel tűri, hogy verik." A rendőrök, a tisztek közbelépésére és Szentkirályi kérlelésére, végül – nagy nehezen – lehiggadtak és eltávoztak. Tarjánt távozásakor a félig eszméletlenül fekvő Kun Béla arra kérte: „Ne közölje borzalmas megveretését *Az Est*ben, mert felesége rémülettel fogja olvasni."[75]

A Conti utcai eseményeket követően az első pillanatban úgy tűnt, hogy a hangulat a kommunisták ellen fordul. A szociáldemokrata párt február 21-ére munkabeszüntetést és nagygyűlést hirdetett az Országház térre. A munkásság felvonult. Izzó kommunistaellenes hangulat uralta a gyűlést, a felvonulást. Február 25-én „a *Népszava* védelmében elesett hősök" ünnepélyes temetése is a kommunistaellenes hangulatkeltés jegyében zajlott. De a kezdeti pogromhangulat gyorsan megváltozott. A Kun Béla elleni rendőri brutalitás részvétet és felháborodást keltett. A munkások úgy látták, hogy Kun Bélát azok a rendőrök verték majdnem halálra, akik korábban,

adandó alkalmakkor őket, a dolgozókat, a lenézett nincsteleneket támadták, ütötték-verték úgy, ahogy ez most Kun Bélával történt. Arra nézve, hogy a *Népszava* elleni támadást a kommunista párt szervezte, irányította volna, hogy abban a párt vezetői részt vettek volna, hiányoztak a bizonyítékok. A párt röpcédulái, a márciustól újra megjelenő *Vörös Újság* provokációról tudósítottak: „A szétoszló munkanélkülieket a fehérgárdisták hívták fel a tüntetésre a *Népszava* ellen. Az első revorvert egy főhadnagy sütötte el..."[76]

A munkások úgy vélték – nem alaptalanul –, hogy ez az igazság.

A kommunisták elleni akció visszájára fordult. A szociáldemokrata párt helyzete a történtek után nem javult, ellenkezőleg, nehezebbé vált, annál is inkább, mert a radikális irányzat február végén–március elején országszerte erősödőben volt. Somogy megyében földfoglaló mozgalom bontakozott ki, és a példa másutt is követőkre talált. A vidéki városokban egyre-másra kergették el a kormánybiztos főispánokat, a megyék jó részében a tényleges hatalom a munkástanácsok kezébe ment át. Erősödőben volt ugyanakkor az ellenforradalom fellépése, szervezkedése is. A kormány február végén napirendre tűzte a választások kérdését, és március közepén azok időpontját is kitűzte. Kérdés volt, többséget kap-e a szociáldemokrata párt a választásokon, többségre számíthat-e a hatalmon levő polgári-szociáldemokrata koalíció?

A kommunistákkal szembeni bánásmód gyorsan megváltozott. Károlyi fellépett az elfogottak érdekében. A letartóztatottakat a Gyűjtőfogházba szállították, civil ruhájukat visszaadták, politikai foglyoknak minősültek.

A minisztertanács február 26-án elutasította a belügyminiszter indítványát, „hogy a toloncházi bántalmazásban részt vett rendőrökkel szemben szüntessék be a vizsgálatot".[77]

Az idő előrehaladtával további javulás következett. A kisfogházban, a Gyűjtőfogház egy külön épületében – a kommunistákat március elején itt helyezték el a földszinten – a cellaajtók napközben nyitva voltak, a foglyok szabadon érintkezhettek egymással és a külvilággal. A látogatók számát nem korlátozták, nem cenzúrázták a beszélgetést. A kedvezőre forduló légkör lehetővé tette, hogy a gyógyulófélben levő Kun Béla – a futárszolgálatot teljesítő Németi Lajos útján – üzenetet, beszámolót küldhessen Leninnek.[78]

Károlyi azért emelt szót a kommunisták érdekében, mert az antant ellenséges magatartása e napokban felvetette a Szovjet-Oroszországhoz való közeledés gondolatát. (A Vörös Hadsereg február végén előnyomulóban volt, az Osztrák–Magyar Monarchia egykori határához közeledett.) Károlyi úgy vélte, hogy e törekvést, melyet az orosz vöröskeresztes misszió elleni akció már amúgy is súlyosan terhelt (a *Vörös Újság* február 20-án közölte az oroszországi Vöröskereszt tiltakozását), a kommunisták letartóztatása keresztezni, még inkább nehezíteni fogja.

Március folyamán a kisfogházban, mely egyre inkább valóságos pártközponttá alakult (könyv, papír, írógép is rendelkezésre állt), mind sűrűbben jelentek meg a szociáldemokrata párt vezetői. A látogatók között volt Buchinger Manó, a párt központi titkára, aki röviddel azelőtt érkezett haza a berni szocialista kongresszusról. Buchingert a kongresszuson egy Oroszországba küldendő tanulmányi bizottság tagjává választották. Azért jött Kun Bélához, adjon ajánlólevelet esetleges kiutazása esetére. Kun Béla, aki szembenállt a szociáldemokraták berni összejövetelével – az ott történtekről bíráló tanulmányt írt az *Internacionálé* márciusi számában –, Buchin-

ger kérését elutasította. Amikor azonban a nyomdászszakszervezet baloldali vezetői azzal a kéréssel fordultak hozzá, hogy tárgyaljanak a munkásmozgalom egysége helyreállításának lehetőségéről, feltételeiről, eleget tett e kérésnek, és a fogházban levő vezetők közreműködésével elkészítette a feltételeket tartalmazó platformot. E platform összegezte és újólag kifejtette mindazt, amit a párt megalakulása óta vallott és hirdetett. A különbség csak annyi volt, de ez sajnos negatív irányba mutatott, hogy a földkérdést illetően – ellentétben a december 13-i alternatív javaslattal – a fogházban közösen készített és jóváhagyott program egyértelműen a földosztás ellen foglalt állást: „Erélyes küzdelem a földosztás ellen". (Az álláspont változása nyilván a Somogyban kibontakozó és országossá terebélyesedő földfoglaló mozgalommal függött össze. A somogyi földfoglalás baloldali szociáldemokraták akciója volt, akik fellépésükkel a Károlyi-kormány földreformtörvényét gondolták keresztezni.) Amikor Kun Béla a tíz pontba sűrített platformot március 11-én levél formájában átadta Bogár Ignácnak, a nyomdászszakszervezet vezetőjének, úgy vélte, hogy az előbb-utóbb elfogadásra talál – „a munkásmozgalom forradalmi irányzata, majd az egész munkásmozgalom előbb-utóbb egyesülni fog" –, de aligha gondolt arra, hogy a nagy pillanat már néhány nap múlva bekövetkezik.

Az események március második felében felgyorsultak, nem utolsósorban az antant jóvoltából. Az úgynevezett Vix-jegyzék átadása nyilvánvalóvá tette, hogy a kormány helyzete nemcsak belpolitikailag súlyos, külpolitikája is csődbe jutott. A szociáldemokrata vezetők március 21-én megjelentek a Gyűjtőfogházban. Kiutat keresve kilátástalan helyzetükből, a két párt azonnali, „teljes egyesülését" javasolták, és készséggel elfogadták a kommunista párt feltételeit, úgy, ahogy azokat a korábban átadott platform megfogalmazta.

Kun Béla az esti órákban már a szociáldemokrata párttitkárság Erzsébet körúti helyiségében az új kormány, a Forradalmi Kormányzótanács összetételéről tanácskozott, és Pogány József közreműködésével a „Mindenkihez"! kezdetű kiáltványt szövegezte, mely bejelentette a hatalom átvételét, a Tanácsköztársaság létrejöttét, a proletárdiktatúrát. „...nehézséggel és áldozattal kell megküzdeni a magyar munkásságnak, ha elindul ezen a bátor és nagyszerű úton. Háborút kell viselnünk élelmünk és bányáink felszabadításáért, harcot kell vívnunk proletártestvéreink szabadságáért és a magunk létéért. Nélkülözések, nyomorgás, szenvedés várakozik ránk ezen az úton. És mégis rá kell lépnünk és mégis rá merünk lépni, mert bízunk a magyar proletárság hősiességében és áldozatkészségében. Rá kell lépnünk, mert csak így vihetjük győzelemre a szocializmus világot megváltó ügyét."[79]

Már hajnalodott, amikor Kun Béla március 21-ét, a hatalomátvétel napját követően hazafelé indult. Vele tartó felesége visszaemlékezése szerint akkor derült ki, hogy nincs hova menni, mert az Úgynök utcai lakás a letartóztatás következményeként elveszett. Az Astoria Szállóban kerestek szobát, de a portás kijelentette, hogy nincs üres szoba. Amikor kiderült, hogy miről van szó, a helyzet megváltozott. Volt szoba, nem is egy, hanem mindjárt kettő. Kun Béla néhány órára lepihenhetett. Másnap újult erővel indult a Visegrádi utcába és onnan tovább. Mozgalmas életének új, még mozgalmasabb szakasza kezdődött.

JEGYZETEK

[1] Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság, a Népbiztosok Tanácsa és a Moszkvai Szovjet felhívása az osztrák–magyar állam dolgozó népéhez. Lenin Magyarországról. Kossuth Könyvkiadó 1965. 45–49. old.

[2] László Jenő (1878–1919): ügyvéd, több szakszervezet ügyésze, a perbe fogott, bíróság elé állított szocialista munkások védője. A század első éveiben csatlakozott a baloldalhoz, és ettől kezdődően vett részt a baloldali ellenzék szervezkedésében.

[3] A röpirat szövegét közli A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai (a továbbiakban MMTVD). 5. köt. Szikra 1956. 345. old.

[4] Seidler Ernő (1886–1938): Szabó Ervin unokaöccse, a Galilei Kör egyik alapítója. 1910-től az MSZDP tagja. 1915-ben tartalékos főhadnagyként orosz hadifogságba jut. A tomszki hadifogolytáborban kerül kapcsolatba Kun Bélával és orosz forradalmárokkal. 1918 tavaszán hazatér, azzal a feladattal, hogy a magyarországi szervezőmunkát előkészítse.

[5] *Lengyel József:* Visegrádi utca. Budapest, 1957. 76. old.

[6] *Kun Béla:* Hogyan alakult meg a Kommunisták Magyarországi Pártja. Az *Új Előre* 25 éves jubileumi albuma. New York 1927. 10–12. old. „Összehívjuk az alakuló ülést" – címmel közli – helyenként olvashatatlan kézirat alapján – a *Társadalmi Szemle* (1958. 11. sz. 96–98. old.) és a Kun Béla „Szocialista forradalom Magyarországon" (Kossuth Könyvkiadó 1979. 150–152. old.). című kiadvány is.

[7] Visszaemlékezések a KMP megalakulására. Kelen Jolán. Társadalmi Szemle, 1968. 11. sz. 13. old.

[8] A magyar minisztérium 1918. évi 5543. M. E. sz. rendelete. Magyarországi Rendeletek Tára, 1918. 2247–2249. old.

[9] *Vágó Béla:* A Vörös Újság első számáról. Új Március, 1928. 3. sz. 161–162. old. Közli Tanúságtevők. 3/b köt. Kossuth Könyvkiadó 1978. 178–182. old.

[10] *Németi Lajos:* Egy internacionalista visszaemlékezése, 1917–1919. Budapest, 1972. 39. old.

[11] Osztályharcot! Vörös Újság, 1918. december 7.

[12] A bolsevikiek ítélete. Szociális Forradalom, 1918. október 23.

[13] Elvégeztetett. Szociális Forradalom, 1918. október 23.

[14] Nem kell alkotmányozó gyűlés. II. Vörös Újság, 1918. december 11.

[15] *Nikolaj Buharin:* Miért vagyunk kommunisták? Vörös Újság, 1918. december 7.; *Kun Béla:* Mit akarnak a kommunisták? Moszkva 1918., Budapest 1919.

[16] Nem kell alkotmányozó gyűlés. I–II. Vörös Újság, 1918. december 7., 11.

[17] Minden hatalmat a tanácsoknak! Szociális Forradalom, 1918. október 30.

[18] Valódi Munkástanácsokat. I–II. Vörös Újság, 1918. december 18., 21.; Kommunisták a helyzetről. Vörös Újság, 1918. január 11.

[19] Ellenforradalom. Vörös Újság, 1918. december 11.; Kié legyen a fegyver. Vörös Újság, 1918. december 14.; Párthadsereg. Vörös Újság, 1918. december 25.

[20] Osztályharcot! Vörös Újság, 1918. december 7.

[21] A kommunisták határozati javaslata. Vörös Újság, 1918. december 11.

[22] Gyári alkotmányt vagy munkásellenőrzést. Vörös Újság, 1918. december 21.

[23] Pártügyek. Vörös Újság, 1918. december 18.; *Szántó Béla:* A magyarországi proletariátus osztályharca és diktatúrája. Bécs 1920. 26–27. old.

[24] Félelem a falutól. Vörös Újság, 1918. december 14.; Félelem a falutól – Befejező közlemény. Vörös Újság, 1918. december 18.

[25] Ugyanott.

[26] Kommunista agrárjavaslat a Munkástanács előtt. Vörös Újság, 1918. december 18.

[27] Burzsoá vagy proletár önrendelkezés. Vörös Újság, 1918. december 25.

[28] Román imperializmus – magyar imperializmus. Vörös Újság, 1919. március 20.

[29] A szovjetek III. összoroszországi kongresszusán (1918. január 10–18. [23–31.]) előadói beszédében Sztálin is a dolgozók önrendelkezési joga mellett foglalt állást: „... az önrendelkezés elvét nem valamely nemzet burzsoáziájának, hanem a nemzet dolgozó tömegeinek önrendelkezési jogaként kell értelmeznünk". (Sztálin Művei. 4. köt. Szikra 1950. 34. old.)

[30] Burzsoá vagy proletár önrendelkezés. Vörös Újság, 1918. november 25.

[31] Kommunisták és nemzetiségi kérdés. Második levél. Szociális Forradalom, 1918. július 3. Közli *Kun Béla:* Szocialista forradalom Magyarországon. 102–105. old.

[32] Osztályharcot! Vörös Újság, 1918. december 7.
[33] Kommunisták a helyzetről. Vörös Újság, 1919. január 11.
[34] Az első Kommunista Internacionálé összehívása. Vörös Újság, 1919. január 30. A közölt szöveg a szervezőbizottság alábbi névsorát közli: N. Lenin, L. Trotzki (Oroszország), Marhlevszky (Karski) (Lengyelország), Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg (Németország), Kun Béla (Magyarország), C. Racovski (Románia).
[35] Moszkva és Párizs. Vörös Újság, 1919. március 11.
[36] *Rabinovits József:* Négy párthelyiség. *Új Előre* Naptár 1929. New York 1929. 87–93. old.
[37] Ugyanott.
[38] *Kun Béláné:* Kun Béla (Emlékezés). Magvető Könyvkiadó 1969. 135–136. old.
[39] *Szalaván Illés:* A KMP megalakulása. Munkás (Kassa), 1928. december 12.; *Sinkó Ervin:* Optimisták. Novi Sad 1965. 226. old. Idézi *Milei György:* Mikor alakult meg a KMP? Párttörténeti Közlemények, 1965. 3. sz. 139–140. old.
[40] Kommunista tüntetés. Vörös Újság, 1918. december 21.
[41] Előadásaink. Vörös Újság, 1918. december 18.
[42] *Kun Béláné:* Id. mű, 134. old.
[43] Salgótarján munkássága csatlakozott a Kommunisták Magyarországi Pártjához. Vörös Újság, 1918. január 1.
[44] Szaton Rezső (1888–1957): vasesztergályos. Az első világháború idején a győri ágyúgyárban egyik szervezője az 1918. júniusi általános sztrájknak. A forradalom győzelme után a győri, majd a Budapesti Munkástanács tagja. A kommunista párthoz csatlakozik, szervezője és vezetője a kommunista vasmunkáscsoportnak. Visszaemlékezése, „Salgótarján" címmel, a *Sarló és Kalapács* 1931. évi 3–4. számában jelent meg.
[45] *Nagy Ferenc:* A KMP megalakulása Salgótarjánban. Palócföld, 1968. 4. sz. 51. old. – A tanulmány Bozó György feljegyzésére és közlésére hivatkozik. Bozó a vasgyár főbizalmija volt, a pártszervezet alakulását követően a vezetőség tagja, titkára (jegyzője).
[46] *Lengyel József:* Visegrádi utca. 80. old.
[47] *Polák Károly:* Pártmunkám a forradalomban. Párttörténeti Közlemények, 1968. 4. sz. 174–175. old.
[48] *Szántó Rezső:* A kommunisták munkája a Népőrségben 1918–1919-ben. Társadalmi Szemle, 1958. 11. sz. 102. old.
[49] Propper Sándor visszaemlékezései. I. köt. (Kézirat) 172. old.
[50] Meg kell óvni a pártegységet. Népszava, 1918. december 15.; Elvi harc vagy demagógia. Népszava, 1918. december 19.; Nyílt levél a magyar szociáldemokrata munkásokhoz! Budapest, 1919. január 7.
[51] A „kommunisták" és mi. Népszava, 1919. január 3.
[52] *Propper Sándor:* Id. mű, 187. old.
[53] Fogarasi Béla előadása a Társadalomtudományi Társaság 1918. március 5-i ülésén hangzott el. Huszadik Század, 1918. 4. sz. 193–206. old.
[54] Magyar Tudományos Akadémia könyvtára. Kézirattár. Ms 10 262/g. *Fogarasi Béla:* Hogyan lettem 1918. november havában kommunista?
[55] Vasas, ne hagyd magad! Vörös Újság, 1919. január 8.
[56] A gyárak munkásainak mozgalma. Népszava, 1919. január 10.; Részletek a vas- és fémmunkásszakszervezet 1918. és 1919. évi mozgalmi jelentéséből. A magyar Munkásmozgalmi Intézet Értesítője, 1955. 3. sz. 139. old.
[57] Salgótarján. Vörös Újság, 1919. január 8.; Peyer a salgótarjáni Haynau. Vörös Újság, 1919. január 11.
[58] Zemplén megye proletariátusa csatlakozott a Kommunisták Magyarországi Pártjához. Vörös Újság, 1919. január 11.
[59] Ellenforradalom Sátoraljaújhelyen. Vörös Újság, 1919. január 18.; *Gecsényi Lajos:* A Tanácsköztársaság Zemplén megyében. Miskolc 1968. 12–13. old.; *Halász Gyula:* A polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság Zemplénben. Sátoraljaújhely 1979. 78–87. old.
[60] *Karikás Frigyes:* A KMP hőskorából. Az *Új Előre* 25 éves jubileumi albuma. 22. old.
[61] A munkanélküliek a népkormány és az ellenforradalom ellen. Vörös Újság, 1919. február 6.
[62] Levél V. I. Leninhez, 1919. január 5. Közli *Kun Béla:* Szocialista forradalom Magyarországon. 162–163. old.

[63] Munkások! Katonák! Röpirat. Az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének Archívuma (a továbbiakban: PI Archívum), I. 10/1918/1009.
[64] A Munkástanács ülése. Népszava, 1919. január 29.
[65] Burzsoáállam – proletárállam. Vörös Újság, 1919. január 18.
[66] Liebknecht Károly – Luxemburg Róza. Vörös Újság, 1919. január 21.
[67] A népbiztosok bűnperének főtárgyalása, 17 nap. 1920. július 27. PI Archívum, 614. f.
[68] Kommunisták elleni intézkedések bűncselekmények elkövetése esetében. Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1919. január 23. Országos Levéltár (a továbbiakban OL). Filmtár 11 595.
[69] Nagy Vincze betörőbandája a Vörös Újság szerkesztőségében. Vörös Újság, 1919. február 6.; Házkutatás a Vörös Újságnál a papírrendelet megszegése miatt. Népszava, 1919. február 4.
[70] A „Vörös Újság" és a rendőrség. A házkutatást végző rendőrök túllépték hatáskörüket. Szabálytalanul jártak el, romboltak, pusztítottak. Hivatalos vizsgálat szerint lopások is történtek. – A bűnösök bűnhődjenek. Népszava, 1919. február 5.
[71] A kommunisták elleni eljárás kérdése. Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1919. február 18. OL. Filmtár 11 595.
[72] A kommunistáknak a „Népszava" ellen rendezett tüntetése. Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1919. február 20. OL. Filmtár 11 595.
[73] Két dokumentum a Tanácsköztársaság előzményeiről. Párttörténeti Közlemények, 1959. 1. sz. 186. old.
[74] *Kun Béláné:* Id. mű, 143. old.
[75] A kommunisták vezéreit letartóztatták és a toloncházba vitték. Kun Bélát félholtra verték a rendőrök. Az Est, 1919. február 22.
[76] Hazudnak-uszítanak. Vörös Újság, 1919. március 1.
[77] A kommunistákkal szemben való rendőri brutalitások miatti eljárás. Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1919. február 26. OL. Filmtár 11 595.
[78] *Németi Lajos:* Id. mű, 61. old.
[79] Mindenkihez! Népszava, 1919. március 22.

NEMES DEZSŐ

KUN BÉLA ÉS A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG

A kötet több tanulmánya részletesen ismerteti és értékeli Kun Bélának a Tanácsköztársaságban betöltött szerepét működésének egy-egy részterületén. Én néhány elvi jellegű kérdéssel kapcsolatban foglalkozom az ő tevékenységével. Ezek egyike a pártegyesülésnek és a Tanácsköztársaság létrejöttének összefüggése, illetve Kun szerepe ennek megértetésében azokkal, akik a történteket értetlenül fogadták. Ilyenek voltak mind a KMP, mind az MSZDP hívei között; a kommunisták között, akik a proletárhatalom létesítésének teljes szívvel örültek, de a pártegyesülést – amit megfelelő közös előkészítés nem előzött meg – kételyekkel fogadták, s a szociáldemokraták között azok, akik az MSZDP vezetőségének politikáját követve a Tanácsköztársaság létesítése ellen küzdöttek.

A PÁRTEGYESÜLÉS ÉS A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG LÉTREJÖTTE. KUN BÉLA A PÁRTEGYSÉG MEGERŐSÍTÉSÉÉRT

Kun Béla, Vágó Béla, Jancsik Ferenc, Szántó Béla és Chlepkó Ede[1], akik az együttműködési megállapodást a KMP képviseletében aláírták, tudták, hogy a gyárak „szocializálását" addig is követelő, de az MSZDP tömegeihez tartozó munkások lelkesedéssel fogadják a proletárforradalom győzelmét, örülnek, hogy megszűnt a testvérharc és létrejött a tanácshatalom. Ennek döntő szerepe volt abban, hogy az MSZDP vezetősége, elfogadva a Kun által kifejtett platformot, küldöttséget menesztett a Gyűjtőfogházba, hogy megállapodást kössön a kommunistákkal és megegyezzenek a létrehozandó Tanácsköztársaság kormányának, a Forradalmi Kormányzótanácsnak a személyi összetételében is. Kunék jól tudták, hogy a szociáldemokrata párt vezető gárdájának csak egy része tette magáévá – részben már március 21-e előtt – kétkedés nélkül és véglegesen a kommunista platformot, viszont jó részük csak tudomásul vette, mint olyan tényt, amelyet az események hoztak magukkal. Nem álltak félre, mint az MSZDP vezetői közül Garami Ernő, Buchinger Manó és Peidl Gyula, hanem pozícióik megőrzését remélve vették tudomásul a számukra váratlan fordulatot. Nem volt tehát meglepő, hogy a kommunisták közül számosan kételkedtek a Tanácsköztársaság kikiáltása miatti nagy öröm mellett is, vajon Kunfi és társai őszintén akarják-e a proletárdiktatúrát, s nem fognak-e meginogni, amikor a várható harcok során keletkező nehézségekkel kell szembenézni.

Az MSZDP képviseletében Landler Jenő, Pogány József, Kunfi Zsigmond, Haubrich József és Weltner Jakab ment ki a Gyűjtőfogházba megkötni a KMP-val való megállapodást. Landler és Pogány a kommunista platformot teljes szívvel elfogadva

ment Kunékhoz, Kunfi és esetleg Haubrich is a kétkedésüket ekkor talán legyőző reménykedéssel, Weltner feltehetően telve kételyekkel. A kommunista platformot elfogadva, a Forradalmi Kormányzótanács személyi összetételét illetően igyekeztek olyan megállapodást elérni, ami megkönnyíti a proletárdiktatúra kikiáltásának elfogadtatását azokkal, akik ettől húzódoztak. S Kunék ebben igen nagyvonalúak voltak. Beleegyeztek abba, hogy a Forradalmi Kormányzótanács elnöke a centrista Garbai Sándor legyen, s a népbiztosok közül csak kettő képviselje a KMP-t azzal, hogy a volt MSZDP-ből kikerült többi népbiztos helyettese a volt KMP delegáltja lett. Ugyanakkor Pogány hadügyi népbiztosnak két helyettese lett, s mindketten a volt KMP alapító tagjai: Szántó Béla és Szamuely Tibor. Landlernak, aki kezdetben a belügyi tárca mellett a kereskedelmi tárcát is elvállalta, az utóbbiban szintén két helyettese lett, s az egyik a volt MSZDP-t, a másik a volt KMP-t képviselte, s ugyanez történt a szocializálási népbiztosság élén, amelyet kezdetben Böhm Vilmos vezetett.

A tanácskormány ilyen személyi összetétele tápot adott a kommunisták kételyeinek, az MSZDP kétkedőit viszont jórészt megnyugtatta. (A Forradalmi Kormányzótanács összetételének értékelésére még visszatérek.)

Március 22-én Kun Béla a KMP bizalmi férfiainak értekezletén a proletárhatalom létrejöttével kapcsolatban beszélt a pártegyesülésről. „Elveinkből nem engedünk egy hajszálnyit sem!" – mondotta. A szociáldemokrata pártnak be kellett látnia, hogy „nekünk volt igazunk, amikor a proletárdiktatúrát követeltük".

Ismertette a Bogár Ignácnak írt levél programbeli tételeit, s megállapította: „Ezt a programot tette magáévá a Szociáldemokrata Párt." A kommunistákat illetően kijelentette: „Mi, akik elöl mentünk, elöl fogunk járni a munkában is, a harcban is." Beszéde végén a „harci szervek haladéktalan kiépítését" hangsúlyozza, hogy a proletariátus azok útján gyakorolhassa a „teljes politikai hatalmat".[2]

Március 27-én Kun Béla az egyesült párt egyik lapjává vált *Népszavá*ban jelentetett meg cikket „A pártegység" címmel, „Levél az elvtársakhoz" alcímmel. „Sokak előtt furcsának látszik – kezdi írását –, hogy én, a »pártbontó«, a »szektacsináló«, írok a »Népszavá«-ban a pártegységről", de úgy véli, hogy mind az MSZDP, mind pedig a KMP tagságának túlnyomó többsége, talán „a 99,9 százalékos többség" nem furcsállja ezt.

Lehet, kevesen furcsállották, hogy a *Népszava* Kun Béla-cikket közöl, de ez nem csökkenti e cikk fontosságát, mert segítette megértetni az értetlenkedők minél nagyobb részével a történteket, így a pártegység jelentőségét a proletárhatalom létrejöttében.

Kun e levelében hangsúlyozza, hogy a kommunisták célja „a proletárság egységes, forradalmi cselekedete. Hogy ezt elérjük, azért alakítottuk annak idején a Kommunista Pártot. Nem a párt volt nekünk a cél, de az osztály fölszabadulása... Ha lehetséges lett volna négy hónap előtt az egységes Szociáldemokrata Párton belül való egységes forradalmi cselekedet, ha nem álltak volna útjába az egységes cselekvést megakadályozó ideológiai akadályok, elméleti és elvi különbségek, amelyek lehetetlenné tették az egységes forradalmi cselekvést, mi régi harcosai a régi Szociáldemokrata Pártnak nem szakadtunk volna el, hanem szíves örömest dolgoztunk volna együtt. Boldogan és örömmel dolgozunk ma együtt, amikor helyreállítottuk a munkásmozgalom külső egységét, de megteremtettük a belső, az elvi és az elméleti egységet is, és bekapcsolódtunk a proletariátus nemzetközi forradalmába, élére

kerültünk annak, s diadalra jutott a párt egységes keretében a forradalmi marxizmus."

Ami a belső „elvi és elméleti egység" megteremtését illeti, ez jórészt csak reménység volt, amiben Kunék bizakodtak, de nem kétségek nélkül. Viszont a tények, amelyekre Kun utal, beszédesek voltak:

„Mit követeltünk? Követeltük a szakítást a berni Internacionáléval[3] és a csatlakozást a harmadik, a moszkvai forradalmi Internacionáléhoz. Megtörtént! Követeltük a forradalmi osztályharcot, a burzsoáziával való együttműködés megszakítását, a proletárság diktatúráját. Megcsináltuk! Követeljük, hogy a termelés újjászervezése ne kapitalista alapon, hanem szocialista módon történjék. Az alapot megteremtettük, és ezen építünk tovább. Mindezt pedig elértük nem testvérharccal, hanem a proletariátus egységes együttműködésével."

Kun megállapítja, hogy „ha nem is vér árán, de szívós küzdelem árán értük el azt, amit elértünk... Még lesznek harcok! Harcok, amelyek csak egységes forradalmi cselekvés útján vezethetnek a győzelemhez. Ezekre a harcokra és nem kicsinyes, elvi, elméleti okokból fakadó civódásokra fordítsuk a munkásosztály forradalmi energiáit. Ne fitogtassa senki sebeit, amelyeket a két munkáspárt közötti harcban szerzett. Ne hánytorgassuk egymás szemére, ami a múltban történt. Gondolják meg azok, akik ellenünk küzdöttek és a forradalom gyermekbetegségeit csak a mi rovásunkra írták, hogy nemcsak ők ittak a politikai bölcsesség forrásából. De gondolják meg azok is, akik nagyhangú kijelentéseket tesznek arról, hogy csak azok vehetnek részt a szocializmus teremtő munkájának vezetésében, akik a proletariátus diktatúrájáért régen küzdenek, hogy ők sem az anyatejjel szívták magukba a proletárdiktatúráról szóló tanításokat..." Levele végén hangsúlyozza: „Amely célokért új utakat vágtunk, azokat elértük! Megvan a proletariátus egységes cselekvésének lehetősége. Cselekedjünk egységesen! De cselekedjünk!"[4]

Kunnak ez az írása is hangsúlyozza, hogy az egyesült párt politikai egysége, amely a Tanácsköztársaság kikiáltásában megnyilvánult, megszilárdításra vár, s elsősorban a cselekvésben. Kunék számítottak arra, hogy az MSZDP vezető gárdájának és funkcionáriusainak növekvő része vált vagy válik véglegesen kommunistává. Számítottak arra is, hogy más részük ingadozni fog, s az ingadozás legyőzése a forradalom sorskérdéseihez tartozik. Leninnek április 22-én írt levelében megállapítja, hogy a kommunisták programja alapján létrejött megegyezés „kétségkívül elvi és taktikai megegyezés, tehát igazi egység", viszont túloz, amikor hozzáteszi, hogy „a jobboldali elemek kiszorultak a pártból". Háttérbe szorultak, de nem szorultak ki. E levele azt sejteti, mintha jobboldaliak csak a szakszervezetek vezetésében maradtak volna, csak e téren maradt rendeznivaló. Írja, hogy a „régi szakszervezeti bürokráciát fokozatosan megrostáljuk",[5] de nem utal a párt és a szakszervezetek szervezeti összefonódására, amit az MSZDP hozott magával, s ami a pártegyesüléssel nem szűnt meg.

Kunék később napirendre tűzték a párt és a szakszervezetek szétválasztását, ami nagy vitát robbantott ki, s miután a kibontakozott forradalmi honvédő háború körülményei között nagyon is meggondolandó volt e kérdés továbbélezése, célszerűbb volt levenni a napirendről.

Garami, Buchinger és Peidl távozott, de a szociáldemokrata jobboldalnak maradtak képviselői a Forradalmi Kormányzótanács soraiban is. Az viszont tény, hogy a ta-

nácskormányban kezdettől fogva a kommunisták és a volt MSZDP-nek végleg kommunista platformra helyezkedő képviselői alkották a többséget. Ez vonatkozik az egész kormányra, s még inkább a kormányon belül alakult öttagú direktóriumra – Kun, Landler, Pogány, Kunfi és Vágó –, amelynek a mindennapi operatív ügyekben kellett döntenie.[6]

Kezdetben, mint ismeretes, a tanácskormánynak az elnökön kívül 15 népbiztosa volt (ebből a földművelésügyinek négytagú kollégiuma négy népbiztossal). A 15 között volt a német és a ruszin népbiztos, akiknek nem voltak helyetteseik. Április 3-án azonban Kun javaslatára valamennyi helyettesből népbiztos lett, ami reálisabban fejezi ki a tanácskormány politikai összetételét. Ez pedig (bizonyos kiegészítésekkel együtt) áprilisban a következőkből állt: a KMP tagja volt Kun Béla, Vágó Béla, Vántus Károly, Székely Béla, Lukács György, Fiedler Rezső, Guth Antal, Rákosi Mátyás, Szántó Béla, Szamuely Tibor, Kelen József, Hevesi Gyula, Illés Artúr – összesen 13-an; a volt MSZDP balszárnyának képviselői, akik végleg kommunista platformra helyezkedtek, Landler Jenő, Hamburger Jenő, Nyisztor György, Varga Jenő, Pogány József, s ekkor már hozzájuk kell számítani Bokányi Dezsőt is – összesen: hatan; a volt MSZDP centrumának képviselői, Garbai Sándor, Kunfi Zsigmond, Böhm Vilmos, s úgy vélem, hozzájuk számítandó ekkor Rónai Zoltán is – vagyis négyen. Itt jegyzem meg, hogy Böhm és Kunfi a március 17-i miniszertanácsi ülésen kijelentették (Garamival és Peidllel együtt), hogy ők nem hajlandók részt venni egy olyan tiszta szocialista kormányban, amelynek vállalnia kellene a fennálló tőkés rendszer védelmét a megfutamodott koalíciós partnerek „külső támogatásával". Azt viszont Kunfi is, Böhm is vállalta, hogy részt vegyen a pártegyesülésben és a létesítendő proletárhatalom vezetésében.

A volt MSZDP jobboldalának képviselőiként a Forradalmi Kormányzótanácsba került Ágoston Péter, Csizmadia Sándor, Haubrich József, Dovcsák Antal, Kalmár Henrik, Erdélyi Mór és Kondor Bernát – vagyis heten. Mellettük volt még két párton kívüli kormánytag is: Stefán Ágoston ruszin népbiztos és Ládai István, aki szakemberként Rónai mellett bizonyos időre igazságügyi népbiztos lett.

Tehát a KMP-tagok és a volt MSZDP balszárnyának végleg kommunistává vált képviselői együttesen 19 fős csoportot alkottak az ekkor 34 főnyi testületben. Bizonyos beosztáscserék, személyi változások még voltak (például Csizmadiától hamar megszabadultak), de a tanácskormány személyi összetétele alapvetően nem változott, viszont a nehézségek növekedése nyomán politikai arculatát hátrányosan befolyásolta a centristák megingása és – jórészt ennek hatására – a jobboldaliak politikai kétszínűségének fokozódása.

A volt MSZDP jobbszárnya a tanácskormányban személyileg erősebb képviseletet nyert, mint a centrum, de amíg a centristák a forradalmi politika követőiként léptek fel, addig a jobbszárnyhoz tartozók is többnyire ehhez alkalmazkodtak. Amikor a centristák meginogtak, akkor a jobboldaliak is aktívabbakká váltak, ami egyben fokozta a centristák ingadozását. Ez vonatkozik a szakszervezetek vezetésében függetlenített alkalmazottak körében maradt jobboldaliakra is, mindenekelőtt a Szakszervezeti Tanácsra, amely Jászai Samu vezetésével a korábbi összetételben működött tovább, s a kezdeti csendes, alkalmazkodó magatartás után a jobboldali szociáldemokrata szabotázs fő központjává, vagy legalábbis fő legális fedezékévé vált.

A pártegyesüléssel kapcsolatban élt és talán még ma is él a nézet: a szociáldemok-

rata pártvezetőség azért fogadta el az egyesülést, hogy a szakszervezeti tagságot is szociáldemokrata párttagságnak számítva, a létszámban hatalmasan felduzzadt MSZDP elnyelje a taglétszámot illetően legfeljebb csak tízezrekkel rendelkező KMP-t. E vélemény eredete az a régi szemlélet, amely a Forradalmi Kormányzótanács értékelésénél azt a formális tényezőt vette alapul, hogy tagjainak többsége az MSZDP-ből jött, s nem azt, hogy e testület többsége szilárd forradalmi blokkot alkotott.

Kunfiék számára kényszerű lépés volt az egyesülés, amit a pártban túlsúlyra jutott balszárny és a forradalmi helyzet diktált. Nincs komoly alapja azt feltételezni, hogy Kunfiék az egyesüléssel és a proletárdiktatúra elfogadásával a kommunista párt „elnyelésében" reménykedtek, de állítható és bizonyítható is, hogy a pártegyesüléstől a kommunisták radikalizmusának megfékezését remélték. Az „elnyelés" már képtelenség, de a fékezés szándéka reális tényező volt.

A pártegyesüléssel és a Forradalmi Kormányzótanács megalakításával egyidejűleg született az a megállapodás is, hogy a pártkongresszusig a tanácskormány tölti be a pártvezetőség szerepét. A tanácskormányon belül a mindennapi operatív irányítási feladatok jórészt az említett öttagú direktóriumra hárultak, melynek kétségkívül Kun Béla lett a vezetője. Személyi összetétele április 11-én módosult: Kunfi, Pogány és Vágó kimaradt, s tagja lett Böhm, Garbai és a kommunista vasmunkások egyik vezető képviselője, Fiedler Rezső. E direktóriumot ekkor politikai bizottságnak kezdték nevezni, s választottak egy gazdasági bizottságot is. Az utóbbinak Varga Jenő lett a vezetője, s tagjai Hamburger a földművelésügyi, Lengyel a pénzügyi, Szántó a hadügyi, Erdélyi a közellátási népbiztosságból, valamint Garbai. Mind a politikai bizottságot, mind a gazdasági bizottságot felhatalmazták arra, hogy egységesen hozott rendeleteiket a Kormányzótanács rendeleteiként adják ki. A Kormányzótanács addig csaknem mindennapi ülései ezután ritkultak, s legalább hetenként egyszer tartandó ülésben állapodtak meg.[7]

A tanácskormány és politikai bizottsága meg gazdasági bizottsága mellett a kezdet bizonytalanság után fontos végrehajtó jellegű szerepe lett a párttitkárságnak is.

E szerv tagjai között találjuk a jobboldali beállítottságú Büchler Józsefet és Farkas Istvánt, valamint a kommunista Hirossik Jánost és Rabinovits Józsefet. Az utóbbiak aktivitása dominált, különösen az első hetekben, amikor Büchlernek és társainak a magatartását az alkalmazkodás, illetve részben a passzivitás jellemezte.

A párttitkárság főleg a propagandatevékenységet szervezte; röpiratok, brosúrák kiadásáról, előadások rendezéséről, agitátorok kiküldéséről gondoskodott. A propaganda nemcsak magyar nyelven folyt: röpiratok, füzetek jelentek meg román, szlovák, német, ruszin, francia és más nyelven is. A KMP a többnyelvű propagandát röviddel megalakulása után kifejlesztette, s döntően kommunista szellem hatotta át az egyesült párt nemzetközi propagandamunkáját is. A párttitkárságnak és a kulturális népbiztosság propagandarészlegének együtt kellett működnie ebben a munkában. Megjegyzendő, hogy Kun Béla tevékenységének igen nagy részét tette ki szóban és írásban végzett felvilágosító munkája.

A Kormányzótanács április 14-én mint pártvezetőség is ülést tartott, amelyen részt vettek a párttitkárság tagjai. Ez alkalommal a párt gazdasági ügyeinek intézésére, illetve felügyeletére háromtagú bizottságot létesített, melynek tagjai: Kun Béla, Böhm Vilmos és Vántus Károly lettek. A gazdasági ügyek gyakorlati feladatainak

végrehajtásával a jobboldali beállítottságú Bíró Dezsőt és helyetteseiként a kommunista Jancsó Kálmánt és Szamuely Zoltánt bízták meg.

Kun javaslatára alakult egy bizottság a pártprogram elkészítésére. Tagjai Kun s a végleg kommunista platformra helyezkedett Pogány József és Varga Jenő, továbbá Kunfi Zsigmond és Weltner Jakab. Létesítettek egy bizottságot a szervezeti szabályzat tervezetének elkészítésére is. Ennek tagjai a kommunista Rabinovits József, Hirossik János és Landler Jenő, valamint Farkas István és Rónai Zoltán lettek.[8]

A budapesti városi ügyek vezetésében áprilisban változás állt be, mert a jobboldali beállítottságú Preusz Mór és Vincze Sándor, a budapesti direktórium tagjai, lemondtak, és nem sikerült rábeszélni őket a munka folytatására. A Kormányzótanács április 11-én háromtagú bizottságot küldött ki a fővárosi ügyek vezetésére, melynek tagjai Ágoston Péter, Biermann István és Bokányi Dezső lettek. Gyakorlatilag az irányítás gondja elsősorban a volt KMP-t képviselő Biermannra hárult, miután Ágostonnak és Bokányinak a népbiztosi teendői voltak az elsődlegesek.

Preusz és Vincze lemondásában nyilvánult meg az, hogy a proletárdiktatúrát kezdetben tudomásul vevő és benne tisztséget is vállaló jobboldali szociáldemokraták egy része kezdett visszahúzódni a felelősségteljes aktív közreműködéstől. Preusz és Vincze lépése ekkor különösebb gondot nem okozott, de már jelzett egy politikai tendenciát, amellyel a tanácskormány és az egyesült párt vezetésében döntő erőt jelentő forradalmi blokknak szembe kellett néznie. Preuszék lépése belső szabotázsként értékelhető. Úgy vélem, némileg ennek ellensúlyozására vették rá Ágoston Pétert, akit a mozgalomban a Preuszékéhoz hasonló beállítottságúnak ismertek, hogy működjék közre a főváros vezetésében. Vinczét viszont párttitkársági munkával bízták meg, amit elvállalt.

A Kormányzótanács ülésein, különösen az irányítási rendszer kialakításának kezdeti szakaszában, hosszadalmas vitákat folytattak mind az általános jellegű, mind pedig az egyes népbiztosságok által megoldandó részkérdésekről: a közellátás és főleg a főváros élelemellátásának ügyeiről; a rejtett készletek felkutatásának és lefoglalásának feladatáról és tapasztalatairól, arról, hogy mit kell és szabad s mit nem szabad lefoglalni, kik jogosultak rekvirálni és kik nem; az agrárkérdés rendezéséről s ezen belül a termelőszövetkezeti dolgozók járandóságának emeléséről, valamint arról, hogy az egyéni gazdákat meg kell nyugtatni: birtokaik egyéni használatban maradnak; a Vörös Hadsereg és a Vörös Őrség szervezési munkáiról, kulturális ügyek rendezéséről stb. E vitákban Kunt és a tanácskormány többségét a tárgyilagosság jellemezte; nem azt nézték, hogy milyen politikai beállítottságú a vita résztvevője, hanem azt, hogy mondanivalója helyes és hasznos-e, tehát az ügy érdekében figyelembe kell-e venni, illetve el kell-e fogadni vagy helyteleníteni kell némely javaslatot és vitázni a téves elképzeléssel és felfogással.

A tárgyilagos viták mellett azonban hamarosan megmutatkoztak a felfogásbeli különbségekből fakadó nézeteltérések. Ez bizonyos mértékben elkerülhetetlen volt, különösen annak következtében, hogy a pártegyesülés az azonnali forradalmi döntést követelő helyzetben, kellő előkészítés nélkül ment végbe. Az elvi egységet és a gyakorlati együttműködést a proletárhatalom során kellett megszilárdítani. S az új hatalom kiépítésében és működtetésében elkerülhetetlen nehézségekkel – örökültekkel és újonnan keletkezőkkel – kellett szembenézni, melyet kétféle tendencia kísért: a szorosabb összefogásra való törekvés, amely a forradalmi blokkot jelle-

mezte, és a bizonytalankodás, a félrevonulásra való hajlam, mely a kapitulációs készséget, a proletárhatalom feladásának a szándékát, az erre való számítást is magában foglalta (ha ez még rejtve maradt is) s a vélt vagy tényleges visszásságok bírálata mögé rejtőzött. Így az ügyek tárgyilagos vitája keveredett az eltérő politikai felfogásból származó nézetkülönbségekkel.

Az egyesülés kellő előkészítésének hiánya következtében a tanácskormány forradalmi blokkján belül is jelentkeztek repedések, olyan problémák, amelyekkel szemben határozottan fel kellett lépni. Ennek egyik s eléggé kirívó példája a hadügyi népbiztosság vezetésében Pogány és Szamuely között keletkezett ellentét volt. A dolgot súlyosbította, hogy ez párosult a kommunista katonák által szervezett Pogány-ellenes tüntetéssel, melynek során szemére hányták korábbi KMP-ellenes fellépéseit. Kunt felháborította az eset, s hangsúlyozta, hogy Pogánynak elégtételt kell adni. Ugyanakkor fellépett azért, hogy mind Pogány, mind pedig Szamuely kerüljön el a hadügyi népbiztosságból. Mindketten a tanácskormány tagjai maradtak, de Pogány a külügyi népbiztosságban, Szamuely pedig a kulturálisügyi népbiztosságban kapott vezető beosztást.

Az eset kapcsán lett Böhm a leváltott Pogány helyett hadügyi népbiztos, társaként megmaradt Szántó, és hadügyi népbiztostársa lett Kun Béla is, aki emellett továbbra is vezette a külügyi népbiztosságot.

Böhmtől a szociális termelési népbiztos munkakörét Varga Jenő vette át, aki a pénzügyi népbiztosság vezetését addigi népbiztostársának, a kommunista Székely Bélának adta át.

A tanácskormány politikai jellegű vitái közül három kérdést említek meg. Az egyik a helyi munkástanácsok és vezető szerveik, a helyi direktóriumok „túlkapásainak" a kérdése. A Tanácsköztársaság kikiáltásakor a helyi munkástanácsoknak azonnal át kellett venniük a helyi ügyek intézését, illetve amely községekben ilyen szervek nem voltak, a megyei és járási munkástanácsoknak gondoskodniuk kellett a községi direktóriumok megalakításáról. Mindezen szerveknek központi utasítások nélkül azonnal intézkedniük kellett számos ügyben. Ennek során elkerülhetetlenül történtek torz intézkedések, túlkapások rekvirálási, elosztási és egyéb ügyekben, beleértve a személyi ügyeket is. Mindezt rendezni kellett, s a Landler vezette belügyi népbiztosság elég gyorsan intézkedett is a megyei direktóriumok útján. Landler megállapította, hogy a helyi tanácsszervek általában helyesen oldották meg halaszthatatlan feladataikat, és elutasította azokat a szenvedélyes kritikákat, amelyek egyes hatalmi túlkapásokat és hibás intézkedéseket a vita során általános jellegűeknek igyekeztek beállítani. Kun e kérdésben Landlerral értett egyet, s egyben sürgette, hogy rendezzék a rendeznivalókat. Így tekintett erre az ügyre a Kormányzótanács túlnyomó többsége, bár a rendezés miként jéről – az ülésekről készült gyorsírói jegyzőkönyvek[9] tanúsága szerint – beható vitákat folytattak. Az intézkedéseknél ezeket figyelembe vették.

A budapesti kerületi tanácsok megválasztása után az április 12-i kormányülésen éles vita támadt. Böhm szerint a választásoknál „a legértékesebb szakszervezeti embereink ellen irtóháborút indítottak a különböző kerületekben". Kijelentette: e téren „tabula rasát kell csinálni, és nyíltan megmondom, hogy ebből én kabinetkérdést csinálok". Kun azonnal válaszolt Böhmnek. „Ismeretes az álláspontom – mondotta – a szakszervezeti hivatalnokok kérdésében: föl kell használni őket." Ellenben, aki

nem áll a diktatúra álláspontján, „azt ne használjuk fel. A régi szakszervezeti emberek közül némelyek nem állnak a diktatúra álláspontján, és én, noha nem vagyok a diktatúra elvéresítése mellett, én is kabinetkérdést csinálok abból, hogy ne álljunk a diktatúra elvizesítése alapján... Nem vagyok hajlandó a régi szakszervezeti emberek diktatúráját sem tűrni, nem engedem elvizesíteni sem a diktatúrát."

A vitát kiélezte az a körülmény, hogy döntően a kerületi munkástanácsok összetételétől függött, milyen lesz az újjáalakuló Budapesti Munkástanács. Korábban a szociáldemokrata pártvezetőség és a Szaktanács jobboldaliakkal és centristákkal abszolút túlsúlyt biztosított saját politikája számára. Ez most megszűnt. A kerületi munkástanácsok létrejöttével e testületek küldötteinek összetétele határozta meg az újjáalakult s immár 500 tagú Budapesti Munkástanács politikai arculatát. Ez nyugtalanította Böhmöt és társait.

A kirobbant vita azonban a proletárdiktatúra alkalmazásának módjára, az ellenforradalmi mozgolódások meghiúsítására s egyéb kérdésekre is kiterjedt. A diktatúra „elvizesítésének" egyik példájaként említette Kun azt, „amikor mindig az az első kérdés, hogy mi lesz azzal a burzsoáziával, akit megfosztottunk egzisztenciájától".[10] Kun egyetértett azzal, hogy munkalehetőséget kell nyújtani a kisajátított burzsoáknak is, de ellenezte, hogy ezt egyik fő kérdésként tolják előtérbe. Az ellenforradalmi mozgolódásokról az volt a véleménye, hogy a magyar burzsoázia, bár kezd éledezni, de gyáva, viszont pénzt és egyéb támogatást nyújthat a különféle aktívabb ellenforradalmi erőknek, s ennek útját kell állni.

A szakszervezeti tisztviselők háttérbe szorulásával kapcsolatban Bokányi azt hangsúlyozta, hogy „menjenek dolgozni a pártszervezetekbe, mert még ma sem vesznek részt a pártmunkában azzal az agilitással, amire szükség volna".

Szántó is említette ezt, s megállapította, hogy az ügy „a három havi különmenésnek" az utóize. Hangsúlyozta, hogy a KMP vezetői részéről „minden megtörtént, hogy az egyesülés teljes legyen... és a legélesebben szálltunk szembe a kisiklások ellen. Ha a pártegység fönnáll, ez kötelező a volt szociáldemokratákra is." A KMP vezetői megtiltották – mondotta –, hogy a volt KMP-tagokat külön értekezletre hívják össze. Viszont a *Népszavá*ban összehívták az MSZDP egyes volt választókerületi szervezeteinek képviselőit.[11]

Szántó e szavaira Böhm rögtön reagált, mondván: „intézkedem, hogy többé ilyen ne forduljon elő".

A „lelki válságba" jutott szakszervezeti vezetőket illetően Szántó fontosnak tartotta, hogy megfelelő segítséget kapjanak. Előadásokat szorgalmazott a részükre arról, hogy az új helyzetben mi a szakszervezetek feladata.

Kun a vitában ismételten foglalkozott a szakszervezetek vezető alkalmazottainak Böhm által említett sérelmeivel, érintette a párt és a szakszervezetek viszonyát, ami korábban is vitatéma volt a mozgalomban.[12] „Most abban a szerencsés helyzetben vagyunk – mondta –, hogy a párt kezd a szakszervezetektől elkülönülni." E megállapítás csupán azt tükrözi, hogy kiépültek az egyesült párt területi szervei, s ezek közvetlen kapcsolatot tartottak a hatalmi szervekkel, a munkástanácsokkal és direktóriumaikkal, közvetlenül befolyásolták tevékenységüket. De továbbra is napirenden maradt a szakszervezetek helyi vezetőinek bevonása mind a helyi pártszervezetek, mind pedig a helyi hatalmi szervek tevékenységébe.

Kun egyetértett azzal, amit Bokányi mondott a szakszervezeti alkalmazottakat

illetően. „Menjen mindenki a pártszervezetekbe... az kerül a tömegek élére, aki agilis, aki többet dolgozik, aki bátrabb. Ha ők azt akarják, hogy vezérek legyenek, dolgozzanak ők is... Be kell állítani őket olyan helyekre, ahol nagyszerűen meg tudnak felelni."

Közvetlen feladatként elfogadták Szántó javaslatát: összehívják „a szakszervezeti vezetők, titkárok, alkalmazottak" értekezletét, hogy megtárgyalják velük a szakszervezetek új feladatait. Megállapodtak abban, hogy erre az értekezletre elmegy Szántó, Böhm, Kun és Varga is. Nyilvánvalóan a szakszervezeti központokban dolgozókat kívánták összehívni a szakszervezetek általános feladatainak megtárgyalására. Ennek kapcsán akartak szólni a pártszervezetek munkájába való bekapcsolódásukról is.

A kormányban folyt vita során egyetértés alakult ki abban is, hogy a szakszervezeti vezetőket jobban be kell vonni a kormányzati szervek munkájába, különösen a gazdasági újjáépítés területén.[13]

KUN BÉLA SZEREPE AZ ÁPRILIS VÉGI–MÁJUS ELEJI VITÁKBAN S A KATONAI FORDULAT

A Tanácsköztársaság kikiáltásakor a Forradalmi Kormányzótanács kiáltványa hangsúlyozottan szólt arról, hogy a proletárhatalomnak sok nehézséggel kell szembenéznie és fel kell készülnie az antant várható katonai intervenciójára, a forradalmi honvédő háborúra. Ez hamarabb következett be, mint ahogy Kunék kezdetben feltételezték. Április 16-án a román királyi csapatok francia segítséggel megkezdték katonai akciójukat, s a tanácshatalomnak az így előállt új helyzettel kellett szembenéznie.

A szakszervezeti elnökök és titkárok javasolt értekezletének összehívására csak a román támadás megindulása után került sor, s akkor a szakszervezeti feladatok már szorosan egybekapcsolódtak a honvédő háború tennivalóival.

Ezt megelőzően hívták össze a kerületi tanácsok tagjainak együttes ülését. Egybehívásukat a kormányzótanács határozta el április 18-án, másnapra. Kun ekkor úgy vélte, hogy a román támadás még nem az antanthatalmak intervenciós szándékát jelenti. Úgy látta, hogy „az antant nem akar támadni, de szervezi az ellenforradalmat velünk szemben". Szigorítani kell tehát a diktatúrát, nehogy kész helyzetet találjon az antant egy esetleges előrenyomulás esetén. „A proletárok előtt – mondotta – nem szabad eltitkolni a veszedelmes helyzetet, mert csak így tudjuk a proletárság áldozatkészségét fenntartani."

A cseh hadsereg ekkor még nem támadott, a déli fronton sem indult támadás, s Párizsban az antanthatalmak vezető képviselői között még folyt a vita arról, hogy milyen lépéseket tegyenek a magyar proletárhatalom ellen, eredményes lehet-e a belső ellenforradalmi erők aktivizálása, segítése. Ez a körülmény tükröződött Kun akkori véleményében. Ugyanakkor hangsúlyozta: „most annak a megmutatására van szükség, hogy a magyarországi proletárság a román offenzívát meg tudja állítani".[14]

Ebben a szellemben tartotta meg beszédét Kun a Budapesti Munkástanács április 19-i ülésén. Ha a proletariátus – mondotta –, Budapest proletariátusa „áldozatkészségét a végletekig fokozza, akkor... meg van mentve a proletárforradalom, és van időnk kivárni a nemzetközi proletárforradalmat". Hivatkozott a proletariátus for-

rongására a többi országban, s arra is, hogy az oroszországi vörös csapatok „átlépték Kelet-Galícia határát".

A szovjet hadsereg ugyanis a keleti fronton döntő győzelmet aratott a Kolcsak-féle fehérgárdista hadsereg és támogatóik felett, és nagyobb erőket tudott koncentrálni a déli frontra. Kun azonban nem keltett túlzott reményt a közvetlen nemzetközi támogatást illetően. Kijelentette: „mindamellett még távoli a segítség. Addig az ideig, amíg a körülöttünk levő országok proletárjai aktívan sietnek a segítségünkre, a magunk erejére, a magyarországi proletárság forradalmi erejére kell támaszkodnunk".[15]

Ebben a szellemben rendezték meg április 23-án az első budapesti és Pest környéki munkásezredek mintegy 17 000 főnyi egységeinek szemléjét. Ez azt a célt is szolgálta, hogy figyelmeztesse a szervezkedő ellenforradalmi csoportokat: a proletárság elszántan védelmezi hatalmát.

A román támadás fölbátorította a különféle reakciós csoportokat, amelyek már várták az antant katonai intervencióját. A román csapatok jövetelétől ugyan viszolyogtak, francia vagy angol megszállást kívántak volna, de a proletárhatalommal szembeni gyűlöletük felülkerekedett soviniszta, románellenes érzelmeiken.

A román támadás alkalmat adott a tömegnyomásra csatlakozott reformista beállítottságú szociáldemokraták egy részének is, hogy burkoltan ugyan, de a proletárhatalom feladását sugallóan lépjenek fel. Nem volt hiány az ilyen irányú külső ösztönzésben sem. Smuts tábornok, az antant megbízottja április 4-i budapesti küldetése sem volt ettől mentes, bár nyilvánosan csupán a Vix-jegyzéknél mérsékeltebb igénnyel lépett föl: az addigi demarkációs vonaltól 10–20 kilométerrel keletebbre követelte a magyar csapatok visszavonását.[16] De világosabb fényt derít erre A. C. Coolidgenak, a párizsi békekonferencia amerikai megbízottjának április 25-i jelentése, melyet a párizsi béketárgyalási bizottságnak küldött. Az antanthatalmak képviselői között folyó vitában, hogy leállítsák-e a francia politikai és katonai segítséggel indított román támadást és inkább belső ellenforradalmi erők ösztönzésével és hatékony segítésével próbálják elérni a magyarországi proletárhatalom megdöntését, szerepet játszott az angol és olasz vezető köröknek az a törekvése, hogy gátat vessenek a Duna menti francia „érdekszféra" növelésének. Mérlegelték azt is, hogy saját országaik belső politikai küzdelmei közepette hogyan álcázzák jobban brutális ellenforradalmi lépéseiket. Az Amerikai Egyesült Államok vezető köreinek viszont aligha okozott volna különösebb belpolitikai problémát, ha folytatódik az antant katonai intervenciója, s egyidejűleg azzal a sakkhúzással is próbálkoznak, hogy a „mérsékelt szocialisták" biztatásával és támogatási ígéretekkel érjék el a „belső fordulatot", azaz a tőkés rendszerhez való visszatérést.

Figyelemre méltó Coolidge jelentésének következő része: Bauer államtitkár (azaz Otto Bauer) „tegnap közölte" vele, hogy a magyarországi kommunista kormány „hat hónapon belül megbukhat, de pillanatnyilag tarthatja magát, ha kívülről nem támadják meg". Bauer nemrég beszélgetett „egy régi barátjával, Böhm miniszterrel, aki kijelentette, hogy a tömegek sokkal radikálisabbak, mint a vezetők", s ha valamilyen változás történik, „inkább balra mennek, mint jobbra". Értesülései alapján Coolidge megállapítja: „Kun Béla, aki társai között a legkiválóbb, képes döntő befolyást gyakorolni a helyzetre." Ha nem terveznek idegen intervenciót, akkor Kun az, „akivel tárgyalni kell". Ha viszont a világ e részén a bolsevizmus elterjedésének

meggátlásához az az egyetlen út, hogy „Magyarországon azonnal összezúzzuk, akkor e célból sürgősen akcióba kell lépni... A román előnyomulásig úgy éreztem, hogy helyesebb, ha nem kísérletezünk intervencióval Magyarországon. Az előnyomulás óta meggyőződtem róla, hogy az azonnali, döntő akció lenne a legjobb út".[17]

Naiv elképzelés volt, hogy Kun Bélát megnyerhetik a proletárdiktatúrát felszámoló, a kapitalizmust visszaállító átmeneti kormány számára. Coolidge ebben nem is hitt. De W. H. Osborn amerikai hadnagy és Brown amerikai professzor, akiket puhatolózásra Budapestre küldtek, bíztak benne. Osborn ugyancsak április 25-i jelentése szerint „a talaj Budapesten jól elő van készítve egy mérsékelt szocialista irányzatú átmeneti kormány megalakítására, de úgy érzik, hogy a jelenlegi kormányt nem követheti nagyobb vérontás nélkül egy ilyen kormány, ha annak nem tagja Kun Béla". Bármilyen változás esetén ő volna az egyetlen ember, „aki megnyugtathatná a radikális elemeket". Az új kormány „elküldhetné Kun Bélát Svájcba, egy vagy két, mérsékelt szocialista nézeteiről ismert egyénnel, hogy találkozzék az antant megbízottaival. Ez a sakkhúzás bizalmat keltene a szélsőségesekben az új kormány iránt, míg Kun Bélát eltávolítva a városból, az új kormánynak lehetősége nyílna arra, hogy az ő távollétében beiktassák".

Osborn tehát úgy akarta Kunt bevonni egy „mérsékelt szocialista" átmeneti kormányba, hogy rögtön eltávolítják, „meghívják" Svájcba, s távollétében hajtják végre a proletárhatalmat felszámoló radikális fordulatot. Osborn e jelentése szerint „Ágoston külügyminiszter... tegnap este biztosította Mr. Brownt" a kormányváltozás tervéről, amelynek része „Kunnak Svájcba küldése". S Brown professzor az indítványt „azoknak a megbeszéléseknek egyenes eredményeként tette, amelyeket ő a kormány néhány olyan mérsékelt tagjával folytatott, akik kívánják a változást, de kezük a szélsőségesek magatartása miatt meg van kötve".[18] E „megkötött kezűek" a változást, azaz a proletárhatalom feladását csak Kun Béla megnyerése és egyidejűleg valamilyen formában való eltávolítása (külföldre történő meghívása) esetén látták megoldhatónak.

Osborn és Coolidge jelentései fényt derítenek az amerikai megbízottak titkos tárgyalására a „mérsékelt szocialisták" néhány olyan képviselőjével, akik a tanácskormány tagjai voltak. Ők e tárgyalásaikról a kormányzótanács április 26-i ülésén a jegyzőkönyv szerint nem beszéltek, de a proletárhatalom feladása szellemében léptek fel; kilátástalannak nyilvánították a proletárhatalom katonai védelmét.

A tanácskormány eme ülésén nem vett részt néhány kormánytag, így Szamuely, Vágó, Pogány, Hamburger – valamennyien a forradalmi blokk szilárd képviselői –, mert a frontra mentek. Talán ez a körülmény is hozzájárult, hogy a kényszerből csatlakozók megpendítették a tanácshatalom feladását mint „kiutat" a román előrenyomulás megállítására.

Böhm beszámolt a hadi helyzet súlyosságáról. A Nyíregyháza elleni román támadás visszaverését s a székely hadosztály szilárdságát emelte ki pozitívumként. A valóságban a székely hadosztály törzskara, élén Kratochvil Károly parancsnokkal, megtagadta a harci feladat végrehajtását, és megbízottaik éppen ezen a napon írták alá megállapodásukat a támadó román hadosztály képviselőivel, hogy leteszik a fegyvert.[19] Ezt Böhm még nem tudta.

Kun beszámolt a Brown professzorral, a „nem hivatalos diplomatával" folytatott

tárgyalásokról. Ekkor Kun még bízott abban, hogy bizonyos antantkövetelések elfogadásával diplomáciai úton elérhető a román támadás megállítása, s valamilyen „breszti békével" időt lehet nyerni a Vörös Hadsereg erőteljes megszervezésére, ami nélkülözhetetlen a proletárhatalom megvédéséhez. Ugyanakkor Kun fellépett a defetista hangulatot szítók ellen, akik gátolják a proletárok mozgósítását.

A vitának csak néhány elemét idézem.[20]

Elsősorban Dovcsák Antal lépett fel a defetista szellem magyarázójaként és képviselőjeként. Az élelmiszer-rekvirálásokban is, a tanácshatalommal szemben álló személyeknek túszként történő internálásában is csak visszásságokat látott. Fő mondanivalója azonban ez volt: „A tömegben nincs meg a hangulat, hogy a háborút folytassuk." A munkásezredek április 23-i szemléjéről így vélekedett: „A Budapestre felvonult tömeg nagyszerű képet adott, de tévedés azt hinni, hogy ezek kimennek a frontra... Az antanttól akarjuk megtudni, hogy mi a szándéka. Ha nem tudunk megfelelő hadsereget teremteni, más modus vivendit kell találni." Hogy mi a „más modus vivendi", azt nem mondta ki, csupán kétségbe vonta, hogy a tanácshatalom képes megfelelő hadsereget szervezni.

Böhm kétségekkel küszködve, de szembefordult Dovcsákkal. Kijelentette, hogy ha nem akarnak harcolni, „akkor csak az az egy mód van, amit Dovcsák nem akar kimondani, mert az antant nem tárgyal, az csak diktálni akar". Ő ekkor a románokkal szembeni védekezés folytatása s a proletárdiktatúra szükséges volta mellett nyilatkozott. Ugyanakkor a hatalom gyakorlását illetően támogatta Dovcsák defetista kritikáját. „A fegyverrekvirálást helyeslem – mondotta –, de én nem fogom eltűrni, hogy nálam élelmiszert akarjanak rekvirálni." Arról nem beszélt, hogy a proletárhatalom létérdeke, különösen Budapest élelmezésének biztosítása megkövetelte, hogy a családok évi szükségletein felüli terményt a többlettel rendelkezők beszolgáltassák, s akik ezt nem teszik meg – a bőséges élelemkészlettel rendelkező budapesti hadigazdagok és egyéb vagyonosak, vidéki kulákok és más élelmiszer-felhalmozók –, azoktól elrekvirálják. A visszásságokat helyes volt bírálni, de a szükséges rekvirálás végrehajtását minden nehézség ellenére támogatni kellett. S ezt Böhm is kénytelen volt tudomásul venni.

Landler egyértelműbben lépett fel a Dovcsák-féle hangulatkeltéssel szemben. „A magyar munkástömegek – mondotta – őszinte hívei a proletárdiktatúrának. Nem a tömegekben, hanem a vezetőkben van a baj, az itt ülő vezetőkben is, akik a saját halotti torukat ülik..." Hangsúlyozta a túszok szedésének szükségességét is, és megállapította, hogy „hitvány, piszok dolog, ami a munkaadók megmentése dolgában folyik". Végül kijelentette: „Mindent meg lehet menteni, ha mi őszinték vagyunk egymással, és őszintén, becsületesen a diktatúra álláspontjára helyezkedünk."

Kunfi kifejezte egyetértését Böhmmel, de kijelentette: „Az apró visszaélések nem szabad, hogy elkedvetlenítsék az embereket." Találóan jegyezte meg: „A munkásság nyomása volt az, amely a diktatúra mellé állította azokat, akiknek elvi vagy egyéb kifogásaik voltak. Ma nem lehet választani, hogy visszatérünk-e a reformista-szocialista álláspontra". Azt is kijelentette, hogy akinek nem ez az álláspontja „az holnap aljas politikát lesz kénytelen csinálni".

A hangulat úgy alakult, hogy Dovcsák magyarázkodni kényszerült, mondván, ő sem a diktatúra ellen van, hanem csak a visszásságok megszüntetését kívánja. Nem tért vissza a „más modus vivendi"-re.

Az antanttal mindenáron való megegyezést akarók meghátráltak. Abban viszont a tanácskozás résztvevői egyetértettek, hogy folytatni kell a tárgyalást, és lehet bizonyos engedményeket tenni, ha a proletárhatalom létérdekeit nem érintik s ennek révén elérhető a román támadás megállítása, egyben a kívánt lélegzetvételnyi szünet.

Beszámolva a Brown professzorral folyt tárgyalásról, Kun említette, hogy a tanácskormányban személyi változásokat követelnek. Mindenekelőtt Szamuely és Pogány távozását kívánják, s Brown „Garamit akarja". Ez utóbbi természetesen egyet jelentett a proletárhatalom feladásának a követelésével. Kun ezzel szemben Bogárt*, Weltnert és Cservenkát „tolta előtérbe", Szamuely és Pogány pedig „úgy állnának félre, hogy kimennek a frontra".

Mikor Szamuely és Pogány a Kun által említett alku reményéről értesült, mindketten készségesen vállalták a tanácskormányból való kiválást a javasolt módon.

Az angol és amerikai megbízottak, akikkel Bolgár Elek tárgyalt, követelték a túszok politikai fogolyként kezelését, illetve kiengedését,[21] továbbá a nemzetközi propaganda beszüntetését is. Brown kijelentette – mondotta Kun –, azonnal sürgönyöz Párizsba és javasolja az antantnak, hogy „tárgyaljon velünk Svájcban". A személyi kérdésben teendő s a túszügyben már megtett engedményt úgy tekintette, hogy ez „nem jobbra tolulás, ez a breszti béke akarása, a lélegzetvétel", illetve ennek a lehetősége.

1918-ban Kun Béla helytelenítette a breszti béke megkötését, egyetértett az úgynevezett „baloldali kommunisták"-kal ebben az ügyben. Hamarosan elismerte, hogy e kérdésben tévedett, s ezt Leninnek később küldött levelében is megírta. 1919 áprilisában úgy vélte, hogy a magyar tanácskormány szintén köthet a breszti békéhez hasonló, lélegzetvételnyi szünetet biztosító megállapodást az imperialista hatalmakkal.

A breszti béke megkötésekor háború dúlt a két imperialista tömb között. A központi hatalmak érdekeltek voltak abban, hogy jelentős meghódított területek megtartásának reményében Szovjet-Oroszországgal békét kössenek, s így a francia és olasz frontra összpontosíthassanak minél több erőt az antanthatalmakkal való kompromisszumos imperialista béke kikényszerítése céljából. Lenin előre látta, hogy a központi hatalmak elvesztik a háborút s vereségükkel a breszti béke semmissé válik, viszont addig biztosít bizonyos lélegzetvételnyi szünetet a fiatal szovjethatalomnak, hogy megerősítse hadállásait s katonai erőit is kifejleszthesse.

Vajon reális volt-e az a remény, hogy a győztes antanthatalmak is készek a Magyarországi Tanácsköztársasággal olyan megállapodást kötni, amely hasonló szünetet biztosíthatna a Duna menti proletárhatalomnak, mint a breszti béke Szovjet-Oroszországnak?

Úgy vélem, hogy ez a remény igencsak gyöngécske lehetett, viszont a tanácskormány tárgyalási készsége mégis szükséges és helyes volt, mind kül-, mind pedig belpolitikai szempontból. Lehetett valamelyest reménykedni az antanthatalmak közötti, már említett rivalizálásban, a francia „érdekszféra" kiterjesztését gátolni kívánó angol, amerikai s olasz imperialista törekvések olyan hatásában, amely

* Az eredeti gyorsírásos jegyzőkönyvben valamint az MMTVD. 6/A köt. 330. oldalán levő, idézett részben *Bolgár* (Elek) neve szerepel. A szerző *Böhm Vilmos* „Két forradalom tüzében" című kötete alapján (247. old.) feltételezi, hogy a jegyzőkönyvben elírás történt. *(A szerk.)*

esetleg lefékezi a francia segítséggel indított román támadást. De e törekvések mögött az a szándék rejlett, hogy a katonai intervenció megállítása esetén a magyarországi belső ellenforradalmi erők támogatásával döntsék meg a proletárhatalmat. A győztes hatalmak kormányai segítették a Bethlen István gróf és társai által megszervezett Antibolsevista Comité (ABC) Bécsből irányított tevékenységét, amely az arisztokrácia politikai képviselőinek vezetésével a különféle burzsoá ellenforradalmi erők szabotáló tevékenységének és fegyveres ellenállásának kifejlesztésén fáradozott – és sürgette az antant katonai beavatkozását is. Az antanthatalmak képviselőinek fő figyelme azonban ekkor arra irányult, nem lehetne-e a „mérsékelt szocialisták" révén megbuktatni a proletárhatalmat? Nem lehetne-e ilyen módon megnyitni az utat a számukra megbízhatóbb reakciós erők köréből szerveződő politikai csoportok hatalomra juttatása előtt?

Erről tanúskodik A. C. Coolidge professzornak, a párizsi békekonferencia amerikai megbízottjának már idézett, április 25-i jelentése embereinek budapesti tapasztalatairól és javaslatairól.

A tanácskormány, Kun javaslata alapján, Smuts tábornok ajánlatára is azt az álláspontot fogadta el, hogy kész tárgyalni, nem utasította vissza eleve a szűkebb „semleges övezet" létesítését, de igényelte a tanácshatalom közigazgatási hatalmának fenntartását és javasolta a demarkációs vonal román oldalán a román csapatok hátrább vonásával a „semleges" övezet kiszélesítését is – Kelet felé. Ebben a szellemben folytatták a tárgyalást Brown professzorral is, aki tapogatódzott a „belső fordulat" lehetősége iránt és ajánlotta a svájci tárgyalást Kunnal, bízva abban, hogy távollétében a „mérsékelt szocialisták" kormánya megnyitja az utat a kapitalizmus visszaállításához. Coolidge ennek lehetőségében nem bízott, s a franciák segítségével megindított román intervenció folytatását és kiszélesítését sürgette.

A román intervenció folytatódott, s a magyar vörös csapatok kellő szervezettség és irányítás, valamint a szükséges katonai fegyelem hiányában meghátráltak, a Tisza vonala mögé húzódtak vissza.[22] Április 27-én támadni kezdtek a cseh csapatok is. Ez a körülmény újabb ösztönzést adott a proletárhatalom feladására kész elemeknek, hogy ismételten és most már nyíltabban a tanácshatalom feladásáért lépjenek fel. Ennek következtében állt elő az a drámai helyzet, hogy május 1-jén Böhm mint hadseregparancsnok – a tanácskormánynak vagy akár a Kormányzótanács politikai bizottságának tudta és hozzájárulása nélkül – parancsot adott a fronton levő csapatoknak minden ellenállás beszüntetésére, s egyidejűleg az előrenyomuló ellenséges csapatok parancsnokságaitól fegyverszüneti feltételeik közlését kérte. Kun Béla viszont mint hadügyi népbiztos, Landler Jenő és Szántó Béla népbiztosok egyetértésével, hatálytalanította Böhm kapitulációs parancsát és az ellenállás folytatására utasította a magyar vörös csapatokat.

Kunnak e lépése a forradalom vezéralakjának kiemelkedő jelentőségű tette, amely elsőrendű szerepet játszott a kapitulálni akaró szociáldemokraták második, veszélyesebb akciójának leszerelésében. Utasítása nyomán az előállt tragikus helyzetben sikerült megállítani vagy legalábbis lassítani – helyenként visszaszorítani – az ellenséges csapatokat s megerősíteni a Tisza menti védelmi vonalat. Ez fontos feltétele volt annak, hogy a felállított és felállítandó munkásezredek harcba vetésével a magyar Vörös Hadsereg a front valamelyik szakaszán ellentámadást indíthasson.

Ilyen helyzetben került sor a tanácskormány rendkívüli ülésére a május 2-ára vir-

radó éjszakán. A május 1-jei impozáns budapesti forradalmi politikai demonstráció és az antant katonai intervenciója következtében előállt rendkívül súlyos hadi helyzet együttes hatása közepette folyt le ez az ülés, amelyen élesen szembekerültek egymással azok, akik a harcot és a proletárhatalmat fel akarták adni és azok, akik a harc folytatása, a tanácshatalom védelme mellett álltak ki. E tanácskozásról nem maradt fenn jegyzőkönyv, talán nem is készült. Nem tudjuk, hányan és kik voltak távol, mert a fronton tartózkodtak. De a vita lényegéről tájékoztat a május 2-ára összehívott, kibővített kormányzótanácsi ülés jegyzőkönyve. Az ülésre a párttitkárság tagjait és a szakszervezetek központi szerveinek elnökeit és titkárait is meghívták. E tanácskozáson Kun Béla ismertette az éjszakai ülésen egymással szembekerült két álláspontot.

Landler Jenő későbbi visszaemlékezésében megemlékezik az éjszakai ülésről. Közlése szerint Böhm lehetetlennek tartotta Budapest védelmét a Tiszát átlépő és előrenyomuló román csapatokkal szemben, s „forradalmi romanticizmusnak" tekintette a fegyveres ellenállás álláspontját. A kommunisták viszont azt ajánlották, hogy „azonnal forduljanak a felfegyverzett proletariátushoz", döntést kérve a tanácshatalom védelme vagy a harc feladása ügyében. „De a kommunisták maguk között elhatározták – írja Landler –, hogy a szociáldemokraták akarata ellenére még az éjszaka folyamán felhívják a proletariátust az összes üzemekben a diktatúra megvédésére."[23]

A május 2-i kibővített kormányzótanácsi ülés jegyzőkönyve alapján[24] csupán Kun beszámolójának és a vitának néhány részére térek ki.

Kun ismertette a súlyos katonai helyzetet és közölte: „az éjszaka folyamán a Kormányzótanács rögtönzött ülést tartott, amelyben az a terv merült fel, hogy a kormány mondjon le és adja át a hatalmat egy 12 tagú direktóriumnak. Más vélemény szerint viszont a munkásezredek volnának összehívandók és velük volna közlendő a helyzetnek végzetesen komoly volta, azzal a figyelmeztetéssel, hogy amennyiben a munkások az utolsó szál emberig talpra nem állanak, minden küzdelemre reménytelen a helyzet és Budapest elesik." Bejelentette, hogy a helyzet megtárgyalására délutánra „meghívta a munkásezredek bizalmi férfiait, este 7 órára pedig összehívatta a Munkástanácsot". Közölte továbbá, hogy Landler és Szántó hozzájárulásával „intézkedéseket tett a hadműveleteknek további folytatása iránt". Összegezve megismételte a Kormányzótanács éjjeli ülésén kialakult két álláspontot. Az egyik szerint „adassék át a kormányhatalom egy, a munkások sorából rekrutálódó direktóriumnak, mely ... vezeti az ügyeket azon átmenet idejére, míg a proletárdiktatúrát a burzsoázia diktatúrája váltja fel". A másik szerint „a Kormányzótanács ragaszkodjék a hatalom mai formájához, és semmit ne adjon fel". Kijelentette, hogy nem kívánja befolyásolni a vitát, s ezért „saját álláspontját a vita után kívánja leszögezni".

A „munkások soraiból rekrutálódó direktórium"-on természetesen a reformista-szemléletűnek ismert szociáldemokrata munkásvezetők értendők, akik, ha csatlakoztak is a proletárdiktatúrához, ezt tömegnyomásra tették, s most készek „vezetni az ügyeket", amíg helyreáll a burzsoá diktatúra.

Bár Kun nem fejtette ki előre az álláspontját, aligha volt bárki számára kétséges, hogy ő a két nézet közül melyiket képviseli. Szilárdan fellépett a proletárdiktatúrát megkérdőjelezők és feladni akarók ellen. Taktikájának ugyanakkor fontos vonása volt, hogy a proletárdiktatúrához csatlakozók körét igyekezett szélesíteni, az ingadozókat nem ellökni, hanem visszatartani az eltávolodástól, a proletárhatalom elleni

fellépéstől. Igyekezett közülük minél többet rávenni, hogy az általuk elvégezhető és el is vállalt feladatokat teljesítsék.

A proletárhatalomról való lemondás az adott helyzetben a román és cseh területhódítók előtti behódolást jelentette, s ettől a reformista beállítottságú szociáldemokraták jó része is viszolygott. Most nyíltan szint kellett vallani: behódolni vagy kitartani és folytatni a harcot, nem feladva a siker reményét. A vitára természetesen a proletárhatalom védelmezői is és a kapitulációs szemléletűek is készültek. Kunéknak mind a vitára, mind pedig a szükségesnek mutatkozó lépések megtételére vonatkozó előkészületeiről Landler idézett visszaemlékezése is tanúskodik.

Kun beszéde után Kunfi felszólalásában, nyilván önmagával is viaskodva, kijelentette: „Minthogy a forradalmat Budapest és környéke csinálta, tisztázandó volna, hogy hajlandó-e érte harcolni. Saját felfogása szerint a szocializmust a diktatúra nélkül nem lehet megvalósítani. Minthogy a jelek azt mutatják, hogy a munkásságban az idő szerint nincs meg a harchoz szükséges erő és képesség, véleménye szerint a szervezett és fegyveres munkásságból alakuljon egy testület, amely a hatalmat átveszi..." Ez a testület engedje szabadon a túszokat, szüntesse meg a cenzúrát, „tegye meg az átmeneti programjára vonatkozó nyilatkozatot" és kérje fel az osztrák kormányt az antanttal való közvetítésre.

Kunfi nem mondta ki, hogy az általa javasolt testületre a munkáshatalom felszámolása vár, nem mondta ki, hogy az antant követelésének teljesítése a tőkés rendszer visszaállításával azonos; ennek kinyilvánítását a létrehozni javasolt testületre hagyta. Weltner viszont nyíltan beszélt erről, és kijelentette: „Az antant a burzsoá diktatúrát akarja visszaállítani. Nyilvánvaló tehát, hogy kompromisszumról szó sem lehet." Ugyanakkor ő is azt ajánlotta, hogy a tanácskormány helyére lépő direktórium „jelentse ki magát a diktatúrával szolidárisnak", s feladata „a rend fenntartása" legyen. „Ha az antant az abszolutizmust vissza akarja állítani – mondotta –, tegye azt saját erejével, s erre munkás eszközül ne adja oda magát."

Weltner álláspontja nem jelent egyebet, mint azt, hogy a javasolt direktórium addig maradjon, amíg jön az antant, s aztán – álljon félre. Hiszen, mint mondta: „kompromisszumról szó sem lehet".

Szamuely „kérdést intézett, hogyha a Kormányzótanács nem akarja védeni a hatalmát, miért védje azt a direktórium". Ez a kérdés Kunfinak szólt, Weltner ugyanis a maga módján már válaszolt rá. Szamuely amellett állt ki, hogy a Kormányzótanács maradjon a helyén. A küzdelmet folytatni kell akkor is, ha netán Budapestet a városnak a harcoktól való megkímélése érdekében el kellene hagyni. Ez esetben a tanácskormány tegye át székhelyét a Dunántúlra, s onnan irányítsa a harcot a proletárhatalomért, a végsőkig.

Erdélyi Mór, a mérsékelt szocialisták egyik képviselője, Kunfival szemben Szamuely álláspontjához csatlakozott; ellenezte a túszok szabadon bocsátását és a cenzúra megszüntetését is. Szántó Béla „gyávaságnak és a munkásság cserbenhagyásának" nyilvánította a hatalom átadását, s Landler Jenő ugyancsak azt hangsúlyozta, hogy a Kormányzótanácsnak „minden körülmények közt a helyén kell maradnia".

A jegyzőkönyv említi, hogy Pogány, Vágó és mások is felszólaltak, köztük Kun is, de felszólalásaikat nem ismerteti. Közli azonban a határozatot, amely kimondja, hogy a Kormányzótanács a helyén marad, előkészíti „a legmesszebbmenő védelmet, s ezért délután 3 órakor teljes komolyságában feltárja a helyzetet a munkás bizalmi

férfiak előtt, és választ kér arra, hogy hajlandók-e Budapestet a végsőkig védeni". Jóváhagyták tehát Kun intézkedését a munkásbizalmiak összehívásáról, úgyszintén a Munkástanács összehívásáról is este 7 órára. Az előbbi értekezletre Haubrichot és Szántót, a Munkástanács ülésére pedig Kunt küldték ki a helyzet ismertetésére és megvitatására. Ezen kívül elhatározták a vasmunkások bizalmi testületének külön összehívását is, ide Bajáki Ferencet és Landler Jenőt küldték. A Kormányzótanács ülését ezután felfüggesztették és este folytatták, miután az elhatározott értekezleteket megtartották.

Kun Bélának a Munkástanács ülésén tartott beszédét és zárszavát az értekezletről készült gyorsírói jegyzőkönyv ismerteti.[25] Itt csak Kun zárszavának befejező szavait idézem: „Minden fegyverbíró ember fegyverre, Budapest és a Szovjet-Magyarország védelmére!" Ez nem azt jelenti, hogy az ülésen nem hangzottak volna el aggályoskodó, a harc folytatásával szemben kétkedő felszólalások; volt néhány ilyen is, de döntő túlsúlyban voltak azok, akik a harcot folytatni akarták, szembenézve mindazokkal a nehézségekkel, amelyekkel meg kell birkózni.

A Kormányzótanács május 2-i, esti ülésén a jegyzőkönyv szerint Landler a vasmunkásbizalmiak értekezletéről közölte: „A vasasok egyhangú lelkesedéssel védik Budapestet."[26] Pogány referált „a gyárak bizalmijaival tartott ülésről, melyből kitűnik, hogy a jelentékenyebb gyárak munkássága hajlandó a védelemre". Tekintettel arra, hogy a vasmunkás bizalmi férfiakat külön hívták össze, Pogány nyilván a többi iparághoz tartozó gyárakat képviselő bizalmiak értekezletéről számolt be. (S miután ő ismertette azt, nyilvánvaló, hogy vagy a Kormányzótanács által megbízottak egyike helyett, vagy velük együtt vett részt ezen az értekezleten.)

Kun a Munkástanács május 2-i ülésén is beszélt a Kormányzótanácsnak arról a készségéről, hogy egy lélegzetvételnyi szünet reményében valamilyen „breszti béke" jellegű megállapodást kössön az antanttal. Ez kifejezte, hogy a Kormányzótanács fenntartja a tárgyalási és megegyezési készségét az antanttal, de a proletárhatalom védelmét nem adja fel. Ennek a taktikának Kun volt a fő képviselője, s ekkor ez segített visszaszorítani mindazokat, akik a kapitulációra hajlamosak voltak, segített kiszélesíteni és megszilárdítani a Tanácsköztársaságot védelmezni kész proletárerőket. E taktika külpolitikai részeként Kun Béla az antantországokhoz küldött jegyzékében leszögezte, hogy a tanácskormány elismeri a szomszédos országok jogos területi igényeit és kész ezen az alapon békés megállapodásra, indokolatlan tehát, hogy azok háború révén, oktalan vérontással akarják jogos nemzeti követeléseiket érvényesíteni.

A tanácskormánynak ez a nyilatkozata, melyet Kun küldött el az ellenségesen szemben álló kormányoknak, megfelelő politikai érvet adott mindazok kezébe, akik Csehszlovákiában is, Romániában is, Jugoszláviában is felléptek a Magyarországi Tanácsköztársaság elleni katonai intervenció ellen. Hogy ezt a taktikát valamilyen „breszti béke" reményében követték, ennek akkor, úgy vélem, harmadrendű jelentősége volt, mert a hangsúlyt a forradalmi honvédő háború hatékony megszervezésére helyezték. Természetesen ez mit sem változtat azon, hogy irreális volt az antanttól olyan megegyezést remélni, amely hosszabb szünetet biztosít a Tanácsköztársaságnak erői kifejlesztéséhez. Az antant alapvető célja az volt, hogy katonai intervencióval, vagy ha lehet, anélkül, de mielőbb megbuktassa a Magyarországi Tanácsköztársaságot, a bolsevizmus továbbterjedésének Duna menti bázisát és a szovjetellenes intervenció kibontakozásának jelentős akadályát.

A magyar proletárhatalom létét, a saját harca mellett, egyedül a szocialista forradalom továbbfejlődése biztosíthatta; számára nem adatott meg semmiféle más, valamilyen „breszti békével" elérhető szünet.

S május elején bekövetkezett a fordulat, amelyben a fő szerepet Kun Bélának és társainak vezetésével a magyar proletariátus forradalmi elszántsága játszotta. Ugyanekkor nagy segítséget jelentett az, hogy Szovjet-Oroszország és Szovjet-Ukrajna kormánya május 3-án ultimátumban szólította fel Romániát Besszarábia kiürítésére, majd megindították a szovjet Vörös Hadsereg támadását a besszarábiai fronton. A szovjet csapatok hamarosan átlépték a Dnyeszter folyót, és nyomultak előre. Mint ismeretes, a román hadvezetőséget ez arra kényszerítette, hogy csapatainak jelentős részét a tiszai frontról átdobja a besszarábiaira, s a tiszai átkelésről egyelőre lemondjon.

A szovjet vörös csapatok besszarábiai támadásának folytatását meggátolta az ukrán nacionalista Grigorjev atamán vezette (Petljuráék veresége után a Vörös Hadsereghez csatlakozott) hadosztály lázadása a fronton harcoló vörös csapatok hátában. Mielőtt azonban a román hadvezetőség ismét megerősíthette tiszai fronti csapatait, a magyar Vörös Hadsereg már ütőképes erővé fejlődött. Stromfeld Aurél pedig, a neves régi vezérkari ezredes, akit magával ragadott a proletárság elszántsága a forradalmi honvédelemre és vállalta a tanácshatalom szolgálatát, biztosította, hogy elkészüljön az ellentámadás, az északi hadjárat terve, és megtörténtek az előkészületek végrehajtására.

A magyar Vörös Hadsereg hadműveleteivel s ebben Kun Béla szerepével kapcsolatban csak arra utalok, hogy a tanácskormány május 17-i ülésén Szántó Béla már közölhette: május 4-én elindultak a frontra az első zászlóaljak (610 fős egységek) és 17-éig már 30 zászlóalj ment el 12 tüzérségi üteggel. Összesen „minimum 40 zászlóaljjal gyarapodott a hadsereg május 2-a óta". A hadsereg „jóformán megduplázódott, és napról napra jobban konszolidálódik". Közölte még, hogy szervezés alatt van Budapesten további nyolc zászlóalj, s behívnak a következő hétre még 16 zászlóaljat, amelyből 12 kiképzett és 4 még kiképzendő.[27]

Szántó közlései tükrözik azt a sikeres erőfeszítést, amit a budapesti és Budapest környéki gyárak munkástanácsai, a fővárosi és kerületi, valamint a peremvárosi munkástanácsok, illetve a szakszervezetek végeztek ezekben a hetekben, követve a tanácskormány harci felhívását a forradalmi honvédelemre. Ez az erőfeszítés egyes vidéki körzetekben is kibontakozott, s a földműves szegénység soraiból is toboroztak új egységeket. Természetesen nagy munkát kellett végeznie a hadügyi népbiztosságnak és a vezérkarnak, hogy a harcra kész alakulatok megerősödjenek és ellentámadásra képes hadsereggé fejlődjenek. Ennek elősegítésére, a mozgósított hivatásos tisztek segítésére és ellenőrzésére is mind több rátermett politikai biztost küldtek a harcoló egységekhez. Kun Béláék ebben messzemenően felhasználták a szovjet Vörös Hadseregben szerzett tapasztalataikat.

Május 17-i ülésén a tanácskormány azt is elhatározta, hogy kormányzótanácsi biztosokat küld a vármegyék élére. Feladatuk az volt, hogy biztosítsák a központi irányítást, szorítsák vissza az országos érdekeket sértő lokális törekvéseket, segítsék kifejleszteni a kívánatos módon a megyei tanácsok sokrétű tevékenységét a termelési, az ellátási, a honvédelmi és egyéb teendők területén. Kun Béla álláspontjának megfelelően nem ruházták fel őket teljhatalommal, de kellő jogkörük volt a megyei

munkástanácsok tevékenységének befolyásolására s az országos intézkedéseknek a megyei tanácsok útján történő végrehajtására.

Megerősített hadsereggel, megerősített hátországra támaszkodva indult meg a magyar Vörös Hadsereg ellentámadása s a dicsőséges északi hadjárat. Május 21-én felszabadult Miskolc. A vörös csapatok meghiúsították a csehszlovák egységek kísérletét a város visszafoglalására, úgyszintén a román csapatok áttörési kísérletét s a csehszlovák csapatokkal való egyesülését, ebben a hadműveleti körzetben. Május végén pedig megindult a magyar vörös csapatok északi hadjárata. Egymás után szabadultak fel újabb és újabb városok, köztük június 6-án Selmecbánya és Kassa, 10-én Rozsnyó, s a Vörös Hadsereg győzelmei nyomán június 16-án Eperjesen kikiáltották a Szlovák Tanácsköztársaságot.

Eközben zajlott le a pártkongresszus, kezdődött el a tanácsok országos kongresszusa, és eközben érkezett meg a Clemenceau-jegyzék, mely körül éles viták robbantak ki. Kunnak mindezekben kiemelkedő szerepe volt, mellyel részletesebben kívánok foglalkozni.

KUN BÉLA SZEREPE A PÁRTKONGRESSZUSON

A pártkongresszus megtartásának időpontját nemcsak a Vörös Hadsereg kibontakozott északi hadjáratának sikerei jellemezték, hanem a proletárhatalmat feladni készülő szociáldemokraták tevékenységének és a fehérgárdista ellenforradalmi megmozdulásoknak a fokozódása is. Peyer Károlynak és társainak az antant előtti kapitulációra irányuló szervezkedését két tényező élénkítette. Az egyik az antant képviselőinek ösztönzése, a másik pedig Kunfiék politikai megingása és aktív segítsége Peyerék defetista, kapitulációs tevékenységéhez.

A Kormányzótanács május 30-i ülésén Kun ismertette „Peyer és Miákits szakszervezeti vezetőknek az angol misszió egy tagjával való tárgyalását, akik anélkül, hogy erre felszólítást kaptak volna, információszerzés céljából tárgyalásokba bocsátkoztak az angol misszió egy tagjával". Az ülésről készült jegyzőkönyv nem tartalmazza, hogy Peyerék miről informálódtak, s nem ismerteti a vitát sem, ami ezzel kapcsolatban kibontakozott, csupán ezt közli: hosszú vita után „az ügy felett a Kormányzótanács napirendre tér".[28]

Ezen az ülésen húsz népbiztos vett részt; távol volt Vágó, Szamuely, Vántus, Lukács és mások, s a szilárd forradalmi blokk képviselői nem rendelkeztek a szokásos túlsúllyal. Ez tükröződött a döntésben, továbbá az is, hogy a Peyer–Freemann-féle kapcsolatokat ködösítették, s Kunfiék eredményesen tiltakoztak a Peyer–Miákits-féle tevékenység kormányzótanácsi elítélése ellen. De tükröződik e tényben az is, hogy Kunék nyilvánvalóan kerülni akarták a Kormányzótanácson belüli szakítást, amikor megindult a Vörös Hadsereg északi hadjárata.

Hogy Peyerék a proletárhatalom feladása, a tanácskormány lemondatása tárgyában „informálódtak" Freemann-nál (ti. erről tárgyalt velük az angol tiszt), ezt ők ekkor titkolták a tanácskormány és a szélesebb munkásközvélemény előtt.[29] Szakszervezeti tisztségeikre és a tanácsszervekben is megszerzett pozícióikra támaszkodva, Kunfiékkal együtt, Kunfiék mögé bújva szervezték a pártkongresszuson végrehajtandó támadásukat a forradalmi blokk képviselőinek visszaszorítására. Hogy milyen jelleggel, erre még kitérek.

Mit reméltek Peyerék, amikor vállalkoztak a tanácshatalom bomlasztására s egy-

ben a kibontakozó forradalmi honvédő háború hátba támadására? Feltételezhetően a tőkés rendszer olyan restaurálását remélték, amely biztosítja a monarchiát elsöprő demokratikus forradalom politikai vívmányainak megőrzését, s bíztak benne, hogy az antanttól ehhez megfelelő támogatást kapnak. Az antant propagandája „demokráciát" ígért a proletárdiktatúrával szemben. Ám az antanthatalmak uralkodó körei nem azoknak a kormányzati hatalmát kívánták visszaállítani, akik képtelenek voltak útját állni a proletárforradalom győzelmének, s még kevésbé kívánták azok kormányzatát, akik tömegnyomásra még szerepet is vállaltak a Tanácsköztársaság végrehajtó szerveiben, és ha csak időlegesen is, segítették tevékenységüket. Kunfiéknak is, Peyeréknek is látniuk kellett ezt, mégis az antant „jóindulatának" megszerzésében reménykedtek.

Illúzió volt Kun és társai részéről azt remélni, hogy az antant kész egy hosszabb lélegzetvételt biztosító, „breszti" jellegű békemegállapodást kötni a Duna menti proletárhatalommal. De illúzió volt az a remény is, hogy a proletárhatalom feladását az antant vezető körei a polgári demokratikus kormányzati rendszerhez visszatérni akaró szociáldemokraták hatalomra segítésével, támogatásával honorálná. Ilyesmit az antanthatalmak megbízottai csak ígérhettek, „átmeneti sakkhúzásként" kívánhatták is, mert ettől a proletárság ellenállásának gyöngítését várhatták. De Szegeden már gyülekeztették a fehérgárdista erőket, Bethlenék bécsi ellenforradalmi központja pedig éppen a Vörös Hadsereg északi hadjáratának kibontakozásakor robbantott ki ellenforradalmi vasúti tisztviselők segítségével sztrájkot a Dunántúl egyik vasútvonalán. A vasutassztrájkot nem tudták kiszélesíteni, a tanácshatalom politikai és karhatalmi szervei akciójukat megbuktatták. De ez az esemény is mutatta a fehérgárdista erők tevékenységének fokozódását.

Kun és társai lankadatlanul küzdöttek az ingadozások, a kapitulációs törekvések ellen. Ehhez kértek Lenintől politikai segítséget, aki ezt „Üdvözlet a magyar munkásoknak" című írásával meg is adta. Ebben a proletárdiktatúra történelmi szerepének megvilágítása mellett nyomatékosan felhívta a figyelmet, hogy a forradalmi honvédő háború határozott fellépést követel minden ingadozás ellen, a tanácshatalmat cserbenhagyók, az azt elárulók ellen. A szociáldemokrata kapitulációs szervezkedés azonban folytatódott.

A kapituláció hívei sajátos módon készültek a pártkongresszusra. Kunfi került akciójuk előterébe, aki a diktatúra „humanista" szellemét reklamálva követelt változtatást. Ennek jegyében készítettek az új pártvezetőség megválasztására ellenlistát azzal a hivatalos listával szemben, amelyben előzőleg Kunékkal megegyeztek.

A Kormányzótanács Kun Bélát bízta meg a pártprogramról szóló napirendi pont, és Farkas István az új szervezeti szabályzat előterjesztésével.

A Kun által ismertetett programtervezet[30] egy rövid programnyilatkozat, amely az elvi jellegű elemzések és megállapítások mellett utal a társadalom átalakításával kapcsolatban elvégzendő általános feladatokra. Világosan kimondja, hogy a párt „nem elvont eszmék megvalósítására törekszik", hanem „a proletárság történelmi föladatának megvalósításában" kíván közreműködni. Ennek politikai feltételeit, a proletárdiktatúra történelmi feladatait a tervezet elég precízen fogalmazza meg. Úgy tűnik, ebben hasznosították azt, amire Lenin „Üdvözlet a magyar munkásoknak" című üzenetében felhívta a figyelmet.

A kapitalizmus jellemzése kapcsán a programtervezetben a következő megállapí-

tás is olvasható: „Ez a háború olyan mértékben emésztette fel a meglevő javakat, annyira tönkretette a termelőeszközöket, hogy a termelés immár csak akkor tudja a szükségleteket biztosítani, ha a gazdasági és üzemi technika minden vívmányát kihasználja, ha minden magánérdeket kikapcsolva, az összességre leggazdaságosabban építjük föl a gazdasági életet. Ha ezt elmulasztjuk, és a termelés fölépítését a tőkésekre bízzuk, hogy azok saját profitérdekeik szerint próbálják meg újjáteremteni a gazdasági életet, ezzel pusztulásba döntjük a munkásságot és az egész társadalmat."

A gazdasági hanyatlás mélyülése, amely a Károlyi-féle koalíciós kormányzat hónapjait jellemezte, úgy tűnhetett, igazolja ezt az állítást. A tervezet készítői azonban figyelmen kívül hagyták, hogy a háború folyamán Európában lezajlott termelőeszköz-pusztulással és általános gazdasági leromlással egyidejűleg az Amerikai Egyesült Államokban a termelőeszközök nagyarányú fejlődése ment végbe. Az ipari fejlődés, jórészt a világháború nyomán, más országokban is fellendült, de a legkirívóbb az Egyesült Államok esetében volt, amely ekkor lett a világ első ipari hatalma az európai háború fő gazdasági haszonélvezőjeként. Egyébként a háború sújtotta európai országokat sem érte egyformán a gazdasági leromlás.

A tervezetkészítők azt sem mérlegelték kellően, hogy a súlyos gazdasági helyzetben, szabályozottan és ellenőrzötten, de szükséges meghatározott teret biztosítani a magánkezdeményezéseknek is. Ilyen intézkedésekre valójában sor is került, bár korlátozottan.

A tőkés rendszerről szólva, Kun Béla előadói beszédében „a kapitalizmus teljes csődjének bekövetkezését" állapította meg. Kifejeződik ebben a proletár világforradalom győzelmének szükségszerűségébe vetett rendületlen hit, de olyan fogalmazásban, amely még a tőkés rendszer automatikus összeomlását jósló egykori luxemburgista nézeteket sem zárja ki. E kérdések azonban nem váltak a pártgyűlésen vita tárgyává. A tervezethez Ágoston Péter tett kiegészítő javaslatokat, mégpedig a feladatokról szóló részhez, s Kun a zárszavában egyetértett ezekkel.[31]

A pártgyűlés a tervezetet Ágoston kiegészítési javaslataival együtt egyhangúlag elfogadta.

A pártkongresszuson két kérdésben volt vita: a diktatúra jellege és alkalmazása, valamint a párt neve kérdésében.

„Én nem értek egyet azokkal az elvtársakkal – mondotta Kun az előadói beszédben –, akik azt mondják, hogy a proletariátus diktatúrája épp úgy, mint az eddigi összes diktatúrák, a kisebbség diktatúrája. Én csak azt mondom, hogy a proletariátus diktatúrájának gyakorlása tényleg egy aktív kisebbség kezében van, de ez az aktív kisebbség viszi, vezeti magával a proletariátusnak, a dolgozóknak összes passzív tömegeit. Ez az, amit ma a munkásmozgalomban mindenütt tapasztalunk..." Utalt az egész szakszervezeti és pártmozgalomnak arra a tapasztalatára, hogy „egy áldozatkész, öntudatos kisebbség vitte előre azokat a passzív, úgynevezett indifferens, kevésbé öntudatos tömegeket, amelyek kitették a kapitalista fejlődés folyamán a proletariátus tömegeit". S megállapította: „Ez az aktív kisebbség mind szélesebb és szélesebb lesz."

Kun e fejtegetése az élcsapat szerepét világította meg, elhárítva a proletárdiktatúra jellegét illető szociáldemokrata és egyéb torzító nézeteket. Ez vonatkozik a diktatúrának, Kun szavaival élve, „tartalmára és tartamára" is. „Határozottan kifejezésre

kell juttatnunk a programban azt – mondotta –, hogy a diktatúra átmeneti jellegű, úgy miként azt Marx tanította, átmenet a kapitalizmusból a szocializmusba."

Megjegyzendőnek tartom, hogy a szocialista világforradalom viszonylag rövid időn belüli győzelmét remélve, a proletárdiktatúrának mint történelmi átmenetnek az időtartamát is rövidebbnek feltételezték. Ami pedig a diktatúra tartalmát illeti, Kun természetesen ennek a burzsoá ellenforradalmi kísérletek ellen irányuló voltát hangsúlyozta és azt a feladatát, hogy segítse az új társadalom építését, a nép szocialista szellemű nevelését is beleértve. A diktatúra gyakorlati alkalmazásával kapcsolatban kijelentette: „Aki azt akarja, amit én is akarok és amit sokan akarnak, hogy ez a forradalom ne legyen véres, hogy ennek a forradalomnak minél kisebb véráldozata legyen, hogy... minél humánusabb legyen, akkor arra kell törekedni, hogy a diktatúra minél szilárdabban, minél erősebb kézben gyakoroltassék. Csak így kerülhető el, elvtársaim, hogy proletárvér omoljék. De hisz a burzsoáziának is ez az érdeke, mert a burzsoáziának is akkor jó, ha nincs neki módja feltámadni a proletariátus mindeneket letörő diktatúrája ellen."[32]

Kunnak a diktatúra szigorú alkalmazásáról vallott álláspontját nyilvánvalóan befolyásolta a konkrét helyzet, a forradalmi honvédő háború s az ellenforradalmi elemek fokozódó mozgolódása. Szükségesnek tartotta a határozott szembeszállást a kapitulációs törekvésekkel, amelyek a diktatúra jellegét eltorzítva és alkalmazását szélsőségesen bírálva leplezték, hogy a szociáldemokrata álláspontra való visszatérés jegyében, az antanttal való megegyezés reményében a tőkés rendszer visszaállítását akarják keresztülvinni, remélve, hogy az a polgári demokratikus vívmányokat biztosítani fogja.

A diktatúra kérdésében mindenekelőtt Kunfi lépett fel támadóan. Nem vonta kétségbe, hogy a proletárhatalom gyakorlása igényel bizonyos szigort, de szószólója lett a burzsoáziával szembeni humanizmusnak. „...a humanizmust a legyőzöttekkel szemben nem az ő elveik alapján követelem – erre az ő elveik alapján nekik nincs is joguk –, de követelem azon szocialista elv alapján, amelyen állottunk mindig..."

Tudatában volt Kunfi annak, hogy fellépésével a proletárhatalom aláásásán munkálkodó Peyer–Vanczák–Miákits-féle szervezkedés egyik fő segítője lett? Nehéz feltételezni, hogy erről mit sem sejtett volna. Megingott, mert a besszarábiai szovjet offenzíva megakadt[33], s június 7-én – egy nappal Kassa felszabadítása után – megérkezett az első Clemenceau-jegyzék, amely a magyar Vörös Hadsereg északi hadjáratának azonnali beszüntetését követelte. Pártkongresszusi beszédében a párton belüli szabad véleménynyilvánítás szükségességét hangoztatta. Véleménynyilvánításban a kongresszuson senkit nem korlátoztak, de a szocialista forradalom következetes hívei szembeszálltak a proletárhatalom ügyének ártó, s ha burkoltan is, de a proletárdiktatúra feladását célzó támadásokkal. Kunfinak és társainak a véleményszabadságot hangoztató követelése ekkor azt a tényt fedezte, hogy olyan szervezkedés folyik, melynek közvetlen célja a forradalom következetes híveinek kisebbségbe szorítása a megválasztandó pártvezetőségben, a vezető szerep kiragadása az ő kezükből.

„...Szükségesnek tartom – hangsúlyozta szenvedélyesen Kunfi –, hogy a párton és a proletariátuson belül a legmesszebbmenő véleményszabadság, kritikai szabadság legyen, anélkül, hogy ezért akár kívülről hozott üzenetekkel, akár terrorisztikus föllépésekkel, akár a gyanúsítás fegyvereivel kelljen találkoznunk."[34] A „kívülről hozott üzenet" természetesen Lenin üzenetére vonatkozott, ezt utasította el Kunfi félre-

érthetetlenül. A „gyanúsítások" elleni fellépés pedig tiltakozás az ellen, hogy nevén nevezzék a Peyer-féle kapitulációs törekvéseket, amelyeknek ekkorra Kunfiék aktív segítőivé váltak.

Kun zárszavában természetesen válaszolt Kunfinak és a vele azonos nézeteket képviselőknek. „A diktatúra, elvtársaim – mondotta –, elnyomás, kétségtelenül elnyomás, amely egy szükséges átmeneti állapotban van meg, és ha valaki ezt az elnyomást meg akarja szüntetni humanitárius ideák jelszavával, akkor ez, tisztelt elvtársaim, nem a diktatúra módszereitől való eltérés, hanem a diktatúra ellen való támadás."[35]

A párt elnevezését illetően a márciusi egyesülési megállapodás szerint a III. Internacionálé állásfoglalása alapján fog a kongresszus dönteni, s akkor ideiglenesen a Szocialista Párt elnevezésben egyeztek meg. Az Internacionálé vezető szerve természetesen a Kommunista Párt elnevezés mellett foglalt állást. Kunfi lépett fel elsőnek ez ellen, sérelmesnek nyilvánította a volt MSZDP-re nézve a kommunista elnevezést, ilyen hangulatot igyekezett teremteni, s a Szocialista Párt elnevezés megtartása mellett állt ki. Éles vita keletkezett ebben a kérdésben is, de Weltner áthidaló javaslatára egyhangúan elfogadták a Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja elnevezést.

Úgy vélem, Kunék helyesen tették, hogy a párt elnevezését illetően belementek a kompromisszumba, s nem vitték kenyértörésre a dolgot ebben az ügyben. Weltnerék viszont azzal számolhattak, hogy az adott esetben ez a kompromisszum segíthet leplezni az általuk előkészített pártvezetőségi ellenlista mögött rejlő, a proletárdiktatúra feladására irányuló törekvést. Kunfi el is állt saját javaslatától.

A szervezeti szabályzat tervezete[36], amelyet a jobboldali beállítottságáról ismert párttitkár, Farkas István terjesztett elő, ugyancsak éles vita tárgya lett. E tervezet sajátossága, hogy az MSZDP szervezeti szabályzatához tapadva fenntartotta a párt és a szakszervezetek szervezeti összefonódását. Kenyértörésre ebben a kérdésben azért nem került sor, mert a szervezeti szabályzat ügyét levették a napirendről. Azon viszont ez már nem változtatott, hogy az egyesült párt kongresszusán a képviselet ennek a tervezetnek megfelelően alakult. Ennek révén a jobboldali beállítottságú szakszervezeti vezetők elérték, hogy a Peyer–Vanczák–Miákits-féle, Kunfiék által is támogatott irányzat számára megnyerhető küldöttek kerültek többségbe. Erre támaszkodva szervezték meg akciójukat, és a 13 tagú pártvezetőség megválasztására az előzetesen egyeztetett és hivatalosan előterjesztett listával szemben ellenlistát nyújtottak be, melyet a többség el is fogadott.

Az ellenlista sajátossága, hogy az egykori KMP-tagok közül Kun Béla és Vántus Károly rajta volt, viszont Pór Ernőt, Rudas Lászlót és Vágó Bélát, a KMP három másik képviselőjét, valamint Bokányi Dezsőt kihagyták.[37] Megtévesztő propagandájuk azt hirdette, hogy ők „a munkáshatalmat megőrizni" akarják, de olyan mérsékeltebb politikával, amelyet az antant is tudomásul venne. A június 13-i Clemenceau-jegyzék messzemenően elősegítette azt a hiedelmet, hogy az antant hajlandó a Tanácsköztársaságot elismerni, képviselőit a béketárgyalásokra meghívni, csupán „mérsékeltebb" politikát, a Vörös Hadsereg sikeres északi hadjáratának haladéktalan beszüntetését és a felszabadított területek jelentős részének kiürítését követeli. Ilyen körülmények között sikerült Peyeréknek keresztülvinni ellenlistájuk elfogadtatását.

Kunék számára világos volt, hogy a proletárhatalom felszámolását célzó akcióval állnak szemben, bármennyire is igyekeznek ezt a munkáshatalom „humánusabbá"

tételének szólamaival ködösíteni. A megválasztott pártvezetőségben kisebbségbe szorított kommunisták felháborodva utasították vissza az egyesült Kunfi–Peyer-front sakkhúzását. Kunék nem vállalták a részvételt az ellenlistás pártvezetőségben, és fenntartották cselekvési szabadságukat a proletárhatalom védelmére szükséges lépésekhez. Mint ismeretes, Kunfiék ettől megrettentek.

Az ellenlistás akció olyan helyzetben zajlott, amikor a kommunisták tömegbefolyását a Vörös Hadsereg győzelmes északi hadjárata megerősítette. Kunfiék visszariadtak attól, hogy az adott körülmények között vállalják a szakítást a kommunistákkal, s a huzakodások eredményeként maguk kérték a kongresszust a már megszavazott ellenlista hatálytalanítására és a hivatalosan benyújtott eredeti lista elfogadására. Ez meg is történt. Így lettek az új pártvezetőség tagjai: Bajáki Ferenc, Bokányi Dezső, Kun Béla, Landler Jenő, Nyisztor György, Pór Ernő, Rudas László, Vágó Béla, Vántus Károly, a szilárd forradalmi blokk képviselői – 9-en a pártvezetőség 13 tagjából –, továbbá Böhm Vilmos, Garbai Sándor és Kunfi Zsigmond, s a velük együttműködő Weltner Jakab. Az ellenőrző bizottság tagjaivá Pogány Józsefet és Werner Jenőt, valamint az ingadozó, illetve jobboldali beállítottságú Haubrich Józsefet, Horovitz Gábort és Vanczák Jánost választották meg. Az utóbbi kettő a Peyer-féle szervezkedés vezető figuráihoz tartozott.

Az új pártvezetőségben megmaradt a szilárd forradalmi politika képviselőinek túlsúlya és vezető szerepe, s politikailag ez volt a döntő. Az ellenőrző bizottságban azonban a kapitulációs politikára hajlók kerültek többségbe. A politikai irányításban szerepük nem mérhető a pártvezetőségével, de „ellenőrző" pozíciójuk erősödésének kongresszusi intézményesítése jelentős legális fedezéket nyújtott számukra.

Úgy vélem, nem érdektelen megemlíteni, hogyan emlékezik meg a pártvezetőségi választásokkal kapcsolatban történtekről Böhm. Az ellenlista keresztülvitele után Kunfival és Weltnerrel abban állapodtak meg – írja könyvében –, hogy nem tesznek kísérletet „Kunék elhatározásának megmásítására" (vagyis nem kérik Kunt és Vántust, vállalják mégis el a részvételt az ellenlistás pártvezetőségben), de számoltak azzal, hogy a kommunisták „a kezükben levő fegyveres erővel a szociáldemokratákból alakítandó vezetőség ellen fordulnak". Azt remélték, hogy Haubrich, a budapesti munkásezredek parancsnoka majd biztosítja a kellő katonai erőt a kommunistáknak a hatalomból való kiszorításához. Megdöbbenve tapasztalták, hogy Haubrich elutasította a csatlakozást e tervhez.[38]

Böhm azt írja, hogy a pártvezetőségben „a szociáldemokraták többsége dominált".[39] Ezt annak alapján állítja, hogy a többség az egyesülés előtt az MSZDP-hez tartozott, és semmibe veszi azt a tényt, hogy Landler és társai véglegesen a kommunista politika hívei lettek. Közli ugyanakkor azt is, hogy „az új Kormányzótanácsban az exponált szociáldemokraták egy része (Kunfi, Erdélyi, Böhm) – előzetes megállapodás alapján – már nem vállalt tisztséget", s Weltner „szabadságoltatta magát a Népszava szerkesztőségéből". Ilyen módon „demonstrálni akartuk, hogy nem vagyunk szolidárisak a forradalmat megbénító politikával".[40] Így közli azt, hogy elkeserítette őket a pártvezetőségi választással kapcsolatos meghátrálásuk, de folytatni kívánták a forradalmat megbénítani akaró tevékenységüket. Ezt azonban a proletárhatalmat „megmenteni", a diktatúrát „megjavítani" kívánó törekvésnek igyekeztek beállítani, s Böhm még könyvében is ilyen színben igyekszik feltüntetni az antant

előtti kapitulációt elkerülhetetlennek tekintő és ennek jegyében folytatott tevékenységüket. A felvidéki visszavonulást követő helyzetben Böhmék ismét visszatértek puccstervükhöz (erről még lesz szó).

A CLEMENCEAU-JEGYZÉK ELFOGADÁSA ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

Ismeretes, hogy a június 7-i Clemenceau-jegyzék kilátásba helyezte a tanácskormány képviselőinek meghívását a békekonferenciára, de ez csupán megcsillantása volt a meghívás lehetőségének. Ugyanekkor a jegyzék a Vörös Hadsereg északi hadjáratának – a jegyzék kifejezése szerint „a csehszlovákok elleni támadásnak" – azonnali beszüntetését követelte, s kilátásba helyezte, hogy ellenkező esetben az antanthatalmak „a legszélsőbb rendszabályokhoz" folyamodnak.

Miért várt az antant a „legszélsőbb rendszabályokkal", vagyis megakasztott katonai intervenció erőteljesebb folytatásával? Azért, mert a gyorsan felfejlesztett és ellentámadásra képessé vált magyar Vörös Hadsereggel szemben, különböző tényezők együttes hatására, nem voltak kellően felkészülve új katonai offenzíva indítására. Ezért diplomáciai ellenlépésekhez folyamodtak, amelyben katonai fenyegetések kíséretében a békés megegyezés lehetőségét is megcsillantották.

Kun Béla a tanácskormány nevében válaszolva az első Clemenceau-jegyzékre, kifejezte a tárgyalási és megegyezési készséget, és javasolta, hogy az érdekelt államok képviselői mielőbb tárgyaljanak, mégpedig Bécsben, „az egyik szövetséges állam képviselőjének elnöklete alatt".

Június 13-án, tehát a tanácsok gyűlésének előestéjén küldték el az újabb Clemenceau-jegyzéket, amely megjelölte a magyar–csehszlovák országhatárt, s követelte a magyar csapatok visszavonását erre a vonalra. Ez a jegyzék jelölte ki az új magyar–román országhatárt is, megígérve a román csapatok visszavonását erre a vonalra, ha a magyar Vörös Hadsereg a követelt északi visszavonulást végrehajtja. Ami az utóbbi határvonalat illeti, a március 21-e előtti demarkációs vonaltól annyiban tér el, hogy Nagyváradot, Nagykárolyt és Szatmárnémetit, amelyek március 21-e előtt a demarkációs vonal magyar oldalán voltak, a jegyzék Romániához csatolta. Nincs szó azonban a korábban követelt, úgynevezett „semleges övezet"-ről, sem a Vix-jegyzék szerintiről, sem a Smuts tábornok által leszűkítettről, amelyet korábban „francia–angol–olasz megszállás" alá akartak helyezni. Ez az „övezet" ekkor már egészében román megszállás alatt állt, s a román csapatok visszavonását csupán csaléteknek szánták.

Ismeretes, hogy a június 13-án kelt Clemenceau-jegyzék négy napot szabott meg a Vörös Hadsereg visszavonulására az északi frontról. Ugyanakkor a francia tábornok parancsnoksága alatt levő csehszlovák hadsereg a front egyik szakaszán ellentámadást indított, mely a vörös csapatok ellentámadása miatt célját nem érte el. A csehszlovák csapatok parancsnoka már azzal az eshetőséggel is számolt, hogy fel kell adniuk Pozsonyt, ha a magyar Vörös Hadsereg folytatja az offenzívát. A négynapos határidőt ekkor meghosszabbította, még helyi korrekciókat is kilátásba helyezett a megjelölt határ egyes szakaszain.

Közben folyt a vita a tanácskongresszuson. A vitában a felszólalók többsége ellenezte a visszavonulást. Ebben a helyzetben kellett az új pártvezetőségnek és a tanácskormánynak határoznia, teljesítsék-e a Clemenceau-jegyzék követeléseit.

Kunfi, Böhm és társai a Clemenceau-jegyzék elfogadása mellett álltak ki, és mögéjük sorakozott fel a kapitulánsok tábora. A Kunfiék támogatta szociáldemokrata defetista propaganda erőre kapott és egyre szélesedett. A fehér ellenforradalmi mozgalmak is megélénkültek, olyannyira, hogy június 24-én – Haubrichék aktív támogatásában reménykedve – kitört az úgynevezett ludovikai puccs. Ez hamar összeomlott, s a Duna menti fehérgárdista megmozdulásokat is gyorsan elfojtotta a vörös karhatalom. De az a tény, hogy Böhmék a Clemenceau-jegyzék elfogadását szorgalmazták és Kun is erre hajlott, tápot adott a tisztikarban folyó nacionalista-antikommunista ellenforradalmi szervezkedésnek. A ludovikás puccskísérletet ugyan hamar leverték, de szervezkedésük az északi visszavonulás után ismét erőre kapott.

Kunék taktikája először az volt, hogy a tárgyalási készség hangoztatása mellett a Vörös Hadsereg folytassa a támadást, s ennek indokául a cseh csapatok ellentámadási hadműveletére is hivatkoztak. A vörös csapatok további hadművelete azonban éles belső politikai viták közepette folytatódott, és június 24-én meg is állt. A tanácskormány ekkor tárgyalási készségének ismételt kifejezése mellett elrendelte a tűzszünetet, s Kun erről értesítette a párizsi békekonferenciát.

A tárgyalási készség kinyilvánításának helyessége aligha vitatható. Szükséges volt annak kinyilvánítása is, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság nem áll a régi magyar állam területi integritása alapján, és elismeri a nemzetiségi területek lakosságának elszakadási jogát. De volt tárgyalnivaló amiatt, hogy a Clemenceau-jegyzék Romániához csatolt olyan magyar városokat, amelyeket a március 21-e előtti demarkációs vonal még nem szakított el Magyarországtól, s a jegyzék szerinti magyar–csehszlovák határ jelentős magyar vagy túlnyomó többségében magyar lakosságú területet szakít el az országtól. Lett volna tárgyalnivaló arról is, hogy a vörös csapatok visszavonulása esetén a csehszlovák egységek által elfoglalt területen ne essék bántódása azoknak, akik szerepet játszottak a tanácshatalom helyi szerveinek létrehozásában és működtetésében.[41] Mindezeknél fontosabb volt azonban az, hogy a tanácskormány ne bízzék Clemenceau csalfa ígéretében, és a magyar Vörös Hadsereg ne hajtson végre egyoldalú visszavonulást.

A Clemenceau-jegyzék kilátásba helyezte a Tiszántúlt megszálló román csapatok visszavonását, de nem a magyar Vörös Hadsereg északi visszavonulásával egy időben, hanem csak ennek végrehajtása után. Ezt elfogadni – mégpedig az antantdiplomácia álnok voltának ismételt és indokolt hangoztatása mellett – megalapozatlan feltételezésre és hiú reményre épített politika volt. Arra a reményre, hogy az antant majd beváltja ígéretét és a román csapatokat valóban visszavonja.

Úgy vélem, a Magyarországi Tanácsköztársaság létérdeke és a nemzetközi forradalom ügye is azt követelte, hogy a tanácskormány fegyverszüneti megállapodást csak akkor kössön, ha az biztosítja, hogy az északi frontról történő bizonyos visszavonulás nem egyoldalú, hanem egyidejű a román csapatok visszavonásával a tiszántúli megszállt területekről. Ilyen megállapodás érdekében a magyar Vörös Hadseregnek talán még folytatnia is kellett volna északi hadjáratát. A Clemenceau-jegyzéknek meghátrálás jellegű elfogadása, megítélésem szerint, az új pártvezetőség és a tanácskormány egyik legsúlyosabb hibája volt.

Vitatott kérdés a történészek között, hogy valóban hiba volt-e a Clemenceau-jegyzék elfogadása, avagy elkerülhetetlen szükségszerűség. Ormos Mária „Padovától Trianonig" című művében megállapítja, hogy a párizsi békekonferenciának a ro-

mán visszavonulásra tett ígéretét „semmi sem biztosította. Bizonyosnak csak az látszott, hogy amennyiben a Vörös Hadsereg végrehajtja Szlovákia kiürítését, kiadja a kezéből az egyetlen ütőkártyát", s ellentétként az hozható fel, hogy a békekonferencia által „elismert partnerré válik".[42]

A Clemenceau-jegyzék elfogadása összekapcsolódik azzal a kérdéssel, hogy volt-e esélye a Magyarországi Tanácsköztársaságnak a fennmaradásra, avagy ez az esély ekkorra már kilátástalanná vált? A két kérdés nem azonos, ha kapcsolódik is egymáshoz, különösen akkor, ha a fennmaradás lehetőségének kétségbevonása egyben a Clemenceau-jegyzék szükségszerű elfogadásának bizonyítékául, illetve indokául szolgál. Igényeltek ugyan „garanciát" a román csapatok visszavonására, de az antant semmiféle garanciát nem adott, csak fenyegetett. Az egyetlen garancia az lett volna, ha a vörös csapatok északi visszavonulását csakis abban az esetben hajtják végre, ha ezzel egyidejűleg végrehajtják a román csapatok visszavonását a Tiszántúlról. Tekintettel e vitatott kérdésre, igyekszem megindokolni, miért tartom a tanácskormány, s egyben Kun Béla egyik legsúlyosabb hibájának a jegyzék feltétel nélküli elfogadását és az északi visszavonulást.

1. A felszabadított északi területek nagy részének feladása – ami együtt járt azzal, hogy a cseh burzsoá hadsereg eltiporja a Szlovák Tanácsköztársaságot – demoralizáló hatást váltott ki a munkásosztály soraiból és csalódást mindazokból, akiket reménységgel töltött el a forradalmi honvédő háború sikere, akik támogatták ezt a forradalmi és nemzeti küzdelmet. A demoralizáló hatás kedvezett a tanácshatalmon belüli kapitulációs törekvéseknek, a „munkáshatalom" képviselőiként tevékenykedő szociáldemokraták defetizmusának és a polgári ellenforradalmi mozgalmaknak is.

2. Az északi hadjárat sikere és a Szlovák Tanácsköztársaság létrejötte – mégpedig a csehszlovák tanácsköztársaságért való harc bázisaként – a cseh proletariátus forradalmi erőit a munkáshatalomért való harcra ösztönözte. Ezek jelentős erők voltak, és éles küzdelmet folytattak a munkástanácsok hatalmáért. A magyar Vörös Hadsereg visszavonulása viszont, aminek következtében a csehszlovák burzsoá csapatok a Szlovák Tanácsköztársaságot eltiporták, lehangoló hatást váltott ki a cseh munkásság forradalmi erőiben, s megkönnyítette, hogy a reformista szociáldemokraták és a burzsoá nacionalisták együtt visszaszorítsák a szocialista forradalomért küzdőket. Megkönnyítette azt is, hogy a csehszlovák hadsereget, amelyet a magyar Vörös Hadsereg északi hadjárata legyöngített és részben demoralizált, most újra megerősítsék.

3. Az északi hadjárat sikere s a Szlovák Tanácsköztársaság létrejötte jelentősen ösztönözte más országok (Ausztria, Jugoszlávia, Lengyelország, Románia stb.) munkásságának forradalmi erőit. Ez megnyilvánult azokban a tömegfellépésekben is, amelyekben a román munkásság tiltakozott az antant katonai intervenciója s abban Románia részvétele ellen. A Magyar Vörös Hadsereg északi visszavonulása, s az a hamis propaganda, hogy ez a Magyarországi Tanácsköztársaság elismerését és a békét eredményezheti, megzavarta eme országok forradalmi erőit. S amikor kiderült, hogy az antantnak a Clemenceau-jegyzékkel sikerült félrevezetnie a magyar tanácskormányt (ami a Magyarországi Tanácsköztársaságot belsőleg is meggyöngítette), ez nemcsak haragot váltott ki a forradalom híveiből, hanem az említett országok forradalmi erőiben csökkentette azt a bizakodást, amelyet a Duna menti proletárhatalom léte és katonai sikere keltett.

4. Végül, de nem utolsósorban meg kell állapítani, hogy a Clemenceau-jegyzék elfogadása mély ellentétet váltott ki a tanácshatalomban vezető szerepet játszó forradalmi blokkon belül is. Az április végi, május eleji válság idején egységes fellépésükkel sikerrel szorították vissza a kapitulációt szorgalmazókat. Most azonban, a győzelmes északi hadjárat által elért lényegesen kedvezőbb helyzetben, a szilárd forradalmi blokkot alkotók politikai egysége megbomlott. Soraik a pártkongresszuson végrehajtott ellenlista-kísérlettel szemben még egységesek voltak, azt meg is hiúsították, a Clemenceau-jegyzék ügyében viszont szembekerültek egymással azok, akik az északi visszavonulást szükségesnek vélték és azok, akik ezt károsnak tartották és határozottan ellenezték. S hogy ez így alakult, az döntően Kun Béla fellépésének lett a következménye. A Tanácsköztársaság vezéralakja ebben a kérdésben, megítélésem szerint, igen súlyos taktikai hibát követett el.

Kun a Tanácsok Országos Gyűlésén elmondott beszédében a Clemenceau-jegyzék elfogadása mellett érvelt. Az általa előterjesztett határozati javaslat kimondta, hogy a tanácsok országos kongresszusa „nem áll a területi integritás alapján", elutasít mindenféle nemzeti elnyomást, és „hirdeti minden nemzet dolgozóinak önrendelkezési jogát". Arra törekszik, hogy a „különböző nyelvű dolgozók közé új válaszfalak ne emeltessenek, mint amilyenek az új politikai és vámhatárok". „Meg akarja valósítani... a tanácsok föderatív köztársaságának kereteit addig is, amíg a nemzetközi proletárforradalom az egységes nemzetközi proletár tanácsköztársaságot lehetővé teszi", s „a Magyarországi Tanácsköztársaság természetes szövetségesét látja minden proletárállamban".

Az 1918. november eleji, Lenin által is aláírt moszkvai felhívás arra szólította fel a széthullott Osztrák–Magyar Monarchia forradalmi népeit, hogy szüntessék meg saját kizsákmányoló osztályaik uralmát, teremtsék meg a munkások, parasztok és katonák tanácsainak hatalmát és a Duna menti tanácsköztársaságok föderációját, fogjanak össze az antantimperialisták leigázó törekvései ellen. A tanácskongresszuson Kun által előterjesztett határozati javaslat idézett részei egyeznek a lenini felhívás szellemével. Állást kellett azonban foglalni abban, hogy mit tegyen a Magyarországi Tanácsköztársaság a kialakult konkrét helyzetben.

Erről Kun javaslata a következőt tartalmazza: „A Monarchia területén képződött nemzeti államok egymáshoz való viszonyának rendezésére szükséges az új államok egy közös konferenciája. A kongresszus helyesli a tanácskormány erre vonatkozó törekvéseit, és felszólítja, hogy a konferencia egybehívását sürgesse." A javasolt szöveg azt is megállapítja, hogy „helyes és indokolt volt a Forradalmi Kormányzótanács minden lépése, melyet a békekötés irányában tett, különösen pedig helyesli a kongresszus azt a magatartást, amelyet a legutóbbi Clemenceau-jegyzékkel szemben tanúsított". Leszögezi továbbá azt is, hogy „a felszabadított területek ama részeivel, melyekben a lakosság nem a magyar nemzethez tartozik, csupán föderatív közösségben kíván élni".[43]

Kun június 19-én tartotta meg külpolitikai referátumát és terjesztette elő az ismertetett javaslatot. Ennek utolsó része a június 16-án kikiáltott Szlovák Tanácsköztársasággal való viszonyra vonatkozik.

A vitában felszólalók többsége – mint említettem – az északi visszavonulás ellen foglalt állást, de a Kun által előterjesztett határozati javaslatot egyhangúlag elfogadta. Ez a határozat semmit sem szól az északi visszavonulásról, tehát el nem utasít-

ja, de jóvá sem hagyja. E kérdésben szabad kezet adott az újjáalakítandó tanácskormánynak, hogy a tárgyalások eredményeként milyen döntést ajánl majd a tanácskongresszus által megválasztott 150 tagú Központi Intéző Bizottságnak. A tanácskongresszus határozatot hozott arról is, hogy „a Vörös Hadsereg megerősítése érdekében elrendeli a dolgozók általános mozgósítását, és annak részletes keresztülvitelével a Kormányzótanácsot bízza meg".[44]

A tanácskormány június végéig húzta-halasztotta a győzelmeket aratott vörös csapatok visszavonását a Clemenceau-jegyzékben megjelölt magyar–csehszlovák vonalra. Kun Béla a Központi Intéző Bizottság június 30-i ülésén jelentette be: „a Kormányzótanács elhatározta, hogy csapatainkat a Clemenceau-féle jegyzékben megjelölt határokra visszavonja a csehszlovák fronton, aminek konzekvenciája az lesz, hogy csapataink meg fogják szállni a Tiszántúlt, egészen addig a vonalig, amelyet a Clemenceau-féle sürgöny mint Magyarország határát megjelölt".[45]

Amikor Kun e bejelentést megtette, a visszavonulás már folyamatban volt, s ő ennek jóváhagyását annak reményében kérte, hogy a román csapatok ki fogják üríteni a Tiszántúlt. A Központi Intéző Bizottság, ha sokak kétkedése közepette is, ennek reményében vette tudomásul, hogy az antant által követelt visszavonulást végrehajtják.

Ismeretes, hogy az előzetes viták során Landler is, Szamuely is, Pogány is, Szántó Béla is ellenezte a Clemenceau-jegyzék e követelésének teljesítését. Többen, közöttük Stromfeld, az északi hadjárat folytatása mellett álltak ki, s amikor a tanácskormány a visszavonulást elrendelte, Stromfeld lemondott a Vörös Hadsereg vezérkari főnöki tisztségéről.

A pártvezetőség június 28-án fogadta el a Kunfiék által sürgetett, s végül Kun által is javasolt határozatot: az északi visszavonulást. Valószínűleg ebben már jelentős szerepe volt annak, hogy a június 24-én elrendelt fegyverszünet a Clemenceau-jegyzék elfogadásának előhírnökeként növelte a politikai és morális zavart a munkásság és a vörös csapatok között is. A pártvezetőség, ha talán kétkedve is, de elfogadta Kun véleményét, mely szerint a visszavonulás egy breszti béke jellegű lélegzetvételi szünetet biztosíthat a Tanácsköztársaságnak.

Kunfiék a tanácskongresszuson is ezzel indokolták Kun véleményének támogatását. A pártvezetőség vitájában feltételezhetően ismét jól jött nekik ez az indok annak leplezésére, hogy őket milyen célok vezérlik. Még leplezett, de valódi céljuk ekkor már a kommunistákkal való szakítás volt. Reménykedtek az antanttal való olyan megegyezésben, amely biztosítja, hogy a proletárdiktatúra felszámolása esetén polgári demokratikus keretek között restaurálják a tőkés rendszert, s a szociáldemokrata párt jelentős szerepet tölthet majd be a politikai életben.

Nem tudjuk, hogy a pártvezetőség június 28-i ülésén a testület minden tagja jelen volt-e, de azt tudjuk, hogy Rudas László volt az egyetlen, aki elutasította a Kun által előterjesztett javaslatot. Úgy vélem, a kételyekkel küzdőket Kun tekintélye nagyban befolyásolhatta abban, hogy e javaslatot elfogadják. Ezt a Kormányzótanács másnapi döntésére is vonatkoztatom, amikor is Kun a pártvezetőség előző napi ülésének állásfoglalására hivatkozva terjesztette elő javaslatát. S a Kormányzótanács Kunt bízta meg, hogy a Központi Intéző Bizottságot a június 30-ára összehívott ülésen tájékoztassa a már meghozott intézkedésről és kérje jóváhagyását.

A Központi Intéző Bizottságban tartott beszédében Kun utalt arra, hogy a döntés

nem volt könnyű; a nemzetközi szocialista forradalom térnyerését, valamint a román megszállóknak a Clemenceau-jegyzék szerinti visszavonását remélve döntöttek így. Kun még abban is bízott, hogy az északi visszavonulás megkönnyíti a cseh „forradalmi erők küzdelmét a tanácshatalomért, mert a cseh szociálsoviniszták lába alól kihull a talaj, kihull az utolsó ütőkártya kezükből, az, hogy mi soviniszta szempontokból nyomultunk a Felvidékre, hogy mi bolseviki imperializmust csinálunk akkor, amikor tőlük az őket nemzeti szempontokból joggal megillető területeket akarjuk elvenni".[46] Kun a Szlovák Tanácsköztársaság magára hagyását ezzel az okfejtéssel a csehszlovák munkásság forradalmi erőit támogató lépésnek állítja be. Úgy vélem, a „breszti béke" lehetőségébe vetett illuzórikus feltételezése vezethetett ilyen abszurd reménykeltéshez.

Ami a visszavonuló vörös csapatokat illeti, beszédében Kun azt állapította meg, hogy annak forradalmi hangulata megmaradt, a visszavonulás „a legteljesebb rendben és fegyelmezettséggel folyik le", és „harckészségének kielégítésére alkalom fog nyílni annak az ellenforradalomnak a leverésében, amely a Tiszán túl vár reánk".[47]

Amennyiben a románok valóban végrehajtották volna a Clemenceau-jegyzékben ígért kiürítést, akkor a vörös csapatok által ismét birtokba vett területen valóban jelentős harci feladatként kellett volna, katonai erőre is támaszkodva, ismét létrehozni a tanácshatalmat. Csakhogy a románok tiszántúli visszavonulása csalfa ígéret maradt, aminek beváltását az egyoldalú visszavonulással nem lehetett kikényszeríteni.

Hogy hiba történt a Clemenceau-jegyzék elfogadásával és az egyoldalú visszavonulással, azt Kun csak azután ismerte el, amikor a Tiszántúl ígért román kiürítése elmaradt és a tanácskormány ezt hiába sürgette. Szamuely Tibor „Riadó" című, Moszkvában kiadott könyvének 1932-ben írt előszavában megállapítja, hogy a Clemenceau-jegyzék ügyében folyt vitában vele szemben Szamuelynek volt igaza, mert „garanciákat kellett volna követelni az antanttól, és hogy helytelen volt rögtöni tárgyalások megkezdése nélkül nemcsak a hadműveleteket megszüntetni, hanem még vissza is vonni a csapatainkat... nem igyekeztünk időt nyerni tárgyalások útján, meg sem kíséreltük, hogy ilyen tárgyalásokat kikényszerítsünk, hanem teljesítettük követelését minden garancia nélkül, és nem számoltunk gondosan a Vörös Hadseregnek a visszavonulás következtében beálló züllése lehetőségével".[48]

Kun e megállapítása helyes, de kiegészítésre szorul. Egyrészt azért, mert csak általánosan utal a garanciák kikényszerítésének elmulasztására, és nem mondja meg konkrétan, hogy a garanciákat mindenekelőtt a sikeres támadás folytatásával lehetett volna kikényszeríteni. Ennek a lehetősége június 20-án még talán adott, illetve létrehozható volt, június 24-e után már kevésbé, s a fegyverszünet megkötése kényszerűvé válhatott, de az esetleges visszavonulásban csak a Tiszántúlt megszálló román csapatok egyidejű távozásának kikötésével lett volna szabad megállapodni. A Kormányzótanács azonban nem megállapodást kötött, hanem egy diktátumot hajtott végre – a fenyegető diktátumhoz fűzött csalóka ígéret reményében. Másrészt kiegészítendő Kun fenti megállapítása azzal is, hogy a felszabadított területek feladása, az antantdiktátum teljesítése nemcsak a Vörös Hadseregben idézett elő demoralizálódást, hanem a proletariátus és a munkáshatalom más híveinek a körében is, széles teret adott a szociáldemokrata kapitulációs tevékenységnek, élénkítőleg hatott

a polgári ellenforradalmi mozgolódásokra s a tisztikarban folyó ellenforradalmi szervezkedésre.

Vajon ha a tanácskormány megtagadja a Clemenceau-jegyzék által követelt egyoldalú visszavonulást, elkerülhető lett volna, hogy az antant seregei kellő katonai túlerővel megdöntsék a Magyar Tanácsköztársaságot és a segítségével létrejött Szlovák Tanácsköztársaságot? Ezt bizonyítani nem lehet, kétségbe vonni viszont igen. Az utóbbi egyben indokolhatja a Clemenceau-jegyzékkel kapcsolatban követett politika, az egyoldalú északi visszavonulás helyeslését vagy az elkövetett taktikai hiba jelentőségének és hatásának másodlagossá nyilvánítását.

Úgy vélem, a Tanácsköztársaság létének meghosszabbítását csak az biztosíthatta volna, ha a tanácskormány elhárítja a Clemenceau-jegyzék diktátumának teljesítését, s a Vörös Hadsereg északi hadjáratát addig nem állítja le, különösen pedig a felszabadított területeket addig nem üríti ki, amíg a román csapatok egyidejű visszavonulását biztosító tényleges egyezményt nem sikerül elérnie. Csak ebben az esetben kerülhetett volna a Tanácsköztársaság kedvezőbb helyzetbe az antanterőkkel való döntő összecsapás idejére. Csak ebben az esetben kerülhette volna el azt, hogy az egyoldalú északi visszavonulás politikailag, morálisan és katonailag legyöngítse a proletárhatalmat és a nemzetközi forradalom erőit is, amelynek fejlődésére építette fennmaradásának reményét.

Úgy vélem, csak a Clemenceau-jegyzék csapdájának elkerülésével lehetett volna meghosszabbítani a Tanácsköztársaság létét. Ez egyben lehetőséget teremthetett volna, hogy az új termés betakarítása után enyhítsék a súlyos ellátási gondokat, a Vörös Hadsereg megerősítésére az általános védkötelezettséget sikeresebben hajtsák végre, és hozzáfogjanak a felismert jelentős hibák kijavításához. Bizonyos, hogy csak a Tanácsköztársaság létének meghosszabbítása adott volna nagyobb segítséget a szomszédos országok és az antantnagyhatalmak szocialista és demokratikus forradalmi erőinek fejlődéséhez, politikai befolyásuk növeléséhez. Az viszont nem bizonyos, hogy mindezek összhatásaként az antanthatalmak képtelenekké váltak volna katonai túlerővel megfojtani a Duna menti proletárhatalmat a szovjetek országában bekövetkezett, 1919. végi katonai fordulat előtt, amely fordulat magával hozta volna az Ukrán Szovjetköztársaság közvetlen kapcsolatát a magyarországi tanácshatalommal. De e történelmi lehetőség – ha egyáltalán elérhető volt – csak a magyarországi proletárhatalom létének meghosszabbításában rejlett.

Én ebből a szempontból tekintem a tanácskormánynak a Clemenceau-jegyzékkel kapcsolatban követett politikáját, s Kun Béla állásfoglalását ebben a szerintem létfontosságú ügyben. Szükségesnek tartom azonban itt külön is megemlíteni, hogy az általam kifejtettek vitathatók és vitatandók, s mindezek kellő tisztázása további részletes vizsgálódást igényel.

A szociáldemokrata kapitulációs tevékenység fő formája a demoralizálás és a szabotálás volt, de a Vörös Hadsereg északi visszavonulása után Böhmék újabb puccsot terveztek. Böhm írja könyvében, hogy július 5-én meghívta „a szociáldemokraták néhány befolyásos vezetőjét" hatalomátvételi tervének megbeszélésére. A meghívottak között volt Landler és Pogány is, továbbá Weltner és Haubrich. Kunfi nem volt Budapesten, de aligha kétséges, hogy Böhm megbeszélte volna vele tervét. Feltételezem, hogy Kunfi azért maradt távol (azért „nem volt Pesten"), mert Böhm tervét akadá-

lyozni nem kívánta, de végrehajtásában részt venni sem akart, vagy legalábbis habozott. Böhm könyvében csupán azt említi, hogy Kunfi a szóban forgó megbeszélésen nem vett részt, de arról semmit nem mond, hogyan viszonyult Kunfi a puccstervhez. Landler és Pogány meghívására Böhmöt bizonyára az inspirálta, hogy mindketten helyeselték az antanttal való tárgyalási készséget, az északi visszavonulás kérdésében szembekerültek Kunnal, s persze Böhmékkel is, viszont az egyesülés előtt mindketten az MSZDP vezető gárdájához tartoztak. Mindenesetre Böhm azt remélte, hogy most megnyerheti őket puccstervéhez, de ebben csalódnia kellett. A legnagyobb csalódást azonban az okozta számára, hogy Weltner sem volt hajlandó támogatni a tervet.[49]

Böhm azt állítja, hogy ő biztos volt katonai puccstervének sikerében, nem osztotta Weltner aggályát, hogy annak eredménye csak a fehérterror felülkerekedése lehet, mégis Weltner ellenzése miatt álltak el szándékuktól. Úgy vélem, az igazság abban rejlik, hogy tervük sikere – amelynek támogatását Landler is, Pogány is megtagadta – nagyon is kétséges, Weltner aggálya pedig nagyon is megalapozott volt.

Böhm lemondott a hadsereg-főparancsnokságról, viszont hagyta magát „rábeszélni", hogy legyen a Tanácsköztársaság bécsi követe és kezdjen tárgyalásokat az antant bécsi képviselőivel. Ezt Kun javasolta, nyilvánvalóan abban a reményben, hogy a Vörös Hadsereg tervezett tiszai hadjárata eredményes lesz, s az rászoríthatja az antantot egy valóságos „breszti béke" jellegű megállapodásra.

A TISZAI HADJÁRAT, A BÉCSI TÁRGYALÁSOK ÉS A TANÁCSKORMÁNY LEMONDÁSA

A tiszai hadjáratot az a remény sarkallta, hogy sikere megállítja az északi visszavonulás nyomán bekövetkezett bomlást és újra megerősíti a Tanácsköztársaság helyzetét. E kísérlet azonban az előállt körülmények összhatásaként kudarcot vallott.

Kun a „Riadó" című, már idézett Szamuely-kötet előszavában említi, hogy ő is és Szamuely is ellenezte a tiszai hadjáratot.[50] (Landler 1929-ben, az *Új Március* különszámában említi, hogy tudomásuk volt a román–francia intervenciósok készülődéseiről, s ezt akarták megelőzni.) Kun okkal kételkedhetett a hadjárat megindításának célszerűségében, de e kételye nem volt olyan fokú, hogy a terv ellen a Kormányzótanács ülésén is felszólalt volna. Legalábbis a kormányzótanácsi ülések jegyzőkönyveiben ennek nincsen nyoma.

A tiszai hadjárat előkészítésével egy időben készültek a román és francia megszálló csapatok a Tanácsköztársaság elleni újabb támadásra. Számukra kedvezőbbé vált a helyzet, mindenekelőtt annak következtében, hogy a Vörös Hadsereg egyoldalú északi visszavonulása súlyos politikai és morális válságot váltott ki a proletárhatalom híveinek táborában, ami az általános védkötelezettségről hozott tanácskongresszusi határozat végrehajtását is megnehezítette. A Vörös Hadsereg kötelékében szolgáló tisztek körében megélénkült ellenforradalmi tevékenység a román–francia intervenciósok részére végzett kémszolgálatukban is kifejeződött. A tiszai hadjárat katonai terveit elárulták az ellenségnek. Az antant-intervenciósok talán két-három héttel későbbre tervezték az újabb hadjáratot, de nem okozott számukra nagy gondot, hogy a Vörös Hadsereg előbb indított támadást; értesültek ennek tervéről és előkészítették az ellentámadást, jelentős túlerőt koncentrálva hozzá.

Nem vált valóra az antanthatalmaknak az a reménye, hogy a vörös csapatok északi

visszavonulásának bomlasztó hatása a tanácshatalom híveinek táborában és szerveiben olyan fokúvá válik, hogy a fehér ellenforradalmi erők vagy az antant ígéreteiben reménykedő szociáldemokraták, esetleg ezek együtt, külső katonai intervenció nélkül is megdönthetik a proletárhatalmat. Próbálkozásaik kudarcot vallottak, de bomlasztó tevékenységük elég súlyossá vált ahhoz, hogy megrendítsék a Tanácsköztársaság védelmi képességét a várható katonai intervencióval szemben.[51] Ezért is súlyos hiba volt, hogy az adott körülmények között a legyengült magyar Vörös Hadsereg indított új hadműveletet.

A Vörös Hadsereg július 20-án megindult tiszai hadjárata a kezdeti sikerek után hamar megtorpant, és kibontakozott az ellenség ellentámadása. Az antant, s mindenekelőtt Anglia és Olaszország képviselői ekkor sem adták fel azt a tervet, hogy „demokratikus" reményeket keltsenek arra az esetre, ha a tanácskormány helyét szociáldemokrata kormány váltja fel. Peyerék s immár Böhmék is készségesen vállalkoztak a „demokratikus" remények itthoni terjesztésére; defetista propagandájuknak ez volt a lényege. Arra azonban már aligha számíthattak, hogy egy átmeneti szociáldemokrata kormány léte hosszú életű lehet. Legfeljebb csak azt remélhették, hogy a tanácshatalom belső bomlasztásában végzett munkájukat az ellenforradalom méltányolni fogja. Ez a Böhmék által is támogatott peyerista politika későbbi kilátásaira vonatkozik.

Ami a konkrét helyzetet illeti, a román csapatok a Tiszát átlépve több frontszakaszon nyomultak előre, és közeledtek Budapest felé. Hogy sikerül-e nekik ellenállás nélkül megszállni a fővárost, az döntően azon múlott, hogy a szakszervezeti és tanácsi pozíciókra támaszkodó szociáldemokrata defetista agitáció kellően felbomlasztja-e a vereség következtében meg a belső ellentétek által is legyöngített forradalmi erőket. A felfegyverzett fővárosi munkásság leszerelését és a román megszállók harc nélküli bevonulását Budapestre csak egy olyan szociáldemokrata kormány biztosíthatta, amely ugyan nem ezt ígérte, de kész volt tudomásul venni és elősegíteni. S miután sikerült augusztus 1-jére elérniük a tanácskormány lemondását és Peidl Gyula vezetésével, valamint Garbai, Peyer, Haubrich és társaik részvételével megalakítani a „szakszervezeti kormányt", a román megszállók augusztus 4-én akadálytalanul bevonultak Budapestre.[52]

Aligha vitás: a tiszai hadjárat sikerének reményében Böhm mint bécsi követ azt a feladatot kapta, hogy lépjen kapcsolatba az antant képviselőivel, szorgalmazza a román csapatok visszavonását a Clemenceau-jegyzékben megjelölt vonalra, és sürgesse a Tanácsköztársaság, valamint a szomszédos államok képviselőinek mielőbbi konferenciáját valamilyen békeegyezmény megkötése s egymás közti viszonyaik rendezése céljából. A tiszai offenzíva kudarca s a katasztrofálissá vált katonai helyzet következtében viszont Böhm csak az antanthatalmak követeléseiről tudott Bécsben informálódni. A követelések lényege: a tanácskormány távozása és egy „mérsékelt szocialistákból" álló átmeneti kormány alakítása, amely vállalja az antant által kívánt változások keresztülvitelét.

Sajátságos dolog, hogy Böhm lett a magyar kormány bécsi követe, aki a tanácshatalom létét veszélyeztető politika képviselőjévé vált, s Kun Béla egyetértésével kapott Weltner és még Peyer is megbízást, hogy Bécsbe utazzanak és Böhmmel együtt részt vegyenek a Cuninghame-mel folyó tárgyalásokon. A tanácskongresszuson Peyer

volt annyira óvatos, hogy az északi visszavonulást ellenezze, nem vállalta a politikai felelősséget a felszabadított területek feladásáért. Ez a körülmény talán szerepet játszott abban, hogy a Clemenceau-jegyzék csalfa voltának nyilvánvalóvá válása után Kun hozzájárult Peyer bécsi kiutazásához is az említett feladattal. Hogy a Cuninghame-ékkel való tárgyalást Kun javaslatára, illetve hozzájárulásával a Böhm–Weltner–Peyer-trióra bízták, véleményem szerint annak egyik következménye, hogy Kun breszti jellegű béke iránti reménye szétfoszlott, és ez mélységes politikai zavart keltett benne. A katasztrofálissá vált katonai helyzet és ennek nyomán a szociáldemokrata defetizmus felülkerekedése Kun Bélának, a proletárhatalom fő vezéregyéniségének politikai és lelki összeomlásához vezetett.

Cuninghame feltételeiből – amely az antant diktátuma volt a létesítendő átmeneti szociáldemokrata kormány számára – három momentumot emelek ki.

1. A mérsékelt szocialistákból alakítandó kormány „diktatórikus kormány" legyen, mégpedig mint átmenet „egy valamennyi osztályból képviselt kormány alakításához". Diktatórikus volta természetesen a proletárhatalom híveivel szemben értendő, nehogy meggátolják a tőkés rendszer visszaállítását és az intervenciósok előrenyomulását. Az antant által elismerendő „valamennyi osztályból képviselt kormány"-ban a munkásosztályt csak a proletárforradalmat elvető és elítélő szociáldemokrata vagy más személyek „képviselhetik".

2. „A szocializálás dolgában a végleges döntés az állandó kormány részére tartatik fönn." Vagyis Cuninghame-ék nem kívánták, hogy a létesülő szakszervezeti kormány hirdesse meg a gyárak és bányák tőkés tulajdonának visszaállítását és a földesúri uradalmak visszaadását régi tulajdonosaiknak. Az antant ebben az ügyben nem óhajtotta előírni, mit tegyenek Peidlék, nyugodtan rábízta ezt a tőkések, a földbirtokosok, a kulákság s a velük lepaktálni kész „munkásképviselők" kormányára, hogy az hozzon „saját akaratából" olyan döntést, amely a helyreállítandó tőkés-földbirtokos uralom érdekében való és az antanthatalmak érdekeinek is megfelel.

3. „Mindenféle politikai üldözés beszüntetendő." Böhm szerint ehhez Cuninghame „még hozzáfűzte – s ezt később Weltner és Peyer előtt is megismételte –, hogy a politikai üldözések beszüntetése alatt mindenféle jobb- és baloldali üldözés megszüntetését követeli".[53] Hogy ezt mennyire komolyan vehették, arra némi fényt derít az a tény, hogy az osztrák kormánytól kegyesen menedékjogot kértek a kommunista népbiztosok számára.

Böhm tájékoztatta Kunt a Cuninghame által közölt feltételekről, hozzátéve, hogy „azokhoz Allizé francia és Borghese herceg olasz megbízottak is hozzájárultak". Július 25-én írt levelében még ez is olvasható: Cuninghame a Böhm által kifejtettek alapján „belátja, hogy csak munkástanácsokkal lehet kormányozni, és elfogadná azt, hogy az új kormány a munkástanácsokra támaszkodna, illetve azok maradnak a hatalom birtokában".[54] Feltehetően Böhm kissé hosszabb időt remélt és reméltetett a létesítendő „szakszervezeti kormánynak". Képtelenség azonban feltételezni, hogy ne lett volna tudatában: a tőkések, földesurak és kulákok képviselőiből, illetve az egymással rivalizáló polgári ellenforradalmi csoportoktól alakítandó kormány nem fog a munkástanácsokra támaszkodni, hanem felszámolja őket, mégpedig azonnal és kegyetlenül.[55]

Kun Béla természetesen elutasította a Böhm által ismertetett antantfeltételeket. Még reménykedett, hogy a főváros és környéke proletárságának ismételt mozgósítá-

sával Budapest a forradalmi ellenállás és ellentámadás új bázisa lehet. A katonai helyzet katasztrofálissá válásával és a tanácshatalom politikai helyzetének végzetes megrendülésével azonban ez a reménye szertefoszlott.

A Bécsből hazatért Peyer a Szakszervezeti Tanács útján terjesztette elő javaslatát, hogy a tanácskormány mondjon le és adja át a hatalmat a Peidl Gyula vezetésével alakítandó „szakszervezeti kormánynak". A Budapesti Munkástanács ülésén – ahol Rónai Zoltán adta elő a javaslatot – Kun beszédét a Tanácsköztársaság megdöntése feletti mélységes keserűség hatotta át. A proletárság öntudatának elégtelenségét hangsúlyozta, és semmit sem szólt sem a defetista szociáldemokrata propaganda bomlasztó szerepéről, sem az egyoldalú északi visszavonulás nyomán bekövetkezett demoralizálódásról. Kifejezte azonban azt a rendíthetetlen meggyőződését, hogy a proletárforradalom ismét győzni fog, és az újabb győzelem végleges lesz.[56]

A Munkástanács Kun beszédét a személye iránti nagy tiszteletet kifejező viharos tapssal fogadta. Ez nemcsak tiszteletadás volt iránta, aki emberfeletti energiával küzdött a szocialista forradalom győzelméért, hanem osztozás abban a szilárd reményében, hogy a szocialista forradalom újra győzni fog. S akkor úgy vélték, hogy a nemzetközi forradalom segítségével ez viszonylag hamar bekövetkezhet, az ellenforradalom várhatóan kegyetlen uralma nem lehet hosszú életű.

KUN BÉLA ÁLLÁSFOGLALÁSA NÉHÁNY KÉRDÉSBEN A TANÁCSKÖZTÁRSASÁGGAL KAPCSOLATBAN

E tanulmány keretében a már tárgyalton kívül Kun Béla állásfoglalásait illetően még néhány kérdésre térek ki. Az egyik a KMP és az MSZDP egyesülése, mely a szocialista forradalom békés győzelmében, a Tanácsköztársaság létrejöttében jelentős szerepet játszott.

Amint korábban már utaltunk rá, Kun Béla a két párt egyesülésével kapcsolatban 1919. április 22-i, Leninhez írt levelében is megjegyezte, hogy a „jobboldali elemek kiszorultak a pártból, és a régi szakszervezeti bürokráciát fokozatosan megrostáljuk".[57]

Téves volt az a megállapítása, hogy a jobboldali elemek kiszorultak az egyesült pártból; bent maradtak és meglapultak, a tömegek forradalmi hangulatának hatására szerepet is vállaltak a tanácsszervekben. Ekkor Kun csak a szakszervezeti bürokrácia fokozatos megrostálásában látta a forradalmi alapon létrejött egység megszilárdításának fontos feladatát. Rostálásra szorultak azonban az egységessé vált pártszervezetek is, bár valóban a szakszervezeti pozíciók alkották a szociáldemokrata jobboldal fő szervezeti bázisát. Ezen elemeknek csupán ideiglenes és viszonylagos politikai elszigetelésére s megélénkülő tevékenységük sikeres visszaszorítására került sor június első feléig. A Vörös Hadsereg északi visszavonulásával kapcsolatos vita és a visszavonulás nyomán bekövetkezett demoralizálódás viszont igen kedvező lehetőséget nyújtott a szociáldemokrata defetista propaganda széles körű kibontakozásához. A forradalmi erők addigi egysége pedig súlyos törést szenvedett, és már nem tudták útját állni a szociáldemokrata bomlasztás terjedésének.

A pártkongresszus jobboldali puccskísérletének kudarca bizonyára kedvezőbb lehetőséget teremtett volna a kapitulációs célzatú tevékenység visszaszorításához, ha a forradalmi erők egysége nem bomlik meg a Clemenceau-jegyzékkel kapcsolatos

vitában, nem következik be a győzelmes vörös csapatok egyoldalú északi visszavonulása és az a demoralizálódás, amit ez maga után vont.

Mi volt tehát a fő hiba? A kommunista elvek alapján végrehajtott pártegyesülés vagy a pártszervek és a szakszervezeti szervek megtisztításának az elmulasztása?

A Tanácsköztársaság megdöntése után a kommunisták körében teret nyert az a nézet, hogy a pártegyesülés volt az egyik legfőbb hiba. E nézet alátámasztásához bőven adott érvet az a szociáldemokrata bomlasztó tevékenység, melynek terjedése az északi visszavonulás után már feltartóztathatatlanná vált.

Kun Béla kezdetben nem osztotta ezt a véleményt. Utalok egyik, 1920 júniusában, Moszkvában megjelent cikkére, amelyben a helyzet jellemzése kapcsán a következő olvasható: „Az opportunistáknak a diktatúra látszott opportunusnak, tehát a forradalomhoz, a diktatúrához csatlakoztak. Az egyesülés az adott történelmi pillanatban történelmi szükségszerűség volt a kommunistákra nézve. Ezen múlott a hatalom megszerzésének a lehetősége..." Kitér e cikkben arra is, milyen lett volna a helyzet, ha a proletárdiktatúrát „koalíció formájában" csinálják meg, azaz a KMP és az MSZDP koalícióra lépve veszi át a hatalmat. „Ez a koalíció – írja – egy hét alatt felbomlott volna, s ezzel megbukott volna a diktatúra is." Úgy véli, más lehetett volna a helyzet, ha sikerült volna előzőleg az MSZDP baloldali erőit rábírni a szakításra, a szervezeti elkülönülésre pártjuk jobboldalától. „A pártegység fanatikusai azonban – írja – éppen a baloldalon ingadozó elemek voltak."[58] E megállapítás feltétlenül kiegészítendő azzal, hogy a pártegység, s természetesen a forradalmi jellegű pártegység vágya, a szervezett munkásság alapvető tömegeinek is óhajává vált, s ez elsőrendű jelentőségű volt az események alakulásában.

Később Kun Béla is azt a nézetet vallotta, hogy újra meg kellett volna szervezni a KMP-t, szakítani az egyesült párttal. Szamuely „Riadó" című könyvéhez 1932-ben írt előszavában említi, hogy tettek is kísérletet, „sajnos már későn", a kommunista párt újjászervezésére. „Ebbe a mozgalomba a pártkongresszus után, ahol már csaknem szakadásra került a dolog, bevontunk egész sor olyan szakszervezeti funkcionáriust, gyári főbizalmit, akik, mint például Bajáki Ferenc, szembeszálltak a vezető párt- és szakszervezeti bürokratákkal az egyesült párt kongresszusa idején... A terv végrehajtására nem került sor – a diktatúra megbukott."[59]

Vajon csak azért nem került sor a terv végrehajtására, mert a pártkongresszust követő másfél hónap ehhez rövid idő volt?

Úgy vélem, Kunnak igaza van abban, hogy a pártegyesülés az adott körülmények között a szocialista forradalom győzelmének, mégpedig békés győzelmének egyik alapvető feltétele volt, és nem hibáztatható, hanem bátor és sikeres lépésként értékelendő. A hiba az volt, hogy a párt- és szakszervezeti szerveknek a reformistáktól való megtisztítása nem történt meg. Hasonlóképpen elmaradt e szervek megtisztítása azoktól a szociáldemokratáktól, akik kezdetben őszintén vállalták a részvételt a tanácshatalom megteremtésében és a forradalmi honvédő háborúban is, de később meginogtak, ingadozásukat nem sikerült legyőzni, és a kapitulánsok segítőivé váltak. Beszéltek a szükséges politikai tisztogatásról, volt igény e nem könnyű feladat megoldására, de komoly kísérlet erre nem történt.

A pártegyesülést elmarasztalók felvetették, hogy helyesebb lett volna mind az MSZDP, mind a KMP politikai és szervezeti önállóságát megtartva koalíciós tanácskormánnyal teremteni meg a proletárhatalmat. Ezt utólag nem nehéz elképzelni,

csak éppen nélkülözi annak a végiggondolását, hogy valóban könnyebbé vált volna-e a Tanácsköztársaság helyzete, ha az MSZDP különálló politikai és szervezeti erő marad.

A pártkongresszus után felmerülhetett a KMP újjászervezésének terve, de komoly kísérlet ennek valóra váltására nem történt. A Clemenceau-jegyzék diktátumának teljesítése és ennek következménye mélyreható bomlást idézett elő az egységes pártban, növelve a belső zavart és a politikai ellentéteket. A KMP újjászervezésének terve – tehát az egységessé vált Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja szakításának terve – a szociáldemokrata defetizmus széles körűvé válásának egyik következménye, mely, úgy vélem, csak elkeseredett elképzelésként merült fel, nem lehetett egyéb, mint az elkeserítővé vált helyzet szülte remény a végveszélybe került proletárhatalom megmentésére, de olyan remény, amely nélkülözött minden konkrét taktikai elgondolást a cselekvésre.

Úgy tűnik, a forradalmi elvek alapján végrehajtott pártegyesülésnek fő hibává nyilvánítása utólagos tanulságként helytelen, és homályba boríthatja azt a hibát, hogy az új pártvezetőség és a tanácskormány a csalfa párizsi ígéretekben bízva eleget tett a Clemenceau-jegyzék által diktált követeléseknek. S ebben kiemelkedő szerepet játszott Kun súlyos politikai tévedése, a Clemenceau-jegyzékkel kapcsolatos hibás taktikai lépés, amit ő csak későn ismert fel.

A tanácskormány gazdaságpolitikájában Kun Bélának lényegesen kisebb szerepe volt, mint Varga Jenőnek, Lengyel Gyulának vagy akár Erdélyi Mórnak. Aktivitása nagyobb volt a hozott döntések végrehajtásának vagy éppen végre nem hajtásának bírálatában. A Kormányzótanács egyik májusi ülésén Lengyel pénzügyi népbiztos beszámolója kapcsán, amely a bankjegykibocsátásról szólt, Kun kifejtette, hogy „át kell térni a közvetlen cserére. Szervezni kell a közvetlen árucserét a falvak és a városok között, a szocialista ipari termelés és a szocialista mezőgazdaság között. Akármilyen primitív formában is, meg kell csinálni, mert a dolgok természetes rendje ez. A szabad kereskedelem bármiféle formájú újból való megindítása ellen van. A forgalmat a szövetkezetekbe kell terelni és el kell vonni a kiskereskedelemtől."[60]

E fejtegetése arról tanúskodik, hogy Kun ekkor a pénzrendszert a szocialista gazdálkodás olyan átmeneti eszközének vélte, amelytől mielőbb meg kell szabadulni s a közvetlen csere révén feleslegessé kell tenni. A fogyasztók ellátásában ekkor, jórészt a háborús gazdálkodás örökségeként, a központi elosztásnak elsőrendű szerepe volt, mindenekelőtt a városokban és az ipartelepeken. Ez is nyilván szerepet játszott Kun fenti véleményében, de főleg azok a körülmények hatottak felfogására, amelyek Szovjet-Oroszországban is és a Magyar Tanácsköztársaságban is szükségessé tették a „hadikommunizmus" néven ismert gazdaságpolitikát. Hogy ez nem „a dolgok természetes rendje", hanem átmeneti szükségszerűség, azt Kun csak Szovjet-Oroszországban értette meg, amikor ott a hadikommunizmus gazdaságpolitikájáról áttértek a híres lenini NEP-re. S ekkor Kun a NEP lelkes híveként és harcosaként vett részt annak propagálásában és végrehajtásában. Ennek kiemelkedő szerepe volt Kun Béla Urál vidéki tevékenységében.

A Tanácsköztársaság agrárpolitikájának fő iránya nyilvánvalóan egyezett Kun Béla felfogásával. Egyik vezető képviselője volt ő annak a nézetnek, amelyet a KMP kö-

vetkezetesen hirdetett: a földesúri birtokok megváltás nélküli kisajátítása és a földek átadása, használatba adása azoknak, akik megművelik. A Tanácsköztársaság ezt alapjában véve végre is hajtotta, ami a proletárhatalom egyik kiemelkedő történelmi tette volt. Ugyanakkor Kun is azt a nézetet képviselte, mely szerint az elkobzott földesúri birtokok felosztása, s ennek révén a magángazdaságok számának növelése politikailag káros és az adott helyzetben a városok ellátását is gátolja. A tanácskormány csak kivételesen engedélyezett földosztást egyes körzetekben, ahol ezt a politikai kényszer diktálta.[61] Kun Béla is úgy vélte, a magyar tanácshatalom javára szól, hogy elkerülte az általános földosztást.

A pártprogramról szóló beszámolójában Kun megállapította, hogy az agrárpolitika terén „még bizonyos tapogatódzás van", de azt is kijelentette, hogy „okunk van óriási büszkeségre... Meg tudtuk oldani szerencsés körülmények folytán azt, hogy nálunk a mezőgazdaságban a társas termelés nem utópia, hanem a mezőgazdasági terület egy jó része társas művelés alá került". Sok a probléma, mondotta, s ezek közül megemlítette többeknek azt a kívánságát, hogy államosítsák a termelőszövetkezeteket. „Én ezzel szemben azon az álláspontom voltam – mondotta –, hogy mindaddig, amíg a termelőszövetkezetek révén meg nem kedveltetjük a parasztság kisgazda elemeivel a társas termelést, amíg az osztály-árpolitika révén, a mezőgazdaság proletár elemeinek kedvezményezése útján szorosan mellénk állása révén nem tudjuk a kisgazdák közé bevinni a társas termelés szükségességét, addig maradjunk meg a termelőszövetkezeti rendszer mellett, és csak azután vezessük be a tiszta szovjetgazdálkodást."[62]

A „tapogatódzás" tehát nemcsak a pillanatnyilag követett politikára volt jellemző, hanem a jövőbeni elképzelésekre is, melyek nyilván visszahatottak a konkrét politikára. Késleltették annak felismerését, hogy hiba volt kivételes esetekre leszűkíteni a földosztást, hogy az uradalmi birtokok és meghatározott nagyságon felül a kulákföldek nagyobb vagy éppen túlnyomó részét földosztás céljaira kellett volna felhasználni. Hiba volt félni a kistulajdonosi erőknek proletár segítséggel való megerősödésétől és nem felismerni benne a munkás-paraszt szövetség és a munkás-paraszt hatalom megerősítésének politikai lehetőségét és szükségességét.

Sor került e szükségesség bizonyos felismerésére, de késve. A Kormányzótanács július 4-i ülésén Pogány kezdeményezett eszmecserét e kérdésben. „Helyesnek tartaná – mondotta –, ha 100 holdtól 50 holdig vagy 20 holdig terjedő földbirtokok elvétetnének és ezekből 10 holdig terjedő törpebirtokok alakíttatnának." Nyisztor ezt veszélyesnek tartotta, mert úgy vélte, hogy „ezzel fölboríthatjuk esetleg a termelőszövetkezeteket. Inkább a gazdag parasztok földjéből kétholdas házhelyeket adjanak a szegényparasztoknak".[63] A kétholdas házhely természetesen háztáji kertet is feltételez. Nyisztor javaslata azonban nem tér ki arra, miből adjanak két-két holdat ott, ahol csak uradalmi földek és legfeljebb középparaszti telkek voltak. Mindenesetre a Kormányzótanács a vita eredményeként elhatározta: „a Népgazdasági Tanács sürgősen tegyen javaslatot a 100 holdas földbirtokhatár kérdésében".[64] (A földbirtokkisajátítási törvény ugyanis csak a 100 holdnál nagyobb birtokokat kobozta el és adta át megművelőinek.) A döntés lényege: módját kell ejteni, hogy szélesebb körben földhöz juttassák a nincstelen parasztokat, ha csak szerény mértékben is. Erre is vonatkozik az, amit Kun pártkongresszusi beszédében mondott, vagyis hogy az agrár-

kérdésben „még bizonyos tapogatódzás van". A népgazdasági tanács a kívánt előterjesztést már nem készíthette el, mert a proletárhatalmat megdöntötték.

Ha csak utalásszerűen is, de megemlítem, hogy a KMP agrárprogramja, amelyet Vágó a kommunista frakció nevében a Budapesti Munkástanács 1918. december 13-i ülésén előterjesztett, a tanácskormány által megvalósítottnál árnyaltabb agrárpolitikát ajánlott. A Tanácsköztársaság idején alapvetően a Hamburger és Nyisztor által képviselt agrárpolitika valósult meg, amelyet Kun Béláék is elfogadtak, és azt együtt hajtották végre.

A KMP agrárprogramja a nagy- és középbirtokok megváltás nélküli kisajátítását, forradalmi elfoglalását és társas művelésbe vételét ajánlotta a nincstelen és szegényparasztok által létesítendő közös gazdaságok, szövetkezetek útján. A programban megfogalmazott cél az elkobzott földesúri birtokok tulajdonát illetően: ezeknek „a dolgozó nép összességének tulajdonába helyezése". Ezt a Tanácsköztársaság meg is valósította. Ugyanakkor a föld használatát illetően a KMP agrárprogramja kimondja, hogy a földműves szegénységet választás elé kell állítani: „társas termelés alapjára fektetett nagyüzem vagy egyéni munkán alapuló kisüzem között" kell választania. Egyéb kérdések mellett ennek az eldöntésére is „összehívandók a földművesszervezetek küldöttei országos kongresszusra".[65] A Tanácskormány ezt elmulasztotta. Általános politikájává tette a társas gazdaságok létesítését a lefoglalt földesúri földeken, folytatva azt a földfoglalói mozgalmat, mely a Tanácsköztársaság kikiáltása előtti hetekben Hamburgerék vezetésével, s természetesen a kommunisták messzemenő közreműködésével széleskörűen kibontakozott.

A földműves szegénység általános válaszaként tekintették a február–márciusi földfoglaló mozgalmat, melyben alapvetően az uradalmi cselédség és más földnélküliek vettek részt, s a törpebirtokos szegényparasztság nagyobbrészt kimaradt belőle. A földfoglalók és szövetkezet létesítők sem mondottak le arról, hogy egyéni használatra is kapjanak valamekkora telket.

Kunék nyilván a Tanácsköztársaság kikiáltása előtti hetekben kibontakozott földfoglaló mozgalom hatására fogadták el a Hamburger–Nyisztor vezette és kizárólag társas gazdaságok létesítését célzó irányvonalat. Hamburger és Nyisztor voltak a tanácskormány földművelési népbiztosságának a vezetői. Telkek egyéni használatba juttatásának a lehetősége a földművelési népbiztosság bizalmas belső rendelkezése szerint arra szűkült, hogy kivételesen ott, ahol a politikai kényszer és a lefoglalt földek megművelésének a biztosítása elkerülhetetlenné teszi, adhatnak egyéni használatba is telkeket, vigyázva arra, hogy ez sehol ne veszélyeztesse társas gazdaság létesítését.[66]

Mikor a tanácskormány egyik júliusi ülésén Pogány kezdeményezésére vita kezdődött arról, hogy a politikai helyzet szélesebb körű földosztást, telkek egyéni használatba adását teszi szükségessé, az ülés szerkesztett jegyzőkönyvében még utalás sincs arra, hogy Kun e vitában részt vett volna. Bizonyos, hogy a hozott határozat szerint e kérdésben készítendő előterjesztés elkészítéséből és vitájából ő nem maradt volna ki. Erre az előterjesztésre azonban a Tanácsköztársaság megdöntése következtében nem került sor.

A nemzeti kérdésben, úgy vélem, Kun alapvetően helyes álláspontot képviselt, és az egyezett a Kormányzótanács, valamint a tanácskongresszus álláspontjával. Ez kifeje-

ződött ama nyilatkozatokban, amelyek leszögezik, hogy a Tanácsköztársaság nem áll a területi integritás alapján, elismeri a túlnyomórészt nem magyar nemzetiségűek által lakott területek népeinek önrendelkezési jogát, beleértve az állami különválás jogát is. Továbbá kifejeződik ez a tanácskongresszus által elfogadott alkotmányban is, amely kimondja: „A német többségű és ruszin többségű magyarországi összefüggő kerületeket a Tanácsköztársaság Alkotmánya már ezúttal is német, illetőleg ruszin nemzeti kerületeknek ismeri el." Ez nem csupán kulturális, hanem általános közigazgatási, tehát kerületi önkormányzatot is biztosított. Az alkotmány rögzíti azt is, hogy a Forradalmi Kormányzótanácsnak tagja egy német és egy ruszin népbiztos is, akik a speciális német és ruszin nemzeti kerületek s általában a német és ruszin nemzetiségűek sajátos ügyeivel foglalkoznak.[67]

A Kormányzótanács június 4-i ülésének szerkesztett jegyzőkönyve szerint Kun azt javasolta, hogy Kassa felszabadítása után gondoskodni kell „a Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltásáról, amely a Magyarországi Szocialista Köztársaság integráns része volna", s hogy ezt a tanácskormány el is határozta.[68] Június 16-án Eperjesen kikiáltották a Szlovák Tanácsköztársaságot, s az megkezdte működését. A Magyarországi Tanácsköztársaság alkotmányában azonban, amelyet június 22-én nyújtottak be a Tanácsok Országos Gyűlésén, szó sincs arról, hogy a megalakult Szlovák Tanácsköztársaság integráns része lenne a Magyarországi Tanácsköztársaságnak.

A június 4-i kormányzótanácsi ülésről csak a szerkesztett jegyzőkönyv maradt fenn, s nincs módunk egybevetni az eredeti gyorsírói jegyzőkönyvvel, amely részletesebben ismertetné a Kun Béla által e kérdés kapcsán kifejtetteket. Tény, hogy a tanácskongresszus a megalakult Szlovák Tanácsköztársaságot mint önálló hatalmat üdvözölte. Ez a hatalom a létrehozandó csehszlovák tanácsköztársaságért folyó küzdelem bázisának tekintette magát, s élén egy cseh munkás, Antonín Janoušek állt. Ugyanő vezette előzőleg a KMP keretében, majd az egységessé vált Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja keretében működött csehszlovák szekciót. Ez is arra mutat, hogy e szekció tevékenységének támogatásával a Magyarországi Tanácsköztársaság a csehszlovák tanácsköztársaság létrehozásáért folyó küzdelmet kívánta segíteni, s a létesítendő Szlovák Tanácsköztársaságot nem volt szándékában saját „integráns" részévé tenni.

Egybevetve a Kormányzótanács június 4-i ülésének szerkesztett jegyzőkönyvében található, Kunnak tulajdonított megfogalmazást a valós tényekkel, feltételezhető, hogy Kun tényleges felfogását is és a tanácskormány tényleges állásfoglalását is a tények tükrözik pontosabban, nem a jegyzőkönyvi fogalmazás. Mellesleg, a jegyzőkönyvnek hitelesítői nincsenek, legalábbis ennek nincs semmi nyoma. A valóságot viszont a tények hitelesítik. Mindezek alapján úgy vélem, hogy Kun a létesítendő Szlovák Tanácsköztársasággal való „integráns" viszonyon azt a föderációs kapcsolatot érthette, amelyet az 1918. november eleji moszkvai üdvözlet ajánlott a széthullott Osztrák–Magyar Monarchia népeinek, felhívta őket arra, hogy teremtsék meg a munkások, parasztok és katonák tanácsainak köztársaságait és e köztársaságok föderációját. Úgy vélem, a Szlovák Tanácsköztársaságot, a Magyarországi Tanácsköztársasággal együtt, a létesítendő Duna menti tanácsköztársaságok föderációja „integráns részének" tekinthette.

E véleményem ugyan a tényekre támaszkodik, de mégiscsak feltételezés. Nem zárható ki, hogy a szerkesztett jegyzőkönyv hűen adta vissza a Kun által mondottakat

és az annak megfelelő tanácskormányi állásfoglalást, de valamilyen oknál fogva az hirtelen megváltozott. Kevés a valószínűsége annak, hogy ez történt volna, mégpedig anélkül, hogy ennek a kormányzótanácsi ülések jegyzőkönyveiben a legkisebb nyoma is lenne. De ha mégis, úgy a döntő ebben az esetben is az, ami a gyakorlatban érvényesült.

KUN BÉLA HELYE A TÖRTÉNELEMBEN*

Tudvalevő, hogy Kun Bélát 1937-ben Moszkvában hamis vádakkal letartóztatták. Ügyének felülvizsgálatakor, 1956-ban rehabilitálták, de ő ekkor már nem volt az élők sorában. Egészsége még letartóztatása előtt megromlott, cukorbetegségben szenvedett. Letartóztatása és az igaztalan, egész forradalmi múltját megszégyenítő vádemelés egészségi állapotát nyilván csak súlyosbította, s a börtönben ragadta el a halál. Tragikusan ért véget élete, de amíg élt, szíve mindvégig a szocialista világforradalomért s benne a második magyar tanácsköztársaságért dobogott.

Tevékenységével Kun Béla 1917–1919-ben a nemzetközi forradalmi mozgalom egyik legjelentősebb alakjává, s 1918 novemberében Oroszországból hazatérve a KMP megalapítójává, a magyarországi forradalmi mozgalom és a Tanácsköztársaság vezéralakjává lett. A rendkívül éles harcokban végzett munkájával íródott be neve kitörölhetetlenül Magyarország és a nemzetközi forradalmi mozgalom történetébe.

Kiemelkedő szerepet vállalt és kapott Kun Béla Szovjet-Oroszországban, miután 1920-ban a bécsi internálásból sikerült kiszabadulnia és Szovjet-Oroszországba kijutnia. Igen jelentős, bár ellentmondásos, súlyos tévedésekkel terhelt volt a Kominternben és az újjászervezett KMP-ben végzett munkája. Az általa képviselt téves nézetek többnyire a Komintern általános vagy legalábbis általános európai politikájában is megvoltak, de ő ezeknek nem csupán képviselője, hanem egyik alakítója is volt. Ugyancsak egyik igen aktív résztvevője és alakítója volt annak a tevékenységnek, amellyel a Komintern segítette a világ forradalmi erőinek a fejlődését az 1920-as években és az 1930-as évek első felében.

Kun Béla egész munkásságával, forradalmi tetteivel a magyar és a nemzetközi munkásmozgalomnak általános elismerést nyert nagy alakja, s 1918–1919-es magyarországi tevékenységével, a proletárhatalom vezéralakjaként végzett munkájával a magyar nép egyik legnagyobb alakjává lett. Tévedéseit nem takargatva, de megvédve az indokolatlan és az ellenséges támadásoktól, amelyekben, mint minden nagy forradalmi személyiségnek, neki is bőven volt része[69], nagy forradalmi tettek véghezvivőjeként tiszteljük őt.

JEGYZETEK

[1] Chlepkó Ede vasesztergályos egyike volt azoknak a vasasbizalmiaknak, akiket (nagyobbrészt esztergályosokat) a Vasmunkás Szövetség Központja február közepén kizárt a szakszervezetből kommunista tevékenységük miatt. Az esztergályos-szakosztály vezetősége viszont – a lefogott kommunisták kiszabadításának ügyét támogatva – március elején érvénytelennek nyilvánította a kommunisták kizárását.

* Kun Béla történelmi szerepéről, helyéről közöltek napvilágot láttak a szerző nagyobb értekezésének befejező oldalain, amelyet Kun Béla születésének centenáriumára írt. (*Nemes Dezső:* Kun Béla politikai életútjáról. Kossuth Könyvkiadó 1985.) Lásd még *Nemes Dezső:* Kun Béla Tanácsköztársaság utáni tevékenységéről. Párttörténeti Közlemények, 1984. 2. sz. 37–38. old. – *A szerk.*

[2] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I–II. köt. Kossuth Könyvkiadó 1966. I. köt. 202–203. old. – Kun idézett beszédét a *Vörös Újság* ismertette, ez maradt fenn, s ez található a könyvben is.

[3] A berni Internacionálé a győztes antanthatalmak meg a volt központi hatalmak szociáldemokrata pártjainak összehozását kísérelte meg a semleges országok szociáldemokrata pártjainak segítségével.

[4] *Kun Béla:* Id. mű, I. köt. 205–206. old.

[5] Ugyanott, 247. old.

[6] Megjegyzendő, hogy a népbiztosok és helyetteseik, különösen kezdetben, számos olyan kérdést is felvetettek a Kormányzótanács ülésén, amelyeket vissza kellett adni az egyes népbiztosságoknak a javaslat megfelelő előkészítése vagy pedig saját hatáskörükben való intézkedés céljából.

[7] Az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének Archívuma (a továbbiakban PI Archívum), 601, f. 12. ő. e.

[8] PI Archívum, 601. f. 14. ő. e.

[9] PI Archívum, 601. f. 13/a, ő. e. A Forradalmi Kormányzótanács április 12-i ülésének gyorsírói jegyzőkönyve.

[10] Ennek egyik részkérdése volt, hogy a tőkés, akinek vállalatát szocializálták és bankbetéteit lefoglalták, kaphat-e valamit a betéteiből, hogy megélhessen. A középosztálybeliek egy részének szintén voltak takarékbetétei. Ezekkel mi legyen? A döntés végül is az utóbbinak a figyelembevételével az lett, hogy egy bizonyos értékhatárig terjedő betét tulajdonosai havonta az átlagos hivatalnoki keresetnek megfelelő összegig részesülhetnek kiutalásokban betéteikből.

[11] A *Népszava* 1919. április 11-i és 12-i számában a „Pártügyek" apró hírei között található: „A volt XVI. választókerület 4. körzetének ház és utcabizalmiai" április 12-én este értekezletet tartanak. A lap április 12-i számában ugyanebben a rovatban rövid hír: „A volt XIII., XIV., XV., XVI. és zuglói pártszervezet végrehajtó bizottságának küldöttei" ugyancsak április 12-én este „a megadott helyen értekezletet tartanak", s „a volt XIV. pártszervezet végrehajtó bizottsága" egy iskolában, szintén április 12-én este értekezletet tart.

[12] A világháború előtti években egyes reformista szakszervezeti vezetők is felvetették a szervezeti elkülönülést, hogy az MSZDP a területi pártszervezetek kiépítésével teremtsen tömegmozgósító szervezeti bázist politikai akcióikhoz és ne a gazdasági szervezeteket terheljék a politikai megmozdulásokkal. A baloldaliak viszont a reformista szakszervezeti vezetőknek a párt politikájára gyakorolt negatív szerepét akarták visszaszorítani, de a párt külön tömegszervezeti kiépítése nélkül nem támogatták a szervezeti elkülönülést. A német és az osztrák példát szervezeti tekintetben nem tudták követni. Ennek okaira itt nem térek ki, csak a tényt említem meg.

[13] PI Archívum, 601, f. 12. ő. e.

[14] PI Archívum, 601. f. 17/a, ő. e. A Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 18-i ülésének jegyzőkönyve.

[15] *Kun Béla:* Id. mű, I. köt. 244–245. old.

[16] Az ilyen módon csökkentett, s francia, angol és olasz csapatok által megszállandó, „semleges"-nek nevezett övezet is magában foglalta azt a vasútvonalat, amely az antant szovjetellenes intervenciós terveiben utánpótlási vonalként szolgálhatott.

[17] A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai (a továbbiakban MMTVD). 6/A köt. Összeállította: Gábor Sándorné, Hajdu Tibor, Szabó Gizella. Kossuth Könyvkiadó 1959. 320. old.

[18] Ugyanott, 319. old.

[19] Megállapodásuk szövegét közli MMTVD 6/A köt. 325. old. – A románok biztosították, hogy a fegyverletevők csak addig maradnak foglyok, amíg a román hadsereg eléri a Tisza vonalát, azután hazamehetnek. Kratochvilék árulása s a védelmükre bízott frontszakasz megnyitása miatt a Nyíregyházát sikeresen megvédő csapatok is visszavonulásra kényszerültek és elhagyták a várost.

[20] Részletesen közli MMTVD 6/A köt. 326–332. old.

[21] A túszok ügyében a Kormányzótanács már április 22-i ülésén úgy döntött, hogy „60 éven felüli embert túszként ne vigyenek el, prononszírozottakat kivéve", s hogy a túszokat „politikai fogolyként kell kezelni". (PI Archívum, 601. f. 1. ő. e. A Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 22-i jegyzőkönyve.)

[22] Ezek zömében a régi kormányzattól átvett csapatok voltak, amelyek fegyelmét a monarchista szellemű tisztikar és főleg a szocialista, részben kommunista befolyás alatt működő katonatanácsi szervek politikai szembenállása jellemezte. A Tanácsköztársaság kikiáltásával ezek a csapatok

nem váltak hirtelen jól fegyelmezett alakulatokká. Emellett egyseges hadsereg-parancsnokság sem volt, a tanácskormány csak április 21-en határozta el Kun javaslatára ennek létrehozását. Ekkor nevezték ki Bohmot a Keleti Front hadseregparancsnokává es Stromfeldet a létesítendő vezerkar főnokeve. A visszaozonlő csapatokból kellett harckepes alakulatokat szervezni a Tiszavonal vedelmere, s a Voros Hadsereget az újonnan letesítendő munkászászlóaljakkal megerősítve utókepes erove fejleszteni.

[23] Új Március, 1929. márciusi kulonszám. – Úgy hiszem, nyilvánvaló, hogy Landler kommunistákra való utalása nemcsak azokra a nepbiztosokra vonatkozik, akik az egyesules előtt a KMP tagjai voltak, hanem azokra a korábbi MSZDP-tagokra is, igy magára Landlerre is, akik az egyesülessel veglegesen kommunista álláspontra helyezkedtek.

[24] MMTVD 6/A kot. 386–389. old.

[25] Ugyanott, 390–405. old.

[26] Ugyanott, 389. old. – A vasasbizalmiak ertekezleten részt vett Bohm is. Konyveben megírja, hogy vázolta a súlyos katonai helyzetet, majd „a gyűlés Landler beszede után minden vita mellőzesevel a reszemrol folvetett kerdesek alapjan szavazott. Egyhangúlag a forradalom álláspontjára helyezkedtek, es a tobb mint ezer bizalmi ferfi hatarozatilag kimondotta, hogy a gyárak régi szervezett munkásaival fognak bevonulni a hadseregbe, hogy megbizható es fegyelmezett katonaság álljon a tanácskoztársaság rendelkezesere." (*Bohm Vilmos*. Ket forradalom tüzeben. Becsi Magyar Kiadó 1923. 320. old.)

Landler beszederól Bohm konyvében semmit sem kozol, csak elhangzásának tenyét említi. Egyebkent a Tanácskoztársasagról szolva annak minden pozitívumát a szociáldemokraták érdemeinek tünteti fel, es minden visszásságot a „szelsősegesek" terhére ír. Annyit azert megjegyez, hogy „voltak kivetelek is: kommunisták, akik a fronton is megállották a helyüket". (Ugyanott, 323. old.) E beallítottságát konyvenek 1946-ban megjelentetett második kiadásában is fenntartotta, csupán a szemelyek elleni meltatlan támadásait mellőzte, illetve mersekelte, amint ezt az 1946-os kiadás magyarázkodo elószavában említi.

[27] PI Archívum, 601. f. 29/b, ő. e. A Forradalmi Kormányzotanács május 17-i ulésének gyorsírói jegyzőkonyve.

[28] PI Archívum, 601. f. 31. ő. e.

[29] Az ellenforradalom felulkerekedése után viszont dicsekedtek vele, „mosva kezeiket" amiatt, hogy szerepük volt a Tanácskóztársaságban. Ennek egyik megnyilvánulása a *Tipográfia* 1919. október 17-i es október 24-i számában „Az Abonyi utcai ertekezletek" címmel közölt írás a Peyer–Vanczák–Miákits es társaik által elindított es szervezett kapitulációs „szakszervezeti" mozgalomról. A horthysta fehérgárdista hadseregnek az antant kívánságára történt 1919. novemberi budapesti bevonulása előtt tartották szukségesnek ismertetni e tevekenységüket. Szerzője szerint ezt aktuálissá tette, hogy „a Kormányzótanács a csehek elleni offenzíva megindítását határozta el", s a szakszervezeteket koteleztek „a behívandók lajstromozásával". Ez az írás elhallgatja azt az „apróságot", hogy a cseh hadsereg indított támadást a Magyarországi Tanácskoztársaság ellen, Miskolc elfoglalásáig jutottak, s a magyar Voros Hadsereg forradalmi honvedő háborút folytatva indította meg ellentámadását. A Voros Hadsereg diadalmas eszaki hadjáratáról ebben az irásban csak annyiban esik szó, hogy nehezítette a kapitulációs akció folytatását.

[30] Ennek elkeszítésevel a Kormányzótanács meg április 14-en egy bizottságot bízott meg, melynek tagjai: Kun, Kunfi, Pogány, Varga es Weltner, amint ezt fentebb már említettem. A tervezetet lásd az MMTVD 6/B kotet. Kossuth Konyvkiadó 1960, 49–53. oldalan.

[31] *Kun Béla* Id. mű, I. kot. 364. old.

[32] Ugyanott, 351–352 old.

[33] Bohm erról így ír: az oroszok legdelibb frontja „nehány zászlóaljjal átlepte ugyan a Dnyesztert, ez az erő azonban strategiai szempontból számításba sem johet... az orosz segítségre való épites belátható időn belul számításba sem johet." (*Bohm Vilmos*. Id. mú, 270. old.)

[34] MMTVD 6/B kot. 26. old.

[35] *Kun Béla*. Id. mű, I. kot. 362. old.

[36] MMTVD 6/B kot. 53–58. old – A tervezet szerint a pártkongresszusra minden olyan pártszervezet „és Budapesten az olyan szakszervezet, amelynek legalább ezer tagja van", egy küldottet és „minden tovabbi 3000 tag után egy-egy kuldottet kuldhet". Ez gyakorlatilag a szakszervezeti kuldöttek túlsulyát biztosította, s kuldésuk módját a szakszervezetek vezető szerveinek dontesere bízták. Ezt ugyanis, amint Farkas zárszavában kifejtette, a szakszervezetek szuveren belső ügyenek

kell tekinteni. A szakszervezetek jobboldali beállítottságú vezetői így biztosították, hogy a számukra kívánatos kuldottek keruljenek minel nagyobb számban a pártkongresszusra.

37 Mindeddig nem sikerult kideriteni az ellenlista osszetetelet. Szántó Bela visszaemlekezeseben emliti, hogy a kommunista jeloltek kozul csak Kunt es Vántust vettek fel erre a listara (PI Archívum, 731 f. 24. o e), es arra van konkret adat, hogy Bokányit is kihagyták. Nincs azonban arra, hogy helyettuk kiket választottak meg. Feltetelezhetjuk, hogy a kapitulációs irányzat kepviseloit

38 „Kunfival egyutt – irja Bohm – a kepviselőház folyosoján tanácskoztunk Haubrichhal Kifejtettuk elótte, hogy a szocialdemokrataknak kotelesseguk a Kunektol dobott kesztyűt elfogadni A folberelt fegyveres csapatokkal szembeszallunk, de nem akarunk testverhaborút. Ezert felszolitottuk, hogy o, aki vezetője a folfegyverzett budapesti munkassagnak, csatlakozzek hozzánk. A legnagyobb meglepetesunkre Haubrich kijelentette, hogy szolidaritast vallal a kommunistákkal." (*Bohm Vilmos* Id mű, 335. old)

Haubrich nyilvanvalóan tisztaban volt azzal, hogy meddő kiserlet lett volna a budapesti munkasezredeket szembefordítani a kommunistákkal, akik a proletárdiktatúra kovetkezetesebb alkalmazasat szorgalmazzak Bizonyos, hogy ezert utasitotta el Bohm javaslatát, aki viszont eppen ezt igyekszik elhomalyositani Olyan kepet fest, amely szerint a szocialdemokratak mindenutt túlsúlyban voltak, a hadseregben is, de a kommunista kisebbseg nehány szaz fós „megfizetett terrorcsoportjának a terrorja miatt megis tehetetlenek voltak es engedni kenyszerultek".

39 Ugyanott, 437. old.

40 Ugyanott. – Weltner a konyveben (melyet 1929-ben jelentetett meg) megerositi a Bohm által kozolteket, hogy ti. Kunfival egyutt keresztul akarták vinni a szakitast, megpedig a Haubrich parancsnoksaga alatt állt budapesti munkásezredek mozgosításával Ő is emliti, hogy Bohm es Kunfi tárgyalt Haubrichhal. „Hogy a kulisszák mogott mi tortent – irja –, az meg ma sem derult ki. Haubrich azonban kijelentette, hogy mindenben szolidaritást vállal a kommunistákkal." Weltner kozlese szerint „a kulisszak mogott" tortent valami, nemcsak az, amit Bohm a konyveben tanácskozasukrol kozol, de, hogy mi, azt nem tudja. Azt hiszem, ez a valami nem egyeb, mint keserű megbizonyodásuk arról, hogy a budapesti munkasezredeket nem lehet a tervezett szociáldemokrata puccs celjaira felhasznalni. Weltner azt is megerósiti, hogy Bohm, Erdelyi es Kunfi „elozetes megállapodás alapján" maradtak ki a tanácskongresszus kapcsán újjászervezett Forradalmi Kormanyzótanacsból, ő pedig nem vállalta tovabb a *Népszava* szerkeszteset. (*Weltner Jakab* Forradalom, bolsevizmus, emigráció. A szerző sajat kiadása. Budapest 1929. 233., 234., 235. old) Az új pártvezetőségnek azonban tagjai maradtak!

41 A bevonuló csehszlovák csapatok tisztjei az első napokban a proletárhatalom tobb tucat hívet lovettek agyon. Kegyetlenkedesuk ugyan nem merhető a horthysta kulonitmenyek magyarországi verengzesehez, de arról tanúságot tett, hogy a „demokrácia" bajnokának leplevel takarózó cseh imperializmustól sem volt idegen a kegyetlenkedes rablótorekvesei ervenyesiteseben

42 *Ormos Mária* Padovától Trianonig (1918–1920) Kossuth Konyvkiadó 1983. 309. old.

Szlovakia felszabaditása vagy elhagyasa termeszetesen nemcsak „utokártya", bár a diplomáciai harcban lehetett annak tekinteni. Ami pedig a „partnerre válást" illeti, ez rovid eletű es eleve kétes volt A lenyeg az egyoldalú visszavonulás megitelese. Ormos Mária velemenye erról a kovetkező: „Ezt az elhatározást számos tortenetiró ertelmezte már, s a legtobben hibásnak veltek Katonai, belpolitikai es moralis szempontból valóban nagyon kedvezótlennek látszik a hatása. Nemzetkozi szempontból azonban ketsegtelenul voltak fontos es súlyos ervek, amelyek a dontest indokoltta tettek. A tanacshatalom ismet kihúzta a jogi alapot az intervencio alól . A legrosszabb esetben is idot nyert arra, hogy elhárítsa a fóváros megszallását, viszonylag rendezett politikai visszavonulást hajtson vegre es megteremtse a vedekezés lehetoseget a szelsoseges reakcioval szemben A valosagban azonban a tanacshatalom jogi bázisra helyezkedese azt eredmenyezte, hogy a konferencia volt kenytelen leterni arról.. kenytelenek voltak nyiltan beszelni, s tobbe nem titkoltak, hogy celjuk mindenkeppen es mindenaron a rezsim megsemmisitese." (Ugyanott, 309–310. old.) Segitettek a magyar feher ellenforradalmárokat, bár szerettek volna, ha azok „liberálisabb" arculatot mutatnak

Nem akarok itt belebocsátkozni abba, helyes-e a Clemenceau-diktátum elfogadasát úgy tekinteni, hogy ezzel a tanácskormany „jogi alapra helyezkedett", s az antantnagyhatalmak csak ezután tertek le a „jogi alaprol". (A diplomaciai harcban mindennapos a kulonbozó egyezmenyek vagy akárcsak diplomáciai jegyzekek kovetelesei es igereteit joghatályosnak vagy jogellenesnek nyilvánítani.) Csupán arra utalok itt, hogy az egyoldalú visszavonulas nyomán a valóságban azok a

„katonai, belpolitikai és morális szempontból kedvezőtlen" jelenségek, amelyeket Ormos Mária is említ, s amelyek nemcsak látszólagosak voltak, hanem valósak, a szélső reakciós erők aktívabb tevékenységének is és a szociáldemokrata defetizmus terjesztésének is kedveztek. Nem világos továbbá, hogy Szlovákia kiürítése a tanácskormány számára Ormos szerint milyen „viszonylag rendezett politikai visszavonulást" tett lehetővé.

[43] *Kun Béla:* Id. mű, I. köt. 389–390. old.

[44] MMTVD 6/B köt. 212. old. – Ezt a határozatot a katonai helyzetről folyó vita kapcsán fogadták el.

[45] Ugyanott, 370. old.

[46] *Kun Béla:* Id. mű, I. köt. 407. old.

[47] Ugyanott, 405. old.

[48] Ugyanott, II. köt. 258–259. old.

[49] „Ma még – mondotta Böhm – kezünkben van a hadsereg. Kunék és Szamuelyék néhány száz fölfegyverkezett egyénnel rendelkeznek. Ha mi ezek ellen fegyveres erővel fellépünk, a győzelem nem lehet kétséges. Betegségem ellenére elvállalom a mozgalom katonai részét, de csak abban az esetben, ha a szociáldemokraták erre felhatalmaznak, mellém állnak és vállalják a politikai vezetést és felelősséget."

Vagyis, ami a fehérgárdisták által vezetett június 24-i, úgynevezett ludovikai puccsnak nem sikerült (bár ott is megpróbáltak Haubrichra hivatkozva szociáldemokrata támogatást kapni), azt most szociáldemokrata munkáshatalom teremtését hirdetve vélte Böhm elérhetőnek: az antant követelésének eleget téve a tanácshatalmat megdönteni. Tervét azonban csak Haubrich támogatta. Böhm közlése szerint Pogány és Landler azt mondták, hogy ők nem vállalják a részvételt, hanem félreállnak. Lehet, hogy ez így is volt, de aligha félreállási szándék rejlett mögötte, inkább annak elkerülése, hogy közöljék Böhmmel, mit szándékoznak tenni. Böhm tervét Weltner azért ellenezte, mert úgy vélte, hogy az akció eredményeként „végül a fehérterror fog felülkerekedni". Böhm állítása szerint Weltner eme állásfoglalása miatt nem került sor az általa javasolt puccsra. (*Böhm Vilmos:* Id. mű, 439. old.)

Weltner az április végi–május eleji válság idején is ellenezte, hogy „mérsékelt szocialisták" kormánya lépjen a tanácskormány helyére. Kifejtette, hogy az antanttal kompromisszumot nem lehet kötni, az a tőkés rendszert akarja visszaállítani, ezt a szociáldemokraták ne vállalják, hanem csinálja meg az antant maga. Weltner, úgy tűnik, hasonló meggondolásból utasította el július 5-én Böhm puccstervét, s talán még világosabbá vált előtte az is, hogy az antant a fehérgárdista erőket akarja hatalomra juttatni. A Böhm-féle puccsterv elejtésében szerepet játszhatott, hogy Kunfi kitért ennek aktív támogatása elől. Erről azonban Weltner nem tesz említést könyvében.

[50] *Kun Béla:* Id. mű, II. köt. 259. old.

[51] Ormos Mária megállapítja, hogy június 28-a után Párizsban „a szövetséges államok képviselői Clemenceau kivételével most már szinte kórusban követelték a beavatkozást, mit sem törődve a lojalitással, amit a magyar kormány a konferenciával szemben tanúsított". Clemenceau „minden bizonnyal abban reménykedett, hogy a Tanácsköztársaság sorsa a konferencia beavatkozása nélkül is megpecsételődik". A delegációvezetők tanácsa végül is „megbízta a katonai szakértőket az intervenció konkrét tervének elkészítésével". E tervet a július 9-i vita során „nem látták kockázatmentesnek". A csehek még haboztak, a jugoszlávoknak is más ügyeik voltak sürgősebbek, de július 15-én Masaryk értesítette Foch marsallt, hogy Csehszlovákia vállalja a részvételt, s július 17-én Foch előterjesztette az újabb intervenciós tervet. (*Ormos Mária:* Id. mű, 317–321. old.) Ormos Mária igen szemléletesen ismerteti az intervencióra készülők és az azt sürgetők belső ellentéteit, huzakodásait, s azt is, milyen ellentétek voltak az antanthatalmak között abban a kérdésben, hogy milyen új kormány lépjen a tanácskormány helyére, azaz mely hatalom „érdekszférájába" kerüljön Magyarország, miután a proletárhatalmat megdöntötték. Az angol, az amerikai és az olasz delegációk sürgették a franciákat az intervenció végrehajtására, de ellenezték, hogy a létesítendő ellenforradalmi kormány a franciák közép-európai hegemóniájának eszköze legyen. Sürgették a franciákat, hogy vállalják az intervenció közvetlen politikai ódiumát, katonailag segítsék és irányítsák, de ne akarjanak döntő szerepet játszani a leendő magyar kormány megalakításában és tevékenységének befolyásolásában. Július 18-án elhatározták: négytagú tábornoki küldöttséget menesztenek Budapestre, hogy „tisztább képet" kapjanak a magyarországi helyzetről. Úgy vélem, e misszió feladata aligha lehetett más, mint kipuhatolni, nem lehetne-e a proletárhatalmat

belső ellenforradalmi erők aktívabb támogatásával, külső katonai intervenció nélkül megbuktatni.

Az antanthatalmak intervenciós vitájának éleződését Ormos Mária a versailles-i békeszerződésnek a német kormány által történt aláírásától, június 28-ától datálja. Úgy vélem, ez az intervenció sürgetésének az egyik tényleges oka volt, mert aggódtak amiatt, hogy a versailles-i békediktátum elfogadása megnövelheti Németországban az antant rendkívül súlyos békediktátumát elvető proletárforradalmi erőket. A magyar proletárhatalom léte az északi visszavonulás lehangoló hatása ellenére is megmaradt a forradalom ösztönzőjének. De az bizonyos, az antanthatalmaknak és a békediktátumot elfogadó német kormánynak politikailag nagyon jól jött, hogy a magyar proletárhatalom éppen a versailles-i békeszerződés aláírását követően hajtotta végre az egyoldalú északi visszavonulást.

[52] Miután a román csapatok elfoglalták Budapestet, könnyen nyomulhattak tovább, és megszállták a Dunántúl északi felét is. A dél-dunántúli megyék megszállására Horthyék szegedi csapatai és hírhedt különítményei kaptak az antanttól engedélyt, hogy itt megszervezzék a román megszállókat majd felváltó fehérgárdista hadsereget. A román megszálló csapatokat Horthyék hadserege részben novemberben váltotta föl, mikor is a magyar fehérgárdista sereg bevonult Budapestre. A Tiszántúlt azonban a román csapatok csak azután ürítették ki, miután az ország meg nem szállt részein az ellenforradalmi kormány 1920 elején megrendezte a hírhedt „választásokat", s Horthy a különítmények asszisztálása mellett megkaparintotta az államfői hatalmat is, mégpedig a szocialista és demokratikus forradalmi erőkkel való könyörtelen leszámolás „keresztény kurzus"-nak nevezett programjával.

[53] *Böhm Vilmos:* Id. mű, 446. old. – A Renner-kormány biztosította a menedékjogot a kommunista népbiztosoknak – Kun Béláék internálásával.

[54] Ugyanott, 447. old.

[55] Mint ismeretes, a gyárak és bányák tőkés tulajdonának visszaállítását még a Peidl-kormány elrendelte. Ez sem állta útját annak, hogy a hatalom megkaparintására készülő polgári ellenforradalmi csoportok egyike a főváros román megszállását követően a „szakszervezeti kormányt" az angol és olasz antantképviselők egyetértésével sietve félrelökje.

[56] PI Archívum, 600. f. 3/5. ő. e. 44–50. 1.

[57] *Kun Béla:* Id. mű, I. köt. 247. old.

[58] *Kun Béla* a Magyar Tanácsköztársaságról. Kossuth Könyvkiadó 1958. 427. old.

[59] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. II. köt. 256. old.

[60] PI Archívum, 601. f. 26. ő. e. A Forradalmi Kormányzótanács május 10-i ülése.

[61] A földreformmal, pontosabban a földesúri földek kisajátításával kapcsolatos bizalmas rendelet egyik pontja kimondja: „Ahol a munkafölösleggel rendelkezők kis része egyéni kisajátítást akar, kivételesen, ha a termés biztosítása és a földmunkások megnyugtatása másképpen nem lehetséges, meg lehet ezt engedni azon esetben, ha az illetőnek van megfelelő felszerelése és vetőmagja, amelylyel a kisajátított földet megművelheti." Ügyelni kell azonban arra, hogy az ilyen esetekben „egy családnak a szántóföldje a kihasított darabbal együtt 5 magyar holdnál, rétje pedig az egy magyar holdnál nagyobb ne legyen".

A rendelet arról nem szól, mi történjék ott, ahol a „munkafölösleggel" rendelkezőknek nem kis, hanem nagy része kívánja az egyéni használatba vételt, arra viszont utal, hogy „a kihasított parcellák összterülete olyan nagy ne legyen, hogy lehetetlenné tegye a kihasítatlan résznek egy szövetkezeti gazdasággá való szervezését". (MMTVD 6/A köt. 144. old.) Az eddig feltárt adatok szerint mintegy 80 000 hold került kihasított telekként a földműves szegénység egyéni használatába.

[62] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I. köt. 357. old.

[63] PI Archívum, 601. f. 36. ő. e.

[64] Ugyanott.

[65] Vörös Újság, 1918. december 18.

[66] MMTVD 6/A köt. 143–145. old.

[67] MMTVD 6/B köt. 222. old.

[68] PI Archívum, 601 f. 32. ő. e.

[69] Kun Béla letartóztatása és árulónak nyilvánítása után torzító jellegű nyilatkozatokat tettek tevékenységéről, és indokolatlan vádakat emeltek ellene visszaemlékezéseikben olyan elvtársak is, akik korábban az ő politikájával egyetértettek, s esetleg a frakcióharcokban is mint kunisták vet-

tek részt. Kun árulóvá nyilvánítása megrendítette és Kunnal kapcsolatos emlékeik átértékelésére késztette őket; emlékeik eltorzultak. Az sem kizárt, hogy a Kuntól elhatárolódó és Kun-ellenes megnyilatkozásaikkal elterelni igyekeztek a figyelmet a Kun politikáját támogató régebbi állásfoglalásaikról, feledtetni igyekezvén ezeket. S ha Kun rehabilitálását már nem érték meg, mert távoztak az élők sorából, úgy nem volt módjuk igaztalan megnyilatkozásaikat korrigálni önmaguk és visszaemlékezéseik olvasói számára.

Az egykori landleristák többségét is, úgy vélem, megrendüléssel érte Kun árulóvá nyilvánítása, hiszen bár vitáztak és veszekedtek vele, nem vonták kétségbe, hogy ő a forradalom hű, minden áldozatot vállaló harcosa. Viszont letartóztatása csak arra késztethette őket, hogy korábbi Kun-ellenes vádjaikat igazoltaknak lássák és még meg is toldják. Értesülve Kun rehabilitásáról, ezt minden bizonnyal egyetértéssel fogadták. Frakciós szellemű igaztalan vádjaik helyreigazítását, ha erre még módjuk volt, elvégezték vagy hallgatással mellőzték. Tapasztalható volt egyesek részéről olyan vélemény is, mely szerint helyes Kunt rehabilitálni – de nem túlságosan. Ezt jórészt a régi frakciós szellem utórezgésének éreztem.

Nagyon fontos tehát, hogy akik Kun Béla tevékenységével foglalkoznak, az ilyen anyagokat, s természetesen az egyéb, polgári forrásokból származó anyagokat is kellő kritikával vizsgálják, és ne használják fel túl könnyedén éppen a torzító értékelések és indokolatlan vádak bizonyítékául.

ORMOS MÁRIA

KUN BÉLA, A KÜLÜGYI NÉPBIZTOS. VILÁGTÖRTÉNELEM – MAGYAR TÖRTÉNELEM

Március 21-ének a helye kissé bizonytalan a hazai kalendáriumban. Pontosabban szólva: mindenki jól ki tudja jelölni, aki a nemzetközi forradalmi vagy egyáltalán a jelentős nemzetközi eseményekkel foglalkozik, de sokan kétségekkel küszködnek, ha a Tanácsköztársaságnak a hazai történelemben elfoglalt helyéről van szó.

Mint minden nemzeti tudati jelenségnek, ennek is múltja van. A Horthy-korszak keresztény-nemzeti megítélésének szerepét két okból is feleslegesnek látszik részletezni. Egyrészt azért, mert sloganjei közismertek, másrészt azért, mert ma már e sloganeknek nincs esélyük arra, hogy hassanak a közvéleményre. Elég megemlítenünk annyit, hogy a Tanácsköztársaság ebbe az ideológiába úgy épült be, mint a baloldal nemzetáruló mivoltának apokaliptikus megnyilatkozása. A kurzusideológia Kun Béla-képében azonban – ha gondosan szemügyre vesszük – találunk egy mély ellentmondást, amelyre témánk szempontjából nagyon is érdemes felfigyelnünk. A nemzetárulás kritériumai két adatcsoportban merültek ki: az egyik a vezetők „nem magyar" voltára utaló megállapításokat, a másik a belpolitikai lépéseket, „rémtetteket", „terrorcselekményeket" tartalmazta.[1] Néma csend övezte azonban a kül- és a katonapolitika kérdéseit, és e csend arról árulkodott, hogy a „nemzetárulás" lehetőségének igazi terrénumában a keresztény kurzus nem tudta a vádat megfogalmazni. Egy-két „honatya" és publicista próbálkozott ugyan azzal, hogy a Tanácsköztársaság fegyveres harcát „vörös imperializmusként" bélyegezze meg,[2] de az ilyesfajta megjegyzések a hallgatásnál is jobban felhívták a figyelmet arra a paradoxonra, hogy – bármilyen zászló alatt is – egyedül e „nemzetárulók" harcoltak olyan célokért, amelyek a rendszer mellett a nemzet érdekeit is kifejezték. A „vörös imperializmust" hangoztató támadások ezért szórványosak maradtak.

1945 után a magyar történelmi kép gyökeres átalakulás elébe nézett, és ezért túlságosan is sok volt a teendő, az újragondolásra, az új kutatásra váró téma. A történészek a felszabadulást követő 2—3 év alatt nem jutottak el odáig, hogy a Tanácsköztársaság mozgásterét, stratégiáját és jelentőségét akár csak felvázolhatták volna. Ekkor pedig előállt a politikai *non possumus*. 1949-ben, a Tanácsköztársaság kikiáltásának 30. évfordulóján egy olyan album jelent meg,[3] amely strukturális valótlanságokat kellett hogy tartalmazzon már azon egyetlen ténynél fogva is, hogy Kun Béla nevét nem lehetett megtalálni benne. A „Kun Béla-tilalom" megengedte ugyan, hogy a Tanácsköztársaságról a továbbiakban is sok szó essék, de kizárta annak lehetőségét, hogy mély érdeklődés keletkezzék iránta. Ez az eljárási mód, céljával ellentétben, inkább nehezítette, mintsem elősegítette, hogy a Tanácsköztársaság a magyar történelem szerves részévé váljon.

A Kun Béla-anatéma az ötvenes évek végétől szerencsés módon megszűnt, és a történészek sokat tettek azért, hogy 1919 nevezetes napjaira fény derüljön.[4] Ennek ellenére a kérdés lényege máig is az, hogy vajon valóban a helyükre kerültek-e a köztudatban, a hétköznapi megítélésben. Több millió ember gondolatvilágába természetesen nem lehet bepillantani. Jelek árulkodnak azonban arról, hogy a Tanácsköztársaság hazai szemlélete most is kettősségben szenved. Elfogadtuk a nemzetközi naptár számára, és ennyiben büszkék vagyunk rá, de máig sem tudjuk pontosan, hogy mit kezdjünk vele a nemzeti történelem nézőpontjából.

Igyekezetünkben, hogy a magyar történelmi nacionalizmus sokak által hangoztatott vádjával szemben legalább egyetlen szilárd ellenpontot találjunk, hajlunk arra, hogy a Tanácsköztársaság és vezetői tevékenységét kizárólag vagy elsősorban a világforradalmi elkötelezettségek oldaláról vegyük szemügyre.

Ezt egyébként alátámasztja, hogy Kun Béla stratégiája tényleg az Oroszországban elkezdett forradalom továbbterjedésére és győzelmére épült. A valóságon nem kell tehát erőszakot tenni ahhoz, hogy a Tanácsköztársaság világforradalmi összefüggései feltáruljanak. Ahhoz is viszonylag keveset, hogy ezek az összefüggések annyira felnagyobbodjanak, hogy elfedjék a kérdés nemzeti oldalát. Hozzátehetjük, hogy e felfogást „kisegíti" több kisebb-nagyobb jelentőségű tény. Ezek azzal kezdődtek, hogy Kun Béla előzőleg nem volt nevezetes személyisége a hazai közéletnek, hogy idegenből tért haza, magával hozva, némileg „importálva" egy addig Magyarországon nem honos ideológiát. Folytatódtak azzal, hogy a többi vezető is „újonnan jött" volt, és egyikük neve sem hasonlított a magyar „történelmi" nevekhez. Befejeződtek e tények azzal, hogy Kun mereven elhatárolta magát a magyar nacionalizmus frázisaitól, és eltüntette minden külső jelüket: a zászlót, a kokárdát, a sapkarózsát.

A kérdés az, hogy miközben a Tanácsköztársaság külügyi népbiztosa valóban ezt tette, és tényleg elhárított magától minden nacionalizmust, vajon képviselt-e, megfogalmazott-e egy új nemzeti alternatívát, és ha igen, milyet.

Mielőtt tárgyunk érdemi elemzéséhez kezdenénk, néhány megszorító megjegyzést kell tennünk.

Mindenekelőtt tisztában kell lennünk azzal, hogy háborús körülmények között, amilyenek a Magyarországi Tanácsköztársaság létét kezdetétől összeomlásáig jellemezték, nem lehet *külpolitikáról* beszélni a szó eredeti értelmében. A háborúkat többnyire kíséri ugyan korlátozott külpolitikai tevékenység, de az alárendelődik a katonai helyzetnek. A Tanácsköztársaság esetében ráadásul annyiban különleges háborúról volt szó, hogy az erőviszonyokat nem a szemben álló katonai potenciálok alakították ki, hanem azoknál nagyobb szerepet játszott bennük egyfelől a nemzetközi – közelebbről az európai – munkásbaloldal ereje, másfelől az ország belső viszonyainak összessége. A Tanácsköztársaság külpolitikájának lényege a túlélésben összegeződött. A Tanácsköztársaság idején a külpolitika nem válhatott önálló reszorttá. Bár Kun a külügyi népbiztos tisztét viselte, valójában döntő szerepe volt az egész politika alakításában, és ebből a külpolitikát „vegytisztán" nem lehet, nem is szabad kivonni.

Megjegyzendő az is, hogy Kun Béla nem volt hivatásos külpolitikus. Újságíró korában érdeklődött ugyan a külpolitika iránt, majd miután belevetette magát az oroszországi proletárforradalom küzdelmeibe, 1918 elején egy ideig az ottani Külügyi Népbiztosság munkatársa és két szovjet hivatalos orgánum – a *Pravda* és az *Izvesztyija* – cikkírója lett, de önálló nemzetközi politikai döntések hozatalára 1919-ig nem

volt módja. Megfigyelhette ellenben Lenin és a bolsevikok politizálását, figyelemmel kísérhette a nemzetközi fejleményeket, szerzett tapasztalatokat is, kapcsolatokat is, és kialakított elgondolásokat. Rendelkezett-e Kun Béla politikai rutinnal, amikor egy ország sorsát illető döntések elé került? Kun határozott volt, és kezdeményezőképes lépéseit rugalmasság jellemezte. Külpolitikusnak azonban kétségkívül nem mindig volt eléggé türelmes, óvatos és körültekintő. Nem alakult ki benne a tapasztalt politikus óvatossága, a másik fél, illetve felek motívumait aprólékosan elemző készség.

Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a Tanácsköztársaságnak nem volt külpolitikai apparátusa. Kun nem támaszkodhatott olyan népbiztosságra, amelyben szakértők ültek volna. Az ország és a rendszer izoláltsága miatt pedig olyan diplomáciai testületre sem, amely rendszeres információkkal szolgálhatott volna neki akár csak a Magyarország szempontjából legfontosabb államok külpolitikai vonaláról. Állandó összeköttetése kizárólag Moszkvával és Béccsel állt fenn. Minden más vonatkozásban szórványos hírekhez jutott, és a közvetítő csatornák nemegyszer bizonytalanok vagy egyenesen félrevezetőek voltak.

Hogyan foghatjuk fel – mindezek alapján – a Kun által kifejtett külpolitikai tevékenységet? Semmiként sem kereshetünk benne részletezett és kidolgozott külpolitikai programot. Ilyen program kialakítására sem az ország általános helyzete, sem a Tanácsköztársaság konkrét feltételei nem adtak lehetőséget. Azt kereshetjük, hogy milyen tendencia figyelhető meg Kun külpolitikai munkálkodásában, illetve azt, hogy az általános helyzetnek alárendelve miféle politikai lépéseket tett az ország és a rendszer helyzetének stabilizálása érdekében.

KIINDULÁSI ALAPOK

Magyarország 1919. márciusi külső helyzete és belső állapota eléggé ismert ahhoz, hogysem részleteznünk kellene. A polgári köztársaság útját nem kísérte külső siker. Ellenkezőleg: a demarkációs vonalak az ország területét egyre csökkentették, és a gyűrű utolsó beszűkítése, az úgynevezett Vix-jegyzék átnyújtása váltotta ki a Károlyi-rendszer végső válságát.[5] Változatlanul fennállt a blokád, ami az ország gazdasági helyzetét kilátástalanná tette. Belpolitikailag a köztársaság nem tudott konszolidálódni. Folyamatosan elveszítette a vezető osztályok támogatását, a tervezett reformok késlekedése miatt viszont tömegtámogatásra sem tudott szert tenni. Ugyanakkor a hagyományos politikai vezető rétegek még nem tértek magukhoz kábulatukból, amit a háborús vereség, a kettős monarchia szétesése és az utca forradalmi látványa váltott ki. 1919. március 19–20-án a hagyományos politikai vezető réteg még nem nyújtotta ki kezét a hatalom után.

Ilyen körülmények között a magyar kommunisták és szociáldemokraták, jelesül pedig Kun Béla maga, joggal gondolhatták, hogy Magyarországnak nemcsak szociális téren nyújthatnak alternatívát, hanem külpolitikailag is. Míg egyrészt Kun valóban az internacionalizmus jegyében dolgozott, másrészt szemmel láthatóan meghatározta tevékenységét az a gondolat, hogy az országot egyedül ez a politika mentheti meg. Amíg Magyarország csatlakozik a kor nagy forradalmának hullámához, és ezzel szolgálja a világforradalom ügyét, addig a forradalom az egyetlen olyan té-

nyező, amely biztosíthatja a társadalmi átalakulás mellett az ország mint egység nemzetközi helyzetének jobbulását.

Milyen tényezők támasztották alá ezt az elgondolást? Joggal fel lehetett hozni mellette, hogy míg a Károlyi-korszakban Magyarország külpolitikai támasz nélkül maradt, addig a Tanácsköztársaság egy hatalmas ország erejét tudhatja a maga oldalán. Ismeretes, hogy a Tanácsköztársaság Kormányzótanácsa első felhívásával a szovjetek köztársaságához is fordult. Ez a március 22-i üzenet világosan tartalmazta a fent jelzett koncepciót. „A magyar proletárforradalmat – olvashatjuk benne – két erő teremtette meg. Az egyik a munkásoknak, a földműves-szegényeknek és katonáknak az az elhatározása, hogy nem akarják tovább hordozni a tőke igáját. A másik az antant imperializmusa, amely Magyarországot területének megcsonkításával minden élelmiszerétől, ipari nyersanyagától, megélhetésének összes feltételeitől meg akarta és meg akarja fosztani. Az antant ultimátumára, amely a román oligarchia számára követelte Magyarország azonnal való és végleges átadását, a proletárdiktatúra megteremtése a magyar nép válasza." A továbbiakban a felhívás leszögezte, hogy a kormány a magyar forradalmat „a nemzetközi szocializmus védelme alá" helyezi, és el van szánva arra, hogy megvédelmezze minden támadás ellen. Ugyanezen a napon Kun Béla Leninhez intézett üzenetében a szovjetek segítségét kérte „az imperialista rablók ellen".[6]

Kun elgondolását alátámasztották a környező országokban és területeken megfigyelhető forradalmi jelenségek. Ezekkel kapcsolatban ismét arra a megállapításra kell jutnunk, hogy Kunt e jelenségek nem kizárólag a világforradalom perspektívája, sőt még csak nem is kizárólag a rendszer politikai jövője szempontjából foglalkoztatták. Nagy figyelemmel kísérte e fejleményeket a gazdasági lehetőségek miatt is. Abban a vitában, amelyet Kun március 27-én Böhm Vilmossal folytatott a Kormányzótanács ülésén, politikai törekvése mellett megfogalmazta egyúttal vállalkozásának morális alapját is. „Ha fönnmaradt volna a kapitalizmus – mondta többek között –, akkor sem tudtunk volna nemzetközi árucserét csinálni. Így is, úgy is éhség várt volna ránk; mi mindig azt mondtuk, hogy csak kétféle éhség között kellett választani." A választás jogosságát pedig így indokolta: „... ha nem terjed tovább a forradalom, mi izolálva vagyunk. De amire mi a forradalmat alapítottuk, az a nemzetközi forradalom volt, és hogy nem rosszul számítottunk, azt két-három nap is eldönti. Itt van az ukrajnai és az osztrák dolog, és nyugodtak lehetünk, hogy Németország is követi a példánkat. Itt óriási gazdasági terület van máris; ez autochton el tudja magát látni."[7]

Kun kétségtelenül úgy látta a helyzetet, hogy a korábbi társtalansággal ellentétben nagy erőket állíthat a Tanácsköztársaság mellé. Ezek az erők segítenek megvédelmezni, és egyúttal olyan kiindulásul szolgálnak, amely biztosítja a jövő gazdasági feltételeit.

E kiindulásból logikusan következett, hogy mindaddig, amíg a forradalom terjedése és a segítség várható volt, Kun legfontosabb külpolitikai kezdeményezései Szovjet-Oroszország, valamint a forradalmasodó övezetek, többek között az imént említett ukrán és osztrák területek felé irányultak. Az antanttal Kun ebben a szakaszban időnyerés céljából taktikázott.

Keleti irányban a legfontosabb feladat a közvetlen összeköttetés megteremtése volt a szovjet-orosz és az ukrán Vörös Hadsereggel. Ezért volt lényeges, hogy mi történik

„Ruszin-Krajnában", vagyis Kárpát-Ukrajnában, továbbá a volt monarchiabeli Kelet-Galíciában, valamint Ukrajnában. A Kormányzótanács március 25-én népbiztost nevezett ki Stefán Ágost személyében Kárpát-Ukrajnába,[8] ahol el is kezdődött a tanács típusú berendezkedés. Április 7-én Stefán beszámolt róla, hogy „magyar mintára" akarják kidolgozni az alkotmányt, a tervezet elkészült, és szervezik a „ruszin gárdát", amelynek ruszin vezényleti nyelvet kívántak biztosítani. Stefán lőszert, valamint 10 millió koronát kért. A ruszin népbiztosság – a hírek szerint – sikerrel szervezte a helybeli Vörös Gárdát. Kun Béla kifejtette, hogy a Tanácsköztársaság a nemzetiségi autonómiák elvét vallja. „A gazdasági ügyek közössége megmarad, Ruszin-krajna nem akar külön szocializálást" – mondta. Úgy gondolta, hogy a közigazgatás és a gazdasági decentralizálás ügye megoldható, de erre csak akkor kerülhet sor, „ha a föderatív köztársaság alkotmánytervezetét tárgyaljuk a nagy szovjetben".[9]

Ebből kiderül, hogy Kun Béla a leendő Magyarországra egy föderatív köztársaság részeként gondolt, vagyis a közép-európai kérdést föderatív alapon látta megoldhatónak. Az is világos e néhány szó alapján, hogy szerinte e leendő köztársaság gazdálkodási egységet alkot majd, de decentralizált formában.

Ami Galíciát illette, e terület fontossága nem kerülte el már a Károlyi-kormány figyelmét sem. Többek között kompenzációs kereskedelmi szerződést kötött vele, amelyet a Tanácsköztársaság fenntartott. Galícia jelentőségét csak növelte, hogy március vége felé – amint Csicserin is jelezte egy táviratában Kunnak – az ukrán Vörös Hadsereg csapatai közeledtek a „már erjedő Galíciához", és így e csapatok viszonylag közel kerültek a magyarokhoz.[10] Fontos volt mindamellett Galícia az Ukrajnával létesítendő kapcsolat miatt is. Március 27-én Kun jelezte a Kormányzótanács ülésén, hogy felkereste őt egy ukrán küldött, és megkérte, közvetítsen Ukrajna és az Orosz Köztársaság között, hogy „a három köztársaság egységes területet alkosson".[11] Kun vállalta a közvetítést, és április 1-jén táviratot küldött Moszkvába az ukrán kérdésről. Az előterjesztett tervezetnek két érdekes vonatkozása van. Az egyik, hogy Kun minden további nélkül elfogadta és továbbította az ukrán küldött koalíciós elgondolását, amennyiben azt ajánlotta, hogy a leendő „Ukrán Szovjetköztársaság" kormánya négy párt: a független szocialisták, a szociálforradalmárok (eszerek) balszárnya, a kommunisták és az ukrán szocialisták képviselőiből alakuljon meg. A másik sajátosság, hogy az Ukrán Szovjetköztársaság függetlenségének elismerését kívánta, és úgy vélte, hogy amíg az „európai szocialista föderáció" meg nem alakul, a szovjetköztársaságok – az orosz, az ukrán, a magyar – „véd- és dacszövetséget" kötnének egymással, és egymásnak anyagi, valamint katonai segítséget nyújtanának egy szomszédos burzsoá állam „annexiós elözönlése ellen folytatott harcában, elsősorban az antant, Lengyelország és Románia ellen, csakúgy, mint a szovjetköztársaság fennállását fenyegető belső ellenforradalmi felkelések ellen".[12]

Kun azonnali választ kért a tervezetre. A választ nem ismerjük. Tény viszont, hogy Kun javaslatát a szovjet vezetők nem fogadták el, és ebben koncepcióbeli különbségek fejeződtek ki, amelyek feltehetően a túlzottnak ítélt koalíciós nyitottságra vonatkozhattak. Másfelől szinte bizonyos, hogy Kunt a javaslat megtételében kül- és katonapolitikai szempontok vezették. Azt a módot kereste, melynek segítségével Magyarországnak Keletről katonai segítség nyújtható. A belpolitikai megoldásokban pedig láthatóan a magyar koalíciós tapasztalatokból indult ki.

Életbevágó kérdésnek látta Kun Béla a stabilizálás és a világforradalom általános

érdeke szempontjából, hogy az osztrák szociáldemokrácia megteszi-e azt a lépést, amelyet a magyarországi megtett, vagyis hajlandó-e a polgári köztársasági formát meghaladni és áttérni a szovjetrendszerre. 1919. március végén, április elején e téren eleven remények éltették. Utólag e reményeket furcsállhatjuk ugyan, 1919 elején azonban még senki sem mondhatta meg, hogy a szociáldemokrata pártok kereteiből hányan és kik lépnek a Kun által remélt útra. Valószínűleg csak az egyik és a másik ország adott helyzetének rendkívül gondos elemzése alapján lehetett volna ilyesfajta jóslatokba bocsátkozni és következtetésekre jutni.

Mindenesetre Kun március végén úgy látta, csak napok kérdése, hogy Ausztriában a kommunisták és a szociáldemokraták egyesülnek, és kikiáltják a tanácsköztársaságot. A két kormány között március 25–27-én tárgyalások zajlottak le, és ezek során az osztrák szociáldemokraták valószínűleg messzemenő kijelentéseket engedtek meg maguknak mind a magyar mozgalom támogatása, mind saját forradalmiságuk bizonyítása terén.[13] Kun Béla legalábbis a Kormányzótanács március 27-i ülésén ezzel kapcsolatban kijelentette: „Renner odanyilatkozott, hogy tisztán élelmezési kérdésben van eltérés köztünk és köztük. Attól tartanak, hogy az antant kiéhezteti őket. Az elvtársak élelmezési garanciákat kérnek tőlünk. Kérdés: mit tudnánk azonnal adni?"[14] Otto Bauer azonban kissé más hangnemben nyilatkozott március 25-én a német követ előtt. Közölte, hogy a magyarok fegyverkérelmét Ausztria, élelmiszergondjaira hivatkozva, elhárította. „A magyarok – fűzte hozzá ehhez az osztrák külügyminiszter – nagyon kevéssé voltak elégedettek e válasszal, és ő attól fél, hogy a fegyverek megszerzése érdekében felkeléseket fognak itt szítani."[15]

Kun nagyon szerette volna, hogy a magyar kormány barátságos gesztust tehessen Ausztria felé. Sürgette, hogy a magyar kormány nyissa meg Ausztria számára a négy nyugati megyét, hogy ott szabadon vásárolhasson. „Nekem nem a kenyér az első, hanem a forradalom Nyugat felé... Ha Ausztriában van forradalom, Csehországban is van. És akkor végigvisszük a forradalmat a francia határig" – mondta. A kormányzótanácsi ülésen Erdélyi Mór élelmezésügyi népbiztos azonban kijelentette, hogy „egy gramm gabonát sem tud adni", maga Kun pedig március 30-i sajtónyilatkozatában csak azt ígérhette, hogy Ausztriát a tanácskormány majd akkor segíti meg, ha megoldotta saját élelmezési problémáját.[16] Bár a Renner-féle ígéret döntő feltétele nem jött létre, április 3-án magyar–osztrák szerződés létesült.

Nagyon is kérdéses, hogy az osztrák élelmezési gondoknak mi volt a tényleges szerepük az események további menetében. Kétségtelen, hogy Ausztria súlyos gondokkal küzdött. Az élelmiszer-szállítás azoknak a megbeszéléseknek is tárgyát képezte, amelyeket az osztrák kormány, név szerint Otto Bauer folytatott a német kormánnyal a két állam egyesüléséről. Ugyanakkor azonban a gabonakérdés megoldása érdekében az osztrák kormány érintkezésbe lépett az antanthatalmak megbízottaival is. Egyik képviselője 1919 márciusában már tanácskozott e kérdésről House-szal, Wilson elnök tanácsadójával, valamint Hooverral. Éppen e sokoldalú osztrák tárgyalási tevékenység teszi kérdésessé, hogy vajon komolyan lehetett-e gondolni arra: egy belső fordulat végrehajtása a magyar élelmiszer-szállítmányok függvénye lehet.

Mindemellett ma már tudunk arról is, hogy az osztrák kormány foglalkozott a volt Monarchia németlakta területeinek megtartásával, illetve megszerzésével. Bár a magyar kormánnyal sem Károlyi idején, sem a Tanácsköztársaság fennállásának első három hetében nem akarta rontani viszonyát, és ezért a burgenlandi kérdést

nyíltan nem vetette fel, a memorandum e kérdésről már kidolgozás alatt állt. Az úgynevezett Coolidge-bizottság vezetője pedig jórészt hivatalos forrásokból szedte össze adatait Burgenland nemzetiségi viszonyairól.

Mielőtt május elején az osztrák békedelegáció Rennerrel az élén elindult volna Párizs felé, a külügyminisztériumban elkészült az instrukció arra, hogy a delegáció óvatosan bár, de vesse fel a nyugat-magyarországi megyék ügyét. „Világos – olvasható e szövegben –, hogy ez az egyetlen pont, ahol kompenzációt kaphatunk a más oldalakon elszenvedett veszteségekért..." Az utasítás szellemében a delegációnak gazdasági és történelmi okokkal kellett érvelnie. Nem sokkal később az osztrák békedelegáció valóban átnyújtotta a szövetséges hatalmak képviselőjének a burgenlandi kérdésre vonatkozó memorandumát. Ezt annál is inkább megtehette, mert erre nézve kifejezett bátorítást kapott több oldalról is. A berni francia követség tanácsosa például már április elején kijelentette egy osztrák megbízott előtt, hogy a bolsevizmus, valamint az Anschluss együttes veszélyének elhárítása érdekében a francia kormány hajlandó lenne támogatni az osztrákok Burgenlandra emelt igényét.[17]

Az osztrák lépések hátterét Kun nem ismerte, és az esetleges osztrák területi követelések lehetősége fel sem merült a gondolatai között. Egyik legfontosabb törekvése az volt, hogy a magyarországi német nemzetiségnek – ugyanúgy, mint a többieknek – biztosítsák az őt megillető nemzetiségi jogokat. Április 3-án a 26. sz. rendelet előírta intézőbizottság létesítését, majd egy német küldöttség fellépésének hatására a Kormányzótanács április 18-án elhatározta a német népbiztosság felállítását. Gaurat für Deutsch-Westungarn néven Sopron központtal meg is alakult, és kidolgozta a terület autonóm igazgatásának tervezetét. Csakúgy, mint Kárpát-Ukrajna esetében, gazdasági elkülönülésről ebben a tervezetben sem esett szó.[18] A javaslatot a Kormányzótanács április 26-án elfogadta.

Március végén, április elején tehát mind Kun, mind a Tanácsköztársaság vezetőinek jó része nagy reményeket táplált mind Kelet, mind Nyugat vonatkozásában. Kun Keletre támaszkodva akart politizálni Nyugat felé. Úgy gondolta, hogy amennyiben a forradalom átterjed Ausztriára és Csehországra, úgy a csehszlovák beavatkozás nemcsak elmarad, de magától értetődővé válik, hogy Szlovákia is átalakul és a nagy föderáció részévé válik. A Kárpát-Ukrajna–Galícia–Ukrajna összeköttetés, az ukrán és az orosz katonai erők segítsége viszont közömbösítheti az akkoriban még csak szerveződőben levő román haderőt. Kun sem Romániában, sem Jugoszláviában nem várt forradalmi változást. A Román Királyság minduntalan potenciális ellenségként merült fel előtte. Mintegy evidencia volt Kun számára, hogy a román imperialista törekvések ellen fel kell venni a harcot. Megjegyzendő, hogy a Tanácsköztársaság nemzetközi helyzetére vonatkozó, általunk ismert Kun-szövegekben viszont Jugoszlávia nemigen tűnik fel. Sem potenciális szövetségesként, sem potenciális ellenfélként nem esik róla szó, holott a legerősebb hadsereggel éppen ez az ország rendelkezett. Ezzel szemben számottevő összeköttetései voltak a tanácskormánynak Horvátország baloldali köreivel, és ebben az övezetben jelentős propagandát fejtett ki. Akár voltak a tanácskormánynak értesülései a jugoszláv vezető körök vélekedéséről, akár nem, tény, hogy jugoszláv beavatkozásra valóban a legkevésbé kellett számítani. A régens és a vezérkar ebben az időben teljes egyetértésben elzárkózott az elől, hogy a jugoszláv (gyakorlatilag még kizárólag szerb) hadsereget ilyesfajta „kalandok" felé vezesse.[19]

Jóllehet Kun Béla gyakran használta a világforradalom kifejezést, és olykor említést tett a forradalom kiterjedéséről Németországra, a valóságban német politikája nem volt aktív. Ennek valószínűleg az volt az oka, hogy a német szociáldemokrácia már világossá tette, megmarad a weimari polgári demokratikus keretekben, a kommunista baloldal pedig az év elején súlyos vereséget szenvedett. Ráadásul a németek politikája Magyarországgal szemben már 1918-ban kifejezetten tartózkodóvá vált, és az óvatosság a Tanácsköztársaság kikiáltása után még fokozódott. A barátságtalan német érzületnek voltak kisebb-nagyobb konkrét okai (ilyen volt a Mackensen parancsnoksága alatt Magyarországon átvonuló német csapatok fegyvereinek visszatartása és a parancsnok internálása), volt bizonyos bolsevikellenes ideológiai háttere, de beágyazódott abba a kifejezetten külpolitikai természetű elgondolásba is, amelyet a német vezető tényezők közvetlenül a háború után Közép-Európáról kialakítottak. A képből kiemelkedett – mint német szempontból fontos terület – Ausztria és Csehszlovákia, míg az összezsugorodott Magyarország alig volt látható.

A tanácskormány eleinte több gesztust tett a Magyarországon tartózkodó német állampolgárok felé. Kímélte vagyonukat, lehetővé tette a távozni óhajtók elutazását, s vagyonukat is magukkal vihették. Fürstenberg budapesti konzul javasolta is, hogy a német kormány fejezze ki ezért köszönetét. A német külügyminisztérium azonban nemcsak ezt utasította el, de azt is megtiltotta, hogy a konzul mondjon köszönetet. Finoman elutasította a német kormány a szénszállításra irányuló magyar kérelmet is. Kun Béla később teljhatalmú kereskedelmi megbízottat kívánt Berlinbe küldeni a két ország kereskedelmi kapcsolata felvételének előkészítésére. Részben a magyar küldöttség propagandatevékenységétől félve, részben attól tartva, hogy az antant rossz néven venné, ha Berlinben engedélyeznék egy magyar kereskedelmi képviselő megtelepedését, a német kormány az ügy halogatásának politikáját határozta el. Voltak azonban olyan számottevő német személyiségek is, akik a Tanácsköztársaság idején a csehszlovákok júniusban kialakult szorult helyzetét arra akarták kihasználni, hogy német–csehszlovák egyezményt érjenek el. Mint Groener tábornok hangsúlyozta egy, a külügyminisztérium fülének szánt kijelentésében, ez „katonailag" kívánatos lenne, hogy így „a Lengyelországgal vívandó esetleges harcokban a hátunkat szabaddá tegyük".[20]

Ha Groener javaslatának nem is voltak következményei, a német kormány rendkívül tartózkodó viselkedése elég gyorsan meggyőzte a magyar külügyi népbiztost arról, hogy az adott német kormánytól nem sokat várhat.

A feltételezett közép-európai fordulat és a Keletről érkező katonai segítség gondolata indokolta, hogy a Tanácsköztársaság és Kun Béla politikája a nyugati hatalmak, az úgynevezett antant irányában egyelőre meglehetősen improvizált taktikai lépésekre szorítkozott. A rendszer e vonatkozásban mindenekelőtt időt akart nyerni, illetve olyan kiindulási alapokat keresett, amelyek előmozdíthatják létszükségleteinek rövid távú biztosítását. Az átmeneti területi engedmények politikájához, a taktikázáshoz és kiváráshoz Lenin úgynevezett „breszti politikája" szolgáltatta a mintát.

A tanácskormány nyugati politikája arról az alapról indult, melyet Károlyi teremtett március 21-én a Vix-jegyzék elutasításával. A Kun Béla által március 24-én Borghese hercegnek,[21] a budapesti olasz misszió vezetőjének, majd a Garbai és Kun által Vixnek átnyújtott jegyzék[22] gyakorlatilag megismételte az elutasítást, de a ta-

nácskormány tárgyalási szándékát állította előtérbe az 1918. november 13-i fegyverszüneti feltételek alapján.

A tanácskormánynak e napokban azt kellett tapasztalnia, hogy délen a franciák nagy mozgásba kezdtek, és ez súlyos fenyegetést rejtett magában. Az antant budapesti missziójának vezetőjét, Fernand Vixet nem sikerült maradásra bírni. Bár a Kormányzótanács előbb elrendelte Vix szabad mozgásának biztosítását, majd teljesítette kérését, hogy egy monitorra költözhessen, de megakadályozta sifrírozott táviratainak leadását, s ezt kihasználva a francia parancsnokság retorziókhoz nyúlt, Vix pedig mindenáron a távozást erőltette.[23] Jóllehet Vix hírközlési szabadságának korlátozása csak válasz volt arra, hogy az alezredes 15 000 fős katonaságot kért a misszió biztonságának védelmére.

A hírzárlat, a misszió sorsának bizonytalansága azt eredményezte, hogy a francia főparancsnok, de Lobit tábornok a Tanácsköztársaság kikiáltása utáni négy-öt napban a legbarátságtalanabb intézkedések tömegét hajtotta végre. Kezdve azon, hogy leállított minden élelmiszer-szállítmányt, folytatva Szeged katonai közigazgatás alá helyezésével és befejezve a beavatkozáshoz szükséges katonai előkészületek megtételével; de Lobit tábornok és alárendeltjei dél felé izolálták a Tanácsköztársaságot.[24] Pedig a közlekedési vonalak megnyitása ebbe az irányba elsőrendű kérdéssé vált, tekintettel arra, hogy gabonát (többek között olyan gabonát is, amit esetleg Ausztriának továbbíthattak volna) csak ebből az irányból lehetett várni.

Így Kun Béla küldötte előbb jelent meg a belgrádi francia parancsnokságon, mint maga Vix alezredes. A küldöttről később ugyan kiderült, hogy nem szolgálta híven a Tanácsköztársaság ügyét, hanem beavatkozásra biztatta a franciákat, Kun Béla üzenetét mindenesetre átadta. Róth Ottó előadta ugyanis mind a francia tábornokok, mind a belgrádi francia követ előtt, hogy a magyar tanácskormány kész a tárgyalásokra területi áldozatok árán is, „csupán" ahhoz ragaszkodik, hogy a vitás területeken rendezzenek népszavazást.[25] Miután Róth Budapesten beszámolt a javaslat kedvező fogadtatásáról, március 31-én de Lobit már kézhez is vette Kun Béla új jegyzékét. Ebben a külügyi népbiztos összefoglalta Róth misszióját, és megállapította, hogy a Vix-jegyzék értelmezésében félreértés történt. Kun kijelentette, hogy a Vix alezredesnek átnyújtott jegyzéken túlmenően (amelynek szövege – mint említettük – azonos volt a Borghesének átadott jegyzékével) a kormány kész tárgyalást folytatni a március 19-i, Károlyi által elutasított antantszöveg alapján is.[26]

De Lobit Kun távirata után már készpénznek vette a semleges zóna kialakításának lehetőségét, összeállított egy Budapestre küldendő tiszti delegációt, és azon gondolkodott, hogy a leendő budapesti misszió élére melyik tábornokát állítsa. De Lobit e napokban erősen kételkedett abban, hogy a budapesti kormány valóban „bolsevik kormány"-e.[27]

A belgrádi kezdeményezés azonban gyorsan lekerült a napirendről, mivel az olaszok fürgébbek voltak a franciáknál. A Borghese kezébe adott jegyzék rövidesen Párizsba jutott, és a „három nagy" tárgyalóasztalára került. Nagy megdöbbenést okozott, és csak megerősítette azt a felfogást, amely szerint a magyarországi fordulatot végeredményben a nemzeti elkeseredés váltotta ki.[28] Kun tárgyalási javaslatára elhatározták egy antantküldött útnak indítását, azzal a céllal, hogy tisztázzon egy feltételezett félreértést. A konferencia Legfelső Tanácsa Smuts tábornokot küldte Budapestre.[29] Miután a tanácskormány és Kun Béla ebből arra következtetett, hogy

az antant hajlandó tárgyalásba bocsátkozni a Vix-jegyzék elvetése és a novemberi katonai konvenció alapján, nyilvánvalóan nem láthatta értelmét, hogy erről az alapról letérjen.

Kun április 3-án a kormányzótanácsi ülésen bejelentette, hogy a bécsi követ, Bolgár Elek már úton van a „transvaali tábornokkal" Budapest felé. Hozzátette: „Mi a régi egyezségünk alapján állunk, a régi demarkációs vonalon, és kérjük az élelmiszereket is."[30] A Smuts-küldetés megítélésében kétségtelenül sokszoros félreértésről volt szó. A tábornok útja sem azt nem jelentette, hogy a konferencia intranzigens intervenciós szárnya visszavonult volna, sem azt, hogy a mérsékeltebb szárny módosítani akart volna az 1919. március 21-e előtt kijelölt magyar határvonalon.

Folytatták a beavatkozás előkészítését. Smuts pedig csupán arra kapott felhatalmazást, hogy a semleges zóna elhelyezését módosítsa, de mindenképpen úgy, hogy az a tervezett határt magába foglalja. A Smutsnak adott utasítás leglényegesebb pontja így szólt: „Smuts tábornok minden eszközt felhasználhat a semleges zónán belül, és ami e zóna szövetséges megszállásának módját illeti, amit a szövetséges és társult hatalmak szempontjából kedvezőnek ítél."[31] A helyzetet mindennél jobban jellemezte, hogy míg egyfelől Smuts megkapta útipapírjait, addig a másik oldalon Clemenceau közölte a balkáni főparancsnokkal, Franchet d'Espérey-vel, hogy Kun Belgrádban tett ajánlatáról nem tárgyalhat. Aláhúzza az érdemi helyzet változatlanul hagyására irányuló szándékot Clemenceau egyik értelmező távirata a balkáni főparancsnoknak, amelyben hangsúlyozta, hogy Smutst „egyszerű tájékozódással bízták meg", és hogy ő legfeljebb a semleges vonalat módosíthatja.[32]

Valószínű, hogy Kun Béla az antantküldött megjelenését legfeljebb új kiindulási pontnak tekintette. A vezetők egy része e tárgyalást inkább időhúzásnak tartotta, mintsem érdemi döntésre alkalmas folyamatnak. Ezekben a napokban a forradalom terjedését illető optimizmus még tartott. Pogány József április 6-án például azt gondolta és mondta, hogy csak tőlünk, mármint a magyaroktól függ, hogy Bécsben és Prágában mikor tör ki a forradalom.[33] Úgy látszik, március végén és április elején sötét pesszimizmusával Böhm Vilmos meglehetősen egyedül állt. Ő már április 2-án úgy látta, „úgyszólván csak a románok kegyeiből van még Magyarországon proletárdiktatúra",[34] április 6-án pedig – még nem ismerve a Smuts-tárgyalás lefolyását – jelezte a közös francia és a román intervenció hírét. Rámutatott, hogy Magyarország nem tud „körháborút" folytatni, egyetlen erőssége az lehet, ha sikerül fellázítania a környezetében levő (vagyis a szlovák, román, horvát) vasutasokat és postásokat.[35]

Április 4-én a Keleti pályaudvaron Bolgár Elek tolmácsolása segítségével zajlott le a Smuts–Kun-tárgyalás, amelyen jelen volt Garbai Sándor is. Smuts azt ajánlotta, hogy a románok maradjanak meg akkori állásaikban, vagyis a Máramarossziget–Nagybánya–Zilah–Csucsa–Zám vonalon, a szövetségesek által megszállandó semleges zónának ez legyen tehát a keleti határa, a nyugatit pedig helyezzék mintegy 20 kilométerrel keletebbre. Ez a megoldás megfelelt Smuts utasításának, és mivel a semleges zóna így is magában foglalta volna a leendő és már kijelölt határt, nem veszélyeztette a Romániának szánt terület későbbi átadását sem. E manővert Garbai és Kun nem láthatta át. Ők csak azt látták, hogy a Vix-jegyzékhez képest kedvezőbb demarkációs vonalhoz juthatnának. Ez kétségtelenül alkalmas lett volna rá, hogy emelje a kormány hazai presztízsét. Ez lehetett az oka annak, hogy a magyar delegáció – Smuts jelentése szerint – az ajánlatot először elvileg elfogadta, és csak a tárgya-

lás végén közölte, hogy végleges elfogadása előtt még konzultálnia kell a kormány más tagjaival.[36]

Tegyük hozzá, a kérdést a delegáció nem vitte a Kormányzótanács elé, hanem azt csak Smuts távozása után tájékoztatta az eseményekről. Nincs nyoma annak sem, hogy a kérdésről táviratváltás történt volna Moszkva és Budapest között. Így alig van támpontunk annak megítéléséhez, vajon milyen megbeszélések vagy újabb meggondolások játszottak szerepet abban, hogy miután a magyar delegáció visszatért a Keletibe, Smutsnak egy olyan jegyzéket nyújtottak át, amely az ő ajánlatát figyelmen kívül hagyta, és a november 13-i demarkációs vonalat követelte. Jelekre kell szorítkoznunk, amelyekből csak feltételes módban vonhatunk le következtetést.

Álljon itt mindenesetre Garbai beszámolója, szó szerint idézve a Kormányzótanács április 6-i jegyzőkönyvéből: „Részt vettünk: Bolgár közvetítésével folytattuk tanácskozásainkat. Kinn voltunk a Keleti pályaudvaron: ott arra akart rávenni, hogy a Vix-féle megállapodást nem olyan formán és olyan földterülettel, mint Vix akarta, de új terv szerint csináljuk, és hajlandó olyan propozíciót tenni, hogy a blokádot szüntessék meg.

(*Böhm:* ez óriási eredmény! Most már a románok nem mehetnek előre.)

Garbai: A székelyek ilyen megoldásba nem mennének bele. Mi azt a propozíciót tettük, hogy a mienket mi ürítjük ki,[37] azokat ürítsék ki a románok is a november 13-i vonalra. Ismerteti a jegyzéket. Smuts a mi helyzetünkön nagyon csodálkozott. Az újabb eszmecsere már azt mutatta, hogy ő újabb engedményt nem hajlandó tenni, és jegyzékünket vissza is adta."[38]

Ezen a szövegen azért érdemes elgondolkodni, mert ha Garbai a jegyzék elutasítását indokolva a székelyek álláspontjára hivatkozott, akkor azt alighanem úgy is gondolta, ahogyan mondta. Nyilvánvaló viszont, hogy ebben az összefüggésben az első helyen nem a székely lakosságról volt szó, mivel azok többségét a régi demarkációs vonal is kirekesztette a magyar kormány hatásköréből. A székely hadosztályra kell tehát gondolnunk, amelynek a keleti fronton döntő jelentősége volt, és amely – vélték vagy tudták a Tanácsköztársaság vezetői – addig harcol, amíg azt érezheti, hogy a saját földjét is védi. Nyilvánvaló viszont, hogy a székely hadosztály nem a november 13-i konvenciót, hanem a Székelyföld Magyarországhoz tartozását képviselte. Ezért arra kell következtetnünk, hogy a kormány eljárása ellentmondásos volt. A székelyekre gondolva elutasította a Smuts-javaslatot, de amikor a válaszban hangsúlyozta, hogy elveti az integritás gondolatát – és nem tette hozzá, hogy az etnikai alapot azonban nem veti el, különösképpen pedig akkor, amikor a november 13-i demarkációs vonalat fogadta el, és ismét nem utalt a székely kérdésre –, olyan taktikát választott, amely a székelyeket nyilvánvalóan nem elégítette ki.

Érdemes megjegyezni, hogy a jegyzőkönyv szerint a „székely" szempont ellen Böhm nem tett észrevételt, holott ő volt az, aki hatalmas eredménynek látta a Smuts-javaslatot.[39]

A székely kérdés felvetését jogossá teszi egy további motívum is. Április 12-én Böhm Vilmos beszámolt a kormányzótanácsi ülésen arról, hogy hosszú levelet kapott a székely katonák bizottságának elnökétől. A székely katonák azt kérdik: „Ha a Smutsnak adott válasz alapján állunk – hogy nem állunk a területi integritás alapján –, akkor miért vannak ők ott?" És Böhm a beszámolót így folytatta: „Én holnap fogok nekik levelet írni, amelyben az lesz, hogy szent kötelességünknek tartjuk, hogy vissza-

adjuk a székelyeknek a Székelyföldet." Ehhez kapcsolódva Landler Jenő bejelentette, hogy a szatmárnémeti delegációt különvonattal felhozatta Pestre, csak azért, hogy bejelentse nekik: „Kun nyilatkozata semmi." Mivel Kun Béla ott ült ezen a kormányzótanácsi ülésen, és az elhangzottakhoz nem fűzött megjegyzést,[40] feltehetően maga is úgy gondolta, hogy nyilatkozata valóban „semmi". A kérdés ezúttal az, hogy mi volt a taktika: a nyilatkozat vagy semmissé tétele?

Minden jel arról árulkodik, hogy Kun antantnak adott nyilatkozatai és jegyzékei teljes egészükben, míg „semmi"-vé nyilvánításuk csak részben tartoztak a taktika világába. Kun az antant számára tett nyilatkozatokat úgy változtatta, mint aki tudja, hogy nincs jelentőségük. Többek között azért nem volt, mert ő maga sem tulajdonított nekik más jelentőséget, mint az időnyerést. Mást mondott a Borghesének, mást a de Lobit-nak küldött jegyzékben, és másként tárgyalt Smutsszal. Ez a körülmény arra figyelmeztet, hogy azokat a kijelentéseit semmiképpen sem szabad komolyan vennünk és elhinnünk, hogy valóban kész volt a megegyezésre bármilyen alapon. Legfeljebb valami átmeneti rendezésre, pillanatnyi harci szünetre gondolt. A fentiek és más megnyilatkozásai is arra utalnak, egy percig sem gondolta komolyan, hogy a szocialista konföderáció keretében a magyar határok akár a Vix-jegyzék, akár a november 13-i egyezmény vonalán rögződhetnének.

Mindazonáltal a székely hadosztálynak tett engedményben is meglapult egy taktikai elem. Ebben az időben a legközvetlenebb fenyegetést a román hadsereg jelentette, és Budapesten nem tudták, hogy e hadsereg mikor indul el. Tekintettel a Tanácsköztársaság nagyon is kezdetleges katonai készültségére, minden olyan osztag sokat számított, amely hajlandó volt elébe állni a valószínű román támadásnak. Ez a körülmény értékelte fel a székely hadosztályt, és ugyanakkor ez a felértékelődés szabott határt a Nyugat felé folytatott taktikának. Kun aligha hihette, hogy a rendelkezésre álló hadsereg nemcsak feltartóztatja, de vissza is szorítja a románokat annyira, hogy a Székelyföld „hazakerüljön". Amikor tehát lehetővé tette, hogy semmissé deklarálják nyugati taktikáját, bizonyos mértékig taktikázott a székely hadosztállyal szemben is. Ez az utóbbi taktika azonban feloldódott a jövőre tervezett konföderációs elgondolásban.

Ismeretes, hogy a november 13-i konvenció előírásaihoz ragaszkodó jegyzék átnyújtásával egyidejűleg Kun Béla javaslatot terjesztett elő Smutsnak egy középeurópai konferencia összehívására. Bár e javaslatnak gyakorlati kihatása nem volt és nem is lehetett azon kívül, hogy az egységbarát Smuts szimpátiáját megnyerte a gondolat, a mi szempontunkból mégis érdekes, mert újból jelzést ad Kun külpolitikai törekvéseiről. Kun azt ajánlotta, hogy hívjanak össze egy német–osztrák–magyar–csehszlovák–román–jugoszláv konferenciát, amelynek a célja a határkérdések megvitatásán kívül a leendő gazdasági egység megteremtése lenne. Mondanunk sem kell, hogy a békekonferencia szóra sem méltatta e javaslatot.

Úgy gondolom, a fent leírt koordináták határozták meg a Smutsnak adott magyar választ egy olyan időpontban, amikor a külpolitikai manőverezési lehetőségek még viszonylag nyitottak voltak. Kun Béla ezúttal feláldozott egy pillanatnyi és szűkebb körre kiterjeszthető prezstízsnyereséget azért, hogy a jövő útját nyitva tartsa. Mint utóbb kiderült, e lépésben inkább a remény fejeződött ki, mint a realitások megalapozott mérlegelése. A látszólagos területnyerésről való lemondás egyúttal lemondás volt egy politikai sikerről anélkül, hogy a jövő útja valóban nyitva maradt volna.

Smuts eredménytelen visszatérése után ugyanis a konferencián újra szabad út nyílt az intervenció előkészítésére.[41] A koncentrált támadás mégis elmaradt, úgyhogy végül a nagyhatalmak az egy ideje már ugrásra kész román hadsereget engedték útjára. A román kormány, illetve a főparancsnokság engedélyt kapott arra, hogy elfoglalja a Vix-jegyzékben leírt vonalat.[42] Miután a Tanácsköztársaság katonai erői nem voltak képesek nagyobb ellenállást kifejteni, a román erők a konferencia minden tiltakozása nélkül átlépték ezt a vonalat is.[43] Jogi értelemben ekkor kezdődött el a tényleges intervenció.

A román támadás április 15-ről 16-ra virradó éjjel kezdődött, és április 30-ig tartott, mikor is a román erők elérték a Tisza vonalát. Ezzel új szakasz kezdődött a Tanácsköztársaság életében.

Az első napokban Budapesten még reménykedtek abban, hogy az offenzívát meg lehet állítani, és e remények elsősorban éppen a székely hadosztályra épültek. Csakhogy e hadosztály parancsnoka megnyitotta a frontot, és a románok akadálytalanul özönlöttek át a magyar Alföldön. A helyzet kétségbeejtővé vált, és nemcsak az intervenció túlereje miatt. Kihunyóban volt a forradalom gyors tovaterjedésének reménye is. A forradalom nem robbant ki sem Prágában, sem Bécsben, és ebben az időben már szinte biztosra lehetett venni, hogy a cseh és az osztrák szociáldemokraták nem követik magyar elvbarátaik útját. Bár ezekben az országokban és több más helyen is alakultak radikális csoportok, kommunista vagy ahhoz közel álló pártok, ezek egyetlen esetben sem erősödtek meg annyira, hogy komolyan számítani lehetett volna önálló kezdeményezésükre és sikerükre.

A legkegyetlenebb csalódás Kun Bélát és a magyar vezetőket az osztrák szociáldemokraták oldaláról érte. A bécsi forradalomhoz fűzött várakozások összeomlása csaknem pontosan egybeesett a román támadás sikerével. Április 17-én zajlott le ugyanis a legnagyobb szabású bécsi tömegmegmozdulás, amelytől egész Európa a szovjetrendszer ausztriai kikiáltását várta. Ez azonban egyesek örömére, mások súlyos csalódására nemcsak hogy elmaradt, de a szociáldemokrata kormány a mozgalmat kemény kézzel leszerelte.[44] Egyértelművé vált, hogy a Renner–Bauer–Deutsch-vezetés megállt a polgári demokrácia talaján, és onnan nem hajlandó továbbmozdulni. A kapcsolatok az osztrák és a magyar kormány között alaposan lehűltek, és örülni kellett, hogy Ausztria a közép-európai konfrontációban semleges marad. „Kun Béla gyakran gorombán szidta és áruló menseviknek nevezte Bauert, de nem szakította meg a tárgyalásokat – írja visszaemlékezésében Hajdú Bence –, mert Ausztria volt az egyetlen ország, ahol nem volt lezárva a határ, ott volt a mi szövetségünk, itt át lehetett törni a blokádot..."[45]

A budapesti atmoszférát a két esemény egybeesése határozta meg. Április második fele a válság érlelődésének jegyében telt el. A szociáldemokraták egy része kezdte értelmetlennek tekinteni a küzdelem folytatását, és a nézeteltérések szaporodtak azok soraiban is, akik az ellenállás szervezését tartották szükségesnek. Landler azt javasolta, hogy az osztrák helyzetet katonai beavatkozással próbálják meg radikalizálni, Kun Béla azonban elvetette ezt a gondolatot, és többedmagával a keleti front erősítését szorgalmazta.[46] Kun szemében e szakaszban mindennél fontosabbá vált, hogy a Tanácsköztársaság közvetlen katonai támogatáshoz jusson. Ugyanakkor az antanthatalmakkal szemben már nem az időhúzás érdekében tett területi javaslatok politikáját folytatta, hanem a Tanácsköztársaság által elviselhető olyan

belpolitikai engedményt keresett, amelynek árán a párizsi konferencia megálljt parancsol a román hadseregnek.

A Kormányzótanács ebben az időben számított az oroszországi magyar hadifoglyok tömeges hazatérésére, Kun pedig gyorsan felújította a tárgyalásokat a nyugatgalíciai politikusokkal, valamint a Bécsben élő ukrán szocialista vezetőkkel. Ebben döntő szerepe volt annak, hogy e csoport vezetői úgy nyilatkoztak, készek Románia megtámadására. Tárgyalásai eredményeként Kun Béla távirattal fordult Leninhez, és azt a kérdést tette fel, hogy vajon köthet-e egyezményt az ukrán független szociáldemokratákkal a „galíciai Ukrajnára" vonatkozóan. A szerződésben „galíciai Ukrajna" elismerné az Ukrán Szovjetköztársaságot, a többségében ukrán, kisebb részében nemzetközi (orosz stb.) jellegű kelet-galíciai kormány élén pedig független szociáldemokraták állnának. A távirat – minden átmenet nélkül – így folytatódott: „Mi elkeserítő helyzetben vagyunk, hadsereg nélkül, ha Ön nekünk nem segít, a kommün sorsa lesz osztályrészünk."[47] Ezúttal Csicserin azonnal válaszolt, és a válasz elárulta, hogy a szovjet vezetők pontosan megértették a Kun-javaslat lényegét. Csicserin ennek ellenére sem látta lehetségesnek, hogy bolsevik jóváhagyással és a Magyarországi Tanácsköztársasággal szövetségben olyan kormány alakuljon e területen, amelyben szociáldemokrata hegemónia érvényesül. Utalt arra, hogy Kun előbb Ukrajnával kapcsolatban tett javaslatot (ez a hivatkozás egyébként azt bizonyítja, hogy a szovjet vezetők foglalkoztak a korábbi ajánlattal is), most viszont Kelet-Galíciáról szól, márpedig a kettő között nagy különbségek vannak. Ukrajnában gyakorlatilag már kommunista vezetés érvényesül, ami lehetővé teszi, hogy részesedést biztosítsanak a kormányzásban néhány kisebb baloldali pártnak. Galíciában viszont nem érett erre a helyzet. Csicserin mindenesetre megígérte, hogy a szovjet vezetők rajta tartják a szemüket Galícián.[48]

Ez annyit jelentett, hogy Szovjet-Oroszország nem tudja biztosítani a segítséget a Kun Béla által tervezett – és úgy tűnik: részben előkészített – módon. Kétségtelennek tarthatjuk viszont, hogy április második felében a szovjet vezetők komolyan mérlegelték a rendelkezésre álló lehetőségeket, hogy katonai lépésekkel könnyítsenek Budapest helyzetén. E tervekhez alapot szolgáltatott, hogy Ukrajnában ebben az időben a Vörös Hadsereg erői győzelmesen nyomultak előre dél felé. Sikert sikerre halmozva elérték, hogy a dél-ukrajnai intervenciós bázist, Odesszát és környékét izolálták, és a nagyhatalmak e bázist kénytelenek voltak felszámolni.[49] A szovjet katonai terv lényege az volt, hogy Romániára az általa 1918-ban elfoglalt Besszarábia határán, a Dnyeszternél gyakorolnak nyomást. A román erők megtámadása e szakaszon – gondolták teljes joggal – nagy tehermentesítést jelent a magyar tanácskormánynak. Május 1-jén a román kormány ebben az értelemben szovjet ultimátumot kapott. Ez a diplomáciai lépés nem tévesztette el hatását, noha a tervezett szovjet katonai akció végül elmaradt.[50]

A román vezető körök április 30-a után azt latolgatták, hogy folytassák-e a támadást egészen Budapestig, vagy álljanak meg és rendezkedjenek be védelemre a Tisza vonalán. Az offenzíva folytatásának jelentékeny támogatói voltak a kormányban, és ezt a tervet fogadta el a király. A budapesti bevonulás mellett szólt, hogy április 27-én akcióba lépett a csehszlovák hadsereg is. Jóllehet e lépést Prága sem a konferenciával, sem a román kormánnyal nem egyeztette, tiltakozni nehéz lett volna ellene. A román politikusok azonban egyáltalán nem örültek volna annak, ha a

csehek Budapesten megelőzik őket, és döntő befolyáshoz jutnak Magyarországon. Ennek ellenére a katonai parancsnokság – arra hivatkozva, hogy Romániának a Tiszán túl már nincsenek követelései Magyarországgal szemben, létkérdéssé vált viszont, hogy szembenézzen a szovjet kihívással a Dnyeszternél – kierőszakolta a második változat elfogadtatását. Május 5-én a román vezetők elfogadták a tiszai front stabilizálására és az erők keleten történő összpontosítására tett vezérkari javaslatot.[51] A Tanácsköztársaság számára az bizonyos könnyebbséget jelentett, lélegzetvételi szünetet viszont nem, mert április 27-én megindult a csehszlovák intervenció.

Budapesten a szovjet ultimátum kihatásával nem lehettek pontosan tisztában, annál jobban érzékelték viszont, hogy a frontális szovjet támadás az ultimátum ellenére elmaradt. Ez a hosszabb távon valóban nagy jelentőségű fejlemény, mint ismeretes, a III. Ukrán Hadsereg egyik parancsnokának, N. A. Grigorjev hadtestparancsnoknak az átállásával függött össze. A Besszarábia elleni támadást ugyanis neki kellett volna végrehajtania, ő azonban összekülönbözött a Vörös Hadsereg, valamint az ukrán kormány bolsevik vezetőivel, és a parancsot megtagadta.[52] A szovjet erők délnyugati szárnya meggyengült. Bár május elején az odesszai intervenciós egységeket az antant kivonta, csak egy részüket hajózták be, más részüket éppen a Dnyeszterhez irányították. Így a román védelem két okból is megerősödött e frontszakaszon. Nem sokkal később megindult Gyenyikin támadása, ami miatt a nyugat felé tervezett szovjet offenzíva többé szóba sem jöhetett.

Ugyanezekben a napokban, április utolsó és május első napjaiban kulminált Budapesten a politikai válság. Kun Béla, mint említettük, engedményeket kínált fel Párizsnak a románok megállítása, illetve a Vix-vonalra való visszaparancsolása fejében. Bolgár Eleket bízta meg azzal, hogy tárgyaljon az amerikai Brown professzorral, aki már máskor is vállalkozott üzenetek továbbítására, sőt kisebb szívességeket is tett a kormánynak. (Így például elrendezett egy jelentősebb zsírszállítást Magyarországnak.) Brown tárgyalt a bécsi amerikai és angol megbízottakkal, majd Belgrádban a francia vezető tisztekkel. Brown, aki találkozott ebben az időben Kun Bélával is, igyekezett felettesének, A. C. Coolidge-nak képet adni róla. „Jóllehet nincs felruházva azzal, amit mi »megjelenésnek« szoktunk nevezni, és első látásra inkább jelentéktelen, sőt taszító, Kun Béla végül is a hatalmas vitalitás, leleményesség, bizonyos önuralom és kiegyensúlyozottság benyomását kelti, ami egészen rendkívüli, ha az ember számításba veszi teljes felkészületlenségét arra, hogy egy nemzet diktátorának pozícióját betöltse." Brownt meglepte Kun gondolatainak világossága, és úgy látta, hogy a magyar bolsevik vezető se nem fanatikus, se nem álmodozó. Brown azért vállalkozott missziójára, mert Kunt végül is reálpolitikusnak tartotta.[53]

Kun április 26-án számolt be a Brown-misszió eredményéről. Felajánlotta – közölte a Kormányzótanáccsal –, hogy a béke fejében a tanácskormány beszünteti a nemzetközi propagandát és „amit ők terrornak neveznek". Jelezte, hogy az amerikai nem hivatalos diplomata bizonyos személyi változásokhoz fűzi jószolgálatát, illetve azoktól látja függőnek a javaslat sikerét. Brown azt ajánlotta, hogy távolítsák el a kormányból Szamuelyt, Pogányt és Vágót, de főként az első kettőt, és vegyék be Garamit. Brown tárgyalásai alapján úgy vélekedett: e feltétel teljesítése esetén el lehetne érni, hogy az antant megállítsa a románokat. Kun azt javasolta, hogy menjenek bele ebbe, mert „ez nem jobbra tolulás, ez a breszti béke akarása, a lélegzetvétel... Ezeket a

személyi változásokat sem Szamuely, sem Pogány nem veheti rossz néven. Ezek úgy állanának félre, hogy kimennek a frontra." Kun után Bolgár Elek vette át a szót. Elmondta, hogy a bécsi angol–amerikai bizottság (a valóságban az angol és az amerikai bizottság egyes képviselői) támasztotta e feltételeket, hozzátéve a propaganda és a tüszszedés beszüntetését. Azt javasolták, hogy a tanácskormány kezdjen tárgyalást Svájcban a békekonferencia különböző képviselőivel a blokád feloldása érdekében.[54] Az alkudozási kísérlettel kapcsolatban meg kell jegyeznünk még, hogy bár a Kormányzótanács jegyzőkönyve ezt nem tükrözi, a szövetségesek anyagai szerint Garami mellett Bolgár Eleket, Weltner Jakabot és Cservenka Miklóst vették még számításba. Jóllehet Kun április 26-án engedményre tett javaslatot, megállt Szamuely és Pogány kormányból való kiválásánál. E ponton kezdődött el a belpolitikai válság, mivel a szociáldemokrata vezetők egy része az egész Kormányzótanács lemondását és egy úgynevezett direktórium alakítását kezdte követelni. (Mások viszont sokallták a Kun-féle engedményt is.)

Valószínű, hogy a tárgyalásoknak, amelyek – vélhetően – április 20-tól kezdve zajlottak le, hatásuk lehetett Párizsban is. A konferencia Legfelső Tanácsa ugyanis április 30-án elhatározta, hogy mind az osztrák, mind a magyar kormány képviselőit meghívja a konferenciára.[55] Május 2-án azonban híre jött, hogy a tanácskormány lemondott. Valójában egy súlyos politikai válságról volt szó Budapesten, de az álhír elegendő volt ahhoz, hogy a konferencia határozatát félretegyék.

Május 1–2-án a belpolitikai válság lényege abban állt, hogy a Kormányzótanács a helyén maradjon-e, folytassa-e a harcot, vagy pedig adja át helyét az említett direktóriumnak. A látszat szerint a direktórium hívei megoszlottak aszerint, hogy egy részük szociáldemokrata-kommunista direktóriumról beszélt, más részük viszont szélesebb, polgári demokratákkal is kiegészített koalícióra gondolt. Valljuk be, az előbbi változatnak sok értelme nem volt, hacsak nem azt jelentette, hogy a kormányzat a fennállónál sokkal mérsékeltebb vonalat követ majd, vagyis teljesen eltávolítják belőle a radikális kommunista szárnyat. Bár a direktórium híveinek érvelése szerint a direktórium tovább folytatná a harcot, e terv mögött nem húzódhatott meg más, mint az a gondolat, hogy a kormány megszelídítése tárgyalóképessé teszi azt az antant szemében, legalábbis annyira, hogy megkösse vele a békét.

A direktóriumterv kétségtelenül nem a további ellenállás, hanem a kompromisszum megkötésének terve volt. Mi lehetett volna egy ilyen direktórium belpolitikai jövője, azt e helyen nem szükséges, de nem is lehetséges vizsgálni. Annyi azonban bizonyos, hogy a belső vezetőség polarizálódása az ellenállás és az alku két végpontja között ment végbe. Nem csupán a belpolitikai rendszerről volt szó ebben az összefüggésben, hanem arról is, hogy a magyar rendszer felveszi-e a fegyveres harcot a betolakodó imperialista hadsereggel, vagy a kérdés rendezését másokra, gyakorlatilag az antanthatalmakra bízza. A lemondás és a direktórium megalakítása mellett foglalt állást a szociáldemokrata vezetők többsége (de nem mindegyikük), a harc megszervezése mellett a kommunisták többsége (de szintén nem valamennyien).[56]

Kun Béla az ellenállást képviselte. A budapesti munkásság hangulatára támaszkodva meghirdetett egy olyan fegyveres katonai akciót, amit a siker sokkal nagyobb reményével lehetett volna végrehajtani korábban, 1918 végén, 1919 elején, mivel akkoriban még mind a román, mind a csehszlovák haderő szinte teljesen szervezetlen volt és felszereléssel alig rendelkezett, de a katonai akció sikerére – a szovjet hátvédre

számítva – Kun még most is látott reális esélyt. Kunnak nagy szerepe volt abban, hogy a tanácskormány május elején nem mondott le, hanem elkezdte a haderő gyors és rövid távon eredményes szervezését, valamint a küzdelmet, amely a magyar munkásság és a magyar nép életképességéről, az önvédelemre irányuló akaraterejéről tanúskodott.

A magyar Vörös Hadsereg azonban sajátos haderő volt. Zömét munkások alkották, akik katonai szolgálatuk alatt bérben részesültek, mintha továbbra is üzemben dolgoznának, illetve felvették azt a segélyt, amely munkanélküliként járt nekik. Súlyos nehézségeket okozott a haderő élelmezése. Május vége felé a készletek 30 napra voltak elegendőek.[57] Nyilvánvaló, hogy ezt a hadsereget csak korlátozott ideig lehetett fegyverben tartani, s az is, hogy egy valóban kiképzett, a védelmet tartósan biztosító haderőre a magyar viszonyok között nem lehetett gondolni a parasztság tömeges közreműködése nélkül. Kun Béla ennek tudatában is volt. Amikor a zömmel parasztokból álló oroszországi hadifoglyok közötti agitációt szorgalmazta, arra hivatkozott, hogy a Tanácsköztársaság nem sajátítja ki a kisparasztok földjét, ellenkezőleg, elengedi minden adójukat. A magyar parasztság zömének megnyeréséhez azonban ez nem volt elég. Ehhez arra lett volna szükség, hogy a Tanácsköztársaság kielégítse földigényüket.

ERŐDEMONSTRÁCIÓ ÉS KOMPROMISSZUM

A Tanácsköztársaság történetének harmadik szakaszában alapjában véve arról lehetett és volt is szó, hogy a kormányzat ezúttal nem engedménnyel, hanem egy gyors és jelentős katonai sikerrel próbálja meg kompromisszumra kényszeríteni a konferenciát és általa Magyarország szomszédait. Ez egyúttal időnyerést jelentett volna, illetve alapot ahhoz, hogy ki lehessen várni a szovjet helyzet módosulását és azt a katonai segítséget, amely a magyar rendszer konszolidálásához elengedhetetlennek látszott.

Május első napjaiban a szovjet és a magyar lépéseket mindenesetre nem sikerült összehangolni. Az Ukrán Szovjetköztársaság május 1-jén ultimátumban követelte Romániától Besszarábia, 2-án pedig Bukovina kiürítését.[58] Ugyanakkor a magyar kormány a csehszlovák és a román támadás hatása alatt nemhogy ultimátumban nem követelhette a román kormánytól a demarkációs vonalra való visszavonulást, hanem általános fegyverszüneti javaslattal élt mindhárom irányban.[59]

Prága és Belgrád a javaslatra egyáltalán nem válaszolt. A román kormány jókora késlekedés után hajlandónak mutatkozott a tárgyalásra, de olyan követelésekkel állt elő, amelyeket Kun Béla nem tekintett kiindulási alapnak.[60] (A román szervek egyébként ugyanezt az ajánlatot ismételték meg a Tanácsköztársaság megdöntése után, augusztus első napjaiban.)

Az antant viszont egyelőre erőátcsoportosítást hajtott végre. Március végén a döntések lényege az volt, hogy az antant saját erőit elsősorban Románia támogatására, keleti határa megerősítésére használja fel, és így szabad kezet biztosít neki a magyar rendszer felszámolására.[61] Ez egyúttal azt is jelentette, hogy Románia kelet felé egyelőre védekezésre rendezkedik be. A szovjet-oroszországi bolsevizmus megdöntését az antant ezt követően elsősorban a belső ellenforradalmi erőktől, mindenekelőtt Kolcsaktól és Gyenyikintől várta.

Az új szituáció átmenetileg könnyített a szovjet Vörös Hadsereg helyzetén, a

Románia elleni szovjet offenzívát azonban megnehezítette, illetve végül is kizárta. Ugyanakkor a román haderő, bár a Dnyeszterhez való említett átcsoportosítást végrehajtotta, továbbra is alkalmas volt a nyugati offenzíva folytatására. Ezt azonban egyelőre mégsem újította fel, noha a román vezetők egyáltalán nem nézték jó szemmel, hogy a csehszlovák csapatok – minden felkérés és jóváhagyás nélkül – új intervenciós frontot nyitottak. Ellenükre volt mindenekelőtt az, hogy az április 27-én elindult csehszlovák erők elfoglalták Kárpát-Ukrajnát, ahol a román kormánynak is voltak követelései. Ennek az lett a következménye, hogy e területre román csapatokat is bevonultattak.[62] A két haderő összekeveredett, a határ a két állam között bizonytalanná vált, miközben a lakosság többsége sem az egyik, sem a másik megszállásból nem kért, hanem jelentős részében a Magyarországhoz tartozást kívánta.[63]

A csehszlovák erők elfoglalták Kárpát-Ukrajnát, Csapot, Miskolcot, és ez a körülmény többé nem hagyott választási lehetőséget a tanácskormány számára, „választani nem lehetett – írta akkoriban naplójában Ágoston Péter külügyi népbiztos. – Meghalni fejünket lehajtva a bárd alá, vagy meghalni fegyverrel a kezünkben. Mi az utóbbit választottuk."[64] Budapest frontvonalhoz való közelsége elengedhetetlenné tette, hogy a tervezett gyors katonai sikert a kormány ezen a fronton próbálja kicsikarni. Az úgynevezett felvidéki hadjárat azonban kényszercselekvés volt, a védekezés abszolút szükségességéből keletkezett. A tanácskormány sohasem indult volna el ebben az irányban, ha a csehszlovák intervenció nem provokálja. Gyors katonai sikerre mellesleg ez a frontvonal alkalmasabb volt, mint bármelyik másik. Ausztriát nem számítva, ebben az időben Magyarország szomszédai közül a leggyengébb haderővel Csehszlovákia rendelkezett. Hadserege harci értékét csökkentette az is, hogy parancsnoksága kétségbeejtő állapotban volt a Csehszlovákiában egymás ellen dolgozó francia és olasz főtisztek marakodása miatt.[65] Ennek hátterében általános francia–olasz rivalizálás húzódott meg.

1919 áprilisában egyébként az olaszok már kénytelenek voltak belátni, hogy a játszmát Csehszlovákiában elvesztették a franciákkal szemben, de a csehszlovák támadás után még tettek egy érdekes kísérletet. Május 4-én egy olasz katonai misszió érkezett Budapestre, amelynek a hírek szerint az volt a feladata, hogy Kunt lemondásra bírja, és a leendő direktóriummal elfogadtassa az olasz vezénylet alatt megvalósítandó csehszlovák megszállást.[66] Kun Béla ehelyett az olasz vezénylet alatt álló csehszlovák csapatok visszaűzésére tett kísérletet. Az olaszok ennek ellenére akkoriban Csehszlovákiában már a visszavonulás útjait keresték, és igyekeztek annyi borsot törni a franciák orra alá, amennyit csak tudtak. Olaszország az olasz befolyás tervezett vonalát délebbre vonta. A vonal ezt követően Bécs, Budapest és Bukarest között húzódott. Ez volt az a szakasz, amikor a bécsi olasz katonai misszió messzemenő szívességeket tett a Magyarországi Tanácsköztársaságnak. Kereskedelmi megállapodás létesült,[67] az olaszok élelmiszert és fegyvert juttattak be az országba, és különböző kalandokat is vállaltak e kapcsolat fenntartása érdekében.[68] Budapesten a szálakat Borghese herceg, Bécsben Segrè tábornok tartotta a kezében, és az olasz ügynökök egész kis csapata működött közre.

Ugyanebben az időben a csehszlovák politikusok és katonák egy része meg volt győződve arról, hogy a magyar sikerek május végén az olasz főtisztek árulásának eredményeként következhettek be.[69] Pellé tábornok, aki az olasz–francia vetélkedésből végül győztesen került ki, és átvette a főparancsnokságot (míg Piccione olasz

tábornok május végén elhagyta Csehszlovákiát), már nem élvezhette e kellemes védekezési lehetőséget a későbbi döntő magyar sikerek magyarázataként.

A Tanácsköztársaság által Észak-Magyarországon és részben Szlovákiában vívott harc erős benyomást tett a konferenciára, sőt az egész politikai világra. Az addig kellemetlennek, de másodlagosnak tartott magyar ügy a munkáshadsereg győzelmei által óriási jelentőségre tett szert. A tanácskormány sikere hiszterizálta a burzsoá katonai vezetők és politikusok jelentős részét. Miután az egységes intervenciót március–áprilisban nem sikerült megszervezniük, és április vége felé a román előnyomulás fényében úgy látszott, hogy ilyesmire nem is lesz szükség, most újra megszaporodtak a szervezett katonai intervenció hívei. A tárgyalások május végén és június elején két irányba mutattak. A nagyhatalmak egyfelől diplomáciai, másfelől katonai megoldást kerestek; a két út szemükben egyáltalán nem zárta ki egymást. A diplomáciai lépés célja az volt, hogy a magyar erőket megállítsák, mielőtt Csehszlovákiában (és főként Szlovákiában) jóvátehetetlen fejlemények következnek be.

A diplomáciai útkeresés vezetett a konferencia június 7-i üzenetéhez, amelyben Clemenceau elnök a Legfelső Tanács határozata alapján felszólította Kun Bélát, vonja vissza a magyar csapatokat, és egyúttal megfenyegette, hogy amennyiben ez nem következik be, a konferencia a „végső eszközökhöz" nyúl.[70] Ezúttal ez nem volt blöff, mert Clemenceau ugyanezen a napon elrendelte a beavatkozási terv kidolgozását.[71] A konferencia június 7-i jegyzékében csak arról feledkezett meg, hogy vajon hová is kellene a magyar csapatoknak visszavonulniuk. E feledékenység oka alighanem az volt, hogy senki sem számított a felszólítás teljesítésére. A legnagyobb meglepetést okozta így Kun haladéktalan válasza, amely éppen a megszállandó vonal iránt érdeklődött.[72] Ez vezetett el ahhoz, hogy a konferencia június 11-én végleges határokat fogadjon el csehszlovák–magyar és román–magyar vonatkozásban. Kunnak – amint Hajdú Bence emlékirata sejteti – éppen ez volt a törekvése.[73] A határozatot a csehszlovák és a román képviselők előtt ki is hirdették, a magyar kormány számára pedig újabb jegyzékbe foglalták. Jóllehet Brătianu román miniszterelnök a maga részéről nem fogadta el a határt (azonos a trianoni határral), a konferencia azt véglegesnek tekintette. Ezen az alapon követelte a tanácskormánytól, hogy csapatait vonja vissza a megjelölt vonalra, és egyúttal kilátásba helyezte, hogy a román erőket is visszavonják a magyar–román határra.[74]

VÁLASZTÁS – ELEVE ELDÖNTVE

Ez volt a híres vagy inkább hírhedt június 14-i Clemenceau-jegyzék. Kun Béla és a tanácskormány szempontjából a jegyzék a következőket jelentette: a követelődzés hangján ugyan, de a békekonferencia békét és végleges határokat kínált fel két oldalon. Ez északon áldozattal kellett hogy járjon, de a helyzet stabilizálását is ígérte e frontszakaszon. Ugyanakkor kilátásba helyezte, hogy a román erőket a Tiszától visszavonják a keleti Vix-vonalra, s ez egyértelmű volt az Alföld visszaszerzésével. Kun Béla elfogadta a konferencia követelését, nyilatkozata azonban nem volt véglegesnek tekinthető, mivel június 16-án közölte, hogy a kívánt határidőre a kiürítést nem tudja végrehajtani, mert a távirat késve érkezett. Ezt követően a tanácskormány garanciát kért a román kivonulásra.[75] Ami az antant vezetőit illette, ők egyáltalán nem hittek benne, hogy a Tanácsköztársaság végrehajtja a visszavonulást.[76] Kun

elfogadó válasza ellenére az ügyet június 29-ig valóban nem tekinthetjük lezártnak, jóllehet a tanácskormány 24-én már felvette az érintkezést Pellé francia tábornokkal, akit csehszlovák részről a végrehajtással megbíztak.[77]

Kun Béla június 26-án újból garanciát kért a konferenciától arra, hogy a követelés végrehajtása után valóban sor kerül a román csapatok visszavonására. Választ azonban nem kapott.[78] A tárgyalások mégis előrehaladtak, és június 27-én már egyes határszakaszok részletkérdéseinek megbeszélése került a Kormányzótanács elé.[79] A pártvezetőség azonban csak június 28-án foglalkozott az üggyel, és határozata alapján a kormány másnap, 29-én, vasárnap foglalt végleg állást.

A vitáról csak egy erősen rövidített jegyzőkönyv maradt fenn. E szerint Kun Béla elmondta: a pártvezetőség a kivonás végrehajtása mellett foglalt állást, „azzal az indokolással, hogy a háborút a hadseregtől beérkezett jelentések alapján tovább viselni nem lehet". Hosszú vita után (amelyet azonban a jegyzőkönyv nem részletez) a Kormányzótanács úgy határozott, hogy „a hadsereg állapotára való tekintettel, továbbá a diktatúrának minden vonalon való keresztülvitele, a diktatúrának megerősítése és a belső gazdasági élet megszervezése szempontjából eleget tesz annak a kívánságnak, mely a Clemenceau-jegyzékben foglaltatik..."[80] A Kormányzótanács ülése után Kun táviratozott a konferenciának, és bejelentette, hogy a kormány kiadta a kiürítési parancsot. Hozzátette, hogy a konferencia elnökének szava a garancia a határozat második részének, a román csapatok kivonásának végrehajtására.[81]

Kun és a Tanácsköztársaság lépései közül mostanában ez a legvitatottabb.[82] A vita politikai, diplomáciai és katonai kérdések körül folyik. A politikai kérdés részben a belső helyzettel, részben a nemzetközi forradalmi feladatokkal, illetve a visszavonulás megkezdése előtt nem sokkal kikiáltott Szlovák Tanácsköztársasággal áll kapcsolatban. A visszavonulás feltehető kihatását a hazai közvéleményre Ágoston Péter június 15-én, még a döntés előtt így fogalmazta meg: „Ha eleget teszünk, akkor befelé lehetetlenné válik a helyzetünk a munkások felé éppenúgy, mint a nacionalisták felé, mivel a munkásokat hiába való módon hívtuk fegyverbe, és a nacionalisták azt kell, hogy lássák, hogy reményeik mégsem válnak valóra, és akkor nincs semmi okuk, amiért ellenünk ne fordulnának. Ha kiürítünk, a blokáddal éheztetnek ki, és ha nem kívülről bukunk meg, akkor belülről."[83]

E pesszimizmussal kapcsolatban az a kérdés, hogy vajon a munkásság valóban hiába fogott-e fegyvert, ha mást nem ért el, mint hogy visszafoglalta Miskolcot, Diósgyőrt, Ózdot, Sátoraljaújhelyet, a salgótarjáni szénbányákat, és elérte, hogy Szlovákiában rokon rendszer alakult. Az utóbbi tény, mint a jövőre nyíló kapu, egyébként megnyerte a sötéten látó Ágoston rokonszenvét is. Június 16-án elégedetten nyugtázta a „tót tanácsköztársaság" megalakulását. „... most már – írta naplójában – a tót vörös hadsereg nem fogja a cseh csapatokat beengedni s így az Entente felé adni fogja a magyar kormány az ártatlant, aki nem tehet azért [sic!], hogy a tótok nem engedtek a cseheknek".[84] Jóllehet ez a gyermekesen ravasz csapda végül nem bizonyult működőképesnek, a fenti értelmezés arról vall, hogy a Szlovák Tanácsköztársaság megalakításának elősegítése a magyar kormányszervek és Kun elképzelésében nem csak tisztelgés volt a nemzetközi forradalom zászlaja előtt, hanem összefüggött gyakorlati politikai elgondolásokkal is. Ezt igazolja egyébként az is, hogy a Szlovák Tanácsköztársaság életre segítését a tanácskormány nem improvizálta, hanem már az első katonai sikerektől fogva készült rá. Kun javaslatára a

Kormányzótanács már június 4-i ülésén elfogadta ezt a koncepciót, és elhatározta hogy Kassa felszabadulása után gondoskodik a „szlovák szocialista köztársaság kikiáltásáról, amely a magyarországi szocialista köztársaság integráns része volna".[85] Nem kétséges, hogy amennyiben a Szlovák Tanácsköztársaságnak sikerül megállnia a lábán, már csak politikai vonzalmai is abba az irányba befolyásolhatták volna, hogy – kiürítés ide vagy oda – a legszorosabban együttműködjék a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársasággal.

Csatlakozott a belpolitikai kérdésekhez a legalapvetőbb gazdasági probléma: a kenyér biztosítása. Ebből a szempontból a döntést arról kellett meghozni, hogy vajon mi a fontosabb: tovább harcolni az antanttal a felszabadított magyar városok megtartása érdekében, vagy visszakapni, amint a jegyzék ígérte, az Alföldet, ahol már megérett a termés, és kezdték betakarítani a gabonát, melytől a főváros kenyere függött. Június 11-én, amint Ágoston jelezte naplójában, „Pest a szó szoros értelmében élelem nélkül" volt.[86] Magától értetődő volt viszont, hogy amíg a Vörös Hadsereg azzal próbálkozik, hogy megtartsa Losoncot, Kassát és más magyarlakta városokat, addig a románok elrekvirálják a termést; ebben az esetben nem lesz élelem sem a hadseregnek, sem a lakosságnak. Ha pedig a kormány a jegyzék követelését elutasítja, nem marad esély arra, hogy a konferencia a románokat kiparancsolja az Alföldről, s mivel a Vörös Hadsereg továbbra is északon lesz elfoglalva, a Tanácsköztársaságnak az a lehetősége is megszűnik, hogy ezt a területet erővel foglalja vissza.

A vita katonai aspektusa kiterjed stratégiai és katonai-pszichológiai kérdésekre. Stratégiai szempontból kétségtelenül nagy jelentősége lehetett volna annak, ha a magyar Vörös Hadseregnek sikerül Kárpát-Ukrajnát megtisztítania és fenntartania itt az összeköttetés jövendő lehetőségét Kelet-Galíciával. Ilyen hadműveletre azonban nem került sor, és a hadvezetőség már nem is számolt ilyen akcióval.

Ami a pszichológiai kérdést illeti, többen kétségbe vonták, illetve ma is kétségbe vonják, hogy a hadsereg állapotára történt hivatkozás jogos volt, és úgy vélik: a hadsereg szellemét éppen a visszavonulási parancs törte meg. Megértem, ha egyes katonai vezetők – például Stromfeld Aurél – némi habozás után végül is nem fogadták el a kiürítési koncepciót, egészében véve azonban ezt a gondolatmenetet mégis nehezen tudom követni. (Ugyanakkor el kell ismerni, hogy a tisztek egy részének helytelenítése önmagában véve baljós előjel és demoralizáló tényező volt.) A stabilizálás elutasítása az északi határon a háború folytatását vonta volna maga után e fronton anélkül, hogy a nyitott tiszai frontról bármiképpen gondoskodniuk lehetett volna. A hadsereg – ennyit mindenki elismer – nem volt abban az állapotban, hogy két fronton igénybe lehetett volna venni támadó hadműveletre.

Ebből az következett, hogy választani kellett. Ami az új katonai célt illeti, az Alföld jogos birtokbavételét, az nemcsak értelmes volt, de kézzelfogható és mindenki szemében elsődleges. Ugyanakkor magyar fennhatóság alatt maradt a Vörös Hadsereg által elfoglalt terület mintegy 50%-a, s ez igazolhatta az addigi erőfeszítéseket. Ismereteink szerint a visszavonulás „rendben és szervezetten" történt meg, s a magyar csapatok rendben és szervezetten foglalták el új állásaikat.

Mi okozta mindezek után a tiszai összeomlást? Minden bizonnyal számos tényező összegeződött benne. A fáradtság, az északi félsiker-félkudarc zavaró élménye, a tisztek meggyőződésének megingása, katonai elgondolási hibák. Mindennél meggyőzőbb azonban egy száraz tény, az, hogy a tiszai átkelést végrehajtó magyar haderő

ezúttal három-négyszeres túlerővel találkozott, így képtelen volt arra, hogy egy győztes csatával megalapozza a háború folytathatóságát.

Azokat az érveket, amelyek nemzetközi politikai szempontból a kiürítés mellett szóltak, más helyen már felsoroltam. Ilyen volt a legalitás álláspontjára helyezkedés, ami azt jelentette, hogy a Tanácsköztársaság a jog alapjáról követelhette a román erők visszavonását a konferencia által kijelölt vonalra. Sőt abban az esetben, ha katonai feltételei a jövőben ezt lehetővé teszik, jogi alapja lett volna arra is, hogy e vonalat erővel elfoglalja. A Tanácsköztársaság és Kun Béla letagadhatatlan erkölcsi fölénybe került az antanthatalmak képviselőivel szemben.

A kiürítés végrehajtása után Kun román katonai provokációkról panaszkodott, majd kérte a Clemenceau-jegyzék második részének végrehajtását, de azt a választ kapta, hogy a konferencia nem tárgyal vele addig, amíg kormánya végre nem hajtja a fegyverszünet valamennyi feltételét.[87] Erre Kun újabb jegyzéket intézett a konferenciához. Ebben felsorolta a fegyverszünet megsértésének tényeit a Magyarországgal szomszédos államok részéről, majd azt kérte, nyilatkozzék a konferencia arról, mivel sértették meg a magyarok a fegyverszünetet.[88] A konferencia elnöke, Clemenceau a Legfelső Tanács ülésén elismerte, hogy az igazság Kun Béla oldalán van: Magyarország teljesítette az antant kívánságát, Románia pedig nem.[89]

Az erkölcsi győzelem természetesen nem jelentett gyakorlati győzelmet. A konferencián azonban az ellentétek minden korábbinál élesebbekké váltak a magyar kérdés megítélésében. Foch marsallnak sikerült komoly tárgyalásokat kezdeményeznie a régóta tervezett, de minduntalan meghiúsult koncentrált beavatkozásról. Leghűbb szövetségese a júliusi napokban Balfour angol külügyminiszter volt, míg a tervet Clemenceau egyre határozottabban ellenezte, az amerikai politikusok és katonák pedig éles támadást kezdtek a román hadvezetés, valamint az intervenciós politika ellen.[90]

Minderről Kun Béla vajmi keveset tudott. Mindössze azt tapasztalta, hogy a konferencia nem áll szóba vele. Nem tudhatott arról, hogy Clemenceau javaslatára a konferencia július 18-án elfogadta: négytagú tábornoki missziót küld Budapestre. A francia miniszterelnök szerint ez volt a legjobb mód arra, hogy a konferencia hiteles képet kapjon a magyarországi helyzetről és eseményekről.[91] Ha ez a bizottság valaha is Budapestre érkezik, a Tanácsköztársaság eljuthatott volna az elismerés első lépcsőjéig.

AZ UTOLSÓ LOGIKUS LÉPÉS

Budapesten a helyzet javulásának nyoma sem mutatkozott. A románok nem mozdultak, és a konferencia sem ösztönözte őket. A magyar kormány küldöttségének a konferenciára való meghívása elmaradt. A blokádot fenntartották. Ausztria barátságtalanul viselkedett, sőt a tanácskormány július 20-án vagy 21-én értesült arról, hogy az Ausztriának szánt békeszerződés Burgenland Ausztriához csatolását tartalmazza. Magyarország északon eleget tett az antant követelésének, keleten a románok változatlanul a Tiszánál álltak, délen a franciák megszállták Szegedet, Pécs és Baja pedig továbbra is jugoszláv megszállás alatt volt. Kun Béla úgy vélte, hogy ezt az utolsó követelményt nem lehet teljesíteni. Azt javasolta, hogy „az osztrákok részére ne engedjünk át egy talpalatnyi földet sem". Álláspontjával Varga Jenő vitába szállt: miután Csehszlovákiának színmagyar területeket átengedett a kormány, nem lenne helye-

selhető, hogy többségében németlakta területeket megtagadjon Ausztriától. Kun Béla kitartott álláspontja mellett, mert úgy vélte, hogy e területen és egy olyan országgal kapcsolatban, amelyben szociáldemokrata uralom van, elengedhetetlen a népszavazás követelményének érvényesítése. Úgy érezte, jogos, ha „Bauer Ottóval szemben a proletariátus megszavaztatásának álláspontját" képviseli,[92] bár maga is megjegyezte, hogy a kérdést nem tartja aktuálisnak. Álláspontját – láthatólag – inkább elvi okokból tartotta szükségesnek leszögezni.

Az ország területe beszűkült, az Alföld megszállás alatt állt, és az antant kompromisszumkészségének semmi látható nyoma nem mutatkozott. Kun Béla újra lépéskényszerbe került. Bár arról sem tudhatott, hogy a tanácskormány mérséklete még azon az egyetlen egy vonalon sem vezetett igazi stabilitáshoz, amelyen a látszat szerint kialakult a kompromisszum, mégis azt kellett látnia: ha nem lép, a rendszert kiéheztetéssel megfojtják. A számára ismeretlen adat az volt, hogy bár Kramarž csehszlovák exminiszterelnök a Magyarország elleni intervenció felújítását a kijelölt vonalak elfoglalása után elvetette mint erkölcsileg kompromittálót, Masaryk elnök és Beneš külügyminiszter őt dezavuálva mégis hajlandóknak mutatkoztak rá.[93] Abban a reményben tettek ilyen nyilatkozatot, hogy a beavatkozás további területi engedményeket, a jóvátételi számlán jelentkező előnyöket és a magyar belső rend kialakításába való beleszólást biztosíthat Csehszlovákia számára. Kun Béla azt sem tudhatta, hogy az utolsó órában a jugoszláv kormány is tett némi engedményt Foch marsallnak. Képviselője kijelentette, hogy amennyiben a „bolsevik Budapest" ellen koncentrált intervenció kezdődik, úgy Jugoszlávia valamelyest felemeli a korábban általa ígért jelentéktelen katonai kontingenst.[94]

Már jeleztem, hogy e terveknek Párizsban számottevő ellenfeleik is voltak, köztük a konferencia elnöke. Clemenceau fékezte az intervenciós készülődést, és ebben kezére játszott a magyar kormány kezdeményezte újabb bécsi tárgyalás. Ugyanúgy, mint az április végi szorongató napokban, Kun ismét egyszerre próbált katonai segítséget találni Szovjet-Oroszország révén és lépésre kényszeríteni az antantot részben engedmény, részben fenyegetés útján.

Kun kétségbeesett táviratban kérte, sőt szinte követelte, hogy a szovjet Vörös Hadsereg nyújtson segítséget.[95] Feltehetően azonban maga is tudta, hogy ennek fizikai akadályai vannak. A szovjetek által ellenőrzött területek és a korabeli Magyarország között a távolság hatalmasra növekedett. A Vörös Hadsereg jelentős osztagait Kolcsak csapatai kötötték le, a többi használható egység pedig a Gyenyikin-féle támadásnak igyekezett ellenállni, egyelőre kevés sikerrel. A Szovjet-Oroszországban rekedt és ott a forradalmi harcokban derekasan helytálló volt magyar hadifoglyok jelentős része szívesen vette volna útját Budapest felé, de nem volt szabad az út.[96]

Ezzel egy időben Kun Béla lehetővé tette, hogy Bécsben az oda újonnan kinevezett követ, Böhm Vilmos felújítsa az áprilisban kezdett tárgyalásokat. A megbeszélések most is két kérdéskörre terjedtek ki: 1. a kormány átalakítása, oly módon, hogy az lehetővé tegye a békekötést ennek minden következményével és mindenekelőtt a blokád feloldásával együtt; 2. az esetleg menekülésre kényszerülő bolsevik vezetők osztrák befogadása. Az első témakörről viszonylag többet tudunk, mivel a Böhm-féle tárgyalás híre és tartalma az antant bécsi képviselői útján eljutott a konferenciához. Ismeretes, hogy ott a politikai megoldási formulát az angol és az olasz missziók képviselőivel dolgozták ki, de a tárgyalásba később bevonták az amerikai és a francia kép-

viselőket is. Böhm ugyanazt a formulát használta, amelyet már április végén, május elején alkalmaztak. Egy úgynevezett direktórium megalakulásáról volt szó. Ez a vezetésben a szociáldemokrata csoport megerősítését, a kommunista részvétel csökkentését, a vörös terror végrehajtóinak eltávolítását jelentette volna.[97] Borghese eredetileg azt javasolta, hogy a koalíciós kormányt Wekerle alakítsa meg, később azonban mind ő, mind Cuninghame megelégedett egy tiszta szociáldemokrata kormánnyal. Bár a megállapodást július 28-án Bécsben aláírták, ez nem felelt meg a magyar kiindulási pontnak. Már nem szociáldemokrata–kommunista direktóriumról, hanem a kommunisták teljes visszavonulásáról volt szó. Böhmnek erről tárgyalnia kellett Kunnal, aki nem járult hozzá a július 28-i megállapodáshoz.

Bár a konferencia határozatot nem fogadott el e formuláról, Clemenceau javaslatára szabad utat adott neki.[98] Ez várakozó álláspontot tükrözött, és az intervenciós terv meggyengülését, gyakorlatilag újabb átmeneti félretételét jelentette. A Böhm-megoldásra hivatkozva Clemenceau levétette az intervenciót a napirendről.[99] Határozottsága mögött azonban minden bizonnyal egy másik gondolat húzódott meg. Az öreg politikus július 21-e óta arra várt, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság – amint azt Kun Béla e napon érkezett távirata tartalmazta – végrehajtsa a támadást a Tiszánál, és hogy e támadásra válaszul a román erők felmorzsolják a Vörös Hadsereget.[100]

Ezekben a napokban, július 21-e és július vége között Párizsban rendkívül feszült volt a légkör. A konferencia taktikája most a várakozás és a semmittevés volt. Nem tette meg azt a lépést, amit Kun Béla eredetileg valószínűleg várt tőle, hogy ti. a román kormánynak akár csak egyetlen szót is szóljon arról, ideje lenne visszavonnia hadseregét a kijelölt határra. Másfelől viszont a konferencia – elsősorban Clemenceau hatására – abban az irányban sem tett lépést, hogy a magyar támadással szemben megszervezze a koncentrált védelmet. Érthetőnek találhatjuk Balfour brit külügyminiszter kifakadását. Képtelen helyzetnek minősítette, hogy egy cseppnyi ország jelentéktelen hadereje bénaságra ítélje a hatalmak egész szövetségét.[101]

Márpedig ez volt a helyzet. Maguk a nagyhatalmak – saját hadseregük és lakosságuk hangulata miatt – nem vállalkozhattak új katonai akcióra, és a Közép-Európában addig szerzett tapasztalatok után a francia miniszterelnök már nem volt hajlandó arra sem, hogy a kishatalmakat felbiztassa a magyar rendszer ellen. Tudta, hogy ebben az esetben új számlát akarnak benyújtani,[102] és az addigi számlákat is sokallta. Ugyanakkor valószínűnek tartotta, hogy a magyar katonai mérkőzésben a Tanácsköztársaság lesz a vesztes. E vonatkozásban bizonyára abból indult ki, hogy a magyar Vörös Hadsereg, amely utánpótlási lehetőségekkel egyáltalán nem rendelkezett, rövid távon érhetett el ugyan sikert a rosszul vezetett cseh egységekkel szemben, de ezt hosszabb távon nem ismételheti meg a már viszonylag megerősített román csapatok ellenében.

Kun Béla július 21-i távirata, illetve a magyar támadás nem érte el a kívánt hatást. Ehelyett feszült, de mégis kellemes várakozást váltott ki Párizsban. Clemenceau arra gondolhatott, hogy vagy a Böhm-formula válik be, és akkor az antant szempontjából a helyzet jobb, mint volt, vagy harcra kerül sor, amelyben a románok a Vörös Hadsereget előbb vagy utóbb meghátrálásra kényszerítik, és akkor az eredmény az antant számára még kielégítőbb. Ráadásul ez majd úgy történik, hogy a konferencia nem

tett újabb ígéretet a románoknak, vagyis utólag majd követelheti saját júniusi döntésének végrehajtását.

Felmerül végül az a kérdés is, hogy a júliusi támadás vajon nem a pánik és a fejvesztett kapkodás eredménye volt-e. Kétségtelen, hogy volt ok megrendülésre, és az is, hogy a magyar vezetők, köztük Kun Béla is, kétségbeesett lelkiállapotba kerültek. Mégis azt kell mondanunk, hogy a támadás nem eszeveszett akció volt, hanem az egyedül lehetséges utolsó lépést jelentette. Több okból is. Mindenekelőtt Kun tudatában egy csata kimeneteléről volt szó, és egy csata kimenetelét előre sohasem lehet pontosan megjósolni. Egy győztes csata viszont befolyásolhatja a háború további menetét: egy időre feltölthet energiával és mozgásban tarthat egy fáradt és legyengült sereget is, különösen, ha az a sereg a saját földjéért, a saját házáért, a maga kenyeréért küzd. Továbbá a támadás logikus következménye volt annak a politikának, amelyet Kun Béla a június eleji Clemenceau-jegyzék elfogadása óta folytatott: csak ezen a módon igazolhatta az északi területek kiürítését. Végül az az európai és magyar kép, amely az idők során egy forradalmi kormány kötelességeiről kialakult, a tanácskormány elé morális kötelességként állította a végsőkig való kitartást. A forradalom természetében benne rejlik, hogy el kell mennie az utolsó stációig, mert különben a meghátrálás látszatát kelti. A forradalom logikája szerint a tiszai támadást még akkor is végre kellett volna hajtani, ha a vereség sokkal biztosabb lett volna.

Amikor világossá vált, hogy a tiszai csata nem biztosít időt újabb lélegzetvételhez és ahhoz, hogy a háború folytatható legyen, Kun végül is megtorpant. A katonai vereség visszafordíthatatlanná tette a helyzetet. Később a kommunista mozgalomban egyesek meditáltak azon, hogy a visszavonulásra még mindig kínálkozott néhány tucat kilométer, sőt e kombinációkból vádat is kovácsoltak Kun Béla ellen. Senkinek sem sikerült azonban rámutatni olyan reális feltételekre, amelyek megokolhatták volna a siker reményét és e remény alapján az öt éve háborúban álló lakosság további kivéreztetését és az ország egész területének feldúlatását.

KÖZÉP-EURÓPAI ÉS MAGYAR SZOCIALISTA ALTERNATÍVA

Kun Béla a vereséget eleinte egyáltalán nem tudta elfogadni, és nem értette meg, hogy az adott európai helyzetben nem volt mód többre. Az egyedül lehetséges következtetést – a lemondást, a kormány gyeplőjének szociáldemokrata kézbe adását és a Tanácsköztársaság káderállományának menekítését, amennyire csak módjában állt – levonta ugyan, de azt hitte, hogy a végső kudarc akarati tényezőkön és a magyar proletariátus minőségén múlott.

Ennek az értetlenségnek és egyébként mindannak, ami később az emigráció ön- és egymást emésztő világában történt, már nem volt köze ahhoz, hogy Kun Béla a rendelkezésére álló hónapokban végigvitte logikus utolsó állomásáig azt a kísérletet, amelyre vállalkozott. A kísérlet magában foglalta Magyarország és környezete szociális forradalmát.

Külpolitikai szempontból a tendencia a közép-európai föderatív szocialista köztársaságra irányult, Kun stratégiája pedig kettős vonalú volt.

Magában foglalt egy rövidebb és egy hosszabb távú megoldást, ezek a vonalak

azonban az időben összefonódva jelentkeztek, miután a rövidebb távra szóló stratégia megvalósításába beépültek a „végmegoldás" elemei is.

Kun és a rendszer számára az elsőrendű feladat a forradalom megvédelmezése volt, a lehetséges legnagyobb területi kiterjedésben. Ez a katonai felkészülésen és lépéseken kívül megengedte, sőt megkövetelte a legkülönbözőbb taktikai lépéseket, amelyek sokszor ellentmondásosak voltak. E rövidebb távon is teljesen egyértelmű volt az, hogy a rendszer átmeneti engedményt tesz ugyan, de önszántából nem mond le semmiről. Ezt hirdette meg a tanácskormány március 22-i táviratában, és Kun ennek jegyében lépett fel. A támadók minden oldalon burzsoá kormányok csapatai voltak, de a harc mégsem maradt szűk értelemben vett osztályharc, mivel az a terrénum, amely a Tanácsköztársaság rendszerének alapjául szolgált, egyszerre volt a proletárhatalom és a magyar nép földje. Ezt a terrénumot Kun Béla foggal-körömmel védelmezni akarta, és úgy vélte: csak annyit szabad engedni belőle, amennyit nem sikerül megtartani vagy visszaszerezni.

Kun hosszú távú stratégiájában egy tágas szocialista konföderáció képe jelent meg. Az idézett dokumentumok azt mutatják, hogy Kun víziójában a föderáció magja a régi Monarchia néhány egysége: Ausztria, Csehország, Szlovákia és Magyarország volt. Ez a föderáció szövetkezett volna azután elképzelése szerint, illetve kötött volna – ahogy magát többször kifejezte – „véd- és dacszövetséget" a szovjet föderációval, és ha a forradalom odáig terjed, Németországgal. Terve szerint e keretben minden nemzet széles körű autonómiát élvezett volna, olyan széleset, amilyet csak kíván, kivéve a gazdasági szétforgácsolódást. Kun a gazdasági egység megszervezésére akart vállalkozni, bevezetve a kívánatos decentralizálást.

Egy percig sem gondolta viszont, hogy a széles körű autonómiát ne élvezné az egész magyar lakosság, bárhol lakik is. E koncepcióról vall Kun minden lépése és nyilatkozata a nemzetiségi kérdésben, erről tanúskodik az önellátó Közép-Európa gondolata; ugyanebbe a gondolatkörbe tartozik a meditáció a székelyek ügyéről, valamint Kun makacs kitartása a népszavazás követelése mellett.

Kun Béla tehát az autonómiákon felépülő szocialista köztársaságok szövetségének gondolatát követte; egy olyan koncepciót, amelynek polgári változata nem volt idegen a magyar történelem utolsó évtizedeitől. Tudjuk azonban, hogy mind Kossuth, mind Jászi és Károlyi konföderációs tervezetét megszeplősítette a magyar hegemónia vagy legalább a vezetés fenntartásának gondolata, és emiatt a magyarok felé a kéznyújtás mindig megkésett, és a terv nagyon kevés pozitív választ váltott ki az érintettekből. A szomszédos országok vezetői alapjában véve a magyar nacionalizmus egyik változatának tekintették, és ekként utasították el.

Vajon a legprogresszívabb magyar külpolitikai elgondolás folytatása Kun és a Tanácsköztársaság esetében azt jelentette-e, hogy e kellemetlen, valóban a nacionalizmushoz kötődő hegemóniára törekvés is átszivárgott a proletár nemzetköziségre alapított konföderációs tervbe? A legnagyobb körültekintés mellett és a legóvatosabban is állíthatjuk, hogy nem.

Kun Béla valóban nem volt nacionalista, és valóban nem az „integer Magyarország" képe lebegett a szeme előtt. Gyermek- és ifjúkora színhelyére nem gondolt – és nem gondolhatott – román földként, de arra sem gondolt, hogy a magyarországi nemzetiségeket egy újra centralizálandó magyar állam kereteibe hajtsa. A Kun Béla által képviselt magyar történelmi alternatíva egyúttal egy autonóm közép-európai al-

ternatívát is magába zárt. Ennek bizonyítékai benne foglaltatnak a fentiekben. Ez az, ami miatt a nemzetközi forradalomban részt vevő és arra számító Kun-stratégiát egyúttal nemzetinek tekinthetjük anélkül, hogy a nacionalizmus árnyéka férkőzhetne hozzá.

JEGYZETEK

[1] Az e szempontból fontos pamfletirodalmat és publicisztikát nem tudjuk itt idézni. Tanulságos azonban a *Huszár Károly* szerkesztette „A proletárdiktatúra Magyarországon" (Budapest 1920), valamint a Gratz Gusztáv szerkesztésében megjelent, „A bolsevizmus Magyarországon" (Budapest 1921) című kötet.

[2] Erre számos példát találhatunk az 1920-as évek nemzetgyűléseinek iratanyagában, a nemzetgyűlési naplókban.

[3] A Magyar Tanácsköztársaság. Budapest, é. n. – A kötet egyébként a külpolitikai kérdésekkel nem foglalkozik.

[4] A legfontosabb munkák: Dokumentáció: A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai (a továbbiakban MMTVD). 6/A köt. Kossuth Könyvkiadó 1959; MMTVD 6/B köt. Kossuth Könyvkiadó 1960; Budapest–Moszkva. Szovjet-Oroszország és a Magyarországi Tanácsköztársaság kapcsolatai táviratok tükrében. Kossuth Könyvkiadó 1979. Feldolgozások: *L. Nagy Zsuzsa:* A párizsi békekonferencia és Magyarország. 1918–1919. Kossuth Könyvkiadó 1965; *Liptai Ervin:* A Magyar Tanácsköztársaság. Kossuth Könyvkiadó 1965; *Hajdu Tibor:* A Magyarországi Tanácsköztársaság. Kossuth Könyvkiadó 1969; Magyarország története, 1918–1919, 1919–1945. Akadémiai Kiadó 1976. 193–346. old. Lásd az utóbbiban a további irodalmat. Néhány fontosabb részletkérdésről lásd *Kővágó László:* A Magyarországi Tanácsköztársaság és a nemzeti kérdés. Kossuth Könyvkiadó 1979; *Tokody Gyula:* Németország és a Magyarországi Tanácsköztársaság. Kossuth Könyvkiadó 1980.

[5] A Vix-jegyzék irodalmából lásd *P. Pastor:* Hungary between Wilson and Lenin. The Hungarian Revolution of 1918–1919 and the Big Threes. New York 1976; *Ormos Mária:* Padovától Trianonig. 1918–1920. Kossuth Könyvkiadó 1984. (2. kiadás) 160–186. old.; *Vadász Sándor:* Vix és Károlyi. Hadtörténelmi Közlemények, 1969. 2. sz. 239–262. old.; *Litván György:* Még egyszer Károlyi Mihály lemondásáról. Népszabadság, 1969. október 5.

[6] MMTVD 6/A köt. 7. old.

[7] PI Archívum, 601 f. 1/3. ő. e. A Forradalmi Kormányzótanács (a továbbiakban FKT) ülése, 1919. március 27.

[8] Ugyanott, 1/2. a ő. e. Az 1919. március 25-i ülés.

[9] Ugyanott, 1/8. ő. e. Az 1919. április 7-i ülés.

[10] Budapest–Moszkva. 19–20. old.

[11] PI Archívum, 601 f. 1/3. ő. e. Az 1919. március 27-i ülés.

[12] Budapest–Moszkva. 39. old.

[13] A magyar–osztrák kapcsolatokról lásd: *Gábor Sándorné:* Ausztria és a Magyarországi Tanácsköztársaság. Akadémiai Kiadó 1969; *Soós Katalin:* Burgenland az európai politikában (1918–1921). Akadémiai Kiadó 1971. 16. oldaltól.

[14] PI Archívum, 601. f. 1/3. ő. e. Az 1919. március 27-i ülés.

[15] Bonn, AA. Abt. A. Österreich, Bd. 27. A bécsi német követ 1919. március 25-i jelentése.

[16] Vörös Újság, 1919. március 30.

[17] Archibald C. Coolidge, az amerikai delegáció egyik tagja, aki 1919 elején bejárta az egész vitatott közép-európai zónát, 1919. január és április között gyakran tartózkodott Ausztriában. Jelentős szerepe volt a klagenfurti kérdés Ausztria javára történt megoldásában. A burgenlandi kérdést már az év elején felvetette, és az osztrák politikai vezetők neki nyújtották át 1919 áprilisában első memorandumukat Burgenlanddal kapcsolatban. Párizsba visszatérve, Coolidge pártfogolta ezt az ügyet, és fellépett az osztrák kívánság teljesítése érdekében az amerikai delegációnál. Wilson és Lansing külügyminiszter azután a kérdést a Legfelső Tanács, illetve a Külügyminiszterek Tanácsa elé vitték. (*J. D. Barlin:* The Burgenland question 1918–1920: From the Collapse of Austria-Hungary to the Treaty of Trianon. [Doktori disszertáció.] 1974. [Wisconsin]

187. oldaltól; Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien. Neue Politische Akten, Präsidium c. fond iratai.)

[18] PI Archívum, 901. f. 1/14. ő. e. Az 1919. április 18-i ülés és 1/16. ő. e. Az 1919. április 26-i ülés.

[19] Lásd *Ormos Mária:* Padovától Trianonig. 221–222., 225–226. old.

[20] Bonn, AA. Abt. A. Österreich. Bd. 6.: Bécsi konzul, 1919. március 29., budapesti követ, április 6., berlini választervezet április, bécsi konzul április 16., berlini válasz április 17., berlini levél a budapesti követnek április 14., bécsi konzul április 30.; Ugyanott, Bd. 7.: budapesti követ, július 3., Berlin állásfoglalása július 19.

[21] A jegyzék szövegét lásd Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919. The Paris Peace Conference vol. I–XIII. köt. Washington 1942–1947. (A továbbiakban PPC) V. köt. 18. old.; L. *Nagy Zsuzsa:* Id. mű, 103. old. (Magyar fordításban.)

[22] Azonos szöveg francia nyelven. Ezt Vix csak 27-én vitte magával Belgrádba.

[23] A Vix-misszió utolsó napjairól lásd: *Hajdu Tibor:* Id. mű, 213. old.; *Ormos Mária:* Id. mű, 212. old.

[24] Ugyanott, 212–213. old.

[25] Ugyanott, 213–314. old.

[26] Ugyanott, 214. old.

[27] Ugyanott.

[28] *Paul Mantoux:* Les Délibérations du Conseil des Quatres (24 mars–28 juin 1919). Paris, 1955. I. köt. 80–82., 98–104. old.

[29] Ugyanott, 103–104. old.; PPC V. köt. 16. old.

[30] PI Archívum, 601. f. 1/7. ő. e. Az FKT ülése, 1919. április 3.

[31] *Ormos Mária:* Id. mű, 227. old.

[32] Ugyanott, 227–228. old.

[33] PI Archívum, 601. f. 1/8. ő. e. Az FKT ülése, 1919. április 6.

[34] Ugyanott.

[35] Ugyanott.

[36] *Hajdu Tibor:* Id. mű, 215. old.; *Ormos Mária:* Id. mű, 228–230. old. – E lapok írásakor a szerző a Forradalmi Kormányzótanács üléseinek jegyzőkönyvét még nem ismerte, ezért a hivatkozott helyen a Smuts-tárgyalás külügyi anyagai és az azok alapján levont következtetések találhatók.

[37] Nem világos, hogy Garbai milyen terület magyar kiürítésére gondolt. Feltehető, hogy a leendő semleges zónán belül eső terület katonai kiürítéséről volt szó, ami Nyugat felé a Smuts-féle ajánlat szellemében is átnyúlt azon a vonalon, ahol a magyar erők ebben az időpontban tartózkodtak.

[38] PI Archívum, 601. f. 1/7. ő. e. Az FKT ülése, 1919. április 6.

[39] Ugyanott.

[40] Ugyanott, 1/12. ő. e. Az FKT ülése, 1919. április 12.

[41] *Ormos Mária:* Id. mű, 230–236. old.

[42] Ugyanott, 236–237. old.

[43] Ugyanott, 238–239. old.

[44] *Gábor Sándorné:* Id. mű, 108. oldaltól.

[45] A Kun Miklós által rendelkezésre bocsátott anyag. (Az iratot egyébként lásd: PI Archívum, 807. f. 1/4–34. ő. e.)

[46] PI Archívum, 601. f. 1/14. ő. e. Az FKT ülése, 1919. április 18.

[47] Április 14-én a Kormányzótanács 20 millió rubeles kölcsön felvételéről határozott a hadifoglyok hazaszállításának biztosítására. (PI Archívum, 601. f. 1/13. ő. e.) A táviratot lásd Budapest–Moszkva. 79. old.

[48] Budapest–Moszkva. 81–82. old.

[49] Lásd erről *Ormos Mária:* Az ukrajnai francia intervencióról és hatásáról Közép-Európában. 1918. október–1919. április. Történelmi Szemle, 1977. 3–4. sz. 401–439. old.; A kidolgozott szovjet katonai tervről *V. A. Antonov-Ovszejenko:* Zapiszok o grazsdonszkoj vojne. IV. köt. Moszkva 1933. 30–35. old.

[50] A szovjet vezetőségben éles viták folytak arról, hogy vajon megengedheti-e a Vörös Hadsereg a nyugati offenzívát, miközben a Don-medencében egyre nagyobb veszély fenyeget. A kérdést végül a Gyenyikin-támadás döntötte el. – Lásd erről: *Antonov-Ovszejenko:* Id. mű, 61–67. old.

[51] *Ormos Mária:* Padovától Trianonig. 256–257. old.

[52] Vö. *Liptai Ervin:* Adalékok a magyar Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország fegyveres szövetségének kérdéséhez. Hadtörténeti Közlemények, 1958. 1–2. sz. 79–81. old.; *Hajdu Tibor:* Adatok a Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország kapcsolatainak történetéhez. Párttörténeti Közlemények, 1961. 3. sz. 104–114. old.

[53] Kun Miklós gyűjtése a Hoover Institution Archives anyagából.

[54] PI Archívum, 601. f. 1/16. ő. e. Az FKT ülése, 1919. április 26.

[55] *P. Mantoux:* Id. mű, I. köt. 429–430. old.

[56] Magyarország története. 1890–1918. 280. old.; MMTVD 6/A köt. 387–388. old.; PI Archívum, 601. f. 1/17. ő. e. Az FKT ülése, 1919. május 2.

[57] PI Archívum, 601. f. 1/21. ő. e. Az FKT ülése, 1919. május 23.

[58] Az utóbbiról lásd Budapest–Moszkva. 88. old.

[59] Szövegét lásd MMTVD 6/A köt. 355. old.

[60] *Ormos Mária:* Padovától Trianonig. 254. old.

[61] *P. Mantoux:* Id. mű, 50–57. old.

[62] *Ormos Mária:* Padovától Trianonig. 240–242. old.

[63] Párizsban meg is jelent egy kárpát-ukrajnai delegáció. Memorandumot nyújtott át, amelyben népszavazást követelt.

[64] PI Archívum, 689. f. 4. ő. e.

[65] Eredetileg Luigi Piccione tábornok volt a főparancsnok, mivel az Olaszországban őrzött hadifoglyokat ő vezette haza, és belőlük alakult a csehszlovák hadsereg magja. Közben azonban a csehszlovák kormány francia főparancsnokot kért. Maurice Pellé tábornok 1919 februárjában formailag el is foglalta Piccione helyét, de kinevezve nem volt, és a főparancsnok feladatkörét gyakorlatilag sem tudta betölteni.

[66] *Ormos Mária:* Padovától Trianonig. 254. old.

[67] A szerződés szövege egyelőre csak egy, a francia hírszerzés által megszerzett kópia francia fordításában ismert.

[68] A vásárolt áru ellenértékének biztosítása súlyos gondokat okozott. Egy alkalommal az osztrákok le is foglaltak egy nagyobb pénzküldeményt, az olaszokat azonban az üzlet lelepleződése sem zavarta abban, hogy az összeget visszaköveteljék.

[69] Lásd *Ormos Mária:* Padovától Trianonig. 297. old.

[70] A jegyzék szövegét lásd PPC. VI. köt. 246–247. old.

[71] *Ormos Mária:* Padovától Trianonig. 300. old.

[72] Kun válaszát lásd MMTVD 6/A köt. 671. old.; *Ormos Mária:* Padovától Trianonig. 301. old.

[73] Hajdu szerint Kun a jegyzékről folytatott tanácskozáson azzal érvelt, hogy a „csapdát" javunkra kell fordítani. „Azt kell válaszolnunk, hogy csak akkor vagyunk hajlandók visszavonni csapatainkat Szlovákiából, ha ugyanakkor Románia kivonja csapatait az általuk elfoglalt Tiszántúlról. Ezzel időt nyerünk, és lehetséges, hogy sikerül fegyverszünetet kötni és meglazítani a blokádot, ami körülvesz bennünket." (PI Archívum, 867. f. 1/4–34. ő. e.)

[74] PPC VI. köt. 411–412. old.

[75] *Ormos Mária:* Padovától Trianonig. 305–307. old.

[76] Pellé támadástól tartott, és preventív támadást ajánlott. A francia katonatisztek többnyire manővernek tekintették a kiürítési ígéretet.

[77] A tárgyalások június 24-én kezdődtek, és magyar részről Böhm, valamint Ágoston vezette őket.

[78] PPC. VI. köt. 706–707. old.

[79] A június 27-i kormányzótanácsi ülés Bánréve és Salgótarján kérdéséről tanácskozott, mivel ezekben az övezetekben a csehszlovákok vitát kezdtek a Clemenceau-jegyzék szövegéről. Szerették volna megtartani a salgótarjáni szénmedencét és megszerezni Bánréve állomását. Kun Béla az ülésen azt javasolta, hogy a magyar delegáció Salgótarján város fejében követelje Salgó, Salgóbánya és Somoskőújfalu területét, Bánréve állomásának használatát pedig csak akkor engedélyezze a csehszlovákoknak, ha a határt Fülek fölé viszik, illetve ha meghagyják Magyarországnak az Ózdtól északra fekvő bányákat Darnyaárokig. (PI Archívum, 601. f. 1/25. ő. e.)

[80] Ugyanott, 1/26. ő. e. Az FKT ülése, 1919. június 29.

[81] *Ormos Mária:* Padovától Trianonig. 309. old.

[82] Legutóbb lásd *Nemes Dezső:* Kun Béla és a Tanácsköztársaság. Párttörténeti Közlemények, 1984. 1. sz. és az e kötetben közölt tanulmányban.

[83] PI Archívum, 689. f. 4. ő. e.

[84] Ugyanott:
[85] Ugyanott, 601. f. 1/23. ő. e. Az FKT ülése, 1919. június 4. Lásd Dokumentumok a Szlovák Tanácsköztársaságról, 1919. 101. old.
[86] PI Archívum, 684. f. 4. ő. e. (1919. június 11.)
[87] PPC. VII. köt. 120–121. old.
[88] Ugyanott, 125–127. old.
[89] Ugyanott, 129. old.
[90] A vitákról lásd PPC. VII. köt. 20–28., 129–131., 139–140., 177–183., 198–200. old.
[91] Ugyanott, 198–200. old.
[92] PI Archívum, 601. f. 1/30. ő. e. Az FKT ülése, 1919. július 21.
[93] *Karl V.:* A csehszlovák burzsoázia intervenciós háborúja a Magyar Tanácsköztársaság ellen 1919-ben. Bratislava 1959. 268–269. old.
[94] *Ormos Mária:* Padovától Trianonig. 320. old.
[95] Budapest–Moszkva. 192. old.; MMTVD 6/B köt. 545. old.
[96] Budapest–Moszkva. 92. old.
[97] Magyarország története. 1890–1918. 337., 341. old.; *Ormos Mária:* Padovától Trianonig.323–325. old.
[98] PPC. VII. köt. 304–308. old.
[99] Ugyanott, 317–322. old.
[100] A július 21-i levelet lásd PPC. VII. köt. 248–249. (A vitát róla ugyanott, 236. old.)
[101] Ugyanott, 317–322. old.
[102] Ugyanott. – A csehszlovák kormány a Duna vonalát követelte Vácig, a többi szakaszokon pedig átlag mintegy 20 kilométeres határmódosítást dél felé. A román kormány Békéscsaba térségét és a Maros vonalát a torkolatig kívánta Románia számára biztosítani, míg a jugoszlávok elsősorban Pécsre és a környékén fekvő bányavidékre tartottak igényt.

LIPTAI ERVIN

KUN BÉLA ÉS A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG VÉDELME

A Tanácsköztársaság vezetői a szocialista forradalom magyarországi győzelmét követően általában egyetértettek abban, hogy az ország fegyveres védelmére való felkészülés a legfontosabb feladatok közé tartozik. A proletárdiktatúra létrejöttének körülményei egyértelműen a helyzet veszélyességét mutatták, hiszen a március 21-én történtek egyik lényeges indítéka éppen az antant – katonai fenyegetéssel alátámasztott – követeléseivel szembeni tiltakozás volt. A nemzetközi tapasztalatok, mindenekelőtt a Szovjet-Oroszország elleni intervenció és a polgárháború eseményei, szintén a külső és belső fegyveres támadások elleni felkészülés fontosságára figyelmeztettek. A helyzetből következően a honvédelem szervezése már az első napoktól kezdve kiemelt helyet foglalt el a tanácskormány munkájában, április 16-a, az intervenció megkezdése után pedig a háború a politika, a gazdasági és kulturális élet, az életkörülmények alakulását elsődlegesen meghatározó tényezővé vált.

Kun Béla a Tanácsköztársaság fegyveres védelmének megszervezésében és irányításában kezdettől fogva kiemelkedő szerepet töltött be. Ez egyrészt természetes velejárója volt annak, hogy gyakorlatilag ő viselte vállain a proletárdiktatúra elismerten első emberének gondjait és felelősségét. Másrészt abból fakadt, hogy külügyi népbiztosi funkciójának megtartása mellett, április elejétől hivatalosan is a hadügyi népbiztosok egyike lett. Kun tevékenysége meghatározó jelentőségű volt a katonai stratégia koncepcionális kialakításában és irányításában; a döntő hadászati elhatározásokban; a Vörös Hadsereg létrehozásának, építésének, alkalmazásának és utánpótlásának elvi és gyakorlati kérdéseiben; a hadsereg és a hátország kapcsolatának alakításában, a tömegeknek a szocialista haza védelmére való politikai mozgósításában.

Magyarországra történt hazatérésekor katonai felkészültsége, hozzáértése már nem az arcvonalszolgálatot teljesített tartalékos csapattiszt színvonalán állott. Az oroszországi polgárháborúban, az internacionalisták szervezésében és irányításában szerzett tapasztalatai, a bolsevik pártban elsajátított elméleti és gyakorlati ismeretei lehetővé tették számára, hogy magasabb szintről, a szocialista forradalom, a fegyveres felkelés előkészítését irányító politikai vezető, majd a Tanácsköztársaság kikiáltása után a hadseregszervezés, a honvédelem állami, koncepcionális irányításának nézőpontjából legyen képes a hadügyi feladatok megítélésére is.

Kun Bélának az osztályharc és a fegyveres küzdelem, a szocialista hatalom és a hadsereg viszonyáról alkotott nézetei a Tanácsköztársaság születését megelőző néhány évben lényeges változásokon mentek át; a gyakorlati tapasztalatok hatására folyamatosan fejlődtek 1919 tavaszán és nyarán is.

A politikailag az ausztromarxizmushoz közel álló magyar szociáldemokrácia eszmei környezetében nevelkedett Kun Béla fogságba esése előtt még nem sokkal jutott túl a pacifizmuson. Bár nyilvánvalóan helyeselte a II. Internacionálé bázeli kongresszusának határozatát, a határozat és a szociáldemokrata pártok többségének a háborúval kapcsolatban tanúsított tényleges magatartása közötti ellentmondás forradalmi megoldásának módját még nem ismerhette fel. Oroszországban, a bolsevikok eszméinek hatására azonban rövid idő múltán azok közé állt, akik harcba szálltak, hogy a munkások és parasztok a kezükbe adott fegyvert saját uralkodó osztályuk megdöntésére, a szocialista hatalom kivívására használják fel.

Magyarországra hazatérve a bolsevik pártban szerzett ismeretek, tapasztalatok alapján vezette a kommunistáknak a szocialista forradalom megvívására, fegyveres felkelés előkészítésére irányuló tevékenységét. Hogy a tapasztalatokat katonai téren is eredményesen alkalmazta, bizonyítják azok a sikerek, amelyeket a kommunista párt a polgári demokratikus hadsereg dezorganizálása, katonáinak megnyerése, a vörös gárdák szervezése terén elért. Az Oroszországban tanultak, Lenin útmutatásai eredményesen adaptálhatók voltak a magyarországi viszonyokra, és nagymértékben segítették a magyar kommunisták helyes politikai vonalának kialakulását. Amikor 1919 elején, a polgári demokratikus hadsereg megkezdett átszervezéseivel összefüggésben Böhm Vilmosék meghirdették a „forradalmi honvédelem" jelszavát, Kun, mint arról Bogár Ignáchoz intézett levele is tanúskodik, Leninnek „A proletariátus feladatai a jelenlegi forradalomban" című cikkében foglalt érvekkel támasztotta alá a kommunisták álláspontját.

Kun 1919-es tevékenységének megértéséhez két tényezőt elengedhetetlenül figyelembe kell venni.

Vezetői magatartását, politikáját az a realitásokon alapuló meggyőződése alakította, hogy mint létrejöttének, a Tanácsköztársaság fennmaradásának is alapvető külső feltétele az európai szocialista forradalom további előretörése, a proletárállam környezetének kedvező irányban történő megváltozása. 1919 tavaszán a nemzetközi kommunista mozgalom vezetőivel egyetértésben ő is hitte: a szocialista forradalom hulláma feltartóztathatatlanul tör előre Európában, és történelmileg rövid időn – néhány hónapon, esetleg éven – belül Szovjet-Oroszország és Tanács-Magyarország után újabb szocialista államok születnek. Ebből következően a Tanácsköztársaság vezetésének alapvető külpolitikai teendőjét abban látta, hogy minden eszközzel: diplomáciával, akár kompromisszumok árán is, illetőleg, amennyiben elkerülhetetlen, katonai erővel biztosítsa a forradalmi hatalom fennmaradását mindaddig, míg az európai erőviszonyokban lényeges fordulat történik a proletariátus nemzetközi mozgalmának javára. Ez időpontig a magyar munkásosztály hatalmának elsősorban létével: példájával, propagandájával kell szolgálnia a világforradalom ügyét – vélte.

Kun politikai magatartásának másik meghatározója az a felismerés volt, hogy miként a forradalom márciusban csak a munkásosztály többségének egységes akaratából győzedelmeskedhetett, a szocialista társadalom építésének és megvédésének feladatai is csak a munkásosztály politikai, cselekvési egységének megóvásával oldhatók meg, s a Tanácsköztársaság vezetésében történő nyílt szakadás, a munkásosztály egymással szemben álló részekre szakadása esetén a proletárdiktatúra nem tartható fenn sokáig. Tisztában volt azzal, hogy a kommunisták (még akkor

is, ha márciusban a munkásság nagyobb része őket követte) önmagukban képtelenek lennének a feladatok megoldására, a szociáldemokrata párt szervezeteit, aktivistáinak tapasztaltságát, tömegbefolyását nem nélkülözhetik. E felismerésből következően az egység megóvását tartotta a belpolitika kulcskérdésének.

Március 21-én az egység a kommunista program alapján született meg. E program vállalása nagymértékben korlátozta azoknak a szociáldemokrata vezetőknek a politikai mozgásterét, akik a nemzetközi és a belső helyzet rosszabbodása következtében megbánták az egyesülést, a Tanácsköztársaság kikiáltását és a visszafelé vezető utat keresték. Ezek szerettek volna az egység kötelékéből szabadulni; a szakítás olyan körülmények között lett volna kedvező számukra, amikor a proletárdiktatúrához ragaszkodó munkásság előtt nem kell szándékaikat nyíltan megvallaniuk, és mindennek az ódiumát a kommunistákra háríthatják. Kun mindezt helyesen látta, ezért igyekezett az egységbontó törekvéseket leszerelni, védte az egységet. Az egység érdekében mindvégig nagy erőfeszítéseket tett, és jelentős engedményekre is hajlandó volt. Ugyanakkor le kell szögezni: minden tőle telhetőt megtett azért, hogy az egység ne formális legyen, hanem a proletárdiktatúra érdekeinek megfelelő tartalommal telítődjék.

E megfontolások döntően befolyásolták Kunnak a hadügyek számos alapvető kérdését érintő elhatározását és gyakorlati lépéseit is.

A forradalom győzelme után a hadügyek terén az elsődleges feladat a Vörös Hadsereg szervezeti kereteinek kialakítása volt.

Ezen belül mindenekelőtt az irányítás szervét: a Hadügyi Népbiztosságot kellett megteremteni. A március 21-i megállapodás szerint a hadügyek élére Pogány József került, aki korábban a szociáldemokrata párt vezetésének javaslatára a Katonatanács elnöki tisztét töltötte be. Helyettese a kommunista Szántó Béla és Szamuely Tibor lettek. Pogány és helyettesei között az első naptól kezdve (személyes elemektől erősen áthatott) elvi és gyakorlati nézeteltérések nyilvánultak meg.

A vezetők torzsalkodása természetesen hátráltatta a munkát. Kun, aki a március 21-ét követő néhány napban az intervenció azonnali megindulásától tartott, türelmetlenül fogadta az időhúzást, és a Vörös Hadsereg szervezésének meggyorsítása érdekében a hadügyi vezetés átszervezését, illetve a vezetők körének kibővítését tartotta szükségesnek. A Tanácsköztársaság megdöntését követően Kun íróasztalából előkerült egy feljegyzés. E dokumentum szerint (amelynek keletkezését az azt publikáló *Érdekes Újság* tévesen május 1-jére datálta, de amely március 23-án vagy 24-én készült) Kun Béla két újabb kommunistával: Münnich Ferenccel és Steinbrück Ottóval akarta a vezetést megerősíteni.[1]

Március 24-én a Forradalmi Kormányzótanács a Hadügyi Népbiztosság vezetői között kialakult vita eldöntésére Kun Béla, Böhm Vilmos és Weltner Jakab személyében háromtagú bizottságot küldött ki. A bizottság Pogány álláspontját erősítette meg. A hadügyek vezetése egyelőre változatlan maradt, Münnich és Steinbrück a népbiztosságon kapott beosztást. Kun tehát a maga álláspontját feladva, elfogadta Böhm és Weltner véleményét. Nézetünk szerint ennek egyik fő oka az egység féltése volt.

„Ha ma nem lenne meg az egység, akkor ebből csak a burzsoázia húzna hasznot és a proletariátus a kárát látná. Mert ezáltal alkalom adódnék az ellenforradalom megszervezésére, lehetetlenné válnék a Vörös Hadsereg megszervezése, amely a prole-

tariátusnak a leghatalmasabb eszköze és főleg, lehetetlenné válnék a termelés megszervezése..."[2] – írta a *Népszavá*ban megjelent cikkében.

A hadügyi vezetők személyi ellentéteit elsimítani, a munkát meggyorsítani tartós sikerrel a háromtagú bizottság sem tudta. A válság hamarosan túlnőtt a hadügyi irányítás keretein, és a Pogány ellen április 3-án rendezett katonai tüntetés (melynek során Böhmöt is inzultálták) a kommunisták egy csoportja és a szociáldemokraták közötti első összetűzéshez vezetett. Kun elítélte a tüntetés hátterében megnyilvánuló önkényeskedést. Pogányt nem tekintette olyan személynek, aki ellen ilyen eszközökkel kell fellépni, sőt mint egyik Leninhez márciusban küldött táviratában írta, Landler Jenő és Pogány „az egyesülés előtt is hozzánk tartoztak, és teljes mértékben szolidárisak lévén velünk, a mi képviselőink voltak".[3] Ugyanakkor ez a pártegységet sértő gyakorlat élesen szembenállt azon törekvéseivel, amelyek az egység megszilárdítására irányultak.

Támogatta Vágó Béla javaslatát, hogy Böhm álljon a hadügyek élére, és az ő kérésére vállalta, hogy Böhm, Szántó Béla, Fiedler Rezső és Haubrich József mellett maga is tagja legyen az öttagúra bővített, a Tanácsköztársaság utolsó napjáig fennálló hadügyi kollégiumnak. Bár Böhm április végétől mind kevésbé hitt a proletárdiktatúra fenntartásáért folyó küzdelem értelmében, és titokban a március 21-e előtti állapotok visszaállításán, a kommunistáknak a hatalomból való kizárásán igyekezett munkálkodni, Kun nagyfokú toleranciát tanúsítva együttműködött vele a hadügyek terén, ezzel is megakadályozva, hogy a szocializmus építésének és védelmének március 21-én vállalt programját a szociáldemokrata jobboldal és a centrum hozzá csatlakozó tagjai a kommunistákkal való együttműködés lehetetlenségére hivatkozva nyíltan megtagadják. A későbbiek során, amikor a honvédelemmel kapcsolatos döntésekbe, a Vörös Hadsereg irányításának fontos kérdéseibe a Tanácsköztársaságot feltétlen odaadással szolgáló hadtestparancsnokoknak: Vágónak, Pogánynak és Landlernak is nagyobb beleszólásuk lett, a hadügyek állami szintű legfelsőbb irányítása még egyértelműbben kizárta a hadseregben a proletárdiktatúra érdekei ellen irányuló nyílt tevékenységet.

A hatalomra jutott munkásosztály fegyveres erejének jellegét, rendeltetését és feladatait illetően Kun Béla állásfoglalásai a szocialista tudatosság magas szintjén álló internacionalista forradalmár véleményét tükrözték.

Március 21-e után a kommunistáknak a politikailag kevésbé tájékozott tömegek felvilágosítása érdekében magyarázatot kellett adniuk arra, hogy a hatalom átvétele után miért változott meg a honvédelemhez és a hadsereghez való viszonyuk. E kérdéssel Kun több esetben foglalkozott, de a legegyértelműbben talán a párt programjával kapcsolatban fejtette ki nézeteit:

„Azelőtt éppúgy antimilitaristák voltunk, mint ma, akkor is a hadsereget akartuk megszüntetni, ma is azt akarjuk. De, hogy megszüntethessük a hadsereget, ma egy új hadsereget kell teremteni... A mi pacifizmusunknak most egy forradalmi hadsereg az alapja, ami azt jelenti, hogy mi ezáltal védekezni akarunk a külső és belső ellenforradalommal szemben..."[4]

A Tanácsköztársaság gyökeresen szakított a magyar uralkodó osztályok nacionalizmusával, az ország területi integritása megőrzésének jelszavával, a nemzetiségek feletti uralom fenntartására irányuló törekvésekkel. Kun ismételten kifejtette, hogy a tanácskormány nem áll az ország területi integritása alapján, s nem tulajdonít nagy

jelentőséget az országhatároknak.[5] Mindez logikusan következett internacionalista felfogásából és abból a meggyőződéséből, hogy a szocialista forradalom további előretörése, az egymással szövetséges tanácsköztársaságok létrejötte háttérbe szorítja a történelmileg kialakult határok jelentőségét.

A Vörös Hadsereg feladatát védelmi jellegűnek tekintette, a hódítás, az agresszió szándéka mélységesen ellentétes volt a szocialista hatalom lényegével, Kun világnézetével, gondolkodásával.

„A Vörös Hadsereg szervezését a legnagyobb eréllyel foganatosítjuk. Ennek a Vörös Hadseregnek azonban nincsenek agresszív szándékai. Elsősorban az a feladata, hogy a diktatúrát, amely az átmenet biztosítására szükséges, vérontás nélkül támogassa" – nyilatkozta március 30-án a *Neue Freie Presse* tudósítójának.

Kun a Tanácsköztársaságot a szocialista világforradalom részének, a Vörös Hadsereget a nemzetközi munkásmozgalom forradalmi osztagának tekintette. Számára a Szovjet-Oroszország és a Magyar Tanácsköztársaság katonai együttműködésre is kiterjedő harci szövetsége a nemzetközi munkásmozgalom és a szocialista magyar állam érdekeit egyaránt szolgáló szükségszerűség volt. A bolsevik párttal fennálló kapcsolataiból, a Tanácsköztársaság létében játszott vezető szerepéből, külügyi és hadügyi népbiztosi funkcióiból következően a Szovjet-Oroszországhoz fűződő kötelékeknek, ezen belül a katonai együttműködésnek ő volt az első számú felelős magyar gazdája.

Felfogása elméletileg nem zárta ki annak lehetőségét, hogy a magyar munkásosztály internacionalista segítséget adjon más országok, népek dolgozóinak a hazai és nemzetközi ellenforradalmi erőkkel történő fegyveres összecsapásuk esetén. A Magyarországi Tanácsköztársaság is lényegében ilyen segítséget várt a szövetséges oroszországi Vörös Hadseregtől. Ez azonban távolról sem jelentette azt, hogy ő és a magyar szocialista állam többi vezetője a forradalmat a szuronyok hegyén kívánta volna exportálni olyan országokba, amelyeknek belső osztályerői nem teremtették meg a forradalom győzelmének objektív és szubjektív feltételeit.

Kun felfogásából természetszerűen következett az is, hogy a magyarországi proletariátus harcát segítő tényezőként vette figyelembe a környező burzsoá államok proletárjainak támogatását. Kezdeményező szerepe volt a Magyarországon élő külföldiek internacionalista alakulatainak létrejöttében. Nagy figyelmet fordított az ellenséges hadseregek katonái között folytatott felvilágosító agitációs munkára. Fontos, a Tanácsköztársaság politikai és katonai stratégiáját befolyásoló tényezőnek tekintette a szemben álló hadseregek katonáinak osztályegyüttérzését. „A magyar proletariátus elsősorban a saját erejére támaszkodik, de támaszkodik a velük szemben álló csehszlovák proletárkatonák szolidaritására is"[6] – mondotta az *Abend* című újság munkatársának adott nyilatkozatában.

Lenin történelmi jelentőségű felismeréséig, amely szerint a szocialista forradalmat győzelmesen lehet megvívni, és a proletariátus diktatúráját meg lehet teremteni egyetlen, a tőkés fejlődés útján nem is a leghaladottabbak közé tartozó országban, a szocialista forradalomelméletnek a fegyveres erők alkalmazására irányuló vizsgálódásai még a baloldali szocialisták körében is alapvetően a fegyveres felkelés problematikájára összpontosultak. A hagyományos marxista felfogás a szocialista forradalom Európa több országában (a legfejlettebbekben) gyakorlatilag egyidőben történő győzelmével számolt, ezért még a forradalmi szociáldemokraták sem igen

foglalkoztak azzal, hogy mit kell tennie a hatalomra jutott munkásosztálynak, ha nem csupán országuk kizsákmányoló osztályainak fegyveres erőivel, hanem az ellenforradalmi restauráció érdekében fellépő, jól felfegyverzett idegen reguláris hadsereggel (hadseregekkel) kell szembeszállniuk. Ezt az oroszországi bolsevikoknak is az októberi forradalmat követő években kellett megtanulniuk.

Az oroszországi szocialista forradalom győzelmét megelőzően a marxizmus egyik sarkalatos alaptételének számított, hogy a hatalomra jutott munkásosztálynak az állandó hadsereget meg kell szüntetnie, és azt a felfegyverzett nép milíciájával kell helyettesítenie.

Kun Béla is ennek megfelelően foglalt állást 1918 májusában megjelent brosúrájában.

„Az állandó hadsereget felváltja a felfegyverzett munkásság és parasztság... A fegyveres erő felett nem rendelkeznek a burzsoázia soraiból kikerült tisztek, hanem maga a felfegyverzett csapat választja parancsnokait az arra alkalmasak soraiból."[7]

Oroszországban a forradalmat 1917 végén a vörös gárdákban tömörült munkások és parasztok vitték győzelemre. 1918 elején azonban már világossá vált, hogy a szovjethatalomnak jól szervezett és fegyelmezett, a központi irányítás utasításait gyorsan végrehajtó tömeghadseregre van szüksége, ha fenn akar maradni az intervenciósok és a belső ellenforradalmárok fegyveres erői elleni küzdelemben. Tisztázódott, hogy a szocialista hadsereg az adott helyzetben nem nélkülözheti a jól felkészült katonai szakembereket: a hivatásos tiszteket, kiknek ellenőrzését a csapatok politikai vezetésével megbízott komisszárokra kell bízni. A tapasztalatok alapján az is hamar kiderült, hogy a hadseregnek szüksége van a régi hadseregek működésének olyan velejáróira, mint az egyenruha, a parancsnoki megkülönböztető jelzések, a kitüntetések stb.

A hadseregfejlesztés szovjet-oroszországi tapasztalatainak jó részét már alkalmazták a magyar munkásosztály fegyveres ereje építésének kezdeti időszakában is. A Magyarországi Tanácsköztársaság vezetői számára az első pillanattól kezdve természetes volt, hogy Vörös Hadsereget kell szervezni. Oroszországtól eltérően nem kellett éles vitát folytatni annak eldöntésére, hogy kellenek-e a katonai szakemberek, és hogy a régi hivatásos tiszteket el kell-e távolítani a hadseregből. Adva volt a modellje a politikai megbízottak intézményének és sok más, a hadsereg szervezetére, felépítésére vonatkozó feladat megoldásának. (A magyar Vörös Hadsereg megalakításáról szóló, április 24-én kiadott kormányzótanácsi rendelet például egyértelműen mutatja az oroszországi Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg létrehozásáról szóló dokumentum közvetlen hatását.)

Mindamellett a magyar Vörös Hadsereg, építésének kezdeti időszakában, több fontos elemében eltért példaképétől.

A hadsereg jellegét és rendeltetését mindkét alapdokumentum lényegében egyformán határozta meg: „A Vörös Hadsereg a proletárság osztályhadserege, minden katonájának egyenlő kötelessége a forradalmi proletárság érdekeinek védelme minden külső és belső ellenség ellen, harc a világproletárság felszabadításáért"[8] – hangoztatta a magyar Vörös Hadsereget létrehozó rendelet.

Az oroszországi Vörös Hadsereg – az alapító dokumentum szerint – „... a jelenben a szovjethatalom védőbástyája, a legközelebbi jövőben pedig alapját képezi a

nép általános felfegyverzésének, amely az állandó hadsereget fel fogja váltani, és támaszul szolgál majd a közelgő európai szocialista forradalomnak".[9]

Lényegesen eltért azonban a két dokumentum abban, hogy míg Szovjet-Oroszországban a hadseregnek „*a dolgozó osztályok* legöntudatosabb és legszervezettebb erőit" kellett soraiba mozgósítania, a magyar Vörös Hadsereget „elsősorban a *szervezett munkásságból* toborzott és a jelenleg fegyverben álló proletárkatonákból"[10] kívánták létrehozni. A magyar rendelet tehát a szocialista hadsereg szervezését az oroszországinál lényegesen szűkebb alapokra helyezte.

A magyar rendelet megfogalmazása lényegében azt a törekvést fejezte ki, hogy a Vörös Hadsereg szervezését a polgári demokratikus forradalom időszakában, a Böhm hadügyminisztersége alatt kialakított koncepciónak megfelelően végezzék. A március 21-én kinevezett kommunista hadügyi népbiztoshelyettesek e koncepciót, Pogánnyal ellentétben, elfogadhatatlannak tartották, de a Kunból, Böhmből és Weltnerből álló kormányzótanácsi bizottság jóváhagyta.

Hogy Kun közeli harcostársaival szemben miért fogadta el az oroszországi tapasztalatok által meghaladott álláspontot, arra csak következtetni tudunk. Egyik vezető szempontja – mint ezt már említettük – kétségkívül a pártegység megóvása volt. Azt is lényeges tényezőként vehette figyelembe, hogy a Böhmék által lerakott alapokon a hadsereg szervezése már folyt, így rövidebb idő alatt látszott teljesíthetőnek a hadra fogható hadosztályok létrehozása. Mindemellett döntésében igen fontos szerepe volt a Tanácsköztársaság katonai helyzetéről és a Vörös Hadseregre váró feladatok milyenségéről alkotott ítéletének.

Mint már utaltunk rá, Kun a Magyarországi Tanácsköztársaság fennmaradásának fő biztosítékát a szocialista világforradalom terjedésében, nem utolsósorban a közeli szovjet katonai segítségben látta. Ebből következően a magyar forradalmi fegyveres erők iránt is alapvetően azt a követelményt támasztotta, hogy azok a nemzetközi helyzet közelinek remélt kedvező alakulásáig, a külső segítség megérkezéséig védjék meg a munkáshatalmat a külső és belső ellenforradalmárokkal szemben.

„Amikor mi megalapítottuk a proletárdiktatúrát Magyarországon, nem arra alapítottuk számításainkat, hogy mi képesek leszünk majd katonai erővel, rendszeres háborúval megbirkózni az antant csapataival... Hangsúlyoztuk és hangsúlyozzuk, hogy mi a Magyar Tanácsköztársaság sorsát a nemzetközi proletárforradalomra alapítottuk..."[11] – mondta április 19-én. Április 30-án, a *Népszavá*ban megjelent cikkében – egyebek között – ezt írta:

„Addig az ideig, amíg a körülöttünk levő országok proletárjai aktívan sietnek a segítségünkre, a magunk erejére, a magyarországi proletárság forradalmi erejére kell támaszkodnunk."

Kun e véleményével nem állt egyedül, hasonlóan gondolkodott a Tanácsköztársaság legtöbb vezetője.

A szocialista forradalom rövid időn belüli újabb térhódításaira számítva, Kun és a hozzá hasonlóan gondolkodó többi vezető úgy vélekedett, hogy a rövidnek remélt átmeneti időszakban a proletárdiktatúra védelmét egy viszonylag kisebb létszámú, de politikailag öntudatos, önkéntesekből álló hadsereg el tudja látni.

A számításokból helytelen lenne kihagyni azt a Kunék által kitűnően ismert tényt, hogy a Tanácsköztársaság anyagi lehetőségei, a rendelkezésre álló készletek is csak egy viszonylag kis létszámú, az antant által engedélyezett 6 kombattáns hadosztály

kereteit lényegesen meg nem haladó fegyveres erő fenntartását és működését tették lehetővé.

A Vörös Hadsereg építésének kezdeti, április 16-a előtti szakaszában Kunnak a hadsereg-szervezési problémákkal kapcsolatban elfoglalt álláspontját erőteljesen befolyásolta az a véleménye, hogy a nemzetközi ellenforradalom részéről a közeljövőben a Tanácsköztársaságot nem fenyegeti támadás veszélye. Március 21-e után néhány napig tartott ugyan egy hamarosan bekövetkező intervenciótól, de március végére, április elejére már megnyugodott.

A Forradalmi Kormányzótanács április 2-i ülésén annak a nézetének adott kifejezést, hogy „...az entente nem tud csinálni semmit. A volt Osztrák–Magyar Monarchia területén alakult országokat nem tudja ellenünk vonultatni...", majd valamivel később kifejtette: arra kell számítani, hogy a „perifériákon", a fővárostól távolabb eső vidékeken az antant, oroszországi mintára, ellenforradalmi mozgalmakat szervez.[12]

A későbbiek során, amikor az intervenciósok támadása, a nemzetközi helyzet alakulása a katonai helyzet újjáértékelésére kényszerítette, Kun élharcosa volt a Vörös Hadsereg bázisa kiszélesítésének, a hadkiegészítés tökéletesítésének.

Május 2-án személyes fellépésének döntő szerepe volt abban, hogy a Budapesti Központi Munkástanács elrendelte a *proletariátus általános mozgósítását*. Ez már továbblépést jelentett a toborzás, az önkéntesség elvéhez képest még akkor is, ha a következő napokban a dolgozók, elsősorban a gyári munkások, hatalmas lelkesedéssel, *önként* jelentkeztek a hadseregbe.

A májusi–júniusi harcok bebizonyították, hogy a munkásosztály elitjének a Vörös Hadseregbe való tömeges beáramlása lehetővé tette ugyan a proletárdiktatúra megmentését, de egy elhúzódó háború követelményeinek sem katonai, sem politikai, sem pedig gazdasági okokból nem felelhetett meg ez a megoldás. Kun a pártprogrammal kapcsolatos előadásában, június elején a fegyveres honvédelem társadalmi alapjainak további bővítését tartotta szükségesnek:

„A hadsereg osztályjellegét meg kell őriznünk azért, mert a burzsoázia minden felfegyverzése a forradalom veszedelme. Nem azt jelenti ez, hogy mi csak a városi, az ipari proletariátusra akarjuk korlátozni a felfegyverzést... Be kell vonnunk mindazokat a rétegeket, amelyek proletáregzisztenciák, úgy az iparból, mint a mezőgazdaságból, hogy minél inkább kíméljük azokat az elemeket, amelyek a termelő és szervező munkában a legértékesebbek."[13]

Ez alkalommal emelte fel szavát Kun az ellen a gyakorlat ellen, amely tulajdonképpen a május elején történt mozgósítás körülményei folytán alakult ki, de amely lényegében a Vörös Hadsereg alapító rendeletének felfogását tükrözte, hiszen az egyértelműen a „szervezett munkásságra" – tehát a politikailag legfejlettebb, szocialista elemekre kívánta építeni a haderőt. „És elvtársaim, itt ragadom meg az alkalmat arra, hogy kimondjam azt, hogy ezt tartom az utolsó esetnek arra, hogy csupa tiszta szocialista zászlóaljakat, tiszta munkásezredeket csináljunk. Ennek, elvtársaim, lejárt az ideje. Ez kellett akkor, amikor nem volt másban bizalmunk, csupán a proletariátus elitjében. Ennek véget kell vetnünk azzal, hogy el kell osztanunk az öntudatos proletárságot olyan proletárok közé, akik az öntudat alacsonyabb fokán állanak."[14]

Bár ezek a gondolatok a márciusi rendelethez képest kétségkívül haladást jelen-

tettek, még mindig nem jutottak el odáig – amit Szovjet-Oroszországban már egy esztendővel korábban elfogadtak –, hogy kimondják a proletariátusnál sokkal szélesebb, a szocialista állam, az ország függetlensége védelmében érdekelt társadalmi kategória: a dolgozók hadkötelezettségét.

A Tanácsköztársaság legfelsőbb szerve: a tanácskongresszus behatóan foglalkozott a hadkiegészítés kérdéseivel. A vita egyik központi témája a parasztságnak a honvédelemhez való viszonya volt. Ebben az időben a szovjet-oroszországi útjáról hazatért Szamuely már tájékoztatta a vezetőket a bolsevik párt VIII. kongresszusának a parasztkérdésben elfoglalt álláspontjáról. Nyilván ez is hozzájárult, hogy olyan határozat született, amely a kérdés megoldásában lényeges *elvi* előrelépést jelentett:

„A tanácsok országos kongresszusa átérzi, hogy az erős Vörös Hadsereg egyetlen biztosítéka a proletáruralomnak. Ezért a Vörös Hadsereg megerősítése érdekében elrendeli a dolgozók általános mozgósítását... Az általános mozgósítás módja és ideje tekintetében a Kormányzótanács tartsa szem előtt, hogy ma ez a legfontosabb életérdekünk."[15]

E nagy jelentőségű rendelkezés a gyakorlatban szervezetlenség, a helyi tanácsok erélytelensége és a hadkiegészítő szakemberek tudatos szabotázsa miatt már nem vezetett a kívánt eredményhez.

Voltak a Vörös Hadsereg építésének más területei is, ahol a magyarországi gyakorlatban csak bizonyos késéssel vették át az orosz forradalom katonai tapasztalatait. Így volt ez az alparancsnokok választásának, a katonai megkülönböztető jelzéseknek az ügyében is. Az utóbbira vonatkozóan talán nem érdektelen megemlíteni Kun tevékenységének egy epizódját. A Vörös Hadsereg májusi újjászervezésének idején Kun táviratban kért tájékoztatást Csicserintől: milyen megkülönböztető parancsnoki jelzéseket viselnek a Munkás Paraszt Vörös Hadseregben? Csicserin még aznap, május 10-én válaszolt: „A Vörös Hadseregben egyáltalán nincsenek megkülönböztető parancsnoki jelvények. Ilyesmi nem létezik. Az egyetlen jelvény a vörös csillag, amelyet a Vörös Hadsereg minden tagja kivétel nélkül visel. A főparancsnok nincsen másképpen öltözve, mint a közlegények"[16] – írta. Szovjet-Oroszországban valójában már 1919. január 16-án bevezették a zubbony és a köpeny bal ujján elhelyezett, vörös posztóból készült parancsnoki megkülönböztető jelzéseket. Csicserin a magyar népbiztos német nyelvű táviratában feltett kérdést nyilván félreértette, mert valószínűtlen, hogy közel négy hónap alatt nem szerzett tudomást a rendelkezésről.

Kunt és a magyar hadügyi vezetést a téves információ nem befolyásolta. Május 16-án a Vörös Hadsereg Parancsnoksága elrendelte a működő hadseregnél szolgálatot teljesítő parancsnoki beosztású személyek ismertető jelekkel történő megkülönböztetését. Egy héttel később intézkedés született a politikai megbízottak jelzéssel történő ellátásáról is.[17]

A Tanácsköztársaság elleni támadás megindulása után Kun teljes intenzitással vett részt a védelem szervezésében és irányításában.

Nagy felelősségérzettel és odaadással látta el a reá mint a hadügyek egyik vezetőjére háruló feladatokat. Cselekedeteiben a helyzet gyors felismerése, nagyfokú operativitás és a reá általában jellemző fáradhatatlanság, dinamizmus nyilvánult meg. Magát természetesen nem tartotta katonai szakértőnek. A hadügyi kérdéseket elsősorban a politika oldaláról közelítette meg. Támaszkodott a katonai szakemberek hozzáértésére, akikkel fontosságuknak megfelelően bánt. Mindemellett nem becsülte túl

szerepüket, és nem egy esetben előfordult, hogy felülbírálta intézkedéseiket, véleményükkel ellentétesen foglalt állást.

Április második felében Kun intenzív erőfeszítéseket tett a keleti arcvonalon harcoló csapatok fegyelmének megszilárdítása, a front megerősítése, a munkásság mozgósítása, felfegyverzése érdekében. A támadás eredményeként kialakult, egyes vezetőket pánikba, másokat kétségbeesett tervekbe kergető hangulatban megfontoltságot tanúsított. Amikor a Forradalmi Kormányzótanács április 18-i ülésén Landler azt a javaslatot tette, hogy a Tanácsköztársaság egy dél felé indított, a francia és délszláv csapatok elleni támadással hívja fel az európai munkásság figyelmét az intervencióra, így kényszerítve ki annak közbelépését, elutasította ezt az elképzelést: „Most nincs értelme, hogy mi provokáljuk az antantot. Most azt kell megmutatni, hogy a román offenzívát meg tudjuk állítani. Amíg nincs szükség kétségbeesett lépésekre, addig ne tegyünk ilyet. Dél felé eredményes offenzívát nem csinálhatunk. Katonai mozgalommal nem lehet Ausztriára hatni"[18] – mondotta.

Április 19-én a Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács ülésén ismertette a román királyi csapatok támadása folytán kialakult helyzetet. Hangsúlyozta, hogy a proletárdiktatúra sorsa mindenekelőtt a munkásság helytállásától, áldozatkészségétől függ.

„Első feladatunk, hogy mindenkit, aki csak nélkülözhető itt Budapesten, aki csak nélkülözhető itt, a központi igazgatásban, minden proletárt, a proletariátus minden képviselőjét küldjük ki a frontokra!" – mondotta.[19]

Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a keleti arcvonalon harcoló csapatok irányítását nagymértékben megnehezíti a hadműveleti szintű vezető szerv hiánya, és elhatározás született a Keleti Hadsereg-parancsnokság létrehozásáról, Böhm Vilmost bízták meg, hogy régi munkatársára, Stromfeld Aurélra mint vezérkari főnökre támaszkodva álljon a hadsereg élére. Kun Böhmmel való együttműködésének körülményei április 16-a után megváltoztak. Böhm, aki az intervencióig vele együtt igyekezett a pártegységet megszilárdítani, azt követően ambivalens érzelmekkel küszködött, majd mindinkább a proletárdiktatúra feladásának, az antanttal és a hazai burzsoáziával való megegyezésnek a kedvező lehetőségeit kereste. Ezért szükségszerűen egyre jobban szembekerült a tanácshatalomhoz következetesen ragaszkodó kommunistákkal. Kun arra törekedett, hogy Böhmben a Tanácsköztársaság iránti kötődés érzéseit erősítse, a hadügyek eredményes alakulásában érdekelt vezetők között megtartsa őt, szakítási szándékait megakadályozza. Több esetben elismerően szólt Böhm hadseregparancsnoki munkájáról, az északi hadjárat első sikerei után ő kezdeményezte például, hogy az éppen ülésező országos földműveskongresszus táviratilag üdvözölje a Vörös Hadsereget „és ennek főparancsnokát, Böhm Vilmos elvtársat".[20]

Emellett azonban egyértelmű határozottsággal lépett fel Böhmmel szemben is olyan esetekben, amikor a Tanácsköztársaság védelmének konkrét kérdéseivel kapcsolatban ütközött a véleményük.

Nem kis részben Kun helyes magatartásának köszönhető, hogy Böhm, aki viszonylag hamar eljutott a kommunisták elleni fegyveres puccs gondolatáig, nyilvános fórumon nem adott élesen hangot érzelmeinek.

Amikor világossá vált, hogy a polgári demokratikus köztársaságtól örökölt alakulatok nem képesek az ellenség offenzíváját feltartóztatni, Kun kész volt arra, hogy egy „breszti béke" árán biztosítsa a Tanácsköztársaság fennmaradását. A Brown

professzorral folytatott ez irányú tárgyalásokkal párhuzamosan azonban pihenést nem ismerve erőfeszítéseket tett a honvédelem erőinek növelése érdekében.

Április 23-án, a gyári munkászászlóaljak szemléjén a kishitűség, a vereséghangulat ellen lépett fel. A hatalomra jutott munkásosztálynak az új haza megvédésével kapcsolatos felelősségét, a győzelem morális, történelmi szükségszerűségét emelte ki. A siker kilátásait a nemzetközi forradalom perspektíváinak felidézésével támasztotta alá:

„Nem állunk egyedül. Más országokban is szerzi már kezébe a fegyvereket a proletariátus, hogy megvívja a maga forradalmát..." – mondta.[21] Ez a kijelentése nem csupán szónoki fogás volt. Kétségtelen, hogy ebben az időben még őszintén hitte és remélte a kedvező nemzetközi fordulat bekövetkezését, bár figyelmeztetett: hiba lenne azt úgy várni, hogy a magyar munkásosztály nem tesz meg minden tőle telhetőt.[22]

Április 25-én ismét a Budapesti Központi Munkás- és Katonatanács ülésén szólalt fel. Ez a beszéde természetesen különbözött a munkászászlóaljak szemléjén elmondottól, hiszen más volt az alkalom, más volt a hallgatóság. A budapesti munkásság felelős képviselői előtt nem hallgatott a nehézségekről, bajokról, elmondta, hogy a munkásság egy részénél az osztályöntudat hiánya tapasztalható. Hangsúlyozta a fegyelem megszilárdításának fontosságát. A nemzetközi helyzetet illetően nem akart illúziókat kelteni: kifejtette, számítani lehet az intervenció kiszélesedésére, újabb államok bekapcsolódására a Tanácsköztársaság elleni támadásba.[23]

A nagyobb nyilvánosság előtti mindennapos fellépései; a Forradalmi Kormányzótanácsban, a pártvezetőségben folytatott, napról napra nehezebbé váló vitái; a külügyekkel kapcsolatos teendők ellátása mellett Kun teljes értékű munkát végzett a hadügyek irányításában is.

Figyelemmel kísérve a Vörös Hadsereg hadműveleti irányítását, meglátta, hogy a működő hadsereg vezetésének, valamint a csapatok kiegészítésének, utánpótlásának, anyagi ellátásának feladatait a Keleti Hadsereg-parancsnokság létrehozásával még nem sikerült megnyugtatóan rendezni. Ezért Szántóval együtt április 25-én javasolta egy Hadsereg-főparancsnokság és egy Hadtáp-főparancsnokság felállítását.[24] Miután ezt a javaslatot Böhm elutasította, Kunék április 29-én azt az újabb javaslatot tették, hogy a Keleti Hadsereg-parancsnokság az Ipoly torkolatától Szolnokig vegye át a csapatok operatív vezetését.[25]

A javaslatokat május 1-jén utasítás követte:

„A Keleti Hadsereg-parancsnokságnak feladata hadműveleti körzetében a románoknak a Tiszán való átkelését megakadályozni, a csehek előnyomulását a Duna és a Tisza között feltartóztatni és a harcvonalból jelenleg visszavont erőket mielőbb harckész állapotba helyezni abból a célból, hogy ezekkel az erőkkel ellentámadást intézhessen az ellenségnek ama részei ellen, amelyek a Tanácsköztársaság központját, Budapestet a leghathatósabban veszélyeztetik, vagy amelyek ellen az ellentámadásnak a legtöbb sikerre van kilátása."[26] Kun nemcsak a magas szintű hadvezetési kérdésekkel foglalkozott. Ismeretes például, hogy a csehszlovák hadsereg támadásának április 27-i megindulása után a salgótarjáni munkások küldöttségének kérésére intézkedett több vagon fegyver és felszerelés Salgótarjánba irányításáról.[27] Ehhez hasonló intézkedéseiről, az arcvonalon működő csapatok tevékenységével való gyakor-

lati foglalkozásának különböző tényeiről számos emlékezés, fennmaradt dokumentum számol be.

Történeti irodalmunk megfelelő részletességgel mutatja be Kunnak a május 1-jén és 2-án kulminálló politikai és katonai válság forradalmi megoldása érdekében végzett tevékenységét. Marxista történészeink véleménye megegyezik abban, hogy ez volt Kun 1919-es szereplésének tetőpontja.

Kun hatalmas szellemi, taktikai küzdelmet vívott a proletárdiktatúra feladását javasló párt- és szakszervezeti vezetőkkel. A kétségtelenül több mint kritikus katonai helyzetben sikerült elszigetelnie őket. A szocializmusba, a munkásosztály erejébe vetett hitével, érveinek logikájával, előadói, néptribuni mozgósító erejével a legtöbbet tette azért, hogy a vezetők: a munkások és a katonák képviselőinek többsége a harc folytatása, a proletárdiktatúra védelme mellett állott ki.

A Forradalmi Kormányzótanács május 2-án délelőtt tartott ülésén, majd a Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács délutáni, sorsdöntő összejövetelén egyaránt a helyzetet feltáró, a feladatokat meghatározó Kun akarata érvényesült. Kun a válság tetőpontján a szorosabb értelemben vett katonai téren is több, az események alakulását gyökeresen befolyásoló katonai intézkedést tett. Ezek között a legfontosabb az volt, amikor tudomására jutott, hogy Böhmnek a fegyverszüneti tárgyalások előkészítésére kiadott parancsát követően a vörös csapatok egy része beszüntette az ellenállást, Szántóval és Landlerral egyetértésben a harcok folytatását rendelte el. E gyors intézkedés – különösen északon – az amúgy is súlyos helyzet további romlását előzte meg.

A Központi Munkástanács határozatára támaszkodva, a Kormányzótanács döntésének megfelelően, május 3-án reggel Kun is részt vett az üzemi munkásság közvetlen mozgósításában. A Teudloff és Dittrich-gyárban, ahol ő tartott beszédet, a fellelkesült munkások végig sem akarták hallgatni, „azt mondták, hogy nem kell több beszéd, cselekedni akarnak és kivonultak a kaszárnyákba".[28]

Bár a súlyos külpolitikai helyzet, a növekvő belső gazdasági és politikai nehézségek Kun Bélára egyre növekvő terheket róttak, a honvédelem irányításával kapcsolatos feladataira a májusi fordulat után sem csökkenő figyelmet fordított.

Május 5-én Böhm, Stromfeld véleményére támaszkodva, annak az elhatározásnak adott hangot, hogy Salgótarján ideiglenes feladása árán is igyekeznek elkerülni a Tiszántúl áprilisi védelme során elkövetett hibát: az erők szétaprózását. Kun felismerte, hogy a katonai szempontból indokolt lépés országosan igen súlyos erkölcsi és politikai következményekkel járna, mert az újabb kudarc megtörheti a munkásság felfelé ívelő hangulatát, a csapatok harckészsége helyreállításának folyamatát. Ezért az elhatározás megváltoztatását tartotta szükségesnek:

„Ha lehetne összeegyeztetni Salgótarján védelmét az általános felvonulási tervvel, azt nagyon szeretném. Ennek elsősorban morális és politikai szempontból volna fontossága. A csapatok kiküldését minden erővel siettetjük"[29] – közölte véleményét a hadsereg-főparancsnokkal. Az események igazolták álláspontját.

Néhány nap múlva a gödöllői hadsereg-főparancsnokságon Kun személyesen vett részt abban a döntésben, amely a délről várt nagyszabású ellenséges akcióra számítva, leállította a Vörös Hadsereg Salgótarjántól északra ígéretesen kibontakozó támadását, és az akkor leghasználhatóbb csapatokat a Duna–Tisza közére, védelmi feladat ellátására csoportosította át. A Külügyi Népbiztosság csatornáin szerzett

információk alapján módja volt meggyőződni a katonai hírszerzés által jelzett veszély realitásáról, ezért nem kételkedett a lépés szükségességében. Stromfeld kérésére a szovjet-oroszországi vezetőkhöz fordult tehermentesítő segítségért.

Kun már április első felében, a román királyi hadsereg támadásának megindulása előtt is kérte a szovjet vezetőket, hogy az ukrajnai Vörös Hadsereg aktív előnyomulásával nyújtsanak segítséget a Tanácsköztársaságnak. Április folyamán és május elején ennek viszonylag kedvező feltételei még adottak voltak. A Kárpátoktól keletre a román és lengyel intervenciós csapatok még nem teremtették meg a közvetlen kapcsolatot, s a közöttük levő résben kedvező körülmények kínálkoztak a két Vörös Hadsereg találkozására. Grigorjev atamán lázadásáig az ukrán Vörös Hadsereg csapatai sokat ígérően nyomultak előre nyugat felé.

A katonai helyzet ilyen alakulásának s a szovjetkormánynak a Magyarországi Tanácsköztársaság védelme érdekében való erőteljes diplomáciai fellépésének döntő szerepe volt abban, hogy a román királyi kormánynak április végén és május elején komolyan kellett gondolnia besszarábiai és bukovinai arcvonalának megerősítésére. Május második felében a román vezérkar a VII. hadosztályt a Tiszántúlról Észak-Moldvába csoportosította át.

Május második hetében – Grigorjev átállását követően – azonban a két tanácsköztársaság katonai együttműködésének feltételei megváltoztak. Szamuely, Moszkvából hazatérve, arról tájékoztatta Kun Bélát, hogy belátható időn belül nem lehet számítani az oroszországi Vörös Hadsereg nagyobb arányú, közvetlen segítségére.

Kun részt vett a miskolci hadművelet és az északi hadjárat terveinek kialakításában. Az utóbbival kapcsolatban először az északnyugati támadási főirány mellett foglalt állást, majd azt a végül elfogadott elképzelést támogatta, hogy a Vörös Hadsereg főerői az északi arcvonal keleti szárnyán, Miskolctól északra és keletre nyomuljanak előre. Elgondolásainak indokolása nem maradt ránk, de az biztos: végleges döntésében része volt annak a megfontolásnak, hogy az offenzíva így szolgálhatja a két Vörös Hadsereg Kelet-Galícián keresztül történő, akkor még megvalósíthatónak vélt egyesülését.

Kun 1919-es tevékenységének megítélésekor a marxista szerzők nagyobb része a legsúlyosabb hibának (azelőtt általában bűnnek) a Clemenceau-jegyzékekben követelt visszavonulás, az északi hadjárat során elfoglalt területek kiürítése elhatározásában betöltött szerepét tekinti. Régebben e sorok szerzője is a lényeget tekintve hasonlóan vélekedett.[30]

Úgy látszik, a kérdés értékelésében túlzottan érvényesült a korábbi ítéletek szuggesztiója, nem sikerült eléggé minden szempontot megfelelően figyelembe venni.

Mindenekelőtt le kell szögezni: igazságtalan és történelmietlen az a beállítás, mintha Kun kezdettől fogva arra törekedett volna, hogy egy ellenszolgáltatások nélküli, egyoldalú visszavonulás elhatározását „kierőszakolja" a Tanácsköztársaság nála helyesebben látó, az antantban „kevésbé bízó" vezetőitől. A június 7-én elküldött első Clemenceau-jegyzék után Kun a diplomácia eszközeivel ügyesen törekedett a Tanácsköztársaság tárgyalópartnerként való elfogadtatására és ezzel együtt az időhúzásra – éppen a katonai pozíciók megerősítésének érdekében. Az ultimátum ellenére a fegyverszünet csak június 24-én rendeltetett el, a csapatok visszavonása pedig ezután egy héttel kezdődött meg.

A több mint háromhetes közbeeső időszakban sok minden történt: romlott a bel-

politikai, a gazdasági helyzet; a Vörös Hadsereg anyagi és morális erőtartalékai erősen megfogyatkoztak; a nemzetközi helyzet kedvezőtlen fordulata, a külső forradalmi erőktől várt segítség beláthatatlan időre való kitolódása nyilvánvalóvá vált stb. Közben Kun arra törekedett, hogy az antanttól és szövetségeseitől garanciákat nyerjen a Tanácsköztársaság biztonságára és a Clemenceau-jegyzékekben foglaltak betartására vonatkozóan. A fegyverszünet, majd a visszavonulás nem azért történt meg, mert Kun eleve úgy akarta, hanem azért, mert a körülmények alakulása folytán e lépések elkerülhetetlenekké váltak.

A Kunt illető bírálatoknak egyik sarkalatos pontja, hogy illúziókat táplált egy „breszti béke" lehetőségével kapcsolatban. Nem kétséges, hogy Kun számára a breszt-litovszki béke tanulságai nagy iskolát, maradandó élményt jelentettek. Már az áprilisi napokban, a keleti arcvonal összeomlása után is több esetben hangoztatta, hogy a szocialista hatalom fenntartása érdekében akár súlyos engedmények is szükségesek lehetnek. A világforradalom fejlődése később azokat úgyis tárgytalanokká teszi. Ebben a tudatban vállalta az antantnak tett engedményekkel járó békét a júniusi napokban is.

Kun egész felfogásából, a Tanácsköztársaság fennmaradásának feltételeire vonatkozó nézeteiből logikusan következett, hogy hitt a „breszti béke" lehetőségében. A magyar munkásosztály hatalma a nemzetközi forradalomra alapult. Senki sem hitte, hogy e kis ország képes lenne tartósan körkörös háborút vívni a sokszoros imperialista túlerővel. Amennyiben így volt – márpedig ez vitathatatlan –, akkor el kell fogadni azt is, hogy a nemzetközi forradalom közvetlen segítségének késlekedése esetén a tanácskormány csak három lehetőség között választhatott: lemond a hatalomról és feladja a proletárdiktatúrát; a győzelem kilátása nélkül hősi harcot vív a túlerővel az önfeláldozásig; végül (ha lehet), akár súlyos kompromisszumok árán, megkísérli a fennmaradást a nemzetközi viszonyok kedvezőbb alakulásáig.

Ha 1919 nyarán illuzórikus volt egy „breszti béke" lehetőségében hinni, akkor illuzórikus volt hinni a Tanácsköztársaság fennmaradásában is.

Kun számára a „breszti békére" való törekvés a proletárdiktatúra helyzetének és lehetőségeinek mérlegeléséből következett, és ezt a szocialista rendszer, a hatalom megőrzésének szándéka vezérelte. Voltak másképpen motivált béketörekvések is: azoké a jobboldali és centrista vezetőké, akik az ellenségeskedés befejezését, a fegyverszünetet azért kívánták, mert úgy vélték, ezáltal könnyebb megteremteni annak a feltételeit, hogy visszatérjenek az antant támogatását élvező polgári demokratikus rendszerhez.

Ha elfogadjuk, hogy Kunnak hinnie kellett egy breszti jellegű béke megkötésének lehetőségében, azt is vizsgálnunk kell: szükséges, elkerülhetetlen volt-e egy ilyen, még a román királyi csapatoknak a Tiszántúlról történt visszavonulása esetén is lemondásokkal járó lépés 1919 júniusában?

Június közepén már egyértelműen megállapítható volt, hogy a nemzetközi forradalom márciusban még egyértelműen felfelé haladó és közeli győzelmeket ígérő hulláma túl van a tetőponton. Szovjet-Oroszország helyzete Gyenyikin kibontakozó támadásának következtében egyre súlyosabbá vált. Az ukrán Vörös Hadsereg kisebb, demonstratív akcióknál többre nem volt képes a romániai arcvonalon. A lengyel és román csapatok május folyamán a Kárpátoktól keletre felvették az érintkezést egymással, elzárva ezzel a Galícián át Magyarország felé vezető utat.

A román királyi vezérkar, kihasználva az oroszországi Vörös Hadsereg lekötöttségét, már július első felében két hadosztályt tudott keletről a Tiszántúlra áthelyezni.

A magyar kommunisták kezdettől fogva kiemelkedő fontosságot tulajdonítottak a németországi forradalmi eseményeknek. „Nagyon jól tudjuk, hogy a mi sorsunk Németországban dől el..."[31] – írta 1919. január 5-én Kun, Leninnek küldött levelében. A Spartakus-mozgalom vezetői elleni véres terror, majd a Bajor Tanácsköztársaság leverése után sem haltak el a németországi forradalmi mozgalomba vetett remények, mert sokan azt várták, hogy az antant békediktátumára a német dolgozók az 1919. március 21-én Budapesten történtekhez hasonló módon reagálnak.

A német békeszerződés aláírásával valószínűtlenné vált, hogy Berlin rövid időn belül olyan események központjává válhat, amelyek újabb lökést adnak az európai forradalmi mozgalmaknak. Ezzel a magyar kommunisták egyik legfontosabb reményükben csalódtak.

E csalódást tetézte a bécsi baloldal veresége. Az a várakozás, hogy Ausztria a közeljövőben követi Magyarországot a szocialista forradalom útján, elvesztette reális alapját.

A legtöbb európai tőkés ország forradalmi munkásmozgalmában az átmeneti kifáradás tünetei mutatkoztak. A burzsoáziának – a jobboldali szociáldemokrácia segítségével – egyre jobban sikerült felülemelkednie a nehézségeken.

Ami a Tanácsköztársasággal háborúban álló országokat illeti, Románia katonai erői növekedtek, az ukrán Vörös Hadseregnek a déli fronton való lekötöttsége lehetővé tette, hogy a román hadvezetőség egyre inkább Magyarországra összpontosítsa figyelmét; Csehszlovákia fegyveres erői az északi hadjárat során elszenvedett vereség ellenére sem fogyatkoztak meg lényegesen, és képesek voltak további hadműveletekre.

A nemzetközi viszonyok alakulása tehát egyértelműen kedvezőtlen volt a Tanácsköztársaság szempontjából. Ez mindenképpen indokolta az antanttal való megegyezést.

Ezt támasztotta alá a proletárdiktatúra belső helyzete is. E tanulmánynak nem feladata a proletárdiktatúra gazdasági, politikai körülményei romlásának részletes dokumentálása. Elégséges, ha leszögezzük a leglényegesebbeket: a hadicselekmények napról napra elviselhetetlenebb terheket róttak az ország amúgy is meggyengült, szétzilált gazdaságára; a városok, a bérből és fizetésből élők ellátása mind nagyobb nehézségekbe ütközött; az ellenforradalom egyre bátrabbnak mutatkozott, és június 24-én már a fővárosban is nyílt katonai lázadás formáját öltötte; mind agresszívabbá vált a proletárdiktatúrának a munkásmozgalmon belüli ellenzéke, a tanácshatalom alapját képező munkásegység megőrzése napról napra nehezebb lett. A belső körülmények alakulása késztette arra Kun Bélát, hogy június 30-án, a Szövetséges Központi Intéző Bizottság ülésén tartott beszédében, annak indoklásául, hogy miért tartja szükségesnek a Vörös Hadsereg visszavonását, kijelentse:

„...Engem arra, hogy ehhez az álláspontho csatlakozzam, nem a külpolitika, nem a nemzetközi forradalom állása késztetett, hanem belső dezorganizáltságunk."[32]

Katonai szempontból indokoltak voltak-e a lélegzetvételi szünet biztosítására irányuló törekvések?

Kun június 15-én a gödöllői főhadiszállásra utazott, hogy ott Böhmmel és Stromfelddal tanácskozzék Clemenceau 13-án kelt ultimátumáról, amely négynapos határidőt szabott meg a követelések végrehajtására. Böhm szerint Kun „Külpolitikai

szempontokból késznek nyilatkozott arra, hogy a nyomásnak engedve, visszavonjuk győzelmes csapatainkat a megállapított határig. Én is helyeseltem Kun álláspontját, de más indokokból. Ebben az időben érkeztek be ugyanis a főhadiszállásra a munkáscsapatok bomlásáról szóló jelentések".[33]

Amikor Stromfeld véleményét kérték, ő még nem ismerte Kun és Böhm egymással folytatott beszélgetéseinek konklúzióját, tehát az nem befolyásolhatta állásfoglalásában. A vezérkari főnök maga is a két népbiztos álláspontjával egyetértően nyilatkozott.

„Stromfeld a napok óta beérkező bomlási jelenségek hatása alatt az első pillanatban arra az álláspontra helyezkedett, hogy a belpolitikai és a hadseregben uralkodó viszonyok hatása alatt kénytelenek vagyunk csapatainkat visszavonni."[34]

Stromfeld szakképzett katona volt, aki ilyen sorsdöntő kérdésben nem nyilatkozott rögtönözve, felelőtlenül. Az egyes munkásalakulatok kifáradásáról, harckészségük csökkenéséről szóló hírek (bár ezek inkább a következő napokban sokasodtak meg) kétségkívül befolyásolták. De elsősorban nem erről van szó. A több mint két hete húzódó harcokban – a sikerek ellenére – a csehszlovák hadseregre még nem tudott döntő vereséget mérni. Éppen június 16-án indult meg az északi arcvonal teljes szélességében a csehszlovák haderő napok óta készülő támadása. Június közepén Szlovákiában a csehszlovák csapatok ereje nagyobb volt, mint két héttel korábban: körülbelül 53 000 puskáról és 32 ütegről 60 000 puskára és 33 ütegre emelkedett.

A Vörös Hadsereg velük szemben álló csapataiban a puskák száma ennél kevesebb volt. (Az *egész* Vörös Hadseregben 60 218 puska volt a június 15-i hadrend szerint.) Tekintettel arra, hogy az északi arcvonal kiterjedése két hét alatt kétszeresére növekedett, az egy arcvonal-kilométerre eső vörösalakulatok száma ennek arányában csökkent. Mindez óriási mértékben fokozta a katonák megterhelését. A szárnyak összeköttetése nehezebbé vált, s ez magával vonta a váratlan meglepetések, az ellenséges rajtaütések lehetőségének növekedését. A csapatok gyors személyi utánpótlására a hadkiegészítés eredményei semmi kedvezőt nem ígértek. A csehszlovák hadsereg anyagi utánpótlása a fejlett cseh- és morvaországi hadiipar, valamint a szövetségesek támogatása folytán megoldható volt, míg a Vörös Hadseregé egyre nagyobb nehézségekbe ütközött. Már ekkor nyilvánvaló volt, hogy a Vörös Hadsereg tüzérségi fölénye csak ideiglenes és látszólagos: a lövegek nagy részéhez már csak néhány napi harchoz elegendő lövedék állt rendelkezésre.

Mint a Vörös Hadsereg valamennyi vezetője, Stromfeld is tudatában volt: amennyiben a Tanácsköztársaság egyidejűleg több arcvonalon kényszerül nagyobb hadműveleteket folytatni, az elkerülhetetlenül és gyorsan katasztrófához vezet. Az északi hadjárat egyik alapvető célja az volt, hogy a csehszlovák hadsereget a rá mért csapással tartósan megbénítsa, és így kiküszöbölje, hogy a Tiszántúlon tartózkodó román királyi csapatok visszaszorítására támadásra induló Vörös Hadsereget hátba támadja.

Június közepén már nyilvánvaló volt: Stromfeld elszámította magát, mikor úgy vélte, hogy a csehszlovák hadsereget néhány nap alatt kikapcsolhatja a további hadműveletekből. Az északi arcvonalra eredetileg szánt erők elégteleneknek bizonyultak, folyamatosan növelni kellett létszámukat. Először a tiszántúli harcokra tervezett

csapatok egy részének bevetése vált szükségessé, később a Duna–Tisza közén és a Dunántúlon elhelyezett alakulatok zömét is északra kellett irányítani.

A Kisalföldön folyó harcok időszakában a román front és a déli arcvonal védelmére alig maradt erő. A román királyi hadsereg alakulatai a Tiszán való átkelés után – kellő védelem hiányában – napok alatt megtehették az őket Budapesttől elválasztó 100 kilométeres távolságot. Hasonlóan könnyű dolguk lett volna egy támadás esetén a francia és a délszláv hadsereg hadosztályainak is.

Két héttel az északi hadjárat megkezdése után az északi arcvonalon már egy elhúzódó háborúval kellett szembenézni, amely lekötötte csaknem az egész haderőt, és amely további sikerek elérése mellett sem ígért belátható időn belül döntő győzelmet. (Stromfeld később a bíróság előtt olyan kijelentést tett, hogy az északi hadműveletek folytatása esetén a Vörös Hadsereg napok alatt Prágában lett volna. Ezt az északi hadjárat eseményei semmiben sem támasztották alá. A kijelentés Stromfeld részéről nem volt más, mint az adott viszonyok között érthető túlzás.)

15-én délután, a pártvezetőség ülésén az oda meghívott Stromfeld már megváltoztatta álláspontját. Mivel a közbeeső néhány óra alatt az erőviszonyok és a körülmények semmit sem változtak, a magyarázatot másban kell keresnünk. Nagy a valószínűsége annak, hogy a vezérkari főnök megkérdezte munkatársai véleményét, vagy ha ez nem történt meg, azok gondolkodását jól ismerve, rádöbbent arra, hogy a Vörös Hadsereg visszavonása a volt hivatásos tisztek szembefordulását eredményezné a Tanácsköztársasággal. Ez pedig szükségszerűen zűrzavarhoz, anarchiához, a hadsereg bomlásához vezet.

Június 15-én még lehetett vitatkozni a vörös csapatok harckészségéről, de a következő napokban lényegesen romlott a helyzet. Landler június 20-án a következő jelentést küldte a Hadsereg-főparancsnokságnak:

„A hadműveletek folytán a harcban és természetes módon beállott fogyatékok nagysága, az utánpótlás hosszúsága, a lajstromozás és toborzás útján való kiegészítés ki nem elégítő eredménye azzal fenyegethet, hogy hadseregünk úgy állományában, mint hangulatában a legrövidebb idő alatt összeomlásnak néz elébe."[35] Ilyen körülmények között a fegyvernyugvásban való megállapodás már nem egyszerűen az ellenfélnek tett engedmény volt; ezt indokolták a Vörös Hadseregben kialakult állapotok is.

A június 24-i katonai ellenforradalom kirobbanásakor Kun Gödöllőre utazott. Szándéka nyilvánvalóan az volt, hogy egyrészt közvetlenül bekapcsolódhasson az ellenforradalmárok oldalára esetleg átállt csapatok elleni harc irányításába, másrészt, hogy személyes jelenlétével megakadályozza a csaknem kizárólag volt hivatásos tisztekből álló főhadiszállásnak az ellenforradalmi erők oldalán való fellépését. Budapestre visszatérve arról számolt be Szántónak, hogy a vezérkar megbízhatóságáról negatív benyomásokat szerzett. Ezért egy politikailag szilárd munkásalakulatot rendeltek ki Gödöllőre, amely július végéig elegendőnek is bizonyult arra, hogy a nyílt árulást megakadályozza.

Júniusban a volt hivatásos tisztek körében mozgalom indult a nemzetiszínű csapatzászló bevezetése céljával. Kun, a mozgalmat támogató egyes kormányzótanácsi vezetőkkel szemben, határozottan ellenezte e törekvéseket. Megítélésünk szerint álláspontja helyes volt. A Magyar Tanácsköztársaság a nemzetközi szocialista forradalom jegyében született, fennmaradását csak annak megerősödése és továbbfej-

lődése biztosíthatta. A nemzet érdekeit csak az internacionalizmushoz való következetes ragaszkodás szolgálhatta. Egy olyan helyzetben, amikor az északi hadjárat eredményeként megszületett Szlovák Tanácsköztársaságért folyt a harc, amikor az ellenforradalmárok úgyis „nacionál-bolsevizmussal" vádolták a magyar proletárdiktatúrát, a nemzeti színek – más történelmi körülmények között indokolt és szükséges – bevezetése nem szelídítette volna meg az ellenforradalmat, nem kötelezte volna le a hivatásos tiszteket, ugyanakkor szükségszerűen bonyodalmakat idézett volna elő a Tanácsköztársaság internacionalista kapcsolataiban, zavart keltett volna a Vörös Hadseregben szolgáló, más nemzetiségű internacionalisták soraiban.

A nacionalizmus erősödését jelző tapasztalatok Kun Bélában azt a meggyőződést erősítették, hogy a hadsereg politikai megszilárdításának érdekei is a lélegzetvételi szünet szükségessége mellett szólnak.

„A Vörös Hadsereg mindinkább a tisztek kezébe került, saját vörösparancsnokaink kiképzéséhez még alig fogtunk hozzá... Az volt az elgondolásom, hogy egy Breszt-Litovszk-szerű békét kell elérnünk. Ezalatt rendbehozzuk belügyeinket, elintézzük nagyjában az ellenforradalmat, és különösen rendbehozzuk a hadsereget, kivárjuk a hadihelyzetnek jobbra fordulását Oroszországban, s a nemzetközi forradalom újabb győzelmeit nyugaton" – írta Kun 1932-ben.[36]

Június 29-én a Forradalmi Kormányzótanács ülésén Kun arról tájékoztatta a megjelenteket, hogy az előző napon a pártvezetőség „a csehszlovák területnek a demarkációs vonalig történő kiürítésének álláspontjára helyezkedett, azzal az indokolással, hogy a háborút a hadseregtől érkezett jelentések alapján tovább folytatni nem lehet."[37]

A Kormányzótanács, majd másnap a Szövetséges Központi Intéző Bizottság határozatával megerősítette a pártvezetőség állásfoglalását.

Június 30-án a Vörös Hadsereg megkezdte visszavonulását a demarkációs vonalra.

A visszavonulást követő események közismertek. Az antant nem tartotta be ígéretét: a román királyi hadsereg a Tiszántúlt nem hagyta el, s a Tanácsköztársaság képviselőit nem hívták meg a párizsi béketárgyalásokra.

Mindez kedvezőtlen hatást gyakorolt a lakosság széles rétegeinek hangulatára. A hivatásos tisztek jelentős részében fokozta a proletárdiktatúrával és annak vezetésével szemben táplált ellenérzéseket.

Kun tekintélye is csorbát szenvedett, annak ellenére, hogy az általa felismert szükségszerűség vonalán haladt, és a döntések mindig több kollektív fórum túlnyomó többségének elhatározásán alapultak.

Nem Kun Bélát terheli a felelősség azért, mert június végén már csak arról lehetett dönteni, hogy a Vörös Hadsereget vissza kell vonni a demarkációs vonalra. Ekkor a Tanácsköztársaság vezetői már csak abban dönthettek, hogy mikor történjék meg a csapatok visszavonása. Ezt a lehetőséget is erősen korlátozta azonban egyrészt az, hogy az antant ultimátumában meghatározott idő már sokszorosan letelt, másrészt, hogy azok a tényezők, amelyek a lélegzetvételi szünetet indokolttá tették, napról napra sürgetőbbekké váltak. Lehetett volna még ugyan napokat, talán egy-két hetet is várni, de fennállt volna annak a veszélye, hogy az ellenség, nem várva meg a visszavonulást, támadólag fellépve, a dezorganizált, harckészségét nagymértékben elvesztett Vörös Hadseregre mért csapás után jobb esetben is a demarkációs vonalaknál

mélyebben nyomult volna előre. Kérdéses, hogy ebben a helyzetben a román királyi csapatok passzívan várták volna-e az eseményeket.

Kun június 30-án azt mondta a Szövetséges Központi Intéző Bizottság ülésén:

„A mi feladatunk most az, hogy ezt a lélegzetvételt minél hosszabbá tegyük és minél erőteljesebbé tegyük."[38]

Úgy ítélte meg, hogy a békésebb időszak lehetőségeit a gazdasági, politikai, közigazgatási problémák enyhítése mellett mindenekelőtt a Vörös Hadsereg sorainak rendezésére kell felhasználni. Hangsúlyozta, hogy ha „ezeket a csapatokat meg tudjuk tartani a maguk organizáltságában, tudjuk rendezni a kereteket, tudjuk kiegészíteni őket és nem fogjuk feladni a proletár Vörös Hadsereget semmi esetre sem, akkor ez a proletár Vörös Hadsereg a biztosítéka lesz annak, hogy a Magyar Tanácsköztársaság élni fog".[39]

A visszavonulás után maga is igyekezett időt és energiát fordítani a hadsereg konszolidálására. Egyebek között elment az Engels Laktanyába, ahol a június 24-i ellenforradalom első ágyúlövéseit leadták. A „legkényesebb" kérdéseket vetette fel beszédében: szólt az antiszemitizmusról, a szociáldemokráciának a proletárdiktatúrával való szembeállításáról, a „nemzetiszínű" mozgalom jellegéről – azokról a problémákról, amelyek az ellenforradalmi agitációban központi helyet foglaltak el. Felkereste a hűvösvölgyi katonai műszaki iskolát, hogy annak növendékeivel és tanáraival beszélgessen.

Hamarosan arról tájékoztatta Moszkvát, hogy „hadseregünk helyreállítása gyorsan halad..."

Ez a megállapítása megfelelt a tényeknek. Hasonlóan vélekedett a Stromfeldet felváltó új vezérkari főnök, Julier is: „...a csapat szelleme a frontról való visszavonulás után, a népbiztosok által kifejtett agitáció következtében ismét vörössé vált. Erre nézve több helyről kaptam jelentést."[40]

Az ellenséges hadseregek részéről Kun nem várt támadást.

„Egészen kétségtelenül áll előttünk az a tény, hogy az antant nem tud Magyarország ellen saját csapatokat mozgósítani, nem tud támadást intézni ellenünk..."[41] – mondotta június 30-án, hozzátéve, hogy megítélése szerint az antant a magyarországi ellenforradalmi erőket igyekszik majd aktivizálni. Ezt a nézetét az adott helyzethez alkalmazva megismételte július közepén is:

„Az antant-imperializmus nem jön ellenünk a saját fegyvereinek erejével, ellenben jön velünk szemben az ígéretektől elkezdve az aranyakig..."[42]

Ilyen körülmények között minden amellett szólt, hogy a lélegzetvételi szünetet minél tartósabbá kell tenni, és a Tanácsköztársaság politikai, gazdasági konszolidálására maximálisan felhasználni.

Ezzel szemben Julier már július 5-én meghozta a tiszántúli támadó hadműveletre vonatkozó elhatározását.

Kun később azt írta, hogy Szamuelyvel együtt ellenezte a tiszántúli offenzíva tervét.[43] Minden okunk megvan rá, hogy feltételezzük, valóban helytelennek tartotta a támadást, mivel az gyökeresen ellentmondott mindannak az erőfeszítésnek, amelyet a lélegzetvételi szünet érdekében tett. Ugyanakkor tény: semmi nyoma nem maradt ránk annak, hogy véleményének akárcsak megközelítően olyan erőteljesen adott volna hangot, mint a „breszti béke" megkötésével kapcsolatos vitákon.

Július 10-én Gödöllőn járt, ahol Julier őt és Landlert tájékoztatta az offenzíva tervéről.

Kun ekkor táviratot küldött Csicserinhez, melyben a besszarábiai román csapatok elleni támadást kérte:

„Kérem, sürgesse, hogy a románok elleni támadásokat minden erővel forszírozzák... Nagyon helyes lenne, ha a románok, tehetetlenségünkben bizakodva, jelentős erőket Besszarábiába vinnének."[44]

Hogy ezzel a tervezett offenzíva feltételeit kívánta kedvezőbbekké tenni, az kiderül a távirat fogalmazványában leírt, de áthúzott mondatból:

„10–12 nap alatt újra olyan helyzetben leszünk, hogy döntő támadásra lendüljünk."[45]

Kétségkívül számos tényező szólt az offenzíva mellett. Ha nem így lett volna, a Tanácsköztársaság vezetői elvetették volna a vezérkar tervét.

A román királyi csapatok visszavonására az antant ígéretet tett, s a várható békeszerződés sem tette kétségessé a Tiszántúl hovatartozását. A Tiszántúl felszabadítása megszüntethette volna az északon felszabadított területekről való visszavonulás okozta elkeseredettséget. A Vörös Hadseregben sok olyan katona szolgált, aki a román csapatok által megszállt területről származott, ők is a visszatérést sürgették. Jelentős volt a gazdasági szempont: a Tiszától keletre eső területek felszabadítása a termésbetakarítás időszakában nagymértékben enyhíthette volna az élelmiszer-ellátás gondjait.

A tanácskormányhoz eljutottak azok az információk, melyek az antant újabb támadásának előkészületeiről szóltak. Az egyik legerősebb ellenfélre mért megelőző csapás célszerűnek tűnhetett. Mindennek ellenére, az offenzíva elhatározása súlyos stratégiai hiba volt, sem a belső viszonyok alakulása, sem a nemzetközi helyzet nem indokolta. Mindemellett (most már világosan tudjuk) katonai szempontból is eleve kudarcra volt ítélve. A Vörös Hadsereg veresége szükségszerűen azt jelentette, hogy összeomlik „a proletárdiktatúra legfőbb támasza", ami elkerülhetetlenül a Tanácsköztársaság megdöntését vonta maga után.

Hogy Kun miért nem harcolt a korábbi eréllyel és következetességgel a végzetes döntés ellen, pontosan nem tudhatjuk. Nyilván őt is befolyásolták azok a tényezők, amelyek a többi vezetőt is Julier javaslatának elfogadására késztették. Mindemellett a fő ok feltételezhetően az volt, hogy júliusban rá kellett döbbennie: politikájának két alappillére, a nemzetközi forradalom közeli segítségének reménye és a magyar munkásmozgalom egységének megőrizhetősége illúziónak bizonyult. A vesztes utolsó reménységével mindent egyetlen lapra tett fel: az offenzíva sikere, a július 21-re meghirdetett világsztrájk talán megfordítja az események menetét.

Az offenzíva megindulását követő első napok sikerei után Kun minden tőle telhetőt megtett, hogy a közelgő katasztrófát elhárítsa. Kétségbeesett igyekezettel harcolt azért, hogy az ellenállás, a kitartás szellemét felébressze a vezetőkben, a katonákban, s a proletariátust a májusi újjászületés idején történtek megismétlésére lelkesítse.

A maga optimizmusát, rendíthetetlen hitét igyekezett mindenkibe átplántálni. Július utolsó napjaiban idejének nagy részét a katonák között töltötte. Beszédeket mondott, zászlót adományozott a 31. vörösezrednek, személyes meggyőzéssel kísérelte meg, hogy lelket öntsön a reményüket vesztett emberekbe. Életének egyik leg-

keserűbb élménye lehetett, amikor az arcvonalból rendetlenül visszaözönlő vörös katonák, akiket megállásra, az ellenséggel való újbóli szembefordulásra igyekezett rábírni, kiábrándultan a szemébe vágták: „Most már harcoljanak az elvtársak!"

Újabb és újabb kétségbeesett hangú, segélykérő táviratokkal ostromolta Moszkvát. Pedig június eleje óta ismerte Szovjet-Oroszország katonai helyzetének súlyosságát. Ez a helyzet július folyamán tovább romlott. Az ukrán Vörös Hadsereg semmiképpen sem volt abban a helyzetben, hogy hathatós eszközökkel kényszerítse a román királyi csapatokat: besszarábiai erőiket tiszántúli hadseregük rovására megnöveljék.

Kun az utolsó pillanatig – mindaddig, amíg a Tanácsköztársaság megmentésére a legcsekélyebb reményt látta – az ellenállás folytatásáért, a védelmi harcok beszüntetése ellen küzdött. 31-én az I. hadtest Debléden levő parancsnokságán Julier javaslata ellenére, Landlerral és a hadtestparancsnokok többségével egyetértésben, még ellentámadásra adtak parancsot. Budapestre visszatérve, a Szamuely, Hamburger, Bajáki, Weltner, Haubrich és mások részvételével folytatott éjszakai vitán még mindig a harc folytatása mellett állt ki.

Csupán augusztus 1-je délelőttjén mondott le a további harcról, miután meggyőződött arról, hogy a vereség elkerülhetetlen, s a további ellenállás erőltetése csak a magyar proletariátus legforradalmibb elemeinek céltalan feláldozását eredményezné, esetleg oda vezetne, hogy a munkásmozgalom két szárnyának véres összecsapása könnyítené meg az intervenciósok és az ellenforradalom felülkerekedését.

A következményeket világosan látta. Tudta, hogy az ellenforradalmi terror nehéz időszaka következik, a munkásosztályra súlyos megpróbáltatások várnak. Mindamellett rendületlenül hitte, hogy a szocialista forradalom csak ideiglenes vereséget szenvedett, és eljön az idő, amikor a szocialista forradalom nemzetközi előretörése kedvezőbb feltételeket teremt az új, szocialista Magyarország megszületéséhez.

JEGYZETEK

[1] A dokumentumot részletesebben elemzem „Vörös katonák, előre!" (Zrínyi Könyvkiadó 1960) című könyvem 88–89. oldalán.
[2] Népszava, 1919. március 27.
[3] A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai (a továbbiakban: MMTVD). 6/A köt. Kossuth Könyvkiadó 1959. 63. old.
[4] MMTVD. 6/B köt. Kossuth Könyvkiadó 1960. 290–291. old.
[5] Például a Smuts tábornoknak írt válaszjegyzékben. Vörös Újság, 1919. április 3.
[6] Népszava, 1919. május 18.
[7] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I–II. köt. Kossuth Könyvkiadó 1966. I. köt.102–103. old.
[8] A magyar Vörös Hadsereg, 1919. Válogatott dokumentumok. Zrínyi Könyvkiadó 1960. 82. old.
[9] A Szovjetunió a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a polgárháború és az újjáépítés időszakában (1917–1926). Válogatott dokumentumok. Tankönyvkiadó 1961. 296. old.
[10] A magyar Vörös Hadsereg, 1919. 82. old.
[11] *Kun Béla:* A Magyar Tanácsköztársaságról. Kossuth Könyvkiadó 1958. 174–175. old.
[12] PI Archívum, 601. f. 1/11. ő. e. A Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 11-i ülésének jegyzőkönyve.
[13] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I. köt. 355. old.
[14] Ugyanott, 356. old.
[15] A Tanácsok Országos Gyűlésének naplója. Budapest 1919. 206. old.

[16] Budapest–Moszkva. Szovjet-Oroszország és a Magyar Tanácsköztársaság kapcsolatai táviratok tükrében. Kossuth Könyvkiadó 1979. 95. old.
[17] A magyar Vörös Hadsereg, 1919. 260–263. old.
[18] MMTVD. 6/A köt. 252. old.
[19] *Kun Béla:* A Magyar Tanácsköztársaságról. 176. old.
[20] Vörös Újság, 1919. június 3.
[21] Népszava, 1919. április 24.
[22] Kun beszéde az 500-as Munkástanács ülésén április 19-én. MMTVD. 6/a köt. 258–260. old.
[23] Vörös Újság, 1919. április 26.
[24] Hadtörténelmi Intézet Levéltára (HIL). A Magyar Tanácsköztársaság iratai (MTI), 44. cs.
[25] HIL MTI. 45. cs. Hümb. 429/37.
[26] HIL MTI. 45. cs. Hümb. 501/3.
[27] *Hajdu Tibor:* A Magyarországi Tanácsköztársaság. Kossuth Könyvkiadó 1969. 176. old.
[28] Vörös Újság, 1919. május 4.
[29] PI Archívum, 501. f. 1/6. ő. e.
[30] *Liptai Ervin:* A magyar Vörös Hadsereg harcai, 1919. Zrínyi Könyvkiadó 1960. 429–437. old.
[31] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I. köt. 188. old.
[32] Ugyanott, 403. old.
[33] *Böhm Vilmos:* Két forradalom tüzében. Népszava Kiadó 1946. 324. old.
[34] Ugyanott.
[35] HIL MTI. 45. cs. III. hadtest. 620/27. hdm. sz.
[36] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I. köt. 568. old.
[37] MMTVD. 6/B köt. 367. old.
[38] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I. köt. 410. old.
[39] Ugyanott, 408. old.
[40] *Julier Ferenc:* Ellenforradalmi lélekkel a Vörös Hadsereg élén. Magyarság, 1927. július 13:
[41] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I. köt. 401. old.
[42] Ugyanott, 428. old.
[43] *Kun Béla:* A Magyar Tanácsköztársaságról. 572. old.
[44] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I. köt. 418. old.
[45] Ugyanott.

VADÁSZ SÁNDOR

A MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ÉS A NEMZETKÖZI HELYZET

A Tanácsköztársaság kikiáltását követő hetekben a nemzetközi helyzet nagyon ígéretesen alakult. Annak ellenére, hogy a párizsi békekonferenciáról semmilyen biztató hír nem érkezett. Ellenkezőleg, hamarosan kitűnt, hogy nemcsak a győztes antant kormányai és diplomáciai képviselői, hanem a parlamentek padsoraiban helyet foglaló törvényhozói sem mutattak megértést az új Magyarország szükségletei iránt. Ezt bizonyította az úgynevezett „magyar kérdés" vitája a francia és az angol képviselőházban. Akadtak ugyan mind Párizsban, mind Londonban felszólalók (a legismertebb közülük a szocialista Marius Moutet), akik elsősorban Károlyi Mihálynak az első világháború éveiben az antantnak tett szolgálataira hivatkozva, élesen bírálták kormányaik szűkkeblű és rövidlátó külpolitikáját Magyarországgal szemben, hangjuk azonban elveszett a soviniszta polgári képviselők kórusában.[1] A budapesti kommunistákat azért nem törték le ezek a fejlemények, mert mindenekelőtt Moszkvára, az oroszországi forradalom sorsának alakulására figyeltek. Újabb történeti irodalmunk a korábbinál erőteljesebben hangsúlyozza azt a rendkívül fontos tényt, hogy a kommunista forradalmároknak ez a nemzedéke – Leninnel az élén – a világforradalom kategóriájában gondolkodott. A Kommunista Internacionálé I. kongresszusa által 1919. március 4-én elfogadott platform szerint a munkásosztálynak „meg kell törnie a tőke uralmát, lehetetlenné kell tennie a háborút, meg kell semmisítenie az államhatárokat, és az egész világot egy, a maga céljaiért dolgozó közösséggé kell változtatnia, meg kell valósítania a népek felszabadítását és testvériségét".[2] A dokumentum „a proletártanácsok nemzetközi köztársaságának" éltetésével fejeződik be.

A magyar proletárhatalom legelső felhívásai ugyanezt a bizonyosságot, a közeli győzelembe vetett rendíthetetlen hitet sugározzák. Elegendő a „Mindenkihez!" című ismert kiáltványra utalni, amely fegyveres szövetségre hívta fel Csehország, Románia, Szerbia és Horvátország munkásait és földműveseit, továbbá a magyar példa követésére Német-Ausztria és Németország munkásait. A következő napon, március 22-én a nemzetközi proletariátushoz intézett felhívás szerint a magyar proletárság „a szociális világforradalomnak lobogója alá" sorakozik fel, és kijelenti, hogy „a magyar proletárforradalmat a nemzetközi szocializmus védelme alá helyezzük, de el vagyunk szánva arra, hogy az utolsó csepp vérünkkel megvédelmezzük minden támadás ellen..."[3]

Érdemes jobban odafigyelni e felhívás szövegére: nem „kéri", hanem magától értetődő természetességgel „követeli" az angol, francia, olasz és német munkásoktól, hogy szálljanak szembe saját országukban a magyar munkásforradalom megfojtására törő kapitalistákkal. Bár az Ausztriával kapcsolatos elvárásokról a későbbiekben

lesz szó, megítélésünk szerint ide kívánkozik Kun Bélának egy korai, a Tanácsköztársaság legöntudatosabb vezetőinek egész akkori gondolkodásmódját adekvátan kifejező megnyilatkozása. A Forradalmi Kormányzótanács március 27-i ülésén kijelentette, hogy „nekem nem a kenyér az első, hanem a forradalom Nyugat felé. Muna itt van most Tótországban – igazán nekünk dolgozik. Ha Ausztriában van forradalom, Csehországban is van. És akkor végigvisszük a forradalmat a francia határig. Olyan fontos érdekünk ez, hogy miután a négy határvármegyéből amúgysem vándorol hozzánk élelmiszer, ezeket az osztrák–német proletárforradalom részére hinterlandul odaadassuk."[4] Bár közvetlen bizonyítékkal nem rendelkezünk, nagyon valószínű, hogy Kun Béla lelki szemei előtt egy olyan új Európa-térkép lebegett, amelyen egy az Uráltól Magyarországon, Csehországon, Ausztrián és Bajorországon át egészen a német–francia határig húzódó hatalmas vörös tömb jelölte volna a tanácsköztársaságok nemzetközi szövetségét.[5]

Ennek a gondolkodás- és magatartásformának az alapját egy objektív tényező, jelesül a közép- és kelet-európai helyzet határozta meg. A világháború vesztes országaiban robbanásig feszültek a társadalmi, politikai élet ellentmondásai, de még a győztes antant táborában is – főként Franciaországban – nőtt a tömegek elégedetlensége. Az előbbi térségben a munkások megtanultak „oroszul beszélni", és ami ennél is több: oroszul cselekedni. Németországban és a tőle keletre elterülő, éppen alakulóban levő nemzeti államokban a problémák sokasága várt megoldásra, közülük e helyütt „csupán" hármat említünk: a munkásosztály kizsákmányolásának megszüntetését, az agrárkérdést és az államforma problematikájának eldöntését. A viharos forradalmasodásnak ebben a periódusában a cselekvés mikéntje szükségképpen nem lehetett más, mint Szovjet-Oroszország példájának követése, s ehhez adottak voltak a feltételek, ha nem is egyenlő mértékben, amint ezt a későbbi fejlemények bebizonyították. A világforradalmi stratégia 1919 és 1923 között tehát a gyakorlatban a Szovjet-Oroszországban államiságot öltött bolsevik forradalmat és a rá támaszkodó német, valamint közép-kelet-európai forradalmakat jelentette.[6]

Kun Bélának és társainak indítékait vizsgálva, nem feledkezhetünk meg természetesen a szubjektív tényezőkről sem. Első helyre kell tennünk azt az óriási hatást, amelyet a leninizmus gyakorolt rájuk. Benne ismerték fel a történelmi szükségszerűség érvényesítésének eszközét, saját koruk marxizmusát, a proletariátus felszabadítását szolgáló tudományos politikát. A különböző mértékben megértett és elsajátított bolsevizmus tette lehetővé számukra saját országuk és az egész térség viszonyainak elemzését, az egymást követő proletárforradalmak szövetségének kigondolását.

A korabeli dokumentumokat, a kommunisták cikkeit olvasva azonnal szembeötlik a tudati szféra egyik, általunk legjellemzőbbnek tartott jelensége, a „világforradalmi küldetéstudat"[7], amely a fentebb vázolt objektív valóság tükröződése volt. Történelmi analógiáért vissza kell nyúlni egészen a 18. századi francia forradalomig. Az októberi forradalommal összehasonlítva, közös volt bennük az a messianizmus, amely minden valóban radikális forradalom sajátja. Axiómaként szögezhetjük le, hogy mennél gyökeresebben számolja fel egy forradalom a régi gazdasági-társadalmi viszonyokat, annál expanzívabb. Megítélésünk szerint ez a törekvés legalábbis két okra vezethető vissza. Egyrészt mind a francia forradalom (az 1792-es szakaszban), mind pedig Szovjet-Oroszország, október kiteljesedése, felszabadulva szerette volna látni más országok elnyomottjait is. Másrészt jogos és érthető önvédelmi reflex mutatható ki abban

a törekvésükben, hogy – az elszigetelődéstől félve – mindenáron szövetségesekre tegyenek szert. A kommunisták jól tudták, hogy ennek elmaradása esetén nem valósulhat meg a tanácsköztársaságok európai szövetsége.

A fentiekből kitűnhet, hogy értelmezésükben a világforradalmi küldetéstudat nem merült ki a forradalom tovaterjedésébe vetett hitben, sem pedig azokban a kiáltványokban és üzenetekben, amelyek a más országok munkásosztályaival érzett szolidaritás látványosabb megnyilvánulásai voltak. A Tanácsköztársaság vezetői is, miután józanul felmérték lehetőségeik határait, egész külpolitikájukat (sőt számos belpolitikai intézkedésüket is) a vázolt cél szolgálatába állították.[8]

Egyetlen kiragadott példával kívánjuk érzékeltetni ezt a magas fokú tudatosságot és állandó külpolitikai készenlétet. Rudnyánszky Endre, a Tanácsköztársaság moszkvai követe 1919 júliusában (tehát egy kései időpontban, amikor már erősen megmutatkoztak a hanyatlás jelei) cikket írt a szovjet Külügyi Népbiztosság orgánumába „A szövetségesek és Szovjet-Magyarország" címmel. A cikkből kiderül, hogy Rudnyánszky még mindig hitt egy breszti típusú magyar békekötésben. Ebben az összefüggésben azonban lényegesebb a proletár államok diplomáciájának feladataira vonatkozó fejtegetése. Rudnyánszky arról tudósít bennünket, hogy a Tanácsköztársaság gazdasági teendőkkel megbízott kiküldöttei Bécsben, Zürichben és Sztanyiszlavban járva, egyben a szovjetek eszméjét is terjesztették. „A proletár államok külpolitikájában a »diplomáciai« jegyzékek agitációs eszközök, győzelmesen elterjesztik a proletár forradalom eszméit. Pontosan ilyenek a magyar külügyi népbiztosság jegyzékei is, az imperialista diplomaták ultimátumaira adott válaszai, üdvözletei más országok harcoló proletariátusához, levelei Essen német bányászaihoz, svéd és olasz szocialistákhoz stb.... A külpolitika ez esetben összefonódik a kifelé folytatott propagandával. Ez az a nagy »rossz«, amit az imperialista hatalmak megpróbálnak kiirtani ultimátumaikkal és összeesküvéseikkel."[9] Ez világos beszéd, és nem állja meg a helyét a szokásos ellenvetés, hogy ti. a forradalmakat nem lehet exportálni. Ez persze igaz, azonban 1919-ben – az eltérő társadalmi struktúrák ellenére is – annyi gyúanyag halmozódott fel a szomszédos országokban, hogy nem volt túlságosan nehéz feladat a forradalmi propaganda folytatása, valamint az ott működő kommunista csoportok különféle eszközökkel történő segítése. Még egy nagyon jellemző mozzanat ezzel kapcsolatban! A Forradalmi Kormányzótanács április 26-i, szombat esti ülésén, amikor létfontosságú kérdésben kellett döntenie a román támadás miatt, Garbai Sándor megjegyezte, hogy a vita alapján breszti béke kell, de mi lesz ennek az ára? Mire Kun Béla így válaszolt: „A nemzetközi propaganda szervezetének beszüntetése, a túszoknak politikai foglyokként való kevesbítése. Mit magyarázzak? Formai változás, számok kisebbítése."[10]

Visszatérve kiindulópontunkhoz, a nemzetközi helyzetben bekövetkezett kedvező változások ismertetéséhez, még egy általános érvényű megjegyzést kell tennünk. Március utolsó dekádja és április első fele: ez volt a „szép forradalom" időszaka. Akkor még nem következett be az ellenforradalom fegyveres támadása, a kezdeti lendület még semmit sem vesztett erejéből, s bár már jelentkeztek a nem lebecsülhető belső problémák, a Forradalmi Kormányzótanács üléseiről készített jegyzőkönyvekből erő, szinte határtalan önbizalom és derűlátás árad. Ez utóbbi legfőbb forrását abban a meggyőződésben jelölhetjük meg, hogy rövidesen létrejön Szovjet-Oroszország és a Magyarországi Tanácsköztársaság szoros politikai és katonai szövetsége. Peter

Pastor megállapítása szerint Kun Béla „oroszbarát politikája valóságos diplomáciai forradalmat idézett elő Magyarországon"[11], de a szerző azt is hangsúlyozza, hogy már Károlyi hozzálátott a Szovjet-Oroszországgal szemben követendő külpolitikai irányvonal megváltoztatásához, miután csalódott az antantban. A Forradalmi Kormányzótanács március 25-i ülésén Rákosi Mátyás „bemutatja a galíciai Ukrajnával kötendő szerződést, amelynek alapja a kompenzáció".[12] Utána elfogadásra ajánlotta a már az előző kormány által is jóváhagyott szerződést.

Az Ukrán Szovjetköztársaság elismerését tartalmazó szerződéstervezetet Kun Béla dolgozta ki. A tervezet 2. pontja különös figyelmet érdemel. „Egy európai szocialista föderatív köztársaság kérdésének a megoldásáig a jelen időre véd- és dacszövetség [megkötése] a már létező és a még létrejövő független szovjetköztársaságokkal. E szövetség minden tagja egyenjogú."[13] Ebből a szövegezésből is az tűnik ki, hogy Kun Béla számolt a világforradalom elhúzódásával, és a fennmaradás egyetlen valódi biztosítékát a már létező szovjetköztársaságokkal kötendő szövetségben látta. Március 29-én az Urálban harcoló III. hadsereg üdvözletet küldött a magyar Népbiztosok Tanácsához. Ebben kifejezték azt a reményüket, hogy a két Vörös Hadsereg egyesülni fog.[14] Április 11-én Kun Béla azt közölte a Forradalmi Kormányzótanács tagjaival, hogy „Csicserinnel és Leninnel érintkezésbe lépett, hogy katonai erőnket egyesíteni tudjuk. Kérdezte tőlük, mikor lehet egységes frontot csinálni. (Felolvassa.) Szervezett betörést kellene csinálni Máramaros előtt."[15] A Tarnopolba kiküldött, a magyar hazatérők ügyeivel foglalkozó bizottság vezetője, Kiss Vilmos március 24-én azt jelentette Budapestre, hogy a szovjet Vörös Hadsereg kb. 84 kilométerre megközelítette Kelet-Galícia határát.[16]

A szovjet-orosz legfelső hadvezetés (ez többnyire V. I. Lenint és L. D. Trockijt jelentette) publikált irataiból kideríthetők a másik fél elgondolásai Magyarországgal kapcsolatban. Egy április 18-i táviratban az olvasható, hogy az ukrán hadsereg főerőit két részre kell osztani: egy donyeci és egy bukovinai csoportra, amely Csernovci irányában fog támadni. „A csernovci irányban Magyarország helyzetének könnyítése a cél." Április 22-én Lenin sifrírozott táviratban azt közölte I. I. Vacetisszal, hogy „az előnyomulás Galícia egy részén és Bukovinában elengedhetetlen ahhoz, hogy kapcsolatba lépjenek Szovjet-Magyarországgal". Május 17-én Trockij táviratot küldött Harkovból a központi bizottságnak. Ebben kifejtette, hogy fel kell számolni az ukrán frontot oly módon, hogy keleti részét alárendelik a nyugatinak. „Eközben ki kell különíteni egy hadsereget a magyarországi irányban."[17] Jól ismert az a tény, hogy az ukrán vezérkar még április elején tervet dolgozott ki a magyar Vörös Hadsereggel való egyesülésre. Mivel az oroszországi frontokon bekövetkezett váratlan fejlemények hasonlóképpen ismeretesek, bízvást eltekinthetünk részletezésüktől. Mindenesetre a magyar tömegek hangulatát jól kifejezi egy négyoldalas brosúra címe: „Jön az orosz testvér."[18]

Végezetül egy nagyon fontos kölcsönhatásra kívánjuk ráirányítani az olvasó figyelmét, amely a magyarországi és a besszarábiai román arcvonal közt nyilvánult meg 1919-ben. Jóllehet a magyar szerzők tárgyalják ezt az összefüggést, korántsem állítható, hogy már minden részletében tisztázott.

Az orosz határoktól nyugatra Magyarország volt az egyetlen ország, amely a szocialista forradalom útjára lépett. Azt a politikai és morális erőt, amit ez a tény kölcsönzött az orosz bolsevikoknak, Kun Béláék számára a németországi forradalom

jelenthette volna. Egy német monográfus találó megállapítása szerint a németországi regionális válsággócok felértékelődtek, politikai „helyértékük" megnőtt annak következtében, hogy potenciálisan a hídverést jelentették Moszkva (tegyük hozzá: és Magyarország) számára.[19] A weimari köztársaság esetében szem előtt kell tartanunk azokat a jelentős eltéréseket, amelyek az egyes részállamok között mutatkoztak. A globálisan értelmezett „német forradalom" végül is a Bajor Tanácsköztársaságban öltött testet – nagyon rövid időre. Néhány hetes létezése is elegendőnek bizonyult azonban ahhoz, hogy intenzív kapcsolat létesüljön Budapest és München között. Közismert, hogy a Forradalmi Kormányzótanács április 7-i ülése lelkes éljenzéssel vette tudomásul a Bajor Tanácsköztársaság kikiáltásáról szóló, Kun Béla által felolvasott táviratot. Az viszont már kevésbé köztudott, hogy a székesfehérvári direktórium üdvözlete is eljutott Münchenbe Franz Lipphez, a Népbiztosok Tanácsa elnökéhez. A közös múltra való utalás, egyáltalán egész hangvétele miatt érdemes közölni ezt a táviratot. „Szívünk egész melegével köszöntjük a világforradalomhoz csatlakozott bajor proletariátust. A bajor testvérek ismernek már bennünket az imperialisták által ránk zúdított háborúból. A mostani világforradalmi harcban még elszántabban fogunk küzdeni, mert ez a világproletárság felszabadításának nagy harca lesz. Testvéri szeretettel a székesfehérvári direktórium nevében Horváth Jenő elnök."[20]

A Magyarországi Tanácsköztársaság igen intenzív, módszeresen átgondolt propagandát folytatott Bajoroszágban. Három csatornán át áramlottak az információk Münchenbe. Legelőször az ottani, még a világháború végén alakult Magyar Sajtóiroda lépett akcióba. Március 24-én, vagyis még jóval a Bajor Tanácsköztársaság létrejötte előtt tette közzé első ízben a Magyar Távirati Iroda híreit. Április 12-ig folytatta ezt a tevékenységet, ráadásul napi két-három kiadással jelentkezett. A másik hírforrást a magyar fővárosból április 3-a és 6-a között küldött táviratok jelentették. Végül – jelen sorok szerzője számára ez volt a legérdekesebb felfedezés Münchenben kutatva – a csepeli szikratávírót kell megemlíteni, amely április 11-től egészen április 29-ig sugárzott rádiógramokat a bajor forradalmároknak.

Ha tartalmi szempontból vizsgáljuk a kijuttatott híreket, mindenekelőtt azt kell konstatálnunk, hogy a tájékozott magyar olvasónak az esetek jelentős részében tulajdonképpen nem sok újat mondanak. (A *Vörös Újság*ban megjelent tudósítások kivonatai a Forradalmi Kormányzótanács üléseiről, az egyes népbiztosok nyilatkozatai, részletek a megkezdett társadalmi-politikai átalakulásról.) Mégis célszerűnek tűnik néhány témakör kiemelése, elsősorban a közoktatásé és a kultúráé.[21] Mindhárom hírforrás igen nagy teret szentelt a népegészségügynek, az iskolákban bevezetett új rendtartásnak, a moszkvai példa nyomán létesített munkásegyetemnek, továbbá a ma „kulturális forradalomnak" nevezett társadalmi jelenség tényeinek, így például a színházak új ciklusairól, a kultúrjavak kommunizálásáról olvashatunk és arról, hogy „a budapesti színházakba tegnap este bevonult a proletariátus". (Március 29. 1. kiadás.) Teljesen nyilvánvaló, hogy milyen célzattal indították útnak ezeket a hírfecskéket: tekintetbe véve a német spartakistákkal, általában a kommunistákkal szemben polgári oldalról hangoztatott rágalmakat, be kellett bizonyítaniuk, hogy a munkásuralom nem csupán rombolást, hanem építést, alkotást is jelent. Ezért tudósítottak arról is, hogy az élet külső képe mit sem változott a szocialista forradalom után, az üzletek nyitva tartanak, a közellátás kielégítő.

Német ajkú országról lévén szó, nagy súllyal esett latba a magyarországi nemzeti-

ségek, elsősorban a hazai németség sorsának megismertetése. Több alkalommal informálták a bajorokat a nemzetiségek egyenjogúságáról, a német kulturális szövetség, Kalmár Henrik működéséről, 1200 bécsi önkéntes megérkezéséről a Keleti pályaudvarra. Nagy teret szenteltek a tágan értelmezett külpolitika híreinek, ide értve a külföldi szocialistáktól érkezett üdvözleteket is. Terjedelmes tudósításokban számoltak be arról, hogy az osztrák kormány eltűrte, sőt támogatta a magyar ellenforradalmárok aknamunkáját. Április 28-án, a kapcsolattartás utolsó előtti napján több rádiógram érkezett Münchenbe. Az egyik annak a beszédnek az ismertetése, amelyet Garbai Sándor tartott a munkáspárt székely csoportjának gyűlésén. A vezetők gondolkodásmódjának érzékeltetése végett hadd idézzük egy részletét. „A világ matematikai pontossággal halad a proletárforradalom felé. Nincs más választás: vagy alámerül a világ a kapitalizmus mocsarában, vagy új életre kel egy általános proletárforradalomban." Ugyanezen a napon Kun Béla külügyi népbiztos aláírásával befutott Münchenbe az a rádióüzenet, amely a Forradalmi Kormányzótanács ismert állásfoglalását közölte a Tanácsköztársaság esetleges elnyomásáról, de egyben a munkásforradalom feltartóztathatatlan előretörésébe vetett meggyőződést is kifejezésre juttatta.

Nagyon érdekes a Csepelről sugárzott rádiógramok címzése: „Von Budapest an Alle." Ez a formula kétségtelenné teszi, hogy akik küldték őket, nem kizárólag a Bajor Tanácsköztársaságot, hanem ez utóbbi közvetítésével „mindenkit", azaz egész Nyugat-Európát akarták tájékoztatni. Ha egy szóval akarnánk minősíteni ezt a propagandát, Nyugatra nyíló „ablaknak" nevezhetjük München, amelyen át a világba lehetett repíteni fontos híreket a világ első szocialista országainak életéről. Szándékos a többesszám használata, mert München nemcsak Budapesten, hanem Moszkvában is ablaknak tartották. Erről tanúskodik Csicserin április 12-i rádiógramja Lippnek. „Naponta küldünk információs anyagokat Budapestre, és azt reméljük, hogy onnan mindenki megkapja őket. Kérem, erősítsék meg, hogy igaz-e ez. A III. Internacionálé kongresszusának több határozatát hasonlóképpen rádiótávíró útján megküldtük Budapestnek... Minden információt nélkülözünk az önök valóságos helyzetéről. Csicserin külügyi népbiztos. Nr. 462."

Mind a három felsorolt hírforrás, mind pedig a szokásos diplomáciai úton érkezett iratok arra vallanak, hogy Bajorországban nem csupán a munkásosztály tekintett Magyarország felé. Egészen más alapállásból ugyan, de az ottani polgári köröket is érzékenyen érintette a magyarországi tanácshatalom, pontosabban azok az intézkedései, amelyek a magyar értékpapírok és az országban levő javak külföldi tulajdonosait érintették. Feltehetőleg ezzel magyarázható a müncheni Magyar Sajtóiroda kezdeményezése, amelynek eredményeként Varga Jenő pénzügyi népbiztos nyilatkozatot adott ki, és igyekezett megnyugtatni a Magyarországon kibocsátott értékpapírok külföldi tulajdonosait, hogy meghatározott helyeken, konzulátusokon és különleges megbízottaknál bejelenthetik igényeiket, mert a Tanácsköztársaság lehetőség szerint kímélni akarja a külföldi állampolgárságú hitelezők érdekeit. Varga nyilatkozatát a Magyar Sajtóiroda különkiadásban jelentette meg, ezzel is hangsúlyozva nagy informatív értékét. „A bajor–magyar gazdasági kérdések" című, dátum és aláírás nélküli, de a szövegből kitetszően július 16-a után keletkezett jelentésben arról olvashatunk, hogy szerzője egy bizonyos von Donle titkos tanácsos és von Graevenitz, a bajor Lloyd bécsi képviselőjének társaságában felkereste irodájában Fenyő Andort. A tár-

gyaláson szó esett a magyar használatba került, eredetileg a bajor Lloyd tulajdonát képező dunai hajók visszaadásáról, a kölcsönös kereskedelmi kapcsolatok megkönnyítéséről. Fenyő készségesnek mutatkozott és megígérte, hogy listát állít össze a Bajorország szempontjából számba jöhető magyar áruféleségekről. Magától értetődően ez utóbbi megbeszéléseknek semmi kapcsolatuk nincs a rövid életű Bajor Tanácsköztársaság tevékenységével, de számot tarthatnak érdeklődésünkre abból a szempontból, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság továbbra is változatlanul fontosnak tartotta a gazdasági kapcsolatok fejlesztését.[22]

Visszatérve a politikai kapcsolatok taglalására, még két adatot kívánunk ismertetni. Az egyik a bécsi német követségnek küldött értesítés arról, hogy április 19-én a német demokrata párt főtitkára, Daya egy hadnagy kíséretében, Gustav Noske megbízásából, Bécsbe repült. Feladata Karl Renner kancellár tájékoztatása arról, hogy müncheni spartakisták repülőgépen Magyarországra akarnak menekülni. A német kormány azt kívánta elérni ezzel az intervencióval, hogy a menekülőket még Német-Ausztria területén, a közbenső leszálláskor fogják el.[23] A másik irat magyar kéztől származik, gróf Andrássy Gyulától. Ő március 26-i keltezésű, a párizsi békekonferencia vezetőihez intézett memorandumában felajánlotta szolgálatait a győzteseknek. Rá akarta bírni őket az azonnali beavatkozásra. Ebben az összefüggésben Andrássy érveinek van jelentőségük. Kifejtette, hogy mivel Ausztriának szüksége van a magyarországi élelmiszerekre, nem fog tudni sokáig ellenállni a Tanácsköztársaság törekvéseinek. Szerbiát és Romániát megrendítette a forradalom, ők is áldozatul fognak esni. Új mongol invázió fenyegeti Nyugat-Európa népeit. „Ha Magyarországon véglegessé válnék a tanácshatalom, a burzsoá berendezkedés legközelebbi védővonala a Rajnánál lenne."[24] Andrássy fejtegetése azt bizonyítja, hogy az ellenforradalmárok is tisztában voltak a magyar és a francia határ közti területek fontosságával, az itt mutatkozó forradalmi erjedéssel, a Moszkva és Nyugat-Európa között feszülő híd fenyegető rémével.

A Bajor Tanácsköztársaság által Tanács-Magyarországnak nyújtott politikai-morális támogatás három hétig tartott mindössze, ezzel szemben az ausztriai (pontosabban bécsi) forradalommal kapcsolatos reményeket csak a június 15-i, vérbe fojtott fegyveres tüntetés hervasztotta le végérvényesen. Ausztria 1919 elején gyenge láncszem volt az európai polgári államok rendszerében. Gazdasági és ebből következő belpolitikai gyengesége miatt a győzteseknek számolniuk kellett az Anschluss lehetőségével, amit természetesen mindenekelőtt Franciaország akart megakadályozni. Márciusra tehető a francia kormány áttérése az aktív osztrák politikára.[25] Az európai nagypolitika szempontjait tekintve a Magyarországi Tanácsköztársaság „csupán" járulékos elem volt, azonban kétségkívül meggyorsította ezt a folyamatot.

Gábor Sándorné monográfiájának[26] megjelenése óta átmentek a köztudatba az 1919-es magyar–osztrák kapcsolatok legfontosabb tényei és összefüggései. Megmaradva a globális kérdésfelvetés szintjén, emlékeztetni kívánjuk az olvasót a Tanácsköztársaság 50. évfordulóján rendezett nemzetközi tudományos ülésszak két, Ausztriával foglalkozó felszólalására. Külföldi történészek látásmódja egy ilyen lényeges problémakörben fontossággal bír. A szovjet V. M. Turok álláspontját a következőképpen összegezte. „A történész ugyan nem állíthat fel olyasféle hipotéziseket, hogy: mi történt volna ha... Bizonyos azonban, hogy az osztrák munkásosztály akkoriban kulcspozíciót foglalt el: Ausztriában nem volt olyan erő, amely szembeszállhatott

volna a birodalmi munkástanáccsal, ha az hajlandó lett volna a hatalom meghódítására s a magyar proletariátus példájának követésére. Az osztrák köztársaság külpolitikai helyzete ugyan rendkívül bonyolult volt, s úgy tűnt, hogy az antant élelmiszerszállítmányai nélkülözhetetlenek. De a forradalmak számára még sohasem létezett biztosító társaság. Az az egyszeri lehetőség, hogy Közép-Európában megteremthetik a tanácsköztársaságok zárt csoportját, döntő módon befolyásolhatta volna Európa sorsát. Ebben a pillanatban nagy felelősség hárult az osztrák szociáldemokráciára."[27] Az osztrák Rudolf Neck is abból indult ki hozzászólásában, hogy „Az Ausztriához való viszony központi jelentőségűvé vált a Magyarországi Tanácsköztársaság számára", s ez a viszony egész Európa számára fontos volt a világforradalmi stratégia keretében. Ugyanakkor Neck tartózkodóbban ítélte meg a magyarországi munkásforradalom ausztriai visszhangját, arra hivatkozva, hogy „az osztrák munkások többsége nem hitt a küszöbön álló világforradalomban. Rokonszenvvel viseltettek Tanács-Magyarország iránt, de tudták, hogy ezzel a magyaroknak nem sokat használnak."[28] Kiegészíthetjük ezt a kétfajta megközelítési módot azzal a megjegyzéssel, hogy a magyar történészek sem teljesen egyformán ítélik meg az ausztriai erőviszonyokat, a szocialista forradalom győzelmének esélyeit. Fejtegetésünk szempontjából azonban nem is ez a döntő, hanem annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy mit tett a Tanácsköztársaság az áhított szocialista forradalom elősegítése érdekében. A tények meggyőzőek. Nem kétséges például, hogy agitátorokat küldött az osztrák propaganda segítésére. Jól ismert továbbá Bettelheim Ernő küldetésének célja, bécsi tevékenységének mérlege.[29] Landler Jenő a Forradalmi Kormányzótanács április 11-i ülésén azt közölte az egybegyűltekkel, hogy „van kémlelő osztályunk", és „Bécsben nagyszerű megfigyeléseink vannak".[30] A forrásokban többek közt olyasmiről is olvashatunk, hogy az éjjel jön két bécsi elvtárs, akikkel tárgyalni fognak. Álszemérem nélkül ki kell jelenteni, hogy forradalmi időkben roppant módon megnő az ilyenfajta kapcsolatok, röviden az érintkezést biztosító küldöttek jelentősége, a titkosság tényét tárgyilagosan nem lehet tagadni. Ezt természetesnek kell tartanunk, figyelembe véve az antant manővereit, amelyek az osztrák centristák vezetőit is nagyfokú óvatosságra, a személyes kapcsolatok előtérbe helyezésére serkentették.

Bécs élelmezési helyzete a források egybehangzó tanúsága szerint egyenesen katasztrofális volt. Gyakorlatilag napról napra élt a bécsi főváros, sorsa azoktól a vasúti szállítmányoktól függött, amelyeket az antant megbízottai indítottak útnak. Éppen ezért Kun Béla kezében nagyon fontos fegyver volt: az élelmiszer. Egy ízben már igyekeztünk bebizonyítani, hogy ő az Ausztriával folytatott kereskedelmet is a világforradalom szolgálatába igyekezett állítani. Az osztrák kérdés jelentőségére már abból a tényből is következtethetünk, hogy hosszú hónapokon át szerepelt a Forradalmi Kormányzótanács üléseinek napirendjén. Az sem elhanyagolható szempont, hogy általában Kun Béla ismertette a bécsi helyzet alakulását és tőle indultak ki a legfontosabb javaslatok is. Már történt utalás arra, hogy a március 27-i ülésen nagy hangsúlyt kapott Ausztria megsegítésének problémája. Landler kijelentése szerint, „ha egy hétre való fórjuk volna [ti. élelmiszerekből – *V. S.*], teljesen akármelyik pillanatban a bolseviki platformra helyezkednének".[31] Az április 12-i ülésen Böhm Vilmos – Horovitz Gábor előterjesztésére hivatkozva – javasolta, hogy nyújtsanak anyagi segítséget a Bécsben élő sok hadiözvegynek, -árvának és -rokkantnak, akik hónapok óta egyetlen fillér támogatás nélkül tengődnek. Azt indítványozta, hogy a Hadisegély-

ző Hivatal 15 milliós pénzkészletéből utaljanak ki 300 000 koronát 1000 családnak, vagyis családonként 300 koronát. A jegyzőkönyv szerint nem volt észrevétel, de csak a határozathozatal tényéről és nem mikéntjéről értesülünk.[32] A müncheni Magyar Sajtóiroda április 12-én azt jelentette, hogy a budapesti vas- és fémmunkások elhatározták: bár a magyar fővárosban sincs bőség élelmiszerekben, fejadagjuk felét felajánlják a bécsi munkásoknak. A nemzetközi munkásszolidaritás szép példái ezek. Egyben azt is jelzik, hogy a magyar kommunistákat nagymértékben befolyásolta cselekvésükben a Tanácsköztársaság előtörténete, jelesül a munkanélküliek, a leszerelt katonák, az ellátatlanok tüntetései. Magától értetődik, hogy Bécs analóg helyzetét figyelembe véve, az oda küldött agitátorok és különmegbízottak messzemenően kihasználták az ebből adódó lehetőségeket a hatalomátvétel meggyorsítására.

Akadt ajánlkozó az osztrák vidéken folytatandó agitációra is. Bizonyos Mauthner Frigyes levélben fordult Czóbel Ernőhöz, amelyben kifejtette neki, hogy az osztrák földművelő proletariátust kell fellázítani, és felajánlotta személyes szolgálatait ennek kivitelezéséhez. Azt akarta megakadályozni, hogy a netán létrejövő bécsi tanácsköztársaságot a vidék éhséggyűrűjével megfojtsa. Az is kitűnik ebből a dokumentumból, hogy a bécsi magyar követség nem reagált az ilyen kalandorok jelentkezésére, Mauthner levelét nem továbbították Kun Bélának.[33] Ide kívánkozik annak megemlítése, hogy jóllehet a Tanácsköztársaság propagandáját a nyugati szomszéd irányában az offenzíva jellemezte, azért a defenzívára is akad példa. Az ellenirányú, azaz Ausztriából magyar földre irányuló ellenforradalmi mozgalom megfékezésére a honi német proletariátust vette igénybe olyképpen, hogy német nyelvű agitátorokat irányított Nyugat-Magyarországra, továbbá a budai hegyek németlakta falvaiba, ahol szintén mozgolódni kezdtek az ellenforradalmi elemek.[34]

A magyar kommunisták és az osztrák centristák, pontosabban Kun Béla és Otto Bauer kapcsolatára vet éles fényt az utóbbi levele, amelyet személyes megbízottai: Robert Danneberg és Benedikt Kautsky hoztak el Budapestre. Bauer közölte Kun Bélával, hogy a szigorú bécsi rendőrségi megfigyelés miatt nem találkozhattak személyesen. Az igen barátságos hangú levélben Bauer három okkal magyarázta meg a két ország viszonyaiban mutatkozó különbségeket: 1. Ausztria nem állam, hanem országok nyalábja („Ein Bündel von Ländern"), a tanácsköztársaság kikiáltása esetén megerősödnének a vidék elszakadási törekvései; 2. az antant élelmezi Bécset, ezért teljesen tehetetlenek vele szemben; 3. katonai szempontból is nagyok az eltérések, mert Ausztria képezi az átjárót az antanthatalmak számára Csehország és Lengyelország felé. Amazok ezért nem tűrik el, hogy az osztrákok szembehelyezkedjenek velük. Bauer bizonyos volt abban, hogy Csehországban nem győz a bolsevizmus.

Ezek az érvek és Bauer feltehető taktikai megfontolásai kellő méltánylást nyertek történeti irodalmunkban. Kevésbé mondható el ugyanez levelének befejező részéről. Idézzük az ide vágó sorokat! „A kis államok most nem tehetnek mást, minthogy kitartsanak. A világforradalom második fázisában vagyunk, mondja Bauer és ezzel zárja levelét, barátságáról biztosítva."[35] „A világforradalom második fázisa" – ez a kitétel érdekel bennünket közelebbről. Akármilyen meggondolásból írta is le Bauer ezt a kifejezést, nem kétséges: jól tudta, hogyan gondolkodnak az osztrák és a magyar kommunisták, talán megnyugtatásképpen intette Kun Bélát nyugalomra, még kedvezőbb nemzetközi helyzet kivárására.

A június 15-i kísérlet bizonyította be véglegesen, hogy Ausztria megmarad polgári

államnak, de már április végén többé-kevésbé nyilvánvalóvá lett, hogy a szocialista forradalom elé torlasz emelkedett.

Az ausztriai események alakulásában az objektív tényezők: Bécs elszigeteltsége, a túlnyomó többséget képező vidéki lakosság konzervatív beállítottsága, az antanttól való függés stb. játszottak fő szerepet, de tény, hogy maguk az osztrák kommunisták sem rendelkeztek – minden elismerésre méltó erőfeszítésük dacára – azzal az elszántsággal és főként tömegbefolyással, amely nélkül nem képzelhető el egy ilyen átalakulás. Az ausztriai eseményeknek a Tanácsköztársaság sorsára gyakorolt hatása rendkívül nagy volt: Szovjet-Oroszország katonai segítségének elmaradása és a Bajor Tanácsköztársaság leverése után itt kínálkozott az egyetlen sikerrel kecsegtető kísérlet a halálos elszigeteltségből való kitörésre.

A később bekövetkezett történések ismeretében természetesen roppant könnyű azt állítani, hogy a Tanácsköztársaság vezető csoportjának tervei és lépései a nemzetközi erőviszonyok alakulása miatt eleve kudarcra voltak ítélve. Jelen sorok írója azokkal ért egyet, akik szerint elképzeléseik 1919 márciusának végén és áprilisban nem voltak irreálisak, nekik feltétlenül meg kellett ragadniuk azokat az eshetőségeket, amelyeket a történelem felkínált nekik.[36]

Bár a magyar kommunisták nem a II. Internacionálétól vártak segítséget, a nemzetközi összefüggések tárgyalása során nem maradhat említetlen az a határozat, amelyet az amszterdami szocialista konferencia (április 26–29.) fogadott el a magyarországi területekről. Az időpont önmagában véve is kétségtelenné teszi, hogy a II. Internacionálé állásfoglalására a Magyarország elleni román katonai támadás nyomta rá bélyegét. A pár soros határozat szerint „a nemzetközi konferencia tiltakozik a magyar köztársaságnak idegen csapatok általi megszállása és a belügyeibe történő beavatkozás fokozódása ellen. Követeli, hogy a párizsi kongresszus ne döntsön az egyes országrészek hovatartozásáról mindaddig, amíg az érintett területek lakosságának akarata meg nem nyilatkozik a Népszövetség ellenőrzése alatt tartandó népszavazás útján."[37]

A Bajor Tanácsköztársaságot leverték. A szovjet hadsereg május végén–június elején Kolcsak, Mahno és Grigorjev erőinek szétverésével volt elfoglalva. Utána Gyenyikin támadta déli irányból. Szovjet-Oroszország tehát nem tudott állandó és hatékony katonai támogatást nyújtani a Tanácsköztársaságnak. Bécsben sem tört ki a forradalom, sőt a június 15-i sikertelen fegyveres tüntetés következményeként erősen megromlottak a két ország kapcsolatai. Június 28-án aláírták Németországgal a békeszerződést, aminek következtében a békekonferencián a magyar kérdés kezelésében is változás következett be. A magyar Vörös Hadsereg dicsőséges tavaszi hadjárata, a kassai bevonulás és a Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltásának szívet melengető jelenetei csak ideig-óráig feledtethették el a magyar kommunistákkal a nemzetközi horizonton gyülekező viharfellegeket.

Mindezek után egyetlenegy kérdés vár megválaszolásra: milyen manőverezési módjai maradtak Kun Béla külügyi népbiztosnak június–július hónapokban a Tanácsköztársaság létének meghosszabbítására?

A Tanácsköztársaság vezetőinek szubjektív beállítottságát tekintve nem lehet figyelmen kívül hagyni azokat a reménykedéseket, amelyeket a nemzetközi munkásosztály szolidaritásakcióihoz fűztek. A legkirívóbb példa e tekintetben a július 21-i „világ-

sztrájk". Egész Magyarország az európai fővárosokból érkező hírekre figyelt, de tényleges támogatást jelentő, tömegeket megmozgató akciókra csak kevés helyen, főként Romániában került sor.[38] A végletekig felfokozott várakozás szükségképpen mélységes csalódást idézett elő, amikor a magyar sajtó csak részleges sikerekről számolhatott be.

Bármekkora volt is azonban a várakozás július 21-ével kapcsolatban, aligha hihető, hogy a reálpolitikai érzéket egyáltalán nem nélkülöző magyar kommunista vezetők, s mindenekelőtt maga Kun Béla egyetlen, mégoly sikeres naptól várták volna a Tanácsköztársaság helyzetének javulását. Egy nagyon lényeges eszköz még megmaradt a kezükben, de a jobb megértés kedvéért vissza kell nyúlnunk az áprilisi napokhoz. A Forradalmi Kormányzótanács április 6-án, vasárnap éjjel is ülésezett. Idézünk Böhm felszólalásából. „Felvetettük azt, hogy Oroszországra kell támaszkodnunk. Körháborút azonban nem tudunk indítani, de van egy erősségünk: nekünk fel kell lázítanunk az ő frontjukon levő vasutasokat, postásokat... a propagandaosztály gondoskodjék erről röpiratokkal. Amikor bennünket megtámadnak, minden szemérmes lavírozás, barátságos arcmutatás az entente-tal szemben megszűnt. Fel kell szólítani a vasutasokat, postásokat, munkásokat, lázadjanak fel, jöjjenek segítségül a tanácsköztársaságnak. Ez erősebb fegyver, mint amit elképzelhetünk. Tudom, hogy Kolozsvárott, Marosvásárhelyt, Temesvárt ágyúk, gépfegyverek vannak a munkásoknál elrejtve. Szegeden szinte várják a helyzetet, hogy fellázadhassanak. Biztos, hogy Szegeden leverik őket, de egy vasutassztrájk tönkreteheti őket, különösen a románokat, mert itt vagyunk a legveszedelmesebbek. Egyetlen szót erről nem szabad szólani. Csak intézkedéseink olyan irányban haladjanak. Szabados: Francia, szerb, román, magyar röpiratok kellenek."

Érdemes odafigyelni a közbeszóló Pogány József érvelésére is. Szerinte „Bécs és a cseh kérdés: mi tőlünk függ, mikor törjön ki a proletárforradalom... A nemzetközi propagandát nekünk kell csinálnunk".[39] Szántó Béla nem teljesen osztotta Pogány derűlátását (és voluntarizmusát). Kijelentette, hogy kissé korainak tartja ezt a tervet, tovább kell lavírozni, mivel Pogány javaslatának valóra váltásához legalább 25 000–30 000 emberre lenne szükség. A jelenlevők tudomásul vették állásfoglalását, és az egész kérdést a hadügy és a propaganda irányítóira bízták. Pogány szavai a történelmi pillanathoz kötődnek, de Böhm indítványa a Tanácsköztársaság egész fennállására vonatkoztatva érvényesnek tekinthető. A propaganda valóban erős fegyver volt a kezükben, és ami a legfontosabb: az egyre nehezebbé váló külső és belső feltételek között, vagyis a proletárdiktatúra utolsó két hónapjában is alkalmazható volt. Bár adatszerűen nehezen lenne bizonyítható, a tételt úgy lehetne megfogalmazni, hogy minél inkább bizonyossággá vált a németországi és ausztriai remények meghiúsulása, valamint az orosz katonai segítség elmaradása, annál intenzívebbé vált a délszláv, a román és a szlovák területeken folytatott propaganda.[40] Kun Béla tökéletesen tisztában volt a kérdés jelentőségével, a Külügyi Népbiztosságon belül külön osztályt hozott létre ennek a feladatnak az elvégzésére: a Nemzetközi Propaganda Osztályt, amelynek élére Pór Ernőt állította.

A három szomszédos ország közül kettővel: Romániával és az alakulóban levő Csehszlovákiával a Tanácsköztársaság hadban állott, esetükben a magyar propaganda célja szükségképpen a front és a hátország bomlasztása volt, azon a módon, ahogy Böhm idézett felszólalásában megfogalmazta. Más volt a helyzet a déli szomszéddal.

A magyar–szerb demarkációs vonalon kifejtett élénk felvilágosító tevékenység arra irányult, hogy minden eszközzel meggátolja a szerb hadsereg támadását. Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy részben a Hadtörténeti Levéltár, részben a zágrábi levéltárak forrásainak segítségével felvázoljuk a Dél-Magyarországon folytatott propaganda módszereit.

A Tanácsköztársaság kikiáltásának 50. évfordulóján Budapesten tartott előadásában J. A. Piszarjev szovjet történész, Jugoszlávia történetének ismert művelője arra mutatott rá, hogy Ausztria–Magyarország és Szerbia kommunista mozgalmának egyik fontos központja Budapest volt. Ennek a ténynek nem csupán elvi jelentőséget tulajdoníthatunk: a Rózsa Ferenc utca 61. szám alatti nemzetközi központban dolgozó délszláv kommunistáknak nagy szerepük volt a Tanácsköztársaság propagandagépezetében. J. A. Piszarjev idézte előadásában a *Pravda* április 15-i számát. Ebben az olvasható, hogy „a szerb katonák, ahelyett, hogy harcoltak volna a magyar egységek ellen, összebarátkoztak a magyar vöröskatonákkal. Mindenütt, az egész demarkációs vonalon, barátkozás folyt."[41] Ezt a sommás megállapítást a legteljesebb mértékben alátámasztják a Hadügyi Népbiztosság iratai. Március 30-án a kiskunhalasi I. vadászezred V. zászlóaljának parancsnoksága azt jelentette, hogy kémek információi alapján nagy hatást lehetne elérni, ha a Hadügyi Népbiztosság időnként repülőgépeket küldene ki röpcédulák ledobására, „melyeket a velünk szemben levő szerb hadsereg legénységének itt már ismert gondolkodásához mérten szerkesztenénk meg".[42] Április 3-án a Kaposvárott állomásozó repülőszázadról egy budapesti jelentés azt állapította meg, hogy a könnyűbenzin teljes hiánya miatt felderítésre alkalmatlan. Kérte megfelelő mennyiségű benzin oda irányítását, mivel „a kaposvári védőszakasszal szemben levő ellenségnek propaganda felvilágosítása sürgősen megkezdendő volna".[43] (Megjegyzendő, hogy Kaposvár mint a déli demarkációs vonalhoz közel fekvő megyeszékhely igen lényeges szerepet játszott, éspedig nem csupán a repülők okán. Ott találkoztak és onnan indultak további útjukra a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba igyekvő agitátorok. Kaposvárott kapták meg instrukcióikat Hajdú Gyulától.) Április 11–12-én az a hír terjedt el Dél-Zalától Békéscsabáig, hogy Belgrádban kitört a szocialista forradalom. Az újszegedi szerb katonák átjöttek a fronton, eldobálták fegyvereiket és éltették Magyarországot. A makói hadügyi politikai népbiztos, Vásárhelyi Kálmán április 18-án arról tudósította a Hadügyi Népbiztosságot, hogy a szerbek fegyelme felbomlott, szöknek, és a szabadságosok nem térnek vissza állomáshelyeikre. „Franciaországért küzdenek és itt nincs Franciaországnak semmi érdeke... Szerbeket elláttam röpcédulákkal, újságokkal, megbízható embereim odaát vannak." Az április 13-i összefoglaló helyzetjelentés a délszláv arcvonalat úgy jellemezte, hogy a szerbek letették a fegyvert és elhagyták őrhelyeiket. A Szegedre vezényelt szerb tisztek letépték rangjelzéseiket. „Főhadnagyuk kijelentette, hogy már csak elvtársak vannak. Éljen Magyarország, és mennek haza."[44] A szegedi helyzetre jellemző, hogy egyes francia katonák a sapkájuk belsejében levő piros szalagra mutogatva azt kiáltották, hogy három nap múlva nem lesz francia hadsereg. Dombókárról Pollák századbiztos április 15-én azt közölte, hogy a Szulimánnál levő szerb vatonák vörös szalagot tűztek sapkájukra. Azt állították, hogy a korábbi lövöldözésért nem ők, hanem a Mozsgóval szemben elhelyezkedő tisztjeik a felelősek. „Ők nem lőnek proletárokra."[45]

Szinte biztosra vehetjük, hogy volt túlzás is ezekben a jelentésekben, azonban egy-

öntetűségük azt bizonyítja, a szerb katonaság körében valóban erős erjedés indult meg. A belgrádi forradalomról, a tanácsköztársaság ottani kikiáltásáról szóló hírek valótlansága persze hamar kiderült. Zalaegerszegről már április 12-én azt jelentették, hogy „a jugoszlávok teljesen lezárták a határt", és sokkal zárkózottabbak, mint eddig.[46] Ugyanebből a forrásból tudjuk, hogy a muraközi vezérkari főnök magához kérette az alsólendvai magyar védőszakasz parancsnokát és közölte vele, hogy nincs támadó szándékuk. A megváltozott helyzetet mi sem jellemzi jobban, mint Fiedler Rezső hadügyi népbiztosnak az ismertetett Vásárhelyi-jelentés alá írt egyszavas megjegyzése: „Elavult. IV. 22."

A kutató érdeklődésére tarthat számot Zilahy Lajos író április 26-i keltezésű levele a Hadügyi Népbiztosságnak. A *Vörös Katona* című újság munkatársaként Budapestről Kalocsára, itt kocsira ülve Dusnokon át Érsekcsanádra ment, amelynek határában húzódott a demarkációs vonal. „A megindított propaganda célja tudvalevőleg az, hogy röpiratokat csempésszen be a szerb katonák közé, a szerbek jöjjenek át hozzánk. Ez a propaganda meglehetős eredménnyel folyt." „A szerbek legutóbb tüzeltek 20 vöröskatonára, akik röpiratokkal átmentek hozzájuk." Zilahy Érsekcsanádról kocsival Kiskunhalas felé távozott. Az átjött szerb katonák hangulatát úgy ítélte meg, hogy „munkát akarnak Magyarországon, de semmi szín alatt sem akarnak belépni az internacionális vörös hadseregbe".[47] Több katona kijelentette: kilenc éve szolgálnak a hadseregben, ezért szívesen eldobják a fegyverüket, de semmilyen eszméért nem kívánnak harcolni.

Nem kevésbé érdekes az a szerb levél, amelyet április 27-én adtak át a kalocsai magyar védőszakaszon. „Kedves testvérek! – hangzik a felhívás. – Ne lépjétek át a demarkációs vonalat oly sokszor, mivel nekünk a veletek való összejövetel meg van tiltva; mikor mi biztosan leszünk, akkor majd szabadon összejöhetünk. Az átküldött plakátoknak még nincs itt az ideje, ha majd a háború véget ér, akkor azt fogjuk csinálni, amit tik most csináltok."[48] Ez a dokumentum rövidsége ellenére nagyon sokat elárul az akkori állapotokról. Mindenekelőtt azt, hogy a magyar katonák gyakorta átlépték a demarkációs vonalat, hogy nemcsak röpcédulákat, hanem plakátokat is vittek magukkal, továbbá, hogy a szerb parancsnokság mindenáron meg akarta akadályozni ezt a barátkozást. És amit a legdöntőbbnek tarthatunk: a szerb legénység Kalocsa környékén fogékony volt ugyan a kommunista propaganda iránt, de többféle megfontolásból – valószínűleg az új jugoszláv állam határainak bizonytalansága és legfőképpen az Olaszországgal fennálló konfliktusok miatt – nem kívánt azonnal akcióba lépni saját elnyomói ellen. Ugyanakkor egy április 28-i hódmezővásárhelyi jelentés szerint „a szerb katonák között a propaganda termékeny talajra talált. Azon felszólítás, hogy felszerelést, fegyvert, géppuskát, lovakat, marhákat, élelmiszert adjanak el nekünk, szintén eredménnyel járt."[49] Voltak tehát vidékenként nem elhanyagolható különbségek a szerb és a magyar katonák közötti érintkezések hőfokát, a forradalmi jelszavak elfogadásának mértékét tekintve, de bizonyítható tény, hogy a háborús fáradtság és az idegen, francia érdekekért folytatandó harc elutasítása valamennyiüknél hatott. Stromfeld Aurél e sokrétű információk birtokában a Hadügyi Népbiztossághoz intézett április 27-i táviratában úgy értékelte a déli demarkációs vonalon kialakult katonai helyzetet, hogy a szerbek nem akarnak harcolni a Tanácsköztársaság ellen, a Szegeden és Aradon tartózkodó francia csapatok pedig passzívak.[50]

Ezek után tekintsük át a Dráva túlsó partján keletkezett és őrzött, részint korabeli, részint a második világháború után keletkezett forrásokat. Ezek három főbb csoportra oszthatók. Az elsőbe tartoznak azok a március 21-e és augusztus 1-je közt készült, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság polgári és katonai hatóságaitól származó iratok, amelyek főként a magyar propagandatevékenységről nyújtanak értékes felvilágosításokat. A második forráscsoportot a Tanácsköztársaság leverése után a zágrábi rendőrség által lefogott délszláv kommunisták vallomásai képezik. Végül a zágrábi párttörténeti levéltár jó néhány, az 1960-as években felvett visszaemlékezést őriz a harcok egykori résztvevőitől.

A dokumentumokban leggyakrabban előforduló helységnevek: Kaposvár és Gyékényes, a horvát oldalon a Gyékényestől délnyugatra fekvő Koprivnica és a Barcstól szintén délnyugatra található Virovitica. A felsorolt helységek között nem nagy a távolság, tökéletesen érthető, hogy a magyar kommunista propaganda ezeket, továbbá Eszéket vette célba. A jelentésekben gyakran szerepelnek magyar repülőgépek, amelyek röplapokat szórtak le Koprivnica és Virovitica körzetében. Egy április 30-i feljegyzés ugyanerről számolt be, és utasítást adott, hogy a berepülések megismétlődése esetén minden eszközzel meg kell akadályozni a röpiratok terjesztését. „Megfigyelhető volt, hogy a lakosság ezeket a röplapokat bizonyos rokonszenvvel fogadta." Magánházakban és nyilvános helyiségekben gyűléseket tartottak, a hatóságoknak a fegyverek leadására vonatkozó felszólítását nem követték. Virovitica környékén élénk lövöldözés volt azzal összefüggésben, „hogy a magyar határ közelsége miatt a munkások között élénk kommunista mozgalom volt megfigyelhető".[51] Több jelentés szól magyar röplapokról, sőt a bjelovári főispán mellékelt is négy-öt ilyet július 10-i jelentéséhez. Szerb-horvát és olasz kommunista elemeknek tulajdonította őket, akik valahol Zala megyében telepedtek le.[52] Számos irat szól olyan letartóztatott délszlávokról, akiknél különböző nyelveken fogalmazott propagandaanyagokat találtak. A Moszkvát is megjárt Ivan Frenčak visszaemlékezésében arról számolt be, hogy tárgyalt Kun Bélával. Egy másik veterán Aleksandr Esterajhez, miután 1918 végén Kassáról Pozsonyba, innen pedig Budapestre ment, beállt a magyar Vörös Hadseregbe.[53] A viroviticai fakitermelő részvénytársaság július 24-én a királyi kormányhoz fordult. Beadványában elpanaszolta, hogy a magyar kommunista propaganda már Viroviticát is elérte. A fűrésztelep munkásainak szociáldemokrata szervezete feljelentette a részvénytársaság vezetésének azt a hat munkatársukat, akik „kommunista propagandát folytattak, sőt céljaik eléréséhez terrorista módszerekhez folyamodtak. A terrorista módszerek abból állnak, hogy ez a hat munkás minden lehető fenyegetőzéssel és erőszakkal akarja elérni, hogy a szervezett munkások kilépjenek a szociáldemokrata pártból és elfogadják a kommunista eszméket. Tekintettel Virovitica város exponált helyzetére és a kormány különleges érdekeire, ilyen körülmények közt a kommunista mozgalom könnyen átcsaphat a városba. Ezért azzal a kéréssel fordulunk a kormányhoz, hogy a hat feltüntetett kommunistát a legrövidebb úton rendelje át saját községeikbe. Így a kommunista mozgalmat feltétlenül felszámolja."[54] Egy Cihlar nevű zágrábi szocialista a Susakon rendezett tömeggyűlésen a hatalom megragadásáról szónokolt, követelte a vörös gárda megalakítását és kijelentette, hogy a hatalom átvétele esetén egyetlen olasz vagy francia puska nem dördülne el. Ugyanebben az iratcsomóban található a Tanácsköztársaság „Munka, fegyelem, rend! Proletártársak!" című, magyar és német nyelvű röplapja.[55] Az utóbbi két dokumentum nem csupán

újabb adalékokat nyújt a kommunista jelszavak átvételéhez, hanem fontos tanulsággal is szolgál. Más forrásokkal is alátámasztható lenne az az állításunk, hogy a magyar kommunista mozgalom történelmi útja, a Tanácsköztársaság megalakításának módja, jelesül a baloldali szocialisták kiválása a szociáldemokrata pártból és a Vörös Őrség megalakítása mint a munkásforradalom előkészítésének állomásai, nagymértékben befolyásolták a kifejlődőben levő horvát, illetőleg délszláv kommunista mozgalom elképzeléseit, tagjainak egész gondolkodását.

A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság kormánykörei tökéletesen tisztában voltak a budapesti központ jelentőségével. Pontos adatokkal rendelkeztek a Centralni Odbor Jugoslovenskih Socijalista összetételéről, a Rózsa utca 61-ben székelő jugoszláv kommunista frakció vezetőinek kilétéről. Egy, a Palacsek horvát bán számára készített feljegyzés szerzője azt is feltüntette, hogy a Váci és az Eszterházy utcában agitátoriskolát nyitottak, és felsorolta az oda küldött hallgatók neveit is.[56]

Rövid kitérőt kell tennünk avégett, hogy érzékeltessük a fiumei viszonyok bonyolultságát. Minden magyar gyanús volt a hatóságok szemében, aki ebbe a bizonytalan jövőjű városba utazott. Ogulin és Bjelovar főispánja szigorú rendőrségi felügyelet alá helyeztette Krajcer Leopoldot és Ármel Lajost; az utóbbi áruátvétel céljából utazott a kikötővárosba. A főispánnak meggyőződése volt, hogy mindketten a „bolsevizmus" szolgálatában álltak.[57]

A fiumei munkásság hangulatáról képet kaphatunk Simon Árpádtól. Az olaszul is jól beszélő kommunista kifejtette egyik beszédében, hogy az őszirózsás forradalom után Fiume burzsoáziája ujjongott, mert végre elszakadhatott Magyarországtól. Annál fájdalmasabban érintette az elszakadás a munkásokat, mivel húsz éven át jóban-rosszban együtt voltak a magyarországi proletariátussal. Sohasem hittek a polgári demokráciában, megőrizték forradalmi szellemüket. „Bizonysága ennek, hogy a fiumei kérdésre vonatkozólag Fiuménak szabad és önálló köztársasággá való nyilvánítását és annak a munkás internacionálé védelme alá való helyezését követeli... Megállapíthatjuk, hogy Fiume munkássága jelenlegi forradalmi cselekvésével fegyverszövetségesévé lett a magyar–szovjet Vörös Hadseregnek." Kifejtette továbbá, hogy városa összekötő kapocs lehet Kelet szovjetjei és a Nyugat fellázadó, a tanácsköztársasági rendszerre áttérő országai között. A szónok végezetül az orosz példára hivatkozva – amelyet Magyarország követett és a Nyugat követni fog – a proletárdiktatúra elveinek következetes megvalósítására szólította fel hallgatóságát. „Ne adagolásokról és módszerekről, hanem radikális érvágásról és szigorú rendszerről beszéljenek."[58] Ez az állásfoglalás a világforradalmi küldetéstudat keretén belül sajátos „fiumei öntudatról", valamint a Kominternhez való feltétlen hűségről árulkodik.

Az augusztus 1-je után született zágrábi kihallgatási jegyzőkönyvek közül mindössze egyet ismertetünk részletesebben, azt, amelynek az egész kérdéskomplexum megítélése szempontjából a legnagyobb a forrásértéke. A nagybecskereki születésű Svetozar Mosorinski, foglalkozását tekintve kereskedősegéd, vallomásában ismertette életútját. A magyar szocialisták 1918. november 3-án a Bácskába küldték szocialista agitáció folytatása céljából. Több társával együtt röpiratokat is vitt magával. November 12-én tizenketted magával Csáktornyára irányították, ugyanilyen feladattal. Miután 1919 márciusában megalapították a Magyarországon élő szerbek, horvátok és szlovének szocialista pártját, amelynek titkárává őt választották meg, a március 21-i budapesti események hatására ők is egyesültek a jugoszláv kommunistákkal.

Mindenben a magyar kormány segítségére kívántak lenni, így például toboroztak a Vörös Hadseregbe. „Még áprilisban Mirkovity Száva Kaposvárra ment dr. Hajdú Gyulához, aki ezen a vidéken katonai parancsnok volt... Kaposváron instrukciókat kaptak a Jugoszláviában végzendő bolsevista propagandához... Száva Pécsen maradt mint főmegbízott, de hogy ezt ők milyen módon szervezték meg, nem tudom. Csak annyit tudok, hogy összekötőink voltak, akiken keresztül hetente kétszer kaptunk jelentést a Jugoszláviában folyó munkáról. Április 3-án Koprivnicából jött Lyustina Fránvó és mindjárt elhatároztuk, hogy »Vörös Lobogó« névvel lapot indítunk. Nyomdánk nem volt, hanem a magyar kormány rendeletének megfelelően a Pallasz nyomdában nyomtattuk, nyílt számlára. Matuzovity (Iván Matuzović) erről írásos rendeletet kapott Kun Bélától." Az első szám április 9-én, az utolsó augusztus 1-jén jelent meg. Huszonkétféle röplapot jelentettek meg cirill és latin betűkkel. Az újság példányszáma kezdetben 25 000 volt. Júliusban 8000-re, később 6000-re csökkent a példányszám és kisebb formátumú lett a lap. 180 állandó előfizetője volt, többnyire a szocialista frakció tagjai. A fővárosban és környékén 500 példányt sikerült eladni, 1000 darabot pedig ingyen elküldtek Nyugat-Magyarországra. „A lapot hetente kétszer az összekötőkkel küldtük el: 2000 példányban Kiskunhalasra, Kaposvárra, Szombathelyre 1000 példányban, de csak akkor, ha a kormány elrendelte. Szintén rendszeresen küldtünk 1500 példányt a magyar Propaganda Osztályra Jugoszlávia számára. Ők ezt Szegeden keresztül továbbították Érsekcsanádra, onnan pedig Jugoszláviába." Komlóról asszonyokkal, gyerekekkel, de legfőképpen bányászokkal továbbították az újságot, a legtöbbször Pécsre. Kaposváron dr. Hajdúnak adták át a példányokat. Gyékényesre a Jugoszláviai Vörös Zászlóalj címére küldték meg.

Röpcédulákat is küldtek, a legtöbbet Komló közvetítésével. Néha fél vagon tele volt velük (kb. 100 000 példány). „Mi csak az összekötőket fizettük. Azokat, akik a demarkációs vonalon keresztül vitték a lapot, a külügy Propaganda Osztálya fizette dr. Hajdú és Pór Ernő megbízásából... A lap kiadásához szükséges pénzt és a mi fizetésünket Matuzovity vette fel Kun Bélától vagy Pórtól."

A frakció irodájában a különböző utasításokat jelszavakkal látták el, amelyeket fehér vászonból készítettek és ruhába varrtak. A jelszavak mindig cím nélkül mentek és csak mássalhangzókból álltak, s minden esetben latin betűkkel íródtak.

„Május 2. körül, amikor a románok Szolnokig jutottak el, minden frakció, így a mienk is olyan parancsot kapott, hogy minden iratot meg kell semmisíteni, a frakciót fel kell oszlatni... Május 5-én azt a parancsot kaptuk, hogy folytatódjék a munka, de akkor már majdnem az egészet megsemmisítettük." A frakcióban ekkor 28-an dolgoztak, 18-an Kaposvárott, 10-en pedig Budapesten. Diamantstein Alfréd[59] állandóan Zágrábban tartózkodott mint főbizalmi. Két héttel a Tanácsköztársaság megszűnése előtt Pór arra utasította őket, hogy néhány agitátort küldjenek Nyugat-Magyarország megyéibe, ahol az volt a feladatuk, hogy a kijelölt helyeken megszervezzék a horvát munkásságot.

A hosszúra nyúlt ismertetésből már csak egy rendkívül érdekfeszítő bekezdés idézése van hátra: az orosz kapcsolatokról. „Az oroszországi kapcsolatokról a következőket tudom: Május közepe táján egy összekötő jött Kijevből és Kunnal, Szamuelyvel, Matuzovittyal és Vukityevittyel (Lázár Vukičević) tárgyalt. Szamuely azután repülőgéppel ment Oroszországba és visszatértekor egy levelet adott át nekem a

jugoszlávok számára. A levelet három személy írta alá, az aláírásból ítélve az egyik Ility (Iljics) volt. A másik kettőre nem emlékszem. A levél tartalma a következő volt: Kérdezték, hogy mi újság van Jugoszláviában, a Jugoszláviából érkező újságokat azonnal továbbítsuk, és kérdezték, hogy szükség van-e anyagi eszközökre. Ezt a levelet Vukityevitynek adtam át. Július vége felé őt jelölték ki oroszországi összekötőnek, de a bekövetkezett események miatt nem ment el."[60]

A Mosorinski-jegyzőkönyv részletező bemutatását legalábbis két fontos nézőpont indokolja: egyrészt bepillantást enged a külföldi propaganda gépezetének mechanizmusába, másrészt nyilvánvalóvá teszi, hogy a délszláv kommunisták tevékenységét a Tanácsköztársaság vezetői, élükön Kun Bélával, minden lehetséges módon segítették.

A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság területén – akárcsak az ellenforradalmi Magyarországon – 1919 őszén dühöngött a fehérterror. A kormány budapesti képviselője megküldte azoknak a neveit, akik részt vettek a Magyarországi Tanácsköztársaság harcaiban, majd a Dráván túlra menekültek: Jovan Schneider, Jovan Farkas, Balogh Imre, Gerlen Géza, Jovan Rajčović, Bela Ilon, Lázár Nándor, Petar Kis, Mihajlo Derwenger, Bela Klein, Leopold Perjés, Géza Kis.[61]

Nagy gondot okoztak a kormányzatnak a Magyarországról a királyság területére menekült orosz katonák. Ezek szétszéledtek az országban, és a lakosság mindenütt nagyon szívélyesen fogadta őket. Ez a körülmény indította arra a horvát bánt, hogy átiratban értesítse a Muraköz összes főispánját és az illetékes katonai, csendőr- és rendőrparancsnokságokat: az orosz katonai attaséval egyetértésben intézkedéseket tett annak érdekében, hogy a „gyanús és veszélyes" oroszok Belgrádba jövetelét megakadályozzák. Egyúttal felszólította a címzetteket, hogy az elfogott oroszokat Valjevóba internálják.[62]

Az eszéki rendőrség ügynöksége augusztus 10-én összeállította a „bolsevizmus vádjával kivégzett személyek" névsorát. Július 2-től augusztus 9-ig 49 embert végeztek ki. Szociális összetételüket tekintve voltak közöttük katonák (tizedesi rangban), vasutasok, vendéglősök és pincérek, segédek, egy-két háztartásbeli nő, bányászok, egy tanító és egy festőművész. A helytörténet kutatóit érdekelhetik a pécsi illetőségű kivégzettek adatai. Baranya központjából Szenczi Lajos és Dunajcsik Gyula vasutasok, továbbá Barta Alekszander, Josip Peć vendéglős, Mirko Novaković „bolsevista összekötő", Bátori Stjepan mozdonyvezető, Berki Mijo és három bányász: Csapó Stjepan, Tilman Gjuro, és Somogy Margit estek áldozatul a terrorhullámnak.[63]

Röviden érintjük Szeged, valamint a román és az északi front kérdését. Klein Antal és Kozma János szegedi kiküldöttek április 30-án számoltak be tapasztalataikról. Az összes röpiratot sikerült bevinniük a városba, és nyolc órával megérkezésük után a francia katonák már olvasták is őket. Jelentésük legfontosabb megállapítása az volt, hogy „a fehérek és spáhik között igen erős a bolsevista szellem, a szerecsenek megközelíthetetlenek. A párt kívánsága: minél több francia nyelvű röpiratot, mert állandó és erős kontaktusuk van a francia katonákkal és mindent el tudnak helyezni. Propagandacélokra azonnal pénzt, mert fillér nélkül állnak."[64]

Romániában és az általa megszállt területeken nagy volt ugyan az éhínség és a nélkülözés, még az erdélyi románokat is elkeserítették a nem szűnő rekvirálások, de a magyar bolsevizmus elleni gyűlöletben és a nacionalista orgiában levezetődött ez az elégedetlenség. A román propaganda többek között azt híresztelte, hogy Magyar-

országon tilos a templomba járás, elveszik a földeket és a házakat, s ez a rágalomhadjárat meghallgatásra is talált. Az április 30-i politikai helyzetjelentés szerint az erdélyi románok feltétlenül hisznek a katonai támadás sikerében. Ami a magyar–román kommunista kapcsolatokat illeti, a jelentés ezekre is kitér. „A magyarországi párttal való összeköttetés miatt márciusban letartóztatták Barbu Eftimiut, akihez Rakovsky Budapesten át küldött 50 000 lej propaganda pénzt a Kagán [Cagan Henrik] útján, így most már a radikális vezetők közül senki sincs a helyén."[65]

A cseh és a szlovák katonák körében kifejtett agitációról a győri Harcvonal Propagandacsoport május–júniusi jelentéseiből alkothatunk fogalmat magunknak. Május 30-án 800 röpiratot, valamint cseh és magyar újságokat küldtek repülővel. „A repülők minden felszállásnál visznek röplapokat magukkal." Komáromnál csak titokban találkozhattak a szemben álló felek katonái, mert cseh részről szigorú tilalom állott fenn. Magyaróvárnál igen kedvező helyzet alakult ki, a propagandisták még a Csallóközbe is átmentek, és napokig ott maradtak. Ligetfaluról azt jelentették, hogy „a bolsevizmus képezi a laktanyákban a fő témát". Érdekes technikai újítást vezettek be a propagandacsoport munkatársai: Magyaróvárnál és Oroszvárnál szócső segítségével állandó érintkezést tartottak fent, sőt az utóbbi helység környékén léggömböket is alkalmaztak. Mindezek az adatok azt bizonyítják, hogy a cseh hadseregben a jelzett időszakban jócskán előrehaladt a bomlás folyamata, aminek következtében a magyar propaganda – egyes helyeket leszámítva – nem ütközött számottevő nehézségbe, az agitátorok gyakorlatilag szabadon járhattak-kelhettek a frontvonalon át.[66]

Egy francia polgári szerző nem éppen jóindulatú megjegyzése szerint Kun Béla június folyamán „oxigénhiányban" szenvedett.[67] Mi csak annyit teszünk hozzá ehhez a megállapításhoz, hogy nem pusztán a külső, azaz a nemzetközi feltételek hihetetlen mérvű rosszabbodása miatt.

A Tanácsköztársaság fennállásának utolsó két hónapjában minden más kérdést háttérbe szorított az élelmezés ügye, ami ténylegesen a lét vagy nemlét kérdésévé vált. Nem túlzás azt állítani, hogy júniusban, de főként júliusban a közellátás hiányai katasztrofális jelleget öltöttek. Ennek méreteiről nagyon pontos adatok állnak rendelkezésünkre: az Ágoston-hagyatékban sokáig rejtőzködött a „Nagyon bizalmas élelmezési helyzetjelentés, 1919. július 25." című irat, amelyet jelen sorok szerzője publikált első ízben.[68] A 25 oldalas elaborátum készítői minden bizonnyal gazdasági szakemberek voltak, akik teljes nyíltsággal tárták fel az ország gazdasági helyzetét, feltehetően a Forradalmi Kormányzótanács számára. Az általuk felsorolt statisztikai adatok akárcsak részleges ismertetésére sincs mód e helyütt. Elegendő utalni arra, hogy a szerzők prognózisa szerint novembertől lehetetlen biztosítani a zsírelosztást, hogy a következő évi gabonatermés kilátásait a legpesszimistábban ítélték meg, hogy azonnal csökkenteni kell húsból a fejadagokat, a hadseregben is, hogy gyakorlatilag csak Budapestnek és környékének az ellátását lehetett megszervezni, de itt is csak a legszűkösebben. Idézzük a helyzetjelentés lesújtó következtetését: „Az új gazdasági évben a proletariátus ellátásának csak a legminimálisabb mértékben való biztosítása is egész kilátástalan."[69] A lecsökkent területű, az ellenforradalom katonai intervenciójától szorongatott Magyarországi Tanácsköztársaság a nyári helyzetet alapul véve nem maradhatott fenn önerejéből, és július végén már nem létezett olyan erő, amely megmenthette volna a magyar munkásosztály első államát.

[1] Részletesebben lásd *Vadász Sándor:* A forradalmi Magyarország külföldi megítéléséhez 1919-ben. Párttörténeti Közlemények, 1980. 3. sz. 95–115. old.
[2] A Kommunista Internacionálé válogatott dokumentumai. Kossuth Könyvkiadó 1975. 14. old.
[3] Budapest–Moszkva. Kossuth Könyvkiadó 1979. 16. old.
[4] PI Archívum, 601. f. 1/1 a. ő. e.
[5] A világforradalom perspektívájára és a föderatív elvre lásd *Siklós András:* Magyarország, 1918–1919. Kossuth Könyvkiadó–Magyar Helikon 1978. 309–313. old.; *Borsányi György–Kende János:* Magyarországi munkásmozgalom, 1867–1980. Kossuth Könyvkiadó 1982. 86–89. old.; *Milei György:* A lenini eszmék magyarországi terjedésének kezdeteiről. Klny. a Párttörténeti Közlemények 1977: évi 3. számából; *Nemes Dezső:* Kun Béla és a Tanácsköztársaság. Párttörténeti Közlemények, 1984. 1. sz.
[6] Találóan nevezi Diószegi István a remélt német forradalmat „nyugat-európai Októbernek". (A magyar külpolitika útjai. Gondolat Könyvkiadó 1984. 326. old.)
[7] Vö. *Vadász Sándor:* A Tanácsköztársaság és Európa. Valóság, 1980. 3. sz. 28–29. old.
[8] Vö. *Ormos Mária:* Padovától Trianonig, 1918–1920. Kossuth Könyvkiadó 1983. 211. old.
[9] Rudnyánszky cikke (Szojuznyiki i Szovjetszkaja Vengrija) csak a Magyarországi Tanácsköztársaság megdöntése után, 1919. augusztus 13-án jelent meg a Vesztnyik NKID-ben.
[10] PI Archívum, 601. f. 1/16. ő. e. – Mellesleg, már a polgári demokratikus rendszer is felismerte a módszeresen folytatott külföldi propaganda jelentőségét, igaz, meglehetősen későn. A Miniszterelnökség Sajtóosztályának 1919. február 24-i feljegyzése szerint a forradalom kialakulóban levő intézményes rendje szükségessé teszi, hogy szerves és közvetlenebb kapcsolat alakuljon ki a magyar sajtó és a külföld között. Döntés született arról, hogy Párdányi Oszkár miniszteri tanácsost Svájcba küldik 20 000 korona készpénzzel. „Svájci útja hírszolgálati és propaganda célokból feltétlenül fontos." (OL.K 26.)
[11] *Peter Pastor:* Hungary between Wilson and Lenin: the Hungarian Revolution of 1918–1919 and the Big Three. New York 1976. 149. old.
[12] PI Archívum, 601. f. 1/2 a. ő. e.
[13] Budapest–Moszkva. 39. old.
[14] Ugyanott, 37. old.
[15] PI Archívum, 601. f. 1/11. ő. e.
[16] HL. Hadügyi Népbiztosság. 5. oszt. 5. doboz.
[17] The Trotsky Papers, 1917–1922. I. (1917–1919). London–the Hague–Paris 1964. 364–366., 374. 430. old.
[18] A Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok. Az Országgyűlési Könyvtár Magyar Tanácsköztársaság különgyűjteménye. Budapest 1958. 85. old.
[19] *H. A. Winkler:* Von der Revolution zur Stabilisierung. Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1918 bis 1924. Berlin–Bonn 1984. 368. old.
[20] Bayerisches Hauptstaatsarchiv (München). Arbeiter- und Soldatenrat (a továbbiakban BayHStA).
[21] Vö. *Vadász Sándor:* A Magyar Tanácsköztársaság információi Bajorországnak. (Közoktatás és kultúra.) Magyar Pedagógia, 1971. 2. sz. 183–188. old.
[22] Valamennyi idézett vagy ismertetett bajor vonatkozású irat lelőhelye: BayHStA. Arbeiter- und Soldatenrat. Csupán érintőlegesen említjük meg, hogy már a polgári demokratikus időszakban is folytak gazdasági tárgyalások. Jó példa erre Bálint bécsi ügyvivő március 18-i levele, amelyben a bécsi bajor követség felkérésére azt tudakolta a pénzügyminisztériumnál, hogy történt-e már intézkedés nagyobb mennyiségű nyersbőr bajorországi exportja ügyében. (OL.K 81.)
[23] BayHStA. Arbeiter- und Soldatenrat.
[24] PI Archívum, 688 f. 9. ő. e. (Ács Tivadar gyűjteménye.) – Andrássynak a berni angol követ útján eljuttatott emlékiratát Párizsban megtárgyalták, majd elutasították.
[25] *Ormos Mária:* Id. mű, 262. old.
[26] *Gábor Sándorné:* Ausztria és a Magyarországi Tanácsköztársaság. Akadémiai Kiadó 1969.
[27] A Magyarországi Tanácsköztársaság 50. évfordulója. Akadémiai Kiadó 1970. 276. old.
[28] Ugyanott, 280. és 282. old.
[29] Bettelheim szerepét Gábor Sándorné (id. mű) és Borsányi György (Kun Béla. Kossuth Könyvkiadó 1979. 178. old.) lényegében azonos módon pertraktálják. A kettejük közti különbséget ab-

ban látom, hogy Borsányi erőteljesebben kidomborította Kun Béla irányítását az egész osztrák kérdés kezelésében.

[30] PI Archívum, 601. f. 1/1 a. ő. e.

[31] Ugyanott.

[32] PI Archívum, 601. f. 1/12. ő. e.

[33] PI Archívum, 697. f. 1. ő. e. III. (Czóbel-dosszié)

[34] Iratok Pest megye történetéhez, 1918–1919. Budapest 1969. 308. old.

[35] PI Archívum, 689. f. 5. ő. e. (Ágoston Péter és Péterné gyűjteménye.)

[36] *Borsányi György–Kende János:* Id. mű, 86–87. old.

[37] Die II. Internationale 1918/1919. Protokolle, Memoranden, Berichte und Korrespondenzen. I. Berlin–Bonn, 1980. 599–600. old.

[38] A Magyarországi Tanácsköztársaság létrejöttéről szóló első romániai híradás március 25-ről datálódik, a *Socialismul* című újság jóvoltából. Ettől az időponttól kezdve majdnem naponta jelentek meg különféle tudósítások Magyarországról. Különösen nagy visszhangot váltott ki a román közvéleményben Kun Béla április 30-i békefelhívása Romániához, Csehszlovákiához és Jugoszláviához. Vö. *G. Unc:* Die Solidarität der Werktätigen Rumäniens mit der proletarischen Revolution in Ungarn. Bukarest 1970. 42., 54. old.

[39] PI Archívum, 601. f. 1/8. ő. e.

[40] Bár a Forradalmi Kormányzótanács április 6-i ülésének döntése – legalábbis részben – a Hadügyi Népbiztosság hatáskörébe utalta a forradalmi propaganda folytatását, nem tudunk olyan hadtörténeti tanulmányról, amely ennek történetét dolgozta volna fel.

[41] A Magyarországi Tanácsköztársaság 50. évfordulója. 386. old.

[42] HL. Hadügyi Népbiztosság (a továbbiakban HN). 4/b. dob.

[43] Ugyanott, 4/e. dob.

[44] Ugyanott. Vásárhelyi jelentése 5. dob.

[45] Ugyanott, 4. dob.

[46] Ugyanott, 5. dob.

[47] Ugyanott.

[48] Ugyanott.

[49] Ugyanott.

[50] Ugyanott.

[51] Archív Hrvatske u Zagreb (a továbbiakban AHZ). PRZV 903. dob.

[52] Ugyanott, 904. dob.

[53] A két visszaemlékezés az Archiv za Istoriju Radnickog Pokreta (Zagreb) gyűjteményében található.

[54] AHZ PRZV 6–14. 175–4132–7963/1919.

[55] Ugyanott, 900. dob.

[56] Ugyanott, 6–14. 175–4132–8459/1919.

[57] Ugyanott, 6–14. 175–4232/1919.

[58] Historijski Archiv u Rijeci. Prefektura. Fiume. 131.

[59] Diamantstein neve állandóan felbukkan a rendőrségi kihallgatások jegyzőkönyveiben, ugyanis vele szembesítették a lefogottakat. Történelmi irodalmunk azonban nem foglalkozik személyével.

[60] AHZ PRZV. 6–14. 175-4132-14 475/1919.

[61] Ugyanott, 902. dob.

[62] Ugyanott, 6–14. 175-4132-10 352-13 064/1919. és 11 115/1919.

[63] Ugyanott, 6–14. 175-4132-9594/1919.

[64] HL. HN. 5. dob.

[65] Ugyanott.

[66] Ugyanott.

[67] *Cl. Paillat:* Dossier secrets de la France contemporaine. 1. köt. 1919: Les illusions de la gloire. Párizs 1979. 136. old.

[68] Agrártörténeti Szemle, 1980. 3–4. sz. 463–471. old. – A szakma ezt a forrásközlést úgyszólván teljesen figyelmen kívül hagyta, ennélfogva indokoltnak tűnik, hogy legfontosabb adatait és következtetését átemeljük tanulmányunkba.

[69] Ugyanott, 466. old.

KŐVÁGÓ LÁSZLÓ

KUN BÉLA ÉS A NEMZETISÉGI KÉRDÉS

Kun Béla oroszországi hadifogsága idején, 1918 első felében kezdett – írásban is dokumentálhatóan – erőteljesebben foglalkozni a nemzetiségi kérdéssel. Már az első írásain érezni, hogy fiatal korában nagy hatással volt rá erdélyi többnemzetiségű környezete, s ténylegesen internacionalistává vált. Élete e korszakából a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó egyetlen cikkéről tudunk. Ezt 19 évesen írta a kolozsvári *Friss Újság* 1905. április 29-i számába „Nemzetiségek és demokrácia" címmel.

A nemzetiségi kérdés korabeli szocialista irodalmára támaszkodó cikk – szerzője életkorát figyelembe véve – figyelemreméltó megállapításokat tartalmazott. Arról szólt, hogy a magyarság körében a demokráciának komoly bázisa nincs, s meglepő módon azt állította, hogy ilyen „az oláhok jelenlegi programjában" található. Kifejtette azt a nézetét, hogy a nemzetiségek harca nem más, mint a magyar nemesség ellen irányuló osztályharc. Szerinte a magyar nemzetiségi politika mindig hibás volt, mert hiányzott belőle a nemzetiségi ellentétek alapjainak megismerése s az a törekvés, hogy azokat a demokrácia elvei érvényesítésével tüntessék el. A nemzetiségi ellentétek megszüntetésének útját a nemzetiségek kulturális felemelkedésében jelölte meg, s ehhez hozzátette a választási jog követelését.

Egyetlen ifjúkori nemzetiségi témájú cikkéből természetesen nem vonhatunk le komolyabb következtetést. Részletesen azt sem tudhatjuk, hogy milyen mértékben hatott rá a Magyarországi Szociáldemokrata Párt nemzetiségi munkája és elmélete. Figyelemmel kísérhetjük viszont, hogyan alakult nemzetiségi felfogása 1918 közepétől, hogy Oroszországban milyen hatások érték, azokból mit fogadott el, s politikai tevékenységében mit és hogyan alkalmazott.

Szovjet-Oroszország nemzetiségi politikájában kezdettől fogva döntően a lenini nemzetiségi koncepció érvényesült. A gyakorlatban azonban, de az elméleti írásokban, még jó ideig erősen éltek és hatottak azok a nézetek, amelyek a nemzetiségi kérdést egyértelműen az osztályszempontnak alávetett problémaként kezelték. Jelentős volt Buharin és Pjatakov írásainak hatása, amelyek a dolgozók önrendelkezését hirdették. Az Oroszországban érvényesülő kétféle nemzetiségi koncepció természetszerűleg a magyar forradalmárokra is hatott. Ez Kun Béla írásain is megfigyelhető.

NEMZETISÉGI NÉZETEINEK ALAKULÁSA AZ OKTÓBERI FORRADALOM UTÁN

Valószínűleg Kun Béla írta a magyar hadifoglyok Moszkvában megjelenő, *Szociális Forradalom* című lapjában 1918 nyarán, a csehszlovák ellenforradalmi lázadás kapcsán aláírás nélkül közölt, „Veszedelmes méreg" című cikket. Ebben az ellenforradal-

mat a túlhajtott nemzeti érzés, a nacionalizmus oldaláról közelítette meg, amit már a cikk címe is tükröz.[1] Elméleti kérdésekre is kitérve, abból a marxi tételből indult ki, hogy a proletárnak nincs hazája, s azt fejtegette, hogy a proletár csak akkor juthat hazához, ha az államszervezetet kiveszi a vagyonos elnyomók kezéből s maga foglalja el a hatalmat. Arról írt, hogy „minden létező elnyomástól csak a szociális forradalom válthatja meg a munkásságot, s így a nemzeti elnyomástól is".

Nemsokára az akkori kommunista nemzetiségi politika leglényegesebb kérdéseinek kifejtésére szánta el magát. Folytatásban megjelent nagy cikket írt a *Szociális Forradalom*ba „Kommunisták és a nemzetiségi kérdés" cím alatt. A Kommunista Kiáltvány ismert szövegéből indult ki: „Amilyen mértékben megszűnik az egyik egyén kizsákmányolása a másik egyén által, olyan mértékben szűnik meg az egyik nemzet kizsákmányolása a másik által." Ezután, továbbfejlesztve azt az előző cikkben kifejtett nézetét, hogy a nemzeti elnyomástól is csak a szociális forradalom válthatja meg a munkásságot, megállapította: egyedül a kommunisták akarnak nemzetközi forradalmat, egyedül ők azok, akik valóban minden elnyomás, tehát a nemzeti elnyomás ellen is küzdenek és azt megszüntetik.

A cikk fő mondanivalóját a következő mondatok fejezték ki: „A kommunisták mindig és mindenkor azt hirdetik, hogy minden elnyomást csak a nemzetközi szociális forradalom útján lehet megdönteni... Ezért jelszavuk nem a nemzetek önrendelkezési joga, mely részben semmit nem mond, részben ha jogot is adna, csak a burzsoáknak adná. A kommunisták a nemzeti kérdés megoldása dolgában azt tartják, hogy biztosítani kell minden nemzet dolgozó osztályai számára az önrendelkezés jogát, egészen a teljes elszakadásig."

Cikkében Kun Béla a fenti tételhez a következőképpen jutott el. Szerinte a munkásmozgalom jelszava a kis népek elnyomását szolgáló imperialista háborúval szemben ez volt: béke hódítások és hadisarc nélkül, a nemzetek önrendelkezési jogának biztosításával. Ez a követelés megvalósíthatatlan a kapitalista társadalmi rend idején. A továbbiakban azt fejtegette, hogy a nemzetek önrendelkezési joga tekintetében az oroszországi forradalom szolgáltatott újabb tapasztalatokat. Az októberi proletárforradalom megmutatta, hogy akár elnyomó, akár elnyomott nemzethez tartozzék is a proletár, egyformán nincsenek közös „nemzeti érdekei" a vele egy nyelven beszélő burzsoáziával. Kun szerint a proletariátusra nézve a nemzetek önrendelkezési joga ezt jelenti: megszüntetik az idegen elnyomást, hogy saját nemzeti színűre festett igát rakhassanak a proletár nyakába.

Nemzet a burzsoázia és a munkásosztály együttvéve – írta. A nemzetek önrendelkezési joga azonban csak a burzsoázia önrendelkezési joga. Épp ezért a kommunisták a nemzetiségi kérdés megoldását a munkásság s a földtelen falusi szegénység önrendelkezési jogában látják.

Folytatva cikkét, Kun Béla további fontos tételekhez jutott el. A kommunisták az egész világon mindenütt meg akarják semmisíteni a burzsoázia uralmát. A proletariátus nemzetközi diktatúráját akarják megteremteni, hogy így előkészítsék a szocializmust. Ezért nem a proletariátus elkülönítése, hanem éppen szövetkezése a céljuk. Kimondta, hogy a kommunisták tulajdonképpen nem a független Magyarország megteremtését akarják, hanem be kívánják kapcsolni az országot a tanácsköztársaságok nemzetközi szövetségébe. „Nem szétválás, de egyesítés a céljuk: a világ vala-

mennyi proletárjának szövetsége" – ezzel a mondattal fejezte be Kun Béla cikkét, s ez a gondolat szemmel láthatóan vezérelvévé vált a nemzetiségi kérdésben.[2]

Ez volt ebben az időben a gondolatmenete Kun Béla azon cikkeinek, amelyekben Lenin, Buharin, Pjatakov nyomdokain haladva fejtegette határozott internacionalista álláspontját az oroszországi magyar hadifoglyok számára a nemzeti, illetőleg a proletár önrendelkezésről.

A két nemzetiségpolitikai nézet célja, internacionalista szándéka azonos volt. A különbség a megvalósítás módjának hirdetésében állt. A proletár önrendelkezést vallók is elismerték a különválás lehetőségét is magában foglaló önrendelkezést, de azt mint a dolgozók önrendelkezését hangoztatták. Ez pedig – Lenin véleménye szerint – politikailag helytelen. Ezt a bolsevik párt kénytelen volt figyelembe venni, hogy megvalósíthassa – szocialista nemzeti államok föderációjával – a szövetséges szovjetállamot.[3]

Az Oroszországban levő hadifoglyok a nagy októberi szocialista forradalom után kezdtek forradalmi szervezeteket alakítani. Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Pártba belépett hadifoglyok 1918 márciusától nemzeti pártcsoportokat alakítottak. Ezekből 1918 májusában létrehozták az OK(b)P Külföldi Csoportjainak Központi Föderációját. Ennek elnökévé a forradalmi és internacionalista nézeteiről közismertté vált Kun Bélát, a magyar csoport elnökét választották.[4]

Az 1918 márciusában elsőként megalakult magyar pártcsoport akcióprogramja abból indult ki, hogy a munkásmozgalomnak Magyarországon olyan szervezetre van szüksége, amilyen a forradalom előtt a bolsevikoké volt. Feladatának tekintette „kidolgozni a magyarországi proletariátus forradalmi taktikájának alapvonalait, különös tekintettel az agrárkérdésre, továbbá a kommunista eszmék terjesztését az oroszországi hadifoglyok és a magyarországi proletariátus és a parasztság körében, a szocialista forradalom érdekében".[5]

Lapjuk, a *Szociális Forradalom* programjukat így fogalmazta meg: „A szociális Forradalom haladéktalan előkészítése Magyarországon, ez a legközelebbi jövő feladata, ezt a feladatot látja maga előtt minden forradalmi gondolkodású proletár. E munkára egyesültek azok a magyar proletárok, akiket a háború vihara foglyokként sodort ide Oroszországba."[6]

A nemzetiségi kérdésből és az internacionalizmusból is ez volt akkor a legfontosabb a kommunisták, így Kun Béla számára is. Erről így írt: „A szocialista forradalomnak elengedhetetlen feltétele Magyarországon, hogy minden proletár, egymásban teljesen bízva, közös erővel döntse meg a tőkés társadalmi rend elnyomó igáját."[7]

Fel kell figyelnünk arra a tényre, hogy a hadifogságban levő magyarországi forradalmárok nemzeti csoportokban szervezkedtek. Az akkor még soknemzetiségű Magyarország jövőjéről azonban – amint ezt a csoportok föderációba tömörülése is jelezte – nemzetközi egységben kovácsolták terveiket.

1918. október végén az orosz hadifogságban levő magyarországi kommunisták megbeszélések egész sorozatán foglalkoztak hazai tennivalóikkal. Az egyik értekezleten olyan határozatot hoztak, amely szerint: „nem ragaszkodunk a történelmi határokhoz, és célunk elérésében ránk nézve mérvadók a nagy gazdasági egységek, s ezek keretében elismerjük a dolgozók önrendelkezési jogát azzal, hogy a proletariátus nem az elkülönülés, de a tömörülés felé törekszik".[8]

Moszkvában 1918. október 24-én is összeült a Magyarországról származó kom-

munisták értekezlete. Az értekezlet kiáltványt intézett Magyarország dolgozó népéhez. Követelte a nagybirtokok kisajátítását, a tőkés vállalatok elkobzását, valamint a gyárak, bányák, ipartelepek munkásigazgatás alá helyezését. A forradalom végső céljaként ez a kiáltvány is a munkások, katonák és földműves szegények tanácsköztársaságának megalakítását jelölte meg, s nem magyar nemzeti állam – esetleg magyar dolgozók államának létrehozásáról beszélt. Az akkori kelet-közép-európai polgári programok nemzeti, nacionalista hangvételével szemben, ez a kiáltvány a forradalmi feladatok nemzetközi egységben való megvalósítását, a dolgozók testvéri egységét hirdette. Felhívta ugyanakkor a dolgozó tömegeket, hogy töröljenek el minden nemzeti kiváltságot, az államnyelvet is beleértve, valósítsák meg „a munkások és földműves szegények önrendelkezését", és feladatul tűzte ki „valamennyi ország uralkodó osztállyá emelkedett proletárjainak" forradalmi internacionáléjuk, a „tanácsköztársaságok nemzetközi szövetségének" létrehozását.[9]

A Magyarországról származó kommunisták értekezletének határozatai és kiáltványa tehát következetesen internacionalista célokat tűztek ki. Ezt tették a kimondottan nemzeti jellegű feladatok kérdésében is: amikor a kiáltvány a forradalomnak az államszervezetre vonatkozó feladatáról beszél, akkor szól ugyan az önrendelkezésről, valamennyi ország proletárjainak uralkodó osztállyá emelkedéséről, de a tanácsköztársaságok nemzetközi szövetségének létrehozását tűzi ki célul, annak részletezése nélkül, hogy ezt a szövetséget végeredményben nemzeti keretek egyesítésével kell létrehozni. A kiáltványban – vázlatosan – szinte mindaz benne van, amit később otthon a Kommunisták Magyarországi Pártja is hirdetett. Akár részt vett Kun Béla a határozat és a kiáltvány megfogalmazásában, akár nem, azok szövege mindenképpen tükrözi az ő nézeteit.

Nem mulaszthatjuk el, hogy az október 24-i moszkvai kiáltványt össze ne vessük a legfelső szovjetszervek vezetői – Lenin, Szverdlov és Kamenyev – által 1918. november 2-án aláírt, a Monarchia dolgozó népeihez intézett üzenettel. Az utóbbi többek között a következőket mondotta:

„Szilárd hitünk, hogy a magyar munkások és parasztok leszámolnak a magyar tőkésekkel, és a magyar kormány a magyar munkások, katonák és parasztok kormánya lesz. Szilárd meggyőződésünk, hogy a bátor és becsületes cseh munkások nem azért rázták le a bécsi császár igáját, hogy a Kramář vezette cseh burzsoáziától hagyják magukat becsapni... Mélységes meggyőződésünk, hogy a román parasztok, akik lerázták a magyar mágnások igáját, nem lesznek a román bojárok, ügyvédek és pópák szolgái." És végül: „Mélységes meggyőződésünk, hogy ha a német, cseh, horvát, magyar, szlovén munkások, katonák és parasztok kezükbe veszik a hatalmat és végigviszik a nemzeti felszabadítás művét, akkor megkötik a szabad népek testvéri szövetségét és egyesült erővel legyőzik a tőkéseket."[10]

A két felhívás megjelenése között kilenc nap különbség volt. Ezalatt az október 24-én még csak széthullóban levő Monarchia véglegesen alkotórészeire, nemzeti államokra bomlott. Nehéz lenne megmondani, hogy ennek a ténynek milyen hatása volt a két dokumentum közötti különbségre, pontosabban arra, hogy a magyarországi kommunisták felhívása még elsősorban az internacionalista egységet hangsúlyozva szólt a dolgozókhoz. Mindenesetre a szovjet vezetők üzenete sem nemzetekhez, hanem a volt Monarchia megnevezett nemzeteinek munkásaihoz, katonáihoz, parasztjaihoz szólt, s míg az előbbi lényegében a még meglevő Monarchiának ta-

nácsköztársaságok nemzetközi szövetségévé alakítását hirdette, addig az utóbbi felhívás arra irányult, hogy a német, cseh, horvát stb. dolgozók a nemzeti államokban vegyék kezükbe a hatalmat, „egyesült erővel győzzék le a tőkéseket és kössék meg a szabad népek testvéri szövetségét". Láthatjuk tehát, hogy a két felhívás célja, s lényegében megfogalmazásának módja is több azonosságot mutat, mint különbséget.

Hogyan agitált, milyen nemzetiségi propagandamunkát és milyen gyakorlati politikát folytatott a KMP itthon a megalakulása utáni hónapokban, Kun Béla vezetésével? A fiatal kommunista párt rendkívül egyszerű, logikus és meggyőző nemzetiségi politikát ajánlott a nemzeti tehetetlenségben vergődő országnak. Már a *Vörös Újság* első – 1918. december 7-én kiadott – számában kifejtette azt az egyszerű igazságot, hogy „Jászi nemzetiségi politikája lehetetlen, mert a területi integritás és a nemzetek önrendelkezésének kérdése nem fér össze". Azt magyarázta, hogy a burzsoá politikával sohasem lehet megoldani a nemzetiségi kérdést, viszont egy csapásra meg fogja azt oldani a proletariátus nemzetközi diktatúrája.[11]

Persze az állítás első része igaz és meggyőző volt, ez abban az időben világosnak látszott. A második pedig logikus egyszerűségével győzhette meg az embereket, hiszen akkor még senki sem láthatta előre, hogy a szocializmus számára sem lesz egyszerű feladat a nemzetiségi problémák megoldása!

A szomszédos népek minél nagyobb területek meghódítására törekvő burzsoáziája s az antanthatalmak kíméletlen nyomása alatt vergődő magyar polgári kormány tehetetlenségének láttán Magyarországon abban az időben meggyőző, tehát megfelelő lehetett a KMP nemzetiségi agitációja. „A területi integritás a burzsoázia érdeke. A proletariátusnak nincs hazája. A proletariátus a forradalom előkészítésével a világ területi integritását készíti elő. Minden proletár testvér, minden proletár osztályharc osztatlan és egyöntetű, nemzetközi és szolidáris."[12]

Az olvasó azt is láthatta, hogy a KMP a nemzeti probléma megoldására olyan egyszerű módszert ajánl, amelynek hatásosságában ő maga korlátlanul bízik. „A nemzetek önrendelkező joga komoly probléma. Még a kommunista társadalom is kénytelen lesz ezzel a problémával foglalkozni, bár megoldása könnyű lesz, hiszen az osztályok megszűnésével senkinek sem lesz érdeke az elnyomás."[13]

Ezzel a gondolatmenettel Magyarországon, ahol 1918 végén, 1919 elején már Károlyi Mihály és Jászi Oszkár is kezdett kiábrándulni a Wilson elnök és a nyugati hatalmak által hangoztatott nemzeti önrendelkezés elvéből, összeegyeztethető volt a dolgozók önrendelkezési joga, amelyet a kommunisták hirdettek. Hiszen a *Vörös Újság* olyan érzékelhető igazsághoz fűzte jelszavát, mint hogy: „A területi integritást sirató magyar burzsoázia, mely a román vagy cseh imperializmust emlegeti, nem kisebb rablócélokat követ a más nyelven beszélő proletárokkal szemben, mint a cseh vagy román." Ebben a gondolatmenetben a magyar dolgozó számára, az adott viszonyok között elfogadhatóvá vált a jelszó: „A nemzetek önrendelkezési joga helyett a kommunisták a proletárok önrendelkezési jogát hirdetik."[14]

A Szovjet-Oroszországból 1918 utolsó hónapjaiban hazatért magyar vezető kommunisták itthon haladéktalanul hozzáláttak nemzetközi kapcsolataik kiépítéséhez is. Maga Kun Béla már Budapestre érkezésének másnapján – Leninnel folytatott megbeszélései értelmében – személyesen utazott a forradalom továbbterjedése szempontjából legfontosabbnak tekintett szomszédos ország fővárosába, Bécsbe. Ott az

1918. november 3-án megalakult Ausztria Kommunista Pártja és a szociáldemokrata baloldal vezetőivel, Josef Strasserral és Friedrich Adlerral tárgyalt.[15]

A többi szomszédos országban ekkor még nem alakult kommunista párt. A magyar pártot irányító Kun Béla a szomszédos országokban is igyekezett elősegíteni kommunista pártok létrejöttét. Részben a még Moszkvában történt megbeszélés alapján, részben a szomszédos országok szociáldemokrata baloldalának vezetőivel itthon történt megállapodások értelmében baloldali szociáldemokrata forradalmárok jöttek Budapestre (az erdélyi román Henri Cagan Odesszából, ahol az ottani román kommunista csoport egyik vezetője volt; a boszniai Ivan Matuzović Moszkvából, ahol az OK(b)P Délszláv Csoportjának volt egyik vezetője; Antonín Janoušek pedig a cseh szociáldemokrata baloldal megbízásából Kladnóból jött Budapestre).[16]

A szomszéd országokból érkezett baloldali szociáldemokraták, kommunisták bekapcsolódtak a KMP munkájába. Szervezték a magyarországi szlovák, cseh, román, délszláv, német dolgozókat. Újságokat és más propagandaanyagot adtak ki. Intenzív kapcsolatot igyekeztek fenntartani hazájuk forradalmi munkásmozgalmával és ott propagandaanyaggal elősegíteni a kommunista párt szervezését.

A különböző nemzetiségű dolgozók érdekegységének internacionalista eszméjét szegezték szembe a burzsoá nacionalizmussal. A dolgozók nemzetközi egysége alapján a szocialista forradalom irányába mutató követelésekkel igyekeztek a dolgozó tömegeket mozgósítani. 1918 végén megindult a hol legális, hol illegális munka a Duna-medencében egy nemzetközi szocialista államszövetség megvalósítása érdekében.[17]

Kun Béla 1919 májusában, már a Tanácsköztársaság idején megbízást kapott arra, hogy az egységes párt júniusban megtartásra kerülő kongresszusán előterjessze a pártprogramot. A megbízásnak Kun – rengeteg elfoglaltsága mellett is – nagy figyelmet szentelt. Nemcsak elismeréssel fogadott pártprogramot dolgozott ki júniusra, hanem a program elvi kérdéseiről május 11-én, 13-án, 15-én, 19-én és 22-én öt nagy hatású előadást is tartott. Ezeken igyekezett meggyőzni, előkészíteni a párt tagságát, nyilván főként a szociáldemokratákat és mindenekelőtt a kongresszusi küldötteket, egy bolsevik szellemű program elfogadására.

A május 15-én megtartott harmadik előadáson Kun röviden kitért a nemzetiségi kérdésre, az önrendelkezés marxista felfogásának kérdésére is.[18]

„A nemzetiségi kérdésben ismerik, elvtársaim, azt a kétféle állásfoglalást – mondotta –, melyek közül az egyik a nemzetek önrendelkezési jogát hirdeti, a másik a proletariátus önrendelkezési jogát. Akármelyik is az álláspontja bárkinek, az én véleményem – s ez a szigorúan marxista álláspont – a proletariátus önrendelkezési joga. Miként a burzsoá államban a nemzeti osztály – ahogy a Kommunista Kiáltvány mondja – a burzsoázia, éppúgy a proletárállamban a proletariátus az uralkodó osztály. A burzsoá államban a nemzetek önrendelkezési joga a burzsoá önrendelkezési jogát jelenti, nálunk viszont jelenti a proletariátus önrendelkezési jogát."

Kun a proletár önrendelkezés melletti hitvallása után röviden részletekre is kitért. „Az egész önrendelkezés ma puszta fikció – folytatta –, mert mi nem az önrendelkezési jogot, nem az elkülönülést, hanem a proletariátus egyesülését akarjuk, nemzetiségre való tekintet nélkül, nemzeti határok mellőzésével. A mi célunk egy nemzetközi szovjetköztársaság mint átmeneti forma a nemzetközileg megvalósított szocializmus egységes birodalmához. Reánk nézve ez a probléma nem is jelent valami fontos dol-

got, mert ha világosan megmaradunk azon az álláspontón, hogy nemzetközi szovjetköztársaságot akarunk, akkor ez nem is probléma."[19]

Kun ebben az időben vagy nem ismerte, vagy talán inkább nem jól értelmezte Leninnek a nemzeti kérdésben hirdetett taktikáját. Lenin ugyanis többször kifejtette már 1919 előtt, miért tartja elkerülhetetlennek az elszakadást is magában foglaló nemzeti önrendelkezési jog meghirdetését a párt politikájában, anélkül, hogy ezzel a különválást kötelezőnek tartaná.[20] Kun szavaiból az derül ki, hogy ő az elszakadási jogot éppen ellenkezőleg értelmezte. Azaz, mintha annak meghirdetésével a párt nem az elszakadás lehetőségét hirdetné meg, hanem azt kötelezőnek tartaná. S míg Lenin feltétlenül szükségesnek tartotta az elszakadást is magában foglaló nemzeti önrendelkezési jog meghirdetését, Kun arról beszélt, hogy ez nem is probléma, mert „nemzetközi szovjetköztársaságot akarunk".[21]

A nemzeti önrendelkezést hirdető lenini tézis meg nem értését tanúsító mondatok után Kun Béla név szerint is – joggal – Leninre hivatkozva beszélt.

„Reánk, magyar nyelven beszélő proletárokra – folytatta – speciel áll az, amit Lenin mondott, hogy jó ezt a kérdést úgy kezelni, hogy minél konciliánsabbak legyünk olyan proletárokkal szemben, akik olyan nyelven beszélnek, melyet azelőtt elnyomtak... Nehogy tápot adjunk arra, hogy bármely állam burzsoáziája avval bolondítson, hogy a magyarok most is soviniszták, mi a legkonciliánsabb magatartást tanúsítjuk, arról nem is beszélve, hogy a területi integritás politikájával szakítanunk kell, mert ez nem tartozik a program kérdéséhez, ez kis probléma, melyen előbb-utóbb a nemzetközi forradalom keresztül fog minket vinni úgy, hogy el is fogjuk felejteni."[22]

A területi integritásról mondottakkal Kun elismerte a nemzeti önrendelkezési jog gyakorlati megvalósulását Magyarország nemzetiségei és azok anyanemzetei vonatkozásában. Igaz, kiegészítette a nemzetközi forradalomról mondott megjegyzésével, amely szerinte a szétdaraboltságot meg fogja szüntetni, s ebben Lenin is hasonló nézeten volt. Az azóta eltelt több mint hat és fél évtized tapasztalata szerint nemcsak egy gyors nemzetközi forradalom, világforradalom nem hozta létre az óhajtott egységet, de még a nemzeti önrendelkezés megvalósítását túllicitáló, idegen területeket bekebelező burzsoá hódításokat sem lehetett az igazság mértékének megfelelően helyrehozni.

A PROLETÁRFORRADALOM NEMZETISÉGI POLITIKÁJÁNAK IRÁNYÍTÓJA

Kun Bélának mint a Tanácsköztársaság nemzetiségi politikája irányítójának tevékenységét a tanácshatalom kikiáltása előtti időre is utalva lehet feltárni. Pontosabban 1919. március 11-ig kell visszamennünk, amikor Kun megfogalmazta Bogár Ignáchoz, a nyomdászszakszervezet egyik vezetőjéhez címzett levelét a magyar proletariátus erőinek egyesítésével kapcsolatos kommunista feltételekről. Ebből láthatjuk, milyen fontosnak tartotta Kun Béla mint gyakorlati politikus a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos taktikát. A KMP egyesülési platformját úgy fogalmazta meg, hogy annak első, legfontosabb feltétele – a munkásság osztályszervezeteinek a munkás-, katona- és földműves szegények tanácsainak hatalmi szervekül való kiépítése – után mindjárt második helyen említette a magyar nacionalizmus elleni harc akkori legfontosabb feltételét: a szakítást a területi integritás politikájával.[23]

Figyelemre méltó, hogyan látta Kun Béla utólag a nemzetiségi kérdés szerepét a

proletárhatalom 1919. évi magyarországi megvalósításában. A tanácsköztársaság kikiáltásának tizedik évfordulójára írt elemzésében abból indult ki, hogy Magyarországon a proletárforradalom győzelmének utolsó aktusa nem fegyveres felkelés volt. Ez azonban semmi esetre sem jelenti azt, hogy az államhatalom elfoglalása nem a felfegyverzett proletariátus műve volt. A proletárforradalom kivívása előtt a városi és a mezőgazdasági proletariátus a fegyveres harcok egész sorát vívta meg a mindinkább védtelenné váló burzsoáziával. Gyárakat, uradalmakat foglalt el, a közigazgatási apparátus vezetőit és végrehajtóit sok esetben fegyveres erőre támaszkodva távolította el a helyükről. Igen gyakran azonban fegyveres erőre sem volt szükség, mert a magyarországi polgárság már csak a szociáldemokrata pártra tudott támaszkodni a maga védelmében. Az azonban nem tudta teljes egészében vállalni a polgári rend védelmezőjének szerepét – mondja Kun Béla –, mert a döntő pillanatban nem volt ura saját munkástömegeinek, azok már kommunista módon gondolkoztak.

A belső forradalmi helyzetnek – Kun Béla szerint – csak kiegészítője volt az ország nemzetközi helyzete, a hírhedt Vix-jegyzék. Magyarországon a proletárforradalommal szemben megnyilvánult ellenállást az gyöngítette meg a burzsoázia, főleg azonban a nacionalista kispolgárság, a kispolgári intelligencia és a parasztság középső rétegei körében, hogy a „bolsevizmustól az imperialista békediktátum elleni harc szervezését várták". A hatalmat kezében tartó magyar polgárság antantorientációja s az őt támogató szociáldemokraták pacifizmusa csődöt mondott az imperialista diktátum tényeivel szemben. Ez a körülmény az ingadozó rétegeket egy időre „a proletárforradalom oldalára állította" – mondja Kun. Tény, hogy a kispolgári hazafiság félreállt a proletárforradalom útjából, mert a kispolgárság és más dolgozó rétegek, de a katonatisztek jó része is, a szovjetek oroszországi köztársaságában látta az egyedüli reményt a Vix-jegyzék által kiváltott általános sokk pillanatában az imperialista békével szembeni ellenállás szervezésére.

„Ostoba pedantéria, doktrinerség, a forradalom elárulása lett volna – mondja Kun Béla –, ha a Kommunisták Magyarországi Pártja visszautasította volna a hatalmat, amikor a kispolgári tömegek, és különösen a polgári intelligencia egy jó részének keleti orientációja, patriotizmusa meggyöngítette az ellenállást a forradalom belső erőiből táplálkozó proletárforradalmi erőkkel szemben, s e kispolgárság hangulatának engedve a szociáldemokrata párt vezetői felajánlották a hatalom együttes átvételét."[24]

Kun Bélának a nemzetiségi kérdéshez való viszonyát lényeges mértékben határozta meg a proletárforradalom 1919. március 21-én aratott győzelme. Mint ahogy a Tanácsköztársaság első napjaiban egy amerikai újságíróval folytatott beszélgetésben hangsúlyozta: „Attól a pillanattól fogva, hogy diktatúránk megkezdődött, az a mondat, hogy a munkásoknak nincs hazájuk, elvesztette értelmét. Azóta van már a munkásoknak hazájuk, s ezt a hazát nem a burzsoázia álerkölcse vezérli, hanem a proletariátus igazi erkölcse."[25]

Kun Béla a nemzeti-nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos tevékenységének jelentős részét – a Tanácsköztársaság idején – külügyi népbiztosként fejtette ki. Ez főként a Tanács-Magyarország és a szomszédos államok közötti viszony normalizálására irányult.

1919. március 24-én jegyzékkel fordult az antanthatalmakhoz, amelyet Borghese herceg juttatott el Orlando olasz miniszterelnökhöz, s így került március 29-én a

békekonferencia napirendjére. Ebben többek között a következőket írta: „Magyarország új kormánya, a Forradalmi Kormányzótanács elismeri a megelőző kormány által aláírt fegyverszüneti egyezmény érvényességét, és úgy véli, a Vix alezredes által átadott jegyzék elutasítása nem jelenti annak megszegését...

A Magyarországi Tanácsköztársaság kormánya késznek nyilatkozik területi kérdések megtárgyalására a népek önrendelkezési elvének alapján, és a területi integritást kizárólag ezzel összhangban szemléli... Kun Béla külügyi népbiztos."[26]

Már ebben a rövid idézetben is felfigyelhetünk arra, hogy Kun Béla mint külügyi népbiztos a proletárhaza és a magyar nemzet érdekében a rendkívül nehéz körülmények között is igazi diplomataerényeket csillogtatott. S itt – témám szempontjából – különösen fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy diplomáciai irataiban következetesen a népre, a nemzetre, a nemzeti önrendelkezésre hivatkozott.

Formailag is, tartalmilag is az előző jegyzékben megfogalmazottak folytatását, a forradalom és a magyar nemzet érdekeiért való küzdelmet láthatjuk abban az 1919. április 30-án Wilsonhoz, az Amerikai Egyesült Államok elnökéhez intézett táviratában, amelyben arról értesítette őt, hogy ugyanazon a napon a következő jegyzéket intézte a csehszlovák, a jugoszláv és a román kormányhoz: „A magyar forradalmi kormány nevében tisztelettel kijelentem, hogy fenntartás nélkül elismerjük az Önök által bejelentett területi-nemzeti igényeket. Önök ezeket az igényeket azzal indokolták, hogy véget akartak vetni a magyar uralkodó osztályok által az Önök honfitársaira gyakorolt évezredes leigázásnak... Az előző kormány nem fogadta el javaslataikat, és ragaszkodott az úgynevezett történelmi jogokhoz, amely a további elnyomás jogát a korábbi elnyomásból származtatta. Mi, kormányra lépésünk első napjától kezdve, szakítottunk ezzel az elvvel. Ismételten kijelentjük, hogy nem állunk a területi integritás elve alapján, és most közvetlenül is az Önök tudomására hozzuk, hogy fenntartás nélkül elismerjük az Önök összes területi-nemzeti követeléseit. Ezzel szemben követeljük az ellenségeskedések azonnali beszüntetését, a belső ügyeinkbe való be nem avatkozást, a szabad tranzitforgalmat, olyan gazdasági szerződések megkötését, amelyek mindkét fél gazdasági érdekeinek megfelelnek, az Önök területén maradó nemzeti kisebbségek védelmét. Ezzel Önök elérték azt, amire törekedtek... Midőn mindezt közöljük Önökkel, szeretnénk rámutatni arra, hogy e pillanattól fogva semmi sem igazolja a jelenlegi háborús állapot fenntartását... Kun Béla külügyi népbiztos."[27]

Kun Bélának a nemzetiségi kérdésben vallott felfogását vizsgálva nagy hibát követnénk el, ha azt a Tanácsköztársaság idején változatlannak tekintenénk, módszereiben ugyanolyannak, mint Moszkvából való hazatérte előtt vagy mint amilyen még 1919. május 15-én is volt.

Azt mondhatnánk talán, hogy Kun Bélát diplomáciai levelezésében a kapitalista államokkal való érintkezés kényszeríthette arra, hogy szakítson a proletár önrendelkezésre való hivatkozással, s nemzetről, nemzeti önrendelkezésről beszéljen.

Kun Béla diplomáciai levelezéséhez hasonló módosulást láthatunk azonban a Tanácsköztársaság Alkotmányának a nemzetiségi kérdésről szóló részében is, amelyhez pedig igazán nem lehetett semmi közük a kapitalista országok kormányainak.[28]

A Tanácsköztársaság „meg akarja valósítani a dolgozók testvéri szövetségét, a tanácsok föderatív köztársaságának kereteit, addig is, amíg a nemzetközi proletárforradalom az egységes nemzetközi proletár tanácsköztársaságot lehetővé teszi".[29]

A fenti mondat a Tanácsok Országos Gyűlésének határozatában szerepel, a Kun Béla külügyi expozéjának végén előterjesztett hétpontos határozati javaslat második pontjában. A proletárállam törvényhozó testületének ez a határozata az állampolitika rangjára emelte a kommunistáknak a magyarországi és a szomszédos országbeli baloldali szociáldemokraták által is osztott nézetét, hogy a szocializmust megvalósító államoknak föderatív államszövetségben kell egyesülniük.

Az elvi határozatot követte a Tanácsköztársaság Alkotmányának elfogadása, amely még konkrétabban s a jog nyelvén fogalmazta meg a tervezett államforma jellegzetességeit.

Az alkotmány első pontjaiban tulajdonképpen elvi tételeket szögezett le a proletárállamról és annak alkotmányáról. A 2. paragrafusban mondja ki, hogy: „a Tanácsköztársaság a munkások, katonák és földművesek tanácsainak köztársasága". Ha bárki úgy gondolná, hogy ez a nyilatkozat a proletár önrendelkezés elvétől sugallt, úgy emlékeztetünk rá: Lenin nagyon hasonló megfogalmazást használt 1917-ben, amikor a megvalósítandó szovjetállamról szólva így beszélt: „az egész államhatalomnak kizárólag a munkás-, katona- és parasztküldöttek szovjetjei képviselőinek kezébe kell átmennie".[30]

Az alkotmány következő, 3. paragrafusa kimondja, hogy „a Tanácsköztársaság szabad népek szabad szövetsége", s ezt szinte szó szerint vették át az 1918 januárjában megtartott III. szovjetkongresszustól, a dolgozó és kizsákmányolt nép jogainak kinyilatkoztatásából.[31]

Viszont az alkotmány 3. paragrafusa tartalmazza azt is, hogy a Tanácsköztársaság „békét akar minden hódítás és hadikárpótlás nélkül, a dolgozók önrendelkezési joga alapján". S ezt a nyilatkozatot azzal folytatja, hogy: „A világháborút előidéző imperializmus helyett a Tanácsköztársaság a világ proletárjainak egyesülését, szövetségét, a dolgozók nemzetközi köztársaságát akarja."

Ha a Tanácsköztársaság Alkotmányának első fejezeteiben kifejtett elvi nyilatkozatokat összevetjük az oroszországi proletárforradalom előtti időben megjelent lenini megnyilatkozásokkal, azt látjuk, hogy azok koncepciójukban erősen hasonlítanak Lenin egyes tételeihez, nevezetesen: „Mi nem a népek testvériségének, hanem valamennyi nép munkásai testvériségének jelszavát adjuk ki, mert nem bízunk a világ burzsoáziájában, ellenségünknek tartjuk"; „A proletár minél nagyobb állam megteremtésére törekszik, mert az előnyös a dolgozóknak, arra törekszik, hogy a nemzeteket egymáshoz közelebb hozza és idővel egybeolvassza, de ezt a célját nem erőszak, hanem kizárólag valamennyi nemzet munkásainak és egész dolgozó tömegének szabad testvéri szövetsége útján akarja elérni."[32]

A nemzetközi proletárköztársaság megvalósítása felé vezető úton a Tanácsköztársaság Alkotmánya átmenetként olyan állam megalakulását mondja ki, amelyet a ténylegesen megvalósult tanácsállamra alapozva, „Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaságnak" nevez el.

Mit jelentett valójában a tanácsállam hivatalos neve?

Egy bizonyos. A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság *a tanácsállam tényleges hatalma alatt levő Magyarországot* jelentette, a rajta élő magyar, és május–júniusban mintegy 10%-nyi nemzetiségi (főleg német, kevés szlovák, horvát, szerb és szlovén) lakossággal. A magyar tanácsállamnak ez az összetétele s a még március–áprilisban deklarált kárpátukrán és nyugat-magyarországi német autonóm

terület létrehozása nem lett volna elegendő ahhoz, hogy az országot szövetséges, föderatív államnak nyilvánítsák. A két magyarországi (illetve az alkotmány elfogadásakor csak egy – a német) autonóm terület azonban beletartozott a föderatív tanácsállamba, mint ahogy beletartozott a kisebb magyarországi nemzetiségek számára a tanácsállamban létesített nemzetiségi kulturális autonómia, amely nem bonthatta meg a területileg egységes tanácsrendszert.

A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság név továbbá a szuverén, szocialista nemzeti tanácsköztársaságok szövetségét mint *lehetőséget* és a fejlődés kívánatos *tendenciáját* jelentette. Ezzel együtt *de jure nem realizált,* azonban *de facto* a lehetőségek keretei között működő, két-, illetve többoldali szövetséget (föderációt) jelentett Szovjet-Oroszországgal, Szovjet-Ukrajnával és júniusban a rövid életű Szlovák Tanácsköztársasággal.[33]

Idézetek tömegével lehetne bizonyítani, hogy a Tanácsköztársaság vezetői a szocialista forradalom továbbterjedésétől magától értetődő természetességgel várták „a nemzetközi tanácsköztársaság", a „tanácsok nemzetközi köztársaságának" – legalábbis Európa egy részén, Kun Béla március 27-i kormányzótanácsi felszólalása szerint a francia határig való – megvalósulását. Ám e „maximális" várakozáson túl konkrétabb, részletesebb elgondolásokkal is találkozunk.

Maga Kun Béla a Forradalmi Kormányzótanács említett március 27-i ülésén bejelentette, hogy rádió útján tárgyalások indulnak a Tanácsköztársaság, Ukrajna és az Orosz Szovjetköztársaság között, „hogy a három köztársaság egységes területet alkosson". Nyilvánvaló, hogy az egységes terület elképzelés itt valójában föderatív szövetséget jelent.[34]

Május 20-án Sopronban, a Nyugat-magyarországi Német Kerületi Tanács (Gaurat für Westungarn) első ülésén Kun Béla is felszólalt. Itt hangzott el az Ausztria felé felhívásnak szánt kijelentése: „Mi minden percben készek vagyunk arra, hogy Német-Ausztria proletariátusával egységes, föderatív országot alkossunk."[35]

Antonín Janoušeknek, a rövid életű Szlovák Tanácsköztársaság kormányzótanácsa elnökének, a független szlovák tanácsállam kikiáltása előtti napon „a Magyarországgal és Ukrajna-Oroszországgal" föderatív szövetségben egyesülő *„csehszlovák tanácsköztársaság"* megalakításáról jelent meg cikke.[36]

A fentiekből kirajzolódik az a nagyszabású történelmi körkép, a szocialista útra lépő államok szövetségének az a terve, amit a Tanácsköztársaság Kun Béla vezetésével és a szomszédos országokbeli forradalmárokkal együttműködve vázolt fel és kísérelt meg 1919-ben létrehozni az európai fejlődés egyik akkori alternatívájaként. Ez történelmi tény akkor is, ha az események ismeretében utólag esetleg úgy látjuk, hogy ennek a tervnek nem volt realitása.

Visszatérve a Tanácsköztársaság Alkotmányához, a nemzeti-nemzetiségi politika megvalósítása szempontjából legfontosabb tennivalókat – a taktikát – annak külön fejezete írta elő. Ennek a fejezetnek a címe: „A nemzetek jogai a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaságban." Ha részletesen megvizsgáljuk, akkor maga a fejezetcím is, de egyes rendelkezései is állják a nemzeti önrendelkezés elve alapján álló legszigorúbb elemzést.

A 84. paragrafus azt mondotta ki, hogy a Tanácsköztársaság területén élő minden nemzet „szabadon használhatja nyelvét és fejlesztheti nemzeti műveltségét, és mű-

veltségének fejlesztésére országos tanácsot választhat, ha nem is él összefüggő területen".

A 85. paragrafus arról szólt, hogy a helyi igazgatást mindenütt annak a nemzetnek dolgozói vezetik, amely az adott területen többségben van. Ugyanakkor azonban a nemzeti kisebbségek is használhatták nyelvüket a tanácsszervekkel való érintkezésben.

A 86. paragrafus az összefüggő területen élő „nemzet" területi önkormányzatának részleteiről rendelkezett.

A 87. paragrafus kimondotta, hogy a német és ruszin többségű magyarországi összefüggő területeket az alkotmány német, illetve ruszin nemzeti területnek ismeri el.

A 88. paragrafus szerint „A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság nem állja útját annak, hogy a fölszabaduló területeknek népességük és gazdasági erejük folytán erre képes nemzetei a Tanácsköztársasággal szövetséges külön tanácsköztársaságokat alkossanak".

Az alkotmánynak ez a rendelkezése volt a legfontosabb a magyar tanácsállam föderatív szövetségként való továbbfejlődése perspektívájából tekintve. Tulajdonképpen a fölszabadult Szlovákia, illetve a Szlovák Tanácsköztársaság a 88. paragrafus alapján lehetett volna a magyarországi tanácsállam szövetségese.

A 89. paragrafus arról szólt, hogy az alkotmánynak a nemzetek jogaira vonatkozó intézkedései csak az érdekelt nemzetek dolgozói országos tanácsainak hozzájárulásával változtathatók meg.

Ha feltételezzük – s ezt joggal tesszük –, hogy Kun Bélának jelentős része volt a Tanácsköztársaság Alkotmányának kidolgozásában, megfogalmazásában, azt kell mondanunk, hogy annak – egészében a nemzetek jogairól szóló fejezetnek – szövege egyáltalán nem olyan ember véleményére hasonlít, aki kb. egy hónappal korábban – május 15-én – még arról beszélt, hogy szemben a nemzetek önrendelkezési jogával, „az én véleményem – s ez a szigorúan marxista álláspont – a proletariátus önrendelkezési joga".

A Tanácsköztársaság Alkotmányában a nemzeti-nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban elmondottak alapján megállapíthatjuk: az alkotmány első pontjai lényegében a dolgozók világforradalmának stratégiai célját fejtik ki, úgy, ahogyan annak megvalósításában Tanács-Magyarország részt kíván venni. Ennek megfogalmazása néha szó szerint megegyezik a Lenin és a bolsevik párt által a nemzetközi forradalom távlatairól megfogalmazottakkal.

Az alkotmánynak a nemzetek jogairól szóló fejezete olyan rendelkezésekből állt, amelyek a Tanácsköztársaságnak a nemzetiségi kérdésben követendő taktikáját írták elő. Ezek már egyértelműen a nemzeti önrendelkezés elve alapján kidolgozott, jól átgondolt, szocialista jellegű előírások voltak. Tanács-Magyarország nemzetiségi politikája ennek megfelelően a Duna-medence bonyolult nemzetiségi problémáját szocialista, internacionalista módon szándékozott megoldani. Ez az itt élő különböző nemzetek érdekeit ténylegesen a nemzeti önrendelkezésnek megfelelően akarta rendezni. Ezért a valóságos megoldás felé tett lépést jelenthetett volna, szemben az első világháború után megvalósított polgári rendezéssel, amely csak részben jelentett előrelépést.

Ennek a politikának a kidolgozásában kétségtelenül Kun Bélának volt vezető szerepe.

Beszéltünk már arról, hogy 1918. október végén a magyarországi kommunista hadifoglyok Moszkvában megbeszélések során készültek az otthon rájuk váró tennivalókra. Más vonatkozásban foglalkoztunk a *Szociális Forradalom* 1918. október 23-i számában ismertetett azon határozattal is, amely megállapította, hogy „mi, mint kommunisták nem ragaszkodunk a történelmi határokhoz, és célunk eléréséhez ránk nézve mérvadók a nagy gazdasági egységek, s ezek keretében elismerjük a dolgozók önrendelkezési jogát azzal, hogy a proletariátus nem az elkülönülés, de éppen a tömörülés felé törekszik".[37]

Itt is megfogalmazást nyertek azok a nézetek, amelyeket már kezdettől fogva láttunk Kun Béla cikkeiben, s amelyeket ő és a KMP később itthon, majd a Tanácsköztársaság is képviseltek: a nagy gazdasági egységhez való ragaszkodás, illetve az államok föderációjának megvalósítására törekvés.

A nemzetközi munkásmozgalom a kezdetektől fogva – s Marx és Engels is – pozitív folyamatnak tekintette, hogy a polgári társadalom, a kapitalizmus a feudális széttagoltságot felszámolva, mind nagyobb területeket egyesített. A marxizmus teoretikusai a nemzetközi munkásmozgalom s a majdani szocialista forradalom szempontjából is előnyösnek tekintették a nagy gazdasági egységeket. E nézet jogosultságát a II. Internacionálé kongresszusain, a nemzeti és gyarmati kérdésről folytatott vitákban, a különböző álláspontok képviselői közül senki sem vonta kétségbe.

Ez a felfogás volt az alapja a századfordulón és az első világháború előtt született nagyszámú föderációs tervnek is. Az ausztromarxisták az évszázadok alatt egy birodalomba került tartományokból kialakult nagy gazdasági terület egységének megőrzésére törekedtek, amikor a különböző nemzetek és népcsoportok nemzetiségi érdekeit kulturális autonómia segítségével akarták kielégíteni. A balkáni szociáldemokraták szintén a kis balkáni államok életképtelenségét hangoztatták, és azok föderatív szövetségének létrehozásával nagy gazdasági egységet akartak létesíteni, amely önállóan képes részt venni a kapitalista versenyben.

Lenin is gyakran hangoztatta azt a nézetét, hogy „egyenlő feltételek mellett a nagy államok a kicsinyeknél sokkal sikeresebben tudják megoldani a gazdasági haladás feladatait és a proletariátusnak a burzsoázia ellen vívott harcával kapcsolatos feladatokat".[38]

Amikor a nemzetiségi kérdésről szólt, rendszerint hangsúlyozta, mint 1915-ben is, „A forradalmi proletariátus és a nemzetek önrendelkezési joga" című tanulmányában: „Mi nem azért követeljük az elnyomott nemzetek önrendelkezési szabadságát, *vagyis* függetlenségét, *vagyis* különválási jogát, hogy gazdasági szétdarabolásról vagy a kis államok eszményéről ábrándozzunk, hanem éppen ellenkezőleg, azért, mert nagy államokat akarunk és azt akarjuk, hogy a nemzetek közeledjenek egymáshoz, sőt egybeolvadjanak, de valóban demokratikus, valóban internacionalista alapon, amely *elképzelhetetlen* a különválás szabadsága nélkül."[39]

1917 áprilisában Lenin „A proletariátus feladatai forradalmunkban" című munkájában is arról írt, hogy: „A proletárpárt minél nagyobb állam megteremtésére törekszik, mert az előnyös a dolgozóknak."[40]

A nagy gazdasági egységekre való törekvés természetesnek tekinthető a magyarországi kommunistáknál is.

Kun Béla például a Tanácsok Országos Gyűlésének június 19-i ülésén kijelentette: „A proletariátus jelszava nem kis államok alakítása, hanem a proletariátusnak minél szélesebb föderációja."[41]

Kun Béla felfogása a nagy államok kérdésében s azok megvalósításának módjában azonos volt Leninével. A KMP színre lépésekor viszont a Monarchia már darabokra hullott, kis államokra bomlott. A KMP megalakulása után a párt vezetői tulajdonképpen úgy tekinthettek a nemzetiségi kérdésre, hogy a nemzeti önrendelkezési jog Magyarországon már megvalósult, mint ahogyan ezt Kun Béla külügyi népbiztos is kifejtette a szomszédos országok kormányaihoz és Wilson elnökhöz intézett, már idézett 1919. április 30-i jegyzékében.[42]

A nagyobb magyarországi nemzetiségi tömbök 1918 végén, élve nemzeti önrendelkezési jogukkal, kiváltak az országból. A románok, szerbek, horvátok csatlakoztak az őket fegyveres erővel támogató anyanemzetükhöz, a szlovákok pedig a Masaryk vezetésével létrehozott csehszlovák államhoz.

Ugyanakkor a Károlyi-féle magyar kormány, bár már autonóm jogok megadásáról is tárgyalt, még 1919 elején is a nemzeti önrendelkezési jogra s a wilsoni elvekre hivatkozva hangoztatta Magyarország területi integritásának megőrzését. A szomszédos országok polgári kormányai viszont, szintén a nemzeti önrendelkezési elvre hivatkozva hódító, annexiós terveket, vegyes, sőt idegen (magyar) lakosságú területek bekebelezését is igyekeztek igazolni.

A KMP és Kun Béla 1918 végétől már a nemzeti önrendelkezési elvnek ezzel az értelmezésével szállt szembe. Tiltakozott az ellen, hogy hódító törekvéseket leplezzenek vele, illetve elvetette összekapcsolását a területi integritás megőrzésével. A KMP nyíltan állást foglalt a területi integritás ellen, de szembefordult azzal is, hogy a magyarok önrendelkezési jogát megcsorbítsák. A gyakorlatban teljes mértékben elismerték a nemzeti önrendelkezési jog megvalósulását, a nagyobb nemzetiségeknek Magyarországból való kiválásával.[43]

A Tanácsköztársaság vezetői mulasztást követtek el azonban akkor, amikor csak a háborúban vereséget szenvedett magyar társadalomnak, valamint a szomszédos országok forradalmi szocialistáinak a meghirdetett államszövetségi tervet elfogadó álláspontjára figyeltek. Bár igyekeztek megtenni mindent, ami módjukban volt, tervük megvalósításáért, mégis azt hitték, elegendő meghirdetni a készséget a szocialista államszövetség megszervezésére, s a Tanácsköztársaság – mint kristályosodási pont – körül azonnal megindul a szocialista államszövetség jegecesedése.

Ezt a megállapítást azonban nem úgy kell értelmeznünk, hogy hiba lett volna a szocialista államszövetség meghirdetése. Nem lehetett hiba, hiszen a nemzetközi proletárforradalom 1918 végén, 1919 tavaszán Európa jelentős részén a fejlődés egyik alternatívája, s mint ilyen, a szocialista föderáció objektív alapja volt. Ezért minden ország forradalmárai, Lenint is beleértve, a proletárok tömörülését, szövetkezését hirdették, s a forradalom útjára lépő nemzetek föderatív szövetkezésével mindannyian egyetértettek.

Probléma csak abban jelentkezett, hogy Magyarországon a forradalom továbbterjedését s az államszövetség megvalósulását rendkívül rövid idő alatt, napokon, heteken belül várták.

Kun Béla március 27-én, a Kormányzótanács ülésén így beszélt: „... amire mi a forradalmat alapítottuk, az a nemzetközi forradalom volt, és hogy nem rosszul

számítottunk, azt két-három nap is eldönti". Ilyen irreálisan rövid időre a folyamatban levő forradalmi események túlságosan derűlátó, egyoldalú megítélése alapján számított. „Itt van az ukrajnai és az osztrák dolog – folytatta március 27-én –, és nyugodtak lehetünk, hogy Németország is követi példánkat... Ha Ausztriában van forradalom, Csehországban is van."[44]

A Tanácsköztársaság a kezdeti nagy lelkesedés, derűlátás után amikor azt várta, hogy a forradalom napokon, heteken belül tovább terjed Nyugat felé, hamarosan szembekerült a valósággal: a forradalom tovaterjedésére várni kell. Magyarországnak a proletárdiktatúra országaként átmenetileg – talán hosszabb ideig is – magának kell megállnia a helyét. Területi kapcsolat létesítésére és tényleges államszövetség megvalósítására Szovjet-Oroszországgal és Ukrajnával nem volt lehetőség. Az antant ezt megakadályozta.

Ez a helyzetfelismerés – részben katonai vonatkozásban – már a Budapesti Munkástanács április 19-i ülésén megfogalmazódott, de a maga teljességében 1919. június 19-én kapott hangot a Tanácsok Országos Gyűlésén, a külpolitikai expozéról tartott vitában.[45]

Kun Béla előadása végén, a június 13-i Clemenceau-jegyzékkel előállt helyzetet elemezve az önerőre támaszkodást hangsúlyozta. „Szükség van arra – mondotta –, hogy kiépíthessük a magunk autochton gazdasági életét, úgy amint tudjuk, szükség van arra, hogy ebben az országban szervezett gazdasági életet teremtsünk, szükség van a proletariátus legvégsőkig menő kitartására, áldozatkészségére és lelkesedésére." S hogy meddig kell az országnak saját magára támaszkodnia? „Addig, amíg a proletariátus újabb osztagai jönnek segítségünkre a nemzetközi proletárforradalomban."

Kun Béla hangvételének megváltozását, a nemzetközi proletárforradalom erejére számítás helyett elsősorban az önerőre támaszkodás hangsúlyozását a bekövetkezett események idézték elő. Kiderült, hogy a szomszédos országok proletariátusa nemcsak nem követte napokon, heteken belül a magyarországi példát, de még a Tanácsköztársaság elleni intervenciót sem tudta megakadályozni.

Június 14-én, a Tanácsok Országos Gyűlésének első napján – a szlovákiai győzelmek hatása alatt – Kun Béla még azt emelte ki, hogy: „Visszük tovább a mi Vörös Hadseregünk szuronyain a forradalmat, a felszabadító forradalmat."[46]

Június 19-én viszont már arra figyelmeztette a szomszédos országok proletárjait ugyanarról a helyről: „Ne várjátok azt, amíg mi siethetünk a segítségetekre, ne várjátok, hogy mi fegyverrel szabadítsunk fel, mert kívülről nem lehet forradalmat csinálni, teremtsetek belülről forradalmat."[47]

A proletárforradalom agitációjában nem volt új az a nézet, hogy minden nemzet dolgozóinak elsősorban maguknak kell megteremteniük a forradalmat. Ebben az esetben mégis mint feltűnő jelenségre kell felfigyelnünk a Kun Béla beszédeiben rövid öt nap alatt bekövetkezett változásra. Ennek döntő oka a június 14-e utáni kiábrándító eseménysorozatban rejlett. Június 15-én nem robbant ki Bécsben felkelés, amelyhez pedig Kun nagy reményeket fűzött; június 15-én megérkezett a második Clemenceau-jegyzék, és súlyos megtorlást helyezett kilátásba arra az esetre, ha a Tanácsköztársaság nem vonja vissza csapatait az általa megszállt területről; a Szlovák Tanácsköztársaság június 16-i kikiáltásától várt közvetlen forradalmasító hatás elmaradt Csehszlovákiában; a német kormány elhatározta, hogy aláírja a súlyos békeszerződést.

Tragikus eseménynek mondhatjuk, hogy június 19-én Kun Béla, a kommunisták első embere és Kunfi Zsigmond, aki a centrista szociáldemokraták nézetét fejezte ki, nem tudtak egy nyelven beszélni. Pedig a Tanácsok Országos Gyűlésén lefolyt vitában kiderült, hogy a kialakult helyzetet, sőt a közeljövőben követendő utat is lényegében egyformán ítélték meg, s a nagy nemzetközi terület vagy kis nemzeti állam alternatívában a helyzet alapjában azonos helyzetmegítélésre kényszerítette őket.

Kun Béla a külügyi expozé vitájának zárszavában azt mondotta, hogy „a Kunfi elvtárs által nyújtott támogatás ellenére is megmaradok a magam álláspontja mellett". S álláspontja lényegét abban jelölte meg, hogy: „szükségünk van arra a területre, ahol a tagadás megvetheti a lábát, mert erről a területről meg fogja dönteni a tagadás szelleme, a szocializmus, a kommunista forradalom szelleme az egész kapitalista világot. Ezt a területet azonban meg kell őriznünk."[48]

Kunfi Zsigmond a Kun Béla által előterjesztett javaslattal egyetértve arról beszélt, hogy: „nekünk a világ proletariátusával és a nemzetközi forradalommal szemben egyetlen igazi, nagy kötelességünk van, és ez: ezt az országot a szocialista forradalom számára, a proletariátus diktatúrája számára megtartani". A távolabbi teendőket azonban Kunfi nem úgy látta, mint Kun, hogy „erről a területről fogja a tagadás szelleme megdönteni az egész kapitalista világot". Kunfi kevésbé harciasan ezt mondotta: „Példánk erejével kell várni, hogy a többi proletárok bennünket kövessenek."[49]

A pár nappal előbb elfogadott pártprogramban – amely Kun Béla irányításával készült – mintegy a Kun és Kunfi véleménye közötti előzetes kompromisszumként az olvasható, hogy: „A nemzetközi forradalomnak a példa propagandájával való kiváltása a pártnak a legfőbb feladata."[50]

Eltérés azonban, hogy Kunfi várni akart a példa erejével kiváltott forradalomra, míg Kun, illetve a pártprogram, a példa propagandájával akarta kiváltani azt. A kérdés lényege azonban a két felfogásnál azonos volt. Várni kell a forradalom terjedésére s a Magyarországon épülő szocializmus példájával kell elősegíteni azt.

Persze a forradalmár Kun Béla és a centrista Kunfi Zsigmond akkori nézeteik alapján még akkor sem haladhattak együtt, amikor a feladatok, a közvetlen tennivalók kérdésében lényegében azonosan ítélték meg a helyzetet. Ehhez azonban hozzátehetjük: nem engedhetünk meg magunknak egy olyan feltételezést, hogy az antant és a szomszédos polgári államok letettek volna intervenciós szándékaikról, a magyarországi proletárhatalom megsemmisítéséről és békés egymás mellett élésre lettek volna hajlandók egy szocialista, kis Tanács-Magyarországgal.

A külügyi vitában fölmerült kérdésre s a Kun–Kunfi-vitára nem azért tartottam szükségesnek kitérni, mintha bármiféle illúzió is megengedhető lenne abban a kérdésben, hogy amennyiben Kun és Kunfi 1919. június 19-én megegyeztek volna, úgy esetleg másképpen alakulhatott volna a történelem. Úgy vélem azonban, a vitából kitetszik: a magyar munkásmozgalom két jelentős alakja 1919 júniusában már kezdte felismerni, hogy a szocializmus építése nincs feltétlenül nagy területhez, államszövetséghez kötve, hogy egy szocialista ország – az ő véleményük szerint legalábbis átmenetileg – a körülmények kényszerítő hatása folytán nemcsak államszövetség keretében rendezheti kapcsolatait a szomszédos államokkal, hanem önálló kisállami keretben is rákényszerülhet erre.

Ez a felismerés érzékelhetően afelé szorította őket, hogy módosítsanak a forradalom, a szocializmus építése és a nemzeti kérdés kapcsolatáról kialakult álláspontjukon.

E felismerés realizálásához azonban ebben az időben még túlságosan korai volt az időpont. Ehhez megfelelő nemzetközi helyzetre, a szocialista és kapitalista államok erőegyensúlyára lett volna szükség, ami 1919-ben nem volt meg. Ezért nem volt realitása annak, hogy Magyarország – Oroszország mellett, annak támogatásával – esetleg mint szocialista nemzeti állam maradjon fenn kapitalista nemzeti államok környezetében.

Kun Béla – és a kelet-közép-európai szocialista forradalmárok többsége – az első világháború végén úgy látta, hogy a forradalmi hullám, amely Európa több országát elöntötte, elsősorban a háborúban vesztes országokban – tehát Magyarországon, Ausztriában és Németországban – a polgári uralom megdöntéséhez fog vezetni. Feltételezték – nem minden alap nélkül –, hogy a forradalmi dolgozó tömegek, a szervezett munkások azokban az országokban is a proletárdiktatúra államainak aktív szövetségesei lesznek, amelyekben még nem döntik meg a polgári államrendszert.

Lenin „A proletárforradalom és a renegát Kautsky" című munkájában – amelyet 1918. november 10-én fejezett be – azt írta, hogy a taktika, „amely többé vagy kevésbé közeli, de nem meghatározott időpontban számít az európai forradalomra... kötelező a marxistára nézve, minden forradalmi proletárra és internacionalistára nézve – kötelező, mert csak ez a taktika veszi számba marxista szempontból helyesen azt az objektív helyzetet, amelyet a háború valamennyi európai országban megteremtett, mert csak ez a taktika felel meg a proletariátus nemzetközi feladatainak". Márpedig, hogy az első világháború végére „forradalmi helyzet várható Európában – Lenin szerint –, nem a bolsevikok ábrándja, hanem a marxisták általános véleménye volt".[51]

A magyarországi forradalmárok tehát – négy és fél hónappal Lenin helyzetértékelése után, a forradalmi mozgalmak további fellendülése és Szovjet-Oroszország fennállása mellett – annak a taktikának értelmében jártak el, amelyet Lenin kötelezőnek mondott minden forradalmi proletárra és internacionalistára nézve. Igaz, azt is látnunk kell, hogy Lenin többé-kevésbé közeli, de nem meghatározott időpontban számított európai forradalomra, nem pedig napokon vagy heteken belül. Az általános nemzetközi forradalmi helyzet mellett tehát Lenin egykorú nézete is bátorította a magyar kommunistákat, bátorította Kun Bélát a forradalom számára lehetséges tennivalók megvalósítására.

Közvetlenül a Magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltása előtt – 1919. március 2-től 4-ig – ülésezett Moszkvában a III. Internacionálé alapító kongresszusa. A kongresszus a világ proletárjaihoz intézett kiáltványában világméretekben és történelmi távlatban elemezte a nemzeti államot és olyan következtetésre jutott, amely szintén bátorította a magyar forradalmárokat és Kun Bélát abban, hogy megvalósítsák forradalmi terveiket.

„A nemzeti állam, amely hatalmas lökéssel vitte előre a tőkés fejlődést – olvashatjuk a kiáltványban –, szűknek bizonyult a termelőerők továbbfejlődéséhez. Az Európában és más világrészekben levő nagyhatalmak közt elszórt kis államok helyzete ezzel egyre tarthatatlanabbá vált... Szabad életlehetőséget a kis népeknek csak a proletárforradalom biztosíthat, amely kiszabadítja a világ termelőerőit a nemzeti államok szűk bilincseiből, közös gazdasági terv alapján, szoros gazdasági együttműködésben egyesíti a népeket, és a legkisebb, a leggyengébb népnek is megadja a lehetőséget arra, hogy szabadon és függetlenül intézze saját nemzeti kultúrája

ügyeit, anélkül, hogy ezzel kárt szenvedne Európa és az egész világ egyesített és központosított gazdasága."[52]

A nemzeti kérdés leszűkítése a nemzeti kultúra szabad kibontakoztatására, valamint Európa egyesített és központosított gazdaságának a „nemzeti államok szűk bilincseivel" való egyenes szembeállítása arra mutat, hogy a Komintern I. kongresszusa nem volt mentes a nemzeti és gazdasági kérdések doktriner megítélésétől. Annak kiáltványa sem vizsgálta eléggé körültekintően a világforradalom várható kibontakozását. A nemzeti kérdésre s annak az adott forradalmi helyzetben játszott szerepére Leninnél sokkal kevésbé reálisan tekintett. A Komintern kiáltványa Tanács-Magyarországot és Kun Bélát nyilván egyenesen bátoríthatta nézeteinek, elképzeléseinek megvalósításában, hogy bizalommal tekintsen az „életképtelen" kis államok szükségszerűnek tekintett szocialista tömörülése elé.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁNI NEMZETISÉGI PROBLÉMÁKRÓL

A Tanácsköztársaság megdöntése után Kun Béla a Kommunisták Magyarországi Pártjának 1925. augusztus 18–21-én megtartott I. kongresszusán igen nagy gondot fordított Magyarország nemzeti és nemzetiségi kérdésére, amint ez a kongresszusról megmaradt följegyzésekből látható.

Kun Béla „A politikai helyzet Magyarországon, a munkásosztály és a KMP feladatai" címen megtartott kongresszusi előadásában a nemzeti kérdést úgy vetette fel, mint amit „Magyarországnak a trianoni béke által előidézett megcsonkítása hívott létre". A feljegyzésekben megmaradt Kun-beszédet körültekintően kell értelmeznünk, miután a beszéd szövegét részletesen nem ismerjük. Bizonyos, hogy gyakorló pártmunkásként alapjában ő is az előtte álló konkrét feladatokkal foglalkozott. Az adott esetben ez azt jelenti – s a feljegyzésekből is ez derül ki –, hogy Magyarország legfontosabb nemzeti kérdéseként az első világháború, illetve a trianoni békeszerződés után előállt helyzetről beszélt.

A trianoni Magyarországot a háború, a forradalmak és az ellenforradalmak idejéből megmaradt örökségnek nevezte, amely örökség az uralkodó osztályokra maradt. A magyarság jelentékeny része idegen uralom alá került, ami Kun szerint az uralkodó osztályokat folytonosan az elé a választás elé állítja, hogy „vagy örökös konfliktusokban éljenek a szomszéd államokkal, vagy elárulják az idegen elnyomás alatt levő magyarság érdekeit és ezáltal belső összeütközéseket idézzenek elő".[53]

A kongresszuson a Magyarországon élő nemzetiségekről, azok helyzetéről és a velük kapcsolatos pártfeladatokról nem volt szó. Ennek feltehető oka, hogy a nemzetiségi kérdést a jelek szerint a nemzeti kérdéssel azonos problémának tekintették, annak részeként fogták fel, s a kommunisták és a dolgozók forradalmi internacionalista harcával mintegy automatikus módon vélték megoldhatónak a kapitalizmus megdöntése után, a szocialista államok föderatív szövetségében.

A kongresszus viszonylag sokat foglalkozott a Duna-föderáció kérdésével, s erről határozatot is hozott. Nemcsak ez mutatja, hogy nagy fontosságot tulajdonítottak a föderáció kérdésének, hanem az a tény is, hogy miután Alpári Gyula megtartotta nemzetközi politikai referátumát, Kun Béla kért szót, s „az előadóval megegyezésben" külön előadásban ismertette a Duna-föderáció kérdését.

Kun arról beszélt, hogy az imperialista hatalmak szerettek volna megszabadulni a

békeszerződések negatív következményeitől. Szavai szerint „a versailles-i béke likvidálására" irányuló imperialista mozgalom tetőpontjaként született meg az ún. Dawes-terv mint kísérlet Németország szanálására. Ugyanezt az elgondolást akarták alkalmazni az imperialista államok Délkelet-Európa kis államaira úgy, hogy egy Duna-föderáció keretében egyesítik azokat. Ahogy mondotta, életre keltették mind az angol, mind a francia imperialista csoportnál a Duna-konföderáció már Kossuth és Jászi terveiben is szerepet játszó gondolatát. Kun szerint ez nem más, mint „kísérlet forradalmak és háborúk nélkül megszabadulni a rablóbéke következményei alól".

Kun szerint a kommunisták nem helyezkedhetnek arra az álláspontra, hogy mert az imperialisták akarják a Duna-föderációt, ők csak emiatt ne akarják. Szerinte az volt a kérdés, hogyan csináljanak az imperialisták számára konstruktív jelszóból „destruktív forradalmi jelszót". Összefüggésbe hozta a kérdést a Komintern 1924-ben megtartott V. kongresszusának a magyarság önrendelkezését alátámasztó jelszavával. „Nekünk, kommunistáknak azonban – mondotta Kun, a föderációt helyeslő régi nézetével összhangban – ezt a jelszót olyan értelemben kell propagálnunk, hogy a nemzeti önrendelkezés eredményeképpen ne kis parcellaállamok szülessenek, hanem a szabad egyesülés alapján nagyobb állami egységek."

A forradalmár Kun Bélára jellemző momentumként kell itt kiemelnünk két kérdést. Az egyik, hogy ebben az időben is „destruktív forradalmi jelszót" igyekezett kialakítani az imperialisták tervéből. A másik, hogy úgy tűnik, számára komoly problémának tűnt a trianoni békével létrejött kis államok tartós fennmaradása, illetve továbbaprózódása. Márpedig a nemzeti-nemzetiségi kérdés megoldásához szerinte a különböző nemzetiségű dolgozók állami keretben való tömörítésére volt szükség. Ennek hangsúlyozását sohasem mulasztotta el.

Miután a kongresszus résztvevői közül a Duna-föderáció kérdéséhez többen is hozzászóltak még, a nemzetközi helyzetről elfogadott határozatban – a magyar kormány angolorientációja ellen és a Szovjetunió elismeréséért folytatandó harcot szorgalmazó állásfoglalás mellett – kimondották: „A Duna-föderáció kérdésében való egységes állásfoglalás céljából összeköttetésbe lépni az érdekelt országok testvérpártjaival, és a velük való megállapodás alapján a magyar nemzeti kérdésnek (valamint a többi elnyomott nemzeti kisebbségek kérdésének) megoldásáért való közös harc előkészítésére."[54]

A határozatnak ebből az idézett részéből látható, hogy a kongresszuson a magyar nemzetiségek problémáját a magyar nemzeti kérdés részeként tekintették, s internacionalista módon a más nemzeti kisebbségek problémájának megoldásáért való közös harc részeként foglalkoztak vele. Arra is következtetni lehet belőle, hogy a magyar nemzetiségek problémáját és általában a nemzeti kisebbségek kérdését föderatív államszövetség létesítésével vélték megoldhatónak.

Kun Béla a kongresszus után különösen törekedett a föderáció gondolatának előmozdítására. Nem sokkal a kongresszus után, 1925. szeptember 7-én levelet írt a Kommunista Internacionálé titkárságához, amelyben közölte: „Pártkongresszusunk azon különböző jelenségek folytán, melyek felvetették a néhai Osztrák–Magyar Monarchia utódállamainak föderációját, elhatározta, hogy felkéri ezen országok testvérpártjait, foglaljanak közösen állást a Duna-föderáció kérdésében."[55]

Világos tehát, hogy Kun Bélának és a KMP vezetőinek elhatározott szándéka volt a föderáció kérdésében tárgyalni a szomszédos testvérpártokkal. Azt azonban nem

tudjuk, hogy ténylegesen voltak-e ilyen tárgyalások és azokon mi történt. A Kominternhez hozzáférhető anyagában erre vonatkozólag nem sikerült nyomra bukkannunk.

Amikor megállapítjuk, hogy a párt I. kongresszusa lelkiismeretesen foglalkozott Magyarország nemzetiségi problémájának *jövőjével,* arra is rá kell mutatnunk, hogy nem fordított megfelelő figyelmet a pártnak a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos *napi* teendőire és agitációs feladataira. Maga Kun Béla is megállapította ezt. A kongresszus az egyik legfontosabb tennivalót mintegy megkerülte.[56]

Ez nem kis mulasztásnak bizonyult. A párt vezetésében emiatt komoly bonyodalmak adódtak.

A pártvezetőség 1929 első felében – elsősorban Révai József szorgalmazására – kiadta a „Le a revízióval!" jelszót.

Révai az *Új Március* című folyóiratban „A magyar uralkodó osztály és a revízió" címen szerkesztőségi cikket közölt. Ennek gondolatmenete arról igyekezett meggyőzni az olvasókat, hogy a magyar hivatalos revíziós politika támogatása bűn. Annak értelme nincs, mert a magyar nemzeti problémát csak a nemzetközi proletárforradalom oldhatja meg.[57]

Az *Új Március* idézett számának megjelenése után, 1929 májusában a párt két röpiratot adott ki, amelyekben kifejtette, hogy miért nem szabad a magyar proletároknak támogatniuk a revíziót, és kitűzte a jelszót: „Le a revízióval!"[58]

1929 őszén a Komintern V. B. Elnöksége nyílt levélben fordult a KMP tagságához, amelyben annak tevékenységében több jelenséget károsnak nyilvánított és elítélt. Ezek között volt a „Le a revízióval!" jelszó is.[59]

Kun Béla a revízióellenes jelszó kiadása idején nem vett részt a pártvezetőség munkájában, mert a Kominterntől kapott más feladaton dolgozott. A jelszó elleni harcban azonban tevékenyen részt vett. A pártvezetőségben folytatott vizsgálat során Kun Béla összegezte következtetéseit, s abban kifejtette, hogy a párt vezetőségében „helytelen, antileninista állásfoglalás" született a trianoni revízió kérdésében.[60]

A KMP 1930. február 27-e és március 15-e között megtartott II. kongresszusa a „Le a revízióval!" jelszót mint „baloldali opportunizmust" bélyegezte meg. Fő hibájaként azt rótta fel, hogy a jelszó az imperialista békeszerződés elleni harcról való lemondást, tehát pacifizmust jelentett, s megkönnyítette volna az ellenforradalmi rendszer nacionalista demagógiájának érvényesülését.[61]

Lényegében ugyanígy – kissé talán enyhébb megfogalmazásban – tárták a közvélemény elé a II. kongresszusnak a „Le a revízióval!" jelszóról kialakított állásfoglalását. Az *Új Március* megírta, hogy a kongresszus elítélte és elvetette „Kemény elvtársnak" (Révai Józsefnek) a magyar imperializmusra és különösen a trianoni békeszerződésre vonatkozó azon nézeteit, „amelyek baloldali mezben léptek ugyan fel, de lényegében opportunizmust jelentettek". Ezek a „Le a revízióval!" jelszóval érték el tetőpontjukat. Ez az álláspont az imperialista békeszerződés elleni harcról való lemondást jelentette, s így pacifizmus volt. A kongresszus kimondta: „mivel az ilyen nézetek alkalmasak arra, hogy a pártot a széles tömegektől elszigeteljék, ezért éles harcot kell folytatni ellenük".[62]

Nyilvánvaló, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártja abban az időben semmiképpen sem folytathatott olyan politikát, amely ellentétben állt a Komintern és tagszervezetei nézetével és politikájával. Ezért a „Le a revízióval!" jelszó kiadása az

adott formában feltétlenül helytelen volt még abban az esetben is, ha az Magyarországon megfelelő lett volna.

A KMP II. kongresszusán kevesebbet foglalkoztak a nemzetiségi problémákkal, mint az I. kongresszuson. Mindamellett a II. kongresszson nem elégedtek meg azzal, hogy csak a „Le a revízióval!" jelszót ítéljék el.

A II. kongresszus „A politikai helyzet Magyarországon és a Kommunisták Magyarországi Pártja" címen határozatot fogadott el, és azt külön kiadványban nyilvánosságra hozta. Ebben a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos helyzetelemzés azt állapította meg, hogy a magyar finánctőke és a nagybirtok a trianoni béke revíziójának jelszavával imperialista célokat követ. Ez a cél nem a magyar nép önrendelkezési jogának megvalósítása, hanem külső piacok meghódítása, elvesztett birtokainak visszaszerzése, nyersanyagbázisainak kiszélesítése. A revíziós mozgalom egyet jelent a szovjetellenes háborús készülődésekkel, s az ellene való küzdelem a párt egyik legfőbb feladata. Ez azonban „nem jelenti azt, hogy a munkásosztálynak a kommunista párt vezetése mellett nem kellene küzdenie a trianoni imperialista békeszerződés ellen, a magyar önrendelkező jogáért, a Szovjetunióval és a nemzetközi proletariátussal, elsősorban az utódállamok munkásságával együtt".[63]

A KMP II. kongresszusa a Komintern VI. kongresszusán elfogadott program alapján foglalkozott a magyarországi forradalmi harc stratégiai célkitűzésével. Kun Béla referátumában erről szólva megfogalmazta a nemzetiségi kérdésben követendő politikáját is. E szerint: „A magyarországi forradalom, amely ... d) Mint a nemzetközi antiimperialista szocialista forradalom része, a Szovjetunióval, és a nemzetközi – különösen a szomszéd országok – proletariátusával szövetségben szétzúzza a trianoni imperialista békét és megvalósítja a magyar nép önrendelkezési jogát."[64]

Kun Béla és a II. kongresszus tehát a „szocialista" nemzetközi forradalom részeként fogta fel a magyarországi forradalmat. Az e stratégiai célért folytatott harcban tűzte ki a trianoni imperialista béke szétzúzását s a magyar nép önrendelkezési jogának megvalósítását.

Azok a határozatok és állásfoglalások, amelyeket a KMP vezetése a „Le a revízióval!" jelszó ellen és a nemzetiségi kérdésben a II. kongresszuson kialakított, kollektív határozatok. Nem Kun Béla személyes véleményei és fogalmazványai. Mindamellett, mint a fentebb írottakból is kiderül, bizonyos, hogy Kun részt vett meghozatalukban és megfogalmazásukban.

Kétségtelen, a párt nagy dilemmája volt, hogyan foglalkozzék a revízió kérdésével, hogy az ne a hivatalos revíziós propagandát támogassa.

Kun Béla – önmagához híven – fellépett a „Le a revízióval!" jelszó ellen, a párt internacionalista egységben folytatott politikája mellett. Más kérdés, hogy Magyarország nemzetiségi problémáját az adott időpontban a Komintern s a KMP is olyan koncepcióban tekintette, hogy az a gyakorlati politikában nem hozott előrelépést.

Kun Bélának a nemzeti-nemzetiségi kérdéssel való foglalkozását így kiemelve és áttekintve azt láthatjuk, hogy őt a Magyarország nemzetiségi kérdését tárgyaló politikusok, államférfiak körében kétségkívül kiemelkedő hely illeti meg. A magyarországi szocialista forradalom nemzetiségi politikáját kidolgozva, a Tanácsköztársa-

ság idején azt irányítva, a Duna-medence területén a bonyolult nemzetiségi problémák megoldására olyan koncepciót ajánlott és igyekezett megvalósítani, amely összhangban volt a legnagyobb magyar polgári politikusok (Kossuth, Jászi, Mocsáry) elképzeléseivel, javaslataival. Ugyanakkor rokon volt nem kevés szomszédos országbeli – főleg szociáldemokrata – politikus (Renner, Bauer, a Balkán-föderáció tervét kidolgozó Dimitar Blagoev, Dimitrije Tucović) s Lenin elgondolásával is. Annak megvalósítása – minden jel szerint – olyan internacionalista, szocialista jellegű megoldást jelenthetett volna Kelet-Közép-Európa nemzetiségi problémái számára, amely mind a magyar nép, mind szomszédai nemzeti önrendelkezése alapján lehetővé tette volna az első világháború után megvalósult polgári rendelkezés egy sor buktatójának elkerülését.

Sajnálatos tény azonban, hogy az első világháború utáni szocialista forradalmi mozgalmak ezen a területen gyengék voltak még, nem győzhettek. A kapitalizmus erői voltak erősebbek: a szomszédos polgári államok – a világháborúban győztes antant erőitől támogatva – intervenciós háborúban leverték a magyarországi proletárforradalmat s a Kelet-Közép-Európában jelentkező proletár forradalmi mozgalmakat és törekvéseket. Ezzel együtt természetesen arra sem nyílhatott lehetőség, hogy a nemzetiségi problémákat ezen a területen akkor szocialista, internacionalista módon oldhassák meg.

JEGYZETEK

[1] Szociális Forradalom (Moszkva), 1918. június 5.
[2] Szociális Forradalom, 1918. június 29., július 3.
[3] Lásd *Lenin* Összes Művei 34. köt. Kossuth Könyvkiadó 1967. A pártprogram felülvizsgálásához. 378–379. old.; 38. köt. Kossuth Könyvkiadó 1973. Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt VIII. kongresszusa. 151–156. old.
[4] Lásd Voszmoj szjezd RKP(b). Mart 1919 goda. Moszkva 1959. 499–504., 520–521. old.
[5] Centralnij Partyijnij Archiv Insztyituta Markszizma–Leninizma. 549. F. 4. cs. 248. ő. e. 111–131. old.
[6] Szociális Forradalom, 1918. április 1. Kommunista magyarok csoportja.
[7] Szociális Forradalom, 1918. június 29. Kommunisták és a nemzetiségi kérdés.
[8] Szociális Forradalom, 1918. október 23. A nemzetiségi kérdéshez.
[9] PI Archívum, f. 1061. A kiáltványt közli *Milei György:* Az OK(b)P Magyar Csoportja a KMP megalakulásáért. Párttörténeti Közlemények, 1964. 2. sz. 170. old.
[10] Lenin Magyarországról. Kossuth Könyvkiadó 1965. 45–46. old.
[11] Vörös Újság, 1918. december 7. A kátyúba jutott radikalizmus.
[12] Vörös Újság, 1918. december 28. Területi integritás.
[13] Vörös Újság, 1919. február 11. Ezer esztendeje.
[14] Vörös Újság, 1918. december 26. Burzsoá vagy proletár önrendelkezés.
[15] *Kun Béla:* A Magyar Tanácsköztársaságról. Kossuth Könyvkiadó 1958. 138. old.; *Kun Béláné:* Kun Béla. Magvető Könyvkiadó 1966. 85. old.
[16] Lásd erről bővebben *Kővágó László:* Internacionalisták a Tanácsköztársaságért. Kossuth Könyvkiadó 1969. 33–37. old.
[17] Ugyanott, 38–43. old.
[18] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I–II. köt. Kossuth Könyvkiadó 1966. I. köt. 289–290. old.
[19] Ugyanott.
[20] Lásd többek között A pártprogram felülvizsgálásához. *Lenin* Összes Művei. 34. k. 378–379. old.
[21] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I. köt. 290. old.

[22] Ugyanott.
[23] *Kun Béla.* Válogatott írások és beszedek. II. kot. 190–198. old.
[24] Ugyanott.
[25] *Kun Béla:* Válogatott írások es beszedek. I. kot. A munkásoknak már van hazájuk. (Egy amerikai újságírónak adott interjú.) 218. old.
[26] Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. The Paris Peace Conference. V. kot. 18. old. Kozli *L. Nagy Zsuzsa.* A párizsi bekekonferencia es Magyarország, 1918–1919. Kossuth Konyvkiadó 1965. 103. old.
[27] A magyar munkásmozgalom tortenetenek válogatott dokumentumai (a továbbiakban MMTVD). 6/A kot. Kossuth Konyvkiadó 1959. 355. old.
[28] A Magyarországi Szocialista Szovetseges Tanácskoztársaság Alkotmányának teljes szovegét lásd MMTVD. 6/B kot. 214–222. old.
[29] A Tanácsok Országos Gyulesenek Naploja (a továbbiakban TOGY). Athenaeum 1919. 115. old.
[30] *Lenin* Összes Művei. 34. kot. 233. old.
[31] *Lenin* Összes Művei. 35. kot. Kossuth Konyvkiadó 1972. 219. old.
[32] *Lenin* Összes Művei. 31. kot. Kossuth Konyvkiadó 1972. 166. old.
[33] Lásd *Kővágó László:* A magyar kommunisták es a nemzetisegi kerdes. Kossuth Kónyvkiadó 1985. 57–67. old.

A Magyarországi Szocialista Szovetseges Tanácskoztarsaságnak általam kifejtett ertelmezesevel nem egyezik Sarlós Bela magyarázata. Sarlóst, amikor a Tanácskoztársaság elfogadott alkotmányának szövegét osszevetette az alkotmány tervezetenek szovegevel, láthatólag megzavarta a tervezetben, illetve a vegleges szovegben szereplő tobbfele név. Úgy vélte, hogy a vegleges alkotmányban szerepló Magyarországi Szocialista Szovetseges Tanácskoztársaság lett volna adandó esetben tagja a tervezet 94. paragrafusában szereplő „Magyarországi Tanácskoztársaságok Szovetsegenek", holott szerintem nyilvánvalo, hogy a tervezetben, illetve a vegleges szövegben szereplo ket nev az adott esetben ugyanarra az államra vonatkozott, s így nem helyes a levont kovetkeztetes. (Lásd *Sarlós Béla* A Tanácskoztársasag jogrendszerenek kialakulása. Kozgazdasági es Jogi Konyvkiadó 1969 218 old.)
[34] PI Archivum. 601. f 1,3a ő. e. 11. old.
[35] Nepszava, 1919. majus 21. A nyugat-magyarorszagi munkastanács tiltakozik a Nemet-Ausztriahoz való csatolás ellen.
[36] Armáda Proletářů, 1919. június 15.
[37] Szociális Forradalom, 1918. október 23. A nemzetisegi kerdeshez.
[38] *Lenin* Összes Művei, 25. kot. Kossuth Könyvkiadó 1970. 71. old.
[39] *Lenin* Összes Muvei, 27. kot. Kossuth Konyvkiadó 1971. 65. old.
[40] *Lenin* Összes Művei, 31. kot. Kossuth Konyvkiadó 1972. 166. old.
[41] TOGY 114. old.
[42] PI Archivuma, IML 138/8; MMTVD. 6/A kót. 355. old.
[43] Lásd Siklós András figyelemremeltó fejtegeteseit a Tanácskoztársaság 50. évfordulója alkalmából „A Tanácskoztarsaság es a nemzeti-nemzetisegi kerdes" címen tartott előadasában. A Magyarországi Tanácskoztársaság 50. evforduloja. Akademiai Kiadó 1970. 310–311. old.
[44] PI Archivum, 601 f. 1/3a o. e.
[45] MMTVD 6/A kot 260–261 old., TOGY. 116. old.
[46] TOGY. 14. old.
[47] TOGY. 137. old.
[48] TQGY. 135–136. old.
[49] TOGY. 125. old.
[50] MMTVD 6/B kót. 51. old.
[51] *Lenin* Összes Művei. 39. kot. Kossuth Konyvkiadó 1973. 283–284. old.
[52] A Kommunista Internacionále kiáltványa a világ proletárjaihoz. A Kommunista Internacionale válogatott dokumentumai. Kossuth Konyvkiadó 1975. 6. old.
[53] A KMP elso kongresszusa. Kossuth Konyvkiadó 1975. 125. old.
[54] Ugyanott, 68–71., 118. old.
[55] Ugyanott, 224. old.
[56] Ugyanott, 224–225. old.
[57] Új Március, 1929. 4., 5., 6. sz.

[58] PI Archívum, Rpgy. III/1/1929/1541. és 1543.
[59] Új Március, 1929. 8–11. sz. 255–259. old.
[60] PI Archívum, 500. f. 2/211. 32. old. Végkövetkeztetések a KMP gyógyulásának kérdéséről tartott referátumból. Kelt 1929. szeptember 27-én. Elfogadta Kun Béla, Sas (Szerényi Sándor), Falke (Rostás István), Kelemen (Müller Ernő), Toganescu (Róth Vándor Pál).
[61] PI Archívum, 500. f. 2/262. 14. old.
[62] Új Március, 1930. 5. sz. 137. old. *Sas (Szerényi Sándor):* A Kommunisták Magyarországi Pártjának második kongresszusa.
[63] A Kommunisták Magyarországi Pártjának irányelvei. Nyomatott: Johan N. Vernay A. G. Wien. IX. 1930. 12. old.
[64] Ugyanott és PI Archívum, 500 f. 2/313. 33. old. Határozat a magyarországi helyzetről (németül).

KENDE JÁNOS

KUN BÉLA ÉS A SZAKSZERVEZETI KÉRDÉS 1918–1919-BEN

Az első világháború előtt a szakszervezetek legfontosabb funkciója a munkásság gazdasági érdekeinek védelme volt, ami – bármiként is vélekedjünk egy-egy osztályütközet hevességéről – alapvetően defenzív feladat. A szakszervezetek szerepe egy esetleges szocialista átalakulásban merőben elméleti kérdésnek tűnt, ami jobbadán csak a szindikalistákat foglalkoztatta. Így foglalt állást e kérdésben például a szindikalista munkások propagandacsoportjának Szabó Ervin fogalmazta programja, amely a munka és a tőke antagonizmusát hangsúlyozva kifejtette: „A munkásosztály harcának végcélja nem lehet tehát más, mint a gazdasági ellentét okainak végleges megszüntetése. Ami meglesz, ha a munkásság világszerte, mint egy osztály szervezkedik, a termelők szövetségei birtokukba veszik a földet és a többi termelőeszközt és a bérrendszert megszüntetik. Ez a szocializmus!"[1]

A termelőerők szövetségét, az imperializmus korszakának szakszervezetét Szabó mint „a jövő szociál-forradalmi szervezete csíráját" tekintette. Egy ilyen elképzelés azokban az országokban, amelyekben a szakszervezetek a szociáldemokrata pártok befolyása alatt álltak, nemcsak túlságosan elméleti, mondhatni utópikus volt, hanem idegennek is tűnt, hisz egy esetleges – bár távoli – szocialista fordulat minden lényeges elemének megvalósítását a párt feladatának tekintették, s a szakszervezeteknek a tömeges szervezés, az agitáció szerepét szánták, vagyis a politikai hatalomért vívott harcnak legfeljebb segédcsapatai lehettek.

Az első világháború tapasztalatai módosítottak ezen a merev szereposztáson. A kivételes törvények bénítóbban hatottak a munkásosztály politikai mozgalmaira, a pártok tevékenységére, mint a gazdasági küzdelmekre. A szakszervezetek tevékenysége már akkor élénkülőben volt, amikor a szociáldemokrata pártok még alig ocsúdtak fel a II. Internacionálé összeomlását követő kábulatból. Az elhúzódó háború következtében mindenütt megnőtt a munkaerő értéke, s míg a háború előtt a szervezett munkásság a munkáltatók és az állam egységesen ellenséges blokkjával állt szemben, a háborús viszonyok kényszerének hatására az állam már nem engedhette meg magának, hogy a munka és a tőke konfliktusaiban automatikusan azonosuljon minden egyes munkáltató érdekével. Mivel a hatalmon levők általánosabb érdekeit képviselte, a termelés zavartalansága érdekében kénytelen volt kompromisszumokat kötni a munkásság gazdasági és politikai szervezeteivel. E kompromisszumok jellege, természete országonként különbözött az uralkodó osztályok ereje, magabiztossága, illetve a munkásmozgalom befolyása, politikai súlya szerint, de szinte mindenütt az állam által elismert vagy legalább tolerált helyzetbe juttatta a munkásság szervezeteit – mindenekelőtt a szakszervezeteket –, amelyek bizonyos hatalmi pozíciók birtokában

léphettek fel mint a munkásság érdekeinek elismert képviselői. Bármiként vélekedjünk is a panaszbizottságokhoz hasonló paritásos, a hadviselő országok zömében létrejött szervezetek működéséről, nem vitatható, hogy általuk a szakszervezetek a termelés ellenőrzésében tapasztalatokra tettek szert, amire korábban nem volt módjuk.

E megváltozott helyzet egyik következménye volt a szakszervezetek befolyásának, erejének, tekintélyének világszerte tapasztalható megnövekedése a világháború éveiben. A háború kitörésekor tapasztalható taglétszámcsökkenés 1915–1916-ban mindenütt megállt, 1916 végén, 1917 elején növekedés kezdődött, s a háború végén jóval felülmúlta a szervezettség a háborút megelőző szintet. A szakszervezetek erősödését az sem zavarta, hogy a munkásság pártjai ugyanebben az időben láthatólag nem tudták már kiheverni a II. Internacionálé összeomlását. A háború elhúzódása súlyos tekintélyveszteséget okozott az uralkodó osztályok politikáját támogató szociálsoviniszta pártoknak, s centrumuk, valamint forradalmi baloldaluk egyre inkább önálló erővé szerveződött, illúzióra téve a status quo ante bellum helyreállítását a munkásmozgalomban. Ilyen körülmények között a szakszervezetek *általában* aktívabbakká váltak. Mint Böhm Vilmos 1920 derekán visszapillantva is megállapította: „A szakszervezetek eddigi gyakorlati politikájuk fönntartása mellett elsősorban a munkásság befolyását akarták a termelésben fokozni. Széles körű hatáskörrel rendelkező üzemi választmányok törvényes biztosítása, a szocializálás gyakorlati megvalósítása, a szocializmus előkészítése szerepel most mint közel fekvő szakszervezeti cél."[2]

Böhm 1920-ban ezt még, indokolt optimizmussal, általános európai tendenciának látta, amely „végigvonul árnyalati különbség nélkül úgy a legyőzött, mint a győzelmes országok munkásainak szakszervezeteiben", holott a háború végére kivívott szakszervezeti pozíciókból nem csak forradalmi, hanem a „szociális partnerség" felé fejlődő reformista alternatívák is adódtak. Kétségtelen, hogy az előbbiek inkább voltak tettenérhetők a vesztesek táborában (s itt erősebben volt érzékelhető az orosz forradalom hatása is), s hogy melyik tendencia mutatkozott erősebbnek, az távolról sem a szakszervezetek tevékenységétől függött.

A magyarországi munkásmozgalomban a háború évei alatt a szakszervezetek a békekorszak megtűrtségi állapota után eljutnak a törvényes elismerésig, addig – ami a háború előtt a merésznél is merészebb álom volt –, hogy a munkásosztály kizárólagos érdekképviselőiként partnerei legyenek az államnak és a munkáltatói szervezeteknek. Ezt a pozíciót lényegében a háború végére vívták ki a magyarországi szakszervezetek. Hangsúlyozni kívánjuk: e helyzetbe nem a háborús politika támogatásának jutalmául kerültek. A változás kompromisszumok, de harcban született kompromisszumok eredménye volt, s hatásuk nemcsak a taglétszám ugrásszerű növekedése, jogállásuk változása, szervezkedési szabadságuk kiszélesülése volt. Módosult ugyanakkor a szakszervezetek helyzete a munkásmozgalomban is. Immár nem tekintették magukat az MSZDP segédcsapatának, és 1917–1918-ban számos lényeges kérdésben korrigálták a párt politikáját.[3] Ez utóbbival kapcsolatban csak utalni kívánunk a szakszervezetek 1917-es, az irodalomból már ismert „lázadására", amely az MSZDP választójogi politikájának kritikájával lépett fel, és szervezeti változások kényszerítésével (a pártválasztmány intézményének megteremtése, a pártvezetőség összetételének lényeges módosítása) biztosította a szakszervezetek ellenőrzését a politikai mozgalom-

ban. Nem tudjuk, hova fejlődött, fejlődhetett volna a párt- és szakszervezeti vezetés konfliktusa, ha az MSZDP vezetői 1917 áprilisában nem tesznek lényeges engedményeket, ha 1917-ben, a „reménységek évében" nem következik be a mozgalom általános fellendülése, amely minden ellenzéki próbálkozást háttérbe szorított. Tény viszont, hogy az 1917–1918-as pártkongresszusokon a viták fő frontja változatlanul a párt- és a szakszervezeti vezetők között húzódott. A „kongresszusi ellenzék" legmarkánsabb képviselői a szakszervezetek küldötteiből kerültek ki. Ennek legjellegzetesebb példái: 1918 februárjában Bárdos Ferenc határozattá emelt javaslata a szabadkőművesekhez való viszonyról, valamint az 1918. októberi rendkívüli pártgyűlésen Landler Jenő fellépése, aki indítványával (amelyet Rothenstein Mór támogatott) megakadályozta, hogy a pártvezetés biankó felhatalmazást kapjon a polgári pártokkal való együttműködésre. Ezeket nehéz lenne egyértelműen a „baloldal" akciójának minősíteni. Mindkettő célja az MSZDP politikai önállóságának biztosítása a polgári partnerekkel szemben, nagyjából úgy, ahogy 1917 áprilisában „a szakszervezeti lázadás" hangadói is megfogalmazták. Nincs terünk az 1918-as esztendő legjelentősebb mozgalmai eseményeinek előadására, ezek közismertek. Rá kell azonban mutatnunk, hogy az 1918. januári és júniusi tömegsztrájkot követő visszavonulás is inkább a párt-, mint a szakszervezeti vezetésnek ártott. Tulajdonképpen csak az esztergályosoknak a 8 órás munkaidő haladéktalan megvalósítását célzó 1918. márciusi akciója, majd az azt követő kizárás s az annak nyomán kötött kompromisszum ejtett foltot a vasasszakszervezet presztízsén: ám a felzúdulás nem a szövetség egész vezetése, hanem csak néhány funkcionárius (Miákits Ferenc, Malasits Géza) ellen irányult. 1918 folyamán tovább tartott a szakszervezetek rohamos erősödése. 1918 őszére a szervezett munkások száma elérte a 300 000 főt, s gyakorlatilag a munkások és alkalmazottak számára biztosítva volt a szabad szervezkedés lehetősége. Még léteztek ugyan jogi korlátok, de ezeket a mozgalom lendülete alámosta.

Érdemes megfigyelni, hogy még az MSZDP 1918-ban is változatlanul és elsősorban a választójog reformjáért küzdött (bizonyítja ezt az 1918. április 22-i országos tüntetés s az elfogadott határozat), s 1918 októberéig a soron levő feladatokról nem volt világos koncepciója,[4] a szakszervezetek 1918. májusi rendkívüli kongresszusán meglehetősen részletes programot dolgoztak ki a háborút követő, úgynevezett átmeneti időszakra.

Az elfogadott határozat követelte a modern szociálpolitikai szervezet (népjóléti minisztérium, kizárólag munkásvédelemmel foglalkozó állami iparfelügyelet, munkáskamarák, üzemi választmányok) kiépítését, a napi munkaidő törvényhozási úton való csökkentését 9, majd 8 órára, a nők és gyermekek éjjeli munkájának eltiltását, a kötelező állami munkanélküli-biztosítás bevezetését, az anya- és csecsemővédő hálózat megteremtését.[5] Az úgynevezett átmeneti gazdasági intézkedéseket az előadó Böhm Vilmos így foglalta össze: „A háború közgazdasági tanulságai alapján az átmeneti időben szervezni kell a termelést... Nem kutatom e pillanatban, hogy az állam milyen eszközzel: kényszertársulás vagy az úgynevezett ipari militarizálás útján hajtja-e végre a közgazdasági termelés megszervezését... csak egyetlen célt látok, amely a termelés megszervezéséhez, a közszükségleti cikkek előállításának biztosításához vezet. Az állam és a hadvezetőség megmutatta, hogy biztosítani tudja a maga részéről a hadviseléshez szükséges eszközök termelését, követeljük, hogy ugyanazon erővel, ugyanazon határozottsággal, de a tőkének teendő kevesebb ked-

vezéssel és előnnyel biztosítsa a közgazdasági élet fenntartásához szükséges közszükségleti cikkeknek a termelését."[6] Böhm szerint állami beruházásokkal (építkezések, közmunkák), a nyersanyag, a munkaerő állami elosztásával, a tőkés és munkás konfliktusába történő állami beavatkozással (a kongresszus határozatot hozott a panaszbizottságok fenntartásáról a háború után is) korlátoznák a tőkét. Az állam szerepének kiterjesztése mint szakszervezeti kívánság új jelenség a magyarországi munkásmozgalom történetében, s kimondatlanul feltételezi, hogy a munkásság a jövőben politikai eszközökkel befolyást gyakorol majd az államhatalomra. Közismert ugyanis, hogy korábban épp a szakszervezetek idegenkedtek a legjobban az állami beavatkozás minden formájától.

A rendkívüli kongresszus határozatai és azok hangneme önmagukban is jelzik azt az utat, amit a magyarországi szakszervezetek a háború alatt megtettek, s azt is, hogy erejüknek immár a tudatára ébredtek. Ha figyelembe vesszük, hogy ezek a határozatok még a háború idején születtek s mint ilyenek minimális programnak tekinthetők, úgy remélhető volt, hogy egy már kibontakozó forradalmi folyamatban kívánságaikat radikálisabban fogalmazzák meg.

Kérdés, hogy mindebből a folyamatból mit érzékeltek Szovjet-Oroszországban Kun Béla és társai. Kun 1918 során publikált írásaiból kitűnik, hogy látták a tanácsmozgalom jelentkezését, értesültek az 1918. januári és júniusi tömegsztrájkról. Épp az utóbbi kapcsán jegyezte meg Kun Béla: „A munkások a felszabadulás útját keresve eljutottak a szakszervezetekbe. A magyar szakszervezetek, amelyeknek taglétszáma a háború előtt sohasem haladta meg a száztízezret, az utóbbi két év alatt több mint százezer új taggal növekedtek. A háború alatt nem sikerült átalakítani a munkásszervezeteket a proletariátus forradalmi követelményeinek megfelelően, de a munkások a szakszervezeti vezetőket mellőzve folytatják a harcot."[7]

A Kun által felvázolt kép nagyjából minden európai ország munkásmozgalmára jellemző volt 1917–1918 táján. Ebből az állapotból kétféle következtetést is levonhattak a forradalmi áramlatok képviselői. Törekedhettek a vezetők és vezetettek közötti konfliktusok szakadásig mélyítésére. Erre az útra lépett később a megalakuló kommunista pártok zöme, elzárkózva a szociáldemokrata vezetésű szakszervezetektől, az itt végzendő munkától. A többség irányadónak tekintette Németország Kommunista Pártja 1918. decemberi, alakuló kongresszusának ilyen értelmű határozatát. Ismeretes, hogy a fiatal kommunista pártok szektás, szűkkeblű állásfoglalását a szakszervezeti kérdésben Lenin „A »baloldaliság«, a kommunizmus gyermekbetegsége" hasábjain később keményen megbírálta.

Miért alakult másképp Kun és a magyar kommunisták magatartása ebben a vonatkozásban? Anélkül, hogy a későbbi részletesebb elemzést itt megelőlegeznénk, rá kell mutatni arra, hogy egyrészt a hazai baloldali ellenzéket igen erősnek értékelték. Kun 1918 elején még arra is lehetőséget látott, hogy ezek az erők magukkal ragadhatják az egész MSZDP-t.[8] Ez ugyan illúziónak bizonyult, de mindaz, amiről Szovjet-Oroszországban értesülhettek, különösen az 1918. januári és júniusi általános sztrájk eseményei, a baloldali munkásvezetők, a forradalmi szocialisták elleni perek megerősítették, hogy a baloldal erejét, befolyását alapvetően helyesen mérték fel. A *Szociális Forradalom* a Hamburger-per kapcsán megállapította: „Annyi bizonyos, hogy a magyar munkásság egyre megújuló és mindinkább erősödő mozgalmaiban tagadhatatlanul felismerhetők a forradalmi jelek s az a becsületes törekvés, hogy megszaba-

dítsák önmagukat a szociálpatrióta vezérek zabláitól..."[9] Másfelől a Szovjet-Oroszországban élő magyar kommunisták zöme régi, kipróbált harcosa volt a magyarországi munkásmozgalomnak. Pontosan tudták, ismerték tehát a szakszervezeteknek a hazai jogviszonyokból fakadó különleges és hagyományos szerepét a politikai, gazdasági, sőt a kulturális, szövetkezeti és sportmozgalomban. Mint már utaltunk rá, azt is érzékelték, hogy 1917–1918-ban a szakszervezetek ereje, befolyása gyorsan növekedett, hogy ebben az időszakban kivívták a csaknem teljes szervezkedési szabadságot, és tekintélyük a világháború nehéz esztendeiben is szinte töretlen maradt. Világos volt ezek után, hogy ezt a harci terepet nem kívánták átengedni a szociáldemokráciának. Ösztönzően hatott nyilván rájuk mindaz, amit Szovjet-Oroszországban a szakszervezetek megváltozott szerepével kapcsolatban tapasztaltak. Közvetlenül átélhették, mit jelentett tevékenységük a szovjethatalom győzelméért vívott harcban.

A *Szociális Forradalom* 1918. április 7-i száma például terjedelmes cikket közölt Valerian Valerianovics Obolenszkijnak, a Legfelső Népgazdasági Tanács elnökének tollából, amely a szocialista gazdasági szervezet kialakulását tárgyalta Szovjet-Oroszországban. Ennek kapcsán részletesen foglalkozott a népgazdasági tanácsok szervezetével és feladataival. Ez a széles hatáskörű hálózat, amelynek jogában állt egész iparágakat államosítani, közvetlenül vezetni a már államosított üzemeket, szabályozni a termelőeszköz- és nyersanyageloszlást – mint Obolenszkij közölte –, a szakszervezetek, a gyári-üzemi bizottságok és a munkástanácsok képviselőiből szerveződött úgy, hogy a tagok egyharmadának mérnöknek, technikusnak, illetve alkalmazottnak kellett lennie.[10]

1918-ban, amikor napirendre került a munkásellenőrzés helyett a termelés munkásigazgatása, az új szervezet kialakításában az üzemi munkástanácsoktól a Népgazdasági Tanácsig jelentős szerepet játszottak a szakszervezetek. Lenin ezzel kapcsolatban 1918 márciusában hangsúlyozta: „A szakszervezetek olyan állami szervezetekké váltak és kell hogy váljanak, amelyekre elsősorban hárul a felelősség az egész gazdasági életnek szocialista alapon való újjászervezéséért." Az V. szovjetkongresszuson elhangzott beszámolójában, 1918. július 5-én megállapította, hogy „a szakszervezetek az egész ipar igazgatási szerveinek csírájává válnak".[11] A kor egyik legismertebb, több kiadásban is megjelent kommunista brosúrája, Buharinnak az OK(b)P programját népszerűsítő füzete is hasonlóképpen foglalt állást, kijelentve: „A szakszervezetek... mint a munkáshatalom szervei, mint a tanácskormány részecskéi részt vesznek a termelés szervezetében, az ipar irányításában."[12]

A KMP későbbi szakszervezeti politikájának alakulásánál tehát azt is figyelembe kell venni, hogy a vezető garnitúra jelentős része – s közöttük is elsősorban Kun Béla, aki a szovjetvezetéshez fűződő kapcsolatai révén a leginformáltabb – szemtanúja volt a szakszervezetek funkcióváltozásának (s ami ezzel együtt járt: sajátos felértékelődésének) a szocialista forradalom körülményei között.

Az 1918. november derekán hazatérő Kun Béla és társai a pártépítő munka első lépéseinél beleütköztek a szakszervezetekhez való viszony kérdésébe. Kun 1926-ban írt visszaemlékezése szerint a hazai baloldal fenntartásainak lényege a pártalakítással kapcsolatban az volt, hogy „a szakszervezetek miatt nem lehet egyelőre külön pártot alakítani"[13], azaz a szakszervezetek és az MSZDP közismert sajátos kapcsolata eleve elszigetelné és szektává zsugorítaná az alakuló kommunista pártot. Aligha véletlen,

hogy még az előkészítő tanácskozások idején külön csoportot hoztak létre – Kun kifejezésével – a lehetséges szakszervezeti kapcsolatok regisztrálására, és Kun személyesen tárgyalt számos szakszervezeti vezetővel, így Landler Jenővel, Szakasits Árpáddal, Vanczák Jánossal, és bizonyára másokkal is, mindazokkal, akikről információi alapján akár szemernyi baloldaliságot feltételezett. Ezek a megbeszélések nem jártak sikerrel. A baloldaliakat részint fogva tartotta az egység feltétlen szentsége, másrészt úgy vélték, a polgári demokratikus forradalom viszonyai között jobban érvényesíthetik radikális politikájukat az MSZDP-n belül, amelynek „meghódítására" is láttak esélyt, mint egy új, s egyelőre kicsiny kommunista pártban. Vanczák háború alatti ellenzékisége pedig – ezt Kunnak hamarosan tapasztalnia kellett – inkább hatalmi és taktikai, mint elvi okokból táplálkozott. „A szakszervezeti kapcsolatok regisztrálása" azonban nyilván ígéretesebbnek bizonyult. Kun említett visszaemlékező írása is utal rá, hogy „egész sor bizalmi és főbizalmi, különösen a vasasoknál, határozottan forradalmi álláspontot foglal el".[14] Közülük Chlepkó Ede 1918 augusztusától a szövetség választmányának is tagja volt, de a vasasbizalmiak között tekintélyesnek számított Csiky Imre, Mikulik József, Szaton Rezső is (nem szólva a Kunnal hazatérő, az 1914 előtti szabadszakszervezeti vezetőről, Jancsik Ferencről). Az 1918. november 24-i pártalakulást követő helyzet alapján jelentékeny kommunista befolyást rögzítettek a vasasokon kívül a magántisztviselőknél (a szövetség elnöke Szántó Béla, s a központi vezetőségnek több kommunista tagja volt, többek közt Korvin Ottó és Vágó Béla), a vegyipari munkásoknál (ahol a szaklap szerkesztője, Somló Dezső, valamint a vidéki szervezést irányító Szomolányi Imre csatlakozott a KMP-hez), de jelentékeny volt a kommunisták befolyása az első világháború végének forradalmi fellendülésében született szakszervezetekben: az ipari és közlekedési tisztviselőknél, az alkalmazott mérnököknél, a pedagógusoknál és a közalkalmazottaknál.

Ezek a pozíciók lehetővé tették, hogy a kommunisták kivívják akciószabadságukat az addig az MSZDP által befolyásolt osztályszervezetekben és így kísérletet tegyenek befolyásolásukra.

A KMP szakszervezeti politikája a párton belüli vitákban alakult ki. Ezekről a vitákról Kun többször is nyilatkozott. 1919. május 22-én, híres előadássorozata ötödik részében a következőket mondta: „Annak idején például közöttünk a kommunista pártban is voltak különbségek abban a tekintetben, hogy mi legyen az állásfoglalás a szakszervezetek egységével szemben. Az egyik rész azt tartotta, hogy taktikailag a szakszervezetek egységéhez is hozzányúlhatunk, a másik rész azt tartotta, hogy a taktika szempontjából nem helyes a szakszervezetek egységéhez hozzányúlnunk, sőt nekünk kell a szakszervezetek egységét hangsúlyoznunk. A mi álláspontunk mutatkozott helyesebbnek, amikor azt mondtuk, hogy a szakszervezetek egységét meg kell őrizni." Majd nyomatékul hozzátette: „A diktatúra megközelítése szempontjából is ez volt a helyes." A Tanácsköztársaság megdöntése után néhány évvel helyeslően szólt arról, hogy a KMP 1918–1919-ben nem elhagyni, hanem meghódítani akarta a szakszervezeteket, s megjegyezte, hogy a kommunistáknak csak kis része vitatta ezt a politikát. A proletárdiktatúra kikiáltásának 15. évfordulójára írott tanulmányában így nyilatkozott: „A pártvezetés többsége kíméletlenül fellépett a kisebbségnek afféle javaslatával szemben, amely a spartakusokra való hivatkozással a szakszervezeteket bojkottálni akarta."[15]

Kérdés, hogy a fenti vitákban kik voltak a vitapartnerek? Kun megfogalmazásaiból nem kétséges, hogy ő melyik oldalon állt, és nyilván támogatta őt a Szovjet-Oroszországból hazatértek zöme, valamint az ő megfogalmazása szerint, „a mozgalomban régóta részt vevő elvtársak", akik épp a szakszervezetekhez fűződő viszony bizonytalansága miatt – mint erről már szóltunk – vonakodtak egy ideig csatlakozni a KMP-hez. Kun később a pártalakulásra és a Tanácsköztársaság történetére visszatekintő írásaiban gyakran utal bizonyos „szindikalista elemekre", a már idézett faliújságcikkben megjegyzi: „A fiatalabb, a munkásmozgalmakban kevésbé begyökerezett elemek körében nagy volt a szindikalista hajlandóság, a párt és a szakszervezetek jelentőségét nem értették meg, funkcióikat – véleményük szerint – a munkástanácsoknak kell átvenniük." E nézetek forrásául „Szabó Ervin téves felfogását" jelölte meg.[16] Szabó Ervin ilyen nézeteket nyilvánosan nem fejtett ki, erre – feltehető keletkezésük idején – 1917 végén, 1918 elején módja sem volt. Mégis ő, aki a munkásmozgalom fejlődését a politikai párt és a szakszervezet ellentmondásában látta (és a világháború alatt meg kellett érnie a szindikalisták zömének szociálsoviniszta bűnbeesését is), az első információk után úgy tekintett a szovjetekre, mint a külön politikai és gazdasági mozgalom meghaladására, szintézisére. Olyan osztályszervezeteknek látta, láthatta a tanácsokat, amelyek még a kapitalizmusban jönnek létre, a szocialista forradalom időszakában képesek a forradalom irányítására, s annak győzelme után bennük, általuk valósul meg a munkásosztály szocialista önigazgatása.

E nézetek kifejtését a fiatal Révai József és Lukács György 1919-ben publikált írásaiban találhatjuk (itt különösen Lukácsnak „Az egység okmányai" című füzethez írt bevezetőjére, illetve Révainak 1919 májusában a *Vörös Újság*ban megjelent, a párttal és a szakszervezetekkel foglalkozó cikksorozatára gondolunk). Mindketten – mint ismeretes – Szabó Ervintől kaptak marxista fejlődésükre alapvető, meghatározó indíttatást. Mindkettejüknél és – feltehetően – mesterüknél a szovjetek ilyetén való felfogásában több a félreértés, mint a megértés, ám felfogásuk termékeny tévedésnek bizonyult, hisz forrásává vált az októberi forradalom iránti pozitív viszonyuknak. E nézetek azonban 1918 végén – de a Tanácsköztársaság idején is – igen sok zavart okoztak, és leküzdésük feltétele volt a KMP eredményes szakszervezeti politikájának.

A viták ideiglenes elcsitulása lehetővé tette, hogy a KMP teljes erővel lépjen fel a szakszervezetekben. „A kommunisták legelső fellépése éppen arra irányult – írta Kun Béla 1920 májusában –, hogy a kommunista szakszervezeti tagok ne legyenek kénytelenek otthagyni a szakszervezetet, ha a kommunista párt tagjai lesznek."[17] Ezt elsőként a vasasoknál sikerült biztosítani. A *Vörös Újság* beszámolt a szakszervezet szervezőbizottságai és a főbizalmi-testület együttes üléséről. A kommunisták fentiekben körvonalazott indítványát a lap közlése szerint „nem is bocsátotta Dovcsák elnök szavazásra, hanem kimondta, hogy természetes dolog és senki az ellen kifogást nem emelhet, ha a szövetség bármely tagja a kommunista párthoz tartozik".[18] A lap beszámolt a nyomdászok (1918. december 21.) és a vegyészeti munkások szövetségének (1918. december 22.) hasonló értelmű döntéséről, majd ezt követően az egyes szakszervezetekben a kommunisták munkáját irányító politikai szervezőbizottságok megalakulásáról. Így hírt ad a vasasok (december 15.), a famunkások (december 19.) és a vasutasok (december 29.) bizottságainak létrejöttéről, ám az utóbbiaknál meg-

jegyzi: „egyes elvtársakat szakszervezeti vezető állásaikból azért akarnak eltávolítani, mert nyíltan kommunistáknak vallják magukat".[19]

A párt álláspontját a szakszervezetek kérdésében a *Vörös Újság* 1918. december 28-i száma fejtette ki részletesen. A cikk nyomatékkal említette: „Nem szakszervezeti egység megbontása, de a szakszervezetnek a pártdiktatúra alól való mentesítése a kommunista párt célja." A lap megkülönböztette a politikai és a gazdasági mozgalom egységéhez való viszony kérdését. „Megőrizni a szakszervezeti mozgalom egységét: kötelesség. Épp úgy kötelesség, mint ahogyan bűn volna meg nem bontani a pártegységet az osztályharc útjának szabaddá tétele céljából." A kommunista politikai szervezőbizottságok léte nem irányul a szakszervezeti egység ellen, azoknak „csupán a kommunista párt elveinek a szakmájukhoz tartozó munkások között való terjesztése a céljuk". A cikk azt hangsúlyozza, hogy az MSZDP szervezeti monopóliuma a szakszervezeti mozgalomban a szakszervezetek számára is káros, hisz „lefojtatja a munkások gazdasági érvényesülését". A szociáldemokrata politikát, amelynek lényegét a lap abban látja, hogy „forradalmi taktika helyett a megalkuvó osztályegyüttműködést hirdeti", nem a szakmai szövetségek, hanem csak „a vezetők egy része" képviseli. A munkásosztály erősödő forradalmi osztályharcával szemben „a szakszervezet, mely közvetlen összeköttetésben áll a tagjaival, nem is zárkózhatik el. Nem teheti ezt, mert az érintkezés a szakszervezet és tagjai között annyira közvetlen, hogy a szakszervezeti bürokrácia nem tarthatja magát sokáig a munkásság akaratával szemben. Erre a tényre alapítják a kommunisták a saját magatartásukat a szakszervezeti kérdés dolgában."[20]

A szociáldemokraták a kommunisták sikerei után, 1919. január közepétől (addig ugyanis a német forradalom miatt várakozó állásponton voltak), mind a tanácsokban, mind a szakszervezetekben ellentámadásba mentek át. Kizárták a Budapesti Munkástanácsból a kommunistákat – a határozat úgy szólt, hogy amennyiben „rendbontók", a szakszervezetekből is el kell őket távolítani. Az ismertebb kommunista szakszervezeti vezetőknek tehát meg kellett válniuk funkciójuktól.

A KMP ebben a kényes helyzetben is meg tudta őrizni higgadtságát és politikai rugalmasságát. Az 1919. február 9-i rendkívüli MSZDP-kongresszus után, amely megerősítette a Budapesti Munkástanács döntését a kommunistákhoz való viszonyról, a KMP körleveleiben figyelmeztette tagjait: „Amilyen élesen ellentétbe kell helyezkedni az osztályharc útjáról letért kormányszocialista párttal, éppúgy kerülni kell az összeütközést a szakszervezeti vezetőségekkel szemben, nehogy rendbontás ürügye alatt alkalmuk legyen a kormányszocialistáknak a szakszervezetekből kizárni pártunk tagjait."[21]

A kommunisták általános kizárása a szakszervezetekből nem következett be. A Vas- és Fémmunkások Szövetsége vezetőségének sikerült keresztülvinnie mintegy 20 közismert kommunista vezető kizárását, és sor került kizárásokra a jobboldali vezetésű bányászszakszervezetben is, de a többi szakmákban a bizalmitestületek csak olyan határozatot hoztak, amely *általánosságban* helyesli az MSZDP politikáját, *általánosságban* (gyakran a kommunisták megjelölése nélkül) elítéli az egységbontást. E szakszervezetek tartózkodtak a vasasokéhoz hasonló drasztikus lépésektől, s a kommunista szakszervezeti frakciók továbbra is működtek. Olyan eset is előfordult, hogy a kizárások ellen szakszervezeti testületek is tiltakoztak, pl. az Alkalmazott Mérnö-

kök Országos Szövetsége (AMOSZ) választmánya, 1919. február 6-i ülésén elítélte a munkástanács említett határozatát.[22]

A kommunisták politikája lényegében a szakszervezetekben is a párt törekvését, a polgári demokratikus forradalomnak szocialista forradalommá fejlesztését szolgálta. Küzdött a szociáldemokrata vezetők azon törekvése ellen, hogy a polgári demokráciát konszolidálják, s mind nagyobb tömegeket igyekezett megnyerni a KMP, a szocialista forradalom, a proletárdiktatúra programjának.

A szakszervezetek elképzeléseit a polgári demokratikus átalakulás feladatairól az 1918. májusi rendkívüli szakszervezeti kongresszus kapcsán már ismertettük. A végrehajtás politikai feltételeit megteremtette az 1918. októberi őszirózsás forradalom. Az MSZDP kormánypárt, sőt a hatalmat birtokló koalíció fő ereje lett. A szociáldemokrata kormányzati pozíciók felhasználásával (a „munkásügy" kulcstárcái, a kereskedelem- és iparügyi, a munkaügyi és népjóléti s a honvédelmi minisztérium kezdettől, illetve 1919 elejétől szociáldemokrata kézen voltak) a szakszervezeti vezetők megkísérelték megvalósítani reformista elképzeléseiket: egy szociálpolitikai törvényekkel, kollektív szerződésekkel, a szakszervezetek jogainak biztosításával, üzemi alkotmánnyal, állami munkanélküli-segéllyel korlátozott, enyhített modern kapitalista társadalmat. Mindez nagy haladás volt a magyarországi munkásság háború előtti helyzetéhez képest, de mérhetetlenül kevés a megvalósítható szocialista forradalom programjához viszonyítva.

A szakszervezeti vezetők közül sokan elfoglalták a helyüket a polgári demokratikus államapparátusban mint a világháború frontjairól hazatérő népfelkelő munkásosztagok leszerelésének intézői, a kincstári üzemek igazgatói, a hatósági munkaközvetítők vezetői, az Országos Munkaügyi Tanácsnak és szakosztályainak tagjai stb.

Újabb lépés volt a kollektív szerződések százainak megkötése. A *Munkásügyi Szemle* című szociálpolitikai folyóirat 1919. január és március között nyolc nagy szakma tucatnyi országos, vagy a fővárosra és környékére terjedő szerződéséről számolt be. Ezeken kívül a bőrmunkások 1919 tavaszán 22, az építők vidéken 40, a fővárosban 9 megállapodást kötöttek a munkáltatókkal, s olyan szakmák dolgozói is kollektív szerződésben rögzítették jogaikat, amelyek korábban alig léteztek a mozgalom számára, mint például a téglagyári munkások vagy az üvegáru-nagykereskedők raktári munkásai. A kollektív szerződéseknek azonban volt egy másik oldala is: megkötötte a szakszervezetek kezét a munkásmozgalom fellendülésének s a gazdasági helyzet romlásának időszakában.

1919 februárjában megjelent – több hónapig tartó viták után – az *üzemi választmányokról* szóló rendelet, amely a munkásság reményeivel szemben csak annyit hozott, hogy törvényesítette és kötelezővé tette a de facto már amúgy is elismert üzemi bizalmi testületek megalakítását.

A szakszervezetekben dolgozó kommunisták könnyen bebizonyíthatták, hogy a szabályozott kapitalizmus ábrándját az élet tényei napról napra szertefoszlatják, hiszen a polgári demokrácia rendszere – a KMP agitációjától függetlenül – nem a konszolidáció, hanem újabb és újabb kül- és belpolitikai válságok felé haladt, s az osztályerők egyensúlyának felborulása napirendre tűzte a döntést a burzsoá diktatúra vagy proletárdiktatúra között. A KMP aktivistái nem maradtak az elvi vitáknál, hanem akcióikkal maguk is segítettek felborítani ezt a „szabályozott" rendet.

A kollektív szerződések biztosította „ipari béke" elleni támadás több formában is

folyt. A budapesti kőfaragók szervezetének taggyűlésén, ahol a kollektív szerződést tárgyalták, a kommunista szónokok az egységes órabért követelték az akkordbér helyett, s egyikük kijelentette: el kell törölni a bérrendszert, s „most szocializálnunk kell az üzemeket és nekünk is bele kell szólnunk a termelésbe". A precíz jegyzőkönyvvezető hozzáfűzte: „Ennek a közgyűlés nagy része tapsolt." A kőfaragó-szakosztály titkára közvetlenül a proletárdiktatúra kikiáltása előtt megkísérelte kizáratni a szakszervezetből a szakosztály hangadó kommunistáit, mivel „nagy agitációt fejtettek ki abban az irányban, hogy kollektív szerződést ne kössünk", továbbá, mert mindenkor a szocializálás mellett voltak. A kizárásra a „közbejött események" miatt nem került sor. Az építőipari szakmákban másutt is hasonló lehetett a kommunisták taktikája, mivel a budapesti szakosztályok és a munkáltatók közötti megállapodások aláírásának meghiúsulásáért az 1921-es közgyűlés titkári beszámolója a kommunistákat okolta.[23]

1919 januárjától több szakmában – különösen a nyomdaiparban, ahol érvényes megállapodás volt a szakszervezet és a munkáltatók között, s amely korábban a legszervezettebb, legfegyelmezettebb osztaga volt a munkásmozgalomnak – elszaporodtak az „egyéni akciók", a szervezet vezetőségének hozzájárulása nélkül indított sztrájkok. A sztrájkban álló nyomdák által kiadott röplapok terminológiája egyértelműen a kommunisták irányítására vallott. A nyomdai munkásság elszaporodó „egyéni akciói" március közepén általános sztrájkba torkolltak, amely a Tanácsköztársaság kikiáltásának előestéjén elsöpörte a munkáltatókkal kötött megállapodást. A sztrájkoló nyomdászok a budapesti szervezet vezetőségét, az úgynevezett helyi bizottságot leváltották, és helyére a mozgalmat irányító kommunistákból és baloldali szociáldemokratákból új vezetőséget választottak.[24]

1919 január–februárjában általános mozgalom indult meg a fővárosi gyárakban, majd a vidékiekben is a különösen munkásellenes magatartású mérnökök, művezetők, vállalati igazgatók eltávolítására. Az utóbbi esetben többnyire új szocialista műszaki vezetőt állítottak az üzem élére, s mellé ellenőrző munkástanácsot választottak. A mozgalmat az MSZDP és a szakszervezetek elítélték, majd korlátok közé igyekeztek szorítani, míg a KMP természetesen támogatta a munkásság akcióit.

A kommunisták növekvő népszerűségéről tanúskodnak a szakszervezetek 1919-es jelentései. Nincs szakma, amely ne panaszkodna „az orosz fogságból hazatért katonák szélsőséges irányzatú agitációja" miatt. Az 1919. februári provokáció és a KMP vezetőinek letartóztatása után nemcsak a közismerten kommunista befolyás alatt álló gyárak (a gépkocsi- és repülőgépgyártó vállalatok tartoztak ide) tiltakoztak az üldözés ellen, de megtagadta az MSZDP által szervezett február 21-i kommunistaellenes tüntetésen való részvételt a főváros egyik vezető nagyüzeme, a Lipták-gyár is. Amint köztudottá lett a letartóztatott kommunisták bántalmazása, úgy fordult még inkább feléjük a munkások rokonszenve. Az MSZDP és a szakszervezetek népszerű vezetőiket küldték a gyárakba, hogy megmagyarázzák a kommunistákkal szembeni politikát, de mint a dél-budai ipari körzetbe küldött vezető mondta: „a munkásság egy része nemcsak brutális sértésekkel illetett ezen bolsevisták elleni agitáció miatt, hanem addig a pontig jutottunk, hogy majdnem tettleg bántalmaztak".[25]

A kommunisták fellépésének egyik legfontosabb eredménye volt, hogy magával ragadta, sőt önálló akciókra serkentette a baloldali szociáldemokratákat is. A Vas- és Fémmunkások Szövetségében – ahonnan a legaktívabb kommunistákat kizárták –

az esztergályosok és gépmunkások szakosztálya például az érvényben levő kollektív szerződés[26] ellenére 1919 február–márciusában húsznál több sikeres bérmozgalmat vezetett Budapest legnagyobb üzemeiben.

A baloldal ébren tartotta a szocializálás követelését (bár az MSZDP és a szakszervezetek hivatalos álláspontja szerint ez időszerűtlen volt), s a szociáldemokrata kereskedelemügyi miniszter üzemi tanácsi rendeletének a KMP mellett leghevesebb ellenzői a baloldali vezetésű üzemi munkástanácsok (például az ország legnagyobb gyárának, a csepeli Weiss Manfréd Műveknek a munkástanácsa) voltak. A vas- és fémmunkások bizalmitestülete 1919 februárjában három napon át tárgyalta a kormánynak az üzemi választmányokról kiadott rendeletét s a szakszervezet ezzel kapcsolatos állásfoglalását. A hivatalos javaslat a rendelet támogatása volt, a baloldal ezzel szemben megállapította, hogy az „a polgári termelőmód újjászervezését jelenti" és módosításokat követelt „átmeneti intézkedés gyanánt... amíg a tőkések a termelésből tökéletesen ki nem rekesztetnek". A módosítások lényege, hogy a választmánynak ellenőrzési jogot követel a műszaki üzemvitelbe, a kereskedelmi ügyvitelbe, betekintést a vállalat könyvelésébe és levelezésébe. A választmánynak – mondja a javaslat – „nem közreműködési, hanem rendelkezési jog biztosítandó". A vitás ügyekben döntő fórumról, a kormány által létrehozott Munkaügyi Tanácsról, amelyben paritásos tőkés–munkás képviselet volt, a javaslat megállapította, hogy annak összetétele sem megfelelő, mivel a tőkéseknek ugyanannyi képviselőjük van ott, mint az ezerszerte nagyobb munkásságnak. „Követeljük, hogy a tőkések ezen plurális szavazati joga a Munkaügyi Tanácsban azonnal megszüntettessék és a tőkések és a munkások a maguk tényleges számának arányában jussanak itt szavazathoz" – hangzott a baloldal indítványa.[27]

Bár a hosszú vita után szerencsétlen pillanatban szavaztak – amikor híre jött a február 20-i, a *Népszava* előtti lövöldözésnek, amellyel rövid időre sikerült hangulatot kelteni a kommunisták ellen –, a határozat nem volt azonos a hivatalos indítványnyal, ugyanis úgy adta hozzájárulását a rendelet végrehajtásához, hogy kimondta: „a már eddig szerzett jogokat, melyek a rendeletben foglaltaknál messzebbmenő befolyást biztosítanak a munkásoknak, mindenütt meg kell tartani, sőt fokozni".[28] Garbai Sándor egy 1922-ben keletkezett írásában így jellemzi a munkások reagálását az üzemi választmányok megalakításáról intézkedő kormányrendeletre: „nekünk ezen törvény nem kell, mi az egész gyárat akarjuk".[29] Mind nyilvánvalóbbá lett Kun megállapításának helyessége, hogy az MSZDP „nem volt úr a saját munkástömegei felett".[30]

A Budapesti Munkástanács, ahonnan még 1919 januárjában kizárták a kommunistákat, viszont 1919 februárjában–márciusában több szakszervezeti vezetőt választottak a tanács tagjává, szintén kifejezte tevékenységével az általános baloldali előretörést. 1919 márciusában Varga Jenő javaslatára határozatot hozott a szocializálásról, Pogány József kezdeményezésére a Szovjet-Oroszországgal való kapcsolat felvételéről, Czóbel Ernő pedig indítványozta a lefogott kommunisták szabadlábra helyezését. A tanácsban s a munkásmozgalom más fórumain is egyre békülékenyebb hangon szóltak a kommunistákról. Bogár Ignác, a nyomdászszakszervezet egyik vezetője március 3-án a nagyváradi nyomdászok gyűlésén felhívta a szociáldemokratákat és a kommunistákat: „ahelyett, hogy egymásnak ellenségévé válnánk, küzdjünk vállvetve a közös ellenség, a kapitalizmus és az imperializmus ellen és akkor miha-

marabb elérjük célunkat... a kommunista társadalmat".[31] Bogár Ignác és baloldali szociáldemokrata társai közismert módon nem álltak meg a békülékenység proklamálásánál, hanem felkeresték a Gyűjtőfogházban őrzött lefogottakat, s látogatásuk eredménye Kun híres, 1919. március 11-i levele, amely a lehetséges egység kommunista platformját tartalmazta s az 1919. március 21-i megállapodás alapjává lett. A szervezett munkásság politikai balratolódásának további jele volt, hogy 1919. március 16-án és 17-én a csepeli munkástanács kezdeményezésére a legnagyobb vas- és gépipari üzemek munkástanácsainak megbízottai tárgyaltak a Gyűjtőfogházban Kun Bélával. E tanácskozásokon született az 1919. március 23-i fegyveres tüntetés gondolata. 1919. március 18-ára a Csepelen megtartott összbizalmi értekezlet állást foglalt Kun Béla és a kommunista vezetők kiszabadítása mellett, s ezt erősítette meg a délutáni népgyűlés, amelyet a párizsi kommün évfordulóján rendeztek.[32]

Ami a döntés napjának eseményeit illeti, a „csúcsokon", a kormány, az MSZDP vezetősége és pártválasztmánya ülésén, illetve a Gyűjtőfogházban tartott megbeszélésen történtek közismertek, ám érdemes utalni a szervezett munkásság magatartására. Weltner Jakab 1919 őszén bécsi emigrációjában a következőket írta: „a tanácskozást [az MSZDP vezetőségének 1919. március 21-én a déli órákban tartott vezetőségi üléséről van szó – *K. J.*] megelőzték azok a jelentések..., amelyek arról szóltak, hogy a vas- és fémmunkások, a nyomdászok és más szakmák munkásainak zöme, továbbá a katonák és népőrök többsége a kommunistákkal tart, hogy a Gellérthegyen a kommunistáknak ágyúik vannak. Ezek a jelentések később jórészt igaznak bizonyultak."[33] Hasonlóképp számol be a március 21-i hangulatról Kunfi Zsigmond is az idézett újságnak ugyanabban a számában: „ennek a napnak a reggelére a nagyobb és fontosabb gyárak munkásságát is összehívták – kik? most sem tudom –, csak példaképpen említem meg, hogy a csepeli munkásság még aznap reggel a pártvezetőség ülése előtt kimondotta a kommunista követelések elfogadását. Pogány József elvtárs, aki ezen az ülésen részt vett, s akitől ezt az adatot tudom, mondotta nekem, hogy az ő álláspontjára döntő hatással volt a csepeli munkásság állásfoglalása. Mindenki érthetőnek és természetesnek fogja ezt tartani, aki ismeri a csepeli proletariátusnak a budapesti mozgalomban való szerepét. Ugyanilyen határozatot hozott a Katonatanács is, úgyhogy a pártvezetőség tanácskozásának pillanatában a gyári munkásság és a fegyveres hatalom már tulajdonképpen a kommunisták táborában állott."[34] Ilyen előzmények után nem csoda, hogy amint 1919. március 21-én a két pártnak a Gyűjtőfogházban aláírt megállapodását a Budapesti Munkástanács elé terjesztették, az egységokmányra, a Tanácsköztársaság kikiáltására a küldöttek egyhangú, lelkes döntése nyomta rá a pecsétet. Megjegyzendő: a testületnek, különösen a februári részleges tisztújítás után minden ismertebb szakszervezeti vezető a tagja volt.

Mit jelentett az egyhangú döntés? A legkevésbé azt, hogy egyes jobboldali vezetők ily módon akartak beépülni a proletárdiktatúra rendszerébe az eleve elhatározott aknamunka szándékával. A szkeptikusok úgy vélték, hogy ezt Kunfi utólag megfogalmazta már idézett cikkében: az adott helyzetben „senkinek sincsen joga elhagyni a munkásságot, legkevésbé azoknak, akik eddig vezetői voltak". Másoknál, mint erre Kun Béla utalt később, „reálpolitikai megfontolások" játszottak közre. A szervezett munkásság vezetői közül nagyon sokan tisztában voltak azzal, hogy egy esetleges nemzetgyűlési választás után az MSZDP, a szakszervezetek aligha lettek volna

képesek tartani a forradalomban megszervezett vívmányokat. Erről az ausztriai és a németországi fejlemények is meggyőzhették őket, noha ott erősebb volt a munkásmozgalom, mint nálunk. Ezek a megfontolások jutottak kifejezésre például a Munkástanács 1919. március 10-i vitájában, ahol a felszólalók többsége tiszta szocialista kormányt, sőt proletárdiktatúrát követelt – noha innen 1919. január végén már kizárták a kommunistákat –, s az MSZDP vezetésének a színfalak mögött óriási erőfeszítéseket kellett tennie, hogy a Munkástanács feltételesen támogassa a nemzetgyűlési választások megtartását. Mindazok, akik a választások eredményei miatt aggódtak, természetesen örömmel fogadták a márciusi fordulatot.

„Reálpolitikai megfontolás" volt az a számítás is, hogy az új külpolitikai helyzetben vissza lehet szerezni valamit a megszállt területekből vagy jobban meg lehet őrizni a történelmi Magyarország felbomlásával széthulló gazdasági egységet. A tanács tagjai hallhatták Böhm Vilmos 1919. február 15-i előadását a területváltozások gazdasági következményeiről, azok súlyos hatásáról az ipar s így a proletariátus helyzetére. Nem kevesen reméltek az új helyzetben – Szovjet-Oroszország segítségével, az európai forradalmi fellendülésre támaszkodva – kedvező változást. A tanácstagok zömét azonban magával ragadta a munkásság hangulata, a legnagyobb lelkesedéssel fogadták a proletárdiktatúra győzelmét és szavazatukkal is szentesítették azt.

Az indítékoktól függetlenül a szakszervezetek reagálása az eseményekre pozitív volt. Kifejezték ezt a szakszervezeti sajtónak a márciusi forradalmat köszöntő cikkei, amelyek nemcsak üdvözölték a néphatalmat, hanem igyekeztek meghatározni saját szerepüket a proletárdiktatúra államában. A *Vas- és Fémmunkások Lapja* a proletárdiktatúra kiáltását méltató szerkesztőségi cikkében 1919. március 28-án a következőket írta: „A megváltozott helyzet eltolja a szakszervezetek eddigi tevékenységének arányait is. A munkásság gazdasági érdekeinek képviselete átáramlik az állami életet vezető testületekre. Nekünk... az a kötelességünk, hogy folytassuk a szervezetlen tömegek megszervezését, nevelését és segítségére legyünk az állam kormányzatának a munkásság érdekeinek szolgálatánál."[35] Hasonlóan nyilatkozott a többi szaklap, köztük olyanok is, amelyek március 21-e előtt kifejezetten jobboldali orientációjúak voltak.

A szakszervezetek s a Tanácsköztársaság viszonyában két elemet el kell egymástól választanunk, noha bizonyos összefüggésük van. Az egyik – erről a továbbiakban részletesen fogunk szólni – a szakszervezetek szerepe a proletárdiktatúra gazdaságirányító munkájában, a másik politikai részvételük, befolyásuk kérdése. Ez utóbbiról heves vita robbant ki néhány nappal a szocialista forradalom győzelme után. A március–áprilisi vita kapcsolódott a kommunisták soraiban fellépő baloldaliak, ahogy akkoriban gúnyosan mondták, a Kun Bélánál baloldalibbak tevékenységéhez.

A pártegyesülésnek meglehetős ellenzéke volt a kommunisták soraiban, főleg azok közt, akiket Kun „fiatalabb, a munkásmozgalmakban kevésbé begyökerezett elemek"-nek nevezett. Ők túlértékelték a kommunisták befolyását, s ehhez képest mind elvileg, mind gyakorlatilag soványnak tekintették az „egységokmányt". Aggályaik – amelyekről hiteles képet kaphatunk Sinkó Ervin forrásértékű regénye, az „Optimisták" lapjain – természetesen nem a proletárdiktatúra győzelmének, hanem a győzelem körülményeinek szóltak. Az egyesülés, mint erre Lukács György 1920-ban megjelent „Önkritika" című cikkében utalt, „általános elégületlenséget váltott ki a kommunisták körében". Lehetséges, hogy Lukács szavaiban nem kevés túlzás van,

sőt felfogható e megállapítása a kezdődő frakciós szembenállás egyik megnyilvánulásának, amennyiben a megállapodásért a felelősséget Kunra kívánta hárítani, ám ismeretes, hogy Kun Bélának személyes befolyását is latba kellett vetnie, hogy a két alkalommal összehívott kommunista bizalmiértekezlet végül igent mondjon a március 21-i megállapodásokra és kimondja a KMP formális feloszlatását. A „baloldali" kommunisták nem értették meg a kompromisszum szükségszerűségét és jelentőségét, s fellépéseikkel, amelyekre még kitérünk, gyengítették az egyesült párton belül a baloldali szociáldemokraták helyzetét, hátráltatták a Kun által remélt polarizációt. A baloldaliak forradalmat hiányoltak, holott lényegében akkor se alakulhatott volna alapvetően másként a hatalom megoszlása, ha március 23-án szabadítják ki erővel a kommunista vezetőket. Kun Béla 1919. március 11-i közismert levele is lényegében – gondosan megfogalmazott feltételek alapján – kompromisszumot, egyesülést kínált. Nem értették meg továbbá a márciusi fordulat egyik legfőbb jelentőségét, vagyis azt, hogy igazolta a Lenin által 1917 tavaszán felvetett lehetőséget: meghatározott, kedvező körülmények között a szocialista forradalom békés úton is győzhet. A lappangó nézeteltérések kirobbanására nem kellett sokáig várni. Március utolsó napjaiban a *Népszava* és a szaksajtó egyre-másra jelentette meg a szakszervezetek létjogosultságát bizonygató cikkeket, míg ezzel ellenkező vélemény nem látott napvilágot. Vajon árnyékbokszolásról volt szó? Korántsem. Kun Béla a proletárdiktatúra kikiáltásának ötödik évfordulójára írt, emlékező jellegű tanulmányában megállapította: „A kommunisták között sokan voltak, akik azt állították, hogy a Tanácsköztársaság megteremtésével szükségtelenné vált mindennemű párt." „A munkástanács – minden; még a szakszervezeteket is meg kell szüntetni."[36]

A „baloldali" kommunisták támaszát a fővárosi kerületekben természetesen a minden formális eljárás, választás stb. nélkül alakult, úgynevezett forradalmi munkás- és katonatanácsok alkották. A forradalmi tanácsok autonómiát biztosítottak maguknak. Az I. kerületi tanács március 22-i felhívásában ki is mondta, hogy a kerületben kizárólagos joggal irányítja a forradalmi rend biztosítását és a proletárok diktatúráját. Ez, amint tetteikből is kitűnt, nem maradt puszta szólam. A kerületi tanácsok gyakran elébe vágtak a központi intézkedéseknek, vagy radikálisabban valósították meg őket, mint ahogy erre „szabályszerűen" mód nyílt. Eközben elkerülhetetlenül összeütközésbe kerültek a szakszervezetekkel. Erre utalt Jászai Samu, a Szakszervezeti Tanács titkára a *Népszavá*ban: „egy csomó ember összeállt és tanácsnak nevezte ki magát, amely azután diktál a vezetőségnek". Néhány nappal később, ugyancsak a *Népszavá*ban, Király Albert, a proletárdiktatúra megdöntése után kommunistává lett szakszervezeti vezető a „munkástanácsok és a szakszervezetek... politikai vetélkedéséről" írt.[37] 1919. április 2-án ült össze először a márciusi forradalom után a szakszervezeti választmány. Határozata megszabta a proletárdiktatúrához való viszonyt, s egyúttal indirekt módon reagált a vitákra. A bevezető szavak hangsúlyozták: a testület „örömmel veszi tudomásul, hogy Magyarország szervezett munkássága szívvel-lélekkel csatlakozott a forradalomhoz és annak teljes győzelme érdekében folytatja a küzdelmet". Az elfogadott határozat „felhívja Magyarország összes szakszervezetét, hogy rendezkedjenek be az új alakuláshoz és tehetségükhöz képest segítsenek mindenütt, ahol a munkájukra szükség lesz". A dokumentum első öt pontja nagyjából kijelölte az együttműködés kereteit (a Kormányzótanács és a szakszervezetek egyetértően állapítják meg a munkabéreket; a szocializálás munká-

jában részt vesznek a szakszervezetek, felügyeletet gyakorolnak a már szocializált üzemek felett és „javaslatokat tesznek a termelés irányítására"; továbbra is gondoskodnak a tömegek szakmai és politikai képzéséről, neveléséről; lemondanak a sztrájk és a bojkott fegyveréről s „az esetleges differenciákat a Kormányzótanács szerveivel intézik el"). A határozatot záró pontokból azonban kiérződik az aggodalom s a pozíciók védelmének szándéka. Ez különösen a 6. és 7. pontra áll, amelyek a következőképp hangzanak.

„A szövetségek és önálló helyi szervei megtartják eddigi önrendelkező jogukat. Legfelsőbb fórumuk a közgyűlés, melynek küldötteit a tagok választják. A közgyűlés határozatai minden tagra kötelezők.

A szövetségek és helyi szervek vezetőségei mindaddig helyükön maradnak, míg a közgyűlés az új vezetőséget meg nem választja."

A választmány rezolúciója befejezésül hangsúlyozta, hogy a szervezeti fegyelem a Tanácsköztársaságban is nélkülözhetetlen, kimondta, hogy azok, „akik a Tanácsköztársaság és a szakszervezeti fegyelem intenciói ellen vétenek, a szervezetek kebeléből kizárandók", s az ilyenek a szocialista pártnak se lehetnek tagjai.

A határozatot a *Népszava* és a *Szakszervezeti Értesítő* publikálta teljes szöveggel, a *Vörös Újság* csak összefoglalót közölt, amelyből teljesen kimaradt a 7. pont.[38]

A 6–10. pont véleményem szerint nyomatékkal hangsúlyozza a szakszervezetek autonómiáját (amit nyilván az akkori erőviszonyok, a magyarországi munkásmozgalom jellege miatt a politikai döntéshozók többsége is természetesnek talált), de nem tekinthető ellenzéki jellegű állásfoglalásnak. A kommunisták zöme, Kun Bélával az élen, komolyan vette ezt az autonómiát, és a kétségtelen szociáldemokrata befolyás leküzdését a szakszervezetekben folyamatnak tekintették, nem rajtaütésszerű, egyszeri akciók sorozatának. Aligha gondoltak rá, hogy a március végi lázas napokban elmozdítsák a szakszervezetek vezetőségeit.

A párt, a tanácsok és a szakszervezetek konkrét nézeteltéréseiről keveset tudunk, de az bizonyos, hogy az egyesülés utáni első nyílt konfliktus a kerületi forradalmi tanácsok és a főváros élén álló szociáldemokrata megbízottak között robbant ki, s az utóbbiak 1919. április 1-jei lemondásával zárult. Ezt követte két nap múlva az akkor még szociáldemokrata Pogány hadügyi népbiztos lemondását követelő fegyveres tüntetés, amelynek szervezésében kezdeményező szerepe volt az I. kerületi tanácsnak, de csatlakoztak hozzá valamennyi kerület tanácsai. A tüntetés alkalmával Pogányt és Böhmöt inzultálták. Úgy tűnt e pillanatban, hogy a forradalmi munkástanácsok külön hatalmi központot alkotnak, s jelentős befolyásuk van a fegyveres erőkre. Az eseményeknek ezt a láncolatát a volt szociáldemokrata vezetők úgy értékelték, mint a március 21-én létrejött hatalmi viszonyok megváltoztatására irányuló erőszakos kísérletet, és felléptek ellene. A Kormányzótanács április 3-i ülésén Kunfi felvetette: „Tisztázni kell: Ki gyakorolja a diktatúrát, a Kormányzótanács és a munkásszervezetek-e vagy mások... Össze kell hívni a kerületi tanácsokat, és a diktatúra kezelésének módjára nézve megoldást kell velük létesíteni. A szovjet összejöttéig vagy le kell törni őket, vagy ha a hatalom az ő kezükben van – ezt a hatalmat ténylegesen át kell nekik adni." Kunfi felszólalása után a szociáldemokrata népbiztosok, valamint Kun Béla és Vántus Károly a választások azonnali megtartása mellett foglaltak állást. Az április 7-i választások azonban nem múltak el incidens nélkül. A VIII. kerületben a jobboldal és a baloldal összecsapására, karhatalom igénybevételére és

más szabálytalanságokra került sor, s emiatt a választást meg kellett ismételni.[39] A vitákra utal Kun Béla néhány 1919. március végi, április eleji megnyilatkozása is. Így a *Népszava* 1919. március 27-i számában cikket írt a pártegységről. Az írásban több egyértelmű utalás található azokra, akik „nagyhangú kijelentéseket tesznek arról, hogy csak azok vehetnek részt a szocializmus teremtő munkájának vezetésében, akik a proletariátus diktatúrájáért régen küzdenek". Kun figyelmezteti őket: „Az alkotó munka megakasztása ma ellenforradalmi cselekedet. Ma annyira balra vagyunk, hogy lehetetlen tovább balra mennünk... A magyar proletárság pártja a nemzetközi kommunista párt magyar osztálya. Ilyen azonban csak egy van és egy is lesz, mert méltó lesz rá."[40] Az utóbbi mondatok nyilvánvalóan azokra utalnak, akik kommunista oldalról vonakodtak elfogadni az egységokmányban foglaltakat és a pártegyesülést. Néhány nappal később, ugyancsak a *Népszava* hasábjain, újból hangsúlyozta: „A mostani idő nem csupán a romboló forradalomnak, de már az építésnek, a konstruktív munkának az ideje is, amellyel megteremtjük a szocializmus várát. Ehhez pedig kell az osztályegység."[41] A Pogány-ügy után, Kunfinak a Kormányzótanácsban elhangzott szavaira is reflektálva, hangsúlyozta: a hatalom a proletariátus és a forradalmi Internacionálé bizalmából a Kormányzótanács kezében van és marad a tanácskongresszus megnyitásáig. Kifejtette: „ez a hatalom nem diktátorok hatalma. Nincs diktátor, sem egyén, sem csoport, sem réteg, csak maga az osztály, az egész proletariátus. Forradalmat lehet és kell csinálni a burzsoázia ellen, de nem lehet a proletárosztály ellen". Majd nyomatékkal hozzátette: „Sem egyéneket, sem csoportokat, csak az egész proletárosztály diktatúráját akarjuk."[42]

Az idézett cikk a *Népszavá*ban jelent meg, de már másnap a *Vörös Újság*ban folytatta a gondolatsort. Írásának alaptétele, hogy a márciusi forradalom egységessé tette a proletariátust, s az ebben a forradalomban született hatalomnak maga az osztály a birtokosa. „Ezt a hatalmat csak az összesség érdekének kielégítésére kell és szabad kihasználni... Ha fölaprózzuk erőinket s szakmai és külön csoportakciókat rendezünk, akkor ez a hatalom, a proletárdiktatúra kisiklik a kezünkből." Kun cikke, amely nem véletlenül említ párhuzamosan szakmai és külön csoportakciókat, a következő figyelmeztetéssel zárul: „Aki külön akcióba kezd, az ellenségünk. A munkásságnak pedig kötelessége, önmagáért, történelmi hivatásáért való, tehát elengedhetetlen kötelessége, hogy az ilyenekkel úgy is bánjon el, mint ellenségeivel."[43] Még keményebb hangot üt meg a szakszervezetek elnökeinek és titkárainak 1919. április 4-i, esti értekezletén, ahol egyúttal igyekszik megnyugtatni a szakszervezetek vezetőit is. Kun itt arra emlékeztetett, hogy a forradalom első pillanataiban volt bizonyos tájékozatlanság a szakszervezetek feladatait illetően, azonban „ha a szakszervezetek is megtalálják új feladataik irányát, ha bekapcsolódnak teljesen és tökéletesen a proletárállam építő munkájába, akkor nincs mitől félni". A feltételes megfogalmazás világosan utal Kun kétfrontos harcára, akárcsak a fentiekben idézett *Vörös Újság*-cikk megjegyzése a szakmai és külön csoportakciókról. A Pogány-üggyel kapcsolatban itt a leghatározottabb: „Nincs könyörület azokkal szemben, akik zavart igyekeznek csinálni. Ha még egyszer ez megtörténnék, hogy egyes csoportok külön akciókat kezdeményeznek, ezekkel szemben a proletárdiktatúra az élet kioltásáig kegyetlen lesz."[44] A Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács első ülésén Kun Béla, már némiképp lehiggadva, ismét megbírálta a március 21-e után alakult kerületi ta-

nácsok működését, arra utalva, hogy egyesek „eltávolodnak a tömegektől, eltávolodnak olyan mértékben, hogy azt hiszik, az ő akaratuk a tömegek akarata..."[45]

A sokszor homályos indítékú konfliktusok nem múltak el nyomtalanul. A Pogány-ügy kapcsán összehívták a vasasbizalmiak értekezletét, amely Böhm, Pogány, Szántó Béla és Kunfi Zsigmond felszólalása után „tiltakozását fejezte ki a cselekedettel szemben, amely a proletáregységet és a forradalmi rendet veszélyezteti".[46]

A nyilvánosság előtt lecsillapodó vita, váratlanul, a választások után felerősödött azon a fórumon, ahol addig kínosan vigyáztak az egységre – a Kormányzótanácsban.

Az 1919. április 12-i ülésen, bár a napirend ezt egyáltalán nem indokolta, Böhm hirtelen igen éles hangon kezdett arról beszélni, nyilvánvalóan a választásokra utalva, hogy „a legértékesebb szakszervezeti embereink ellen irtóháborút indítottak a különböző kerületekben, amivel mi nem azonosíthatjuk magunkat. Ha ez tovább folyik, kénytelen leszek szolidaritást vállalni ezekkel az elvtársakkal". Megemlítette, hogy az „irtóháború" miatt, amelyet a mozgalomhoz csatlakozott „fiatal erőknek" tulajdonított, számos küldöttség kereste fel. Ismét emlékeztetett a Pogány-ügyre, amely a vasasoknál „a legnagyobb felháborodást keltette", majd követelte: e téren „tabula rasát kell csinálni, és nyíltan megmondom, hogy ebből én kabinetkérdést csinálok".

Kun rögtön reagált Böhm szavaira: „...ismeretes az álláspontom a szakszervezeti hivatalnokok kérdésében: föl kell használni őket. Ellenben az az álláspontom, hogy aki nem áll a diktatúra álláspontján, azt nem használjuk föl. A régi szakszervezeti emberek közül némelyek nem állottak a diktatúra álláspontjára." Kun utalt arra, hogy e kérdésben a sérelmi politika megnyilvánulásáról van szó a választásokon kimaradottak részéről. Megemlítette, hogy nemcsak Böhmöt, de őt is felkeresték a kimaradottak, majd nyilván a „fiatal erők" terrorjával kapcsolatos panaszokra utalva, kijelentette: „nem vagyok hajlandó a régi szakszervezeti emberek diktatúráját sem tűrni". Kun különösen élesen reagált Böhmnek arra a megjegyzésére, hogy „kabinetkérdést" csinál a régi szakszervezeti vezetők panaszaiból. Böhm viszontválaszában már tapintatosabban fogalmazott. Az egységokmányra utalva kijelentette: „Állunk azon a platformon, amiben megállapodtunk – ez érinthetetlen, de taktikai kérdések vannak, amikben egymással szembe kerülhetünk."

A vita élét csillapító Bokányi azzal magyarázta a konfliktusokat, hogy „a szakszervezeti emberek nem vettek részt a politikai mozgalomban", s igyekezett buzdítani őket, menjenek dolgozni a pártszervezetekbe. Közben azonban megjegyezte: „Nagy baj az, hogy a szakszervezetek ma sem tudják, hogy mi a szerepük, hogy megszűnnek-e a szakszervezetek." Bokányi úgy vélekedett: „A szakszervezetek volnának a szocialista átalakulásnak a hivatalai" s indítványozta, hívják össze a szakszervezeti vezetőket, s tájékoztatást adva a Kormányzótanács valódi szándékairól, nyugtassák meg őket. Ezeken a megbeszéléseken – vélte Bokányi – „mondhatjuk a szakszervezeteknek is, hogy új funkciókat kell tanulniuk".

Böhmhöz hasonlóan foglalt állást Landler Jenő. Szintén választási sérelmeket sorolt fel, amelyek véleménye szerint gyengítik a diktatúrát, elkeseredettséget szülnek. Erre utalva meglehetősen baljós hangnemben zárta felszólalását: „Az lesz a legrettenetesebb – így Landler –, ha a szervezett munkásság fogja bojkottálni vagy szabotálni a diktatúrát."

Varga Jenő Bokányi problémájára reagálva igyekezett pozitív programot találni

a szakszervezeteknek. Mint mondotta, a vezetőket „be akarja vonni az anyagdiszponáló tanácsokba, ahol helyesen föl fogjuk használni őket".

A kommunista népbiztosok közül Szántó Béla szólt Kunt követően „a szakszervezeti tisztviselők elkedvetlenedésének" kérdéséhez. E tényt a pártszakadás természetes következményének nevezte. Bokányihoz hasonlóan ő is úgy vélte, hogy a szakszervezeti funkcionáriusok „teljesen negligálják ma is a pártszervezeteket". Szántó érdekes gondolattal magyarázta a szakszervezeti vezetők szerinte természetes lelki válságát. A szakszervezetek Szántó felfogása szerint a forradalmi válságig alapjában defenzív szerepet töltöttek be, ezt kellett volna az 1919. március előtti időszakban követnie az agresszív, támadó szerepnek. Mielőtt azonban e tevékenységük kibontakozhatott volna, a márciusi forradalommal már a konstruktív feladatok kerülnek előtérbe. Szántó szerint több előadással kell a szakszervezeti vezetőket nevelni új feladataikra. Szántó egyúttal elutasította azokat a vélekedéseket, amelyek az egység körüli problémákért *csak* a kommunistákat okolták, utalt rá a *Népszava* hírei alapján, hogy változatlanul folyik önálló szociáldemokrata pártélet. (Böhm közbeszólva ígéretet tett, hogy ezt fel fogják számolni.) Szántó hangsúlyozta, hogy kommunista oldalról „legalább a vezetők részéről minden megtörtént, hogy az egyesülés teljes legyen és minden disszonáns hang eltűnjön, és mi a legélesebben szálltunk síkra a kisiklások ellen". A *Népszava* híreire utalva megjegyezte: „megtiltottuk, hogy a volt kommunistákat értekezletekre hívják össze".

A vita lezárásaként Kun az összefoglalás igényével tért vissza a „szakszervezeti emberek kérdésére". Kun mondandójának lényegét igyekszünk minél bővebben idézni.

„Itt van a régi vita a párt és szakszervezeti mozgalom kérdéséről. Most abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a párt kezd a szakszervezetektől elkülönülni. A szakszervezeti bürokrácia tette lehetetlenné akkor is a pártszervezeti életet. Amit Bokányi mond, az teljesen igaz: menjen mindenki a pártszervezetekbe... Ha ők azt akarják, hogy vezérek legyenek, dolgozzanak ők is. Az embereknek nincs privilégiumuk, hogy a mozgalomban élen maradjanak."

Kun a továbbiakban a „régiek" igényeivel kapcsolatban kifejtette: „Annak én ellene vagyok, hogy ezek az emberek a politikai vezetést a kezükbe tartsák. De be kell állítani őket olyan helyekre, ahol nagyszerűen meg fognak felelni. A bürokráciától mentesíteni kell a pártéletet, a mozgalmi életet. Elsősorban a magunk mozgalmában kell a bürokráciát megszüntetni."

Kun felszólalása után Garbai rekesztette be a vitát. Megállapodtak, hogy április 14-én (Weltner indítványára) megvitatják a pártélet problémáit s az egyesült párt kongresszusának előkészületeit, valamint döntöttek a szakszervezetek elnökeinek és titkárainak egybehívásáról. Kun megígérte, hogy álláspontját a szakszervezetekkel kapcsolatban ott fogja kifejteni. A Kormányzótanács döntése alapján Kunnak, Böhmnek és Szántónak kellett volna informálnia a szakszervezetek vezetőit.[47]

Az 1919. április 14-i ülésen, amelyen a Kormányzótanács mint pártvezetőség vitatkozott és döntött, arról tárgyaltak, milyen előkészületeket tegyenek az egyesült párt kongresszusára, tisztázni igyekeztek, kik lehetnek a párt tagjai, milyen elvek alapján szabják meg az új programot és szervezeti szabályzatot.

A vita során Hirossik János felvetette a párt és a szakszervezetek szétválasztását, s felszólalásában maga is utalt a régi, Alpári-féle pozíciókra. A vitában felszólalt Kun

is, javasolta a szervezeti szabályzat reformját, s állást foglalt a fegyelmezett, zárt párt mellett. Követelte a haladéktalan párttisztítást is, amely elsősorban az 1918 októbere utáni csatlakozókat érintené. A kommunista felszólalók, Kunt is beleértve, nem is reagáltak Hirossik javaslatára. Emlékeztetni szeretnék Kunnak az április 12-i ülésen elmondott szavaira, ahol a párt és a szakszervezetek szétválasztását folyamatként fogta fel („abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a párt kezd a szakszervezetektől elkülönülni..."), és talán nem kívánta e bonyolult kérdést egyszerű döntéssel lezárni, s talán az időzítést sem érezte, Kunfihoz hasonlóan, túl szerencsésnek, bár természetesen a szétválasztással egyetértett. Szántó és Lukács annyiban érintették a kérdést, hogy javasolták: az október, illetve március után beözönlöttek zömétől meg kell szabadulni, a tisztogatást a szakszervezeteknél kell kezdeni, egyes alkalmazotti szervezeteknek a Szaktanácsból való kollektív kizárásával. Szántó külön megnyugtatásul közölte, hogy tisztogatási javaslata „az ipari szervezetet nem érinti". Az a körülmény, hogy Hirossikot egyetlen kommunista felszólaló sem támogatta, arra enged következtetni, hogy indítványát nem mint régi kommunista, hanem mint egykori „alpárista" tette meg. Elutasítóan reagált viszont Hirossik indítványára Bokányi és Erdélyi Mór. Bokányi aggodalmaskodva utalt rá, hogy „bizonyos elhidegülés van a szakszervezetek körében". Erdélyi kijelentette: „A szakszervezet a munkásmozgalom alapja, még ma is, amikor valami szilárd dolgot akarunk, a szakszervezettel kell csinálnunk. A szakszervezeti tag feltétlenül pártszervezeti tag is." Kunfi elvileg egyetértett Hirossik indítványával, azonban a párt és a szakszervezetek feszült viszonya miatt az adott pillanatban nem találta aktuálisnak a szétválasztást. A vitát azzal zárták, hogy bizottságot jelöltek ki a program (Weltner, Kunfi, Kun, Pogány, Varga Jenő), valamint a pártszervezeti szabályzat (Landler, Rabinovits, Hirossik, Rónai Zoltán, Farkas István) tervezetének kidolgozására. A kérdést tehát egyelőre nyitva hagyták. Igazán jelentős döntés a delegálás módjáról született. Míg Kun és Rónai a küldöttválasztást a pártszervezetekre kívánta bízni, Landler azt hangoztatta, hogy a választásoknál „valamiképpen a szakszervezeti alapot meg kell tartani". Ezt aztán senki sem vitatta a továbbiakban.[48]

A szakszervezeti elnökök és titkárok 1919. április 17-re összehívott tanácskozásán a referátumot Böhm Vilmos tartotta. Hangsúlyozta, hogy „a politika kikapcsolódott a szakszervezetek feladatköréből és tisztán gazdasági szervezetté kell átalakulniuk", ám hozzátette, bármiképp is változtak a feladatok, „végzetes baj lenne, ha a régi kipróbált vezetők nem maradnának a helyükön". Böhm szerint a szakszervezetek új feladatai a következők lennének: 1. a termelés irányítása, szervezése; 2. a munkafegyelem biztosítása; 3. a tudományos munkanormák kialakítása; 4. új munkamódszerek keresése és alkalmazása; 5. a szükségleti cikkek elosztása; 6. a tagság kulturális nevelése. Mai szemmel meghökkentő, hogy Böhm, a vasasmozgalom régi vezetője sem látta szükségesnek, hogy a szakszervezetek a proletárdiktatúrában folytassák érdekvédelmi tevékenységüket.[49] Sajátságos ez a tény, hisz arra mutat, hogy még a centrista szociáldemokraták se tudtak elképzelni konfliktust a proletárállam és a munkásosztály között. Az értekezleten kommunista részről Szántó Béla szólalt fel, tapintatos hangnemben. „Természetes – mondotta –, hogy a szakszervezeti vezetők lelkéből 24 óra alatt nem tűnhetett el mindaz a gyűlölet és ellentét, amely felgyülemlett a harcok alatt", de felkérte őket, tegyék túl magukat a múlt sérelmein, és „minél erőteljesebben kapcsolódjanak bele az új társadalom fölépítésének munkájába".[50]

A sérelmek mélységére utal, hogy az értekezletet kommentálva a *Vas- és Fémmunkások Lapja* nemcsak holmi felelőtlen ifjoncokról írt, hanem azt igyekezett bizonyítani, hogy a szakszervezeteket „egyes, a mai helyzetben felelős állásba került elvtársak lepocskondiázzák", s az „mélyreható lelki levertséget idéz elő mind a vezetőknél, mind a szakszervezetek régi, iskolázott tagjainál is", holott ez az a „tömeg, amelyre az új alakulásnak elsősorban van szüksége".[51]

A gyakorlat igényei persze szinte kezdettől kényszerítő erővel vetették fel a szakszervezetek bekapcsolását a tanácsállam életébe (a vita inkább az intézményes bekapcsolás mikéntjéről folyt), hiszen – mint ezt Kun világosan megmondta – a kommunisták egyedül nem rendelkeztek a proletárállam gazdasági és igazgatási apparátusának felépítéséhez elegendő erővel.

A legfontosabb probléma a Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 26-án kelt, IX. sz., az üzemek szocializálásáról s a termelés munkásigazgatásáról szóló rendeletének végrehajtása volt. A Kormányzótanács április 8-i ülésén Varga Jenő népbiztos helytelenítő hangnemben beszélt a szocializálás ügyének folytonos halasztásáról. Az ok kétségtelenül a megfelelő végrehajtó apparátus hiánya volt. Varga a megoldásra konkrét javaslatot tett: termelési tanácsok megszervezését ajánlotta, s úgy foglalt állást, hogy a *szakszervezetek vegyenek részt* a gazdasági kérdések megoldásában. Varga javaslatai és bíráló megállapításai egyetértésre találtak a népbiztosok között. A szocializálás ügyét intéző kommunista népbiztosok, Kelen József és Hevesi Gyula maguk is hasonló véleményen voltak, s ez konkrét intézkedésekben jutott kifejezésre. A Szociális Termelés Népbiztosságának iparági szakosztályai, a szocializálás központi szervei 1919. március végén–április elején a szakszervezetek bevonásával és együttműködésével alakultak meg.

A szakszervezeti vezetőségek és a népbiztossági szakosztályok sajátos viszonyáról vallott az a körülmény, hogy például az üvegmunkások vezetőségi, illetve a műszerészek szervezőbizottsági ülésén beszámoltatták a népbiztosság apparátusában dolgozó tagjaikat ottani tevékenységükről.

Hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy a szocializálás és ugyanakkor a termelés folytonosságának egyidejű biztosítása nem oldható meg megfelelő decentralizált apparátus nélkül. Ennek érdekében hozta létre a Kormányzótanács a helyi és kerületi ideiglenes ipari termelési tanácsokat. Az 1919. április 20-i rendelet helyi szinten biztosította a szakszervezetek részvételét a termelési tanácsok munkájában.

Varga Jenő 1919. április 8-i kormányzótanácsi felszólalásában javaslatot tett a munkabérek központi rendezésére, s a Tanácsköztársaság fenyegetett helyzetének megfelelő, a blokád és a háborús pusztítás körülményeihez igazodó termelésigazgatási és anyaggazdálkodási rendszer kialakítására. A munkabérek rendezésénél Varga indítványára a Vas- és Fémmunkások Szövetségének 1919. március 16-án kötött kollektív szerződését vették alapul, de elhatározták, hogy a rendelet végleges megfogalmazása előtt a szakszervezetek vezetőivel tanácskoznak a bérkérdésről.

Ami e határozat végrehajtásának módját illeti, arról nincs pontos tudomásunk. Tény viszont az, hogy az ideiglenes bérmegállapításról szóló, április 17-én kelt kormányzótanácsi rendelet kimondotta – mint ez a *Tanácsköztársaság* című hivatalos lap 1919. április 19-i számában olvasható –, hogy vitás esetekben a döntés a szakszervezeteket illeti, s a további bérmegállapításoknál a szakszervezeteknek biztosították a kezdeményezés, illetve a véleményezés jogát.

1919. április második felében bocsátotta ki a Szociális Termelés Népbiztossága azokat a rendeleteket, amelyek egy-egy iparág termelését trösztszerűen irányító hivatalok létrehozásáról intézkednek. Ezek a rendeletek jelentős szerepet juttattak az új intézményekben a szakszervezeteknek. Az anyaghivatalok mellett anyagelosztó tanácsok alakultak, amelyek az illetékes népbiztosságok, illetve az érintett szakszervezetek képviselőiből álltak. A termelést irányító üzemközpontokat, hivatalokat szintén egy tanács irányította, ellenőrizte. „E tanács tagjait – mint a Ruházati Hivatal szervezéséről intézkedő, 1919. április 24-én kelt rendelet megfogalmazta – az érdekelt szakszervezetek ajánlása után a Szociális Termelés Népbiztossága nevezi ki. Tagjai ezenkívül az érdekelt népbiztosságok egy-egy kiküldöttje, végül a központi anyaghivatal egy megbízottja."

Az említett tanácsokba történő delegálás valójában nem teljesen a rendelet szerint, hanem úgy történt, hogy a népbiztosság értesítette az illetékes szakszervezetet a rendelkezésére álló kontingensről, s azt a szakszervezeti vezetőség saját belátása szerint töltötte be. Az anyagelosztó és az üzemi központokat irányító tanácsokban meglehetősen szélesen értelmezték az egyes szakmák illetékességét. Így az Építőmunkások Szövetsége tagokat delegált a Fa-, Fém-, Vas- és Műszaki Anyaghivatalba, a vasúti és a hídépítési direktóriumban pedig az építőmunkás-szövetség mellett részt vett a Földmunkásszövetség és a Vasutasszövetség is. A hivatalok és a szakszervezetek kapcsolatára utal, hogy tevékenységüket megvitatták és ügyükben döntéseket hoztak az egyes szakszervezeti vezetőségek. A szakszervezetek bevonására az illető testületek munkájába korántsem taktikai okokból vagy tekintélyük erkölcsi elismeréseként került sor, hiszen a tanácsoknak nagyon fontos és kényes ügyekben kellett dönteniük. A rendelkezésre álló nyersanyag rendkívül szűkös volt; ha megvonták egy-egy üzemtől az igényelt anyagot, ez esetleg az üzem szüneteltetéséhez vezetett. S így a súlyos döntésekben való felelősségben is osztozniuk kellett a szakszervezeteknek az állami szervekkel. Másrészt a rendelet megfogalmazói a szakszervezetek képviseletével kívánták biztosítani az általános érdekek érvényesülését a helyi érdekekkel szemben.

A Szociális Termelés Népbiztosságának iparági szakosztályai, mint már említettük, a szakszervezetek bevonásával és együttműködésével alakultak meg. Arról is van adatunk, hogy ilyen testületeket maguk a szakszervezetek kezdeményeztek: a vegyiparban például közvetlenül a Tanácsköztársaság kikiáltása után bizottság alakult a vegyipari munkások szövetségének képviselőiből, hogy az iparágban a termelést vezesse. Ebből a bizottságból jött létre később a Szociális Termelés Népbiztosságának vegyipari szakosztálya. A cukoripari szakosztály ugyancsak két szakszervezet, a vegyipariak és az Ipari és Közlekedési Tisztviselők Országos Szövetsége (IKTOSZ) kiküldötteiből alakult, közvetlenül a márciusi forradalom után. Ez a testület volt az, amely „az ország területén szétszórt cukorgyárakban a munkásellenőrzést életbe léptette és a munka folytonosságát biztosította". Hasonló jelenséggel találkozhatunk az Élelmezési Munkások Szövetségében, ahol a szervezet központi vezetősége 1919. március 28-i ülésén saját kebeléből választotta meg a szakma szocializálását irányító bizottságot.[52] Hevesi Gyula népbiztos az ügykörébe tartozó iparágak szakosztályainak létrejöttéről szólva a tanácskongresszuson kijelentette: „... a malomipari szakosztály tisztára úgy alakult meg, mint ahogyan a szakszervezetek javasolták... Megállapítom azt, hogy a bőripari és a cipőipari szakosztály a szakszervezetek vezetőiből alakult meg... Ugyanez történt a textilipari szakosztálynál..." Az építési ügyek or-

szágos irányítására a Szociális Termelés Népbiztossága 1919. április 12-én építési direktóriumot nevezett ki. A testület megalakítását a Magyar Építőmunkások Országos Szövetsége (MÉMOSZ) kezdeményezte, s a direktórium tagjait a népbiztos a szövetség ajánlatára jelölte ki. A kisebb szakmák, például az üvegesek, megbízottakkal képviseltették magukat az őket érintő szakosztályok munkájában. Erről hozott határozatot a szervezet vezetőségi ülése 1919. március 29-én.[53]

A vas- és gépipar a szociáldemokrata Dovcsák Antal népbiztos ügykörébe tartozott. Dovcsák a forradalom előtt a Vas- és Fémmunkások Szövetsége Központi Vezetőségének elnöke volt, s így természetszerűen még inkább támaszkodott a szakszervezetre (ez olyan külsőségekben is kifejezésre jutott, hogy hivatala a szakszervezet központjában volt). Ebből olyan különös szervezeti szituáció keletkezett, hogy kezdetben a szakszervezet szabadszervezeti irodája végezte a népbiztosság vas- és gépipari szakosztályai munkáját is. A szakszervezet tehát ideiglenesen közvetlen államigazgatási feladatot is ellátott. Mindaddig, míg 1919. április végén az említett szakosztályok formálisan meg nem alakultak, a proletárdiktatúra első időszakában a szabadszervezeti irodára hárult szinte minden állami jellegű tevékenység.[54]

Az áprilisban született intézkedések jó része nyíltan hangoztatta ideiglenességét. Az ipari termelési tanácsokról szóló rendelet kimondotta: „A szociális termelés végleges szervezetének megállapítása a munkás-, katona- és földművestanácsok országos gyűlésének lesz feladata. Addig is a szocializálásnak az egész országban való tervszerű keresztülvitelére és a termelés folytonosságának biztosítására meg kell alakítani az ideiglenes ipari termelési tanácsokat."[55] A munkabérek tárgyában kiadott rendelet pedig kimondta, hogy a végleges rendezés a megalakítandó Népgazdasági Tanács feladata lesz. A Kormányzótanács elképzelése szerint a Tanácsok Országos Gyűlését előbb április közepére, majd május elejére szándékozták összehívni, s előtte egy-két nappal az egyesült párt kongresszusát. E két fórumnak szánták többek közt azt a feladatot is, hogy a gazdasági és politikai életben kijelöljék a szakszervezetek helyét a szocialista gazdaság állandónak szánt szervezete kialakításával, illetve a párt új szervezeti szabályzatának elfogadásával. A román–csehszlovák katonai intervenció, a Tanácsköztársaság amiatt súlyossá vált helyzete május elején meghosszabbította az ideiglenes állapotot, s ez kétségtelenül bizonyos idegességet okozott a szakszervezeti vezetők között. 1919. május közepén, amint a Tanácsköztársaság felől elmúlt a közvetlen életveszély, a Kormányzótanács tagjai hozzáláttak a belső helyzet „alkotmányos" rendezéséhez, konszolidálásához. Elhatározásukban megerősítette őket a budapesti proletariátus érett, felelős magatartása, amit a forradalom legnehezebb óráiban tanúsított; ez a tettekkel való szavazás megszilárdította a tanácskormány belső egységét. Ebben a vonatkozásban kedvező légkörben fogtak a párt- és tanácskongresszus előkészítéséhez, melyek tervezett napirendjükben több vonatkozásban érintették a szakszervezetek helyzetét. Az előkészítés vitái azonban más körülmények között zajlottak le, mint az a korábban tervezett időpontban történt volna.

Április vége óta ugyanis a szakszervezetek vezetőségében jobboldali ellenzéki csoport alakult ki. Ellenzékiségük a március végi, április eleji csatározások miatti sértettségükből s a márciusi fordulat idején támasztott várakozásaik kielégítetlenségéből táplálkozott: a tanácsállam korlátozta vagy legalábbis korlátozni szándékozta politikai befolyásukat. A május elején fenyegető katonai katasztrófát maguk is segítettek

elhárítani, mert az esetleges összeomlás megfosztotta volna őket minden kompromisszum lehetőségétől, de amint a közvetlen veszély elmúlt, május közepén ellenzéki színezetű tanácskozásokat kezdtek a politikai helyzetről. A megbeszélésekre mintegy megidézték a kormány tagjait is. Az értekezleteken – többnyire a Kormányzótanács tagjainak jelenlétében – arról esett szó, hogy mivel a kapituláció közvetlen veszélye elhárult, megnyílt a kedvező lehetőség az antanthatalmakkal kötendő kompromisszumra. A „jó kompromisszum" a szakszervezeti vezetők számára a kibontakozás egyetlen útja volt a nehéz helyzetből, s úgy vélték, annak elérésére nagyobb esélyük van, mint a Kormányzótanács hivatalos képviselőinek. A készülő észak-magyarországi hadjárat kudarcától tartva és a gyors megegyezés lehetőségét keresve a szakszervezeti vezetők – a Kormányzótanács és személy szerint Kun Béla tudtával, de egyetértése nélkül – felvették a kapcsolatot az angol katonai misszióval. A viszonylag jelentéktelen hírszerzővel, Freemann kapitánnyal való megbeszélések természetesen nem vezethettek eredményre, hiszen tőle semmiféle ígéretet, garanciát nem kaphattak.

A jobboldali ellenzék kezdetben nem jelentkezett a nyilvánosság előtt, a sajtóban, de nem is titkolt törekvése a tanácsrendszer békés felszámolására, elmérgesítette a szakszervezetek körüli vitákat. Ismét felléptek az április elején lecsendesített baloldali nézetek. Legtömörebb összefoglalásuk a *Vörös Újság* 1919. május 24-i, 25-i cikkei – Révai József tollából – a párt és a szakszervezetek viszonyáról. Az egyik cikk aláírás nélkül, a másik Révai József aláírásával jelent meg. Tematikájuk, gondolatmenetük azonos, a második a nyersebben megfogalmazott első változat enyhítésének szánt magyarázat.

Az első cikk a párttal kapcsolatban azt állítja: „A párt szerepe most a szocializmus öntudatosítása elsősorban és nem a politikában, a tényleges osztályharcban való részvétel." A szakszervezetek történelmi szerepét és aktuális jelentőségét ugyanez a cikk így látja: „A szakszervezetekben eddig is nagyrészt azok tömörültek, akiket erre a tömörülésre közvetlen gazdasági érdekeik, ezeknek kényszere bírta. Ez most is így lesz. A szakszervezetekbe be kell hogy lépjen mindenki, aki enni akar."

Az aláírt cikk ugyancsak kifejtette, hogy a szakszervezetekbe – régen is és a proletárdiktatúra alatt is – a gazdasági kényszer vitte és viszi az embereket. A szakszervezetek nevelő munkája „tiszteletreméltó és becsületes" volt, ám voltaképpen „független... a szakszervezetek hivatásától és szerepétől". A pártnak és a szakszervezeteknek az osztályharcban korábban elfoglalt helye elvész, véli Révai, és kifejti, hogy a proletárdiktatúrában „az osztályharcot ... a tanácsok vívják, és a proletárállam más intézményei: a Vörös Hadsereg, a forradalmi törvényszékek stb.", s a pártnak az „eszmei irányítás" marad csak. A szakszervezetek – szerinte – a szocializmusban „szükségleteket számon tartó hivatalok lesznek... A szakszervezeti tagság... nem azt fogja jelenteni, hogy az illető meggyőződött szocialista, hanem hogy enni akar... A szakszervezet hivatása lesz a gyomrot kielégíteni."

A *Vörös Újság* két cikke töményen tartalmazta mindazt, amit Kun később Szabó Ervin téves elméleteiből fakadó, zavaros szindikalista elszólásoknak nevezett, s emellett a legrosszabbkor, szinte a pártkongresszus előestéjén jelentek meg, alkalmat adva a szakszervezeti sajtónak az ellentámadásra, s ebben korántsem csak a jobboldali befolyás alatt álló szaklapok vettek részt.

Szó sem volt már politikai befolyásuk csökkentéséről az új körülmények között, sőt

olyan nézetek kaptak hangot, nyilvánosságot, hogy a Tanácsköztársaságban a szakszervezetek képviselik az államszuverenitást, övék az államhatalom, s a párt nem egyéb, mint a szakszervezetek kormányzópártja.

A kudarccal végződött „külpolitikai" tárgyalások miatt kényes helyzetbe került szakszervezeti vezetőknek nagyon fontos volt, hogy igazolják: „kibontakozási" akciójuk nem magánkezdeményezés volt, azt széles munkástömegek támogatják. Így került sor május végén, június elején a szakszervezeti bizalmiak értekezleteire, s a felkavarodott vita irányzatos tálalásával hangolt bizalmiak a famunkásoknál, a nyomdászoknál a proletárdiktatúrával szemben ellenzéki határozatot hoztak, és a Vas- és Fémmunkások Szövetségében is csak a baloldaliak ügyes taktikája akadályozta meg a már beterjesztett ellenzéki javaslat elfogadását. Ágoston Péter népbiztos naplójában a bizalmiak magatartásának „lelki alapját" főként abban látta, hogy „a szakszervezeti vezetők nem találják a helyüket és nem látják azt, hogy mi lesz a feladatuk. Ezért a szakszervezeteket *noli me tangeré*-nak tekintik." Ugyancsak Ágoston Péter számolt be naplójában arról, hogy a vasasok értekezletén a tanácskormány tagjairól, életmódjukról szállongó rémhírek már nyílt vádak formájában hangzottak el. Egyes felszólalók önálló külpolitikai cselekvési jogot követeltek a szakszervezeteknek.[56] A tanácskozáson részt vett Kunfi, aki nem tudta kivonni magát a heves támadások hatása alól, és felszólalásában arra utalt, hogy a Kormányzótanácsban is megbomlott az egység s kialakult a bal-, illetve a jobboldal csoportja. A *Népszava* 1919. június 1-jei száma ismertette az ellenzéki szellemű határozati javaslatot.

„Az együttes ülés tiltakozik az utóbbi időben fölmerült ama törekvések ellen, amelyekkel a szakszervezetek egységét és fegyelmezettségét felelőtlen és hozzá nem értő egyének megbontani igyekeznek. Tiltakozik az ülés ama szándékosan ferde beállítás ellen, amely szerint a szakszervezeteknek mintegy hajcsár szerepet szánnak a jövőben ugyancsak olyan egyének, akiknek a szakszervezeti tevékenységről fogalmuk sincs." Mindez közvetlen válasz Révai cikkeire. A továbbiakban: „Kimondja az ülés, hogy a szakszervezetek feladatait, munkakörét elsősorban maguk a szakszervezetek jogosultak megállapítani, oly módon, hogy a tagok érdekei minden tekintetben megóvassék." A határozati javaslat az üzemi szervezés elvét elvetette és a szakmai szervezkedés fenntartása mellett tört lándzsát. A javaslat megszavazására végül nem került sor, mivel a baloldali befolyás alatt álló szakosztályok (így az esztergályosok és a közüzemiek) szabályos obstrukciót folytattak – 40-en jelentkeztek felszólalásra! –, s a június 2-i folytatólagos ülésen a következő egyhangú határozat született. A szövetség „kitart a proletárdiktatúra mellett és támogatja a Forradalmi Kormányzótanácsot. Az egységet megbontó külön akciókat és a Tanácsköztársaság ellen folyó aknamunkát elítéli. Az osztályharcot, amely a proletárdiktatúra intézményesítésével nem szűnt meg, a burzsoázia teljes letöréséig vívja."[57] Feltehetőleg a két tanácskozás között került sor Böhm Vilmos és a szakszervezeti vezetők találkozására. Böhm kárhoztatta az éles vitákat és felhívta a figyelmet arra, hogy beláthatatlan következményekkel járna a harcoló hadseregre a nézeteltérések továbbgyűrűzése. Böhm nyomatékosan kérte a szakszervezeti vezetőket, hogy akciójukat szüntessék be.

A viták során a „hivatalos" kommunista álláspontot – amely sok vonatkozásban eltért a *Vörös Újság* említett cikkeiben foglaltaktól – Kun Béla fejtette ki 1919. május 13-a és 23-a között tartott ötrészes előadásában. Kun nézetei közel álltak Varga Jenő, illetve Böhm Vilmos már idézett megnyilatkozásaihoz. Az előadás-sorozat tár-

gya a pártprogram tervezett módosítása volt. Kun feltétlenül szükségesnek mondotta a párt és a szakszervezetek szétválasztását, és állást foglalt az élcsapat jellegű, zárt munkáspárt mellett. A magyarországi szakszervezetek múltjáról nagy elismeréssel nyilatkozott: „A magyarországi szakszervezeteknek szép és becsületes múltjuk van", mondotta, és indokoltnak minősítette a munkásság ragaszkodását szervezeteihez. Utalt ezzel kapcsolatban a magyar munkásmozgalom sajátosságára, a párt és a szakszervezet különleges kapcsolatára, amelyet objektív körülményekből származtatott, és méltatta e kapcsolat pozitív oldalát is, azt, hogy a szakszervezetek sohasem lettek politikailag közömbösek, semlegesek. Az előadás nyíltan szólt a KMP-n belüli vitákról és azok 1919. március 21-e utáni utórezgéseiről, majd határozottan leszögezte, hogy nem azonosítja magát azzal a helytelen és a szocialista elméletnek ellentmondó állásponttal, amely a proletárdiktatúrában véget akar vetni a szakszervezeteknek. „A mi feladatunk az – mondotta –, hogy a pártszervezetek és a szakszervezetek eddigi viszonyának likvidálását úgy végezzük el, hogy ebből a munkásmozgalom ne szenvedjen kárt. Akik a szakszervezeti bürokráciát összetévesztik a szakszervezetekkel és a mi küzdelmünket maguk a szakszervezetek ellen akarják irányítani, azok ostobák, nem tudnak disztingválni, nem tudják, hogy a szakszervezet egyik legjelentősebb tömegszervezete a Tanácsköztársaságnak. Viszont azonban, véleményem szerint az sem bölcs ember, aki azt hiszi, hogy a pártszervezeteknek a szakszervezetektől való elválasztása a szakszervezetek alapjait rendítené meg." A továbbiakban a politikai és a gazdasági mozgalom szükségszerű munkamegosztását hangsúlyozva, viszonylag részletesen fejtegette a szakszervezetek új feladatait.

„A proletárdiktatúrától a szakszervezetek jövőjét félteni nemcsak felesleges, de ostobaság is, mert soha a szakszervezeteknek olyan nagy jelentőségű, oly széles körű feladataik nem voltak, mint aminők a proletariátus diktatúrája idején lesznek. Csakhogy ezek a feladatok nem politikai természetűek lesznek, hanem organizáló, a termelést szervező és ellenőrző feladatok, amelyek elsősorban és mondhatni csaknem kizáróan a szakszervezetek útján érvényesíthetők." Kun elmondotta, hogy szerinte a proletárdiktatúrában a szakszervezetek az állami gépezet részévé válnak, átveszik a termelés irányítását, ők „az az alap, amelyre az egész termelést helyezzük". Ebben az elképzelésben a szakszervezetek elsőrendű funkciója, hogy általuk a proletariátus „befolyása a termelés szervezésére, irányítására és ellenőrzésére biztosíttassék". További feladatuk, hogy „az egész munkaerő-elosztásnak intézői... legyenek", valamint, hogy biztosítsák „a termelésben résztvevőknek a fegyelmét". A szakszervezetek gazdaságirányító szerepét olyannyira fontosnak tartotta, hogy megjegyezte: „a munkáspártnak a proletárdiktatúrában követelnie kell, hogy az egész termelés a szakszervezeteken nyugodjék". Csak így lehet elérni az általános érdekek prioritását a helyi érdekekkel szemben, csak így lehet elkerülni, hogy „a termelés ne bürokratizáltassék", csak így lehet biztosítani, hogy ne legyen sem a technokráciának, sem „a szovjetbürokráciának, amely kialakulhat, döntő szerepe a termelésre (sic!), ami által a munkásság tömegének befolyása csökkentetnék".[58] Kun előadásának időzítésében volt taktikai elem, hisz közvetve s olykor – utalásokban – közvetlenül reagált a vitákra, a szakszervezetekben uralkodó hangulatra, de mondandója egy átgondolt s egyáltalán nem alkalmi jellegű koncepció kifejtése volt. Kun egy április elején írott cikkében megfogalmazta, hogy a proletariátus diktatúrája „a munkásosztály tömegeinek, az egész osztálynak az önkormányzata". Ám ez az ön-

kormányzat „csak szervezett formában lehetséges", s ennek megnyilvánulási formái mindenekelőtt a tanácsok, illetve a párt- és a szakszervezetek.[59] Tehát amikor állami funkciók ellátására biztatta a szakszervezeteket, nem „államosításukra" gondolt, hiszen autonóm testületeknek fogják fel azokat, amelyek képesek lehetnek megvalósítani a gazdaságban a munkásság önkormányzatát.

A proletariátus pártjára és tömegszervezeteire támaszkodó önkormányzatban látta Kun a biztosítékát annak, hogy ne alakuljon ki a Tanácsköztársaságban egy új, egy szovjetbürokrácia, mert azt a proletárforradalom jövője szempontjából különösen veszedelmesnek tartotta. Érdemes ebből a szempontból idézni a következő gondolatait a már többször említett előadássorozatából:

„A bürokrácia, elvtársaim, hatalmi szervezetet jelent, amelyet nekünk a szocializmus jövendője szempontjából is, mindenképpen le kell gyűrnünk. Le kell gyűrnünk azért, mert mi a proletárdiktatúrából a szocializmusba való átmenetet békességes formában akarjuk. Ha már felül kerekedne egy bürokrata osztály vagy réteg, akkor megint erőszakkal kellene kivennünk ezeknek a kezéből a hatalmat."[60]

Kun a Tanácsköztársaság megszűnése után, bizonyára a vereség okozta rezignáltság miatt is, úgy látta, hogy előadásának „alig támadt visszhangja".[61] Ez csak azzal a megszorítással igaz, hogy a párt átalakításában nem vezetett fordulathoz. Ami azonban a szakszervezeteket illeti, ennek a kb. egy hónapig tartó nyílt párbeszédnek nagy jelentősége volt. A Tanácsköztársaság legtekintélyesebb vezetője olyan koncepciót fejtett ki, amely alkalmasnak látszott – konkrét intézkedések nyelvére lefordítva – a szakszervezetek reális problémáinak megoldására és megteremtette a szükséges légkört a szakszervezeti oppozíció visszaszorításához.

Előrelátható volt azonban, hogy az egyesült párt kongresszusán – ahol a szakszervezetekben választott delegátusok voltak többségben – a kommunisták álláspontja a párt és a szakszervezetek viszonyának kérdésében nem fogja megszerezni a többség támogatását. A kongresszus 1919. június 13-i ülésén tárgyalt erről a kérdésről. A kommunisták ismételten kifejtették álláspontjukat, de nem vitték kenyértörésre a dolgot. Magatartásuk lecsillapította a kedélyeket. Javaslatukat a párt és a szakszervezetek szétválasztására vonatkozólag ugyan nem tudták elfogadtatni, de sikerült elhárítaniuk az ellenkező álláspont elfogadtatását is.

Az oppozíció megfékezésében döntő szerepe volt a Vörös Hadsereg sikeres északi hadjáratának. A sikereket döntően éppen a májusi válság idején a szakszervezetek által mozgósított munkásezredek vívták ki. A „szervezett munkásság szakszervezeti hadserege", ahogy egy korabeli röplap az újjászervezett Vörös Hadsereget jellemezte, nemcsak megfordította a reménytelennek tűnő fronthelyzetet, hanem győztes csaták sorát vívta meg az antant teljes támogatását élvező intervenciós erőkkel szemben. A győzelmek hatása alól a legjobboldalibb vezetők sem vonhatták ki magukat, sőt többségük – ha ideiglenesen is – visszanyerte bizalmát a Tanácsköztársaságban, így június közepére elcsendesült a vita, s a Tanácsok Országos Gyűlésén, amely június 14-től 23-ig ülésezett, már csak egy-egy közbeszólás érzékeltette az elmúlt néhány hét heves összecsapásait.

Az ellentéteket mérséklő tényezők közül részletesebben azokat kívánjuk az alábbiakban megvizsgálni, amelyek a szocialista gazdaság véglegesnek szánt szervezetének kialakításával együtt meghatározták a szakszervezetek helyét, feladatait a pro-

letárdiktatúra államában. Itt elsősorban a Népgazdasági Tanács létrehozására s az azt követő gazdaságirányítási rendelkezések szakszervezeti vonatkozásaira gondolunk.

A Népgazdasági Tanács létesítéséről először 1919. április 8-án, a Kormányzótanács már többször említett ülésén esett szó. Varga Jenőnek a gazdasági centralizációt célzó elképzeléseit – amelyek a Budapesti Munkástanács által még március elején elfogadott szocializálási javaslaton alapultak – Kun Béla kiegészítette azzal, hogy felhívta a figyelmet egy országos gazdaságirányítási csúcsszerv, a Népgazdasági Tanács megteremtésének szükségességére.

A Kormányzótanács 1919. május 10-i ülésén, tehát még jóval a tanácskongresszus előtt, Lengyel Gyula pénzügyi népbiztos indítványt terjesztett elő: „a gazdasági népbiztosságok utasíttassanak, hogy egymással a legszorosabb kontaktusban, egy gazdasági tanács keretében működjenek". A kormány döntése kimondta: „A gazdasági tanács közvetlen érintkezésben legyen a munkásság képviselőivel, bevonandók tehát a tanács keretébe a munkásság képviselői is. A gazdasági tanácsban a közélelmezési, szocializálási, pénzügyi népbiztosok és a fővárosi munkás- és katonatanács delegáltja foglalt helyet." A részletes tervezet előkészítésével Varga Jenőt és Lengyel Gyulát bízták meg. A kormány határozatából nem volt világos, kiket tekintenek a munkásság képviselőinek, a tanácsok kiküldötteit vagy a szakszervezetekét.

A Népgazdasági Tanács (NT) létrehozásáról 1919. május 20-án jelent meg a rendelet a *Tanácsköztársaság* című hivatalos lapban. Ez világos választ adott a munkásképviselet kérdésére, és az alábbiakban határozta meg a tanács feladatait: „a termelésnek és a javak elosztásának egységes irányítása, a gazdálkodást tárgyaló rendeletek kibocsátása és végrehajtása, úgyszintén a termelésnek, valamint az elosztást végző szerveknek műszaki és gazdasági ellenőrzése". A tanács elnökségből és választmányból állt. Az elnökség lényegében a csatlakozott népbiztosságok ügykörét vette át. Tagjai, a 8 főosztály vezetői, többnyire egyúttal népbiztosok voltak.

A választmány létszámát a rendelet 50 főben állapította meg, és kimondta, hogy tagjait a Szakszervezeti Tanács, az egyes szakszervezetek és a kerületi termelési tanácsok delegálják. A rendelet hangsúlyozta: „A Népgazdasági Tanács elnöksége a választmány véleményét minden fontosabb ügyben meghallgatja. A választmány saját kezdeményezéséből is tehet az elnökségnek javaslatot." A Népgazdasági Tanács elnöksége a főosztályok havi jelentéseit „haladéktalanul közli a választmánnyal tárgyalás és megvitatás céljából".

A kormányhatározathoz képest valószínűleg azért is lett egyértelműbb a rendelet, mert a Kormányzótanács tagjai, elsősorban Kun Béla, de Varga Jenő is, éppen a két időpont között sűrűn találkoztak a szakszervezetek vezető és középszintű funkcionáriusaival az említett előadássorozaton, valamint a Tanácsköztársaság szakszervezeti ellenzéke által szervezett tárgyalásokon is. Hasonlóan ítélhettek, mint a fentiekben már idézett Ágoston Péter, és igyekeztek pozitív programhoz juttatni a szakszervezeteket. Varga Jenő, a rendelet végleges változatának „atyja", egyébként is híve volt a szakszervezetek bekapcsolásának a gazdaságirányítás munkájába. Ilyen értelemben nyilatkozott a Kormányzótanács április 2-i és 8-i ülésén. Kun pedig nemcsak a szakszervezeti funkcionáriusok előtt, hanem a kormány május 17-i ülésén is kifejezést adott véleményének, hogy a termelés munkásigazgatásának megjavítását a szakszervezetek bevonásával lehet elérni.

A tanácskongresszus már a némiképp kialakult gyakorlatot is minősíthette, amikor

elfogadta a Tanácsköztársaság Alkotmányát, s abban a gazdaságirányítás csúcsszervének a Népgazdasági Tanácsot jelölte meg. Ugyancsak az alkotmány rögzítette a szakszervezetek részvételét a Népgazdasági Tanácsban.

Bár a viták hevessége a jobboldal „jóvoltából" május végén, június elején tetőződött, a kormány nem habozott a gyakorlatban is megvalósítani a rendeletben foglaltakat, és június 2-ára már össze is hívta a Népgazdasági Tanács választmányát.[62]

Már az első ülésen kitűnt, hogy ezt a szervezetet megalkotói nem taktikai okokból létrehozott, tiszteletbeli tanácskozó testületnek, hanem nagyon is fontos, operatív szervnek szánták.

Varga Jenő, az NT elnöke megnyitójában ismertette e gazdasági csúcsszerv felépítését, hangsúlyozta, hogy az általa előadott szervezeti séma (elnökség, választmány és helyi gazdasági tanácsok) „alkotja Tanács-Magyarország gazdasági szervezetének végleges rendjét". A választmányról részletesebben szólva elmondotta, hogy itt „a döntő szerep a szakszervezeteknek jut". A választmány mind a döntésekben, mind a felelősségben osztozik a tanács elnökségével, s így „nem jöhetnek létre oly gazdasági rendszabályok, amelyekkel a szakszervezetek nem értenek egyet".

A választmány első ülésén a munkabérek, a munkateljesítmény és a munkanélkülisegély problémáját vitatták meg. Varga Jenő javasolta, hogy a munkabérek egységes rendezésére, a vitás problémák megoldására a Népgazdasági Tanács keretén belül hozzanak létre állandó munkabérhivatalt. Javasolta továbbá, hogy ennek vezetőjét a Szakszervezeti Tanács delegálja, azzal az 5–7 tagú bizottsággal együtt, amely a hivatali munkát hivatott ellenőrizni. A választmány ebben az értelemben határozott, azzal a kiegészítéssel, hogy szükséges esetekben a vidéki szakszervezeti küldöttek véleményét is ki kell kérni.

Nagyobb vitát váltott ki a minimális munkateljesítmények megállapítására, illetve a munkafegyelem javítására vonatkozó javaslat. A Tanácsköztársaság kikiáltása után az iparban általánosan eltörölték a teljesítménybérezést, a munkabéreket pedig az áprilisi rendezések során jelentősen felemelték. A termelés viszont – mint Varga Jenő megállapította – a diktatúra kezdeti szakaszában „eleinte nemcsak hogy nem emelkedik, hanem szükségszerűen csökken". Varga ennek okát a tőkés üzemvezetés kényszerfegyelmének megszűnésével (amit csak idővel válthat fel az új, önkéntes munkafegyelem), a forradalmat kísérő természetes politikai mozgalmakkal, a munkásság jelentős részének katonai mozgósításával s az imperialista blokád következményeivel magyarázta.

Természetes volt viszont az is, hogy a termelés konszolidálását haladéktalanul elkezdjék. A vitában felszólalók általában szükségesnek tartották egy teljesítményminimum megállapítását, ellene csak Vanczák János tiltakozott, mondván, hogy a szakszervezet nem vállalhatja a kapitalisták munkáját, azaz nem állapíthatja meg a minimális munkateljesítményt. Vanczák felszólalását különösen a régi, de baloldali hajlandóságú szociáldemokrata vezető, Bokányi Dezső utasította el hevesen, hangsúlyozva: „A szakszervezeteknek a kormányzás szerepe jut, de ezzel együtt jár a felelősség is. Eléggé nem hangsúlyozható az a tény, hogy a szakszervezet... uralkodó, kormányzó testületté vált... amelynek hivatása tudatára kell ébrednie."

A vita során szó esett arról, hogy az üzemi munkástanácsok és termelőbiztosok működése nem megfelelő, túlságosan függnek az adott üzem kollektívájától, s nem képesek egyeztetni a helyi és az általános érdekeket. Az NT választmánya hosszú vita

után egyhangúlag úgy határozott, hogy utasítja az üzemi munkástanácsokat: mindenütt, ahol március 21-e óta a termelés csökkent, szabják meg a minimális teljesítményt. A határozat felkérte a szakszervezeteket, segítsék az üzemi tanácsokat és a termelőbiztosokat ebben a törekvésükben, és delegáljanak egy-egy megbízottat a nagyobb üzemek munkástanácsaiba a termelés ellenőrzésére. A szakszervezeti megbízott Varga Jenő szavai szerint „az egész proletárközösség érdekét fogja képviselni az egyes üzem munkásságának speciális érdekeivel szemben".

Az ülés harmadik napirendi pontjaként megvitatták a munkanélküliek állami segélyezésének reformját olyképpen, hogy az alkalmas hadköteles munkanélküliek jelentkezzenek a hadseregbe; továbbá, hogy az új rendszer ösztönözze a munkaerő átáramlását azokba az iparágakba, ahol hiány van munkáskézben. Határozatot hoztak egy olyan intézmény megszervezéséről, amely a munkásfelesleget elhelyezi, a munkakeresletet és -kínálatot kiegyenlítve. Varga Jenő javaslatára ezt az úgynevezett Munkáselosztó Hivatalt is a Szakszervezeti Tanács megbízottja vezette, egy ugyancsak a szakszervezetekből delegált bizottság segítségével.

Az első választmányi ülést méltatva, a Népgazdasági Tanács elnöke a *Népszava* 1919. június 3-i számában megállapította, hogy a Kormányzótanács „mulasztást követett el, hogy ezt a szervezetet már előbb nem alkotta meg, mert már az első ülésen kitűnt, mennyi hasznos útmutatást nyerhet a termelés szervezése és általában az ország gazdasági ügyeinek intézése a szakszervezeti vezetőktől, a magyar proletármozgalom tapasztalt harcosaitól". Varga cikkében kétségtelen volt némi célzatosság, elismerő szavaival is mérsékelni akarta a pártkongresszus előestéjén a szakszervezeti ellenzéket. Mégis, ha visszapillantott a választmány első ülésére, valóban meg lehetett elégedve az új testülettel. Minden vita ellenére a szakszervezeti vezetők nagy többsége lényegében támogatta a Kun Béla, Varga Jenő által megfogalmazott politikát, s készséggel és felelősséggel kapcsolódott be a gazdaságszervezés munkájába.

A következő két hónapban a gazdasági irányítás munkáját lényegében az első választmányi ülésen felvetődött problémák gyakorlati megvalósítása képezte.

A tanács elvi döntése alapján – s ez, emlékeztetnünk kell rá, javaslatként először Kun Béla előadássorozatában merült fel – megkezdődött a munkabér- és munkaerőgazdálkodás országos szervezetének kiépítése a szakszervezetek segítségével. Az előbbi testület élére Kabók Lajost, az utóbbiéra Drahovszky Antalt nevezték ki, és mellékük a Szaktanács által delegált választmány került (ezek személyi összetételét sajnos nem ismerjük).

Hevesi Gyula a tanácskongresszuson felvetette, hogy a termelőbiztosok a szakszervezetek felügyelete alatt dolgozzanak, majd rendeletileg bővítették a szakszervezetek ellenőrző szerepét az üzemi munkástanácsok működése felett.[63] A valóságban azonban a rendelet megjelenése *előtt,* június végétől működtek a szakszervezetek úgynevezett repülőbizottságai, ezek ellenőrizték a tanácsok működését, az üzemi rendet, szükség esetén feloszlatták a régi tanácsokat s újakat választottak a helyükbe.[64]

A legnehezebb feladat, ami a szakszervezetekre új szerepkörükben hárult, a munkafegyelem megszilárdítása volt, adott esetben adminisztratív eszközökkel is. A Kormányzótanács vezetői, a Népgazdasági Tanács elnöke több ízben is leszögezték, hogy ez elsősorban a szakszervezetek feladata, mégis itt kellett a legnagyobb ellenállással megküzdeni, mind a szervezett munkásság, mind jó néhány szakszervezeti vezető részéről. Ezt természetesnek kell tekinteni, hiszen éppen itt volt a legnagyobb a távol-

ság a szakszervezetek új és régi feladatai között, bár Varga Jenő a vonakodó funkcionáriusoknak címezve találóan írta, hogy hasonló feladatokat a kapitalizmusban is elláttak, mivel a kollektív szerződések által „a szakszervezet volt az, amely a tőkéseknek igen sok esetben egy bizonyos munkafegyelmet biztosított".[65] Számos szakmai szövetség fogadta el nyilvános állásfoglalásában saját feladatának a munkafegyelem védelmét, és kész volt azt a szervezet fegyelmező erejével is biztosítani. Így nyilatkoztak 1919 júliusában a könyvkötők, a vegyipari munkások és a nyomdászok vezető testületei.[66] Az e tárgyban a Népgazdasági Tanács által kiadott rendelet 1919. július 19-én kelt, s a fegyelemsértőkkel szemben hét fokozatban szabta meg a büntetéseket (közülük a legsúlyosabb – jellemző módon – a szakszervezetből való kizárás volt).

Még bonyolultabb probléma volt a teljesítménybérezés újbóli bevezetése, hiszen az akkordot évtizedes küzdelem eredményeként épp a márciusi forradalom előtt, illetve közvetlen utána sikerült megszüntetni, s ebben a harcban 1918 végén, 1919 elején éppen a kommunisták jártak az élen. A teljesítménybérezés újbóli bevezetésének kérdése heves vitákat kavart, ám végül a Népgazdasági Tanács választmánya 1919. július 7-én egyhangú határozatot hozott a teljesítménybérezéshez való visszatérésről. A munkásság érett magatartására jellemző, hogy számos szakmában, iparágban a központi intézkedés előtt visszatértek a teljesítménybérezéshez. Így volt ez a téglagyárak munkásainál, a budapesti esztergályosoknál, a csepeli Weiss Manfréd-gyárban és az albertfalvai repülőgépgyárban. A MÉMOSZ kőfaragó-szakosztályának elnöke 1919. május végén, az öntők szervezőbizottságának elnöke és titkára pedig 1919. július elején állást foglaltak a teljesítménybérezés bevezetése mellett.[67]

Érdekes az is, hogy 1919. június közepétől gyakorlatilag megszűnik a szakszervezeti ellenzék tevékenysége. Így ír erről Propper Sándor a harmincas évek végén: „A diktatúra további menetében szakszervezeti szempontból nem sok feljegyezni való akadt. A szakszervezetek, miután április–júniusi kibontakozási akciójuk csődöt mondott, visszahúzódtak szakmai működési területükre."[68] A vasasok bizalmitestülete pedig, ahol 1919. június elején a leghevesebb viták folytak, 1919. július 21-én határozatot hozott a diktatúra erélyesebb kezeléséről, s erről értesítette a Kormányzótanácsot.[69] Úgy tűnik, hogy a szakszervezetek részvételével, Kun kezdeményezésére és javaslatára létrehozott gazdaságirányítási szervezet a proletárdiktatúra államának legéletképesebb eleme volt, működése – ezt a források egyértelműen igazolják – úgyszólván a tanácsállam létének utolsó pillanatáig tartott. A tiszai front összeomlása, a bécsi antantmissziókkal folytatott tárgyalások hírei – illetve ami azokról kiszivárgott – megváltoztatták a szakszervezeti vezetők viszonyát a diktatúrához. Az *Arbeiter-Zeitung* 1919. augusztus 2-i száma beszámolt a Szakszervezeti Tanács 1919. július 31-i értekezletéről, amely bizalmatlanságát nyilvánította a tanácskormánnyal szemben.[70] Az augusztus 1-jei utolsó kormányzótanácsi ülésen a további ellenállás hívei kisebbségbe kerültek, a népbiztosok kormánya lemondott, s helyébe a Peidl-kormány lépett, amelyet Kun Béla Leninnek küldött táviratában így jellemzett: „A mai nap folyamán Budapesten egy jobboldali szocialista kormány alakult, amelyben a diktatúrát ellenző szakszervezeti vezérek és a diktatúrában részt vett jobboldali szakszervezeti vezetők foglalnak helyet."[71] A Peidl-kormány restaurációs programja – ami a román csapatok Budapestre történő bevonulásával felgyorsult – kihúzta a talajt a szakszervezetek állami jellegű gazdaságirányító tevékenysége alól.

Nem feladatunk az ellenforradalmi rendszer történetébe belebocsátkozni, ám szük-

séges szólnunk a KMP 1918-ban kialakított szakszervezeti politikájának „utóéletéről". Bár a proletárdiktatúra vívmányainak felszámolását egy „szakszervezeti" kormány kezdte meg, bár az emigrációban a proletárforradalomra visszapillantva a kommunista sajtó a legkeményebb hangon szólt a jobboldali szakszervezeti vezetők 1919-es szerepéről, a húszas évek végéig a KMP ragaszkodott e téren az egységpolitikához, és illegális tevékenysége egyik legfontosabb bázisának tekintette a szakszervezeteket. Ebben a tekintetben nem volt eltérés a kialakuló frakciók között, noha a *szakszervezeteken* belül folytatandó kommunista tevékenység módszereiről már heves viták folytak.[72] Ezt a politikát megerősítette a KMP I. kongresszusa is. Figyelemre méltó az a körülmény is, hogy amikor a húszas években a Kommunista Internacionálé és a Vörös Szakszervezeti Internacionálé politikájában egy „balos" fordulat jelei mutatkoztak, a KMP-ben jelentős utóvédharc folyt e fordulat szakszervezeti konzekvenciái körül. A „Kunista" Szántó Béla (Róbert) képviselte ezekben a vitákban a KMP hagyományos, a szakszervezeti egység megőrzésére irányuló politikáját – mint ismeretes, végül eredménytelenül. A KMP, igazodva a nemzetközi kommunista mozgalom általános irányvonalához, a szakszervezeti politikájában is balos, szektás hibákat követett el 1928 és 1932 között, amelyeknek hatása a továbbiakban sem enyészett el. Mégis 1933-tól, a fasiszta előretörésre való első, szinte automatikus reagálás a KMP részéről a „Be a szakszervezetbe!" jelszó kiadása, a szakszervezetek erősítésének, védelmének programja, s ebben ösztönző szerepe volt Kun Bélának. Aligha tekinthető véletlennek, hogy Kun írásaiban ismét felbukkant az 1918-as KMP-politika méltató elemzése. Csak néhány példára utalunk. A Tanácsköztársaság 15. évfordulójára írt brosúrájában büszkén állapította meg: „A KMP születésének pillanatától kezdve bent volt mélyen a szakszervezetekben. Nem tudta őt onnan kiszorítani sem a szakszervezeti bürokrácia, sem a kormány hatalma. A párt meg tudta akadályozni a legnagyobb kitartással, hogy a bürokrácia szakítsa a szakszervezeteket a kommunisták és a forradalmi munkásság kiszorítása révén."[73] A KMP megalakulásának 17. évfordulóján elmondott beszédében a Komintern VII. kongresszusának irányvonalával kapcsolta össze a KMP 1918-as szakszervezeti politikáját. Visszautalva a német kommunisták I. kongresszusának határozatára, amely kimondotta – Liebknecht és Luxemburg tiltakozása ellenére – a reformista szakszervezetekkel való szakítást is, Kun megállapította: „ha bojkottáltuk volna a szakszervezeteket, vagy új szakszervezeteket akartunk volna alakítani, a Kommunista Párt sohasem hódította volna meg a munkásságot".[74]

A KMP 1918–1919-es szakszervezeti politikáját részint mint a szektásság elleni küzdelemben hasznosítható tartós tradíciót emelte ki e beszédében Kun, aki egyébként a VII. kongresszuson elmondott felszólalásában is hangsúlyozta, hogy „a szakszervezeteknek egész különleges szerepet lehet és kell játszania a fasizmus elleni harcban", s ezért különösen fontosnak minősítette a kommunisták részvételét a szociáldemokrata vezetés alatt álló szakszervezetekben.[75] A szociáldemokrata munkásokkal folytatott híres, „írásbeli" beszélgetésében nyomatékkal emelte ki: a kommunisták pártjuk alapításától kezdve azért harcoltak, hogy a szakszervezetek egysége megőrződjék s a befolyásuk alatt álló baloldal „a maga osztályharcos hivatását... a szakszervezetek naggyá, hatalmassá tételében lássa".[76] A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy az 1918–1919-es útkeresés a szakszervezeti politikában a fasizmus elleni

harc során új értelmet nyert, ható érvként szerepelt a munkásság egységéért vívott küzdelemben. Kun Béla aktív politikai életének szinte utolsó szavaival is vállalni igyekezett e hagyományt, hangsúlyozva fontosságát, jelentőségét.

JEGYZETEK

[1] *Szabó Ervin* Szocializmus, szindikalizmus es szociáldemokrácia. Budapest 1919. Új Magyarország Rt. 19. old.

[2] *Bohm Vilmos*. Forradalom es szakszervezetek. Vilagosság (Wien), 1920. június 1.

[3] A fentiekről reszletesebben lásd a *Parttorténeti Kozlemények* 1969. évi 1. számában megjelent tanulmányomat (A magyarorszagi szervezett munkasság az I. vilaghaborúban). A szakszervezetek es az MSZDP szoros viszonyaról, a szakszervezetek *politikai* szereperol lásd *Kabos Ernő* A Magyarorszagi Szocialdemokrata Párt es a szakszervezetek kapcsolatai 1890 es 1918 kozott. (Tanulmányok a magyarorszagi szakszervezeti mozgalom tortenetebol. Táncsics Konyvkiadó 1969. 59–127. old.) Illetve *Sipos Péter* A szakszervezetek es a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (1890–1930. Akademiai Kiadó 1984).

[4] A magyar munkásmozgalom tortenetenek valogatott dokumentumai (a továbbiakban MMTVD). 5. kot. Szikra 1956. 168–170. old., Az 1918. október 8-i kialtvanyról reszletesen lásd *Kende János–Sipos Péter* Politikai programok Magyarországon az 1918-as polgári demokratikus forradalom elóestejen Parttorteneti Kozlemenyek, 1978 3. sz. 129–130. old.

[5] Szakszervezeti Értesito, 1918. junius. Rendkivuli szakszervezeti kongresszus

[6] *Bohm Vilmos* Magyar szociálpolitika. Budapest e. n. 18. old.

[7] *Kun Béla* Valogatott írasok es beszedek. I–II. kot. Kossuth Konyvkiadó 1966. I. kot. 156. old. – Kunnak ez a cikke 1918. julius 4-en jelent meg a *Pravdá*ban. Hasonló gondolatokat említ meg a *Szociális Forradalom* ket, aláírás nelkuli, de a stilus es a gondolatmenet alapján valószínűleg szinten Kunnak tulajdonitható cikke (Ketszáztizenotezer szervezett munkás, 1918. május 25., valamint Szakszervezet es osztályharc, 1918 június 8.). Mindket írás a kozelgő szocialista forradalom szempontjából vizsgálja a szakszervezeti mozgalom erógyarapodását, s az utóbbi a *Pester Lloyd* alapjan foglalkozik az 1918. majusi szakszervezeti kongresszussal. Az anonim szerző pozitiv jelensegnek tartja a szakszervezetek erósodeset, de igen szkeptikus a kongresszuson tárgyalt reformkoncepcioval kapcsolatban. Mint írja, napirenden „azok a kuruzslóeszkozok szerepeltek, melyek valamikor ugyan a munkásság jóletenek emeléset szolgalták, de ma csak gátjai a forradalomnak". A polgári *Pester Lloyd* nyilván nem teljesen hiteles tudósítása nyomán a *Szociális Forradalom* cikkírója úgy látja, hogy a kongresszuson „még az emlékét is letagadják annak, hogy a szakszervezetek a munkássag forradalmi osztályharcának fegyverei voltak..." (1918. június 8.). Aligha ketseges, hogy a szerző a kongresszus velt tendenciájával szemben továbbra is ezt a szerepet szánja a szakszervezeteknek. Sajátságos kulonbsegtétel figyelhető meg, amikor nem a „vezerekről", hanem magáról a szakszervezeti mozgalomról esik szó a *Szociális Forradalom* hasábjain. A vasasszakszervezet kongresszusát meltató cikk a titkári beszámoló es a határozati javaslat alapjan kijelenti: a „magyarországi munkassagnak ez a leghatalmasabb szervezete egyúttal a legjobb iranyt is kepviseli", es kifejezi a reményt, hogy a szovetseg „a kizsákmányolókkal megvivando, leszámoló kuzdelemben is fő erőssége lesz a munkásságnak". Noha a két kongresszus dokumentumai kozott alig fedezhető fel eltérés, a lap a szakszervezetek májusi ertekezletet a megalkuvó vezerek gyülekezetének minósiti, míg a vasasoknál – úgy veli – „harcos iranyzat volt az iranyadó", s az utobbi esetben a „megalkuvók szószólói" kozul konkretan csak az MSZDP udvozletet tolmacsoló Buchinger Manóra utal. (Szociális Forradalom, 1918. szeptember 7. Vas- és femmunkasok kozgyülese.)

[8] *Kun Béla* Válogatott írások es beszedek I. kot. 53. old.

[9] Az „anarchisztikus munkástanács" vezerei. Szociális Forradalom, 1918. szeptember 7. – A lap tobbszor is irt a megtorló eljárasokrol, Landler Jenő letartóztatásáról stb. Jellegzetes, hogy Duczynskáek pereről „A bolsevizmus előharcosai" címmel kozoltek beszámolót (Szociális Forradalom, 1918. szeptember 28.).

[10] A munkasellenorzes es a szocialista gazdasági szervezet Oroszországban. Szocialis Forradalom,

1918. április 7. – Érdekes, hogy ezt a szisztémát alkalmazta a magyarországi viszonyokra, alkotó módon a Tanácsköztársaság, erről bővebben szólunk a továbbiakban.

[11] *Lenin* Összes Művei. 36. köt. Kossuth Könyvkiadó 1972. 148. és 477. old.

[12] *Buharin, Nikolaj:* A kommunisták (bolsevikiek) programja. Budapest 1918. Kiadja a Kommunisták Magyarországi Pártja. 30. old. – A kérdésről részletesen lásd *Krausz Tamás:* A szakszervezetek és az államhatalom (A szakszervezeti kérdés szovjet-oroszországi történetéhez, 1917–1922). Párttörténeti Közlemények, 1983. 3. sz.

[13] *Kun Béla:* Szocialista forradalom Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó 1979. 152. old.

[14] Ugyanott, 151. old.

[15] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I. köt. 308., II. köt. 130. és 325–326. old. – A spartakusokra való hivatkozással kapcsolatban már utaltunk a Németország Kommunista Pártja I. kongresszusának határozatára. Megjegyzendő, hogy e határozattal szociáldemokrata oldalról igyekeztek lejáratni a KMP-t (pl. a *Typographia* 1919. február 7-i számában). A kommunista válaszok változatlanul a szakszervezeti egység értékét és fontosságát hangsúlyozták, és az egységbontás vádját a jobboldali szociáldemokratákra hárították át. Lásd ezzel kapcsolatban Szántó Béla névtelenül publikált írását: A szakszervezetek egységéért. Budapest 1919. A Kommunisták Magyarországi Pártjának kiadása. 6. old. (A füzet megjelenéséről a *Vörös Újság* 1919. február 8-i száma adott hírt.)

[16] *Kun Béla:* Szocialista forradalom Magyarországon. 152. old., továbbá *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. II. köt. 79., 131., 207., 211., 225., 325–326., 330. old.

[17] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. II. köt. 79. old.

[18] Vörös Újság, 1918. december 18. Pártügyek.

[19] Vörös Újság, december 21., 25. és január 1. Pártügyek.

[20] Vörös Újság, 1918. december 28. A szakszervezetek és a kommunisták.

[21] MMTVD 5. köt. 548. old.

[22] Vörös Újság, 1919. február 11.

[23] PI Archívum, 666. f. III. 8/1919/1. ő. e., valamint 666 f. 1/1921/4. ő. e.

[24] Typographia, 1919. március 28. Az utolsó napok eseményei.

[25] PI Archívum, 672. f. 1919–17. ö. e. A vas- és ércöntők szervezőbizottságának jegyzőkönyve. 1919. március 1-jei bejegyzés, illetve 614. f. 1922–7428. Kabók Lajos vallomása Cservenka Miklós ügyében.

[26] PI Archívum, 672. f. 1919-1. ő. e.

[27] PI Archívum, 672. f. 1919-12. ő. e.

[28] PI Archívum, 672. f. 1919-1. ő. e.

[29] *Garbai Sándor:* Forradalmi emlékeimből. Tanúságtevők, 3/b köt. Kossuth Könyvkiadó 1978. 331. old.

[30] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. II. köt. 195. old.

[31] PI Archívum, 607 f. 1. cs. A Budapesti Munkástanács 1919. március 3-i és 10-i jegyzőkönyve; Typographia, 1919. június 6.

[32] A fentiekről részletesen lásd *Hajdu Tibor:* A Magyarországi Tanácsköztársaság. Kossuth Könyvkiadó 1969. 21–22. old.

[33] *Weltner Jakab:* A „kompromittáltak". Az Ember (Wien), 1919. november 13.

[34] *Kunfi Zsigmond:* Jegyzetek a diktatúra keletkezéséről. Az Ember (Wien), 1919. november 13.

[35] Vas- és Fémmunkások lapja, 1919. március 28. Proletárdiktatúra. – Ugyanitt törölték a kommunisták 1919. januári kizárását.

[36] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek, II. köt. 9. és 131. old.

[37] *Jászai Samu:* A szakszervezetek hivatása a kommunista társadalomban; *Király Albert:* A szakszervezetek a kommunista társadalomban. Népszava, 1919. március 28., április 2.

[38] Népszava, 1919. április 3. A szakszervezetek védelmében; Szakszervezeti Értesítő, 1919. 4. sz. Értesítések; Vörös Újság, 1919. április 4. A szakszervezetek feladatai.

[39] PI Archívum, 601. f. 1. csop. 5. és 12. ő. e. – A forradalmi munkástanácsok lecsillapításában jelentős szerepe volt az 1919. április 3-án este a Gellért Szállóban tartott értekezletnek, ahol a Kormányzótanácsot Vágó és Hamburger népbiztosok képviselték. (Vörös Újság, 1919. április 5. Aki a proletáregység ellen vét.)

[40] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I. köt. 206. old.

[41] Ugyanott, 213. old.
[42] Ugyanott, 226 old.
[43] Voros Újság, 1919. április 5. A proletárdiktatúra, a proletárosztály hatalmi szerve.
[44] Nepszava, 1919. április 5 A proletárhatalom megszilárdításáert. – A tanácskozáson Garbai Sándor elnokolt, felszolaltak Bohm Vilmos, Kun Bela, Weltner Jakab es Landler Jenő.
[45] *Kun Béla.* Válogatott írások es beszedek. I. kot. 238. old.
[46] Voros Újság, 1919. április 7. A proletáregysegert. – A *Vas- és Fémmunkások Lapja* 1919. április 11-i számában „Nem jatszunk" címmel kommentálta az idezett határozatot, megbelyegezve a „most handabandazó ifjoncok"-at.
[47] PI Archívum, 601. f. 1/12. ő. e. – Kun vegül nem jelent meg az április 17-i elnöki-titkári értekezleten. Ez, tekintettel az intervenció április 16-i megindulására, ertheto.
[48] PI Archívum, 601. f. 1. cs. 12. ő. e.
[49] Voros Újsag, 1919. április 20.
[50] Ugyanott.
[51] Vas- és Femmunkások Lapja, 1919. április 23. Szakszervezetek nelkul nem lehet felépíteni az új társadalmat.
[52] Vegyeszeti Munkás, 1919. augusztus 1.; Szociális Termelés, 1919. május 3.; PI Archívum, 660. f. 9. ó. e.
[53] MMTVD 6/B kot. Kossuth Konyvkiadó 1960. 145. old.; Szociális Termeles, 1919. május 10.; PI Archivum, 666. f. III. 16/1919/1. ő. e.
[54] PI Archívum, 672. f. 1919-4. ő. e.
[55] MMTVD. 6/A kot. 277–278. old.
[56] PI Archívum, 689. f. 1919. junius 1.
[57] Nepszava, 1919. június 1.; Voros Újság, 1919. június 4.
[58] MMTVD 6/A kot. 477., 518., 541–542. old.
[59] *Kun Béla.* Válogatott írások es beszedek. I. kot. 226. és 269. old.
[60] Ugyanott, 287. old.
[61] Ugyanott, II. kot. 79. old.
[62] A választmány ülését a *Szocialis Termelés* című folyóirat 1919. június 11-i számában kozolt tudósítás alapján ismertetjük.
[63] Az 1919. július 9-en kelt rendeletet lásd Szociális Termeles, 1919. július 13.
[64] Ilyen intézkedesekről számol be a bőrmunkások szakszervezetenek 1919. június 26-i, az üvegmunkások szakszervezetének 1919. julius 2-i kozponti vezetőségi ulese. (PI Archívum, 665. f. 62/3. ő. e.; 666. f. III. 16/1919. 1. ő. e.)
[65] Vas- és Femmunkások Lapja, 1919. június 20. A szakszervezetek jovője.
[66] PI Archivum, Rpgy. II. 11/1919/925.; Vegyipari Munkás, 1919. augusztus 1.; Typographia, 1919. augusztus 1.
[67] *Hevesi Gyula:* Szociális termelés. Kozgazdasági és Jogi Konyvkiadó 1959. 161. old.; *Kun Béla:* Válogatott írások es beszedek. II. kot. 91. old.; MMTVD. 6/B köt. 517. old.; Világosság (Becs), 1920. június 1.; PI Archivum, 666. f. III. 8/1919/1. ő. e.; 672. f. 1916/17. ó. e.
[68] PI Archívum, 677. f. 3/5. ő. e.
[69] PI Archivum, 601. f. 1. cs. 33. ő. e.
[70] *Hajdu Tibor* Id. mú, 350. old. – E tény ertekelesenel zavaró, hogy az osztrák szocialista lap kozlesen kívul az esemenyról nem áll más forrás a rendelkezesünkre. Abban nem kételkedünk, hogy a jobboldali vezetok óhajtottak ilyen fordulatot, hiszen Ágoston Peter feljegyzese szerint a Kormányzótanács 1919. augusztus 1-jei utolsó ulesén Peyer Károly azzal az érvvel kovetelte a tanácskormany távozását, hogy „meg kell mentení a szakszervezeteket s vagyonukat", amit talán egy utolsó pillanatban kotott kompromisszummal menthetőnek velt. (*Hajdu Tibor.* Id. mu, 351. old.) Megis furcsa, hogy az ertekezlet reszvevoi es előadói kozul tobben, noha kesobbi írásaikban beszámoltak e drámai napokról (így pl. Jászai Samu, Propper Sándor, Weltner Jakab), nem utaltak műveikben erre a jelentos esemenyre. Óhatatlanul az az erzésunk, hogy ezzel a hírrel a szakszervezeti kormány illetekesei a nemzetkozi szocialista kozvelemeny előtt a fordulat „alkotmányos" jelleget kívánták bizonyitani.
[71] Idezi *Hajdu Tibor.* Id. mu, 354. old.

[72] A kérdésről részletesen lásd *Szakács Kálmán:* A Kommunisták Magyarországi Pártjának szakszervezeti politikája a Horthy-korszakban (1920–1945). Tanulmányok a magyarországi szakszervezeti mozgalom történetéből. Táncsics Könyvkiadó 1969; *Szabó Ágnes:* A Kommunisták Magyarországi Pártjának újjászervezése. Kossuth Könyvkiadó 1970.

[73] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek, II. köt. 325. old.

[74] PI Archívum, 500. f. 2/610. ő. e. 224. old.

[75] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. II. köt. 352–353. old.

[76] Ugyanott, 374. old.

KIRSCHNER BÉLA–SZAKÁCS KÁLMÁN

KUN BÉLA ÉS AZ AGRÁRKÉRDÉS

Kun Béla a magyar kommunista mozgalom olyan kiemelkedő személyisége volt, akinek egyénisége és politikai felfogása nemcsak rányomta bélyegét a mozgalomra, bizonyos történelmi szakaszokban szinte meghatározta azt. Vonatkozik ez Kun Béla agrárfelfogására és a különböző időszakokban általa képviselt vagy javasolt – esetenként személyesen kialakított – agrárpolitikára. A politikusi életpálya természetes velejárója a nézetek változása: az élet is erre kényszerít, hiszen a történelem sodrása állandóan meghaladja a tegnapot, új helyzetet teremt a társadalmi-politikai életben s az új viszonyoknak megfelelő politikai programot a gyakorlatban. Kun Béla agrárpolitikai nézeteinek vizsgálatánál sem mellőzhetjük a történetiség elvét; azt kell vizsgálnunk, hogy a történelmi helyzet változásaival párhuzamosan hogy változott, módosult esetenként konzerválódott felfogása.

Elméletileg Kun is tisztában volt a marxista történetfilozófia azon alapelvével, hogy a valóság követelményeinek történeti vonzása feltételezi és megköveteli a sémákkal szembeni fenntartást, az elvek és a valóság harmóniáját, a felfogások, nézetek újrafogalmazását és módosítását, ha a társadalom fejlődésében vagy a politikai folyamatokban végbement változás ezt megköveteli. Tudta, de az elvek és a valóság konfliktusában néha megesett, hogy feledte Leninnek a marxizmus alkalmazására vonatkozó bölcs intelmét: a séma sohasem lehet a viszonyok értékelésének kritériuma, mert a kötelező kritérium csupán az, hogy az értékelés megfelel-e a valóságnak; ez az oka, hogy az általa megfogalmazott elképzelés vagy cselekvési program néha találkozott a magyar valósággal, esetenként meglehetősen távol esett attól.

Kun Bélát a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) nevelte marxista szocialistává, s az oroszországi szocialista forradalomban vált forradalmárrá és kommunistává; ez utóbbi irányította figyelmét a marxista agrárpolitikára és a parasztkérdésre is. Az MSZDP elméleti felfogására nem a reformizmus, inkább a marxi tanok ortodox értelmezése és alkalmazása volt jellemző; Oroszországban azonban Kun megismerkedett a marxi tanítást alkalmazó és továbbfejlesztő lenini eszmékkel. Ez a kettős eszmei indíttatás és hatás kisebb-nagyobb mértékben fellelhető és kitapintható egész politikusi életpályáján.

Kun Béla 1902-től volt az MSZDP tagja. Szociáldemokrata korszakában egyáltalán nem foglalkozott a magyarországi agrárkérdéssel s a paraszti sorsproblémákkal. Ennek okai, amennyire összetettek, annyira érthetőek és felettébb kézenfekvőek, s csak részben kötődnek Kun Béla személyiségéhez, ekkori életútjához és tevékenységéhez. Az MSZDP elméleti-politikai tevékenységének két gyenge pontja, a nemzetiségi kérdés és a parasztkérdés közül kétségtelenül az utóbbi jelentette a párt-

politika Achilles-sarkát. A meddő és terméketlen agrárviták és az agrárprogramtervezet körüli csaták hullámai Nagyváradig még csak eljutottak, Kolozsvárt azonban már nem érintették, mint ahogy az agrármozgalmak viharai sem csaptak át a Királyhágón. Szocialista földmunkásszervezetek is csak elvétve alakultak a Hargitán túl. A politikai küzdelmek helyi frontjai sem a magyar társadalom mélyén szunnyadó kérdések körül húzódtak; a vihart kavaró és figyelmet lekötő fő téma, a mindent elhomályosító politikai kérdés, amely az aratósztrájkok hírét és jelentőségét is lesöpörte a politikai érdeklődés polcáról, az általános választójog volt, melyben az MSZDP is elkötelezte magát. És a közvélemény hatása alatt a *Kolozsvári Friss Újság*ba cikkező Kun is erre koncentrált, hiszen ami a Kun Bélához hasonló párttagot, majd később középfunkcionáriust elsősorban érdekelte és foglalkoztatta, az a választójogi harc, az általános titkos választójog kivívása volt, melynek segítségével végbemehet az ország demokratizálása és európaizálódása, megszűnik az agrárius-konzervatív reakció politikai uralma. Figyelmét elsősorban ez kötötte le, s az, hogy az MSZDP vezetősége a választójog érdekében milyen politikát és taktikát folytat, s emellett még a periodikusan napirendre kerülő gazdasági harcok.

A fiatal Kun Béla, aki az MSZDP eszméin nevelődött, a már ortodoxiává merevített marxista agrárkoncepciót sajátította el, amely a mezőgazdaságban végbemenő koncentrációt úgy értelmezte, hogy tagadott minden dekoncentrációt, a föld bárminemű felosztását, s a mezőgazdaság tőkés fejlődésére úgy tekintett, mint a szocialista mezőgazdasági nagyüzem előkészítőjére. A tulajdonos parasztban potenciális agrárproletárt látott, a mezőgazdasági munkásságot pedig az ipari munkásság olyan falusi osztagaként tartotta számon, amelynek csupán munkásmivoltából adódó munkás-szociális érdekvédelmével kell foglalkozni; a földre vágyó parasztot vagy nem ismerte fel benne, vagy ha igen, szembenállt vele, részben elvi okokból (a koncentráció objektív gazdasági törvény, ellene cselekedni haladásellenes), részben politikai megfontolásokból (a kistulajdon a konzervativizmus melegágya, emellett a földosztás-parcellázás megcsappantja az ipari munkásság falusi szociális bázisát). Mindenesetre maradt a szigorú, ám szomorú valóság: az MSZDP nem volt képes arra, hogy a magyar szociáldemokrácia agrárpolitikai feladatait a marxista elvek és a magyarországi történeti fejlődés sajátosságainak és tanulságainak figyelembevételével kidolgozza. Ezért a könnyebb utat választotta: nem a konkrét történelmi helyzetből, hanem az általános stratégiai célból kiindulva, a szocializmus ügyének alárendelten fogalmazta meg közvetlen és távolabbi agrárpolitikai feladatát, s elutasítóan állt szemben minden olyan törekvéssel, amely a szocialista munkásmozgalom és az agrármozgalom kapcsolatát túl akarta lendíteni a bűvös körön, a munkáskérdésen és a választójogon.[1]

Ha Budapesten megvolt a falu és a mezőgazdasági népesség társadalmi problémái átérzésének hiánya, még jellemzőbb volt ez Kolozsvárra. Erdély nem a nagybirtok fellegvára: a nagybirtok támasztotta mozgalom kiváltó okai itt ismeretlenek. A paraszti nyomorúságnak e régióban mások az összetevői, mint a Hargitától nyugatra és a Dunántúlon, a nagybirtok árnyékában. Kolozsváron az agrárkérdés és a paraszti sors nem olyan közfigyelmet keltő társadalmi-politikai kérdés, mint Budapesten vagy Hódmezővásárhelyen, Nagyváradon vagy Székesfehérváron. A Dunántúl távol volt Erdélytől, nem csupán földrajzilag, a magyar társadalom szerkezetét illetően is, mint ahogy Kolozsvár távol volt a földmunkásmozgalom epicentrumától. A magyar

társadalmat feszítő nagy kérdések közül a választójog mellett itt inkább a nemzetiségi kérdés foglalkoztatta a politikus-közvéleményt. Nem véletlen, hogy az újságíró Kun Béla a parasztkérdésről nem cikkezik, a nemzetiségi problémáról igen. Származásának, neveltetésének körülményei is fogékonyabbá teszik e kérdés, mint a másik nagy gond, a paraszti problematika iránt. Bár a kispolgárság alsó régióihoz tartozó Kun Béla falun született, Kolozsváron, városi környezetben nőtt fel, közéleti pályáját is itt kezdte, a faluhoz szorosabb szálak nem kötötték. Ahogy a mozgalom törzsgárdájára, úgy rá is jellemző volt a faluval, a paraszti sorsproblémával való kapcsolat hiánya. Nem is exponálta magát e kérdésben, pedig az MSZDP XX. kongresszusán (1913. október 19–21.) alkalom kínálkozott, hiszen a választójogról szóló vitában terítékre került az egész földmunkásmozgalom, illetve a szociáldemokrata párt agrárpolitikájának és falusi tevékenységének értékelése és véleményezése, s a vitában a földmunkások elárulásával vádolták a pártvezetőséget. A napirend vitája során Kun is felszólalt, ő azonban nem a földmunkások választójogával foglalkozott, az ellenzékkel kötött szövetségről mondott kritikát.[2]

Kun Béla első paraszt témájú írását, „A parasztság helyzete Magyarországon" című cikkét, Oroszországban írta, s 1917. október 28-án a tomszki *Znamja Revoljucii* közölte. A cikk jelentőségét nem tartalma illusztrálja, hiszen nem elméleti jellegű írás, hanem publicisztikai termék: ismerteti a magyar földbirtokmegoszlást, a parasztság nyomorúságát, hangsúlyozza a hasonlóságot a két ország helyzetében, ami ettől kezdve későbbi írásaiban is visszatérő motívum marad. Annak ellenére, hogy a cikk a magyar szociáldemokrata párt parasztpolitikáját helyesnek nevezi és jellegét tekintve csupán információközlő – tájékoztatja orosz olvasóit a magyar parasztok helyzetéről –, jelentőségét nem szabad lebecsülni, mert Kun Béla politikai és politikusi fejlődését bizonyítja. Amit nem vett észre Kolozsvárról a szociáldemokrata mozgalom középfunkcionáriusa, azt felismerte Tomszkból a forradalmasodó szociáldemokrata, aki a magyar paraszt társadalmi problémáit a maga összetettségében a hadifogságban ismerte meg, az oroszországi forradalom fényétől megvilágítva, a katonaruhába öltözött magyar parasztok között. Itt tudatosult benne, hogy az orosz forradalom követendő példa lesz, s valószínűleg nemcsak a saját, hanem a hadifogoly parasztkatonák véleményét és reményét is megfogalmazta, amikor társadalmi felszabadulásukat és a földhöz való „elvitathatatlan jogukat" összekötötte; igaz, az ortodox marxista álláspontnak megfelelően, közös birtok formájában.[3]

Az agrárkérdésnek marxista szakértője a magyar hadifoglyok között nem volt, a téma irodalma ezért is szegényes. Az események azonban parancsolóan szóltak közbe, és amit nem szolgáltatott a teória, kikényszerítette a politika. 1918. március 24-én történelmi jelentőségű esemény történt, Moszkvában létrejött az OK(b)P Magyar Csoportja, az első magyar kommunista szervezet, s megkezdte a politikai cselekvés feladatainak számbavételét. Ezek során született meg Kun Béla két figyelemreméltó írása, melyekben az új szervezet agrárpolitikai alapelveit is körvonalazta. Mindkét írás – formájára és tartalmára nézve – brosúra; a „Mit akarnak a kommunisták?" és a „Kié a föld?" először fogalmazta meg a kommunisták céljait, erős szuggesztivitással, az egyszerű emberek számára is érthető módon. Az írásokból kiderül, milyen hatással volt Kun Béla eszmei politikai fejlődésére az oroszországi forradalom: tanulságaiból, tapasztalataiból, a lenini eszmékből mit tett magáévá. A brosúrák olvasása egyértelműen sugallja a választ: a legfontosabb alapelveket Kun megértette, s

ennek az állításnak az igaza akkor sem vitatható, ha ugyanez még nem mondható el teljesen a részletekről. A lenini tanítások alapján vallotta, hogy a háború az imperializmus természetes velejárója, amely a munkásságot választ elé állította, s a munkásosztály előtt csak két út van: „vagy imperializmus, vagy szociális forradalom". A munkásosztály harci célját a tőkés-földbirtokos államhatalom megdöntésében s a „proletariátus kizárólagos és korlátlan uralmá"-ban, a proletárdiktatúra létrehozásában látja, amely kiragadja a termelési eszközöket, a földet és a munkaszerszámokat a burzsoázia tulajdonából és társadalmi tulajdonba veszi. Ennek az általános célnak alárendelt része az agrárprogram is. Kun Béla helyesen figyelt fel az agrárkérdés politikai jelentőségére: „ahol a lakosságnak több mint a fele mezőgazdaságból él, s ennek 80%-a teljesen földnélküli... a földkérdésnek különösen nagy a jelentősége". S amit tanácsol és programszerűen felvázol, az nem más, mint a lenini politika, jóllehet van egy kis ortodox felhangja.

„A szocialista forradalomban a kommunisták legelső feladata szervezni a parasztságot arra, hogy elfoglalja haladéktalanul a földet", mégpedig a papi földet, a holtkézi birtokot és az uradalmi birtokokat „az élő és holt leltárral együtt", s az elkobzott földet „minden tartozékával együtt a helyi, járási vagy megyei paraszt- és földmunkáskövetek tanácsainak" rendelkezésére kell bocsátani. Ezt azonban csak átmeneti intézkedésnek tartja; a probléma egyöntetű és országos rendezését későbbi feladatnak tekinti, de a föld haladéktalan elfoglalását a falusi szegénység által nemcsak a parasztság forradalmasítása és a nagybirtok hatalmának megtörése szempontjából véli elkerülhetetlennek, hanem azért is, hogy a föld urai „ne gördíthessenek akadályokat a mezőgazdaság szocialista szervezése elé". A gondolattársításból kitűnik, hogy a szocialista mezőgazdaság rendszerének kialakulását csakúgy, mint „a föld és munkaszerszámok társadalmi tulajdonba" vételét a forradalom közvetlen célkitűzései közé sorolta: a társadalmi tulajdonba vétel és a szocializálás a forradalom eredményeként egyidejűleg végrehajtandó feladatként jelenik meg Kun felfogásában. A *Szociális Forradalom* április 17-i számában írt, „Paraszt a forradalomban" című cikkében pedig fenti álláspontját már gazdasági megfontolásokkal is indokolta, amikor kijelentette: az agrárkérdés megoldásánál alapvető szempont, hogy „milyen mértékben lehet ellátni valamennyi embert táplálékkal".[4]

Ezeket a gondolatokat fogalmazza meg a „Kié a föld?" című brosúrában, amely műfaját tekintve agitációs kézikönyv: röviden és népszerű formában összefoglalja, hogy mit kell tudni és elmondani a kommunisták parasztpolitikájáról. A legfontosabb teendő „elfoglalni a földet forradalmi úton", ennek azonban előfeltétele is van: először a hatalmat kell megragadni. A fő jelszó tömör és közérthető megfogalmazása, a föld és a hatalom összefüggésének hangoztatása már a tudatos forradalmár okos tanácsa. Az elfoglalt föld sorsáról, hasznosításának miként jéről azonban nem nyilatkozik direkt formában, csak a bevezető részben ostorozza Prohászka püspöki és Károlyi Mihály földosztási terveit olyan szenvedéllyel – és a két elképzelés között különbség figyelmen kívül hagyásával –, amely kizár minden kétséget: Kun ellene van a földosztásnak, s hogy ebbeli véleményéről még a kétség gyanúját is elhárítsa, a parasztságtól is annak a véleménynek a kinyilvánítását várja, hogy „a parcellázásból elég volt már nekünk". A földosztással szembeni fenntartása egyértelműen sugallja a következtetést: a bolsevikok agrárpolitikáját nem értette meg a maga összetettségében.[5] Igaz, ekkor írt cikkeiben még visszatért a lenini formula hangoztatása, a paraszt-

ság véleményének meghallgatása; nem zárta ki annak lehetőségét, hogy a föld forradalmi elfoglalása után a hogyan tovább kérdését a „dolgozók összességével" megbeszéljék.

Kétségtelen viszont, hogy e felfogásból és Kun egyéb korabeli írásaiból kirajzolódik a minőségi különbség a szociáldemokrata párt és a hadifogoly kommunisták alapvetően eltérő politikai felfogása között. A szociáldemokrata párttal szemben, amely a demokratikus átalakulásra törekedett s a haladó polgári pártok szövetségét kereste, a hadifogoly kommunisták és Kun Béla, a szocialista forradalomra készülve, a proletariátus fő szövetségesének a szegényparasztságot tekintették, és bíztak a parasztság forradalmi erejében. Kun kétségtelenül átfogalmazta a magyar munkásmozgalom addigi szövetségi politikáját, elsőként és kategorikusan mondva ki a történelmi igazságot: a parasztság számára az egyedüli szövetség, „melyben nem a rövidebbet húzza, csak a munkásosztállyal lehetséges". A munkásosztály és a szegényparasztság szövetségének felismerése és megfogalmazása volt a másik jelentős vonása Kun és a magyar hadifogoly kommunisták politikai fejlődésének.[6]

A fenti gondolatkörben fogant a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) agrárjavaslata, amelyet 1918. december 13-án terjesztettek a Budapesti Munkástanács elé. A javaslat programatikus tömörséggel fogalmazza meg a teendőket és a rendszabályokat, meghatározott kontextusban. A határozati javaslat a földkérdést stratégiai kérdésként kezelte, mert ezen múlik, „hogy miként biztosíthatók a mezőgazdaság proletár és félproletár elemei a proletariátus további forradalmának s ami ezzel együtt jár – a proletariátus diktatúrájának támogatására". A határozati javaslat a nagybirtok megváltás nélküli elkobzását és köztulajdonba vételét követelte, s e cél érdekében „minden nemzetgyűlési határozat bevárása nélkül" azonnali elfoglalását javasolta. Az előterjesztés azt ajánlotta, hogy a falusi szegénységet állítsák választ elé, maga döntsön, mi legyen az elkobzott földdel: „társas termelés alapjára fektetett nagyüzem vagy egyéni munkán alapuló kisüzem". A javaslaton meghatározó véleményként húzódott végig a nagyüzem köztulajdonba vételének követelése, mivel a magántulajdon „újabb gátakat állít a városi és falusi proletariátus természetes szövetsége" útjába, ellenpólusán pedig a húzódozás a földosztástól, amely „a szociáldemokrata párt taktikai hibája folytán" s „a burzsoázia parasztfogó céljai" következtében került a köztudatba. A szociáldemokrata pártnak címzett szemrehányás kifejezte, hogy a KMP idegenkedett a földosztástól, ám számolt azzal, hogy a szegényparasztság hangulata miatt az elkerülhetetlenné válik, ezért minden eshetőségre készen nem zárkózott el „a földműves szervezetek küldötteinek" megkérdezése elől, sőt elismerte, hogy „a földosztásnak a mai helyzetben minden káros hatása ellenére sem lehet ellentállni". A Budapesti Munkástanács december 20-i ülése a szociáldemokrata párt földbirtokreform-javaslatát fogadta el, s a Munkástanács nem is terjesztette a december 26-án ülésező földmunkáskongresszus elé a kommunista agrárjavaslatot.[7]

A forradalom számos olyan kérdést vetett fel, amelyekre a tömegek világos és határozott választ vártak. Legfontosabb közülük a földkérdés volt, lévén a leszerelt katonák többsége föld nélküli paraszt. Ezért volt mind politikailag, mind taktikailag helyes Kun lépése, hogy december 21-én – az „elkonspirálási" törekvésekkel szemben – előadást tartott a kommunisták agrárkérdésben kialakított álláspontjáról, ahol a munkástanácsi javaslattal harmonizáló véleményt fogalmazott meg. Kun Béla nagyon jól tudta, hogy a földkérdésben nem lehet hallgatni, mert az állásfoglalást el-

kerülhetetlenné tették a magyar falut megrázó forradalmi események. A frontról hazajött parasztkatonák – főleg az Oroszországból hazatérők – sok helyen elkergették a hatalom helyi képviselőit és hozzáláttak az uradalmi földek kiméréséhez. Vitathatatlan, hogy az úri földek megváltás nélküli elkobzásának követelése erős visszhangra talált a szegényparasztok között, s rokonszenvvel fogadták a nagybirtok forradalmi elfoglalásának kommunista jelszavát is, főleg azután, hogy a kormány által megígért földreformrendelet ismételten késett, ami nemcsak a várakozás feszültségét növelte, az indulatokat is fokozta. 1919. január második felében az ország számos községében a parasztok hozzáfogtak az uradalmi földek kiméréséhez.

A földkérdésben való állásfoglalást azonban súlyos történelmi adósság terhelte, s tagadhatatlan, hogy nehéz leckét adott fel a történelem a földkérdésben Kunnak – és tegyük hozzá, az egész munkásmozgalomnak –, mert itt a frontok szinte áttekinthetetlenül összekuszálódtak. A magyarországi marxista munkásmozgalom történelmi mulasztásai, az agrárpolitika elméleti tisztázatlanságának politikai következményei 1918–1919 fordulóján erősen éreztették hatásukat, s a vélemények megoszlása a gyors és politikailag helyes cselekvés akadálya lett. Már az első országos földmunkás- és kisgazda-értekezleten kiderült, hogy vezetettek és vezetők elképzelése felettébb tarka képet mutat, vágya és akarata széles skálán mozog, hiszen fellelhető volt a parcellázás követelése, míg mások ezt haladásellenesnek tekintették, állást foglaltak a nagybirtok köztulajdonba vétele (nacionalizálása), illetve ennek mérsékeltebb formája, a papi és hitbizományi birtokok államosítása mellett. A köztulajdon elleni tiltakozás csakúgy fellelhető volt, mint az egy család megélhetését lehetővé tevő egyéni tulajdon követelése.

Decemberre a földkérdés megoldási tablóján úgy csökkentek a színek, hogy ami megmarad, élesebbé válik. Az MSZDP-ben felújult a háború előtti évek lezáratlan vitája: köztulajdon vagy egyéni tulajdon, parcellázás vagy szövetkezet, a földet használatba adják-e mint megélhetési eszközt, vagy tulajdonba (tulajdonjog vagy használati jog).[8] A háború előtt az MSZDP a köztulajdon elvéből azért nem engedett, mert e követelést azonosította a szocialista eszméhez való hűség bizonyításával. E felfogás tovább élt, s decemberben a *Világszabadság* még szenvedélyes hangon védte a köztulajdon elvét, amiben továbbra is a szocialista eszméhez való kötődést, a „szent magántulajdon" megszüntetésében a szocializmus részleges megvalósítását látta. Ez azonban az adott helyzetben nem volt más, mint a polgári demokratikus követelés maximuma, a föld nacionalizálása. A lap hangsúlyozta, hogy köztulajdonba vétel nélkül földet osztani nem szabad, s keserűen fakadt ki, mondván, „nekünk, hazátlan bitangoknak" jut a szerep, hogy megakadályozzuk a rossz, a helytelen földosztást.

A vita kompromisszumot szült: a Munkástanács, az MSZDP és a Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége (FÉKOSZ) által jóváhagyott birtokpolitikai tervezet a teljes köztulajdon helyett elismerte a magántulajdont (500 holdig) s engedélyezte, hogy a köztulajdonba vett nagybirtok földjéből az örökbérletet a pénzzel rendelkezők a vételár befizetésével megvásárolják, magántulajdonba vegyék. A tervezet azonban azt is kimondta, hogy földben elsősorban a földmunkások termelőszövetkezetei részesülhetnek, másodsorban a föld nélküli vagy a megélhetéshez szükséges földdel nem rendelkező parasztok. A tervezet a párton belüli irányzatok kompromisszumát testesítette meg, mert magában foglalta a radikálisoktól átvett

georgista nézeteket – vagyonadó, örökbérlet, földértékadó –, helyt adott a nagyüzemi elképzelésnek – földmunkás-termelőszövetkezet –, de figyelembe vette a paraszti magántulajdont követelő kisbirtokos-elképzeléseket – örökbérlet megválthatósága, magántulajdon – is. A *Népszava* főcímben közölte a tervezet elfogadásáról szóló hírt, de kénytelen volt elismerni: elfogadásának az volt az ára, hogy a tervezetet csak minimumnak tekintették, amiből logikusan következett, hogy végrehajtásának módja az erőviszonyok függvénye lesz.[9] Valóban: ahogy a baloldali szociáldemokraták szerepe megnőtt az MSZDP politikájának alakításában, addig sem titkolt földosztás-ellenes nézeteik is megerősödtek. Segítette őket, hogy a szervezett ipari munkásság nagy részében ugyancsak sok fenntartás és előítélet volt a földtulajdonnal rendelkező parasztsággal szemben, ami a paraszti sorsprobléma meg nem értését és a nexus-hiányt egyaránt bizonyította. Egyre erőteljesebben hallatta szavát a FÉKOSZ vezetése is, amely már a decemberi tanácskozások után sem titkolta, hogy a tervezett földtörvényt minimális programnak tekinti, s szükségesnek tartja, hogy „a nagybirtok, nagyüzem helyében a kisbirtok szövetkezeti nagyüzemét állítsuk a termelés szolgálatába". A január 11-i cselédértekezleten Nyisztor György szavai sem csak fogadkozást jelentettek, hanem biztatást is, amikor szinte kategorikusan jelentette ki: „A földmunkások nem fogják tíz holdakra széttépni a földbirtokokat, hanem szövetkezeti alapon fogják művelni."[10]

Mindezt azért bocsátottuk előre, mert történelmietlen lenne, ha a kommunisták – és Kun Béla – agrárfelfogásának vizsgálatát a korabeli viszonyoktól és nézetektől, különösen a „testvér-ellenfél", a szociáldemokrata párt vezetőinek és fő tömegeinek nézeteitől függetlenítenénk.

Az újonnan alakult kommunista párt agrárpolitikája – amely lényegében megegyezett Kun Béla felfogásával –, különösen az agrárkérdés politikai megközelítésében és értelmezésében, nemcsak jelentősen eltért a szociáldemokrata földprogramtól és annak politikai célkitűzéseitől, hanem éles ellentétben állt vele. Kun Béla és a magyar kommunisták agrárprogramja szerves részét képezte a forradalom egészéről kialakított álláspontnak. Amíg a szociáldemokrata párt által is támogatott földreform-törvény az agrárkérdést agrárforradalom helyett reform útján kívánta megoldani s a polgári demokratikus rend stabilizálására akarta felhasználni, addig a kommunista párt és Kun Béla a proletárforradalomnak alárendelt agrárforradalomért szálltak síkra. Kun felismerte: a magyar társadalom fejlődésének egyik sajátos vonása az, hogy az imperialista korszakba átlépve a mezőgazdaságban jelentős feudális maradványokat konzervált. Kissé túlzóan úgy fogalmazott, hogy „Magyarország félig imperialista, félig gyarmati agrárállam, ahol a lakosság széles rétegei félig fölszabadított földtelen béresekből állnak". A földkérdés megoldását mégsem antifeudális, demokratikus feladatnak tekintette, hanem a szocialista forradalom szerves részének, melléktermékének, mert az volt a véleménye, hogy a demokratikus jelszavak „Magyarországon még megvalósulásuk előtt elavultak".[11] A föld, az ipari termelőeszközökhöz hasonlóan, „a tőkésektől elkobzandó termelőeszközök sorába tartozik", éppen ezért a munkások és szegényparasztok közös forradalma azonos módon szocializálja a termelőeszközöket az iparban és a mezőgazdaságban. E felfogás okai felettébb összetettek. Nem csak Kunt, 1918–1919 fiatal kommunistáinak többségét a szocialista forradalom elvi és gyakorlati kérdései foglalkoztatták, „mert úgy vélték (nem alaptalanul), hogy ezek a kor legfontosabb napirenden levő kérdései. A proletárforra-

dalmat megelőző vagy kísérő polgári demokratikus feladatok háttérbe szorultak tudatukban."[12] A demokratikus feladatok szocialista forradalombeli önálló szerepének meg nem értése nemcsak a korabeli szocializmusfelfogás terméke – erre még visszatérünk –, erősítette őket e felfogásukban a nemzetközi forradalmi munkásmozgalomban meglevő hasonló állásfoglalás. Kun Béla esetében pedig következett az uralkodó osztályok közötti viszony megítéléséből is.

Már első munkáiban fellelhető a két osztály összefonódásának teóriája: „A latifundiumok birtokosai a külföldi tőkések kezében levő nagybankokon keresztül szervezetileg összefonódtak a pénzmágnásokkal", írta már 1918 elején, a „Munkástanácsok Magyarországon" című cikkében.[13] Ez a nézet a politikai cselekvésre vonatkoztatva azt is jelentette, hogy a forradalomnak nincs demokratikus szakasza, mert hiányzik az uralkodó osztályok közötti ellentétek kihasználásának politikai lehetősége, illetve a szocialista forradalomban sem léteznek önálló demokratikus feladatok, mivel a finánctőke megdöntésével és a tőkés magántulajdon kisajátításával a finánctőkével összefonódott nagybirtokos osztály tulajdona ugyancsak szocializálásra kerül. Kun tehát felismerte a feudális maradványok nagy szerepét, s a javasolt cselekvési programban az agrárkérdés megoldásának forradalmi útját jelölte meg. A megváltás nélküli kisajátítás kétségtelenül a legradikálisabb és legtisztább módját jelentette a feudális jellegű földbirtokviszonyok megsemmisítésének. A hozzá társított tanács – a föld elfoglalása a szegényparaszt-bizottságok vezetésével – olyan forradalmi jelszó volt, amely a szegényparasztság forradalmiságát, öntevékenységét erősítette. A feudális maradványok szocialista módon történő likvidálása viszont kizárta a demokratikus agrárátalakulást, a földosztást, ez pedig akadályozta a munkás-paraszt szövetség erősödését, csakúgy, mint a parasztság további forradalmasodását. A földosztás lehetőségéről csupán a Munkástanács elé terjesztett programban volt szó, a későbbiekben már nem, sőt mind a szociáldemokrata, mind a kommunista pártban egyre élesebben elzárkóztak előle, s ezzel arányban erősödött a földosztás kritikája. A korabeli szocializmusképbe nem illett bele a magántulajdon; annak minden formáját összeegyeztethetetlennek tartották a szocializmussal. Ez a felfogás tükröződik Kun Béla Bogár Ignáchoz írott levelében is.

A szocializmushoz vezető átmeneti intézkedéseket vizsgálva Kun Béla első helyen foglalkozott a földkérdéssel, megfogalmazva az egyesülés feltételeit s a hatalomátvétel utáni agrárpolitikai intézkedéseket. Figyelemre méltó az elvek és teendők konkrét, szinte programatikusan tömör megfogalmazása. Az íráson érződik, hogy szerzője gondosan ügyelt arra, minden megállapítása egyértelmű, precíz, félreérthetetlen legyen. Miben határozta meg Kun a hatalom átvétele után az új államra váró legfontosabb agrárpolitikai feladatokat? „5. A földbirtoknak a proletárállam részére való elkobzása, eltiltása magánosok részére végzendő bérmunkáknak a magángazdaságokban. Minden föld az állam tulajdonának nyilvánítandó, és így minden földterület, melyet nem a használója és családtagjai művelnek meg, az állam által műveltetendő a falusi szegénység tanácsai útján. Erélyes küzdelem a földosztás ellen. Ideiglenes, rövid átmeneti eszköz lehet e tekintetben mezőgazdasági termelőszövetkezetek alakítása is."[14]

Az idézetből kitetszik, hogy Kun Béla és a KMP eddigi agrárfelfogásában az alapelvek megtartása mellett időközben jelentős és figyelemre méltó eltérések is végbementek. A nagybirtok elkobzása és állami tulajdonba vétele a régi felfogás tovább-

élése. A magángazdaságokban végzendő bérmunka eltiltásának felvetése és követelése az agrártőke falusi osztaga, a gazdagparasztság ellen irányult. A „minden föld az állam tulajdonának nyilvánítandó" követelés politikailag káros volt, hiszen a föld köztulajdonba vétele idegen volt a magyar parasztság érzésvilágától. A Tanácsköztársaságnak a tulajdonjog, az örökösödés, a köztulajdon kérdésében nem volt egységes intézkedési terve, s ez a parasztság fenntartását és félelmét prolongálta, egyidejűleg a szükséges és kívánatos politikai polarizációt akadályozta.

A földosztással kapcsolatban Kun egyértelműen és elutasítóan foglal állást: „Erélyes küzdelem a földosztás ellen." Teljesen elmarad a parasztság választás elé állítása vagy megkérdezésének eshetősége, melyről eddig másodlagosan ugyan, de mégiscsak szó volt. Sőt Kun a korabeli magyar, illetve a nemzetközi kommunista mozgalomhoz hasonlóan még a szövetkezeti formát is csak kompromisszumnak, „ideiglenes, rövid átmeneti eszköz"-nek tekintette, mert a mezőgazdaságban az iparhoz hasonlóan a köztulajdon jogán és annak elvére építve tiszta szovjetgazdaságokat, mai szóhasználattal állami gazdaságokat szeretett volna létrehozni.

A *Vörös Újság* sem azért üdvözölte a somogyi termelőszövetkezetek alakítását,[15] mert azokban az új földtulajdon szervezeti formáját látta, hanem azért, mert forradalmi módon, a fönnálló törvények semmibevételével zajlanak le.

Az idézett részből elég markánsan kirajzolódik a Kun Béla által képviselt korabeli szocializmuskép, amely nagyon sok hasonlóságot mutat a baloldali és centrista szociáldemokraták nézeteivel. Az összképhez az is hozzátartozik, hogy 1919 februárjában a szociáldemokrata pártban megerősödött és a vezetésben előretört baloldali szociáldemokraták, akik eddig is vonakodva, mint „kényszerkompromisszumot" vették tudomásul a földosztást, most ugyancsak az elfoglalt nagybirtok felosztása ellen és annak szocializálása mellett foglaltak állást. Az 1919. tavaszi tömeges szövetkezeti földfoglalásból levont következtetés illúzión alapult: a parasztság nem szocializálni, hanem birtokolni akarta a földet, s mivel a közös birtokba vétel bizonyult e célhoz a legkedvezőbbnek, a földért folyó harcban eleinte nem a birtoklás módja, hanem annak biztosítása volt számára a meghatározó. Főleg a somogyiak e cselekedetét azonban nagy hiba volt általános paraszti törekvésként értékelni.

Kun Béla mint az októberi szocialista forradalom aktív harcosa nyilvánvalóan jól ismerte a földről szóló dekrétumot és annak végrehajtását is. Az alapelvet tekintve maga is eszerint gondolkodott és cselekedett, néhány vonatkozásban azonban el is tér ettől. A baloldali szociáldemokraták támogatásával létrejött földfoglaló mozgalomban és kollektivizálásban saját szocialista elvei helyességének a megerősítését látta. Azt sem szabad elfeledni, hogy az azonnali kollektivizálás dogmává merevedett elmélete szinte általánosan elfogadott elv volt a legtöbb szocialista pártban. Voltak a bolsevik pártban is, akik a lenini politikát, a földosztást, pillanatnyi, taktikai lépésnek tekintették. A baloldali kommunisták az ortodox marxista álláspont szószólóiként azt vallották, hogy a szocialista forradalom győzelme lehetővé és egyben szükségessé teszi a szocializmus haladéktalan bevezetését, az ipar és a mezőgazdaság azonnali és egyidejű szocializálását. A földdekrétumról úgy vélekedtek, hogy az kényszerű taktikai engedmény volt a baloldali eszerekkel való megegyezés és a politikai hatalom megragadása érdekében. Miután a baloldali eszerek – a breszti béke ratifikálása miatt – kiléptek a kormányból, s a földművelésügyi népbiztosság a kommunisták irányítása alá került, felerősödött a baloldali kommunistáknak az a törekvése,

hogy a hatalom birtoklását és a szocializmus megvalósítását minden kompromisszumtól és kitérőtől mentesen, egy csapásra megvalósítsák. Elérésének módját abban látták, hogy a megszerzett földön „olyan berendezésre kell törekedni, hogy ne csak közösen bírják a földet, hanem közösen is műveljék meg azt ..., hogy a szegényparasztok a lehető legnagyobb arányokban áttérjenek a közös munkára". A baloldali kommunisták nyomására 1918 nyarán megerősödött az a törekvés, hogy megállítsák a föld további felosztását, s megkezdődött a közös gazdaságok szervezése. Lenin később – 1921-ben – önkritikusan állapította meg: a szocializmus útján túlságosan előreszaladtunk s az a veszély fenyegetett, hogy elszakadunk a hátországtól, vagyis a parasztságtól.[16]

Kun Béla és a magyar kommunisták nagy részének hazatérése egybeesett a baloldali kommunista nézetek megerősödésével, és tevékenységük aktivizálódásával: vagyis nemcsak a földről szóló dekrétumot ismerték, hanem annak baloldali értelmezését és kritikáját is. Ahogy a nemzetközi munkásmozgalom általános elvei, úgy a bolsevik pártban meglevő nézetek és gyakorlat egyaránt befolyásolták a magyar kommunistákat és Kun Bélát is. A szakirodalom szinte egybehangzóan bizonyítja, hogy a Tanácsköztársaság agrárpolitikájának fő iránya egybeesett Kun Béla felfogásával. A két párt megegyezését rögzítő dokumentumokat publikáló, „Az egység okmányai" című 1919-es kiadvány szó szerint tartalmazta a Bogár Ignácnak írott, már idézett levélben foglaltakat. „Hogy a március 21-én létrejött új hatalomnak Kun Béla az első embere, azt senki sem vonta kétségbe ... Vezéri elhivatottsága nem csak az első napokban volt vitathatatlan, az maradt a Tanácsköztársaság egész fennállása alatt ... Mert hiába volt Garbai Sándor a Forradalmi Kormányzótanács elnöke, mindenki tudta, hogy azt ténylegesen Kun Béla vezeti" – írja Borsányi György a róla szóló monográfiában. Kunról szólva ezt emeli ki Hajdu Tibor is a Tanácsköztársaságról írott művében: „Helyzete és egyénisége magyarázza, hogy igen sok vitában ő mondja ki az utolsó szót, s későbbi írásaiban magára is vállalta az elsőrendű személyes felelősséget a Tanácsköztársaság hibáiért."[17] Persze az igazság sokkal bonyolultabb: Kun Béla nézetei és akarata sok mindent meghatároztak, de álláspontja, elképzelései és kezdeményezései a különböző irányból érkező hatásokon és áttételeken keresztül érvényesültek, vagy éppen azok hatására módosultak, hiszen a Tanácsköztársaság agrárpolitikai gyakorlata sem volt teljesen azonos a Bogár Ignácnak írt levél programbeli tételeivel, még akkor sem, ha az alapelvek nagy részét tekintve harmonizált azzal.

A Tanácsköztársaság elévülhetetlen történelmi érdemként végrehajtotta a földesúri birtokok megváltás nélküli kisajátítását, amit Kun következetesen képviselt. Helyi jellegű kisebb földosztásoktól eltekintve – egy hétig tartó vita után – elutasította a földosztást, amiről Kunnak is az volt a véleménye, hogy a magángazdaságok számának növelése politikailag káros, gazdaságilag pedig gátolja a városok ellátását. A földről szóló dekrétum azonban az egyezések mellett jócskán el is tért a Kun Béla által a márciusi levélben javasolt elképzeléstől. A föld társadalmasítása (köztulajdonba vétele) nem vonatkozott a kis- és törpebirtokra, sőt megerősítést nyert, hogy az „továbbra is megmarad az eddigi magántulajdonban". Tény viszont: az elvi deklarálás ellenére zavart és bizonytalanságot okozott, hogy a törvény nem foglalt egyértelműen állást abban, mekkora legyen a magántulajdonban meghagyandó birtok felső határa. S bár dicsekvő elégedettségtől sem mentesen vallotta, hogy

„az agrárkérdés megoldása tekintetében nekünk óriási büszkeségre van okunk... mert a mezőgazdasági területek jó része társas művelés" alá került, politikus módjára tudomásul vette, hogy nem eredeti elképzelése valósult meg, csupán az, amit „ideiglenes, átmeneti eszköznek" tartott, a *szövetkezet,* s nem az az ideális forma, amelyet a pártprogramról szóló előadásában úgy exponált, hogy „az ideális állapot az volna, ha a termelőszövetkezet helyett a teljes állami szocializált mezőgazdaságra térhetnénk át olyan értelemben, mint azt akármelyik szocializált nagyüzemnél látjuk".[18]

A történelemnek vannak törvényszerűségei, de a történeti folyamatok nem önmagukban determináltak, hiszen az objektíve lehetséges fejlődésnek alternatívái vannak. Kun tudomásul vette a szövetkezeti alternatívát mint politikai kényszerkompromisszumot, mint a kistulajdonosi parasztság szocialista útra vezetésének eszközét és segítőjét, de nem úgy, mint a proletárállam egyik történelmileg hosszú ideig létező mezőgazdasági üzemformáját. A tudomásulvétel azonban vitathatatlan politikai bölcsességre vall, még akkor is, ha nem jutott el annak tudatos felismeréséig, hogy az ideológia alkalmazása mindig az önmagát élő korra történik, s itt még a szövetkezet is történelmi előreszaladásnak minősült. Az országos pártgyűlésen a pártprogram vitájában politikus módjára vitatkozott azokkal, akik a „termelőszövetkezetek azonnali államosítását kívánják", s nem hagyott kétséget aziránt: számára a meglevő termelőszövetkezetek szükséges eszközét képezik annak, hogy megkedveltessük „a parasztság kisgazda elemeivel a társas termelést", s amíg ez meg nem történik, addig maradjunk meg a szövetkezeti rendszernél, mert a fejlődés dialektikus menete nem azt jelenti, hogy „átugorhatunk egyes fázisokat", hanem azt, hogy okosan dolgozva „megrövidítsük a fejlődés egyes etapjait". Ám azt sem titkolta, hogy számára nem a szövetkezeti forma az igazi megoldás, hanem a „tiszta szovjetgazdálkodás",[19] s amíg a kisgazdaságok szövetkezetesítésénél a toleranciát hangsúlyozta és ellenezte a meglevő szövetkezetek államosítását, a valóságban – a szövetkezetek esetében – mégis ez a tendencia érvényesült, s áttételesen, Kun is erre törekedett. Mivel a szovjetgazdaságra való áttérés a fenti okok és taktikai megfontolások miatt tiszta formában keresztülvihetetlen volt, maradt a közvetett forma, a szövetkezetek centralizálása, állami ellenőrzése és irányítása. A végrehajtásban ugyan a Földművelésügyi Népbiztosság, elsősorban Hamburger Jenő és Nyisztor György jeleskedett, de a centralizációs törekvésekkel Kun nemcsak egyetértett: annak eszmei nesztora volt, hiszen az ő elképzelése is „a termelőszövetkezetek központosítása, a központilag, az egész országra nézve egységesen vezetett termelőszövetkezetek" rendszerének kialakítása volt.

A Földművelésügyi Népbiztosság a termelés érdekeire hivatkozva a szövetkezetek teljes állami irányítása és centralizálása mellett foglalt állást, a szocializált üzemeket a népbiztosság irányítása alá akarta rendelni, oly mértékben, ami egyet jelentett volna a szövetkezeti jelleg megszüntetésével. A javaslat az országos földműveskongresszuson hatalmas vihart kavart. Egyértelműen kiderült, hogy a falusi szegénység ellenzi a centralizációs és bürokratikus tendenciákat. A kongresszus a tervezetet nem fogadta el, s határozatot hozott, hogy a Földművelésügyi Népbiztosság a FÉKOSZ közreműködésével a tavaszi elképzelések és a kongresszuson elhangzottak figyelembevételével dolgozzon ki új tervezetet. Később a pártkongresszus és a Tanácsok Országos Gyűlése is állást foglalt az eredeti elképzelés, a szövetkezeti forma mellett. Kun a földműveskongresszuson elhangzott felszólalásában kitért a vitakérdések elől, a

pártkongresszuson azonban a vita tanulságait mérlegelve a szövetkezeti tagok és a parasztság kisgazda elemeinek megnyugtatása érdekében maga is a szövetkezetek államosítása ellen szólt.[20]

Az ideológiára mint eszmerendszerre, gyakrabban csupán egyes elemeire, állandóan leselkedik – a konzerválás, a túlélés mellett – az adott társadalmi-történelmi helyzet viszonyaiból való előrevetítettség veszélye. Az ideológia értelmezése és alkalmazása mindig az adott korra történik; a kérdés az, hogyan ítélik meg az „élő kor" kínálta lehetőségeket. Ebből a szempontból nézve hiba lenne a földkérdésben elkövetett hibát csupán egyes vezetők számlájára írni, mint ahogy történelemformáló szerepüket sem lehet lebecsülni.

A Kormányzótanács első, „Mindenkihez!" szóló felhívásában ígéretet tett, hogy „haladéktalanul megkezdi a nagy alkotások sorozatát a szocializmus, a kommunizmus előkészítésére és megvalósítására".[21] A szocializmus alapjainak lerakása terén tevékenységét a szocializmus haladéktalan megvalósítására való törekvés határozta meg: ennek fő oka az akkori nemzetközi kommunista mozgalomban elterjedt szemlélet, amely a kommunizmushoz való átmenet és a proletárdiktatúra időszakát néhány évre számította: az átmenet időszakának jelentőségét lebecsülték, idejét rövidnek tartották, amiben szerepe volt annak a reménynek, hogy a szocialista világforradalom viszonylag rövid időn belül győz.

A képzelt és a tényleges valóság viszonyának felcseréléséről van itt szó: a kívánalom meghaladta a tényleges feltételek szabta lehetőségeket. Nemcsak a vezetőknél, hiszen nézeteik összetevői, meghatározói közé tartozik az a közeg is, amelyben mozognak. A szervezett földmunkások egy kis rétege „hithű" szocialista volt, s mindent elkövetett, hogy szocialista elveit tettekké változtassa: szocializmusképéhez hozzátartozott az a vélekedés, hogy a szocializmus győzelme nemcsak minden társadalmi igazságtalanság megszüntetését jelenti, hanem a teljes társadalmi egyenlőséget is magával hozza, mégpedig nem fokozatosan és járulékosan, hanem szinte egy csapásra és abszolút értelemben. E felfogás nyomai a szervezettebb és politikailag jóval tudatosabb ipari munkások körében is fellelhetők. Bár paradoxonnak hangzik, tény: a szervezetlen mezőgazdasági munkások között éppen politikai képzetlenségük, egzisztenciális bizonytalanságuk, társadalmi kitaszítottságuk miatt ugyancsak volt talaja az etikai töltésű szocializmusnak. Számukra a szocialista-kommunista társadalom elvont, morális eszménykép volt, s az új társadalommal szembeni elvárást nem a valóságos lehetőségekhez, hanem egy ideális, mindenkinek egyenlő igazságot szolgáltató és gyorsan megvalósuló, etikai töltésű kommunizmushoz mérték. A korábbi szocialista agitáció is kissé egyoldalú szocialista társadalomképet vetített e tömegek elé. Az alapvető társadalmi ellentmondás – a munka és a tőke közötti ellentét – megszüntetését azonosította az azonnali és teljes társadalmi egyenlőséggel. Azt nem a társadalmi-gazdasági különbség megszüntetésének nyitányaként, hanem egyszerre megvalósuló aktusként interpretálta. A korabeli szocializmusfelfogást a Tanácsköztársaság vezetői is átörökítették azzal, hogy gondolatban átugrották a kapitalista maradványok átalakítását és felszámolását, és a közelinek hitt világforradalom reményétől is ösztönözve úgy vélték, a forradalom győzelme után gyorsan megvalósul a kommunista társadalom. S ha eszmei-politikai indítékaik részben érthetőek s történelmileg jószerint elkerülhetetlenek voltak, a megvalósult szocializmus gyakorlatában súlyos ellentmondások előidézőivé váltak.

A tudati szféra szerepének kiemelésével nem akarjuk csökkenteni sem a Tanácsköztársaság agrárpolitikájának, még kevésbé néhány gyakorlati intézkedésének társadalmi konfliktust kiváltó szerepét, legkevésbé egyes vezetőinek, köztük Kun Bélának a felelősségét. E felelősségnek azonban nem csak mozgástere van, közege is: s valós történetiséggel csak így, összetetten lehet értékelni.

A Kormányzótanács lemondása után Kun a parasztkérdéssel részletesebben 1920 tavaszán foglalkozott. Amint a kommunista mozgalom nagy részének, úgy Kun Bélának is jelentős erőfeszítésébe került, hogy túllépjen 1919-es felfogásán. 1919-ben és 1920-ban a Tanácsköztársaság nem csak közeliségével, az ismétlődés reményével is kísértett. Ezért a KMP stratégiai irányvonalát magyarázó, 1919. novemberi, „Forradalomról forradalomra" című írásában az újabb magyar forradalmat proletárforradalomként jelölte meg, ám az agrárkérdésről csak abban az összefüggésben tett említést, hogy az az ellenforradalmi erők között konfliktusanyagként szolgál, amit fokoz a kisgazdapárt azon törekvése, hogy részesedni akar a hatalomból. E cikkéhez írt 1920. januári utószavában kifejtette, hogy a fellépő paraszti elégedetlenség a falu ellen alkalmazott szigorúbb kormányzati rendszabályok miatt nem elégséges, hogy a rendszert demokratizálják. A *Liberator* című amerikai folyóirat tudósítójának adott, 1919. december 21-i interjúban pedig a Tanácsköztársaság földbirtok-politikájáról egyértelműen pozitívan nyilatkozott, mondván, hogy „a falusi szegénység és az ipari kisgazdák rajongó hívei voltak a diktatúrának", s egy szóval sem utalt arra, hogy újabb forradalmi változás esetén valamiféle korrekcióra lenne szükség, noha ilyen elképzelések ebben az időben egyes magyar kommunistáknál már jelentkeztek.[22]

Az 1920 tavaszán megfogalmazott gondolatok és állásfoglalások viszont már jóval mélyebb összefüggéseket érintettek, s ezek a forradalmi múlt és az ellenforradalmi jelen tanulságaiból szükségszerűen levonandó következtetések első megjelenésére utaltak. Kun ugyan fenntartással fogadta azt az elképzelést, hogy az új proletárforradalomnak esetleg egy kisgazda-forradalom lehet az előfutára, de nem zárta ki annak valószínűségét – bár felettébb csekélynek tartotta –, hogy „a magyarországi proletárforradalom újabb szakaszának kiindulópontja egy parasztforradalom lenne". Ugyanakkor teljes bizonyossággal hitte és állította, hogy „a földműves körökben a városi munkásság első mozgalmának visszhangja erősebb lesz, mint maga a hang". Ugyancsak a parasztforradalom kapcsán – a bolsevikok és a szociálforradalmárok között történtek analógiája alapján – lehetségesnek tartotta, ahogy az Leninnek szóló leveléből kiderül, az együttműködést Károlyival, aki ekkor egy új demokratikus Magyarország érdekében tevékenykedett, Jugoszláviától, Ausztriától és Csehszlovákiától várva ehhez segítséget.[23]

Bár a kommunisták egy részével szemben még határozottan ellenezte, hogy a KMP kiadja a földosztás jelszavát – a hajlékonyság bizonyos elemei már fellelhetők nála. „A magyarországi munkásság a fehérterror alatt" című munkájában – melyben arról írt, hogy a munkásosztály aléltsága miatt a földkérdés „a legégetőbb problémává lett", és a kis- és törpebirtokos gazdák ideológiai túlsúlya miatt nem várható, hogy az agrárproletariátus a földosztással szemben önállóan lépjen fel – kizártnak tartotta, hogy a KMP „a földosztásra irányuló földművesmozgalommal" doktriner módon szembekerüljön, s feltételezte, hogy a nagybirtoknak csak egy részét lehet majd közvetlenül szocializálni. Egyúttal azzal is számolt, hogy a vagyonos gazdák és

a földesurak között kialakult szövetség következtében e blokkról leválasztható lesz a törpebirtokos mellett a kisgazda is.

Ebben a gondolatmenetben azonban a kényszerhelyzet elismeréséről és nem egyetértésről van szó. A lényeget tekintve Kun fenntartja 1919-es felfogását, amit bizonyít a már említett, Leninhez írt május 4-i levél, amelyben védi a régi jelszót, „a föld forradalmi úton való elfoglalását" és 1919 legfőbb sikerének éppen a mezőgazdaság szocializálását tartja, ami szerinte egybeesett a munkások szándékával, akik ellene voltak a földosztásnak. „Ha a parasztok – teszi hozzá – önszántukból felosztják a föld egy részét – ám tegyék –, de még ebben az esetben is meg kell mentenünk a nagyüzemből mindent, amit csak lehet a városok ellátása érdekében."[24]

A Kommunista Internacionálé II. kongresszusa előtt, júliusban írt cikkéből is kiderül, hogy a földosztás kérdésében nem változott az álláspontja, noha a kongresszus tervezete ismert volt. Levelében kategorikusan fogalmazott: nem lehet vita tárgya, hogy a megoldás csakis a társas termelés. Igaz, amikor megismételte, hogy ez „a földnek forradalmi úton – lehetőleg szervezetten – való elfoglalása útján" képzelhető el, konkrétan a közvetlen szocializálást nem említette, mint ahogyan a földosztást sem, noha a tervezetet úgy jellemezte, mint amely a problémákat forradalmi, hatalmi és élelmezési kérdésként kezeli. Ugyanakkor azt is hozzá kell tenni, hogy a forradalmi és a hatalmi jellegre való utalás egy másik fontos következtetéssel is párosult, amely a paraszti akarattal kapcsolatos lenini felfogás adaptációját s egyben a Tanácsköztársaság alatti elképzelések esetleges korrekcióját is érintette. Kun ugyanis kitért arra is, hogy mivel a félig proletár és kisbirtokos parasztok földje hosszú időn keresztül magántulajdonban marad, meg kell találni a módját, miként lehet e rétegek bizalmát megnyerni, megértetni velük: nem a kisbirtokok kisajátításáról, ellenkezőleg a „kisbirtokosok jólétének" emeléséről van szó.[25]

A Komintern II. kongresszusa után, 1920 szeptemberében az OK(b)P magyar agitációs osztályainak második összoroszországi értekezletén azonban már arra az álláspontra helyezkedett: a földosztást a Komintern állásfoglalásának megfelelően kell értelmezni, mivel az „ráillik a magyar állapotokra". Ez polémiát jelentett Varga Jenővel, aki az értekezleten – mint az agrárkérdés előadója – úgy foglalt állást, a jövőre kell bízni, hogy új diktatúra esetén mi lesz: „felosztás vagy közös kezelés". A jelszó kérdésében azonban egyértelműen fogalmazott: a forradalom előkészítése szakaszában „a hangsúlyt a nagybirtok kártalanítás nélküli kisajátítására kell fektetni", s reményét fejezte ki, hogy a proletariátus, mivel a fehérterror következtében forradalmibb lesz, mint 1919-ben volt, a földosztás esetén jobban eltűri az élelmezési válságot.

Kun viszont tagadta, hogy hibás lett volna a Tanácsköztársaság agrárpolitikája, amit az orosz kommunisták joggal vetettek fel, s továbbra is vallotta: 1919-ben nem az volt a hiba, hogy a földet nem osztották fel, hanem az, hogy a kisparasztság nem hitte el, tőle nem veszik el a földet. A kisgazdák bizalmának megnyerését e tévhit eloszlatásával látta biztosítottnak. Ezért a határozatba belevetette, hogy a kisgazdákat az oroszországi tapasztalatok alapján meg kell győzni: „a kommunisták és a tanácsrendszer nemcsak hogy nem ellenségei a kisbirtokosoknak, nemcsak hogy nem bántják a kisbirtokot, de egyenesen támogatják úgy az adó-, mint mezőgazdasági politikájukkal".[26] Egyébként ebben az időszakban a Tanácsköztársaság agrárpolitikájának a megítélésében nemcsak Kun nézetei miatt nem volt egység a KMP vezetői

között. Hamburger is messzemenően védte az 1919-es agrárpolitikát, és a Landler-frakció által kiadott röplapokon is hol földosztásról, hol köztulajdonba vételről volt szó. Mindenesetre az 1921 áprilisában frakcióvá egyesült Kun-csoport januárban az alapvető programpontok közé sorolta az agrárkérdést. S a KI V. B.-hez Kun és Pogány aláírásával elküldött memorandum kifogásolta, hogy Vargának az agrárkérdésről írott könyvét, melyben a földosztás elmaradásának a negatívumairól és a nagyüzem és a földosztás lehetséges kombinációjáról is írt már, nem adta ki a Landler-csoport által vezetett KB.[27] Mindez azt is valószínűsíti, hogy Kun sem zárkózott el az agrárkérdés megvitatása elől, amit 1921 augusztusában, a frakcióharcok első szakaszának lezárása után, a proletárforradalom legfontosabb kérdéseként határozott meg. A szektás holland csoport egyik vezetőjével, Hermann Gorterral folytatott vitában pedig – amikor a Komintern III. kongresszusának taktikáját, irányvonalát védte azzal a váddal szemben, hogy a kongresszus a világforradalmat távoli halasztásra ítélte, s hogy a NEP-politika, az oroszországi parasztoknak adott engedmény nem proletárpolitika – olyan megállapításokat tett az orosz forradalom tapasztalatai alapján, amelyek magukban hordták a Tanácsköztársaság agrárpolitikai gyakorlatának kritikai újragondolását s azt a felismerést, hogy a megvalósuló szocializmus az intézkedések sokféleségét követeli meg. Hogy egy politika proletár vagy burzsoá jellegű, mindenekelőtt az dönti el, milyen hatalmat erősítenek vele – hangoztatta a vitában. Az a politika – írta –, amit Lenin képviselt 1917 februárja és októbere között, proletárpolitika volt, mert a lakosság többségét jelentő parasztsággal való szövetség tette lehetővé, hogy a kisebbségben levő proletariátus kézbe vegye a hatalmat. A fő feladat ezután pedig nem a szocializmusba való közvetlen átmenethez szükséges intézkedések megtétele volt, hanem a hatalom megőrzése és megerősítése, mert ez a feltétele a szocializmusba való átmenetnek. Ez kanyarokat jelentett a sajátos orosz körülmények között, de nem tekinthető kizárólagos orosz jelenségnek, és nem lesz egyenes az út még a legfejlettebb kapitalista országokban sem. A hatalmat csak engedmények útján lehet megőrizni, s éppen a kerülő út garantálja, hogy a fejlődés a szocializmus irányába történik. Következtetése az volt, hogy az oroszországi parasztpolitika, az engedmények politikája – noha megvannak a veszélyei is – tiszta proletárpolitika. S a részletes elemzést mellőzve kijelentette, hogy a mindent szocializálni akaró magyarországi politika 1919-ben kispolgári politika volt. S noha emiatt elsősorban a szociáldemokráciát marasztalta el, egyértelműen elkötelezte magát: a párt jövendő agrárpolitikájának elengedhetetlenül magában kell foglalnia a parasztságnak adandó engedményeket. S nem akceptálhatja, amint a Tanácsköztársaságban történt, elsődleges jelleggel a termelés folyamatosságát: a parasztsághoz való viszonyt a hatalomnak kell alárendelni. Végkövetkeztetésként még hozzátette: nem az volt a vereség oka, hogy a magyar Tanácsköztársaság „orosz mintájú" politikát folytatott, hanem hogy ennek az ellenkezőjét csinálta.[28]

E következtetések egyrészt azokhoz a vitákhoz is alapul szolgáltak, amelyeket Kun 1922-ben folytatott a NEP kérdésében, de azokhoz a magyar parasztproblematikával kapcsolatos értékelésekhez is, amelyek 1923 végén és 1924 elején keletkeztek.

1923 szeptemberében például, amikor aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy a parasztság földéhségét könnyen kihasználhatják a fajvédők, a szociáldemokráciát azért ítélte el, mert „politikája a földkérdésben, magatartása a parasztsággal szemben – a

földmunkásokkal és törpebirtokosokkal egyaránt – nem forradalmi proletárpolitika, hanem a városi kispolgárnak és kismesternek, szatócsnak, házmesternek és trafikosnak »fogyasztó politikája« minden történelmi és politikai perspektíva nélkül".[29]

Az 1923. november 12-én befejezett, „Mit kell a magyar ifjúságnak a magyar proletárforradalomból tanulnia?" címmel megjelent írásában pedig, amelyben a forradalmi földpolitikát azonosította a földosztással, arról írt, hogy az utóbbi elmulasztása miatt az agrárforradalom nem ment végbe, s e tény döntötte romlásba a Tanácsköztársaságot. A föld nélküli napszámosoknak ugyanis, akik nem kaptak földet – írta –, nem volt érdekük a proletárdiktatúra megvédelmezése; s az agrárforradalom elmaradása miatt a parasztság nagyobbik része közömbösen vagy egyenesen ellenségesen viselkedett az 1919-es fordulattal szemben, s csak a kisebbik rész rokonszenvezett vele vagy támogatta.

Ez a kritikai vizsgálat kétségtelenül változást jelentett Kun felfogásában, és nemcsak a múltra vonatkozott. A történelmi tapasztalatok számbavétele során korrigálta régebbi álláspontját, a hatalmi összefüggéseket is felismerte: a Tanácsköztársaságnak földet kellett volna osztania – írta –, mert „a parasztság kielégítése nélkül – ez pedig csakis a földosztás formájában lehetséges – a proletariátus vékony rétege nem tarthatja meg a hatalmat a külső és belső ellenség ellen". Ez a gondolat jelentkezik négy hónappal később, a *Pravda* 1924. március 21-i számában közzétett cikkében is, amelyben a földkérdést 1919 „legveszedelmesebb" kérdéseként határozta meg. A földosztás elmulasztását súlyos hibának, a helyes tanácsokat adó Zinovjev-féle táviratot, amelynek nem volt kellő hatása a doktrinerekre, elkésettnek minősítette.

Ami a jelent és a jövendőt illeti, Kun ekkor még nem beszél a földreform esetleges támogatásáról. 1924 novemberében a KMP plenáris ülésén azonban, amelyen Kun is részt vett, egyhangúlag fogadták el Landler előterjesztésében legális jelszóként: „Földet a parasztoknak", „Az állam fizesse a megváltási összeget", s ugyancsak egyhangúlag Kun javaslatát, hogy Budapesten létesítsenek jogvédő irodát, „ahol a földreform szerint földre jogosultak jogvédelmet találhatnak". A Magyarországi Szocialista Munkáspárt (MSZMP) számára készítendő program vázlatának vitájában pedig a plénum elfogadta, hogy olyan követeléseket kell kiadni, mint földadómentesség 5 holdig, progresszív földadóztatás, a szántó- és legelőbérletek bérének elengedése.[30]

E követelések előtérbe kerüléséhez valószínűleg hozzájárult, hogy a parlamentben a polgári liberálisok és a szociáldemokraták erőteljesen bírálták az 1920-as földreformot. Emellett a Komintern V. kongresszusa is figyelmeztette a kommunista pártokat, hogy nagyobb figyelmet szenteljenek az agrárkérdésnek, és Vaszil Kolarov, a kérdés előadója arról is szólt, hogy a mezőgazdasági akcióprogramok konkrétak, a parasztság számára érthetőek legyenek, szakítsanak a doktriner marxista felfogással, mellőzzék a túlzó követeléseket. S ahol nem történt meg az agrárkérdés demokratikus megoldása, példaként Magyarországot említette, ott az akcióprogram élére a földosztás kerüljön, amely alól nem mentesíthetők a kapitalista üzemek sem. A Komintern földreformfelfogása persze az agrárforradalommal azonosult; a reformot abból a taktikai megfontolásból támogatta, hogy a paraszti követelések radikalizálódjanak az elkobzásig és az ingyen felosztásig.

A Komintern V. B. 1925-ös tavaszi plénumán referátumában Buharin is visszatért a Tanácsköztársaság agrárpolitikájának tanulságaira, s a földosztás elmaradását a bukás fő okaként exponálta. Kun felszólalásában ugyan elutasította Buharin 1919-re

vonatkozó értékelését, azt azonban elismerte, hogy a hibás agrárpolitika a vereség szociális oka volt. S újból aláhúzta: a nagyüzemi formához, a termelés kontinuitásához való ragaszkodás hiba volt, amely az úgynevezett proletárkommunista álláspontból adódott, amivel kapcsolatban már az első hónapban jelentkezett az ellenszenv. Újfent elismerte: a fő hiba az volt, hogy a földnélküliek nem érzékelték a változást. Most azonban hozzátette: ha fennmarad a Tanácsköztársaság, a földosztásra mindenféleképpen sort kellett volna keríteni. Egyúttal bírálta a német pártot, amiért soraiban ellenérzés léphetett fel a munkás-paraszt kormány formulával szemben, s a történelmi tanulság birtokában figyelmeztetett: ha a proletariátust nem abban a szellemben nevelik, hogy elengedhetetlen a munkás-paraszt szövetség, a hatalom megragadása után jóvátehetetlen károk keletkeznek.[31]

A húszas évek közepétől a kommunista párt agrárpolitikai felfogásában s Kun Béla nézeteiben is figyelemre méltó változások mennek végbe. Ezek szervesen kapcsolódnak a megváltozott társadalmi-politikai viszonyokhoz s a munkásmozgalom helyzetéhez. Az évtized második fele a kapitalista társadalmi rend részleges stabilizációjának s átmeneti fellendülésének, egyben a kommunista mozgalom által várt és remélt forradalmi lehetőség szűkülésének az időszaka. Magyarországon az ellenforradalmi rendszer konszolidálódott, a pénzügyi stabilizáció és az Európa-szerte kibontakozó konjunktúra eredményeként az ipari termelés fejlődése meggyorsult, s a magyar uralkodó osztályok gazdasági-politikai hatalma megerősödött. A KMP-ben nőtt az igény, hogy a párt politikáját s ennek alárendelten agrárpolitikáját az új helyzethez alkalmazzák. Erősödött az a felismerés, hogy olyan változások történtek a magyar munkásmozgalomban és az ország társadalmi-politikai szerkezetében, amelyek az 1919. március előtti célkitűzések és módszerek megváltoztatását igénylik. Ennek egyik állomása volt a szövetségi politika szélesítésére való törekvés, amely a Károlyi Mihállyal 1925. augusztus 5–10-e közötti tárgyalás létrehozásában jutott kifejezésre (ezen a KMP képviseletében Kun Bélán kívül Landler Jenő, Alpári Gyula és Gábor Andor vett részt).

A KMP azt várta Károlyitól, hogy nyilatkozatot tesz, amelyben bejelenti: 1918. októberi agrárpolitikájához képest továbblép, követelni fogja a nagy- és középbirtokok megváltás nélküli konfiskálását és a föld nélküli mezőgazdasági munkások, törpebirtokosok és kisgazdák között ellenérték és politikai korlátozás nélküli szétosztását, továbbá hogy a szanálási kölcsönből minimális áron 15 évi hitelre biztosítsák a kis- és középbirtokosoknak az állatállományt és a mezőgazdasági eszközöket, földigénylőket pedig községenként és járásonként parasztbizottságok útján fogják össze. Ahogy az a követelésekből kiderül, a kommunista párt nem mondott le az agrárforradalomról, azonban úgy vélte, ehhez csak fokozatosan, a földreform követelésén keresztül lehet eljutni. Ezért első követelésként az 1920-as földreform következetes megvalósítását hangsúlyozták, azzal, hogy ezt követi az új agrárreform, majd a föld forradalmi úton való elfoglalásának a jelszava. A megállapodásba a kölcsönös információn és a közös egyetértésben történő tevékenységen kívül bekerült új módszerként, hogy a parasztszervezetekben frakciótevékenységet kell kialakítani, amelyhez Károlyi segítséget ad.[32]

Az itt megfogalmazott álláspont érvényesült a KMP I. kongresszusának irányvonalában és a parasztkérdésről szóló téziseiben, amelyeket Kun előterjesztése alapján fogadtak el.[33]

A párt stratégiai céljának kiindulópontja az a felfogás volt, hogy a polgári demokrácia követelményeiért való harc, „amelyekre a közfelfogás úgy tekint, mint a polgári forradalom speciális kérdéseire (választójog, köztársaság, földreform, az adóknak a vagyonos osztályokra való áthárítása)", nem mond ellent a proletárforradalom céljának. Vagyis a KMP vezetése és Kun a proletárdiktatúra stratégiai célját és a forradalmat úgy értelmezte, hogy mivel sem az 1918-as októberi, sem az 1919-es márciusi forradalmat kiváltó társadalmi, politikai okok nem szűntek meg, azok egy *általános stratégiai terv keretébe* illeszthetők be. Ezért olyan proletárforradalomtól várták a két forradalom feladatainak a megoldását, amely a demokratikus feladatokat és szakaszokat is magában foglalja, vagyis a polgári demokratikus forradalom megvalósulását és egyben meghaladását is tartalmazza. Azaz, nem a polgári demokrácia és a stratégiai cél konfrontációjáról, hanem egymásba kapcsolásának szükségességéről volt szó, ahol a polgári demokrácia egészéért való küzdelmet is a KMP-nek kell vezetnie. Kun előterjesztésében nyomatékosan hangsúlyozta: a demokratikus követelésekért „folyó harc elengedhetetlen, ha az általános forradalmi célt ki akarjuk harcolni".

A proletárhegemónia olyan értelmezéséről volt itt szó, amely szerint „az összes elnyomott és kizsákmányolt rétegek harcát a kommunisták által vezetett munkásosztálynak kell vezetnie", vállalva a demokratikus forradalom örökségét. A politikai szövetség azonban elsősorban azokkal a rétegekkel képzelhető el, amelyeknek gazdasági érdekeit a „földbirtok feudális megoszlása" és az ezzel összefüggő „föld-, adó-, vám-, hitel-, ár- és közigazgatási politika" akadályozza. Ebből következett az a szövetségi politikát illető feltételezés, hogy „a proletárforradalom a feudalizmus maradványainak eltörléséért folytatandó akcióban... a kisgazdákra és a félig proletár törpebirtokosságra mint közeli tartalékaira számíthat..."[34]

A kongresszus tehát vállalta a demokratikus feladatokat, de a stratégiai céllal összefüggésben, ennek alárendelten a fő jelszó továbbra is az agrárforradalom maradt. A legalitásra és a parasztság hangulatára való tekintettel nem zárkózott el a földreform jelszó támogatása – mint kényszerű és szükségszerű fokozat – közbeiktatása elől.

Kun Bélának nemcsak az I. kongresszus agrárpolitikai alapelveinek, hanem az MSZMP agrárkövetelései elvi alapjainak kimunkálásában is meghatározó szerepe volt. Ez utóbbi, mint ismeretes, nem a proletárforradalom stratégiai koncepciójára épült. Ez azt is jelenti, hogy Kun agrárpolitikai felfogásának a húszas években ez a legpozitívabb, a történelmi-politikai realitásokkal leginkább számoló szakasza. Ezzel kapcsolatban említenénk meg az *Új Március* 1925. szeptemberi számának „Tanulni a paraszttól" című írását is, amelyben Kun, interpretálva a kongresszus parasztpolitikáját, minden eddiginél karakterisztikusabban jellemezte 1919 agrárpolitikai hibáit. Szenvedélyes hangon bírálta, hogy a tanácshatalom lebecsülte a parasztság forradalmi jelentőségét, „a munkás- és parasztblokkban való fajsúlyát és a szövetségen belül való sajátos értékét". A jövőbe tekintve pedig azt hangsúlyozta, hogy a paraszttal való szövetség megteremtésében sem elég annak felismerése, hogy a munkásosztály hivatott a kapitalizmus és a feudális maradványok elleni harc vezetésére. Szükség van a politikai szervezet, jelesen: a KMP olyan politikai tevékenységére, amely lehetővé teszi a két osztály együttes harcát, s hogy ez a politika „egészében és részleteiben, távolabbi céljait és közelebbi céljait tekintve egyaránt meg-

feleljen a szegényparasztság érdekeinek". Majd hozzátette: a szövetség csak forradalmi célokra alakult szövetség lehet, amely a parasztság bizalma nélkül nem jöhet létre. Ehhez viszont nem elégséges, hogy a kommunisták elismerik a parasztság forradalmiságát s azt, hogy a forradalomnak a földkérdés, a parasztkérdés az egyik központi problémája; szükség van a parasztság lelkivilágának, bújának-bajának a megismerésére is.

Ez után a cikk után – a rendelkezésünkre álló adatok szerint – sem az év második felében, sem 1926-ban nem jelent meg Kun tollából újabb önálló tanulmány vagy részletesebb elemzés a parasztkérdésről. Más tartalmú írásaiban is csak a parasztkérdés egy-egy összefüggését érintette. Ebben valószínűleg szerepe volt annak, hogy 1925-re az agrárpolitika leglényegesebb kérdései tisztázódtak. Ebben az időben Kun szükségesnek tartotta a KMP és Károlyi együttműködését, s ezt szorgalmazta a Komintern magyar bizottságának 1925. november 23-i ülésén is, ahol részletesen szólt a parasztság közötti munka formáiról. 1926-ban két alkalommal találkozott Károlyival, júniusban Berlinben, júliusban pedig Bécsben. E tárgyalások során arra az elhatározásra jutottak, hogy megszervezik Károlyi és a Dénes-féle parasztpárt egyik „alvezére", valamint Károlyi és Stromfeld találkozását, aki ekkor az MSZDP-ben az ellenzék egyik vezetője volt, s erős bírálattal illette az MSZDP agrárpolitikáját.[35]

Része volt abban is, hogy a KB 1925 szeptemberére tervbe vette egy parasztkonferencia megszervezését, amelyen a magyar és az orosz agrárpolitika tapasztalatait, a magyar földreform mérlegét és a különböző paraszti követeléseket akarták megvitatni. Azt nem tudjuk, volt-e szerepe a Külföldi Bizottság (KÜB) által kidolgozott, az MSZMP 1926-os agrárprogramjának alapelvét képező földreform-koncepció elkészítésében és a részkövetelések kidolgozásában. Az viszont nagyon valószínű, hogy az MSZMP radikális agrárreform-javaslatának kidolgozása és megjelentetése nem tudta nélkül történt. Tény ugyanakkor, hogy Kun javaslatára küldött ki a Komintern kibővített Végrehajtó Bizottságának ülése (1926. február 17.–március 15.) egy bizottságot, s fogadta el annak véleményét, hogy a dunai-balkáni országokban „a háború után végrehajtott földreformok nem szüntették meg a földtulajdon feudális elosztásának maradványait és általában nem enyhítették a parasztttömegek helyzetét". A KMP KB 1926. júniusi berlini ülése – amelyen Kun is részt vett – arra enged következtetni, hogy 1926-ban Kun is úgy látta, a KMP elsődleges követelése a jelenben a radikális agrárreform. A tanácskozás ugyanis a legfontosabb kérdések közé sorolta az MSZMP agrárprogramját, s így foglalt állást: „Az MSZMP kötelessége, hogy Magyarországon nemcsak falun, de a fizikai munkások között is a legintenzívebb propagandát fejtse ki a nagybirtokos Magyarországon egy újabb földreformért és az MSZMP földreformja érdekében."

Véleménye egybeesett a Komintern által kiküldött bizottság állásfoglalásával, amely pozitívan értékelte az MSZMP agrárpolitikáját, különösen azt, hogy a program ilyen gyorsan megszületett és a párt tekintélyét jelentősen emelte.[36]

Ahogy Kun 1926. szeptember 25-i leveléből kiderül, nagy jelentőséget tulajdonított annak is, hogy a szociáldemokrata párton belüli ellenzék is hallassa szavát a földkérdésben és ennek érdekében fellépjen az 1926. október 21-e, november 2-a között tartott kongresszuson. A kongresszusra készített irányelvekben többek között azért bírálták az MSZDP vezetését, mert nem indított népmozgalmat egy új földreform

érdekében, nem volt kidolgozott agrárkoncepciója, s nem vette figyelembe, hogy a magyar demokrácia alapkérdése a földkérdés megoldása, amelyben a fő szövetségesek a földmunkások, a törpebirtokosok és a kisgazdák, a burzsoázia és a liberális ellenzék támogatásában viszont nem lehet reménykedni.[37]

Az ellenzék mozgósítása összefüggött azzal az elképzeléssel is, hogy a várható felsőházi és parlamenti választások, s általában a demokratikus jogokért folytatott harc, a részletakciók szükségessé teszik a köztársaságért való küzdelem általános jelszavának kiadását, amit Kun 1926 júliusában fogalmazott meg először.

A köztársasági jelszó, amit szeptember 12-én hagyott jóvá a Központi Bizottság, egyidejűleg fakadt a Habsburg-restauráció veszélyének eltúlzásából és „a proletárhatalomért" való harc jelszavának kényszerű mellőzéséből, amit az indoklás is kifejezett: a köztársaság jelszó kevesebb, mint a proletárdiktatúra, így demokratikus illúziókat is vonhat maga után; a munkás-paraszt kormány követelése „nem elég aktuális".

A köztársaság osztálytartalma, amint az az MSZMP október 10-i pártválasztmánya elé terjesztett, Kun által készített javaslatból kitűnik, a Horthy–Bethlen-rendszer bukásával volt egyenlő. Magába foglalta a demokrácia összes követelését, de nem volt azonos „a munkásosztály végső céljának, a szocializmusnak a megvalósításával".

E politikai irányvonalat főleg taktikai érdekek motiválták. Kun azonban helyesen ismerte fel, hogy az ellenforradalmi rendszer konszolidálódása során a politikai viszonyokban jelentős változások mentek végbe. A konszolidáció „az ipari és földmunkásság, a szegényparasztság (törpebirtokosok és kisgazdák), a városi kispolgárság (kisiparosok, kiskereskedők) és alsó alkalmazottak és hivatalnokrétegek elnyomorodása árán" történt meg, s a parasztság, melyet a földreform nem elégített ki, veszített politikai súlyából, egyben megkezdődött az ellene alkalmazott ár-, hitel-, adópolitika stb. miatt parcelláinak elvesztése is.

Ettől a helyzettől Kun azt várta, hogy nemcsak a munkásosztályt, de a földreform folyamán újból kisemmizett parasztságot is az elé a feladat elé állítja, „hogy részt vegyen a Bethlen-rendszer megbuktatásáért folyó harcban, amely feltétele annak, hogy a földkérdést valóban meg lehessen oldani". A választási agitációban a földkérdés tulajdonképpen az MSZMP új földreformjavaslatának megfelelő elgondolásban szerepelt.

A Központi Bizottság 1926. december végi plénuma azonban sajnos elutasította a radikális agrárreform eddigi jelszavát, és az agrárforradalmat tekintette a KMP egyedüli és kizárólagos jelszavának, opportunistának, politikailag hibásnak minősítette az MSZMP 1926-os agrárprogramját. Kun, amint Varga Jenőnek a plénumról tartott 1927. január 4-i előadásából kiderül, az utóbbi álláspontot képviselte.[38]

Kun nézetének megváltozása összefüggött a Komintern kibővített Végrehajtó Bizottsága 1926. november 22-e és december 16-a között tartott hetedik ülése vitáival, ahol többen megkérdőjelezték és elvetették a fedőpártot mint a likvidátorság és a legális illúziók megtestesítőjét.

A KB ülése után Kun agrárpolitikai koncepciójának, amely nem tért el a KMP felfogásától, sarkalatos pontját jelentette az agrárforradalom. Ezt mutatja például az 1928 januárjában a KÜB által a szociáldemokrata ellenzék munkájáról elfogadott irányelv, amelynek tervezetét Kun készítette és Révaival együtt öntötte végső formába. Ez azt rótta fel az ellenzéknek, hogy amikor az egyházi birtokok kisajátítását

követelte, a megváltás kérdését nyitva hagyta, pedig az a forradalmi földpolitika legfontosabb része.[39]

A Tanácsköztársaság kilencedik évfordulójára írt Kun-cikk is utal a földkérdés radikális megoldására. November végén, amikor az 1928 közepétől megjelenő *Kommunista* című pártlapot bírálja, fő hibaként jegyzi meg, hogy a lap „a párt általános perspektíváját és ennek a perspektívának megfelelő jelszavakat alig-alig kapcsolja össze a mindennapi politikai élet kérdéseivel... a párt általános stratégiai jelszavai nincsenek eléggé kihangsúlyozva (köztársaság paraszt- és munkáskormánnyal az élén, a nagybirtok elkobzása megváltás nélkül és felosztása ingyen, 8 órai munkaidő)."[40]

Kun az agrárforradalommal kapcsolatos álláspontját 1928 után is fenntartotta, miként az 1919-es agrárpolitikával kapcsolatos értékelését is, jóllehet 1928-ban a magyar és az orosz paraszti viszonyokat összehasonlítva a fő különbséget abban látta, hogy Magyarországon hiányzott a földet követelő széles forradalmi parasztmozgalom, amely Oroszországban szinte állandóan megvolt. Mégis, nem elsősorban ez, hanem a paraszt-, illetve az agrárkérdés más aspektusai kerültek előtérbe nála a KMP II. kongresszusa előtti időszakban.

Ez egyrészt összefüggött azzal, hogy Kunt a KÜB megbízta egy paraszti akcióprogram kidolgozásával a párt parasztosztálya részére, amelynek megoldása, mint írta, nemcsak egy bizottság felállítását (Varga Jenő, Hevesi Ákos, Magyar Lajos, Hamburger Jenő) igényelte, hogy megismerje a paraszti akcióprogramokat és agrárprogramokat, hanem szükségesnek tartotta, hogy a KÜB ezt legalább harminc községben végzett szociográfiai gyűjtéssel is segítse elő. Olyan kérdések vizsgálatára koncentrált, amelyek magukban foglalták az agrárviszonyok, a piacprobléma, a feudális maradványok kérdését (a munkaszervezetben is); a falu rétegződését, a rétegek egymáshoz való viszonyát; a Nagyatádi- és a Sztolipin-féle földreform közti különbségeket; a nagybirtokosok és a gazdagparasztok közötti ellentéteket, a falu politikai differenciálódását, a politikai intézményrendszert. Emellett olyan vitákat kiváltó kérdések tanulmányozását is szorgalmazta, hogy a nagybirtokos osztály hol helyezkedik el a hatalomban, hogy ez az uralkodó osztály, a majdnem kormányzó osztály, „bevonódott-e a finánckapitalisták érdekkörébe"; elképzelhető-e egy új kisgazdapárt létrejötte; a feudális maradványok milyen mértékben nehezítik a kapitalizmus fejlődését?[41]

Az érdeklődés irányultságának megváltozása összefüggött a stratégiai vonal újrafogalmazásával, mert a Komintern VI. kongresszusa után már nem volt tartható az a forradalomfelfogás, amelyet a Komintern akkori alapelvével összhangban a KMP I. kongresszusa kialakított. A Magyarországhoz hasonló típusú országokban a stratégiai cél a VI. kongresszus után vagy a demokratikus forradalom és a munkás-paraszt demokratikus diktatúra, vagy a szocialista forradalom és a proletárdiktatúra lehetett.

Kun, mint fentebb jeleztük, 1926 végén a forradalmat még az I. kongresszus meghatározásának megfelelően értelmezte. Az 1928. júliusi plénum által elfogadott stratégiai irányvonallal Kun, aki bécsi letartóztatása miatt az értekezleten nem tudott részt venni, egyetértett. Ez még lehetségesnek tartotta a demokratikus szakaszt a forradalom folyamatában.[42]

1928 végén azonban (ebből az időből van bizonyítható adatunk) Kun a Komintern határozatában megfogalmazott alternatívák közül a magyar viszonyok számára nem megfelelő stratégiai célt: a proletárforradalom variánsát fogadta el. Ez Kunnak a KÜB-höz írt, 1928. november 29-i leveléből egyértelműen kiderül. A levélben arra ad választ, hogy milyen álláspontot kíván kifejteni a munkás-paraszt demokratikus diktatúráról szóló cikkében, amelyet a KÜB rendelt meg tőle a II. kongresszust előkészítő „Sammelband" számára. „Én – írja Kun – hozzáfogtam a kérdés kidolgozásához a következő alapon: a KI programjában a típusok felsorolásával Magyarország amaz országok sorába tartozik, ahol a forradalomnak egész sor félfeudális maradványt kell elsöpörnie. Tehát egész sor demokratikus feladatot kell megoldania. Én ezzel a cikkel, amely a magyarországi proletárforradalom demokratikus feladatairól szól, egyúttal el akarom intézni ama kifogásokat is, amelyek a mi köztársasági stb. jelszavaink ellen Berlinben elhangzottak, amelyeknek ostoba voltát most már programatikusan megállapítja a Komintern. Nemigen akarok polemizálni a cikkben, hanem pozitíve akarom kifejteni mondanivalómat."[43] Ez azt jelentette, hogy Kun az agrárkérdés demokratikus megoldását a szocialista forradalomnak rendelte alá, ami azon a felfogáson alapult, amit részletesen és koncepcionálisan az 1929 februárja utáni, Lukács téziseivel kapcsolatos vitákban fogalmazott meg. Megítélése szerint Magyarország agrár-ipari típusú kapitalista ország. A nagybirtokos osztály és a nagyburzsoázia már nem két osztály, így a köztük levő ellentét ugyanazon osztályon belüli rétegharc. Az egy uralkodó osztály koncepciója alapján bírálja 1930 elején a századforduló szociáldemokrata pártját is, amely ott tévesztett utat – mondja Kun –, hogy nem a parasztsággal fogott össze, nem „a demokratikus-burzsoá forradalomra orientálódott", hanem a burzsoáziával „akart ölelkezni", hogy a már kapitalista országot alakítsák át kapitalistává. Az a tény ugyanis, teszi hozzá, hogy 1848 polgári forradalma a földkérdést nem plebejusi, nem paraszti módon oldotta meg, s a kapitalizmus a feudális maradványok egész sorát megőrizte, nem jelentette, hogy a kapitalizmus nem vetette alá magának a mezőgazdaságot.

A továbbiakban azonban, abból kiindulva, hogy a hatalom már egy osztályé, s ez a forradalom jellegét is meghatározza, Révaival összhangban arról ír, hogy a nagybirtok sorsa elválaszthatatlanná vált a kapitalizmus sorsától, ami a burzsoá és a proletár, a paraszt és a nagybirtok közti ellentét egyszerre történő megoldását teszi szükségessé a forradalom számára. Így az agrárforradalmi megoldás is elválaszthatatlanná válik a kapitalizmus alapvető ellentétének megszüntetésétől, mert a feudális maradványok elengedhetetlen részévé lettek a magyar kapitalizmus gazdaságitársadalmi rendjének, s likvidálásuk a fejlődésnek ezen a fokán az imperializmusban elképzelhetetlen anélkül, hogy ne robbantanák egyben a kapitalista rend kereteit.[44]

Az előzetes vitáknak s állásfoglalásoknak megfelelően a KMP 1930 februárjában ülésező II. kongresszusa a proletárforradalomnak alárendelt agrárforradalom jelszavát fogadta el. A nagybirtok megváltás nélküli kisajátítása és ingyenes felosztása a szövetségi politika szűkülését is magában foglalta, mert a hatalomért vívott harcban a munkásosztály csak a szegényparasztság és a középparasztság alsó rétegeinek megnyerésével számolt, a középparasztság módosabb rétegeinek csupán semlegesítésére törekedett, a gazdagparasztságot pedig a tőkés-földbirtokos hatalom fő falusi szövetségesének és védelmezőjének tekintette. Ebben a politikai felfogásban készült az 1932 márciusában napvilágot látott harci program is a falu kizsákmányoltjai

számára, azzal a politikai töltésű és jelentőségű eltéréssel, hogy a II. kongresszuson elfogadott részkövetelések sorában nagyobb hangsúlyt kaptak és részletesebben fogalmazódtak meg a tulajdonos paraszti követelések.

A II. kongresszus agrárpolitikai irányvonala balosságával tért el az I. kongresszus felfogásától, főleg azzal, hogy a földreform jelszót teljesen negligálta. Kun Béla e változással egyetértett, igaz, a kongresszus előtti vitákban Révai politikailag felelőssé tette Kunt a földreform jelszó elfogadása, illetve támogatása miatt, s azt opportunista elhajlásnak minősítette. Bár a gazdasági válság hatására a paraszti sorsproblémák és gondok égetőbben és dinamikusabban törtek felszínre, mint a húszas években – részben a párton belüli ellentétek erősödése miatt is –, Kun kevesebbet foglalkozott írásaiban az agrárkérdéssel, mint a húszas években; érdeklődésének középpontjában inkább a munkássággal és a szociáldemokráciával kapcsolatos kérdések álltak, majd Hitler hatalomra jutása után a fasizmussal kapcsolatos problémák. Írásainak egy részében ugyan visszatér a Tanácsköztársaság agrárpolitikájával kapcsolatos önkritika, legélesebben talán a Szamuely Tiborról szóló cikkében, ahol keményen fogalmazva ismeri el, hogy mindketten azt hitték, „okosabb a földpolitikánk, mint az orosz bolsevikoké", de a követendő agrárpolitikával csak publicisztikai szinten foglalkozik. A „Falusi munkánkról és jelszavainkról" írott cikkében szinte összegezi azokat a követeléseket, amelyeket a válság hatására a pártnak a parasztság védelme érdekében meg kell fogalmaznia, azzal a céllal, hogy az ösztönös paraszti mozgalmakat tudatossá és szervezetté tegye, s a szegény- és középparasztsággal megértesse, „nem a nagybirtokosok oldalán van a helye, hanem a munkásság oldalára kell állnia a magasabb bérekért, valamint a kartell, monopóliumok, adók és adósságok elleni harcban". A napi követelésekért folytatott harcot „a földosztó proletárforradalom szolgálatába" kívánja terelni, a KI XIII. plénumának szellemében.[45]

Sajátos ellentmondása nem csak Kun Bélának, de a magyar kommunista mozgalomnak is, hogy a fasizmus nemzetközi előretörése után, a fasizmusellenes népfrontpolitika alapelveinek kimunkálása során az agrárkérdéssel – a napi követelések megfogalmazása mellett – a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa előtti időben viszonylag keveset foglalkozik. A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa azonban lehetőséget és segítséget adott a magyar kommunista mozgalomnak is, hogy egész politikáját s benne agrárpolitikáját a magyar valósághoz igazíthassa. Kun Béla azonban ebbe a munkába az egyén és a mozgalom szempontjából egyaránt sajnálatos módon csak jelentős fáziskéséssel tudott bekapcsolódni. Az új politikai feltételeket és a politika azokhoz való igazítását, ha késve is, 1936 elején tudomásul vette. 1936 elején írt, majdnem utolsó nagyobb lélegzetű munkájából – „Közös harcra a parancsuralom ellen. Beszélgetés szociáldemokrata vezetőkkel és munkásokkal" – még úgy tűnt, hogy az élete delén túljutott politikus képes megismételni a húszas évek második felében végrehajtott politikai magatartást: tegnapi nézeteinek felülvizsgálatát, korrigálását, az elvont elvek helyett a társadalmi-politikai realitásokhoz igazodó politika kimunkálásában való részvételt. Munkájában a fasizmus elleni harc politikai feltételeit kutatva a munkásegységfront és az antifasiszta népfront létrehozásának szükségessége mellett foglal állást. Nem a szocializmus közvetlen megvalósítása érdekében vitázik a szociáldemokrata vezetőkkel és munkásokkal, csupán a „szocialista jövendőért való harc feltételeinek javítását" segítő politika kialakítását kéri tőlük: a „közös harcot a demokráciáért, a parancsuralom ellen".

Írásának hangja is figyelmet keltő: a szociáldemokrata politika bírálata nem támadó élű, csupán szemrehányó, és kiérződik belőle a közeledési szándék, amit bizonyít a szociáldemokrata párt politikája iránti megértés. Éppen ezért nem látványos egységfront-megállapodást kér a szociáldemokratáktól, megelégszik „pecsétes okmány nélküli", csendes egységfronttal is: „nem csak verebet nem lehet fogni dobbal, de egységfrontot sem muszáj fasiszta országban dobszó mellett csinálni". S nem csak a szociáldemokratákkal akar összefogni, hanem a keresztényszocialista, sőt a Nemzeti Egység Pártjába beszervezett munkásokkal is, s nem többért, mint amit a *Népszava* is követel: választójogért, magasabb bérért, egyesülési, gyülekezési jogért, sajtószabadságért. A *Népszavát* idézve állapítja meg, hogy „az egyesülési szabadság, a falun különösképpen, az ebek harmincadjára került". A szociáldemokrata párt figyelmébe ajánlja a szomorú tényt: „A vidék legtöbb helyén a szociáldemokrata párt híveit is üldözik..." Mivel közösek a bajok, a gondok, többségében azonosak a célok és a követelések, „megvannak adva itt a fasizmus elleni közös harc célpontjai". Ezért azt tanácsolja a szociáldemokrata pártnak, hogy össze kell fogni mindenkivel, aki „harcolni akar a polgári demokráciával, a parlamenti rendszerrel vele járó mozgási szabadságért, ennek védelméért és kiterjesztéséért, a parancsuralom ellen". S az oly hosszú ideig a szocialista forradalomnak alárendelt agrárforradalmat hirdető Kun Béla a realitásokhoz igazodva, a demokratikus polgári jogok védelmének biztosabbá tétele érdekében a falu népét – amely nélkül a parancsuralom elleni harc „eleve meddőségre kárhozott" – úgy akarja megnyerni, hogy a szabadságért és a földért való harcot szervesen összeköti. Az osztályok harcában és érdekellentétében gondolkodó Kun Bélában felsejlik az osztályokat elválasztó, ám ugyanakkor számos kérdésben összekötő s az osztályérdekeken túlmutató nagy kérdés, a nemzeti ügy: a földkérdést ne csak „a falu kérdésének tekintsék", hanem „éppen olyan általános, minden dolgozót érdeklő nemzeti kérdésnek, mint a demokratikus szabadságjogok kérdését". Vitatkozik minden olyan felfogással, amely a demokráciát és a földkérdést elválasztja egymástól. A történelmet hívja tanúbizonyságul: Magyarországon „azért maradt meddő a polgári demokrácia", mert „nem sikerült megmozdítani mellette a parasztság milliós tömegeit, mert Magyarországon a polgári demokrácia és a földkérdés demokratikus megoldása összefonódott, egymást kölcsönösen kiegészíti és feltételezi: az a felfogás, hogy a parancsuralom elleni harcnak a politikai szabadság a gyermeke, a földnek parasztkézre juttatása pedig az unokája" elavult felfogás; „a szabadság és a föld ikergyermekei a parancsuralom elleni harcnak". S a kettő érdekében nem csak a szociáldemokratákkal, a Kossuth-párttal, Bajcsy-Zsilinszky pártjával csakúgy együtt akar harcolni, mint a kormány által falusi népkörökbe, gazdaegyesületekbe szervezett parasztokkal, mert intőn figyelmeztet: a parancsuralmat megakadályozni csak úgy lehet, „ha a munkásság és parasztság parancsuralom-ellenes harcának derékhada a magyar parasztság lesz".[46] A fasisztaellenes munkásegységfront és népfront politikai-történeti alapvetésének átgondolt és politikusi felelősséggel megfogalmazott gondolatai bontakoztak ki Kun Béla 1936 februárjában papírra vetett soraiban, bizonyítva, hogy bár megkésve, de a politikusra ható történelmi felelősségtől hajtva veszi számba a feladatokat, igazodva a politikai küzdelem új feltételeihez. Írása a politikus számára azonban csupán hattyúdal maradt. Gondolatainak, a történelem által diktált programjának megvalósításában már nem tudott részt venni. Nem adatott

meg neki az a lehetőség, hogy bizonyítsa: valóban képes-e történelmet formáló politikus módjára a kor realitásai szerint módosítani nézeteit, s ehhez igazítani cselekedeteit. Méltatlanul és tragikus módon vált ki a küzdők sorából.

JEGYZETEK

[1] *Szakács Kálmán:* Mezőgazdasági munkás-érdekképviselet, 1896–1944. Táncsics Könyvkiadó 1981. 260–268. old.
[2] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I–II. köt. Kossuth Könyvkiadó 1966. I. köt. 35–38. old.
[3] *Kun Béla:* Szocialista forradalom Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó 1979. 21–24. old.
[4] *Kun Béla:* A Magyar Tanácsköztársaságról. Kossuth Könyvkiadó 1958. 57., 65., 71. old.
[5] Ugyanott, 76–83. old. Vö. *Szemere Vera:* Az agrárkérdés 1918–1919-ben. Kossuth Könyvkiadó 1963. 52–53. old.
[6] *Kun Béla:* A paraszt a forradalomban. Szociális Forradalom, 1918. április 27.
[7] A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai (a továbbiakban MMTVD). 5. köt. Szikra 1956. 382–384. old. Vö. *Szakács Kálmán:* Id. mű, 310–311., 322–323. old.
[8] *Szemere Vera:* Id. mű, 42–48. old.
[9] Világszabadság, 1918. december 28. Mit akarunk hát? Az MSZDP és a FÉKOSZ határozati javaslata a földreformról.; Népszava, 1918. december 27. A földbirtokreform-tervezetet az országos értekezlet egyhangúlag elfogadta.; *Szakács Kálmán:* Id. mű, 322–325. old.
[10] A *Világszabadság* felhívta azokat a csoportokat, amelyekben a szervezet „évtizedes nevelőmunkája fegyelmezett és öntudatos szociáldemokratákká formálta át a földmunkásokat, hogy követeljék a termelőszövetkezetek megalakítását és az új csoportok is érdeklődjenek a termelőszövetkezetek iránt". A cikk eloszlatott minden kételyt: a FÉKOSZ a termelőszövetkezetek létrehozását és támogatását tekintette a minimális program ellenpólusának: ezért kérte, hogy a földmunkás-termelőszövetkezetek „szervezésére és gazdálkodásuk irányítására és támogatására a földművelésügyi minisztériumban külön szervezetet" hozzanak létre. Világszabadság, 1919. január 1. Szövetkezeti termelés; 1919. január 14.
[11] *Kun Béla:* A Magyar Tanácsköztársaságról. 38–39. old.
[12] *Milei György:* A lenini eszmék magyarországi terjedésének kezdeteiről. Különlenyomat a Párttörténeti Közlemények 1977. 3. számából. 31. old.
[13] *Kun Béla:* A Magyar Tanácsköztársaságról. 71. old.
[14] Ugyanott, 143. old.
[15] MMTVD. 5. köt. 647. old.
[16] Vö. *Szemere Vera:* Id. mű, 54–55. old.; *Mészáros Károly:* Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság agrárpolitikája, 1918–1919. Akadémiai Kiadó 1966. 37–38. old.; *Milei György:* Id. mű, 34. old. – Szükséges megjegyezni, hogy a Kommunista Internacionálé 1919-es irányelvei is „a földbirtokok szocializálása és társadalmilag vezetett mezőgazdasági üzemekké való átalakítása" mellett foglalt állást. A Kommunista Internacionálé válogatott dokumentumai. Kossuth Könyvkiadó 1975. 17. old.
[17] *Borsányi György:* Kun Béla. Politikai életrajz. Kossuth Könyvkiadó 1979. 140., 151. old.; *Hajdu Tibor:* A Magyarországi Tanácsköztársaság. Kossuth Könyvkiadó 1969. 99. old.
[18] A földtörvényről lásd Tanácsköztársaság, 1919. április 4. A Forradalmi Kormányzótanács XXXVIII. sz. rendelete.; *Kun Béla:* A Magyar Tanácsköztársaságról. 240–241. old.
[19] *Kun Béla:* A Magyar Tanácsköztársaságról. 241. old.
[20] *Szemere Vera:* Id. mű, 156–161. old.; *Szakács Kálmán:* Id. mű, 367–369. old.; *Kun Béla:* A Magyar Tanácsköztársaságról. 212–214., 240–241. old.
[21] MMTVD. 6/A köt. Kossuth Könyvkiadó 1959. 3. old.
[22] *Kun Béla:* Forradalomról forradalomra. *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. II. köt. 55., 60–61. old.; Beszélgetés Kun Bélával. Ugyanott, 11. old.
[23] *Kun Béla:* A magyarországi munkásság a fehérterror alatt. 1920. május 3. Vörös Újság (Moszkva), 1920. június 12. – A kisgazda-forradalom kérdését a KMP-ben részletesen ismerteti *Kirschner Béla:* A KMP stratégiai irányvonalának alakulása (1919–1921). Akadémiai Kiadó 1980. 93–100. old.; PI Archívum, 676. f. 2. ő. e. 6. p.

[24] Kun 1920. május 4-én szó szerint a következőket írta Leninnek: „Elvtársaink egy része – kétségtelenül tiszteletre méltó forradalmi türelmetlenségből, de mégis inkább hozzá nem értéstől hajtva – azt szeretné, ha a KMP kiadná a földosztás jelszavát." Vörös Újság (Moszkva), 1920. június 12.

[25] Proletár (Bécs), 1920. július 15. *Kolozsváry Balázs [Kun Béla]:* A III. Internacionálé kongresszusa.

[26] Az OK(b)P magyar agitációs osztályainak II. összoroszországi értekezlete (1920. szeptember 26–29.) Az OK(b)P magyar agitációs osztályai központi irodájának kiadása, Moszkva 1920. 71. 15–17. old.

[27] A problémakör vizsgálatáról 1921 végéről is vannak adataink. Ekkor Kun a változó politikai helyzet szempontjából elemezte a kérdést. Így például vizsgálta, milyen helyet foglalt el a parasztság az ellenforradalom stabilizációja előtti szakaszban; milyen szerepet játszott a legitimista és a szabad királyválasztó csoportok közötti viszályban; hogyan próbálták megnyerni egy részüket a földreformmal; a városi kispolgársággal való szembekerülést hogyan használta ki a nagybirtok és nagytőke szövetsége a maga javára; elképzelhető-e a kisgazdapárt ellenzékbe szorítása és egy baloldal kialakulása a pártban; a földkérdés kiélezi-e a problémákat? (Pravda, 1921. október 26. *Kun Béla:* Resztavracija v Vengrii.; PI Archívum, 500. f. 2/23. ő. e. 19. p. Kun 1921. október 26-i levele Pichlerhez [Pogány].; Internationale Presse Korrespondenz, 1921. november 8. 174–175. old. *Kun Béla:* Die Lage Ungarn.; Kassai Munkás, 1921. november 10.)

[28] Új Előre (New York), 1923. november 2. A német forradalmi hullám a Horthy-bandát is elsöpri.

[29] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. II. köt. 133–134., 136–140. old.

[30] Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919–1929. Kossuth Könyvkiadó 1964. 242. old. Lásd még Protokoll. Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale. Verlag Carl Hoym Nachf, Hamburg. 776–788., 809–814. old.

[31] Protokoll der Erweiterten Exekutive. März–April 1925. Verlag Carl Hoym Nachf, Hamburg, 154–227., 230–236., 238–243. old. Lásd még A Kommunista Internacionálé válogatott dokumentumai. Kossuth Könyvkiadó 1975. 230–239. old.

[32] PI Archívum, 500.f.2/77.ő. e. 15–16. p. Irányelvek a K. M.-lyal folytatandó tárgyalásokhoz. 1925. július 20.; Ugyanott, 500. f. 39. ő. e. 24. p. Jegyzőkönyv 1925. augusztus 10-én a Károlyival való tárgyalásról. – A tárgyalásokat részletesen ismerteti *Szakács Kálmán:* A Kommunista Párt agrárpolitikája, 1920–1930. Kossuth Könyvkiadó.

[33] A KMP első kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó 1975. 133. old. Részletesen lásd még *Kirschner Béla:* A stratégiai vonal meghatározása és értelmezése a KMP I. kongresszusán. A Politikai Főiskola Közleményei, 1982. 3. sz. 68–91. old.

[34] A KMP első kongresszusa. 134–135., 129. old.

[35] PI Archívum, 500. f. 1/3. ő. e. 19. p. Protokoll der Sitzung der Ungarischen Komission vom 23. nov. 1925.

[36] Új Március, 1926. március–április. 239–240., 250. old. A Duna-Balkán államok helyzete a kibővített Végrehajtó Bizottság ülésén.; A nemzetközi kommunista mozgalom legközelebbi problémái. PI Archívum, 500. f. 2/94. ő. e. 26. p.; Jegyzőkönyv a KB 1926. szeptember 12-i plénumának üléséről. Ugyanott, 500. f. 2/101. ő. e. 13. p.; Javaslat a pártválasztmány ülésére a politikai helyzet kérdésében. Ugyanott, f. 1/52. ő. e. 11., 12., 16. p.; Kun 1926. szeptember 25-i levele Szántó Bélához. Ugyanott, 731. f. 14. ő. e.

[37] PI Archívum, 500. f. 1/48. ő. e. 7. p. Irányelvek a szociáldemokrata pártbeli ellenzék munkájáról.

[38] PI Archívum, 500. f. 2/713. ő. e. 39–40. p. Lásd még ugyanott, 500. f. 2/621. ő. e. 209–214. p. Miért szükséges a fedőpárt kérdésének felvetése? – A KMP KB határozata szerint a feladat „a legális agitációban használt jelszavaknak világossá tétele"; megszüntetése „az új földreform homályos jelszó használatának, világos állásfoglalás minden megváltással való kisajátítás ellen a legális agitációban is. Ennek megfelelően a jelszó a legális agitációban is: a nagybirtok kisajátítása megváltás nélkül és a parasztok közt ingyen felosztása." (Ugyanott, 500. f. 2/97. ő. e. 6. p. A KMP KB teljes ülésének határozata a párt legközelebbi feladatairól.)

[39] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. II. köt. 173. old. Kilenc év távlatából.; PI Archívum, 500. f. 2/231. ő. e. 9. p. 1928. november 29. Johanntól. (Kun Béla)

[40] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. II. köt. 174. old. Kilenc év távlatából.; Ugyanott, 194., 200–201. old. A magyarországi proletárforradalom tizedik évfordulójára.

[41] PI Archívum, 500. f. 209, ő. e. 104. p. Kun 1929. január 20-i levele.; Ugyanott, 500. f. 2/110. ő. e.

42., 43. p. Kérdőív. – Kun 1929. február 8-án arról tudósított, hogy megkezdte téziseinek kidolgozását. (Ugyanott, 500. f. 123. ő. e. 6–7. p.)

[42] Párttörténeti Közlemények, 1958. 3. sz. 129. old. Részletek a Kommunisták Magyarországi Pártja 1928. júliusi plénumának anyagából.

[43] PI Archívum, 500. f. 1/95. ő. e. 8. p. Johann (Kun Béla) 1928. november 29-i levele a KÜB-höz:

[44] Új Március, 1930. január–március. 51–62. old. A magyarországi forradalom jellegének és mozgatóerejének kérdéséhez.

[45] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. II. köt. 254–255., 314–316. old.

[46] Ugyanott, 366–426. old.

JÓZSA ANTAL

KUN BÉLA, A DÉLI FRONT FORRADALMI KATONAI TANÁCSÁNAK TAGJA

Kun Béla szerepét a szovjetellenes intervenció és a polgárháború utolsó szakaszában a különböző irányzatú burzsoá irodalom meglehetősen ellentmondásosan tárgyalja, de nem alakult ki e vonatkozásban egyértelmű kép a szocialista korszak történelmi irodalmában sem. Az utóbbi egyik oka abban rejlik, hogy az írások, feldolgozások szerzői a sajtóra és a viszonylag könnyen hozzáférhető irodalomra támaszkodtak, s nem végezték el ennek összevetését a levéltárakban őrzött eredeti forrásokkal. Az összevetés nemcsak azért érdekes, mert konkrét magyarázatokat ad arra, miként maradt ki a forráskiadásokból Kun Béla neve, hanem azért is, mert ily módon fény derülhet a közlések más pontatlanságaira, torzításaira is.

A jelen tanulmány elsősorban a fellelt elsőrendű források egy kis, de jelentőségét tekintve fontos részének ismertetésére vállalkozik, ami segít felmérni a polgári történetírás Kun Bélát elmarasztaló állításainak megalapozatlanságát. Ugyanakkor a cikk jelezni kívánja az elmarasztaló állítások kialakulásának mechanizmusát is. Így a munka egyrészt historiográfiai feladattal kíván megbirkózni, másrészt röviden bemutatja Kun Béla szerepét 1920 augusztusától, Szovjet-Oroszországba érkezésétől a Krím-félszigetről való elutazásáig.

Kun Béla az ausztriai emigrációt, ami bizonyos védelmet jelentett számára azoktól a terrorakcióktól, amelyeket a magyar ellenforradalmárok vele szemben terveztek, nehezen viselte, hiszen meg volt fosztva az aktív cselekvés lehetőségétől. Amikor fordulat állott be a szovjet–lengyel háborúban, s a Vörös Hadsereg támadásba lendült, maga is ott akart lenni a harcolók soraiban. Úgy vélte, ha az offenzíva kibontakozik s a vörös csapatok megjelennek a Kárpátok előterében, újra lehet kezdeni Magyarországon is a küzdelmet a tanácsköztársaságért. Fel lehet használni azt a felháborodást, melyet a június 4-én aláírt trianoni békeszerződés kiváltott, azt a kiábrándulást, melyet az utódállamok munkás- és parasztttömegei kezdtek érezni a nemzeti célkitűzéseket kisajátító burzsoá politikusaikkal szemben, akik újonnan alakult vagy területileg megnagyobbodott államuk szekerét az antantimperializmushoz kötötték. Az osztályharc logikája a kommunisták tömegbázisának szélesedését hozta ezekben az államokban. Amikor Kun elhagyta Ausztriát, Törökországgal még nem írták alá az antanthatalmak a békét. Török földön ekkor burzsoá-nemzeti antiimperialista mozgalom bontakozott ki Musztafa Kemál vezetésével. Ez a mozgalom végül is elsöpörte a szultáni hatalmat, melynek képviselői augusztus 20-án békeszerződést írtak alá. Az antanttal szemben Kemál Szovjet-Oroszország támogatását kereste, s már ez ügyben április 26-án levelet intézett a Népbiztosok Tanácsa elnökéhez, Leninhez. Készségét fejezte ki az imperializmus elleni közös harcra.

Az antant diktátuma nyomán született békék rendszere első válságát élte át. A keleti népek demokratikus és nemzeti felszabadító mozgalmai szembekerültek a győztes antanttal. Kun akkor indult el Szovjet-Oroszországba, amikor ez a válság már nyilvánvalóvá vált.

Kun Bélának az ausztriai emigrációból Szovjet-Oroszországba való utazásához komoly remények fűződtek, s ezek a remények nemcsak a kommunisták részéről jelentkeztek, hanem különböző indítékoktól vezérelve más politikai áramlatok részéről is, ami kellemetlenül érintette a Magyarországon hatalomra került ellenforradalmi rendszer politikai és szellemi irányítóit. Azokat, akik nem követték Kemál pasa példáját, hanem mint Bethlen gróf, 1919 márciusában Budapest francia megszállását sürgették. Így érthetővé válik, hogy az ellenforradalmi rendszer olyan politikusa, mint az említett Bethlen István gróf, miért törekedett ekkor és később is Kun Béla személyének a sajtó segítségével való lejáratására,[1] komoly, ténylegesen meglevő népszerűségének megtépázására. A remények realizálása ekkor a Vörös Hadseregnek az antant támogatását élvező intervenció feletti győzelmétől függött.

A Petrográdra érkező Kun Bélát mint a Vörös Hadsereg egykori harcosát üdvözölte a petrográdi szovjet lapja.„Kun Béla elvtárs kétszeresen is kedves az orosz munkásoknak – olvassuk a »szövetséges« magyar proletariátus vezérének szóló üdvözletben –, mivel 1918-ban Oroszország élenjáró proletárjaival vállvetve védte az Urálban a világ első szovjetköztársaságát a francia imperialisták által ránk uszított csehszlovák csapatoktól."[2] Az augusztus 12-én megjelent üdvözlet annak a reménynek adott kifejezést, hogy a lengyel burzsoá csapatok feletti győzelem „közelebb hozza Tanács-Magyarország felszabadulásának óráját". Moszkvába érkezése alkalmával fogadta Lenin.[3] Hogy ezúttal miről esett szó, részben választ találhatunk a *Pravda* következő napi számában. Ebben jelent meg „Szovjet-Oroszország ellenfelei" címmel az a hadászati és katonapolitikai értékelés, amit Kun Béla adott a közép- és délkelet-európai helyzetről. Ebben a horthysta ellenforradalmi diktatúráról a következőket írja: „Magyarország munkásosztálya ennek a tiszti diktatúrának a járma alatt vérzik, de Magyarország munkásai és parasztjai hisznek a világforradalom győzelmében. Reménykedve tekintenek az Oroszországi Szovjetköztársaságra, figyelemmel kísérik ragyogó győzelmeit a lengyel fronton. Meg vannak győződve, hogy a Vörös Hadsereg, miközben felszabadítja a dolgozókat az imperialisták igája alól, hamarosan oly közel jut Magyarország proletariátusához, hogy ismét fellángol benne a forradalmi energia, és akkor a magyar proletariátus a gyakorlatban is egyesül a Vörös Hadsereggel a világforradalomért folyó küzdelemben."[4]

A cikk megjelenésének napján, 15-én vasárnap Kun Béla beszédet mondott az első moszkvai tüzértanfolyam hallgatóinak avatásán, és ellátogatott a 2. moszkvai gyalogosparancsnoki tanfolyamra, ahol egy zászlóaljnyi internacionalista parancsnokjelölt tanult. A lap beszámol arról, hogy a hallgatók lelkesedése oly fokot ért el, hogy Kunt vállukra emelték.

Augusztus 17-e és 20-a között azonban kellemetlen hírek érkeztek a frontról. A lengyel csapatok ellentámadása visszavetette az utánpótlási bázisaitól elszakadt támadó vörös csapatokat. Délen Vrangel is támadásba lendült, s a kozák vidékeken deszantot tett partra. A magyar kommunista vezető reményei egyelőre szertefoszlottak. Alkalmazkodnia kellett az új szituációhoz. S ez rendkívül gyorsan történt. Miután kiderült, hogy Bugyonnij lovasrohamával nem lehet elfoglalni Galíciát, ki-

jutni a magyar határhoz s emigráns kormányt alakítva felkelésre szólítani az ellenforradalmi terror és a trianoni szerződés miatt felháborodott magyar proletártömegeket, ugyanakkor a szomszéd népekkel a proletár internacionalizmus elveinek megfelelően rendezni a viszonyokat az antantimperializmus, a nemzeti burzsoáziák és földbirtokos körök érdekeinek a kikapcsolásával (innen az Ukrajnában különben széltében használt jelszó a „dolgozók önrendelkezési" jogáról az internacionalista sajtóban), Kun Béla is elfogadta a hosszú ostromra való berendezkedés ekkor érlelődő álláspontját.

Az ellenségem ellensége a szövetségesem megfontolás hívta egybe a szeptember 1-jén Bakuban megnyíló keleti népek kongresszusát, melyre Kun Béla is leutazott. A kongresszus demonstrálta az antanttal szemben álló török burzsoá nemzeti erőkkel való szolidaritást is. A kongresszuson Kelet forradalmi erői mellett ott voltak az egykori török imperializmus olyan képviselői is, mint Enver pasa, akik pillanatnyilag szembenálltak az Oszmán Birodalmat feldaraboló antanttal. Katonai értelemben Enver pasa, aki az első világháború alatt gyakorlatilag a török fegyveres erők főparancsnoka volt, szövetséges lehetett. Magát a szovjethatalom barátjának állította be, s egy ideig Szovjet-Oroszország területén is élt, bár közben titokban angol szolgálatba lépett. Ennek az ellentmondásos személyiségnek a felszólalására az elnökség óhaja szerint Kun Béla válaszolt, mint egy oly ország kommunistáinak a képviselője, amelyre az antant két hónappal ezt megelőzően kényszerítette rá a súlyos, megalázó békefeltételeket. Így erkölcsi alapja volt a kommunisták kritikai megjegyzését hatásosan megtenni. Kun Béla először is kifejezte a kongresszus nevében a török nép antiimperialista harca iránti szolidaritást. A mozgalom azonban egyelőre csak az idegen elnyomók ellen irányult, s sikere nem jelentené egyben a török munkások és parasztok felszabadulását is. „Tanúsítsunk hát különös óvatosságot azon vezérek iránt – mondta Kun –, akik a múltban vágóhídra vitték – az egyik imperialista csoport érdekében – a török munkásokat és parasztokat. A török dolgozóknak saját szervezetekbe kell tömörülniük és végig kell vinniük felszabadításuk ügyét."[5]

A válasz pregnánsan tükrözte, hogy Kun Béla a nemzeti felszabadító harcot szigorúan osztályalapról szemlélte, erről az alapról közelítette meg az antant diktátuma alapján készülő, majd megvalósult békeszerződéseket is, s erről az alapról kiindulva kívánta a háború utáni rendezés forradalmi megoldását is keresni.

A magyar politikai irányzatok különböző alapállásból ugyan, de figyelemmel kísérték azt a politikai és katonai küzdelmet, amelyet a török nemzeti burzsoázia s annak képviselője, Kemál Atatürk folytatott ekkor az antanthatalmak békediktátuma ellen. A szovjetkormányzat szövetségest látott ebben az irányzatban, mely végül is a szultáni kormánnyal 1920. augusztus 20-án aláíratott megalázó, Törökországot érdekszférákra osztó szerződést politikai és katonai küzdelemmel annuláltatta és 1923. július 14-én Lausanne-ban egy kedvezőbb békét ért el. Kun állásfoglalásában ezzel a szovjet támogatással bizonyos sikereket elért nemzeti felszabadító küzdelem kapcsán, mely a szultáni hatalom bukásával, burzsoá demokratikus reformokkal s a köztársaság kikiáltásával is együtt járt, a szolidaritás hangja dominált. Kun Béla volt az előadója „a szovjetek kiépítése Keleten" című napirendi pontnak. Maga az a tény, hogy erre a feladatra a Kommunista Internacionálé őt kérte fel, mutatja nemcsak tekintélyét, hanem azt is, hogy a nemzeti kérdés egyik szakértőjének számított.

Miután Galícia felszabadítása a hadi helyzet kellemetlen fordulata miatt elmaradt,

a Moszkvában működő internacionalista parancsnokképző tagozatok hallgatóinak tekintélyes részét a 11. hadsereghez vezényelték. Kapitány Gyula vezetésével a magyar tannyelvű internacionalista parancsnokképző iskola a keleti kiképző dandár keretei között Bakuban folytatta működését. Az iskola ide telepítése is összefügg Kun Bakuba utazásának elhatározásával. Lőwi Gyula, aki hallgatója volt a parancsnoki tanfolyamnak (később a Vörös Hadsereg egyik ruházati főnöke lett), visszaemlékezésében kitért arra a szerepre is, amit a katonai iskola létrehozásában és működése folyamán Kun Béla betöltött: „Kun Béla elvtárs volt a lelke és a szervezője a vörösparancsnoki iskolának... Kapitány Gyula vezetésével az iskola kibocsátott négy magyar nyelven írt katonai szabályzatot: harcit, helyőrségit, belsőt és fegyelmit. Kun elvtárs személyesen szerkesztette meg ezeknek a szabályzatoknak a politikai szövegét."[6]

Világosan látszott, hogy oly átütő katonai sikerre, amely reális közelségbe hozza a magyarországi felkelést, erők és tartalékok hiányában nem lehet számítani. Lenin, hogy elkerülje az összeütközést Japánnal – melynek csapatai a Bajkál-tótól keletre több fontos közlekedési pontot tartottak megszállva –, már a lengyel támadás kibontakozása előtt egy ütközőállam létrehozását javasolta, s az 5. hadsereg előrenyomulását Irkutszk elérése után leállította. Itt megalakult a Távol-keleti Köztársaság, melyet Szovjet-Oroszország 1920. május 14-én ismert el. A helyzet átmeneti stabilizálódása keleten lehetővé tette, hogy a Kolcsak-hadseregtől zsákmányolt hadianyagot s a csapatok tekintélyes részét nyugatra összpontosítsák. Az internacionalisták zöme ekkor a Szibériában állomásozó ezredek soraiban szolgált, s bevetésük a lengyel és a Vrangel-fronton a hazavezető út mentén történt.

A gabonarekvirálás, mely nélkül az ipari népesség, s maga a Vörös Hadsereg sem létezhetett, Szibériában – ahol hombárokban több éves csépeletlen gabona hevert, de iparcikkekhez alig jutott a parasztság –, főleg a gazdagparaszti rétegnél, élénk ellenállást váltott ki. Ez számos felkelés mozgatórugója lett, s egyben magyarázatot ad arra is, hogy miért kellett a Galícia irányában előretörő Bugyonnij-lovasság támogatására szánt szibériai egységek egy részét a lázadások elfojtására igénybe venni, ami az offenzíva folyamán a váltás, a feltöltés, az utánpótlás hiányában jelentkezett. Amikor Lenin intenciói alapján lépések történtek – komoly engedmények árán is – az akkori lengyel kormánnyal való megegyezésre, fegyverszünet kötésére, s ennek révén Vrangel hadászati elszigetelésére, fokozatosan felszabadultak a karhatalmi feladatokra igénybe vett alakulatok, melyek soraiban ott voltak az egykor Kolcsak ellen küzdő, s egyben mindig is haza törekvő internacionalisták. Mintegy 60–70 százalékukat magyar nemzetiségű vöröskatonák tették ki. A buharai forradalom kitörése és a forradalmi erőknek nyújtott katonai támogatás eredményeként, melyben az internacionalista alakulatok is részt vettek, Turkesztánban megszilárdult a szovjethatalom. A nacionalista baszmacs erők a hegyekbe szorultak vissza. Lehetőség nyílt innen is bizonyos erők elvonására.

A Turkesztáni Front parancsnokát, M. V. Frunzét Lenin Moszkvába hívta és szeptember 20-án fogadta. Informálta a Vrangel leverése érdekében addig tett lépésekről, s közölte vele azt az elhatározást, hogy a Délnyugati Front déli szárnyából önálló frontot hoznak létre. A frontparancsnoki tisztségre Frunzét szemelték ki. „Nincs jogunk a népet még egy téli hadjárat szörnyűségeinek és szenvedéseinek kitenni – mondta ez alkalommal Lenin. – Mindennel segítünk magának, amivel ren-

delkezünk." A beszélgetést ezzel fejezte be: „Remélem, Vrangel báró sorsa nem lesz jobb Kolcsak admirális sorsánál..."[7]

Lenin e beszélgetés során is utalt az OK(b)P KB Politikai Bizottsága szeptember 1-jén hozott határozatára, amely utasította a szovjet hadvezetőséget, hogy még a tél beállta előtt foglalja el a Krím-félszigetet.[8] A Déli Front felsőparancsnoki apparátusában ismerték Frunzénak azt az ígéretét, amit ekkor Leninnek tett, hogy decemberig befejezi Vrangel csapatainak felszámolását, s ezzel megkíméli a szovjetköztársaságot egy újabb háborús téltől, ami az élelmezési gondokkal és felszereléshiánnyal küzdő csapatokat is újabb rendkívüli megpróbáltatás elé állította volna.[9]

Lenin világosan látta, hogy milyen szorosan összefügg a lengyel burzsoá kormánnyal folytatott küzdelem, majd a tárgyalások sikere a szovjetköztársaság helyzetével, a Vrangel-hadsereg szétzúzásának gyors végrehajtásával. Vrangel pozíciói ugyanis jelentősen megerősödtek azáltal, hogy a szovjet Délnyugati Front csapatai egyidőben küzdöttek a lengyel burzsoázia és Vrangel erői ellen. „Vrangel csapatait jobban ellátták ágyúkkal, harckocsikkal, repülőgépekkel, mint az Oroszországban harcoló többi hadsereget – fejtette ki Lenin október 15-én a moszkvai kormányzósági szovjetek vezetőinek tanácskozásán. – Amikor mi a lengyelek ellen harcoltunk, Vrangel összegyűjtötte erőit, és éppen ezért mondom, hogy a Lengyelországgal kötött béke nem szilárd. A 12-én aláírt előzetes béke szerint a fegyverszünet csak 18-án kezdődik, ezt a fegyverszünetet a lengyelek 2 nappal ezt megelőzően még elutasíthatják... Vrangel siet felhasználni minden összeköttetését, hogy meghiúsítsa ezt a békét, mert Vrangel látja, hogy ha a Lengyelországgal folyó háború véget ér, a bolsevikok ellene fordulnak... ahhoz, hogy a Lengyelországgal kötött előzetes békét végleges békévé változtassuk, a legrövidebb időn belül végeznünk kell Vrangellel... ha törik, ha szakad, a legrövidebb időn belül tapossuk el Vrangelt, mivel csak ettől függ az, hogy hozzáfoghatunk-e a békés építés munkájához."[10]

Szeptember 21-én meg is jelent a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsának parancsa a Déli Front megalakításáról. A frontparancsnok Frunze, a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsának egyik tagja Sz. I. Guszev lett. Kun Béla kinevezéséről ekkor még nincs szó. Igaz, hogy a Szibériából és Turkesztánból ide vezényelt egységek internacionalista harcosai melegen üdvözölték, amikor megtudták, hogy Szovjet-Oroszországba érkezett. A csapatok harcosainak az a vágya, hogy személyesen is találkozzanak a Tanácsköztársaság egykori vezetőjével, még egyáltalán nem tett szükségessé egy kinevezést a frontparancsnokság állományába, hisz mint politikai vezető, felkereshette a csapatokat. A 13. hadsereg soraiba sok magyar internacionalista került. A hadsereg politikai osztályát 1919 októberétől R. Zemljacska (Szamojlovna) vezette, aki a februári forradalom után az OSZD(b)MP moszkvai bizottságának volt a titkára. 1917 végén, 1918 elején a moszkvai hadkerületben bábáskodott a kibontakozó internacionalista hadifogoly-mozgalom felett. Kun Bélát nemcsak ismerte, hanem 1918 elejétől együtt is dolgozott vele. Az említett hadseregben külön magyar agitációs és propagandairoda működött, s a magyar vöröskatonák a következő üdvözletet küldték Kun megérkezése alkalmával: „Kedves tanítónk, a szabad Orosz Szovjetköztársaság területére érkezése alkalmával mi, magyar vöröskatonák, akik a 13. hadseregnél szolgálunk, a lelkünk mélyéből üdvözöljük Önt és kifejezzük azt a meggyőződésünket, hogy az Ön Oroszországba érkezése új fejezetet nyit a magyar kommunista mozgalomban."[11]

Guszev és Frunze Harkovba utazott, és hozzákezdett a Déli Front parancsnoki apparátusának kiépítéséhez. Mindketten – de főleg Guszev – sürgették, hogy bővítsék ki a front Forradalmi Katonai Tanácsát Kujbisevvel, aki rendszeresen kiutazik majd a csapatokhoz.[12]

Kun Bélát Lenin kezdeményezésére nevezték ki a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsába. Az elhatározásban szerepet játszott az, hogy Kun nemrég érkezett Ausztriából, ahol közvetlenül nyomon követte az orosz és az ukrán hadifoglyok között működő politikai mozgalmakat, a különböző irányzatú ellenforradalmi szervezetek tevékenységét, valamint az osztrák kommunistákkal (akik között sok magyar kommunista is dolgozott) együttműködő orosz bolsevik szervezetek munkáját, amit a hazatérő orosz és ukrán hadifoglyok között végeztek. Vrangel ugyanis kimerítette a sorozatos mozgósításokkal a rendelkezésére álló embertartalékot, s a további forrást a nyugatról még haza nem tért hadifoglyokban vélte felfedezni. Vrangel hivatalos lapjában a Déli Front megalakításával egyidőben jelent meg a cári hadseregben katonai szolgálatot teljesített személyek mozgósítását és a „Dél-Oroszország Fegyveres Erőinél" való jelentkezésüket elrendelő parancs.[13] A parancsot az antant támogatását élvező rádióadók és lapok közölték az európai országokban. A nem jelentkezőket Vrangelék dezertőröknek tekintették.

Vrangel kísérletet tett a szovjethatalommal a gabonarekvirálások miatt szembekerült kulákság és középparasztság megnyerésére is, ilyen jellegű felhívást bocsátott ki a Vörös Hadsereg parancsnokaihoz és katonáihoz.[14] A felhívás a polgárháború befejezését, a megbékélést sürgette, amire a lakosság többsége vágyakozott. Komoly veszélyt jelentett volna, ha megegyezés jön létre az ukrán nacionalisták, Mahno és a „Nabat" csoporthoz tartozó anarchisták, valamint Vrangel között. A tét az volt, hogy kinek a tartaléka lesz a gazdagparasztság mellett a hadműveleti területen a középparasztság. Közben a jekatyerinoszlavi (ma: Dnyepropetrovszk) pártbizottság, melynek kapcsolata volt a Mahno vezetése alatt álló „Felkelő Hadsereg" soraiban működő illegális sejttel, jelezte, hogy a szovjethatalommal harcban álló Mahno szabadcsapatának soraiban a politikai bomlás jelei mutatkoznak. Ez a folyamat felerősödött, amikor szeptember folyamán Vrangel jelentős területeket szállt meg, köztük Mahno bázisát, Guljajpole vidékét. A parasztok, de még a gazdagparasztok is meggyőződtek arról, hogy a földesúri hatalom visszaállítása nem áll érdekükben, s előbb említett bázisuk visszavételében csak a Vörös Hadseregre számíthatnak. Ezek a jelzések már elértek Moszkvába, amikor Lenin Kun Bélát magához hívatta. A találkozás a feljegyzés szerint szeptember 28-án, kedden negyed háromra volt kitűzve.[15]

Ezen a napon fogadta Lenin B. Z. Sumjatckijt, aki a Centroszibir első elnöke volt. Kun Bélát 1917-től ismerte. 1920 elején a tomszki kormányzósági pártbizottság elnöke, majd a Távol-keleti Köztársaság minisztertanácsának elnöke lett. Leninnel történt tanácskozása után a Szibériai Forradalmi Bizottság elnökhelyettesi funkcióját vette át. Ez a bizottság biztosította a 30. irkutszki lövészhadosztály, a szibériai önkéntes dandár gyors és pontos elszállítását a Vrangel elleni frontra. Kunnak ezeket a Szibériából, valamint Turkesztánból érkező csapatokat kellett fogadnia a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsa nevében, melynek tagjává a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa 1920. október 1-jei keltű, 470. sz. parancsával nevezi ki.[16] (Ismereteink szerint nem készült részletes feljegyzés arról, ami Kun és Lenin ekkori találkozása alkalmával elhangzott, de tartalmára következtethetünk abból a levélből,

amelyet Kun a találkozó után írt egyik szibériai ismerősének. A levelet M. I. Csugunov fedezte fel. Ebben többek között ez áll: „Holnap utazom a Vrangel-frontra, lássák el a frontunkat harcos szibériaiakkal!" Üdvözölte egyben azokat a bolsevikokat, akikkel 1916–1917-ben Tomszkban együttműködött, köztük V. M. Koszarjevet és V. D. Vegmant. A Leninnel való beszélgetés után tehát személyes gondjává vált harcképes erők indítása a Vrangel-frontra.)[17]

Nem mint katonai szakember, hanem mint tapasztalt politikai munkás került a front Forradalmi Katonai Tanácsának tagjai közé. Magával hozta a Központi Bizottságnak és Leninnek egyrészt a csapatok politikai előkészítésére, másrészt a front mögöttes területeinek biztosítására, harmadrészt az ellenfél csapatainak politikai felbomlasztására vonatkozó szóbeli utasításait. A front Forradalmi Katonai Tanácsán belül a hadtápmunka irányítása Guszev kezében összpontosult, de számos dokumentum tanúskodik arról, hogy ennek a feladatnak az ellátásából Kun is kivette a részét. Miután a döntő támadás előkészítése és végrehajtása folyamán idejének zömét a csapatoknál töltötte, az igények felmérésével, a szétosztás szervezésével tevőlegesen hozzájárult a csapatok ellátásának biztosításához. Kun ez irányú tevékenységét nagyon jól nyomon lehet követni. Ha a rendszeresen kiadott parancsokon hiányzik az aláírása, akkor az adott nap a csapatoknál tartózkodott.[18]

Fennmaradt első jelentése, amelyet október 5-én a Köztársaság Forradalmi Tanácsa elnökének küldött: „Jelentem, hogy október negyedikén megérkeztem Harkovba és hozzáláttam a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsa tagjai kötelmeinek a teljesítéséhez."[19] Még ezen a napon tanácskozik a cseh Arnošt Kuželával, s a következő nap megbízólevelet is ad ki részére nemzetközi dandár szervezésére.[20] Kužela Frunze jó ismerőse volt, Turkesztánban egy internacionalista dandár harcát irányította. Kužela dandárjával több mint egy évig harcolt Turkesztán hegyei között a baszmacs bandák ellen, s így a banditizmus elleni küzdelemben megfelelő tapasztalatra is szert tett. Az 1920 nyarán–őszén a Dél-Oroszországba irányított egységekből szervezett internacionalista lovasdandár hamarosan készen állott arra, hogy ha Mahno nem tartaná be az egyezményt, melynek szerződés formájában való végleges megfogalmazása a levéltári források szerint a Déli Front részéről Kun megérkezéséig – az ezzel ellentétes állításokkal szemben – nem történt meg, akkor katonailag leszámoljanak vele.

A Vrangel erőinek megsemmisítése érdekében indított támadás előkészítése és lefolytatása alatt a Kužela irányításával újjászervezett internacionalista lovasdandár, valamint a 42. lövészhadosztály készen állott, hogy Mahno erőivel felvegye a harcot. Ilyen biztosítékok birtokában folytak Mahno megbízottaival a tárgyalások.

Kun megérkezéséig a következő történt: Frunze telefonon tárgyalt Mahnóval. Ezt követően szeptember 30-án az ukrajnai „Felkelő Hadsereg" – ahogy Mahno szabadcsapatát elnevezte – Forradalmi Katonai Tanácsa azzal a kéréssel fordult a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsához, hogy szüntesse be a harcot Mahno csapatai ellen, melyek elismerik a szovjethatalmat, vállalják a Vörös Hadseregnek való hadműveleti alárendeltséget, de meg kívánják őrizni csapataik belső rendjét. Ennek megfelelően Frunze október 2-án kiadta a parancsot, hogy szüntessék be Mahno alakulatai ellen a tüzet.[21] A Déli Front iratainak áttanulmányozása arról győzött meg, hogy Kun Harkovba érkezéséig Mahno a Déli Fronttal a csatlakozásról, a katonai együttműködésről, az együttműködés politikai feltételeiről érvényes szer-

ződést nem írt alá. A szóbeli megállapodások csak azok írásba rögzítésével és megfelelő garanciákkal válhattak érvényessé. Mahno e célból Harkovba küldte megbízottjait, akik október 6-án meg is érkeztek. Frunzéval együtt október 7-én írta alá Kun Béla Mahno Klein nevű megbízottjának[22] az igazolását, hogy az a „Felkelő Hadsereg" összekötője a Déli Front parancsnokságán. D. Popov igazolványának aláírását azonban személyes okokból megtagadta, s azt Guszev látta el kézjegyével.[23]

Vajon mi volt e személyes ok?

D. Popov nem volt más, mint annak a csekista osztagnak a parancsnoka, amely 1918. július 6–7-én, az eszerlázadás alkalmával a moszkvai Pokrovszkij kaszárnyában rendezkedett be, s elfogta Dzerzsinszkijt is. Ellene harcolt Moszkvában maga Kun Béla is egy internacionalista osztag élén. Popovnak a kudarc után sikerült egérutat nyernie. Ezúttal ez az eszer vezető Mahno táborában tűnt fel mint a törzs főnöke. Az egyezmény megkötéséhez egy fontos jogi probléma eldöntése is fűződött. Popovot a Cseka áruló szökevényként tartotta számon, de Mahno jogi helyzete sem volt rózsásabb, ő a Vörös Hadsereg szökevényének számított, s ez a momentum, amikor a csapatok fegyelmét kellett megszilárdítani, nem kerülhette el Kun figyelmét. Az egyezményben biztosítani kellett, hogy annak nyilvánosságra hozatala ne indítsa el a dezertőrök Mahno csapataiba áramlását. Ez komoly veszély volt. A perekopi áttörést majdan végző 6. hadsereghez irányított 60 000 emberből október 4-én már csak 30 000 van jelen,[24] s ez a jelenség más hadseregeknél is megfigyelhető, sőt kis mértékben az internacionalistáknál is. A Volga mentén és Szibériában még a magyar hadifoglyokra is hatott az anarchizmus. Anarchista vezetés alatt álló osztagokba is léptek be, s ez a hatás nem múlt el nyomtalanul, Mahnónál is feltűntek volt hadifoglyok. Frunze is meglehetős aggodalommal tekintett az ügyre. Az anarchisták „Nabat" csoportja, mely csak a helyzetet akarta kihasználni, arra számított ugyanis, hogy Vrangel leverése után kiéleződik majd a hadikommunizmus talaján az ellentét a bolsevikok és a parasztság között, s a közelgő ukrán szovjetválasztásokon az anarchisták szerzik meg a többséget, s a hatalom, melynek szükségességét elvileg tagadták, különös módon az ölükbe hull. Még október 6-án Frunze az alábbi rejtjeles táviratot intézi a Köztársaság Forradalmi Katonatanácsa elnökéhez: „A politikai felelősség a Mahnóval való egyezményért a párt Ukrán Központi Bizottságát és Népbiztosainak Tanácsát terheli. Én, miután személyesen kevésbé vagyok tájékozott a mahnoizmusban, passzív szerepet játszottam. Katonai szempontból a hátországunk szörnyű gyengesége mellett Mahno még olyan körülmények között is, hogy aztán majd ellenünk fordul, nyereség számunkra. Döntő garanciáink nincsenek, figyelése érthetően folyik, továbbá hozzánk kell érkeznie Mahno három tekintélyes munkatársának."[25]

A fennmaradt dokumentumokból kitűnik, hogy a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsa tagjai közül arra bízták a Mahnóval folyó tárgyalásokat, aki legutoljára beszélt Leninnel, akinek emellett volt régebben is kapcsolata az ukrán kommunistákkal, s ráadásul jogi képzettséggel is rendelkezett. Így került az ügy Kun Bélához, aki méltó partnere lehetett a Mahno mögött álló anarchista ideológusoknak, zsurnalisztáknak. A jekatyerinovszlavi pártbizottsággal, amely megbízottai révén közvetlenül nyomon követte az anarchista mozgalmat, Kun Bélának 1918-ban volt már kapcsolata. Ez a kapcsolat annak révén alakult ki, hogy Jekatyerinoszlavot az 5. honvéd lovashadosztály szállta meg, mely a XII. cs. és kir. hadtest alárendeltségébe tartozott.[26]

Mahno ekkor a német és az osztrák–magyar csapatok ellen szervezett partizánosztagot, s végeredményben Kunnal együtt a német és osztrák–magyar imperializmus ellen harcolt. 1919-ben Mahno kivégeztette azt a Grigorjevet, akinek a hadosztályát eredetileg a Magyarországi Tanácsköztársaság megsegítésére szánták, de megtagadta a parancsot, fellázadt a szovjethatalom ellen. Így a tárgyalásokon lehetett utalni ezekre a momentumokra s megkísérelni Mahnót, akit az ukrán parasztság egy része népi hősnek tekintett, elszakítani a „Nabat" csoporttól. Miután az anarchisták ki akarták terjeszteni befolyásukat a Vrangel ellen összevont erők személyi állományára és fordítva, a Déli Front politikai apparátusa az anarchista befolyás alól kívánta kivonni Mahno szabadcsapatainak állományát, mindkét tárgyaló fél rendkívül bizalmatlan volt egymás iránt. Ezt mutatta az is, hogy Mahno nem hagyta el csapatainak parancsnokságát, szigorú biztonsági intézkedésekkel védte körzetét. Ha valaki vele személyesen akart tárgyalni, akkor ki kellett hozzá utazni. Az a kérdés, hogy Kun Béla hányszor járt az anarchista vezér főhadiszállásán, még további kutatást igényel. A katonai és politikai egyezmény kidolgozásán a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsa megbízásából Mahno Harkovba küldött megbízottaival Kun Béla dolgozott – más teendőinek ellátása mellett. A tárgyalások elhúzódtak. Mahno, de különösen a sajtólehetőségek miatt türelmetlen „nabatista" értelmiségiek sürgették az ügyet.

„Mahno bátyka" aláírással október 15-én D. Popov címére az alábbi távirat érkezett Harkovba: „Azonnal közölje a katonai és politikai szerződés szövegét. Ön azonnal, mihelyt közlésre került a szerződés, utazzon ki a hadsereghez. Képviselőinknek pedig tegye kötelességévé, hogy esténként tartsanak ügyeletet a telefonkészüléknél. Hozza magával Sztyepan Kuzmenkót is."[27]

A táviratból egyértelműen kitűnik, hogy október 15-én még nincs sem érvényes katonai, sem politikai szerződés. A katonai egyezmény aláírására október 18-án került sor.[28] Borsányi György Kun Béláról szóló, különben széles forráskutatáson alapuló monográfiájában azt állítja, hogy a „katonai egyezmény aláírására szeptember végén került sor, és azon Kun neve nem szerepel".[29] Ilyen nagy munkánál fordulhatnak elő pontatlanságok, különösen akkor, ha ilyenek a forráspublikációkban is találhatók. Szót ejteni erről mégis azért kell, mert Kun Béla katonai és politikai tevékenységének megítélésében e tévedés messzemenő következtetésekre adott alkalmat. Nevezetesen annak állítására, hogy az egyezményt Mahnóval még Kun kinevezése és Harkovba utazása előtt dolgozták ki és írták alá. A levéltári források ezt az állítást meggyőzően cáfolják. Cáfolja ezt Mahno fent idézett távirata is.

Kezdjük e dokumentum ismertetését az aláírókkal. Az okmányt M. Frunze frontparancsnoki minőségében nem írta alá, s ez érthető már idézett tartózkodó állásfoglalása alapján is. Neve, aláírása mégis szerepel, de a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsa három tagjának a sorában. Frunze neve után Kun Béla neve következik, aki a szerződés elfogadtatásában is szerepet játszott. Aláírta Guszev is, s így a testület kollektívan hagyta azt jóvá. „Ukrajna Forradalmi Felkelő Hadserege", „Mahno hívei" nevében D. Popov és V. Kurilenko látta el kézjegyével.[30] A politikai egyezmény aláírása a katonai egyezmény függvénye volt.

A katonai szerződés első pontja meghatározza Mahno hadseregének státusát, ami már a tűzszünet elrendelése előtt a megegyezés alapja volt. A partizánsereg megőrzi belső rendjét, s csak hadműveleti szinten kerül a Vörös Hadsereg parancs-

noksága alá. A második pont jelenti az egyezmény lényegét. „Ukrajna Forradalmi Felkelő Hadserege, Mahno hívei, miközben szovjet területen a frontra vonulnak vagy átlépik a front vonalát, nem vesznek fel soraikba a Vörös Hadsereg kötelékébe tartozó egységet és abból dezertáltakat." Az egyezményből is kitűnik, hogy a frontparancsnokság abba az irányba terelte az anarchistákat, hogy hatoljanak Vrangel mögöttes területeire. Itt viszont – Vrangel mögöttes területein – már hozzájárult a csapatuktól elszakadt vöröskatonák csatlakoztatásához. Az egyezmény a közös ellenség, Vrangel megsemmisítésére köttetett, s ezért Mahnót kötelezték, hogy felhívással szólítsa fel minden hívét a szovjethatalom elleni harc beszüntetésére, ami fontos volt a küszöbönálló offenzíva sikere szempontjából.

Az UK(b)P Politikai Irodája már szeptember 29-i ülésén kidolgozta azokat az irányelveket, melyeket a Mahnóval való tárgyaláson követnek. Megfelelő utasításokat adtak a „Felkelő Hadsereg"-ben működő illegális kommunista szervezetnek, az utasítások kidolgozását Kosziorra bízták. A megkötendő egyezményt nem kívánták publikálni, mindössze egy közleményt terveztek kiadni, azt is azután, hogy Mahno Vrangel hátországában kezd majd tevékenykedni.[31]

Mahno nem igyekezett szabadcsapatával Vrangel hátországába, ami felettébb veszélyesnek ígérkezett számára. Meg akarta őrizni alakulatainak intaktságát, várva a Vörös Hadsereg harcképes alakulatainak elvérzését s az erőviszonyoknak az anarchisták számára kedvező megváltozását. Kun közvetlenül a katonai egyezmény publikálása előtt meglátogatta a 2. szibériai lövészhadosztályt, valamint a 23. hadosztályt, 22-én pedig Mahno főhadiszállását Uljanovkán.[32]

Amikor Mahno tárgyalásokba kezdett, körülbelül 12 000 harcos felett rendelkezett, de amikor csapatai harcba vetésére került sor, mindössze azt lehetett nála elérni, hogy Karetnyikov parancsnoksága alatt mintegy 6000 embert közvetlenül a frontparancsnokság rendelkezésére bocsát.[33]

Október 23-án jelentette Frunze a Főparancsnokságnak, hogy a 4. hadsereg befejezte összpontosítását, s Mahno csapataival, valamint az említett 23. hadosztállyal együtt Alekszandrovszk irányában támad.[34] 28-án, amikor Mahnóék visszafoglalták Guljajpolét, egykori fő bázisukat, ki is fulladt támadási kedvük, négy-öt nap pihenőt kértek, ami a támadási ütemben nagy kimaradást eredményezett, s ezért a „felkelők" a 13. hadsereg hadműveleti alárendeltségébe kerültek, melynek politikai apparátusa már régen ismerte az ukrajnai anarchista mozgalmat.

Arról, hogy Kun Béla személyesen tárgyalt Mahnóval, és ez a tárgyalás nem volt „rutin látogatás", számos forrás tanúskodik. Mint láttuk, Frunze azzal is megelégedett, hogy a Vrangel elleni offenzíva idején Mahnóval tűzszüneti állapot álljon fenn. Ami ezen felül történt – a dezertőrök befogadásának megtiltása, a „felkelők" egy részének tényleges bekapcsolódása a Vrangel elleni küzdelembe – kétségtelenül külön nyereség volt, melynek elérésében Kun személyes fellépésének, diplomáciai képességének szerepe tagadhatatlan. A tomszki sajtó, már csak azért is, mert a kormányzóság területéről kiegészített több ezred is küzdött a Déli Front állományában, figyelmesen nyomon követte az eseményeket. A *Znamja Revoljucii,* a tomszki kormányzósági pártbizottság lapja 1920. november 17-i száma interjút közöl, amelyben a Déli Front eseményeiről a szovjet fegyveres erők főparancsnoka, Sz. Sz. Kamenyev nyilatkozik: „Mahno híveinek soraiban szintén rétegződés kezdődött – állapítja meg Kamenyev –, s ebben kell keresnünk az okát annak, hogy Mahno felajánlotta szolgá-

latait a szovjethatalomnak. Tanúskodhatom arról, hogy a parancsnokság megnyilatkozása szerint Mahno a magára vállalt kötelességeket lojálisan teljesíti. A további az ő saját viselkedésétől függ. Maga Mahno megsebesült és Guljajpolében fekszik, ahol őt nemrégen meglátogatta Kun Béla elvtárs." Bugyonnij marsall így emlékszik vissza Kun küldetésére: „...Mahnóval tárgyalt, az ukrajnai anarchista-kulák felkelő hadsereg vezérével. Határozat született ugyanis, hogy Mahno egységeit felhasználják a Vrangel elleni harcokban. Kun Béla vállalta e rendkívül veszélyes feladatot. Mahno ravasz és alattomos volt, bármilyen kalandba belebocsátkozott, beleértve a gyilkosságot is. És Kun Béla ragyogóan elvégezte ezt a nehéz feladatot. Mahno részt vett a vrangelisták elleni harcokban."[35]

„A politikai egyezmény október első napjaiban kelt Harkovban. Aláíróinak egyike Kun Béla" – állapítja meg forrásfeltáró monográfiájában Borsányi.[36] Az egyezmény hiteles szövegének publikálására az UK(b)P KB állásfoglalása értelmében a lapokban nem került sor, később különböző variációk jelentek meg – többnyire dátum nélkül. Ez a helyzet bizonyos értelemben menti a kutatót. Előkerült azonban az eredeti fogalmazvány,[37] ami tisztázza Kun szerepét s az egyezmény aláírásának időpontját. Tarthatatlanná teszi a téves dátumhoz kötött találgatásokat.

A részben gépelt és részben kézzel írt eredeti szöveg bal alsó sarkában áll a dátum és az iktatószám: „№ 702,20/X. g." Jellegzetes stílusjegy, mely a katonai egyezményen is fellelhető. Ezek szerint a katonai egyezmény szövegtervezetét is ugyanaz a személy készítette. A záradék Kun kézírásával készült, melyben feltűnnek jellegzetes nyelvtani és stílushibái is. A kézzel írt záradék: „Elfogadva mindkét fél képviselőinek ülésén." Aláírták: Kun Béla, D. Popov. Ezek szerint a 19-én vagy 20-án tartott ülésen fogadták el. A szerződés szövege a későbbi publikálások esetében már nem tartalmazza az eredeti fogalmazvány stilisztikai és nyelvtani hiányosságait, de tartalmában megegyezik azzal.

A szerződés szövegéből kitűnik, hogy a tárgyaláshoz nemcsak az ukrán párt- és szovjetszervektől kellett Kunnak megbízással rendelkeznie, hanem a Népbiztosok Tanácsától is, melynek Lenin volt az elnöke. Ugyanis olyan kötelezettségek vállalásáról volt szó az egyezményben az anarchistákkal szemben, amelyek kiterjedtek egész Szovjet-Oroszország területére.

A szerződés szerint valamennyi szovjetköztársaság területén megszüntetik az anarchisták ellen folyó eljárásokat, kivéve azokét, akik fegyvert emelnek a szovjethatalomra. Teljes agitációs szabadságot biztosítanak szóban és írásban az anarchistáknak és Mahno híveinek. Az egyezmény lényege az anarchisták számára, hogy lehetőséget kaptak az állami kézben levő nyomdák használatára, viszont alá kellett vetniük magukat a kiadási szabályoknak, a katonai cenzúra szempontjainak. A végén szabad részvételt nyertek a küszöbönálló 5. összukrán kongresszusra irányuló választásokon.

Az egyezmény megszövegezése rendkívüli politikai éberséget igényelt. Már október 20-án jelentette a 13. hadsereg parancsnoka, hogy a 42. hadosztálynál vöröskatonák, sőt kommunisták átálltak Mahnóhoz. A hadsereg különleges osztálya azonnal megtette a szükséges intézkedéseket.[38] Hasonló esetek az egyezmény ellenére előfordultak, komoly feladatokat róva a politikai apparátusra és a különleges osztályokra. Az utóbbiak jogi helyzete, alárendeltségi viszonya nem volt elég világos, s erre Kun Béla adott a front Forradalmi Katonai Tanácsa részéről eligazítást. Már közvetlenül a katonai

egyezmény aláírása után körtáviratot intézett valamennyi alárendelt hadsereg forradalmi katonai tanácsához. Ebből a körtáviratból teljesen világos, hogy a hadseregnél működő különleges osztályok nem voltak az adott hadsereg forradalmi katonai tanácsának alárendelve, hanem mellérendeltségi viszonyban álltak egymással. A hadsereg különleges osztálya a front különleges osztályának volt alárendelve, de mindkét esetben az állományt és a parancsnokot a Cseka nevezte ki, s a forradalmi katonai tanácsok egy-egy akciónál tájékozódás céljából egy képviselővel lehettek jelen.[39] A táviratot V. Mancev is ellenjegyezte, aki a Délnyugati Front különleges osztályainak csoportfőnökségét vezette. A különleges osztályok tevékenységét Kun nem irányította, csak tájékoztatót adott ki erről. Funkciójánál fogva nem tartozott közvetlenül hozzá az alapjában belügyi alárendeltségben létrehozott frontbizottság sem, amely a polgárháború hadifoglyait és szökevényeit evakuálta, azaz szállította el a frontkörzetből, a hadműveleti területről. Ennek szabályozására október 16-án Frunze adott ki parancsot.[40]

A front politikai osztálya részt vett a hadifoglyok közötti felvilágosító munkában, de a politikai szűrést a hadifoglyok között a különleges osztályok végezték. Kun munkaerejét, tapasztalatát e tárgyban Vrangel hadseregének politikai felbomlasztásánál vették igénybe, abból kiindulva, hogy az OK(b)P Külföldi Csoportjainak Föderációja elnökeként 1918 tavaszától a német és osztrák–magyar megszálló csapatok forradalmasításán dolgozott, ami akkor látványos sikerrel zárult. Kun ilyen irányú igénybevételéről tanúskodnak a *Pravdá*nak és az *Izvesztyijá*nak írt cikkei is. Figyelemmel kísérte a fehér hadsereg hangulatát, bomlásának meginduló folyamatát, azt a felháborodást, amely a külföldi tőke ellen izzott, amikor ügynökei nyíltan rabolták Dél-Oroszország kincseit. „Még a fehérgárdista tiszteket is felbőszíti az orosz kincseknek ez a teljesen leplezetlen elrablása – írja Kun. – Nemegyszer hallani köreikben, hogy a franciáknak ideje volna már kitakarodni, hogy valójában ők foglalták el Dél-Oroszországot."[41]

Frunze és Kun már október 7-én elrendelték, központi intézkedésre, a volt ellenforradalmi hadseregek tisztjeinek, hivatalnokainak és önkénteseinek nyilvántartásbavételét. Ez a tisztánlátást szolgálta, hisz annak a 30. hadosztálynak, amelynek ezredei egykor Kun szeme láttára és némely esetben személyes közreműködésével az Urálban alakultak s részt vettek Szibéria felszabadításában, 1919 végén és 1920 elején azokból az alakulatokból töltődtek fel, amelyek akkor a Kolcsak-hadseregből álltak át.

Így a 30. lövészhadosztály ezredeiben szép számban akadtak olyan tisztek, akiket Kun még Tomszkban ismert 1916–1917-ben, akik 1918-ban vele szemben harcoltak az Urálban, de kiábrándulva Kolcsakból, vállalták a szovjethatalom szolgálatát. Csak a 30. hadosztály 1. könnyű tüzérosztálya 80 volt kolcsakista katonát és tisztet kapott pótlásként 1919 végén Tomszkból.[42] A hadosztály 267. ezredébe, mely szintén az Urálban alakult s gyakorlatilag harc nélkül szabadította fel Tomszkot, beolvadt a 7. kuznyecki ezred 1130 lövésze és 93 tisztje, valamint a 2. ukrán ezred, vagyis azok a kolcsakista egységek, amelyek átálltak.[43] Az így feltöltött ezred rohamozta meg 1920. november elején a csongari átkelést tűz alatt tartó erődítményeket.

A 268. lövészezredről szóló statisztika szerint, amelyet 1920. június 25-én állított össze a május 10-i állapot alapján az ezred politikai komisszárja, Bodnár, az ezred létszáma 2021 fő. Ebből a kolcsakista hadseregben szolgált 875 fő (ebben benne vannak a hadtápnál dolgozó, de az egységek élelmezési létszámába beletartozó hadi-

foglyok is), önkéntes 1191 fő. Az utóbbinál vannak átfedések, hisz minden kategóriában voltak olyanok, akik mint orosz állampolgárok, koruknál fogva nem tartoztak a mozgósítás alatt álló korosztályokhoz. Az önkéntesek zöme azonban internacionalista volt. Ez tűnik ki az írásbeli jelentésből, amely megállapítja, hogy a hadifogolytáborokban toborzottak fegyelme jobb, mint azoké, akik a Kolcsak-hadseregben a hadtápnál szolgáltak.[44] A kimutatás a 30. lövészhadosztály politikai osztályának szervezési és nyilvántartási részlegéhez futott be, melynek Boros volt a vezetője. Ez volt az egyik olyan ezred, melynek küldötteit Kun Béla Szibériából való megérkezése alkalmából fogadta, s melynek soraiban a csongari erődítmények elleni roham, a Szivason való átkelés előtt megfordult, bátorított, harcra buzdított. Maga az ezred politikailag a legszilárdabbak közé tartozott, már 1920 májusában állományának 25 százaléka tagja volt a pártnak. Az egykori kolcsakista tisztek nyilvántartásbavétele azért volt indokolt, mert Vrangel épített a vele szembekerült csapatok parancsnoki karában levő volt tisztekre. Ha fogságába estek, szolgálatába fogadta őket, s számított kritikus helyzetben az átállásukra is. Viszont a Vörös Hadseregben nagyon kellett a katonai szakember, hisz a harc kimenetele a szakértelmen és a gyakorlottságon is múlott. A polgárháború vége felé sok egykori tiszt megtalálta a helyét a Vörös Hadseregben, s ez a folyamat a Vrangel elleni küzdelemben felerősödött, magában a fehér hadseregben is komoly méreteket öltött az erjedés. Ezt jelezte a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsa arra a rejtjelezett táviratra adott válaszában, amelyet Trockij október 18-án (Nr. 161; 233 778/SZK/188. sz. alatt) intézett a frontparancsnoksághoz.

Trockij ebben a rejtjelezett táviratában a frontparancsnokság véleményét kérte egy olyan általános jellegű parancs kiadásához, amelynek alapján a vrangelista hadsereg hadifogságba kerülő parancsnoki állományát likvidálnák. A hadifogságba eső vrangelista tisztek kivégzését Trockij azért tartotta indokoltnak, mert Vrangel 1920. április 29-én, 3052. sz. parancsában elrendelte, hogy „kíméletlenül lőjenek agyon minden elfogott komisszárt és más aktív kommunistát".[45] Továbbá egy ilyen értelmű parancs kiadását azzal is indokolni lehetne – Trockij szerint –, hogy a központi szovjetkormány már két alkalommal ajánlott fel megadás vagy átállás esetén a tiszteknek is „teljes amnesztiát".

A Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsa azonnal válaszolt. „Az Ön által javasolt intézkedést a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsa nem tartja célszerűnek – hangzik a határozott és átgondolt válasz –, tekintettel arra: először, Vrangel parancsnoki állományának a tekintélyes része a Vörös Hadseregből való, többek között a vörös parancsnokok közül, ami megállapítást nyert, amikor ezek az utóbbi harcok alatt átszöktek. Másodszor, a vrangelista tisztikar harci hangulata csökkent, ami abban fejeződött ki, hogy az utóbbi harcok alkalmával könnyen adták meg magukat. Harmadszor, Vrangel további sikertelenségei mellett lehetséges a tisztikar demokratikus részének a felkelése. Negyedszer, Vrangel parancsát [a komisszárok és a kommunista aktivisták kivégzéséről – *J. A.*] a valóságban teljes mértékben nem érvényesítik."[46]

Ennek kapcsán ki kell térni arra a megalapozatlan vádra, hogy Kun Béla ezrével végeztetett ki oktalanul fehérgárdista tiszteket. Borsányi György így összegezi a korabeli sajtóban, a burzsoá történetírásban található állításokat: „Nincs semmi dokumentumunk, amely akárcsak megerősítené, akár megcáfolná ezeket az állításokat

– miként a »vérfürdő« szerzői sem dokumentumokra vagy szemtanúkra, hanem egymás újságcikkeire hivatkoznak" – állapítja meg, majd így folytatja: ennek ellenére „azt sem lehet kizártnak tartani... hogy Kun Béla itt akarta pótolni azt, amit a burzsoázia elleni harcban Budapesten elmulasztott". Igaz, jegyzetben, hátul a fentieket megkérdőjelező megállapítást tesz: „Valamennyi mű ősforrása – írja – egy magát megnevezni nem hajlandó állítólagos vöröskeresztes ápolónő vallomása, aki a harcok idején – állítása szerint – a Krímben tartózkodott. »Madame N. N.« összeszámolta a Kun által kivégeztetett embereket, és »pontos« számokat közöl azokról. Mindenesetre elég nehéz elképzelnünk őt, amint egyidejűleg Kercsben, Feodoszijában, Szimferopolban és Szevasztopolban számlálja a halottakat, különválasztva közülük a fehérek által meggyilkoltakat, a harcokban elesetteket, valamint a »vörös terror áldozatait«."[47]

El kell ismerni, hogy ezzel a megjegyzésével Borsányi helyes irányba haladt az igazság kiderítésének meglehetősen göröngyös útján. Kár, hogy nem ment végig ezen az úton. Ha időt fordíthatott volna azokra a forrásokra, amelyeket a szovjet archívumok rendelkezésére bocsátottak és kutatásra elő is készítettek, akkor meg is találta volna e „pontos" számok ősforrását.

Időben kissé előre kell szaladnunk, de nem túl messzire. Egy olyan vrangelista hadifogoly tiszt, aki fontos beosztást töltött be, s még élt, amikor Kun már útnak indult a Krím-félszigetről Moszkvába, jelentést tett az ukrán szovjet fegyveres erők főparancsnokának, Frunzének Harkovban. Szevasztopolban esett fogságba. A hadifogoly tisztek állítólagos tömeges kivégzésének ez az egyik élő cáfolata jelentette Frunzénak, aki 1920. december 19-én azonnal tájékoztatja Lenint: „A szevasztopoli vrangelista rádióállomás volt parancsnokának, Jancsenkónak ma nekem tett jelentéséből határozottan megállapítható – jelenti Frunze –, hogy minden rejtjelkulcsunkat, miután azok egyáltalán nem bonyolultak, ellenségeink megfejtik. Egész rádióösszeköttetésünk kiváló eszközül szolgál az ellenség tájékozódásához. Jancsenkónak – annak révén, hogy szoros kapcsolata volt Vrangel tengeri flottájának rejtjelező csoportjával – lehetősége nyílt arra, hogy személyesen olvassa egész sor szigorúan bizalmas, rejtjelezett katonai-hadműveleti, valamint diplomáciai jellegű anyagunkat. Így például a külügyi népbiztosságnak a legtitkosabb levelezése taskenti és európai képviseletével szóról szóra ismert az angolok előtt, akik megszervezték rádiónk lehallgatását, és ebből a célból egy sor különleges rendeltetésű vevőállomást állítottak fel. A Déli Front és a Nyugati Front, de különösen az utóbbinak valamennyi parancsa azonnal ismertté vált az ellenség számára. A vrangelisták szevasztopoli desifrírozó osztálya féléves tevékenysége alatt több mint 100 rejtjelkulcsunkat fejtette meg. A nem megfejthető rejtjelezett anyagok elolvasásához azonnal rejtjelkulcsot küldtek Londonból, ahol a sifrírozó osztály élére az angolok orosz alattvalót állítottak, Vetterleit, aki ezt megelőzően ugyanezt a munkát végezte Oroszországban. Az általános következtetés az, hogy valamennyi ellenségünk, így köztük Anglia, állandóan informálva voltak egész katonai-hadműveleti és diplomáciai munkánkról... Az ukrajnai csapatok főparancsnoka, Frunze."[48]

Különösen figyelték a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa, illetve a főparancsnok frontokkal folytatott rejtjelezett levelezését, s így arról is tudomást szereztek, hogy a vezetés ellenintézkedést mérlegel Vrangelnek arra a parancsára, hogy a fogságba esett politikai munkásokat, kommunistákat ki kell végezni. A rádió-

felderítés anyaga – mint „hiteles hír" – mondhatni rendszeresen kiszivárgott a sajtóba. A hadseregek rádióadói, sokszor nyílt adásban is közölték az ellenfél veszteségeit. A hadifoglyokról szóló „részleteknél" csak egy kis „jóakarat" kellett, hogy egy zsurnalisztikai fogással a kivégzettek közé sorolják őket. A Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsának tagjai közül sem Guszevet, sem Frunzét nem ismerték túlzottan a világsajtóban, Kun Bélát annál inkább, hiszen a Párizsban folyó béketárgyalásokon neve gyakran szerepelt. Tudták róla azt is, hogy 1918 elején lapot szerkesztett a külügyi népbiztosságon, ahol formálisan Trockij volt a hivatali főnöke, s így a retorzió végrehajtására vonatkozó tervet is – amelynek megvalósítására éppen a Déli Front parancsnokságának határozott ellenállása miatt nem került sor – az ő nevéhez kötötték. Ehhez járult még egy nyilatkozat is, amely az *Izvesztyijá*ban jelent meg közvetlenül Vrangel leverése után, amikor Kun a Krími Forradalmi Bizottság elnöki funkcióját töltötte be. Mi volt ebben a közleményben?

Elsősorban az, hogy Vrangel csapatainak leverése után a munkás-paraszt állam a békés építőmunkára kíván áttérni. Miután az antant támogatásával harcoló ellenforradalmi erők katonai vereséget szenvedtek, áttértek a szovjet vezetők elleni terrorista akciók szervezésére. A szovjetkormány nem kívánta megengedni, hogy a terrorista módszerek elhatalmasodjanak és ismét kiváltsák a vörös terrort, mint ez 1918 folyamán történt. Ezért bejelentették, hogy az eszer Szavinkov és Csernov csoportjának, a „Nemzeti Központnak" és a „Taktikai Központnak" az elfogott vezetőit, valamint a foglyul ejtett vrangelista tiszteket túszoknak tekintik az individuális terror kiújulása esetén.[49]

Sem Trockij álláspontja, sem az individuális terror megfékezését szolgáló figyelmeztetés nem szült olyan konkrét kormányutasítást, amely szerint megtorlásul valamennyi hadifogoly vrangelista tisztet likvidálni kellett volna. Nem került sor a vörös terror alkalmazására sem Tauriában, sem a Krím-félszigeten, ahol a hadműveletek folytak. A cél nem csak Vrangel mozgósított legénységének a megnyerése volt, hanem minél több tisztnek Vrangel külföldi érdekeket kiszolgáló politikájával való szembeállítása is.

Guszev mellett Kun Béla valóban a front második politikai komisszárja volt, hasonló beosztást töltött be, mint egykori parancsnoka, R. I. Berzin, a 3. hadsereg volt parancsnoka és szervezője vagy J. V. Sztálin, amikor frontparancsnokságon kapott beosztást. Alárendeltségébe került a legendás hírű 1. lovashadsereg, melynek szervezője és parancsnoka Sz. M. Bugyonnij, politikai biztosa pedig K. E. Vorosilov volt.

Az 1. lovashadsereget a lengyel arcvonalról rendelték Vrangel ellen. Az átcsoportosítás útvonala ukrán nacionalisták és anarchisták befolyása alatt álló területeken vezetett át, ami komoly feladat elé állította a parancsnoki és a politikai apparátust. Vissza kellett vernie ezeknek a politikai irányzatoknak arra irányuló kísérleteit, hogy megfertőzzék az állomány egy részének politikai tudatát. Miután a lovashadseregben jelentős volt az internacionalisták száma is, Kun igen hamar kapott jelzéseket, amelyeket azonnal továbbított Moszkvába, a párt Központi Bizottságához, hangsúlyozva, hogy Bugyonnij hadseregében meg kell erősíteni a politikai munkát és a harckiképzést. „A hadsereg helyzete olyan, hogy különös erőfeszítést igénylő megfeszített munkára van szükség."[50] Rövidesen olyan vezető pártmunkások érkeztek a Déli Front csapatai körében folytatandó politikai munka segítésére, mint M. I.

Kalinyin, A. V. Lunacsarszkij, N. A. Szemasko stb., akik visszatérve Moszkvába, informálták Lenint is a csapatok helyzetéről.[51]

A hadianyag-ellátás akadozott, s ezt a helyzetet súlyosbította a gyárakban tapasztalható szabotázs.

Október 14-én a 13. hadsereg Forradalmi Katonai Tanácsának tagja, Gorbunov jelentette Kunnak, hogy hetven Izsevszkben gyártott gránát közül csak három-öt robban.[52] Nyilvánvaló, hogy szabotázs folyik abban a gyárban, ahol már 1918-ban is történt szovjetellenes felkelés. (A felkelés leverésében akkor Kun is részt vett.)

A Déli Front kialakult parancsnoki kollektívája munkatársaival szolidáris, s nemcsak a hadifoglyok kérdésében mond ellent Trockijnak, hanem egységesen lép fel akkor is, amikor a 6. hadsereg parancsnokát Trockij a támadó hadműveletek megindulása előestéjén leváltja. A Forradalmi Katonai Tanács az intézkedés ellen tiltakozott, hangsúlyozva, hogy a leváltás pszichológiailag káros hatást vált ki. Emellett egyenesen kitüntetésre terjesztették fel a leváltott hadseregparancsnokot, ebben is egységesen foglalva állást. A felterjesztést Frunze után Kun Béla írta alá, bizonyítva egyben azt is, hogy meglehetősen kritikus volt a viszonya egykori hivatali főnökével, Trockijjal.[53]

Ezzel még nem ért véget a Trockijnak szóló visszavágás. Elérték, hogy a leváltott K. A. Avkszentyevszkij legyen a főparancsnok, Frunze helyettese. Ugyancsak Avkszentyevszkij lett később annak a bizottságnak az elnöke (mint az ukrán fegyveres erők parancsnokának, Frunzénak a helyettese), amely felügyeletet gyakorolt a hadifoglyokkal foglalkozó szervek fölött.[54] A történtek után nehezen lehetett róla elképzelni, hogy végrehajtja Trockij elképzeléseit, elrendelve a hadifogoly vrangelista tisztek kivégzését.

A polgárháború éveiben nemcsak a különböző irányzatú sajtótermékekben, hanem a szovjetszervekhez befutott jelentésekben is akadtak rágalmak. A feljelentések persze nem minden esetben igazolódtak be, s ezért Kun szerepét illetően is a korabeli forrásokat megfelelő kritikával kell tanulmányoznunk. Ma a szovjet köztudatban, különösen a katonák körében M. V. Frunze nevének említése köztiszteletet parancsol. Pedig amikor – Lenin személyes kívánságára – vonata a moszkvai pályaudvarra befutott, egy csekista osztag vette körül, s mindenkit megmotoztak, munkatársait s az internacionalistákból álló őrséget egyaránt.[55] A Cseka ugyanis olyan értesüléseket kapott, hogy a vonaton utazóknál arany és drágakő található. Frunze nyugodtan szemlélte az eseményeket, éppen Leninhez készült. Néhány hét múlva, október 15-én a Központi Bizottság határozatban fejezte ki bizalmát nemcsak Frunze iránt, hanem a kíséretében levő személyek, így az internacionalistákból álló őrség iránt is.[56]

Kun és elvtársai ellen is futottak be feljelentések, melyeket kivizsgáltak. Ilyen kivizsgálás folyt a Kunnal szembeni állításokat illetően 1922 januárjában, s megállapítást nyert, hogy a felhozott vádak alaptalanok.[57]

Frunze már Kun Béla frontra érkezése előtt felvázolta azt a hadműveleti tervet, amely jóváhagyást nyert. Ennek lényege: erőfölényt kell teremteni, a Dnyeperen átkelő vrangelista erőket több irányból koncentrikus támadással kell szétzúzni, majd bekeríteni a Krímtől északra elterülő övezetben Vrangel fő erőit és megsemmisíteni azokat. Ennél a bekerítő hadműveletnél a már létező kahovkai hídfőből kell a fő

csapást mérni, amely majd elvágja a Szivastól északabbra harcoló fehéreket a krími erődítmények mögé való visszavonulás útjától.

Kun Béla a hadműveleti tervek további kidolgozásában október elejétől részt vett mint a katonai vezető apparátus egyik tagja. Azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a legfontosabb döntések meghozatalánál a meghatározó a Forradalmi Katonai Tanács mint testület, továbbá országos szinten a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa volt. Az utóbbinak volt alárendelve a főparancsnok, Szergej Szergejevics Kamenyev, aki személyesen vezette a hadműveleti tervek kidolgozását, s aki érvényre juttatta a Lenin elnökletével működő Munka- és Honvédelmi Tanács utasítását. Az utóbbi az OK(b)P ajánlásai alapján döntött. Ezért Kun mozgástere meglehetősen körülhatárolt volt, s nem volt módja rá, de szándékában sem állt, hogy önkényesen és értelmetlenül áldozzon fel „néhány tízezer" vöröskatonát. Az emberi élet a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsa számára is nagy érték volt. Amikor Kun a köpenyekkel, gyógyszerekkel, élelmiszerekkel való ellátás kérdésével foglalkozott vagy amikor a nehéztüzérség előreszállítását sürgette, az erődrendszert rohamozó gyalogság veszteségeit kívánta csökkenteni.

A Déli Front fennmaradt levéltári anyaga egyértelműen tanúskodik arról, hogy milyen szoros volt a hadműveletek alatt a kapcsolat a főparancsnokkal, Sz. Sz. Kamenyevvel, sőt Leninnel is. „V. I. Lenin maga féltő gonddal kezelte a Déli Frontot, minden eszközzel segítette, M. V. Frunze tudatában volt ennek és rendszeresen informálta Iljicset minden elképzeléséről" – emlékezik vissza Sz. D. Harlamov.[58]

Harlamov nemesi származású régi tiszt volt, az első világháborúban ezredesi rendfokozatot ért el, s a Vörös Hadseregben 1918 májusától szolgált. A Déli Front alárendeltségében harcoló 2. lovashadsereg törzsének volt a főnöke. A vezérkari képesítéssel és gyakorlattal rendelkező katonai szakembereknek ahhoz a részéhez tartozott, akik Frunze közvetlen környezetében dolgoztak. Visszaemlékezésének segítségével szeretnénk rekonstruálni a frontparancsnokság, a Forradalmi Katonai Tanács szellemét, munkalégkörét. „A törzsben a munka újszerűen folyt, energikusan és célratörően...

Frunze gyakran hívatott magához bennünket, legközelebbi munkatársait, és az elvi kérdésekről tanácskozott velünk. Miután figyelmesen végighallgatta munkatársát, lakonikusan összegezte az előbbi gondolatait, s megkérdezte:

– Jól értettem-e önt?

– Igen – felelte általában a munkatárs.

– És most – mondta a parancsnok – magyarázzák meg saját maguknak, hogy mit határoztam.

Miután megfogalmazta elhatározásának gondolatát, világos szavakba öntötte a parancsot."[59]

Kun Béla is kifejtette ezeken a tanácskozásokon elképzeléseit, meghallgatták, s az ő gondolatai is belekerültek azokba a parancsokba, melyeket Frunzéval együtt aláírt. Ez a munkastílus jellemezte a Lenin vezette Munka- és Honvédelmi Tanács és a Népbiztosok Tanácsa tevékenységét is. Ebben a keretben természetesen voltak viták, hangzottak el elutasított javaslatok is.

A Déli Front kezdetben a 6. hadseregből (parancsnoka K. A. Avkszentyevszkij, majd A. I. Kork), a 13. hadseregből (parancsnoka I. P. Uborevics), a 2. lovashadseregből (parancsnoka F. K. Mironov, majd O. I. Gorodovikov) állott. A front

állományába vezényelték a lengyel arcvonalról Sz. M. Bugyonnij 1. lovashadseregét. Még a döntő támadás előtt, október 22-én – amikor Kun Béla 15 napi szárazélelmet felvéve elindult fogadni a beérkező csapatokat – alakult meg e csoportokból a 4. hadsereg (parancsnoka Sz. V. Lazarevics, majd A. Sz. Beloj). A 4. hadsereg Forradalmi Katonai Tanácsának tagja lett Sz. A. Anucsin, akit Kun Béla jól ismert, hiszen 1918 áprilisától az uráli terület katonai biztosa volt s a Vörös Hadsereg első reguláris egységeit, köztük internacionalista egységeit szervezte. Vele működött együtt Kun Béla 1918 júniusában. A 4. hadsereg Forradalmi Katonai Tanácsának másik tagjával, a lett Adolf Mihajlovics Lidével Kun Béla 1918 októberében ugyancsak az Urálban találkozott, amikor mint a 6. csekista ezred komisszárja harcolt az izsevszki lázadók ellen.

A. K. Alekszandrov, a 4. hadsereg Forradalmi Katonai Tanácsának harmadik tagja, azt követően, hogy Kun járt Mahnónál, a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsának állandó képviselője lett a „Felkelő Hadsereg" katonatanácsánál. V. P. Antonov-Szaratovszkij akkor érkezett a hadsereghez és lett a Forradalmi Katonai Tanács tagja, amikor Kun távozni készült a Krímből. Antonov régi bolsevik, jogi végzettségű forradalmár volt, előzőleg vezető szerepet játszott a Dutov elleni harcban, a Volga menti ellenforradalmi lázadások leverésében. A 4. hadsereghez kerülve a mahnóizmus elleni küzdelemben kapott fontos feladatot.

Október 15-én a Déli Front élelmezési létszáma 468 472 fő, a harcoló létszám 180 458 embert tett ki. A vrangelista hadsereg körülbelül 41 300 szuronyt és 27 200 lovast számlált, 249 löveggel, 19 páncélvonattal és 26 tankkal rendelkezett.[60]

A vrangelista csapatok létszáma a későbbiekben rohamosan csökkent, a vörösök erői viszont növekedtek. Beérkezett az 1. lovashadsereg 49 820 embere, a harcoló létszám 20 359 fő volt. November 1-jén a Déli Front élelmezési létszáma 498 623 fő, ebből a harcoló létszám 207 440 ember.

Egy közel félmilliós haderő vezetését kezében tartó Forradalmi Katonai Tanács tagja Kun Béla. A belső munka megosztása szerint a frontparancsnokság apparátusának irányítását Guszev, valamint Frunze helyettese, Avkszentyevszkij végezte. Az általános támadás megindulása, vagyis október 25-e után nemcsak Kun kereste fel az alárendelt hadseregek parancsnokságait, azok harcálláspontjait. Frunze, magával víve az operatív törzset, hadosztályokat, sőt ezredeket ellenőrzött az előrenyomulás folyamán. Ha kellett, a helyszínen intézkedett a már kiadott direktívák végrehajtási módjáról, s ha a szükség úgy kívánta, változtatott, továbbfejlesztett. Az állandó mozgás lehetetlenné tette, hogy a rádión s a futárokon kívül az összeköttetés más operatív eszközeit használják. Telefon, távíró nem minden esetben állott rendelkezésre, bár ezek helyreállítása az előrenyomulás folyamán a vasút helyreállításával együtt elsődlegességet élvezett. A rejtjelezés biztonságában ekkor még sem Frunze, sem Guszev, de még a Moszkvában, Szerpuhovban működő főparancsnokság sem kételkedett.

Frunze parancsainak egy részét kiadták, s ezek segítségével nyomon követhetjük, hogy a nagy hadművelet folyamán Kun mikor volt jelen a Frunzét kísérő operatív, tábori törzsben, s mikor volt szolgálati érdekből távol. Kun együtt volt Frunzéval egy rövid ideig, amikor Aposztolovóban tartózkodott a tábori törzs, továbbá, amikor a 4. hadsereg Rikovo vasútállomási harcálláspontjára érkezett Frunze és Szmilga.[61] Innen küldtek távirati jelentést Leninnek és a főparancsnoknak november

6-án. A vrangelista erők zömének szétverése a tauriai sztyeppéken már befejeződött, a fehér erők maradványai az 1. lovashadsereg teremtette zárólláncot áttörve a krími erődök mögé menekültek. Ekkor fejeződött be az erődök megrohamozásának előkészülete. Kun idejének zömét a 4. hadseregnél töltötte, melybe már megkezdődött az erősen leharcolt 13. hadsereg maradványainak a beolvasztása. Ezért találkoztak Frunzéval éppen itt. A távirat eredetijét igyekeztem megszerezni, ennek szövege nagyjából azonos a Frunze neve alatt kiadott gyűjteményben találhatóval, de a hely, ahol feladták, nem Rikovo, hanem Sztarikovo.[62] A feladás helyének eltérése abból adódik, hogy a frontparancsnok és operatív törzse Kunnal együtt előrement, s még az erődök megrohamozása előtt a peremvonalon szemlét tartott. A 13. és a 4. hadseregnél tartott szemle alkalmával Frunze megállapította: annak következtében, hogy az előretörő 1. lovashadsereg nem gyújtotta fel a csongari közúti hidat, Vrangel lovasságának és gyalogságának maradványai át tudtak kelni a Krím-félszigetre. „Ez idő szerint – hangzik a jelentés – erélyes munka folyik a földszorosokon való átkelés előkészítésére. A munkát szörnyen gátolja, hogy nincs a hadtáppal semmi összeköttetésünk; nem csak harckocsijaink hiányoznak, hanem még nehéztüzérségünk is messze hátul maradt. A vasúti hidak javítása elhúzódik, nincs fűtőanyag, nincs elég élelmiszer az első vonal egységei részére. Ilyen körülmények között hihetetlenül súlyosak a munkafeltételek."[63]

A vrangelista csapatok fő erőinek a megsemmisítése Észak-Tauriában történt, s az erődvonalak mögé már csak a vert hadsereg maradványai vonultak vissza, amelyeknek sikerült a bekerítésből kitörniük. November 3-ra az észak-tauriai hadművelet befejeződött, még az erődrendszer bevétele volt hátra. Kun Béla a 4. hadseregnél maradt, amely a Krímbe vezető egyedüli vasútvonal mentén támadott, s feladata a csongari vasúti híd, valamint az ettől keletre levő közúti híd birtokbavétele volt.

1920. november 4-én 19 órakor a Vörös Hadsereg főparancsnoksága 6524. szám alatt a következő utasítást adta Sz. Sz. Kamenyev aláírásával a Déli Frontnak: „A hadművelet első szakasza lezárult. Megparancsolom, hogy térjenek át a hadművelet második szakaszának végrehajtására, vagyis a Krím-félsziget birtokbavételére, az erők nyílt rohamával, nem rettenve vissza azoktól az áldozatoktól, melyekkel ezek a műveletek járhatnak, arra gondolva, hogy e hadművelet során nemcsak a lelassulás okoz veszteséget, a késlekedés sokkal nagyobb áldozatokkal járhat. Elkövetkezett annak az ideje, hogy a csapáshoz felhasználjuk a Vörös Hadsereg színe-virágát jelentő parancsnokképző hadosztályt. Véssék az eszükbe, ha átkelünk a csongari hídon, akkor a Krím a kezünkben van. Használják fel a gyalogos egységekkel az Árbát földnyelvet, hasonlóképpen a Gnyiloje Morjén minden gázlót, amely Vlagyimirovkától Keradzsanajig elegendő számban áll a rendelkezésre, s a hírszerzés adatai szerint mind járható. Vegyék figyelembe, hogy a siker nagyrészt attól függ, hogy milyen gyorsan tudnak friss erőket a Csongar-félszigetre összpontosítani. Újból emlékeztetem önöket, hogy ebben a hadműveletben nincs helye még egy percnyi késedelemnek sem."[64]

A magyar nyelven megjelent irodalomban előfordul olyan verzió, mintha Frunze, Guszev és Kun Béla önkényesen, saját kockázatukra határozták volna el az erődök véráldozatokat nem kímélő megrohamozását, ami a Habsburgok monarchiájában siker esetén Mária Terézia-renddel való kitüntetéssel járt volna, kudarc esetén pedig a hadvezéri és politikusi pályafutás végét jelentette volna. Mint látjuk, a hadműveletre,

az áldozatoktól való vissza nem rettenésre felsőbb parancs volt, amely nem Lenin tudta és beleegyezése nélkül adatott ki. A Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsa végrehajtotta ezt a parancsot, de mindent megtett annak érdekében, hogy ezek az áldozatok minél alacsonyabbak legyenek. Ez nemcsak az ellenfél védelmének a megkerülésében, a tüzérségi előkészítésben stb. nyilvánult meg, hanem az ellenfél csapatai morális felbomlasztásának meggyorsításában is. Az a tény, hogy szinte hadműveleti szünet nélkül kezdődött meg az erődvonal bevétele, teljessé tette a Vrangel-hadsereg különben átgondoltan előkészített felbomlasztását.

Az átkelőhelyek előtt fátlan sztyepp húzódott, s ez egyáltalán nem biztosított álcázásra lehetőséget. A támadó csapatok a szabad ég alatt éjszakáztak, nappal pedig ki voltak téve az ellenfél messze hordó tüzérségi tüzének, a repülők támadásának. S ez nem sokkal kisebb veszteséget okozott, mint a több soros drótakadályokkal is biztosított erődök bevétele. A drótakadályokon való éjszakai átjutás után kikerültek a vrangelista tüzérség tűzhatása alól, s csak az aknazárral, a géppuskákkal, a puskatűzzel kellett megküzdeniük. A világháború, a polgárháború tapasztalatait felhasználó gyalogság, melynek soraiban ezredenként szakasz-, századkötelékben internacionalisták, köztük magyarok is harcoltak, mesterien éltek az éjszakai sötétség, a terep nyújtotta szűk fedezési, álcázási lehetőségekkel. Kun felkereste az egyes egységek összpontosítási körleteit, melyeket állandóan tűz alatt tartott a vrangelista tüzérség, vagy a peremvonalat, ahol a fehérek géppuskáinak tüze kaszált. November 7-én, amikor megemlékeztek a szocialista forradalom évfordulójáról, kezdődött meg a perekopi–csongari hadművelet. A lelkesítő beszédek, melyek az ellenség által belőtt nyílt terepen hangzottak el, voltak az utolsó biztató szavak a Szivason átkelő ezredek katonáihoz.

Frunze tábori törzsével ekkor végiglátogatta a rohamra készülő csapatokat, azok parancsnokságait. Kun a 4. hadsereg elsőlépcsős hadosztályainál tartózkodott. Csongarnál az áttörést a Szibériából érkező 30. lövészhadosztály ezredei hajtották végre. A fehérek védelmén ütött résen N. D. Kasirin lovashadteste tört elsőnek a félszigetre. Kasirin 1918 elején vörös kozákosztagokat szervezett Dutov ellen. 1918. június és szeptember között Bljüherrel együtt parancsnoka volt a fehérek hátországában, az Urálban harcoló partizánhadseregnek. Ez a hadsereg, melynek soraiban internacionalisták is küzdöttek, akkor egyesült a 3. hadsereggel, amikor Kun is ezen a frontszakaszon tartózkodott mint dandárkomisszár és a hadbíróság elnöke. A 3. különleges dandár, melynél Kun volt az egyik politikai komisszár, később a 30. lövészhadosztályba olvadt bele. A hadosztály parancsnoka 1920 októberében és novemberében a Kun Bélánál tizenegy évvel fiatalabb I. K. Grjaznov, akivel 1918 augusztusától ismerték egymást. Az a politikai és katonai szervezőmunka, amelyet ekkor Kun végzett, ismerős közegben zajlott le, s a rendkívüli nehézségek ellenére sikerrel zárult.[65] „A 4. hadseregben és Kasirin lovashadtestében a hangulat a kegyetlen nélkülözések, a szabad ég alatt való tartózkodás és a hiányos ellátás ellenére is jó és bizakodó"[66] – olvashatjuk a Kun által is aláírt, Leninnek szóló jelentésben.

A Krím-félsziget lakossága szociálisan és nemzetiségi szempontból is megoszlott volt. Kun már a Déli Fronthoz kerülésétől foglalkozott e terület lakosságának problémáival, a Vrangel hátországában folyó illegális politikai munkával. Október 14-én a következő táviratot intézte az OK(b)P Központi Bizottságához és a Kominternhez: „Vrangel hadseregében nagy számban tűnnek fel a német telepesek osztagai. Az utób-

biak hangulata ellenforradalmi. Hasonlóképpen megállapíthatók bolgár telepesek [osztagai] a Déli Front körzetében. Az ellenük való harc érdekében a Forradalmi Katonai Tanács elhatározta, hogy politikai osztályán alosztályt szervez, hogy folytasson agitációt a nemzeti kisebbségek körében. Kérem azonnal Budich, Sablin és Vanyin ide vezénylését s velük együtt német, bolgár agitátorok, újságírók kiküldését. Táviratozzanak azonnal. 14/X. NR 454. A Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsának tagja, Kun Béla."[67] A krími tatárok között már ezt megelőzően intenzív felvilágosító munka folyt. Ez a nemzetiség, az antiszemita pogromokkal sújtott izraelita lakossággal együtt szembekerült Vrangel szélsőséges monarchista irányzatával. A mohamedán tatárság tömegei állásfoglalásának külpolitikai vetülete is volt, már csak azért is, mert – mint már erre utaltunk – Törökországban antiimperialista harc bontakozott ki, mellyel szolidaritást vállalt nemcsak Szovjet-Oroszország kormánya, hanem a magyar kommunisták vezetője, Kun Béla is.

A Krími Forradalmi Bizottságot már 1920 februárjában megalakították Moszkvában az OK(b)P KB mellett, de amikor Vrangel Harkov irányában előretört s a félsziget felszabadítása elodázódott, feloszlatták. Ezt követően az UK(b)P KB Külföldi Csoportja mellett alakult egy krími alosztály, melynek – amikor Kun a Déli Frontra került – a lett származású J. P. Gaven[68] volt a vezetője. Később Gavent is a Krími Forradalmi Bizottság tagjává választották. A Krími Forradalmi Bizottság összetételéről a végleges döntés Harkovban született meg.

Kun november elején még a csongari áttörés problémáival foglalkozott. A 30. hadosztály elsőlépcsős ezredei november 10–11-én, bár állományuk tekintélyes részét elvesztették, az erődök vonalának gyors áttörését végrehajtották. Ekkor sok Szibériából érkezett internacionalista esett el.

A melitopoli vasútállomáson november 11-én a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsa parancsban jelentette be, hogy rádióüzenettel fordult Vrangelhez, tisztjeihez és harcosaihoz. Felszólította őket, hogy 24 órán belül adják meg magukat. Azoknak, akik megadják magukat, megkímélik az életét, s akik kívánják, szabadon külföldre utazhatnak. Ha pedig a feltételeket visszautasítják, a vérontásért a felelősség a fehér hadsereg tisztjeire hárul.

„A Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsa megparancsolja a Vörös Hadsereg minden harcosának, hogy kímélje a foglyokat és azokat, akik önként megadják magukat. A vöröskatona csak az ellenséggel szemben könyörtelen, de lovagias a legyőzöttekkel szemben..."[69]

A fontos parancsot Frunze, Szmilga, Vlagyimirov és Kun Béla írta alá, s azt minden században kihirdették. Megszegői ellen hadbírósági eljárást helyeztek kilátásba, melynek érvényt is szereztek.

A vrangelista hadsereg tisztjeihez, katonáihoz, kozákjaihoz, tengerészeihez intézett felhívásban, melyet szintén rádión közöltek, s melyen szerepelt Kun Béla aláírása is, többek között ez állott: „Mindenkinek, aki leteszi a fegyvert, módjában áll, hogy becsületes munkával jóvátegye a néppel szemben elkövetett bűnét. Ha Vrangel elutasítja javaslatunkat, kötelességtek, hogy az ő akarata ellenére is letegyétek a fegyvert. Alakítsatok forradalmi bizottságokat és adjátok meg magatokat..."[70]

Az erődvonal áttörése, a vöröskatonák önfeláldozó rohamai végleg megtörték a fehér hadsereg erkölcsi tartóoszlopait, s az amnesztiát ígérő felhívás két nap alatt arra késztette Vrangelt, hogy csapatait feloszlatottnak nyilvánítsa. Mindenki tehetett, amit

akart, ugyanakkor azokra, akik a vörös csapatok hátában hajlandók voltak még partizánharcot folytatni, áldását adta, de maga sietve hajóra szállt és távozott. Vrangel a fehér partizánok parancsnokául J. A. Szlascsev tábornokot szemelte ki, azt, aki a Gyenyikin lemondása után rendezett választáson fő vetélytársa volt. „Adja át Szlascsev tábornoknak – utasította november 13-án Vrangel Kutyepov tábornokot –: aki folytatni kívánja a harcot, teljes szabadságot biztosítok... Egyetlen mód az ellenség hátországában maradni, partizánosztagokat alakítani. Ha Szlascsev elszánja magát erre – áldásom további tevékenységére."[71] A kijelölt fehér partizánvezér viszont hamarosan irreálisnak tartotta a partizánharcot, a Déli Front parancsnokságának nagylelkűsége lelohasztotta azok buzgalmát is, akik különben a szovjetrend ellenségei maradtak; a kilátástalan harcot már nem vagy csak rendkívül ingadozva vállalták. Ezek közé tartozott az említett Szlascsev altábornagy is, aki Vrangel gyászos futása után maga is felszállt az egyik utolsó hajóra és Konstantinápolyba menekült. Miután Vrangel az egyre szerényebbé zsugorodó külföldi „segély" elosztásakor hadbíróságával a „parancsszegők" táborába lökte, s így létalapjától fosztotta meg, elindult azon a kényszerpályán, melyre a Krímben maradt tisztek már hamarabb ráléptek.

Szlascsev már 1920. október 5-én, a Krímben írt jelentésében is jelezte a vrangelista tisztikar elégedetlenségét, hisz a viharos inflálódás a nyomor szélére taszította ezt a réteget. „A beszélgetések a leglázadóbb hangot ütik meg. Ön ellen a legborzasztóbb megjegyzések hangzanak el"[72] – írta Vrangelnek. A fehérek hátországa a teljes bomlás állapotába került. Rablóbandák háborgatták – osztályhovatartozástól függetlenül – a lakosságot, teljes volt a bizalmi válság a parancsnokságot illetően, s a levegőben ott lebegett a felkelés növekvő veszélye, melynek tömegalapját az erőszakosan mozgósított legénység elégedetlensége adta. E pillanatban még a Krímbe menekült burzsoázia is biztonságos rendre vágyott, s ez az óhaja átmenetileg elnyomta szovjetellenes gyűlöletét is.[73] A Krímben rekedt vrangelista tisztek zöme hasonlóan gondolkozott. Jöjjön végre egy konszolidált hatalom, legyen vége a bizonytalanságnak. A feloszlatott vrangelista hadsereg alakulataiban forradalmi bizottságok alakultak, melyek igyekeztek gátat vetni annak az érthető bosszúnak, ami az erőszakos mozgósítást végző, a dezertőröket tömegesen agyonlövő tisztek ellen irányult.

Lenin, amikor értesült a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsának Vrangelhez, a fehér hadsereg katonáihoz és tisztjeihez intézett felhívásáról, a felajánlott amnesztiáról, figyelmeztető hangú táviratot küldött azonnyomban, még november 12-én a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsához: „Éppen most értesültem Vrangelnek tett megadási ajánlatukról. Nagyon meglep a feltételek túlzott engedékenysége. Ha az ellenség elfogadja őket, valóban biztosítani kell, hogy a flottát megszerezzük és egyetlen hajót se engedjünk ki; ha viszont az ellenség nem fogadja el ezeket a feltételeket, akkor véleményem szerint nem szabad őket megismételni és kíméletlenül le kell számolni az ellenséggel."[74]

Lenin világos útmutatása nem kérdőjelezte meg a magukat megadóknak felajánlott amnesztiát, de azokkal szemben, akik tovább folytatják a fegyveres harcot vagy illegalitásba vonulva fehér partizánosztagokat alakítanak, a kemény kézzel való eljárást helyezte kilátásba. Ez az utasítás határozta meg a Déli Front csapatai és szűkebb értelemben a Kun Béla elnöksége alatt működő, de a párt ellenőrzése alatt álló Krími Forradalmi Bizottság tevékenységét is. Vrangel helyszínen maradt tisztjeinek zöme élt az amnesztia lehetőségével és feliratkozott a hadifoglyok névsorába.

Arról, hogy mi történt a Krím-félszigeten a november 11-i rádiófelhívások nyomán, Guszev számol be Leninnek november 16-án küldött táviratában. „November 10-ig már világossá vált, hogy Vrangellel végeztünk. Mindössze az maradt hátra, hogy agyonverjük, s ehhez sokkal kevesebb időre volt szükség, mint amire előzőleg számítottunk. Vrangel már 13-án feloszlatottnak nyilvánította hadseregét, és mindenkinek azt tanácsolta, hogy távozzon, ki ahogy tud, saját pénzén, vagyis meneküljön mindenki, ahogy tud. November 14-én Vrangel megszökött a Krímből tábornokaival együtt. Ez az aljas cserbenhagyás a vrangelista egységekben láthatóan a felháborodás és a lázadás viharát váltotta ki, ami mindenhol felkelésekben és forradalmi bizottságok alakításában nyilvánult meg. Ugyanazon a napon, midőn egységeink megközelítették Szimferopolt, Jaltában és Szevasztopolban a hatalmat már a felkelt munkások ragadták magukhoz. Vrangel fellázadt repülőegységei bombákkal árasztották el a hadi- és kereskedelmi hajókat, melyek Szevasztopolból szállították el a fehér tábornokokat és a spekulánsokat. Kolosszális a zsákmány, óriási számú hadifogoly. Két hét alatt, október 28-tól november 10-ig szétzúztuk a polgárháború három évének legjobb és legerősebb fehérgárdista hadseregét."[75]

Frunze és Kun Béla november 12-én az erődvonal áttöréséről küldtek jelentést Leninnek. „...November 8-tól megkezdődött a legújabb technika szabályai szerint a francia mérnökök által megerősített perekopi és szivasi földnyelvek megrohamozása, melyek a Krímbe vezető utat zárták le. November 11-én estefelé kegyetlen harcok árán hős gyalogságunk, nem számolva a súlyos veszteségekkel, birtokba vette a védelem minden vonalát és a lovassággal együtt betört a Krímbe. Megkezdődött az oroszországi ellenforradalom szétzúzásának utolsó aktusa. Még néhány nap, s az ellenforradalom utolsó fészke meg lesz semmisítve. A front hadserege végig teljesíti kötelességét a Köztársasággal szemben."[76]

Kétségtelen: az erődök elfoglalása súlyos vérveszteséget igényelt, s a számok tükrözték a vörös hadiflotta s a nehéztüzérség hiányának vagy korlátozott alkalmazásának következményeit, de nem jelentettek „néhány tízezer" hősi halottat, mint ez – nem tudni, milyen forrásból származóan – némely magyar nyelvű kiadványban olvasható. A Leninnek szóló jelentésben Frunze közvetlenül az áttörést követő napon, november 12-én, a rendszeres létszám- és veszteségjelentések alapján meghatározta a veszteséget: „A földszorosok megrohamozásánál legalább tízezer embert vesztettünk halottakban és sebesültekben."[77] A veszteség tehát nem tízezer halott volt, e magas számban a sebesültek is benne foglaltattak.

Az első világháború idején az erődítmények bevétele egyébként általában magas veszteséggel járt. Verdun erődítményeinek áttörésére a német hadvezetőség hiába áldozta fel 600 000 emberét, a franciák 358 000-es veszteséggel ugyan, de visszaállították az eredeti védelmi vonalat. Ehhez képest az ugyancsak francia szakemberek vezetésével kiépített védelmi berendezések rendkívül gyors áttörése a Krím bejáratánál ragyogó haditett volt, s az embervesztességek az elért eredményt tekintve messze eltörpültek az első világháborús példákhoz képest.[78] Mindenekelőtt azonban azokhoz a veszteségekhez képest volt korlátozott, amelyek a hadjárat télre, tavaszra való elhalasztása esetén a Vörös Hadsereget, a szovjetállamot, a rendkívüli nélkülözéseket szenvedő polgári lakosságot sújthatták volna. A gyors eredményt hozó hadművelet viszonylag alacsony embervesztességében természetesen nagy szerepet játszott az a rendkívül körültekintő katonai előkészítés, amelyből kivette részét a Köztársaság

Forradalmi Katonai Tanácsa, a Vörös Hadsereg Főparancsnoksága, a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsa és a feladatot megoldó hadseregek, hadosztályok parancsnoki kara. Nagy szerepet játszott a támadást végrehajtó egységek rendkívüli hősiessége. Kun maga is gondolkozott e sikert előidéző tényezőkön, s 1920 decemberében, a Bakuban végző magyar parancsnoki tanfolyam hallgatóihoz intézett levelében kísérletet tett ezek megfogalmazására is. „Mint tanult katonák, katonailag és politikailag is kiképzett parancsnokok tudjátok – írta Kun –, hogy a hadi tudományok szerint minden hadsereg győzelmének feltétele az erők fölénye. Az erők fölénye azonban nem jelenti csupán a számbéli fölényt, de még az erőknek adott helyen és adott pillanatban való összpontosítását sem csupán, hanem elsősorban a morális erőt, a hadsereg morális erejének fölényét. Az oroszországi munkás és paraszt Vörös Hadsereg győzelmének, diadalainak titka éppen ennek az erkölcsi erőnek a fölénye. Ezt a fölényt semmi más nem biztosította, mint a kommunista párt és annak nevelő munkája a vöröskatonák és parancsnokok körében."[79]

Kun Béla tevékenységének középpontjában, amikor a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsának tagja volt, éppen ennek a morális fölénynek a létrehozása, biztosítása, megszilárdítása állott. A vöröskatonák a nemzetközi kommunista mozgalom kiemelkedő vezetőjét, annak a szoros kapcsolatnak a megszemélyesítőjét látták benne, ami az osztályalapon szervezett Vörös Hadsereg harcát összekötötte a nyugati munkásság osztályküzdelmeivel. Az, hogy Kun Béla vállalta a frontra érkező egységek fogadását s a politikai felkészítésükben való részvételt, konkrétan is hozzájárult a csapatok morális fölényének biztosításához. Ezt szolgálták azok a lépései, amelyek az ellátás javítására irányultak, de ezt szolgálták a Mahnóval és megbízottaival folytatott tárgyalások is, melyek során a szerződés fegyelmező erejével igyekezett útját állni annak, hogy a Vörös Hadsereg dezertőrei számára Mahno szabadcsapata gyűjtőhellyé váljon.

November 12-e után Frunze és Kun Harkovba tartottak. Néhány parancs itt keletkezett, ezeken Kun Béla aláírása is szerepel. Itt csatolták a Krími Forradalmi Bizottság vagonját Szmilga vonatához, s Kun új munkakörét kezdi átvenni. Még folyik a vasúti híd helyreállítása, melynek munkálatait Holländer Sándor, a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsának ide rendelt megbízottja irányítja a Déli Front szakembereivel együtt. A helyreállítást a vörös műszaki csapatok az erre vállalkozó volt vrangelista vasútfenntartó alakulatokkal karöltve végzik. A már helyreállított fa közúti hídon Kun november 15-én Dzsankojba igyekszik. Itt születnek azok a parancsok a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsa nevében, melyeken még ott áll Kun Béla aláírása is. Innét küldik Leninnek 1920. november 16-án, Kercs elfoglalása után az alábbi, sokszor idézett táviratot. (Az 1941-ben közölt szövegből kihagyták a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsának a tagjait. A magyar kiadás ezt a megcsonkított variánst közli.[80])

A teljes szöveg a kéziratos eredeti szerint a következő:

„A Népbiztosok Tanácsa elnökének, Lenin elvtársnak
A Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa elnökének,
Trockij elvtársnak
A főparancsnoknak

Másolat: Ukrajna Népbiztosai Tanácsa elnökének, Rakovszkij elvtársnak
(A Déli Front vezérkarának útján minden címre.)
Lovasságunk a mai napon elfoglalta Kercset. A Déli Front megszűnt létezni. Dzsankoj vasútállomás. XI. 16. 0097. sz. táb. vk.
A Déli Front parancsnoka, Frunze
A Forradalmi Katonai Tanács tagjai
Szmilga
Kun Béla."[81]

Még ugyanezen a napon Frunze és Kun Béla 00103. tábl. vk. sz. alatt parancsot adott ki az alárendelt hadseregnek a „roppant nagyszámú hadifogoly és a magát önként megadó" vrangelisták „osztályozásáról" és felhasználásáról. Először megtiltották – külön utasításig – a hadifoglyok szabadon bocsátását. Másodszor a különleges ügyosztály feladatának tekintették, hogy szűrje ki a politikailag káros elemeket, emellett ossza őket két kategóriára: az elsőbe a 26 évnél fiatalabb legénységi állományúak tartoztak, akiket a tartalékalakulatokhoz kellett irányítani politikai átnevelés céljából. Ezeket később ezen alakulatok feltöltésére használták fel. A 26 évnél idősebbeket a hadtápalakulatok kapták meg, és munkaerejüket hasznosították. Hangsúlyozták a foglyok és az átszököttek pontos nyilvántartásának szükségességét, valamint azt, hogy a hadifoglyok hátraszállításának az útvonalát ki kell dolgozni. Az útvonal mentén megfelelő élelmezési pontokat célszerű felállítani.[82]

Amikor e parancs megjelent, Kun Béla már a Krími Forradalmi Bizottság kinevezett elnöke volt. Kinevezése még Harkovban történt, november 14-én, a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsa 87. sz. határozata alapján. A Krími Forradalmi Bizottság tagja lett K. M. Lide, Ju. P. Gaven, Memetova, Idriszova és Davidova-Vulfszon. Engedélyezték, hogy még egy taggal kiegészüljön a bizottság a Krím területén.[83] A magyar kommunista elnök mellett a két lett forradalmár vállalta a bizottság munkájának tekintélyes részét.

Ebben az időben került sor a 13. hadsereg feloszlatására is. A hadsereg apparátusából három vezetőt vezényeltek a Krímbe: Lidét, Gorbunovot a politikai felvilágosító munka szervezésére, Szamojlovát (Zemljacskát) pedig a krími pártbizottság titkári posztjára. A november 15-i utasítás szerint valamennyiüknek Kun Bélánál kellett jelentkezniük Melitopolban.[84] Szamojlova megbízást kapott, hogy a 13. hadsereg politikai apparátusából, ahol külön magyar alosztály is működött, válogasson ki munkatársakat és bocsássa őket Kun Béla rendelkezésére. November 27-én – három nappal azután, hogy Frunze elutazott a Krímből – Kun Béla helyettesévé Gaven helyett Lidét választják meg. Ez a döntés már a Krími Forradalmi Bizottság testületének belső demokratikus szabályai alapján született.[85] Hasonló belső demokratizmus érvényesült a Szamojlova vezetése alatt működő krími pártbizottságon belül is.

A Krími Forradalmi Bizottság már november 17-én Szimferopolban van. A vasúti hídon még nincs forgalom, de Dzsankojból vonaton már el lehet jutni a félsziget központjába. Az első parancsok egyike – ezt Kun, Gaven és Jakovlev írták alá a Krími Forradalmi Bizottság nevében 17-én – a Vrangel által kibocsátott pénzek érvénytelenítése volt.[86] Az, hogy ezeket a pénzjegyeket nem fogadták el többé fizetőeszközként, megsemmisítő csapást jelentett a burzsoáziára. El kellett azonban kerülni,

hogy ez az intézkedés a munkásságot is sújtsa. A szovjet szakszervezetek normája alapján az átállás biztosítása érdekében kétheti bért fizettek ki. Kun, aki Kolozsvárott munkásbiztosítással foglalkozott, elsősorban e téren hasznosította tapasztalatait. Ennek során utazott el Szevasztopolba is, amiről a bizottság november 24-i ülésén számolt be. A kétheti fizetés hatását akarták lemérni azok között a munkások között, akik felkeltek Vrangel ellen, s tisztázni velük, hogy továbbra is támogatják-e a regionális szerv konkrét politikáját. Kun örömmel jelentette: „Szevasztopolban sok munkással kellett beszélnünk, valamennyien a legjobban viszonyulnak a szovjethatalomhoz." A beszámolót a testület, a Krími Forradalmi Bizottság „tudomásul vette".[87]

Ezen az ülésen számolt be Kun Béla a „Krím területének katonai alakulatokkal történt túlzsúfolásáról" is. Határozatot hoztak, hogy kérelemmel fordulnak a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsához, javasolva, hogy a 4. hadsereg kivételével vonjon ki minden katonai alakulatot a Krím-félszigetről.[88]

Ugyancsak Kun Béla terjesztette november 24-én a bizottság elé a „Krímből való kiszállítások" ügyét. Elhatározták, hogy kérvényezik a Munkás-Paraszt Védelmi Tanácstól, hogy tiltsa meg a vagyontárgyak kiszállítását a Krímből.[89] Lenin hamarosan intézkedett is, és táviratban adott utasítást az állami vagyon megóvására. A Krími Forradalmi Bizottság s személy szerint Kun azonban ezt nem tartotta kielégítőnek – a kivonuló csapatok nyilván nem tartották magukat az utasításhoz –, ezért december 6-án újólag kérte, hogy Lenin „tekintélyének egész súlyával tiltsa meg a zsákmányolt vagyon anarchisztikus széthordását". Adjon utasítást, hogy a „Krímben levő vagyont ne lehessen elszállítani, amíg teljes számbavétele meg nem történt, továbbá, hogy az elszállításnál tartsák szem előtt a Krím élelmezésének érdekeit, valamint azt a szempontot, hogy a Krímnek az orosz munkások üdülőhelyévé kell válnia. Kérem – írta Kun –, hogy a felhalmozott vagyon elszállítására nevezzenek ki hivatalközi bizottságot, melyben vegyen részt az Egészségügyi Népbiztosság is."[90]

Az idézett távirat, melyen Kun aláírásán kívül ott található Lide és Gaven kézjegye is, egy érett, országos méretekben és regionális keretek között is tájékozódó politikust mutat be.

A már említett november 24-i értekezleten döntött a Krími Forradalmi Bizottság a tagjai közötti munkamegosztásról is. Kun Béla reszortjába az alábbi ügykörök kerültek: az élelmezés, a népgazdasági tanács, a hadügyi kérdések és a pénzügy. Ugyancsak Kun tartotta a kapcsolatot a tőle szervezetileg és jogkörileg független különleges osztályokkal, a Cseka helyi szerveivel.[91] Kun gondoskodott a bankok zár alá vételéről, részben ő dolgozta ki a magántulajdonban levő földbirtokok népi tulajdonba vételéről szóló rendeletet, amely a Krími Forradalmi Bizottság 108. sz. parancsában jelent meg 1920. december 14-én. A félszigeten korszerű gépekkel ellátott gazdaságok is voltak, melyek a szovjetgazdaságok vezetésének a hatókörébe kerültek, s irányításukba bevonták a nagybirtok munkásbizottságát is.[92] A rendeletből is egyértelműen kiderül, hogy sem Kun Béla, sem Pogány József, aki a Déli Front sajtószerveiben tevékenykedett, sem Varga Jenő, akivel kapcsolatban állottak, nem volt a modern, korszerű nagybirtok felosztása mellett, hanem annak megőrzésével, a dolgozók érdekében való továbbfejlesztésével számolt.

Különös figyelmet fordított a krími munkásság ellátására, élelmezésének, lakásviszonyainak, egészségügyének, s ezen belül betegbiztosításának a javítására, kiépí-

tésére. 101. sz., december 15-én kelt parancsában munkás-paraszt fogyasztási szövetkezet alakítását kezdeményezte.[93]

Amikor a Krími Forradalmi Bizottság november 18-án – Kun aláírásával – elrendelte minden járásban az állami, társadalmi és magánpénzintézetek vagyonának összeírását és zárolását, csak a burzsoáziát sújtotta, de szárnyai alá vette az árvaházakat, még a nemesi árvák kiterjedt intézményrendszerét is a szovjet gyámügyi alosztályának gondjaira bízta.[94]

A Kun vezette bizottság beindította újból az olajtermelést, működésbe hozta az erőműveket, a téglagyárakat, biztosította a félsziget számára nagy jelentőségű part menti hajózást és halászatot. Gondoskodott a mezőgazdasági gépek összeírásáról, javításáról, hogy tavasszal a termelés zökkenőmentesen indulhasson.

A közrend biztosítása a Krími Forradalmi Bizottság jelentős erőit vette igénybe. Nemcsak a helyreállítás, a gazdasági vérkeringés beindítása volt a feladat, hanem a csapatok tömeges leszerelése s a nagy méreteket öltött banditizmus felszámolása.

Akik felkeltek Vrangel ellen, akik mozgósítási parancsait megszegve a hegyekbe vonultak, nem váltak valamennyien az újból kiépülő szovjetek híveivé, bandákat alakítva ezúttal a törvényes szovjetrend konszolidációját veszélyeztették. Hozzájuk csatlakoztak Mahno Krímbe került csapatai. Az utóbbiak kísérletet tettek a vrangelista hadifoglyok megnyerésére is.

Mahno megtagadta a parancsot, hogy a kaukázusi frontra vonuljon, s a küszöbönálló ukrán szovjetkongresszus előtt támadást készített elő a hatalom megragadása érdekében. Elkerülhetetlenné vált az ideiglenes szövetségessel a szakítás. A harcok kiújultak. A Krímben ez rövid ideig tartott. Csapatai egy részét lefegyverezték, maradványaik – akik egérutat nyertek – egyesültek Mahno fő erőivel, de már a Krímfélszigettől északra. Frunze és Guszev, amikor már újból folytak a Mahno elleni hadműveletek, távirati utasítást küldött november 28-án Harkovból a 4. hadsereg Forradalmi Katonai Tanácsának, s a másolatot megküldte az ukrajnai karhatalom parancsnokának, Ejdemannak, valamint a krími különleges osztály parancsnokának, Adakimovnak. Bár a távirat a Krími Forradalmi Bizottság hírláncán érkezett, nem Kunnak címezték, az ügyet nem rá tartozónak ítélték. A távirat így hangzott: „A Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsa megparancsolja, hogy a már elfogott vagy az elfogandó bandafőnököket kivétel nélkül azonnal – anélkül, hogy átadnák a törvényszéknek – lőjék agyon. Nr. 177 331./s. A Déli Front parancsnoka, Frunze, a Forradalmi Katonai Tanács tagja, Guszev."[95] Kun Béla még ezt megelőzően a front Forradalmi Katonai Tanácsának megbízásából kidolgozta azt az utasítást, melyet a csapatoknak, a különleges osztályoknak adtak ki, hogy záróosztagokkal vágják el a Krímből való illegális kijutás útját, tekintettel a fehérpartizánok szervezésére kiadott Vrangel-parancsra, amely a szovjet katonai vezetés előtt gyorsan ismertté vált. Az átjárók lezárását még egy másik ok is indokolta: a Krímben kitört a flekktífuszjárvány, melynek tovaterjedését minden eszközzel meg kellett gátolni mind a csapatok, mind a polgári lakosság körében. Kun ez ügyben a bizottság nevében külön parancsot bocsátott ki.[96]

A banditizmus ellen a hadsereg a különleges osztályokkal, a Cseka szerveivel együtt küzdött. A fehér tisztekből alakult bandák száma nem volt nagy. A banditizmus politikai zászlóvivője ekkor már az anarchizmus. A tisztek zöme igyekezett fel-

kerülni a hadifoglyok listájára, mert ez amnesztiát, munka- és életlehetőséget jelentett.

Kun Béla a törvényesség betartására, az állampolgárok biztonságának garantálására törekedett, amikor december 2-án kiadta a Krími Forradalmi Bizottság 69. sz. parancsát a krími milícia, azaz a rendőrség létrehozásáról. Saját kezével írta a parancs szövegébe: „Az állampolgárok kötelesek a rendőrség minden törvénybe ütköző, durva magatartásáról jelentést tenni a Krími Forradalmi Bizottság igazgatási osztályán."[97]

Kun Béláról a burzsoá sajtó, s nyomában a kommunistaellenes irodalom azt állítja, hogy tömegével végezte ki saját kezével a hadifogoly tiszteket. A levéltári anyagok gondos átvizsgálása viszont arról győz meg, hogy erre Kun Bélának egyszerűen nem volt módja. A Krími Forradalmi Bizottság csak a hadifogoly legénységet kapta meg, annak is csupán 26 évnél idősebb részét. Ezeket is csupán helyreállítási munkákra használhatták, velük továbbra is a hadsereg, illetve a Frontbizottság rendelkezett, s ellátásukról is ez a szervezet gondoskodott. Amikor Kun Szimferopolba érkezett, már várta Frunze 00101. sz., november 17-én kelt parancsa, amit Szmilga is aláírt. Ebből világos volt, hogy a tiszteket elkülönítik a legénységtől, s politikai vizsgálatnak vetik őket alá a szovjet iránti lojalitásukat illetően, s ezt nem a Krími Forradalmi Bizottság, nem Kun Béla, hanem a Pjatakov vezette Frontbizottság végzi.[98]

A Krími Forradalmi Bizottság, valamint a 6., a 4., az 1. lovashadsereg csupán az összeköttetést biztosító képviselőjét jelölte ki az említett bizottságba.

Számos dokumentum tanúskodik arról, hogy a hadifoglyok zöme, a tiszti foglyok nagyobbik része még a krími erődvonalaktól északra esett fogságba. Ezt követően a legtöbben az erődvonal körzetében adták meg magukat. Azok a tisztek, akik elhagyták lázongó egységüket, nagyrészt hajóra szálltak és Vrangellel együtt távoztak. Mindössze a 4. hadsereg csapatainál maradtak vissza a Krím-félszigeten hadifoglyok, de ezek – ismereteink szerint – legénységiek voltak. Az utóbbiak tömeges „likvidálása" valóban megtörtént, de egy hónappal azután, hogy Kun Béla végleg eltávozott a Krím-félszigetről. Erről a 4. hadsereg 1921. január 22-én kelt, 56. sz. parancsa intézkedik, amely tartalmazza a „likvidálás" módozatait. Az utasítás az ukrán vörös-csapatok helyettes parancsnokának január 16-án kelt parancsa alapján készült. A parancsnak már az első pontja a lényegre tér: „Megparancsolom, hogy szűrés után azokat a hadifoglyokat, akik zászlóaljakban és a táborokban vannak, ömlesszék be a 4. hadsereg egységeibe, majd utána a zászlóaljakat oszlassák fel."[99]

A hadifoglyok politikai szűrésére ekkor hoztak létre bizottságokat hadsereg- és hadosztályszinten. A bizottságok elnökeit a különleges osztály biztosította. Előírta a parancs, hogy január 24-től számítva egy hét alatt fejezzék be a szűrést. Ekkorra befejezést nyert a vrangelista legénység átminősítése a Vörös Hadsereg soraiba. Közben a hadsereg leszerelése, az alakulatok feloszlatása javában folyt. Leszerelt az is, aki mindig a vörösöknél szolgált és az is, akit Gyenyikin, Vrangel kényszerített fegyverbe, de már mint vöröskatona. Mert nem mindegy, hogy a hazatérő leszerelőt a faluban hogyan fogadják. A világ ott is nagyot változott. A bizottságok megjelenése után hirtelen „eltűntek" a foglyok. Mi történt? Az, hogy valamennyien vöröskatonákká lettek és leszereltek.

A fehérpartizánokra természetesen nem vonatkozott a hadifoglyokra érvényes nagylelkű amnesztia. Felszámolásukat a Cseka alakulatai végezték, köztük a Fekete-

tengeri Flotta különleges osztálya, melynek parancsnokhelyettese, V. Csisztjakov pontosan leírja a különböző politikai irányzathoz tartozó bandák felszámolásának folyamatát.[100]

1920 végétől az egykori vrangelista tisztek, köztük azok, akikre Vrangel a fehér partizánosztagok vezetését bízta, számolva a realitással, kezdték kapcsolatukat normalizálni a szovjetszervekkel. A folyamat oly gyorsan haladt előre, hogy 1921 májusában maga Szlascsev tábornok, Vrangel riválisa is jelentkezett levélben a krími Cseka szerveinél, hogy haza kíván térni.[101] Az üggyel F. T. Fomin, a krími Cseka akkori parancsnoka foglalkozott, majd személyesen F. E. Dzerzsinszkij is. Az ukrán kommunisták között élénk vitát váltott ki a kegyetlenkedéseiről hírhedt tábornok hazatérése, de végül a szovjetkormány hozzájárult, s amnesztiában részesítette, sőt a Vörös Hadsereg Harcászati Főiskoláján harcászatot taníthatott. Ő írta a katonai főiskola harcászati tankönyvét. Felhívással fordult egykori emigránstársaihoz, hazatérésre szólítva fel őket.[102] Sokan közülük szintén a hazatérést és a becsületes munkát választották, azt a lehetőséget, melyet a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsa 1920. november 11-én nemcsak nekik, hanem még Vrangelnek is felajánlott.

Kun Bélát december közepén megválasztották küldöttnek a szovjetek VIII. összoroszországi kongresszusára, mely 1920. december 22-én nyílt meg. Frunze táviratot intézett Moszkvába ez ügyben a Katonai Szállítások Főcsoportfőnökségéhez. „Kérem, intézkedjen azonnal, hogy különvonatként elindíthassuk a Krími Forradalmi Bizottság elnökének és a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsa tagjának a vonatát. December 19. 2944. sz. Ukrajna csapatainak parancsnoka. Frunze."[103]

V. I. Lenin december 22-én, a VIII. összoroszországi szovjetkongresszuson a szovjet állam kül- és belpolitikájáról beterjesztett beszámolójában vonta meg a Vrangel csapatai felszámolására irányuló erőfeszítések eredményének mérlegét: „... a háború mielőbbi befejezése érdekében gyorsan össze kellett vonnunk csapatainkat – mondotta –, hogy döntő csapást mérhessünk Vrangelra... rendkívüli hősiességről tett tanúságot a Vörös Hadsereg, amikor olyan akadályokat és olyan erődítményeket küzdött le, amelyeket még katonai szakértők és szaktekintélyek is bevehetetlennek véltek. A Vörös Hadsereg történetének egyik legragyogóbb lapja ez a teljes, döntő és rendkívüli gyors győzelem, amelyet Vrangel fölött aratott...

Most már sokkal magabiztosabban és több erővel foghatunk hozzá a gazdasági építéshez, amely szívügyünk..."[104]

Kun Béla a szovjet munkás- és parasztkatonákkal és számos honfitársával egyik kovácsolója volt a győzelemnek, amely megnyitotta a békés építő munka lehetőségét.

JEGYZETEK

[1] Bethlen István gróf már a háború előtt az erdélyi földbirtokosok és banktőkések vezéralakja volt, s így szemben állt a szociáldemokrata Kun Bélával. Max Ronge vezérőrnagynak, az osztrák–magyar felderítés vezetőjének tanúsága és ismert könyve szerint Bethlen István gróf az első világháború éveiben mint felderítő tiszt dolgozott Erdélyben. (*Max Ronge:* Kriegs – und Industrie-Spionage. Zürich, Leipzig, Wien 1930. 404. old.) A hírszerző apparátus nyomon követte Kun Béla oroszországi forradalmi tevékenységének kibontakozását is, s összegyűjtötte Kolozsvárott az előéletére vonatkozó adatokat, majd a megfelelő időpontban a manipulált sajtó rendelkezésére bocsátotta. A Monarchia felbomlott ugyan, de a kialakult kapcsolatok a sajtóval,

kulonosen akkor, ha e mogott tőke is allott, hatekonyan formalhattak a kozvelemenyt Csokkentette viszont a hatast az, hogy a laptulajdonosok ismertek voltak es ismertek voltak a manipulalas modszerei is Az oroszorszagi polgarhaborurol szolo hireket ugyanazok a katonai szakertok allitottak ossze, akik 1915 ben vagy 1917-ben tudositottak, akik szoros kapcsolatban alltak a felderitessel, igy azokkal a korokkel is, melyekhez Bethlen Istvan tartozott

Bethlen megszemelyesitoje volt az ellenforradalmi konszolidacionak, azoknak a lepeseknek, amelyek felszamoltak a nyilt feherterrort, s ezzel bizonyos tarsadalmi retegek koreben is nepszerusegre tettek szert Ezek vegleges megnyerese erdekeben latszott szuksegesnek a hirek olyan szerkesztese, hogy Kunt a voros terror megszemelvesitőjenek tuntessek fel

A Horthy-kormanyzat, sot a Bethlenert lelkesedo ipari es banktoke sem kockaztatott, amikor Magyarorszagon is megjelentek Vrangel megbizottai, hadianyag, ruhazat, ipari aruk szallitasa erdekeben kolcsonert kilincselve A tőkesek meg akartak ismerni e hitelkerok megbizhatosagat, fizetőkepessegenek fedezetet. Ezert titkos kuldetessel a horthysta vezerkar Vrangelhez iranyitotta – a franciak ellenőrzesenek kijatszasaval – legjobb oroszszakertojet, Pokorny Hermannt, aki a Monarchia felbomlasa utan magyar szolgalatba lepett (Hadtortenelmi Leveltar Csaladi gyujtemeny Pokorny Hermann altabornagy hagyateka 195 doboz Eletem munkalkodasanak tortenete 79–80 old es mas dokumentumok) Pokorny Krimbol irt eredeti jelentesei fennmaradtak a magyar vezerkar iratanyagaban, de ezekben nyoma sincs azoknak a hireszteleseknek, melyek egyes lapokban jelentek meg es a kommunistaellenes hangulatkeltest szolgaltak Pokorny a tenyeket jelentette, s ezek alapjan dontott a magyar toke, hogy milyen kolcsont nyujt Vrangelnek es megbizottainak

Igaz, leir Pokorny egy esetet, amit neki 1920 augusztusaban vagy szeptembereben meselteк el Szevasztopolban A tengereszek gyulolt tisztjeiket a tengerbe dobaltak Előzoleg koveket kotottek a nyakukra Kesobb egy halaszhajo felszerelesenek felhozasa miatt buvarok szalltak a melybe, s megremulve lattak a nehezekekhez kotott hullak himbalozasat a tenger feneken Pokorny meg oktoberben, amikor kibontakozott a Vrangel csapatainak felszamolasara iranyulo tamadas, visszatert Budapestre A buvarok felfedezte hullakhoz Kun Belanak semmi koze nem lehetett, mivel akkor a Krimben meg Vrangel volt az ur

Hogy miert kerultek ezek a tisztek a tenger fenekere, arra nagyon vilagos valaszt adott mar a huszas evek elejen a szovjet tortenetiras J Gaven, aki a Krim-felszigeten tevekenykedő bolsevikok egyik vezetoje volt, „A szovjethatalom elso lepesei a Krimben" cimű, 1923-ban megjelent irasaban reszletesen leirja az esemenyt, amely 1918 februar 22-rol 23-ra virrado ejszaka zajlott le Hiteles, korabeli forrast idez, a szevasztopoli egyesult szovjet februar 26-i ulesenek jegyzokonyvet, amely a korabeli lapokban is megjelent Ebben a jegyzokonyvben a szovjet elhatarolja magat a tortentektol A szovjet akarata ellenere tartoztattak le 250 „burzsujt" es dobtak a tengerbe Az emlitett jegyzokonyv az akkori esemenyekrol igy szamol be „A nemet tamadas kapcsan a varosban nehany elem ujbol kezdett fellepni a szovjethatalom ellen Ez, termeszetesen, felhaborodast valtott ki a matroz elvtarsak koreben. Ennek kapcsan a »Szabadsagharcos« sorcirkalon osszehivtak a hajok matrozbizottsagainak kepviseloit, amelyen ugy dontottek, nem szabad sok szot vesztegetni, cselekedni kell, vagyis kenyszeriteni a burzsoaziat, hogy vonja be szarvait, melyeket ismet mutogatni kezdett a nemet sikerek hatasa alatt Egy sor intezkedes foganatositasat hataroztak el egeszen a burzsoazia kiirtasaig

A katona- es munkaskuldottek szovjetje errol mit sem tudott Amikor a vegrehajto bizottsaggal kozoltek, hogy a Graf kikotoben valami nem rendes dolog keszul, ott gyulekeznek a felfegyverzett matrozok, akik semmifele lebeszelesrol sem akarnak tudni s azt mondjak, hogy a gyulesezesek ideje mar lejart A matrozok osztagokra oszlottak, s mindegyik elhatarozta, hogy a maga szakallara cselekszik majd A vegrehajto bizottsag meg akarta akadalyozni ezt a fellepest, es ket tagjat, Pozsarov es Alekszakisz elvtarsakat kuldte ki, akik viszont az osztagokat erosen felajzott allapotban talaltak Az osszegyult matrozok kozott felkialtasok hangzottak el »Az egesz burzsoaziat ki kell irtani Szevasztopolban« " (Izvesztyija Szevasztopolszkovo Szovjeta, 1918 februar 28. Idezi *J Gaven* Pervije sagi Szovjetszkoj vlasztyi v Krimu – Revoljucija v Krimu Isztoricseszkaja bibliotyeka Isztparta OK Krima N° 2, Szimferopol 1923. 39–56 old) Az osztonos terrorhullam atterjedt Szimferopolra es mas varosokra is, s ezekben a napokban mintegy 600 tisztet es ellenforradalmi szemelyiseget vegeztek ki A szovjet lepeseket tett az osztonos, a Pugacsov-idokre emlekezteto leszamolasi hullam megfekezesere, az ellenforradalmarok ellen harc torvenyes keretek kozott tartasara Az eset azonban belekerult a sajtoba A Krim nemet, majd gyenyikinista

megszállás alá került, végül Vrangel vert itt tanyát, s a sajtó, a „zsurnaliszta" írások már időtől, helytől függetlenül, természetesen sokszorossá is nagyítva terjesztették. Ez az 1918 februárjában történt esemény, amely a Krímben játszódott le, s amelytől a szovjet akkor elhatárolta magát, évekkel később, 1927-ben újra feltűnik, a *Napkelet* című folyóirat hasábjain egy Mályusz Elemér neve alatt megjelent írásban 1920-ra datálva, mint olyan akció, amelyet személyesen Kun Béla hajtott végre. A „Vörös emigráció" című cikksorozat később önálló kiadványként több idegen nyelven is napvilágot látott.

E sorok írója, miután felfedezte az ellentmondást s átnézte a korabeli szovjet levéltári anyagokat, felkereste a még élő és tudományos munkásságát tekintve köztiszteletnek örvendő Mályusz professzort, hogy segítsen megfejteni a bonyolult historiográfiai problémát. Kiderült, hogy ennek a politikai pamfletnek a megírására eredetileg Teleki Pál gróf adott megbízást Szekfű Gyulának, a budapesti egyetem akkori történészprofesszorának. A megbízás mögött Bethlen István miniszterelnök állott, aki meg is határozta, hogy milyen források alapján dolgozzanak. Ezek a források azok a lapok voltak, amelyek 1920–1921-ben Kun lejáratását végezték. Szekfű hozzá is fogott e lapok feldolgozásához, s bevonta a munkába az akkor még kinevezésre váró fiatal Mályusz Elemért, akit már akkor is a magyar középkor érdekelt. Szekfű nem tudott a hatalom képviselőinek nemet mondani, szorgalmasan jegyzetelte a kijelölt lapokat, de Telekivel a szerződést már úgy kötötte meg, hogy abban Mályusz neve is szerepeljen. Teleki a szerzőknek a magyar kiadás honoráriumát biztosította, viszont az idegen nyelvű kiadás jogát magának tartotta fenn. (A szerződés eredeti példányát Mályusz professzor megmutatta.) A fiatal történésznek akkor tetszett, hogy a nagy Szekfűvel együtt adhat ki könyvet, de most utólag keserűséggel gondol az ügyre. Ezt tetézte az, hogy Szekfű – aki látta, hogy a megrendelő kívánsága szerint a pamflet hiteles források nélkül készül, s ez nagyban ronthatja majd tudományos hírnevét – ügyesen kiszállt, s magára hagyta a fiatal történészt. Így jelent meg az írás csak Mályusz neve alatt, biztosítva egyben a katedrára való kinevezését is. A háttér teljes feltárása érdekében Mályusz professzor Szekfű eredeti jegyzeteit, melyek alapján a pamflet készült, átadta publikálásra a *História* című lap főszerkesztőjének, Glatz Ferencnek. Az idegen nyelven megjelent változatok nem mindenben egyeznek a magyarral, de minden esetben Kun személyének külföldön való lejáratását szolgálták.

Mályusz Elemér elmondta továbbá, hogy a vállalkozáshoz mi adta az alapot. Teleki Pál grófot mint földrajztudóst a nemzetközi bíróság felkérte szakértőnek a Törökország és Irak között folyó vitában a moszuli olajmező hovatartozása kérdésében. A bevont szakértők, köztük angolok – ami egy beszélgetés alkalmával derült ki – mindössze két jelentős magyar politikusról tudtak, Kossuth Lajosról és Kun Béláról. Ez az értékelés különösen Bethlen grófot, az akkori miniszterelnököt zavarta.

A cikk szerzője ezúttal kíván köszönetet mondani Mályusz Elemér professzornak az értékes felvilágosításért.

Kun Béla, aki maga is olvasta a rágalmakat, kérte azok hitelének kivizsgálását. A rágalmak tárgyává váltak a frakciós intrikáknak is.

1922. január 21-én a Komintern Buharinra, Lunacsarszkijra és Szokolnyikovra bízta, hogy folytassanak vizsgálatot. Egy hétre rá, 27-én a vizsgálat eredményeként valamennyi vádat, melyeket Kun Béla ellen felhoztak, alaptalanoknak nyilvánítottak, s felkérték, hogy foglaljon helyet a Komintern Elnökségében. Erről szóló közlemények a nyugati sajtóban is napvilágot láttak, s komoly történész vagy publicista nem is elevenítette többé ezeket fel.

[2] Izvesztyija Petrogradszkovo szovjeta rabocsih i krasznoarmejszkih deputátov. 178. sz. 1920. augusztus 12. – Privet vozsgyu vengerszkih kommunyisztov.

[3] Lenyinszkij szbornyik. XXXI. köt. Moszkva 1980. 338. old.

[4] Pravda, 1920. augusztus 15. 3. old.

[5] Idézi *Borsányi György:* Kun Béla. Politikai életrajz. Kossuth Könyvkiadó 1979. 218. old.

[6] Tanúságtevők. 3/a köt. Kossuth Könyvkiadó 1977. 451. old.

[7] Idézi *N. N. Azovcev:* V. I. Lenin i szovjetszkaja vojennaja nauka. Moszkva 1981. 171. old.

[8] Isztorija Kommunyisztyicseszkoj Partyii Szovjetszkovo Szojuza. 3. köt. 2. könyv. 508. old.

[9] *Sz. D. Harlamov:* Szvetlij um, bolsaja dusa. – *M. V. Frunze:* Voszpominanyija druzej i szoratnyikov. Moszkva 1965. 157. old.

[10] *V. I. Lenin* Összes Művei (a továbbiakban: LÖM). 41. köt. Kossuth Könyvkiadó 1974. 339–340. old.

[11] Partarhiv Insztyituta Isztorii partyii pri CK KPU, f. 1., op. 5., ed. br. 15. 1. 116. Idézi *K. I. Poz-*

nyakov Krasznij til – frontu Gyejatyelnoszty Kommunyisztyicseszkoj partyii po ukreplenyiju tila Krasznoj Armii v perjod razgroma vrangelscsini (Na matyerialah Ukraini) Harkov 1968 214 old

[12] CGASZA f 101 , op 1 , d 707 – Guszev szeptember 30-an kelt, a Koztarsasag Forradalmi Katonai Tanacsa elnokhelyettesehez intezett allasfoglalasaban Kujbisevhez ragaszkodik, de nem ellenzi Leninnek es a Koztarsasag Forradalmi Katonai Tanacsanak jeloltjet sem Ugyanakkor nincs meggyőzodve arrol, hogy Kun Bela el tudja majd latni azt a munkakort, amelyet Kujbisevnek szantak Kujbisev kinevezesere nem kerult sor, de a front Forradalmi Katonai Tanacsa kiegeszult oktober 16-an M K Vlagyimirovval, 25-től pedig I T Szmilgaval, akit Kun meg az urali harcok idejeből jol ismert

[13] Vojennij golosz, 1920 szeptember 8–21

[14] Kommunyiszt Organ CK KP(b)U 4 sz 1920 75 old

[15] Lenyinszkij szbornyik XXXIX kot Moszkva 1980 340. old

[16] A magyar internacionalistak a nagy oktoberi szocialista forradalomban es a polgarhaboruban. II kot Kossuth Konyvkiado 1968 483 old.

[17] Partarhiv Tomszkovo Obkoma KPSZSZ, f 4204, op 4, d 856, 1 *2*

[18] A meglehetosen gazdag Frunze-irodalomban sok parancs, jelentes latott napvilagot, de ezek az 1936 es 1956 kozott keszult masolatokra utalnak, amelyekről akkor – az ismert okok miatt – lemaradt nemcsak Kun Belanak az alairasa, hanem masoke is E kiadvanyokban Kun alairasa csak akkor szerepel, ha az uj kiadasnal az eredeti dokumentumot ujbol elovettek es a szoveget azonositottak Ezert a Kun-kutatas egyetlen forrasa az eredeti anyagok ujboli tanulmanyozasa lehet, ami rendkivul idoigenyes, nem beszelve arrol, hogy ezeknek a dokumentumoknak az elolvasasa is kulon felkeszultseget igenyel.

[19] CGASZA f 101., op 1 , d 12 , 1 3

[20] A magyar internacionalistak a Nagy Oktoberi Szocialista Forradalomban es a polgarhaboruban II kot 483–484 old

[21] Grazsdanszkaja vojna na Ukrainye 1918–1920 Szbornyik dokumentov i matyerialov v trjoh tomah 3 kot Kijev 1967 580. old

[22] CGASZA f 101, op 1 , d. 16. 1 93.

[23] Ugyanott, d 16

[24] Gyirektivi komandovanyija frontov Krasznoj Armia (1917–1922) Szbornyik dokumentov Moszkva 1974 411 old

[25] CGASZA f 101 , op 1 , d 707. 1. 58

[26] Az UK(b)P I kongresszusan, melynek munkajaban Kun Bela szemelyesen is reszt vett, a jekatyerinoszlavi kormanyzosagot kepviselo kuldott jelezte, hogy „hiany van magyar elvtarsakban" Ezt a hianyt a magyar kommunista csoport igyekezett potolni Arrol, hogy a kommunistak behatoltak a kaszarnyakba, fenykep is tanuskodik, melyet eljuttattak Moszkvaba Ennek alapjan Kun Bela cikket irt a *Pravda*ba Az OK(b)P Kulfoldi Csoportjainak Federacioja is terjesztett roplapokat arrol a tomeges akasztásrol, amelyet a kaszarnya udvaran rendeztek, s amelynek aldozatai internacionalista forradalmarok voltak „Ezt a fenykepfelvetelt Ukrajnabol kaptuk – irja Kun Bela a jekatyerinoszlavi felvetelrol, melyet csak osztrak–magyar katona keszithetett, miutan mas oda nem juthatott – Azt lehetne gondolni, hogy lazado ukran parasztok kivegzeset abrazolja Az akasztofan azonban nem ukran forradalmarok lognak, hanem volt hadifoglyok, internacionalista forradalmarok, bolsevikok Az osztrak–magyar imperializmus hoherai kifogastalan munkat vegeztek a kivegzett katonak a szolgalati szabalyzat valamely paragrafusa alapjan lognak az akasztofan " (Pravda, 1918 julius 13 , *Kun Bela* Valogatott irasok es beszedek I kot Kossuth Konyvkiado 1966 168–169 old)

[27] CGASZA f 101 , op 1 , d 6 1 19

[28] A katonai szerzodes teljes es hiteles szovege megjelent a *Kommunyiszt*, az UK(b)P KB hivatalos lapja 1920 oktober 22-i szamaban Az okmany datumozasa Kun Bela szokasa alapjan a szerzodes szovegenek bal also sarkaban tortent, ami eltert az orosz szokastol, s ezzel magyarazhato, hogy a „Grazsdanszkaja vojna na Ukrainye" cimu, mar idezett dokumentumkiadvany 3 kotete szerkesztoinek figyelmet elkerulte a lapban kozolt szerzodes bal szelen elhelyezett datumozas, s igy a politikai es a katonai szerzodes keltet „oktober elejere" teszik (571–572 old) A szoveget azonban nem a *Kommunyiszt*bol veszik at, hanem egy 1924-ben megjelent kiadvanybol, melyben

a dátum szintén pontatlanul szerepel: *I. Teper:* Mahno. Ot „egyinovo anarhizma" k sztopam ruminszkovo korolja. Izd-vo, „Molodoj rabocsij", 1924. 117–119. old.

[29] *Borsányi György:* Id. mű, 222–223. old.

[30] Kommunyiszt, 236. sz. 1920. október 22.

[31] Grazsdanszkaja vojna na Ukrainye. 2. köt. 449–450. old.

[32] *Kun Béláné:* Kun Béla. Magvető Könyvkiadó 1969. 336. old.

[33] CPA IML f. 17., op. 2., d. 804., 1. 42–43. Idézi *N. I. Szuprunyenko:* Ocserki isztorii grazsdanszkoj vojni i inosztrannoj vojennoj intyervencii na Ukrainye. Kijev 1966. 433. old.

[34] Gyirektivi Glavnovo komandovanyija Krasznoj Armii (1917–1920). Moszkva 1969. 779. old.

[35] Tanúságtevők. 3/a köt. 456. old. Borsányi György Kun Beláné visszaemlékezése mellett e „szovjet katonai személyiség" visszaemlékezésének hitelességét is kétségbe vonja. (Id. mű, 222–223. old.). Pedig Bugyonnij marsall ezúttal nem csupán saját emlékezetére támaszkodott. Írását közlés előtt átadta ellenőrzesre a Szovjet Hadsereg Központi Levéltárának, és csak ezután küldte el Kun Béla családjának.

[36] *Borsányi:* Id. mű, 223. old.

[37] CGASZA f. 101., op. 1., d. 6. 1. 37.: A „Grazsdanszkaja vojna na Ukrainye" című dokumentumkiadvány sem az eredeti forrás alapján közli az egyezményt. Borsányi állításával szemben ezen a változaton nem szerepel Kun aláírása, de van egy politikai bevezető szövege, mely az eredeti fogalmazványon nem szerepel, tehát később került elő. (13. köt. 571–572. old.)

[38] CGASZA f. 101., op. 1., d. 6. 1. 27.

[39] Ugyanott, 1. 24.

[40] Ugyanott, d. 622. 1. 1.

[41] A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. II. köt. 490–491. old.

[42] CGASZA f. 101., op. 1., d. 1159. 1. 51–52.

[43] Ugyanott, f. 1346., op. 2., d. 1158. 1. 279.

[44] Ugyanott, 1. 511.

[45] Ugyanott, f. 101., op. 1., d. 707. 1. 96.

[46] Ugyanott, 1. 92. – A távirat elküldése a front harci és politikai sikere szempontjából rendkívül fontos volt, mert a Trockij javasolta parancs kiadása fokozta volna a Vrangel-csapatok ellenállását és megállította volna a bomlási folyamatot. A táviratot a testület, a Forradalmi Katonai Tanács küldte el, s csak a jelenlevők, Frunze és Guszev látták el kézjegyükkel. Kun Béla vonata a mahnoistákkal kötött katonai egyezmény aláírásának napján, október 18-án 16 órakor indult a harkovi állomásról. 15 napra vételeztek száraz élelmet. (CGASZA f. 101., op. 1., g. 12., d. 14–15.) Kun ekkor az anarchistákkal a politikai egyezményről s a hadműveletekben való részvételükről tárgyalt, de egyetértett az idézett választávirattal. Erről tanúskodik két november 11-én kiadott felhívás. Az egyik magához Vrangelhez szól, s a harc beszüntetése esetén amnesztiát és külföldre távozási lehetőséget kínál fel, a másik harmadszor is megismétli az amnesztia felajánlását Vrangel tisztjei számára. Mindkettőn ott áll Kun Béla aláírása. (*M. V. Frunze:* Válogatott művei. I. köt. Zrínyi Katonai Kiadó 1959. 533–537. old. – A kiadott változaton a Vrangelhez intézett felhívás alól a Forradalmi Katonai Tanács valamennyi tagjának az aláírása hiányzik, viszont az eredeti levéltári példányon minden tag aláírása szerepel.– Szerepel Kun Béla aláírása a korabeli sajtóban megjelent változaton is. Lásd például *Izvesztyija Herszonszkovo ujezdiszpolkoma i Herszonszkoj Organyizacii KP(b)U,* 229. sz. 1920. november 13.; Grazsdanszkaja vojna na Ukrainye. 3. köt. 730. old.)

[47] *Borsányi:* Id. mű, 230., 408. old.

[48] CGASZA f. 101., op. 1., d. 707. 1. 180 i ob. 181.

[49] Izvesztyija VCIK. 1920. november 20.; *D. G. Golinkov:* Krusényije antyiszovjetszkovo podpolja v SZSZR. 2. köt. Moszkva 1980. 69–70. old.

[50] CGASZA f. 101., op. 1., d. 707. 1. 22.

[51] *N. N. Azovcev:* Id. mű, 172–173. old.

[52] CGASZA f. 101., op. 1., d. 707. 1. 53.

[53] Ugyanott, 1. 83.

[54] Ugyanott, d. 623. 1. 34 i ob. 66.

[55] Ugyanott, d. 628. 1. 1–3. i ob. – A Déli Front parancsnokságának kommendáns századához

vezényeltek nevsora szerepel az október 5-en kelt 1. szamu parancsban, nev szerint említenek 136 voroskatonát, nagyreszt magyarokat, akik Frunzeval erkeztek.

[56] CPA IML f. 87, op 1, ed. hr 5. 1. 21. Idezi *I. K Gamburg, P. E. Horosilov, G. A. Szanovics, M E. Sztruve, G. A Braglijevszkij* M V. Frunze. Zsizny i gyejatyelnoszty. Moszkva 1967, 223. old

[57] Lasd az 1. sz. jegyzetet.

[58] *M V. Frunze* Voszpominanyija druzej i szoratnyikov 161 old

[59] Ugyanott, 157. old.

[60] Gyirektivi komandovanyija frontov Krasznoj Armii (1917–1922). 4. kot. Moszkva 1978. 210., 222–223, 524. old.

[61] *M. V. Frunze* Valogatott müvei I kot 522–523. old.

[62] CGASZA f. 101., op. 1., d 707. 1. 131. – A taviratot Frunze, Kun es Szmilga irta alá

[63] Ugyanott.

[64] Gyirektivi Glavnovo komandovanyija Krasznoj Armii (1917–1920). 785–786. old.

[65] *M. V. Frunze* Válogatott muvei. I. kot. 523. old.

[66] Ugyanott.

[67] CGASZA f. 101., op. 1., d. 13 1. 58.

[68] Lásd az 1. sz. jegyzetet.

[69] *V. M. Frunze* Valogatott művei. I. kot. 533–534. old.

[70] Ugyanott, 537. old

[71] Vrangel radiotáviratát – s ez azt is jelzi, hogy badosztályparancsnokig bezárólag a rádiótáviratok ismertek voltak a hadseregben – Szlascsev megőrizte, s hamarosan publikalta is Konstantinápolyban. (*J. A. Szlascsev-Krimszkij* Memoari i dokumenti. Konsztantinapoly 1921. 80. old.) Írását még akkor megkuldte ismerősenek, Pokorny Hermann ezredesnek Budapestre.

[72] Ugyanott. 72. old.

[73] Frunze november 17-e es 24-e kozott bejárta a Krim-felszigetet. A Krímbe osszegyult burzsoá elemekről igy nyilatkozott: „Egyaltalán nem várták, hogy Vrangel, a támaszuk, ily gyorsan szet lesz verve. Ezert meg vannak dobbenve es zavarodva. Egyelőre teljes lojalitassal viszonyulnak hozzánk, de ha valamilyen sikertelenseg, felreértes elófordul, ez az elem kulon-kulon veszelyessé válhat." Kommunyiszt, 267. sz 1920 november 27.

[74] *LÒM* 52. kot. Kossuth Konyvkiadó 1979. 6–7. old.

[75] Kommunyiszt, Harkov. 258. sz. 1920. november 17.

[76] Pod Rukovodsztvom vozsgya. Szbornyik dokumentov. Frunze, 1983. 156. old. (A jelentés eddig ismeretlen volt, itt kozlik első izben.)

[77] *V. M. Frunze* Valogatott muvei. I kot. 539. old.

[78] Kun a Krim bejaratát elzáró erődítmenyeket maga is Verdunhoz hasonlitja „A perekopi foldszoros megerositesehez a francia mernokok bevetettek ismereteik minden erejet. Ezt a krími Verdunnek elnevezett szakaszt a Nyugati Fronton ismert arcvonalkilometerre eső lovegsurűsegnek megfelelo mertekben láttak el tuzerséggel. A szivasi es a csongari hídfőerődítmények, a vedelmi rendszernek ez a keleti szakasza, szinte hasonló módon voltak megerősítve, s a krimi Verdun mégsem az osszeomlás, nem a betonállások bedőlese folytán esett el, hanem a Voros Hadsereg foglalta el, nagy áldozatok árán." A cikket, amelyet a tomszki párt- es szovjetlapnak kuldott (Znamja Revoljucii, Tomszk, 236. sz. 1920. december 2.), Kun Bela az erődok bevetele utan vetette papírra es kuldte el Harkovbol, ahová november 14-en visszatert, s ahol a Krimi Forradalmi Bizottság elnokeve neveztek ki. Az erődok bevetelenel azok a szíberiai voroskatonák estek el, akiket fogadott, akiket harcra buzditott. Az áldozatokat maga is nagynak tartotta, de hangsúlyozta, hogy a „forradalom katonai es vezetőik szert tettek azokra a keszsegekre is, amelyek a jovoben lehetóve teszik majd az áldozatok csokkentését". Optimista volt.

[79] A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban es a polgárháboruban. II kot. 545. old.

[80] *V M. Frunze* Válogatott művei. I. kot. 545. old.

[81] CGASZA f 101., op. 1., d. 708 1 57. – Postai táviratı blankettán az eredeti elkuldott távirat oroszul Az aláírasok ceruzával.

[82] Ugyanott, 1. 73 i ob. 74.

[83] Ugyanott, d. 17. 1. 66.

[84] Ugyanott, 1. 58.

[85] Ugyanott, 1. 100.
[86] Krimszkij oblasztnoj Goszudarsztvennij Arhiv (a továbbiakban: KOGA). Szimferopol. f. R–1188., op. 3. d. 3. 1. 5. – Prikaz N° 3/a. Szimferopol 1920. XI. 17.
[87] KOGA f. R–1188., op. 3., d. 20. 1. 11–12. i ob.
[88] Ugyanott.
[89] Ugyanott.
[90] A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. II. köt. 494. old.
[91] KOGA f. R–1188., op. 3., d. 20. 1. 11–12 i ob.
[92] Ugyanott, d. 3. 1. 120.
[93] Ugyanott, 1. 117.
[94] Ugyanott, 1. 122.
[95] CGASZA f. 101., op. 1., d. 107. 1. 166.
[96] KOGA f. R–1188., op. 3., d. 3. 1. 109.
[97] Ugyanott, 1. 76.
[98] CGASZA f. 101., op. 1. d. 708. 1. 99 i ob. 109–110. – A parancsot november 20-án kézbesítették Kunnak.
[99] Ugyanott, d. 621. 1. 15.
[100] Etyih gynej nye szmolknyet szlava. Voszpominanyija sztarih bolsevikov. Krimizdat, Szimferopol 1963. 145–147. old.
[101] *F. Fomin:* Zapiszki sztarovo csekiszta. Moszkva 1962. 123–132. old.
[102] *K. I. Poznyakov:* Id. mű, 73–74. old.
[103] CGASZA f. 101., op. 1., d. 17. 1. 227. – Kun Béla 1920. október 1-jétől a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsának tagja – a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa 470. sz. parancsának értelmében. Ez a státusa nem szűnt meg akkor sem, amikor november 14-én a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsa kinevezte a Krími Forradalmi Bizottság elnökének. Ezt igazolja Frunze idézett távirata is. Ezzel szemben kézikönyvekbe és dokumentumkötetekbe is különböző variációk kerültek – eredeti forrásokra való hivatkozás nélkül.
[104] *LÖM.* Kossuth Könyvkiadó 1974. 42. köt. 125–126. old.

KUN MIKLÓS

KUN BÉLA AZ URÁLBAN (1922–1923)

Az Urál-vidék a huszonegymillió négyzetkilométer kiterjedésű Szovjet-Oroszországból több mint másfél millió négyzetkilométernyi területet tesz ki. Ez a régió az 1920-as évek legelején – egészen az 1923 őszén megvalósult helyi közigazgatási reformig – az egykori cári birodalom öt kormányzóságát foglalta magába. Összlakossága az ott élő polgárháborús menekültekkel együtt megközelítette a tízmilliót; nemzetiségi megoszlása rendkívül sokszínű volt: az oroszok mellett a tatárok, a baskírok, a kazahok, az ukránok, egyes finnugor népek, sőt a lengyelek és a németek is nagyobb lélekszámú populációt alkottak. A lakosság szociális rétegzettségénél pedig szembetűnő, hogy – jóllehet itt is a parasztság volt többségben, akárcsak Szovjet-Oroszország valamennyi kormányzóságában – a munkásság csak a két fővároshoz és a Don-medencéhez volt mérhető számarányában is, társadalmi súlyában is. Az Urál Szovjet-Oroszország nehéziparának fellegvára: az öntöttvastermelés közel 70, az acél 73, a vasúti sínek csaknem 100 százaléka az 59 uráli nagyüzemből, a vasérc 86, a ritka színesfémek majd 100 százaléka az Urál-hegység bányáiból került ki.[1]

A XVII–XVIII. századi hagyományokra visszatekintő bányászat és nehézipar főleg a századelőn és az első világháború alatt lendült előre gyors ütemben. Frontközelben lévén, 1918 nyarán megakadt a fejlődése, de még a nagyfokú pusztítás, a felnőtt férfilakosság túlnyomó részének az egymással szemben álló hadseregek valamelyikébe való besorozása sem váltotta be az elmenekült Urquhart iparmágnás jóslatát: „Pár év múlva egyetlen kémény sem füstöl majd az uráli városokban, a bolsevikok csak pusztítani tudnak." Az igazi pusztítást Kolcsak admirális visszavonuló fehér osztagai végezték: a nagyobb gyárak dokumentációját megsemmisítették, a mérnöki gárda jó részét rávették a menekülésre, és szinte minden mozdítható értéket felraktak a szerelvényekre. A termelés ezután számottevően csökkent, de teljesen még ekkor sem állt le. Igaz, az acéltermelés 1920-ban, Kolcsak elvonulása után, a háború előtti szintnek csupán 13 százalékát tette ki, ezt azonban már egy év alatt sikerült megkétszerezni. S míg 1920-ra a polgárháború, az éhínség, a gyárak leállítása, a társadalmi mozgás miatt a munkásosztály országosan *a felére apadt,* addig ez a lemorzsolódás az Urál-vidéken „csak" 20 százalékos volt.

A kohéziós erőt, amely az öt uráli kormányzóság üzemeinek elnéptelenedését megakadályozta, részben a rendkívül mély és szívós gyökereket eresztett mozgalmi hagyományok magyarázzák. A magukat a Pugacsov-lázadók ivadékainak, száműzött, szökött jobbágyok leszármazottainak tartó „régi uráliak" az autokrácia utolsó éveiben mindig kemény dió voltak a hatóságoknak. 1903-ban, a szociáldemokrata mozgalmon belüli bolsevik–mensevik szakadás évében itt született meg a Lenin álláspont-

jához talán legközelebb álló hazai *militáns bolsevizmus* irányzata; a pisztollyal és a bombával felfegyverzett „erdei testvérek" egészen 1907 nyaráig szabályos partizánháborút folytattak az oda vezényelt katonasággal. A bolsevik Külföldi Bizottság, amely az oroszországi munkásmozgalmon belül a további balratolódás és az elkerülhetetlen végső szakítás útját járta, még a forradalmi apály éveiben is mindig számíthatott az uráliak támogatására.

Természetesen a mensevizmusnak is megvoltak az uráli bástyái, bár nem annyira a nehéziparban dolgozó munkások vagy a bányászok, inkább a nyomdászok és a közalkalmazottak körében. Néhány, a száműzetését rövid ideig ott töltő szakszervezeti vezetőn, publicistán kívül azonban 1917 tavaszán az országos mensevik vezető garnitúrában egyetlenegy „igazi uráli" sem volt. Ezzel szemben az októberi forradalom, majd a polgárháború alatt sorra országos tisztségekbe kerültek olyan, az Urálból származó vagy hosszabb ideje ott dolgozó bolsevik pártmunkások, mint J. M. Szverdlov, Kresztyinszkij, Jevgenyij Preobrazsenszkij, Szosznovszkij, Beloborodov, Szafarov, Andrejev, Goloscsokin.

A mensevik hatásnál itt jóval erőteljesebb volt a jobboldali eszerek befolyása, különösen a városi értelmiség, a középrétegek körében és a falvakban. Vidéken is akadtak azonban kimondottan „bolsevik érzelmű körzetek", amelyekből egész családok, sőt falvak csatlakoztak Bljuher, Mracskovszkij, a Kasirin testvérek vörös szabadcsapataihoz; a pétervári és az Urál környéki városok munkásságával karöltve szinte teljes egészében ők adták a fehérek leverésében kitüntetett módon harcoló 3. és részben az 5. hadsereg gerincét.[2]

A polgárháború megtizedelte az uráli pártszervezeteket. 1918 februárjától nem volt olyan hónap, hogy ne rendeltek volna el országos vagy helyi mozgósítást. Olykor a helyi párttagoknak több mint kétharmada kint volt a tűzvonalban. Mire a polgárháború uráli eseményei véget értek, a jekatyerinburgi, tyumenyi, cseljabinszki, permi és ufai kommunisták már a Távol-keleti Köztársaság csapatainak kötelékében, a lengyel fronton vagy a Perekopi-földszorosnál harcoltak. 1920–1921 folyamán több száz uráli pártmunkást vezényeltek Szibéria különböző járásaiba, vagy tartottak vissza a háború végeztével a Vörös Hadsereg törzsállományában. Voltak olyan települések, ahol ez az érvágás még a fehérek kivonulása után három évvel is fájó veszteséget jelentett. „A permi kormányzóság pártszervei az idén kimondhatatlanul nehéz körülmények közepette végzik munkájukat: éhínség, a széles néptömegek kimerültsége, a pártmunkások hihetetlenül súlyos anyagi helyzete közben – olvashatjuk Kun Béla ezzel kapcsolatos 1922 nyarán írt feljegyzéseiben. – A kommunisták területi arányát tekintve a következő a helyzet: Csuszovojban állunk a legjobban, ahol 2115 munkásból 256 a kommunista, közülük 93 elvtárs közvetlenül részt vesz a termelésben. A szomszédos járások összesen kilencezer munkásából 500 a kommunista, háromnegyed részük a termelésben dolgozik. Rosszabb a helyzet az uszoljei és a szarapuli járásban, ahol nagyon primitív állapotban van a pártmunka. Levertsége észlelhető a liszvai járásban, ahonnan a forradalom idején elszippantották a legjobb erőket."[3]

Ilyen előzmények után nem csoda, ha a liszvai pártszervezet létszáma a polgárháború alatt a töredékére olvadt, annál is inkább, mert 1918 késő nyarán és őszén itt zajlottak a legsúlyosabb harcok a csehszlovák légionáriusok és a fehérek ellen (Lenin ezért jelölte be piros ceruzával a várost a katonai térképen), a harcok szűntével pedig

az itteni pártmunkásokat tucatjával vezényelték Permbe és Jekatyerinburgba. Ahová persze küldeni kellett az utánpótlást, hiszen e városokból igen gyakran mozgósították a régi párttagokat a különböző centrumokba Moszkvától egészen Irkutszkig.

Az uráli pártszervezetek a közép-oroszországi, szibériai és ukrajnai kormányzóságokéihoz képest azonban így is népesek voltak. Mielőtt 1920 áprilisában megalakult volna az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottságának Uráli Területi Bizottsága (más fordításban: irodája), az ottani pártszervezetek az uráli regionális pártszervezetbe tömörültek, de változatlanul működtek a hagyományos kormányzósági pártszervezetek, amelyek közül a legerősebb a jekatyerinburgi és a permi volt. 1920 tavaszán a jekatyerinburgi területi pártszervezet 32 000 (!) kommunistát számlált, míg a moszkvai városinak 35 000, a péterváriának 34 000 tagja volt. S az öt uráli kormányzóságban az imént említett kényszerfluktuációs folyamat ellenére még 1921 végén is több mint 60 000 párttagot tartottak nyilván (az egész párttagságnak közel egytizedét), 42 százalékuk munkás volt, s 11 százalékuk rendelkezett 1917 októbere előtti tagkönyvvel. Változatlanul *az Urálban volt tehát az ország harmadik legjelentősebb pártszervezete,* ami *különleges jogokkal,* vezetői számára pedig *országos felelősséggel* járt. Az uráli területen működő öt kormányzósági pártbizottság munkáját ezért az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottságának Uráli Területi Bizottsága (a továbbiakban a korabeli orosz rövidítéssel: Uralbüro), afféle *helyi központi bizottsága* vezette. Ennek 1922 tavaszán Kun Béla is tagja lett.[4]

Az Uralbüro székhelye megalakulása óta Jekatyerinburg volt. A héttagú testület irányította a jekatyerinburgi, a permi, a tyumenyi, az ufai és a cseljabinszki kormányzóságok párt- és állami munkáját, és amíg a frontvonal ki nem tolódott messze a Bajkálon túlra, az Uralbüróval szorosan együttműködő Szibériai Területi Bizottság munkáját is segítette. Az Uralbüro „befolyási területe" így a sarkkörtől egészen a kazah sztyeppékig, a Káma folyótól a Tobolszkon túli tajgáig terjedt. Az OK(b)P Központi Bizottságával a rendszeres összeköttetést rádiótávírók, levelezés és a hetenként kétszer a transzszibériai vasútvonal szerelvényein Moszkvába induló futárszolgálat útján tartották.

Az Uralbüro országos és helyi érdekeket képviselő testület volt egyszerre. Egy cseljabinszki pártmunkást idézve: „Az Uralbüro tagjai egy személyben képviselik Moszkvát és minket, de nem úgy, ahogyan a rómaiak Janusa, hanem mindkét irányban teljes arccal." A testület jogköre rendkívül szerteágazó volt; tévedés lenne egyszerűen közbülső állomásnak vélni a Központi Bizottság titkársága és a kormányzósági pártbizottságok között. Az olyan, tájékozatlanságból fakadó elképzelésről tehát, amely az Uralbürót egy eldugott, „megyei" szintű, provinciális intézménynek, az oda történő kinevezést pedig száműzésnek tekinti, beszélni sem érdemes.

Az 1922. augusztusi, XI. országos pártkonferencián elfogadott szervezeti szabályzat értelmében *az Uralbüro* és a Központi Bizottság többi hasonló területi bizottsága pontosan *azokkal a jogokkal rendelkezett, mint az ukrán, a belorusz, a grúz, az örmény és az azerbajdzsán kommunista párt központi bizottságai.* Az „országos" KB-titkársággal történt konzultáció után a nemzeti központi bizottságoknak és a KB területi (regionális) bizottságainak *joguk volt* fontos káderkérdéseket önállóan eldönteni, s mint a központi pártszerveknek, *kötelességük* félévenként összehívni a területi küldöttértekezleteket. Az Uralbüro egyébként *választott testület* volt, a párt

szervezeti szabályzata szerint „a területi bizottságot (vagy a nemzeti kommunista párt központi bizottságát) a területi konferencián választják". Kivételes esetekben egy-egy tagot kooptálni is lehetett e testületekbe, amelyek legalább havonta – az Uralbüro esetében inkább hetente – üléseztek.[5] A húszas évek elején ott, ahol ezt valamilyen (politikai, gazdasági, szervezési, közlekedési) ok vagy a távolság szükségessé tette, létrehoztak ilyen bürókat: a szibériai és a Don-vidéki mellett a Kaukázusban és Turkesztánban (Közép-Ázsiában) is. Lenin olyan munkatársai kaptak bennük kulcsszerepet, mint G. K. Ordzsonikidze, Ivan Szmirnov, Pjatakov, Szafarov, Tomszkij, Adolf Joffe, Kun Béla és Haritonov.

A polgárháború időszakában a *helyi sajátosságok* minél teljesebb érvényre juttatása, a helyi lehetőségek minél intenzívebb kihasználása volt munkájuk egyik fő célja. Az újabb és újabb, párton belül támadó frakcióharcok, a szakszervezeti vita és az új gazdasági politika bevezetése azonban sokban megváltoztatta e bürók feladatát: a közben a forradalmi katonai tanácsok némely funkcióját is átvett szervezeteknek immár a párton belüli centripetális erőket kellett fékezniük, a központi irányvonalat érvényesíteniük. Leninnek a X. és a XI. kongresszuson elmondott szavai nyomán a különböző bürók vezetői, így Kun Béla is ezért hangsúlyozták, hogy „számos fiatal párttag, sőt néhányan még az öregek közül is csak nehezen tudták megérteni a csoportosulások elleni harc fontosságát; nehéz hozzászokniuk a gondolathoz, hogy a pártfegyelem a polgárháború befejezése után sem oldható fel. Helytelen szempontból szemlélnek a csoportok ellen hozott minden intézkedést, amelyek a párton belül tapasztalható kóros jelenség gyógyítására irányulnak. Sokan nem értik a régi, centralizált vezetés jelentőségét (ami azt jelenti, hogy nem fogadják el a bolsevizmus szervezeti alapjait), és fontos politikai kérdéseket kormányzósági, járási, szakszervezeti szempontból vagy a szövetkezeti harangláb szemhatárából akarnak eldönteni."[6]

Kun Bélának az Uralbüro titkársága tagjaként tehát igyekeznie kellett a „helyi" és a „központi" pártérdekek minél harmonikusabb összhangját is megtalálni. És éppen ezen a ponton kellett a legnagyobb akadályokba ütköznie. Az ilyen típusú érdekkonfliktusok ugyanis az előző években már nemegyszer nehezítették az Uralbüro munkáját, kiváltképp a szakszervezeti vita és az azzal több ponton összefüggő új gazdaságpolitika zászlóbontása idején. A lassan hagyományossá váló *uráli különvéleménynek* súlyt adott, hogy az ország egyik legnagyobb pártszervezete hallatta hangját; a X. pártkongresszuson például hatvantagú uráli küldöttség vett részt, számarányában megelőzve a moszkvai és a pétervári delegációt.[7] Állásfoglalásuk súlyához hozzájárult az is, hogy az itteni apparátus gerincét régi forradalmárok, harcedzett munkások adták. A különvéleményt nemegyszer indokolta, hogy az *uráli kommünárok* (így nevezték magukat, némely vidéken pedig kantonokra keresztelték a járásokat) október óta majdhogynem a párizsi kommün harcosaihoz hasonló ostromállapotban, frontközelben éltek. Innen a kényszerszülte, békeidőben sem szűnő militarizmus pártmunkájukban. A militarizáltság, a központtól való nagy távolság kedvezett a különböző frakciók létrejöttének; ezek, gyakori szembenállásuk ellenére is, egymásra épültek, egymásból merítettek erőt. 1918-ban az uráliak forradalmi lelkesedése a pártszervezetek többségét a „baloldali kommunisták" közé vezette. „Az uráli területi szovjet követeli a Központi Végrehajtó Bizottságtól, hogy szakítsa meg a német imperialistákkal való diplomáciai tárgyalásokat, s tekintse semmisnek a szerződést, amennyiben azt már aláírták" – jelent meg az uráli kommunisták határozata 1918.

február végén az *Uralszkij Rabocsij* 27. számában. Március 6-án, 9-én és 12-én a lapban hasonló szellemű határozatok láttak napvilágot. 1919-ben a komisszárok által létrehozott s az egykori cári tiszteket különösen kemény kézben tartó 3. hadsereg politikai osztálya volt az országos „katonai ellenzék" egyik melegágya. Az uráli frontról került ki például Vlagyimir Szmirnov, a „katonai ellenzék" ideológusa, a VIII. pártkongresszus egyik fő „ellenzéki szónoka".

A többnyire moszkvai és ukrajnai pártmunkásokból álló „demokratikus centralista" ellenzéknek viszont 1919–1920 folyamán az Urálban elvétve akadtak csak hívei. E csoport tagjai főleg a kollektív munkastílus és a vidéki pártmunka nagyobb önállósága mellett szálltak síkra. Az uráli pártszervezetekre ilyen célkitűzések nélkül is a közösen végzett munka és a partikularizmus volt a jellemző. *Annál több követője akadt itt 1920–1922 folyamán a munkásellenzéknek.* Üzemi pártszervezetek, munkapad mellől kiemelt régi párttagok sora hívta fel a figyelmet az elbürokratizálódás és a proletariátus háttérbe szorításának országosan jelentkező veszélyeire. A sok jogos sérelem mellett számos irreális követelés is elhangzott egyik-másik munkásellenzéki csoport részéről.

Mindez előkészítette a talajt ahhoz, hogy az 1920–1921-es szakszervezeti vitában, majd az új gazdaságpolitika 1921 tavaszán történt meghirdetése után ha valahol, hát az Uralbüro hatósugarába tartozó pártszervezetek esetében *széles körűen támogatott* különvéleményről beszélhetünk. A X. pártkongresszus előestéjén, 1921 februárjában az uráli vezető párttestületek régi tagjai, akik változatlanul népszerűek voltak ezen a vidéken, valamint az Uralbüro akkori vezetői aláírták azt a brosúrát, amely a „csavarok meghúzásának", vagyis a szakszervezetek „államosításának" és a gazdasági élet további militarizálásának Lev Trockij képviselte téziseit tartalmazta. Az OK(b)P nyolc központi bizottsági tagja, a Kommunisták Ukrajnai Pártja öt központi bizottsági tagja, az összoroszországi szakszervezetek huszonegy irányítója, valamint a moszkvai pártszervezet tizennyolc országos tekintélyű tagja alkotta e névsort, Trockijjal és Buharinnal az élen. A breszti béke körüli vitát leszámítva Lenin életében alighanem ez volt a legbefolyásosabb ellenzéki frakció a pártban. A „régi uráliak" közül tagja volt Kresztyinszkij, Preobrazsenszkij, Szerebrjakov, a Központi Bizottság titkárai, Sz. V. Koszior, az Uralbüro titkára és Haritonov, a permi kormányzóság pártbizottságának titkára.

De nemcsak ők képviselték az uráliakat a szakszervezeti vitában. A Trockij-féle platform és Buharin ún. Buffer-álláspontjának ötvözeteként létrejött *Trockij–Buharin-platform támogatói közül* országos és helyi fórumokon többször is felszólalt Ufimcev, a jekatyerinburgi kormányzóság pártbizottságának titkára; Vorobjov, az *Uralszkij Rabocsij* című lap szerkesztője, az Uralbüro tagja; Mracskovszkij, a polgárháború egyik hőse, az Urál menti hadkerület csapatainak parancsnoka, szintén az Uralbüro tagja. A különböző alkalmakkor megrendezett gyakori szavazások eredményeiből úgy tetszik, hogy a szakszervezeti vita első szakaszában az öt kormányzóságban megoszlottak a vélemények. A további demokratikus vitát azonban lehetetlenné tették a Trockij-álláspont hívei, mert – miután a Jekatyerinburg kormányzósági pártbizottságban és az Uralbürón belül többséget szereztek – sorra leváltották annak a platformnak (a „tízek platformja") a híveit, amelynek szövegét a szakszervezeti vita idején Lenin, Zinovjev, Tomszkij, Rudzutak, Kalinyin, Lev Kamenyev, Lozovszkij, Petrovszkij, Artyom (Szergejev) és Sztálin nyújtották be a X. pártkongresszus dele-

gátusainak, s amely végül alapul szolgált a kérdés lenini szellemben történt lezárásához.

Leninnek és követőinek az állásfoglalása tehát 1920–1921 fordulóján nem könnyen terjedt az Urálban. A helyi pártsajtó még az alapszervek nyomására sem közölte a „tízek platformja" téziseit. Ezeket a lenini álláspont uráli hívei félig illegálisan, sokszorosítva terjesztették. Amikor pedig 1921 januárjában az uráli és szibériai pártmunkások regionális tanácskozásra ültek össze, az Uralbüro tagjainak egy része, Ufimcevvel az élen, olyan memorandum elfogadását javasolta az egybegyűlteknek, amely a Jekatyerinburgban éppen „hatalmon lévő" csoport elképzeléseinek megfelelően „a csavarok meghúzásának" politikája mellett foglalt állást. A tanácskozás résztvevői azonban az ufai delegátusok (a „tízek platformjának" hívei) javaslatára elnapolták a memorandum megszavazását. A tanácskozás után lassan a jekatyerinburgi szervezetben is változni kezdett a hangulat; alakítását azok a Leninhez közel álló pártvezetők vették át, akik az év során ellátogattak az Urálba. Nagy szerepet játszottak a változásban azok a pétervári munkásküldöttek is, akik 1921 januárjában végigjárták a környék legfontosabb gyárait. Moszkvából pedig postán és futárok útján egyre érkezett a „Csak párttagoknak!" felirattal ellátott vitaanyag, köztük Leninnek a „Még egyszer a szakszervezetekről, a jelenlegi helyzetről, Trockij és Buharin elvtársak hibáiról" című füzete. Végül a „tízek platformjának" ellenfelei kisebbségben maradtak a különböző kerületi, városi és kormányzósági értekezleteken, s e folyamatot maga Trockij sem tartóztathatta fel, aki az 1921. február 18-a és 23-a között rendezett jekatyerinburgi kormányzósági pártértekezlet fő előadója volt. Hívei csupán négy személyt delegálhattak a pártkongresszusra, egy ember a „demokratikus centralisták" jelszavával indult a moszkvai párttanácskozásra, 17 küldött pedig a „tízek platformja" elkötelezettjeként.[8]

Amikor Kun Béla 1922 májusában Jekatyerinburgba érkezett, *eredeti formájukban* már nem érvényesültek ezek a platformok, nem működtek e frakciók, csoportok, hiszen a X. kongresszusnak a pártegységről hozott híres határozata ideiglenes jelleggel ugyan, de kimondta: „A kongresszus előírja, hogy minden különbségtétel nélkül fel kell oszlatni a tetszőleges platform alapján létrehozott összes csoportot, és minden pártszervezetet megbíz azzal, hogy a legszigorúbban akadályozza meg bármilyen frakció fellépését. Azokat, akik feltétel nélkül és haladéktalanul nem hajtják végre azonnal ezt a párthatározatot, minden körülmények között ki kell zárni a pártból."[9]

Ezt azonban legalábbis problematikussá tette az a tény, hogy a X. kongresszus óta az Urálban alig változott a kormányzósági pártapparátus összetétele; ugyanakkor *a helyi frakciók helyett személyi ellentétek formájában burjánoztak tovább az elvi nézeteltérések.* Noha az új gazdaságpolitika bevezetését e vidéken nem fogadta olyan nyílt oppozíció, mint a „tízek platformjának" a szakszervezeti kérdésben képviselt álláspontját (a NEP meghirdetését ugyanis nemcsak kormányrendeletek, hanem kötelező érvényű országos párthatározatok előzték meg), a korábbi ellentétek csak lassan oldódtak. A Központi Bizottságnak a X. kongresszuson újjáválasztott titkársága ezért adminisztratív beavatkozáshoz folyamodott, ami újabb feszültségeket indukált, erről tanúskodott Kosziornak, az Uralbüro leváltott titkárának hozzászólása az 1922. március végén–április elején megtartott XI. pártkongresszuson. V. V. Koszior elgondolkodtató érvelésére ketten is válaszoltak: Molotov, a párt káderügyekben illetékes titkára[10] semmitmondóan, elutasítóan és Lenin a konkrét esetek, az esetleges

hibás személyi döntések kivizsgálását követelve, végül azonban nyíltan kimondva: „A kérdés lényege az, hogy ha a Központi Bizottságot megfosztják az emberek elosztása fölötti rendelkezés jogától, képtelen irányítani a politikát."[11]

A kongresszuson ezúttal vendégként és nem delegátusként részt vevő Kun Béla Koszior panaszaiból és a válaszokból érzékelhette, hogy az „uráli kérdés" az országos pártélet egyik legneuralgikusabb pontja. A vitából az is kiderült, hogy a Központi Bizottság olyan „uráli" odaküldésével kísérletezik, aki a párt központi irányvonalát képviseli, és akit a helyi emberek is befogadnak. Mindezzel tisztában kellett lennie, amikor két héttel később Lenin felkérte, hogy amint túl lesz a svédországi gyógykezeltetésen (ez a kezelés a svéd kormány elutasító magatartása miatt végül nem valósult meg), vállalja el az uráli feladatot.[12]

Ezért küldték tehát az Urálba Kun Bélát. De a kérdést meg is fordíthatjuk: *miért éppen Kun Bélát* küldték az Urálba? A döntés nem hirtelen-váratlan született „tűzoltómunkára" vall. 1922. április 12-én került szóba Leninnél a megbízatás, több mint egy hónappal később valósult meg. 1923. november 9-én szerepelt utoljára uráli pártmunkásként Kun Béla (amikor már legalább két hónapja „hivatalosan" sem dolgozott ott) az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság, az ország legmagasabb állami fóruma tanácskozásán, amelynek 1921 óta volt tagja.[13] Csak ezután küldték át összes személyi iratát Jekatyerinburgból Moszkvába, a Központi Bizottsághoz,[14] minthogy ősztől Lev Kamenyevvel együtt, rövidesen pedig egyedül, a párt Központi Bizottságát képviselte a Komszomol Központi Bizottságában.

Kun Béla tehát több mint másfél évet töltött az Urálban, munkáját csak a Központi Végrehajtó Bizottság üléseinek napjaira szakította meg, például részt vett a Szovjetunió megalakulását proklamáló nevezetes ülésszakon vagy a Komintern IV. kongresszusának előkészületeiben. A Komintern-kongresszuson elmondott felszólalásában az egybegyűltek előtt, akik addig főleg mint a Magyarországi Tanácsköztársaság vezetőjét ismerték, így utalt új munkakörére: „az utóbbi időben az Oroszországi Kommunisták Pártja sűrűjében tevékenykedtem".[15] Meg kell jegyezni, mindvégig nagyon szerette ezt a feladatot, amelyben elmosódott az „irodamunka" és a „tömegmunka" közötti határ, s szinte rajta tarthatta kezét a gazdasági-politikai élet ütőerén. Kedvező uráli tapasztalatai nyomán később, amikor úgy érezte, másutt alkotóbb módon tevékenykedhet, mint a Kominternben, két alkalommal is (1928-ban és 1936-ban) „orosz vidéki munkára" kérte magát.[16]

Ahhoz azonban, hogy az Urálban jól érezze magát, kevés lett volna, hogy befogadják a vidék pártmunkásai. Meggyőződéssel kellett vallania, hogy a bolsevik párt, amelyhez 1916-ban még hadifogolyként találta meg az utat, „a proletárdiktatúra alatt mindent megtett osztályjellegének megőrzésére, az államhatalom megszerzése után az orosz nép valamennyi dolgozó rétegének pártjává alakult át", s helyes úton jár, amikor a lenini NEP elveit megvalósítja.[17] Kun Bélának olyan reális, mások számára is világos célokat kellett maga elé tűznie, amelyek jekatyerinburgi, permi, cseljabinszki, tyumenyi, ufai működésének eredményeképpen közelebb hozzák egymáshoz az országos és a „helyi" pártérdekeket, s így ő is alakítója lehessen annak, amit a forradalmi folyamat *szubjektív faktorának* nevezett.

Számottevő pártmunkás múlt kellett hozzá, hogy Kun Béla az Uralbüro titkársága tagjaként, a Központi Végrehajtó Bizottság uráli képviselőjeként a polgárháború után Szovjet-Oroszországban ilyen pártfunkciót tölthessen be. Az Urálban rá váró

feladatok közül sok mindent már korábban is végzett. Tomszkban 1917-ben a helyi szovjetben és a városi pártbizottságon dolgozott. 1917 legvégén Pétervárott, majd 1918-ban Moszkvában a különböző nemzetiségű hadifoglyok szervezőjeként napi kapcsolatban állt az OK(b)P Központi Bizottsága apparátusával, egész sor párt- és állami intézménnyel. 1918 januárjától a *Pravda* és az *Izvesztyija* cikkírójaként belülről ismerte meg a szovjet sajtót. 1920 végén pedig a Vrangel elleni front forradalmi katonai tanácsa tagjaként alapos áttekintést nyerhetett az ország katonai és polgári közigazgatásának rendszeréről. „Lovasságunk ma elfoglalta Kercset. A Déli Frontot felszámoltuk" – táviratozta a Vrangel elleni harcok végén Frunzéval együtt Leninnek. Ekkor Kun Béla már hetek óta tudta, hogy a Politikai Bizottság 1920. szeptember 29-i ülésén rábízták a Krími Forradalmi Bizottság (kormány) újjászervezését és a fehérek kiűzése után működésének beindítását. Az e testület élén töltött nem egész két hónap alatt, félig polgárháborús körülmények között, rendkívül szerteágazó munkát végzett. Mindenekelőtt közreműködött annak a veszélynek a felszámolásában, amelyet Lenin így határozott meg: „. . . a Krímben most 300 000 főnyi burzsoázia van. Ez a jövendő spekuláció, a kémkedés, a tőkések mindenféle támogatásának forrása."[18] A nemrégi harcok színhelyén a Kun Béla vezette forradalmi bizottság biztosította az élelmiszer-ellátást, az egykori főhercegi palotákban szanatóriumokat nyittatott meg, számba vétette az országrész egész területéről a menekülő fehérek által oda hurcolt javakat, dekrétumokat fogalmazott a kisebb üzemek és mezőgazdasági vállalkozások támogatására. S mindezt ott, ahol ezrek reménykedtek még a Vrangel-flotta visszatérésében, s ezért igyekeztek megőrizni fegyverüket.

Az Urálba Kun Béla még nagyobb léptékű feladatokkal érkezett: az országrész ipari bázisának újbóli megteremtését kellett elősegítenie, biztonságosabb, de alighanem éppoly nehéz körülmények közepette. Még ez a biztonság is nagyon viszonylagos volt: néhány hónappal Kun Béla jekatyerinburgi letelepedése előtt az Uralbüro hatáskörébe tartozó öt kormányzóság területén időről időre szabályos hadműveletekre került sor. A polgárháborúnak ugyan vége volt, a Vörös Hadsereg egységei már csak Közép-Ázsiában és a Távol-Keleten ütköztek nagyobb ellenállásba, de a kényszer szülte gabonarekvirálás, a vetésterület radikális csökkentése, az áruhiány s végül az 1920 végétől egyre terjedő éhínség, az antant változatlan gazdasági blokádjával súlyosbítva, rendkívül élessé tette az osztályharcot vidéken: sok helyütt szembefordította a munkásokat és a parasztokat. E próbatétel nehéz stációja volt országosan a Tambov környéki kuláklázadás és a kronstadti felkelés; mindkettőt csak a Vörös Hadsereg pártmunkásokkal megerősített, Tuhacsevszkij vezette elitalakulatai tudták felszámolni.

Az Urálban e helyzet legpregnánsabb megnyilvánulása a cseljabinszki és tyumenyi „partizánhadseregek" megalakulása volt. E két tartományban 1920–1921 folyamán egész városokat, így Tobolszkot is elfoglalták a jómódú gazdák vezette, több száz fős gépfegyveres csoportok, amelyek nagy késedelmeket okoztak a gabonaellátásban, s három hétre még a transzszibériai vasút forgalmát is megbénították. Tyumeny közelében négy hónap alatt 1400 kommunistát, a Cseljabinszktól délre fekvő járásokban majd 2000 párttagot és helyi szovjetfunkcionáriust végeztek ki az ellenforradalmi osztagok, amelyek sok helyütt a „padláslesöprések" ellen háborgó középparasztság támogatását is élvezték, amíg a rablások túlságosan el nem szaporodtak.[19]

Nem csoda tehát, hogy Kun Béla legtöbb munkatársa még 1922 nyarán is katona-

ruhában, fegyverrel utazott az eldugott uráli körzetekbe. Ám a lázadókkal szemben a Makszim-gépfegyverek bevetésénél hatásosabb fegyvernek bizonyult az új gazdaságpolitika bevezetése. 1921 tavaszán, nem sokkal a pártot valósággal kettéválasztó szakszervezeti vita után az új gazdaságpolitikát sokan mégis zsákutcának és nem kivezető útnak érezték. Amikor pedig a piaci mechanizmus érvényesülésének hatására létrejött jobb áruellátás nyomán a mindennapi életben újra felbukkant az október előtti életforma számos attribútuma, újabb repedések keletkeztek a X. kongresszus szigorú intézkedéseinek eredményeként alig-alig létrejött pártegységen. „Hát akkor miért harcoltunk?!" – hajtogatták indulatosan a polgárháború alatt oly sokat nélkülöző munkások és vöröskatonák, akik a kényszerracionalizálási intézkedések és a gyárak egy részének bérleménnyé válása miatt nemegyszer a munkaközvetítő hivatalok előtt voltak kénytelenek ácsorogni. A NEP kényszervisszavonulás jellege elleni tiltakozásul a vezető pártmunkások egy része, nem utolsósorban a munkásellenzék korábbi tagjai és a Trockij–Buharin-platform egykori hívei csak lanyhán, formálisan képviselték a tömegek előtt az új gazdaságpolitika taktikai és stratégiai elgondolásait.

A mindennapi gyakorlatnak ezek az újabban felszínre törő feszültségei kényszerítették Lenint és a Központi Bizottságot, hogy ne indítsanak új, demokratikus országos vitát, hanem *radikális személycserékkel küszöböljék ki a frakcióharc újra fenyegető veszélyét.* Az 1921 márciusától eltelt egy esztendőben, tehát a X. és a XI. pártkongresszus között, főleg pedig magukon a kongresszusokon hozott személyi döntéseket szemlélve feltűnik, hogy a húszas évek gyakorlatát jellemző rotáción messze túlmenő mozgás kezdődött a Központi Bizottságban, annak titkárságában és néhány területi és kormányzósági bizottságban. A cserék legfőbb kritériuma nyilvánvaló módon „a tízek platformja" ellen fellépő politikusok leváltása.[20]

A viszonylag háttérbe szoruló politikusok helyébe lépő pártmunkások közül nem mindenki rendelkezett az elődök képességeivel. A népgazdaság helyzete és a munkásparaszt szövetség politikai érdeke mégis arra késztette a pártot, hogy a döntéseket a Lenin elképzeléseit leginkább elfogadó tagjai kezébe adja. Számos példa mutatja, hogy a változások legtöbbjét nem személyi rivalizálások, hanem a korábbi elvi viták konfliktushelyzetei indokolták. Amikor például a pétervári pártszervezetben súlyos személyi ellentétek keletkeztek a Zinovjev támogatta Jevdokimov–Lasevics-, illetve a Komarov–Uglanov-csoport között, Lenin *elvi meggondolásokból* nem hagyta, hogy régi munkatársai Lasevics és Jevdokimov javára kiszorítsák a városi pártvezetőségből a párt központi irányvonalát *hozzájuk hasonlóan* következetesen képviselő Komarovot és Uglanovot.[21] *Lenin csupán akkor volt a leváltások, odavezénylések, egyszóval a külső megoldások híve, amikor úgy látta, hogy egy, a helyi érdekcsoportokkal korábban nem azonosuló, országos tekintélyű pártmunkás mozdíthatja csak ki az ügyet a holtpontról,* s járulhat hozzá egy-egy terület felzárkózásához a központi irányvonal mellé. Ilyen meggondolások motiválták például Adolf Joffe neves szovjet diplomata taskenti misszióját. Őt akkor javasolta Lenin a Központi Bizottság Közép-ázsiai (Turkesztáni) Területi Bizottsága élére, amikor e fontos terület működését már nemcsak személyi konfliktusok, hanem két vezetője, Tomszkij és Szafarov elvi ellentétei is gátolták. Hasonló okok miatt kérte fel Lenin 1922 tavaszán Kun Bélát is, hogy vállalja a már két éve szervezeti válsággal küszködő Uralbürón belüli új feladatát, s lendítse előre ott az új gazdaságpolitika bevezetését.

„Itt van munka garmadával, jó munka, szép munka – foglalta össze Kun Béla első benyomásait egy Moszkvába küldött levelében. – Van lap, most indítunk folyóiratot, csinálunk felső pártiskolát és egy egész sereg agitációs és propaganda irányító munka a legközelebbi program." A levél tanúsága szerint arra készült, hogy „nagyon kitartó munkával", az igények csökkentésével és „igen sok forradalmi energiával" rendet csináljon.[22]

Kun Béla akkori tevékenységének mai értékelése főleg a kortársak visszaemlékezéseire, az Uralbüro-ülések jegyzőkönyveire s Kun Béla korabeli újságcikkeire alapul.[23] Idézzünk most egy másfajta forrást, Dornbusch Richárdnak, a magyar hadifogoly-mozgalom kiváló képviselőjének pillanatfelvételét az uráli ügyek alakulásáról. A beszámoló írója az Uralbüro Agitációs és Propagandaosztályának titkára, később – 1923 tavaszától – Kun Béla utódaként az osztály vezetője volt. E levelét Szabados Sándornak, a Tanácsköztársaság egykori népbiztosának küldte Moszkvába, akinek Kun Béla „tanítványi tisztelettel" írta alá leveleit, mert annak idején Szabados ismertette meg „A tőké"-vel, s aki a kicseréltek négyszázas transzportjával érkezett Moszkvába. Dornbusch így ír: „Néhány óra múlva indul a posta. Kun elvtárs egész nap tanácskozik. Az ő megbízásából kísérlem meg sietve és nagyjából vázolni az itteni helyzetet. Kun elvtárs és mi valamennyien, akiket az ő javaslatára vezényelt ide a Közp[onti] Bizottság, a párt Közp[onti] Bizottsága Uráli irodájának megerősítésére volnánk hivatalosan hivatva. Ez az »Uralbüro CK« [KB] az ún. uráli területre terjed ki, vagyis öt kormányzóságra, melyek közül kettő főleg mezőgazdasági, a többi három azonban az uráli bányaipar és fémipar (vas, arany, ezüst, platina, azbeszt stb.) területe. Azt hiszem, banális volna hosszú frázisokban jellemezni ennek a vidéknek a közismert gazdagságát. Ha jól volna szervezve és volna elég élelem a munkások ellátására, pusztán az itt termelhető cikkekből és ezeknek ellenértékéből fütyülve és gondtalanul élhetne a szovjetköztársaság minden polgára. A szervezet azonban lesújtóan gyönge. Ennek oka az élelemhiány után a pártmunka és a szakszervezeti munka lanyhasága. Életet önteni ezekbe a szervezetekbe: ez volna a mi hivatásunk."[24]

Dornbusch Richárd legelső benyomásai alapján kissé túlságosan is sötét képet rajzol.[25] Hiszen a föld méhében rejlő kincsek, a feldolgozó üzemek a szervezetlenség ellenére is a szovjet nagyipar legjelentősebb bázisát adták. A „lanyhaság" elleni küzdelmet azonban kétségtelenül már az akklimatizáció napjaitól fel kellett vennie Kun Bélának és az internacionalista hadifogoly-mozgalom másik három 1918-as militánsának: Dornbusch mellett Sík Endrének, a lengyel Stanisław Bobinskinak, az 1917-es moszkvai barikádharcok egyik katonai irányítójának és az egykori illegális párttag Grebelszkajának, aki Leninnel együtt tért vissza Svájcból 1917 tavaszán, és 1918 februárjában az OK(b)P moszkvai bizottsága és az internacionalista hadifoglyok között összekötő volt, ilyen minőségében pedig Bobinskihoz hasonlóan Kun Béla közeli munkatársa.

Kun Béla első uráli írásainak egyébként feltűnően kritikus a hangvétele: „Munkáskörökben igen ritkán vitatják meg a szovjetkormány által a környező országok kormányainak átnyújtott jegyzéket, amely javasolja a fegyverzet csökkentését. Márpedig ezt a jegyzéket minden egyes gyárnak, minden egyes falunak, minden egyes vörös hadseregbeli egységnek a legfigyelmesebb módon tanulmányoznia kellene."[26] Vagy: „Két hét alatt már *másodszor* nem lehetett megtartani a jekatyerinburgi tanács ülését, mert tagjainak többsége nem jelent meg. Mintegy másfél héttel ezelőtt a

munkásdelegációk nem jelentek meg azon a tanácsülésen, amelyen a munkásság számára *annyira fontos* lakáskérdésben kellene dönteni... A bürokratizmus elleni küzdelmet, az új gazdaságpolitikának egy olyan megvalósítását, amely valóban javítana a munkások helyzetén, az ösztönös kispolgári erők elleni sikeres harcot – mindezt elsősorban *az alsó proletár néprétegek egészséges elemeinek* a szovjetek munkájába történő bevonásával oldhatjuk meg. De hogyan tegyük ezt, amikor a munkások választott küldöttei nem gyűlnek össze, nem kezdeményezik a munkát, nem vesznek részt benne?"[27]

Még gyakrabban utal írásaiban Kun Béla arra, hogy a politikai apátiáért, a lanyhaságért, az új pártvonal formális képviseletéért legalább annyira felelősek a választottak, mint a rendkívül nehéz életkörülmények között élő *választók,* akik derekasan végigverekedték a polgárháborút: „Súlyos áldozatok árán megőriztük a szovjeteket a burzsoáziának és a polgári demokrácia mensevik és eszer híveinek merényleteitől. És a szovjethatalom híveinek sem fogjuk megengedni, hogy elsorvasszák, puszta formalitássá ürítsék vagy lassú agóniára kárhoztassák. Jekatyerinburg minden alapszervezete fel kell hogy tegye a kérdést a szovjetbe delegált tagjának: Hogy vélekedik az elvtárs, a szovjet tagjának lenni ugyanolyan titulus, mint amilyen a cári rendszerben az udvari titkos tanácsosé volt, akitől a cár a világon semmiféle tanácsot nem kért? Avagy a szovjet tagjának lenni kötelezettséget jelent az ott végzett munkára, a munkások érdekeinek valóságos képviseletére?"[28] Vagy: „A pártnak, amely mindig egyes munkásrétegek általános érdekképviseletét látta el, most pontosan ugyanúgy közös vezetés alá kell vonnia az államgépezet különböző részeiben dolgozó kommunistákat, különösen figyelve azokra, akik hivatásuk, a termelés vagy az adminisztráció folyamatában elfoglalt helyzetük révén könnyen valamilyen elhajlás áldozataivá válhatnak. Amennyire feltétlenül szükséges a munkásdemokrácia vonatkozásában a legutóbbi két pártkongresszus meghatározta irányban haladni, az állami és pártélet terén figyelembe véve a különböző fejlődési szinteket és a hatalmas ország rendkívül változatos szociális helyzetű lakosságának életkörülményeit, differenciálni a tömegszervezetben alkalmazott munkamódszereket, éppoly mértékben azon kell fáradozni, hogy megerősítsük és fejlesszük a párt vezető és szilárdító szerepét az egyes pártszervezetekben."[29]

Ezek az észrevételek jól jellemzik Kun Béla munkamódszerét. Mint „literátori hajlamú ember", ahogy Oszip Pjatnyickij szokta volt nevezni,[30] egy új munkaterület átvétele előtt szerette írásban, minél nagyobb plénum előtt tisztázni célkitűzéseit. Az Urálban azonban sokrétűbb feladatot kapott, mint amit egy cikkben fel lehet vázolni. Még Moszkvában kinevezték az Uralbüro tagjának, Jekatyerinburgban pedig beválasztották a testület háromtagú titkárságába. Vezette az Uralbüro Agitációs és Propagandaosztályát, de mivel a testület Jekatyerinburgban tevékenykedett, a helyi kormányzósági pártszervezet agit.-prop.-munkájának irányítása is sok idejét foglalta le. Emellett Dornbusch Richárddal együtt az Uralbüro képviselője volt az *Uralszkij Rabocsij* szerkesztőségében, s hamarosan a lap vezércikkírója lett. Megalapította és az első hónapokban maga szerkesztette az *Uralszkij Kommunyiszt* című színvonalas elméleti folyóiratot. A párt képviselője lett a Komszomol Központi Bizottsága Uráli Területi Bizottságában. Legalább négy állandó gazdasági és közigazgatási testületben ülésezett, s „hozzá tartozott" a pártarchívumok hálózata is, benne a nagy lendülettel folyó helyi párttörténeti kutatások. Időről időre bekapcsoló-

dott a különböző – főleg a nehéz helyzetbe került permi és tyumenyi – kormányzósági pártszervezet munkájába, és rendszeres, távolról sem formális munkát végzett – és ez is a kor hangulatához tartozik – valamelyik jekatyerinburgi nehézipari üzem egyik alapszervében.[31]

Ismét szólaltassuk meg Dornbusch Richárdot, aki Kun Béla pártmunkájának minden részletét ismerte, hiszen az említett testületek legtöbbjének valamilyen formában maga is tagja volt: „Kun elvtárs az Uralbüro (héttagú kollégium) tagja, és az agitációs és propagandaosztály vezetésével van megbízva. Ez az osztály eddig itt úgyszólván nem létezett. Egy nő látta el az egészet, távolról sem kielégítően. Az egészet ezért elölről kell megszervezni, és ez most egyelőre a fő munkánk. Eddig megcsináltuk a munkatervezetet. Mondhatom, nagyszabású és mindenre kiterjedő terv, amelynek végrehajtása rengeteg munkába kerül, és az én nézetem szerint sok akadályba fog ütközni, ezeket az akadályokat azonban eréllyel le lehet majd győzni. Minthogy még apparátusunk nincs, ezt kell megteremteni, mielőtt az érdemleges munkához fogunk. Ezzel vagyunk most elfoglalva. Kun elvtárs ezen kívül részt vesz az Uralbüro egész munkájának vezetésében. Naponta tanácskozások. Azonkívül megkezdte a sajtóműködést, cikkeket ír a helyi lapba."

Az uráli munkára való átállás, az objektív nehézségeket leszámítva, zavartalanul ment végbe. Dornbusch Richárd levelei mellett Kun Béláné visszaemlékezései is azt tanúsítják, hogy Kun Béla jó hangulatban kezdett a feladathoz: „Örömmel vállalta ezt a fontos megbízatást. Nyugodtan hagyta el Moszkvát, mert az emigráció legfontosabb kérdéseit elvileg már eldöntötték, gyakorlatilag pedig nélküle is lehetett egy ideig folytatni a munkát, annál inkább, mert gondoskodott megfelelő helyettesekről. Elutazása előtt még eljárt a hivatalokba, és szerzett az emigrációnak egy üdülőt."[32]

Kun Béla és munkatársai az Urálból rendszeresen leveleztek a magyar emigránsokkal; e levelezés fontos forrás az uráli korszak rekonstruálásához. „Általában makacs forradalmi szellem uralkodik itt, sok a kommunista és kérlelhetetlenek – írta Dornbusch Szabados Sándornak. – Ahogy Magyar Lajos szokta mondani: »janicsárhitű« elvtársak, akiknek igen nehezen megy a fejébe az új gazdasági politika és a vele kapcsolatos burzsuj-irányú intézkedések. Az új gazdasági politika ide még csak első lehelletét fújta."[33]

Kik voltak azok az uráli pártmunkások, akik Kun Bélával együtt a Központi Bizottság Uráli Területi Bizottságának hattagú kollégiumát alkották? A testület egyik titkára, s Kun Béla mellett egyben legtekintélyesebb tagja *Moiszej Haritonov* volt, aki az 1905-ös forradalom idején lett a bolsevik párt tagja. Az első világháború alatt, 1917. április 3-án tért vissza Oroszországba Svájcból, ahol Lenin munkatársa volt. 1917 őszén Haritonov a pétervári pártbizottság egyik vezetője, majd a permi kormányzósági pártbizottság titkára volt. Nagyon szívélyesen fogadta Kun Bélát Jekatyerinburgban, s mivel ő és felesége is (szintén Lenin svájci munkatársa) jól beszéltek németül, mindent elkövettek, hogy otthonossá tegyék az oroszul akkor még rosszul beszélő Kun Béláné uráli életét.

Ami a politikai kapcsolatokat illeti, Kun Béla a legtöbb kérdésben megtalálta a közös hangot a NEP iránt nála szkeptikusabb Haritonovval, aki később, Moszkvában is rendszeresen meglátogatta őt feleségével. Kun Béla azután is találkozott vele – és sokat vitatkoztak – miután Haritonovot mint a „leningrádi", majd az „egyesült" ellenzék tagját kizárták a pártból (csupán 1928-ban állították vissza párttagságát).[34]

Míg Kun Béla és Haritonov a pártmunka általános irányításával, szervezési kérdésekkel, az agitációs és propagandamunkával foglalkoztak (ők leveleztek a Központi Bizottsággal is a testület nevében), addig az Uralbüro gazdaságpolitikáját többnyire *Georgij Lomov* irányította. Ő, az 1903-as párttag, addigi élete számottevő részét börtönökben és cári kényszermunkatelepeken töltötte. A februári forradalom után a moszkvai kommunisták egyik vezetője, a párt VI. kongresszusán a Központi Bizottság tagja lett. Október éjszakáján Lomov a Szmolnijban volt, s a kormányátalakítás órájában rá bízták az igazságügyi népbiztos tisztét. A breszti béke körüli vita során azonban összes állami és pártfunkciójáról lemondott. Akkor Buharinnal, Radekkal, Dzerzsinszkijjel, Oszinszkijjal (Obolenszkijjal), Frunzéval, Kujbisevvel, Urickijjal, Jaroszlavszkijjal, Inessza Armanddal és Kun Bélával együtt a legismertebb „baloldali" kommunisták közé tartozott. Ezután többnyire gazdasági tisztségeket töltött be, e téren elsőrendű szakembernek számított. A húszas évek legelején Szovjet-Oroszország Legfelsőbb Népgazdasági Tanácsának elnökhelyettese volt.

A tárgyalt időszakban Lomov az Uralbüro tagsága mellett a különböző népgazdasági ágazatok irányításával s a közeli és távlati tervek összehangolásával foglalkozó uráli gazdasági tanácskozás elnöke volt. Feltétlen NEP-párti, akárcsak *Jakov Jaglom,* az Uralbüro egy további tagja, aki 1918-ban mint szakszervezeti aktivista lépett ki a Bundból s csatlakozott a bolsevikokhoz. A párt X. kongresszusán, 1921 tavaszán már „az egyik legjobb szakszervezeti funkcionáriusnak" minősítették; röviddel korábban a Szakszervezetek Uráli Területi Bizottsága élére helyezték.[35] Mint jó tollú publicista emellett a helyi sajtónak is oszlopos tagja volt. Uráli feladatának teljesítése után az országos szakszervezeti lap, a *Trud* főszerkesztője lett.

1923 nyarán, amikor újra fellángoltak a párton belüli viták, Lomov és Jaglom a fémkohászat fejlesztéséről szóló tervezetet nyújtottak be az Uralbürónak, amelyben a fémüzemek fokozottabb önellátása, a piaci törvények előtérbe helyezése mellett foglaltak állást. A tézisekkel szemben az 1904-es párttag *Danyila Szulimov*[36] készített „ellentervezetet". Ő mint a helyi ipari létesítmények munkáját összefogó, a trösztöket felügyelő Uráli Iparbizottság elnöke foglalt állást az ügyben. Szulimov 1918-tól munkálkodott a szocialista nagyipar létrejöttén; az egykori vasmunkásnak az volt a véleménye, hogy ha Szovjet-Oroszország a polgárháborúban, a blokád szorításában, az intervenció alatt helyt tudott állni, akkor az újjáépítés időszakában is az önerőre, nem pedig bérleti politikára kell építenie.[37]

Szulimov 1923-as álláspontja, az önerőre támaszkodás és a központi tervezés előtérbe helyezése nemcsak a NEP-koncepcióba illeszkedett be nehezen, hanem közvetve a „szocializmus egy országban" majdani vitáját is érintette. A húszas évek második felében már ez az állásfoglalás dominált a „pjatyiletkák" előestéjén. A rendkívül agilis Szulimov pedig a Központi Bizottság tagja és a Szovjet-Orosz Föderáció Népbiztosok Tanácsának elnöke lett. Később, uráli munkája után Moszkvába költözvén ő is látogatta Kun Bélát feleségével, Marija Szulimovával együtt, aki 1918-ban összekötő volt az ukrajnai felkelők és az OK(b)P Magyar Csoportja között.

Az Uralbürónak végül Kun Béla uráli tartózkodása idején tagja volt az egykori hajóács, majd villanyszerelő *Sztyepan Novoszjolov*. Ő 1905 óta volt a párt militánsa, a narimi száműzetésben Szverdlov, majd Kujbisev baráti köréhez tartozott. A polgárháborúban 1918 őszén a keleti front legkritikusabb szakaszán, Liszva városánál

szervezte a védelmet Kun Bélával együtt. 1920-ban a tyumenyi szovjet elnökévé, két évvel később a jekatyerinburgi kormányzóság szovjetjének élére nevezték ki.

Nyilvános szerepléseiken az Uralbüro említett tagjai 1922-ben és 1923-ban láthatólag igyekeztek alárendelni esetleges különvéleményeiket a párt központi irányvonalának. „Befelé" sokat vitatkoztak, „kifelé" azonban, főleg a kormányzósági pártmunkások bírálatával vagy értetlenségével szemben, általában közös platformra helyezkedtek. Egymáshoz kötötte őket az is, hogy a bolsevik gárda azon generációjához tartoztak, amely – akárcsak az övéktől eltérő körülmények között Kun Béla is – még a századelőn csatlakozott a munkásmozgalomhoz. Utóéletük is hasonló volt abban, hogy valamennyiük politikai pályája – s többnyire élete is – a sztálini önkény kiteljesedése idején, a harmincas évek második felében szakadt félbe.

A Központi Bizottság Uráli Területi Bizottságának tagjai tehát, Szulimov és Novoszjolov kivételével, Szovjet-Oroszország különböző városaiból érkeztek 1922 tavaszáig Jekatyerinburgba. *A kormányzósági, városi, járási vezetők viszont szinte kivétel nélkül tősgyökeres uráliak voltak,* ahogy némi lokálpatriotizmussal nevezték magukat, „az ősz Urál fiai". S még ezen belül is feltűnően sokan a permi kormányzóságból, közelebbről Liszvából származtak.[38] Ez érthető, minthogy ők adták a Kolcsak csapatait megállító 3. hadsereg parancsnoki és komisszári állományának utánpótlását; hosszú hónapokon át hasaltak a Liszva előtti mezőkön és Kin vasútállomásnál a lövészárkokban, míg szüleik, feleségük, testvéreik a katonákká lett családfők helyett a hadiüzemekké átalakított uráli öntödékben dolgoztak.

Az összeszokott gárda számára sérelmes volt – s ez emberileg érthető –, hogy máshonnan érkezők váltották fel a Perm és Jekatyerinburg környéki harcok egykori főszereplőit. *Csakhogy éppen Kun Béla az ő számukra nem csupán a Magyarországi Tanácsköztársaság vezetője volt, hanem az uráli harcokból velük együtt részt vállaló pártmunkás is,* egy kicsit maga is „liszvai". Ebben rejlik nem utolsósorban a válasz arra, hogy *miért éppen őt* küldték az uráli pártmunka fellendítésére. Akik küldték és akik fogadták, egyformán jól emlékeztek arra, amit Rejngold Ejdeman, a polgárháború jeles hadvezére egy korabeli cikkben így fogalmazott meg a 3. hadsereg születéséről szólva: „Jekatyerinburg eleste óriási törést okozott a környező területek munkásságának hangulatában, és cselekvésre késztette a forradalom hűséges őreit, akik annak idején Pétervárott védték a köztársaságot; ilyen volt hadseregünkben Lasevics, Zof, Kun Béla, Bakajev..."[39]

Kun Béla legelőször a Lenin vezette Munka és Védelem Tanácsának Liszva környéki megbízottjaként járt az Urálban. A frontszakasz másik „központi megbízottja" egy régi uráli pártmunkás, a későbbi országos gazdaságpolitikus, Jevgenyij Preobrazsenszkij volt, aki így örökítette meg Kun Bélával való akkori találkozásaikat a *Pravdának* a Tanácsköztársaság kikiáltását üdvözlő számában: „Magyarország első szovjetkormányának miniszterei közül az orosz kommunisták számára a legismertebb és legkedvesebb Kun Béla elvtárs neve... Oroszországban mint a német, osztrák, magyar internacionalista hadifoglyok megszervezőjét és vezetőjét ismerjük őt... A világbolsevizmus moszkvai iskolája, amelynek Kun Béla állt az élén, lassan kezdi átrajzolni a világ térképét... De Kun Béla nemcsak a világforradalom fáradhatatlan hirdetője volt a hadifoglyok között: a mi Vörös Hadseregünknek is hős katonája volt. És munkájának ez az oldala talán a legjellemzőbb... Emlékszem, mi-

lyen súlyosan érintették Kun Bélát a frontjainkon, különösen Szimbirszkben és Jekatyerinburgban bennünket ért sikertelenségek. Az ezekről érkező hírek tisztán fizikai fájdalomként tükröződtek az arcán. Mindenképpen ki akart jutni a frontra, s a számunkra súlyos időkben, amikor a fehérgárdisták minden irányban Perm felé támadtak, meg is érkezett az uráli harcok színhelyére. Egy különleges dandár soraiba ment, amely a liszvai irányt védte, és rettenthetetlenségével lelket öntött a vöröskatonákba. Sok magyar kommunista harcolt ezen a területen, s neki különlegesen nagy tekintélye volt közöttük. Kun Béla oda érkezése után csapataink határozott ellentámadásba mentek át, és egy időben egészen Kuzino vasúti csomópontig törtek előre, amely hatvan versztányira volt Jekatyerinburgtól.

Emlékszem Kunnal folytatott ekkori beszélgetéseinkre, amelyek során szemrehányást tett a burzsoáziával szembeni túlzott engedékenységünkért, noha az uráliakat ilyesmivel igazán nem lehetett vádolni, és biztosított bennünket, hogy Magyarországon a forradalom pillanatában a kommunisták könyörtelenek lesznek a maguk burzsoáziájával szemben. A sors iróniájából azonban éppen Magyarországon ment végbe csaknem vértelenül a proletárdiktatúra kikiáltása, a burzsoázia önként retirált a munkásosztállyal szemben a nehéz pillanatban, a szociáldemokraták pedig egyezségre léptek a kommunistákkal."[40] Preobrazsenszkijen kívül még több uráli üdvözölte ilyeténképpen a Magyarországi Tanácsköztársaságot és Kun Bélát.[41]

Kun Béla még a harcok után négy évvel, 1922-ben is azt tapasztalta, hogy a helybeliek polgárháborús bajtársuknak tartják „...a magyar Kun Béla az ő szemükben tősgyökeres s méghozzá tiszteletre méltó uráli bolsevikká lett" – emlékezett a fogadtatásra felesége.[42] Dornbusch Richárd pedig 1922 nyarán azt írta Moszkvába, hogy Kun Bélának „óriási a munkakedve és még nagyobb a népszerűsége... mindenki beszél róla. Egyesek eleinte nem hitték el, hogy a Magyarországi Szovjetköztársaság Népbiztosi Tanácsának elnöke Magyarországról ide jött (sic!) volna."[43] Kun Bélának valóban „jól jött", hogy korábbi népszerűsége következtében az Urálban rögtön széles körű politikai cselekvési tere nyílt, s befolyásra tett szert az uráli pártszervezetekben. Komoly iskola volt számára az ott eltöltött másfél esztendő, amikor egykori illegális bolsevikokkal és a nyomukba lépő, munkásokból lett funkcionáriusokkal dolgozhatott, akikről az volt a véleménye, hogy még nincsenek megfertőzve „a bürokrata szellemmel". De a helybeliek számára is kedvező volt Kun Béla „uráli" múltja. Ez megmutatkozott abban is, hogy esténként, amikor kilépett az Uralbüro Munkásifjúság Sétánya 4. szám alatti székházából – ahol a jekatyerinburgi kormányzóság pártbizottsága és még néhány fontosabb hivatal működött –, nyomban egy sor pártmunkás csatlakozott hozzá a hazafelé vezető úton. Munkatársai és az öt kormányzóság valamelyikéből érkezett emberek késő estig egymásnak adták a kilincset abban a szobában, ahol lakott, s amelyet az egykori kadetlap tulajdonosának házában biztosítottak neki. (Az itt lakó pártmunkások kommunát alakítottak, közösen étkeztek, és megosztották a megélhetés költségeit is.) Később, amikor Kun Béla felesége megérkezett Jekatyerinburgba, és a család egyszobás lakást kapott abban az egyemeletes házban, amelyben a pártiskola igazgatója és az egyik tanár lakott, a látogatók ide jöttek hozzá gondjaikkal, elképzeléseikkel.

Akármilyen későig húzódtak is el ezek a beszélgetések, még el kellett végeznie a nappal elmaradt „papírmunkát", és másnap reggel nyolctól már egyik tanácskozás követte a másikat. Kun Béla eredetileg az agitációs és propagandamunka fellendítésé-

vel szándékozott uráli tevékenységét kezdeni, de igen gyorsan kiderült, hogy a rá zúduló feladatok között nem lehet meghúzni a „reszortok" választóvonalát. Ki tudta volna meghatározni, hogy „agitprop"- vagy gazdaságpolitikai munkát végzett-e, amikor 1922. május 31-én átvette a kenyérgabona-kölcsön uráli kampányának irányítását?[44] A felhívások és az összesítők megszövegezését vállalta magára ebben az akcióban, amellyel az országban az éhínség elindította, szűnni nem akaró „népvándorlást" akarták megfékezni. A vetésterület ugyanis megállíthatatlanul csökkent, a kötelező beszolgáltatásról a terményadóra való áttéréstől pedig nem várhattak azonnali változást. Ezért a parasztság többletfelajánlásaival és a városi lakosság önkéntes pénz- és értékadományaival – a gabonakölcsönnel – voltak kénytelenek pótolni a különbözetet. Eközben azonban vigyázni kellett arra, hogy a kölcsön ne egy újabb rekvirálási folyamat kezdetének látsszék.

Munkája beindulásakor Kun Bélának egy kevéssé alkotó és nem túl kellemes feladatot is teljesítenie kellett. „Fel kellett küldenie Moszkvába" az Uralbüro leváltott tagját, *Mihail Ufimcevet,* a jekatyerinburgi kormányzósági pártszervezet volt vezetőjét, aki rendkívül népszerű volt a helybeliek között mint a 3. hadsereg egyik szervezője. Ráadásul mindketten „liszvaiak" voltak, sőt Ufimcev a hadseregen belüli politikai-munkás-hierarchiát tekintve 1918 augusztusában–szeptemberében bizonyos értelemben elöljárója volt Kun Bélának. Pavel Litvinov egykori vöröskatona publikálatlan kéziratában olvashatjuk erről: „1918. június 25-re a helyzet rendkívül veszélyessé és aggasztóvá vált, 25-én Jekatyerinburg is elesett... Augusztus elejétől Kormoviscse állomáson voltunk, amely Liszva mellett van, és a 3. hadsereg 3. [különleges] dandárját szerveztük. A dandár létrehozását Ufimcev irányította... Amikor Kun Béla és Münnich Ferenc elvtárs mint a magyar internacionalisták zászlóaljának parancsnoka megérkezett hozzánk, Reichardt dandárparancsnok Kun Béla kérésére a magyar zászlóaljhoz helyezett felderítőnek."[45] Ufimcevet a Pavel Litvinovhoz hasonló egykori katonái, akik 1922-ben már az uráli pártapparátus gerincét alkották, érthetően békeidőben is lelkesen és örömmel fogadták.

A szakszervezeti vita idején azonban Ufimcev a Trockij–Buharin-platform első számú uráli népszerűsítője volt. Cikkei tanúsága szerint az idők változása ellenére sem rejtette véka alá, hogy változatlanul „a csavarok meghúzásának politikája" áll hozzá közelebb. Ehhez a jelek szerint hozzájárult az 1922 áprilisában átalakult, és Ufimcev, valamint Koszior leváltásával *eredeti összetételéhez képest teljesen kicserélődött* Uralbüro tagjaival való személyi konfliktus. Végül ez ahhoz vezetett, hogy Ufimcevet a Központi Bizottság állományába helyezték. A források arról tanúskodnak, hogy ennek a döntésnek ő kelletlenül vetette alá magát. „A Központi Bizottság Uráli Területi Bizottsága és a kormányzósági bizottság már kétszer is figyelmeztette Ufimcevet, hogy mit tartalmaz a Központi Bizottság határozata. [Június – *K. M.*] 19-én megjelent, s felvette az okmányokat" – táviratozta Kun Béla „az Uralbüro KB titkára minőségében" Sztálinnak, a Központi Bizottság alig egy hónapja megválasztott első titkárának.[46]

Az Ufimcevre vonatkozó határozattal Kun Bélának egyet kellett értenie, hiszen ő maga éppen az új gazdaságpolitika érvényesítése – s e téren a korábbi „ellenzékiek", azaz főleg a Trockij–Buharin-platform egykori híveinek visszaszorítása – céljából érkezett az Urálba. A leváltás *körülményei* azonban már korántsem voltak megnyugtatóak a számára. Jobban szerette volna, ha saját beiktatása is *választás útján* megy

végbe: magánlevélben is panaszolta, hogy az Uralbürónak nemegyszer kell a „helyiek" és a „központ" malomkövei között őrlődnie: „Magának a bürónak a helyzete igen nehéz, részben azért, mert erős provincializmus uralkodik, másrészt mert igen sokak számára a büro a CK agenturája, és a CK itt nem nagyon örvend népszerűségnek. Én sokkal szerencsésebbnek tartanám, ha hamarosan összehívnának egy területi konferenciát, és azon megválasztanának bennünket, legfeljebb egy-két ember jönne be, akik a CK-nak nem tetszenének. De ezt a kérdést én a CK előtt nem merem felvetni, az a Sztálinék véleménye szerint a centralizációval ellenkezik."[47]

Ufimcev végül június végén utazott el Moszkvába. Felesége, Marija Ufimceva, régi illegális párttag, még ősszel is Jekatyerinburgban volt, a nőmunka felelőseként dolgozott. Június elsején az *Uralszkij Rabocsij* című lap mindenesetre már „Hivatalos hírek" rovatában közölte, hogy az Uralbüro átalakult: titkára Goloscsokin, tagjai Kun Béla, Haritonov, Novoszjolov, Szulimov, Lomov és Jaglom.

Filip Goloscsokin is országosan ismert uráli pártmunkás volt. Munkásból lett gazdasági vezető, a polgárháborúban a 3. hadsereg egyik vezetője (Kun Bélával ott ismerkedett meg), majd egy ideig a párt Szibériai Területi Bizottságában dolgozott. Neve már a húszas évek elején szerepelt a párttörténeti tankönyvekben, minthogy a bolsevizmus végleges konstituálódását jelentő 1912-es prágai konferencián a Központi Bizottság tagjává választották. 1918 nyarán pedig többek között az ő utasítására végezték ki II. Miklóst, a „véres" cárt. Nincs elegendő forrásunk annak megítéléséhez, hogy miképp viszonyult Goloscsokin az új gazdasági politika bevezetéséhez, és ősszel miért került az Uralbüro titkárságából az összehasonlíthatatlanul kevésbé fontos Kosztroma kormányzósági pártbizottság élére. Ezt követően azonban Kun Béla jekatyerinburgi tartózkodása alatt mindvégig változatlan maradt az Uralbüro összetétele, csupán *Pavel Batasovot,* a 3. (különleges) dandár egykori szervezőjét, a liszvai harcok katonai irányítóját, Kun Béla régi ismerősét, 1922-től a Perm kormányzósági pártbizottság szervezési osztályának vezetőjét kooptálták póttagként; az üléseken pedig rendszerint jelen volt *Borisz Vasziljev,* az Uralbüro szervezési osztályának vezetője.[48]

Szintén június elsejei keltezésű újsághír, hogy Goloscsokin és Kun Béla ellátogat a járási pártszervezetekhez a szervezési munka instruálására. E körutak során Kun Béla a pártmunka aktuális feladatai mellett a kommunista világmozgalom kérdéseiről is tájékoztatta az egybegyűlteket. Az *Uralszkij Rabocsij* „Pártéletünk" rovatának tanúsága szerint erről Jekatyerinburgban, a város kommunista klubjában is rendszeresen tartott előadásokat. Június 9-én a Magyarországi Tanácsköztársaságról és tanulságairól, két héttel később a németországi forradalmi perspektíváról, a reakció előretörésének okairól beszélt.

A különböző helyi kiadványok hírrovata beszámol olyasmiről is, hogy a Perm kormányzósági pártbizottság kibővített ülésén a jelenlevők díszelnöknek választották meg Kun Bélát. Ő azonban a legkevésbé sem reprezentációs feladattal érkezett a városba. Fel kellett mérnie, milyen károkat okozott a „mjasznyikovscsina" a területi pártszervezetben. E kérdést nem a párton belüli különvéleménynek vagy „elhajlásnak", hanem a mensevizmus zászlóbontási kísérletével összecsengő jelenségnek értékelte.[49]

A „mjasznyikovscsina" kifejezés a húszas években igen elterjedt volt, ma azonban már magyarázatot igényel. Az 1906-os párttag Grigorij Mjasznyikovhoz, a motovilihai kommunisták, főleg gyári munkások és volt vöröskatonák vezetőjének nevéhez fűződő

irányzat a munkásellenzék egyfajta túlhajtásaként jelentkezett 1920 közepén. Hívei a nehéz gazdasági helyzetet és a munkásosztály nélkülözéseit kizárólag a szakszervezet jelentőségének visszaszorítására, a bürokratikus államapparátus felduzzasztására vezették vissza. Ez utóbbit a polgárháború kényszeregalitarizmust felváltó „osztálybéke" állapotának tulajdonították. A bajok orvoslását az ultraradikális nézeteket hirdető Mjasznyikov (akinek felszólítására 1918 nyarán kivégezték a permi kormányzóságban visszavonultan gazdálkodó egykori efemer orosz uralkodót, az egy napig hatalmon levő Mihail Romanovot és környezetét) abban látta, hogy mesterségesen újra kell teremteni a polgárháborús életvitelt. Ugyanakkor azonban, önmagának ellentmondva, követelte a monarchista nézetektől kezdve az anarchista eszmékig terjedő sajtószabadság bevezetését, amivel a hibák feltárásának legátfogóbb módját remélte elérni. Lenin terjedelmes levélben, szenvedélyesen reflektált Mjasznyikov cikkeire.[50]

A címzett megsértődött Lenin e levelére. Azt üzente neki, hogy nincs ideje beható válasz írására, s ellenzéki frakció szervezésébe kezdett Motoviliha üzemeiben és Pétervárott. E célból felvette a kapcsolatot Bogdanovval, a Vperjod!-csoport egykori vezetőjével. Az esetet kivizsgáló Központi Ellenőrző Bizottság először felajánlotta Mjasznyikovnak, hogy vállaljon munkát a berlini szovjet kereskedelmi kirendeltségen, de miután tovább folytatta a „pártépítést", javasolták az OK(b)P-ből való kizárását. A mjasznyikovscsina különösen a permi kormányzósági pártszervezetben okozott konfliktusokat 1921-ben és 1922 elején. A mensevikek kihasználták, hogy számos üzem szakszervezeti testülete „Mjasznyikov-pártiakra" és „Mjasznyikov-ellenesekre" szakadt ketté, és felvetették a független vagy párton kívüli szakszervezetek létrehozásának gondolatát.[51]

Így azután, mire Permben és vidékén csitulni kezdett volna a mjasznyikovscsina hullámverése, a vidék kommunistáinak a mensevizmus veszélyével is szembe kellett nézniük. A párttagok egy része emellett nem is értette világosan, mit jelent a Kominternmeghirdette egységfront-politika, s hogyan lehet azt alkalmazni az Urál sajátos körülményeire: vajon csak a Nyugaton élő „szocdem" munkásokra, vagy az egykori helyi szociáldemokrata funkcionáriusokra is érvényes-e a „szövetséges" megnevezés? Ha a szövetség magában foglalja a szociáldemokrata munkásokkal való nemzetközi szolidaritást, akkor mitévők legyenek a „helyi szociáldemokratákkal", vagyis a mensevikekkel, akik az egységfront jelszavaiba kapaszkodnak? Ha Radek és Buharin Berlinben tárgyalhat a II. és a Két és feles Internacionálé képviselőivel, s kijelentheti, hogy a jobboldali eszerek Moszkvában folyó perén az egységfront-politika szellemében nem kerül majd sor elrettentő halálos ítéletek kimondására, akkor miért vonultatta fel a párt 1922. május elsején „Halál az eszerekre!" transzparensekkel a munkásokat?

E kérdésekre Kun Béla lehetőségei szerint igyekezett minél részletesebben válaszolni hallgatóinak, mert tudta, hogy azok heteken át adják majd tovább a hallottakat a Perm környéki nagyüzemekben, sőt a legeldugottabb települések párttagjai körében is. A jelek szerint azonban meglehetősen nehéz volt az érdekeltek számára elfogadható magyarázatot adni arra, hogy miért tárgyal Litvinov és Csicserin Genovában és Hágában a tőkésekkel, amikor éppen az ő blokádjuk miatt éheznek a szovjet munkások és parasztok. „A megegyezést előidéző ok az – mondta el Kun Béla 1921 ősze óta újra és újra, jelen esetben a permi pártmunkások körében –, hogy *a nemzetközi*

forradalom kudarcot vallott, a munkásoknak egyelőre nem sikerült megragadniuk a hatalmat. A nemzetközi forradalom kudarcot vallott, mert nem volt elégséges a szubjektív tényező, a munkásosztály állapota nem esett egybe a forradalmi pillanat kívánalmaival. A munkásosztály állapota annak szervezettségétől, a szervezettség pedig a munkásosztály élcsapatának, a kommunista pártnak az állapotától függ, és az utóbbi nem bizonyult elég erősnek. Emögött azonban nem lehet a kommunista párt reménytelen helyzetét feltételezni."[52]

A permi kormányzóságban szerzett benyomásai megelégedéssel töltötték el Kun Bélát. „Jól előkészítették a plénumot, amely barátságos, elvtársi légkörben zajlott le; még csak nyoma sem volt semmiféle pörlekedésnek" – írta az *Uralszkij Rabocsij* hasábjain. Sőt olyasmit is tapasztalt a permi kormányzóságban – ahová egyébként későbbi uráli „kiküldetései" során a legszívesebben utazott –, ami az Uralbüro hatáskörébe tartozó többi vidéken még ismeretlen volt. „A járásokkal való kapcsolattartásban a Perm kormányzósági bizottság olyan kezdeményezőkészségről tett tanúbizonyságot, amely példaként szolgálhat más kormányzóságok pártszervezetei számára is. Vegyük például azt a határozatát, hogy a kormányzósági pártbizottság minden tagját beosztják valamelyik járáshoz, azzal a feladattal, hogy az illető két hónap leforgása alatt köteles elmenni a járási pártbizottságra és végigjárni a körzet néhány más járását is. Vagy egy másik határozatát a mindenféle bürokratikus formalitást nélkülöző, személyes levélváltásról egyfelől a kormányzósági és a járási, másfelől a járási és a körzeti pártszervek között."[53] Többek között e tapasztalatok nyomán fogadta el az uráli pártszervezetek 1923. januári plenáris konferenciája azt a határozatot, hogy az Uralbüro-tagoknak s a kormányzósági és a járási pártvezetőknek ezentúl egy-egy fontosabb üzem, állami gazdaság, körzet pártmunkáját kell irányítaniuk.[54]

A permi utazás és a hozzá hasonló két-három napos kiküldetések nem akadályozták meg Kun Bélát abban, hogy elképzeléseinek megfelelően munkatársaival együtt radikálisan átszervezze az Uralbüro agitációs és propagandamunkáját. A tervet Dornbusch Richárd így foglalta össze: „...mindenekelőtt konferenciára hívjuk össze a területen levő összes agitációs osztályok képviselőit. Reorganizáljuk a terület központi lapját, megszervezzük vidéki levelezőit, sajtóirodát szervezünk az egész területen szerte megjelenő és többnyire nagyon gyenge pártlapoknak anyaggal való ellátására, kiadunk egy brosúrát a vidéki levelezők részére »Hogyan kell írni a munkásújságba?« címmel, megszervezzük a központi közlöny expedícióját. Kiadunk azonkívül egy havi folyóiratot pártmunkások részére. A könyvkiadás terén kiadunk egy útmutatót a marxista irodalomra, továbbá útmutatót referensek számára. A szorosan vett agitáció területén már megkezdtük a gabonakölcsönért való agitációt. Nagymérvű agitációt szándékozunk szervezni annak a napnak az évfordulóján, amelyen e vidék felszabadult a Kolcsak-uralom alól. Szeptemberben felső pártiskolát nyitunk 25–30 elvtárs részére, aki már rendelkezik alapismeretekkel, ezenkívül szervezzük a pártiskolát a vidéken. A parasztok, nők és fiatalság közötti agitáció és propaganda szervezése. Stb. stb. stb."[55]

A tervből néhány cél maradéktalanul megvalósult, másoknak csak az alapjait sikerült megteremteni. Előnyére szolgált, hogy nem tartalmazott irreális célokat, megvalósításukhoz azonban az Urálban más eszközökre volt szükség, mint korábban

Moszkvában. Néhány hónapja ott Kun Béla a Komintern agit.-prop.-bizottsága megbízásából még Leninnel levelezett az októberi forradalom évfordulójára megjelenő kiadványról, amelynek közel egyidejűleg német, francia, angol, olasz és cseh nyelven is napvilágot kellett látnia. Moszkvában a szintén több nyelven publikálandó többkötetes alapvető Plehanov-válogatáson dolgozott, egy olyan gyűjteményen, amely a marxizmus oroszországi úttörőjének a nemzetközi munkásmozgalom történetével, a vallással, Hegellel, Feuerbachhal, az anarchizmussal és bírálatával, Belinszkijjel, valamint az orosz nyugatosok és szlavofilek vitájával kapcsolatos írásait foglalta volna magába. (E Plehanov-válogatás közreadása később, 1936-ban is szívügye volt, amikor a Társadalmi-Közgazdasági Könyvkiadó igazgatójaként dolgozott; a terv azonban ekkor sem valósult meg. Csupán 1956-ban jelent meg az ötkötetes Plehanov-gyűjtemény, lényegében az 1921-es és az 1936-os Kun Béla-tervezet alapján.)

A Komintern agitációs és propagandatevékenységének irányítása során[56] Moszkvában 1922 májusáig és 1923 őszétől Kun Béla rendelkezésére álltak a pártkiadók kiváló és gyorsan dolgozó fordítói gárdájukkal, a felsőoktatás marxista tanintézeteinek oktatói, akiket bármikor be lehetett kapcsolni a munkába, a Marx–Engels Intézet szakkönyvtára és a Külügyi Népbiztosság naprakész, szakozott hírlapgyűjteménye. Az Urálban viszont e téren nemegyszer szinte egymagában vagy egyké agilis munkatársával kellett dolgoznia: létrehozni egy könyv- és lapkiadót, az Ural-knyigát, beszerezni az elengedhetetlenül szükséges szakirodalmat. „Igen-igen nagy szükségem van itt újságokra, folyóiratokra és a kért könyvekre... Könyveket, könyveket! Amik újabbak vannak, szerezze be!" – kérlelte Szabados Sándort. Emellett újjá kellett alakítani a pártarchívum-hálózatot, szerkeszteni a helyi forradalmi hagyományokat ápoló dokumentumkiadványokat. Az Urálból történő elutazása előtt nemegyszer Leninnel, Zinovjevvel, Buharinnal, Brandlerral, Šmerallal cserélt eszmét a nemzetközi munkásmozgalom sorskérdéseiről. Egy Cseljabinszk kormányzósági kisvárosban viszont meggyőzően kellett választ adnia a történelmet *alulnézetből* szemlélő és megélő emberek kérdéseire – és e válaszokat sem tartotta kevésbé fontosnak korábbi Komintern VB-elnökségi felszólalásainál. „Tarthat-e kommunista profitot hozó háziállatokat, nem válik-e ezáltal kisárutermelővé?"; „Vehetnek-e a párttagok házat?"; „Támaszkodhat-e egy pártlap gazdaságilag a fizetett hirdetésekre?" – hangzottak a kételyekkel, szorongásokkal teli kérdések.

Nagy segítség lett volna ebben a helyzetben, ha naprakész propagandakiadványok sora áll rendelkezésére. Kun Bélának és munkatársainak azonban még azzal is szembe kellett nézniük, hogy az új gazdaságpolitika bevezetése után, a piacgazdálkodás és az önellátás terjedésével elkerülhetetlenül megcsappant a pártmunka anyagi bázisa: „...anyagi ellátatlanságunk óriási nehézségeket támaszt a vezetési, szervezési és agitációs-propagandista tevékenységben" – olvashatjuk az *Uralszkij Kommunyisztban* közzétett, „Partyija v NEP – NEP v partyii" című cikkében. „A magas postai, távíró- és vasúti költség miatt lehetetlenné válik a politikai és szervező tevékenység első feltétele, a szisztematikus kapcsolattartás. A könyvnyomtatás magas költségei, a nyomdáknak az önálló gazdasági elszámolásra való átállása miatt nemcsak az egyes pártlapok, hanem még az alsófokú alapszervezetek számára is lehetetlenné válik az újságokkal és az irodalommal történő ellátás... felelős pártmunkások közölték, hogy a cseljabinszki és tyumenyi kormányzóságban a kongresszusokon részt vevő delegátusokat kivéve még egyetlen pártmunkás sem látott 1922-ben megjelent

könyvet vagy folyóiratot. A permi és jekatyerinburgi kormányzóságban kevés olyan pártmunkás van, aki akár a könyvtárakban vagy a klubokban hozzá tud jutni ezekhez a könyvekhez... A legnagyobb nehézségekbe ütközik az irodalom kiadása a pártújságoktól a legjelentéktelenebb röplapokig; a NEP bevezetése óta elenyésző hely jut a tankönyvek vagy a népszerű irodalom kiadására."[57]

Ilyen hátrányos helyzetben indult 1922 nyarán Kun Béla agitációs és propagandista reformprogramja. A feltétlenül szükséges anyagi alapot végül az Uralbüro tartalékaiból és a meglevő összegek újraelosztásával biztosították. Az elképzelések megvalósításához az addiginál felkészültebb funkcionáriusgárda kellett. Ezért nagy jelentőséget tulajdonítottak e tekintetben is az uráli felsőfokú pártiskolának, ahová különböző területekről érkeztek a hallgatók. A leendő „diákok" olyan középkáderek voltak, akik kezdték az illegalitás évei és a polgárháború idején megfogyatkozott régi bolsevik generációt felváltani. Érdemes kiemelni néhány nevet Dornbusch Richárdnak november elején, a Moszkvában tartózkodó Kun Bélához írt leveléből: „*1. Ginzburg.* Nő. 1917-ben lépett a pártba. Entellektüel. Középiskolát végzett. Jelenleg a Bjuro VCSZPSZ [Szakszervezeti Szövetség Bizottsága] folyóiratának szerkesztőségi titkára. Maga ösmeri. *2. Fegyenov.* Igen jóképű fiatal munkás. Jelenleg az I. Rajkom [kerületi bizottság] organizátora. 1919 óta van a pártban. Kormányzósági pártiskolát végzett. *3. Csernov.* A GPU jacsejkájának [alapszervének] titkára. 1918 óta van a pártban. Kormányzósági pártiskolája és 4 havi Szverdlovja [a Szverdlovról elnevezett moszkvai kommunista egyetemi végzettsége] van. *4. Naumova.* Ujezdnij Zsenotgyel [járási nőosztály] vezetője. 1917 óta van a pártban. *5. Alekszandrov.* A Gubszobesz [Területi Érdekvédelmi Szövetség] egyik osztályának vezetője. Munkás. Szibériai területi pártiskolát végzett, és szakszervezeti munkában van praxisa."[58]

A jekatyerinburgi elméleti folyóirat, az *Uralszkij Kommunyiszt* lapjain fennmaradt ennek a felsőfokú uráli pártiskolának az órabeosztása, kötelező és ajánlott irodalom listája, valamint a tanári kar névsora. A Központi Bizottság 1922-ben akár egy kommunista egyetem létrehozását is engedélyezte volna az uráliaknak; a kétszáz fős hallgatóságra tervezett intézményhez azonban Moszkvából csupán az igazgatót és a történelmi materializmus tanárát biztosították volna Stanisław Bobinski személyében. Ezért írta később a helyi sajtó: „Mindent a magunk erejéből voltunk kénytelenek létrehozni." November 15-re így is sikerült megnyitni a Rosa Luxemburgról elnevezett iskolát, amelynek első hallgatói táviratban kérték fel a IV. Komintern-kongresszus német delegációját, hogy a Kommunisták Németországi Pártja pártfogolja intézményüket.[59]

„Az iskola az OKP KB Uralbüro agit.-prop.-osztálya irányítása alatt áll, és az Uralbüro által kinevezett három személy vezeti" – olvashatjuk a szervezeti szabályzatban. *1922 őszén ez a testület Kun Bélából, Bobinskiből és a beiskolázott „diákok" által delegált hallgatóból állt.*[60] A harmincfős első évfolyam órabeosztása a moszkvai Szocialista Akadémia tanrendje alapján készült, de kevesebb előadás és több szemináriumi foglalkozás volt benne. A leendő vezető pártmunkásoknak négy dolgozatot kellett benyújtaniuk az alábbi tantárgyakból: történelmi materializmus, politikai gazdaságtan, a szocializmus története Nyugat-Európában és az OK(b)P története. A hallgatókat szigorúan és politikai ismereteik alapján válogatták ki. A korábbi beosztás nem számított, Dornbusch például egy járási titkárt is megbuktatott a felvételin, amikor az Miljukovot a II. Internacionálé vezetőjének mondta. Év végén a

hallgatóknak a marxista tárgyakon kívül számos szaktárgyból és német nyelvből is vizsgázniuk kellett. Az előadók közül többeknek az egyetemen volt a főállása; az Uralbüro tagjai közül Kun Béla „A szocializmus és az Internacionálék története" című tárgyat, Lomov pedig „Az ipar" és a „Bevezetés a gazdaságpolitikába" című kurzust tanította, mindketten magas heti óraszámban.

Nem egészen egy év múlva az uráli felsőfokú pártiskola már regionális kommunista egyetemmé alakult át, ugyanazon jogokkal, amelyekkel a Szverdlovról elnevezett moszkvai és a Zinovjevről elnevezett pétervári kommunista egyetem rendelkezett; az uráli továbbra is Rosa Luxemburg nevét viselte. Már az első évfolyamra több mint száz uráli és szibériai pártaktivistát iskoláztak be, és kiegészítették a tanári kart is. „A legmagasabb uráli pártiskolát illetően a dolog nem áll olyan rosszul, mint ahogyan némelyeknek majd tűnik – jellemezte a helyzetet az első rektor, Bobinski. – A fővárosi kommunista egyetemeknek kétségtelenül vannak bizonyos előnyeik. De egy fővárosi kommunista egyetemnek elkerülhetetlenül megvannak a maga hiányosságai is. Először is, a főváros nagyon elvonja a hallgató figyelmét a tanulástól. Másodszor, a nagyszámú hallgatóság mindig távolabb áll a könyvtől, és (ami a legfontosabb) csökken a tanári karral való közvetlen kapcsolata. Nem hiába lettek olyan híresek és virágzók a vidéki német egyetemek, amelyek nem véletlenül nevelték tucatszámra a világ legnagyobb koponyáit és Németország száz és száz tudományos szakemberét. Fel kell számolni a »provinciával« szembeni kispolgári-nyárspolgári előítéleteket. A kommunistáknak ott a főváros, ahol az ipari proletárcentrumok vannak, és ebből a szempontból az Urál nem utolsó hely."[61]

A jekatyerinburgi kommunista egyetem megnyitásán Kun Béla nem vett részt: az 1923. őszi szemeszteren éppen azon a Szverdlov Egyetemen és a Szocialista Akadémián tartott rendszeres előadásokat, amelyeket Bobinski felül akart múlni. A felsőfokú pártiskola kommunista egyetemmé válásának azonban minden stádiumában részt vett. Ő vitatta meg Guszevvel és Bubnovval, régi polgárháborús bajtársaival, hogy minél több, leszerelés előtt álló, megfelelő képzettségű komisszárt irányítsanak Jekatyerinburgba oktatónak. Az elnevezéssel kapcsolatban az volt a javaslata, hogy az egyetemet nevezzék el a Magyarországi Tanácsköztársaság mártírjáról, Szamuely Tiborról, aki a háború alatt Nagyezsgyinszkben, az Urál-vidéken töltötte hadifogságát. Bobinski azonban lebeszélte erről; azzal érvelt, hogy „Rosa Luxemburg neve sokkal ismertebb, mint Szamuely Tiboré".[62]

A jekatyerinburgi kommunista egyetem létrehozása mellett Kun Bélát az Urálban sokat foglalkoztatta a helyi sajtó helyzete is. Olyan időszakban érkezett oda, amikor az egész országban „semleges", párton kívüli, sőt „független", azaz ellenzéki folyóiratok és kiadók tucatjai alakultak. Az Urálban viszont éppen az azt megelőző hónapokban tiltották be az összes ilyen folyóiratot, mivel munkatársaik között sok volt az eszer és mensevik. A bolsevik sajtó monopóliuma ellenére nehezen birkózott meg az érdektelenséggel. Pedig a Belgium nagyságú járásokban, távol eső településeken a sajtó nagyon nagy szerepet játszott nemcsak a politikában, hanem az élet minden területén.

A „vastag" uráli folyóiratok színvonalasak és – megszokott szűkebb körükben – változatlanul népszerűek voltak. A Kun Béla által alapított *Uralszkij Kommunyiszt* rendszeresen közölte Lenin fontosabb munkáit, a nemzetközi kommunista mozga-

lommal foglalkozó Zinovjev és Radek elméleti írásait, az orosz és az egyetemes munkásmozgalom múltjáról szóló cikkeket és a NEP kulcskérdéseit feszegető gazdaságpolitikai tanulmányokat. Állandó rovatok ismertették a parasztság körében végzett agitációt, a nő- és ifjúsági mozgalom országos és helyi eseményeit. Még ennél is színvonalasabbnak, a hasonló központi szakkiadványokkal egyenértékűnek tarthatjuk a *Szerp i Molot* című gazdaságpolitikai folyóiratot, amely eredetileg a 3. hadsereg leszerelt katonáiból alakult első munkahadsereg időszaki kiadványa volt. Ez országosan az új gazdasági politika egyik legfontosabb elméleti vitafóruma lett: lapjain a legfelkészültebb moszkvai, pétervári, jekatyerinburgi gazdasági szakemberek, pártfunkcionáriusok és pártonkívüliek fejtették ki néha egymással szöges ellentétben álló véleményüket a NEP további sorsáról, az uráli régió gazdasági jelenéről és jövőjéről, a nemegyszer csak századunk végére megvalósítható elképzelésekről.

A szélesebb közönségnek szánt sajtótermékek, így a Jekatyerinburgban megjelenő, de lényegében minden környező kormányzóságban elterjedt *Uralszkij Rabocsij* példányszáma az új gazdasági politika bevezetése után meredeken és szinte megállíthatatlanul zuhant. A permi *Zvezda,* a Jekatyerinburgban megjelenő, de a falusi lakosságnak szóló *Uralszkaja novj,* a *Krasznij zseleznodorozsnyik,* a vasutasok lapja, a *Tovariscs Tyerentyij* című illusztrált hetilap vezetői és a megfelelő agitációs és propagandafelelősök ugyanazokra a nehézségekre panaszkodtak a különböző pártértekezleteken. Míg ugyanis a hadikommunizmusban főleg „akarati tényezők" szabályozták például a papírelosztást, addig a NEP bevezetésével e téren is a piaci törvények érvényesültek. Minden nappal többe került a lapok vasúti (esetenként szánon történő) szállítása, megdrágult az expedíció, nőttön-nőttek a nyomdai költségek. Ugyanakkor a békeidők „kiiktatták" a legfontosabb olvasótábort, a hadsereget. A polgárháború idején az *Uralszkij Rabocsij* az egész több ezer kilométeres keleti front legolvasottabb kiadványa volt, példányszáma elérte a hatvanezret. Az 1922. szeptember 20-a és 30-a között megtartott Jekatyerinburg kormányzósági tanácskozás résztvevői megtudhatták Kun Bélának a sajtó helyzetét elemző előadásából, hogy ez a szám 3700-ra (!) csökkent. A városi előfizetők 1308, a vidékiek 1063, a Jekatyerinburgon kívüli pártszervezetek – ingyen – 288 példányt kaptak, a standokról csupán 700 darabot vásároltak.[63] Siralmas helyzet volt az egy több mint 130 000 lelket számláló kormányzósági székhelyen, „a szovjethatalom kikiáltásától számított ötödik esztendőben" (ilyen dátumozással jelentek meg a lapok). A havi deficit a gyorsan inflálódó pénzzel mérve több mint húszmilliárd rubel volt, a hirdetésekből származó bevétel az expedíciós költségek töredékére sem volt elegendő.

Kun Béla egy helyi „sajtókonszern" létrehozásával igyekezett megtenni az első lépéseket a súlyos helyzetből való kilábaláshoz. Ezzel egy kézbe került a lap, a nyomda, az expedíciós hálózat, ugyanazok a személyek diszponáltak a papírüzem fölött, akik a különböző szerkesztőségek gazdasági ügyeit intézték. Emellett 1922. október 5-e és 22-e között előfizetőtoborzó kampány kezdődött, amelybe pártmunkásokat, szakszervezeti funkcionáriusokat, vöröskatonákat is bevontak. A kollektív előfizetésekre helyezték a hangsúlyt, egy-egy műhely, kisebb kollektíva munkásainak közös akciójára. (Ebben az időben a központi lapokhoz is hasonló módon gyűjtöttek előfizetőket, s remittendájuk sem alakult másképp. A *Rabocsaja Moszkva* 85 000 megjelenő példányából például 70 000-et különböző üzemi kollektívák fizették elő.)[64]

Rendkívül élénk vita követte Kun Bélának a sajtóról tartott előadását. Szintén a

kor szava: akármennyire is tisztelték az előadót, aki éppenséggel a főnökük is volt, véleményét, javaslatait nem vették kinyilatkoztatásnak. „Kun Béla elvtárs semmit sem szólt előadásában arról, hogy az újságok rossz terjesztésének legfőbb oka a Közlekedésügyi Népbiztosság nem kielégítő munkája" – érvelt Vorobjov, az *Uralszkij Rabocsij* főszerkesztője, az Uralbüro leváltott tagja, aki azt is panaszolta, hogy a felsőbb pártfórumok nem törődnek eléggé lapjával. Jacino, az Uralbüro agitációs és propaganda osztályának vezetőhelyettese erre azt válaszolta, hogy Kun Béla és Sík Endre rendszeresen végzik a lap irányításának munkáját. Ő viszont az előadónak azzal a javaslatával nem értett egyet, hogy Jekatyerinburgban két párhuzamos, nagy formátumú napilapot indítsanak, az akkori helyzetben ezt luxusnak tartotta. Kun Béla eredeti elképzelése az volt, hogy az *Uralszkij Rabocsij* őrizze meg addigi formáját, az *Uralszkaja novj* viszont alakuljon át a vidéki lakosság érdeklődési körének megfelelő hetilappá. E kérdésben végül is nem tudtak dönteni, a határozathozást elnapolták, amíg egy bizottság, amelynek Kun Bélát is tagjául jelölték, szélesebb körben összegyűjti a mellette és ellene szóló érveket.

Kun Béla élete során jó néhány ízben vezetett hasonló tanácskozást a párt Központi Bizottsága, a Komszomol agitációs és propagandaosztálya vagy a Komintern Végrehajtó Bizottsága megbízásából, melyeken számos fontos orgánum szerkesztője megjelent. Ezeknek a hatása azonban a jelek szerint nem lehetett annyira nyilvánvaló, sőt szembeszökő, mint az urali sajtó fellendítése érdekében összehívott 1922. szeptemberi ülésnek. 1923 tavaszára már *megduplázódott* az *Uralszkij Rabocsij* eladott példányainak száma, és az Uralbüro Agitációs és Propagandaosztálya a Komszomol helyi szervével közösen még egy újabb napilapot is megindíthatott *Na szmenu* címmel.

Szó volt már arról, hogy Kun Béla urali tevékenységének első napjától rendszeres munkatársa volt a helyi orgánumoknak. 1922 júniusa és 1923 áprilisa között legalább negyven írása jelent meg különböző jekatyerinburgi lapokban, de nincs kizárva, hogy a permi *Zvezda*, a tyumenyi, a cseljabinszki és az ufai lapok is közölték vagy átvették cikkeit. Ezekben az írásaiban többnyire azokat a kérdéseket tárgyalta, amelyeket korábban és később is a szovjet-orosz és a Komintern-sajtóban: a munkásmozgalom problematikáját, a nemzetközi hatalmi harcok, a háború és a béke témaköreit. Sorra bemutatta olvasóinak a háborús gócokat, a Balkánt, amely változatlanul Európa „puskaporos hordója" volt; a Törökország és Görögország közötti hadszínteret, ahol véleménye szerint valójában Franciaország és Olaszország csaptak össze. A Csendes-óceán térségét, ahol folyt a rivalizálás az Észak-amerikai Egyesült Államok és Japán között a hadiflotta modernizálásában. Nyolc évvel a szarajevói pisztolylövés után egy következő világháború veszélyét látta a Párizs környéki rablóbékék és a nagyhatalmak gazdasági ellentétei okozta feszültségekben. Kemal csapatainak győzelmét is ebben a kontextusban értékelte: „először a törökök mértek csapást a versailles-i békeszerződésekre". Bizakodva írt India és általában a gyarmatok ébredéséről, a további háborúkat pedig leginkább a *világforradalom* győzelmével látta kiiktathatóknak az emberiség történetéből.[65]

A nemzetközi forradalom újabb, októberhez mérhető *győzelmét Kun Béla azonban nem a közeli jövő kataklizmáival kapcsolta össze.* Németországban látta a helyzet kulcsát, ahol azonban a jobboldal különböző pártjai és csoportjai, főleg Bajorországban, képesek megvédeni a hatalmat a megosztott munkásosztállyal szemben. Figyelemre

méltó, hogy a jekatyerinburgi kommunista klubban 1922. július 5-én tartott előadásában már szükségesnek tartotta hangsúlyozni: Németországban „erős feketeszázas szervezet létezik, ez az úgynevezett technikai segítség szervezete, amely csaknem legális, a kormány hivatalos támogatását élvezi, és nagy hasonlóságot mutat az olaszországi fasiszták szervezetével... Tagjainak száma egyre gyarapszik, már négyszázezret tartanak számon; kivált az 1921. évben nőtt meg, amikor duplájára emelkedett a létszám. A következő programjuk van: a minimális a sztrájktörés, a maximális a polgárháború."[66]

Külpolitikai cikkeinek azonos mondanivalóját Kun Béla a különböző olvasói rétegeknek más-más formában fogalmazta meg. Egyszerű mondatokban, szemléletes hasonlatokkal, valamelyest didaktikusan a napilapokban; adatokkal bőségesen dokumentálva, olykor vitára ösztönzően a pártfolyóiratokban.[67] Több témakörre különböző oldalról rendszeresen visszatért uráli tevékenysége során. Ilyenek voltak például a szovjet-orosz diplomácia genovai és hágai tárgyalásai. Írásaiban sorra vette a diplomáciai tevékenység szakaszait: a balti államokkal való kapcsolatfelvételt, az 1921. márciusi, Angliával kötött kereskedelmi egyezményt, a májusban a weimari Németországgal megkötött ideiglenes kereskedelmi szerződést. Emellett azonban elsősorban azt igyekezett bizonyítani: a megváltozott körülmények közepette indokolt volt, hogy Szovjet-Oroszország folytassa az előnyös tárgyalásokat, még az éveken át intervenciós politikát folytató kormányfőkkel is. Az uráli közvélemény egy része nem így látta a dolgokat. Ezért kezdte Kun Béla egyik ilyen tárgyú előadását is a korábbi vitákra visszautaló szenvedéllyel: „Az elmúlt napok eseményei jó ellenvetésül szolgálhatnak azok számára, akik a NEP miatt siránkoznak, akik úgy látják, hogy ez a korábbi pozíciók feladása, a szovjethatalom kapitulációja. Genova nagyon is nyilvánvalóan megmutatta – és Hága még nyilvánvalóbbá teszi majd –, hogy nemcsak véget ért a hátrálás, de a szovjet diplomácia ellentámadásba ment át, amellyel megvédelmezi a forradalom vívmányait a nemzetközi imperializmus fosztogató rajtaütéseitől."[68]

A genovai konferenciát rendező antanthatalmak, mint ismeretes, „a háborúk és forradalmak kora" után a nemzetközi gazdasági kapcsolatok újrafelvételéről és szabályozásáról ültek össze tárgyalni, első ízben 1922. április 10-én. A nyugati diplomaták bizalmas jelentései megdöbbenéssel konstatálták, hogy a 34 küldöttség közül éppen a Csicserin külügyi népbiztos vezette szovjet delegáció hirdette meg a különböző politikai berendezkedésű országok együttműködésének programját, a külföldi vállalkozóknak koncessziókat helyezett kilátásba, s még a cári kormányzatnak nyújtott kölcsönöket is hajlandónak mutatkozott visszafizetni, amennyiben az intervenciós nagyhatalmak megtérítik a polgárháborús beavatkozásuk okozta anyagi károkat. S jóllehet e tekintetben nem jött létre közeledés, a szovjet fél kétségtelen sikernek könyvelhette el az 1922. április 16-án Németországgal aláírt politikai és kereskedelmi szerződést. Ez a tény az elszigeteltség felszámolására, az előnyös kereskedelmi kapcsolatok kiaknázására és az ellenség táborának megosztására törekvő lenini diplomáciai elképzeléseket igazolta. Ez ma már nyilvánvaló, a kortársak egy része számára azonban ellentmondásosnak, elfogadhatatlannak látszott. *Főleg azok fogadták ellenérzéssel, akik már az új gazdasági politika meghirdetését is végzetes hibának látták.* Úgy vélték, hogy a Genovában, majd Rapollóban és Hágában folytatott tanácskozások következtében lelassul, sőt talán le is zárul a világforradalmi folyamat.

E nézetekkel kellett Kun Bélának vitába szállnia az uráli sajtó hasábjain, a tár-

gyalások minden lényeges pontján. Polemikus éllel ismételte nemegyszer: „Hágában a dolgozók köztársaságának legádázabb ellenfelei előtt a szovjet delegáció olyan szilárdan tartja pozícióját, hogy az orosz munkásosztály csak büszke lehet rá. A szovjet küldöttség taktikájában is a NEP teljes igazolását látjuk: ez a jelenleg egyedül lehetséges kül- és belpolitika. A szovjet küldöttség magatartása Hágában újabb bizonyítéka annak, hogy a NEP nem jelenti a forradalmi vívmányok felszámolását, a forradalom feladását... Genova tanulságait alkalmaznunk kell a köztársaságon belül végzett gazdasági munkánkban is. A legközelebbi aktuális feladatunk az, hogy javítsunk a NEP hasznán, s úgy kereskedjünk, hogy ez a kereskedelem minél több tartalék képzését tegye lehetővé a gazdaság helyreállításához."[69]

Az uráli sajtóban megjelent Kun Béla-cikkekből kiderül, hogy a pártmunkásokat és általában a közvéleményt a genovai és hágai tárgyalások mellett még egy másik tárgyalás is foglalkoztatta, amelynek színhelye Moszkva volt. Itt nyílt meg ugyanis 1922. június 8-án és folytatódott egy hónapon át *a jobboldali eszerek bírósági tárgyalása.* A világsajtó már március elején értesült a perről, amelyben eredetileg 218 vádlott szerepelt, negyedrészük azonban külföldön volt vagy bujkált. A vizsgálati eljárás során a két koronatanú, Szemjonov és Konopljova került reflektorfénybe, akik megbánták tetteiket, és segítséget nyújtottak a nyomozóknak a földalatti eszer hálózat felgöngyölítésében. Szemjonov 1918-ban egy kis létszámú fegyveres osztag vezetőjeként szervezte meg a Pétervárt és a környező kormányzóságokat magába foglaló Északi Kommün egyik vezetőjének, Volodarszkijnak a meggyilkolását, valamint a Lenin elleni merényletet. Ő adta oda Fanja Kaplannak a mérgezett golyókkal töltött, kis női táskában is elhelyezhető forgópisztolyt. Ugyancsak Szemjonov koordinálta a Trockij és Zinovjev ellen készülő, végül azonban meghiúsult terrorakciókat. Konopljova a Lenin elleni, Michelson gyári merénylet előkészítője volt, s több vidéki terrorcsoporttal állt kapcsolatban. 1918 augusztusában mindketten elkerülték a letartóztatást; később megbánták a forradalom vezérkara elleni akcióikat.[70]

Ha csupán Szemjonov, Konopljova és néhány más „megtért" terrorista ügyéről lett volna szó, az eszerper megrendezésére nem is lett volna szükség; őket végül fel is mentette a bíróság. A vallomásokból azonban kiderült, hogy pontosan tudott a Lenin elleni merényletekről, sőt a többi terrorakcióval együtt azokat inspirálta is a jobboldali eszer párt Központi Bizottsága, egész „belső köre", amelyből Abram Goc, Tyimofejev, Vegyenjapin, Donszkoj, Ratner-Elkind már két éve börtönben ült szovjetellenes tevékenység miatt. A börtönkapukon kívül pedig a hadikommunizmus szigorának feloldását kihasználva lassan újjáéledtek az 1918. januári alkotmányozó nemzetgyűlési választásokon a legtöbb szavazót összegyűjtő jobboldali eszer párt töredékei, különálló csoportjai. Sorra beépültek a szövetkezeti mozgalomba, a helyi szakszervezeti szövetségekbe és a szovjetekbe. Ez volt az utolsó csepp a pohárban, s az OK(b)P vezetősége, Leninnel az élen úgy döntött, hogy az egykori terrorakciók hátterének feltárására szolgáló per legyen egyúttal *politikai demonstráció* is, és egyszer s mindenkorra zárja ki a jobboldali eszer párt legális tevékenységének a lehetőségét.

Napjaink *kremlinológiai* irodalma előszeretettel állítja, hogy a jobboldali eszerek pere éppen olyan kirakatper volt, mint a harmincas évek második felének konstrukciós tárgyalásai.[71] Az ügy politikai figyelmeztető jellege kétségtelen; a bíróság azonban ebben az esetben meggyőző dokumentáció alapos tanulmányozása után állapította meg, hogy a jobboldali eszer vezérkar politikailag és köztörvényes értelemben

milyen bűnöket követett el a polgárháború éveiben, de még azt követően is, a szovjethatalom ellen. A börtönbüntetéseket kimondó ítéletek orosz és nemzetközi hallgatóság előtt hangzottak el. A vád képviselői között ott volt Grigorij Pjatakov, Nyikolaj Krilenko és Anatolij Lunacsarszkij mellett a Komintern megbízásából Klara Zetkin, Pierre Pascale és Bokányi Dezső. A védők között pedig Émile Vandervelde, Theodor Liebknecht és Rosenfeld léptek fel, úgy is, mint jogi kérdésekben tájékozott szakemberek és úgy is, mint a II. és a Két és feles Internacionálé küldöttei. Éppen ezt kifogásolta Kun Béla az *Uralszkij Rabocsij*ban megjelent egyik legelső, „Ebben a harcban győzni fogunk!" című írásában: „Mi emlékszünk rá, hogy az ellenünk harcoló csehszlovákok, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés, Kolcsak mögött Vandervelde állt. Akkor nem szavakkal küzdöttünk ellenségeinkkel, hanem puskák és gépfegyverek kattogásával; akkor munkások és parasztok vére öntözte az uráli hegyeket és a szibériai sztyeppeket. Ezekből a csatákból győztesen kerültünk ki... A Berlinben lezajlott első összecsapást a három internacionálé tanácskozásán viszont elvesztettük. Ajtót nyitottunk az ellenforradalomnak, amikor a munkásság egységfrontjának érdekeit szem előtt tartva jogot adtunk az eszerekkel rokonszenvezőknek, hogy védelmükbe vegyék azok bűneit.

– Túlságosan drága ár – hányta szemünkre akkor Lenin elvtárs. És igaza volt..."[72]

Mai szemmel úgy tűnhet, Kun Béla álláspontja nem volt humánus. Miért ne védhetnék a cárizmus elleni illegális harcban megőszült, idős eszereket, mint amilyen Abram Goc, Nyugat-Európából érkezett elvbarátaik, köztük a II. Internacionálé vezetője? A helyzet ennél természetesen jóval bonyolultabb volt. A három internacionálé berlini tárgyalásain Buharin és Radek a Komintern-delegáció nevében elfogadta ezt a feltételt a további együttműködés alapjául. A II. Internacionálé által a tárgyalásra delegált Vandervelde azonban Moszkvában úgy viselkedett a bírák és a hallgatóság előtt, mintha megszokott brüsszeli körülményei között, a parlament szószékéről ostorozná a „világbolsevizmust". Célpontja nem annyira a vád érvelése, mint inkább Szovjet-Oroszország egész belpolitikája volt. A világsajtó pedig bő teret nyújtott szavai ismertetésének. Lenin a „Túlságosan nagy árat fizettünk" című, 1922. április 11-én a *Pravdá*ban megjelent cikkében csakugyan szinte megjósolta, hogy ez történik majd.[73]

Amíg a moszkvai tárgyalás tartott, az egykori aktív eszer politikusok és a valamikor rájuk szavazó munkások, parasztok, középrétegek elbizonytalanodtak az Urál városaiban és falvaiban. Itt ugyanis az osztályharc láthatatlan határvonalai – talán még inkább, mint a központi kormányzóságokban – nem csupán a tőkések, földesurak, valamint a kétkezi dolgozók között, hanem a külvárosokban és a falvakban akár szomszédok, sőt testvérek között is húzódtak. Kolcsak monarchista tisztjeinek hatalomátvételét helyi eszer kormányok és bizottságok könnyítették az uráli városokban. E kormányok viszont az ellenforradalmi csehszlovák légió fegyvereseire és a nem kis részben munkásokból verbuvált eszer druzsinákra támaszkodva jutottak hatalomra. Erre emlékeztetett az *Uralszkij Rabocsij*ban közölt cikkével Kun Béla.[74]

Az eszerek egy része, kihasználva, hogy a perben pártjuk múltja és jelene reflektorfénybe került, nyilvánosan szembefordult a vádlottak padján ülőkkel. Voltak azonban köztük, akik így akarták elérni, hogy a párt továbbra is legálisan működhessen. „Az Uralszkij Rabocsij nemrégiben közölte a zlatousztovszki eszerek nyilatkozatát, amelyben az áll, hogy ők mostantól támogatják a szovjetállamot, és készek Orosz-

ország gazdaságának helyreállítása érdekében tevékenykedni. E célból javasolják a régi, az »igazi« eszereknek egy összorosz kongresszusra történő összehívását. Különleges figyelmet érdemel ez a nyilatkozat. Megmutatja, hogy az »eszerovscsina« még él az Urálban is – hívta fel a figyelmet Kun Béla az egyik ilyen pártalapítási kísérletre. – Lehetséges, hogy ennek az eszer nyilatkozatnak a szerzői őszintén a szovjethatalom híveinek vallják magukat. Mi ennek nem állítjuk az ellenkezőjét, de nem is ismerhetjük el őket a szovjethatalom híveinek, minthogy ezen a téren nagy és súlyos tapasztalatot szereztünk... Az eszerovscsina *még él,* és él a menseviznus is. És *ők* sem Oroszországban, sem külföldön nem tétlenkednek, hanem lendületesen folytatják a szovjetállam aláaknázására irányuló tevékenységüket."[75]

Az eszer párt újjáéledésének megakadályozása ügyében hívták össze azt a tanácskozást is, amelyet a szeptemberi Jekatyerinburg kormányzósági pártplénum alatt tartottak. Jacino, Kun Béla helyettese tartotta a fő beszámolót „A szovjetellenes pártokról, irányzatokról és az agit.-prop.-munkások feladatairól" címmel. Elmondta, hogy az uráli jobboldali eszereknek még mindig erős pozícióik vannak a szövetkezeti mozgalomban, az iskolákban és a felsőoktatási intézményekben, a kultúrházakban. Mint párton kívüli küldöttek, gyakran a szovjetekbe is megpróbáltak beépülni. Az előadó idézte Zinovjevnek az országos pártkonferencia keretében tartott beszédét, amely szerint „ideje már összehangolni a szovjetellenes irányzatokkal való küzdelmet a NEP körülményei közepette vívott harccal". Jacino javasolta, hogy a művelődési és kulturális hálózatot tapasztalt párttagokkal erősítsék meg, a gyárakban és a különböző intézményekben pedig külön köröket alakítsanak, amelyek az eszer és a mensevik párt történetét, dokumentumait és az ellenük irányuló propagandaanyagot tanulmányoznák. Emellett az ifjúság körében folytatott agitáció javítására is felhívta hallgatósága figyelmét.[76] Kun Béla hozzászólásában arról beszélt, hogy a pártnak a jelenlegi helyzetben nincs ereje az összes ellenzéki irányzattal szemben frontális támadást indítani: „fő erőink javát a szövetkezetekben, különösen a mezőgazdasági és szakszervezeti szövetkezetekben végzett munkára kell összpontosítani".[77]

Az eszerek elleni küzdelem tehát az agitációs és propagandamunka részeként az uráli pártszervezetek mindennapi feladata volt, *Kun Bélának és munkatársainak azonban napról napra együtt kellett működniük egyes eszer érzelmű értelmiségiekkel, akik hagyományosan az uráli városok mérnöki, tanári és orvosi társadalmának a színe-javát alkották.* Kiváltképp az akkor még autonómiát élvező, országos hírű és nagy hagyományú Uráli Állami Egyetemen, a jekatyerinburgi, permi és cseljabinszki kormányzóság statisztikai hivatalaiban, a tyumenyi agráriskolán dolgozott sok olyan szakember, aki szívesebben látta volna maga körül az uráli „kommünárok" diktatúrája helyett az eszerek, sőt a kadétok uralmát. Szakmai munkájukat többségükben jól, sőt kiválóan végezték. De még ha nem így lett volna is, akkor sem lehetett egyik napról a másikra helyettesíteni őket az egyetemekről még kis létszámban kikerülő, tapasztalatlan munkás- és parasztfiatalokkal.

Maradt tehát a kontaktuskeresés, a *kölcsönös alkalmazkodás lehetőségeinek keresése a kommunista vezetők és a szakértelmiség között.* Kun Béla is rendszeres beszélgetéseket folytatott az egyetem tanáraival.[78]

Ezek a beszélgetések Kun Béla számára azért is hasznosak voltak, mert segítettek neki abban, hogy átérezze, megértse a régi értelmiség helyzetét, a felsőoktatási intézmények problémáit. A bonyolult feladatot csak nehezítette, hogy az új gazdasági

politika döntő fontosságú megerősödésével egyidejűleg várható volt a nem pártkiadványok számának megugrása; ezek pedig legális szócsövet jelenthetnek az eszerszimpatizáns értelmiség számára. Ennek előjeleként egészen egyértelmű jobboldali nézetek terjedtek már a diákok között is nyíltan. „Az egyetemen fontos a politikai munka – írta Dornbusch Richárd 1922 novemberében az éppen Moszkvában tartózkodó Kun Bélának. – Bizonyíték: tavaly a bányászfakultás diákjainak gyűlése a templomi kincsek kisajátítása ellen és május elseje megünneplése ellen szavazott."[79] S hozzá kell tenni, hogy egy sor objektív tényező: a rossz életkörülmények, az országos és a nemzetközi tudományos elszigeteltség, a tanári karral kapcsolatban álló hivatalnokok egy részének bürokratikus szemlélete is nemegyszer az eszer befolyás irányába terelte a jekatyerinburgi értelmiséget.

Két főbb lehetőség kínálkozott a probléma legalább részleges megoldására. Az egyik: még több munkásfiatalt küldeni az egyetemekre és nagyobb súlyt helyezni a marxista tantárgyak és a társadalomtudomány korszerű oktatására. Emellett az egyetemi önkormányzat választott tanácsában el kellett érni a szovjethatalommal rokonszenvezők túlsúlyát. Ősszel ezzel a feladattal Kun Bélát bízta meg az Uralbüro. Munkatársai közül Bobinski és Sík Endre oktatóként is bekapcsolódtak az egyetemi életbe.[80] A másik – az előzőt korántsem kizáró – lehetőség a régi szakemberek élet- és munkakörülményeinek javítása volt. „Lehetetlen az egyetemi tanároktól eredményes munkát várni abban az anyagi állapotban, amelyben ma vannak – írta Kun Béla 1923 februárjában. – Azok az egyetemi tanárok, akik azt hitték, azt várták, s úgy lehet, még ma is azt várják, hogy valamiféle politikai eltolódás vagy legalábbis engedmény változtat mai sorsukon, tévedtek és tévednek. Látniuk kell, hogy éppen a szovjethatalom tartja feladatának az egyetemi tanárok anyagi és erkölcsi támogatását."[81]

Kun Béla egy sor más jellegű feladatot is kapott. Ilyen volt a Vörös Hadsereg radikális leszerelésével kapcsolatos agitációs és propagandakampány összefogása, állandó ébren tartása. A polgárháború vége felé a hadsereg összlétszáma a belső karhatalmi alakulatokkal és a flottával együtt elérte a hárommilliót. Békeidőben nem volt szükség ennyi vöröskatonára, a leszerelést azonban nem lehetett egyik napról a másikra végrehajtani. A hadikommunizmus utolsó szakaszában a katonák jelentős részét *munkahadseregekbe* tömörítették Szibériában, az Urálban, Ukrajnában; velük kísérelték meg elvégeztetni a közmunkák, a fakitermelés és a vasútkarbantartás bizonyos hányadát. A piaci viszonyok érvényesítésére épülő új gazdasági politika bevezetése után a kísérlet azonban nem volt elég kifizetődő, s így 1921 és 1922 folyamán 600 000 főre csökkentették a hadsereg létszámát.

Kun Béla (az Uralbüro titkára aláírással) az Uralbüróhoz tartozó kormányzóságokba küldött köriratban arra szólított fel, hogy a pártszervezetek a helyi szovjetek választásánál jelöljenek minél több leszerelt vöröskatonát. Gondoskodott arról is, hogy a bevonulók családtagjai soron kívül intézhessék hivatali dolgaikat a szovjetekben és más intézményekben.[82]

Az *Uralszkij Rabocsij* hasábjain Kun Béla búcsúztatta az 1922 nyarán Jekatyerinburgból elköltöző Urál menti hadkerület parancsnokait és katonáit.[83] Az Uralbüro megbízásából ő tartotta a kapcsolatot Onufrijevvel, a kormányzóság területén maradt 37. hadosztály parancsnokával, a polgárháború Urál-szerte ismert hősével. Számos cikket írt a helyi sajtóban a Vörös Hadsereggel kapcsolatos feladatokról.

Arra a kérdésre, hogy végérvényesen véget ért-e egy újabb intervenció veszélye, Kun Béla azt a választ adta, hogy csak akkor hárul el az ilyen veszély, ha még néhány környező országban győz a proletárforradalom. Arra pedig, hogy hogyan lehet megakadályozni a Kolcsakot, Gyenyikint, Vrangelt legyőző hadseregnek a tömeges leszereléssel bekövetkező gyengülését, azt válaszolta, hogy a kisebb létszámot ellensúlyozandó nagy számban kell munkás- és parasztfiatalokat különböző szintű parancsnoki tanfolyamokra és iskolákra küldeni.[84] Ugyancsak ő foglalkozott a különleges feladattal ellátott alakulatok (Csasztyi oszobovo naznacsenyija) sorsával. Ezeket az osztagokat 1917 legvégén területiális és egyben osztályszempontok alapján hozták létre a Vörös Gárda csapataiból, s a polgárháborúban a belső karhatalom egyik, pártbizottságoknak alárendelt szervezetét alkották. Tagjai fegyverviselési engedéllyel rendelkező munkások, pártfunkcionáriusok és komszomolisták voltak, akiket bármikor mozgósítani lehetett a városuk, falujuk ellen támadó bandák, esetleg reguláris fehér alakulatok ellen. A testületben Kun Béla a Vörös Hadsereg parancsnoki karának állandó utánpótlási forrását, hosszú távon pedig a legfontosabb karhatalmi erőt látta. Jóslata nem vált be: a belső helyzet stabilizálódása után ezeket az alakulatokat 1925-ben országszerte, valamivel később pedig a határ menti övezetekben is leszerelték.

Akármiről írt is Kun Béla ezekben a cikkeiben, mondanivalója középpontjában mindig az áll, hogyan lehetne az adott kérdést az *új gazdasági politika megváltozott viszonyai közepette értelmezni.* Hónapok óta az Urálban volt már, de a NEP-pel kapcsolatos érvei, állásfoglalásai még mindig polemikus élűek voltak.[85] Legfeljebb most már a XI. kongresszuson elhangzott híres lenini megállapítással egészültek ki, amikor azt mondta: „A kommunista párt a XI. kongresszus óta már nem vonul vissza, hanem olyan visszavonult hadsereg, amely új pozíciókat foglalt el, új módszereket használ, ám megőrizve a régi menetirányt, folytatja a termelés és a társadalom szocialista jellegéért való küzdelmet."[86]

Ma már nehéz e szavakat megérteni, ha nem tisztázzuk, mit értettek az OK(b)P vezetői a társadalom *szocialista jellegén. Lenin és munkatársai,* így Kun Béla írásaiból is egyértelmű, hogy *semmiképpen nem a piaci mechanizmus szabályai szerint működő társadalmat tekintették szocialistának.*[87] Miért hangsúlyozták hát, hogy a visszavonulás véget ért, miközben éppen a piaci törvények újjáélesztését segítették elő rendeleteikkel? Ez a kérdés túlnő e tanulmány keretein. Annyi tény, hogy a NEP bevezetése után a bolsevizmus ideológusai megpróbáltak – igaz, nem túl sikeresen – hidat építeni az új gazdasági politika időszaka és Szovjet-Oroszország történetének a hadikommunizmus előtti, néhány hetes békésebb forradalmi korszaka között.

Ez a bizonyos mértékig erőltetett hídépítési tendencia Kun Béla írásaiban is tetten érhető: „A bolsevikok soha nem hirdették a mindent vagy semmit nézetét, soha nem vallották ezt, és nem is tették politikájuk alapjává. Az 1905-ös forradalomban és azután is a mensevikek azt állították, hogy az orosz forradalom polgári forradalom, és ezért csupán a burzsoázia húzhat belőle hasznot. A bolsevikok azonban 1917-ben és azóta is a forradalom alatt mindvégig így fogalmazták meg politikájuk vezérlő gondolatát: a munkásosztály forradalmi politikáját úgy kell irányítani, hogy minden pillanatban a lehetőség szerinti legnagyobb gazdasági és politikai hatalom legyen a proletariátus kezében...

A bolsevizmus soha nem került szektás elvek vagy dogmák hatalmába; mindig

politikai módszer volt, amelyet a proletariátus tömegszervezeteiben alkalmaztak. A NEP tehát ennek az elvnek az alkalmazása az adott körülmények között, a nemzetközi forradalom helyzetének megfelelően és az országban kialakult társadalmi erőviszonyok szerint."[88]

Az új gazdasági politika népszerűsítése, az azzal párhuzamosan jelentkező visszásságok bírálata során *Kun Béla mindvégig azzal számolt, hogy Szovjet-Oroszországnak viszonylag hosszú távon egyedül kell majd építenie a nagyipart,* eladnia az elmaradott mezőgazdaság nem túl nagy többlettermékét, és politikai feltételeket nem támasztó külkereskedelmi partnereket kell keresnie.[89] Tudta, hogy a nemzetközi gazdasági élet vérkeringésébe való bekapcsolódást a nyugati nagytőke szívesebben köti majd koncessziós szerződésekhez; bérbe veszi az ország alacsony gazdasági kapacitása miatt gyakran kihasználatlanul álló olajkutakat, szén- és fémbányákat, ipari nagyüzemeket. Írásaiból nyilvánvaló, hogy jól ismerte Lenin koncesszióméghatározását. A koncessziós politikának az új gazdasági politika alappilléreként történő elfogadása azonban nem jelentette azt, hogy Kun Béla *minden* konkrét bérbevétellel egyetértett volna, s feltétel nélkül lelkesedett volna az uráli gyáraktól és bányáktól több ezer kilométernyire megkötött szerződésekért. A kérdésben az Uralbüro ülésén elhangzott felszólalását csak töredékesen ismerjük. Ez a szöveg arra vall, hogy javasolni szándékozott: *a Központi Bizottság kérje ki gyakrabban a helyi pártszervezetek véleményét a koncessziók megkötése előtt.*[90]

A bérbeadások ügyében, többek között a nevezetes Urquhart-szerződés dolgában is állást foglalt Kun Béla a Központi Bizottság 1922. október 5-i plénumán és Leninnel folytatott megbeszélésén. Fontos, az államférfi Lenin munkásságának utolsó szakaszához tartozó mozzanat volt ez.[91]

„A párt soraiban érezhető volt a nyugtalanság; bizonyos ingadozás a legfelsőbb vezetésbe is beférkőzött – jellemezte Henri Barbusse 1922 őszét, a koncessziós tárgyalások időszakát híres Sztálin-biográfiája lapjain. – Egy példa: Urquhart, az egykori nagyvállalkozó javasolja, hogy koncesszióként átveszi a tőle elvett uráli gyárakat. Zinovjev és Kamenyev (a pánik rohamában) úgy gondolják, hogy engedményt kell tenni. Sztálin ellenzi ezt, Lenin is – de ő mérlegel. Felhívták Moszkvában Kun Bélát, aki akkor az Urálban dolgozott, hogy ismertesse a Központi Bizottsággal a helyi munkások és alkalmazottak hangulatát. Azok pedig igencsak negatívan értékelték a koncessziót, minthogy az csupán csak alkalmat adott a tőkéseknek, hogy magas lóra üljenek, a köztársaságnak pedig nem annyira hasznot hozott, mint a függetlenségén ejtett csorbát. A tanácskozáson, ahol el kellett dönteniük a kérdést, Zinovjev és Kamenyev mindenáron el akarták érni, hogy Sztálin szólaljon fel a koncesszió ellen. Ők maguk viszont a koncesszió mellett voltak, s amint később maguk is elismerték, azáltal vereséget akartak mérni Sztálinra, aki nem kívánt felszólalni, amíg nem hallgatják meg az uráliak véleményét. Ezt a véleményt Kun Béla fejtette ki, és a koncesszió tervét végül elvetették."[92]

Az a tény, hogy Kun Béla moszkvai utazása sokban segítette eldönteni az Urquhart-koncesszió sorsát, megfelel a valóságnak, s a húszas-harmincas években közismert volt. Barbusse és a Komintern munkatársa, Kurella, aki a Sztálin-biográfia írásában közreműködött,[93] akár magától Kun Bélától is hallhatták, hogy milyen viták dúltak mind az uráli kommunisták között, mind a moszkvai pártvezetőségben

e konkrét koncesszió megkötése körül. Az ismert tény azonban a harmincas évek fojtó politikai légkörében torz megvilágításba került. A kézirat ugyanis a Zinovjev és Kamenyev ellen lefolytatott első és második nyilvános per közötti időszakban került nyomdába. Ezzel egy időben országszerte általánossá vált Sztálin tömjénezése, mind gyakrabban „helyettesítették be" személyével Lenint. Barbusse könyve ezért mutatja ördögi ármánykodásnak a koncessziót ügyét; Kun Bélát nem Leninhez utaztatja, szerepe arra korlátozódik, hogy (a Központi vagy a Politikai Bizottságban?) ismertesse az uráliak véleményét; Lenin burkoltan elmarasztaltatik a mérlegelés bűnében, ezzel szemben Sztálin bölcs és helyes taktikai lépéssel kezeli az ügyet; Zinovjev és Kamenyev koncessziópárti véleménye a későbbi árulásláncolat egyik előzményévé válik Barbusse értelmezésében.

Hogyan festett mindez a valóságban? 1921 tavasza óta Szovjet-Oroszország párt- és állami vezetői, a háború és a polgárháború által tönkretett népgazdaság siralmas helyzetére való tekintettel *egységesen szorgalmazták* a nyugati nagyvállalkozókkal, pénzügyi körökkel folytatott koncessziós tárgyalásokat. Az eredetileg viszonylag hosszú távra tervezett koncessziós politikát – természetesen mint kényszermegoldást – több pártdokumentum, kongresszusi zárónyilatkozat fogadta el. Nem kellett tehát Kamenyev és Zinovjev pánikhangulata a tárgyalások megindulásához.

Ennek szellemében zajlottak le az Urquharttal folytatott tárgyalások, amelyek 1922 októberére pozitívan záródtak. *Kun Béla ily módon egy már megkötött, de még jóvá nem hagyott koncesszió ügyében járt el Leninnél,* és szólalt fel a Központi Bizottság ülésén. Az Urálban mindennap találkozott Leslie Urquhart nevével, aki mint szibériai és uráli gyárak, bányák tucatjainak egykori tulajdonosa, az Orosz-ázsiai Társaság elnöke, a polgárháború alatt Kolcsak admirális csapatainak győzelmétől várta vagyona visszaszerzését. A Vörös Hadsereg előrenyomulásával párhuzamosan Urquhart reményei sorra szertefoszlottak. Az angol üzletember hasonlóan járt társaival együtt, ezért eleinte a gazdasági bojkott és az intervenció megismétlésének híve volt. Amikor azonban 1921 közepén értesült a koncessziós politika meghirdetéséről, felkereste Londonban Kraszint, Szovjet-Oroszország kereskedelemügyi népbiztosát.[94] Azt az ajánlatot tette, hogy egykori üzemeit bérbe veszi, és az Urálban, Szibériában, valamint a kazah sztyeppeken megindítja a geológiai kutatásokat. A tárgyalások 1921 augusztusában és szeptemberében Moszkvában folytatódtak, majd 1922 közepén újabb megbeszéléssorozatra került sor. Közben azonban Urquhart többször is „irányt váltott", és ismét bekapcsolódott a nyugati sajtó szovjetellenes kampányába.[95]

Amíg Lenin dolgozott, mindvégig figyelemmel kísérte a nagyszabású Urquhart-ügyet. Más esetekben, például a bakui koncessziós tárgyalások alkalmával éppen ő volt az, aki megpróbálta legyőzni a helyi erők ellenállását. Urquhart javaslatát azonban kezdettől fogva kedvezőtlennek tartotta. Tehát a Sztálin-monográfia beállításával ellentétben korántsem „mérlegelt", azon egyszerű oknál fogva, hogy már jóval az 1922. október 5-i központi bizottsági ülés előtt nyíltan *ellenezte* a szerződés aláírását. 1922 nyarán és kora őszén azonban egészségi állapota nem tette lehetővé, hogy a döntő szakaszban befolyásolja a tárgyalásokat. A Moszkva környéki Gorkiban lábadozott, amikor értesült róla, hogy szeptember 9-én Kraszin egy egy hónap múlva életbe lépő előzetes megegyezést írt alá Urquharttal. Az elfogadott feltételek szerint az Orosz-ázsiai Társaság egykori vállalatainak java részét a tőkés 99 évre (!)

bérbe kapja, a szovjet állam legkorábban 40 esztendő múlva válthatja ki ezeket. A termelés beindításához és újjászervezéséhez – a szovjet fél várakozásaival szöges ellentétben – a *moszkvai* bankoknak kellett hatalmas hitelt folyósítaniuk, amelynek végösszege akár a húszmilliárd aranyrubelt is elérhette. Emellett Urquhart a szerződés értelmében az általa bérbe vett területeken különleges jogokat kapna a fakitermelésben és az ásványkutatásban, s vállalkozására nem érvényesíthető a szovjet-orosz adó- és illetékrendszer. Másrészről viszont kötelezettséget vállalt a fakitermelés állandó növelésére, a fémkohászat szintjének fejlesztésére és arra, hogy a készítményeknek legalább a felét a szovjet államnak adja el. A szerződésben nem taglalták, hogy milyen jogok és kötelességek érvényesek majd az aláírás pillanatától lényegében „denacionalizált" egykori Urquhart-üzemek munkásaira és alkalmazottaira.

Ez a pont és a moszkvai hitel (amely különösen ellentmondott a külföldi hitel Szovjet-Oroszországba vonzására meghirdetett koncessziós politika alapelveinek) izgatta az esetleges denacionalizálás ellen 1918 óta tiltakozó uráliakat, akik 1917-ben többek között éppen a külföldi tőke ellen fogtak fegyvert; és ez késztette a velük e ponton egyetértő Kun Bélát arra, hogy Moszkvába utazzon.

Az OK(b)P Politikai Bizottsága 1922 szeptemberében összesen három alkalommal vitatta meg az Urquhart-koncesszió ügyét. Ezeken a tanácskozásokon Lenin, orvosainak véleménye alapján, még mindig nem vehetett részt; az ügy iratait azonban folyamatosan tanulmányozta. Szeptember 14-én Sztálin titkársága ezért küldte meg számára az aláírt szerződésre vonatkozó dokumentációt – szó sincs azonban arról, hogy Sztálin ellenezné a szerződés ratifikálását! –, s ezzel párhuzamosan Kraszin két és fél órán át próbálta meggyőzni Lenint az Urquhart-ügy hasznáról. A gyorsan gyógyuló Lenin azonban az adott esetben rendíthetetlenül kitartott koncesszió-ellenes álláspontja mellett.[96]

Pontosan fordítva zajlottak le tehát az események 1922 szeptemberében-októberében, mint ahogyan azt a Sztálin-életrajz állítja. A Politikai Bizottság – amelynek Lenin mellett Zinovjev, Kamenyev, Sztálin, Trockij, Rikov és Tomszkij voltak akkor a tagjai, Molotov, Buharin és Kalinyin pedig a póttagjai – még a szerződés jóváhagyása előtti héten sem vállalta, hogy akármilyen irányban állást foglaljon az ügyben. Lenin még Gorkiban kézhez kapta a Központi Bizottság október 5-i ülésének napirendjét, amelyben külön pontként szerepelt „az Urquharttal kötött egyezmény". Két nappal az ülés előtt, a betegség utáni első munkanapján, 1922. október 3-án Lenin fogadta az Urálból hozzá érkezett Kun Bélát, aki kifejtette a koncesszióval kapcsolatos testületi álláspontot s saját – szerződésellenes – véleményét. A többi már ismeretes: négy nappal a szerződés érvénybe lépése előtt a Központi Bizottság javaslatára a Népbiztosok Tanácsa érvénytelenítette azt. Ennek „fő motívuma: Szovjet-Oroszország számára megengedhetetlen, hogy egy volumenét és jelentőségét tekintve ilyen kivételes koncessziót írjon alá, minthogy a jelen pillanatban Anglia ellenséges politikát folytat az Oroszország számára létfontosságú Dardanellák kérdésében".[97] A nemzetközi politikai és a szovjet-orosz népgazdasági meggondolások mellett a döntést a Kun Béla tolmácsolta „urális tiltakozás" is ebbe az irányba befolyásolta.

Az Urquhart-ügy akut urális pártpolitikai kérdéseket érintett. Ezért Kun Béla, aki eredetileg hosszabb időre készült Moszkvába, a Komintern közelgő, IV. kongresszusának előkészítésére, még a Központi Bizottság ülésének napján, felszólalása és a döntés ismertetése után *visszautazott Jekatyerinburgba*. Október 7-én este 9 órakor a

helyi kommunista klub termében már beszámolót tartott a párt aktivistáinak a Leninnel folytatott beszélgetésről. Nem csoda, hogy – amint az *Uralszkij Rabocsij* írja – „az egymásba nyíló szobák a zsúfolásig telve voltak, még az előszobában is sokan álltak, padokra vagy székekre felkapaszkodva", hiszen annyira kíváncsiak voltak, valójában javult-e Lenin egészségi állapota. „Minden olyan értelmű hírt, amely szerint Vlagyimir Iljics visszavonult, ellenségeink terjesztettek, és természetesen hamisnak bizonyult. Amint valamennyien olvashatták a lapokban, Vlagyimir Iljics már elnökölt a Népbiztosok Tanácsa ülésén" – nyugtatta meg hallgatóit Kun Béla. Elmondta, hogy Zinovjev társaságában kereste fel Lenint, a közelgő Komintern-kongresszuson tartandó előadások ügyében. Végleg tisztázták, kik lesznek az előadók, és azt is, hogy „Lenin elvtárs a nemzetközi forradalom perspektíváiról mond majd beszédet. Vlagyimir Iljics most már nemcsak a Népbiztosok Tanácsában látott újra munkához, hanem dolgozni kezd a Kominternben is."[98]

„Kun Béla elvtársnak sikerült elbeszélgetnie Vlagyimir Iljiccsel az Urál ügyeiről is" – sorolta tovább az *Uralszkij Rabocsij* riportere a találkozó témáit. Sokáig úgy tartották számon mind a szakirodalomban, mind a történeti publicisztikában, hogy Lenin és Kun Béla .csak az Urquhart-koncessziót vitatta meg. Ez az ügy összemosódott azonban egy másik bérlet problematikájával, amellyel mindkét politikus sokat foglalkozott külön-külön, és amely szintén terítékre került az október 3-i nevezetes beszélgetésen.

Amerikai mérnökök és munkások folyamodtak ezért az utóbbi uráli koncesszióért, amely – az előbbivel szemben – inkább a munkásszolidaritás megnyilvánulása volt. Része annak a nemzetközi mozgásnak, amelyet október és a polgárháború indított el, s amelynek keretében magyar hadifoglyok mezőgazdasági kommunákat és állami gazdaságokat alapítottak az orenburgi kormányzóságban; a zimmerwaldista Fritz Platten Moszkva környékén hozott létre egy nemzetközi mintafarmot; Kirgíziában pedig csehszlovákiai cseh, szlovák és magyar munkások települtek le. Az 1921-es nagy éhínség idején különösen sokan érkeztek a Nemzetközi Munkássegély szervezésében főleg Németországból és Közép-Európa más államaiból, hogy a Volga-vidéken bemutató aratást tartsanak, és más módon segítsék az éhezőket. A permi kormányzóságba amerikai önkéntesek érkeztek, hogy a sivár vidéken virágzó nagyüzemi gazdaságot hozzanak létre. Lenin feszült figyelemmel követte ezt a kísérletet. A betegsége idején őt felkereső Kamenyevnek dicsérte „az amerikai elvtársakat, akik húsz traktorral bemutatót tartottak a permi kormányzóságban a traktoros földművelésről. Dicséri a permi parasztokat, akik a legrövidebb idő alatt rendbe hozták a rettenetes országutakat, hogy lehetővé tegyék a nagyszerű amerikai traktorok szállítását".

A tengerentúlról traktorokat, sőt pótalkatrészeket is hozó amerikai kolónia tagjairól Lenin Kun Bélát is faggatta betegsége utáni első munkanapján. A látogató szerint kiderült, hogy „Lenin jobban van informálva e munkáról, mint mi magunk... Gyűjtsenek csak össze sok, minél több tényanyagot a falun végzett munkáról, ez a maguk dolga, s ezzel segítenek a Központi Bizottságnak – ez volt a legfontosabb, amit Iljics mondott" – zárult a beszélgetés a lap tudósítása szerint.

A jekatyerinburgi kommunista klub széles plénuma előtt nem hangozhatott el az, amit ma már tudunk: hogy Kun Bélának szóvá kellett tennie Lenin előtt egy, a permi traktoros kísérletnél kevésbé sikeres vállalkozást, a Rutgers-féle bérlemény ügyét. Sebald Justinus Rutgers holland kommunista mérnök haladó amerikai munkások és

mérnökök bevonásával autonóm nemzetközi kolóniát akart létesíteni a Kuznyeckimedence szén- és vegyiparának helyreállítására. Munkatársai között egyesek a tolsztojánus közösségi élet hívei voltak, mások a Nemzetközi Munkássegély keretében képzelték el a vállalkozás jövőjét. Lenin véleménye az volt, hogy támogatni kell Rutgerset, s az ügy támogatására több protekcionista intézkedést fogadtak el a szovjet hatóságok. Az 1921. június 22-i rendelet közzététele után végleg zöld utat kapott az amerikai telepesek bevándorlása. Jó néhány ilyen vállalkozást – mint például a már említett permi traktoros földművelők munkáját – siker koronázott. A nagy munkásmozgalmi hagyományokra visszatekintő nagyezsgyinszki vasüzem bérbeadása azonban – a kellő előkészítés és a helyismeret hiánya miatt – konfliktust váltott ki az ottani munkások és az első amerikai bevándorlók között, s ez éppen Kun Béla uráli működése alatt tetőzött.

Az eredeti tervek szerint Rutgerséknek traktorgyárrá kellett volna átalakitaniuk a régi uráli üzemet több száz munkás és mérnök segítségével, akik majd társulást hoznak létre, s beosztásuktól függetlenül ezer dollárt fizetnek a tengerentúlról érkezett, részben magukkal hozott új szerszámokért. A gyárat azonban 1921 tavaszán úgy kezdték el átalakítani, hogy a beindításhoz szükséges szerszám- és alkatrészmennyiség nem érkezett meg. Az uráli pártvezetők emellett irreálisnak tartották az amerikai mérnökök hosszú távú fejlesztési tervét. A feszültséget növelte, hogy az amerikai munkások nem szándékoztak bevenni orosz társaikat a részvénytársaságba, s így a forradalom győzelme után öt esztendővel az uráliak saját gyárukon belül másodrendű dolgozókká degradálódtak volna.

Ilyen feszült helyzetben azonban nem lehetett az Urquhart-koncesszió ügyében születetthez hasonló döntést hozni. Hiszen 1922 őszén már népes kolónia volt kialakulóban az Urál környéki gyárakban, s ha a bevándorlók nem is mindig reális célokkal, tervekkel, de a legjobb szándékkal érkeztek, s vállalták az általuk megszokottnál jóval mostohább körülményeket. Ráadásul az uráli kommunista vezetők sem egyféleképpen látták a Rutgers-koncesszió ügyét. Lomov az Uráli Gazdasági Tanács elnökének és az Uralbüro tagjának tekintélyével a terv megvalósítása mellett kardoskodott, Szulimov viszont, aki ugyancsak Uralbüro-tag és az Uráli Iparbizottság vezetője volt, valamint Osvincev, a nagyezsgyinszki gyár igazgatója, Kun Béla 1918-as harcostársa, a liszvai harcok hőse váltig tiltakoztak az üzem „amerikanizálása" ellen, s kétségbe vonták, hogy a bevándorlók képesek lesznek a közös vállalkozás alapjául szolgáló szerszámokat beszerezni.[99]

Kun Béla nem foglalhatott el ebben a kérdésben *eleve* koncesszió-ellenes álláspontot, hiszen alig egy esztendeje, a nagy volgai éhínség idején a Komintern megbízásából éppen ő koordinálta a Nemzetközi Munkássegélynek a Rutgers-vállalkozáshoz hasonló akcióit. A nagyezsgyinszki bérlemény körüli vitákat és speciális nehézségeket azonban, a helyi pártmunkásokhoz hasonlóan, világosan látta. 1922. október 3-án alkalma nyílt rá, hogy Leninnel is ismertesse a helyzetet. Ezt követően Lenin más vonalon is tájékozódott, s a Népbiztosok Tanácsa hamarosan módosította a Rutgers-féle „munkáskoncesszió" eredeti szerződésének szövegét. Írásbeli feljegyzés is érkezett Moszkvába a nagyezsgyinszki üzemek helyzetéről, tervezett fejlesztésük irányáról. Végül Szovjet-Oroszország Legfelső Népgazdasági Tanácsa javasolta a betelepülő amerikai mérnökök és munkások koncentrálását a munkájukra legjobban rászoruló Kuznyecki-medence vidékén.[100] Ezzel párhuzamosan az Uralbüro Kun

Bélára bízta a Nagyezsgyinszkben kialakult konfliktushelyzet végső feloldását. Kun Béla 1923 januárjában járt a városban Rutgers társaságában. Kiderült, hogy az orosz és amerikai munkások konfliktusáról szóló hírek erősen túlzottak. Az Uralbüro titkársága előtt Kun Béla már a helyzet nagyfokú normalizálódásáról számolhatott be.[101]

Alighogy lezárult az „uráliak" számára oly fontos Urquhart-ügy, Kun Bélának ismét Moszkvába kellett utaznia, hogy részt vegyen a Komintern IV. kongresszusa előkészületeinek végső szakaszában. A tanácskozást 1922. november 5-e és december 5-e között, egy teljes hónapon át tartották. Kun Béla október végén azonban már a szovjet fővárosban tartózkodott, s ettől kezdve Dornbusch Richárd háromnaponként Moszkvába küldött rendkívül hosszú, a legapróbb részletekre is kiterjedő levelei nyújtanak információt az uráli ügyekről.

Három héttel a kongresszus megnyitása előtt, Leninnel és Zinovjevvel folytatott beszélgetései nyomán Kun Béla így látta a Komintern-tanácskozás jelentőségét: „Most az áll a figyelem központjában, hogy sikerül-e helyreállítani a kapitalista világ egyensúlyát vagy sem. A IV. kongresszuson a haladó mozgalmakra összpontosítjuk majd munkánkat. A nemzetközi szakszervezeti mozgalom most válaszúton áll, ezért olyan fontos, hogy Vlagyimir Iljics részt vegyen a küszöbönálló kongresszuson."[102] Négy nappal a tanácskozás vége után pedig így foglalta össze a tapasztalatokat: „A tömegek megnyerésének taktikája, a Komintern III. kongresszusa után a Végrehajtó Bizottság által javasolt egységfront-politika a kommunista pártok nagy sikereinek forrásává vált. ... A munkáskormányok kérdése ezen a kongresszuson nyerte el először azt a megfogalmazást, amely a kommunista pártokat az opportunista illúzióktól éppúgy meg fogja védeni, mint a megkövesedett dogmatizmustól, amely összeegyeztethetetlen a tényekkel. A IV. kongresszus határozata után senki nem tekintheti az egységfronttaktikát a forradalmi proletárdiktatúra enyhítésének irányába tett becstelen elhajlásnak. A munkáskormányt mi nem a proletárdiktatúra helyett javasoljuk, hanem mint a száz és száz lehetőség egyikét, amely által a munkásosztály elérheti a hatalom megszerzését."[103]

A tanácskozáson egyébként 408 küldött vett részt 58 országból. A résztvevők összesen 32 ülésen fejtették ki véleményüket; Grigorij Zinovjevnek, a Komintern elnökének beszámolóját megvitatván szó esett többek között a keleti kérdésről, az agrárhelyzetről, a szövetkezeti mozgalom problémájáról, valamint a Párizs környéki döntések értékeléséről. Lenin tartotta a fő referátumot „Az oroszországi forradalom öt éve és a világforradalom távlatai" címmel. Leszögezte ebben, hogy *létszükséglet volt* az új gazdasági politika bevezetése. „A parasztfelkelések, amelyek ezelőtt, 1921-ig, mondhatnám általános jelenségnek voltak tekinthetők Oroszországban, majdnem teljesen megszűntek. A parasztság meg van elégedve jelenlegi helyzetével... Ezt értük el egy esztendő alatt. Úgy vélem, hogy ez már nagyon sok." Beszélt a könnyűipar és a nehézipar helyzetéről, a külkereskedelemben rejlő lehetőségekről, szólt az oroszországi és a nyugat-európai fejlődés eltérő körülményeiről. „Külföldi elvtársainknak át kell venniük az orosz tapasztalatok egy részét. Hogy miképpen fog ez végbemenni, azt én nem tudom" – fejezte be Lenin a beszédét, amely – mint a nagyszámú külföldi hallgatósággal való utolsó találkozása – a nemzetközi kommunista mozgalommal kapcsolatos politikai testamentumának tekinthető. „Talán nagy szolgálatot tesznek majd nekünk például az olasz fasiszták, megmagyarázva az olaszok-

nak, hogy még nem elég felvilágosultak, és hogy hazájuk még nincs bebiztosítva a feketeszázak ellen... Meg vagyok róla győződve, hogy e tekintetben nemcsak az orosz, hanem a külföldi elvtársaknak is meg kell mondanunk, hogy az elkövetkező időszakban a tanulás a legfontosabb. Mi általános értelemben tanulunk. Nekik viszont speciális értelemben kell tanulniuk, hogy valóban megértsék a forradalmi munka szervezetét, felépítését, módszerét és tartalmát. Ha ez megvalósul, akkor – biztos vagyok benne – a világforradalom távlatai nemcsak jók, hanem kiválóak lesznek."[104]

Kun Béla az oroszországi forradalmi mozgalom, október és a polgárháború tapasztalatainak a nemzetközi munkásosztály számára hasznosítható, alkotó befogadásáról beszélt Lenin előadásához kapcsolódó korreferátumában: „...nekünk az orosz forradalom minden tapasztalatát össze kell gyűjtenünk, hogy gondos kritikai elemzés után felhasználhassuk saját forradalmi harcunkban. Mi valamennyien, akik részt vettünk az orosz forradalomban és az orosz forradalom tapasztalataiból kiindulva vezettük a nyugati világ harcait, mi valamennyien egy sor többé-kevésbé helytelen, éretlen és általánosító elméletet gyártottunk. Szinte senkinek sem sikerült közülünk elkerülnie ezt a hibát. Márpedig véleményem szerint az orosz forradalom jelentősége éppen abban rejlik, hogy útmutatásait figyelembe véve ne kövessünk el további hasonló hibákat. El kell kerülni mindenfajta utópisztikus felfogást, és kritikusan mérlegelve kell alkalmaznunk az orosz forradalom tapasztalatait a nyugat-európai feltételekre. Azon kell lennünk, hogy az orosz forradalom tapasztalataira támaszkodva Nyugat-Európában ugyanolyan reális politikának az útjára lépjünk, amelyet az Oroszországi Kommunista Párt mindig követett és követ ma is."

Beszédének egy részében Kun Béla az oroszországi és a magyarországi forradalmak mozgatóerőinek és körülményeinek összevetésével foglalkozott. „Ha egy retrospektív pillantást vetünk a megélt öt évre, csodát látunk: a szovjethatalom él. A boldogult emlékezetű germán imperializmus támadásainak, a világtőke egyesült támadásainak, az orosz és nemzetközi mensevizmus mesterkedéseinek ellenére él, és továbbra is bevilágítja a proletariátus útját. Az orosz forradalom győzelmét, a szovjethatalom győzelmét Oroszországban olyan okok idézték elő, amelyek hiánya Magyarországon a proletárdiktatúra összeomlásához vezetett. Nem térek ki részletesen azon bel- és külpolitikai tényezőkre, melyek kedvezőeknek bizonyultak a szovjethatalom számára Oroszországban, illetőleg elpusztították azt Magyarországon. Szükségesnek tartom azonban, hogy rámutassak: a magyar proletárdiktatúrának nemcsak visszavonulási tere nem volt, amiről tegnap Lenin elvtárs beszélt, de még csak útjai sem nyíltak a visszavonulásra. Mindenekelőtt azonban egy olyan körülményt szeretnék megemlíteni, amely jó előre kizárta az orosz thermidor minden lehetőségét: ez pedig a végtelenül önfeláldozó, fegyelmezett, centralizált munkáspárt, az Oroszországi Kommunista Párt létezése. A rendkívül kedvezőtlen bel- és külpolitikai helyzet közepette egy ilyen párt hiánya Magyarországon a magyar proletariátus és a szegényparasztság lelkesedése ellenére a magyar proletárdiktatúra összeomlásához vezetett. És ehhez vezetett a front katonai vesztesége mellett a magyar munkásosztálynak a szociáldemokrácia által előidézett pillanatnyi megingása. Az orosz proletariátus és a Vörös Hadsereg is egy egész sor vereséget szenvedett a fronton az ellenforradalomtól. Voltak pillanatok, amikor a végletekig veszélyes általános helyzetben az orosz munkásosztály számottevő elemei is ingadozni kezdtek, amikor még ellenforradalmi hangulatoknak is engedtek, noha azok nem rajzolódtak

ki határozott kontúrokkal. Volt idő, amikor az ingadozó, éhező, elkínzott proletariátus a felületes szemlélő számára azt a benyomást keltette, hogy a szovjet thermidor a küszöbön áll: hadd emlékeztessek csak a kronstadti felkelésre. Mindezeket az ingadozásokat sikerült megszüntetni. Magyarországon azonban, nálunk, nem volt ehhez elég érett a kommunista párt, és merem állítani, hogy abban az időben nálunk még csak nem is lehetett ilyen. Nálunk nem volt olyan kommunista párt, amely a munkásosztály megingásának kritikus pillanataiban kemény kézzel tarthatta volna az államhajó kormányát a munkásosztály passzivitása, sőt időnként megnyilvánuló pillanatnyi ellenségessége ellenére."[105]

A húszas évek általánosan jellemző kritikus-önkritikus helyzetelemzési stílusának megfelelően mondta el beszédét Kun Béla, s a hallgatóság, amelynek soraiban az OK(b)P apparátusának színe-java is helyet foglalt, a kongresszusi jegyzőkönyv tanúsága szerint „nagy tetszéssel" fogadta a korreferátumot. (Lenin beszédéhez korreferátumot Kun Bélán kívül a nemzetközi munkásmozgalom két másik ismert egyénisége, Zetkin és Trockij tartott.)

Kun Béla a kongresszus alatt mindvégig reflektorfényben volt, a szó eredeti értelmében is, hiszen állandóan zaklatták a Vörös Híradó operatőrjei. Louis Fischer, az ismert Lenin-monográfia szerzője (akkor progresszív ifjú újságíró) egykorú tudósítása szerint Lenin sokat mutatkozott a tanácskozáson Kun Bélával,[106] aki egyébként Leninnel együtt tagja lett a francia párt válságos helyzetének orvoslására megalakított különbizottságnak. Kun Bélát még a válsággal küszködő, illegális jugoszláv párt helyzetével foglalkozó munkabizottságba is beválasztották. Ezekben a napokban beszélt utoljára a már nagybeteg Leninnel, akinek előadása napján feleségét is bemutatta.[107]

A Lenin politikája, sőt személye iránti ragaszkodás Kun Béla életének uráli korszakában, ahogyan egyébként korábban és később is, mindvégig nyilvánvalóan megmutatkozott; az új gazdasági politikával, a nemzetközi munkásmozgalommal foglalkozó írásaiban, felszólalásaiban és magánbeszélgetéseiben egyaránt hivatkozott rá. Talán egy 1918-as magyarországi formula analógiájára az Urálban a „Wilson vagy Lenin?" alternatívát emlegette gyakran felszólalásaiban, a világtörténelem menetének további útjaira utalva. A húszas években alighanem az elsők között vetette fel, hogy a bolsevizmus e korban egyenlő a leninizmussal. Kun Béla élete során sokat írt Leninről, de hozzá való személyes kötődését alighanem éppen az Urálban fogalmazta meg a legpregnánsabban: „A régi világot leromboló, egy új világot építő munkásosztály számára az irányításnak, a nagy ember irányításának óriási jelentősége van. ... Az a tudat, hogy van vezetőnk, aki nagy pontossággal megállapítja, miként változtak meg a társadalmi viszonyok, a nemzetközi helyzet, és ezeket számításba véve megmutatja, hogy a proletariátusnak hol, milyen irányban kell kifejtenie tevékenységét – mindez óriási erőt ad annak az országnak, amely most történelmet csinál."[108]

1923. január 21-én Kun Béla aláírásával távirat érkezett Moszkvába Leninhez. Az uráli kommunisták nevében beszámolt arról, hogy befejeződött a területi pártkonferencia. Ezekben a hónapokban Kun Béla már teljesen otthon érezte magát Szovjet-Oroszországban, pontosabban a néhány napja megalakult Szovjetunióban, s ezen belül az Urál vidékén. Személyesen ismerte a kormányzósági pártbizottságok mellett a nagyobb járások pártaktíváit is; legtöbbször ő volt a „döntőbíró" az ellentétek

tisztázásakor. Megfordult Nyizsnij Tagilban, Tyumenyben és Liszvában, egykori harcai színhelyén. Maga mellé vette régi fegyvertársait, például az ő kérésére vállalta el Pavel Litvinov, a Münnich Ferenc vezette magyar zászlóalj egykori felderítője, egy körzeti, majd egy járási pártbizottság vezetését. A cseljabinszki kommunisták Kun Bélát delegálták szavazati joggal az eredetileg februárra tervezett, majd Lenin betegsége miatt elhalasztott, s végül nagy késéssel, 1923. április 17-e és 25-e között megtartott XII. pártkongresszusra. A kongresszuson Jan Rudzutak javaslatára régi polgárháborús barátjával, Frunzével, Szulimovval, az Uralbüro tagjával és Feliksz Dzerzsinszkijjel együtt Kun Bélát beválasztották abba a testületbe, mely az újabb viták következtében nehéz helyzetbe került párttagság panaszait vizsgálta ki. Lenin életében egyébként igen komolyan vették, hogy a kongresszus a pártélet legfőbb fóruma; innen a sok vitás ügy, a fellebbezés.[109]

Kun Béla változatlan aktivitással dolgozott továbbra is az Urálban, a magyar párt és a Komintern ügyei azonban egyre gyakrabban szólították Moszkvába. Mind nehezebbé vált a kapcsolattartás Moszkván, Bécsen és Berlinen át az illegalitásban dolgozó magyar pártmunkásokkal.[110] A „közvetlen magyarországi" pártépítő munkának pedig Kun Béla még 1922 nyarán is nagy fontosságot tulajdonított. Levelezése tanúsága szerint az volt a véleménye, hogy a mozgalom súlypontját Budapestre és nem Bécsbe vagy Berlinbe kell helyezni.[111]

A magyar párthoz való változatlan kötődését Kun Bélának az uráli korszakára eső publikációi is érzékeltetik. Előszót írt „A kommunista kiáltvány"-nak a Munka és Tudás Könyvtárában történő kiadása elé, sajtó alá rendezte és rövid előszóval látta el a Kommunista Internacionálé néhány fontos dokumentumának magyar nyelvű kiadását.[112] Még uráli pártmunkás, amikor Bokányi Dezsővel, Bajáki Ferenccel és Nyisztor Györggyel röplap formájában május elsejei üzenetet küld a hazai dolgozóknak: „Mi elbuktunk, mert harcoló sorainkat megbontották a kishitűek: elbuktunk, mert nem volt egy acélkemény kommunista pártunk... Ma nincs májusa a magyar proletárnak! Tiszti kopók... lesik minden szavát, és ha nagyobb darab kenyeret kér a munkás, a demokrácia börtönnel és Zalaegerszeggel fizet. De ne csüggedjetek! Mindenütt a világon hatalmas kommunista pártok seregszemléje ez a május elseje... Le a gyilkos fehéruralommal! Le az osztálybékét hirdető szoc. dem. párttal! Éljen a Kommunisták Magyarországi Pártja!"[113]

A magyar párt helyzete – Kun Béla igazi szívügye – mellett az Urál elhagyásának gondolatát erősítette benne egészségi állapotának romlása is. A zord klíma asztmatikus rohamokat okozott nála; 1923 májusától hosszú heteken át a Kaukázusban gyógykezeltette magát, feleségével és gyermekeivel Zseleznovodszk üdülővárosban lakott, majd a gyógyvizeiről híres Kiszlovodszkot is felkereste. Ekkor zajlott ott, egy barlangban, az a bizalmas tanácskozás, amelyen Zinovjev, Buharin, Lasevics, a 3. hadsereg volt főparancsnoka, Jevdokimov, a pétervári pártszervezet titkára, valamint Vorosilov, az észak-kaukázusi hadkerület parancsnoka, tehát Kun Béla közeli ismerősei vettek részt. A tanácskozás célja az volt, hogy közös álláspontot alakítsanak ki a párt vezetési stílusáról arra az időre, amíg Lenin fel nem épül betegségéből. Az üdülés alatt sorra került megbeszélés idejére azonban már olyan súlyos politikai és emberi ellentétek alakultak ki Zinovjev és Buharin, illetve Lasevics és Vorosilov között, hogy az eleve nem járhatott eredménnyel. Kun Béla nem vett részt e tanácskozáson, ám valamivel később értesült róla.[114] De már a XII. pártkongresszuson

is *tapasztalhatta, hogy a pártban a szakszervezeti vitához hasonló országos polémia érik.* A Központi Bizottság vezetői, ismerve Kun Béla álláspontját a legvitásabb kérdésekben, számolva tapasztalatával és tekintélyével, ezúttal is „központi feladatok" megoldását bízták rá. A magyar pártügyekben való részvétel elodázhatatlansága és a kedvezőtlen klíma mellett ez volt a „Moszkvába vezénylés" döntő oka.

Az 1923 őszétől Moszkvában végzett munka azonban számos ponton korábbi, uráli működéséhez kapcsolódott. A Komintern osztályvezetőjeként agitációs és propagandamunkát folytatott itt is, a Központi Bizottság megbízottjaként pedig a Komszomol Központi Bizottságába delegálták, ahol addig Trockij befolyása volt különösen erős. A szovjet ifjúsági szervezet vezetői beválasztották a *Molodaja gvargyija* című folyóirat szerkesztőbizottságába. Mielőtt munkáját megkezdte volna, rövid időre még elutazott az Urálba, ahol már hónapok óta Dornbusch Richárd helyettesítette.

Nem tudjuk, hogy az Uralbüro tagjai vagy általában az uráliak elbúcsúztatták-e, s hogyan. De talán búcsúszavaknak is beillenek az *Uralszkij Rabocsij* 1923. május 1-jei számában közölt sorok: „Van egy elvtárs az uráli dolgozók között, akiről ma, május elsején, a nemzetközi proletárszolidaritás harcos napján feltétlenül beszélnünk kell. Ez Kun Béla. A nyugat-európai kommunisták soraiban Kun Béla azon kevesek egyike, akik az orosz bolsevik párt forradalmi tapasztalatait mindennél többre értékelik, és sokaknál alaposabban tanulmányozták Lenin tanítását, taktikáját. Kun Béla ugyanakkor internacionalista, forradalmár, aki az elnyomottakért mindig kész a világ bármely táján kivonulni, küzdeni a barikádokon."[115]

JEGYZETEK

[1] Részletesebben lásd *F. P. Bisztrih:* Bolseviki Urala vo glave massz v borbe za usztanovlenyij vlasztyi Szovjetov. Szverdlovszk 1964. 8. old.

[2] Rabocsaja revoljucija na Urale. Epizodi i fakti. 1917–1921. Jekatyerinburg 1921.; Oktyabr na Juzsnom Urale. Zlatouszt 1927.; *Zinaida Rihter:* Pohod OSZEVEKA. Moszkva 1933.; *A. Szpasszkij:* Tretyaja armija. Perm 1958.; Revoljucionyeri Prikamja. Perm 1966.; Razgrom Kolcsaka. Voszpominanyija. Moszkva 1969.

[3] Uralszkij Rabocsij, 1922. június 27.

[4] Sesztoj szjezd RSZDRP (bolsevikov). Protokoli. Moszkva 1958.; Gyevjatij szjezd RKP(b). Protokoli. Moszkva 1960. 576–578. old.; Gyeszjatij szjezd RKP(b). Sztyenograficseszkij otcsot. Moszkva 1963. 762–764. old.; Ogyinnadcatij szjezd RKP(b). Sztyenograficseszkij otcsot. Moszkva 1961. 743–747. old. – Az 1920-as években az Urál vidéke több kisebb-nagyobb közigazgatási reformon esett át. 1918 decemberétől 1920 tavaszáig e vidék két nagyobb területi egységet foglalt magában: az egykori jekatyerinburgi kormányzóságot és a négy – az ufai, a permi, az orenburgi és a vjatkai – kormányzóságból álló ún. uráli területet. (*J. M. Szverdlov:* Izbrannije proizvegyenyija. Moszkva 1960. III. 70–72. old.)

[5] Uralszkij Kommunyiszt, 1922. 3. sz. 6. old.

[6] Uralszkij Rabocsij, 1922. július 25.; Vö. Ogyinnadcatij szjezd RKP(b). 13., 29–30., 51–53. old.

[7] Gyeszjatij szjezd RKP(b). 685. old.

[8] Ocserki isztorii kommunyisztyicseszkih organyizacii Urala. Szverdlovszk 1947. 2. köt. 12–15. old.; Permszkaja oblasztnaja organyizacija KPSZSZ, 1883–1980 godi. Perm 1981. 78–81. old. – E kiadványok megállapításait alátámasztják a jekatyerinburgi *Uralszkij Rabocsij* 1920. novembertől 1921. márciusig, valamint a permi *Zvezda* 1921. januártól 1921. áprilisig megjelent számainak hangulat- és hangvételváltozásról tanúskodó írásai.

[9] A teljes szöveget lásd Gyeszjatij szjezd RKP(b). 571–573. old. – A szöveget akkor nem hozták

nyilvánosságra, a pártaktíva azonban szó szerint ismerte. (A ma is élő neves szovjet történész, a Komszomol 1923 1924-es országos vezetője, Viktor Dalin közlése.)

[10] Ogyinnadcatij szjezd RKP(b). 155–156. old.

[11] *V. I. Lenin* Összes Művei (a továbbiakban LÖM). 45. köt Kossuth Könyvkiadó 1981. 123. old.

[12] Vlagyimir Iljics Lenin. Biograficseszkaja hronyika. Moszkva 1982. 281–282. old.; *Irina Kun:* Na Urale (Bela Kun). Bojci za narodnoje gyelo. Lenyinszkaja gvargyija Urala. Szverdlovszk 1971. 112-114. old.

[13] Kun Béla neve először az összoroszországi szovjetek 9. kongresszusán olvasható a Központi Végrehajtó Bizottság nem alfabetikus névsorában közvetlenül a Nepbiztosok Tanácsa és a párt Központi Bizottsága tagjainak neve után. – Gyevjatij szjezd Szovjetov. Sztyenograficseszkij otcsot. Moszkva, Kreml 1922.

[14] CGAOR, f. 3316. op. 10. jegy. hr. 5. 12. old.

[15] Bjulleteyeny IV Kongressza Kominterna. Moszkva 1922. XI. 19, No. 9.

[16] *Kun Béláné:* Kun Béla. Magvető Könyvkiadó 1969. 415. old.; Egy kiadatlan fejezet Kun Béláné emlékezéseiből. Új Tükör, 1979. március 18.

[17] Uralszkij Rabocsij, 1922. november 7.

[18] LÖM. 4. köt. Kossuth Könyvkiadó 1964. 70. old.

[19] Ocserki isztorii cseljabinszkoj oblasztnoj partyijnoj organyizacii. Cseljabinszk 1967. 136–137. old.; Ocserki isztorii partyijnoj organyizacii tyumenszkoj oblasztyi. Szverdlovszk 1965. 91–95. old.

[20] Gyeszjatij szjezd RKP(b). 618. old.; Vö. az új vezetés összetételét a „tízek platformja" csoport által benyújtott lista aláíróival. Ugyanott, 714–715. old., továbbá: Ogyinnadcatij szjezd RKP(b). 520–521. old.

[21] LÖM. 53. köt. Kossuth Könyvkiadó 1980. 222–223., 240. old.

[22] Kun Béla Szabados Sándornak. Kun Ágnes archívuma.

[23] A helyi archívumokban őrzött forrásokra támaszkodó uráli feldolgozások egy része 1921–1923-ra teszi Kun Béla ottani működését. Lásd a kitűnően dokumentált, egyéb adataiban megbízható „Bolseviki Prikamja" című művet (794. old.). Nem kizárt, hogy Kun Béla 1921 második felében rövid ideig valóban tartózkodott az Urálban.

[24] Dornbusch Richárd levele Szabados Sándornak. (A szerző tulajdonában.)

[25] Az egyik, esetenként publikált forrásokat is negligáló munkában Dornbusch az Urálban mint Kun Béla „régi munkatársa" szerepel, noha csupán pár hónapja ismerkedtek meg. Dornbusch ugyanis 1921 közepéig a Távol-Keleten, majd Szibériában élt, ahol az omszki *Vörös Újság*ot szerkesztette. – Lásd A magyar internacionalisták a nagy októberi szocialista forradalomban és polgárháborúban. I–II. köt. Kossuth Könyvkiadó 1967–1968. I. köt. 557., II. köt. 636. old.

[26] Uralszkij Rabocsij, 1922. július 14.

[27] Uralszkij Rabocsij, 1922. június 13.

[28] Ugyanott.

[29] Uralszkij Rabocsij, 1922. július 25.

[30] Egy kiadatlan fejezet Kun Béláné emlékezéseiből. Új Tükör, 1979. március 18.

[31] Szverdlovszkij Obl. Partarhiv, f. 1494. op. 1. jegy. hr. 69. (Fotókópia. Kun Ágnes archívuma.)

[32] *Kun Béláné:* Kun Béla. 330. old.

[33] Dornbusch Richárd levele Szabados Sándornak. (A szerző tulajdonában.)

[34] Kun Béláné és Kun Ágnes szóbeli közlése.

[35] Ogyinnadcatij szjezd RKP(b). 155. old.

[36] A forrásokban Szulimov neve hol Danyilaként, hol a régies Danyiilként fordul elő.

[37] Uralszkij Kommunyiszt, 1923. 11–12. sz.

[38] Revoljucionyeri Prikamja. *G. P. Ricskova:* Liszva. Sztranyici isztorii liszvenszkoj bolsevisztszkoj organyizacii. Perm 1963.

[39] Idézi *Kun Miklós:* Az első évek. Valóság, 1982. 11. sz. 520. old. – Kun Béla 1918. augusztus 6-án érkezett a liszvai frontra Lasevics és Zaluckij társaságában. *Jurij Trifonov:* Máglyafény. Magvető Könyvkiadó 1982. 133. old.

[40] Pravda, 1919. március 25.

[41] Budapest–Moszkva. Szovjet-Oroszország és a Magyarországi Tanácsköztársaság kapcsolatai táviratok tükrében. Kossuth Könyvkiadó 1979. 37. old.

[42] *Kun Béláné:* Kun Bela. 332. old.

[43] Dornbusch Richárd levele Szabados Sándornak. (A szerző tulajdonában.)
[44] Szverdlovszkij Obl. Partarhiv. f. 1494. op. 1. jegy. hr. 69.
[45] *Pavel Litvinov:* Tragicseszkaja iszpovegy. (Kézirat.) – A szerző, régi illegális párttag, a polgárháború résztvevője, a személyi kultusz idején börtönben volt, 1946 után nyugdíjas. 1951-ben bekövetkezett halála előtt vetette papírra ifjúsága és polgárháborús évei emlékeit. Soha nem remélte, hogy a kézirat megjelenik, ami növeli az írás forrásértékét. Halála közeledtét érezve polgárháborús bajtársára, Ivan Boriszovra, a Kun Béláról elnevezett páncélvonat egykori mozdonyvezetőjére bízta a kéziratot. Boriszov az SZKP XXII. kongresszusa után küldte el azt Kun Bélánénak Budapestre.
[46] PI Archívum, 501. f. 22. cs. 2. ő. e.
[47] Kun Béla levele Szabados Sándornak. Kun Ágnes archívuma.
[48] Revoljucionyeri Prikamja. 27–28. old.
[49] Uralszkij Rabocsij, 1922. június 27.
[50] Lásd LÖM. 44. köt. Kossuth Könyvkiadó 1975. 74–75. old.
[51] A mensevikek aktivizálódásáról ebben az időszakban lásd The Mensevics. From the Revolution of 1917 to the Second World War. Chicago–London 1974. 250–302. old.
[52] Permszkij Partyijnij Archiv. f. 90. op. 1. d. 150. 1. Géppel írt másolat Kun Ágnes archívumában.
[53] Uralszkij Rabocsij, 1922. július 27.
[54] Izvesztyija jekatyerinburgszkovo gubkoma RKP, 1923. 20. sz.
[55] Dornbusch Richárd levele Szabados Sándornak. (A szerző tulajdonában.)
[56] Kun Béla a Komintern III. kongresszusa után, 1921 augusztusában–szeptemberében vette át a Komintern agitációs és propagandamunkájának koordinálását, s e munkáját teljesen az Urálban sem hagyta abba, több propagandakiadványt és dokumentumgyűjteményt Jekatyerinburgban állított össze.
[57] Uralszkij Kommunyiszt, 1922. 10. sz.
[58] Dornbusch Richárd levele Kun Bélának. Kun Ágnes archívuma.
[59] Uralszkij Kommunyiszt, 1923. 18. sz.
[60] Ugyanott.
[61] Uralszkij Kommunyiszt, 1923. 20. sz.
[62] Celina Bobinska történész, a Rosa Luxemburg Marxista Egyetem első rektora leánya, valamint Kun Béláné szóbeli közlése.
[63] Uralszkij Kommunyiszt, 1922. 18. sz.
[64] Zsurnaliszt, 1925. 5. sz.
[65] Lásd Kun Béla alábbi írásait: Udar Antantye. Uralszkij Rabocsij, 1922. szeptember 20.; Dim novovo pozsara. Ugyanott, 1922. szeptember 19.; Novaja pobeda szovjetszkoj gyiplomatyii. Ugyanott, 1922. október 29.; Prodolzsenyije mirovoj vojni. Ugyanott, 1923. január 13.
[66] Uralszkij Rabocsij, 1922. július 10.
[67] Iz Genui v Gaagu. Izvesztyija jekatyerinburgszkovo gubkoma RKP, 1922. 16–17. sz.
[68] Szverdlovszkij Obl. Partarchiv. f. 1494. op. 1. jegy. hr. 69.
[69] Uralszkij Rabocsij, 1922. július 6.
[70] A per anyagával és ezen belül Szemjonov és Konopljova szerepével 1922 folyamán igen sokat foglalkozott a *Pravda* és az *Izvesztyija.* – Lásd még *A. Lunacsarszkij:* Bivsije ljugyi. Ocserk isztorii partyii eszerov. Moszkva 1922.; *D. L. Golinkov:* Krusnyije antyiszovjetszkovo podpolja v SZSZSZR (1917–1925 gg). Moszkva 1975. 556–557. old.
[71] *Marc Jansen:* A Show Trial under Lenin. The Trial of the Socialist Revolutionaries. Moscow 1922. The Hague 1982.
[72] Uralszkij Rabocsij, 1922. június 11.
[73] LÖM. 45. köt. 139–143. old.
[74] Uralszkij Rabocsij, 1922. június 14. Lásd még ugyanott, július 15.
[75] Uralszkij Rabocsij, 1922. július 23.
[76] Izvesztyija Jekatyerinburgszkovo gubkoma RKP(b), 1922. 18. sz. 1–2. old.
[77] Ugyanott, 4. old.
[78] Egy ilyen párbeszédet ismertet részletesen *Kun Béláné:* Kun Béla. 337–338. old.
[79] Dornbusch Richárd levele Kun Bélának. Kun Ágnes archívuma.
[80] Ugyanott. Lásd még Szverdlovszkij Obl. Partarhiv. f. 1494. op. 1. jegy. hr. 69.
[81] Uralszkij Rabocsij, 1922. február 23.

[82] Uralszkij Kommunyiszt, 1922. 3. sz. Lásd még Uralszkij Rabocsij, 1922. június 17. és szeptember 14.
[83] Uralszkij Rabocsij, 1922. július 17.
[84] Ugyanott, 1922. augusztus 27.
[85] Kun Bélának számolnia kellett azzal, hogy a két fővárosban és a közép-oroszországi kormányzóságokban a NEP már bizonyos fokig megoldotta a legégetőbb ellátási problémákat. Az Urálban azonban átmenetileg még romlott is az életszínvonal.
[86] Uralszkij Rabocsij, 1922. július 25.
[87] *Krausz Tamás–Tütő László:* Lenin a szocializmusba való politikai átmenet időszakáról. Társadalmi Szemle, 1984. 7–8. sz. Vö. Uralszkij Rabocsij, 1922. július 25. és szeptember 7.
[88] Uralszkij Rabocsij, 1922. szeptember 7.
[89] Ugyanott, 1922. július 6.
[90] Szverdlovszkij Obl. Partarhiv. f. 1494. op. 1. jegy. hr. 69.
[91] Uralszkij Rabocsij, 1967. december 7.; Ugyanott, 1968. április 21.; Znamja, 1968. 2. sz.
[92] *Henri Barbusse:* Sztalin. Cselovek, cserez kotorovo rasszkrivajetszja novij mir. Moszkva 1936. 127. old.
[93] Barbusse ekkor már súlyos beteg volt, s a könyv nagy részét Kurella fogalmazta meg. Lásd *Sinkó Ervin:* Egy regény regénye. I–II. köt. Novi Sad 1962., valamint Pollacsek László közlése.
[94] *Leonid Krassin:* His life and work. By his wife Lubov Krassin. London 1928. 180–200. old.
[95] Ugyanott.
[96] Vlagyimir Iljics Lenin. Biograficseszkaja hronyika. Moszkva 1982. 12. köt. 101., 198–199., 387., 392., 398–399., 400–408., 409., 410., 421., 423., 434., 436., 437–438., 442., 443., 444., 460., 471., 474., 487., 503., 505. old.
[97] Ugyanott, 399. old.
[98] Uralszkij Rabocsij, 1922. október 10.
[99] *G. J. Versinyin:* Mihail Osvincev. Szverdlov 1971. 30–39. old. Leninnek Kun Bélával e kérdésről folytatott beszélgetését említi a szerző könyve 41. oldalán.
[100] Partyijnij arhiv Szverdlovszkoj oblasztyi. f. 1494. op. I. d. 182. 1. I. (Fotómásolat. Kun Ágnes archívuma.)
[101] Ugyanott.
[102] Uralszkij Rabocsij, 1922. október 10.
[103] Uralszkij Rabocsij, 1922. december 9.
[104] LÖM. 45. köt. 287–288., 294. old.
[105] Bjulletyen IV. kongressza Kommunyisztyicseszkovo Intyernacionala, 1922. 9. sz. 12–17. old.
[106] New York Evening Post, 1922. december 16.
[107] *Kun Béláné:* Kun Béla. 344–352. old.
[108] Uralszkij Rabocsij, 1922. szeptember 21.
[109] Dvenadcatij szjezd RKP(b). Sztyenograficseszkij otcsot. Moszkva 1968. 736. old. – E jelölésnél Rudzutak többek között az uráli küldöttség véleményét vette figyelembe.
[110] Kun Béla levele Szabados Sándornak. Kun Ágnes archívuma.
[111] Ugyanott. – Az illegális Kommunisták Magyarországi Pártja Ideiglenes Központi Bizottsága 1922 második felében három főből állt, ezek közül ketten – az egykori tomszki hadifogoly Seidler Ernő és a „visegrádi utcai" párttag Szilágyi Dezső – Kun Béla szűkebb politikai és emberi környezetéhez tartozott.
[112] E kiadványok közül említést érdemel: A Kommunista Internacionálé alapkövei. Irányelvek és tézisek a kommunista pártmunkáról. A bevezetést és a jegyzeteket írta: *Kun Béla.* Wien 1923.; *Lenin:* Marx Károly. Előszót írt hozzá: *Kun Béla.* Berlin 1923.; *Marx–Engels:* A kommunista kiáltvány. Ford.: *Szabados Sándor.* A bevezetőt írta: *Rjazonov.* Az utószót és a magyarázatokat írta: *Kun Béla.* Ford.: *Hajdu Pál.* Berlin 1923. (Az utószóban Kun Béla érdekes adatokat közöl „A kommunista kiáltvány" magyarországi elterjedésének történetéről.)
[113] Fotómásolatát közli *Szabó Ágnes:* A Kommunisták Magyarországi Pártjának újjászervezése, 1919–1925. Kossuth Könyvkiadó 1970. 177. old.
[114] Kun Béláné közlése. E tanácskozásról a későbbi frakciós küzdelmek során az OK(b)P különböző fórumain, például az OK(b)P XIV. kongresszusán, többször is szó esett.
[115] Uralszkij Rabocsij, 1923. május 1.

SZABÓ ÁGNES

AZ ÚTKERESÉS ESZTENDEI

Kun Béla alig két esztendő alatt, 1918 tavasza és 1920 eleje között több írásában megfogalmazta a magyar kommunista párt előtt álló feladatokat. Az első írások egyike a Szovjet-Oroszországban keletkezett „Mit akarnak a kommunisták?" című munka. Ez, amint azt a szerző az 1919 februárjában már Budapesten kiadott röpirat előszavában meghatározta, „a bolsevizmus rövid foglalata" volt.[1] Azt vizsgálta, hogy az imperializmus adott körülményei között melyek a proletárforradalom útjai és módjai, és milyen feladatok hárulnak a kommunistákra. Megjelenésekor a füzet eligazítást adott a magyar kommunisták politikai küzdelmeihez, szólt a proletárdiktatúráról, amelyben, mint Marx is megállapította, „lehetséges az átmenet a dolgozók gazdasági felszabadításához".[2] A brosúra elkészítésekor a szerző legfeljebb remélte, hogy rövidesen konkretizálnia kell „a hatalomhoz vezető utakat és módokat" és meg kell válaszolnia, hogy az adott helyzetben miként képzeli el „a lehetséges átmenetet a dolgozók gazdasági felszabadításához".

Mint ismeretes, az 1919. február 20-tól letartóztatásban levő Kun Béla Bogár Ignáchoz írott levelében[3] 1919. március elején elvégezte ezeket a feladatokat. Tíz nap múlva a levélben kifejtett platform alapján egyesült a két munkáspárt, Magyarországon kikiáltották a Tanácsköztársaságot. Azaz az élet 1919. március 21-én visszaigazolta a Kun írásaiban kifejtett elveket. A tanácskormány azonban a nemzetközi és belpolitikai események hatására 1919. augusztus 1-jén lemondani kényszerült. Az antanttal történt megegyezés értelmében Kun Bélának és népbiztostársainak el kellett hagyniuk Magyarországot. Ő maga – de valamennyi társa is – abban a reményben lépte át az osztrák–magyar határt, hogy kényszerű távollétük rövid lesz. S jóllehet a forradalmi munkásmozgalom nemzetközi téren mutatott biztató eredményeket is, a várt világforradalmi folyamat esélyei Európa-szerte csökkentek, az emigrációban élőkre az a feladat várt, hogy a változó körülményekhez szabják tennivalójukat. A magyar emigráció tagjai közül Kun Béla volt az első, aki vállalkozott e feladatra. Az alsó-ausztriai Karlstein várának sivár falai között[4] foglalta össze az elmúlt hónapok eseményeit, elemezte a hibákat, a Tanácsköztársaság elbukása okainak összetevőit, latolgatta a kommunisták további lehetőségeit, mérlegelte feladataikat. „Forradalomról forradalomra" annak a munkának a címe, amelyben Kun 1920 elején közreadta vívódásainak termékét. S bár ismerjük Lenin kritikai észrevételeit is e munkáról (Lenin a munka hiányosságának tartotta, hogy szinte alig van benne konkrét adat), mégis jelentőségét szeretnénk kiemelni. Nemcsak azért, mert ez az első értékelés a Magyarországi Tanácsköztársaságról, hanem azért is, mert tartalmazza szinte mindazokat a gondokat, amelyekkel az emigráció hosszú évei alatt Kun Bélának szembe kellett

néznie, nyomon követhetők benne mindazok a gondolatok, amelyek későbbi munkásságát is jellemezték.

A szakszervezeti kormány tevékenysége és eltávolításának körülményei már ekkor kérdésessé tették a polgári demokrácia esélyeit és minőségét Magyarországon. A fehérterrorban létrejött ellenforradalmi rendszer itt felvázolt belső ellentmondásai és belőlük fakadó gyengesége az elkövetkező években változó körülmények között és változó politikai átcsoportosulásban ismételten felbukkantak, megcsillantva a közeli rendszerváltozás utóbb hamisnak bizonyuló reményét. A munkásosztály, amely forradalmi aktivitásból 1919. március 21-én, de később is jól vizsgázott, a megnehezült körülmények között az elfáradás jeleit mutatta. Az 1919 augusztusában legálisan újjászerveződött szociáldemokrata párt elleplezte a nyílt ellenforradalmi diktatúra tényét, nem tűnt többé a proletariátus érdekeiért harcoló pártnak, sokkal inkább a burzsoázia támaszának. Ezeket a jelenségeket foglalja össze a „Forradalomról forradalomra" című munka. Figyelembevételükkel kísérelte meg Kun Béla felvázolni a KMP feladatait. A nemzetközi munkásmozgalomban végbemenő folyamatokat is szem előtt tartva, a burzsoá diktatúrával szemben az új proletárdiktatúráért való harcot tűzte ki feladatként. Ezzel – 1920-ban – nemcsak a levert proletárforradalom, hanem a megvalósítandó proletárforradalom eszméje mellett tett hitet.

A Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) újjászervezéséről szólva megállapította: „a KMP legális szervezkedésének lehetősége teljesen ki van zárva". A pártépítési elveket igyekezett az illegalitás körülményeinek figyelembevételével meghatározni. A pártépítésben óvatosságot, a pártéletben aktivitást ajánlott. „A kommunista pártnak nem csupán fizető tagokra van szüksége – írta –, hanem cselekvő, küzdő és kitartó forradalmi harcosokra, akiknek önzetlen áldozatkészsége nemcsak a forradalmi felkelés megvívását, de annak fegyelmezett, tervszerű előkészítését, a proletár tömegek forradalmi öntudatának kimélyítését szakadatlan munkával lehetővé teszi."[5] Azaz vissza a tömegek megnyeréséhez, az új forradalom tervszerű előkészítése jegyében.

Az emigráció első hónapjai így nemcsak az elemzés, az elmélkedés, hanem a szervezkedési erőfeszítések, a kapcsolatteremtés jegyében teltek el. Amikor Kun Béla 1920 júliusában a Szovjetunió segítségével a hazatérő orosz hadifoglyokat szállító vonaton elhagyta Ausztriát, a KMP-nek Ausztriában Ideiglenes Központi Bizottsága működött, amelynek ő maga is tagja volt. A hazai illegális pártszervezés pedig átesett már a tűzkeresztségen. Magyarországon röpiratokat terjesztettek, és a legálisan működő szakszervezeti csoportokban gyülekeztek a kommunisták. Bécsben megjelent a Kommunisták Magyarországi Pártjának lapja, a *Proletár*. Joggal írhatta a távozó Kun Béla, az akkor megjelenő folyóirat vezércikkében: „... ne felejtsük egy pillanatra sem, hogy milyen felelősségteljes munka vár a pártra. Felelős a magyarországi, felelős a nemzetközi proletariátus előtt."[6] Nem semmire sem kötelező jelszavak voltak e mondatok, hanem valóságos felelősségtudat jutott bennük kifejezésre, előremutató lendülettel és visszahúzó tehertétellel.

Kun Béla 1920. augusztus 11-én érkezett meg Szovjet-Oroszországba. A világ második Tanácsköztársasága vezetőjének kijáró tisztelettel fogadták. S bár az volt az elképzelése, hogy a Leninnel és más szovjet vezetőkkel való konzultálás után visszatér Ausztriába vagy valamelyik Magyarországhoz közel fekvő országba, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártja munkájában maga is részt vegyen, visszatérése

váratott magára. Különböző szovjet-orosz pártmegbízatások után csak 1921 januárjában került ismét kapcsolatba a KMP KB Bécsben dolgozó tagjaival. A közbeeső hónapokban kétségtelenül megfogyatkoztak hazai információi, viszont új tapasztalatokat szerzett, és ismét megnőtt a befolyása a még Szovjet-Oroszországban levő hadifoglyok körében. Erre utal a magyar hadifoglyok II. összoroszországi konferenciáján, 1920. szeptember 29-én elmondott beszéde.

A konferencián Kun Béla a Magyarországra és a vele szomszédos államokba hazatérő hadifoglyok feladatairól beszélt. A hazatérés előkészítését indokolta, hogy Szovjet-Oroszországban végéhez közeledett a polgárháború. Napirendre került a volt hadifoglyok tömeges hazatérése. A hazatérést sürgette az a remény, hogy a környező országok akkor kiépülő államhatalmai nem erősödnek meg. Ezt tükrözték a konferencia tézisei: „Szem előtt tartandó, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság bukása után a magyarországi munkásság és földműves szegénység felszabadítása a burzsoá diktatúra alól másként, mint a délkelet-európai országok proletariátusának és szegényparasztságának lehetőleg egységes és szervezett forradalmi fellépése folytán, nem történhetik meg."[7] Ezzel összhangban Kun Béla „az aktív támadás" politikájának célszerűségét hangsúlyozta. Ebben nyilván közrejátszott, hogy nem volt tájékozott az ellenforradalmi rendszeren belül kialakult valóságos erőviszonyok alakulásáról és egyben túlértékelte a környező országok valóban növekvő forradalmi mozgalmának erejét. A magyarországi ellenforradalmi rendszert a KMP KB-ában 1920 nyaráig kialakult felfogás szerint értékelte, hangoztatva, hogy Magyarországon „a kispolgárság, a különítményesek és a falusi burzsoázia" van hatalmon. Nem ismerte azokat a változásokat, amelyek Teleki Pál miniszterelnöksége alatt kezdődtek és amelyekben a Bécsben megjelenő *Proletár* cikkei már a nagybirtokosok és nagytőkések osztályszövetségének erősödését ismerték fel.

Pártépítő koncepciójának túlzóan sürgető motívumaiban ezek az ismeretek jutottak kifejezésre a moszkvai *Vörös Újság* 1921 januárjában megjelent cikkeiben. 1921 elején már attól tartott, hogy a nemzetközi forradalmi fellendülés felkészületlenül fogja érni a Kommunisták Magyarországi Pártját. Ő is, mint sokan mások, a szovjet-oroszországi polgárháború győzelmes befejezését követően, valamint a németországi kommunista mozgalom megerősödése nyomán,[8] a nemzetközi forradalmi folyamat, „a világforradalomért" folyó küzdelem újabb kedvező lehetőségét látta kibontakozni. Európa számos országában a baloldali munkásmozgalomban tért hódítottak azok az erők, amelyek a kommunista pártok megteremtéséért harcoltak, a már meglevő kommunista pártokat pedig az átgondolt, célszerű taktika kialakításának szükségszerűsége foglalkoztatta. A megfontoltságot, a lehetőségek és célkitűzések reális összhangját tükrözte a Németország Egyesült Kommunista Pártja (NEKP) által 1921 januárjában nyilvánosságra hozott Nyílt Levél. Az e dokumentumban foglaltak, valamint az Olasz Kommunista Párt megalakulásának módja vitát váltottak ki a nemzetközi munkásmozgalomban[9] és magában a német kommunista pártban is. Az NEKP vezetésében sajnálatos módon 1921 februárjában azok kerekedtek felül, akik azt vallották, hogy „a pártnak minden körülmények között támadó" akciókat kell indítania, figyelmen kívül hagyták a reális erőviszonyokat, az objektív szituációt.[10]

Az 1921 márciusában a Kommunista Internacionálé egyik megbízottjaként Berlinbe érkező Kun Béla támogatta az offenzívataktikát[11], s jóllehet a gyakorlatban győződhetett meg e taktika kudarcáról, szorgalmazta annak a KMP gyakorlatába

való átültetését. A hazai pártépítést bíráló cikkei, valamint az offenzívataktikáról alkotott nézetei adták a kiindulópontját annak a személyi motivációktól sem mentes, de alapjában véve elvi-politikai szférában folyó vitasorozatnak, amelyet frakcióharcokként regisztrált a kortárs és jegyzett fel a történetírás.[12]

Kun Béla a Komintern III. kongresszusán még az offenzívataktika védőinek sorában állott. A frakcióharcok a magyar pártban is folytatódtak, de a két frakció újságjaiban, a Kun-frakció szerkesztésében megjelenő *Proletár*ban, valamint a Landler-frakció által szerkesztett *Vörös Újság*ban (Bécs) nyomon lehet követni, miként bontakoztak ki a magyarországi helyzetet reálisan értékelő, az illegális pártépítést körültekintően folytató pártmunka körvonalai, miközben a frakciós ellentétek és viták a párt emigrációban levő vezetői és a tagság sorában tovább gyűrűztek.

A viták felszámolása érdekében a Kommunista Internacionálé egy határozattal megszüntette az emigrációban élő magyar kommunisták pártcsoportjait. A két frakció vezetőit, Landler Jenőt és Kun Bélát eltiltották attól, hogy részt vegyenek a magyar párt irányításában. Kun Béla 1922-ben az Urálban kapott pártmegbízatást. Az eredményes pártmunka mellett nyilván a meditáció szakasza is az itt eltöltött idő.

1922 novemberében, a Kommunista Internacionálé IV. kongresszusának idejére Kun visszatért Moszkvába. Részt vett a kongresszuson és korreferátumot tartott Lenin előadásához. A jelenlevők előtt Lenin nem a világforradalom ragyogó távlatait nyitotta meg, hanem mindenekelőtt a szovjethatalom gazdaságpolitikáját ismertette és azokat a nehézségeket, amelyek az új gazdaságpolitika (NEP) bevezetésére késztették az OK(b)P-t. Kitért azoknak a gondoknak az elemzésére, amelyek az eredmények ellenére szép számmal jelentkeztek a szovjet politikai életben. Lenin változatlanul bízott a forradalmi perspektívában, de már nem remélt gyors győzelmet: „jóformán egyáltalán nem vettük fontolóra az esetleges visszavonulásnak és e visszavonulás biztosításának kérdését – hangoztatta, majd hozzáfűzte: – ...Ezért úgy vélem, igen nagy jelentőségű az a gondolat – mégpedig nemcsak elméleti szempontból –, hogy elő kell készítenünk a visszavonulás lehetőségét. Gyakorlati szempontból is fontos, hogy mindazok a pártok, amelyek arra készülnek, hogy a közeljövőben közvetlen támadásba menjenek át a kapitalizmus ellen, már most gondoljanak arra is, hogyan biztosíthatják maguknak a visszavonulást."[13] Még hozzáfűzte, hogy a kommunista pártok szervezeti felépítéséről a Kommunista Internacionálé III. kongresszusán elfogadott határozat túlságosan orosz. A külföldi pártok az orosz párt tapasztalatainak csak egy részét vehetik át, de ezek figyelembevételével ki kell dolgozniuk a „forradalmi munka szervezetét, felépítését, módszerét és tartalmát".

Kun Béla a Lenin által felvetett gondolatokkal összhangban a tapasztalatok átvételéről és szelektálásáról beszélt, majd megállapította, hogy „... nekünk az orosz forradalom minden tapasztalatát össze kell gyűjtenünk, hogy gondos kritikai elemzés után felhasználhassuk saját forradalmi harcunkban. Mi valamennyien, akik részt vettünk az orosz forradalomban és az orosz forradalom tapasztalataiból kiindulva vezettük a nyugati világ harcait, mi valamennyien egy sor többé-kevésbé helytelen, éretlen és általánosító elméletet gyártottunk. Szinte senkinek sem sikerült közülünk elkerülnie ezt a hibát. Márpedig véleményem szerint az orosz forradalom jelentősége éppen abban rejlik, hogy útmutatásait figyelembe véve ne kövessünk el további hasonló hibákat. El kell kerülni mindenfajta utópisztikus felfogást, és kritikusan mérlegelve kell alkalmaznunk az orosz forradalom tapasztalatait a nyugat-európai feltéte-

lekre."[14] Felszólalásában ő is latolgatta a forradalmi fejlődés lassúbbodásától várható következményeket. A pártról szólva nagyon határozottan kiállt a demokratikus centralizmus elve mellett, sőt az orosz párt történetének számos mozzanatát felemlítve, az illegalitás körülményeit figyelembe véve, lényegében a centralizációt tartotta fontosabbnak. Megemlítette azt az ekkor már elég ismertté vált tanulságot, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság elbukásában alapvetően közrejátszott, hogy hiányzott a lenini értelemben vett párt. Felszólalásában azonban csak a magyar párt korábbi tapasztalatairól szólt, nem foglalt állást a hazai pártépítéssel kapcsolatos vitában, amely Landler Jenő és G. Zinovjev között kialakult.

Zinovjev élesen támadta a magyar kommunista emigrációt, és kétségbe vonta a magyarországi pártmunka eredményeit. Landler megvédte a KMP-t, vitába szállt Zinovjevvel és elítélte felszólalását. Az ellentétek tárgyszerű kivizsgálását követelte, és védelmet kért a hazai, a bíróság elé állított kommunistáknak. Minden jel arra mutatott, hogy a frakciós ellentétek még nem csitultak el. Nincsenek adataink arra vonatkozólag, hogy volt-e valamiféle közeledés, tárgyalás Landler és Kun között.[15]

A Komintern IV. kongresszusa (1922. november 5.–december 5.) – az utolsó, amelyen Lenin részt vett – a forradalom fejlődésmenetét illetően számos kérdés újragondolásának szükségszerűségét sugallta. Erre utalnak például Révai József megállapításai is, aki egy 1923 elején megjelent cikkében az új utakat keresi, és ezáltal megfogalmazza szinte mindazokat a kérdéseket, amelyek megoldására a KMP a húszas évek közepén lényegében pozitív választ ad, amelyek értelmezése és félreértelmezése a húszas évek végén súlyos vitákba sodorja a KMP Központi Bizottságát. Révai, aki már korábban is foglalkozott a proletárforradalomba való átmenet kérdéseivel, magyarországi összefüggésekben itt idézett cikkében visszatér a kérdésre. De már nemcsak a polgári demokráciát állítja szembe az ellenforradalmi rendszerrel, hanem felrajzolja annak a munkás-paraszt kormánynak a körvonalait, amely több, mint a burzsoá demokrácia, és ezáltal a proletárforradalomba való átmenet lehetőségeinek hordozója. „A megváltozott világhelyzetből és a kommunista taktika megváltozásából következik – írja –, hogy a kommunista pártoknak átmeneti követeléseket, részletköveteléseket kell felállítaniuk... A termelés ellenőrzésének, a reakció lefegyverzésének, vagyonadók stb. követelései átmeneti követelések: olyanok, amelyeknek megvalósításáért még a polgári demokrácián belül küzdhetnek a munkástömegek. Igaz ugyan, hogy megvalósításuk már a polgári demokrácián, a burzsoázia osztályuralmán túlmutat: a burzsoá demokrácia és a proletáruralom közti átmenetet jelzik, mégis az értük való harc megindulásakor még nem kell, hogy az egyszersmind a diktatúráért is folyjon." Az átmenet szakaszos fejlődés és nem egyszeri tagadás az új forradalomhoz vezető úton. Ugyanakkor Révai fontosnak tartotta annak hangsúlyozását is, hogy bár a kommunista pártoknak részt kell venniük e tömegek mindennapi harcaiban, nem szabad elfelejteniük, „hogy minden részletkövetelésnek csak az lehet a feladata, hogy a proletariátus diktatúrájához vezető utat a nagy tömegek számára is járhatóvá tegye. Az egységfronttaktika és a munkáskormány követelése sem szabad, hogy elfeledtesse a kommunista pártokkal, hogy a cél: a proletariátusnak a kommunista párt által gyakorolt diktatúrája."[16]

Révai álláspontja sok tekintetben egybecsengett Kun Béla egyik, 1922 decemberében megjelent írásával. Ebben Kun elemzi a forradalom lelassult fejlődési menetéből fakadó feladatokat, megállapítja, hogy „a munkásosztály egyetlen országban sem tu-

dott eddig hozzákezdeni a hatalom közvetlen megragadásáért folyó harchoz". A IV. kongresszust a III. kongresszuson elfogadott taktika szerves továbbfejlesztőjeként értékeli. „Ezentúl senki sem láthat az egységfronttaktikában hamis elhajlást" – hangoztatja, és új lehetőséget lát a kongresszusnak a munkáskormányról hozott határozataiban a hatalom megragadása felé vezető úton.[17] Ez arra enged következtetni, hogy a frakciós ellentétek ellenére a KMP-n belül a nézetek, a Komintern IV. kongresszusa szellemében, közeledtek egymáshoz.

A nemzetközi forradalmi munkásmozgalom előtt megnyílt elemzőbb elméleti munka lehetőségeit azonban alig másfél év múlva megtörte a Kommunista Internacionálé V. kongresszusa (1924. június 17.–július 8.). Ezen Lenin már nem volt jelen, mint köztudott, 1924 januárjában meghalt. S bár a kongresszus kimondott célja a lenini politika védelme volt, mindaz, ami ott elhangzott – a helyzetelemzéstől a feladatmeghatározásig –, eltávolodás volt a lenini politikától. G. Zinovjev referátumában a munkás-paraszt kormányt csak egy értelemben, a proletárdiktatúra szinonimájaként említette. Ezzel elszegényítette a fogalom politikai tartalmát, elejtette a munkás-paraszt kormányt mint szélesebb szövetségen alapuló kormányzatot, egy átmeneti korszak lehetőségét. A szociáldemokráciáról alkotott nézete pedig az egységfront-politika fejlődésének gátjává vált. S jóllehet a határozatokban szerepel a munkás-paraszt kormány, az egységfronttaktika, mégis szinte találó elszólásnak tetszik a kongresszusra beterjesztett taktikai téziseknek az a mondata, hogy „a Kommunista Internacionálé V. világkongresszusa teljes mértékben megerősítette a III. és a IV. kongresszus *formuláit*". (Kiemelés tőlem – *Sz. Á.*)[18]

Ugyanakkor a kongresszus szervezeti kérdésekben a bolsevik párt tapasztalatainak elsajátítására vonatkozó lenini elgondolások alapján akarta megerősíteni a kommunista pártokat. A pártok bolsevizálásának jelszava ekkor az oroszországi tapasztalatok alkotó szellemű alkalmazását, a kommunista pártok eszmei és szervezeti megszilárdítását jelentette. Később a „bolsevizálás" a sematikus pártépítésnek, az egyes országok sajátosságai háttérbe szorulásának lett a szinonimája. Az V. kongresszus elvetette a munkás-paraszt kormány tartalmának árnyalt értelmezését, szakított azzal a felfogással, amely a munkás-paraszt kormányt a polgári demokrácián túlmutató olyan kormánynak tekintette, amely átmenetet képezhet a proletárdiktatúrához. A kongresszus beszűkítette a kommunista pártok mozgásterét. Tette ezt olyan körülmények között, amikor a kapitalista stabilizáció egyre nagyobb akadályokat gördített a proletárforradalom elé, illetve lehetetlenné tette egy esetleges európai szocialista forradalom kitörését. Azaz az V. kongresszus igen ellentmondásos útmutatásokkal szolgált.

Kun Béla 1924 nyarán került vissza Moszkvába és kezdett a Komintern apparátusában dolgozni. Ezt megelőzően felújult, majd érezhetően megjavult a kapcsolat közte és a KMP Bécsben dolgozó vezetői között.

A hazai forradalmi munkásmozgalom 1923-ban megerősödött. Jelentős ellenzéki mozgalom alakult ki a szociáldemokrata párton belül, és nagyot lépett előre a kommunista pártépítés is. Időszerű lett a frakciós ellentétek felszámolása. A hazai pártépítés eredményei megkövetelték a párt vezető testületének újjászervezését. 1924. január 7-én Kun Béla már a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságát kérte egy magyar pártkonferencia összehívására.[19] Javaslata, amint erre Landler Jenő és Hirossik János válaszlevele utal[20], ekkor még nem aratott osztatlan sikert, de Kun kitartott

álláspontja mellett, és 1924. március 5-én kelt levelében hangsúlyozta a megegyezés szükségességét, szorgalmazta a közös platform kialakítását.

A megegyezés, amelyet 1924 nyarán már a hazai munkásmozgalom fellendülése is indokolt, a KI már említett V. kongresszusa idején megszületett. Alpári Gyula, Kun Béla és Landler Jenő részvételével megalakult a KMP ideiglenes vezető szerve, az Organizációs Bizottság, amely néhány hónap elteltével már a konkrét munkaterv megbeszélésére is elérkezettnek látta az időt. Alpári és Landler 1924. október 1-jén levélben fordult a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságához, hogy engedélyezze Kun részvételét egy Bécsben tartandó konferencián, egy plenáris ülésen, „amelyen néhány napig az összes fontos kérdést megbeszélhetjük X-szel [Kun Bélával], a magyarországi KP fejlődésére olyan gyümölcsözően hatna, hogy ezt nyomatékosan kérnünk kell. Nagyon sokat várunk X jelenlététől. Nemcsak tekintélye, hanem szuggesztív ereje is nagymértékben hozzájárul a konferencián ahhoz, hogy a Kommunista Internacionálé legutóbb kiadott szervezeti és politikai platformját végrehajtsuk és valóban jó kommunista pártot hozzunk létre."[21]

Az 1924. november 1-jén összeülő konferencia a teljes egyetértés jegyében zajlott le. Az ott elfogadott határozatok, valamint a következő évben lezajlott I. kongresszus tézisei, vitái és határozatai azt példázzák, hogy a KMP a húszas évek közepén inkább a KI IV. kongresszusa lenini útmutatásait tartotta szem előtt, és az V. kongresszuson elfogadottakból elsősorban a magyarországi viszonyokra jól alkalmazható irányelveket, például a szakszervezeti egységre vonatkozó meghatározásokat érvényesítette munkájában. Az 1924. őszi ülésen körvonalazódott a magyarországi legális forradalmi munkáspárt programja. E párt életre hívásának célkitűzéseivel Kun messzemenően egyetértett, hiszen hasonló elgondolások a húszas évek elején őt is foglalkoztatták. A Magyarországi Szocialista Munkáspártban (MSZMP) realizálódott a demokratikus követelésekért folytatott harc módszertana és kifejezésre jutott a munkás-paraszt szövetséget erősítő agrárpolitika. A legális forradalmi párt felvállalta a „Földet a parasztnak!" követelést, amelyet összekötött az állami kártalanítás fontosságának hangoztatásával.

Kun elégedetten térhetett vissza moszkvai munkájához a Komintern apparátusába. Ebben az időszakban készítette elő a KI legfontosabb határozataiból azt a dokumentumkötetet, amely 1925 júniusában magyar nyelven is megjelent A Kommunista Internacionálé alapkövei címmel. A kötet előszavában a határozatok gondos tanulmányozását ajánlja az olvasók figyelmébe, és felveti mindazokat a gondokat – egységfront, munkás-paraszt kormány jelszava, kommunista párt és parasztpolitika, a kommunista pártok bolsevizálása –, amelyek nemcsak a tézisek megértéséhez szükségesek, de nyilvánvalóan lekötötték figyelmét a KMP konferenciája előkészítése kapcsán. Az előszóból kiderül, hogy Kunt erősen foglalkoztatta a kapitalizmus ideiglenes stabilizációja, az egységfronttaktikát a lelassult forradalmi folyamat szükségszerű és természetes velejárójaként értékelte. A munkás-paraszt szövetség szükségességét vallotta, önkritikusan felülvizsgálta a Tanácsköztársaság agrárpolitikáját. „Hogy ne maradjon puszta – még agitációra sem alkalmas – frázis a munkások és parasztok szövetsége, annak előfeltétele a Magyarországi Tanácsköztársaság parasztpolitikája összes hibáinak számbavétele és olyan politikának a folytatása, amely a parasztság földigényének lehető teljes kielégítése révén nemcsak a földmunkásokat, de a kisgazdáknak

minél szélesebb tömegeit is a forradalmi munkásság mellé állítja"[22]– írta a könyv előszavában.

Ekkor, 1925 nyarán ismét Bécsben van. Már márciusban szorgalmazta, Landler Jenővel, Rákosi Mátyással és Alpári Gyulával együtt, hogy visszatérhessen a KMP Organizációs Bizottságában folyó munkához. Egyik előkészítője, majd aktív résztvevője a KMP májusi konferenciája néven emlegetett, valójában 1925. augusztus 18–21-e között lezajlott I. kongresszusának.

A kongresszus előkészítő munkája és maga a kongresszus egyfajta összekapcsolása, sikeresnek mondható összekapcsolása volt a hazai feladatok meghatározásának és a Komintern útmutatásainak. Azaz az adott esetben a marxista–leninista módszer, a konkrét helyzet konkrét elemzése érvényesült. Ebben jelentős szerepet játszott Kun Béla, aki a kongresszusra „hozta" nemzetközi és szovjetunióbeli tapasztalatait.

Ismereteink a húszas évek Szovjetunió járól és a nemzetközi forradalmi munkásmozgalomban ekkor lejátszódott eseményekről még elég egysíkúak. Amit általában tudunk ezekről az évekről, azok a Lenin halálát követően, az SZK(b)P-n belül kibontakozott pártviszály egyes összefüggéseivel kapcsolatos ismeretek: miként harcolt Sztálin a hatalomért Trockijjal és társaival, hogyan alakította ki és védte meg a szocializmus építése egy országban koncepcióját és miként állította félre vagy szorította háttérbe Zinovjevet és általában azokat, akik Trockij nézeteit támogatták, azok szószólói voltak. Kun Béla KI-beli tevékenységét is elsősorban ebben az összefüggésben szoktuk elemezni.[23] Nem vizsgáltuk mind ez ideig eléggé a húszas évek szovjet eseményeit, a NEP-korszakot abból a szempontból, hogy miként érvényesültek Leninnek az átmeneti korszakról szóló útmutatásai abban a Szovjetunióban, ahol Buharin és Sztálin együtt viaskodott a szocializmus felépítése egy országban kérdéseivel, és hogy mit jelentett az átmeneti korszak egész problematikája az akkor rövid átmenetnek vélt kapitalista stabilizációval küszködő kommunista világmozgalom számára. A korabeli magyar kommunista mozgalom sajtójában szép számmal találhatunk erre forrásokat.[24] Ezek azt példázzák, hogy a KMP vezetői és személy szerint Kun Béla is ebben az összefüggésben közelítették meg a KMP előtt álló feladatok vizsgálatát.

A húszas évek közepe az átmenet gazdasági kérdéseit, és ami ettől elválaszthatatlan volt, a szövetségi politika, mindenekelőtt a munkás-paraszt szövetség kérdéseit állította az elméleti és a gyakorlati munka centrumába. „Új korszakot nyitni a város és falu közötti viszonyban, amely véget vet a falu rendszeres akadályoztatásának..., amely az ipart arccal a falu felé fordítja... és kivezeti azt a történelem mellékútjairól a gazdaságtörténet színpadára" – határozta meg a feladatot Buharin, vagy ahogy más alkalommal megfogalmazta: „a kopek felhalmozása a paraszti gazdaságban az alapja a rubel felhalmozásának a szocialista iparban".[25] Buharin nézetei a parasztkérdésről, valamint az átmeneti gazdaság, illetve politika problémáiról hangot kaptak a Komintern és általa a nemzetközi kommunista mozgalom nyilvánosságában.

A Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottsága 1925. március 30-i ülésén Buharin ismerteti álláspontját a parasztkérdésben és beterjeszti téziseiket. A beszéd a parasztság megváltozott helyzetéből és a gazdaságban betöltött szerepének elemzéséből indul ki, és ebben az összefüggésben elemzi, elméletileg, történetileg, regionálisan a munkás-paraszt szövetség fontosságát. Megkülönbözteti a kérdés súlyát, helyét és szerepét a forradalomra való felkészülés időszakában, közvetlenül a forradalom küszöbén és a proletárforradalom győzelme után, már a hatalom birtoklásának idő-

szakában.[26] Előadásában részletesen foglalkozik a Magyarországi Tanácsköztársaság tapasztalataival is. Az előadásban és a tézisekben összefoglalt nézetei összhangban álltak a magyar pártban folyó elemzésekkel, és megerősítették a magyar kommunistákat, személy szerint Kun Bélát is abban, hogy kritikai munkájukban, feladataik felmérésében és meghatározásában jó úton haladnak. Az összhang és a kölcsönhatás megmutatkozik a Kommunisták Magyarországi Pártja I. kongresszusán elfogadott határozatokban általában és különösen Kun Béla által fogalmazott és beterjesztett, „A KMP-nek a parasztság körében való munkájáról" szóló tézisekben.[27] Az összhangot húzza alá Kun Béla „Tanuljunk a paraszttól"[28] című írása is. Ez az írás arról tanúskodik, hogy a magyar kommunisták érezték az átmeneti korszak problémáit, az agrárkérdés helyét és szerepét a NEP-ben, de azzal is tisztában voltak, hogy a hazai agrárviszonyok részletes elemzése a forradalomra való felkészülés elengedhetetlen tartozéka. Az agrárkérdés a feudális maradványokkal terhelt magyar gazdasági és politikai életben központi kérdés volt, és csak jó szövetségi politika esetén lehetett az új forradalmat megvívni. A Szovjetunió húszas évek közepén folyó gazdaságpolitikájáról alkotott véleményüket híven tükrözi Kun Béla cikkének egyetlen lábjegyzete, amelyet az egész probléma jobb megismerése érdekében szó szerint idézünk: „Az oroszországi agrárfejlődés a novemberi forradalom, de különösképpen az új gazdaságpolitika (NEP) óta megmutatta, hogy a mezőgazdaságnak a szocializmushoz fejlődése a proletárdiktatúrán keresztül nem a parasztság kisajátítása útján, leszegényedése révén keletkező üzem formájában történik, hanem a föld összeszövetkezése által. Az ilyen szövetkezés révén történő átmenet a nagyüzemi termelésre természetesen meglehetősen lassú fejlődés útján történik, és a parasztgazdaság összeszövetkezésének útja nem kényszerrendszabályokon keresztül vezet, hanem a nagyüzemi termelés fölényéről való meggyőzésen keresztül. Ezt Lenin különösen a legutolsó tapasztalatok alapján, éppen halála előtt, élesen kihangsúlyozta."[29]

Az agrárkérdésnek ez az új megfogalmazása tanúsítja, hogy a Komintern direktívája e kérdésben jó volt, alkalmazása Magyarországra vonatkozóan is megállta a helyét. A kongresszuson Kun Béla által beterjesztett tézisek, amelyek a hazai politikai helyzetet mérték fel és ennek figyelembevételével tűzték ki a KMP feladatait, azt bizonyítják, hogy a kommunisták jól ítélték meg a magyarországi rendszert és az osztályerőviszonyokat. Tisztában voltak azzal, hogy a demokratikus szabadságjogok védelme a munkásosztály elsőrendű érdeke. „A polgári demokrácia követeléseiért való harcot az imperializmus szakaszában általában, a forradalom után Magyarországon különösen is, nem vezethetik a kispolgári demokrácia pártjai, hanem csak olyan párt vezetése alatt küzdhet értük a munkásosztály és a társadalom többi rétege, amelynek célkitűzése túlmegy a polgári demokrácián"[30] – hangoztatják a tézisek. A „túlmegy" fogalmában a húszas években nemcsak a magyar, de a nemzetközi kommunista mozgalomban is mutatkoztak bizonytalanságok. Az I. kongresszus téziseiben a demokratikus szabadságjogokért való küzdelem be van ágyazva a proletárdiktatúráért folyó harc feladatkörébe. A tézisek tükrözik, de nem oldják fel azt a dilemmát, amelyre Lenin utalt, amikor hangoztatta: „nincsen kínai fal a polgári és proletárforradalom között". Történeti irodalmunk napjainkban az I. kongresszuson elfogadott határozatokból azokat a lehetőségeket emeli ki, amelyek a KMP stratégiai váltásának irányába mutattak.[31] A kortársnak, erre utalnak a húszas-harmincas

évek elméleti és gyakorlati megnyilvánulásai, a problematikával való küszködés jutott.[32]

A KMP, bár a kongresszust követően a hazai pártvezetőséget csakhamar letartóztatták, a húszas évek közepén jelentős sikereket tudhatott magáénak, elsősorban legális fedőpártja, a Magyarországi Szocialista Munkáspárt révén. Az MSZMP politikájában gyakorlati kifejezésre került szinte minden, ami kongresszusokon, plénumokon elméletileg megfogalmazódott. Az MSZMP a polgári demokratikus szabadságjogok védője, az egységfront-politika szorgalmazója volt, s az első nyomtatásban megjelent marxista agrárprogram révén a munkás-paraszt szövetségért vívott küzdelem előharcosa. Kun Béla, aki ekkor ideje nagy részét Bécsben, illetve Berlinben tölti, aktív részese az eredményes munkának. Találkozik a hazai pártvezetőkkel, pártiskolát vezet Berlinben. Megannyi lehetőség a közvetlen információra, a magyarországi pártmunka kötetlen megbeszélésére. A magyarországi politikai fejlemények, a frankhamisítási botrányt követő kormányzati válság, a felsőház megteremtését szorgalmazó miniszterelnöki kijelentések, az MSZDP-ben erősödő baloldali csoport megnyilvánulásai egyenként és együttesen indokolttá tették az MSZMP taktikájának pontosítását. Ebben a szituációban került előtérbe a köztársaságért vívandó harc jelszava.

„Az MSZMP 1926. október 10-én tartott választmányi ülése — a kapott utasításnak megfelelően — sokoldalúan megvitatta a demokratikus köztársaság jelszavát, az érte folytatott harc formáit, módszereit, lehetőségeit" – olvashatjuk az MSZMP történetét feldolgozó monográfiában.[33] A legális forradalmi munkáspárt a felélénkült politikai közéletet akarta felhasználni arra, hogy a tömegeket a párt munkájával megismertesse. A köztársaság követelésében hajlandóságát juttatta kifejezésre a demokratikus jogok összességéért való harcra. A király nélküli királyság elleni harcot, a legitimizmus elleni küzdelmet, a parasztság jogaiért való fellépést csakúgy, mint más demokratikus szabadságjogok kivívását feladatának tekintette. A tömegeket végül is a Bethlen-kormány megbuktatásának lehetőségére és az államforma népszavazással való meghatározására kívánta felkészíteni. No nem azonnal, de a követelést mint lehetséges politikai perspektívát napirenden tartva. Egy 1926. szeptember 25-én kelt levelében Kun már tudósítja erről Szántó Bélát. „A pártválasztmány e hó végén, vagy jövő hó első napjaiban lesz. Innét indul ki a köztársaságkampány" – írja.[34] Az MSZMP 1926. október 10-én (Kun Béla fogalmazásában) az államforma megszavaztatásáért való mozgósításra szólítja fel az MSZDP-t, „mivel az államforma Magyarországon ideiglenes". A „levél" október 20-án önálló brosúrában is megjelenik.[35] S amint az egyéb levelezésekből kiderül, Kun sokat vár az akciótól, mert nemcsak a kormányban, de a szociáldemokrata pártban is tapasztalható elbizonytalanodás és az erők átcsoportosításáról való tervezgetés.

Ugyanakkor Kun, de az egész pártvezetés egybehangzóan vallja, hogy a köztársasági kampány nem módosítja a KMP I. kongresszusán elfogadott stratégiát, minthogy az előbbi csupán olyan taktikai feladat, amelyet a változó viszonyok módosíthatnak, és a kampány a tapasztalatokhoz mérten változhat.[36] Nem az MSZMP-n és nem az illegális KMP-n múlott, hogy a köztársasági agitáció és egységfrontakció nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A köztársaság jelszava, jóllehet annak létjogosultságát az MSZDP hazai, Stromfeld által vezetett baloldala és 1927 márciusában a Kominternegyik értekezlete is kétségbe vonta,[37] változatlanul szerepelt a KMP szótárában.

Jelentősége azonban a későbbiek folyamán lényegesen csökkent, mivel változások álltak be a KMP helyzetében, politikájában, és új problémák, velük szoros összefüggésben pedig új megoldási lehetőségek vetődtek fel a nemzetközi politikai életben, az SZK(b)P-ban és a Kominternben.

A KMP 1926. decemberi plénuma általában elfogadta a párt addig folytatott politikáját, visszalépett viszont az agrárkérdésben, erősen bírálta az agrárreform követelését. A visszalépés okait történeti irodalmunk még nem tisztázta kielégítően. Feltehetően összefüggésben volt azzal, hogy az agrárkérdés problematikája háttérbe szorult a nemzetközi forradalmi munkásmozgalomban. Lényeges viszont, amit Borsányi György könyvében leszögez: „Meg kell jegyeznünk, hogy a szektás fordulat nem Kun Béla magánkezdeményezésére következett be. A karácsonyi plénumon teljes egység uralkodott."[38] Egység a határozatok elfogadásában. A határozathozatalt természetesen vita előzte meg, ahogy az politikai testületekben szokás. Helyes és helytelen, utóbb szektásnak minősíthető vagy reális eszmefuttatások váltották egymást. Mégis később, már a harmincas években, de 1945-től szinte napjainkig a KMP-ben jelentkező szektás állásfoglalásokat ettől az időponttól elsősorban Kun Bélának tulajdonítják, holott a KMP vezető testületében a dokumentumok tanúsága szerint még 1927–1928-ban is jó volt az együttműködés vagy legalábbis erős volt a törekvés az együttműködésre. A kiújult frakcióharcoktól a személyes sértegetésekig, denunciálásig fajuló vitákért nemcsak Kun Béla volt felelős, hanem mindenki, aki ezekben személy szerint részt vett. A valódi helyzetet, az együttműködést jól példázza, hogy 1928. április 12-én a Külföldi Bizottság ülésén az emigrációban már ismét felerősödött frakciós szellem elleni tiltakozás szövegét Kun Béla és Lukács György együtt fogalmazza meg.[39] Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy a korszak – az 1926–1930 közötti időszakra gondolunk – részletes feldolgozása, amely eddig még nem történt meg, tisztázni fogja azokat az összefüggéseket, amelyek a politikai útkeresés során frakciós motivációkkal szövődtek át.

A kapitalizmus időleges és részleges stabilizációjának mindössze öt rövid esztendejében lényeges különbségek figyelhetők meg a korszak első és második fele között. A Kommunista Internacionálé kibővített Végrehajtó Bizottságának ülései 1925 márciusától 1929 júliusáig öt ízben elemezték e politikai változásokat. S jóllehet, jó helyzetelemzéseikből az esetek többségében nem bontakozott ki reális politikai vonal az egyes pártok számára, az elemzések a tényleges folyamatokat tárták fel, és a pártok lényegében ezek okaira keresték a válaszokat. Az elemzések azt is mutatják, hogy a korszak második felében a stabilizáció ingatagabbá vált. Az angol bányászsztrájk hatása, a kínai forradalom eseményei a forradalmi fellendülés és visszaesés kérdéseit a korábbinál élesebben vetették fel. Ehhez társult a fasizmus nemzetközi előretörése, a Közép-Kelet-Európa államaiban jelentkező gazdasági és politikai összeütközések, a brit konzervatív Baldwin-kormány szovjetellenes provokációinak sorozata. Növekedett a háborús veszély, és erősödött a tőke támadása a munkásmozgalom ellen. Mindez számos vonatkozásban kihatott Magyarországra is. Ez az az időszak, amikor a Bethlen-kormány külpolitikájában az angol–olasz orientáció érvényesült. Belpolitikája 1926. decemberi elsöprő választási győzelmére épült. Ugyanakkor a Bethlen által hirdetett „nemzeti egységen" azonnal hajszálrepedések jelentkeztek, elmélyítésük vagy elsimításuk a kormány érdekeinek függvénye volt.

Az 1926-os választások meggyöngítették a Magyarországi Szociáldemokrata Pártot.

Az 1927. februári letartóztatások, az év folyamán lezajló perek lényegében lehetetlenné tették az MSZMP további működését. A szakszervezetekre nehezedő hatósági nyomás és a szakszervezetek taglétszámának csökkenése megannyi új kérdés elé állította a KMP vezetőségét. A KMP-szervezetek megerősítése, az MSZMP révén „élvezett" legalitás pótlása, a szakszervezeti munka a szervezetek védelmében és a legalitás kihasználása érdekében – ezek a feladatok álltak a vizsgálat középpontjában. „... nincsen ma fontosabb kérdése a magyar munkásmozgalomnak, mint a szakszervezetek szabadságának kérdése, és nincs komolyabb feladata a Kommunista Pártnak, mint a szakszervezetek szabadsága érdekében, a kormánytámadással szemben megindítandó harc szervezése és vezetése"[40] – írta 1927 májusában a KMP elméleti folyóirata egyik cikkében. Csakhogy a helyes megállapítás nem jelentette egyúttal az egyértelmű politikai vonal kialakítását.

A szakszervezeti munka fontosságát a KMP vezető testületében senki sem vitatta, de a szakszervezetek helyzete, a szakszervezetből kivált csoportokkal való politizálás, illetve a szakszervezeti egység megőrzésének fontossága és módozatai vitát váltottak ki körükben. Eltérő volt Révai József, Szántó Béla és mások véleménye. A viták befolyásolták a munkát. A magyarországi helyzetben a szakszervezeti egység megtartása volt indokolt, a szakszervezetek legális bázisként való felhasználása az illegális KMP számára. Az ettől eltérő balos nézetek szorgalmazták a kivált szakmai szervezetekkel (nemegyszer jobboldali alakulatokkal) való egységet. A kommunista vezetésű önálló szakszervezeti mozgalom kívánalma egybecsengett a Vörös Szakszervezeti Internacionálé, a Profintern IV. kongresszusa (1928. március 17.–április 3.) követelményeivel. Szántó Béla 1928 tavaszán, majd nyarán szembeszállt azokkal a nézetekkel, amelyek szakítottak a KMP korábbi helyes szakszervezeti politikájával. A kiváltak támogatása, a kivált szakszervezeti csoportokkal való együttműködés helyett a meglevő szakszervezetekben kifejtendő aktivitásra serkentett. Kun szintén a szakszervezetek egységének megtartását szorgalmazta, de ezzel együtt írásaiban a szakszervezeti vezetők elleni következetes harcot hirdette és végcélként a szakszervezetek meghódítását hangsúlyozta. „El kell végeznie [a KMP-nek – *Sz. Á.*] a szakszervezetek szétválasztását a szociáldemokrata párttól, el kell végeznie a szakszervezetek meghódítását a szociáldemokrata bürokráciától..."[41] Az idézett cikk ünnepi megemlékezés. Ennél reálisabb megnyilvánulások hangzottak el 1928 tavaszán Bécsben az egyes külföldi bizottsági üléseken, amelyeken Szántó Béla magyarországi helyzetelemzése alapján születtek meg a határozatok. Szántó átgondolt szakszervezeti politika kidolgozását sürgeti[42], magyarországi jelentése ösztönzi Kun Bélát és társait a losonci konferencia megszervezésére. A konferencián (1928. március elején) a KMP vezetői és a hazai kommunista bányászok a bányászok körében folytatandó munkát az I. kongresszuson elfogadott stratégia és taktika jegyében határozták meg.

A húszas évek második felének izgalmasan szép alkotó munkáját 1928. április 26-án megszakította Kun Béla bécsi letartóztatása.[43] Amikor április 23-án Révainak küldött levelében a Károlyi Mihállyal való együttműködés lehetőségeit latolgatta, nyilván nem gondolta, hogy rövid időn belül lehetetlenné válik számára a hazai mozgalommal való szinte „napra kész" kapcsolat. Letartóztatása súlyos gondok elé állította a párt vezetőit. Nemcsak Kun védelmét kellett megszervezni, nemcsak a felerősödő elvi-politikai, de frakciós színezettől sem mentes vitákat kellett folytatni, hanem fel kellett készülni a KMP KB soron következő plénumára, amely megelőzte

a Kommunista Internacionálé VI. kongresszusát (1928. július 17.–szeptember 1.). A Prágában sorra került, úgynevezett „júliusi plénumon" elfogadott határozatokat Révai József és Lukács György készítették. A felkészülést, erről tanúskodik néhány levél, Kun Béla a börtönből nyomon kísérte. A plénumon elfogadott határozatokkal feltételezhetően egyetértett, de a magyar párt vonalában itt jelentkező balratolódás már az említett körülmények miatt sem köthető egyedül az ő nevéhez. A plénum fogadta el az „osztály osztály ellen" politikai jelszót és fogalmazta meg a nyíltsisakos politika követelményét. Kun tudtával, de nem az ő megfogalmazásával és nem az ő révén válik a nyíltsisakos politika a KMP szektarianizmusának egyik lényeges megnyilvánulásává.

Kun háromhavi fogházbüntetéséből szabadulva, 1928. július 31-én érkezett a Szovjetunióba. Azonnal bekapcsolódott a Kommunista Internacionálé VI. kongresszusának munkájába. A kongresszus küldöttei illő tisztelettel fogadták, a kongresszuson beválasztották a Komintern Végrehajtó Bizottságának elnökségébe. Aligha gondolta, hogy válságos hónapok, évek állnak előtte. Olyan évek, amelyeknek az eseményeit másképp ítélnénk meg, ha Kunnak, éppen úgy, mint egyes vitapartnereinek, módjában állott volna évtizedek múltán visszaemlékeznie. Ha ő is véleményt mondhatott volna e konfliktusoktól, frakciós csatározásoktól – amelyekben maga is hibákat vétett –, elméleti vitáktól, a nemzetközi kommunista mozgalomban beállott változásoktól terhes korszakról.

Mint már említettük, Kun Béla a KI VI. kongresszusának napjaiban érkezett vissza a Szovjetunióba. A kongresszus, mint a korábbi nemzetközi összejövetelek, a világ kommunista mozgalma vezetőinek találkozója volt. Napirendjén a következő kérdések szerepeltek: a Komintern Végrehajtó Bizottságának beszámolója, a Kommunista Internacionálé programja, az imperialista háborúk veszélyének elhárítása, a forradalmi mozgalom a gyarmatokon és a félgyarmatokon, a Szovjetunió gazdasági helyzete és az SZK(b)P helyzete. Valamennyi napirendi pont, amint azt a kor sajtója hangsúlyozta, időszerű volt, reális helyzetelemzéseket adott, és sokrétű vitára ösztökélte a jelenlevőket. „A VI. kongresszus után az események alakulása igazolta a világ gazdasági és politikai helyzetéről adott általános értékelést... A Komintern programja alapján folytatódott a kommunista pártok eszmei és szervezeti megszilárdulása, pontosabb megfogalmazást nyert stratégiájuk és taktikájuk."[44] Ilyen és hasonló megfogalmazások értékelik a valóban nagy jelentőségű kongresszus eredményeit. Valójában a kongresszus ennél „drámaibb" volt. A felmerült kérdések plasztikusabban érzékeltették a korszakváltás tényét, több volt a vita- és bizonytalansági tényező, mint amit az utókor számba vesz. Véget ért egy korszak. S bár a KI VI. kongresszusa prognosztikáját a gazdasági világválság nem egy vonatkozásban igazolta, a kongresszussal kezdődő változások nehéz választások és súlyos megrázkódtatások elé állították a nemzetközi forradalmi munkásmozgalmat.

A kongresszus nemcsak a kapitalizmus részleges, időleges, viszonylagos stabilizációjának lejártát állapította meg, hanem regisztrálta mindazokat a változásokat, amelyek a kapitalista gazdaságban végbementek: a technikai fejlődést, amely egyes országokban közel áll a „technikai forradalomhoz", a nemzetgazdaság eltrösztösödését, amely megnövelte az államkapitalizmus erejét. Az elemzés és a végkövetkeztetés közti ellentmondást Buharin is érzékelte, amikor előadásában így fogalmazott: „de ha mindezek a tények megfelelnek a valóságnak, hogyan állunk akkor analízi-

sünkkel a részleges, időleges stb. stabilizációjáról? Hogyan áll akkor a kapitalista világrendszer általános krízisének kérdése, ha mi magunk állapítjuk meg a technikai sikereket, a trösztök és a tőke egyéb szervezeteinek növekedését? Azt hiszem, ezt a kérdést világosan kell feltennünk és világosan kell reá felelnünk. Mert különben ideológiai káosz keletkezik belőle, amiben azután könnyen eltévedhetünk."[45] Látnoki szavak, és mégsem születik megnyugtató állásfoglalás. Buharin, országonként haladva, valamennyi vezető kapitalista országot röviden elemezte, végkövetkeztetése azonban csak egy irányba mutatott. „Azt hiszem, nagyon könnyű megérteni a dolgok tényleges állását. A helyes válasz a következőképpen szól: A kapitalizmus állandó krízise tart tovább, sőt mi több, fejlődik még akkor is, ha a krízisnek most más a formája." E változásokról az a véleménye, hogy „a tőkés rendszer minden ellentétét elkerülhetetlenül ezerszeresen élesítik és végül is pusztulását idézik elő".[46] Lényegében ehhez az értékeléshez társultak, ebből merítettek és ezt erősítették meg a háborús veszély növekedését, a szociáldemokrácia szerepét, a fasizmust, az uralkodó osztályok munkásellenes politikáját vizsgáló analízisek.

A főreferátumból fakadó kettősség nyomon követhető a Komintern programja vitájában is. Ahol a kapitalizmus általános válságából fakadó következtetéseket, a háborús veszély növekedésének lehetőségét egyértelműen elfogadták, az a Szovjetunió. Nem tudjuk, Buharin mennyiben volt tisztában azzal, hogy milyen erős érvekkel szolgált ahhoz a változáshoz, amely a szovjet gazdaságpolitikában ekkor kezdődött. Kétségtelen tény viszont, hogy az SZK(b)P 1928. júliusi plénumán, amely kb. két héttel a VI. kongresszus előtt volt, Sztálin, nem tagadva a gabonabeszolgáltatás nehézségeit, védte a NEP életképességét. Ezzel szemben a novemberi plénumon követelte az ország iparosítása ütemének meggyorsítását a honvédelem szempontjából is, és az iparosítás megvalósításának kerékkötőit a „jobboldali" elhajlókban jelölte meg.[47] Ettől kezdve a jobboldali veszély elleni küzdelem került a nemzetközi forradalmi munkásmozgalomban is előtérbe.

A Komintern VI. kongresszusán elhangzott viták, majd jó néhány kommunista párt vezetőjének és elméleti kérdésekkel foglalkozó munkatársának nyilatkozatai azt mutatják, hogy az Egyesült Államoktól Kínáig szinte valamennyi pártban akadtak olyanok, akik megkérdőjelezték az új forradalmi fellendülés esélyeit, latolgatták a kapitalista stabilizáció lehetőségeit vagy a KI programja által adott lehetőségekkel élve keresték a reális politikai platformot.[48]

Különösen éles vita folyt 1928 őszétől kezdve a német pártban, ahol a Brandler–Thalheimer-csoport elutasította a Komintern határozatait, és a kommunista párt elszigetelődését látva, kétségbe vonta egy újabb forradalmi fellendülés esélyeit. A pártvitából a baloldal került ki győztesen. Az erősödő gazdasági válság, a sztrájkok számának növekedése sok vonatkozásban igazolta a német párt baloldali vezetőinek politikai elképzeléseit. E baloldal támogatást kapott Sztálintól, aki a KI VB 1928. december 19-i ülésén a jobboldali veszélyt nyilvánította a kommunista mozgalom legfenyegetőbb jelenségének. Az ott elhangzottakkal összecsengett az *Új Március* 1928. decemberi számában megjelent cikk, amely az SZK(b)P novemberi plénumáról ad tájékoztatást. E szerint „a mai helyzetben, a Szovjetunió mai állapotában, a nemzetközi munkásmozgalom mai állása mellett a legfőbb veszély a jobboldali veszély és ezzel a veszéllyel szemben való békülékenység".[49]

1928 júliusa és 1928 decembere között tehát lényeges változások mutatkoztak a

Kominternben és a Szovjetunióban. Mint köztudott, a változás velejárója volt a Buharin elleni harc és Buharin veresége az SZKP-ban 1929 áprilisában, majd eltávolítása a Komintern vezetéséből 1929 júliusában. A fordulat megkérdőjelezte a húszas évek nemzetközi kommunista mozgalmának – így a magyarnak is – számos értékét, és súlyos akadályokat gördített a Komintern programjában foglalt tételek alkotó alkalmazása elé.

A kapitalista világ fejlődésének ellentmondásos értékelésével találkozunk lényegében azokban a vitákban is, amelyek 1928–1929 folyamán a magyar pártban jelentkeztek. A KMP nemcsak I. kongresszusán, hanem számos más vezetőtestületi ülésén és elméleti folyóiratában is foglalkozott a magyar ellenforradalmi rendszer jellegével, a szociáldemokrata párt helyével és szerepével, a szakszervezetekkel mint az illegális párt legális bázisaival s más kérdésekkel.[50] Ez a KMP előtt álló feladatok meghatározásának alkotó és természetes velejárója volt. Az ellentétes nézetek, a viták a húszas évek második felében jó ideig nem vezettek élesebb összeütközésekhez. Kun például 1926 végén egy levélben kifejti, hogy nem ért egyet Landler elemzésével az ellenforradalmi rendszer („magyar fasizmus") erősödését illetően, ő gyengülni látja azt, de egyúttal anyagot is kér, hogy megállapításait ellenőrizni tudja.[51] Az együttműködés Landler Jenő halála után megromlott a párt vezető testületében, de téves a korábbi évek állásfoglalása, amely a frakciózások kiújulásáért a felelősséget kizárólag Kun Bélára próbálta hárítani. A húszas–harmincas évek fordulója fájdalmas vitáinak kezdete tulajdonképpen még 1926 végére–1927 elejére nyúlik vissza. Alpári Gyula volt a vita elindítója, aki kifogást emelt az ellen, hogy Szántó Bélát illegális munkára Magyarországra küldjék. Kifogásának több oka volt. S bár Kun kísérletet tett arra, hogy a nézeteltérést nyugodt körülmények között Berlinben megbeszéljék,[52] Alpári végül is kivált a magyar párt munkájából. Az ellentétek jó időre elcsitultak, de amint később kiderült, Alpárinak változatlanul voltak kifogásai a KMP politikai munkáját illetően.

1928 nyarán, a már említett júliusi plénumon új vitakérdések merültek fel. Szántó Béla itt is kérdésessé tette azt az értékelést, amelyet a plénum a legális mozgalom balratolódásáról adott, és ellenezte a kialakuló szakszervezeti politikát. Bírálata sértette Révai Józsefet, akivel a kérdésről később is több ízben vitatkozott. A kialakult feszültségekről Kun Bélának feltételezhetően nem volt tudomása, hiszen 1928 április–júliusa között letartóztatásban volt Bécsben. Amikor 1928 augusztusában ismét bekapcsolódott a nemzetközi és a hazai kommunista mozgalomba, elsősorban a KI VI. kongresszusán felvetett kérdésekben kellett állást foglalnia.

Mint ismeretes, a kongresszuson vitára bocsátott, majd elfogadott program a proletárdiktatúrára való átmenet feltételeinek és útjának szempontjából a világ országait három alapvető típusba sorolta. Magyarország a második kategóriában szerepelt, „a kapitalista fejlődés középfokán álló országok" sorában, „ahol a mezőgazdaságban még jelentős félfeudális maradványok vannak, de már megvannak a szocialista építéshez szükséges minimális anyagi előfeltételek. Ezekben az országokban még nem fejeződött be a polgári demokratikus átalakulás. Ezen országok némelyikében lehetséges a polgári demokratikus forradalom többé-kevésbé gyors átnövése a szocialista forradalomba. Más országokban lehetséges a proletárforradalom, amiben azonban nagy helyet foglalnak el a polgári demokratikus feladatok." A program az átmenet formájául az első esetben a munkás-paraszt diktatúrát jelölte meg. A második variáns

sikeres megvalósításának feltételéül viszont a tézisek azt szabták meg, hogy a proletárforradalmat széles agrár-parasztmozgalom kísérje.[53]

Az idézett „besorolás" lényegében egybecsengett a KMP addigi politikai vonalával, megerősítette azt, de lehetőséget is nyújtott a stratégiai irányvétel addiginál pontosabb meghatározására. Az *Új Március* 1928. júliusi, a programtervezetet ismertető cikke az idézett passzusból azt emeli ki, hogy az említett országokban „az agrárforradalom játszik többé-kevésbé lényeges szerepet, s hogy a proletárdiktatúra ahelyett, hogy itt közvetlenül következzék be, esetleg csak egy polgári demokratikus forradalom folyamán nő bele a szocialista forradalomba, a munkások és parasztok demokratikus diktatúrájának a proletariátus szocialista diktatúrájává való átalakulás útján".[54] A szeptemberi számban megjelenő cikk, amely a programvita ismertetését tartalmazza, már másképpen fogalmaz: „Egyes felszólaló elvtársak kifogásolták, hogy a beosztás sematikus elbánásban részesít némely országot... A bennünket közvetlenül érdeklő második csoportnál – Magyarországot a középfokú kapitalista fejlettségű országok közé sorolja a program – a vita újból kiemelte, hogy itt a proletár forradalomnak egyben hatalmas polgári demokrata feladatokat is kell megoldania."[55]

Mondhatnánk egyszerűen, a cikket Kun írta és arról van szó, hogy ragaszkodott a Kommunisták Magyarországi Pártja I. kongresszusának határozataihoz, azaz a magyarországi viszonyokat és a magyar forradalmi tradíciókat figyelembe véve csak a demokratikus feladatokat is megoldó proletárforradalmat tartotta hazája számára elfogadhatónak. Csakhogy a cikk szerzőjét nem tudjuk pontosan megállapítani, amire viszont van adatunk, az a következő: a program vitája Buharin elnökletével augusztus 9-én kezdődött; a magyar bizottság egy előzetes ülésén Révai felvetette, hogy tiltakozni kíván az ellen, hogy Magyarországot olyan országok közé sorolják, amelyek elé a programtervezet a demokratikus diktatúráért való harc feladatait állította; Kun Béla és Varga Jenő viszont eltanácsolták ettől a felszólalástól. Később Révai nehezményezte, hogy a lengyel és az olasz delegáció közbenjárása kellett ahhoz, hogy Magyarország számára ne ezt a perspektívát tűzzék ki,[56] azaz, hogy a második kategóriában lehetséges forradalomnak ne csak ez az egy variánsa szerepeljen. A vita lefolyásának részleteit pillanatnyilag nem ismerjük, tudjuk viszont, hogy a magyar párt kongresszusi delegációjának augusztus 10-i ülésén Kun Béla a vitáról azt jelentette: „Az országok osztályozását a demokratikus diktatúra szükségessége szempontjából ki kell hagyni, mert mindenféle opportunizmusra ad alkalmat."[57] A kongresszus a már idézett formában fogadta el a második kategória forradalmi fejlődésének lehetőségeit. Révai felszólalásának indítékait kutatva csak feltételezésekre szorítkozhatunk. Úgy látjuk, hogy a júliusi plénum kétségtelenül balosabb határozatait védte a KMP I. kongresszusán elfogadott határozatok és a húszas években az MSZMP révén is érvényesített politikával szemben. Hogy indítékaiban frakciós szempontok is szerepet játszottak-e, erre nem tudunk válaszolni, hiszen a kongresszus után még hónapokig együtt dolgoznak Kun Bélával. Ami viszont kétségtelen, az az, hogy Kun Béla helyzete nem könnyű.

A kongresszussal egy időben folyik ugyanis a vizsgálat Alpári beadványáról a magyar párt ügyében. Alpári, mint ismeretes[58], kétségbe vonta a rendszerről a húszas évek közepétől kialakított KMP-elemzések helyességét. Tagadta a Horthy-rendszer fasiszta jellegét és a szociáldemokrata párt szociálfasizmusát. Téziseinek védelmében mondott beszédében, a kongresszus idején kiküldött bizottság előtt, bírálta a KMP

1926 óta folytatott politikáját, a munkás-paraszt kormány és a köztársaság jelszavát, Kun Béla politikai tevékenységét és a konspirációban megmutatkozott hibákat.[59] A Komintern nem osztotta Alpári nézeteit a fasizmusról és szociáldemokráciáról, majd szeptember 7-én a Komintern Politikai Titkársága határozatot hozott, amely utasítja a magyar pártot, hogy tartson a közeljövőben kongresszust, egyúttal felhívja Nyugat-európai Titkárságát (WEB), támogassa a magyar pártot és segítse abban, hogy úrrá legyen frakciós ellentétein.[60]

A KI VI. kongresszusán elfogadott programot a következő időkben a KMP-ben, úgy tűnik, háromféleképpen értelmezték. Révai, a Külföldi Bizottság többsége és az itthon dolgozó kommunisták a júliusi plénum, azaz a nyíltsisakos politika szellemében, Kun a KMP I. kongresszusával és a KI programjával összhangban, s 1929 elején megjelenik a harmadik értelmezés Lukács György Blum-tézisek néven ismertté vált tervezetében.

A Külföldi Bizottság 1928. őszi üléseinek jegyzőkönyveitől nyomon követhető az a nehéz és áldozatos munka, amelyet a kommunisták Magyarországon folytattak a legális munkásmozgalom adta lehetőségek felhasználásával tömegbefolyásuk kiszélesítése érdekében. De nyomon követhető, hogy a komoly pártépítő munka kialakítása közben a vitákat újra és újra frakciós ellentétek akadályozták. Ugyanakkor az is kiderül, hogy Kun Béla a bécsi pártvezetőséggel állandó – mégis rendszertelen – levelezésben áll. Sok kérdésére nem kap választ, és nem minden információ jut el hozzá; szeretne közelebb lenni a hazai mozgalomhoz. Erősen foglalkoztatja a pártvezetőségen belül folyó vita, különösen az az ellentét, amely Szántó Béla és Révai József között feszült a júliusi plénum óta a szakszervezeti kérdésben. 1928. november 29-i levelében Kun hivatkozik arra, hogy már október 13-i levelében is elmarasztalta Szántó Béla nézeteit, de a szakszervezeti munkát változatlanul fontosnak tartja mint legális lehetőséget a súlyos illegalitásba szorított párt számára. „A szakszervezetekre sem mondhatja ma senki – írja a levélben –, hogy az a munkásság közvetlen osztályharcának az eszköze. Ez is jórészt csak legális lehetőség a mi számunkra, hozzátehetem azt is, hogy a viszonyok folytán sem nem elég kihasználható, igen korlátolt lehetőség, nem a rendőrség miatt csupán, hanem a bürokrácia miatt."[61] Levele további részében megbírálja Révai nézetét a szakszervezeti politikáról és általában a Külföldi Bizottság (KÜB) munkáját. Majd szigorú bírálatot mond Szántó cikkéről is. Az egész levél nem a frakciózó, hanem a felelősségteljes pártvezető hangján szól. A levélben foglaltakból az is kiderül, hogy 1928 őszén Kunt a KÜB is felkérte, írjon egy cikket a proletariátus és parasztság demokratikus diktatúrájáról. Kun, annak ellenére, hogy a feladat célját nem határozták meg pontosan, vállalja a feladatot és ismerteti koncepcióját. „Én hozzáfogtam a kérdés kidolgozásához – írja – a következő alapon: a KI programjában a típusok felsorolásánál Magyarország amaz országok sorába tartozik, ahol a forradalomnak egész sor félfeudális maradványt kell elsöpörnie. Tehát egész sor demokratikus feladatot kell megoldania. Én ezzel a cikkel, amely a magyarországi proletárforradalom demokratikus feladatairól szól, egyúttal el akarom intézni ama kifogásokat is, amelyek a mi köztársasági stb. jelszavaink ellen Berlinben elhangzottak (utalás Alpári kritikájára – *Sz.Á.*), amelynek ostoba voltát most már programatikusan megállapítja a KI. Nem igen akarok polemizálni a cikkben, hanem pozitíve akarom kifejteni mondanivalómat. A cikk körülbelül 60–80 oldal lesz. Kész lesz körülbelül december végére."[62]

A levélben Kun felveti a kongresszus elhalasztásának szükségességét. Plénumot javasol, ahol a vitás kérdéseket tárgyalnák. A párt parasztpolitikájának megvitatása nélkül a kongresszust nem tudja elképzelni. A cikk elkészültéről pillanatnyilag nincsen tudomásunk, amit viszont a KÜB-ülések jegyzőkönyveiből eddig tudunk, az az, hogy a KÜB 1928. december 10-i ülése megvitatta a levelet, azaz Kun álláspontját, kritikai észrevételeit általában nem fogadta el, csupán a párt szervezeti gyengeségére vonatkozó megjegyzéseivel értett egyet. Szántó Béla nézeteiben jobboldali elhajlást látott. S kívánatosnak tartotta, hogy a kongresszusra 1929. március 15-ig sor kerüljön, mivel „a nemzetközi változások is megnehezítik a kongresszus megtartását, a változás, ami várható, megkívánja, hogy a párt konszolidált állapotban, választott vezetőséggel vegyen részt a további munkában".[63] December 13-án Orosz Nándornak, a KÜB tagjának hivatalos leveléhez csatoltan Lukács György is írt Kun Bélának. Ebben kifejti nézeteit Szántó Béla szakszervezeti politikai koncepciójával kapcsolatban. Lukács szerint Szántó Béla felfogása a szervezeti gyengeség ideológiája. „Ez ellen az ideológia ellen, amely nagyon könnyen elharapódzhatik, szükséges a vita, az ideológiai harc. Annyival is inkább, mert itt nemcsak nincsen szó személyi kérdésekről... hanem ez az egész gyengeségi ideológia részét képezi egy még ki nem kristályosodott, de elméleti alapjaiban jobboldali veszedelemnek. Amennyire ezt a – ismétlem, még nem összefüggő, még nem zárt, még nem egységes ideológiájú – jobboldali áramlatot ma már értékelni lehet, úgy látszik, hogy annak középpontjában a szociáldemokráciához való viszony fog állni."[64]

Lukács attól tart, hogy az ilyen nézetek megnehezítik a szociáldemokrácia elleni harcot, egyúttal utal arra, hogy Alpári szociáldemokrata párt státusára vonatkozó nézeteinek, nevezetesen annak, hogy nem szociálfasiszta párt, hanem ellenzéki, vannak Magyarországon követői. Lukács is sürgeti a kongresszust, majd hozzáfűzi: „A demokratikus diktatúra brosúrát helyeseljük. De azt hisszük, jó volna, ha rövid foglalatját előbb elküldené mint részét a téziseknek, ez természetesen egyáltalán nem zárná ki a brosúra külön kiadását, sőt ellenkezőleg."[65] A fenti idézetek – úgy véljük – igazolják, hogy 1928 novemberében, ha voltak is – és voltak – frakciós mozgolódások, a párt vezető testülete tagjainak munkája középpontjában a magyarországi pártmunka erősítése, az új helyzethez való alakítása, az új helyzet értelmezése és az ebből következő feladatok meghatározása állott.

Az „új helyzet" lényeges momentuma viszont a jobboldal elleni küzdelem volt. Ez tükröződött Sztálin már idézett, 1928. decemberi beszédében, valamint azokban a „nyílt levelekben", amelyeket az *Új Március* 1928 novembere és 1929 tavasza között számos párt munkája kritikájaként közzétesz. A Szovjetunióban megkezdődik a monumentális iparosítási terv és a mezőgazdaság gyökeres átalakítása, a kollektivizálás, amely nemcsak hősies erőfeszítések, nagyszerű eredmények korszaka, hanem a kulákok likvidálásának, a párton belüli új harcoknak az időszaka is; ezekben a küzdelmekben elsüllyed a húszas évek számos útkeresése, elméleti, politikai vívmánya.

A kapitalista világ élénkülő válságjelenségei a Komintern VI. kongresszusának azokat a megállapításait kezdik igazolni, amelyek a stabilizáció végéről szóltak, egy új forradalmi fellendülés reményében.

Ennek a változásnak a légkörében készült el a KÜB megbízásából a „Tézistervezet a magyar politikai és gazdasági helyzetről s a KMP feladatairól", ismertebb nevén a Blum-tézisek, Lukács György megfogalmazásában. A dokumentum a KMP II.

kongresszusának egyik napirendi pontjához készült, azzal a céllal, hogy összegezze a magyar politikai életben végbemenő folyamatok társadalmi hatását és ebből vonjon le következtetéseket a kommunista párt politikája számára. Lukács György munkája a Komintern VI. kongresszusa helyzetelemzéseinek és programvitáinak tapasztalataira épült, azoknak a fejtegetéseknek magyar megnyilatkozása volt, amelyek a KI által elemzett úgynevezett harmadik periódusban nemcsak a kapitalizmus csődjéhez vezető válságjelenségeket vették vizsgálat alá, hanem azokat a tényezőket is, amelyek a kapitalizmus stabilizációját meghosszabbíthatják. Lukács a polgári demokráciában látta a burzsoá uralom konszolidálásának esetleges eszközét, és ebben az összefüggésben vizsgálta a nemzetközi és a hazai osztály-erőviszonyokat.[66] A párt előtt álló feladatokat ugyancsak a VI. kongresszus útmutatásai szerint határozta meg, de a forradalom tipizálására vonatkozó útmutatásokból, a magyarországi osztály-erőviszonyokat figyelembe véve, olyan forradalmi átalakulást tartott reálisnak, amelyben a munkás-paraszt demokratikus diktatúra fejlődik át proletárdiktatúrává.

Más kérdésekben, mint például a fasizmus, a szociáldemokrácia, a szakszervezetek balratolódása stb. a tézisek állásfoglalása semmiben sem tért el a KMP vezető testületének véleményétől. Mégis az e tézisek körüli vita lobbantotta lángra a frakcióharcok hamu alatt izzó parazsát. Az akkori vita hangulatát és logikáját jól érzékelteti a kortárs Szerényi Sándor egyik írásának megállapítása: „A frakcióharcok logikájából következett, és ez nem csupán magyar jelenség, hogy a Külföldi Bizottságon belül felmerült eszmei-politikai vitákra jelentős mértékben rányomta bélyegét a frakciós hovatartozás."[67] 1929 februárjában a frakciós ellentétek Szántó Béla nézetei, azoknak a WEB által történt elmarasztalása, majd Szántó pártbüntetésének eltörlése kapcsán ismét felélénkültek. Erőteljes csoportosulások kezdődtek a moszkvai magyar klubban éppúgy, mint a berlini emigrációban. Kun Lukács György tézistervezetét február közepén kapja kézhez, és február 19-én részletes, elemző és bíráló megjegyzéseket küld Bécsbe a KÜB-höz. A téziseket már ekkor sem tartja elfogadhatóknak, mivel „a politikai vonala ellen vannak elvi kifogásaim" – írja levelében.[68] Majd így folytatja: „Megállapításai a magyar forradalom jellegét, a KMP stratégiai irányvonalának és taktikájának elvi alapvonalát illetően olyanok, hogy a legjobb akarat mellett sem lehet ezeket a téziseket nem visszautasítani. Éppen ezért a tervezetnek a proletariátus és a parasztság demokratikus diktatúrájára vonatkozó részét nem lehet azzal elintézni, hogy kihagyják, amint azt Blum a levelében írja."[69] A továbbiakban részletesen bírálja Lukács demokráciakoncepcióját és megerősíti azt a korábbi véleményét, amely szerint a KMP politikai irányvonalában az I. kongresszuson elfogadott irányelveket kell követni. A légkört azonban még az jellemzi, hogy személyes megbeszélést szeretne a vitapontok tisztázására.

A tézisek terjesztését a magyarországi pártszervezetekben február 23-án leállítják, de februárban sem Manuilszkij, sem Révai nem látja a tézistervezetet súlyos ideológiai veszélynek. Említésre méltó, hogy levelében Kun veti fel annak a vizsgálatnak a szükségletét, amelyek Blum téziseit az elmúlt négy évben folytatott politikai munkához kötik. Ez súlyosan visszaütött Kunra, de tegyük hozzá, az egész hazai kommunista mozgalomra is. Március 21-én Révai József – akit szakszervezeti politikájáért a február 19-i Kun-levélben ugyancsak bírálat ért – már azt válaszolja: „röviden csak a következőkre akarjuk felhívni a figyelmet, az első kongresszus óta eltelt négy év alatt a pártnak négyszer változott a központi stratégiai jelszava. Az első kongresszus-

nak a jelszava volt a munkás és paraszt kormány, ebből lett a nép többségének munkás és paraszt kormánya. Ebből lett azután a köztársaság, mint a demokratikus jogok foglalata. Ebből lett: köztársaság, élén a munkás-paraszt kormánnyal. Maga az a tény, hogy fő stratégiai jelszavunk négy ízben változott, bizonyos ingadozásra mutat."[70] Révai a továbbiakban kifejti, hogy volt idő, amikor a munkás-paraszt kormány a proletárdiktatúra szinonim jelszava volt, a három, változásra tett kísérlet a demokratikus forradalom elemeit hordta magában. Végül állást foglal a kérdésben. Eszerint a II. kongresszus feladata, hogy visszatérjen ahhoz a felfogáshoz, amelynek értelmében a proletárdiktatúra a munkás-paraszt kormány szinonimája. A proletárforradalomnak viszont – szögezi le Révai – kétségtelenül egész sereg demokratikus feladatot kell megoldania. A levél izgalmasan érdekes és értékes kortörténeti dokumentum. Tükrözi, hogy Révai elhatárolja magát a lukácsi felfogástól, de átmenetileg szakít a júliusi plénumon elfogadott osztály osztály ellen jelszóval is, lényegében Kun nézeteit fogadja el, és az útkeresés folyamatát még nem ítéli el egyértelműen. Eszmefuttatása erről a korszakról viszont azt bizonyítja, hogy a KMP vezetői, beleértve Kun Bélát is, a világforradalmi folyamat lelassulásával sokoldalúan foglalkoztak, a hazai sajátosságokat figyelembe véve keresték a szocialista forradalomhoz vezető új út alternatíváit. Ebben a vonatkozásban megállapítható, igenis van összefüggés és kapcsolat a húszas évek második felének és a harmincas évek közepének elméleti munkájában. Ugyanakkor a levél azt is jelzi, hogyan lehet – mint Révai tette – tőkét kovácsolni a KMP-ben folyt húszas évekbeli munkából „Lukács védelmében", azaz kimutatni, hogy Lukács opportunista nézeteinek forrása a Kun vezette KMP húszas éveinek politikája.

A következő hónapok eseményei az utóbbi gondolat érvényesítésének a jegyében telnek el. Lukács megtagadja tézisei módosítását, Kun alig kap információt a KÜB-től, jobboldalinak minősíti a Blum-téziseket, Révai Szántó Béla iránti elfogultsággal vádolja Kunt, de Orosz Nándorral közösen arról igyekszik meggyőzni az akkor Magyarországon tartózkodó Lukács Györgyöt, hogy vonja vissza téziseit. Lukács 1929. május 2-án megírja önkritikáját. Révai József áprilisban a KÜB megbízásából a Blum-tézisek helyett új téziseket készít, amelyek egyfelől összhangban állnak a KI VI. kongresszusa értékeléseivel, másfelől tükrözik azt a balratolódási folyamatot, „a jobboldallal" szembeni harc folyományaként, amely a nemzetközi forradalmi munkásmozgalomban egyre inkább eluralkodik. A tézisekben benne vannak azok az „érvek" is, amelyek arra szolgálnak, hogy a KMP-ben jelentkező jobboldali veszélyek forrásává a húszas évek politikáját tegye meg. Révai József május 3-i levele általános támadás Kun Béla ellen. A levél kimutatja, hol és mikor védelmezte Kun Béla a jobboldali elhajlókat (Szántó Bélát és másokat), mennyiben mutatkozott meg a jobboldali elhajlás Kun Béla húszas évekbeli politikai tevékenységében. A levél egyfelől zseniális elemzése számos politikai folyamatnak (például a magyarországi osztályerőviszonyok változásainak), másrészt veszélyes vádirat Kun Béla ellen. Az elkövetkező hónapok a viták és a súlyos frakciós kilengések időszaka. A hosszú és elhúzódó vitát a KI VB Elnöksége Nyílt Levele zárta le, amelyet Kun Béla, Révai József és a hazai mozgalom akkori fiatal képviselője, Szerényi Sándor fogalmazott meg. A „Nyílt Levél"-lel új korszak kezdődött a Kommunisták Magyarországi Pártja munkájában. A magyar kommunisták – összhangban a németországi, lengyelországi és más kommunista pártokkal – a húszas évek pártpolitikai értékeléseit felváltották a gazdasági

világválság jelenségei alapján baloldali forradalmi fellendülést remélő, azt szorgalmazó baloldali nézetekkel. Egyetértünk a Szerényi Sándor 1985-ben megjelent visszaemlékezésében olvasható értékeléssel, amelyben állást foglal a „Nyílt Levél" mellett, de politikai gyengeségeit is hangsúlyozza: „A Nyílt Levél kétségtelen pozitívumaként állapítható meg ma is – írja –, hogy: 1. Határozottan fellépett a nagyon káros frakciózás ellen, kimondta, hogy annak esetleges folytatóit ki kell zárni a pártból. 2. Határozott a pártvezetés egységének helyreállításáról és a vezetés súlypontjának Magyarországra helyezéséről. 3. Szigorú rendszabályokat hozott a konspirációs tevékenység megjavítására...

Ugyanakkor kétségtelen, hogy a stratégia és taktika legfontosabb kérdéseiben a Nyílt Levél nem helyesbítette, hanem megerősítette a KMP politikájának szektás-dogmatikus irányvonalát."[71] A „Nyílt Levél"-ben foglaltakat erősítette meg a KMP II. kongresszusa. Kun Béla referátuma és az annak szellemében megfogalmazott tézisek ezt a szektás fordulatot tükrözték. Helyes elemzések és helytelen következtetések követték egymást, szinte az 1928–1929-es vitákban jelentkező torzulások összefoglalásaként.

A baloldali fordulat, összhangban a nemzetközi kommunista mozgalommal, a párt egész politikájában tovább erősítette a szektás nézeteket a szociáldemokrata pártok megítélésében.

A baloldali fordulattal lezárult az útkeresés jelentős szakasza. Kun Béla, aki, mint láttuk, a húszas évek második felében számos kérdés reális megítélésének kezdeményezője volt, a proletárforradalom türelmetlen sürgetője lett, elfogadta és alkalmazta a „szociálfasizmus" helytelen, az egységfront-politikát akadályozó jelszavát.

Mégis a szociáldemokrata pártok, a szakszervezetek megítélésében kezdődött el nézeteiben az a változás, amely hosszú vívódás, az 1919–1929 közötti útkeresés, majd szektás elzárkózás után 1935–1936-ban az új helyzetnek megfelelő új politikai feladatok megfogalmazására késztette. A kommunista párt új feladatainak programadó munkájából azonban csak nagyon rövid ideig vehette ki részét.

JEGYZETEK

[1] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I–II. köt. Kossuth Könyvkiadó 1966. I. köt. 96. old.

[2] *Marx:* A polgárháború Franciaországban. *Marx–Engels* Művei. 17. köt. Kossuth Könyvkiadó 1968. 312. old.

[3] *Kun Béla:* Id. mű, I. köt. 190. old.

[4] „Az ódon várkastélyt, amely egy sűrű parkban fekszik, éjjel-nappal tizenöt osztrák lovas csendőr őrfala fogja körül. Ezen a gyűrűn belül, a külvilágtól elzárva, de maguk között szabadon társalogva, érintkezve élnek a magyar kommunisták." – írja egy amerikai újságíró, aki 1919. december 21-én készített interjút Kun Bélával. – *Kun Béla:* Id. mű, II. köt. 8. old.

[5] *Kun Béla:* Ugyanott, 52. old.

[6] *Kun Béla:* Ugyanott, 110. old.

[7] A kérdésről lásd *Kirschner Béla:* A KMP stratégiai vonalának alakulása, 1919. augusztus–1925. augusztus. Akadémiai Kiadó 1985. 70–96. old.

[8] 1920 decemberében a Kommunisták Németországi Pártja és a Németország Független Szociáldemokrata Pártja balszárnyának egyesülésével létrejött Németország Egyesült Kommunista Pártja, a lenini követelményeknek megfelelő tömegpárt.

[9] A kérdésről lásd *Szabó Ágnes:* Harc a kommunista pártok taktikai vonalának kialakításáért. Párttörténeti Közlemények, 1971. 4. sz.

[10] A márciusi német „felkelésről" lásd Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. 3. köt. Dietz
[11] Verlag, Berlin 1966. 323–325. old.
Kun Béla németországi küldetésének kérdéseit a nemzetközi irodalom a harmincas évek óta vitatja. Egyes felfogások szerint kezdeményezője, a legutóbbi kutatások szerint csak jóváhagyója volt a Brandler–Thalheimer által kidolgozott offenzívaelméletnek. Lásd például *Werner T. Angress:* Die Kampfzeit der KPD, 1921–1923. Draste Verlag Düsseldorf 1973. 154–161. old., valamint *Nemes Dezső:* Kun Béla politikai életútjáról. Kossuth Könyvkiadó 1985. 140–146. old. – A kérdésről lásd még Székely Gábor e kötetben megjelent tanulmányát, valamint felszólalását a centenáriumi ülésszakon. Kun Béla (1886–1939). Nemzetközi tudományos ülésszak 1986. február 11–12. Kossuth Könyvkiadó 1987. 229–231. old.
[12] A kérdésről lásd részletesen *Szabó Ágnes:* A KMP újjászervezése az ellenforradalom első éveiben, 1919–1925. Kossuth Könyvkiadó 1970. IV. fejezet.
[13] *Lenin* Összes Művei. 45. köt. Kossuth Könyvkiadó 1975. 284. old.
[14] Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale, Petrograd–Moskau. Vom 5. November bis 5. Dezember 1922–1923. 260. old.
[15] A kérdésről lásd *Borsányi György:* Kun Béla. Politikai életrajz. Kossuth Könyvkiadó 1979. 266–268. old. – Az ott szereplő megállapítások is csak feltételezések. Lásd még Kun Miklós e kötetben megjelent tanulmányát.
[16] Proletár (Marosvásárhely), 1923. február 4.
[17] Idézi *Kirschner Béla:* Id. mű, 159–160. old.
[18] A Kommunista Internacionálé válogatott dokumentumai. Kossuth Könyvkiadó 1975. 181. old.
[19] A KMP első kongresszusa. Összeállította és szerkesztette Szabó Ágnes–Imre Magda. Kossuth Könyvkiadó 1975. 31. old.
[20] Ugyanott, 31. és 34. old.
[21] Ugyanott, 38–39. old.
[22] A Kommunista Internacionálé alapkövei. Wien 1925. Verlag der Arbeiterbuchhandlung. 12. old.
[23] *Borsányi György:* Id. mű, 274–277. old.
[24] Új Március, 1925. 1–2. és 3. sz. *Buharin:* Lenin mint marxista.; Új Március, 1925. 3. sz. *J. Sztálin:* A szocializmus sorsa a Tanácsunióban.; Új Március, 1926. 2. sz. *N. Buharin:* Államkapitalizmus vagy szocializmus.
[25] Idézi *Stefan Cohen:* Buharin and the Bolshevic Revolution a Political Biography, 1888–1938. New York 1973. 175. old.
[26] *Buharin:* Über die Bauernfrage. Hoym Verlag, Hamburg 1925. – A tézisek 1925. április 1-jén Buharin aláírásával jelentek meg a *Pravdá*ban, de szerepelnek a Kun Béla szerkesztésében megjelent „A Kommunista Internacionálé alapkövei" című gyűjteményben is. Később viszont már csak mint a KI tézisei szerepelnek az irodalomban.
[27] A téziseket lásd A KMP első kongresszusa. 148. old.
[28] *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. II. köt. 156. old.
[29] Új Március, 1925. szeptember. 14. old.
[30] A KMP első kongresszusa. 133–134. old.
[31] Lásd A magyar forradalmi munkásmozgalom története. Kossuth Könyvkiadó 1976.; *Kirschner Béla:* Id. mű.
[32] Ezt tükrözi például Kun Béla 1926 nyarán kelt több levele is. PI Archívum, 500 f. 2/96. ő. e.
[33] *Liptai Ervinné:* A Magyarországi Szocialista Munkáspárt, 1925–1928. Kossuth Könyvkiadó 1971. 195–196. old.
[34] PI Archívum, 500. f. 2/96. ő. e.
[35] Ugyanott, 500. f. 1/53. ő. e.
[36] Ugyanott, 500. f. 2/623. ő. e.
[37] Ugyanott, 500. f. 1/60. ő. e.
[38] *Borsányi György:* Id. mű, 298. old.
[39] PI Archívum, 500. f. 1/87. ő. e.
[40] Új Március, 1927. 5. sz. 204. old.
[41] Új Március, 1928. 3. sz. 148. old. *Kun Béla:* Kilenc év távlatából.
[42] PI Archívum, 500. f. 1/87. ő. e.
[43] A kérdésről lásd részletesen *Borsányi György:* Id. mű, 303–319. old.; *Nemes Dezső:* Észrevételek

Borsányi György: Kun Béla politikai életrajza című munkájához. Párttörténeti Közlemények 1979. 3. sz. 87–88. old.

[44] A Kommunista Internacionálé története. Kossuth Könyvkiadó 1977. 201. old.

[45] Új Március, 1928. 8. sz. 395. old.

[46] Ugyanott, 396. old.

[47] *Sztálin* Művei. II. köt. Szikra 1950. 151–204., 266–315. old.

[48] Új Március, 1929. 1. sz. 12. old.

[49] Új Március, 1928. 12. sz. 611. old.

[50] Lásd például *Szabó Ágnes:* A Kommunisták Magyarországi Pártja az ellenforradalmi rendszer társadalmi viszonyairól. Történelmi Szemle, 1962. 3–4. sz.; *Kirschner Béla:* A KMP a Horthy-rendszer jellegéről. Párttörténeti Közlemények, 1982. 3. sz., 1983. 3. sz.

[51] PI Archívum, 500. f. 2/96. ő. e.

[52] Ugyanott, 500. f. 1/83. ő. e.

[53] A Kommunista Internacionálé válogatott dokumentumai. 316. old.

[54] Új Március, 1928. 7. sz. 331. old.

[55] Új Március, 1928. 9. sz. 452–453. old.

[56] PI Archívum, 500. f. 4/67. ő. e.

[57] Ugyanott, 500. f. 1/73. ő. e.

[58] *Szabó Ágnes:* Az SZDP és KMP az ellenforradalmi rendszerről. Közli A fasizmus ideológiájáról. Kossuth Könyvkiadó 1983. 189. old.

[59] PI Archívum, 500. f. 1/83. ő. e.

[60] Ugyanott, 500. f. 1/71. ő. e.

[61] Ugyanott, 500. f. 1/95. ő. e.

[62] Ugyanott, 500. f. 1/95. ő. e.

[63] Ugyanott.

[64] Ugyanott, 500. f. 1/129. ő. e.

[65] Ugyanott.

[66] A téziseket lásd Párttörténeti Közlemények, 1975. 4. sz. – A tézisekről és utóéletükről lásd *Lackó Miklós:* Válságok – választások. Gondolat Könyvkiadó 1975.; *Sziklai László:* Proletárforradalom után. Kossuth Könyvkiadó 1986.

[67] *Szerényi Sándor:* Megjegyzések Lackó Miklós tanulmányához. Párttörténeti Közlemények, 1975. 4. sz.

[68] PI Archívum, 500. f. 1/123. ő. e.

[69] Ugyanott.

[70] Ugyanott, 500. f. 2/221. b. ő. e.

[71] *Szerényi Sándor:* Érdemes volt. Kossuth Könyvkiadó 1985. 226–227. old.

SZÉKELY GÁBOR

KUN BÉLA A KOMMUNISTA INTERNACIONÁLÉBAN

ÁTTEKINTÉS

Kun Béla 1920. augusztus 11-én lépte át – immár másodízben – a fiatal szovjetállam határát. Pétervárott Nyikolaj Buharin, a Kommunista Internacionálé elnökhelyettese és Grigorij Szokolnyikov, az OKP(b)P KB és a szovjetkormány képviselője fogadta ünnepélyesen. Pétervárról hamarosan Moszkvába utazott, ahol találkozott a magyar emigráció, valamint a szovjet állami és pártvezetés több tagjával, köztük Leninnel is. Első lakhelye a Tverszkaja utcai Komintern-szálló, a Lux volt.

A Szovjet-Oroszországba érkező Kun Bélában a Komintern vezetői nem csupán a Tanácsköztársaság vezérét, hanem a világpárt egyik alapítóját is üdvözölték. Kevéssé ismert, hogy Kun Béla – helyzetéből is következően – már közvetlenül az októberi forradalmat követően egyike volt azoknak, akik a legkomolyabban foglalkoztak az új internacionálé létrehozásával. Tőle származnak az első olyan publikációk, amelyek Leninnek az első világháború kirobbanását követő gondolatfelvetését, majd az áprilisi tézisek 10. pontjaként meghatározott követelését konkrét formába öntötték. 1918. február 3-án, a *Pravdá*ban közölt, „A jövő Internacionáléja" című írásában már részletesebben vázolja a Komintern létrehozását szükségessé tevő körülményeket, javaslatot tesz szervezeti felépítésére és programjára. E cikk mintegy összefoglalja a tomszki *Szibirszkij Rabocsij*ban 1918 januárjában megjelent, „A forradalmi Internacionáléról" című írásának mondanivalóját, amelyben Kun, széles nemzetközi áttekintést adva, a következőképpen határozta meg a szerveződő forradalmi internacionálé jellegét: „A fejlődés antagonisztikus törvényeinek megfelelően a harmadik, már születőben levő Internacionálé semmilyen körülmények között sem lesz a másodiknak egyszerű újjászületése. A harmadik, forradalmi Internacionálé nem egymással lazán összekapcsolt különnemű részek, hanem a világ proletárjainak összeforrott, valódi szövetsége lesz."[1]

Kun olyan időszakban teszi közzé gondolatait, amikor a szovjetkormány által a különféle szocialista csoportok, illetve pártok tevékenységének összehangolására 1918. január 6-án létrehozott Nemzetközi Iroda még azzal bízza meg a bolsevik Alekszandra Kollontájt és Jan Berzint, valamint a baloldali eszer Natanszont és Usztyinovot, hogy a nyugat-európai szociáldemokrata pártokon belüli baloldalt megnyerve igyekezzenek kibontakoztatni akciókat „saját kormányaik" ellen, a béke azonnali megkötése, valamint a fiatal szovjetállam támogatása érdekében.[2] Később, 1919 márciusában Lenin maga is utal arra, hogy a Komintern, a III. Internacionálé szempontjából éppen az OKP(b)P KB mellett létrejött – és Kun vezette –, jórészt baloldali szociáldemokrata hadifoglyokból álló külföldi csoportok föderációja fejtett ki Szovjet-Oroszországban, majd hazatérve jelentős munkát.[3] Kun már nem vett

részt a Komintern első kongresszusát előkészítő, 1919. január elején megtartott tanácskozáson, amelyen Lenin javaslatára 39 kommunista és baloldali szociáldemokrata párt meghívása mellett döntöttek. Ekkor már Magyarországon tartózkodott, de a nyolc párt által akkor aláírt meghívón és egyben programadó dokumentumon szerepel a neve.[4]

Kun számára magyarországi tartózkodása idején is fontos problémakör a Komintern. Ezt jelzi egyrészt, hogy amikor először felvetődik a kommunisták és szociáldemokraták egyesülése eredményeképpen létrejövő egyesült párt gondolata, rögtön leszögezi, hogy e pártnak – akárcsak a KMP-nek – az új internacionálé részeként kell tevékenykednie, ahogyan azt Bogár Ignáchoz intézett, március elején írt híres levelében kifejtette.[5] Másrészt Leninnel folytatott levél- és üzenetváltásaiból az is kitűnik, hogy Lenin személyében nem csupán az oroszországi proletariátus, hanem a Komintern és az egész nemzetközi forradalmi mozgalom vezérét tiszteli, s ebben a minőségében is kéri támogatását – pénz és káderek küldését a március előtti hónapokban, tanácsokat és katonai támogatást a kommün napjaiban. S természetesen tájékoztatja Lenint a magyarországi helyzetről, továbbítja információit a különféle országok forradalmi megmozdulásairól.[6] Kun előtt nyilván ismeretes volt, hogy a Komintern létrehozásakor úgy tervezték, amint lehetővé válik, a világpárt központját Nyugat-Európába, esetleg Berlinbe helyezik át. Nyilván ez az elképzelés is vezette, amikor, már a Tanácsköztársaság hónapjaiban, javaslatot tett a Kommunista Ifjúsági Internacionálé alapító kongresszusának Budapesten történő megrendezésére, illetve amikor megkezdték e kongresszus szervezését.[7]

Az ausztriai fogság-emigrációban Kun és a Komintern kapcsolatai ismét az üzenetváltásokra korlátozódnak: valószínűleg volt futárkapcsolata, de – nyilván konspirációs okokból is – a Komintern Nyugat-Európát járó megbízottai elkerülték a rendőri őrizettel biztosított Karlsteint. Tény viszont, hogy Kun készült a kominternbeli munkára. Amint azt 1919. december 7-én Leninnek írja: „Könnyen lehetséges, hogy Oroszországba utazom majd a III. Internacionálé dolgaival kapcsolatban; de természetesen visszatérek, hogy folytassam a munkát..."[8] A Komintern „dolgaival" azonban Kun foglalkozik Karlsteinben is. Ismert február–márciusi, Leninnel folytatott levélváltásában kitér a Komintern szervezeti megerősítésére és a csatlakozott vagy csatlakozni kívánó pártok és pártvezetők megítélésére. Elsősorban a német és az olasz helyzettel foglalkozik, mérlegeli a forradalom lehetőségét – nem túl optimistán ítélve meg e két ország munkásvezetőinek politikai alkalmasságát, forradalmi meggyőződését. Mint Leninnek írja: „...nyugat-európai viszonylatban még Lazzarit is bolseviknak tartják, Leviről nem is beszélve".[9]

ISMÉT MOSZKVÁBAN

Kun Moszkvába érkezésekor a KMP képviseletét a Kominternben Rudnyánszky Endre látta el, aki tagja volt mind a Komintern Végrehajtó Bizottságának, mind a V. B. öttagú, úgynevezett szűkebb irodájának (e szervet 1921 szeptemberétől Elnökségnek nevezték). A Komintern apparátusában dolgozott Rákosi Mátyás és Varga Jenő is, bár választott tisztségük nem volt. Mindketten még a II. kongresszust megelőző hetekben érkeztek Moszkvába. Rákosi élvezte Kun bizalmát, amit egy június 1-jei ajánlólevél bizonyít: ebben Kun megkéri „barátját", Karl Radeket, hogy

ne csak hivatalosan, hanem barátian is fogadja Rákosit, akit „delegáltak" a Kominternhez, a szovjet Szakszervezeti Tanácshoz és arra is felhatalmazták, hogy a KMP ügyeiben eljárjon a szovjet pártnál.[10] A levél egyrészt jelzi, hogy Kun a KMP elismert vezetője, másrészt, hogy Rákosit alkalmasabbnak tartotta a KMP képviseletére, mint Rudnyánszkyt, aki a magyarországi forradalmak idején Moszkvában élt, s így nem ismerhette sem a hazai viszonyokat, sem az emigrációban kialakult helyzetet. Kun ajánlólevele ellenére Rákosit nem a magyar párt ügyeinek képviseletével bízták meg, hanem – nyilvánvalóan a nyugat-európai forradalmi mozgalmakkal kapcsolatos politika formálásában jelentős szerepet betöltő Radek javaslatára – az olasz, a francia, majd a német munkáspártok tárgyalásaiba vonták be a Komintern V. B. képviselőjeként.[11] Kunra magára is ez a feladat várt az elkövetkezendő években.

Kun Béla első jelentős nyilvános politikai fellépésére a Komintern V. B. által szeptember elejére Bakuba összehívott keleti népek kongresszusán került sor. Az egyhetes, nagyszabású rendezvényen a Komintern vezetői (Grigorij Zinovjev, Karl Radek és Kun Béla) mellett a Komintern II. kongresszusának sok küldötte – az ismertebbek közül az angol Thomas Quelch, a francia Alfred Rosmer (az előbbi a Komintern V. B. póttagja, az utóbbi tagja) – és az amerikai író, John Reed is részt vettek.[12] A kongresszus célja a Komintern nemzeti és gyarmati kérdésről elfogadott dokumentumainak, illetve a tanácsrendszer alakításáról hozott határozatának a megvitatása volt.[13] Kun Béla az utóbbi kérdéscsoport előadója volt: fő mondanivalója, hogy a keleti országokban a szovjethatalom, a tanácsrendszer különbözni fog az európaitól, de a Szovjet-Oroszországban létrejött formától is. Alapja a szegényparasztság lesz, mivel a kapitalizálódás, a munkásosztály kialakulása ezekben az országokban még kezdeti szakaszánál tart.

Kun Béla előadása természetesen nem tudományos igényű elemzés volt, inkább tájékoztató, propaganda jellegű beszéd, ahogyan azt a rendezvény jellege megkövetelte. Mégis tartalmazott új elemet a Komintern II. kongresszusán elfogadott tézisekhez képest. Míg ugyanis a munkástanácsokról elfogadott dokumentumban a tanácsrendszert a „proletariátus diktatúrája történelmileg adott formájának" tekintették, illetve a gyarmati országok esetében „a kapitalista rendszer megdöntése eszközének",[14] addig Kun a világforradalmat megelőző népi hatalmi formaként, „a legszélesebb parasztság diktatúrájaként" jellemzi, amely lehetővé teszi akár a kapitalizmus szakaszának az áthidalását is. E szakaszban – hangsúlyozza beszédében Kun – „a tanácsoknak vezető erővé kell válniuk".[15]

Két héttel később, az OK(b)P 9. pártkonferenciáján (szeptember 22–25.) elmondott hozzászólásában Kun már jelzi véleményét a Kominternben ebben az időben folyó vitákról, annak is egyik fő kérdéséről, a szociáldemokrata baloldalhoz való viszonyról. Beszédére egy Zinovjev, Buharin kontra Radek szópárbaj után kerül sor. Kun hangvétele határozott, bár korántsem fogalmaz olyan élesen, mint az előtte szólók. Így kezdi, mindjárt a lényegre térve: „Elvtársak, a Komintern hatalmas sikereket arat. De van egy meghatározott veszély, amelynek lényege, hogy sok opportunista elem be akar lépni a Kominternbe. És Radek elvtársnak, aki valamikor a Komintern forradalmi meggyőződésének zászlóvivője volt, most az a törekvése, hogy a Kominternt kiszolgáltassa az opportunisták vezetőjének. Elvtársak, én megértem Radek elvtárs e törekvését. Két kérdést vetett fel. Az első kérdés – viszonyunk az úgynevezett baloldali kommunistákhoz.[16] Radek elvtárs, amint az ismert brosúrá-

jából látható, nagyon kedveli a német függetlenek pártjának baloldalát, de ő volt az első, aki rátámadott a baloldali kommunistákra, mégpedig olyan hangnemben, hogy valamennyi baloldali kommunista, akikhez semmi közöm sincs, most sajnálkozik és azt mondja, hogy a szakadás oka mindenekelőtt Radek elvtárs fellépése volt. Radek elvtárs, védelmezve a függetlenek balszárnyát, rátámadt a baloldali kommunistákra.[17]

Radek: Teljes mértékben igaz.

Kun Béla: Én, elvtársak, megkérdezem: vajon ezek a baloldali szociáldemokraták jobb hívei-e a forradalomnak, mint a kommunisták?

Radek: Kétségtelen.

Kun Béla: Radek elvtárs téved. Nem szabad azt gondolni, hogy Nyugat-Európában lesz idő arra, hogy olyan párt nevelődjön fel, mint az oroszországi kommunista párt. Ha Radek elvtárs úgy értékeli a forradalom menetét, hogy lehetséges olyan eset, amint azt brosúrájában írta, sőt nem csupán lehetséges, hanem bizonyosan úgy lesz, hogy a forradalomra 20–30–50 évig kell várnunk, úgy, természetesen, viszonyulhatunk akképpen a baloldali kommunistákhoz, ahogyan Radek elvtárs. Lehetséges, hogy Radek elvtársnak igaza van. De Radek elvtárs nem teoretikusi minőségben volt Németországban, hanem propagandistaként és agitátorként."[18]

A jegyzőkönyvben itt megszakad a gondolatmenet. (A következő mondatok már a lengyel háborúval és a szovjet párt tapasztalatainak és erejének nemzetközi jelentőségével kapcsolatosak.) Így nem világos teljesen, mi az összefüggés aközött, hogy – a májusi levélnek megfelelően – Kun egyrészt úgy véli: Nyugat-Európában „nem lesz idő" a bolsevik párt „felnevelődéséhez", illetve, hogy teoretikusan elképzelhetőnek ítéli a forradalom kitolódását akár 50 évvel is. Magyarázható az összefüggés, azonban ennél lényegesebb az, ami egyértelmű: Kun Béla nem támogatja a vitában Zinovjevet és Buharint, akik úgy vélik, hogy a forradalmi helyzet már Európa-szerte megérett,[19] viszont egyetért azzal, hogy a helyzet megváltozása következtében nagyobb veszélyt jelent a többszörös taglétszámú baloldali szociáldemokrata pártok csatlakozása a Kominternhez, mint a baloldali szektás csoportoké. Ennél azonban nem megy tovább: nem állítja azt, amit Zinovjev közvetve, Buharin viszont a dolgokat nevén nevezve kimond, hogy a baloldali kommunisták „jelentős része valódi kommunistává vált" a Komintern II. kongresszusa idejére, s ezért a kongresszuson „meg kellett változtatni az irányvonalat", ti. a Lenin által a kongresszust megelőzően fogalmazott „Baloldalisághoz" képest.[20] Sőt az „akikhez semmi közöm sincs" kijelentésével Kun határozottan állást foglal a baloldalisággal szemben.

A 9. pártkonferencia számára egyébként Kun Béla dolgozta ki, feltehetően a dokumentumot felolvasó Lev Kamenyevvel együtt, a nemzetközi munkásmozgalom kérdéseivel foglalkozó határozati javaslatot. A dokumentumot a jelenlevők egyhangúan fogadták el, s ebben az európai forradalmakkal, illetve proletárdiktatúráért folytatott harc megítélésével kapcsolatban a következő két fő feladatot jelölték meg: „A tanácskozás úgy véli, hogy az OKP képviselőinek a Komintern Végrehajtó Bizottságában az a feladatuk, hogy az Internacionálé minden rendelkezésére álló eszközével erősítsék Nyugat-Európában a proletárforradalmat, s harcoljanak azokkal az elemekkel, akik a szocialista forradalom nehézségeiben ürügyet látnak a forradalmi mozgalom fékezésére."[21]

A pártkonferencia vitája egy másik, Kun Béla politikai magatartását hosszabb

távon befolyásoló mozzanat szempontjából is figyelemre méltó. Ismeretes, hogy a Komintern II. kongresszusán és azt megelőzően többen, így maga Lenin is[22] bírálták a Magyarországi Tanácsköztársaság agrárpolitikáját, s főleg a pártegyesülést, melyet a reformizmusnak tett engedménynek ítéltek. E megjegyzések lényege azonban nem a Tanácsköztársaság kritikája volt – s ezt már részben a korszakban is tudták –, hanem elsősorban a nyugat-európai kommunista pártoknak szólt, melyeket ekkor a Komintern vezetése óvni akart a „felhígulástól", mivel a centrista szociáldemokrata irányzat csatlakozásával, illetve várható csatlakozásával számolni lehetett. Kun Moszkvába kerülésekor azonban már nem csupán ebben az összefüggésben, s nem is csak általában a Tanácsköztársaságra vonatkoztatva, hanem személyének címezve találta szembe magát e kritikával, ami felerősítve saját negatív tapasztalatait, befolyásolta beszédei, írásai szociáldemokrata-ellenes hangvételét és egész későbbi tevékenységét. E támadások egyike éppen az OK(b)P 9. konferenciájának már említett vitájában hangzott el. A felszólaló Radek, akit Kun a német független szociáldemokraták iránti „engedékenységgel" vádolt, a következőképpen válaszolt: „Elismerem, hogy Kun elvtársnak hatalmas érdemei vannak, hogy mindig harcra készen áll, s előre hív minket. Ugyanakkor azt hiszem, hogy ha valaki, akkor Kun Béla elvtárs nem beszélhet a baloldali független iránti illúziókról, ugyanis ő maga végzetes hibát követett el Magyarországon ebben az irányban."[23]

Kun Kominternben folytatott tevékenysége, melyben központi helyet foglalt el egyrészt a Magyarországi Tanácsköztársaság propagandája és értékelése, a fehérterror és a magyar munkásmozgalom helyzetének ismertetése, másrészt a tájékozódás a nemzetközi és különösen a szovjet viszonyokról,[24] 1920. szeptember utolsó napjaiban lényegében lezárul. A következő két hónapban Kun az akkori fő hadszíntér, a Déli Front Katonatanácsának tagja, és politikai biztosaként egyik irányítója a Vrangel elleni krími hadműveleteknek.

Kun Béla katonai feladatokkal történő megbízása nem akkor merült fel először. A szovjetkormány 1920 nyarán nem csak azért sürgette különböző diplomáciai csatornákon Kun kiszabadítását, mivel Ausztriában élete veszélyben forgott. A Vörös Hadsereg ekkor, a Varsó elleni támadás idején, mélyen behatolt Galíciába, s az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai határához érkezett. Úgy tűnt mindenki számára, hogy a világforradalom hullámai magasra csapnak Közép-Kelet-Európában, s a Komintern vezetői ebben a helyzetben számítottak Kun Béla tapasztalataira. „Sajnos, [Szovjet-Oroszországba – *Sz. G.*] már csak akkor érkeztünk meg, amikor már vége volt a Vörös Hadsereg lengyelországi előrenyomulásának, és akkor már szó sem lehetett azoknak a terveknek a megvalósításáról, amelyek kedvéért oly sürgősen minket akartak oda kivinni" – emlékezett e kevéssé ismert „tervekre" Gábor Mózes, Kun Béla közeli munkatársa.[25] „Nemrég még abban reménykedtünk – utalt ezekre az elképzelésekre Kun 1920 őszén –, hogy Szovjet-Galícia egy új hidat alkot Szovjet-Ukrajna és Magyarország között, de az utóbbi események a frontokon azt bizonyítják, hogy ez lehetetlen."[26] (Ekkor már az volt a véleménye Kun Bélának, hogy legfontosabb feladata „bekapcsolódni a Vrangel megsemmisítését célul kitűző harcokba, figyelembe véve azt, hogy ez most a legfontosabb feladat a világforradalom fejlődése szempontjából nézve".[27])

Kun a Vrangel elleni hadműveletekbe való bekapcsolódását megelőzően többször járt Moszkvában is, ahol a nemzetközi munkásmozgalom, illetve az európai forra-

dalmi helyzet lehetőségeit vitatták. Véglegesen december közepén tért vissza a frontról Moszkvába. Első nyilvános fellépésén, december 22-én a szovjetek VIII. összoroszországi kongresszusán már a krími harcok befejezéséről számol be.[28] A következő napokban azonban már a Komintern V. B. munkájába kapcsolódik be. A V. B. január 10-i ülésén támogatja Andersen Nexønek a dán forradalmi irányzatok szervezeti egysége helyreállítására levélben tett javaslatát, s indítványozza egy háromtagú bizottság felállítását. A következő, január 14-i ülésen, ahol a V. B. és a Szűkebb Iroda kibővítéséről tárgyalnak, Kunt az utóbbi tagjai közé is beválasztják.[29]

Az az időszak, amikor Kun Bélát a Komintern legfelső vezető testületének tagjává választották, súlyos vitáktól volt terhes. A következő napokban került sor Livornóban az olasz szocialista pártkongresszusra, a szakításra Serrati centrista többségével és az Olasz Kommunista Párt megalakítására, majd ezzel kapcsolatban szakadásra a centristákat és a kommunistákat 1920 decemberében egyesítő német – tehát az olaszországinál szélesebb alapokon létrejött – pártvezetésben.[30] A nagy visszhangot és súlyos következményeket kiváltó szakadás Németország Egyesült Kommunista Pártja Központi Bizottságának 1921. február 22–24-i ülésén következett be, s alapvetően befolyásolta Kun Béla tevékenységét, amelyet mint Komintern-megbízott 1921 márciusában Németországban fejtett ki.

A NÉMETORSZÁGI „MÁRCIUS" ÉS A KOMINTERN III. KONGRESSZUSA

Kun Bélát kimutathatóan már február elejétől foglalkoztatják a Németországban lezajló események. Magáról a pártvitáról nem publikál, áttekintő értékelést ad azonban közre az általános helyzetről. Véleménye igen határozott. A moszkvai *Vörös Újság* február 19-i számában, „Az imperializmus boszorkánytánca" című cikkében a Németországra háruló, egyre súlyosabb háborús jóvátételi terhek elnyomorodást okozó és elkeseredést szülő hatásáról cikkezve állapítja meg: „Az antant imperializmus boszorkánytáncával párhuzamosan Németországban megkezdődik a *forradalmi tánc*." E véleményét fejti ki Kurt Geyernek is, akivel Zinovjev és Samuel Guralsky társaságában utazik Pétervárról Moszkvába, hogy részt vegyenek a Szűkebb Iroda ülésén. Az éjszakai beszélgetést másnap, február 21-én szélesebb körű vita követte. Geyer részletes beszámolót tartott a Szűkebb Irodában, amit Radek és Guralsky korreferátuma egészített ki. A fő téma a német pártvezetésben kialakult két csoport, a Heinrich Brandler vezette, akciót sürgető fiatalok és a Paul Levi, Clara Zetkin véleményét támogató, az év januárjában meghirdetett egységfront-politika folytatását, a párt tömegbázisának, befolyásának erősítését és a reakció elleni szélesebb összefogást támogatók közötti nézeteltérés, illetve annak áthidalása volt. Az ülésen Radek az egységfronttaktika alkalmazásának további szükségessége mellett érvelt, Lenin hasonló álláspontját is idézve. Guralsky a párt megnövekedett taglétszámára és befolyására hivatkozva lehetségesnek tartotta a nyílt harc kirobbanását is a hatalom megragadásáért. A vita másnap és harmadnap, immár a Komintern V. B. ülésén folytatódott. Kun Béla, akárcsak Zinovjev és Buharin, akciót sürgetett. Radek és Geyer nem tartották még érettnek a helyzetet a „forradalmi akcióra", amely az elkeseredett tömegek spontán csatlakozása eredményeképpen – Zinovjev véleménye szerint – a proletárdiktatúráért folytatott általános felkelésbe torkollna. Radek végül az előző

este Lenin és közte lefolyt beszélgetésre hivatkozott, s Lenin véleménye elegendő volt ahhoz, hogy a fő irányvonal meghatározását „vitakérdésként nyitva hagyják".[31]

A Komintern V. B. 1921. február 22–23-i ülésén – mint arról a rendelkezésre álló jegyzőkönyvkivonat tanúskodik – már nem volt szó „forradalmi akciókról". (Guralsky, aki határozottan képviselte ezt az irányvonalat, nem is vett részt az ülésen.) Amit a Komintern németországi politikája szempontjából hangsúlyoztak, az a kommunista párt két irányzatának az „összebékítése" volt.[32] Igaz, különféle megoldásban: Zinovjev és Buharin élesen foglal állást az opportunistának és akcióképtelennek ítélt Paul Levivel szemben, nem tartva rossz megoldásnak eltávolítását a vezetésből. Radek ellenük szólalt fel – megalapozatlannak ítélve Zinovjev és Buharin érvelését és túltéve magát a Levivel szemben táplált ellenszenvén. Őt támogatta Kurt Geyer – Paul Levi híve és a német párt képviselője a Komintern V. B.-ben. Kun Béla egy közbülső megoldásra tett határozati javaslatot. Bár a Szűkebb Iroda ülésén ő is szólt a német párt akcióképtelenségéről, a V. B. ülésén nem ítélte el a német párt által 1921 januárjában közreadott, valamennyi munkásszervezet reakció elleni összefogását sürgető dokumentumot, a „nyílt levelet" (mint Zinovjev és Buharin), s javaslatában csupán arra szorítkozott, hogy a „Végrehajtó Bizottság óvást emel Németország Egyesült Kommunista Pártja néhány képviselőjének a tárgyalásai ellen".[33] A kiegészítő javaslatot a V. B. elutasította – az egyetlen tartózkodó Radek volt.

Lényegesebb azonban az elfogadott két határozat, melyek teljes szövege a következő volt:

„1. A Végrehajtó Bizottság fenntartja eddigi álláspontját Olaszországgal kapcsolatban és támogatja az Olasz Kommunista Pártot (egyhangúlag elfogadva).

2. A Végrehajtó Bizottság tiltakozik Levi livornói és azt követő magatartása ellen (Geyer ellenében elfogadva)."[34]

E két határozatból egyértelmű, hogy sem a Szűkebb Iroda, sem pedig azt követően a Komintern V. B. nem döntött forradalmi akciókról. Amit szükségesnek láttak, az a német pártvezetés ellentéteinek az elsimítása volt – lehetőleg (Zinovjev és Buharin különös nyomatékkal hangsúlyozták) az opportunistának ítélt Levi-csoport háttérbe szorításával. Erről volt szó azokban a napokban, amikor Kun Béla megkapta megbízotti feladatát. Korabeli másodlagos források is megerősítik ezt a tényt, mégpedig az érintett ellentáborból papírra vetve, illetve publikálva. Ilyen Kurt Geyer beszámolója a Szűkebb Iroda és a V. B. üléséről, valamint Paul Levi néhány hónappal későbbi dokumentumpublikációja. Ez utóbbi egyik érdekes – és perdöntő – darabja az a távirat, melyet a német pártvezetés kapott a Komintern vezetésétől (Trockij aláírásával) Kun Béla Berlinbe érkezése után. Szövege: „Amennyiben K. B. ostobaságokat kezd elkövetni, küldjék vissza Oroszországba."[35]

A Szűkebb Iroda és a V. B. ülése után, február 26-án – amint az Lenin titkárainak feljegyzéséből kitűnik – Lenin külön is fogadta Kun Bélát. E találkozásról nem maradt fenn dokumentum, egy nyilvánvaló tény azonban a találkozó létrejöttéből is következik, egy másikra pedig Lenin későbbi bírálataiból lehet következtetni. Az egyik, hogy Lenin nagy jelentőséget tulajdonított Kun ekkor jóváhagyott illegális németországi útjának. A megbízatás és a találkozó egyben jelzi Kun tekintélyét és Lenin feltétlen bizalmát is. Németország ugyanis akkor a Komintern számára a legnagyobb taglétszámmal rendelkező kommunista párt országa volt, egyben a közép- és nyugateurópai forradalmi mozgalom központja. A másik tény, amely már a találkozó

tartalmi vonatkozásaira utal, hogy Lenin későbbi, Kun németországi tevékenységével kapcsolatos kritikájában egyetlen megjegyzés sincs arról, hogy Kun Béla nem az előzetes megállapodásoknak megfelelően járt volna el felelős, lényegében teljhatalommal felruházott Komintern-megbízotti minőségében. A találkozón ugyanis – ami a tartalmi vonatkozásokat illeti – nyilvánvalóan arról a kérdésről volt elsősorban szó, ami tárgya volt a Szűkebb Iroda és a V. B. vitájának és ami a Komintern vezetését ekkoriban a leginkább foglalkoztatta: az egységfront-politika alkalmazhatóságának és lehetőségeinek megítéléséről és a német pártban ezzel kapcsolatban mind határozottabban körvonalazódó frakcióharcról, a már említett Paul Levi és Ernst Däumig (a párt két társelnöke), illetve a Heinrich Brandler, Walter Stoecker és Paul Böttcher-csoport közötti pártszakadással fenyegető ellentétekről. A Kominternben a február végi napokban erről rendelkeztek információkkal, s a frakcióharc felszámolását tekintették a fő feladatnak. Ezzel függhetett össze Kun megbízatása is.[36]

Az irodalomban igen elterjedt nézet, hogy Kun Béla személyesen is részt vett Németországban az „offenzívaelmélet" és -taktika kidolgozásában, s így mintegy kezdeményezője volt a közép-németországi márciusi harcoknak. A tények cáfolják ezt: Kun Béla még nem volt Németországban, amikor március 4-én a német párt központi lapjában, a *Die Rote Fahné*ben megjelent a programadó vezércikk. Mint arról szó volt, Kunt február 26-án személyesen fogadta Lenin – a dokumentum csupán 1979 óta ismert[37] –, így legkorábban másnap, február 27-én indulhatott útnak. S figyelembe véve az utazáshoz szükséges időt, melyet az irodalom[38] gondos utánajárással tisztázott, s ami akkoriban 5–6 nap volt, Kun csak március 4-én vagy az azt követő napokban érkezhetett Berlinbe. (E kérdés megválaszolásánál nem perdöntő, de Kun valószínűleg csak március 8–10-e körül érkezett meg. Ezt valószínűsíti, hogy 10-e előtt nincs nyoma ott-tartózkodásának. S még egy adalék: március 2-án Moszkvából keltezte üdvözletét a csehszlovákiai német kommunista párt alakuló kongresszusának, melyet a jegyzőkönyv teljes terjedelemben közöl.[39])

Amikor Kun Béla a Komintern megbízottjaként felvette a kapcsolatot a német pártvezetéssel, a helyzet már alapvetően más volt, mint amire Moszkvában számítottak. Időközben ugyanis lezajlott a KB ülése, amelyen a Levi-csoport lemondott a KB-tagságról: Kun eredeti missziója, a két irányzat megbékítése a Brandler-szárny erősítése mellett,[40] immár lehetetlenné vált. A Brandler vezette KB már egyértelműen az „offenzívaelmélet", a támadáselmélet gyakorlati megvalósítását tűzte napirendre, amihez – különösen Közép-Németországban – a feltételek is kedvezőeknek tűntek. Ezt jelezte a KB március 4-i felhívása, mely a korábbi, a Szovjet-Oroszországgal való viszony és diplomáciai kapcsolatok normalizálása fő jelszó helyett már azt hangsúlyozta, hogy „a német munkásosztályon már csak a közvetlen harc segíthet: a német burzsoá kormány megdöntése".[41]

Az „offenzívaelmélet" képviselői azonban korántsem értékelték úgy a helyzetet, hogy Németországban megértek a forradalom feltételei. A kormány megdöntésének jelszava a Fehrenbach vezette kisebbségi polgári pártok alkotta kabinet ellen irányult, melynek a szociáldemokrata párt is ellenzéke volt.[42] Ennek helyébe egy munkáskormányt kívántak állítani, amely – Brandler szavaival – „Oroszországgal szövetséges, és valóban képes a német munkásosztályt mozgósítani saját kizsákmányolói ellen..."[43]

Kun Béla álláspontját jelentős mértékben befolyásolhatta továbbá, hogy a későbbi

események szempontjából döntő március 17-i KB-ülés idején vált ismertté a kormány provokatív terve: Hörsing szászországi belügyminiszter március 16-án rendőri alakulatok bevetését jelentette be a közép-németországi Halle–Merseburg iparvidékre a különféle fegyveres osztagok leszerelése, a rend helyreállítása ürügyén, ténylegesen a kommunista párt fegyveres erőinek felszámolása céljával. Az akciót kétségtelenül a baloldal visszaszorítása első lépésének szánták, amit jelzett, hogy a bejelentés nemcsak az e területen a legjelentősebb erőkkel rendelkező kommunisták, hanem a szociáldemokraták körében is felháborodást váltott ki. A KB-ülésen egyhangúan az ellenállás mellett foglaltak állást, az ellenállás módjáról azonban vita alakult ki.

A Brandler-csoport általános sztrájkot és – ha arra szükség van – fegyveres harcot javasolt. Karl Becker és Paul Böttcher az egységfront-politika alapján a kormány megbuktatásának jelszava mellett érvelt, Zetkin – ezt nem a KB-ülésen, hanem személyesen Brandlernek fejtette ki – a provokáció elhárításával és a munkáspártok akcióegységével vélte kivédhetőnek a csapást. Az ülés idején azonban már ismertté vált, hogy sem a jobboldali nacionalista szervezetek, sem pedig a kommunista pártból kiszakadt baloldaliak (az úgynevezett Németország Kommunista Munkáspártja – KAPD) nem hajlandók ellenállás nélkül átadni fegyvereiket. Mindezt figyelembe véve a KB többsége egy esetleges rendőri akcióval szemben a fegyveres ellenállás mellett döntött. Ezt az irányvonalat képviselte Kun Béla is, s ennek adott hangot a KB-ülés utáni napon a *Die Rote Fahné*ban megjelent cikkében. Véleménye nyilvánvalóan jelentős súllyal esett latba, erősítve a Brandler-vezetés tekintélyét.

Mindez azonban még a tényleges provokációt megelőző napon történt. Hörsing csak másnap, március 19-én adott parancsot a rendőri egységek bevonulására, amire a munkásság előbb spontán, majd mind szervezettebb sztrájkokkal, tüntetésekkel, sőt fegyverekkel válaszolt, de korántsem oly tömegesen, mint ahogyan arra a KB-ülésen számítottak. A kommunista párt helyi vezetése meglehetősen nagy késéssel látott hozzá az általános sztrájk és a fegyveres harc szervezéséhez.

Kun Béla Berlinből követte az eseményeket. A fegyveres harcok előestéjén, s a később „márciusi akció" néven ismertté vált eseménysor idején keletkezett egyetlen ismert írásában a forradalmi harcban megvalósuló munkásegységben reménykedett. „Aki nincs velem – ellenem van!" című cikkében a kommunista párt követésére szólította fel a szociáldemokrata munkásokat, s a reakcióval folytatott harccal egy időben harcra saját reformista vezetőik ellen is.[44]

Kun Béla nézeteinek pontos elemzéséhez és gyakorlati tevékenységének bemutatásához nem elegendőek a rendelkezésre álló források. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy Kun jelentős propaganda- és szervezőmunkát vállalt magára és vezető szerepe volt az események irányításában. A harcok idején arra törekedett, hogy a párt úrrá legyen mind a vezetésen belüli nézeteltéréseken, mind pedig az események színhelyén uralkodó káoszon. Ehhez igénybe vette természetesen régi harcostársait, a vele együtt érkezett Pogány Józsefet és a Németországban levő magyar emigránsokat, köztük a fegyveres harc szervezésére Steinbrück Ottót és Münnich Ferencet.[45] Kun Béla későbbi írásaiból – elsősorban a Komintern III. kongresszusára August Thalheimerrel együtt készített tézistervezetéből – egyértelműen kitűnik, hogy az „offenzív taktikát" és az egységfront „alulról" formulát alkalmasnak ítélte a tömegek megnyerésére, ha nem is közvetlenül a proletárdiktatúráért folytatott harc érdekében, de annak egy későbbi időpontban való támogatása reményében. Az is dokumentálható, hogy Kun,

miközben igyekezett közvetíteni a párt Brandler- és Levi-szárnya között, meglehetősen egyértelműen az előbbiek álláspontját képviselte. Forradalmi optimizmusát az is táplálta, hogy jelentősen túlbecsülte a forradalomra kész németországi erőket. Levi egyik Leninnek szánt, március 27-i levelében például azt írta, hogy a „Komintern V. B. küldötte", tehát Kun, arról igyekezett meggyőzni őt és Clara Zetkint, hogy a párt mintegy 500 000 tagja másfél millió munkást képes mozgósítani a harcra, amelynek szükségessége mellett érvelve Szovjet-Oroszország nehéz helyzetére is hivatkozott.[46]

Kun Béla Komintern-megbízotti tevékenységének másik, kevésbé ismert mozzanata a Csehszlovákia Kommunista Pártja megalakításának előkészítésében játszott szerepe.

Csehszlovákiában 1919 őszén a szociáldemokrata párt baloldala önálló frakcióvá szerveződött, majd a párt XIII. kongresszusán (1920 szeptemberében), a tagság többségének támogatásával, felvette a Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt (baloldal) nevet, s alapelveiben elfogadta a Komintern 21 pontos felvételi feltételét. 1921 januárjában a csehországi Német Szociáldemokrata Munkáspárt balszárnya is különvált, majd március 12–15-i kongresszusán önálló párttá alakult, Karl Kreibich vezetésével.

Még a német párt kongresszusát megelőzően, március 2-i moszkvai keltezéssel küldött Kun a küszöbönálló pártalakulást üdvözlő táviratot a Komintern V. B. Nemzetközi Részlege vagy Nemzetközi Végrehajtó Bizottsága[47] nevében. A dokumentum azonban korántsem csak formális jellegű: üdvözli a Csehszlovákia Kommunista Pártja (Német Részleg) nevet felvenni kívánó szervezetet, azonban határozottan leszögezi, hogy „a nemzetközi és nemzeti politika szempontjából az lenne előnyös, ha a cseh és szlovák munkások is kezdeményezőként lépnének fel e területen". Ezért az új párt megalakulásánál felhívja a figyelmet a lépés „ideiglenes jellegére", s végső megoldásnak a cseh, a szlovák és a német munkásokat egyesítő párt létrehozását tekinti.[48] A két párt vezetése között azonban korántsem volt összhang. A német szekció Bohumir Šmeral rugalmasabb politikáját, mely lehetővé tette a régi szociáldemokrata többség megnyerését, opportunizmusként értékelte, s erre hivatkozva halogatta a Komintern és Kun – s tegyük hozzá, Lenin – sürgette egyesülést.[49] E vitába kapcsolódott be a következő napokban Kun Béla és mellette Rákosi Mátyás, valamint Alpári Gyula. Annyi ismert, hogy Kun Béla – éppen a „márciusi akció" előestéjén – március 20-án találkozott a csehszlovák pártok képviselőivel, majd az ezt követő napokban is tárgyalt a pártegyesítésről. Álláspontjáról viszont nem maradt fenn dokumentum. Egy Antonín Zápotocký és Šmeral által a Komintern V. B.-hez intézett üzenetből csupán az derül ki, hogy a cseh pártvezetők tiltakoztak Rákosi és Alpári módszerei ellen, kérve visszahívásukat Moszkvába.[50] Az azonban bizonyos, hogy rá is vonatkozik Leninnek inkább a németországi tevékenységével, mint a csehszlovák párttal kapcsolatos megjegyzése, mely szerint: „Én szintén meg vagyok győződve arról, hogy magyar barátaink Közép-Európában helytelenül viselkedtek és rossz taktikát követtek."[51]

A márciusi akció után Kun Béla még Berlinben maradt, segítette a pártvezetést a vereséget követő súlyos helyzetből való kilábalásában. Szerepe volt abban, hogy a KB április 7–8-i ülésén a pártvezetés egysége fennmaradt. Igaz, ennek ára nem volt csekély: az „offenzív taktikát" továbbra is fenntartotta a KB határozata, egyben

44: 6 arányban (3 tartózkodással) elvetette Zetkin egységfrontos, a pártvezetőséggel szembeni bizalmatlansági indítványt is tartalmazó tervezetét.[52] A KB-ülésen, elsősorban Levi kritikáját visszautasítva, amely szerint a Komintern-küldöttek, Kun és Guralsky a KB feje felett átnyúlva adták ki utasításaikat, Brandler határozottan kijelentette: „... amióta e két képviselő ismét itt van, semmilyen kérdésben sem merültek fel differenciák a V. B. képviselői és a KB tagjai között".[53]

E kérdés tisztázása olyannyira fontos volt, hogy április 29-i ülésén már maga a Komintern V. B. állapította meg külön dokumentumban: „Durva hazugság az az állítás, mely szerint a márciusi eseményeket a Komintern V. B. vagy annak képviselői kezdeményezték. Erre a mesére csak a német ellenforradalmároknak van szükségük, kikhez Levi csatlakozott."[54]

A dokumentumot, amely más kérdések tárgyalása mellett bejelentette, hogy a Komintern III. kongresszusán visszatérnek az ügyre, aláírta a Komintern V. B. teljes tagsága – a szovjet delegáció nevében Lenin, Trockij, Buharin, Zinovjev és Radek. Mindez azonban – amint ekkorra már kiderült – korántsem jelentette azt, hogy a V. B. valamennyi tagja, s köztük a szovjet delegáció egyetért az offenzív taktikával.

Nem tisztázott, hogy Kun Béla meddig tartózkodott Németországban és mikor érkezett vissza Moszkvába. Annyi bizonyos, hogy május első napjaiban már csak Guralsky képviseli a Komintern V. B.-t a német pártnál, s június elején Kun már Moszkvában készíti tervezetét Thalheimerrel a Komintern III. kongresszusának taktikai téziseihez.[55]

Amikor Kun Moszkvába érkezve tájékozódik a helyzetről, világossá válik számára hogy a német párt – már az ő közreműködése nélkül készült – politikai tézistervezete[56] nem védhető. Ekkor készítik el Thalheimerrel közösen azt a tervezetet, amely bár alapjában fenntartja az „offenzívaelméletet", az offenzívát magát már tágabban értelmezi, mint a korábbi dokumentum. Azzal érvelnek, hogy lezárult a Komintern történetének első szakasza, amelyet „az erők összegyűjtésének propagandisztikus periódusa" jellemzett, és elérkezett az akciók ideje. Az akció azonban itt már nem azonos a fegyveres harccal: annak előkészítésére irányul, a párt tömegbefolyásának növelését tűzi ki célul. Ennek során szükségesnek ítélik „a munkásosztály szociálisan döntő részének szervezését".[57]

Kun Béla és Thalheimer tervezete a szovjet tervezettel együtt (ez utóbbit Radek fogalmazta) május második felében került a Komintern V. B. elé. A vitában lényegében Radek tervezetét fogadták el, azonban több gondolatot átvettek – így az idézetteket is – Kun és Thalheimer anyagából.

Radek június 1-jén küldte el mindhárom dokumentumot Leninnek, aki a „márciusi akcióra" vonatkozó más anyagok áttanulmányozása után június 10-én Zinovjevhez intézett terjedelmes levélben fejtette ki véleményét.

Lenin élesen megbírálta Radek téziseit, melyeket terjengőseknek és nem kellően egyértelműeknek ítélt, majd a következőket írta: „1. még ma (ha már Buharin azt állítja, hogy az alapvető kérdésekben legkésőbb ma kell dönteni; pedig jobb volna ezt elhalasztani) pontok szerinti szavazással mint alapjaiban helyteleneket el kell vetni Thalheimer és Kun Béla téziseit. Mindent elront, ha nem ezt teszi és elnéző lesz." Majd a német párt által még 1921 januárjában közreadott, a reakció ellen valamennyi munkásszervezet összefogását sürgető dokumentum, az úgynevezett „nyílt levél" tak-

tikája mellett foglalt állást: „Következésképpen: a »nyílt levél« taktikája mindenütt kötelező. Ezt nyíltan, szabadon, világosan meg kell mondani, mert a »nyílt-levél«-lel kapcsolatos ingadozások szerfelett károsak és szerfelett szégyenletesek és *szerfelett elterjedtek*. Ez tagadhatatlan. Mindazok, akik nem értették meg ezt a »nyílt levél« taktikájából adódó kötelezettséget, legkésőbb egy hónappal a Kommunista Internacionálé III. kongresszusa után *kizárandók* a Kommunista Internacionáléból."[58]

Kun Béla a Komintern III. kongresszusát megelőző vitákban kétségkívül azok közé tartozott, akik bár már felismerték az „offenzív taktikának" mint átfogó koncepciónak a tarthatatlanságát, de ellenezték a Lenin által követelt „hidegvért és fegyelmet", az egységfrontot, s türelmetlenül keresték a politikai vagy gazdasági konfliktusokban rejlő „forradalmasító" elemeket. Kunnak ezt az álláspontját bírálta Lenin a német pártküldöttség és az OK(b)P KB Irodája tagjainak közös megbeszélésén június 15-én, majd két nappal később, június 17-én a Komintern V. B. ülésén, ahol a francia párt helyzetét elemezték. (Megjegyzendő, hogy Kun nézeteit részben támogatta Radek is, aki még a kongresszust közvetlenül megelőzően, június 21-én, Kun Bélához hasonlóan javasolta a német pártvezetőséget bíráló Zetkin kizárását.[59])

Kun Béla a Komintern III. kongresszusán kettős nyomás alatt állt. Egyrészt a német delegáció, amely korábban igyekezett megnyerni őt májusi dokumentumának támogatásához, lényegében ellene fordult, amikor elvetette a Thalheimerrel közösen kidolgozott téziseket, melyek nem támogatták offenzív „irányelveiket".[60] Másrészt az általa is feltétel nélkül elismert Lenin kritikája befolyásolta. Nem tisztázott kellően, hogy Lenin milyen szerepet játszott Kun visszarendelésében Németországból, az azonban közismert, milyen élesen bírálta nézeteit többek között a lengyel, a csehszlovák, a magyar és az olasz kongresszusi küldöttek különmegbeszélésén.[61] Nyilvánvalóan szerepe volt ennek abban, hogy Kun Béla végül is nem tartotta meg előadói beszédét a kongresszuson, s az eredetileg az ő referátumaként feltüntetett szervezeti kérdések előadását Wilhelm Koenenre bízták.[62]

Kun Béla nem vett részt abban az éles vitában sem, amely a kongresszus plénumán az „offenzív taktika" védelmezői és ellenfelei között kibontakozott.

Szerepe azonban részben a német pártküldöttség védelmében, illetve az „offenzív taktika" részleges védelmében nyilvánvaló volt. Amint arra Radek egy megjegyzése utal, még az előzetes viták során Kun Béla az általa és Thalheimer által fogalmazott téziseken is túllépett, és lényegét tekintve elfogadhatónak ítélte az orosz delegáció által előterjesztett téziseket. Álláspontját Radek a tézisek vitáját követő zárszavában a következőképpen idézte: „Mi túlságosan kiéleztük a dolgot [ti. a Kun–Thalheimer-téziseket – *Sz. G.*], mivel attól tartottunk, hogy Önök, megrettenve vereségünktől, túlságosan is az ellenkező végletbe esnek."[63] Kun tehát egyetértett azzal, hogy a német „március" vereség volt, de élesen szembeszállt azzal a felfogással, hogy a párt alapvető hibát követett el az „offenzív taktikával", s még kevésbé értett egyet azzal, hogy – más pártok okulására is – a kongresszus nyilvánosan bírálja a német pártvezetést. E két törekvés a kompromisszumokat kereső Radeknél jóval határozottabban nyilvánult meg Trockij beszédeiben.

A kongresszus krónikájának kevéssé ismert részlete, hogy Trockij, a szovjet delegáció egyik legaktívabb tagja, hosszú levélben kísérelte meg rábírni Lenint a Kun Béla elleni még „élesebb fellépésre". Beszámolva a kongresszus július 2-i esti üléséről, illetve annak előzményeiről, többek között ezt írta: „Másrészt Kun Béla kijelentette

mindenkinek, s egyeseknek külön-külön is – így nekem is –, hogy egyetért Leninnel, Zinovjevvel és Buharinnal, de nem ért egyet velem. Ez még beszédem előtt volt... Beszédemben, amelyet remélem Ön együtt kap meg e feljegyzésemmel, szolidaritást vállaltam Zinovjev beszédével, de kategorikusan szembeállítottam téziseinket a kiegészítő javaslatokkal..." (A Radek által előterjesztett tézisekről, illetve a német–olasz módosító javaslatokról van szó – *Sz. G.*) Trockij úgy véli, hogy Lenin közbelépése azért szükséges, mivel Kun arra törekszik, hogy a mérsékeltebb hangvételű tézisekkel való elvi egyetértését hangsúlyozva Lenint, Zinovjevet és Radeket egyesítve „elszigetelje" őt.[64]

Trockij e feltételezése nyilvánvalóan túlzás volt, az azonban kétségtelen, hogy Kun valóban megkísérelte – Trockij beszédét követően – ellenében kiélezni az ellenzék fellépését. Az ülésen rövid felszólalásában – ez volt egyben egyetlen beszéde a kongresszuson – ellenezte a vita lezárását Trockij beszédét követően, követelte annak folytatását: „Trockij elvtárs most egyórás beszédében támadást intézett az úgynevezett baloldal ellen, s ezt egy olyan tónusban tette, hogy e beszédre nekünk feltétlenül válaszolnunk kell."[65] S bár a vitát nem folytatták – már éjjel 1 óra is elmúlt ekkor, s a következő napon a szintén fontos szakszervezeti kérdés vitáját kellett megkezdeni –, a magyar delegáció többsége nevében Kun Béla, a lengyel párt részéről Ernest Brand, a Kommunista Ifjúsági Internacionálétól Keller, a csehországi németektől Karel Kreibich és az osztrákoktól Franz Koritschoner aláírásával a következő nyilatkozat bekerült a jegyzőkönyvbe: „Az alulírott küldöttségek kijelentik, hogy elvben elfogadják az orosz delegáció által javasolt taktikai téziseket, azonban határozott fenntartásuknak adnak hangot azzal az értelmezéssel szemben, amelyet Trockij a tézisek kapcsán beszédében kifejtett."[66]

Trockij levele, Kun Béla álláspontja és a nyilatkozat valószínűleg együttesen váltotta ki Lenin éles szavait a taktikai téziseket tárgyaló kongresszusi bizottság július 6-i ülésén. A beszéd maga nem ismert, de két ezzel kapcsolatos levelet idéz az irodalom. Az egyik levél szerzője Kun Béla, és ez Leninnek szól, a másik Lenin válaszlevele. Kun levelében indulatosan visszautasítja „a magyar emigránsok elleni hajszát" – nyilván a márciusi akcióban részt vettek bírálatát. Lenin azonban nem visszakozik a lényeget illetően, de megértő Kun Béla álláspontja iránt. Egy önkritikus mondat után, amelyben emlékeztet arra, hogy 1917 augusztusában emigránsként ő is terjesztett elő túlságosan balos javaslatot, azt írja: „Természetes, hogy az emigránsok gyakran foglalnak el »túlságosan balos« pozíciót. Én korábban is és most is távol vagyok attól a gondolattól, hogy szemrehányást tegyek ezért olyan nagyszerű, odaadó, hű és érdemekben gazdag forradalmároknak, amilyenek a magyar emigránsok, akiket mindenki, az egész Kommunista Internacionálé tisztel."[67]

Kun Béla válaszlevelének figyelemre méltó vonása, hogy egyetlen szóval sem igyekszik benne védelmébe venni magát az „offenzív taktikát" – azokat támadja, akik a harcok idején s azokat követően „nyilvánosan denunciálták az emigránsokat". S ez már jelentősen különbözött a Moszkvába érkező Kun véleményétől. Belátása nyilván közrejátszott abban, hogy a magyar és a nemzetközi kommunista mozgalom elismert vezetőjeként választották újjá tisztségeiben: tagja lett a Komintern V. B.-nek és legfelső vezető szervének, a Szűkebb Irodának, s újabb megbízatásként a Költségvetési Bizottságnak is.[68]

A Komintern III. kongresszusán elfogadott irányvonal ugyanakkor messze elma-

radt azoktól a követelményektől, amelyeket Lenin a kongresszust megelőzően kifejtett. Bár a taktikai tézisekben leszögezték, hogy „a forradalmi mozgalom háború utáni első szakasza, amelyet spontán és hatalmas ütőerő, a módszerek és a célok kialakulatlansága és az uralkodó osztályok hallatlan pánikja jellemzett, lényegében, úgy látszik, lezárult. A burzsoáziának mint osztálynak az önbizalma és állami szerveinek külső ellenállóképessége kétségtelenül megerősödött"[69], az egységfronttaktika határozatban történő rögzítésére, de még részletesebb elemzésére sem került sor. A kongresszus dokumentumai közül egyedül a kongresszust követően nyilvánosságra hozott kiáltványban hangsúlyozzák e lehetőséget, azonban korántsem a „nyílt levél"-ben megfogalmazott pontossággal és részletességgel.[70]

Összevetve Kun Bélának a kongresszust követően megjelentetett írásaiban kifejtett álláspontját a kongresszusi küldöttek többségének – és hozzátehetjük, a Kominternen olyan vezetőinek, mint Zinovjev, Buharin – véleményével, meglehetősen egyértelműen kitűnik, hogy Kun Béla ekkor nem képviselt külön irányvonalat. Véleménye – amint azt a moszkvai *Vörös Újság*ban a III. kongresszust értékelő, ismertető cikke mutatja – megegyezett a többség véleményével. Elfogadta „a tömegek megnyerésének" elsődlegességét és a „részakciók" szükségességét hangsúlyozó irányvonalat, a kongresszus által meghirdetett „Be a tömegekbe!" jelszót, mindezt azonban kifejezetten a proletárdiktatúráért folytatott közvetlen harc előkészületeinek jegyében. Ebben nem különbözött elképzelése sem Zinovjevétől, sem pedig Buharinétól. (Lenin, Trockij és Radek e vitában nyilvánvalóan a kisebbséget képviselte, s az ő megközelítési módjuk sem volt egységes.) Kun Béla a kongresszus kritikai megjegyzései közül a többség megjegyzéseinek adott helyet: Serratit és Levit „mensevik árulóknak" nevezi, s nem szól a „márciusi akció" bírálatáról.[71] Baloldali elhajlásként egyedül a KAPD politikáját ismerteti, határozottan és a tőle megszokott publicisztikai élességgel. De egyetlen megjegyzése sincs az „offenzív taktika" védelmében, még e kifejezés sem található meg írásaiban. (A német és az olasz mozgalomnak ehhez még hónapokra lesz szüksége.)[72]

Meg kell jegyezni, hogy Lenin, akinek a kongresszuson volt alkalma felmérni a helyzetet – és már a dokumentumok ismeretében a lehető legélesebben elítélte Levit –, a kongresszusára készülő német párthoz intézett levelében nem tett említést sem általában az egységfront-politikáról, sem pedig a „nyílt levél"-ről. Három dologra figyelmeztetett: a pártegység helyreállításának szükségességére, a felkészülésre „az újabb, egyre döntőbb harcokra, a defenzívára éppúgy, mint az offenzívára – ez a leglényegesebb és legfontosabb a III. kongresszus határozataiban", s végül „a proletariátus többségének megnyerésére".[73]

Kun Béla írásai elsősorban abban különböznek az idézett gondolatmenettől, hogy valamennyiben éles megfogalmazások találhatók a szociáldemokrácia rovására – mintegy tükrözve már Kun frissebb németországi tapasztalatait is, melyek e korszakon túl is alapvetően befolyásolták gondolatmenetét.

A Komintern kongresszusa után Kun Béla fokozatosan mind nagyobb feladatokat vállalt a nemzetközi szervezet vezetésében, de azon kívül is. Ismeretes, hogy Lenin több ízben kéri véleményét, illetve javasolja bevonását a nemzetközi munkásmozgalmat érintő kérdések megvitatásába. Így a Komintern számára igen jelentős Információs és Statisztikai Részleg (ismertebb nevén Varga Iroda) létrehozásakor Radek és Trockij mellett az ő bevonását is javasolja az előkészítő munkálatokba, megkérdezi Kun véleményét Nogin, a bolsevik párt egyik alapítója Turkesztánba küldéséről.[74] Különleges eset volt az úgynevezett Lorman-ügy. Még 1921 júliusában, a Komintern kongresszusára érkező lengyel Bund küldötte, Lorman arról tárgyalt a Komintern vezetőivel, hogy a Bund, az Általános Zsidó Munkásszövetség lengyelországi szervezete bizonyos feltételek mellett belép a kommunista világpártba. (A Bund szovjet-oroszországi szervezetének baloldali csoportjai 1921 során beléptek az OK(b)P-be, s ezzel a szervezet felbomlott.) A tárgyalások idején azonban Lorman többször is találkozott Moszkvában a mensevikek vezetőivel, s megkísérelte külföldre kicsempészni irattáruk egy részét. A „Lorman-ügyet" az Adolf Warskiból, Kun Bélából és Józef Unslichtból álló különbizottság vizsgálta, amely úgy határozott, hogy javasolja a Bund KB küldöttének a kiutasítását. Lenin azonban nem tartotta elegendőnek a kiutasítást, hanem Lorman letartóztatása mellett foglalt állást. Az OK(b)P Politikai Bizottsága végül Lenin és nem a Komintern különbizottsága álláspontját fogadta el.[75]

E megbeszélések témái is jelzik, hogy Kun Béla rendkívül szerteágazó tevékenységet folytatott. Amint arról a Komintern vezető szerveinek korabeli jegyzőkönyvkivonatai tanúskodnak, fő munkaterülete az agitáció és a propaganda volt, valamint az ezzel összefüggésben levő különféle akcióknak az irányítása. Így a Szűkebb Iroda 1921. augusztus 17-i ülésén Radek és Otto Kuusinen mellett tagja lesz annak a háromtagú bizottságnak, amely a Komintern által nemzetközi méretekben rendszeresen megtartott, úgynevezett propagandahét irányelveit hivatott kidolgozni, majd amikor – szintén a Szűkebb Iroda ülésén – augusztus 26-án létrehozzák a V. B. Állandó Propaganda Bizottságát, Jules Humbert-Droz, Mihail Borogyin, Radek és Egidio Gennari mellett Kun ennek is tagja lesz.[76]

Az akciók közül fontosságával és méreteivel egyaránt kiemelkedett az a nemzetközi kampány, amely az 1921 tavaszán a gabonatermő területeket sújtó aszály és a polgárháborús pusztítás következtében előállt, elsősorban a Volga menti lakosságot érintő éhínség áldozatainak a megsegítésére bontakoztattak ki. A kampány beindításában és szervezeti kereteinek meghatározásában vezető szerepe volt Kun Bélának. Szeptember 6-án mint a Szűkebb Iroda tagját, őt bízták meg azzal, hogy a *Pravda* „A Komintern oldalai" (Sztranyicski Kominterna) rovatában publikálja a kampányról készült első összefoglaló jelentést, majd a Komintern V. B. szeptember 14-i ülésén (ezen az ülésen változtatták a Szűkebb Iroda elnevezést Elnökségre) az ő javaslatára hozták létre a „Komintern és a Vörös Szakszervezeti Internacionálé közös bizottságát az éhezők megsegítésére". E bizottságnak lettek tagjai – szintén Kun javaslatára – Humbert-Droz, Popov és Radek a moszkvai központ munkatársaiként, s az európai, Berlinben létrehozott iroda tagjaiként Zetkin, Willy Münzenberg és Walter Stoecker. Ez utóbbi szervezet irányította a propagandamunkát és a gyűjtőakciókat, állt a reflek-

torfényben – különösen ami Münzenberget, az iroda titkárát illette. Ez a kampány jellegéből is következett: a segélyakciókban a kommunisták mellett részt vettek szociáldemokrata és polgári szervezetek is, amelyek számára – hol formális szempontok miatt, hol tényleges fenntartásaik következtében – a közvetlen moszkvai, és tegyük hozzá, Komintern-irányítás nem volt elfogadható. Így a Kun Béla vezette úgynevezett központi bizottság, amely az akciók tényleges irányítója és egyben nemzetközi koordinátora volt, mindvégig a háttérben maradt. (Később ezt a módszert alkalmazták a háborúellenes és antifasiszta egységszervezetek esetében is, amelyekben – amint arról később még szó lesz – Kun Béla ismét hasonló feladatokat látott el.) E munka fontosságát jelzi, hogy a Komintern V. B. Elnöksége szeptember 19-i ülésén egy különbizottságot neveztek ki (összetétele: Kun, Wilhelm Pieck, Boris Souvarine, Orlandis), hogy tájékoztatót állítson össze a kommunista pártok és a forradalmi szakszervezetek számára az akció jellegéről és szervezeti megoldásairól. E bizottság munkájának „felelőse" is Kun Béla lett. S egy újabb dokumentum, a Komintern V. B. Elnökségének szeptember 23-i üléséről: a Komintern részéről Kunt bízzák meg, hogy vegyen részt a Nyugat-Európába küldendő, szakszervezeti és pártvezetőkből álló, az éhínség elleni kampány támogatására kijelölt delegáció felkészítésében.[77]

Ez az az időszak, amelytől kezdve Kun Bélának feladata lesz a Komintern sajtójának és publikációs tevékenységének a támogatása, részben irányítása. Így a Komintern V. B. Elnöksége 1921. szeptember 6-i ülésén Radekkel és Kuusinennel együtt őt bízzák meg azzal, hogy készítse el az októberi forradalom évfordulójával kapcsolatos felhívást az illegális körülmények között tevékenykedő pártok számára. Ugyanezen az ülésen Radekkel és Zinovjevvel együtt azt a megbízást kapja, hogy készítse elő „a marxizmus legfontosabb elméleti és taktikai munkáinak" lefordítását három nyelvre és publikálását. Valamint – s ez talán legjelentősebb megbízatása e területen – már egyedül Kunt kérik fel arra, hogy „kifejezetten dokumentális jelleggel" rendszeresen tájékoztassa a *Pravdát,* illetve a Rosztával, a szovjet távirati ügynökséggel együttműködve heti két-három alkalommal a szovjet sajtót a Komintern V. B. és az Elnökség tevékenységéről.[78]

A sajtóval kapcsolatos Kunnak az a feladata is, melynek eredményeképpen a Komintern V. B. Elnöksége szeptember 14-i ülésén az általa előterjesztettek alapján elfogadták a Komintern eddigi központi sajtóorgánumának „átszervezését". Az átszervezés lényege, hogy a *Kommunyisztyicseszkij Internacional* című lap a Komintern elméleti folyóirata lesz, s mellette egy új orgánum indul, a szintén több nyelvű, azonban elsősorban mozgalmi információkat tartalmazó, a nemzetközi eseményeket és az egyes országok helyzetét, az egyes pártok politikáját ismertető *Nemzetközi Sajtó Levelezés* vagy ahogyan német címe *(Internationale Presse-Korrespondenz)* után ismertté vált, az *Inprekorr.* Az Elnökség ülése után, még ugyanazon a napon, a Komintern V. B. is jóváhagyta a tervezetet: a *Kommunista Internacionálé* című folyóirat főszerkesztője Zinovjev, a moszkvai szerkesztőség titkára Kun Béla lett, és ő látta el – Kuusinennel együtt – a „Szervezeti kérdések" című rovat vezetését is.[79]

Ebből az időszakból származnak Kun Béla szorosabb kapcsolatai a Kommunista Ifjúsági Internacionáléval és a Vörös Szakszervezeti Internacionáléval, a Profinternnel is, melyek tevékenységében – megszakításokkal – mindvégig részt vett. Augusztus 13-án bízza meg a Szűkebb Iroda „a Kommunista Ifjúsági Internacionálé és a Komintern közötti kapcsolat fenntartásával".[80] Ennél azonban – ebben az időszakban –

nyilvánvalóan fontosabb volt a forradalmi szakszervezeti mozgalommal kapcsolatos feladatkör.

Az 1921 nyarán létrehozott Vörös Szakszervezeti Internacionáléban az első komoly nézeteltérésre akkor került sor, amikor a Komintern és az új szakszervezeti központ egymáshoz való viszonyát kívánták meghatározni. E vita során az igen jelentős befolyású forradalmi szindikalisták a laza kapcsolódás mellett érveltek, a kommunisták a világpárt vezető szerepének elismertetése mellett.[81] A Kominternben végül is egy kompromisszumos megoldást fogadtak el: a kölcsönös képviselet elvét. A Komintern V. B. szeptember 14-i ülésén ezt a legfelső szintű vezetésre is kiterjesztették, ami azt jelentette, hogy nem csupán a Profintern Központi Tanácsában, illetve a Komintern V. B.-ben képviseltették magukat kölcsönösen (ami lényegében azt jelentette, hogy a Komintern V. B. Elnöksége mégiscsak felsőbb szerv maradt a Profintern számára), hanem a Profintern Végrehajtó Irodájában, illetve a Komintern V. B. Elnökségében is. A Komintern V. B. Elnöksége részéről a képviselő Kun Béla lett, felváltva a kapcsolatokért addig felelős Buharint. A Komintern V. B. Elnöksége szeptember 26-án Kunt bízta meg, hogy Humbert-Droz-val, illetve a Profintern részéről a főtitkár Szolomon Lozovszkijjal és Orlandisszal közösen dolgozzák ki az együttműködés alapelveit és szervezeti kereteit. Az ekkor kidolgozott alapelvek iránya – a forradalmi szindikalisták törekvéseivel szemben – a szorosabb kapcsolatok, illetve a Komintern, valamint a kommunista pártok vezető szerepének elismertetése volt, a Komintern V. B. ekkori álláspontjának megfelelően, amit Kun megbízásakor is hangsúlyoztak. (A megbízatást tartalmazó napirend címe a következő volt: „A Komintern és a Profintern közötti *szorosabb* kapcsolat létesítése.") A következő időszak tanácskozásain azonban, Zinovjev és Lozovszkij ellenében, Lenin határozott követelésére végül is a kölcsönös képviselet fenntartása mellett foglaltak állást. (Ekkor, 1922 nyarán Kun már nem vett részt a vitákban.)[82]

Kun Béla a Komintern V. B. Elnöksége tagjaként részt vett a különféle pártok tevékenységének segítésére létrehozott bizottságokban is. E bizottságok nem állandó jellegűek voltak, hanem az egyes problémák tisztázására, külön határozatok alapján alakították meg őket a Komintern, illetve az illető párt vezetőiből. Létszámuk öt fő körül mozgott, és feladatuk az volt, hogy határozati javaslatokat készítsenek a Komintern vezető szervei számára. Az 1921 júliusától 1922 márciusáig terjedő időszakban Kun részt vett az ukrán, a lengyel, a csehszlovák, a török, a spanyol, az észt, a koreai, a norvég és természetesen a magyar párt ügyeivel foglalkozó bizottságok munkájában. E bizottságok anyagai nem hozzáférhetőek, azonban a Komintern vezető szerveiben az egyes tervezetek előterjesztésekor kialakult vitákat egyes esetekben közzétették. E dokumentumokból nyomon követhető, hogy Kun Béla alaptörekvése az internacionalista vonal erősítése és a pártokon belüli nézeteltérések elsimítása volt – a különféle irányzatok megegyezése alapján. Kitapintható Kunnak ez az álláspontja abban az elméletileg is igen jelentős vitában, amely a Komintern V. B. 1921. november 21-i ülésén zajlott le. Az ülés fő napirendi pontja a „csehszlovák kérdés" volt.

A Komintern V. B. egyhangúlag üdvözölte az október 30-a és november 4-e között lezajlott egyesítő kongresszust, melyen a csehszlovák, a csehországi német, valamint lengyel kommunisták szervezete megalakította az egységes kommunista pártot. A pártalakulás azoknak az elvárásoknak megfelelően történt, amelyeknek Kun adott hangot korábban, a német kommunisták pártjának megalakulásakor, a Komintern

nevében. Vita arról bontakozott ki, hogy vajon helyes volt-e az egyesítő kongresszus, illetve az egyes csehszlovák kommunista vezetők álláspontja a kongresszust megelőző napokban lezajlott magyarországi Károly-puccsal kapcsolatban. A V. B.-ülés idején Gennari, a napirend előadója – és úgy tűnik, a résztvevők többsége –, meglehetősen leegyszerűsítve a történteket, opportunista hibának minősítette a csehszlovák kormány mozgósításának és honvédő propagandájának a támogatását, és helyeselte, hogy ha késve is, de a párt ez ellen lépett fel. A vitában felszólaló Radek viszont, utalva a Kornyilov-lázadás idején a bolsevikok által elfogadott álláspontra, mely a Kerenszkij-kormány védelmére és Kornyilov leverésére mozgósított, kijelentette, hogy a munkásosztálynak érdeke megvédeni a polgári kormányt egy ellenforradalmi fordulattal szemben. Buharin – „Én még opportunistább beszédet szeretnék tartani, mint Radek" – ennél is tovább ment: felvázolta, hogy Szovjet-Oroszország háborús fenyegetés esetén szövetségre léphet burzsoá kormányokkal is. Kun Béla a vitában az utóbbiak véleményét támogatta. Megértéssel szólt ugyan az elkövetett hibákról, de elutasítva a CSKP és Gennari érvelését, kijelentette: „Nem igaz az a feltételezés, hogy a tömegek a mozgósítás ellen léptek fel, s legkevésbé a cseh tömegek. És ebben az időszakban volt monarchiaveszély és háborús veszély is." Utalt továbbá arra, hogy Horthy irredentizmusa valós veszély Szlovákia számára, s óvta a pártot attól, hogy a „rongyosgárdák", a horthysta provokátor csoportok keltette „lázadásokban" lehetőséget lásson forradalmi akciók kibontakoztatására – talán éppen a németországi „márciusi akció" tanulságaként.[83]

1921. november elejétől a Kominternben újra egyre több szó esett az egységfrontpolitikáról, elsősorban ismét németországi események kapcsán. Míg ugyanis a Lenin levelét követő kongresszuson – ahogyan az várható is volt – a balos irányzat kerekedett felül a német pártban, 1921. október végén, november elején a poroszországi kormányválság s egy munkáskormány alakításának lehetősége ismét az akcióegységre terelte a figyelmet. A Kominternnek nem kis szerepe volt abban, hogy a német szekció végül is elfogadta a szociáldemokrata–független szociáldemokrata koalíció támogatását, sőt az esetleges kormányrészvételt sem utasította el.[84] A másik esemény, amely az akcióegység reményét felkeltette – most már a nemzetközi munkásszervezetek együttműködésének lehetőségét is felvetve –, a brit Munkáspárt és a centrista Szocialista Pártok Nemzetközi Munkaközössége (vagy ahogyan Lenin nyomán a mozgalomban elterjedt, a „Két és feles Internacionálé") 1921. október 19–20-i londoni megbeszélése volt. A találkozóra, amely lényegében a jobboldali és a centrista irányzat újabb kapcsolatfelvétele volt, elsősorban azért került sor, mert a centristák, érzékelve talajvesztésüket, befolyásuk csökkenését, a jobboldalhoz közeledve, a korábbiaknál is határozottabban vetették fel az egységes, a mindhárom irányzatot egyesítő Internacionálé újjászervezését. A két esemény összefüggött egymással – Kun Béla véleményét azonban csak az utóbbiról fejtette ki.

A *Pravda* 1921. november 13-i számának első és második oldalán – jelezve a cikk fontosságát – jelent meg Kun írása „A Kommunista Internacionálé ellenségei" címmel. A cikk gondolatmenete nem különbözik a korabeli hasonló tárgyú írásokétól: a tárgyalásokban a két reformista internacionálé egyesülésének első lépését látja. „A házasság, amelyet mindkét fél oly forrón óhajt, még nem jött létre, ez azonban csak elnapolás, s nem is hosszabb időre." Ami Kun cikkében eltért a korabeli elemzések többségétől, az az egységfronttörekvések minősítése volt. Kun szerint a Ko-

mintern politikájának célja ugyanis a spontán keletkezett „forradalmi egységmozgalom" támogatása, szervezése. Ezzel szemben a reformista nemzetközi szervezetek – beleértve a Nemzetközi Szakszervezeti Szövetséget is – a mozgalom leszerelésére törekednek, de tudják, hogy külön-külön nem képesek annak ellenállni. S éppen ez egységtörekvésük oka és alapja. A későbbi események bizonyították, hogy Kunnak igaza volt a szociáldemokrata jobboldal törekvéseinek megítélésekor s ha le is becsülte, illetve kétségbe is vonta a centristák akcióegység-erőfeszítéseinek őszinteségét, eltúlozva kommunistaellenességüket,[85] lényegében helyesen ismerte fel a két internacionálé egyesülése felé mutató jeleket. Általában hasonlóképpen vélekedtek akkor a Kominternben, de Kunnal ellentétben többen – így maga Lenin is – hangsúlyozták a centristák e törekvésében rejlő lehetőségek kihasználásának a fontosságát. S éppen a nemzetközi munkásmozgalomban erősödő, nem forradalmi, hanem a mindennapi munkásérdekek védelmére irányuló egységtörekvések érdekében. De hogy Kun Béla véleményét senki nem kérdőjelezte meg, azt – azon kívül, hogy írása a *Pravdá*ban jelent meg – az is mutatja, hogy a szerző megjelölésénél a szokásostól eltérően a „Komintern Elnökségének tagja" megjegyzés is szerepel.

A Komintern V. B. által 1921 decemberében elfogadott egységfront-irányelveket – megvitatásukon Kun Béla ott volt, de érdemben nem szólalt fel –, valamint a centristák 1922. januári egységfelhívását követően – a Munkás- és Szocialista Internacionálé hosszú ellenállása után – áprilisban sor került a három internacionálé berlini megbeszéléseire. A kompromisszumos megegyezéssel végződő tárgyaláson végül is sikerült megállapodni egy akcióegységen alapuló nemzetközi tiltakozó megmozdulás szervezésében a „tőke támadása" ellen, valamint egy kilenc főből álló vegyesbizottság felállításában. A fő célt, a munkás-világkongresszus összehívását azonban a jobboldalnak sikerült megakadályoznia. Leninnek a *Pravdá*ban megjelent értékelése a tárgyalásokról – „Túlságosan nagy árat fizettünk" – arra utal, hogy az eszerek perében a halálbüntetés végrehajtásának mellőzésében, illetve a szociáldemokrata védők megjelenésének engedélyezésében olyan engedményeket látott, melyekért cserébe a nemzetközi kommunista mozgalom vajmi keveset kapott. S ez volt a véleménye Kun Bélának is. Kun – ekkor már az OK(b)P Uráli Irodája tagja, illetve annak agitációs és propaganda osztályának vezetője – az *Uralszkij Rabocsij*ban megjelent, „E harcban győzünk" című cikkében kifejtette, hogy a Komintern Berlinben „kaput nyitott az ellenforradalomnak". Majd hozzátette: az eszerek pere azonban megmutatta, hogy a védőkként megjelent Émile Vandervelde és Kurt Rosenfeld – ők a berlini megállapodás értelmében vehettek részt a szociáldemokrácia képviseletében a perben – nem érték el céljukat, a tömegek haragja miatt dolguk végezetlenül kellett távozniuk.[86]

Az 1922 márciusa utáni, egészen az V. kongresszusig, 1924 júniusáig terjedő időszakból nincs megbízható dokumentum arról, hogy Kun funkcionáriusként részt vett volna a Komintern vezető szerveinek munkájában. (Az egyik utolsó erre utaló dokumentum, egy németországi rendőrségi összefoglaló, amely szerint Kun 1922 februárjában Németországban járt és megbeszélést folytatott a német párt, valamint más pártok Berlinben tartózkodó vezetőivel, nem tekinthető hitelesnek.[87]) Mint ismeretes, a magyar pártban kialakult helyzet miatt a két frakció vezetőjét (Kunt és Landlert) a Komintern felmentette tisztségeikből, s Kunt a Komintern V. B. tagsága és más megbízatásai alól is. (Ezt követően került az Uráli Irodába, majd 1923 szeptemberétől a Komszomol KB-ba.) Kun Béla írásai azonban arról tanúskodnak, hogy

szerzőjük továbbra is rajta tartotta kezét a nemzetközi munkásmozgalom fő ütőerén. Az Urálból – ahogyan azt idézett cikke is mutatja – is figyelemmel kísérte a főbb eseményeket és kifejtette véleményét. Moszkvába visszatérve pedig, ha közvetve is, újra bekapcsolódott a Komintern munkájába. Tekintélyét jól jelzi, hogy a Komintern kibővített V. B. II. plénumán (1922. június 7–11.) megalakított, a Komintern programjának előkészítésével megbízott bizottságnak olyan személyiségek mellett lett tagja, mint Lenin, Šmeral, Zetkin, Kuusinen, Marcel Cachin.[88]

Egyedülálló eset a Komintern történetében – egyben jelzi Kun helyzetét is –, hogy bár Kun Béla formálisan nem tagja a Komintern vezető szerveinek, mégis felkérik, hogy a Komintern IV. kongresszusán tartson referátumot Lenin „Az orosz forradalom öt éve és a világforradalom távlatai" című napirendjéhez. (A másik két hozzászóló Zetkin és Trockij volt.) Lenin 1922. október 3-án, hosszabb orvosi kezelését követő második munkanapján személyesen is fogadja Kun Bélát Zinovjev társaságában, s e tanácskozáson véglegesítik a kongresszus napirendjét. A kongresszus első napján pedig – a magyar párt képviseletében – beválasztják a francia és a jugoszláv bizottságba.[89]

Kun Béla beszéde Zetkinéhez és Trockijéhoz képest rendkívül rövid, összefogott. Magát az októberi forradalmat csak érinti, a nemzetközi vonatkozásokról is alig szól. Felszólalásának érdekes, Lenin beszédével összecsengő része foglalkozik az orosz példának a nemzetközi munkásmozgalom számára hasznosítható tanulságaival: „...nekünk az orosz forradalom minden tapasztalatát össze kell gyűjtenünk, hogy gondos kritikai elemzés után felhasználhassuk saját forradalmi harcunkban. Mi valamennyien, akik részt vettünk az orosz forradalomban és az orosz forradalom tapasztalataiból kiindulva vezettük a nyugati világ harcait, mi valamennyien egy sor többé-kevésbé helytelen, éretlen és általánosító elméletet gyártottunk. Szinte senkinek sem sikerült közülünk elkerülnie ezt a hibát. Márpedig véleményem szerint az orosz forradalom jelentősége éppen abban rejlik, hogy útmutatásait figyelembe véve ne kövessünk el további hasonló hibákat. El kell kerülni mindenfajta utópisztikus felfogást, és kritikusan mérlegelve kell alkalmaznunk az orosz forradalom tapasztalatait a nyugat-európai feltételekre. Azon kell lennünk, hogy az orosz forradalom tapasztalataira támaszkodva Nyugat-Európában ugyanolyan reális politikának az útjára lépjünk, amelyet az Oroszországi Kommunista Párt mindig követett és követ ma is."[90]

Kun Béla fő mondanivalója azonban a Magyarországi Tanácsköztársasággal kapcsolatos, annak legáltalánosabb tapasztalatait elemzi. Közvetve Leninnel is vitázik: a Tanácsköztársaság vereségének fő okát nem a pártkérdésben, az egységes kommunista, forradalmi párt hiányában és a párt által elkövetett ismert hibákban jelöli meg, hanem az ellenforradalom túlerejében, Magyarország és Szovjet-Oroszország eltérő helyzetében: „Csak azt szeretném megjegyezni – mondta beszédének elején –, hogy a magyarországi proletárforradalom nemcsak a visszavonulási tervnek volt híján, ahogyan azt Lenin elvtárs tegnap mondta, de nem rendelkezett semmiféle területtel sem, ahová visszavonulhatott volna."[91] Az adott korszakban, melyet „a világforradalom többé-kevésbé lanyha szakaszaként" jellemzett, a magyar pártra háruló és az októberi forradalom tanulságaiból következő fő feladatnak a pártegység és a pártfegyelem megszilárdítását, a tömegek megnyerésére alkalmas módszereket alkalmazó szilárd forradalmi „mag" felnevelését ítélte.[92]

A kongresszuson, illetve az azt követően megválasztott vezető szervek listáján

most sem találkozhatunk Kun nevével. 1923 nyaráig az Urálban, illetve az OK(b)P központi szerveiben folytatta munkáját, majd hosszabb szanatóriumi kezelés után, 1923 szeptemberétől Moszkvában dolgozik.

Kun első cikkei Moszkvába érkezését követően – lévén az OK(b)P KB képviselője a Komszomol KB-nál – az ifjúsági lapokban jelentek meg. A *Kommunista Ifjúsági Internacionálé* német nyelvű lapjának 1924. februári Lenin-különszámában „Tanuljuk a leninizmust Lenin módszerével" címmel közölt cikket,[93] majd májusban, a Komszomol lapjában most már kifejezetten Komintern-témáról (a világszervezet megalakulásáról és különleges agitációs és propagandafeladatairól) írt „Lenin és a Kommunista Internacionálé" címmel.[94]

Nem rendelkezünk dokumentumokkal arról sem, hogy Kun Béla mikor kapcsolódott be ismét a Komintern agitációs és propagandamunkájába, s milyen előzmények után választották be a Komintern V. kongresszusán a Komintern V. B. Szervező Bizottságába. E tevékenységét azonban bizonyíthatóan már jóval a júniusban megnyílt kongresszus előtt megkezdte, erről tanúskodik a Komintern elméleti folyóiratában, a *Kommunyisztyicseszkij Internacional* 1924. március–áprilisi számában megjelent terjedelmes elemzése.

„A leninizmus propagandája a Kominternben" című írásában Kun megállapítja, hogy e területen még jelentős az elmaradás, s jelenleg a fő feladat: „kidolgozni a propaganda formáját, módszerét és egész rendszerét". A továbbiakban konkrétan is vázolja e feladatokat. Megállapítja, hogy a Komintern IV. kongresszusán a propagandáról elfogadott határozatban túl általánosan fogalmazták meg a teendőket, majd ismerteti a további munka lehetséges fő területeit. A legfontosabbnak azt tartja, hogy a lehető legszélesebb körben váljanak hozzáférhetővé Lenin művei – javasolja kiadásukat külföldön, beépítésüket a pártoktatás tankönyveibe. Felhívja továbbá a figyelmet a propagandisták képzésére, a pártoktatási intézmények „fegyelmezett rendszere" létrehozásának, a művészeti és tudományos élet különféle területeinek a fontosságára.

A cikk mondanivalójából és stílusából legalábbis nagy valószínűséggel arra lehet következtetni, hogy Kunt éppen ebben az időben bízták meg a Komintern agitációs és propagandafeladatainak kidolgozásával. Kiderül továbbá, hogy Kun ekkor már bekapcsolódott a Komintern programján dolgozó bizottság munkájába – s az is, hogy e munka meglehetősen vontatottan halad. (A bizottság tervezetét egyébként a kongresszuson terjesztette elő Buharin.)[95]

A KOMINTERN V. KONGRESSZUSÁN ÉS AZ AGITÁCIÓS ÉS PROPAGANDA OSZTÁLY ÉLÉN

Kun Béla az OK(b)P delegációjának tagjaként vett részt a Komintern 1924. június 17-e és július 8-a között ülésező V. kongresszusán. Ez a tény önmagában is jelzi Kun – és nem kevésbé a KMP – sajátos helyzetét a Kominternben. Ő továbbá a magyarok között az egyetlen, aki szavazati joggal rendelkezik – a KMP két küldötte csak tanácskozási joggal volt jelen.[96] Magán a kongresszuson viszont Kun nem szólalt fel. A vezető szervek megválasztásakor azonban ismét tagja lett a világszervezet Végrehajtó Bizottságának, de nem a KMP képviselőjeként, hanem az úgynevezett „személyi képviselet" alapján.[97] (E lehetőséget azok a kommunista vezetők kapták meg, akiknek tekintélye a nemzetközi kommunista mozgalomban nyilvánvaló volt, azon-

ban valamilyen oknál fogva nem a hazai mozgalomban dolgoztak. A Komintern V. kongresszusán ezek közé tartozott Clara Zetkin is.)

Közvetlenül a kongresszus után, július 12–13-án ült össze a kibővített Végrehajtó Bizottság negyedik plénuma, hogy a kongresszuson meglehetősen nagy számban előterjesztett dokumentumok, illetve napirendek közül jóváhagyja vagy megvitassa azokat, melyekre az idő rövidsége miatt a kongresszuson nem kerülhetett sor. Ezek közül kettő is érintette Kun Bélát. Az egyik a „Tézisek a Kommunista Internacionálé és szekcióinak propagandatevékenységéről" című dokumentum volt, melynek összeállítását lényegében az ő feladatává tették (a téziseket egyhangúlag hagyták jóvá). A másik „A magyar kérdés" napirend, melynek ő tartotta referátumát; a téma megvitatása a párt két frakciójának megegyezését volt hivatva szolgálni. Az utóbbi hozzájárult a KMP és természetesen Kun Béla kominternbeli helyzetének formális konszolidálódásához, az előbbi a Komintern Agitációs és Propaganda Részlege vezetőjének volt első bemutatkozása a Komintern V. B. tagjai előtt.[98]

Amikor Kun Béla átvette a Komintern agitációs és propagandamunkájának irányítását, e terület lényegében a kiadói tevékenységre korlátozódott. Hozzá tartoztak a nemzetközi kommunista mozgalom sajtótermékei, a Komintern elméleti-politikai folyóirata, a *Kommunista Internacionálé* és a mozgalom tájékoztató, híreket és helyzetjelentéseket, a Komintern és az egyes szekciók fontosabb dokumentumait, eseményeit ismertető lapja, a *Nemzetközi Sajtó-Levelezés,* az *Internationale Presse-Korrespondenz* – mindkettő több nyelven közreadva. A még februárban elkészített és a *Kommunyisztyicseszkij Internacional*ban ismertetett tanulmányában megfogalmazottakat megvalósítva Kun kibővítette e tevékenységet. Az osztály mellett létrehozott egy szűkebb tanácsadó-irányító szervet, az úgynevezett Kis Kollégiumot[99]; oktatási anyagok, tematikus füzetek, előadói beszédvázlatok szerkesztését és kiadását is megoldották. Az osztály munkatársai – és maga Kun is – gyakran vettek részt különféle rendezvényeken, amelyeken az agitációs és propagandamunka tematikus és módszertani vonatkozásairól tartottak előadást.[100]

Kun Béla közreműködött a különféle anyagok elkészítésében, írásában és szerkesztésében, és sok munkát fordított az osztály kiépítésére, szervezeti beillesztésére a Komintern apparátusába. A részleg ugyanis eredetileg az igen nagy hatáskörrel rendelkező Szervező Iroda, az úgynevezett Orgbüro részeként működött, melynek Kun is tagja volt. Hamarosan azonban – legkésőbb október végétől – az osztályt közvetlenül a Komintern V. B. Titkársága alá rendelték.[101] A munka jellegére való tekintettel a fokozott önállóság mellett azt is szükségesnek tartotta, hogy „vonják be az osztályt a Komintern általános politikájának kérdéseibe".[102]

Kun tevékenysége nem csupán az agitációs és propagandamunka irányítására terjedt ki, hanem különféle nemzetközi kampányok felügyeletére is. A Komintern e kampányai közül 1923–1924-ben a legjelentősebb a Willy Münzenberg vezette Antifasiszta Iroda tevékenysége volt. Az irodát – illetve annak a nyilvánosság előtt ismert, Zetkin által vezetett, Háborúellenes és Antifasiszta Világbizottság elnevezésű szervezetét – még 1923 elején hozták létre. A Komintern Titkársága 1924. július 11-i határozatával az akkor már lényegében agitációs és propagandaközpontként működő szervezetet alárendelték az Agitációs és Propaganda Osztálynak – jelentősen leszűkítve egyben tevékenységét. Előzőleg felmerült a bizottság megszüntetése is. Kun – amint az a Münzenberggel folytatott levelezéséből kitűnik – a bizottság fennmaradása mellett

volt, ám helyeselte a Münzenberg által túlszervezett és hatalmas publikációs tevékenységet folytató iroda „megzabolázását". Hogy a helyzetet pontosan megítélhesse, több anyagot kért Münzenbergtől, majd utasította Dornbuscht, hogy valamennyi jelentést és az egész dokumentációt nézze át, készítsen egy összefoglalót. Az összefoglaló elkészülte után szükségesnek tartotta, hogy konzultáljon a bizottságról a német párt képviselőivel (Geschke, Neumann, Thalheimer).[103] A Komintern egyes vezetői mellett azonban a német pártban is az Antifasiszta Iroda feloszlatása mellett érveltek. Mint Kun írja egyik feljegyzésében Dornbuschnak: „A KPD is a feloszlatás mellett van."[104] Kun eljárására azonban jellemző, hogy bár világosan látta az iroda további fenntartásának személyi nehézségeit – és ő sem rokonszenvezett Münzenberggel –, e vélemények után is még újabb anyagokat kért Münzenbergtől, fontolgatva a munka folytatásának lehetőségeit. És csak ezek után terjesztette elő – nyilvánvalóan engedve a rá nehezedő nagy nyomásnak – az iroda feloszlatására tett javaslatot a Komintern V. B. Elnökségének.[105]

1924–1925-ben, amikor Kun Béla osztályvezetőként a Komintern apparátusában dolgozott, jelentős irányváltoztatás és szemléletátalakulás kezdődött a nemzetközi kommunista mozgalomban – és a Szovjetunióban is. A Lenin halálával keletkezett űrt nem lehetett betölteni, ezt mindenki felismerte. Amire törekedtek, az Lenin életművének teljesebb felhasználása a jövő szempontjából, a pártegység (és a Komintern egysége) megszilárdítása, a pártok egységes irányvonalának biztosítása. E gondolatok jegyében született meg a Komintern V. kongresszusának több határozata: a Komintern szervezeti szabályzatáról, a pártok üzemi sejtek alapján történő átszervezéséről, a propagandatevékenységről és a Marx–Engels Intézet publikációs tevékenységéről. (Az utóbbi kettő kidolgozásában Kun Béla fontos szerepet játszott.) E széles programot hamarosan a „bolsevizálás" elnevezéssel kezdték emlegetni.

A Komintern vezető szervei közül a bolsevizálás első átfogó programját („Tézisek a Kommunista Internacionálé pártjainak bolsevizálásáról") a kibővített V. B. 1925. március 21.–április 6-a között ülésező V. plénumán hagyták jóvá. (Sem az V. kongresszuson, sem pedig az azt követő IV. plénumon ilyen dokumentumot nem fogadtak el.) Maga a fogalom azonban már hónapokkal korábban közismert volt, s még egyértelműbbé tételéért sokat tett Kun Béla és osztálya. Ennek első, a propagandamunkára vonatkozó összefoglalását tartalmazza Kunnak még az V. plénumot megelőzően publikált írása, a már említett „Az alapfokú pártoktatás munkaterve". A bolsevizálás jegyében született dokumentum a következő témakörök hangsúlyozott oktatását javasolja: a leninizmus lényege, a forradalomelmélet és a proletárdiktatúra lenini értelmezése. Fontos módszertani megjegyzése e programon belül éppen a kommunista propaganda egyik legnagyobb hiányosságára mutatott rá: „A vezetőnek konkrét, a munkások számára érthető anyagot kell választania, s abból kell kiindulnia, hogy az átlagpárttag megérthesse a jelen történeti korszak legfontosabb kérdéseit". Bejelenti egyben, hogy a Komintern V. B. Agitációs és Propaganda Osztálya ehhez külön programot fog összeállítani.[106]

Hasonló gondolatokat fejt ki az V. plénumon elhangzott első felszólalásában is – most már általában a Kommunista Internacionálé „ideológiai bolsevizálásáról" szólva. (Beszámolója egyben az V. kongresszus óta eltelt mintegy fél év propagandatevékenységének az összefoglalása is volt.)[107] Áttekintve a bolsevizálásról a plénumon elhangzottakat – beleértve Kun Béla írásait és a plénumon elhangzott hozzá-

szólását is –, megállapítható, hogy az eredeti szándék korántsem volt azonos azzal a balos, a szovjet példa másolását erőltető értelmezéssel, amely különösen 1926–1927-től meghonosodott a Kominternben. Ekkor valóban a lenini hagyaték leghatékonyabb felhasználásán volt a hangsúly, annak eszmei-ideológiai, módszertani és szervezeti alapelveinek következetesebb alkalmazásán.[108] Ezt szolgálta a még ugyanez év nyarán megrendezett nemzetközi agitációs és propagandakonferencia, amelyen Kun tartotta a fő referátumot.[109]

1924 végétől Kun Béla a szorosabban vett munkaterületét érintő témák mellett mind gyakrabban cikkezik azokról a fő kérdésekről, amelyek a Komintern apparátusát, illetve a nemzetközi kommunista mozgalmat ebben az időben különösen foglalkoztatták. Az egyik ilyen a Trockij ellenzéki fellépését követő vita a permanens forradalomról, illetve a szocializmus egy országban való felépítésének lehetőségéről, a másik – szintén nemzetközi horderejű – a német pártvezetés (Ruth Fischer–Arcady Maslow) szektás irányvonala volt. Trockijjal szemben Kun Béla nem sokkal a vitaindító, „Október tanulságai" című brosúra megjelenése után határozottan állást foglal. „A trockizmus ideológiai alapja" című írásában, amely első ízben a *Pravdá*ban látott napvilágot, egyértelműen a NEP-politika folytatása és a lenini forradalomelmélet mellett érvel, hangsúlyozva Trockij frakciós tevékenységének veszélyeit.[110] Ugyanezzel a határozottsággal lép fel az V. plénumon a német pártvezetést bírálva, a korábbi, általa mindvégig igen nagyra becsült ellenfelet, Clara Zetkint támogatva. S később már egy régi harcostárs elvesztését fájlalva az úgynevezett új ellenzék vezéralakjával, Zinovjevvel szemben is, megállapítva elfordulását a leninizmustól.[111]

Kun Béla világosan át tudja tekinteni a Kominternben kialakult helyzetet, érzékeli – és írásaiban érzékelteti – az ellenzék bénító, zavart keltő hatását. Meggyőződéssel írja magánlevelében Landler Jenőnek, hogy a vitában kétségtelenül az ellenzékkel szemben fellépőknek van igazuk, s az erőviszonyok is nekik kedveznek.[112] De nyilvánosan is vállalja véleményét: a Komintern kibővített V. B. VII. plénumán Zetkin, Togliatti, Šmeral, Kuusinen mellett ő az egyik aláírója annak a dokumentumnak, amely Zinovjev felmentését javasolja a Komintern éléről.[113]

Kun Béla írásaiból – így említett, Landlernek írt magánleveléből – kitűnik, hogy egyre kevesebbet foglalkozik az agitációs és propagandamunkával, s a frakcióharcok miatt a Kominternben sem dolgozik szívesen. 1926 elejétől elsősorban az általános nemzetközi-politikai kérdések felé fordul a figyelme, s mind gyakrabban ismét a magyar pártot érintő feladatok felé. Valószínűnek tűnik, hogy a Kominternben végül is figyelembe vették kérését, és 1926 tavaszán felmentették osztályvezetői tisztségéből, hogy a magyar párt ügyeivel foglalkozhasson. Erre mutatnak az *Inprekorr*ban és a *Kommunyisztyicseszkij Internacional*ban megjelent publikációi is: ettől kezdve egyetlen agitációs és propagandafeladatokkal kapcsolatos írása sem jelenik meg, annál több szól a magyarországi helyzetről, illetve a pártról. 1926–1928 között ideje nagy részét Berlinben és Bécsben tölti. Ugyanakkor növekszik befolyása a Kominternben is, ami nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy a korábbi frakcióharc elcsitulásával a KMP vezetése és a párt helyzete is megszilárdult. A VII. plénumon Kun Bélát ismét beválasztják a Komintern V. B.-be, sőt az Elnökségnek is póttagja lesz.[114]

ISMÉT MOSZKVÁBAN – A BALKÁN TITKÁRSÁG, A FASIZMUS ÉS AZ EGYSÉGFRONT

Kun Béla nagy szenzációt keltő bécsi letartóztatása és pere után 1928. július utolsó napjaiban Leningrádba érkezik, majd innen Moszkvába utazik. A pályaudvaron Dmitrij Manuilszkij és Henri Barbusse fogadja. Ekkor már ülésezik a Komintern VI. kongresszusa. A kongresszus július 31-i ülésén a küldöttek lelkesen fogadják a nagy nemzetközi tiltakozó kampány következtében újra a figyelem középpontjába került kommunista vezetőt. Az elnöklő Manuilszkij, megszakítva a fokozódó háborús veszélyről és a kommunista pártok ezzel kapcsolatos feladatairól folytatott vitát, meleg szavakkal üdvözli Kunt, majd javaslatára beválasztják a kongresszus elnökségébe.[115] Ebben a minőségében Kun Béla elnököl a kongresszus 29. és 43. ülésén, de nem szól hozzá egyetlen napirendhez sem.[116] Szerepel neve ugyanakkor az alatt a dokumentum alatt, amelyben több párt képviselője kiáll a szocializmus építésének az SZK(b)P által jóváhagyott programja mellett, s egyben elítéli az ezzel szemben álló ellenzék tevékenységét.[117]

A kongresszus végén Kun Bélát beválasztják a Komintern Végrehajtó Bizottságába és annak Elnökségébe – a legszűkebb operatív vezető testületnek, a V. B. Politikai Titkárságának azonban nem lesz tagja.[118]

Ismeretes, hogy Kun Béla részt vett a kongresszus programbizottságának vitáiban. Elsősorban a program azon részéhez szólt hozzá, amely a szocializmushoz vezető út különféle típusait foglalta össze – jelezve egyben, hogy mely országok mely kategóriába sorolhatók. S bár a kongresszus számára előterjesztett dokumentumban e felsorolás nem található meg, Kun – egyes dokumentumokból úgy tűnik –, megváltoztatva a kongresszus bizottságában éppen Révai Józseffel szemben kifejtett véleményét, elfogadta, hogy Magyarországon az egyszer már győztes tanácshatalom történelmi ténye a proletárdiktatúráért folytatott közvetlen harcot helyezi előtérbe, bár továbbra is leszögezte, hogy Magyarország kétségtelenül a közepesen fejlett országok közé tartozik, ahol még demokratikus feladatok is napirenden vannak. (A programtervezet a proletárdiktatúráért folytatott közvetlen harcot a fejlett tőkés országok esetében tartotta célszerűnek.)[119]

Nem ismeretes, hogy Kun Béla milyen funkciókat töltött be a Kominternben Moszkvába érkezésétől a Komintern Balkán Titkárságának vezetőjévé történt kinevezéséig, tehát 1928 júliusától 1929 augusztusáig. Elsősorban magyar kérdésekkel foglalkozott, de más pártok ügyeiben is közvetített, többek között az általa immár igen jól ismert német, majd az amerikai pártban kialakult frakcióharc kapcsán.[120] Foglalkozik továbbá, amint azt utazásai és cikkei jelzik, a nemzetközi helyzet általános kérdéseivel, a békeharccal és konkrétan a Vörös Segély feladataival. Így 1928 decemberében és 1929 januárjában két alkalommal is körutat tesz Ukrajnában, ahol a Vörös Segély helyi aktivistáinak tart előadásokat, valamint nagygyűléseken is beszél a Komintern és a Nemzetközi Vörös Segély soron következő feladatairól. Beszédeiből a sajtó is közöl részleteket. Érdekes, hogy Kun már ekkor milyen jelentőséget tulajdonított a Németországban bekövetkezett változásoknak: „A német imperializmus újjászületése az egyik legjelentősebb tényező a nemzetközi helyzetben. Az imperialista háború éveiben Németországot teljesen eltiporta Franciaország és Anglia, főleg Franciaország. Ám az amerikai tőke segítségével, kihasználva az angol–francia

ellentéteket, a német kapitalizmus talpra állította gazdaságát és ismét elsőrendű szerepet kezd játszani az imperialista államok között... Ma még korai arról beszélni, hogy a Szovjetuniót máris német veszély fenyegeti, de számolni kell Németországgal mint új imperialista állammal, mint az egyik olyan állammal, amely újabb imperialista háborút készít elő."[121] A bebörtönzött kommunisták, a reakció és a fehérterror áldozatainak támogatására létrehozott Nemzetközi Vörös Segély előtt álló újabb, időszerű feladatokat pedig így foglalta össze: „... a Vörös Segély-munka egyfelől része a békeharcnak, másfelől része a Szovjetunió védelmi képességének fejlesztéséért folyó harcnak és a Szovjetunió, valamint a Kommunista Internacionálé erejének növeléséért folyó harcnak."[122]

Kun Béla beszédeit ebben az időszakban is jellemzi egyrészt a Tanácsköztársaság időszakának felidézése, valamint az a törekvés, hogy közös nyelvet találjon hallgatóságával, közvetlenül szóljon hozzájuk, másrészt az eljövendő forradalmi harcokba vetett hite. Kun fontosnak tartja az erőfeszítéseket a béke megóvására, azonban korántsem tartja kizártnak egy újabb világháború kirobbantását, sőt egyes beszédeiből úgy tűnik, határozottan számol ezzel a lehetőséggel. E jellemzőket mintegy sűrítve tartalmazza az a beszéde, melynek részleteit az egyik Dnyepropetrovszkban megjelenő lap közölte, mégpedig magyarul: „Üdvözlöm az ukrán munkásokat, akik forradalmi magatartásukkal azt a fő erőt alkották, mely hozzájárult a német és az osztrák–magyar seregek dezorganizálódásához és felbomlásához.

Teljesen bizonyos vagyok abban, hogy az a forradalmi hatás, amelyet 1917–1918-ban az ellenség hadseregére gyakoroltak, megismétlődhet az eljövendő imperialista háborúban is, amelyet a világkapitalizmus készít elő a szocialista építés gigászi munkája ellen."[123]

A Komintern kibővített V.B. X. plénumán (1929. július 3–19.), amelyen – részben a VI. kongresszuson kidolgozott program megállapításaival ellentétben – központi irányvonalként fogadták el a „szociálfasizmus" és az „osztály osztály ellen" jelszót, felszólalásában Kun Béla is e kérdésekkel foglalkozott. Mondanivalója annyiban tért el a V. B. beszámolóját tartó Kuusinenétől és Manuilszkijétól, hogy – Leninre hivatkozva, Bauerrel, Thalheimerrel vitatkozva, Manuilszkijt kiegészítve – elméletileg is igyekezett megalapozni a fasizmus fogalmát, majd bemutatni a szociáldemokrácia, illetve a demokrácia fasizálódásának folyamatát.[124]

Kevés rendelkezésre álló dokumentum szól Kun Bélának a Balkán Titkárság élén végzett tevékenységéről, tartalmuk még a munka jellegének megítéléséhez sem elegendő. Az úgynevezett Ländersekretariatok, amelyek egyike volt a Balkán Titkárság, általában egy-egy terület kommunista pártjainak tevékenységét voltak hivatva összehangolni, illetve ügyeiket figyelemmel kísérni és közvetíteni a Komintern V. B. felsőbb szervei, valamint a pártok között. Döntési hatáskörrel nem rendelkeztek. Előterjesztéseik azonban nyilvánvalóan jelentősen befolyásolták az egyes országok kommunista pártjaival kapcsolatos határozatokat. Ilyen jellegű munkát végzett Kun Béla is, a titkársághoz tartozó bolgár, román, jugoszláv, görög és ciprusi párt tevékenységét segítve. Ismeretes szerepe a Bolgár Munkáspárt (a kommunista párt fedőszerve) legális tevékenységének kialakításában. Ehhez bizonyára figyelembe vette az MSZMP tapasztalatait. 1935-ben szerepe van a Bolgár Kommunista Párt új vezetőségének létrehozásában, az antifasiszta népfrontprogram kidolgozásában. Bekapcsolódott a román pártfrakciók közötti ellentétek felszámolásába, meghallgatták véleményét a

Politikai Titkárság ülésén, ahol a párt új vezetőségéről döntöttek. Figyelemmel kí sérte a jugoszláviai helyzet alakulását, valamint általánosítható tapasztalatokat vontle a parasztság megkülönböztetett szerepéről a térségben, és a kommunista pártok ennek megfelelő politikáját sürgette.[125]

Kun Béla ebben az időszakban – akárcsak korábban – sok más funkciót is betöltött. Valamennyire jellemző volt, hogy konkrét szervezési feladatokon kívül elméleti igényű munkát is jelentett, és mindig összefüggésben volt a korszak fő kérdéseivel. Így 1930 elején Pjatnyickij (vagy Manuilszkij) javaslatára kabinetet hoztak létre „a fasizmus ideológiájának tanulmányozására", melynek vezetésével Kun Bélát bízták meg. (Kun helyettese Nyikolaj Iljuhov volt, a munkacsoportban részt vett többek között Togliatti és Magyar Lajos is.) Heti két alkalommal tartották rendszeresen üléseiket, valószínűleg 1932 nyaráig folytatva a munkát, melynek középpontjában előbb az olasz, majd mindinkább a német fasizmus tanulmányozása állott.[126] A kabinet munkája nem propaganda jellegű volt – a részben külföldi ügynököktől beszerzett anyagok alapján összeállított bizalmas jelentéseiket az SZK(b)P KB-nak és a Komintern V. B.-nek továbbították. S ez az egyetlen eset, hogy publikációiból sem követhető Kun tevékenysége: egyetlen ilyen tárgyú írása sem ismert a korszakból.

Ismert és publikációkból követhető azonban Kun Bélának, a Komintern V. B. Elnökségi tagjának fellépése a Komintern társult szervezetei, illetve a Profintern ülésein, kongresszusain. E fellépéseire – melyek másoknál általában egy általános irányvonal kifejtésére és a szokásos formalitásokra korlátozódtak – jellemző a személyes hangvétel s a kapcsolódás az adott szervezet témaköréhez. A Profintern V. kongresszusán (1930. augusztus 15–20.) a szervezett munkások megnyerésének feladatait elemzi, a nemzetközi munkásosztály kongresszusán, 1931. szeptember 10-én a munkásszolidaritás jelentőségét hangsúlyozza. Beszédeiben felhasználja tapasztalatait – a magyarországiakat, de a német, az osztrák, a cseh példákat is.[127]

Ezekben az években kezdi meg Kun Béla azt a munkát, amelyet három maradandó kötet és egy hatalmas, mindmáig feldolgozatlan dokumentáció jelez: a Komintern kongresszusai jegyzőkönyveinek kritikai kiadását. E sorozatnak csak első két kötete jelent meg, az I. és a II. kongresszus jegyzőkönyvei, valamint a ma is kézikönyvként kezelhető, a Komintern XII. plénumáig a világszervezet kongresszusainak és kibővített V. B.-üléseinek legfontosabb határozataiból és más dokumentumaiból válogató kötet. Mindhárom munkát elemző bevezetés, gondos szerkesztés, gazdag jegyzetapparátus és mutatók teszik értékesebbé.[128]

E kiadói-szerkesztői munkát egészítik ki tanulmányai és előadásai, amelyekben a Komintern történetének tanulmányozásából fakadó fő tanulságokra hívja fel a figyelmet, illetve módszertani, tematikus tájékoztatást ad a világszervezet története egyes szakaszainak feldolgozásához.[129]

Kun Béla egyike azon keveseknek, akik a világgazdasági válság idején mind formálisabbá váló „bolsevizálási" program érdemi elemzésére vállalkoznak. Az „osztály osztály ellen" jelszó és a „szociálfasizmus" megítélés előtérbe kerülésekor ugyanis – nem utolsósorban a gazdasági válság forradalmi válságba torkollásához fűzött remények következtében – a Komintern vezetésében ismét előtérbe kerülnek azok az erőfeszítések, amelyek a proletárdiktatúráért folytatott közvetlen harcot kívánják szolgálni. Kun még a válság kirobbanása előtt publikálja „A bolsevizálás kérdései" című cikkét, amelyben, visszanyúlva a Komintern III. kongresszusán Lenin által követelt,

s akkor éppen általa ellenzett álláspontjához, a bolsevizálás két szakaszát a következőképpen határozza meg: az első szakasznak „a proletár élcsapat eszmei meghódításának", a másodiknak „a munkásosztály többsége megnyerésének" kell lennie. S csak ezt követően, „a Komintern újabb évtizedében jutnak el a munkások, parasztok és elnyomott népek széles tömegei a végső győzelemhez".[130] Ugyanezeket a gondolatokat elemzi egy későbbi cikkében is, amely a *Kommunyisztyicseszkij Internacional* szeptember–októberi számában jelent meg „Az OK(b)P és a Kommunista Internacionálé" címmel. Az „Orosz tapasztalatok alkalmazása" című alfejezetben szól a bolsevizálásról, hangsúlyozva: „Ha voltak is esetek, amikor ténylegesen voltak törekvések az oroszországi bolsevik tapasztalatok mechanikus alkalmazására, úgy e törekvések mindig *magával a bolsevizmussal voltak ellentétesek.*"

Kun Bélánál azonban a munkásosztály többségének megnyerése szorosan kapcsolódik a szociáldemokrácia elleni fellépéshez, amit – ismét gyakran hivatkozva a Magyarországi Tanácsköztársaság példájára is – elengedhetetlenül szükségesnek tart. Szükségesnek a világgazdasági válság idején, de a németországi fasizmus előretörésének, majd hatalomra jutásának hónapjaiban is. Kun a Komintern-vezetés azon részéhez tartozott (s ez a VII. kongresszusig kétségtelenül a nagy többséget jelentette), amely a „szociálfasizmus" tételét megalapozottnak és az „osztály osztály ellen" jelszót helyesnek tartotta, s konkrét történeti tapasztalatokra hivatkozva igyekezett igazolni. Ez jellemzi 1929 és 1933 között keletkezett írásait, melyek közül az első nagyobb lélegzetű, elméleti igényű tanulmány „A szociálreformizmus fejlődése szociálfasizmussá (Egy elemzés kísérlete)" címet viseli. A korszakban ismert írásai még az 1932. július 20-i poroszországi államcsínyt és a német szociáldemokrácia behódolását a hitleri hatalomátvétel elősegítő, nemzetközileg is jellemző kompromisszumpolitikaként bemutató brosúrája, „A II. Internacionálé felbomlása", valamint az egész témakört népszerű formában feldolgozó, „A marxizmus és a szociálfasizmus elleni harc"[131] című írása. Ez utóbbi, több nyelven megjelent írást első ízben a német párt *Rote Aufbau* című folyóirata közölte 1932. november 15-i számában, s közvetlenül a Hitler hatalomra jutását megelőző napokban Willy Münzenberg előszavával külön brosúraként is megjelent.

Kun Béla írásának elején négy kérdésben foglalja össze a korabeli Komintern-álláspontot: „1. Továbbra is a szociáldemokrácia-e a burzsoázia fő támasza? 2. Milyen befolyást gyakorol a fasizmus előretörése a szociáldemokrácia további fasizálódásának a folyamatára? 3. Képes-e a szociáldemokrácia arra, hogy valódi, antifasiszta erővé váljon, és miben áll úgynevezett antifasizmusa? 4. Akadály-e a szociáldemokrácia »baloldali« manővere a munkásosztály egységfrontja létrehozásának útján, vagy ellenkezőleg, olyan tényező, amely ennek a frontnak a létrehozását segíti?"[132] A válasz minden esetben negatív, jelezve Kunnak és a Komintern V. B.-nek a szociáldemokráciát élesen elítélő véleményét. Az anyag dokumentációja abból az 1921-es Lenin-idézetből kiindulva bizonyítja a Komintern álláspontját, mely szerint „a nélkül a proletariátuson belüli támasz nélkül (a II. és a Két és feles Internacionálé polgári ügynökei nélkül) a burzsoázia nem lenne képes hatalmát fenntartani Nyugat-Európában és Amerikában", s a német szociáldemokrácia várakozó, Hindenburg elnöki diktatúrájának mind újabb engedményeket tevő és a kommunista párt által felajánlott akcióegységet elutasító politikájának bizonyítékaival zárul. Münzenberg előszava és újabb dokumentumai azt is jelzik, hogy a Komintern olyan képviselői,

akik az 1920-as évek elejének egységfront-politikájában szerepet játszottak, ebben az időben szintén egyértelműen osztották e véleményt. „Ezen alapvető összecsapások (Auseinandersetzungen) során ... valamennyi párttagot és szimpatizáló munkást fel kell fegyvereznünk a leninizmus teljes ideológiai arzenáljával" – idézi Münzenberg Kunt, majd hozzáteszi: „Ő maga – azaz Kun – jelen munkájában jelesen járul hozzá a szociáldemokrácia elleni harc lenini taktikájának alkalmazásához az osztályharcok új szakaszában."[133]

Újabb jól elkülöníthető nagyobb témakör Kun Béla írásainak sorában a háborús veszély elemzése, illetve az ellene való fellépés szervezése. E témakör 1933 tavaszától egyben már a Kominternben végzett tevékenységével is összefüggött. 1929 augusztusától 1932 szeptemberéig megjelent cikkeit, tanulmányait elsősorban az első világháború kirobbanásának, tapasztalatainak hatása jellemzi. Visszatekintéseiben ismétlődő gondolat, hogy sem a reformizmus, sem pedig a polgári pacifizmus nem alkalmas a háború megakadályozására. Sőt – hangsúlyozza több írásában – mindkettő tulajdonképpen hozzájárul a háború kirobbantásához vagy legalábbis megkönnyíti ezt, mert a háborúellenes harc alkalmatlan eszközeit propagálva akadályozza az egyetlen célravezető forradalmi fellépés melletti kiállás helyességének felismerését. Emellett, utalva a II. Internacionálé pártjainak a háború kirobbanásakor vállalt „szolidaritására saját burzsoáziájával", valamennyi írásában a történelem megismétlődését jósolja. A történelmi párhuzamot a különbségek hangsúlyozása egészíti ki: az új munkásállam, a Szovjetunió léte, valamint a nemzetközi kommunista mozgalom erőinek megjelenése. És mi lesz az új világháború iránya? Kun számára nem kétséges, hogy az imperialista nagyhatalmak közötti érdekellentétek következtében kirobbanó háború végül is a Szovjetunió elleni fellépésükbe fog torkollni.[134]

E cikkek és beszédek azt mutatják, Kunnak ebben az időben még meggyőződése, hogy a háborúellenes harcban egyedül a forradalmi, a kommunista mozgalom léphet fel eredményesen. Ezért minden más irányzatot – a polgári pacifizmustól a szociáldemokráciáig – a harc fékezőjének tart. Véleményének változása 1932 nyarától figyelhető meg – szoros összefüggésben a Romain Rolland és Henri Barbusse kezdeményezte amszterdami háborúellenes kongresszus és mozgalom szervezésével. Nem ismert, hogy Kun Béla milyen minőségben foglalkozott e mozgalommal. Valószínűleg már a kongresszus után bízhatták meg a Komintern háborúellenes tevékenységének irányításával, ami majd a hitleri terrorhullám kibontakozásakor kiegészül a nemzetközi szolidaritási akciók összehangolásának feladatával. (Annyi bizonyos, hogy Kun írásaiban 1932 októberétől már nem foglalkozik a Balkán Titkársághoz tartozó pártok ügyeivel, s a Komintern kibővített V. B. XII. plénumán, szeptember 12-én elmondott beszédében már kizárólag ez utóbbi témakörrel foglalkozik.)

A plénumon az őt megelőző felszólalókkal ellentétben, akik konkrét helyzetelemzéseket adtak Japán 1931 őszén kirobbantott mandzsúriai intervenciója kapcsán,[135] Kun Béla a háborúellenes harc alapelveinek összefoglalására, módszereinek meghatározására vállalkozott. Beszédében az első világháborút megelőző időszak példái mellett már elsősorban az új jelenségeket hangsúlyozza, sőt egy új fogalom bevezetésére is kísérletet tesz. Az új háború egyik fontos és általánosítható sajátosságának tekinti, hogy azt sem hadüzenet, sem mozgósítás, sem pedig az iparát állítása nem előzte meg. Úgy véli – s a történelem néhány év múlva igazolja őt –, hogy az elkövetkező világháború kirobbanásának is hasonlóak lesznek az előzményei: a hadiipari kapa-

citások már a békeidőben létrejönnek, fokozódik a hadkötelezettek kiképzése és nő a hadseregek létszáma, s mindez végül lehetővé teszi a háború gyors kirobbantását, mégpedig hadüzenet nélkül. E folyamatot nevezi „vpolzanyije vojni"-nak, a háború beépülésének a társadalom gazdasági-politikai életébe.

Kun Béla beszédének fontos része – mely egyben jelzi új funkcióját is – a Komintern kibővített V. B. XI. plénuma utáni háborúellenes megmozdulások és akciók áttekintése.[136] A francia, a japán, az angol, a norvég, a csehszlovák, a kínai és német párt munkájáról beszélve végül is – részben jogos – elmarasztaló ítéletet mond.[137]

Kun Béla felszólalása a XII. plénumon még egy szempontból fontos. Hosszú idő után először foglalkozik érdemben és nyilvánosan az egységfronttal. Ismert, hogy Kun még 1932 áprilisában, a KMP Külföldi Bizottságának írt levelében, utalva a francia, a csehszlovák és a brit párt akcióegység-törekvéseire, arra figyelmeztette a magyar pártvezetést, hogy ne kövessenek hasonló taktikát.[138] A XII. plénum idejére azonban megváltozott a véleménye. Hozzászólásában – bár fenntartotta a szociáldemokráciáról korábban megfogalmazottakat – az „egységfront alulról" formula eredményes alkalmazásáról az amszterdami háborúellenes mozgalom kapcsán a következőket mondta: „Az utóbbi időben ebben az irányban bizonyos haladás ment végbe, amelyet nem szabad lebecsülni. Erről tanúskodik az amszterdami háborúellenes kongresszus előkészítése, ahol nekünk sikerült, elsősorban Franciaországban, a tömegek háborúellenes hangulatára támaszkodva magunkkal ragadni az imperialista háború elleni harc érdekében a szociáldemokrata szervezetek egész sorát."[139] S már nem kifogásolta, hogy a mozgalom nevében meghívót küldtek a Szocialista Munkásinternacionálénak is: elmarasztaló megjegyzése a reformisták elutasító válaszának szólt. Pedig nyilvánvaló, hogy mind az amszterdami kongresszust megelőző kommunista-szocialista levélváltás, mind pedig az SZMI meghívása túlmutatott az „egység alulról" formulán.

Az egységfront megítéléshez kapcsolódik Kun egy másik jelentős beszéde, amely már a németországi fasizmus hatalomra jutása és a Komintern–SZMI február–márciusi egységfront-levélváltása után hangzott el. A Marx halálának 50. évfordulója alkalmából rendezett megemlékező ülésen, ahol Kun Béla a szociáldemokráciának a marxizmustól való teljes elfordulását hangsúlyozza, többek között kitér az SZMI februári levelére. Elutasítja a levélben felvetett felső szintű tárgyalásokat a két internacionálé között – ami megfelel a Komintern március 5-i válaszlevelében megfogalmazottaknak –, de most már nem foglal állást a kommunista és a szociáldemokrata szervezetek akcióegysége mellett sem. (Ami pedig a Komintern dokumentumban mint javaslat megtalálható.)[140] Kun véleménye azonban ennek ellenére sem jelenti azt, hogy képviselője „szektás irányban" tér el a Komintern korabeli általános irányvonalától. A márciusi válaszlevél után ugyanis – nem utolsósorban az ezt követő, egyértelmű elutasítást tartalmazó SZMI-levél hatására – az egységfront szélesebb értelmezése ismét lekerül a Komintern-viták napirendjéről, hogy a „szociálfasizmus" megítélése alapján, most már az SZMI egységfrontellenes politikáját is megbélyegezve, az „egységfront alulról" lehetőséget tekintsék egyedül megvalósíthatónak.

Ilyen körülmények között szinte külön vonalként jelentkezett az amszterdami mozgalom mellett egy újabb egységfronttörekvés, az antifasiszta összefogást sürgető világkongresszus összehívásának a terve. Az eredetileg a Profintern és a lengyel, a német és a francia szakszervezetek által meghirdetett kongresszus előkészítésébe a

Komintern részéről Kun Béla kapcsolódott be – nem egyértelműen tisztázható, hogy milyen posztot betöltve.

Kun Béla szerepéről két dokumentum tanúskodik. Az első egy május végén keletkezett feljegyzés, melynek szerzője Alfred Kurella, az amszterdami mozgalom egyik szervezője. Kurella feljegyzésében azt fejtegeti, hogy károsnak tartja azt a párhuzamosságot, amely az amszterdami mozgalom és az újonnan szervezett antifasiszta bizottságok között tapasztalható. Javasolja a két mozgalom összevonását, melyet az antifasiszta világkongresszust követően tart célszerűnek. Jelzi ugyanakkor, hogy nem felel meg az a beállítás, mely szerint ő Münzenberg embere, mert bár most azonos munkaterületen dolgoznak, ő már 1919-ben és azóta is bírálta Münzenberg hibáit. E megjegyzés – más dokumentumok ismeretében – sokatmondó. Münzenberg ebben az időben azok közé tartozott, akik a lehető legszélesebb összefogást tartották szükségesnek. Kurella az antifasiszta mozgalom szinte tisztán kommunista jellegének fenntartása vagy legalábbis a kommunisták vezető szerepének biztosítása mellett volt, kiterjesztve azt most már a háborúellenes mozgalomra is.[141] (Megjegyzéseiből úgy tűnik, hogy Kunt is az e véleményt képviselők közé sorolja.)

A Komintern V. B. Politikai Titkársága 1933. június 3-i ülésén vitatta meg a most már Barbusse által is aláírt tervezetet, s hagyta jóvá a két mozgalom összevonását.[142] Nincs jele annak, hogy az amszterdami mozgalom széles egységfrontos jellegét a Titkárság ülésén megkérdőjelezték volna, s annak sem, hogy Kun véleménye eltért volna Barbusse-étól, aki a kezdetektől e jelleg fenntartása, sőt további szélesítése mellett volt. Egy valószínűleg 1933 júliusában keletkezett, az amszterdami mozgalom egy évéről beszámoló jelentéshez csatolt kísérőlevelében Kun csupán arra hívja fel a figyelmet, hogy a kommunista pártokat legkésőbb augusztus 8-ig értesíteni kell a Komintern V. B. Politikai Titkárságának határozatáról, mely a pártokat a mozgalom országos szervezeteinek támogatására szólítja fel.[143]

Az amszterdami háborúellenes mozgalom, valamint az 1933 augusztusában a párizsi Pleyel-teremben megtartott antifasiszta világkongresszus munkájának összehangolásával, a két mozgalom egyesítésével az ekkor létrehozott Háborúellenes Harc Nemzetközi Bizottságával kapcsolatos teendők mellett Kun a fasizmus bebörtönzöttjeinek kiszabadításáért indított akciókat is felügyelte. Erre utal, hogy a Komintern V. B. Elnöksége 1934. július 8-i ülésén Kun Béla beszámolója alapján foglaltak állást az Ernst Thälmann kiszabadításáért indított mozgalom széles akcióegység-kereteinek meghatározásakor. Az ekkor már majdnem egy éve működő Nemzetközi Kiszabadítási Bizottság (Internacionales Befreiungskomitee) megalakulásától szoros kapcsolatot tartott fenn a Komintern V. B.-vel, „ahol Kun Béla volt a felelőse e munkának".[144]

Kun tevékenysége a háborúellenes, antifasiszta mozgalmak, valamint szolidaritási akciók, kampányok kapcsán elsősorban szervezői munkát jelentett. A dokumentumokban csak utalásszerűen találhatók mondatok, félmondatok, amelyekből szerzőjük átfogó véleményére lehet következtetni. Az egyik ilyen dokumentum Maxim Gorkij levele Kun Bélához 1934. május 24-i keltezéssel. E levélben Gorkij legalábbis kétségét fejezi ki az iránt, hogy célszerű az együttműködés a háborúellenes és az antifasiszta harcban a „radikális értelmiséggel" azok elveinek tiszteletben tartásával, s védelmezi az e rétegek pacifizmusát keményen elítélő Kunt. Hajlandó azonban engedményekre, bár mint írja: „Nekem úgy tűnik, hogy az értelmiséggel, a legradi-

kálisabb beállítottságúval, éppen ezen a nyelven kell beszélni. Ez a hang csak azokat az embereket ijeszti el vagy háborítja fel, akik semmiféleképpen sem fognak együtthaladni a proletariátussal."[145]

AZ UTOLSÓ ÉVEK – AZ EGYSÉGFRONT ÉS NÉPFRONT, A KOMINTERN VII. KONGRESSZUSA

Nagyszámú publikációból követhető az a folyamat, amelynek során Kun „A marxizmus és a szocializmus elleni harc" című írásától eljutott az egységfront és a népfront gondolatának elfogadásáig.

Közismert tény, hogy Kun Béla 1934–1935-ben azok közé tartozott, akik legtovább kitartottak az egységfront korábbi, szűk értelmezése mellett. A Komintern vezetői előtt kifejtett álláspontjáról több fontos dokumentum áll rendelkezésre. Kun alapállása és felfogása az egységfrontról, a munkáspártok akcióegységéről azonban ebben az időben már lényegesen különbözik a korábbiaktól. Ezt mutatja egyik írása, amely a két francia munkáspárt akcióegység-tárgyalásainak idején keletkezett.

1934 júniusáig, ha az alapelvek már tisztázódtak is, sem a Kominternben, sem pedig a már tárgyalásokat folytató Francia Kommunista Pártban nem gondolkodtak egyöntetűen az egységfrontról. A régebbi politikához ragaszkodók, a szociáldemokrata pártokkal szembeni fenntartásokat hangoztatók álláspontját még június–júliusban is nagy terjedelemben közlik a nemzetközi kommunista mozgalom és a francia párt lapjai. Ezek az írások nem csupán Kun Bélától, Joszif Pjatnyickijtól, Wilhelm Knorintól, Fritz Heckerttől vagy Szolomon Lozovszkijtól származtak, kikről a korszakban ismert volt – s ezt a Komintern-irodalom, nevüket említve, ma is általában meglehetősen differenciálatlanul megállapítja –, hogy fenntartásaik vannak az egységfront-politikával szemben. Palmiro Togliatti például, akit egyöntetűen és joggal az egységfront-politika egyik következetes híveként tüntetnek fel, a Komintern francia párt mellé delegált megbízottjaként éppen a kommunista-szocialista egységfronttárgyalások idején publikálta nagy feltűnést keltő írását a *Kommunista Internacionálé* című folyóirat francia nyelvű változatában: „A jelenlegi órában és a legközelebbi időben az FKP számára, amennyiben élni és politikailag fejlődni akar, szükségszerű, hogy a legelkeseredettebb harcot folytassa a szociáldemokrácia ellen, annak érdekében, hogy megtörje befolyását a tömegekben."[146] Talán nem véletlen, hogy a lap orosz nyelvű kiadása nem közli Togliatti cikkét. Érdekes viszont, hogy helyén egy éppen ellenkező gondolatot kifejtő írás szerepel – és éppen Kun Béla tollából. Kun, miután hangsúlyozta, hogy az egységfront érdekében a kommunistáknak engedményeket kell tenniük, így folytatja: „S a mi részünkről történő ezen engedményért nem kívánunk mást a szociáldemokrata pártoktól, mint azt, hogy valamenynyi munkást kapcsolják be a mi közös osztályellenségünk ellen folytatott közös harcunk egységfrontjába."[147]

Kun másik, hasonló álláspontot kifejtő, széles körben ismertté vált írása a *Pravda* 1934. október 20-i számában jelent meg „A II. Internacionálé és a spanyol proletariátus" címmel. A legszembetűnőbb, hogy a Komintern és a Szocialista Munkásinternacionálé vezetőinek eredménytelen eszmecseréjét követően keletkezett cikkben – ellentétben más ekkoriban megjelent írásaival – nem fordul elő a „szociálfasiszta" jelző. Mondanivalója, hogy a nemzetközi munkásmozgalomnak létérdeke a spanyol

proletariátus támogatása a „monarcho-fasiszta" terrorral szemben. Másik figyelemre méltó vonása e cikknek, hogy több hasonló témájú korabeli kommunista írástól eltérően[148] e harc céljaként nem szerepel a szovjethatalom vagy a proletárdiktatúra kivívása. Sőt ennél is tovább menve, Kun hangsúlyozottan kiemeli: „A Kommunista Internacionálé egyáltalán nem javasolta a II. Internacionálénak és szekcióinak, hogy teljes mértékben legyenek szolidárisak a demokratikus szabadságjogok védelmének azokkal a harci módszereivel, amelyeket a spanyol szociáldemokraták egy része a kommunistákkal együtt alkalmaz az általános sztrájk és a fegyveres harc folyamatában." Kun – és természetesen a Komintern vezetése – olyan akcióegységet javasol, amely nem haladja túl a Szocialista Munkásinternacionálé által is elismert szolidaritás kereteit.[149] Más, a Komintern vezető szervei, illetve az egyes vezetők számára készült Kun-írások és megnyilatkozások is elsősorban azt mutatják, hogy szerzőjük ebben az időszakban már tisztában van az egységfront alkalmazásának célszerűségével – ami aggodalmat vált ki belőle, az a továbblépés lehetséges következménye.

Kun Béla 1934. november 14-én a Komintern V. B. Politikai Titkárságához eljuttatott feljegyzésében tiltakozik Maurice Thoreznek, a francia párt főtitkárának a *L'Humanité*ben november 7-én megjelentetett cikke ellen, mely a forradalmi és a reformista szakszervezeti szövetségek egyesülési folyamatát az egységes párt megvalósulásának első lépéseként üdvözölte. Kun ezt az elképzelést „vulgáris blokkpolitikának" tekintette, mely messze túlmegy a Komintern egységfront-politikai elképzelésein, illetve ellentétben van azokkal.[150]

Egy másik dokumentum, Kun Béla Harry Pollitthoz írt, 1934. december 15-én kelt levele azt is mutatja, hogy bár Kun ekkor már elfogadja az egységfront szélesebb értelmezését – beleértve a munkáspártok akcióegységét is –, annak célját korábban kifejtett véleményének megfelelően határozza meg. A levél azzal kapcsolatban keletkezett, hogy a brit párt központi lapja, a *Daily Worker* átvette a *Rundschau*ból Kun Béla „Most inkább, mint bármikor, egységfrontot!" című cikkét – meglehetősen pontatlanul fordítva és rövidítve. Kun Béla fontosnak tartja leszögezni, hogy – szemben Pollitt állításával – ő egyáltalán nem kívánja leszűkíteni az egységfrontot az „egység alulról" formulára. (A félreértést az okozza – írja –, hogy egyrészt e rész fordítása pontatlan, másrészt, hogy a munkásszervezetek összefogásának hangsúlyozását tartalmazó bekezdés kimaradt.) E sorok bizonyítják, hogy Kun véleménye már jelentősen különbözött mind a XII., mind pedig a XIII. plénumon elmondott nézeteitől – s továbblépését maga is fontosnak tartja. Nem ért egyet viszont továbbra sem azzal a Pollitt által is képviselt véleménnyel, hogy a francia szocialisták egységfronttal kapcsolatos álláspontját *„üdvözölni... és népszerűsíteni* kell a reformista munkások körében". Ezzel szemben véleménye: „Nekünk nem Blum vonalát kell üdvözölnünk, amely szociáldemokrata vonal, hanem csupán ki kell használnunk egyet nem értésüket a II. Internacionálé más csoportjaival, saját pártjuk más csoportjaival, hogy még inkább elmélyítsük a II. Internacionálé és szekcióinak válságát."

S a levélben kifejtett álláspont *korántsem Kun Béla egyéni véleménye.* Mint jelzi Pollittnak: írását jóváhagyta a Komintern V. B. Politikai Titkársága – ugyanaz a vezető testület, amely ekkor már végleges formájában megvitatta Dimitrov vezetésével a Komintern VII. kongresszusa számára összeállított egységfront- és a népfrontnapirendtervezetet.[151]

Hasonló álláspontot jeleznek az ismertebb dokumentumok, Kun Béla napirend-

tervezete a Komintern VII. kongresszusára, felszólalása a kongresszus 2. napirendjét előkészítő bizottság ülésein,[152] valamint nagyszámú publikációja a magyar és a nemzetközi kommunista sajtóban.

Míg az egységfront-politikával szemben, különösen a két munkásinternacionálé akcióegységével kapcsolatban Kun Bélának voltak fenntartásai a Komintern VII. kongresszusát megelőzően, az 1934. október végén, november elején kimunkált népfrontirányvonal nem okozott számára problémát. Ez egyrészt abból következett, hogy az általa felügyelt antifasiszta és háborúellenes Amszterdam–Pleyel mozgalom már 1932–1934-ben igazolta a polgári szervezetekkel és a szociáldemokrata csoportokkal való együttműködés célszerűségét, másrészt abból is, hogy a népfront elsősorban nemzeti keretekben megvalósuló perspektíva volt, s nem feltételezte a Komintern és a Szocialista Munkásinternacionálé egységfrontját. Ez az oka annak, hogy míg a népfront típusú szervezetekkel dolgozó Kun Béla 1934 októbere és 1935 augusztusa között az egységfrontról tíz jelentősebb elemző cikket közöl a *Pravda*, a *Kommunista Internacionálé*, a *Rundschau*, valamint a *Sarló és Kalapács* hasábjain, a népfrontról nem ír; számára az együttműködésnek e formája – melytől az SZMI vezetése minden alkalommal elhatárolta magát – egyértelműen előnyösnek tűnt.[153]

Kun Béla két minőségben is részt vesz a Komintern VII. kongresszusán: a KMP delegációjának vezetőjeként és a nemzetközi szolidaritási akciók irányítójaként. Szükségesnek tartja ugyanakkor, hogy állást foglaljon a nemzetközi kommunista mozgalom fő kérdéseiben. Hozzászólására augusztus 3-án kerül sor a kongresszus plenáris ülésén. Megjelenését a küldöttek hosszan tartó ünnepléssel fogadták. Beszédében állást foglal a Komintern új irányvonalának legfontosabb megállapításaival kapcsolatban. A népfrontot és az egységfrontot elemezve a kommunista és a szociáldemokrata szervezetek összefogását, valamennyi háborúellenes és antifasiszta erő együttes fellépését emeli ki. Először foglal állást a polgári demokrácia védelmének szükségessége mellett a fasizmussal szemben.[154]

Kunt a kongresszus első napján megválasztják a szerkesztőbizottság tagjának,[155] a kongresszus végén pedig ismét beválasztják a Komintern V. B.-be. Viszont annak Elnökségében már nem kapott helyet. A különféle – jobbára másodlagos forrásokból – arra lehet következtetni, hogy ennek két fő oka volt. Az elsődleges: Kun fenntartotta személyi kapcsolatait azzal a bolsevik vezető gárdával, amely korábban szembefordult a sztálini vezetéssel; s bár vezéregyéniségei (Zinovjev, Kamenyev, Buharin, Radek) erre az időre már felhagytak a frakciós tevékenységgel, sőt többségük különféle fontos állami tisztségeket töltött be, eltávolításuk már napirenden volt. A másik ok Kun Béla nézeteinek megítélésében keresendő. A Komintern V. B. Elnökségébe egyetlen olyan személyiség sem került be, aki a kongresszus előkészítésének szakaszában nem támogatta az egységfront-vonalat vagy különféle fenntartásait hangoztatta.

Nem állapítható meg egyértelműen, hogy Kun Béla a VII. kongresszus után milyen tisztségeket töltött be a Kominternben. Annyi bizonyos, hogy ismét a KMP képviselője volt a V. B.-ben, feloszlatásáig, 1935 októberéig részt vett a Balkán Titkárság munkájában, valamint továbbra is foglalkozott a szolidaritási akciókkal.[156] Munkájának döntő része a KMP további tevékenységét meghatározó Komintern-döntésekkel volt kapcsolatos. Továbbra is publikált azonban tanulmányokat a Komintern fő stratégiai irányvonaláról, az egységfront és a népfront értelmezéséről és a háború elleni küzdelemről. Mindkét témakörben egyértelműen támogatta a Komintern

VII. kongresszusán megfogalmazottakat, felülvizsgálva korábbi nézeteit. Magyar vonatkozásban – nemzetközi utalásokkal – ezt mutatja a „Közös harcra a parancsuralom ellen. Beszélgetés a szociáldemokrata vezetőkkel és munkásokkal" című cikke, valamint egy kevésbé ismert írása, a *Pravda* 1936. április 8-i számában Fritz Heckert halála alkalmából megjelent személyes hangvételű megemlékezése, annak is egy rövid mondata. Kun méltatva Heckert munkásságát, aki már az 1920-as évektől egyik vezetője volt a Komintern különféle antifasiszta és háborúellenes egységakcióinak, életművének összefoglalásaként idéz a bebörtönzött Ernst Thälmann 50. születésnapja alkalmából elmondott beszédéből: „A békeharc a nemzetközi munkásosztály központi feladata."[157] Összevetve e mondatot a Komintern kibővített V. B. XII. plénumán elmondott beszédével, ahol kemény szavakkal bírálta meg a német párt elméleti lapját, a *Die Internationalét*, mivel az a „békeharc" kifejezést használta s azt a bolsevizmus fő tartalmaként jelölte meg, vagy a VII. kongresszust megelőző hetekben publikált, a háborúellenes fellépés központi szerepét már hangsúlyozó, de annak forradalmi módszerei mellett állást foglaló cikkével, illetve a háborúellenes harcot már az egységfronttal szorosan összekötő, a VII. kongresszus idején megjelent írásával,[158] követhető Kun Béla nézeteinek formálódása, mely végül is az új stratégiai irányvonal elfogadásával és a mellette való kiállással zárult 1935–1936 fordulóján.

A Komintern VII. kongresszusa után Kun Bélát egyre inkább a bizalmatlanság légköre vette körül. E bizalmatlanság – akárcsak a VII. kongresszus Elnökségéből való kimaradása idején – elsősorban nem akkori nézeteinek és politikájának szólt – bár Dimitrov és Manuilszkij a Komintern V. B. Politikai Titkárságának 1936. szeptember 5-i ülésén erre is kitért –, hanem korábbi, a KMP-ben folytatott tevékenységének, de mindenekelőtt az azokhoz fűződő, szintén korábbi szoros kapcsolatának, akik ezekben a hónapokban kerültek az első koncepciós perekben a vádlottak padjára. Az ülésen, ahol Kun Bélát felmentették valamennyi tisztsége alól, a vádpontok élén a Komintern vonala és a Komintern V. B. vezetése ellen folytatott kampánya állt. Ez kiegészült a KMP soraiban és az emigrációban kifejtett „bomlasztó tevékenységével". Kun Béla már a dokumentum ismeretében, de még e döntést megelőzően 1936. május 7-én levelet írt Dimitrovnak: „A párt helyzetéért politikai felelősség terhel a KB valamennyi tagjával együtt; sőt az én felelősségem még súlyosabb. Azonban kétszínűség nélkül nem vállalhatok olyan felelősséget magamra, amelyért személyesen nem érzem magamat felelősnek. Én nem szabotáltam a VII. kongresszus határozatainak a végrehajtását, amennyire lehetőségem volt rá, még a határozatok kidolgozásában is részt vettem... Én sohasem hazudtam a Kominternnek, ahogyan azt a tervezet általában a szakszervezeti kérdéssel összefüggésben rólam is állítja."[159] Nem tudjuk, hogy a Komintern V. B. Politikai Titkársága milyen anyagok alapján állította össze vádakat megfogalmazó dokumentumát. De ismerjük ezeknek a hónapoknak a légkörét, melyben a nemzetközi kommunista mozgalom számos kiemelkedő vezetőjének érdemeit elvitatták és hibáikat, tévedéseiket megbocsáthatatlan bűnökké torzították. Kun Béla mindezt érzékelve és a KMP érdekeit figyelembe véve fogadta a Politikai Titkárság döntését, amely felmentette a KMP-ben és a Kominternben viselt tisztségei alól. 1936 őszétől 1937 júniusáig a Társadalmi és Közgazdasági Kiadó (SZOCEKGIZ) igazgatójaként dolgozott, remélve, hogy a Komintern és az SZK(b)P vezetői felidézik távozásakor tett búcsúnyilatkozatát és

kérését: „Kérem Önöket, higgyék el nekem, hogy azon a munkán, amellyel megbíznak, ki fogom érdemelni bizalmukat, és lehetővé válik, hogy visszahelyezzenek a magyar munkára és a nemzetközi munkára."[160]

Kun Béla e reménye nem valósult meg. 1937. június 29-én koholt vádak alapján letartóztatták.

JEGYZETEK

[1] A *Pravdá*ban megjelent programadó cikket magyar nyelven mindeddig nem publikálták, „A forradalmi Internacionáléról" címűt közli *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. I–II. köt. Kossuth Könyvkiadó 1966. I. köt. 56–63. old. A *Pravda*-cikk megtalálható az MSZMP KB Pártörténeti Intézetének Archívumában (a továbbiakban PI Archívum), 709. f. 20. ő. e.

[2] Izvesztyija CIK, 260. sz. 1918. január 6.; Pravda, 1918. február 6. – A forrásokból nem derül ki, hogy Kun Béla tagja volt-e a Nemzetközi Irodának.

[3] Lenin Összes Művei. 38. köt. Kossuth Könyvkiadó 1973. 142–143. old.

[4] Pravda, 1919. január 24. A KI első kongresszusához.

[5] *Kun Béla* Válogatott írások és beszédek. I. köt. 156. old.

[6] Ugyanott, 188–189., 209–210., 246–248., 418. old.

[7] *Bela Kun:* Izbrannije sztatyi is recsi. Budapest 1972. 204–207. old.

[8] PI Archívum, 709. f. 20. ő. e. – Ugyanez a levél tartalmaz utalást a futárkapcsolatra. Kun ezen az úton kér cikket Lenintől a nemzetközi helyzetről.

[9] Ugyanott. – Constantino Lazzarihoz Lenin nagy reményeket fűzött még 1921-ben is, de az végül nem vett részt az Olasz Kommunista Párt megalakításában, s a Komintern III. kongresszusán, 1921 nyarán, a szocialista párt delegációjának vezetőjeként már kiváltotta Lenin éles bírálatát. Paul Levi, aki később Németország Kommunista Pártjának társelnöke lett – s mint arról később szó lesz, hamarosan élesen szembekerült Kunnal –, 1921 március–áprilisában szakított a forradalmi mozgalommal. Lásd *Székely Gábor:* A Komintern és a fasizmus, 1921–1929. Kossuth Könyvkiadó 1980. 18., 42. old.; *Székely Gábor:* Az egységfront és a népfront vitája a Kominternben. Világosság, 1984. 4. sz. 247–256. old.

[10] Kun Béla levele Viatornak. PI Archívum, 500. f. 4/19. ő. e. (Viator Karl Radek régi álneve. 1918-ban ezzel a névvel írta alá cikkeit a *Pravdá*ban és az *Izvesztyijá*ban.)

[11] Rákosi Mátyás 1920–1921-es tevékenységéről bővebben lásd *Székely Gábor:* A Komintern és a fasizmus. 13., 33., 45–46. old.

[12] A Moszkvából érkezett Komintern-vezetők, Thomas Quelch, Alfred Rosmer, a bolgár Ivan Nedjalkov (Sablin álnéven), az amerikai John Reed, az osztrák Karl Steinhardt, Zinovjev, Radek és Sztálin a jegyzőkönyv szerint ünnepélyes külsőségek közepette foglaltak helyet az elnökségben – Zinovjev és Kun neve hallatára a zenekar eljátszotta az Internacionálét. Szjezd narodov vosztoka. Baku Sztyenograficsekije otcsoti. Petrograd 1920. 29. old.

[13] A gyarmati és nemzeti kérdésről a Komintern II. kongresszusán fogadtak el két dokumentumot. Ugyanitt rögzítették határozatban a tanácsrendszerről már rendelkezésre álló tapasztalatokat „Mikor és milyen körülmények között lehet létrehozni a munkásküldöttek szovjetjeit?" címmel. Vtoroj Kongressz Kominterna. Ijul–avguszt 1920. g. Pod redakcijej O. Pjatnyickovo, D. Manuilszkovo, B. Kuna i M. Zorkovo. Partizdat, Moszkva 1934. 646–650., 671–673. old.

[14] A Kommunista Internacionálé válogatott dokumentumai. Kossuth Könyvkiadó 1975. 59., 45. old.

[15] PI Archívum, 709. f. 24. – Az archívumban őrzött kézirat szövege eltér a jegyzőkönyvben közöltétől.

[16] Itt elsősorban a Németország Kommunista Munkáspártja nevű szakadár szervezetről volt szó, amelynek megnyerésén elsősorban Zinovjev és Buharin fáradozott.

[17] Németország Független Szociáldemokrata Pártja elnevezésű centrista szervezetről van szó, amelynek baloldala az év végén csatlakozott a kommunista párthoz és a Kominternhez.

[18] Gyevjataja konferencija RKP(b). Protokoli. Moszkva 1972. 251–252. old.

[19] Meg kell jegyezni, hogy a konferencia első napján tartott üdvözlő beszédében Kun is beszél a világforradalomról, de korántsem az egyes országokban kialakult „válsághelyzet"-ben jelölve

meg annak lényegét. „Biztosíthatom Önöket, hogy a világforradalom megérett, és abban az esetben, ha a Vörös Hadsereg akár Kelet-Galícia, akár Magyarország, Ausztria, Csehszlovákia irányába nyomulna előre, ezen országok munkásosztályának fegyveres felkelése segítené." (Ugyanott, 32–33. old.)

[20] Ugyanott, 209., 238. old.

[21] Ugyanott, 251–252., 266. old.

[22] Lenin Összes Művei. 41. köt. Kossuth Könyvkiadó 1974. 196., 419. old.

[23] Gyevjataja Konferencija RKP(b). 258. old.

[24] Kun e munkáját számos cikk jelzi, melyeket közvetlenül Szovjet-Oroszországba érkezését követően publikált. Ezek közül jelentősebbek: „A Tanácsköztársaság ellenségei" (Vörös Újság, 1920. augusztus 15.), „A régi harcos" (Clara Zetkinről, Pravda, 1920. szeptember 28.), „Az esztelenség és a provokáció évfordulója" (Egy moszkvai ellenforradalmi bombamerényletről. Pravda, 1920. szeptember 25.), „Három esztendő" (Az októberi forradalom évfordulójára. Vörös Újság, 1920. november 7.), „Magyar munkások a fehérterror igájában" (Kommunyisztyicseszkij Internacional, 1920. 13. sz. 2489–2500. old.)

[25] Idézi *Kun Béláné:* Kun Béla. Magvető Könyvkiadó 1969. 263. old.

[26] Kommunyiszt (Harkov), 1920. október 20.

[27] Izvesztyija (Harkov), 1920. október 7.

[28] Részletesebben lásd *Borsányi György:* Kun Béla. Kossuth Könyvkiadó 1979. 230. old.

[29] A V. B. három januári üléséről Mihail Kobeckij, a Komintern V. B. titkára írt ismertetést a *Kommunyisztyicseszkij Internacional* számára (1921. 16. sz. 3790–3794. old.) A Szűkebb Iroda taglétszámát az említett ülésen 5 főről 7 főre emelték. Rudnyánszky Endre, akit a II. kongresszuson választottak tagjai közé, januárban már nem volt tagja e testületnek, melynek valószínű összetétele a különféle források összevetésével a következőképpen alakulhatott: Zinovjev (elnök), Kobeckij (titkár), Buharin (elnökhelyettes), Karl Radek (bizonyosan 1921. február elejétől), Alfred Rosmer, Kun Béla, Ernst Meyer (majd helyette 1921. február 21-től Kurt Geyer). Negyedszázados harc. A magyar munkásmozgalom történetének kronológiája, 1919–1945. Akadémiai Kiadó 1975. 517. old.; *Marie-Luise Goldbach:* Karl Radek und die deutsch-sowjetischen Beziehungen, 1918–1923. Neue Gesellschaft, Bonn–Bad Godesberg 1973. 87. old.; Friedrich Ebert Stiftung. Archiv der sozialen Demokratie (a továbbiakban ASD). Nachlass Levi. Nr. 159/14. 1. 1.

[30] Az eseményekről bővebben lásd *Székely Gábor:* A Komintern és a fasizmus. 8–19. old.

[31] Kurt Geyer jelentése a VKPD Zentralénak. Szigorúan bizalmas. 1921. április 21–22. ASD. Nachlass Levi. 159/14. 1–5. 1.

[32] *Goldbach:* Id. mű, 135–143. old.

[33] A livornói kongresszus után Serrati Berlinbe utazott, hogy a német párt vezetőivel tárgyaljon – a közvetítés reményében. Többek között találkozott Paul Levivel és Clara Zetkinnel. Ugyanott, 86–90., 135–143. old.

[34] Ugyanott, 143. old.

[35] Unser Weg, 1921. 8–9. sz. 241. old.

[36] Rákosinak a februári napokban a frakcióharcot kiélező tevékenységéről és az ezzel ellentétes Komintern-törekvésekről ír *Goldbach:* Id. mű, 83–84. old. Kun Béla szerepének részletesebb bemutatását lásd Világosság, 1984. 4. sz. 248–250. old.

[37] V. I. Lenin. Biograficseszkaja hronyika. 10. köt. Moszkva 1979. 166. old.

[38] *Goldbach:* Id. mű, 88. old.

[39] Protokoll der Verhandlungen des Gründungparteitages und der ersten Freuen-Reichskonferenz der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei (Deutsche Abteilung). Reichenberg 1921. 5–6. old.

[40] Ezt a koncepciót képviselte Radek, s nyilvánvalóan ezt kellett Kunnak is képviselnie, aki az OK(b)P kongresszusára készülő Radeket helyettesítette Komintern-megbízotti minőségében. *Goldbach:* Id. mű, 82–84. old.; *Arnold Reisberg:* An den Quellen der Einheitsfrontpolitik. Dietz Verlag, Berlin 1971. 93–94. old.; ASD. Nachlass Levi. 159/14. 5. 1.

[41] Die Rote Fahne, 1921. március 4. Idézi *Reisberg:* Id. mű, 94. old.

[42] A korabeli kormány- és pártviszonyokról lásd *Székely Gábor:* Hitler hatalomra jutása. Kossuth Könyvkiadó 1983. 17–24. old.

[43] *Reisberg:* Id. mű, 104–105. old.

[44] Die Rote Fahne,1921. március 20.

[45] Ilyen értelmű utalások találhatók *Paul Levi:* Unser Weg. Wider der Putschismus (Berlin 1921) és Was ist das Verbrechen? Die Märzaktion oder die Kritik daran? (Ugyanott, valamint Münnich Ferenc visszaemlékezésében. PI Archívum.)

[46] ASD. Nachlass Levi. 55/4. 1–8. 1. Lenin április 16-án kelt, Zetkinnek és Levinek írt válaszlevelében Kun álláspontját a következőképpen jellemezte: „Ami a legutóbbi németországi sztrájkmozgalmat és egyéb megmozdulásokat illeti, ezekről egyáltalán semmit sem olvastam. Készséggel elhiszem, hogy a Végrehajtó Bizottság képviselője azt az ostoba, túlságosan baloldali politikát védelmezte, hogy azonnal akciót kell indítani »az oroszok megsegítésére«: ez a képviselő gyakran túlságosan baloldali." Lenin a Kommunista Internacionáléról. Kossuth Könyvkiadó 1969. 303. old.

[47] A dokumentum aláírásánál az „I. A. des Exekutiv-Komitees der Kommunistischen Internationale: Bela Kun" szerepel. Az I. A. egyaránt jelentheti az Internationale Abteilung, illetve az Internationaler Ausschuss megjelölést, de egyértelmű, hogy Kun a Komintern egyik vezetőjeként írta alá, s szokatlan módon – egyedül.

[48] Protokoll der Verhandlungen des Gründungsparteitages...

[49] Jahrbuch für Politik, Wirtschaft und Arbeiterbewegung, 1922/23. Verlag der Kommunistischen Internationale, Hamburg é. n. 1005–1006. old.; A Kommunista Internacionálé története. Kossuth Könyvkiadó 1971. 110. old.

[50] Tretyij kongressz Kominterna, 366–367. old.

[51] Ugyanott, 385. old.

[52] A KB-ülésen Brandler és Zetkin volt a politikai helyzetet elemző fő napirend két előadója. *Reisberg:* Id. mű, 2. köt. 715. old. és 1. köt. 126. old.

[53] Az ülés jegyzőkönyve alapján idézi *Reisberg:* Id. mű, 1. köt. 125–126. old.

[54] Kommunyisztyicseszkij Internacional, 1921. 17. sz. 4295. old.

[55] Guralsky egyedüli jelenlétéről számol be Valeriu Marcu, aki Levit követve szakított a mozgalommal. Zur Krise der Kommunistischen Internationale. Sowjet, 1921. 1. sz. 15. old. – Feltételezhetően Kun április közepén, de még 15-e előtt hagyta el Németországot – nincs nyoma az irodalomban, hogy jelen lett volna a Levit a pártból kizáró döntés megszületésekor. Lásd Levi fellebbezése a Komintern V. B. Elnökségének április 29-i kizárását a pártfegyelem megsértésével indokló határozata ellen. ASD. Nachlass Levi. 113/7. 1–10. 1.

[56] A dokumentumot Németország Egyesült Kommunista Pártja (VKPD) május 3–5-i ülésén fogadták el Guralsky támogatásával. *Reisberg:* Id. mű, 140–144. old.

[57] Thesen zur Tagesordnung des Dritten Weltkongresses der Kommunistischen Internationale (Entwurf). Ismerteti *Reisberg:* Id. mű, 165. old.

[58] Lenin a Kommunista Internacionáléról. 306–307. old.

[59] *Reisberg:* Id. mű, 168–169. old.

[60] Ugyanott, 167. old.

[61] E bírálatról és Kun válaszáról részletesen beszámol *Borsányi György:* Id. mű, 246–247., 250. old.

[62] E választás nem volt véletlen, bár oka nem egyértelműen tisztázott. Koenen, aki korábban a Független (Németország Független Szociáldemokrata Pártja – USPD) titkáraként jelentős szerepet játszott pártja és a kommunista párt egyesülésében, ekkor elhatárolta magát mind Levitől, mind pedig az „offenzív taktikát" leghatározottabban támogató baloldaltól. Lásd *Székely Gábor:* A Komintern és a fasizmus. 14. old.; Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale. Moskau 22. Juni bis 19. Juli 1921. Hoym, Hamburg 1921. 956–958. old. – Előadói beszédét Koenen azzal a bejelentéssel kezdte, hogy nem tudott kellően felkészülni, mivel megbízatását csupán a „múlt hét folyamán" kapta meg – beszédét július 10-én tartotta –, s így részben a Kun által készített anyagra támaszkodik. Ugyanott, 956., 958. old.

[63] Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale. Moskau 22. Juni bis 19. Juli 1921. 659. old.

[64] The Trotsky Papers, 1917–1922. The Hague, Paris, 1971. 471–474. old.

[65] Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale. 650–651. old.

[66] Ugyanott, 671. old.

[67] PI Archívum, F 1060/1. 14. ő. e. ; V. I. Lenin. Polnoje Szobranyije Szocsinyenyij. 53. köt. Moszkva 1965. 14. old. A két dokumentumot közli *Borsányi György:* Id. mű, 250–252. old.

[68] Die Tätigkeit der Exekutive und des Präsidiums der Kommunistischen Internationale vom 13. Juli bis 1. Februar 1922. Petrograd 1922. 7., 14. old. – Az elismerés tényén az sem változtat, hogy a Komintern V. B. Szűkebb Irodája július 23-i ülésén figyelmeztetésben részesítették Rákosi Mátyást (ő ekkor a Komintern V. B. titkára volt), amiért úgy jelölte Kunt a KMP képviselőjének a Komintern V. B.-be, hogy sem a KMP küldöttségét, sem magát Kunt nem kérdezte meg. A megjegyzés Rákosi eljárását kifogásolta, nem Kun ellen irányult. PI Archívum, 500. f. 4/46. ő. e. 1–2. 1.

[69] A Kommunista Internacionálé válogatott dokumentumai. 61. old.

[70] Thesen und Resolutionen des III. Weltkongresses der Kommunistischen Internationale. Hamburg. Verlag der Kommunistischen Internationale 1921. 186. old.

[71] Vörös Újság, 1921. augusztus 31.

[72] Kommunyisztyicseszkij Internacional, 1921. 18. sz. 4621. old.

[73] Levél a német kommunistákhoz. 1921. augusztus 14. Lenin a Kommunista Internacionáléról. 333–346. old.

[74] V. I. Lenin. Polnoje szobranyije szocsinyenyij. 53. köt. 119., 268., 401. old.; Lenyinszkij Szbornyik. XXXIX. köt. Moszkva 1980. 359., 400. old.

[75] V. I. Lenin i VCSK. Szbornyik dokumentov. (1917–1922 gg.) Moszkva 1975. 490. old.

[76] Gyejatyelnoszty Iszpolnyityelnovo Komityeta i Prezidiuma. I. köt. Kommunyisztyicseszkovo Internacionale ot 13-go ijulja 1921 g. do 1. fevralja 1922 g. Petrograd 1922. Izdatyelsztvo Kommunyisztyicseszkovo Internacionala (a továbbiakban Gyejatyelnoszty...) 94., 153., 158–186., 195. old.

[77] Ugyanott, 185., 213., 219., 221. old.

[78] Ugyanott, 185–187. old.

[79] Ugyanott, 185., 187., 208–211. old.

[80] Ugyanott, 93. old.

[81] A nézetek és vélemények kifejtését lásd *Székely Gábor:* Profintern-krónika. Népszava Kiadó 1982. 37–65. old.

[82] Gyejatyelnoszty... 195., 222., 258. old.; *Székely Gábor:* Profintern-krónika. 66–90. old.

[83] Gyejatyelnoszty... 49–51., 153., 187., 225., 227., 245., 270., 297. old. A csehszlovák kérdés vitája. Ugyanott, 299–307. old.

[84] A Komintern V. B. képviseletét ebben az időszakban ismét Radek vette át, s véleményét a korábban a baloldalt támogató Heckerttel, Pieckkel és Brandlerrel egyeztetve, Lenintől támogatva fejtette ki a német KB számára készített feljegyzésében. *Reisberg:* Id. mű, 1. köt. 261–263. old.

[85] Lenin a német kommunistákhoz intézett levelében éppen a hasonló állásfoglalásoktól óvott: „egy *kicsit eltúlozták* a centrizmus elleni harcot, egy kicsit átlépték azt a határt, amelyen túl ez a harc sporttá válik, ahol a forradalmi marxizmus kompromittálása kezdődik". Lenin a Kommunista Internacionáléról. 342. old.

[86] Uralszkij Rabocsij, 1922. június 11.

[87] A jelentés szerint Kun a berlini Lützow-Ufer 1. sz. alatt tartotta illegális találkozóit, amiről arra következtetnek, hogy itt lehet a Komintern Nyugat-európai Irodájának központja. Staatsarchiv Potsdam. Reichskommissar für die Überwachung der Öffentlichenordnung. Nr. 73. 56. 1. Összefoglaló jelentés 1922. február 22-ig.

[88] A plénumon nemzetközi bizottságot bíznak meg a Komintern és néhány párt, köztük a német szekció programjának a kidolgozásával. A bizottságnak Rudas László s Varga Jenő is tagja lett. Inprekorr, 1922. június 17. 716. old.

[89] Protokoll des Vierten Kongresses der Kommunistischen Internationale. Petrograd–Moskau vom 5. November bis 5. Dezember 1922. Verlag der Kommunistischen Internationale, 1923. (A továbbiakban Protokoll IV.) 27–28. old.

[90] Ugyanott, 260. old.

[91] Ugyanott, 261. old.

[92] Ugyanott, 266–267. old.

[93] Jugend Internationale, 1924. 6. sz. 157–158. old. – Szerzők rajta kívül még Richard Schüller, a KII főtitkára, Zinovjev, Johannes R. Becher és Jemeljan Jaroszlavszkij voltak.

[94] Krasznaja Mologyozs, 1924. május. 36–42. old.

[95] Kommunyisztyicseszkij Internacional, 1924. 2. sz. 35–48. old.

[96] Pjatij vszemirnij kongressz Kommunyisztyicseszkovo Internacionala. Sztyenograficseszkij otcsot. Csaszty II. Prilozsenyije. Goszizdat. Moszkva–Leningrád 1925. 235., 242. old.
[97] Negyedszázados harc. 532. old.
[98] Protokoll. Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale. Hoym, Berlin 1924. 2. köt. 1030. old.
[99] A Kis Kollégium – s jórészt az osztály – szervezési feladatait Dornbusch Richárd, Kun Bélát az Urálba is elkísérő munkatársa irányította, tagjai között olyan tekintélyes személyiségek voltak, mint August Thalheimer, Karl Korsch, a magyarok közül Rudas László és Pogány József. Az osztályvezető-helyettesi feladatokat M. Rafez látta el, a titkári teendőket Gibel. Az osztály létszáma az induláskor 12 fő volt, majd hamarosan 15 főre növekedett. CPA IML. 495. f. 30. op. 63. ő. e. 73–76. 1.
[100] Sitzunger der Agitations- und Propagandaabteilungen des Exekutivkommitees der Komintern. Inprekorr, 1924. augusztus 15, 1381–1382. old.; Die Internationale Arbeiterkorrespondentenbewegung. (Kun referátuma a Szovjetunió Munkás- és Parasztlevelezőinek konferenciáján.) Inprekorr, 1924. december 29. 2310–2311. old.; Arbeitsprogramm der Partei-Elementarkurse. Inprekorr, 1925. január 3. 17–20. old.
[101] A Komintern – és ennek megfelelően az egyes szekciók – szervezeti felépítéséről az 1925 tavaszán megtartott, e kérdések meghatározására összehívott tanácskozáson hoztak határozatot. Der Organisatorische Aufbau der Kommunistischen Partei. Organisationsberatung der Erweiterten Exekutive. März–April 1925. Hoym, Berlin 1925. 1. táblázat.
[102] CPA IML. 495. f. 30. op. 63. ő. e. 89. 1. Kun bizalmas jelentése Malcevcsuknak (?) az OKP(b)P agit.-prop. osztályára címezve, illetve Bericht der Agitprop des EKKI über die Periode nach dem V. Kongresses. Ugyanott, 107–120. old.
[103] CPA IML. 495. f. 30. op. 62. ő. e. Otcsoti i predlozsenyija Agitpropa IKKI ob Antifasisztszkom Bjuro i perepiszka sz Antifasisztszkom Bjuro 1924. július 23.–november 9. Willy Münzenberg levele Kun Bélának, 1924. július 23., augusztus 5. Kun Béla levele Münzenbergnek, 1924. november 3.
[104] Ugyanott, Kun 6. sz. feljegyzése, 1924. november 6. A német párt akkori vezetése nevében Ruth Fischer írt ilyen értelmű levelet Neumann-nak.
[105] Ugyanott, Kun Béla feljegyzése a Komintern V. B. Elnökségének, 1924. november 9.
[106] Inprekorr, 1925. január 3. 17–20. old.
[107] Protokoll. Erweiterte Exekutive der Kommunistischen Internationale 21. März–6. April 1925. Hoym, Hamburg. 128–135. old. – Kun a plénumon a magyar kérdéshez is hozzászólt, egyetértését fejezte ki Buharinnak a magyar párt agrárpolitikáját bíráló megjegyzéseivel. Ugyanott, 254–255. old.
[108] Szogyerzsanyije i formi mezsdunarodnoj agitpropraboti. Kommunyisztyicseszkij Internacional, 1925. 12. sz. 101–113. old.; Rolle und Aufgaben der Agitprop-Arbeit bei der Bolsevisierung der Sektionen der Kommunistsichen Internationale. Inprekorr, 1925. március 12. 497–499. old.
[109] Inprekorr, 1925. június 25. 1335–1337. old.
[110] Kun Bela cikke megjelent mind az *Inprekorr*ban (1925. január 12. 93–101. old.), mind pedig a *Kommunyisztyicseszkij Internacional*ban (1925. 1. sz. 10–30. old.). Hasonló gondolatokat fejt ki, konkrét példákkal is alátámasztva mondanivalóját a „Doktrína és akció. A trockizmus és a forradalmi marxizmus" című írásában, a *La correspondence internationale* 1925. március 11-i számában.
[111] Die Logik der Prinzipienlosigkeit. Die Internationale (Berlin), 1926. augusztus 16. 481–487. old.
[112] Ismerteti *Borsányi György:* Id. mű, 275–276. old.
[113] A Kommunista Internacionálé története. 229. old.
[114] Korábban Kun „helyét" – bizonyára a frakciós ellentétekre való tekintettel – Pogány József töltötte be e poszton, nyilvánvalóan Kun álláspontját képviselve. Negyedszázados harc. 537., 539. old.
[115] Protokoll des 6. Weltkongresses der Kommunistischen Internationale Hoym, Hamburg 1929. I. köt. 575–578. old.
[116] Ugyanott, III. köt. 5., 575. old.
[117] Ugyanott, 575–578. old.
[118] Ugyanott, 621. old.; Negyedszázados harc. 545–546. old.
[119] Kun felszólalásáról nem rendelkezünk dokumentummal, mivel a jegyzőkönyv 2. kötete – amely

a program vitáját tartalmazza – végül is nem jelent meg. Kun véleményéről azonban képet alkothatunk a Blum-tézisekkel kapcsolatosan keletkezett dokumentumokból, amelyekben ugyanezt az álláspontot fejtette ki, utalva a kongresszusi bizottságban előadott véleményére is. PI Archívum, 500. f. 2/209., 221. ő. e. Részletesebben lásd *Nemes Dezső:* Kun Béla Tanácsköztársaság utáni tevékenységéről. Párttörténeti Közlemények, 1984. 2. sz. 30. old.

120 *Borsányi György:* Id. mű, 321–322. old.

121 Zvezda, 1928. XII. 5.

122 Ugyanott.

123 Proletarij, 1928. XII. 6.

124 Inprekorr, 1929. augusztus 13. 1964–1967. old.

125 Ein Beispiel wurde Rumäniens. Inprekorr, 1930. szeptember 9. 1889–1901. old.; szeptember 12. 1927–1928. old.; Komintern i zavojevanyije kresztyansztva. Bolsevik, 1931. 11. sz. 10–19. old.; Pravityelsztvennij krizisz v Jugoszlavii. Pravda, 1932. április 8. 4. old.; Új kormány Romániában. Pravda, 1932. október 25. 4. old.; Ugyanez: Új Előre (Cleveland), 1932. november 21. 4. old.; Inprekorr, 1932. október 28. 2866–2867. old.

126 Nyikolaj Iljuhov visszaemlékezése. Hadtörténeti Intézet Levéltára, H–i. 25. 1–32. 1.

127 *Ritz Heckert, Bela Kun, Szmoljanszkij:* Borba za organyizovannih rabocsih. (Ogyin iz itogov V. kongressza Profinterna.) Pravda, 1930. szeptember 5. 2–3. old.; ugyanő: Borba za masszovije krasznije profszojuzi. Ogyin iz vazsnyejsih itogov V. kongressza Profinterna. Pravda, 1930. szeptember 11. 2–3. old.; *Székely Gábor:* Profintern-krónika. 153–172. old.; PI Archívum, 500. f. 8. cs. 13. ő. e. 7–10. 1.

128 Protokoli kongresszov Kommunyisztyicseszkovo Internacionala. Pervij kongressz Kommunyisztyicseszkovo Internacionala. Pod redakcijej: E. Korotkovo, B. Kuna i O. Pjatnyickovo. Partyijnoje Izdatyelsztvo, Moszkva 1933. 275. old.; Vtoroj kongressz Kommunyisztyicseszkovo Internacionala. Pod redakcijej O. Pjatnyickovo, D. Manuilszkovo, V. Knorina, B. Kuna i M. Zorkovo. Partyijnoje Izdatyelsztvo, Moszkva 1934. 354 old.; Komintern v dokumentah. Resenyija, teziszi i vozvanyija kongresszov Kominterna i plenumov IKKI. 1919–1933. Pod redakcijej Bela Kuna. Partyijnoje Izdatyelsztvo, Moszkva 1933. 1007. old.

129 Mirovoje polityicseszkoje znacsenyije Kominterna. Mirovoje hozjajsztvo i mirovaja polityika, 1929. 4. sz. 3–7. old.; Die KP der Sowjetunion und die Kommunistische Internationale. Die Kommunistische Internationale, 9–11. sz. 527–538. old.; Zadacsi izucsenyija isztorii Kominterna, Voproszi prepodovanyija lenyinizma i isztorii VKP(b) i Kominterna, Moszkva, Izdatyelsztvo Kommunyisztyicseszkoj Akagyemii 1930. 230–292. old. (Kun előadása és zárszava az Akadémián tartott konferencián 1929. február 9-én, illetve 13-án); Izucsenyije isztorii Kominterna v szvetye piszma t. Sztalina. Borba klasszov, 1932. 2–3. sz. 35–47. old. (Előadás a Marxista Történészek Társaságában 1932. január 20-án); Jescso ob izucsenyija isztorii Kominterna, Borba klasszov, 1932. 5. sz. 8–15. old.

130 A cikket először a *Pravda* (1929. március 3. 3. old.), majd az *Inprekorr* is közli (1929. március 15. 562–563., március 19. 586–587. old.). E témakörhöz kapcsolható „A Komintern az elhajlások elleni harcban" című írása is, amely a *Bolsevik* 1929. március 15-i számában (15–28. old.) jelent meg.

131 Die Entwicklung des Sozialreformismus zum Sozialfasizmus (Versuch einer Analyse). Die Kommunistische Internationale, 1929. 29–30. sz. 1630–1636. old.; Die II. Internationale in Auflösung. Verlagsgenossenschaft Ausländischer Arbeiter in der UdSSR. Moszkva–Leningrád, 1933. 87 old.; Marxizm i borba sz szocial fasizmom. OGIZ Molodaja Gvargyija, Moszkva 1933. (A még 1932-ben íródott könyv kéziratát lásd PI Archívum, 709. f. 14. ő. e.)

132 *Bela Kun:* Der Kommunismus im Kampfe gegen die Sozialdemokratie. Verlag Unsere Zeit, Berlin 1933. 7. old.

133 Ugyanott, 6. old.

134 Pacifisztszkaja podgotovka vojni. 1929. augusztus 1. 3. old.; Mindenkor kész! Sarló és Kalapács, 1930. 3. sz. 1–2. old.; Május 1 – harc az imperialista háború ellen. Új Március, 1930. 4. sz. 78–81. old.; A Szovjetunió védelméért. Sarló és Kalapács, 1930. 4. sz. 1–2. old.; Vorbereitung der Kampffront gegen die verbreitete Front der Interventionskräfte. Inprekorr, 1931. július 17. 1561–1563. old.; A Szovjetunió békepolitikájáért – a pacifizmus ellen. Sarló és Kalapács, 1932. 2. sz. 1–5. old.; Közvetlenné vált a háború veszélye a szovjet ellen. Új Előre, 1932. augusztus 24. 4. old.; augusztus 26. 4. old.

[135] A napirend szerinti fő referátumát a japán Okano tartotta „A távol-keleti háború és a kommunisták harca az imperialista háború és a Szovjetunió elleni háborús intervenció ellen" címmel, amihez a kínai Vang Ming és a francia André Marty szólt hozzá előzőleg. XII. plenum IKKI. Sztyenograficseszkij otcsot. Partizdat, Moszkva 1933. III. köt. 1–30. old.

[136] Kun, amikor átvett egy Komintern-megbízatást, mindig áttekintette az addig végzett munkát, a munkaterületen elért eredményeket – hangsúlyozva a hiányosságokat. Ilyen cikkeket publikált az agitáció és a propaganda területén, valamint a Balkán Titkárságban végzett munkája megkezdésekor is.

[137] A német párttal kapcsolatban megemlíti a Komintern V. B. Politikai Titkárságában lefolyt megbeszélést, mely megállapította, hogy a pártvezetés szinte semmit sem tett e területen. (XII. plénum IKKI. 37. old.) Más forrásból ismert, hogy a Politikai Titkárság elmarasztaló véleménye az amszterdami háborúellenes kongresszusra való nem kellő mozgósítás miatt született. *Székely Gábor:* Az Amszterdam–Pleyel mozgalom és az antifasiszta egység. A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv 1982. Kossuth Könyvkiadó 1981.) Témakörünk szempontjából viszont fontos adalék, hogy Kun már a XII. plénum előtt részt vett a Politikai Titkárság ilyen tárgyú megbeszélésein.

[138] *Borsányi György:* Id. mű, 353. old.

[139] XII. plenum IKKI. 37. old.

[140] A levélváltásról és annak értékeléséről lásd *Bethlen Oszkár:* Párizs, Madrid, Bécs. A Komintern egységpolitikája, 1933–1937. Kossuth Könyvkiadó 1968. 17–30. old.

[141] CPA IML. 543. f. 1. d. 23. ő. e. 41–44. 1. A dokumentumra Kun kézzel ráírta: nem javasolom a levél lefordítását.

[142] CPA IML. 543. f. 22. d. 110., 113. 1.

[143] CPA IML. 543. f. 1. d. 23. ő. e. 49–65. 1. – További bizonyító anyagnak tekinthető Kun Bélának e területen végzett munkájáról a Komintern Politikai Titkársága által 1933. június 9-én jóváhagyott, a KMP KB-hez intézett levél. Ebben, miután többek között megnyugvással vették tudomásul a KB erőfeszítéseit „a párt teljes reorganizációjára", felhívják a figyelmet az antifasiszta kongresszus érdekében folytatott „széles agitációs kampány" fontosságára. E dokumentum tervezetét nyilvánvalóan Kun Béla terjesztette elő. (PI Archívum, 500. f. 4/3. ő. e. 2. 1.)

[144] Ismerteti archív anyagokra hivatkozva: Ernst Thälmann. Eine Biographie. Dietz Verlag, Berlin 1979. 691. old. – A kötet beszámol arról, hogy Kun e feladatot egészen a Komintern VII. kongresszusát követő hónapokig látta el, amikor is Klement Gottwald követte a poszton. (Ugyanott, 696–697. old.) Elképzelhető azonban, hogy erre csak később került sor, s ebben a minőségében nemcsak a második Rákosi-per idején indított mozgalmat szervezte, hanem az 1936. januári magyarországi lebukások vádlottai védelmében indított nemzetközi sajtókampányt is. Annyi bizonyos, hogy a Komintern VII. kongresszusán Kun számolt be a nemzetközi tiltakozó kampány eseményeiről. (Ugyanott, 729–731., 791. old.)

[145] Archív A. M. Gorkovo. Mt – pl. 59., 73. old.

[146] Internationale Communiste, 1934. június 20. 689. old.

[147] Kommunyisztyicseszkij Internacional, 1934. június 20. 5. old.

[148] Erről bővebben lásd *Székely Gábor:* A Kommunista Internacionálé politikai irányvonalának formálódása 1934-ben. A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv. 1984. Kossuth Könyvkiadó 1983. 35–45. old.

[149] Pravda. 1934. október 20.

[150] *B. M. Lejbzon–K. K. Sirinya:* Fordulat a Komintern politikájában. Kossuth Könyvkiadó 1978. 87–88. old.

[151] PI Archívum. 500. f. 4/14. ő. e. – A levél további sorsa is érdekes. Nem sokkal a VII. kongresszus előtt, 1935. június 29-én az eredetileg német nyelven írt dokumentumot lefordították orosz nyelvre, melynek szövegét – s nyilván tartalmát is – Kuusinen és Knorin hagyta ismét jóvá, amint az a fejlécre gépelt sorokból kiderül.

[152] *K. K. Sirinya:* Sztratyegije i taktyika Kominterna v borbe protyiv fasizma i vojni (1934–1939). Izdatyelsztvo polityicseszkoj litye raturi, Moszkva 1979. 43–44. old.

[153] Kun Béla levele a KMP KB-nek a Komintern V. B. Politikai Titkárságának határozatáról, a nemzetközi háborúellenes nőkonferencia támogatásáról (1934. február 28.). PI Archívum, 500. f. 4/4. ő. e.; „Előre a harcos egységfrontvonalon!" Új Előre, 1934. június 7. 1., 6. old.; K voproszu o rabotye v professzionalnih szojuzah. Kommunyisztyicseszkij Internacional, 1934.

14. sz. 3–8. old.; Der Weg zur Einheitsfront ist frei! Rundschau, 1934. június 14. 1396–1397. old.; Eine Antwort an Léon Blum Über den Nichtangriffspakt. Rundschau, 1934. július. 5. old.; A munkásmozgalom egysége körül. Sarló és Kalapács, 1934. szeptember 1. 1. old.; Borba za jegyinsztvo gyejsztvij. Kommunyisztyicseszkij Internacional, 1934. 18. sz. 3–8. old. Vtoroj Internacional protyiv jegyinovo fronta. Pravda, 1934. november 26. 2. old.; Csak azért is egységfront! Sarló és Kalapács, 1934. december 15.; Die II. Internationale auf der Wanderschaft. Rundschau, 1935. május 3. 1019–1020. old.; 1 maja i jegyinij front. Kommunyisztyicseszkij Internacional, 1935. 15. sz. 6–14. old.; Der Kampf um die Aktionseinheit der Arbeiterklasse. Neuer Vorstoss der Einheitsfrontgegner der II. Internationale. Rundschau, 1935. május 23. 1149–1150. old.; Egységfront a háború ellen. Sarló és Kalapács, 1935. augusztus 1. old.

154 Részletesebben lásd *Borsányi György:* A Kommunisták Magyarországi Pártja és a VII. kongresszus. A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó 1985. 99–100. old.; Rundschau, 1935. október 16. 2323–2325. old.

155 A kongresszus első napján megválasztott elnökségbe Kun nem került be, ami a magyar párt küldöttségének tiltakozását váltotta ki. Bekerült ugyanakkor a nem kevésbé tekintélyes személyiségekből (Jan Sverma, Palme Dutt, Vilhelm Knorin és másokból) álló szerkesztőbizottságba. E két testületen kívül még egy, a mandátumvizsgáló bizottság megválasztására került sor. Rundschau, 1935. augusztus 7. 1696–1697. old.

156 PI Archívum, 500. f. 14/75. ő. e. 16. 1. Ernst Thälmann... 791. old.

157 Pravda, 1936. április 8. 3. old.

158 XII. plenum IKKI. 36. old.; Sarló és Kalapács, 1935. augusztus 8. 1. old.; Kommunyisztyicseszkij Internacional, 1935. 9. sz.

159 PI Archívum, 500. f. 4/15. ő. e.

160 PI Archívum, 500. f. 4/9. ő. e.

ILLÉS LÁSZLÓ

KUN BÉLA AZ IRODALOMRÓL

„Általában sajnálni lehet azt, hogy az irodalomról nem írt több cikket, hiszen olyan feszült figyelemmel kísérte az új törekvéseket, szerette – keresve bennük – többi között a korszak szociális folyamatának megnyilvánulását..."

(Kun Béláné: Kun Béla.
Magvető Könyvkiadó 1979. 342. old.)

KUN BÉLA PETŐFI- ÉS ADY-ÉLMÉNYE

A munkásmozgalom kiemelkedő teoretikusai, vezetői általában irodalom- és művészetkedvelő személyiségek voltak, ugyanakkor – életművük lényege után kérdezve – elsősorban természetesen nem esztétikai érzékenységük, s főleg nem az irodalomszemléletükben kialakuló rendszer jelenléte a próbakő, hanem az a történelmi tett, amit az idő parancsára ráérezve, teljes egyéniségük latba vetésével véghez vinni segítettek. Közismert, hogy a marxizmus–leninizmus megalapozói Marx, Engels és Lenin is később vaskos kötetekbe gyűjtött írásokat, megjegyzéseket nyújtottak az irodalom, a művészetek, az esztétikum különböző kérdéseiről, s ezek esetenként máig alapvető jelentőségűek a marxista esztétika és irodalomelmélet szempontjából, ugyanakkor távolról sem törekedtek arra, hogy rendszeres esztétikát dolgozzanak ki.[1] Mihail Lifsicé és Lukács Györgyé az érdem, hogy a húszas–harmincas évek fordulóján összegyűjtötték és tematikailag rendszerezték Marx és Engels e tárgyú írásait, és Lukács volt az, aki sokban Lenin Tolsztoj-tanulmányaitól indíttatva dolgozta ki egy új típusú realizmus elméletét, a „realizmus diadala" elnevezéssel ismertté vált elgondolását. Ugyanakkor Lukács György és mások, akik hivatásszerűen foglalkoztak a marxista esztétika kidolgozásával, a marxizmus–leninizmus klasszikusainak elmélyült tanulmányozásából kiindulva törekedtek egy korszerű és autentikusnak tetsző elméleti rendszer megalkotására. Ma már úgy tetszik, hogy ez a munka sem bevégzett; sőt a klasszikusok nem egy tételét is hajlamos újraértelmezni az utókor, amely – végül is – idestova egy század művészet- és irodalomtörténeti tapasztalatára támaszkodva tud új és új szempontokat szolgáltatni például a realizmus-elméletének természetéhez avagy a művészi visszatükrözés sajátosságaihoz, annál inkább, mert éppen e vonatkozásban merül fel a sürgető igény a XX. század modern irányzatainak átérzéséhez és elsajátításához. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a marxista irodalomszemlélet számos alapelve változatlanul szilárd és megbízható, megjelenésük és alkalmazásuk történeti tapasztalatai a mának is adnak használható információt, s még a negatív tapasztalatok tanulmányozása is haszonnal járhat.

Mutatis mutandis – mindez érvényes Kun Béla és az irodalom kapcsolatára is. Személyiségére emlékezve bizonyosan nem elsősorban irodalmár munkássága után kérdezünk, hiszen éppen egy író fogalmazta meg, miben is látta az alkotó értelmiség a Magyarországi Tanácsköztársaság vezetőjének szinte történelmi szimbólummá nőtt jelentőségét, szerepét. Sinkó Ervin írta róla az „Egy regény regénye" hasábjain: „Mikor Moszkvába érkeztem, több mint tizenöt év telt el a rövid négy hónap óta,

melyet joggal mindenki Kun Béla nevével jelölt meg, s az az egész tizenöt év nem volt más az én életemben, mint folytatása, feldolgozása, tisztázása és következménye annak az életre szóló, örömben, fájdalomban és problémákban egyedülállóan gazdag négy hónapnak, melynek tartalmát Kun Béla vezérsége határozta meg."[2] Sinkó nem az irodalomértő Kun alakját idézi fel itt, hanem a magyar és egyúttal a világtörténelem ama megsűrűsödött pillanatára utal, amelynek meghatározó jelentősége lett számos magyar író *egész* életpályáján vagy annak lényeges mozzanatait befolyásolta még a polgári írók esetében is – s ez a történelmi pillanat elválaszthatatlanul összekapcsolódott Kun Béla tevékenységével, amely ily módon a politikai övezeten túl és messzire nyúlva az időben, alakítóan vett részt a szocialista magyar irodalom kibontakozása legalább három fázisában. Ez a három periódus: az 1919-es Tanácsköztársaság időszaka, a húszas–harmincas évek ún. proletárirodalma, és végül a harmincas évek közepén körvonalazódó nyitás egy érettebb, teljesebb realizmus kimunkálása felé. Ezek a történelmi-irodalomtörténeti fejezetek – mint látható – nem képeznek folyamatosságot, és mégis: korrespondenciában van ez az irodalomszemlélet azzal az immanens történelmi progresszióval, amely a hazai és a nemzetközi munkásmozgalom működésében is kirajzolódik, beleértve a sikereket, a vereségeket és a tévutakat is. Ilyen értelemben a marxista magyar irodalomszemlélet geneziséhez szervesen tartoznak Kun megnyilatkozásai, eszmefuttatásai, annál inkább, mivel a proletárirodalmi szakaszban Lukács perspektivikus elméleti kezdeményei, Mácza János kísérletei, Komját Aladár és Réz Andor kultúrakoncepciói mellett, ezekkel szinte egyenrangú szerephez jutnak, azzal együtt persze, hogy a „proletárirodalom elmélete" (Lukácsnál „a nagy proletár műalkotás" követelése) egy szorosabban körvonalazható és leküzdendő fázison belül jelenik meg.

Az első autentikus stáció az „irodalmár" Kun Béla pályáján kétségkívül a Magyarországi Tanácsköztársaság időszaka. A történések és események motorja volt ő, minderről a történészek hivatottak részletesen beszámolni. A kultúra és szorosabban az irodalom összefüggéseiben azonban hangsúlyoznunk kell, hogy munkásságát nem vizsgálhatjuk kizárólag *saját* megnyilatkozásai tükrében, hiszen közvetve: szándékaival és akarásaival, véleményével jelen volt a Tanácsköztársaság kultúrpolitikája minden lényeges mozzanatában; ami történt, nem ellenére történt, hanem közvetetten vagy közvetlenül kifejezett egyetértésével.

Mielőtt azonban 1919-es irodalmi-kulturális munkásságát kísérelnénk meg – ha még oly vázlatosan is – érinteni, feltétlenül utalni szükséges arra, hogy – természetesen – nem ekkor találkozott először Kun Béla az irodalommal. Ifjúkorát is tárgyaló monográfusai,[3] ha változó hangsúlyokkal is, utalnak a kolozsvári református kollégium diákja irodalmi érdeklődésére, s kiemelik az 1901–1902-es évben írt, „A magyar népköltészet elbeszélő költeményeinek ismertetése" és a következő évben kidolgozott, „Petőfi és Arany hazafias lírája" című önképzőköri tanulmányainak értékeit. Dersi szerint ezek az írások vitathatatlanul bizonyítják Kun „széles alapozású műveltségét, érdeklődésének és tájékozottságának sokoldalúságát, irodalmi problémák iránti fogékonyságát".[4] A dolgozatokat széles körű anyaggyűjtésre alapozottság, gondos elemzőmunka, esztétikai fogékonyság jellemzik. Magától értetődően rányomja Kun szemléletére ekkor még bélyegét az ún. „népnemzeti" iskola hagyománya, idealizmusa és konzervativizmusa, de feltűnnek egyúttal már azok a jelek is, amelyek

a továbblépés felé mutatnak, s amelyek a későbbi kolozsvári és pesti újságíró fokozatosan radikalizálódó eszmevilágának csíráit jelzik. Így mindenekelőtt a nemzeti problematika iránti fogékonyság mellett egyidejűleg a magyar nemzeti fölénytudat elutasítása, és főleg a második írásban a költészet szociális kötöttségének felismerése, hangsúlyozása. S mindez Petőfi kapcsán. Jelképesnek is érezhetnénk, hogy pályája elején Petőfivel „konzultál", s utolsó írása is egy nagyszabású Petőfi-tanulmány. Nem lehet lebecsülni annak jelentőségét, hogy a fiatal diák számára a népnemzeti iskola semlegesített Petőfi-képén átsejlik a *forradalmár költő* sziluettje, s 1903-ban ilyen sorokat ír le: „Petőfi nemcsak az elnyomottak érdekében emeli fel szavait, hanem nyíltan és merészen tör az elnyomók ellen... A forradalmakban az óvatosságnak kevés tere van, a merész és bátor fellépés dönti el a forradalom sorsát, s biztosítja a sikert."[5] Nem csodálható hát, ha pár év múlva az *Előre* publicistája a tisztviselők osztályhelyzetéről cikkezve ilyen következtetésekre jut: „Képtelenség békét hirdetni, amikor csak a harc segíthet. A rideg osztályharc. A munka küzdelme a tőke ellen."[6]

A másik sorsdöntő irodalmi hatás Ady Endre részéről érte Kunt, aki – mint ismeretes – kisdiák korában egy ideig tanítványa is volt Adynak. Józsa Antal és Milei György okkal hangsúlyozzák, hogy az 1904 körül Kun kezdeményezésére létrejött Bolyai-kör költői eszménye Ady volt, s a kör bizonyos mértékig a későbbi forradalmi demokratikus értelmiség egyik gyülekezőhelyének tekinthető.[7]

Bürger Ernő, aki Goór Pál néven írt kritikájában, a *Huszadik Század*ban, elsőként vette észre Ady „Új versek" című kötetében a „kollektív lélek lecsapódását", visszaemlékezéseiben elmondja: „A kolozsvári New York nagyasztalának vendégei közé tartozott s Ady kolozsvári tartózkodása idején az ő köréhez is, Jacobi Kálmán doktor, aki szerkesztője volt a Kolozsvári Hírlapnak, amikor én riportere voltam, s oda járt a velem egykorú Kun Béla is. Különösen Ady forradalmi, prófetikus versei ragadták meg a robbanó természetű, tekintélyromboló fiatal Kun Bélát."[8] Nem véletlenül ekkoriban írja Kun „Nemzetiség és demokrácia" című cikkét, amely komoly politikai tett volt, egyszerre jelentett kiállást a demokrácia eszméje és az elnyomott nemzetiségek jogai, felszabadulása mellett. „Az Ady iránti rajongás ekkor vált Kun Béla érzelemvilágának meghatározó részévé" – írja monográfiájában Borsányi György. „Versei nagy részét betéve tudta... Rájuk emlékezve rohan a forradalomba, a »dübörgő ezrek« élén. Az emigráció éveiben ezek a versek adják majd vissza az anyanyelv semmivel sem pótolható édes ízeit; nem tudhatta, hogy egyenest neki készültek a bujdosó kurucok rigmusai."[9] Mint ismeretes, 1907-ben hónapokig együtt volt Kun Béla Adyval a *Budapesti Napló* szerkesztőségében, amely a liberális és radikális gondolkodású fiatal értelmiség „gyűldéje" volt. Innen távozott Kun a szegedi börtönbe, hogy leülje korábbi, kolozsvári „lázító" írásai miatt kirótt büntetését. Hálásan emlékezett vissza arra, hogy „Ady megemlékezett róla fogságában".[10] Kunné elmondja, hogy férje Adyt a XX. század legnagyobb forradalmi költőjének tartotta, s úgy vélte: mindazokkal szemben, akik a költőt „zavarosfejű félbolondnak" tartják, a történelem Adyt fogja igazolni.[11] Kunnak e véleménye nemcsak azért érdemes figyelmünkre, mivel az egész radikális reformnemzedéknek és Lukács Györgynek is Ady volt a lobogója, tehát Kun nyilvánvalóan a kor legélenjáróbb költői eszményével, annak radikális tartalmaival azonosult, hanem azért is, mert Ady költészete a *modern* magyar irodalom harsonája volt, s a népnemzeti iskola konzervatív ízlésén

nevelt Kun *azonosulni* tudott ezzel a modernséggel, ami esztétikai fogékonyságának nyilvánvaló jele, s aminek majd következményei lesznek – ha nem ellentmondásmentes következményei is – 1919 kultúrpolitikájában.

KULTÚRÁRÓL, IRODALOMRÓL A FORRADALOMBAN

Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság – mint ezt a történelemtudomány rég kimutatta – egyenes következménye volt mindazoknak a társadalmi törekvéseknek, amelyek a megelőző évtizedek során, a „második reformkorszakban" egy független Magyarországot, egy demokratikus társadalmi rendet tűztek ki célul. Felfokozta és egyben bonyolultabbá tette e történéseket az első világháború soha nem tapasztalt mértékű emberészárlása, a tőkés piacokért és befolyási övezetekért folyó háború bestialitása. Az 1918 októberében hatalomra került polgári demokratikus kormányzat – amelynek szembe kellett néznie az antant területrabló agressziójával is – nem tudott megbirkózni a felgyülemlett gondokkal; nem tudta magára vállalni ezek megoldását a hazai szociáldemokrácia sem, így került sor 1919. március 21-én a két munkáspárt egyesülésére és a Tanácsköztársaság kikiáltására. Az akkori és későbbi kultúrakoncepciók megítélése szempontjából is elöljáróban leszögezendő tény: nem megalapozatlanul és elsietett puccsal vette át ekkor a magyar proletariátus a nemzet vezetését, hanem törvényszerűen és *időszerűen* jutott a hatalom a dolgozó tömegek s vezető pártjuk kezébe. Ezért is nem volt véletlen, hogy a szellemi munkások túlnyomó többsége, kiemelkedő képviselői, polgári szemléletű írók és művészek őszinte elhatározással álltak a proletárhatalom mellé, hiszen *vérontás nélkül* győzött ez a forradalom, hiszen példaképének, az oroszországi forradalomnak is első szava a *béke* üzenete volt, hiszen *a nemzet megmentésének, a haza megvédésének* programja bontakozott ki már az első intézkedésekből, a proletár internacionalizmus jelszava a *népek testvérisége* jelszavát is magába foglalta sokak számára, s minden szociális-humanista érzület egyetértőleg visszhangozhatott *a társadalmi igazságtalanságok lebontását* célzó intézkedésekre. A szabad demokratikus-humanista szellemű alkotómunka jó körülményeinek megteremtését ígérte az új „kormányzat", amely messzemenően számított az értelmiségi munkások aktivitására és segítségére.[12]

Nekünk most nem lehet feladatunk e nagyszabású és szerteágazó eseménysorozatnak akár csak dióhéjban történő felidézése sem; konkrétan elsősorban az érdekel bennünket, hol állt a kultúra és az irodalom ügyeinek frontján Kun Béla, mi a kiemelésre érdemes ebből a pozícióból, és mi és hogyan mutat előre a következő évtized kultúrakoncepciói és irodalompolitikája felé.

Két alapvető mozzanat érdemes itt figyelmünkre: a Tanácsköztársaság általános kultúrpolitikája, s ezen belül különösen: Kun és vezető munkatársai viszonya a *modern* művészethez.

Az első kérdéskörrel kapcsolatban megállapítható: a proletárdiktatúra *nem a proletárkultúra* álláspontjára helyezkedett, hanem egy sajátos, *korai népfrontos kulturális modellt* alakított ki, amely lényegében inkább egy józan megfontoláson alapuló gyakorlati politika és kultúrpolitika következménye volt, semmint valamely teoretikus szinten végiggondolt „ideál" megvalósítására irányuló törekvés. 1919-ben az oroszországi proletkult működéséről, eszméiről még vajmi kevés szűrődhetett át Magyarországra, bár 1918-ban a petrográdi proletkult már intenzív hatást fej-

tett ki, s nincs kizárva, hogy Kun Béla találkozott ott ezzel a jelenséggel. A bogdanovi eszmék Capriról való beszüremléséről sincs tudomásunk. Az orosz proletkultról szóló első híradások csak a proletárdiktatúra bukása után érkeznek Kassára, Bécsbe, Berlinbe, s ekkor dokumentálhatóan beáramlottak a magyar emigráció kommunista literátor rétegeinek tudatába.[13] 1919-ben ebből Uitz Béla, Nagy Lajos néhány indulatos és kizárólagosságot követelő publicisztikai nyilatkozatán túl mi sem érződik; Révai József „tiszta proletárpolitikát" követelő szava nem az irodalom „bolsevizálását" célozta.

1919 kultúrpolitikájának gyakran idézett, mert klasszikus tisztasággal megfogalmazott irányelveit a *Vörös Újság* április 18-i számában tette közzé Lukács György egy polémia során. E szerint: „A közoktatásügyi népbiztos semmiféle iránynak vagy pártnak irodalmát hivatalosan támogatni nem fogja. A kommunista kultúrprogram csak jó és rossz irodalmat különböztet meg, és nem hajlandó sem Shakespeare-t, sem Goethét félredobni azon a címen, hogy nem voltak szocialista írók. De nem hajlandó arra sem, hogy szocializmus címén ráeressze a dilettantizmust a művészetre. A kommunista kultúrprogram az, hogy a legmagasabb és legtisztább művészetet juttassa a proletariátusnak, és nem fogja engedni, hogy politikai eszközzé rontott vezércikk-poézissel pusztítsák az ízlését. A politika csak eszköz, a kultúra a cél. – Ami tiszta irodalmi érték, azt támogatni fogja a közoktatásügyi népbiztos, bárhonnan jön is, és csak természetes, hogy elsősorban fogja támogatni a proletariátus talajában nőtt művészetet – amennyiben művészet."[14] Lukács kultúrafelfogása tehát határozottan proletkult-ellenes, a demokratikus-humanista kultúra ápolására és befogadására irányul, s ezt nem kérdőjelezi meg a „tiszta művészetre" utaló eszmefuttatása sem, noha a nyilatkozatban miniatürizált formában az évtized elején Szabó Ervin és Bresztovszky Ernő között lezajlott polémia bukkan fel.[15] A *szociáldemokrácia* naturalista-utilitarista művészeteszményével már Szabó Ervin is a „tiszta művészetet" szegezte szembe, ami a korai marxista esztétikai gondolkodás Kantra visszautaló tájékozódására mutat. A lukácsi nyilatkozat zárómondata viszont praktikus értelemmel aláhúzza a proletariátus soraiból felnövő művészet kitüntetett támogatását, amely nem a kizárólagosságot igényli, hanem egyenesen mutat előre az 1925-ös szovjet irodalmi párthatározatra, amely kötelességévé tette a munkásosztály soraiból felbukkant tehetségeknek, hogy *műveikkel,* tehetségükkel vívják ki maguknak a hegemóniát az új társadalom új művészetében.[16] Ettől kezdve közel egy évtizeden át folyt a viaskodás a párt eme útmutatása és a *monopóliumra* adminisztratíve törekvő proletkultos-proletárirodalmi szervezetek között.[17]

1919-ben erről szó sincs Magyarországon, noha mi sem természetesebb, mint hogy minden létező irányzat a saját igazába vetett hittel törekszik a vezető szerepre. A „rivalizálás" eme jelei – időnként drasztikus formában – természetesen itt is felbukkantak. A kulturális politika azonban végig nem vált egyoldalúvá, hanem bizonyos kiegyenlítő szerepet játszott. Joggal vélhette Lukács György ötven évvel később is, hogy „az akkori magyar haladó kultúráramlatokra támaszkodó, szocialista szellemű, demokratikus" művelődési politika mindmáig helyesnek mondható.[18]

Kassák Lajos ellentéteik dacára megbecsüléssel ír Kunról nagy önéletrajzi regényfolyamában, egy évtized múltával;[19] Krúdy Gyula pamfletszerűen ízetlen emlékezésében is elismeri, hogy a június végén (tehát az északi front felszámolása idején, kiélezett helyzetben) Heltai Jenő lakásán tartott megbeszélésen, ahol Ambrus Zoltán,

Kóbor Tamás, Osvát Ernő és mások is jelen voltak, Kun lojális hangon szólt az írókhoz, megnyerésükre törekedett, s csupán azt várta el, hogy ne lépjenek fel a tanácshatalom ellen.[20] Mindez arra is utal, hogy Kun és a kulturális front irányításával megbízott munkatársai egyetértésben cselekedtek, s köztük a kultúrairányítás kérdésében ellentétekről nem tudunk.

Kun egy másik emlékezetes megnyilatkozása éppen az írói lelkiismereti szabadság deklarálásaként maradt az utókorra. Amikor 1919. május elején-közepén vitába bonyolódott Bíró Lajossal, aki az írók szakszervezete alakuló gyűlésén a korabeli tudósítás szerint úgy vélekedett, hogy az érdekvédelmi szövetséghez tartozás a szocialista párti tagsággal jár együtt, s hallgatóságát megnyugtatandó kifejtette, hogy ez „nem jelent valami súlyos lelki kényszert... Megkötöttség a gazdasági életben, anarchia a szellemi életben..."[21] – előlegezte Bíró egy évtizeddel Buharin nézeteit, aki az 1925-ös határozat egyik előkészítője volt. Kun Bíró véleményével nem érthetett egyet, s két nap múlva tartott előadásában kifejtette: „... A szocialista párt tagsága... igenis súlyos lelki kényszert jelent, azt, hogy szilárdan és szigorúan ragaszkodnia kell az osztályharchoz"; ugyanakkor félreérthetetlenül állást foglalt amellett: egyetlen író sem kötelezhető arra, hogy az érdekvédelmi szervezeti tagsággal egyidejűleg párt- és világnézeti kötelmeket vegyen magára.[22] A párt kötelmeihez tartozás *önkéntességét* húzta alá tehát Kun; a „tiszta művészet" elismerését hangsúlyozta Lukács, „bárhonnan jön is" az. Ismeretes ugyanakkor, hogy az irodalmi és művészeti irányító szervekbe egyaránt bekerültek kommunista és polgári világnézetű személyek. Úgy tetszik, mindez pozitívan minősíti 1919 kultúrpolitikáját, s mintha semmi nem utalna a fél évtizeddel később bontakozni kezdő „egyvágányú" esztétikára, a megmerevedő, kizárólagosságot hirdető proletárirodalmi korszak szellemiségére.

Vannak olyan nézetek azonban, amelyek szerint Kunnak a pártkongresszuson, június 12-én elhangzott „kirohanása" a *Ma* című folyóirat, Kassákék irodalmi irányzata ellen, már ezt az időszakot előlegezi. Úgy véljük, a kérdés nem ilyen egyszerű, a probléma ennél sokkal bonyolultabb. A tanácshatalom kultúrpolitikájából nem következett egyenesen Kun megállapítása, miszerint „... a Ma irodalma... a burzsoá dekadencia terméke..."[23] Emlékeztetnünk kell az előzményekre. A korai szocialisztikus irodalom konzervatív, lapos ízlése képviseletében támadta meg Kéri Pál Mácza János apropóján a Kassák körül gyülekező avantgarde írócsoportot, egyúttal azokat is, akik 1917 őszén mint „Szabadulás" csoport elhagyták mesterüket és tollukat a kommunizmus ügye szolgálatába állították. De rajtuk túlmenően éles (és alantas hangú) támadást indított Kéri Lukács György és a közoktatásügyi népbiztosság ellen is, mondván, hogy a tömegek számára érthetetlen „zöldséget" termelő irányzatot a kommunista-szocialista kultúrpolitika élére kívánják állítani.[24] A *Vörös Újság* következő számában megjelent válaszcikk[25] leszögezi ugyan, hogy „a tömegektől elvonatkoztatottan" sohasem lehet kultúrát létrehozni (s ebben annak elismerése is rejlik: az írásműnek nem szimplifikált módon értett közérthetősége a szocialista kultúrakoncepció komolyan veendő követelménye), Révai ugyanakkor kiegyensúlyozott nyomatékossággal közli: „De semmi esetre sem teremthetünk kultúrát azzal, ha azt az ún. tömegízlést elégítjük ki, amelyet a burzsoázia művészi termékeinek rájuk kényszerített söpredékeivel szorított alantassá." Még kifejezőbb a cikk nyomásra nem került eredeti kéziratának az a részlete,[26] amelyben a szerző megállapítja: „Kassákék művészete..." nem jelenti „a kommunizmus kultúrájának beérkezését",

hiszen ez az új kultúra még meg sem született, „de az tény – úgymond –, hogy a »Ma« művészei és a közülük később kivált írók [köztük Révai is] voltak az elsők, akik a burzsoá kultúrának forradalomellenességét hirdették már jóval előbb, mielőtt még a *forradalom konjunktúrát* jelentett volna. Ebben őket talán egyedül a legigazságtalanabbul megtámadott Lukács György előzte meg". Mint látható, a Szabadulás csoport illusztris tagja, Révai József nem állítja ugyan, hogy a *Ma*-isták a kommunizmus művészei lennének, de kritikai megállapításain is átüt a művészi törekvéseik iránti rokonszenv.

Göndör Ferenc a *Népszava* ugyanaznapi számában reflektál a *Vörös Újság* cikkére, s ebben változatlanul megismétli érvét: „...a munkások egyetlen sort sem értenek meg abból, amit ezek a Máczák költenek". S végül kiáll a lényeggel: „A vezetést *kipróbált szocialista kezekre bízni,* ez a mi óhajunk és követelésünk."[27] Ily módon nyilvánvalóvá vált, hogy a szociáldemokraták publicisztikai és kulturális képviselői az elmaradt tömegízlésre való demagóg hivatkozással, az aktivista avantgarde elleni támadás álarca alatt lényegében a *kommunista művészetpolitika ellen nyitottak frontot.* Nem csodálható, ha a *Vörös Újság* újabb választ közöl[28] a kézirat tanúsága szerint Révai tollából, amelyből számunkra ismételten az avantgardista *Ma*val foglalkozó részletek a fontosak. Révai leszögezi: „A »Ma« című folyóiratról lehet irodalmi vitát folytatni. De hazugság az, ferde és rosszhiszemű az a beállítás, minthogyha a »Ma« íróinak művészi propagandája *hivatalos* propaganda volna." Eddig az elhatárolódás, majd az indirekt védelem: „Ők [ti. Kéri és Göndör] a budapesti irodalmi piszokban, erkölcstelen piaci vásárban nem tudták és most sem tudják elképzelni, hogy *lehet* meggyőződés és lehet meg nem alkuvás. Ezért kellett a becsületes, az erkölcsös Lukács Györgynek, Balázs Bélának, Kassák Lajosnak üldöztetés és gúny tárgyának lenni." Megismételjük Révai megállapítását: a *Ma* irányzata nem hivatalos irányzat, de Kassák Lukáccsal és Balázs Bélával *együtt* üldözött erkölcsös és becsületes irodalmár. Ezen előzmények után jelent meg végül Lukács György már korábban idézett, „Felvilágosításul" című cikke,[29] amely a *Ma* című folyóiratot újra a „minden más *becsületes és jóhiszemű* művészi akarással" egy sorban említi, s amely nyilatkozat (most látjuk e passzusok igazi címzettjét!) élesen kikel a dilettantizmus és politikai eszközzé rontott vezércikk-poézis ízléspusztító hatása ellen. „Ami tiszta, irodalmi érték, azt támogatni fogja a közoktatásügyi népbiztos, bárhonnan jön is..." – közli Lukács, s e szövegösszefüggésben világos, hogy a klasszikus kultúra mellett a „bárhonnan" a kassáki „becsületes és jóhiszemű" művészi akarásra is vonatkozik. Megerősíti ezt a véleményt a Sajtódirektórium ülésén felszólaló Vágó Béla, aki kijelenti: „Az új irodalmi irányzat, a »Ma« című folyóirat körül csoportosuló gárda egyáltalában nem kicsinyelhető le, teljesen indokolt és mély művészi tartalommal bíró mozgalom, amelyhez hasonlót az orosz forradalomban észleltünk. Ebből egy új, értékes művészi irány fejlődött ki."[30]

Ez volt tehát a *Ma* avantgardistáinak megítélése a Tanácsköztársaság vezető kultúrpolitikusai részéről a forradalmi időszak első periódusában. Mi a magyarázata tehát annak a disszonáns hangnak, annak az éles fordulatnak, amely Kun Béla felszólalásában fejeződik ki június 13-án? Borsányi György annyit jegyez meg erről az „afférről", hogy Kunnak „nem volt igaza",[31] de változatlanul rejtély marad a „kirobbanás" indítéka. Ismerjük Kun korábbi pályájáról, milyen odaadással, vonzalommal viseltetett a korszerű művészet, például Ady költészete iránt, amely minden

inkább volt, mint hagyományos líra. Kunné írja emlékezéseiben, hogy férje „védte Adyt a különböző vaskalaposoktól, de a szociáldemokraták kis tehetségű, dogmatikus költőitől is, akiknek állítása szerint Adyt a proletariátus nem érti, versei a tömegek számára megközelíthetetlenek".[32] Kun Bélánétól tudjuk, hogy a későbbiekben „az összes korabeli költők közül Majakovszkijt szerette legjobban... hányszor dühöngött a Majakovszkij költészetét ért különböző támadásokat olvasva". Az orosz futurista-aktivista költő ellenfeleit „kispolgároknak, bürokratáknak" tartotta. Kedvelte Brechtet és Meyerholdot, a Szovjetunióban dolgozó Piscatort segítette munkájában.[33]

Valószínűleg közelebb jutunk a „rejtély" megoldásához, ha emlékeztetünk arra, milyen *konkrét körülmények közt* került sor Kunfi és Kun éles összecsapására a Tanácsköztársaság kulturális, tudományos politikájával kapcsolatban. Mint oly gyakran történik, életről-halálról szóló kérdések közepette a másod- vagy harmadrangú gondok miatt tör ki a vihar – legalábbis az irodalom kérdésében. A lényegi kérdéseket illetően ugyanis a Tanácsköztársaság legsúlyosabb *politikai* válsága robbant ki a pártkongresszuson, a hosszas viták után Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártjának elnevezett „egységes" párton belüli két irányzat: a szociáldemokraták és a kommunisták közötti – az előbbiek által kiprovokált – szakítás kísérlete. A kemény viták és a viharos választás, a szociáldemokraták „puccskísérletének" visszaverése után mondotta el Kun zárszavát, amelynek keretében minősítette a Kassák-irányzatot is. Borsányi György ezt írja a zárszóról: „A zárszó azt tükrözi, hogy Kun kezdte elveszíteni uralmát idegei felett. Indulatos volt, meggondolatlan kijelentéseket tett, élesen reagált olyan kitételekre is, amelyeket korábban figyelemre sem méltatott."[34] Feltétlenül úgy vélhetjük, hogy a *Ma* minősítése e „meggondolatlan kijelentések" közé tartozott. Annál is inkább, mert a Kunfival folytatott szópárbaj témája nem is indokolta közvetlenül a *Ma* ügyeinek érintését. Az intervenciós támadások, a belső nehézségek közepette a Tanácsköztársaság szellemi életében is törvényszerűen nyugtalanság és megtorpanás következett be. Kunfi a kommunisták elleni koncentrált támadás közepette erre a körülményre játszott rá felszólalásában, amelyben tiltakozott a „szellemi élet, kultúra, tudomány, irodalom és művészet terén az erőszak alkalmazása" ellen, és megállapította, hogy „a proletariátus diktatúrájának ebben a tíz hetében minden szellemi és tudományos élet abszolút pangása észlelhető, rémület ül azokon az embereken, akiknek produkálni kellene és tudnának is".[35]

A szellemi élet kifogásolt „pangását" a kommunisták természetesen nem törekedtek előállítani; a tanácshatalom Kunfi által érintett első időszakára egyébként is éppen hogy nem a „pangás" volt a jellemző, Kunfi tehát e tekintetben eltorzította a való helyzetet. Alpári Gyulának az országos pártgyűlés másnapján elhangzott felszólalásából világosan kitetszik a dilemma valódi természete. Alpári ezt mondotta: „Ha sikerül a diktatúra konzekvens kezelésével elérni azt, hogy rövidesen véget vethetünk ennek az osztályharcnak, akkor a művészetre és a tudományra is egy egész új korszak fog virradni, amelyből csak haszna lesz a munkásságnak... ha a művészet és a tudomány új felvirágzását akarjuk, akkor konzekvensen ki kell tartani amellett, hogy a szigorú diktatúrával minél előbb vessünk véget az osztályharcnak."[36] Rákosi Mátyás ugyanitt kijelenti: „Ami történt, az... kizárólag a burzsoázia provo-

kációjának ellenhatása volt. Legyünk tisztában azzal, hogy az osztályharc rajvonalai között nem lehetséges semleges zóna."[37]

Ilyen előzmények után hangzott el Kun Béla zárszava, amelyet nemcsak a „modern" művészet, azaz a Kassákék irányzatával kapcsolatos „nicht am Platze" jellegű kitétele miatt idézünk itt részletesebben, hanem azért is, mert a felszólalásnak egy másik, a kultúrával foglalkozó része már előrevetíti a következő történelmi szakasz alapvető elvi mozzanatait, amelyek gyökere itt, *éppen itt* rejlik, egy olyan történelmi „pillanatban", amikor a proletariátus kommunista képviseletének szociáldemokrata szövetségesei árulását kellett tapasztalnia. Egy nemzetközileg is súlyosan fenyegetett helyzetben, a burzsoázia ellenforradalmi mozgolódásának jeleit tapasztalva Kun Béla vajon kibe vethette reményét, kiben bízhatott még, legalábbis teleologikusan? – Nyilvánvalóan csak a proletariátusban.

Kun tehát így válaszol zárszavában Kunfi Zsigmond szemrehányásaira: „A diktatúra eddigi módszere nem az oka annak, hogy szellemi életünk lehanyatlott... Egész kétségtelen dolog, hogy a diktatúra nem túlságosan alkalmas az individuális szabadság kifejlődésére... Ámde az a szellemi élet hanyatlott le, az a kútmérgező szellemi élet, amely a burzsoázia szolgálatában állott... Új szellemi életnek, új kultúrának kell támadnia magából a proletariátusból, és én bízom a proletariátus termelő erejében, abban a termelő erőben, amely intézményeket lerombolt és intézményeket alkotott, hogy meg fogja találni a szellemi élet terén is a maga kivirágzását. Kétségtelen, hogy ez nem a Ma irodalma, amely a burzsoá dekadencia terméke. Új szellem fog megnyilatkozni a proletár szellemi élet terén, amelyből a proletariátus osztályának szelleme fog kivirágozni..."[38]

A „proletariátus termelő erejéből" létrejövő művészet aktuális kérdései majd csak az emigrációban bukkannak fel újra; ezúttal még mindig a *Ma*t ért minősítésre kell figyelnünk. Az adott rendkívül kiélezett történelmi szituációban nyilvánvalónak tetszik, hogy a vitapartnerrel *politikai* vitát folytat Kun, az elárult és a vezető szerven belül megtámadott proletárhatalom pozícióján állva érvel, indulatosan és kapkodva, nem mindig a maga helyén alkalmazott érvekkel. A *Ma* elleni „kiszólás" nem volt szükséges érv Kunfi szavaira; Kunfi nem a régi, Göndör–Kéri-féle vádakat melegítette fel, hanem általában vonta kétségbe a diktatúra szellemi létjogosultságát. Kun a saját pozíció védelmében ezen a ponton – úgy tetszik – *politikai koncessziót, engedményt tett* az ellenfélnek egy nem döntőnek látszó – irodalmi – kérdésben. Hogy ez mennyire valószínűen így volt, arra Kassákot magát is tanúként idézhetjük. Az „Egy ember élete" utolsó fejezeteiben *taktikai lépés*nek minősíti Kun szavait, úgy vélve: Kun Göndörék lecsendesítése érdekében dobta áldozatul a *Ma*t, helytelenül, mert – úgymond – „ahelyett, hogy megtalálta volna Göndörék akciójának a leszerelési módját, ellenünk fordult, s ezzel egy újabb támadási felületet adott az ellenforradalmi megmozdulásoknak".[39] Kassák visszaemlékezését megerősíti Göndör Ferencnek a Kun-nyilatkozat másnapján elhangzott diadalittas hangja. Göndör nem fékezi magát, hogy nyomban tettekre váltani követelje az elvi tételt: „...ki tenyésztette, pártolta és protezsálta az egész hivatalos apparátussal ezeket a kedves őrülteket?" – kérdi tetemrehívóan.[40]

Kassák maga az adott pillanatban mindenesetre *elvi* síkon igyekezett megvívni a maga harcát, amelynek önmagán túlmutató jelentősége abban van, hogy Kunnak a konkrét indítékkal magyarázható „oldalvágása", ha nem is következett megelőző

irodalomfelfogásából, sőt későbbi irodalmi szimpátiáit sem magyarázza, mégis furcsa, korai és koncentrált kibukkanása egy olyan esztétikai, irodalomszemléleti pozíciónak, a „modern" irányzatoknak a szocialista művészetből való rigorózus kitiltásának, amely – sajnos – a húszas években végig létezik, leghomályosabb fejezetei a harmincas években íródnak, következményei az ötvenes évekig nyúlnak, és a mai napig nem történt meg – a szocialista művészetelmélet autoritásának kárára – a velük való elrendező, alkotó jellegű konfrontálódás. (Éppen ez az értelme egyébként, hogy e kérdéssel oly részletességgel foglalkozunk, a marxista esztétika egyik centrális kérdéséről van ugyanis szó.)

Kassák válaszcikkében, világosan látva a kontroverzia aktuális politikai gyökerét, hangsúlyozza, hogy a *Ma* maga is tudományos alapon cikkezett „a megalkuvó szociáldemokrácia ellen", ismerteti *A Tett* és a *Ma* antimilitarista tevékenységét, a Károlyi-forradalom idején a kommunizmusért folytatott agitációjukat, különszámaikat, kiállásukat a proletárhatalom mellett, benne élésüket egy széles nemzetközi progreszszív művészeti áramlatban. Kassák joggal állapíthatta meg mindezt, és éles *politikai érzékkel* válaszolt a lényegre, a *politikai indítékú,* noha esztétikai köntösű kijelentésre: „Amiket itt elmondok, nem elsősorban magunkért, hanem a forradalomért mondom el, aminek feltétlenül életerős részei vagyunk... Ebben a komoly hitünkben kérjük önt a forradalom megbonthatatlan ívelése érdekében, hogy művészetről szólását tárgyilagos alapokról indítsa el, mert pillanatra se felejtsük, hogy a fölületes kritika nem nekünk, személyeknek, hanem a forradalom kiteljesülésének árt."[41] Azt mondhatnánk, hogy Kassák politikai érvelése (ő megengedhette magának a kompromisszumnélküliséget) távlataiban egybevágott Kun és kultúrpolitikusai mindeddig folytatott irányvonalával.

De természetesen mindennek leszögezése sem odázhatja el a kérdést, hogy vajon lehetséges lett volna Kun számára „tárgyilagos alapokról" elemezni a modern művészet kérdéseit? Ha az elvi lehetőséget nem zárjuk ki, akkor is meg kell állapítanunk, hogy gyakorlatilag erre nem volt módja. Kénytelenül vagy szükségszerűen, a művészet, az irodalom kérdéseit is – mint láttuk – a politikus pozíciójából kellett megítélnie. S ebből a szempontból vajon hogyan festett Kassák mozgalma?

Kassák maga válaszlevelében leszögezi: a Visegrádi utcában nem voltak ott! „*Elmaradásunknak értelme* adja meg *világnézetünk* dinamikájának *minden pártérdekhez való megkötetlenségét.* Mert minden pártpolitikán, nemzeti és faji ideológián túl a soha be nem érhető végcél felé indítottuk el harcunkat az emberért, akiben a világ képe él... nálunk az élet célja nem az osztályharc, mert az osztályharc csak eszköz az abszolút emberhez, akinek egyetlen életformája a forradalmas akció..."[42] Még megerősíti különállását az „Egy ember élete" lapjain: „Semmi bensőség, semmi rokonszenves emberi nincs [Kun] hangjában. Valami vak, gáttalan vihar közeledését érzem. A tenger hullámainak bömbölése, a mechanikus erővel beállított gépeknek dübörsége hallatszik ilyen kegyetlenül üresnek és ellenállhatatlannak. Hát csakugyan ezek vagyunk mi? Ez a szocialista mozgalom? Nem, nem! Ez pártharc. Ezt el tudom különíteni és el is különítem a szocialista etikától... érzem, hogy sohasem fogunk tudni maradék nélkül összedolgozni... ő hívott a pártba és én megtagadtam a belépést."[43]

Nagyon valószínű, hogy mindezek az érzések ellenkező előjellel Kunban is feltámadtak, ha Kassákra és mozgalmára gondolt. Az aktivista művészetnek nem csupán

formai-stiláris-módszerbeli sajátosságai („dekadencia") irritálták Kunt, hanem elsősorban politikainak minősített tartalma („*burzsoá* dekadencia").

Nincs mód és hely ezúttal részletekbe menően kifejteni és a történetiség összefüggéseiben jellemezni e két pozíció önértelmét és egymáshoz való viszonyát. Nem egyszerűsíthető le a kérdés a „pártirányítás" elfogadása vagy elvetése problémájára sem. Feltehető lenne, hogy a proletárdiktatúra fennmaradása esetén e kérdések részben nem ily élességgel szikráztak volna egymás ellen, másrészt egy türelmes, „népfrontos" kultúrpolitika messzemenően elviselhette volna az avantgard művészet létezését, fejlődését, annál inkább, mert kérdésfeltevései 1919-ben sem a proletárhatalom alapjait érintették. Kunnak szorongatott helyzetében a Kassák-mozgalom *politikai csoportosulás jellegét* kellett értékelnie. Kassák megbántottságában a pár nap múlva ülésező ifjúmunkás-kongresszus szolidaritás-nyilatkozatát fogadta, és lelkes költeményt küldött nekik ajándékul. Kun Béla – valószínűleg keserű szájízzel – a pártkongresszusról és a tanácskongresszusról szintén az ifjúmunkásokhoz sietett, tanácskozásukon gyújtó hatású beszédet mondott, és jólesően érezhette e dinamikus, lelkes sereg feltétlen azonosulását a kommunisták céljaival. Nem világos-e, hogy mindkét „vezető" együttérző tábort, *pártot* keresett? Az adott szituációban ez a két „párt" szembekerült egymással. „Pártokhoz sohasem tartoztunk – írja ugyancsak a *Ma* június 15-i számában Szélpál Árpád –, mert a pártot a forradalmak konzerválóinak tartjuk, és tiltakozunk minden pártművészet ellen, mint a művészet forradalmi erejének elsikkasztása ellen."[44]

A Tanácsköztársaság leverésének történelmi tragédiáján belül a marxista művészetelmélet külön tragédiája, hogy a forradalmi munkásmozgalom és a XX. századi modern művészet termékeny, alkotó dialógusát ekkor nem lehetett lefolytatni, végigvitatni. Később hosszú ideig nem volt erre lehetőség, sőt az 1919-ben megszakadt vita a húszas évek végére ádáz gyűlölködéssé, tisztázást nem hozó kontroverziává fajult.

Nem lehet nem emlékeznünk Kun pozíciójának világosabb látása érdekében arra a küzdelemre, amelyet körülbelül ugyanezen időben, illetve még egy-két évvel később is Lenin és a bolsevik párt az orosz proletkult ellen vívott. Eltekintve a mozgalom több mint egy évtizedre visszanyúló elméleti útkeresésétől, az orosz forradalom győzelme után gomba módra szaporodó és kiterjedő *szervezet és mozgalom,* amelynek „művészi" kísérletei és „ideáljai" lényegesen elütöttek a hagyományos művészettől és sokban az avantgarde jegyeit mutatták fel, egyre intenzívebben lépett fel a párttól való elkülönülés érdekében. Tagságának létszáma egy időben már megközelítette a bolsevik párt taglétszámát. S hiábavaló volt Lunacsarszkij szimpátiája a proletkulton belül megmutatkozó *proletár eszmeiségű* művészi törekvések iránt, Lenin felismerte, hogy az adott pillanatban nem ez a lényeges, hanem a pártirányítást tagadó mozgalom, a szervezet fenyegető méretű terjedése, és ezért lépett fel, egyik legközelebbi munkatársát, Lunacsarszkijt is keményen kioktatva, határozottan, ingadozás nélkül a szeparatista proletkult eme megnyilvánulása ellen.[45]

Az avantgarde és a proletkult „együttélése" nem maradt csupán orosz jelenség. A Tanácsköztársaság leverése után Kassák és csoportja mindenesetre élesen elhatárolta magát a proletkulttól, annál inkább előtérbe került ez a probléma a Kun Bélához közel álló Komját Aladár és csoportja bécsi és berlini törekvéseiben. Közismert, hogy az 1922-ben Bécsben indult, majd Berlinben 1924-ig megjelent *Egység* című fo-

lyóirat egyáltalán nem valamiféle csoportosulásbeli egységre törekedett, hanem a burzsoázia által végső tökélyig fejlesztett absztrakt formák és a proletariátus által kifejezésre juttatott, végsőkig letisztázott eszmei akarások egységét kívánta kimunkálni, főleg Uitz Béla, Réz Andor, Acél Pál s mások teoretikus munkacsoportja.[46] A Komját Aladár és köre által kidolgozott Proletkult-Internationale programjának ugyanakkor éppen az a törekvése, hogy a proletkult mozgalmát a párt ellenőrzése alá vonja, megvalósítsa tehát a „proletariátus termelő erői"-nek és a párt eszmei befolyásának együtthatását. Ez azonban elképzelhetetlen volt a kassáki avantgarde örökségének felszámolása nélkül. Ismeretes, hogy az *Egység* köre, amely a „Szabadulás" kezdeményeitől vette kiindulását, s amelyhez fokozatosan csatlakoztak a Kassáktól elsősorban *politikai indítékból* elváló tanítványok, nagyon sokáig megőrizte avantgarde formanyelvét, s az erről való lemondás nem egy esetben művészi fiaskóhoz, beszűküléshez vezetett (mint például Barta Sándor esetében), évekre elfojtotta a költői hangot (mint éppen Komjátnál), átmeneti őrzése viszont eruptív produkcióhoz vezethetett (mint azt Uitz Béla „Luddíták" rézkarcsorozata dokumentálja). Az avantgarde elleni könyörtelen küzdelem (amelynek csak egyik korai, önkéntelenül kifejezett mozzanata Kun *politikai indítékú* megjegyzése) a továbbiakban tartósan jellemezte a kommunista mozgalmat, s nemcsak a Szovjetunióban vagy Németországban. Még az olyan „perem"-országokban is felbukkant ez a jelenség, mint például Jugoszlávia, ahol a frakciós törekvések ellensúlyozására 1920-ban indított *Novi svijet*ben August Cesarec, a jugoszláv és a nemzetközi kommunista mozgalom jeles személyisége az izmusokat a tőkés társadalmi rend „osztályegoizmusát és legbetegesebb idealizmusát" tükröző jelenségnek minősíti és megállapítja: „Mindez egészében nem egyéb, mint az európai kultúra végzetes, gyógyíthatatlan, szinte szadizmusba torkolló betegsége, e kultúra egykori alkotói energiájának és értékeinek megbénulása."[47]

Kétségtelen, hogy az „izmusok" rendkívül összetett és bonyolult művészeti képződménye a XX. századnak. Messzire vezetne annak dokumentálása, miképpen volt jelen – s gyakran nehezen szétválaszthatóan – ebben a művészetben a politikai progresszió és a polgári dekadencia. A kommunista művészetszemlélet erre a szétbontásra, a differenciált analízisre *akkor* nem is törekedett. Egy ilyen analízisre, egy türelmes kultúrpolitikára a történelem nem adott *akkor* kellő lehetőséget. 1919-ben is csupán egy villanásnyi időre Magyarországon. A forradalmi Szovjetunióban a húszas évek kavargásában még folyhatott a nyílt vita a különböző álláspontokról, de az évtized végétől a proletárirodalmi (RAPP-ista) monopolista törekvések egyre kevesebb teret engedtek a szabad véleménycserének (Majakovszkij tragikus vége érzékletesen jelezte a változást). Az európai térség munkásmozgalmi szempontból másik döntő jelentőségű országában, Németországban szintén a húszas évek őrzik a művészi kísérletek bonyolult áramlását, az évtized fordulójára azonban itt is élére áll a kérdés: proletárdiktatúra vagy fasizmus! A marxista művészetszemlélet vezető jelszava ekkorra már kizárólagosan a *proletárirodalom*. De ez már egy új korszak, Kun Béla irodalmi munkásságának is újabb szakasza. Ennek értelmezéséhez azonban még egy pillanatra vissza kell térnünk 1919-hez, a kultúra akkori felfogásának egy sajátosságához.

Természetesen nincs itt módunk ezt a kérdést teljes mélységében tárgyalni. Témánk és annak jövendő sorsa szempontjából csupán egy mozzanatot ragadunk ki a kérdéskomplexumból. Nyilvánvaló, hogy minden kultúrakoncepció mögött vala-

mely filozófiai nézet húzódik meg, még akkor is, ha a történések gyakorlati résztvevői nem mindig és nem elsősorban teoretikusok. Lukács György és Kun Béla megnyilatkozásaiban látjuk igazolva 1919-ben e feltevésünket. 1919-ben Lukács György közoktatásügyi népbiztos és Kun Béla, a tanácshatalom vezetője kiindulópontja a társadalomalakítás tudati tényezőinek értékelése szempontjából sokban hasonló volt. S ennek a körülménynek az egy ideig tartó azonosságok majd az egyre szélesedő eltérések szempontjából van jelentősége. Lukács György az *Internationale* című folyóirat júniusi számában tette közzé „Régi kultúra és új kultúra" című írását. Ebben kifejti, hogy a proletártársadalom csupán a lehetőségét teremtette meg egy új kultúra létrejöttének, de bizonyossággal még nem mondható meg: milyen is lesz ez a kultúra. Úgy gondolja: többet lehet mondani arról, mit vesz át ez a kultúra a régitől. „Mert az ember öncélúságának eszméje – úgymond –, az új kultúra alapgondolata, s ez a XIX. század klasszikus idealizmusának öröksége... Úgy ahogy a kapitalizmus maga hozza létre megsemmisítésének gazdasági előfeltételeit, ahogy maga teremti meg proletárszellemben való megsemmisítő bírálatának szellemi fegyverzetét... úgy teremti meg itt is, Kant és Fichte filozófiájában annak az új társadalomnak az eszméjét, mely az ő megsemmisülését szükségképpen létrehozni hivatva van."[48] Egy hónappal később témánk szempontjából alapvető fontosságú írásban érinti e kérdéskör újabb aspektusait. „A történelmi materializmus funkcióváltozása" című cikkben Lukács kifejti, hogy „a szocializmusra való átmenetnek... lényege éppen abban foglalható össze, hogy az ideologikus elemek, az emberi eszme... az építőmunka uralkodó eszméjévé és a gazdasági élet ennek az eszmének egyszerű eszközévé, egyszerű funkciójává válik... a szervezett gazdaság – úgymond –, nem jelenthet mást, mint a gazdasági élet önállóságának megszűntét... A gazdaságot csak akkor lehet megszervezni, ha máshonnan vesszük azokat a magasabb rendű szempontokat, azokból az elemekből, amelyek a kapitalista társadalmi rend idején mint ideológiák szerepeltek". A továbbiakban kifejti Lukács, hogy a „történelmi materializmus" ezért annál inkább elveszti a „maga aktualitását mint harci eszköz, minél jobban önállósul, tudatosul és kifejlődik az abszolút szellem..."[49] Az előző tanulmányban e tekintetben Lukács Kant és Fichte filozófiájára utalt vissza. Mielőtt közelebbről átgondolnánk, mit is jelent a történelmi materializmus funkciója megszűnésének tételezése, s a kanti filozófia mint az új proletárkultúra kialakulásának tételezett ideológiai alapja, emlékeztetnünk kell Kun Bélának 1919. július 4-én a tanítók előadóképző tanfolyamán tartott előadására, amely lényegében – a politikus terminológiájával – ugyanezen gondolatokat fejti ki. A proletárdiktatúra – mondja Kun – „funkcióváltozást jelent... Jelenti azt az ugrást a szükségszerűség birodalmából a szabadság országába – mint Engels mondja a Dühring ellen írott munkájában –, amely ugrás éppen azt jelenti, hogy az emberiség felszabadul az eldologiasodás, a vak erőknek az uralma alól, felszabadul a gazdasági kényszerűségnek az uralma alól, és mint éppen Engels mondja, a proletárdiktatúra kezdi azt, hogy az emberek tudatosan hozzanak ható okokat működésbe, hogy ezáltal a kívánt eredményeket érjék el. Ez a funkcióváltozás azt jelenti – úgymond –, hogy kezd megszűnni a történelmi materializmusnak az érvényessége..."[50]

Lukács és Kun Béla levezetésének egybeesése nem tekinthető véletlennek, hanem egyenes következménye annak az ideológiának, amelynek mindketten küzdő harcosai voltak: tudati tényezők bevitelével mozgósítani a proletariátust és meg-

dönteni a tőkés rendszert. Nyilvánvaló azonban, hogy a történelmi materializmus érvényét ez a voluntarisztikus akarat nem helyezhette hatályon kívül; ha a filozófiában nem is, a gyakorlati politikában számtalan tényező gondos mérlegelését követelte meg annak eldöntése, meddig terjednek a materiális, objektív alapjai a változások elérésének, és hol kezdődik a történelmi materializmus terepének elhagyása, hogy azon túl a szubjektív szándékok segítségével operáljon a küzdő ember.

Ebből a szempontból különösen figyelemreméltó, hogy Lukács Fichte és elsősorban Kant tradícióira megy vissza. A filozófiai és esztétikai szakirodalom rámutat, hogy Kant „A tiszta ész kritikája" és főleg „Az ítélőerő kritikája" című műveiben a világot mint az emberi szellem produktumát tételezi, a természetfölötti mozzanatokat pedig megismerhetetleneknek minősíti. Ezzel Kant a modern művészet alapjait rakta le, a lét- és jelenségvilág voluntarisztikus értelmezésének ősévé vált. Walter H. Sokel írja: „A művész korlátozatlan szabadsága, hogy saját szándékai szerint alkosson, ez döntő mértékben Kant esztétikáján alapul."[51] Schiller következetesen vitte tovább Kant nézeteit, midőn az esztétikum szférájában jelölte meg az ember tökéletes kiteljesedésének tartományát. („A politika csak eszköz, a kultúra a cél" – mondja Lukács „Felvilágosításul" című cikkében.) Lukácsnál – mint ismeretes – a munkásosztályba beviendő tudat forradalmi szerepe a „Történelem és osztálytudat" alapvető gondolata, s a természetben működő dialektika el nem ismerése az az egyik mozzanat, amely miatt a késői Lukács bírálta e korai művét, amely a húszas évek első felének politikai küzdelmeiben jött létre. Ugyanakkor természetesen sem Kunnál, sem Lukácsnál nem valamilyen kapitális elméleti vagy gyakorlati tévedésről volt szó *az adott történelmi pillanatban,* hiszen a tudat operatív részvétele a valóság alakításában nyilvánvaló, de csak abban a mértékben és módon, ahogy az a történelmi materializmuson alapuló törvényszerűségeknek megfelel. Hogy mi ennek a mértéke, az forradalmi helyzetben teoretikus elvontsággal általában nem állapítható meg. Az ontológiai indítékú szubjektív akarások működésbe lépése nélkül azonban semmilyen forradalom nem képzelhető el. A forradalmi hullám elmúltával viszont a szubjektív tényezők szerepe átalakul, reduktív jelleget ölt. Néhány év telik el, amíg a voluntarisztikus forradalmi messianizmus idealista pozícióit Lukács elhagyja, feladja a közvetlen, újabb proletárdiktatúrának a tudatosított tömegekkel való kivívása eszméjét. „Egyes cikkek... így például *A történelmi materializmus funkcióváltása* azon túlzott optimista reményeket tükrözi, amelyeket akkortájt sokan dédelgettünk a forradalom időtartamára és tempójára vonatkozóan"[52] – írja a „Történelem és osztálytudat" 1971-es kiadásának előszavában Lukács, aki belátja, hogy a történelmi materializmus törvényszerűségei változatlanul érvényesek, s távlatos az a perspektíva, amelynek irányába haladva a munkásosztály a parasztsággal szövetségben létrehozhatja *demokratikus* diktatúráját. (Blum-tézisek, 1928–1929 fordulóján.) Természetesen Lukács számára is hosszú volt még innen az út a harmincas évek közepére kialakult demokráciaképéig. Kun Béla – mint azt a párttörténet részleteiben elemezte – nem ugyanezt az utat járta, ehhez a teljesebb felismeréshez csak tragikus véget ért élete utolsó szakaszában jutott el. A „szabadság birodalmába" való merész ugrás keserű tanulságok útján vezette odáig, s irodalmi tanulmányai tükrözik éppen e változást, amikor politikai tevékenysége már azt nem tükrözhette.

1919 után közel egy évtizedig keveset tudunk Kun Béla és az irodalom viszonyáról. Ez az időszak a magyar pártban időnként felerősödő frakcióharcok ideje, Kun szovjetunióbeli küldetéseinek, a Kominternben végzett munkájának szakasza, mozgalmas és állandó politikai készenlétet követelő idő. Nem ismerjük pontosan kapcsolatait az *Egység* berlini csoportjával, noha éppen ennek feltárása világíthatná meg a magyar proletkult-mozgalom szellemi érésének természetrajzát, sokban Komját további útját, Lékai pályájának fordulatát. Hidas Antallal éppen Berlinben ismerkedett meg egy összejövetelen, ahol Komját is jelen volt, s ő gyűjtötte össze a KMP I. kongresszusa résztvevőitől Hidasnak „Az ellenforradalom földjén" című verseskötete kiadásához szükséges összeget. Tudunk arról, mennyire megörült e proletárpoéta feltűnésének, úgy érezte, általa a forradalmat feledni nem tudó, nem akaró magyar proletariátus üzen.[53] Moszkvában 1929-ben az ő kezdeményezésére indult meg a *Sarló és Kalapács* című folyóirat, amely az európai magyar irodalmi emigráció összefogása segítségével Bécsben 1926-ban kiadott *Évkönyv*et folytatta. Ez a folyóirat lényegében az ő letartóztatásával szűnt meg 1937-ben. A folyóirat *Proletárirodalom* rovata hű tükre volt a nemzetközi proletárirodalom magyar frontszakaszának. A lap mellett szerveződött a *Sarló és Kalapács Könyvtára,* amelybe több füzetet is ő írt. Kun Béláné emlékezése szerint: „A Tanácsköztársaság emlékének megörökítése, a magyarországi munkásmozgalom, a Kommunisták Magyarországi Pártjának hősies harca és a bukás utáni események művészi ábrázolása képezte a moszkvai magyar írók műveinek programját. Kun Béla nagy jelentőséget tulajdonított az irodalomnak és támogatta az írókat. Nagy elfoglaltsága ellenére megesett, hogy olykor éjjeleken át beszélgetett velük megírandó könyveikről, az írók pedig részleteket olvastak fel műveikből... E könyvekhez írt előszavai, habár bírálatot is tartalmaztak, de egyben bátorítást, buzdítást is jelentettek az író számára."[54] Illés Béla beszámol egy 1929-ben lezajlott összejövetelről, amely két estén és egy éjjelen át tartott, s amelyen Kun Béla részletekbe menően kifejtette álláspontját az aktuális irodalompolitikai kérdésekről, többek közt lándzsát tört az agitatív művészi formák mellett és elutasította a „nagy irodalom" létrejöttét követelő nézeteket. „A közvetlenül forradalmi vagy ellenforradalmi szakaszban csak a közvetlen propagandának van jelentősége" – mondotta állítólag Kun. „Aki ilyenkor más, távolabb fekvő kérdésekkel foglalkozik, legyen bár szubjektíve a legbecsületesebb ember, gyakorlatilag azokat erősíti, akik a proletariátus figyelmét el akarják terelni az égetően fontos feladatokról."[55] Fel kell tételeznünk, hogy itt Illés Béla emlékezete összevont időben távolabb fekvő dolgokat. Az kétségtelen, hogy a „kis formák – nagy formák" kérdéséről sok vita folyt proletárírói körökben, a „nagy irodalom" terminusnak azonban rögzített helye van az irodalomtörténetben: a Komját–Bíró-féle „puccsista" irodalomelméleti platform ellenében 1931–1932-ben Lukács György, Johannes R. Becher, K. A. Wittfogel és Gábor Andor által közösen kidolgozott platform negyedik fejezete viseli a „Das grosse proletarische Kunstwerk" („A nagy proletár műalkotás") címet, és tör lándzsát az emelkedett színvonalú proletárművészet mellett.[56] Ugyanebben az időben folytatja Lukács György éles harcát a *Die Linkskurve,* a német proletárforradalmi írók szövetsége lapjain a tendencia-irodalom, a sematikus riportázs, a lakkozás és a voluntarista teleologizmus ellen, egyúttal a pártosságért, az „alakításért", azaz a

művészi formák kiteljesedéséért.[57] Nagyon valószínű tehát hogy Illés Béla latens, de nyomatékos utalása éppen a proletárirodalmon belül kibontakozó kontroverziákat érzékelteti.

Az egykori, 1919-es nézetazonosság nem akadályozhatta meg, hogy Lukács György és Kun Béla az irodalomszemléletben is ne jussanak ellentétes pozíciókra, noha természetesen a proletárirodalmi korszak vitáinak és polarizált álláspontjainak mágneses mezőiben nem ők állnak egymással szemben. Kun egy ideig tartó hezitálás után élesen szembefordult a *Blum-tézisekkel.* Lukácsnak a „munkás-paraszt diktatúra" elméletének magyarországi alkalmazásáról tett javaslatában a második Magyarországi Tanácsköztársaság kiküzdését célzó jelszó elvetését, az opportunizmus jelentkezését látta. De nem álltak messze ekkori nézeteik a szociáldemokrácia szerepének megítélésében s a fasizmus és polgári demokrácia lényegi azonosításában.[58] Lukácsnak a húszas évek végén a *100%*-ban megjelent tanulmányai meglehetősen merevek és magukon viselik a proletárirodalmi ideológia számos jelét; hozzászólása a *Sarló és Kalapács* platform-vitájához a magyar irodalmi hagyományok rideg elutasítását tartalmazza.[59] De kétségtelen tény ugyanakkor, hogy az évtized fordulóján egyre több írásában (elsősorban a *Moskauer Rundschau* s még inkább a *Die Linkskurve* cikkeiben) tűnnek fel olyan jelek, amelyek a harmincas évek közepére kibontakozó realizmuselmélete csíráinak tetszenek. Kun lassúbb tempóban, súlyos belső ellenállással teszi meg ugyanezt az utat. E pozíciónak közvetlen köze van ahhoz az irodalomtörténeti munkássághoz, amelyet Kun a húszas–harmincas évtized fordulóján kifejt, s amely lényegében legfontosabb hozzájárulása a proletárirodalom elméletéhez.

A modernizmus, az avantgarde elleni küzdelem – úgy tetszik – változatlanul nem okozott problémát számára; az orosz proletárirodalomban ez ideiglenesen elintézett ügy volt. Nem így a magyarországi baloldali szellemi életben. Feltűnő, de jellegzetes, hogy Kun, aki Lukács György és Révai mellett rendszeresen instrukciókat ad Tamás Aladárnak, a *100%* hazai szerkesztőjének, azt kifogásolja, hogy Tamás versírással bíbelődik, ahelyett hogy politikai szervezőmunkával foglalkozna.[60] Nem Tamás nagyon is avantgardista verseit bírálja, s a lap szerkesztési irányvonalának megváltoztatását is a „nyíltsisakos" politika okán szorgalmazza és nem a *100%* modern művészetek iránt megnyilvánuló affinitása miatt. Az avantgarde elleni harc gondja pár év múlva majd Lukács György vállaira fog nehezedni, aki 1932-ben Berlinben írja és 1933-ban már Moszkvában publikálja „Az expresszionizmus nagysága és bukása" című alapvető elméleti tanulmányát,[61] egyik főszereplője az 1934–1935-ben zajló formalizmus–naturalizmus-vitának,[62] s Ernst Bloch, Bertolt Brecht mellett központi vitapartner az 1938-ban „kitört" expresszionizmus-vitában is. Kun írásaiban e meglehetősen zajos körülmények közt folyt disszkussziók visszhangjának semmi közvetlen nyoma. De a hatásuknak igenis van, ha mégoly közvetetten is, s ha – sajnos – az életút utolsó fázisában már. De hogy ezt az előre- és továbblépést megértsük Kun pályáján, vissza kell térnünk röviden az évtized fordulójának proletárirodalmi „teoretikusához".

Kun irodalmi publicisztikai termése ekkor lényegében azokra az előszavakra korlátozódik, amelyeket Karikás Frigyes elbeszéléseinek 1927. évi orosz kiadásához, Illés Béla „Ég a Tisza" című regényéhez (megjelent a *Na litye raturnom posztu* című folyóirat 1929-es évfolyamában), Kiss Lajos „Vörös város" című regényéhez (1931),

Lengyel József „Visegrádi utca" című történelmi riportázsához (1932) és Kahána Mózes „Taktika" című munkája (1933) magyar és orosz kiadásához írt.

Kahána könyve a romániai munkásmozgalom húszas évek elején zajló történéseiről szól, a többi 1919-cel, a Magyarországi Tanácsköztársaság eseményeivel foglalkozik. A szocialista irodalomtörténet szempontjából ez szerencsés körülmény volt. Az egyes írói alkatoktól függően persze eltérő mértékben és jellegzetességgel, de mégis nagyrészt *történeti tényanyagot* formáltak ezek az írók, s egy-két esettől eltekintve kevéssé engedték szabadon fantáziájukat arról, aminek lennie kellett volna vagy majd meg kell történnie. Ismeretes, hogy a formálódó-készülődő szocialista realista művészeti koncepció eltorzítása, különösen a forradalmi romantika beépülésével „feldúsítva" éppen ebben az övezetben fejtette ki rendkívül káros hatását. A proletárírók lapjában írta az egyik korabeli teoretikus: „A művészet feladata az, hogy tükrözze a valóságot, de nem csupán úgy, ahogyan létezik, hanem úgy is, ahogyan léteznie kell, más szavakkal – a valóságot kell bemutatnia annak előre haladó mozgásában és fejlődésében. Világos tehát, hogy a kellés és az ideálok, amelyeknek tükröződniük kell a művészi alkotásban, szintén a valóság részét képezik."[63] Ehhez hasonló eszmefuttatások, „elméletek" uralták a proletárirodalmi korszak sajtóját, ebben a kardinális kérdésben kevés változás történt a harmincas években is, amikorra a marxista irodalomszemlélet magasabb pozíciói érdekében, kemény szakmai (és azokon túl terjedő) vitákban gyűrték le (vagy igyekeztek legyűrni) a legkülönbözőbb vulgármaterialista, pozitivista, szociológiai, mechanisztikus, formalista, naturalista, pszichologizáló stb. irányzatokat, hogy kiküzdjék az igazi realizmus létjogát az irodalomban és a művészetben.

Az 1919-cel foglalkozó magyar proletárregények, különösen Lengyel József és Kiss Lajos riportázsai elkerülték ezeket a „veszélyes" elméleti buktatókat, egyszerűen azért, mert nem kívántak mást, többet, mint minden „fiktivitástól" mentesen leírni azt, ami volt, amit és ahogy ők látták. Ezért dicséri őket Kun ismételten: nem művészi kvalitásaikat, emberábrázolásuk sajátosságait, nyelvük érzékletességét emeli ki, hanem a tényszerű eseményábrázolásukat: „Nagyobb őszinteséggel és egyszerűséggel senki sem adhatná vissza azt a történést, amelynek szereplője a budapesti munkástömeg és köztük maga a szerző, a betűszedő, a kommunista munkás... majd proletáríró, aki a forradalom történetét vetíti a munkásolvasó szeme elé"[64] – írja Kiss Lajos regénye előszavában. Ki kell emelnünk a méltatásból azt, hogy Kun Kiss Lajosban azt a *munkást* dicséri, aki ingadozások és kerülőutak *nélkül*, „egyenes vonalban" jutott el a KMP-hez, s azt a körülményt is, hogy Kun a *munkásolvasóknak* ajánlja a regényt. Kahána regényét a párt egy harci szakasza, taktikai tevékenysége, a munkásosztály többségének megnyeréséért és a szociáldemokrata befolyás felszámolásáért folyó küzdelem leírásáért méltatja. Nem esztétikai szempontokat keres és talál Kun ekkor. A proletárirodalmi „hasznossági" szempont a célszerűséggel igazolt rideg, szikár csontvázát igényli és mutatja a történéseknek, lehetnének ezek akár vezércikkek is, ha nem haladnák meg a terjedelmet. Lengyel József „történelmi riportázsa" ajánlásában tömören meg is fogalmazza a szerző intencióit: „A könyvnek jogosultságát legeslegelsősorban az határozza meg, hogy szolgálja-e a munkásosztály felszabadításának, forradalmi munkánknak érdekeit. Ebből a szempontból nézve – az úgynevezett »szűkebb értelemben vett irodalmi értéktől« is eltekintve – Lengyel József könyve kétségtelenül értékes írás."[65] A politikus előszószerző szempontjából

az „irodalmi érték" „szűkebb értelemben" szemlélhető; s ebben nem érthetünk egyet vele, hiszen a marxista irodalomszemlélet teljesebb tanulságai szerint is közéleti-politikai hatását az irodalmi műalkotás csakis önnön sajátos törvényszerűségei maximális betöltésével tudja teljesíteni. A művészileg értéktelen vagy csekély értékű alkotások nem lehetnek igazán „hasznosak" politikailag sem, legfeljebb – Mehring terminusával élve – „történeti értékük" van, az ilyen művek azonban menthetetlenül kihulltak az esztétika történetének rostáján. Lengyel József, Karikás Frigyes s a maga módján Illés Béla regényei is éppen hogy sajátszerű irodalmi értékeiknél fogva maradtak meg az irodalomtörténet emlékezetében. Karikásnál ez az ízes elbeszélő nyelvezettel megjelenített megragadó típusteremtés útján valósul meg, Lengyelnél a történelmi riportázs filmkockáin élesen megjelenő történések és személyiségek egyediségükben is kortípust felvillantó erejénél fogva, Illés Bélánál pedig egy szélesen áradó mesélőkedv szuggesztiójából elevenedik meg a félig dokumentatív, félig fiktív történések nyomán a kor atmoszférája, noha kétségtelen, hogy a fentebb kifogásolt „eszményítés" belevitele a valóságba éppen az az elem nála, amely a mű irodalmi értékét negatív értelemben erősebben érinti, mint Lengyelnél vagy Karikásnál.

Kun Béla azonban ekkor kizárólag politikai szempontból közeledik e művekhez, s ha igaz is, hogy magyar olvasókhoz és az orosz olvasók százezreihez ért el ajánlóméltató szava[66] – s ezzel feltétlenül értékes politikai missziót teljesített –, irodalmi szempontból teljesen foglya maradt a proletárirodalmi „esztétika" igénytelen változatának. Lehet, hogy ezzel ő maga is tisztában volt, s témánk szempontjából szerencsés körülmény, hogy olyan művek *irodalmi* méltatására még ekkor sem vállalkozott, amelyek eltérően a *megélt* 1919 történéseitől, témájukat az emigrációs lét közepette *elképzelt* vagy sajtóinformációk alapján formált, nagyon is áttételesen ismert valóságból vették, ezek ugyanis egyre nagyobb mértékben voltak kitéve az elszürkítő sematizmus, az irodalmi voluntarizmus veszélyének, s *irodalmi* méltatásuk hiteltelenné vált volna.

Kun politikai pozíciója a proletárirodalmi regényekhez írt előszavak keletkezése idején (1927–1933 közt) volt talán a legmerevebb. A Komintern V. B. elnökségének tagjaként, a magyar párt vezetőjeként egyik képviselője és következetes szorgalmazója volt annak a tételnek, hogy Magyarországon csakis az újabb proletárdiktatúra következhet, ami csakis a szociálfasizmus leküzdésével valósítható meg, s ehhez nincs szükség egy szélesebb értelemben felfogott szövetségre a kispolgári-paraszti rétegekkel. Ez az az időszak, amikor az 1930-as harkovi nemzetközi proletárirodalmi konferencián éppen a Kun által is méltatott magyar íródelegátusok éles támadásokat intéznek Móricz Zsigmond és Kassák Lajos ellen.[67] (Egy későbbi szakasz előjeleként talán éppen ez utóbbi kérdésben, a parasztpolitikában mutatkozott nála valamelyes engedmény a földmunkásságon és a szegényparasztságon is túltekintően, ezt jól mutatja Karikás és Lengyel könyvéhez írt néhány sora.) A politikai koncepciónak rendelődik alá irodalmi szemlélete is: Illés Béla könyvének azért örül, mert „a regényből érezhetően tör ki a tömeg mozgása, a mi magyar proletártömegünk *ösztönös*, tüzes, széles és mély mozgása, amit fiatal kommunista pártunknak tíz esztendő előtt sikerült ellenállhatatlan erővé szerveznie s a szovjethatalom kivívására irányítania... És hogy megint harcol a magyar munkásosztály, töretlenül – okulva tapasztalatain –, az új forradalom új diadaláért."[68] Illés Béla regényének érdeméül tudja be – joggal –, hogy megfordította az eddigi gyakorlatot: nemcsak negatív tanulságai miatt érdemes fel-

eleveníteni 1919 történéseit, hanem erényeiért, nemzetközileg is értékes pozitív tanulságaiért. „Zsendül az új forradalom vetése Magyarországon" – hiszi ekkor Kun, s a proletárirodalom erényének ítéli, hogy az írók „egy-egy ilyen írással részesei az új forradalomnak". Lengyel József könyve nyújtja számára az alkalmat, hogy az éppen akkor (1932) aktuális sztálini levélre hivatkozva járuljon hozzá a „szociáldemokrata salak" eltávolításához a mozgalom történetéből (és persze gyakorlatából is), hogy a KMP létrejöttének három fő forrását elemezze.[69] Ezt az elemzést rendkívüli ideológiai merevség jellemzi; az antimilitarista mozgalomban a francia szindikalizmus és a kispolgáriság befolyását állapítja meg, Szabó Ervinnek a „feneketlenül korrupt" szociáldemokrácia feletti kritikáját csupán „etikai, erkölcsösködő" bírálatnak minősíti, a forradalmi szocialistáknál a pacifizmus vonásait fedezi fel, úgy véli, inkább ösztönszerűen, ideológiájuk ellenére cselekedtek forradalmian. Nem kap túlságosan jó minősítést a baloldali szociáldemokrata csoport sem. A hadifogoly-mozgalomból kikerültekkel szemben is szigorú: „hátunkon hordtuk – úgymond –, még sokáig a szociáldemokrácia tojáshéját, amelyből elsősorban forradalmi *ösztöneink* segítségével törtük ki magunkat".[70] Mindenesetre itt is elismeri, hogy a „burzsoá-proletár" alapvető ellentét mellett létezett 1919-ben a „nagybirtok és a parasztság alapvető tömegei közötti ellentét is", s ez „döntő kérdése volt a forradalomnak".

Ily módon megállapíthatjuk, hogy Kun Béla proletárirodalmi munkássága politikai koncepciójának alárendelt, bár szorosan „mellérendelt" részét képezte, s ezzel – sajnos – hozzájárult e korszak marxista irodalmi doktrínája autentikusságának megrendüléséhez.

A NÉPFRONTPOLITIKA IRODALMI ERŐTERÉBEN

A következő sorsfordító évek eseményei: mindenekelőtt a nemzetközi munkásmozgalom reagálása a fasizmus németországi uralomra jutására, mélyrehatóan átalakították a politikai koncepciókat, s kisugárzásuk elérte természetesen a művészi, az irodalmi szférát is. A proletárirodalmi korszak jellegzetességei nem csupán a magyar emigráns és a hazai irodalomban mutatkoztak meg, s nagy tévedés lenne ezeket mondjuk – Kun Béla inspirációjának tulajdonítani. Bár kiemelkedő, mégiscsak egyik alakítója volt a Komintern politikájának, s a kor alapvető kommunista politikájának irányvonalát, amely a közvetlen proletárdiktatúra kivívására irányult, a „szociálfasizmus" éles bírálatában, a szövetségesek kérdésének lebecsülésében öltött testet, megerősítette és a következő évek fő vonalává kodifikálta a Komintern VI. kongresszusa 1928-ban. Lukács György kísérlete, hogy a magyar párt második kongresszusa előtt, legalábbis magyar vonatkozásban, a munkás-paraszt demokratikus diktatúra alternatíváját vázolja fel – mint ismeretes –, kudarcba fulladt, a téziseket vissza kellett vonnia, s hamarosan kiszorult a párt politikai irányításából is.

A társadalmi-politikai szféra és az irodalmi övezet együtt hullámzása (anélkül, hogy holmi mechanikus párhuzamot lehetne vonni a kettő között) nyilvánvaló a harmincas évek közepén. Szovjet párthatározat vet véget 1932. április 23-án a *proletár*-irodalmi és -művészeti szervezetek működésének, agresszív és elméletileg színvonaltalan tevékenységüknek, a szovjethatalmat elismerő összes tehetséges írónak a Szovjet Írók Szövetségében való tömörítését tűzve ki célul.[71] Mindez hatást gyakorolt a Forradalmi Írók Nemzetközi Szövetsége (FINSZ) munkásságára is, amelynek élén

Illés Béla főtitkár állt, aki önkritikusan jegyezte meg 1932-ben: „...ahelyett, hogy a RAPP-ban [Proletárírók Oroszországi Szövetsége] a nemzetközi irodalmat képviseltem volna, inkább a RAPP szempontjait képviseltem a nemzetközi szervezetben".[72] A FINSZ tevékenysége hamarosan lehanyatlik, szerepét átveszik a kultúra védelmére rendezett nemzetközi kongresszusok, amelyek Párizsban, Madridban és Valenciában tartják majd üléseiket. A proletárirodalom „esztétikája" fölött eljárt az idő, a kor a társadalmi és emberi lét teljességének realista mélységű és szélességű, magas színvonalú ábrázolását követelte meg, s ennek elemi feltétele volt valamennyi demokratikus és humanista szemléletű írói réteg szövetségesül való megnyerése, elsősorban a fasizmus barbár ideológiájával és szörnyű politikai gyakorlatával, háborús fenyegetésével szemben. Mindezzel az irodalom, az irodalmi élet, az elmélet a társadalmi-politikai történések sugallatainak felelt meg.

Tudjuk, milyen lassú és ellentmondásos volt az az út, amelyet a népfrontpolitika elfogadásáig a magyar párt és maga Kun Béla is bejárt. Szerepet játszott ebben a konok kötődés 1919 dicső emlékeihez és keserű tapasztalataihoz, továbbá az illegalitás viszonyai közt a párt fokozott üldözése és az ebből következő reakciók. Kun Béla nem az elsők között mozdult el a változás felé.

A nemzetközi munkásmozgalmat a fasizmus uralomra jutása sokkhatásként érte. A korábbi politika revideálása elkerülhetetlenné vált. Be kellett látni: a kommunista pártba és köréje tömörült proletariátus nem képes egyedül megbirkózni a barna pestissel. A döntő lépést 1934. július 2-án Dimitrov tette meg, amikor kétségbe vonta a szociáldemokrácia „szociálfasiszta" minősítését. A francia népfront példája, a Kominternern VII. kongresszusa döntő lökést adott egy másfél évtizedes, meggyökeresedett stratégia radikális megváltoztatásához. Aligha csodálható, hogy Kun Béla, aki az egyszer már volt magyar proletárdiktatúrára hivatkozhatott, nagyon nehezen tudta revideálni lényegében élete fő tartalmát képező elméleti nézeteit. Ez az „átértékelés" azonban kétséget kizárólag végbement Kunnál, s ennek ekkori alapvető politikai megnyilatkozásai mellett „tanúsítványai" irodalmi tanulmányai is. Hidas Antal „Ficzek úr" című regényéről írt ismertetése, Sinkó Ervinnel folytatott beszélgetései, s élete utolsó munkája, a Petőfi-tanulmány közvetve-közvetlenül egybecsengenek politikai megnyilatkozásaival, a szociálfasizmus elméletének elvetésével, a parasztkérdés radikálisan új megközelítésével s a proletárdiktatúra helyett a „munkásosztály és a parasztság forradalmi demokratikus diktatúrája" követelésével – amit oly erőteljesen hangsúlyozott a KI VII. kongresszusán mondott beszédében. Ugyanitt elvetette azt a korábbi nézetét, hogy a polgári demokrácia és a fasizmus egyként a burzsoázia diktatúrájának azonos megjelenési formái. Ugyanez a szellem nyilatkozik meg a „Közös harcra a parancsuralom ellen – Beszélgetés a szociáldemokrata vezetőkkel és munkásokkal" című írásában (1936 februárjából), amely megjelöli a legsürgősebb feladatot: „Kezet fogni mindenkinek, aki harcolni akar a *polgári demokráciával,* a parlamenti rendszerrel vele járó mozgási szabadságért, ennek védelméért és kiterjesztéséért, a parancsuralom ellen."[73] Nemes Dezső teljes joggal állapítja meg: „A KMP KB hivatalos, szektás jellegű egységfronttaktikájának feladása 1935 végén, 1936 elején kezdődött, s ebben Kun teljes erővel akart közreműködni."[74] Kun személyes tragédiája volt, hogy a körülmények szerencsétlen összejátszása folytán a Komintern vezetése már nem tudta érzékelni: személyesen is részt *akar* venni a népfrontpolitika megvalósításában. Az 1936. május 7–8-i végrehajtó bizottsági ülés, az azt követő tit-

kársági ülés, s végül az 1936. szeptember 5-i titkársági ülés megpecsételték Kun politikai pályáját.

Keserű iróniája a sorsnak, hogy midőn alapvető elhivatottságának gyakorlása lezárult, előtte is az „irodalmár pálya" nyílott meg mint egyetlen lehetőség. Két nagy tanulmányát 1936-ban írja. 1935–1936-ban igyekszik még egyengetni Sinkó Ervin „Optimisták" című, 1919 társadalmi-emberi történéseit, konvulzióit, nagyszerűségeit és vereségeit a legmagasabb művészi színvonalon megmutató regénye kiadásának ügyét a Szovjetunióban. Az 1920–1930-as évtized fordulóján ez a mű még meg sem született, de aligha is nyerhette volna el a proletárirodalom ítészeinek elismerését, valószínűleg Kunét sem. Sinkó Ervin kéziratos naplójában 1935. június 1-jén jegyezte fel első találkozását Kunnal.[75] Július 5-én jegyzi meg: „Mielőtt idejöttem, mindenki épp Kuntól féltette a regény sorsát, s Kun azzal, hogy a regény mellé állt, bizonyítékát adta annak, hogy nála személyes hiúság nem játszik döntő szerepet." Sinkó jelenlétében telefonál Kun a kiadók vezetőinek. Jonoffnak így nyilatkozik: „Lenin biztosan nagy érdeklődéssel olvasta volna Sinkó regényét." Sinkó bámulattal tapasztalja Kun széles műveltségét, világirodalmi tájékozottságát, ugyanez a véleménye Malraux-nak is. Jellemző adat, hogy Kun nem értett egyet a *Pravda* azon cikkével, amelyben a formalizmusvita során elítélték Sosztakovics egy operáját. Kun 1936. március 27-én hosszasan és elmélyülten beszélget Sinkó krisztiánus korszakáról, motívumairól; ő az, aki meghallgatván Sinkó drámatervét, amely a Sallai–Fürst-tragédia nyomán kezdett érni, beható *esztétikai érveléssel* készteti arra az írót, hogy széles epikus műben ábrázolja inkább az eseményeket, ez (emlékezzünk csak a „nagy proletár műalkotás" egykor elutasított jelszavára) alkalmasabb keret lehet a kor és törvényszerűségei bemutatásának. Sinkó anélkül utazott el Moszkvából, hogy regénye ott valaha is megjelent volna. Nem tudhatta, hogy Kun Béla körülményeiben állt be olyan változás, amely már nem lehetett ajánlólevél pártfogoltjai számára.

Hidas Antal *„Ficzek úr"* című regénye 1937-ben jelent meg könyv alakban, de az *Oktjabr* című folyóirat 1936. évi 1–6. száma előzetesen leközölte. A regényt széles körű és pozitív visszhang fogadta. Ebben a „kórusban" jelent meg a *Novij mir* 1936. decemberi számában Kun Béla tanulmánya is. Közel egy éve nem írt politikai cikket. Nem csoda tehát, ha ebben az *irodalmi* tanulmányban (tulajdonképpen már mint *egyetlen* megnyilatkozási formában) benne foglaltatik mindaz, amit aktív politikusként már nem képviselhet. A „Ficzek úr"-ról szóló írás azonban mérföldnyi távolságban van már a proletárirodalmi megközelítéstől, ez minden politikai-szociológiai velleitásával együtt a kor színvonalán álló irodalmi esszé, amelyben Kun valóságos esztétikai vértezetben közelíti meg az írásművet. Terminológiája, fordulatai, szempontjai elárulják, hogy Kun Béla a meglehetősen zaklatott évek során is figyelemmel kísérte az irodalmi élet fejleményeit, esztétikai nóvumait, s azokat minden nehézség nélkül kamatoztatni is tudta. Természetesen alapvető szempont írásában a kor és mozgatóerőinek rajza, hiszen ez változatlan alapelve azóta is minden marxista igényű esztétikai megközelítésnek. De nagy figyelmet szentel az írás a hősök pszichológiájának, lelkivilága árnyalt rajzának. Az egyéni alakokban keresi a típust, láthatóan megismerkedett Engels Margaret Harknesshez írt, s pár éve először közölt levelével, amely a realizmus ismérveit sorolta fel. Gondja van a tanulmányírónak a regény szerkezeti problémáira, pozitívumnak találja, hogy nem sematikus alakokkal találkozunk e *realista* regényben, amely – úgymond – „nem mindennapi irodalmi alkotás",

ezzel szemben az egyéniségek fokozatosan bontakoznak ki. (Szó sincs tehát már a történelmi riportázs, a pártmunkát ábrázoló mű kizárólagos követeléséről.) Elmélyed Kun a cselekmény boncolásában, örömmel állapítja meg, hogy alig-alig találkozni benne didaktikus hanggal, patetikus hangvétellel. Fontos megjegyzése az is, hogy Hidas könyve nemcsak írói tehetségről, hanem írói kultúráról is tanúskodik. A széles, bonyolult és árnyalt társadalmi körkép és a benne lüktető hatóerők *művészi ábrázolása* okán Kun a regényfolyam első részét (amely szerinte egyúttal ígéret is) a *szocialista realizmus* megvalósulásának látja: „A *szocialista realizmus* az egyéni sors olyan ábrázolását követeli, amelyből kiderül, hogy az egyes ember nem Robinsonként él a világban. Vagyis a szocialista realizmus széles körű ábrázolásra ösztönöz, s éppen ennek folyománya, hogy az író témája, ilyen közlési módszer esetében, gyakran túlnövi *egyetlen* befejezett regény kereteit. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a több kötetes elbeszélő mű formája – persze nem kizárólag ez a forma – a mélyenszántó művészi típusalkotásnak, az események sokoldalú ábrázolásának igényét jelenti."[76] Kun itt Balzacra, Zolára, Gorkijra és Romain Rolland-ra, Aragon „A bázeli harangok" című írására, Panfjorov, Solohov műveire hivatkozik. Példatára sok vonatkozásban érintkezik a természetesen sokkal nagyobb esztétikai apparátussal dolgozó Lukács György példáival, regénymintáival. Lám, a „nagy irodalom", a „nagy realizmus" értő megítélésére megérett az idő. Kun már nem követeli a regényírótól, hogy csak munkásokról írjon, történelmi analízisben indokolja a századelő kispolgári világa széles körű ábrázolásának értelmét, rámutat e réteg bonyolult mozgásának természetrajzára, állandó érintkezésére a munkásosztály különböző rétegeivel; érzékelteti ugyan, hogy a fasizmus tartalékhadserege, sok tekintetben e pauperizált tömeg, ugyanakkor méltányolja, hogy Hidas nem zárja le a jövő felé e réteg útját, lehetőségét a munkáspárttal folytatandó dialógusra, a vele való szövetségre. „Ha a kritika elégtelen figyelmet szentel Ficzek úrnak a regényben szereplő munkásalakok kedvéért, akkor előreszalad, elébe vág az eseményeknek – írja Kun. – Ficzek úr alakjának megalkotása Hidasnak nem kisebb irodalmi és politikai érdeme, mint a munkásszereplők megrajzolása."[77] Kun Béla Sztálint idézi (gondoljunk ekkori viszonyára Sztálinhoz!): „A városi és falusi kispolgárság dolgozó tömegeinek kérdése, az a kérdés, hogy a proletariátus meg tudja-e nyerni ezeket a tömegeket – a proletárforradalom döntő fontosságú kérdése."[78] A szövetséges tömegek megnyerésének lehetőségét az adja, hogy közös az elnyomójuk, a tőke. Hidas regényében a századelő földet, választójogot, demokráciát követelő társadalmi és munkásmozgalmának érzékletes nagyregényét látja; a realizmus megnyilvánulásaként értékeli a tényt, hogy Hidas nem sietteti központi munkáshősét, Novákot a proletárdiktatúráért folytatott harc útján, sőt! – megrója, amiért nem méltányolja eléggé a korabeli szociáldemokrata ellenzék pozitív szerepét. Nem kétséges, hogy Kun semmit se olvasott bele a regénybe, ami abban nem volt benne, a történelmi erők lüktető előremozgása okozta, hogy a Hidas által ábrázolt századelő égető kérdései egy polgári és egy proletárforradalom *után* is sokban aktuálisak maradtak, s a művészi ábrázolás így fogódzót adhatott – erőszakoltság nélkül – a *jelen* körülményeinek megvilágítására is. Kun Béla Hidas-tanulmánya azt dokumentálja, hogy Kun igenis elfogadta a népfrontpolitikát, azonosult azzal. A múltat ábrázoló regényről szólt, de a mát érintette, amikor kimondta: „A kérdés a proletariátus és parasztság forradalmi szövetsége, abban a harcban, amely az ország *polgári-demokratikus* átalakításáért folyik." S végső következtetése: sokat

meg fog érteni e könyv olvasója „azokból a társadalmi harcokból, amelyek 1918-ban győzelemre vitték a polgári forradalmat, 1919-ben pedig egy időre győzelemre vitték a tanácshatalom formájában a proletárforradalmat, valamint azokból a harcokból is – teszi hozzá –, amelyeket a dolgozók kialakulófélben levő népfrontja jelenleg folytat Magyarországon a fasizmus ellen, a polgári demokráciáért."[79]

Kun Béla legutolsó munkája is irodalmi tanulmány: Petőfi Sándorról szól.[80] Egy oroszul és ukránul megjelentetendő válogatás elé tervezte előszóként, de a kiadvány már nem valósult meg. Magyarul az amerikai magyar munkásság lapja, az *Új Előre* közölte először ezt az írást, idehaza a *Kortárs* 1957-es évfolyama. Húsz évvel korábban (amire nyilván nem gondolt) ezzel az írásával búcsúzott, s két évtized múltával ez volt az első írása, amely újra megjelenhetett Magyarországon. Egy év múlva követte írásainak első hazai gyűjteménye.

A személyiség legmélyebb belső indítékaira felelő témák, művészi alkotások egy életen át elkísérik őrzőjüket. Nincs tehát semmilyen irracionális magyarázata annak a körülménynek, hogy a kolozsvári középiskola önképzőkörének diákja a magyar népköltészetről és Petőfi hazafias lírájáról írja első számottevő dolgozatait, s egy emberöltővel később ugyanaz a „feladat" várja – de mennyivel gazdagabban, kitisztultabban; a három évtized történéseiben való aktív, szenvedélyes részvétele és a küzdelmek tapasztalatai hitelesítik az „érettebb variánst". Ezeket a tapasztalatokat Kun a magyar proletárforradalom vezetőjeként, a Komintern egyik vezető funkcionáriusaként gyűjtötte.

A Petőfi-tanulmány az irodalmi téma formáját öltő *politikai végrendelet*, még akkor is, ha Kun nem gondolta, nem hihette, hogy annak készül. Bár ki tudja? 1936 őszén már folytak a perek... A tanulmány egyik megragadó passzusa Petőfi haláltudatáról szól: „Petőfi ... levonta forradalmár voltának minden következtetését ... tudta, hogy a szabadság kivívása vérbe kerül... Tudta, hogy ahol a szabadság és a szolgaság között folyik a harc, ott a halált is osztogatják."[81]

A Petőfi-tanulmány a választott hős életművének, a kortörténetnek, a szakirodalomnak, a korabeli és akkori Magyarország eszmeáramlatainak és politikai viszonyainak, a marxizmus klasszikusainak a magyar kérdésre vonatkozó írásai teljes ismeretében készült, mondhatni: filológiai pontossággal. Közlendőjének aktualitását Kun nem rejtegeti: a közvetlen utalások helyenként kirínak az ismertető-elemző munka higgadt hangvételéből. Az írás értéke azonban attól nő meg, hogy a kapcsolatszövevény 1848–1849 és 1919, valamint 1936 között végül is nem erőszakolt, nem didaktikus, a történelem által egyszer feladott és teljességükben mindaddig meg nem oldott kérdések évtizedeket, közel egy évszázadot átívelő szívós jelenléte teremti meg – a ma olvasója számára is elfogadható evidenciával – a tanulmány *belső formáját* és érvelő, *tudományos hitelét*. Tehát nem az aktualizálási igény következménye, hogy a társadalmi küzdelmek alapszituációi, pártok és képviselőik magatartása, a felmerült kérdések és a rájuk adott válaszok természete – mutatis mutandis – oly sok hasonlóságot mutatnak fel.

Ugyanakkor Kun írása újra *irodalmi* dolgozat: helytálló a vélekedés, hogy az első nagyobb szabású marxista igényű Petőfi-tanulmány ez, amelynek számos alapvető megállapítása máig érvényes. A *realizmus* esztétikája kimunkálásának idején nem kívülről bevitt szempontként, hanem természetes elemző módszerként van jelen Petőfi nép- és tájszemléletének, képalkotásának vizsgálata, szerves része az elemzésnek a

népiesség és e költészet nemzeti elhivatottságának éles fénnyel történő megvilágítása. Ehhez hasonló elemzéseket pár év múlva – mintegy Kun testamentuma szellemében – majd Révai József tollából olvashatunk. A korban természetes, de ma sem hathat idegenül a költészet alapját és „hátterét" képező társadalomtörténeti és szociológiai vizsgálat kiterjedt részletessége, melynek során Kun sokoldalú megközelítéssel világítja meg és jellemzi a reformkori viszonyokat, Széchenyi mérsékelt és Kossuth radikálisabb liberalizmusát s a mögöttük álló erőket; a feudális renden kívül rekedt, legkülönbözőbb helyzetű, de egyként jogtalan, nincstelen „előproletariátust", amely ugyanakkor a még fejletlen, kezdetleges kapitalista rendbe se tudott integrálódni. Petőfit Kun e réteg reprezentánsának tartja, *tudatos* forradalmárnak, aki valamennyi korabeli kizsákmányolt osztály és réteg eszmei képviselőjénél radikálisabban demokrata, jakobinus köztársasági érzületű forradalmár.

Mindaz, amire Petőfi taníthatta ekkor a magyar progressziót, mondhatni, benne volt a levegőben, de még inkább a közéletben. Idehaza a bontakozó „népi irodalmi" mozgalom baloldali áramlatának radikalizálódása folyik ekkor, amely 1937-ben a Márciusi Frontban kulminál, a 12 pontban, a debreceni *Tovább* programjában. Nagyon is időszerű volt Kun vállalkozása, hogy Petőfi költészetének tükrét tartsa ekkor, e válságos években mindenki elé, akit érdekelt a magyarság jövője, az elnyomottak sorsa.

Ebben a tükörben jól szemlélhette politikai múltját és jelen helyzetét a kommunista mozgalom is. Meglepő emlékeket ébreszthetett annak felidézése, miképpen ragadták magukkal a tömegeket Petőfi és radikális elvbarátai, s miképpen bukott meg Petőfi, a képviselőjelölt, hogyan szorult ki a megalkuvásra, kompromisszumra kész vezetésből. Petőfi – úgymond – „világosan látja a forradalom táborába becsúszott kártevők gyalázatos szerepét, veszedelmes hatását, hirdeti ellenük a terrort". Idézi a költő sorait:

„hol az ellen, kérdezed? ne kérdezd,
Mindenütt van, ahová tekintesz,
S legnagyobb és legveszedelmesebb az,
Ki mint testvér simul kebleinkhez.
...
Könnyű bánni külső eleninkkel,
Ha kivesznek e belső bitangok..."

Lehetett-e olvasó, aki nem gondolt e sorokat olvasva 1919 tanulságaira, amelyek sokkhatása Kunban oly nehezen oldódott. S lehetett-e nem 1919-re gondolnia annak, aki Kuntól Petőfi kapcsán ezt olvasta: „Látja, mint válik a forradalom liberális vezetőinek alapvető hibája... a nagybirtok épségben hagyása, fel nem osztása – a forradalmi háború végzetévé. Látja, mint akadályozza ez a politika a nép forradalmi erőinek teljes mozgósítását a forradalmi háborúra."[82]

Petőfi szellemében, Marxot és Engelst idézve emlékeztet a „vörös terror" indokoltságára, a villámgyorsan szerveződött honvédő hadsereg dicső tetteire, s arra, hogy a „magyar háború" – Marx szavaival – miképpen nőtt túl önmagán s „öltött véglegesen európai jelleget". A *Neue Rheinische Zeitung*tól Petőfiig terjedt ez a felismerés, amelyet így formált versbe a költő:

„Emelje ez föl lelkeinket,
Hogy mi vagyunk a lámpafény,
Mely amidőn a többi alszik,
Ég a sötétség éjjelén."

Nem önigazolás szólt a tanulmányíró soraiból Petőfi tanulságul hívása idején, jól tudta, hisz közismert volt: a Magyarországi Tanácsköztársaság léte függött a nemzetközi munkásmozgalom előrelendülésétől vagy visszavonulásától. Kunnak és az 1919-es „radikálisoknak" vállalniuk kellett e „lámpafény" szerepét a „sötétség éjjelén" a bukásig, annak ellenére. A magyar kommün internacionalista küldetése és sorsa visszfénylett Petőfi idézett lángoló-keserű soraiban.

S végül: a „népiesség" és a „nemzeti elem" viszonyának gondja, amelyet egy pillanatig még maga Ady is félreértett, amelyet nem értettek a harmincas évek kispolgári demokratái, akik gyanakvóan tekintettek mindenre, amiben sovinizmust, nacionalizmust félhettek. – A népiesség, amelyet díszítő elemmé jelentéktelenítettek a pozitivizmus irodalomtörténészei, átstilizáltak az uralkodó körök; s a „nemzeti elem", amelyet elorozni szándékoztak a magyar progresszió élcsapatától, a „hazátlan bitangoktól". Kun szerénykedés nélkül ismerteti, miképpen hangzott el a Horthy-bíróság egy „nemzetgyalázási" ügyében a vád: „Petőfi Sándor volt a felelőtlen elemek vezére... politikája az urak, a papok és a királyság gyalázása volt. Petőfi egyes verseiben szóról szóra azt írta, amit Kun Béláék hirdettek."[83] Nehezen lehetett volna az osztályellenségénél hitelesebb bizonyítványát adni a jakobinus Petőfi és az 1919-es kommün szellemi rokonságának, e tradíció folytonosságának. Kun Béla kimutatja tanulmányában Petőfi népiességének *forradalmiságát,* amely még a képalkotásban is megmutatkozik, mert a látásmódban gyökerezik. Petőfinek – írja – nem csupán forradalmi versei voltak, hanem egész költészete volt forradalmi. Ugyanez a forradalmiság jellemzi költészetének nemzeti voltát, amely „éppúgy nem nacionalista, éppúgy nem soviniszta, mint ahogyan nem volt az a Magyar Tanácsköztársaság harca az európai imperializmus ellen, a magyar nép szociális felszabadulásának és nemzeti önállóságának védelmében, a magyar nemzet önrendelkezési jogáért, állami függetlenségéért".[84]

Petőfi költészete fő vonásainak irodalmi elemzéséből ily módon közvetlen természetességgel bomlott ki – az utolsó írás jogán – a magyar kommunisták harcainak, politikájának, politikájuk korrigálásának (!), küzdelmük időszerűségének értelme. Idehaza Illyés írja ugyanekkor Petőfi-monográfiáját (két évvel azelőtt találkoztak Moszkvában), s a költő zárósoraira mintha csak Kun Béla szavai visszhangoznának. Petőfi „gondolatai, nagy okai a haragvásra, álmai a szabadságról s a nép jövőjéről változatlanul időszerűek. Kínzó örökség. Orgazdának érezheti magát, aki csak verseinek »szépségét« élvezi s elzárkózik a bennük rejlő parancstól"[85] – írja Illyés. Kunnak módjában van nyíltabban megnevezni ezt a parancsot. A haragvó, álmodó költőt és a kommunistákat összekötő folytonosság tudatában írja: „A fasiszta elnyomás ellen, a polgári demokráciáért való harcban kibontakozni készülő magyarországi népfrontban ott van az élen Petőfi Sándor, a minden fajtájú és bárhol is levő elnyomásnak halálos ellensége, a magyar és világszabadság harcos, forradalmár költője."[86]

Kun Béla és Illyés Gyula sorainak parancsát alig egy évtizeddel később végrehajtotta a történelem.

[1] Lásd *Marx–Engels:* Művészetről, irodalomról. Kossuth Könyvkiadó 1966.; *Lenin:* Művészetről, irodalomról. Kossuth Könyvkiadó 1966.
[2] *Sinkó Ervin:* Egy regény regénye. Forum, Novi Sad 1961. 187. old.
[3] *Dersi Tamás:* A publicista Kun Béla. Magvető Könyvkiadó 1969.; *Kun Béláné:* Kun Béla. Magvető Könyvkiadó 1979.; *Borsányi György:* Kun Béla. Politikai életrajz. Kossuth Könyvkiadó 1979.
[4] *Dersi:* Id. mű, 26. old.
[5] Ugyanott, 28–29. old.
[6] Előre (Nagyvárad), 1906. október 15.
[7] *Józsa Antal–Milei György:* Megjegyzések Borsányi György Kun Béláról szóló biográfiájához. Párttörténeti Közlemények, 1979. 4. sz. 3–39. old.
[8] Emlékezések Ady Endréről. Új Magyar Múzeum. Szerk.: Kovalovszky Miklós. Budapest 1987. 3/a. köt.
[9] *Borsányi György:* Id. mű, 27–28. old.
[10] Lásd a 8. sz. jegyzetet. Pogány Béla visszaemlékezése.
[11] *Kun Béláné:* Id. mű, 42. old.
[12] E történelmi tények dokumentumait „A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája" című kiadvány (szerk.: Petrák Katalin és Milei György. Gondolat Könyvkiadó 1959), valamint a „Mindenki újakra készül..." I–IV. köt. (szerk.: József Farkas. Akadémiai Kiadó 1959–1967) tette közzé. – Számtalan tanulmány és részmunka mellett a témakör legátfogóbb vizsgálatát József Farkas végezte el „Értelmiség és forradalom" című munkájában. Kossuth Könyvkiadó 1984.
[13] A proletkultról lásd *V. V. Gorbunov:* Lenin és a proletkult. Kossuth Könyvkiadó 1976.; A magyar proletkult-visszhangról *Botka Ferenc:* Kassai Munkás. Akadémiai Kiadó 1969.; *Kovács József:* A szocialista magyar irodalom dokumentumai az amerikai magyar sajtóban, 1920–1945. Akadémiai Kiadó 1977.; Befunde und Entwürfe – Zur Entwicklung der ungarischen marxistischen Literaturkritik und Literaturtheorie, 1900–1945. (Szerk.: Illés László, József Farkas, Szabolcsi Miklós). Berlin 1984.
[14] *Lukács György:* Felvilágosításul. Vörös Újság, 1919. április 18. Újabban „Mindenki újakra készül..." IV. köt. 196–198. old.
[15] A polémia legfontosabb dokumentumai *Szabó Ervin:* Proletárköltészet. Nyugat, 1914. I. köt. 643–645. old.; *Bresztovszky Ernő:* Játszunk a szavakkal. Népszava, 1914. május 10. 4–5. old.; Mégegyszer a proletárköltészetről. Népszava, 1914. május 31. 8. old.
[16] Az 1925-ös irodalmi párthatározat szövegét lásd Voproszi kulturi pri diktature proletariata. Moszkva 1925. 215–220. old. Magyarul: A bolsevik párt útmutatása az irodalom feladatairól. Szikra 1950. 14–21. old.
[17] A kérdést érinti „Az irodalom pártirányításának néhány kérdése a húszas években" című dolgozatom. Literatura, 1979. 2–3. sz. 207–213. old.
[18] Társadalmi Szemle, 1969. 3. sz. 15–17. old.
[19] *Kassák Lajos:* Egy ember élete. Magvető Könyvkiadó 1983., főleg: 461–615. old.
[20] A bolsi. In *Krúdy Gyula:* A tegnapok ködlovagjai. Tevan, Békéscsaba 1925. 62–65. old.
[21] Megalakult az írók szakszervezete. Fáklya, 1919. május 13.; Újabban „Mindenki újakra készül..." IV. köt. 354. old.
[22] Kun Béla válaszát lásd „Mindenki újakra készül..." IV. köt. 1009–1010. old.; Bíró Lajos viszontválasza Vörös Újság, 1919. május 16., illetve „Mindenki újakra készül..." IV. köt. 364–365. old.
[23] Vörös Újság, 1919. június 14.; „Mindenki újakra készül..." IV. köt. 462. old.
[24] *Kéri Pál:* Máca. Az Ember. 1919. április 15.; „Mindenki újakra készül..." IV. köt. 955–956. old.
[25] Letörni a kultúrellenforradalmat. (Valószínűleg Révai József tollából.) Vörös Újság, 1919. április 16.; „Mindenki újakra készül..." IV. köt. 954–955. old.
[26] Közli „Mindenki újakra készül..." IV. köt. 954. old.
[27] *Göndör Ferenc:* Kik akarják diktálni a proletárirodalmat? Népszava, 1919. április 16.; „Mindenki újakra készül..." IV. köt. 171–174. old.
[28] Ismét „Letörni a kultúrellenforradalmat" címmel, a lap 1919. április 17-i számában.; „Mindenki újakra készül..." IV. köt. 186–188. old.
[29] Lásd a 14. sz. jegyzetet.
[30] „Mindenki újakra készül..." IV. köt. 795. old.

[31] *Borsányi György:* Id. mű, 186. old.
[32] *Kun Béláné:* Id. mű, 340–341. old.
[33] Ugyanott, 341–342. old.
[34] *Borsányi György:* Id. mű, 177. old. – Kassák így jellemzi Kun ekkori lelkiállapotát: „Kun Bélán egyre láthatóbban erőt vesz az idegesség, az összezavarodott ember bizonytalanságérzése." (*Kassák Lajos:* Id. mű, 591. old.)
[35] Vörös Újság, 1919. június 13.; „Mindenki újakra készül..." IV. köt. 460–461. old.
[36] Vörös Újság, 1919. június 14.; „Mindenki újakra készül..." IV. köt. 1027–1028. old.
[37] Ugyanott.
[38] Lásd a 23. sz. jegyzetet.
[39] *Kassák Lajos:* Id. mű, 594. old. – Kassák keserűen jellemzi a helyzetet: „Ha Göndör Ferenc támadó cikkei után azt kérdeztem, hogy kit áldoz majd föl lecsendesítésükre a kormány, akkor most megkaptam a választ. Kun opportunizmusból odadob bennünket Göndöréknek, s ha nem is kívánjuk tőle, hogy megértse és méltányolja munkásságunkat, ezt a viselkedést oktalan, gyáva taktikának tartjuk. Hogy így föllép ellenünk, ezzel nem engeszteli ki Göndöréket, de bizonyos, hogy a mi szimpátiánk nélkül még szegényebb lesz és még inkább egyedül marad." (Ugyanott, 591. old.)
[40] Az Ember, 1919. június 19.
[41] *Kassák Lajos:* Levél Kun Bélához a művészet nevében. Ma, 1919. június 15.; „Mindenki újakra készül..." IV. köt. 463–468. old.
[42] Ugyanott. – Kiemelés tőlem. – *I. L.*
[43] *Kassák Lajos:* Egy ember élete. 405., 473. old.
[44] *Szélpál Árpád:* Kun Bélának. Ma, 1919. június 15.; „Mindenki újakra készül..." IV. köt. 468–470. old.
[45] A proletárkultúráról. In *Lenin:* Irodalomról, művészetről.
[46] Lásd erről *Szabó György:* Az Egység elméleti platformja. In Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. I. köt. Akadémiai Kiadó 1962. 115–142. old.; *Kahána Mózes:* A boldog élet könyve. Szépirodalmi Könyvkiadó 1972. 185. old.
[47] *August Cesarec:* Dekadansa i revolucija. Novi svijet, 1920. december 24. Idézi Lőkös István Miroslav Krležáról szóló disszertációjában. 1983. Kéziratban.
[48] Internationale, 1919. június 15.; „Mindenki újakra készül..." IV. köt. 470–480. old.
[49] Internationale, 1919. július.; „Mindenki újakra készül..." IV. köt. 652–663. old.
[50] Kun Béla előadása a tanítók előadóképző tanfolyamán, 1919. július 4-én.; „Mindenki újakra készül..." IV. köt. 579–586. old.
[51] *Walter H. Sokel:* Der literarische Expressionismus. München 1960. 18. old.
[52] *Lukács György:* Történelem és osztálytudat. Magvető Könyvkiadó 1971. 201. old. – A forradalom problémájának operatív kezelésére éppen Lenin adott példát az osztályharc *akkori* kiélezett viszonyai közt. Kun Béláné találóan idézi Lenin megnyilatkozásait (Id. mű, 147–148. old.): „Éljen a Szovjet Világköztársaság! – mondotta Lenin 1919. május 1-jei beszédében. „Nincs messze az a nap, amikor egész Európa egységes szovjetköztársaságban egyesül, amely az egész világon meg fogja semmisíteni a kapitalisták uralmát" – mondotta 1919. június 15-én. Április 16-án az első moszkvai szovjetparancsnoki tanfolyam előtt tartott beszédében kijelentette: „Szemünk előtt alakult meg a Magyar Tanácsköztársaság, a Bajor Tanácsköztársaság, a Harmadik Kommunista Internacionálé, és mihamar tanúi lesznek a föderatív szovjet világköztársaság megalakulásának."
[53] *Kun Béláné:* Id. mű, 373–374. old.
[54] Ugyanott, 362–363. old.
[55] *Kun Béla:* Irodalmi tanulmányok. Magvető Könyvkiadó 1960. Illés Béla előszava. 12. old.
[56] Entwurf zu einem Program des Bundes proletarisch-revolutionärer Schriftsteller. In Zur Tradition der sozialistischen Literatur in Deutschland. Berlin und Weimar 1967. 385–402., 782–784. old.
[57] Lukács legfontosabb cikkei a *Die Linkskurve*ben: Gegen die Spontaneitätstheorie in der Literatur. 1932. 4. sz. 30–33. old.; Tendenz oder Parteilichkeit? 1932. 6. sz. 13–21. old.; Reportage oder Gestaltung? 1932. 7. sz. 23–30., 8. sz. 26–31. old.; Aus der Not eine Tugend. 1932. 11–12. sz. 15–24. old. Részben magyarul is: Tendencia vagy pártosság?, Riport vagy ábrázolás? In *Lukács György:* Művészet és társadalom. Gondolat Könyvkiadó 1968. 86–95., 96–111. old., továbbá:

Ottwalt és Brecht a „radikálisan új" művészetről. (Részlet.) In *Lukács György:* Adalékok az esztétika történetéhez. Magvető Könyvkiadó 1972. II. köt. 446–453. old.

58 Lásd erről *Lackó Miklós:* A Blum-tézisek és Lukács György felfogása a kultúráról és az irodalomról. In „Az időt mi hoztuk magunkkal." Tanulmányok a szocialista irodalom történetéből. Akadémiai Kiadó 1985. VI. köt. 297–320. old.

59 Sarló és Kalapács (Moszkva), 1931. 9. sz. 55–57. old.

60 Író a munkásmozgalom sodrában. Népszabadság, 1984. november 10.

61 „Velicsije i pagyenyije" ekszpresszionizma. Lityeraturnij Krityik (Moszkva), 1933. 2. sz. 34–54. old.

62 Ennek során publikálja „Erzählen oder beschreiben?" („Elbeszélés vagy leírás?") című, alapvető fontosságú írását. (Internationale Literatur [Moszkva], 1936. 11. sz. 100–118. old., 1936. 12. sz 108–123. old. Magyarul lásd A realizmus problémái. Szikra 1948. 236–284. old.)

63 *L. Tyimofejev:* K problematyike markszisztszkovo lityeraturovegyenyija. Na lityeraturnom posztu, 1928. 24. sz. 27. old. – A szerző a Plehanov-tanítvány, mensevik L. I. Akszelrod „Plehanov viszonya a művészethez" című írását idézi. A kérdésről lásd *Szántó Gábor András:* Kahána Mózes messianisztikus kommunizmusa. In „Az időt mi hoztuk magunkkal." VI. köt. 51–105. old.

64 *Kun Béla:* Irodalmi tanulmányok. 40. old.

65 Ugyanott, 42. old.

66 Erről ír Oleg. K. Rosszijanov Kun irodalmi tanulmányai orosz nyelvű megjelenésének előszavában. In *Bela Kun:* Sztatyi o lityerature. Moszkva 1966.

67 Lásd a *Literatur der Weltrevolution* (Moszkva) 1931. évi különszámait a konferencia anyagával orosz, német, angol, és francia nyelven.

68 *Kun Béla:* Irodalmi tanulmányok. 30–34. old.

69 Ugyanott, 42–55. old.

70 Ugyanott, 51. old.

71 Az irodalmi és művészeti szervezetek átszervezéséről. Oroszul. In O partyijnoj i szovjetszkoj pecsatyi. Moszkva 1954. 431. old. A szöveget magyarul lásd in A bolsevik párt útmutatása az irodalom feladatairól. Budapest 1950. 22–23. old.

72 *Illés Béla:* A Forradalmi Írók Nemzetközi Szövetségének útja. In Világszemlélet és irodalom. Budapest 1982. 227–234. old.

73 *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. II. köt. 387. old.

74 *Nemes Dezső:* Kun Béla Tanácsköztársaság utáni tevékenységéről. Párttörténeti Közlemények, 1984. 2. sz. 3–38. old.

75 A kéziratos napló a Jugoszláv Tudományos Akadémia archívumában található.

76 *Kun Béla:* Irodalmi tanulmányok. 62. old.

77 Ugyanott, 77–78. old.

78 Ugyanott, 78. old.

79 Ugyanott, 89., 93. old. (Kiemelés tőlem. – *I. L.*)

80 Ugyanott, 103–172. old.

81 Ugyanott, 134. old.

82 Ugyanott, 145. old.

83 Igyanott, 169. old.

84 Ugyanott, 156. old.

85 *Illyés Gyula:* Petőfi. Budapest, Nyugat 1945. 286. old.

86 *Kun Béla:* Irodalmi tanulmányok. 172. old.

TARTALOM

MILEI GYÖRGY
KUN BÉLÁRÓL 1986-BAN. BEVEZETŐ
[5]

JÓZSA ANTAL–MUCSI FERENC
KUN BÉLA PÁLYAKEZDÉSE
[86]

MILEI GYÖRGY
A BOLSEVIZMUSHOZ, A LENINIZMUSHOZ VEZETŐ ÚT KEZDETÉN
[114]

SIKLÓS ANDRÁS
A SZOCIALISTA FORRADALOMÉRT
[149]

NEMES DEZSŐ
KUN BÉLA ÉS A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG
[178]

ORMOS MÁRIA
KUN BÉLA, A KÜLÜGYI NÉPBIZTOS. VILÁGTÖRTÉNELEM – MAGYAR TÖRTÉNELEM
[225]

LIPTAI ERVIN
KUN BÉLA ÉS A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG VÉDELME
[255]

VADÁSZ SÁNDOR
A MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ÉS A NEMZETKÖZI HELYZET
[277]

KŐVÁGÓ LÁSZLÓ
KUN BÉLA ÉS A NEMZETISÉGI KÉRDÉS
[297]

KENDE JÁNOS
KUN BÉLA ÉS A SZAKSZERVEZETI KÉRDÉS 1918–1919-BEN
[321]

KIRSCHNER BÉLA–SZAKÁCS KÁLMÁN
KUN BÉLA ÉS AZ AGRÁRKÉRDÉS
[356]

JÓZSA ANTAL
KUN BÉLA, A DÉLI FRONT FORRADALMI KATONAI TANÁCSÁNAK TAGJA
[383]

KUN MIKLÓS
KUN BÉLA AZ URÁLBAN (1922–1923)
[418]

SZABÓ ÁGNES
AZ ÚTKERESÉS ESZTENDEI
[461]

SZÉKELY GÁBOR
KUN BÉLA A KOMMUNISTA INTERNACIONÁLÉBAN. ÁTTEKINTÉS
[484]

ILLÉS LÁSZLÓ
KUN BÉLA AZ IRODALOMRÓL
[527]

A KIADÁSÉRT FELEL A KOSSUTH KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA

SZEDTE ÉS NYOMTA AZ ALFÖLDI NYOMDA
A NYOMDAI MEGRENDELÉS TÖRZSSZÁMA: 3598.66-14-1
KÉSZÜLT DEBRECENBEN, AZ 1988. ÉVBEN
FELELŐS VEZETŐ: BENKŐ ISTVÁN VEZÉRIGAZGATÓ

A KÖTETET FARKAS MÁRIA SZERKESZTETTE
A BORÍTÓ SZÁNTÓ TIBOR MUNKÁJA
MŰSZAKI VEZETŐ: BERECZKI GÁBOR
MŰSZAKI SZERKESZTŐ: PÁNYI BÉLA
TERJEDELME: 49 (A/5) ÍV

150,– Ft